

**ULUSLARARASI RUMELİ
SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ**
International Rumelia Social Sciences Congress

[@](#) [x](#) [f](#) [v](#) [n](#) [@](#) rumeliunv [☎](#) 444 29 17 [globe](#) rumeli.edu.tr

Proceeding Book

INTERNATIONAL RUMELIA SOCIAL SCIENCES CONGRESS

MAY 12-16, 2025

SKOPJE, NORTH MACEDONIA

**INTERNATIONAL
RUMELIA SOCIAL SCIENCES CONGRESS
May 12-16, 2025
Skopje-North Macedonia**

**ULUSLARARASI
BALKAN
ÜNİVERSİTESİ**

PROCEEDINGS BOOK

**EDITOR IN CHIEF
Prof. Dr. Ömer ÇETİN**

Publications – 2025©

ISBN: 978-625-7281-14-0

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

INTERNATIONAL RUMELIA SOCIAL SCIENCE CONGRESS

DATE and PLACE

May 12-16, 2025
Skopje,
North Macedonia

ORGANIZATION

Istanbul Rumeli University – Istanbul/Türkiye

CONGRESS CHAIRS

Prof. Dr. Mustafa KARA

EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Ömer ÇETİN

EDITOR

Dr. Cansu TUNAHAN

CONGRESS COORDINATOR

Prof. Dr. Ömer ÇETİN

NUMBER OF ACADEMICIANS ATTENDING THE CONGRESS:

Türkiye-46 Other Countries-22

PARTICIPANT COUNTRIES (7):

Türkiye, North Macedonia, Azerbaijan, Serbia, Kosovo, Albania,
Bosnia and Herzegovina

PRESENTATION

Oral presentation

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process

ISBN : 978-625-7281-14-0

İSTANBUL RUMELİ ÜNİVERSİTESİ
ÜNİVERSİTE YÖNETİM KURULU KARAR ÖRNEĞİ

TOPLANTI TARİHİ	TOPLANTI SAYISI	KARAR SAYISI
19.03.2025	2025/04	25

KARAR NO: 2025/04-25

II. Uluslararası Dostluk Köprüsü Sosyal Bilimler Kongresi'nin isim değişikliği hakkındaki gündem maddesi görüşüldü.

Üniversitemiz 06.12.2024 tarih ve 2024/19 sayılı toplantısı ile karara bağlanan II. Uluslararası Dostluk Köprüsü Sosyal Bilimler Kongresi'nin adı Uluslararası Rumeli Sosyal Bilimler Kongresi olarak güncellenmiştir.

12-16 Mayıs 2025 tarihlerinde Kuzey Makedonya, Üsküp bölgesi Uluslararası Balkan Üniversitesi'nde gerçekleştirilecek olan Uluslararası Rumeli Sosyal Bilimler Kongresi Bilim ve Danışma Kurulu üyeleri ile Düzenleme Kurulu üyelerinin aşağıda yer alan isimlerden oluşmasına oy birliği ile karar verildi.

Bilim ve Danışma Kurulu

- 1- Prof. Dr. Ahmet Mucip GÖKÇEN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 2- Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Bosna-Hersek
- 3- Prof. Dr. Ali GÜNEŞ, Tiran New York Üniversitesi, Arnavutluk
- 4- Prof. Dr. Ayşe YİĞİT ŞAKAR, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 5- Prof. Dr. Baizhol KARIPBAEV, Karaganda Buketov Üniversitesi, Kazakistan
- 6- Prof. Dr. Baki AKSU, Beyköz Üniversitesi, Türkiye
- 7- Prof. Dr. Burhanettin Aykut ARIKAN, Türk – Alman Üniversitesi, Türkiye
- 8- Prof. Dr. Constantin TAVŞANII, Komrat Devlet Üniversitesi, Moldova
- 9- Prof. Dr. Fatma AYANOĞLU, Marmara Üniversitesi, Türkiye
- 10- Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA, Bakü Avrasya Üniversitesi, Azerbaycan
- 11- Prof. Dr. Halit EREN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
- 12- Prof. Dr. Hüseyin Rıdvan YURTSEVEN, İstanbul Topkapı Üniversitesi, Türkiye
- 13- Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye
- 14- Prof. Dr. Kadir DABBAAOĞLU, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 15- Prof. Dr. Lütfi SUNAR, Uluslararası Balkan Üniversitesi, Kuzey Makedonya
- 16- Prof. Dr. Mustafa KARA, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 17- Prof. Dr. Numan ARUÇ, Kuzey Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi, Kuzey Makedonya
- 18- Prof. Dr. Ömer ÇETİN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 19- Prof. Dr. Recep YÜCEL, Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye
- 20- Prof. Dr. Ruziye COP, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
- 21- Prof. Dr. Shakira MUKHTAROVA, Karaganda Buketov Üniversitesi, Kazakistan
- 22- Prof. Dr. Sergali KARGIN, Karaganda Buketov Üniversitesi, Kazakistan
- 23- Prof. Dr. Sergey ZAKHARIA, Komrat Devlet Üniversitesi, Moldova

- 24- Prof. Dr. Şebnem YÜCEL, Selçuk Üniversitesi, Türkiye
- 25- Assoc. Prof. Aigul BEISENOVA, Karaganda Buketov Üniversitesi, Kazakistan
- 26- Assoc. Prof. Anara MAKATOVA, Karaganda Buketov Üniversitesi, Kazakistan
- 27- Assoc. Prof. Assem SAGATOVA, Karaganda Buketov Üniversitesi, Kazakistan
- 28- Assoc. Prof. Bakhyt ZHUSSUPOVA, Karaganda Buketov Üniversitesi, Kazakistan
- 29- Assoc. Prof. Banu ABDRASHEVA, Karaganda Buketov Üniversitesi, Kazakistan
- 30- Assoc. Prof. Galya SEIFULLINA, Karaganda Buketov Üniversitesi, Kazakistan
- 31- Assoc. Prof. Gaziza JAMALIYEVA, Karaganda Buketov Üniversitesi, Kazakistan
- 32- Assoc. Prof. Ilir KALEMAJ, Tiran New York Üniversitesi, Arnavutluk
- 33- Assoc. Prof. Kaan GAYTANCIOĞLU, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 34- Assoc. Prof. Madina UMURKULOVA, Karaganda Buketov Üniversitesi, Kazakistan
- 35- Assoc. Prof. Marzhan BAIMUKANOVA, Karaganda Buketov Üniversitesi, Kazakistan
- 36- Assoc. Prof. Mevlüdin IBISH, Kuzey Makedonya Uluslararası Balkan Üniversitesi, Kuzey Makedonya
- 37- Assoc. Prof. Mira MANASSOVA, Karaganda Buketov Üniversitesi, Kazakistan
- 38- Assoc. Prof. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
- 39- Assoc. Prof. Nilüfer SERİNİKLİ, Trakya Üniversitesi, Türkiye
- 40- Assoc. Prof. Ognjen RIDIC, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Bosna-Hersek
- 41- Assoc. Prof. Olga RADOVA, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
- 42- Assoc. Prof. Roza ALIMBAYEVA, Karaganda Buketov Üniversitesi, Kazakistan
- 43- Assoc. Prof. Serdar SERDAROĞLU, Kuzey Makedonya Uluslararası Balkan Üniversitesi, Kuzey Makedonya
- 44- Assoc. Prof. Sibel DOĞAN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 45- Assoc. Prof. Süleyman ÖZMEN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 46- Assoc. Prof. Svetlana GENOVA, Komrat Devlet Üniversitesi, Moldova
- 47- Assoc. Prof. Zhanar KENDIRBEKOVA, Karaganda Buketov Üniversitesi, Kazakistan
- 48- Assist. Prof. Dr. Ahmet ÇAM, Sırbistan Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan
- 49- Assist. Prof. Dr. Ahmet LÖKÇE, Uluslararası Balkan Üniversitesi, Kuzey Makedonya
- 50- Assist. Prof. Dr. Ayla HAFIZ KÜÇÜKUSTA, Kosova Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Kuzey Makedonya
- 51- Assist. Prof. Dr. Ayşe TANŞU, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 52- Assist. Prof. Dr. Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 53- Assist. Prof. Dr. Dilek KARACA, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 54- Assist. Prof. Dr. Duygu Hidayet ARDA BAĞÇE, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 55- Assist. Prof. Dr. Emre Feyzi ÇOLAKOĞLU, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 56- Assist. Prof. Feridun ELGUN, Tiran New York Üniversitesi, Arnavutluk
- 57- Assist. Prof. Dr. Fulya KIVILCIM, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 58- Assist. Prof. Dr. Jahja MUHASİLOVIĆ, Bosna-Hersek Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Bosna-Hersek
- 59- Assist. Prof. Dr. Mirza LIUBOVIC, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Bosna-Hersek
- 60- Assist. Prof. Dr. Muhidin MULALIC, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Bosna-Hersek
- 61- Assist. Prof. Dr. Mustafa KRUPALIJA, Bosna-Hersek Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Bosna-Hersek
- 62- Assist. Prof. Dr. Özge GÜL, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 63- Assist. Prof. Dr. Sedat BESLIJA, Bosna-Hersek Saraybosna Devlet Üniversitesi, Bosna-Hersek
- 64- Assist. Prof. Selin TEKİN, Tiran New York Üniversitesi, Arnavutluk
- 65- Assist. Prof. Dr. Seyhan MURTEZAN, Uluslararası Balkan Üniversitesi, Kuzey Makedonya
- 66- Assist. Prof. Dr. Sinem YÜKSEL ÇENDEK, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 67- Assist. Prof. Dr. Zeki ANIT, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye

Düzenleme Kurulu

- 1- Prof. Dr. Ömer ÇETİN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye (Düzenleme Kurulu Başkanı)
- 2- Prof. Dr. Ali GÜNEŞ, Tiran New York Üniversitesi, Arnavutluk
- 3- Prof. Dr. Ayşe YİĞİT ŞAKAR, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 4- Prof. Dr. Mehmed GANIC, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Bosna-Hersek
- 5- Assist. Prof. Dr. Ayşe TANŞU, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 6- Assist. Prof. Dr. Cansu TUNAHAN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 7- Assist. Prof. Dr. Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 8- Assist. Prof. Dr. Erdem EREN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 9- Assist. Prof. Dr. Güllü KARANFİL, Komrat Devlet Üniversitesi, Moldova
- 10- Assist. Prof. Dr. Hamza PRELIEVIC, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Bosna-Hersek
- 11- Assist. Prof. Dr. Mümin ALION, Uluslararası Balkan Üniversitesi, Kuzey Makedonya
- 12- Res. Assist. Mustafa KAYA, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 13- Res. Assist. Burcu AKIN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 14- Res. Assist. Seda KARAGÖZ, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
- 15- Lec. Elif TÜREL, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye

ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Ömer ÇETİN
Istanbul Rumeli University, Türkiye

Prof. Dr. Ali GÜNEŞ
University of New York Tirana, Albania

Prof. Dr. Ayşe YİĞİT ŞAKAR
Istanbul Rumeli University, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet GANIC
International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Assoc. Prof. Dr. Murat AKARSU
TIKA, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Ayşe TANŞU
Istanbul Rumeli University, Türkiye

Dr. Cansu TUNAHAN
Istanbul Rumeli University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN
Istanbul Rumeli University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Erdem EREN
Istanbul Rumeli University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Güllü KARANFİL
Komrat State University

Assist. Prof. Dr. Hamza PRELIEVIC
International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Assist. Prof. Dr. Mümin ALIOV
International Balkan University, North Macedonia

Ress. Assist. Mustafa KAYA
Istanbul Rumeli University, Türkiye

Ress. Assist. Burcu AKIN
Istanbul Rumeli University, Türkiye

Ress. Assist. Seda KARAGÖZ
Istanbul Rumeli University, Türkiye

Lec. Elif TÜREL
Istanbul Rumeli University, Türkiye

SCIENTIFIC AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet Mucip GÖKÇEN, Istanbul Rumeli University, Türkiye

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Prof. Dr. Ali GÜNEŞ, Tirana New York University, Albania

Prof. Dr. Ayşe YİĞİT ŞAKAR, Istanbul Rumeli University, Türkiye

Prof. Dr. Baizhol KARIPBAEV, Karaganda Buketov University, Kazakhstan

Prof. Dr. Baki AKSU, Beykoz University, Türkiye

Prof. Dr. Burhanettin Aykut ARIKAN, Turkish-German University, Türkiye

Prof. Dr. Constantin TAVŞANII, Comrat State University, Moldova

Prof. Dr. Fatma AYANOĞLU, Marmara University, Türkiye

Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA, Baku Eurasia University, Azerbaijan

Prof. Dr. Halit EREN, Tekirdağ Namık Kemal University, Türkiye

Prof. Dr. Hüseyin Rıdvan YURTSEVEN, Istanbul Topkapı University, Türkiye

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ, Istanbul Gelişim University, Türkiye

Prof. Dr. A. Kadir DABBAĞOĞLU, Istanbul Rumeli University, Türkiye

Prof. Dr. Lütfi SUNAR, International Balkan University, North Macedonia

Prof. Dr. Mustafa KARA, Istanbul Rumeli University, Türkiye

Prof. Dr. Numan ARUÇ, Macedonian Academy of Science and Arts, North Macedonia

Prof. Dr. Ömer ÇETİN, Istanbul Rumeli University, Türkiye

Prof. Dr. Recep YÜCEL, Kırıkkale University, Türkiye

Prof. Dr. Ruziye COP, Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye

SCIENTIFIC AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Shakira MUKHTAROVA, Karaganda Buketov University, Kazakhstan

Prof. Dr. Sergali KARGIN, Karaganda Buketov University, Kazakhstan

Prof. Dr. Serget ZAKHARIA, Comrat State University, Moldova

Prof. Dr. Şebnem YÜCEL, Selçuk University, Türkiye

Assoc. Prof. Anara MAKATOVA, Karaganda Buketov University, Kazakhstan

Assoc. Prof. Assem SAGATOVA, Karaganda Buketov University, Kazakhstan

Assoc. Prof. Bakhyt ZHUSSUPOVA, Karaganda Buketov University, Kazakhstan

Assoc. Prof. Banu ABDRASHEVA, Karaganda Buketov University, Kazakhstan

Assoc. Prof. Galya SEIFULLINA, Karaganda Buketov University, Kazakhstan

Assoc. Prof. Gaziza JAMALIYEVA, Karaganda Buketov University, Kazakhstan

Assoc. Prof. Ilir KALEMAJ, Tirana New York University, Albania

Assoc. Prof. Kaan GAYTANCIOĞLU, Istanbul Rumeli University, Türkiye

Assoc. Prof. Madina UMURKULOVA, Karaganda Buketov University, Kazakhstan

Assoc. Prof. Marzhan BAIMUKANOVA, Karaganda Buketov University, Kazakhstan

Assoc. Prof. Mevlüdin IBISH, International Balkan University, North Macedonia

Assoc. Prof. Mira MANASSOVA, Karaganda Buketov University, Kazakhstan

Assoc. Prof. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU, Istanbul University, Türkiye

Assoc. Prof. Nilüfer SERİNİKLİ, Trakya University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Ognjen RIDIC, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Assoc. Prof. Dr. Olga RADOVA, Istanbul University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Roza ALIMBAYEVA, Karaganda Buketov University, Kazakhstan

SCIENTIFIC AND ADVISORY BOARD

Assoc. Prof. Serdar SERDAROĞLU, Karaganda Buketov University, Kazakhstan

Assoc. Prof. Dr. Sibel DOĞAN, İstanbul Rumeli University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Süleyman ÖZMEN, İstanbul Rumeli University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Svetlana GENOVA, Comrat State University, Moldova

Assoc. Prof. Dr. Zhanar KENDIRBEKOVA, Karaganda Buketov University, Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Ahmet ÇAM, Novi Pazar State University, Serbia

Assist. Prof. Dr. Ahmet LÖKÇE, International Balkan University, North Macedonia

Assist. Prof. Dr. Ayla HAFIZ KÜÇÜKUSTA, Kosovo Balkan Turkology Research Center,
North Macedonia

Assist. Prof. Dr. Ayşe TANŞU, İstanbul Rumeli University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN, İstanbul Rumeli University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Dilek KARACA, İstanbul Rumeli University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Duygu Hidayet ARDA BAĞCE, İstanbul Rumeli University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Emre Feyzi ÇOLAKOĞLU, İstanbul Rumeli University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Feridun ELGUN, Tirana New York University, Albania

Assist. Prof. Dr. Fulya KIVILCIM, İstanbul Rumeli University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Jahja MUHASILOVIC, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

SCIENTIFIC AND ADVISORY BOARD

Assist. Prof. Dr. Mirza LIUBOVIC, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Assist. Prof. Dr. Muhidin MULALIC, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Assist. Prof. Dr. Mustafa KRUPALIJA, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Assist. Prof. Dr. Özge GÜL, İstanbul Rumeli University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Sedad BESLIJA, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Assist. Prof. Dr. Selin TEKİN, Tirana New York University, Albania

Assist. Prof. Dr. Seyhan MURTEZAN, International Balkan University, North Macedonia

Assist. Prof. Dr. Sinem YÜKSEL ÇENDEK, İstanbul Rumeli University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Zeki ANIT, İstanbul Rumeli University, Türkiye

INTERNATIONAL RUMELIA SOCIAL SCIENCES CONGRESS

MAY 12-16, 2025

SKOPJE, NORTH MACEDONIA

ULUSLARARASI
BALKAN
ÜNİVERSİTESİ

INTERNATIONAL
UNIVERSITY OF SARAJEVO

CONGRESS PROGRAM

PARTICIPATING COUNTRIES (7)

Türkiye, North Macedonia, Azerbaijan, Kosovo, Serbia, Albania, Bosnia and Herzegovina

ÖNEMLİ, DİKKATLE OKUYUNUZ LÜTFEN / IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

Önemli, Dikkatle Okuyunuz Lütfen

- ✓ Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildirimler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- ✓ Online sunum yapabilmek için <https://zoom.us/join> sitesi üzerinden giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- ✓ Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- ✓ Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- ✓ Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor.
- ✓ Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 15 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- ✓ Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- ✓ Moderatör - oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER

- ✓ Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- ✓ Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- ✓ Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- ✓ **Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir**
- ✓ Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- ✓ To be able to attend a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID "Meeting ID or Personal Link Name" and solidify the session.
- ✓ The Zoom application is free and no need to create an account.
- ✓ The Zoom application can be used without registration.
- ✓ The application works on tablets, phones and PCs.
- ✓ The participant must be connected to the session 15 minutes before the presentation time.
- ✓ All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- ✓ Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- ✓ Make sure your computer has a microphone and is working.
- ✓ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- ✓ **Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.**
- ✓ Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

Before you login to Zoom please indicate your name_surname and HALL number, exp. Hall-1, Hakan ÖZTÜRK

Opening Ceremony

(Face to Face)

Date: May 14, 2025

Time: 10.00

National Anthem

Speeches:

Prof. Dr. Lütfi SUNAR
Rector of International Balkan University
Congress Honorary President

Sn. Serkan KAYALAR
President of TİKA
Congress Organizer

Prof. Dr. Ali GÜNEŞ
Rector of University of New York Tirana
Congress Honorary President

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM
Rector of International University of Sarajevo
Congress Honorary President

Prof. Dr. Mustafa KARA
Rector of Istanbul Rumeli University
Congress President

Plaque presentation

Coffee Break

Opening Panel

Prof. Dr. Ümit KOCABIÇAK
University of New York Tirana

*MEMORY, IDENTITY, AND ALIENATION IN HANIF KUREISHI'S SHORT STORY
LONG AGO YESTERDAY*

Lunch 12:30

Face to face PRESENTATIONS

14.05.2025

SKOPJE LOCAL TIME

14⁰⁰ : 17⁰⁰

ISTANBUL LOCAL TIME

15⁰⁰ : 18⁰⁰

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. A. Kadir DABBAĞOĞLU

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. A. Kadir DABBAĞOĞLU	Istanbul Rumeli University	SERMAYE ŞİRKETLERİNDE HİSSE GERİ ALIM İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ
Dr. Olga RADOVA (KARANASTAS)	Istanbul University	BALKANLAR'DA VE TÜM GÜNEYDOĞU AVRUPA'DA TARİHTEN BUGÜNE GAGAUZ TÜRKLERİ VE DİĞER TÜRK BOYLARI
İsmet KAYMAK	Ministry of Education	YAŞAYAN TÜRK KÜLTÜREL MİRAS ÖRNEKLEMESİ: BOCUK GECESİ
Dr. Mustafa IŞIK	Sakarya University	TARİHSEL SÜREÇ BAĞLAMINDA BULGAR ORTODOKS KİLİSESİNİN İÇ VE DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ: KONSTRÜKTİVİST BİR ANALİZ
Lec. Şebnem TAMER Lec. Serap DAŞ	Istanbul Rumeli University	HAVAYOLU İKRAM SÜREÇLERİ: COVID-19'UN GETİRDİĞİ YENİLİKLER VE DEĞİŞİMLER

Face to face PRESENTATIONS

14.05.2025

SKOPJE LOCAL TIME

14⁰⁰ : 17⁰⁰

ISTANBUL LOCAL TIME

15⁰⁰ : 18⁰⁰

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Ayşe YİĞİT ŞAKAR

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Ayşe YİĞİT ŞAKAR Prof. Dr. Mehmet Müjdat ŞAKAR	Istanbul Rumeli University	ENERJİ SEKTÖRÜNDE KADIN-ERKEK EŞİTSİZLİĞİ
Assist. Prof. Dr. Sinem YÜKSEL ÇENDEK	Istanbul Rumeli University	DÜNYADA NÜFUS POLİTİKALARININ GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ: TÜRKİYE VE GÜNEY KORE ÖRNEKLERİ
Assist. Prof. Dr. Zeki ANIT	Istanbul Rumeli University	MEHMET AKİF ERSOY'UN DÜŞÜNCE DÜNYASINA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ
Assist. Prof. Dr. Emre Feyzi ÇOLAKOĞLU	Istanbul Rumeli University	NATO'DA NÜKLEER PAYLAŞIM VE ÇOK TARAFLI KUVVETLER GİRİŞİMİ: ABD, TÜRKİYE VE YUNANİSTAN ÜÇGENİ
Ress. Assist. Özgenur ÇAPUTLU	Istanbul Rumeli University	TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİNDE KUZAY MAKEDONYA: İSİM ANLAŞMAZLIĞI ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

Face to face PRESENTATIONS

14.05.2025

	SKOPJ LOCAL TIME 14 ⁰⁰ : 17 ⁰⁰		ISTANBUL LOCAL TIME 15 ⁰⁰ : 18 ⁰⁰
---	---	---	--

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Mehmet Müjdat ŞAKAR

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Lec. Merve ÇEVİK GÜNGÖR	Istanbul Rumeli University	BAĞIMLILIK VE TOPLUMSAL FARKINDALIK: YEŞİLAY AFİŞLERİNİN SOSYAL BAĞLAMDA ANALİZİ
Lec. Serap DAŞ Lec. Şebnem TAMER	Istanbul University	İNSAN PERFORMANSINI ŞEKİLENDİREN İÇSEL
Lec. Elif TÜREL Selen Nur EVCEN	Istanbul Rumeli University	GÖÇ HAKİMİYETİNDE BALKAN KÜLTÜRÜ: ÇOCUK VE OYUN
Assist. Prof. Dr. Ekrem DESTANOV	International Balkan University	TARİHİ-COĞRAFİ FİN YÖNTEMİNE GÖRE MASAL İNCELEMESİ: ÜÇ SALATALIK GÜZELİ ADLI MASAL ÖRNEĞİ
Assist. Prof. Dr. Şabanali AHMED	Trakya University	BULGARİSTAN'DA AŞIRI VE İLİMLİ İSLAMİ AKIMLARIN ETNİK BARIŞA ETKİSİ

Face to face PRESENTATIONS

14.05.2025

SKOPJ LOCAL TIME

14⁰⁰ : 17⁰⁰

ISTANBUL LOCAL TIME

15⁰⁰ : 18⁰⁰

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. M. Yavuz TAŞKIRAN

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. M. Yavuz TAŞKIRAN Dr. Hakan KURU Ress. Assist. Yusufcan KESKİN	Istanbul Rumeli University	SPORDA OYUN KURALLARI NEDEN DEĞİŞTİRİLİR?
Dr. Fethi Ahmet YUKSEL	Istanbul University	KUZHEY MAKEDONYA 'NIN TARİHİ KÜLTÜREL MİRASI ESERLERİ VE DEPREM ETKİLERİ
Ress. Assist. Elif AybÜke YILMAZ Ress. Assist. Tunahan ASLAN Ress. Assist. Nurettin Ersin UZUN Ress. Assist. Dr. Reyhan DAĞ Assist. Prof. Dr. Ayşenur KURT	Istanbul Rumeli University	OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLARIN SPOR YOLCULUĞUNDA EBEVEYN YETERLİLİĞİ: NİTELİKLİ KATILIMIN SOSYAL BOYUTU
Assist. Prof. Dr. Ayşe TANŞU M. Sc. Eng. Tandoğan YOLAÇAN	Istanbul Rumeli University	İŞ YERİNDE RUH SAĞLIĞINI DESTEKLEYEN UYGULAMALAR: "ÇALIŞAN REFAHINI VE KURUMSAL PERFORMANSI ARTIRMAYA YÖNELİK STRATEJİLER"
Assist. Prof. Dr. Ayşe TANŞU Lect. Yonca YAVUZ AKÇAY	Istanbul Rumeli University	HEMŞİRELİK ÖĞRENCİLERİ VE TEKNOLOJİ KULLANIMI "FIRSATLAR, RİSKLER VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KULLANIM YOLLARI"

Face to face PRESENTATIONS

14.05.2025

SKOPJ LOCAL TIME

14⁰⁰ : 17⁰⁰

ISTANBUL LOCAL TIME

15⁰⁰ : 18⁰⁰

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Şebnem YÜCEL

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. Cihat KARTAL Prof. Dr. Recep YÜCEL Prof. Dr. Mustafa KARA Prof. Dr. Şebnem YÜCEL	Kırıkkale University Kırıkkale University Istanbul Rumeli University Selçuk University	SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÇERÇEVESİNDE ORGANİK GIYİM MARKALARINA YÖNELİK TÜKETİCİ EKOLOJİK YAKLAŞIMI
Assoc. Prof. Dr. Cihat KARTAL Prof. Dr. Recep YÜCEL Prof. Dr. Mustafa KARA Prof. Dr. Şebnem YÜCEL	Kırıkkale University Kırıkkale University Istanbul Rumeli University Selçuk University	TÜRKİYE'DE FAST FOOD TÜKETİMİNE KARŞI, SLOW FOOD AKIMINA "Z" KUŞAĞININ YAKLAŞIMI
Assoc. Prof. Erhan KILINÇ Prof. Dr. Recep YÜCEL Prof. Dr. Şebnem YÜCEL	Selçuk University Kırıkkale University Selçuk University	ON İKİNCİ KALKINMA PLANI VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK TEMELİNDE İŞGÜCÜ
Assoc. Prof. Erhan KILINÇ Prof. Dr. Recep YÜCEL Prof. Dr. Şebnem YÜCEL	Selçuk University Kırıkkale University Selçuk University	OKUL YÖNETİMİNDE İLETİŞİM BECERİLERİNİN EĞİTİM ORTAMINA ETKİLERİNİN KAVRAMSAL OLARAK İNCELENMESİ
Assoc. Prof. Erhan KILINÇ Prof. Dr. Recep YÜCEL Prof. Dr. Şebnem YÜCEL	Selçuk University Kırıkkale University Selçuk University	TÜRKİYE'DE YÖNETİM BİLİŞİM SİSTEMLERİ ALANINDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZ ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ
Prof. Dr. Mustafa KARA Dr. Cansu TUNAHAN	Istanbul Rumeli University	DİJİTAL KARBON AYAK İZİ: İŞLETMELERİN DİJİTALLEŞME SÜRECİNDE ÇEVRESEL ETKİLERİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇÖZÜMLER

Face to face PRESENTATIONS

15.05.2025

	SKOPJE LOCAL TIME 10 ⁰⁰ : 13 ⁰⁰		ISTANBUL LOCAL TIME 11 ⁰⁰ : 14 ⁰⁰
---	--	---	--

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Ana KECHAN

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Ana KECHAN	International Balkan University	SHELOB, THE DARK ANIMA
Oktaj HASANI Njomza EJUPI	University of Prishtina	THE STANCE OF THE ALBANIAN STATE ON THE 1968 PROTESTS IN KOSOVO AND ACCUSATIONS FROM YUGOSLAVIA
Assoc. Prof. Dr. Igballe MIFTARI-FETISHI	International Balkan University	PROMOTING CULTURAL AWARENESS AND AUTONOMOUS LEARNING IN HIGHER EDUCATION: A CASE STUDY
Assist. Prof. Dr. Marija STEVKOVSKA	International Balkan University	DESIGN AND ASSESSMENT OF WRITING TASKS
Assoc. Prof. Dr. Marijana KLEMENCHICH	International Balkan University	COMPETITION BASED LEARNING IN THE EFL CLASSROOM
Dr. Ömer AKPINAR	Türkiye Maarif Foundation Kosovo International Maarif School	LANGUAGE AND EDUCATION RIGHTS OF MINORITIES IN NORTH MACEDONIA AFTER YUGOSLAVIA
Mirhat ALIU	International Balkan University	THE APPLICATION OF ICT IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Face to face PRESENTATIONS
15.05.2025

	SKOPJE LOCAL TIME 10 ⁰⁰ : 13 ⁰⁰		ISTANBUL LOCAL TIME 11 ⁰⁰ : 14 ⁰⁰
---	--	---	--

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Ömer ÇETİN

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. Mümin ALIOV	International Balkan University	AŞKIN SONSUZ ARAYIŞI: YAHYA KEMAL'İN MEHLİKA SULTAN VE ÖMÜR CEYLAN'IN AŞKIN MUKADDES YÜKÜ ŞİİRLERİNDE VUSLAT VE MİSTİK YOLCULUK
Dr. Ahmet ÇAM	University of Novi Pazar	BİR ŞEHİRİ DERVİŞÇE SEVMEK: AHMED GURBİ'NİN ESERLERİNDE NOVI PAZAR
Züleyha ALIU Assoc. Prof. Dr. Murat Yusuf ÖNEM	International Balkan University	SUAT ENGÜLLÜ'NÜN AÇIL SUSAN AÇILÖYKÜ KİTABINDA MEKÂN
Ali ASANOV Assoc. Prof. Dr. Murat Yusuf ÖNEM	International Balkan University	İLHAMİ EMİN'İN YÜRÜYEN DUVAR ADLI
Assist. Prof. Dr. Erdem EREN	Istanbul Rumeli University	TÜRKİYE'NİN KUZEY MAKEDONYA POLİTİKASININ AKILLI GÜÇ YAKLAŞIMI TEMELİNDE ANALİZİ
Assist. Prof. Dr. Deniz SÖNMEZ	Istanbul Okan University	İŞ YERİNDE SORUMLU LİDERLİĞİN ÇALIŞAN PERFORMANSINA ETKİSİNDE İLİŞKİSEL ENERJİNİN ROLÜ

Face to face PRESENTATIONS

15.05.2025

	SKOPJE LOCAL TIME 10 ⁰⁰ : 13 ⁰⁰		ISTANBUL LOCAL TIME 11 ⁰⁰ : 14 ⁰⁰
---	--	---	--

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Sezen ISMAIL

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. Sezen ISMAIL	International Balkan University	TRACES OF SUFISM IN RALPH WALDO EMERSON'S TRANSCENDENTAL PHILOSOPHY
Sonaj BILAL Biljana KRSTESKA-PAPIK	International Balkan University	THE BILINGUAL COMPONENT IN THE EDUCATIONAL PROCESS
Assist. Prof. Dr. Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN Onur ŞEN	Istanbul Rumeli University	EXAMINING THE EFFECT OF SYMBOLIC CONSUMPTION ON IMPULSE BUYING BEHAVIOR IN THE CONTEXT OF DIDEROT EFFECT
Lec. Laureta Kadrijaj QERIMI	Alma Mater Europaea Campus College "Rezonanca"	TEACHING ENGLISH FOR MEDICAL PURPOSES – ADDRESSING CHALLENGES AND METHODS TO ENHANCE THE ACQUISITION OF MEDICAL VOCABULARY
Sheniz Shain	International Balkan University	THE ROLE OF NOSTALGIA MARKETING IN ENGAGING YOUNG ADULTS
Lec. Dila EVLİYAOĞLU YİĞİT	Istanbul Rumeli University	THE ROLE OF PHYSICAL ACCESSIBILITY IN ENSURING THE SOCIAL ACCESSIBILITY OF ELDERLY PEOPLE

Face to face PRESENTATIONS
15.05.2025

	SKOPJE LOCAL TIME 10 ⁰⁰ : 13 ⁰⁰		ISTANBUL LOCAL TIME 11 ⁰⁰ : 14 ⁰⁰
---	---	---	---

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Gülay YEDEKÇİ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Gülay YEDEKÇİ Res. Assist. Serengül ŞARLI	Istanbul Rumeli University	KENT HAFIZASINDA BİR SÜREKSİZLİK UNSURU OLARAK DEPREMLER: ÜSKÜP ÖRNEĞİ
Prof. Dr. Gülay YEDEKÇİ Res. Assist. Ela ÇELİK	Istanbul Rumeli University	MİMARLIKLA KÜLTÜRLER ARASINDA KÖPRÜ KURMAK: GEÇ OSMANLI DÖNEMİNDE ÜSKÜP VE İSTANBUL KENTLERİNİN GELİŞİMİ
Prof. Dr. Gülay YEDEKÇİ Res. Assist. İldem DİNAR	Istanbul Rumeli University	ÜSKÜP 2014 PROJESİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA: KAMUSAL ALANIN KIRILIMI
Assist. Prof. Dr. Şirin BAYRAM	Istanbul Rumeli University	YAŞLI DOSTU KENTLER: KENTSEL TASARIMDA YAŞLI BİREYLERİN MEKÂNSAL İHTİYAÇLARI
Assist. Prof. Dr. Kemal Hakan TEKİN	Istanbul Rumeli University	OSMANLI DEVLETİ TARİHİNDE BALKANLAR VE İŞKODRA MÜDAFAASI MADALYASI

OPENING CEREMONY

15.05.2025

16.00-18.00 (Skopje)

17.00-19.00 (Istanbul)

(Online)

ONLINE PRESENTATIONS

15.06.2024 / Session-1, Hall-1

SKOPJE LOCAL TIME

16⁰⁰ : 18⁰⁰

İSTANBUL LOCAL TIME

17⁰⁰ : 19⁰⁰

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Salih MEMİŞ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Salih MEMİŞ	Giresun University	GİRİŞİMCİ PAZARLAMAYI ETKİLEYEN UNSURLARI BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ÇALIŞMA
Prof. Dr. Salih MEMİŞ	Giresun University	NİŞ PAZARLAMA KAVRAMI VE PAZARLAMADA UYGULANMASINA YÖNELİK BİR İNCELEME
Dr. Nikolina KUNIÇ	Independent Participant	2006 SONRASI TÜRKLERİN KARADAĞ'A GÖÇÜ
Assist. Prof. Dr. Serpil KAYA	Istanbul Rumeli University	UNESCO YARATICI ŞEHİRLER AĞI: GASTRONOMİ TEMASI VE TÜRKİYE
Assoc. Prof. Dr. Nail ELHAN	Hitit University	ARNAVUTLUK'TA KURULMASI PLANLANAN BEKTAŞI DEVLETİ'NE TÜRKİYE'DEKİ ALEVİ VE BEKTAŞI ÇEVRELERİNİN TEPKİLERİ: KURUMSAL VE İNANÇSAL PERSPEKTİFLER
Lec. Reyhan KESGİN ÜZEN	Istanbul Rumeli University	ÜNİVERSİTE KAMPÜSÜNDE DUVAR RESİMLENDİRMELERİNİN ÖĞRENCİLER ÜZERİNDEKİ AİDİYET DUYGUSU VE MOTİVASYON ETKİSİ

ONLINE PRESENTATIONS

15.06.2024 / Session-1, Hall-2

SKOPJE LOCAL TIME

16⁰⁰ : 18⁰⁰

İSTANBUL LOCAL TIME

17⁰⁰: 19⁰⁰

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Hasan TUTAR

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Hasan TUTAR Prof. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU	Bolu Abant İzzet Baysal University Sakarya University	SÜRDÜRÜLEBİLİR AKILLI ŞEHİRLER İÇİN ŞEFFAFLIK VE KAMUSAL İLETİŞİM
Prof. Dr. Hasan TUTAR Prof. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU	Bolu Abant İzzet Baysal University Sakarya University	AKILLI KENTLERDE KRİZ YÖNETİMİNDE DİJİTAL İLETİŞİM VE VATANDAŞ KATILIMI
Assoc. Prof. Dr. Emine ŞENER	Kırşehir Ahi Evran University	YÖNETİM LİTERATÜRÜNDE METAFORLAR: KAVRAMSAL İNDİRGEMEDEN ÖTEYE TAŞIMAZ YANILSAMAYA
Assist. Prof. Dr. Arzu NURDAŞ	Istanbul Rumeli University	GÖÇÜN KRONİK HASTALIKLARA ETKİSİ
Assist. Prof. Dr. Ömer KARADEMİR	Kastamonu University	ALGILANAN PSİKOLOJİK SÖZLEŞME İHLALİNİN SANAL KAYTARMA DAVRANIŞINA ETKİSİ SOSYAL DEĞİŞİM PERSPEKTİFİNDEN İNCELEMELER: BANKA ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ANALİZ

ONLINE PRESENTATIONS

15.06.2024 / Session-1, Hall-3

SKOPJE LOCAL TIME

16 00 : 18 00

İSTANBUL LOCAL TIME

1700: 19 00

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Meleyke MEMMEDOVA

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. Meleyke MEMMEDOVA	Azerbaijan National Academy of Sciences	AZERBAJCAN VE MAKEDONYA KÜLTÜRÜNDE DOĞUM RİTÜELLERİ: GELENEKSEL UYGULAMALAR VE TOPLUMSAL ANLAMLAR
Assist. Prof. Dr. Duygu Hidayet ARDA BAĞCE	Istanbul Rumeli University	TIBBİ MÜDAHALELER ÜZERİNE HUKUKİ BİR DEĞERLENDİRME
Dr. Şahnabad İsmayıl HAMZA	Azerbaijan State University of Oil and Industry	DİL BİLİMİNDE TÜR DEĞİŞTİRME (CONVERSION) KAVRAMI
Dr. Süleyman ÖZAR	Ankara University	A REVIEW IN THE FRAMEWORK OF ECHR AND TURKISH LAW: THE RELATIONSHIP BETWEEN THE AUTHORITY TO USE FORCE AND THE PROHIBITION OF ILL-TREATMENT
Dr. Sevinc KASIMOVA	Azerbaijan National Academy of Science	NEVRUZ BAYRAMI: AZERBAJCAN VE MAKEDONYA FOLKLORUNDA GELENEKSEL UYGULAMALAR VE İNANIŞLAR

ONLINE PRESENTATIONS

15.06.2024 / Session-1, Hall-3

SKOPJE LOCAL TIME

16 00 : 18 00

İSTANBUL LOCAL TIME

17 00 : 19 00

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Damla MURSÜL

Dr. Ruslan ABDULLAYEV	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Ruslan ABDULLAYEV	Azerbaijan State University of Oil and Industry	TÜRK DİLLERİNDE SESTEŞ KELİMELE VE SEMANTİK DİFERENSİYASYON
Dzenana Brackovic Minela Sinanovic-Vefic	International University of Sarajevo	BOSNA-HERSEK'TE TÜRKÇE EĞİTİMİNDE AD BİLİM VE EDİN BİLİMİNİN ÖNEMİ
Asiye TAN	Istanbul Sabahattin Zaim University	FARKLI KÜLTÜREL YAPIYA SAHİP TOPLUMLARDA HASTALIK VEYA SAKATLIK SONRASI DAMGALANMAYA (STİGMA) BAKIŞ
Assist. Prof. Dr. Hakan KURU	Istanbul Rumeli University	4C AKADEMİK GELİŞİM MODELİ: AKADEMİK KARIYERİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ İÇİN BÜTÜNCÜL BİR MODEL
Assoc. Prof. Dr. Damla MURSÜL	Istanbul Rumeli University	SİYASAL GÜVEN VE ETNİK KİMLİK ARASINDAKİ İLİŞKİYE DAİR BİR DEĞERLENDİRME
Dr. Sevinc KAMBEROVA	Hazar University	AZERBAYCAN DİLİ AĞIZLARI VE ÖZBEK DİLİNDE ORTAK FONETİK ÖZELLİKLER
Dr. Adnan MESTAN	Independent Researcher	THE NATION-STATE BUILDING PROCESS AND THE ASSIMILATION AND DEPORTATION POLICIES AGAINST MINORITY GROUPS: THE CASE OF BULGARIA

CONTENT

CONFERENCE ID	I
SCIENTIFIC COMMITTEE	II
PHOTO GALLERY	III
PROGRAM	IV
CONTENT	V

1)	Assist. Prof. Dr. Duygu Hidayet ARDA BAĞCE	Istanbul Rumeli University	TIBBİ MÜDAHALELER ÜZERİNE HUKUKİ BİR DEĞERLENDİRME	11-12
2)	Dr. Nikolina KUNIÇ	Independent Participant	2006 SONRASI TÜRKLERİN KARADAĞ'A GÖÇÜ	13-14
3)	Assoc. Prof. Dr. Marijana KLEMENCHICH	International Balkan University	COMPETITION BASED LEARNING IN THE EFL CLASSROOM	15
4)	Assoc. Prof. Dr. Damla MURSÜL	Istanbul Rumeli University	SİYASAL GÜVEN VE ETNİK KİMLİK ARASINDAKİ İLİŞKİYE DAİR BİR DEĞERLENDİRME	16
5)	Dr. Şahnabad İsmayıl HAMZA	Azerbaijan State University of Oil and Industry	DİLBİLİMDE TÜR DEĞİŞTİRME (CONVERSION) KAVRAMI	17-18
6)	Dr. Ahmet ÇAM	University of Novi Pazar	BİR ŞEHİRİ DERVİŞÇE SEVMEK: AHMED GURBİ'NİN ESERLERİNDE NOVI PAZAR	19-20

INTERNATIONAL RUMELIA SOCIAL SCIENCES CONGRES
May 12-16, 2025
Skopje, NORTH MACEDONIA

7)	Assoc. Prof. Dr. Sezen ISMAIL	International Balkan University	TRACES OF SUFISM IN RALPH WALDO EMERSON'S TRANSCENDENTAL PHILOSOPHY	21
8)	Sheniz Shain	International Balkan University	THE ROLE OF NOSTALGIA MARKETING IN ENGAGING YOUNG ADULTS	22
9)	Assoc. Prof. Dr. Igballe MIFTARI-FETISHI	International Balkan University	PROMOTING CULTURAL AWARENESS AND AUTONOMOUS LEARNING IN HIGHER EDUCATION: A CASE STUDY	23
10)	Assist. Prof. Dr. Serpil KAYA	Istanbul Rumeli University	UNESCO YARATICI ŞEHİRLER AĞI: GASTRONOMİ TEMASI VE TÜRKİYE	24-25
11)	Assist. Prof. Dr. Hakan Kuru	Istanbul Rumeli University	4C AKADEMİK GELİŞİM MODELİ: AKADEMİK KARİYERİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ İÇİN BÜTÜNCÜL BİR MODEL	26-27
12)	Dr. Sevinc KASIMOVA	Azerbaijan National Academy of Science	NEVRUZ BAYRAMI: AZERBAJCAN VE MAKEDONYA FOLKLORUNDA GELENEKSEL UYGULAMALAR VE İNANIŞLAR	28-29
13)	Ali ASANOV Assoc. Prof. Dr. Murat Yusuf ÖNEM	International Balkan University	İLHAMİ EMİN'İN <i>YÜRÜYEN DUVAR</i> ADLI ROMANINDA MEKAN	30-31
14)	Prof. Dr. Ana KECHAN	International Balkan University	SHELOB, THE DARK ANIMA	32
15)	Prof. Dr. Ali GÜNEŞ	University of New York Tirana	<i>MEMORY, IDENTITY, AND ALIENATION IN HANIF KUREISHI'S SHORT STORY LONG AGO YESTERDAY</i>	33-41
16)	Prof. Dr. Mustafa KARA Dr. Cansu TUNAHAN	Istanbul Rumeli University	DİJİTAL KARBON AYAK İZİ: İŞLETMELERİN DİJİTALLEŞME SÜRECİNDE ÇEVRESEL ETKİLERİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇÖZÜMLER	42-47

INTERNATIONAL RUMELIA SOCIAL SCIENCES CONGRES
May 12-16, 2025
Skopje, NORTH MACEDONIA

17)	Prof. Dr. Cihat KARTAL Prof. Dr. Recep YÜCEL Prof. Dr. Mustafa KARA Prof. Dr. Şebnem YÜCEL	Kırıkkale University Kırıkkale University Istanbul Rumeli University Selçuk University	TÜRKİYE'DE FAST FOOD TÜKETİMİNE KARŞI SLOW FOOD AKIMINA "Z" KUŞAĞININ YAKLAŞIMI	48-60
18)	Prof. Dr. Cihat KARTAL Prof. Dr. Recep YÜCEL Prof. Dr. Mustafa KARA Prof. Dr. Şebnem YÜCEL	Kırıkkale University Kırıkkale University Istanbul Rumeli University Selçuk University	SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÇERÇEVESİNDE ORGANİK GIYİM MARKALARINA YÖNELİK TÜKETİCİ EKOLOJİK YAKLAŞIMI	61-77
19)	Assoc. Prof. Dr. Erhan KILINÇ Prof. Dr. Recep YÜCEL Prof. Dr. Şebnem YÜCEL	Selçuk University Kırıkkale University Selçuk University	OKUL YÖNETİMİNDE İLETİŞİM BECERİLERİNİN EĞİTİM ORTAMINA ETKİLERİNİN KAVRAMSAL OLARAK İNCELENMESİ	78-84
20)	Assoc. Prof. Dr. Erhan KILINÇ Prof. Dr. Recep YÜCEL Prof. Dr. Şebnem YÜCEL	Selçuk University Kırıkkale University Selçuk University	ON İKİNCİ KALKINMA PLANI VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK TEMELİNDE İŞGÜCÜ	85-96
21)	Lec. Şebnem TAMER Lec Serap DAŞ	Istanbul Rumeli University	HAVAYOLU İKRAM SÜREÇLERİ: COVID-19'UN GETİRDİĞİ YENİLİKLER VE DEĞİŞİMLER	97-102
22)	Prof. Dr. Salih MEMİŞ	Giresun University	NİŞ PAZARLAMA KAVRAMI VE PAZARLAMADA UYGULANMASINA YÖNELİK BİR İNCELEME	103-109
23)	Assist. Prof. Dr. Marija STEVKOVSKA	International Balkan University	DESIGN AND ASSESSMENT OF WRITING TASKS	110-113
24)	Assist. Prof. Dr. Arzu NURDAŞ	Istanbul Rumeli University	GÖÇÜN KRONİK HASTALIKLARA ETKİSİ	114-120
25)	Prof. Dr. Ayşe YİĞİT ŞAKAR Prof. Dr. Mehmet Müjdat ŞAKAR	Istanbul Rumeli University	ENERJİ SEKTÖRÜNDE KADIN-ERKEK EŞİTSİZLİĞİ	121-130
26)	Assoc. Prof. Dr. Meleyke MEMMEDOVA	Azerbaijan National Academy of Sciences	AZERBAJYAN VE MAKEDONYA KÜLTÜRÜNDE DOĞUM RİTÜELLERİ: GELENEKSEL UYGULAMALAR VE TOPLUMSAL ANLAMLAR	131-144

INTERNATIONAL RUMELIA SOCIAL SCIENCES CONGRES
May 12-16, 2025
Skopje, NORTH MACEDONIA

27)	Dzenana BRACKOVIC Minela SINANOVIC-VEFIC	International University of Sarajevo	BOSNA-HERSEK'TE TÜRKÇE EĞİTİMİNDE AD BİLİM VE EDİN BİLİMİNİN ÖNEMİ	145-156
28)	Assist. Prof. Dr. Şabanali AHMED	Trakya University	BULGARİSTAN'DA AŞIRI VE İLİMLİ İSLAMİ AKIMLARIN ETNİK BARIŞA ETKİSİ	157-169
29)	Assist. Prof. Dr. Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN Onur ŞEN	Istanbul Rumeli University	EXAMINING THE EFFECT OF SYMBOLIC CONSUMPTION ON IMPULSE BUYING BEHAVIOR IN THE CONTEXT OF DIDEROT EFFECT	170-180
30)	Lec Elif TÜREL Selen Nur EVCEN	Istanbul Rumeli University	GÖÇ HAKİMİYETİNDE BALKAN KÜLTÜRÜ: ÇOCUK VE OYUN	181-189
31)	Prof. Dr. Gülay YEDEKÇİ Ress. Assist. Ela ÇELİK	Istanbul Rumeli University	MİMARLIKTA KÜLTÜRLER ARASINDA KÖPRÜ KURMAK: GEÇ OSMANLI DÖNEMİNDE ÜSKÜP VE İSTANBUL KENTLERİNİN GELİŞİMİ	190-201
32)	Prof. Dr. Gülay YEDEKÇİ Ress. Assist. İldem DİNAR	Istanbul Rumeli University	ÜSKÜP 2014 PROJESİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA: KAMUSAL ALANLARIN KIRILIMI	202-211
33)	Prof. Dr. Gülay YEDEKÇİ Ress. Assist. Serengül ŞARLI	Istanbul Rumeli University	KENT HAFIZASINDA BİR SÜREKSİZLİK UNSURU OLARAK DEPREMLER: ÜSKÜP ÖRNEĞİ	212-224
34)	Dr. Ömer AKPINAR	Turkiye Maarif Foundation Kosovo International Maarif School	LANGUAGE AND EDUCATION RIGHTS OF MINORITIES IN NORTH MACEDONIA AFTER YUGOSLAVIA	225-229
35)	Dr. Olga RADOVA (KARANASTAS)	Istanbul University	BALKANLAR'DA VE TÜM GÜNEYDOĞU AVRUPA'DA TARİHTEN BUGÜNE GAGAUZ TÜRKLERİ VE DİĞER TÜRK BOYLARI	230-238
36)	Dr. Mustafa IŞIK	Sakarya University	TARİHSEL SÜREÇ BAĞLAMINDA BULGAR ORTODOKS KİLİSESİNİN İÇ VE DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ: KONSTRÜKTİVİST BİR ANALİZ	239-248

INTERNATIONAL RUMELIA SOCIAL SCIENCES CONGRES
May 12-16, 2025
Skopje, NORTH MACEDONIA

37)	Prof. Dr. Salih MEMİŞ	Giresun University	GİRİŞİMCİ PAZARLAMAYI ETKİLEYEN UNSURLARI BELİRLEMELERE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA	249-256
38)	Dr. Adnan MESTAN	Independent Researcher	THE NATION-STATE BUILDING PROCESS AND THE ASSIMILATION AND DEPORTATION POLICIES AGAINST MINORITY GROUPS: THE CASE OF BULGARIA	257-269
39)	Assist. Prof. Dr. Kemal Hakan TEKİN	Istanbul Rumeli University	OSMANLI DEVLETİ TARİHİNDE BALKANLAR VE İŞKODRA MÜDAFAASI MADALYASI	270-280
40)	Dr. Fethi Ahmet YUKSEL	Istanbul University	KUZEY MAKEDONYA'NIN TARİHİ KÜLTÜREL MİRASI ESERLERİ VE DEPREM ETKİLERİ	281-311
41)	Assist. Prof. Dr. Deniz SÖNMEZ	Istanbul Okan University	İŞ YERİNDE SORUMLU LİDERLİĞİN ÇALIŞAN PERFORMANSINA ETKİSİNDE İLİŞKİSEL ENERJİNİN ROLÜ	312-321
42)	Prof. Dr. Hasan TUTAR Prof. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU	Bolu Abant İzzet Baysal University Sakarya University	AKILLI KENTLERDE KRİZ YÖNETİMİNDE DİJİTAL İLETİŞİM VE VATANDAŞ KATILIMI	322-331
43)	Prof. Dr. Hasan TUTAR Prof. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU	Bolu Abant İzzet Baysal University Sakarya University	SÜRDÜRÜLEBİLİR AKILLI ŞEHİRLER İÇİN ŞEFFAFLIK VE KAMUSAL İLETİŞİM	332-343
44)	Assist. Prof. Dr. Şirin BAYRAM	Istanbul Rumeli University	YAŞLI DOSTU KENTLER: KENTSEL TASARIMDA YAŞLI BİREYLERİN MEKANSAL İHTİYAÇLARI	344-354
45)	Assist. Prof. Dr. Sinem YÜKSEL ÇENDEK	Istanbul Rumeli University	DÜNYADA NÜFUS POLİTİKALARININ GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ: TÜRKİYE VE GÜNEY KORE ÖRNEKLERİ	355-363
46)	Assist. Prof. Dr. Erdem EREN	Istanbul Rumeli University	TÜRKİYE'NİN KUZEY MAKEDONYA POLİTİKASININ AKILLI GÜÇ YAKLAŞIMI TEMELİNDE ANALİZİ	364-379

INTERNATIONAL RUMELIA SOCIAL SCIENCES CONGRES
May 12-16, 2025
Skopje, NORTH MACEDONIA

47)	Asiye TAN	Istanbul Sabahattin Zaim University	FARKLI KÜLTÜREL YAPIYA SAHİP TOPLUMLARDA HASTALIK VEYA SAKATLIK SONRASI DAMGALANMAYA (STİGMA) BAKIŞ	380-389
48)	Prof. Dr. A. Kadir DABBAĞOĞLU	Istanbul Rumeli University	SERMAYE ŞİRKETLERİNDE HİSSE GERİ ALIM İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ	390-399
49)	Assist. Prof. Dr. Zeki ANIT	Istanbul Rumeli University	MEHMET AKİF ERSOY'UN DÜŞÜNCE DÜNYASINA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ	400-407
50)	İsmet KAYMAK	Ministry of Education	YAŞAYAN TÜRK KÜLTÜREL MİRAS ÖRNEKLEMESİ: BOCUK GECEŚİ	408-419
51)	Dr. Ruslan ABDULLAYEV	Azerbaijan State University of Oil and Industry	TÜRK DİLLERİNDE SESTEŞ KELİMELEK VE SEMANTİK DİFERENSİASYON	420-425
52)	Ress. Assist. Özgenur ÇAPUTLU	Istanbul Rumeli University	TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİNDE KUZEY MAKEDONYA: İSİM ANLAŞMAZLIĞI ÜZERİNDEN BİR İNCELEME	426-438
53)	Lec. Serap DAŞ Lec. Şebnem TAMER	Istanbul Rumeli University	İNSAN PERFORMANSINI ŞEKİLENDİREN İÇSEL FAKTÖRLERİN UÇUŞ OPERASYONUNA ETKİSİ	439-442
54)	Assist. Prof. Dr. Emre Feyzi ÇOLAKOĞLU	Istanbul Rumeli University	NATO'DA NÜKLEER PAYLAŞIM VE ÇOK TARAFLI KUVVETLER GİRİŞİMİ: ABD, TÜRKİYE VE YUNANİSTAN ÜÇGENİ	443-448
55)	Lec. Merve ÇEVİK GÜNGÖR	Istanbul Rumeli University	BAĞIMLILIK VE TOPLUMSAL FARKINDALIK: YEŞİLAY AFİŞLERİNİN SOSYAL BAĞLAMDA ANALİZİ	449-461
56)	Assist. Prof. Dr. Ekrem DESTANOV	International Balkan University	TARİHİ-COĞRAFİ FİN YÖNTEMİNE GÖRE MASAL İNCELEMESİ: ÜÇ SALATALIK GÜZELİ ADLI MASAL ÖRNEĞİ	462-467

INTERNATIONAL RUMELIA SOCIAL SCIENCES CONGRES
May 12-16, 2025
Skopje, NORTH MACEDONIA

57)	Assist. Prof. Dr. Ayşe TANŞU M. Sc. Eng. Tandoğan YOLAÇAN	Istanbul Rumeli University	İŞ YERİNDE RUH SAĞLIĞINI DESTEKLEYEN UYGULAMALAR: “ÇALIŞAN REFAHINI VE KURUMSAL PERFORMANSI ARTIRMAYA YÖNELİK STRATEJİLER”	468-478
58)	Assist. Prof. Dr. Ayşe TANŞU Lect. Yonca YAVUZ AKÇAY	Istanbul Rumeli University	HEMŞİRELİK ÖĞRENCİLERİ VE TEKNOLOJİ KULLANIMI “FIRSATLAR, RİSKLER VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KULLANIM YOLLARI”	479-487
59)	Mirhat ALIU	International Balkan University	THE APPLICATION OF ICT IN THE EDUCATIONAL PROCESS	488-492
60)	Assoc. Prof. Dr. Nail ELHAN	Hitit University	ARNAVUTLUK’TA KURULMASI PLANLANAN BEKTAŞI DEVLETİ’NE TÜRKİYE’DEKİ ALEVİ VE BEKTAŞI ÇEVRELERİNİN TEPKİLERİ: KURUMSAL VE İNANÇSAL PERSPEKTİFLER	493-501
61)	Lec. Reyhan KESGİN ÜZEN	Istanbul Rumeli University	ÜNİVERSİTE KAMPÜSÜNDE DUVAR RESİMLENDİRMELERİNİN ÖĞRENCİLER ÜZERİNDEKİ AİDİYET DUYGUSU VE MOTİVASYON ETKİSİ	502-508
62)	Lec. Laureta Kadrijaj QERIMI	Alma Mater Europaea Campus College “Rezonanca”	TEACHING ENGLISH FOR MEDICAL PURPOSES – ADDRESSING CHALLENGES AND METHODS TO ENHANCE THE ACQUISITION OF MEDICAL VOCABULARY	509-515
63)	Lec. Dila EVLİYAOĞLU YİĞİT	Istanbul Rumeli University	THE ROLE OF PHYSICAL ACCESSIBILITY IN ENSURING THE SOCIAL ACCESSIBILITY OF ELDERLY PEOPLE	516-526
64)	Sonaj BILAL Biljana KRSTESKA-PAPIK	International Balkan University	THE BILINGUAL COMPONENT IN THE EDUCATIONAL PROCESS	527-533
65)	Ress. Assist. Elif Aybüke YILMAZ Ress. Assist. Tunahan ASLAN Ress. Assist. Nurettin Ersin UZUN Ress. Assist. Dr. Reyhan DAĞ Assist. Prof. Dr. Ayşenur KURT	Istanbul Rumeli University	OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLARIN SPOR YOLCULUĞUNDA EBEVEYN YETERLİLİĞİ: NİTELİKLİ KATILIMIN SOSYAL BOYUTU	534-540
66)	Prof. Dr. M. Yavuz TAŞKIRAN Dr. Hakan KURU Ress. Assist. Yusufcan KESKİN	Istanbul Rumeli University	SPORDA OYUN KURALLARI NEDEN DEĞİŞTİRİLİR?	541-558
67)	Assoc. Prof. Erhan KILINÇ Prof. Dr. Recep YÜCEL Prof. Dr. Şebnem YÜCEL	Selçuk University Kırıkkale University Selçuk University	OKUL YÖNETİMİNDE İLETİŞİM BECERİLERİNİN EĞİTİM ORTAMINA ETKİLERİNİN KAVRAMSAL OLARAK İNCELENMESİ	559-568

INTERNATIONAL RUMELIA SOCIAL SCIENCES CONGRES

May 12-16, 2025

Skopje, NORTH MACEDONIA

68)	Assist. Prof. Dr. Mümin ALIOV	International Balkan University	AŞKIN SONSUZ ARAYIŞI: YAHYA KEMAL'İN MEHLİKA SULTAN VE ÖMÜR CEYLAN'IN AŞKIN MUKADDES YÜKÜ ŞİİRLERİNDE VUSLAT VE MİSTİK YOLCULUK	569-576
-----	-------------------------------	---------------------------------	---	---------

TIBBİ MÜDAHALELER ÜZERİNE HUKUKİ BİR DEĞERLENDİRME

A LEGAL EVALUATION ON MEDICAL INTERVENTIONS

Assist. Prof. Dr. Duygu H. ARDA BAĞÇE

Istanbul Rumeli University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences

ORCID ID: 0000-0003-0695-4908

Özet

İnsan, yaşamı boyunca bedensel ve ruhsal sağlığını etkileyen çeşitli sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu tür durumlarda bireyin ilk tercihi, hastalığın teşhisi ve tedavisi amacıyla bir hekime başvurmaktır. Günümüzde insan yaşamına verilen değer, geçmiş dönemlere kıyasla artmış olup, bu durum sağlık hakkının korunmasına yönelik daha fazla özen gösterilmesini zorunlu kılmaktadır. Hekim, kendisine başvuran hastaya teşhis koyduktan sonra uygun tedavi yöntemlerini belirleyerek gerekli tıbbi müdahalede bulunmaktadır. Tıbbi müdahalenin temel amacı, hastalığı ortadan kaldırarak hastanın sağlığına kavuşmasını sağlamaktır. Ancak, tıbbi müdahaleler her zaman beklenen sonucu doğurmayabilir; bazı durumlarda ortaya çıkan komplikasyonlar, hastanın sağlığını olumsuz etkileyebilir ve hatta ölümle sonuçlanabilir. Bu yönüyle tıbbi müdahaleler, bireyin yaşamı, sağlığı ve vücut bütünlüğü gibi temel haklarına yönelik fiziki bir müdahale niteliği taşımaktadır. Kişilik hakkı kapsamında vücut bütünlüğü, sağlık hakkı ve özel hayatın gizliliği gibi unsurlar yer almakta olup, tıbbi müdahaleler de doğrudan bu haklarla ilişkilidir. Dolayısıyla, tıbbi müdahaleler kimi zaman kişilik hakkı ihlali veya menfaat çatışmalarına neden olabilmektedir. Özellikle, hastanın rızası olmaksızın gerçekleştirilen tıbbi müdahaleler, hukuka aykırılık tartışmalarını gündeme getirmektedir. Hasta-hekim ilişkisi bu bağlamda büyük önem arz etmekte olup, tıbbi müdahalelerin hukuka uygunluk denetiminde belirleyici bir unsur teşkil etmektedir. Hasta açısından tıbbi müdahaleye ilişkin aydınlatılma hakkı mevcutken, hekim açısından bu hakka karşılık gelen aydınlatma yükümlülüğü söz konusudur. Hukuka uygun bir tıbbi müdahalenin en temel şartlarından biri, hastanın yapılacak müdahaleye özgür iradesiyle ve yeterli bilgilendirme sonrası rıza göstermesidir. Ancak, üstün özel yarar veya kamu yararı gibi istisnai durumlar dışında, hastanın geleceğini serbestçe tayin etme hakkı gereği, rızası olmaksızın gerçekleştirilen tıbbi müdahaleler hukuki ve cezai sorumluluk doğurabilecektir. Tıbbi müdahalenin hukuka uygun sayılabilmesi için birtakım şartların varlığı gerekmektedir. Bunların başında, müdahalenin tıp biliminin gerekliliklerine uygun olarak yapılması ve yetkili kişiler tarafından gerçekleştirilmesi gelmektedir. Ayrıca, müdahalenin tedavi amacı taşıması ve hastanın rızasının alınmış olması, hukuka uygunluk açısından aranması gereken temel unsurlardır. Sonuç olarak, tıbbi müdahaleler ile kişilik hakkı arasında doğrudan bir bağlantı bulunmakta olup, bu çerçevede hasta ile hekim arasında çıkar çatışmaları yaşanabilmektedir. Bu çatışmaların önüne geçebilmek adına, hekimin hastanın sağlığına kavuşmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği müdahalelerin hukuki değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir. Tıbbi müdahaleler, niteliği itibarıyla kişilik hakkına müdahale kapsamında değerlendirildiğinden, hukuka uygunluğu sağlayacak tedbirlerin alınması ve olası hak ihlallerinin önüne geçilmesi büyük önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Tıbbi Müdahale, Hukuka Uygunluk, Kişilik Hakkı

Abstract

Throughout their lives, people may encounter various problems that affect their physical and mental health. In such cases, the first choice of the individual is to consult a physician for the diagnosis and treatment of the disease. Today, the value placed on human life has increased compared to past periods, and this situation necessitates more care to protect the right to health. After diagnosing the patient, the physician determines the appropriate treatment methods and performs the necessary medical intervention. The main purpose of medical intervention is to eliminate the disease and restore the patient's health. "However, medical interventions may not always lead to the expected result; in some cases, complications may adversely affect the patient's health and may even result in death". In this respect, medical interventions constitute a physical intervention against the fundamental rights of the individual such as life, health and bodily integrity. The right to personality includes elements such as bodily integrity, right to health and right to privacy, and medical interventions are directly related to these rights. Therefore, medical interventions may sometimes cause violations of personality rights or conflicts of interest. In particular, medical interventions carried out without the consent of the patient bring up discussions on illegality. The patient-physician relationship is of great importance in this context and constitutes a determining factor in the review of the legality of medical interventions. While the patient has the right to be informed about the medical intervention, the physician has the obligation to inform corresponding to this right. One of the most basic conditions for a lawful medical intervention is the patient's consent to the intervention with his/her free will and after adequate information. However, except in exceptional cases such as superior private benefit or public interest, medical interventions performed without the consent of the patient, as required by the patient's right to freely determine his/her future, may lead to legal and criminal liability. "In order for a medical intervention to be considered lawful, a number of conditions must exist. The most important of these is that the intervention is carried out in accordance with the requirements of medical science and is performed by authorized persons". In addition, the fact that the intervention has a therapeutic purpose and that the consent of the patient has been obtained are the basic elements that must be sought in terms of compliance with the law. As a result, there is a direct link between medical interventions and personal rights, and conflicts of interest may arise between the patient and the physician. In order to prevent these conflicts, the interventions carried out by the physician in order to restore the patient's health should be subject to legal evaluation. Since medical interventions are considered within the scope of interference with the right of personality, it is of great importance to take measures to ensure compliance with the law and to prevent possible violations of rights.

Keywords: Medical Intervention, Lawfulness, Right of Personality

2006 SONRASI TÜRKLERİN KARADAĞ'A GÖÇÜ
TURKISH IMMIGRATION TO MONTENEGRO AFTER 2006

Dr. Nikolina KUNIÇ

Independent Researcher

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2259-0518>

Özet

Karadağ'ın 2006 yılında bağımsızlığını ilan etmesi ve Sırbistan ile olan birlikten resmen ayrılmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti, ülkenin bağımsızlığını destekleyen ve resmen tanıyan ilk devletlerden biri olmuştur. 2008 itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği'nin Karadağ'da açılmasıyla iki ülke arasındaki diplomatik, kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştır. Bu bağlamda 2006'dan günümüze, Türk vatandaşlarının, Karadağ'da şirket açılması veya konut edinimi yoluyla önemli miktarda sermaye yatırımı yapmış olması dikkatleri çekmektedir. Ayrıca söz konusu dönemde şirketlerin sahipleri ve çalışanları yeni bir hayat kurmak beklentisiyle giderek artan bir hızla ülkeye yerleşmeye başlamış ve Karadağ'da oturma izni alarak bu ülkede kendilerine yeni yollar çizmeye başlamıştır. Bu bildiride, Karadağ'a yönelen söz konusu Türk göçü olgusu incelenmektedir. Bu yapılırken, hem Karadağ Devleti'nin resmi verilerinden hem de göç eden kimselerle yapılan röportajlardan istifade edilmektedir. Bu mülakatlar aracılığıyla göç edenlerin bakış açısı anlaşılıp sunulacaktır. Çalışmanın değineceği diğer önemli husular ise şunlardır: Bilindiği üzere günümüzde Karadağ'da ilk ve ortaokullarda okuyan hatırı sayılır sayıda Türk öğrenci bulunmaktadır. Bu genç yaş grubundaki öğrencilerin sorunları ve aidiyet hisleri hangi ülke lehine gelişmektedir? Ek olarak, her ne kadar Karadağ, Türk vatandaşlarının Karadağ'a yerleşmesinin öncesinde de çok etnili yapıya sahip olsa da Türklerin artan miktarda gücü ve sosyal ve iktisadi hayata katılımı, Karadağ vatandaşları için artık dikkat çekici bir noktaya ulaşmıştır. Bu durumun yaratacağı olumlu olumsuz sonuçlar nelerdir? Son olarak, ülkedeki Türk varlığı Karadağ vatandaşlarının ve kamuoyunun günümüz Türkiye'sini algılama biçimini ve hatta Türkiye-Karadağ ilişkilerinin seyrini nasıl etkileyecektir? Bu sorulara verilecek cevaplar Türklerin ülkedeki rolünü ve Türk imajının bu küçük Adriyatik ülkesinde nasıl algılandığını çözümlene amacına hizmet edecektir.

Anahtar kelimeler: Karadağ, Göç, Türkler, Türkiye Cumhuriyeti, Türkçe

Abstract

After Montenegro declared its independence in 2006 and officially separated from the union with Serbia, the Republic of Turkey became one of the first states to support and recognize formally the country's independence. With the opening of the Embassy of the Republic of Turkey in Montenegro in 2008, diplomatic, cultural, economic, and political relations between the two countries began to develop rapidly. In this context, it is noteworthy that Turkish citizens have made significant capital investments in Montenegro from 2006 to the present through the establishment of companies or the acquisition of housing. In addition, during the period in question, the owners and employees of the companies began to settle in the country at an increasing pace with the expectation of establishing a new life and began to chart new paths for themselves in this country by obtaining residence permits in Montenegro. This report examines the phenomenon of Turkish migration to Montenegro. In doing so, both official data from the

State of Montenegro and interviews with migrants are utilized. The perspectives of migrants will be understood and presented through these interviews. Other important issues that the study will address are as follows. As is known, there are a considerable number of Turkish students studying in primary and secondary schools in Montenegro today. In which country do the problems and sense of belonging of this young age group develop? In addition, although Montenegro had a multi-ethnic structure before the settlement of Turkish citizens, the increasing participation of Turks has now reached a remarkable point for Montenegrin citizens. What are the positive and negative consequences of this situation? Finally, how will the Turkish presence in the country affect how Montenegrin citizens and the public perceive today's Turkey and even the course of Turkey-Montenegro relations? The answers to these questions will serve the purpose of analyzing the role of Turks in the country and how the Turkish image is perceived in this small Adriatic country.

Keywords: Montenegro, Immigration, Turkish people, Turkish Republic, Turkish

COMPETITION BASED LEARNING IN THE EFL CLASSROOM

Marijana KLEMENCHICH

International Balkan University

ORCID ID: 009-003-1609-3352

Abstract

Competition-Based Learning (CBL) is a teaching strategy that combines elements of project-based learning and competitions. Students work in teams on projects or assignments and their performance is being evaluated against other groups upon project completion. The goal is to motivate students to produce the best possible project or assignment, with learning reinforced through a reward system. Competition Based Learning, CBL is generally combined with project-based learning (PjBL), problem-based learning (PBL), or cooperative learning (CL). Many educators claim that CBL enhances student motivation and learning results, because students are more motivated and more enthusiastic about the project and potential rewards. This article focuses on studies conducted on the topic of Competition-Based Learning (CBL) as a teaching strategy in the English as a Foreign Language Classroom and the benefits of using Competition Based Learning in the EFL classroom. There are many benefits but the focus will be on enhanced problem-solving, creative thinking, and teamwork skills, motivation and engagement through the presentation of three articles related with this topic.

Keywords: Competition-Based Learning (CBL), EFL Classroom, Motivation and Engagement

SİYASAL GÜVEN VE ETNİK KİMLİK ARASINDAKİ İLİŞKİYE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN POLITICAL TRUST AND ETHNIC IDENTITY

Assoc. Prof. Dr. Damla MURSÜL

Istanbul Rumeli University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences

ORCID ID: 0000-0002-1445-5693

Özet

İdeal bir demokrasinin hatırı sayılır pek çok bileşeni bulunmaktadır. Siyasal katılım ve çoğulculuk kavramlarının başı çektiği bu idealde her iki bileşen de birbirini destekler ve birbiriyle örtüşür niteliktedir. Tam anlamıyla katılım, çoğulcu bir yönetim anlayışıyla gerçekleşebiliyorken; çoğulcu bir demokrasi de siyasal güvene dayandığı ölçüde katılımcı bir siyasal kültüre dönüşebilmektedir. Böylece demokrasi, kendi dinamiğini oluşturan sürecin devamlılığını da bir şekilde sağlamış olur.

Çalışma; siyasal katılım ve çoğulculuk arasındaki ilişkiyi, iki temel alt değişken olan siyasal güven ve etnik kimlik çerçevesinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Etnik kimlik/etnik köken olgusu, siyasal güveni etkilemekte; siyasal güven de demokrasinin katılımcı ve çoğulcu yapısını şekillendirmektedir. Bu bağlamda siyasal güven, siyasal sistemin kaderini belirleme noktasında kilit bir rol üstlenmekte ve aynı zamanda sistemin meşruluğunu da sürdürülebilir kılmaktadır.

Kavramsal bir irdelemeden yola çıkarak anahtar sözcüklerin birbirleriyle olan sıkı bağını ele alan ilk bölümün ardından, ikinci bölümde siyasal güven-etnik köken ilişkiselliği perspektifinde yapılan çalışmalara yer verilecek, ardından günümüz demokrasileri için birtakım çıkarımlarda bulunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Demokrasi, Siyasal Katılım, Çoğulculuk, Siyasal Güven, Etnik Kimlik

Abstract

An ideal democracy has many significant components. In this ideal, where the concepts of political participation and pluralism take the lead, bot components support and overlap each other. Entirely, participation can only be achieved through a pluralistic sense of rule; a pluralistic democracy can also transform into a participatory political culture to the extent that it is based on political trust. Thus, democracy ensures the continuity of the process that creates its own dynamics.

The study aims to reveal the relationship between political participation and pluralism within the framework of two main sub-variables, political trust and ethnic identity. The phenomenon of ethnic identity/ethnicity affects political trust, and political trust shapes the participatory and pluralistic structure of democracy. In this context, political trust plays a key role on determining the fate of the political system and alkes the legitimacy of the system sustainable.

Following the first part, which deals with the close connection between the keywords based on a conceptual discussion, the second part will include studies conducted within the perspective of political trust-ethnicity relationality. Then some conclusions will be mad efor today's democracies.

Keywords: Democracy, Political Participation, Pluralism, Political Trust, Ethnic Identity

DİLBİLİMDE TÜR DEĞİŞTİRME (CONVERSION) KAVRAMI

THE CONCEPT OF CONVERSION IN LINGUISTICS

Dr. Şahnabad İsmayıl HAMZA

Azerbaijan State Oil and Industry University, Department of Humanities

(Baku, Azerbaijan)

ORCID ID: 0009-0007-4701-3246

Özet

Her dil, tarihi gelişimi ve iç yapısı ile belirlenen belirli söz türetme yöntemlerine sahiptir. Bu yöntemlerden biri de yapım ekleri olmadan sözcük oluşturma yolu olarak isimlendirilen tür değiştirme (conversion) biçimi ile kelime yapımıdır. Tür değiştirme (conversion), sözcüğün herhangi bir biçimsel değişiklik olmadan, bir sözcük türünün başka bir türe dönüşmesini ifade eder.

Bu çalışmanın amacı, tür değiştirme (conversion) olgusunun dilbilimdeki yerini belirlemek, farklı dillerdeki kullanımını incelemek ve özellikle Azerbaycan Türkçesinde nasıl ortaya çıktığını analiz etmektir. Çalışma, tür değiştirmenin (conversionun) yapısal-anlamsal türlerini açıklamayı ve bu sürecin dilbilim açısından önemini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu çalışma kapsamında, Türk dilleri ve diğer dillerde tür değiştirme (conversion) olgusunu ele alan akademik kaynaklar, dilbilimsel analizler ve sözlükler incelenmiştir. Ayrıca, tür değişimine (conversion) uğramış kelimelerin belirlenmesi için karşılaştırmalı dilbilim yöntemleri kullanılmıştır.

Çalışmada betimsel ve karşılaştırmalı dilbilim yöntemleri kullanılmıştır. Öncelikle, farklı dillerde tür değiştirme sürecine uğramış kelimeler tespit edilmiş, ardından Azerbaycan Türkçesindeki örnekler üzerinden detaylı bir analiz yapılmıştır. Elde edilen veriler ışığında, tür değiştirmenin temel yapısal ve anlamsal özellikleri değerlendirilmiştir.

Tür değiştirme, dilin hemen hemen tüm seviyelerinde görülen önemli bir olgudur. Sözcük oluşturma temel yöntemlerinden biri olarak ortaya çıkan bu süreç, farklı dillerde yeni bir sözdizimsel işlev kazanan ve morfolojik paradigmayla ayrılan kelimelerin oluşmasına yol açar. Bu bağlamda, kelimeler sınıflandırılarak isimleşme (substantivizasyon), sıfatlaşma (adjektivizasyon), zarflaşma (adverbializasyon), fiilleşme (verbalizasyon) ve bağlaçlaşma (konjunksiyonalizasyon) gibi dönüşümlere uğramaktadır.

Tür değiştirme olgusu, daha çok bükümlmeli (flektif) dillerde yaygın olarak görülse de, belli ölçüde eklemeli (aglutinatif) dillerde de rastlanmaktadır. Eklemeli dillerden biri olan Türk dillerinde, özellikle Azerbaycan Türkçesinde bu olgu en çok léksik-semantik seviyede ortaya çıkmaktadır. Türk dillerinde genellikle bir veya iki köklü sözcüklerin tür değişimine uğrayarak farklı bir sözcük türüne dönüştüğü görülmektedir.

Bu dil olgusu, farklı dilbilimciler tarafından çeşitli yönlerden incelenmiş olmasına rağmen, yapısal-anlamsal türleri ve dil seviyelerindeki görünüm özellikleri tam olarak belirlenmemiştir. Tür değiştirme olgusu, hala kesin açıklığa kavuşturulmamış tartışmaya açık konular arasında yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Tür Değiştirme (Conversion), Sözcük Türetme, Dilbilim, Türk Dilleri, Azerbaycan Türkçesi

Abstract

Every language has specific word-formation methods determined by its historical development and internal structure. One such method is conversion, which refers to word formation without derivational affixes. Conversion denotes the transition of a word from one grammatical category to another without any morphological modification.

This study aims to determine the place of conversion in linguistics, examine its usage in different languages, and analyze how it appears, particularly in Azerbaijani Turkish. The study seeks to explain the structural-semantic types of conversion and highlight the significance of this process in linguistics.

For this study, academic sources, linguistic analyses, and dictionaries covering the phenomenon of conversion in Turkic and other languages were reviewed. Additionally, comparative linguistic methods were used to identify words that have undergone conversion.

Descriptive and comparative linguistic methods were employed in this research. Initially, words that have undergone conversion in different languages were identified, followed by a detailed analysis based on examples from Azerbaijani Turkish. The fundamental structural and semantic characteristics of conversion were assessed in light of the collected data.

Conversion is a significant phenomenon observed at almost all levels of a language. As a fundamental method of word formation, this process leads to the emergence of words with a new syntactic function and a distinct morphological paradigm in different languages. In this context, words undergo category changes such as substantivization (nominalization), adjectivization, adverbialization, verbalization, and conjunctivization.

Although conversion is more commonly found in inflectional (fusional) languages, it can also be observed to some extent in agglutinative languages. In agglutinative languages, particularly Azerbaijani Turkish, this phenomenon primarily manifests at the lexical-semantic level. In Turkic languages, it is often observed that mono- or bi-rooted words undergo conversion and transition into different grammatical categories.

Despite being studied from various perspectives by different linguists, the structural-semantic types and manifestations of conversion at different linguistic levels have not been fully determined. The phenomenon of conversion remains an open topic for discussion that has yet to be definitively explained.

Keywords: Conversion, Word Formation, Linguistics, Turkic Languages, Azerbaijani Turkish

BİR ŞEHİRİ DERVİŞÇE SEVMEK: AHMED GURBÎ'NİN ESERLERİNDE NOVI PAZAR

LOVING A CITY AS A DERSH: NOVI PAZAR IN AHMED GURBI'S WORKS

Dr. Ahmet ÇAM

Novi Pazar State University, Faculty of Philology

ORCID ID: 0000-0002-4338-9090

Özet

Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze Türkler için her hususta önemli bir coğrafyadır. Siyasi, dinî, mimari, sosyal ve kültürel bakımdan bölgenin imarı ve refahı sürekli olarak gözetilmiştir. Bunun sonucunda da Osmanlı'nın kurduğu Balkan şehirleri, fiziksel olarak halkın tüm ihtiyaçlarının karşılandığı, sürdürülebilir, kendi kendine yetebilen ve yaşam kalitesinin yüksek olduğu şehirler olarak bugüne kadar ulaşmıştır. Osmanlı tarafından 14. yüzyılda kurulan Balkan şehirlerinden biri olan Novi Pazar (Yeni Pazar), bugün Sırbistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Şehirde Osmanlı izlerini taşıyan pek çok cami, medrese, türbe, hamam, çeşme gibi birçok kültürel miras, günümüze kadar ulaşmış ve hâlen aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Şehrin Osmanlı mührüyle bayındır hâle gelmesi yalnızca maddî kaynaklarla değil, manevî unsurların da bölgede aktif rol üstlenmesiyle gerçekleşmiştir. Osmanlı, kurulduğu günden beri şehre en seçkin personellerini görevlendirmiştir. Buna karşılık olarak da şehirden pek çok devlet adamı, âlim, arif, şair ve diğer sanatkâr çıkmıştır. Bölgede "Derviş Ahmed" ve "Ahmed el-Gurbî" gibi adlarla da anılan Ahmed Gurbî Baba, Yeni Pazar'ın 18. yüzyılda yaşamış en önemli mutasavvıflarından biridir. Derviş meşrepte sürdürdüğü ömrünü halkın dinî ve ahlaki olarak mükemmel bir biçimde yetişmesi için adamıştır. Dinî yönüyle olduğu kadar edebî yönüyle de bölgede etkili bir şahsiyet olarak ön plana çıkan mutasavvıfın *Divan*, *Eimmetü'l-Asliyye*, *Risâle-i Münâcât* adlı eserleri tespit edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Ahmed Gurbî'nin özellikle *Divan* adlı eserinde ayrıntılı ve samimi bir üslupla kaleme aldığı Yeni Pazar ile ilgili şiirleri dil ve anlatım yönünden doküman inceleme metoduyla inceledikten sonra dönemin sosyal ve psikolojik durumuna yönelik bir betimleme yapmaktır. Şairin Yeni Pazar'a duyduğu sevgiyi eserindeki işleyiş biçimi üzerinden analiz yapılacak ve sonrasında Balkan şehirlerindeki hayata dair yorumlar yapılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde Yeni Pazar ve Ahmed Gurbî ile ilgili tarihî ve güncel tanıtıcı kısa bilgiler verilecektir. Daha sonra Ahmed Gurbî'nin eserlerinde tespit edilen Yeni Pazar ile ilgili bulgular sunulacak ve bunların dil ve anlatım yönünden içerik incelemesi yapılacaktır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise Ahmed Gurbî'nin Yeni Pazar'a yönelik görüşleri ekseninde, dil ve anlatım, edebiyat ve kent sosyolojisi bağlamında Balkan şehirleriyle ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Balkan Şehirleri, Sancak, Novi Pazar (Yeni Pazar), Ahmed Gurbî, Edebiyat Sosyolojisi, Kent Sosyolojisi

Abstract

The Balkans have been an important geography for the Turks in every respect since the Ottoman Empire. The development and welfare of the region has been constantly monitored in terms of politics, religion, architecture, social and culture. As a result, the Balkan cities founded by the Ottomans have reached the present day as cities where all the needs of the people are physically met, sustainable, self-sufficient and have a high quality of life. Novi Pazar (Yeni Pazar), one of the Balkan cities founded by the Ottomans

in the 14th century, is located within the borders of Serbia today. Many cultural heritages bearing Ottoman traces in the city, such as mosques, madrasahs, tombs, baths and fountains, have survived to the present day and are still actively used. The city's development with the Ottoman seal was not only due to material resources, but also to the active role played by spiritual elements in the region. The Ottomans have assigned their most distinguished personnel to the city since the day it was founded. In return, many statesmen, scholars, wise men, poets and other artists emerged from the city. Ahmed Gurbi Baba, also known as “Dervish Ahmed” and “Ahmed el-Gurbi” in the region, is one of the most important Sufis who lived in Novi Pazar in the 18th century. He dedicated his life, which he lived in a dervish disposition, to the perfect religious and moral development of the people. The works of the Sufi, who came to the forefront as an influential figure in the region with his religious as well as literary aspects, including *Divan*, *Eimmetü'l-Asliyye*, and *Risale-i Münâcât*, have been identified. The aim of this study is to examine the poems about Novi Pazar, which Ahmed Gurbi wrote in a detailed and sincere style, especially in his work *Divan*, using the document review method in terms of language and expression, and then to make a description of the social and psychological situation of the period. The poet's love for Novi Pazar will be analyzed through the way it is handled in his work, and then comments will be made on life in the Balkan cities. In the first part of the study, brief historical and current introductory information about Novi Pazar and Ahmed Gurbî will be given. Then, the findings about Novi Pazar detected in Ahmed Gurbî's works will be presented and their content will be examined in terms of language and expression. In the conclusion of the study, a general evaluation of the Balkan cities will be made in the context of language and expression, literature and urban sociology, on the axis of Ahmed Gurbî's views on Novi Pazar.

Keywords: Ottoman Balkan Cities, Sandžak, Novi Pazar (Yeni Pazar), Ahmed Gurbî, Sociology of Literature, Urban Sociology

TRACES OF SUFISM IN RALPH WALDO EMERSON'S TRANSCENDENTAL PHILOSOPHY

Assoc. Prof. Dr. Sezen ISMAIL

International Balkan University, Faculty of Education

ORCID ID: 0000-0002-8849-4433

Abstract

America's New England Transcendentalism draws inspiration from the fundamental aspects of Islamic Sufi philosophy. Ralph Waldo Emerson, a leading figure in the transcendentalist movement, explored themes of self-reliance, intuition, and the unity of all existence, which clearly reflect the Sufist philosophical thought. His essays are a manifestation of ideas that characterize Sufi mysticism and his engagement with spiritual transcendence, the quest for divine truth, and inner enlightenment. Like a Sufi, Emerson believed that God could be found by looking inward – deeper in one's soul and one's heart. This paper looks at Emerson's restatement of the rich spiritual heritage of Sufi mystics and poets, focusing on aspects, such as the pursuit of self-realization, the presence of the divine within oneself, and the transformative power of love. Through a comparative analysis of Emerson's essays like *Self-Reliance* and *The Over-Soul, Nature*, with Sufi writings from thinkers like Rumi, Hafiz and Ibn Arabi, this study highlights the shared emphasis on personal spiritual experience over dogmatic belief. By looking at these philosophical thoughts, the paper points to how Emerson's philosophy reflects the mystical traditions of Sufism, offering a common ground for philosophical dialog beyond religious and cultural boundaries.

Keywords: American Transcendentalism, Emerson, Religious Philosophy, Sufism

THE ROLE OF NOSTALGIA MARKETING IN ENGAGING YOUNG ADULTS

Sheniz Shain, MBA.

International Balkan University, Skopje, North Macedonia

ORCID ID: 0009-0007-8872-8985

Abstract

By evoking sentimental memories related to the past, the nostalgia marketing concept has become an increasingly popular strategy among brands who seek to increase the engagement of young adults. This article investigates how well nostalgia marketing works to affect young adults' purchasing decisions, brand trust, and consumer emotions. The article examines respondents' emotional reactions to nostalgic ads and their knowledge with nostalgia marketing, through survey-based research. The results shed light on the psychological effects of nostalgic branding, how nostalgia influences customer involvement, and how effective it is across generations. The goal of this study is to provide useful suggestions for companies trying to use nostalgia marketing tactics in order to establish a stronger emotional bond with younger customers. This study focuses on the ways in which these emotional cues can promote familiarity and trust with a brand, which frequently leads to a rise in purchase intent and brand loyalty. Through an analysis of survey responses collected from university students and young professionals, the study identifies patterns in emotional resonance, industry relevance, and perceived authenticity of nostalgic marketing campaigns. This research contributes to the growing body of literature on emotional branding by highlighting the nuanced ways in which nostalgia can serve as a bridge between past experiences and present-day consumer engagement strategies.

Keywords: Nostalgia Marketing, Consumer Behavior, Brand Engagement, Emotional Influence, Brand Trust

PROMOTING CULTURAL AWARENESS AND AUTONOMOUS LEARNING IN HIGHER EDUCATION: A CASE STUDY

Assoc. Prof. Dr. Igballe MIFTARI-FETISHI

International Balkan University, Faculty of Education

ORCID ID: 0000-0003-0008-4550

Abstract

The main aim of this paper is to promote autonomous learning and cultural awareness among professors and students in higher education. The issue of whether students should be actively involved in the learning process and regarded as collaborators in course materials, topics and plans is an ongoing issue. In regard to the assumption that the professors are in charge of the educational process and in regard to the cultural awareness issue that accordingly, the student should not be asked to participate in course content or suggest topics, the case study, in fact, explores ways how autonomous learning can be introduced and the outcomes of the process.

Participants in the case study are 30 students of IBU, of various fields (ELT, PCG and VA) who were enrolled in the course Program development in the previous semester (Fall 2024). The implementation of autonomous learning was among the different tasks and projects that the students were asked to complete along the course. The first phase consisted of determining the goals and defining students needs. The second phase consisted of student support and ongoing empathy. Students learned to trust the process and to work on their own and in groups and to provide feedback. Students designed their own plans, presented and taught their peers and reflected on the process. The last phase consisted of course and material experts. In this phase, students were asked to re-develop course materials, more specifically, to develop an additional chapter for the primary source (the course book). The procedure along with the outcomes of the process will be presented in the paper.

Keywords: Autonomous Learning, Cultural Awareness, Higher Education, Reflection, Collaboration etc.

UNESCO YARATICI ŞEHİRLER AĞI: GASTRONOMİ TEMASI VE TÜRKİYE
UNESCO CREATIVE CITIES NETWORK: GASTRONOMY THEME AND TURKIYE
Assist. Prof. Dr. Serpil KAYA

Istanbul Rumeli University, Faculty of Art Design and Architecture

ORCID ID: 0000-0003-3430-7169

Özet

UNESCO, 2004 yılından bu yana sekiz temaya ayrılan Yaratıcı Şehirler Ağını düzenlemektedir: Edebiyat, Film, Mimari, Gastronomi, Tasarım, Zanaat ve Halk Sanatları, Müzik, Medya Sanatları. Bu girişimin amacı, şehirlerin kendi yetenek ve becerilerini yaratıcılığa dönüştürmektir. Bu gibi temalar, ağa katılmak isteyen şehirlerin elde ettiği ekonomik, kültürel, sosyal, siyasi ve çevresel faydalara kilit katkı sağlayan unsurlar olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, şehrin tanıtımı, şehrin markalaşma süreci ve yaratıcı ağdaki diğer şehirlerle kültürel iş birliği önemli ölçüde artmaktadır. UNESCO yaratıcı şehirler ağı, iki yılda bir başvuru alan ve değerlendirmeler ile kaynaklarını etkin kullanarak dikkat çekmeyi başaran şehirleri markalaştıran önemli bir oluşumdur. Türkiye’de UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı gastronomi teması asıl listesinde yer alan 3 şehir bulunmaktadır. Gaziantep (2015), Hatay (2017) ve Afyonkarahisar (2019). UNESCO Yaratıcı Şehirler ulusal listesinde ise 7 şehir yer almaktadır. Bu şehirler; Adana (2021), Balıkesir (2021), Diyarbakır (2021), Kayseri (2021), Konya (2021), Nevşehir (2023) ve Tokat (2023)’dir. Bu çalışmanın amacı, gastronomi temasıyla UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağına katılma hakkı elde eden ulusal listedeki yedi şehrin uluslararası listeye dahil olma potansiyelini tespit etmektir. Bu amaçla, birincil liste için değerlendirilen yedi şehrin en eski dönemden bugüne aktarılmış ve gastronomi turizmi açısından şehre turist çeken yöresel yemeklerinin kapsamlı bir incelemesi yapılacaktır. Araştırma yöntemi olarak alan yazın taraması ve doküman analizi kullanılacaktır. Mevcut literatürün titiz bir şekilde gözden geçirilmesi ve ilgili belgelerin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi bu çalışmaya ışık tutacaktır. Elde edilen bulgular ışığında Adana, Balıkesir, Diyarbakır, Kayseri, Konya, Nevşehir ve Tokat’ın uluslararası listeye dahil edilme potansiyeli tespit edilecek ve bulgulara dayalı olarak öneriler geliştirilecektir.

Anahtar kelimeler: Gastronomi, Gastronomi Turizmi, UNESCO, Yaratıcı Şehir Ağı, Türkiye

Abstract

Since 2004, UNESCO has been organising the Creative Cities Network, which is divided into eight themes: Literature, Film, Architecture, Gastronomy, Design, Crafts and Folk Arts, Music, and Media Arts. The objective of this initiative is to transform cities' own talents and skills into creativity, with such themes having been identified as key contributors to the economic, cultural, social, political and environmental benefits achieved by cities wishing to join the network. Furthermore, the promotion of the city, the branding process of the city and cultural co-operation with other cities in the creative network are significantly enhanced. The UNESCO Creative Cities Network is an important organisation that receives applications every two years and branding cities that manage to attract attention by using their resources effectively through evaluations. In Turkey, three cities have been included in the UNESCO Creative Cities Network gastronomy theme main list: Gaziantep (2015), Hatay (2017) and Afyonkarahisar (2019). In addition, seven cities have been included on the UNESCO Creative Cities national list. These cities are Adana (2021), Balıkesir (2021), Diyarbakır (2021), Kayseri (2021), Konya (2021), Nevşehir (2023) and Tokat (2023). The objective of this study is to ascertain the potential of

these seven cities to be included in the international list of UNESCO Creative Cities Network, with a particular focus on the theme of gastronomy. For this purpose, a comprehensive examination will be made of the local dishes of the seven cities evaluated for the primary list, which have been transferred from the earliest period to the present day and attract tourists to the city in terms of gastronomy tourism. A meticulous review of the extant literature and a comprehensive analysis of the relevant documents will shed light on this study. In light of the findings, the potential of Adana, Balıkesir, Diyarbakır, Kayseri, Konya, Nevşehir and Tokat to be included in the international list will be determined, and recommendations will be developed based on the findings.

Keywords: Gastronomy, Gastronomy Tourism, UNESCO, Creative City Network, Türkiye

**4C AKADEMİK GELİŞİM MODELİ:
AKADEMİK KARIYERİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ İÇİN BÜTÜNCÜL BİR MODEL**

4C ACADEMIC DEVELOPMENT MODEL:

A HOLISTIC MODEL FOR THE SUSTAINABLE ACADEMIC CAREERS

Assist. Prof. Dr. Hakan KURU

Istanbul Rumeli University, Faculty of Sport Sciences

ORCID ID: 0000-0002-6477-1782

Özet

Akademik kariyerlerin sürdürülebilirliği yükseköğretim kurumlarının başarısını, bilimsel ve toplumsal ilerlemeyi doğrudan etkileyen kritik bir konudur. Günümüzde akademisyenler araştırma, öğretim ve topluma katkı gibi çok yönlü beklentilerle karşı karşıya olup bu alanlarda yetkinlik kazanmaları istenmektedir. Mevcut akademik gelişim yaklaşımları çoğunlukla teknik becerilere odaklanırken, özgüven, akademik ağlar ve etik liderlik gibi kritik faktörler yeterince dikkate alınmamaktadır. Var olan bu modeller sistematik bir çerçeve sunmaktan uzak olup bireylerin kariyer yolculuklarını uzun vadede nasıl yönlendirebileceklerine dair kapsamlı bir rehberlik de sağlamamaktadırlar. Bu çalışma, akademik kariyerin sürdürülebilir gelişimini destekleyen, yapılandırılmış ve kapsamlı bir model sunma ihtiyacına 4C Akademik Gelişim Modeli ile yanıt vermeyi amaçlamaktadır. Model, Yetkinlik (Competence), Özgüven (Confidence), Bağ (Connection) ve Karakter (Character) olmak üzere dört temel bileşenden oluşmaktadır. Yetkinlik, araştırma yöntemleri, analitik beceriler ve akademik planlama süreçlerini içerirken; özgüven, akademisyenin akademik riskler alma ve başarısızlıklarla başa çıkma yetisini vurgulamaktadır. Bağ, disiplinlerarası iş birlikleri, mentorluk ve akademik ağ oluşturma süreçlerine odaklanırken; karakter, etik liderlik, akademik dürüstlük ve topluma katkıyı temel almaktadır. Mevcut çalışma 4C Modeli'nin akademik kariyerin farklı aşamalarında nasıl uygulanabileceğini incelemekte ve bireysel ile kurumsal düzeyde akademik gelişime katkılarını tartışmaktadır. Modelin akademisyenlerin sürdürülebilir kariyer gelişimi için stratejik bir yol haritası sunduğu ve akademik performansı destekleyen yapılandırılmış ancak esnek bir çerçeve sağladığı gösterilmektedir. 4C Modeli, yükseköğretim kurumlarında akademik gelişim programlarının şekillendirilmesi için önemli bir rehber niteliği taşımakta olup, akademik başarıyı daha sürdürülebilir ve dengeli bir yaklaşımla ele alma gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Akademik Kariyer Planlama, Mesleki Gelişim, Bütüncül Gelişim

Abstract

The sustainability of academic careers is a critical issue that directly affects the success of higher education institutions and scientific and societal progress. Today, academics face multidimensional expectations such as research, teaching, and contribution to society, and they are expected to gain competence in these areas. While existing academic development approaches mainly focus on technical skills, critical factors such as self-confidence, academic networks, and ethical leadership are not sufficiently considered. These existing models are far from providing a systematic framework and do not offer comprehensive guidance on how individuals can navigate their career journeys in the long term. This study aims to respond to the need for a structured and comprehensive model that supports the sustainable development of academic careers with the 4C Academic Development Model. The model

comprises four fundamental components: Competence, Confidence, Connection, and Character. Competence includes research methods, analytical skills, and academic planning processes. Confidence emphasizes the ability of the academic to take academic risks and cope with failures. Connection focuses on interdisciplinary collaborations, mentoring, and academic networking processes. Character is based on ethical leadership, academic integrity, and societal contribution. The present study examines how the 4C Model can be applied at different stages of an academic career and discusses its contributions to academic development at both individual and institutional levels. It is shown that the model provides a strategic roadmap for the sustainable career development of academics and offers a structured yet flexible framework that supports academic performance. The 4C Model is an essential guide for shaping academic development programs in higher education institutions and highlights the necessity of addressing academic success with a more sustainable and balanced approach.

Keywords: Academic Career Planning, Professional Development, Holistic Development

NEVRUZ BAYRAMI: AZERBAIJAN VE MAKEDONYA FOLKLORUNDA GELENEKSEL UYGULAMALAR VE İNANIŞLAR

NOWRUZ FESTIVAL: TRADITIONAL PRACTICES AND BELIEFS IN AZERBAIJANI AND MACEDONIAN FOLKLORE

Dr. Sevinc Aşur kızı KASIMOVA

Azerbaijan National Academy of Sciences, Folklore Institute

ORCID ID: 0009-0004-4770-8791

Özet

Azerbaycan halkının kadim tasavvur ve inanışlarını yansıtan zengin ritüel folkloru ve oyun-gösteri kültürü bulunmaktadır. Bunlar arasında, erken mitolojik anlayışlardan başlayarak medeni kültüre doğru ilerlemenin ilk aşamasında ortaya çıkan Nevruz Bayramı özel bir yere sahiptir. Azerbaycan halkının eski tarım ve hayvancılık anlayışları, doğanın uyanışı, baharın gelişi, yaşamın sürdürülmesinde önemli rol oynayan toprağın yeniden canlanarak bereketini insana sunmasıyla ilgili çeşitli inanışlar, Nevruz Bayramı'nın farklı gelenek, ritüel, tören, şarkı ve oyunlarında geniş bir şekilde yansıtılmıştır.

Makedonya folklorunda ise Nevruz Bayramı, özellikle Makedonya'daki Türkler, Arnavutlar ve Türk kökenli topluluklar arasında kutlanmaktadır. Bu bayram, Makedonya'nın farklı bölgelerinde çeşitli gelenek ve görenekle kutlanmakla birlikte, genel olarak doğanın yenilenmesi ve baharın başlangıcıyla ilişkilidir. Bayramın folklorunda doğaya ve yaşamın yenilenmesine duyulan saygı ön plana çıkar. Aynı zamanda, insanların birlik, beraberlik ve karşılıklı anlayışını güçlendiren bir bayramdır.

Bu araştırmanın temel amacı, Azerbaycan ve Makedonya folklorunda Nevruz Bayramı ile ilgili ritüelleri, gelenekleri ve inanışları karşılaştırmalı bir perspektifle incelemektir. Araştırma, Nevruz'un her iki kültürde doğanın yenilenmesi, toplumsal dayanışma ve kültürel kimlik inşasındaki rolünü ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca, Azerbaycan ve Makedonya'da Nevruz'un kutlanış biçimlerinin benzerliklerini ve farklılıklarını belirleyerek bu bayramın her iki topluluğun kültürel hafızasındaki yerine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Araştırma nitel bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Çalışmada folklor araştırmalarında yaygın olarak kullanılan betimleyici ve karşılaştırmalı analiz yöntemlerinden faydalanılmıştır. Veriler, ikincil kaynakların incelenmesi yoluyla toplanmış; bu bağlamda, her iki kültürde Nevruz Bayramı ile ilgili yazılı metinler, halk anlatıları, şarkılar, oyunlar ve ritüeller analiz edilmiştir. Literatür taramasına ek olarak, folklorik verilerin analizinde hermenötik bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yöntemle, ritüellerin, sembollerin ve geleneklerin içerdiği derin anlamlar ve kültürel bağlamlar yorumlanmıştır.

Bu araştırma, Azerbaycan ve Makedonya gibi farklı coğrafyalarda kutlanan Nevruz Bayramı'nın, halk kültüründe nasıl anlamlandırıldığını ve yaşatıldığını anlamayı hedefleyen özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Makedonya, Nevruz, Gelenek, Ritüel

Abstract

Azerbaijani culture possesses a rich ritual folklore and performance tradition that reflects the ancient perceptions and beliefs of its people. Among these cultural elements, the Nowruz Festival holds a special place, as it emerged during the initial stages of the transition from early mythological understandings to

a more developed cultural framework. The traditional agricultural and pastoral practices of the Azerbaijani people, their view of nature's awakening, the arrival of spring, and the rejuvenation of the soil—an essential source of sustenance—are vividly expressed in the diverse customs, rituals, ceremonies, songs, and performances associated with the Nowruz Festival. This celebration symbolizes the renewal of life and prosperity, deeply embedded in the cultural memory of the Azerbaijani people.

In Macedonian folklore, the Nowruz Festival is celebrated primarily among Turks, Albanians, and Turkic-origin communities living in the region. While this festival is observed with diverse traditions and customs across different parts of Macedonia, it is generally associated with the renewal of nature and the arrival of spring. The folklore of the festival highlights a profound respect for nature and the revitalization of life. Moreover, it serves as a celebration that strengthens unity, solidarity, and mutual understanding among people.

The primary aim of this study is to examine the rituals, traditions, and beliefs associated with the Nowruz Festival in Azerbaijani and Macedonian folklore from a comparative perspective. The research seeks to highlight the role of Nowruz in both cultures as a symbol of nature's renewal, social solidarity, and the construction of cultural identity. Additionally, the study aims to identify the similarities and differences in the ways Nowruz is celebrated in Azerbaijan and Macedonia, shedding light on its significance within the cultural memory of both communities.

The study was conducted using a qualitative research methodology. Descriptive and comparative analysis methods, commonly employed in folklore studies, were utilized. Data were collected through the examination of secondary sources, including written texts, folk narratives, songs, performances, and rituals related to the Nowruz Festival in both cultures. In addition to the literature review, a hermeneutic approach was adopted for the analysis of folkloric data. This approach enabled the interpretation of the deeper meanings and cultural contexts embedded in the rituals, symbols, and traditions of Nowruz.

This study aims to provide a unique contribution by exploring how the Nowruz Festival, celebrated in geographically distinct regions such as Azerbaijan and Macedonia, is perceived and preserved within folk culture.

Keywords: Azerbaijan, Macedonia, Nowruz, Tradition, Ritual

İLHAMİ EMİN'İN *YÜRÜYEN DUVAR* ADLI ROMANINDA MEKÂN

SPACE IN İLHAMİ EMİN'S NOVEL NAMED WALKING WALL

Ali ASANOV (Master Student)

Assoc. Prof. Dr. Murat Yusuf ÖNEM

International Balkan University

ORCID ID: 0009-0004-3143-6939

Özet

İlhami Emin, Makedonya Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden biridir. Edebiyat hayatına Makedonca şiirlerle başlamış, daha sonra Türk edebiyatına yönelerek şiir, makale ve eleştiri türlerinde eserler kaleme almıştır. Serbest ölçüyle yazdığı şiirlerinde halk kültüründen beslenmiş, tasavvufi ve toplumsal temalara ağırlık vermiştir. Çocuk edebiyatına da önemli katkılarda bulunmuştur.

İlhami Emin'in *Yürüyen Duvar* adlı romanında mekân, hem fiziksel hem de soyut boyutlarıyla ele alınarak karakterlerin içsel dünyalarıyla güçlü bir bağ kurmaktadır. Eserde mekân, yalnızca olayların gerçekleştiği bir zemin değil, aynı zamanda karakterlerin psikolojik durumlarını ve toplumsal konumlarını yansıtan bir anlatım aracıdır. Romanda mekânın zaman içindeki değişimi, karakterlerin ruh hâllerindeki dönüşümleri de simgelemektedir. *Yürüyen Duvar*'da mekân, yalnızca fiziksel bir varlık olmaktan çıkarak, toplumsal engelleri ve bireyin içsel çatışmalarını temsil eden güçlü bir simgesel boyuta ulaşmaktadır.

Bu bildiride, İlhami Emin'in *Yürüyen Duvar* romanında mekânın bireyin iç dünyasıyla kurduğu çok yönlü ilişki analiz edilmektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Makedonya Türk edebiyatındaki anlatı incelemelerinin sınırlı oluşu, bu araştırmayı önemli bir katkı hâline getirmektedir. Bu bağlamda çalışma, eserin mekân kurgusunu ele alarak alan yazınındaki mevcut boşluğu doldurmayı ikincil bir amaç olarak benimsemiştir.

Anahtar kelimeler: Makedonya Türk Edebiyatı, İlhami Emin, Mekân, Roman

Abstract

İlhami Emin is one of the leading names in Macedonian Turkish literature. He started his literary career with Macedonian poems, then turned to Turkish literature and wrote works in the genres of poetry, articles and criticism. He was nourished by folk culture in his poems written in free verse, and focused on mystical and social themes. He also made significant contributions to children's literature.

In İlhami Emin's novel *Yürüyen Duvar*, space is approached with both its physical and abstract dimensions, establishing a strong connection with the inner worlds of the characters. In the work, space is not only a ground where events take place, but also a narrative tool that reflects the psychological states and social positions of the characters. The change of space over time in the novel also symbolizes the transformations in the characters' moods. In *Yürüyen Duvar*, space ceases to be a mere physical entity and reaches a strong symbolic dimension representing social obstacles and the individual's internal conflicts.

This paper analyzes the multifaceted relationship between space and the individual's inner world in İlhami Emin's novel *Yürüyen Duvar*. The content analysis technique, one of the qualitative research methods, was used in the study. The limited number of narrative studies in Macedonian Turkish literature

makes this research an important contribution. In this context, the study has adopted the secondary aim of filling the existing gap in the literature by addressing the spatial structure of the work.

Keywords: Macedonian Turkish Literature, Ilhami Emin, Place, Novel

SHELOB, THE DARK ANIMA

Prof. Dr. Ana KECHAN

International Balkan University, ELT Department

ORCID ID: 0000-0003-4128-361X

Abstract

This paper will exploit the idea that Shelob, the monstrous spider in J.R.R. Tolkien's trilogy *The Lord of the Rings* represents an actualization of the Jungian concept of a negative or dark Anima archetype. The Anima archetype is associated with the male psyche and Shelob, residing in the treacherous depths of the Paths of the Dead, embodies primal fear and the unconscious in the male mind, as well as the distorted and monstrous version of the Anima archetype, which can have potentially destructive aspects to the human psyche. Her predatory nature mirrors the destructive impulses that lie dormant within individuals, often arising from unacknowledged fears, desires and traumas. Like the Shadow, another one of Jung's archetypes, Shelob lurks in the darkness, unseen and unexpected, threatening to consume those who venture into the unknown. She lures Frodo and Sam into her lair, mirroring the seductive yet dangerous allure of the unconscious, while forcing them to confront their deepest fears and limitations. Her venom induces a hallucinatory state, reflecting the psychological disorientation and fragmentation experienced when confronting the Anima. Ultimately, their survival depends on their ability to overcome their own internal struggles and face the darkness within themselves. Thus, the eventual overcoming of Shelob symbolizes the Hero's integration of the repressed aspects of the psyche, which is a crucial step in individuation, another one of Jung's terms. This analysis argues that Shelob serves as powerful literary symbol, representing the ever-present struggle against the unconscious forces that threaten to engulf the individual. Tolkien thus provides a profound commentary on the human condition, highlighting the importance of self-awareness and the courage to confront the darkness within. By examining Shelob through the lens of Jungian archetypal theory, this paper also sheds new light on her role within the narrative and explores the deeper psychological themes embedded in Tolkien's epic.

Keywords: The Lord of the Rings, J.R.R. Tolkien, Anima, Archetype, C.G. Jung

DREAM, MEMORY, IDENTITY, AND ALIENATION IN HANIF KUREISHI'S SHORT STORY *LONG AGO YESTERDAY*

Prof. Dr. Ali GÜNEŞ

The University of New York Tirana, Faculty of Law, and Social Sciences

ORCID ID: 0000-0003-3688-8841

ABSTRACT

This paper critically examines Hanif Kureishi's 2010 short story *Long Ago Yesterday* to elucidate the intricate relationship between dream, memory, identity, and alienation within contemporary British society. Employing a close reading of the narrative, this analysis focuses on Kureishi's strategic use of fragmented narratives and introspective monologues, accessed through the narrator's dreams and memories, to deconstruct the complexities of identity formation under the temporal pressures of postcoloniality. The narrator's fluid navigation between past and present underscores the enduring influence of dream and memory on his evolving sense of self. Arguing against a simplistic understanding of identity, this paper posits that Kureishi portrays the narrator's struggle to reconcile a disquieting external reality with profound internal longings, echoing Romantic sensibilities. This paper deals with three interconnected thematic strands by analysing the narrator's present discontent and quest for meaning. First, it investigates the symbiotic relationship between dreams, memory, and identity construction. It highlights the narrator's protracted search for self and purpose, a process further complicated by a significant dream encounter with his father. Secondly, this analysis examines Kureishi's narrative deployment of dreams and memories as a mechanism for traversing temporal boundaries, affording the reader insights into the narrator's familial dynamics, parental relationships, individual personalities, and the formative influence of these relationships on his psychic identity development. Finally, the paper explores the narrator's propensity for dream and nostalgic recall in the present context, arguing that his dissatisfaction with contemporary socio-political conditions, particularly the Iraq War, prompts a comparative engagement with the past, thereby challenging his understanding of the present and contributing to the ongoing negotiation of his identity.

Keywords: Dreams, Memory, Alienation, Family, War, Identity

INTRODUCTION

Hanif Kureishi is a British Pakistani novelist, playwright, screenwriter, and filmmaker, generally known for his thorough explorations of identity, multiculturalism, and personal transformation in his literary works. Since he employs the colonial cultural background and experience in the indigenous white post-colonial British society, Kureishi's short stories, like his novels such as *The Buddha of Suburbia* (1990), examine cross-cultural relationships and intersections by bringing together a range of narratives that explore themes of memory, migration, self-discovery, and the complexities of human relationships in the postcolonial British society and culture. These stories comprehensively depict Kureishi's literary preoccupations and stylistic evolution. For instance, Kureishi's fiction often involves tensions between cultural heritage and personal reinvention. His characters, often caught between multiple identities in *Buddha of Suburbia* (1990), struggle with belonging and non-belonging, existence, and self-definition, which aligns with broader themes in contemporary postcolonial literature (Hashmi, 1993). Moreover, Kureishi's works often deal with themes of migration and hybrid identities, particularly within the

British Asian experience (Gunes, 2023). Like his novels, his collected stories offer nuanced depictions of multiculturalism, often highlighting the opportunities and conflicts arising from cultural hybridity. For instance, Emilia Ursachi (2023) argues that Kureishi's narratives offer critical insight into the postcolonial condition, illustrating the challenges faced by second-generation immigrants in Britain. Likewise, Sara Upstone (2010) debates that Kureishi's fiction straightforwardly examines racial and social dynamics, exploring marginalization and cultural negotiation issues. This racial factor plays a significant role in Kureishi's treatment of memory across his collected stories, which aligns with broader psychological and literary studies on nostalgia and identity. Freud (1917/1957) posits that memory is inherently reconstructive, shaped by unconscious desires and regrets. In a literary context, Hirsch (1992) suggests that memory in postmodern fiction often serves as a means for reinterpreting identity and its constant formation rather than simply recording facts. Kureishi's characters often engage in dreams, introspection, and revisiting past experiences in ways that both illuminate and complicate their present selves.

The critics above are correct in their assessment of Kureishi's literary works – novels and short stories because each of them examines his works from different perspectives, which illuminates the multilayered richness of his works. However, none of them touch on Kureishi's short story *Long Ago Yesterday* but give a general assessment of his other stories. Unlike his novels and former short stories, Kureishi's short story *Long Ago Yesterday*, as a new story in his *Collected Stories* (2010), has received minimal critical attention, and those that strove to analyse the story did not go beyond a very short plot summary or touched briefly on the themes represented in the story. For example, Anthony Terry Jr. (2013) summarises shortly the narrator's dreamlike meeting with his deceased father, delving briefly into themes of family dynamics, sexuality, and personal identity. Also, Terry explores how the narrator's reflections on his parents' relationship influence his understanding of self-identity and the world around him (Para. 1-5). In a short analysis of *Long Ago Yesterday*, moreover, Kayla Shannon (2015) argues the importance of self-acceptance and overcoming past grief as presented in the story. She reflects on the narrator's journey through his memories and the impact of his upbringing on his identity, drawing parallels to her subjective experiences (Para. 1-3). In addition, Ruvani Ranasinha (2024, November 25), in *The Guardian* article, provides an overview of Kureishi's works, highlighting *Long Ago Yesterday* as a notable short story that exemplifies his exploration of themes such as memory, identity, and familial relationships. Finally, an analysis of Course Hero, an online learning platform where students and educators can share study resources, looks at parental influence in relationships within *Long Ago Yesterday*, exploring how the narrator's belief in his parents' marriage and relationship affects his emotional and personal development and interactions.

This paper further expands the space of discussions about dreams, "memory," "identity," and alienation, which are tightly bound up with the issue of identity in Kureishi's short story *Long Ago Yesterday* in contemporary British society. In doing so, this paper critically examines Hanif Kureishi's 2010 short story *Long Ago Yesterday* to elucidate the intricate relationship between dream, memory, identity, and alienation within contemporary British society. Employing a close reading of the narrative, this analysis focuses on Kureishi's strategic use of fragmented narratives and introspective monologues, accessed through the narrator's dreams and memories, to deconstruct the complexities of identity formation under the temporal pressures of postcoloniality. The narrator's fluid navigation between past and present underscores the enduring influence of dream and memory on his evolving sense of self. Arguing against a simplistic understanding of identity, this paper posits that Kureishi portrays the narrator's struggle to reconcile a disquieting external reality with profound internal longings, echoing Romantic sensibilities. This paper deals with three interconnected thematic strands by analysing the narrator's present

discontent and quest for meaning. First, it investigates the symbiotic relationship between dreams, memory, and identity construction. It highlights the narrator's protracted search for self and purpose, a process further complicated by a significant dream encounter with his father. Secondly, this analysis examines Kureishi's narrative deployment of dreams and memories as a mechanism for traversing temporal boundaries, affording the reader insights into the narrator's familial dynamics, parental relationships, individual personalities, and the formative influence of these relationships on his psychic identity development. Finally, the paper explores the narrator's propensity for dream and nostalgic recall in the present context, arguing that his dissatisfaction with contemporary socio-political conditions, particularly the Iraq War, prompts a comparative engagement with the past, thereby challenging his understanding of the present and contributing to the ongoing negotiation of his identity.

DREAM, MEMORY, AND IDENTITY

There is always an intricate relationship between dreams and memory, in which personal experience and socio-political context often shape the narratives that explore human consciousness, understanding, and identity. Even though “the mechanism and function of dreams [are] still unknown, and whether dreaming is related to cognition, consciousness, and other neuropsychiatric disorders is still controversial” (Zhao, Li, & Li, 2018, p. 118. See also Wamsley, 2014), authors often use dreams and memories as means to create their literary and artistic works not only to express artistically their own experiences and worldview but also to dig out hidden desires, anxiety, and fears, which obviously affect the identity of individual characters in their works (Kilroe, 2000; Tarnow, 2003; Pont, Herbert-Goodall & Jatschka, 2022). Dreams often function as a stage for the subconscious, allowing repressed desires, anxieties, and unresolved conflicts to surface in symbolic forms in the Freudian sense (Tripathy, 2018). These nocturnal narratives can reveal aspects of a character's inner life that their conscious mind might deny, ignore, or escape, thus contributing to a deeper understanding of their true self, even if the character themselves is not fully aware of the dream s/he has. For instance, recurring nightmares might point to a deep-seated trauma that profoundly influences a character's moods, actions, and relationships in the real-life situation afterwards. However, **dreams** often have symbolic meanings and talk much about the subconscious desires, feelings, emotions, and nostalgia, which turn into a creative literary text as in the examples of *A Midsummer Night's Dream* (circa 1600) by William Shakespeare, *Kubla Khan* (1816) by Samuel Taylor Coleridge, *Alice's Adventures in Wonderland* (1865) by Lewis Carroll, *The Metamorphosis* (1915) by Franz Kafka, and *Finnegans Wake* (1939) by James Joyce, etc.

Likewise, **memory** plays a crucial role in constructing narratives and identity in literary works, such as *In Search of Lost Time* (1913–1927) by Marcel Proust, *Beloved* (1987) by Toni Morrison, *The Remains of the Day* (1989) by Kazuo Ishiguro, *The Great Gatsby* (1925) by F. Scott Fitzgerald, etc. In their works, the authors often employ memories as the means for several reasons, but not limited to them, to illuminate the nostalgia for the past as in modern literature where the authors strive to escape from the complexities and meaninglessness of the present and take refuge imaginatively into the peace of the past, recall the traumatic memories of the past and their haunting impact on individuals and communities in the present time, escape the complexity and misery of the present time, such as war, torture, lies, misery, and poverty, and build a better liveable world with justice, freedom, equity and peace. Hence, what British Romantic poet William Wordsworth calls “Double Consciousness” – we live in the past and live in the present time – becomes an essential interplay between **memory** and **identity** as a fundamental concern of authors in literature, raising questions about how the past shapes the self, whether identity is stable or constructed, and how memory, whether personal, collective, or even false, defines who we are.

In literature, therefore, memory often serves as a central theme in narratives that explore human consciousness, personal history, and self-perception when characters establish a sensual connection with the past, in which identity becomes not only expanded imaginatively as fluid and flexible without a conclusion but also artistically shows its discontent with the present as in the Romantic sense. In this sense, many literary works examine how memory shapes, distorts, or even constructs identity, raising questions about the reliability of recollection and the fluid nature of the self (Gunes, 2003).

Long Ago Yesterday

Long Ago Yesterday is a dream story in which the theme of identity is central to the narrative. The narrator, now 50, a thriving theatre and film producer, unexpectedly meets his deceased father in his dream in a pub near his childhood home. The first impression about the narrator is that he seems to struggle with a midlife crisis, feelings of unfulfillment, lack of purpose, and meaning in his adult life despite his material success. His struggle with identity and meaning is further complicated by his interaction with his father in his dream, who does not recognize him: “He didn’t recognise me but I was delighted. Almost ecstatic, to see the old man again, particularly as he’d been dead for years” (Kureishi, 2010, p. 542). This encounter allows the narrator to see his father as a peer rather than a parental figure, offering a new perspective on his identity (p. 542). As the story progresses, the narrator’s parental relationships with his father and mother seem markedly different, revealing complex family dynamics characterized by emotional distance, unmet needs, and the lasting impact of childhood experiences, leading him to ambiguity and complexity:

Like a lot of people, I have some of my best friendships with the dead. I dream frequently about both of my parents and the house where I grew up, undistinguished though it was. Of course, I never imagined that Dad and I might meet up like this, for a conversation (p. 542).

The quotation shows that the narrator’s relationship with his father appears to have been closer and more involved, although it is complex. As a child, the narrator was deeply connected to his father, often seeking his attention and approval. This relationship was characterized by admiration, dependency, and a desire to please (p. 545). The narrator’s recollections suggest that he was his father’s confidant and companion, filling an emotional void left by the distant relationship between his parents (p. 546). However, losing the source and basis of this good relationship, admiration, pleasure, and safety, causes him to feel lonely and alienated: “Lately I had been feeling unusually foreign to myself. My fiftieth hit me like a tragedy, with a sense of wasted purpose and many wrong moves made. I could hardly complain” (p. 542). Here, dream and memory play a vital role in the narrator’s feelings about his identity, enabling him to compare his life when his father was alive and his present life. Although unclear, the narrator appears unhappy in the present; he is materially successful, yet he still wavers in finding purpose and meaning in his life and thus feels “unusually foreign” to himself. The dream and the memory he recalls about his father make the reader understand the narrator’s faltering in life. Kureishi may suggest two views in this quotation. First, Kureishi implies that identity is not stable and fixed in the traditional sense, but it is in a constant process of construction and reconstruction without an end. In the story, though he is 50 years old and mature enough to find his way and meaning in life, the narrator still does not seem to have found his “purpose” yet and realises that “many wrong moves have been made.” This view of identity suggests the postmodernist belief of identity as continuously being constructed and reconstructed because identity is constantly exposed “to fail, to succeed, to engage with the whole undignified, insane attempt at originality” (p. 550). Secondly, the family and parents are important in a

child's emotional development because they provide the child with meaning, purpose, experience, and guidance, even though the young generation thinks the opposite and devalues family life and the importance of their parents in the neoliberal period. Loss of his parents, particularly his father, burdens the narrator in the story with an important level of emotion and nostalgia, albeit in his old age. Thus, the dream enables the narrator to recall his memories with his father acting as a friend and caretaker to him. This dynamic recalling hints that losing this emotional connection and nourishment may have hindered the narrator's emotional development (p. 547).

Different aspects of this emotional connection, nourishment, and development are further seen when the reader travels into the past and learn about the relationship between the narrator's father and mother, their personalities, and the narrator's emotional relations with his parents and his psychic growth. As the story discussed above shows, the narrator had a close relationship with his father when he was alive. It seems that this relationship shaped his emotional attachments in adulthood. As a child, he was deeply involved in his father's life, often as his companion and caretaker. This intense emotional connection may have influenced his ability to form and maintain intimate relationships as an adult, as evidenced by his statement about living alone for five years (p. 545, 549): "I had been Dad's girl, his servant, his worshipper; my faith had kept him alive. It was a cult of personality he had set up, with my brother and me as his mirrors" (p. 549). The meeting with his father, although he does not recognize him in the dream, allows the narrator to see his parent from a new perspective concerning the emotional bonds between father and children, which the narrator's relationship particularly with his father is portrayed as complex, with elements of admiration, dependency, and unresolved issues. The narrator then goes home with his father, meeting his mother. This visit to his childhood home brings back memories and allows him to reflect on his relationship with his parents and life choices (pp. 542-3).

Childhood memories about his relationship with his parents and life choices tell us that the narrator's relationship with his mother appears more distant and tense. The story portrays the mother as an emotionally unavailable figure for her husband and children, struggling with her mental health issues. The narrator's interactions with his mother seem to have been characterized by a sense of unease and an inability to connect emotionally:

More relevant, I should have said, was whether Mother and I could be together without my chattering about whatever occurred to me to distract her from herself. Now I made up my mind and walked down the stairs, watching her all the while. She was like difficult music, and you wouldn't want to get too close. However, as with such music, I wouldn't advise trying to make it out – you have to sit with it, wait for it to address you (p. 551).

As the quotation suggests, the narrator's mother was like "difficult music," which made it difficult to understand her life and kept the narrator at a distance. Her "late-night wanderings...muttering, scratching" (p. 551) and self-harming behaviours suggest a deep-seated emotional disturbance and instability that affected her ability not only to establish a warm emotional relationship with her husband but also to nurture her children emotionally: "She never had much enthusiasm for it. Now she is indifferent ... frozen ... almost dead?" ... "She was just a lost ally" (pp. 548, 551). The narrator's attempts to approach her in her distressed state as an adult show a desire to understand and connect with her that was likely unfulfilled in childhood:

I made a cup of lemon tea and gave it to her. As she stood sipping it, I took up a position beside her, my head bent also, attempting to see what she saw and felt, as she appeared to vibrate with inner electricity. It was clear that there was no chance of my ever being able to cure her. I could only become less afraid of her madness (p. 551).

These contrasting relationships reveal a dysfunctional family dynamic where roles were often blurred or reversed. The father seems to have sought emotional fulfilment from his children, particularly the narrator, while the mother remained emotionally distant and preoccupied with her own struggles. This dynamic likely contributed to the narrator's sense of alienation and depression and his struggles with identity as an adult. The story implies that the emotional needs of both parents, in separate ways, overshadow the emotional needs of their children, leading to long-lasting psychological impacts and battles in their identities in later years. Eventually, these relationships highlight themes of emotional neglect, the burden of unmet parental needs on children, and the long-term effects of childhood experiences on adult identity and relationships in their adult lives and identities.

Here, Kureishi illuminates how the tight family relationship and close emotional connections between parents and children are of utmost importance for the stable and healthy identity formation. Through the views and memories of the narrator, it seems that he misses an emotional and meaningful family relationship that results in his alienation and depression in the present time. With this view, I assume that Kureishi challenges the postmodern belief of the family and the relationship between the parents and children, in which the young generation favours freedom and self-interest against traditional values and bonds that they think restrict them and limit their lives. As it is seen in the lives of many young people, this type of family life and loose parental relationship does not bring happiness, peace, and safety to the lives of the young generation, and children, regardless of their age, need the warmth, security, and emotional satisfaction of their family.

Finally, the constant formation of identity and understanding life and its intricacy of the physical world expand further when the narrator strongly reacts against the Iraq War, which visibly fuels the narrator's sense of disillusionment and anxiety with the world. The narrator observes that the external world is filled with "lies, deceits, alienation," which distort clear understanding of social realities, blinding and unconsciously forcing individuals to see the existing social order as natural, fair, or even beneficial to them (Lukacs, 1971). The perception of "lies" and "deceits" disturbs the narrator's psyche and feelings because the physical world does not provide a liveable, peaceful, and secure environment to human beings (Kureishi, 2010, p. 543). Over the weekend, for instance, the narrator stays "with some friends in the country who had a fine house and pretty acquaintances, good paintings to look at and an excellent cook." However, the news of the "war" in Iraq, its destruction and demoralising effect, removes all the beauties and good sense of peace in life and fills in their places with desolation and despair:

The Iraq war, which had just started, had been on TV continuously. About twenty of us, old and young men, lay on deep sofas drinking champagne and giggling until the prospect of thousands of bombs smashing into donkey carts, human flesh, and primitive shacks had depressed everyone in the house. We knew that disgust was general in the country and that Tony Blair, once our hope after years in opposition, had become the most tarnished and loathed leader since Anthony Eden. We were living in a time of lies, deceit and alienation. This was heavy, and our lives seemed uncomfortably trivial in comparison (p.

543).

The quotation suggests the inhumane, sad aspects of “The Iraq war.” The war in Iraq was an imperialist war based on the destabilisation of Iraq and the Middle East, aiming eventually to control and exploit incessantly the region by new imperial/colonial powers – the unceasing exploitation of oil and underground resources in Iraq in particular and the Middle East in general by the Western imperial powers. It is well-known that Saddam Hussein was “the Beast of Baghdad, the Hitler of the Tigris, the man who murdered untold hundreds of thousands of innocent Iraqis while spraying chemical weapons over his enemies” (Fisk, 2006). To convince the public opinion and the rest of the world of the invasion of Iraq and the murder of millions of innocent civilians, nevertheless, new imperial/colonial Western powers consistently fabricated false evidence and lies and claimed the existence of so-called weapons of mass destruction (Fisk, 1998; see also Fisk, 2006). As Kureishi represents in the story above, the narrator and his friends enjoy their time by giggling and laughing, yet when “the prospect of thousands of bombs smashing into donkey carts, human flesh and primitive shacks” keeps their minds busy and concerned (Kureishi, 2010, p. 543); they are depressed and become uncomfortable. The narrator disparages Tony Blair for his collaboration with other imperial powers and involvement in “The Iraq war.” For the narrator, Tony Blair, who was “once our hope after years in opposition, had become the most tarnished and loathed leader since Anthony Eden.” As Kureishi represents him, the narrator concludes that we all live “in a time of lies, deceit and alienation. This was heavy, and our lives seemed uncomfortably trivial in comparison.” As suggested in the quotation, the past was better than the present. Politicians, policymakers, and institutions do not keep their promises to improve prosperity, progress, justice, equity, and peace at home and abroad. Their interests override the interests of society and citizens. In the case of the Western imperial powers, it is obvious that their interests have always been to control and exploit the wealth of weak nations, as seen in the Middle East, Africa, and elsewhere. In this case, the only safe haven is the dreams and memories, which imaginatively offer an opportunity to escape the “uncomfortably trivial” and ominous atmosphere brought about by the “war,” “lies, deceits, alienation” across the world.

In conclusion, the narrative of *Long Ago Yesterday* exhibits a pronounced surrealism, wherein the fluid interpenetration of memory, dream, and reality imbues the text with a depth that transcends a literal interpretation. This permeability between ontological realms mirrors the narrator’s internal negotiation of identity, familial legacies, the enduring impact of formative childhood experiences, and the psychological burden of the then-impending Iraq War. Ultimately, the conventional demarcations between past and present erode, culminating in the narrator’s confrontation not only with internalized past experiences but, significantly, with the unrealized potential of a future unpursued. Kureishi adeptly synthesizes these perspectives, yielding a poignant exploration of the constitutive role of dream and memory in shaping identity and the capacity of temporal passage to engender a profound understanding of past and present self-conceptions. Within *Long Ago Yesterday*, Kureishi artfully employs dream and memory as a literary *modus operandi*, enabling the reader to apprehend not only the historical dynamics of the narrator’s familial life, encompassing spousal and parent-child relationships, but also the salient contemporary socio-political exigencies that inform the narrator’s present identity.

REFERENCES

- Fisk, R. (1998, December 18). Deadly cost of a degrading act. *Independent*. <https://msuweb.montclair.edu/~furg/pol/fiskoniraq121898.html>
- Fisk, R. (2006, December 30). A dictator created and then destroyed by America. *Independent*. <https://www.independent.co.uk/voices/commentators/fisk/robert-fisk-a-dictator-created-then-destroyed-by-america-430197.html>
- Freud, S. (1957). *Mourning and Melancholia* (J. Strachey, Trans.). In *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*, 14, 243–258. Hogarth Press. (Original work published 1917).
- Gunes, A. (2003). Wordsworth's 'Double Awareness' of Memory in Virginia Woolf's *Mrs Dalloway*. *Journal of Dogus University*, 4(2), 183–196.
- Gunes, A. (2023). Irresistible Agony of Unbelonging or Outsiderness: Identity Crisis in Hanif Kureishi's *The Buddha of Suburbia*. In M. Z. Ayar (Ed.), *Unbelonging in Postcolonial Literature* (pp. 1-32). Krieter.
- Hashmi, A. (1993). Hanif Kureishi and the tradition of the novel. *Critical Survey*, 5(1), 25–33.
- Hirsch, M. (1992). *Family frames: Photography, narrative, and postmemory*. Harvard University Press.
- Kilroe, P. A. (2000). The dream as text, the dream as narrative. *Dreaming*, 10(3), 125–137. <https://doi.org/10.1023/A:1009456906277>
- Kureishi, H. (2010). *Collected Stories*. Faber & Faber.
- Long Ago Yesterday by Hanif Kureishi. *Course Hero*. <https://www.coursehero.com/file/237895815/Midterm-Rewrite-1docx/>
- Lukács, G. (1971). *History and Class Consciousness*. MIT Press. (This work provides an in-depth exploration of the concept.)
- Pont, A, Herbert-Goodall, E, & Jatschka, S. (2022). Writing Dream. *Text*, 68, 1–4.
- Ranasinha, R. (2024, November 25). Where to start with: Hanif Kureishi. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/books/2024/nov/25/where-to-start-with-hanif-kureishi>
- Shannon, K. (2015). Long Ago Yesterday: The Story of My Life. https://kaylashannon.wordpress.com/2015/09/18/long-ago-yesterday-the-story-of-my-life/?utm_source=chatgpt.com
- Smith, J. (2018). "Memory, nostalgia, and self-exploration in Hanif Kureishi's short fiction." *Journal of Contemporary Literature*, 23(2), 45–61.
- Tarnow, E. (2003). How Dreams and Memory May Be Related. *Neuropsychoanalysis*, 5(2), 1–16.
- Terry, A. Jr. (2013). Anthony Short Story Analysis. https://mydomainaterry.weebly.com/short-story-literary-analysis.html?utm_source=chatgpt.com
- Tripathy, N. (2018). Freud and the Creative Writer: An analysis of Writing, Dreaming and the Interpretation of Dreams. *The Creative Launcher*, III(I), 286–293. DOI: <https://doi.org/10.53032/tcl.2018.3.1.38>
- Upstone, S. (2010). *British Asian Fiction: Twenty-First Century Voices*. Manchester University Press

Ursachi, E. (2023). Painting Race in Hanif Kureishi's *The Buddha of Suburbia*. *Philosophy, Social and Human Disciplines*, 1, 63–69.

Wamsley, J. E. (2014). Dreaming and Offline Memory Consolidation. *Curr Neurol Neurosci Rep*. 2014 March; 14(3): 433. doi:10.1007/s11910-013-0433-5.

Zhao, H., Li, D. & Li, X. (2018). Relationship between dreaming and memory reconsolidation. *Brain Science Advances*, 4(2), 118–130.

DİJİTAL KARBON AYAK İZİ: İŞLETMELERİN DİJİTALLEŞME SÜRECİNDE ÇEVRESEL ETKİLERİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇÖZÜMLER

DIGITAL CARBON FOOTPRINT: ENVIRONMENTAL IMPACTS OF BUSINESSES IN THE DIGITALIZATION PROCESS AND SUSTAINABLE SOLUTIONS

Prof. Dr. Mustafa KARA

Istanbul Rumeli University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Business Administration, Silivri, Istanbul.

ORCID NO: 0000-0003-2590-0462

Dr. Cansu TUNAHAN

Istanbul Rumeli University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Business Administration, Beyoglu, Istanbul.

ORCID NO: 0000-0001-8953-9739

ÖZET

Dijitalleşme, işletmelerin verimliliğini artıran ve maliyet tasarrufu ile rekabet avantajı sağlayarak küresel ekonomiye yön veren bir süreçtir (Abasov, 2021). Dijitalleşme dünyasının dinamik yapısı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin her geçen gün gelişmesini sağlamış ve bu durum toplumsal açıdan bir dönüşüme sebep olarak iletişim ve iş dünyasında büyük değişikliklere sebep olmuştur. Bu değişiklikler iletişim ve iş dünyasının süreçlerini daha etkin bir şekilde yürütebilmelerine imkan tanımıştır ancak günlük yaşamda sıkça hissedilen bu unsurların çevreye etkileri de göz ardı edilememelidir. Kullanım alanı her geçen gün büyüyen dijital teknolojiler, enerji tüketimi ve elektronik atık üretimi gibi çevresel sorunları da beraberinde getirmektedir (Shen, Yang ve Zhang, 2023). Dijital araçların üretim süreçlerinde ve yaygın kullanımında ihtiyaç duyulan elektrik, karbon emisyonunu şiddetli ölçüde etkilemektedir. Özellikle veri merkezi, bulut bilişim, blok zinciri ve yapay zeka gibi teknolojiler yüksek enerji tüketimiyle dikkat çekmektedir. Yüksek işlem gücü gerektiren bu tür teknolojiler fosil yakıtlara dayalı enerji üretimi ile beslendiği için karbon salınımını ciddi ölçüde artırmaktadır. Bu çalışma kapsamında, işletmelerin dijitalleşme süreçlerinin çevresel etkilerini analiz etmek ve karbon ayak izini minimize etmeye yönelik sürdürülebilir çözümler önermek hedeflenmektedir. Bu bağlamda, dijitalleşmenin çevresel maliyetlerini görmezden gelmeden, sürdürülebilir çözümlerle nasıl yönetilebileceğine dair analitik bir perspektif sunmak amaçlanmaktadır. Zira işletmelerin dijital dönüşümlerinde çevresel sorumluluğu merkezlerine almaları son derece önemlidir.

Anahtar kelimeler: Karbon Ayak İzi, Dijital Karbon Ayak İzi, Sürdürülebilirlik, Dijitalleşme

ABSTRACT

Digitalization is a process that increases the efficiency of businesses and shapes the global economy by providing cost savings and competitive advantage (Abasov, 2021). The dynamic structure of the digitalization world has enabled the development of information and communication technologies day by day, which has led to a social transformation and caused major changes in the world of communication and business. These changes have enabled the communication and business world to carry out their processes more effectively, but the environmental impacts of these elements, which are

frequently felt in daily life, should not be ignored. Digital technologies, whose usage area is growing day by day, bring environmental problems such as energy consumption and electronic waste generation (Shen, Yang, & Zhang, 2023). The electricity needed in the production processes and widespread use of digital tools has a severe impact on carbon emissions. In particular, technologies such as data centers, cloud computing, blockchain and artificial intelligence stand out with their high energy consumption. Since such technologies that require high processing power are fed by fossil fuel-based energy generation, they significantly increase carbon emissions. This study aims to analyze the environmental impacts of digitalization processes of businesses and propose sustainable solutions to minimize carbon footprint. In this context, it is aimed to provide an analytical perspective on how digitalization can be managed with sustainable solutions without ignoring its environmental costs. Because it is extremely important for businesses to take environmental responsibility at the center of their digital transformation.

Keywords: Carbon Footprint, Digital Carbon Footprint, Digitalization, Sustainability

GİRİŞ

Ekonomik ve sosyal açılardan büyümek ve toplumsal ihtiyaçları gidermek için enerjiye son derece ihtiyaç duymaktadır. Günlük yaşam aktivitelerine ilaveten, son yıllarda dijital ekonomilerin gelişimine yönelik teşvik edici politikaların dünya çapında yaygınlaşması ile birlikte; Büyük Veri, yapay zeka ve 5G gibi yüksek teknoloji araçlarının gelişimi hızlanmıştır. Oluşan bu yeni düzen, iş dünyasında da önemli etkilere sebep olmuştur. Dijital ekonomi dünyasında meydana gelen bu büyüme, enerji talebini de artırmıştır. Ancak enerji kullanımının doğaya etkileri göz önüne alındığında, dijital karbon ayak izi kavramı gündeme gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda, dijital karbon ayak izi terimi, ağ teknolojilerini kullanırken enerji tüketen eylemler aracılığıyla üretilen karbon emisyonu olarak ifade etmektedir (Xu, vd., 2024).

Dijitalleşme ile birlikte, enerji kullanımındaki yoğun artış, işletmelerin insanlık için bir tehdit unsuru olarak değerlendirilen dijital karbon ayak izi konusunda endişelenmesine sebep olmuştur. Bu kapsamda; artan elektrik kullanımı, siber güvenlik tehditleri, güvenlik açıkları ve bilgi iletişim teknolojilerine erişimde yaşanan sorunlar dijital karbon ayak izi kavramını incelenmesi gereken bir konu haline getirmiştir (Deveci, vd., 2024). Bu durum, dijital karbon ayak izini hem bireysel hem de kurumsal perspektiften gözlemlenebilen bir olgu haline getirmiştir.

DİJİTAL KARBON AYAK İZİ

Dijitalleşme ile işletmelerin enerji tüketiminde meydana gelen artış, küresel ölçekte dikkat çekmektedir. Özellikle enerji tüketimi, ulaşım ve atık yönetimi gibi günlük yaşam aktivitelerinden ortaya çıkan Sera Gazı emisyonları, karbondioksit emisyonları ile iklim değişikliği açısından önemli bir tehdit unsurudur (Spandonidis, Belioka ve Eriksson, 2024). Uluslararası Enerji Ajansı'na (IEA, 2021) göre, veri merkezleri dünya genelinde kullanılan toplam elektrik tüketiminin yaklaşık %1'ini oluşturmaktadır.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı'na (UNEP, 2020) göre elektronik atık miktarı son yıllarda hızla artmakta ve geri dönüşüm oranları son derece yetersiz kalmaktadır. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) tarafından yayınlanan iklim değişikliği raporu, küresel ısınmanın insan yaşamı ve gezegen sağlığı üzerinde artan tehdidinin altını çizmiş ve gelecek yıllarda karbondioksit (CO₂) ve diğer sera gazı emisyonlarının azaltılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında iklim eylemi yer almaktadır. (Gnanasekaran, vd., 2021).

İşletmelerce yürütülen faaliyetlerde dijital araçların sık kullanımı, karbon salınımını olumsuz açıdan etkilemiş ve bu durum işletme dünyasında dijital karbon ayak izi kavramının yer bulmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda dijital karbon ayak izi, işletmelerin dijitalleşme süreçlerinde atmosfere salınan sera gazlarının toplamı olarak ifade edilmektedir (Martinez-Acosta, vd., 2022). Kavramda dikkat çeken önemli bir unsur ise dijitalleşmenin yalnızca sosyo-ekonomik açıdan değil, çevresel açıdan da değerlendirilmesinin mümkün hale gelmesidir (Recker, Rosemann ve Gohar, 2011). Bu açıdan, dijital karbon ayak izi geleneksel karbon ayak izi hesaplamalarının ötesine geçmiş ve gözle görülemeyen enerji tüketimi ve veri dolaşımının ortaya koyduğu ekolojik maliyetleri görünür hale getirmiştir (Swallow ve Furniss, 2011). Öte yandan, internetin kullanımı, veri merkezleri, bulut bilişim sistemleri ve dijital araç üretimine yönelik faaliyetler, önemli derecede enerji tüketimine neden olmaktadır (Naeem, vd., 2023).

Mobil internetli araçlar gibi teknolojilerin hızlı gelişimi; bireyin çalışma, iletişim kurma ve bilgi aktarım süreçlerinde önemli etkiler bırakmaktadır (Patsavellas ve Salonitis, 2019). Bu tür süreçlerde çevresel etkileri yüksek olan malzemelerin, ikame bir seçenek ile yer değiştirmesi ise dijital karbon ayak izini etkileyebilmektedir (East, 2008). Dijital Sistemlerinin çalışması için kullanılan enerji miktarı, dijital karbon etkisinin en büyük bileşenlerinden biridir. Bulut sistemleri, yapay zeka uygulamaları, kripto para madenciliği gibi yüksek işlem gücü gerektiren teknolojiler ciddi manada karbon salınımına sebep olabilmektedir (Durojaye, Laseinde ve Oluwafemi, 2020).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygın üretimi ve kullanımı, e-atık üretimi ve karbon emisyonlarına sebep olabilmektedir. Bu açıdan, iklim değişikliği ile etkin şekilde mücadele edebilmek için sera gazı emisyonlarını azaltmak ve paydaşlar arasında iş birliği oluşturmak son derece önemlidir (Bonab, Haseli ve Ghousci, 2024). Ayrıca dijitalleşmenin hızla gelişmesi, cihazların kullanım ömrünü kısaltarak her yıl milyonlarca ton elektronik atık oluşmasına neden olabilmektedir. Bu atıkların çoğu geri dönüştürülmemekte, doğaya salınan toksik maddeler karbon salınımına neden olabilmektedir (Kitamura, vd., 2020).

Dijital karbon ayak izi diğer çevresel etkilerden farklı olarak, çoğu zaman kullanıcılar tarafından doğrudan gözlemlenmemektedir. Örneğin bir e-posta göndermek ya da bir filmi çevrimiçi izlemek, arka planda çalışan yüzlerce sunucunun, enerji tüketiminin ya da veri akışının varlığını fark etmemiz için yeterli değildir. Bu durum, dijitalleşme çevresel etkilerinin farkındalığını azaltmaktadır.

DIJİTAL DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR STRATEJİLER

İş dünyasında karbon ayak izi yalnızca çevresel değil işletmelerin sürdürülebilirlik performansları, politika yapıcıların karbon nötr hedeflerine ulaşmaları, tüketici davranışları ve yeşil dijital teknolojilerin gelişmesi için son derece önemlidir (Carvalho, vd., 2016). İşletmeler, yeşil bilgi teknolojileri politikaları izleyerek dijital dönüşüm sürecinde sürdürülebilir stratejiler geliştirebilmektedirler. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretimi ve kullanımı, elektronik atık üretimi ve karbon emisyonlarına neden olmaktadır. İklim değişikliğiyle etkili bir şekilde mücadele etmek için sera gazı emisyonlarını azaltmak ve paydaşlar arasında iş birliği oluşturmak son derece önemlidir (Bonab, Haseli ve Ghousci, 2024).

Yapılan çalışmalar, bilgi ve iletişim teknolojilerinin çevreye saldığı karbon emisyonuna rağmen, olumsuz çevresel etkileri azaltmada önemli bir rol üstlenebildiğini ortaya koymaktadır (Zulfiqar, vd., 2023). Günümüz dünyasında Endüstri 4.0'ın etkileri ile birlikte; dijital ikiz, Nesnelerin İnterneti (IoT) ve yapay zeka (AI) gibi siber kavramlar hayatımızda her geçen daha fazla yer kaplamaktadır. Tüm bu gelişmeler, Endüstri 4.0 ile hayatımıza dahil olan bu teknolojilerin karbon emisyonu sorunlarını ele almak için kullanılabilenliği görüşü ön plana çıkmaya başlamıştır (Yan, vd., 2022).

Bu kapsamda, çevresel etkileri açısından verimli depolama, veri sıkıştırma ve yaşam döngüsü yönetimi gibi veri yönetimine yönelik stratejiler uygulanabilmektedir (Bhambri, Rana ve Kautshi, 2025). Ayrıca, yenilenebilir enerji kaynakları ile çalışan veri merkezleri yaygınlaştırılabilmekte, veri optimizasyonu yoluyla gereksiz veri depolama süreci önlenilmekte ve dijital enerji tüketimli yazılımlar geliştirebilmektedir (Mignoli ve Naerbout, 2021). Daha az enerji tüketen veri depolama sistemleri kullanılarak, dijital karbon ayak izini takip eden yazılımlar vasıtasıyla emisyonlar ölçümlenerek ve düşük güç tüketen donanımlar tercih edilerek karbon nötr dijital teknolojiler kullanılabilmektedir (Puteri, 2024).

Veri merkezlerinde yapay zeka destekli akıllı enerjilerin kullanımı ve dinamik iş yükü dağılımı ile enerji tüketiminin optimize edilmesi mümkündür (IEE, 2022). Ayrıca, daha az enerji tüketen blok zinciri protokollerinin benimsenmesi ve karbon dengeleme mekanizmalarının blok zinciri teknolojileri ile entegre edilmesi de işletmeler için önemli sürdürülebilir stratejilerdendir (Wasilewski ve Kolaczek, 2024). Bunları ilaveten, yenilenebilir enerji kullanımı, enerji verimli yazılım ve donanım araçlarının tercih edilmesi, uzun ömürlü kullanım üretim ve tüketim stratejileri ayrıca kullanıcı düzeyinde dijital tüketim farkındalığı dijital dönüşüm sürecinde sürdürülebilir hedeflere ulaşma noktasında son derece önemlidir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Günümüzde karbon ayak izini azaltmaya yönelik faaliyetler, dijitalleşmenin etkisiyle dijital karbon ayak izi kavramını gündeme getirmeye başlamıştır. Dijital dönüşüm süreci ile birlikte; iklim değişikliğiyle mücadele ve emisyonların azaltılmasına yönelik olumlu gelişmelerin hayatımıza dahil olduğu görülmektedir. Dijital cihazların üretimi, kullanımı, veri iletimi, internet ağının enerji tüketimi gibi faktörler, karbon emisyonuna sebebiyet vermektedir.

Dijitalleşmenin çevresel etkileri göz ardı edilmemeli ve sürdürülebilirlik stratejileri dijital dönüşüm süreçlerine entegre edilmelidir. Yeşil BT uygulamalarının benimsenmesi, enerji verimli sistemlerin kullanımı ve yapay zeka destekli optimizasyon süreçleri, dijital karbon ayak izini azaltmak için kritik öneme sahiptir. İşletmelerin ve politika yapımcıların, sürdürülebilir dijitalleşme stratejileri geliştirerek çevresel etkileri en aza indirmeleri gerekmektedir. Dijital karbon ayak izi konusuna yönelik kişisel farkındalık son derece önemlidir. Kişisel yaşantısında enerji verimliliği sağlayan ürünleri tercih etmek ya da taşıt paylaşımı gibi uygulamalarla karbon ayak izini minimize etmeye çalışan birey, daha temiz bir geleceğin inşasına katkı sunabilmektedir (Edstrand, 2016). İşletmelerin sürdürülebilir uygulamalara geçebilmeleri için zaman zaman katılımı teşvik edici uygulamalara ihtiyaç olabilmektedir. Bu nedenle, çevre dostu teknolojilerin uygulanmasına yönelik teşvik programları işletmeler için önemli bir unsur olabilmektedir (Luthra, vd., 2016). Ayrıca, enerji dönüşümünü hızlandıracak teknolojiler kullanmak, işletmeleri yenilenebilir enerji kaynaklarına teşvik etmek, kurumsal düzlemde karbon ayak izinin önemini benimsemek son derece önemlidir (Jeevaraj, vd., 2023).

KAYNAKLAR

Abasov, M. F. (2021). Digitalism and the New Economic Agent. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, (12), 76-85.

Bhambri, P., Rana, R., & Kautish, S. (2025). Sustainable Digital Transformation: Reducing Carbon Footprint in the Metaverse. In *Metaverse and Sustainability: Business Resilience Towards Sustainable*

Development Goals (pp. 105-127). Cham: Springer Nature Switzerland.

Carvalho, M., de Santana Freire, R., & de Brito, A. M. V. G. (2016). Promotion of sustainability by quantifying and reducing the carbon footprint: new practices for organizations. *Energy, transportation and global warming*, 61-72.

Deveci, M., Gokasar, I., Pamucar, D., Zaidan, A. A., Wei, W., & Pedrycz, W. (2024). Advantage prioritization of digital carbon footprint awareness in optimized urban mobility using fuzzy Aczel Alsina based decision making. *Applied Soft Computing*, 151, 111136.

Durojaye, O., Laseinde, T., & Oluwafemi, I. (2020). A descriptive review of carbon footprint. In *Human Systems Engineering and Design II: Proceedings of the 2nd International Conference on Human Systems Engineering and Design (IHSED2019): Future Trends and Applications, September 16-18, 2019, Universität der Bundeswehr München, Munich, Germany* (pp. 960-968). Springer International Publishing.

Gnanasekaran, V., Fridtun, H. T., Hatlen, H., Langøy, M. M., Syrstad, A., Subramanian, S., & De Moor, K. (2021, November). Digital carbon footprint awareness among digital natives: an exploratory study. In *Norsk IKT-konferanse for forskning og utdanning* (No. 1, pp. 99-112).

Jeevaraj, S., Gokasar, I., Deveci, M., Delen, D., Zaidan, B. B., Wen, X., ... & Kou, G. (2023). Adoption of energy consumption in urban mobility considering digital carbon footprint: A two-phase interval-valued Fermatean fuzzy dominance methodology. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 126, 106836.

Kitamura, Y., Karkour, S., Ichisugi, Y., & Itsubo, N. (2020). Carbon footprint evaluation of the business event sector in Japan. *Sustainability*, 12(12), 5001.

Luthra, S., Mangla, S. K., Xu, L., & Diabat, A. (2016). Using AHP to evaluate barriers in adopting sustainable consumption and production initiatives in a supply chain. *International Journal of Production Economics*, 181, 342-349.

Edstrand, E. (2016). Making the invisible visible: How students make use of carbon footprint calculator in environmental education. *Learning, Media and Technology*, 41(2), 416-436.

Martínez-Acosta, M., Vázquez-Villegas, P., Caratozzolo, P., Lara-Prieto, V., García-García, R., & Membrillo-Hernández, J. (2022, September). Education for sustainability: calculation of the digital carbon footprint. In *International Conference on Interactive Collaborative Learning* (pp. 345-353). Cham: Springer International Publishing.

Mignoli, V., & Naerbout, N. E. (2021). The Role of Triple-Loop Learning in the Adoption of Digital Carbon Footprint: The Invisible Environmental Impact of Digital Services Companies.

Naeem, R., Bajwa, A. M., Sattar, H., & Naeem, B. (2023). Effect of Social Media Usage on Digital Carbon Footprint: Analyzing Awareness Level of Social Media Users of Punjab.

Patsavellas, J., & Salonitis, K. (2019). The carbon footprint of manufacturing digitalization: Critical literature review and future research agenda. *Procedia Cirp*, 81, 1354-1359.

Puteri, D. S. (2024). Making Indonesia Sustainable: Shaping the Law to Reduce Digital Carbon Footprint. *Indonesian Journal of Advocacy and Legal Services*, 6(1), 77-102.

Recker, J., Rosemann, M., & Gohar, E. R. (2011). Measuring the carbon footprint of business processes. In *Business Process Management Workshops: BPM 2010 International Workshops and Education*

Track, Hoboken, NJ, USA, September 13-15, 2010, Revised Selected Papers 8 (pp. 511-520). Springer Berlin Heidelberg.

Shen, Y., Yang, Z., & Zhang, X. (2023). Impact of digital technology on carbon emissions: Evidence from Chinese cities. *Frontiers in Ecology and Evolution, 11*, 1166376.

Spandonidis, C., Belioka, M. P., & Eriksson, O. (2024). Multi-criteria-based evaluation of digital carbon footprint tools from a household user perspective. *Journal of Cleaner Production, 481*, 144151.

Swallow, L., & Furniss, J. (2011). Green business: Reducing carbon footprint cuts costs and provides opportunities. *Montana business quarterly, 49*(2), 2.

Wasilewski, A., & Kołaczek, G. (2024, June). Sustainability in the Digital Age: Assessing the Carbon Footprint of E-commerce Platforms. In *International Conference on Computational Science* (pp. 154-161). Cham: Springer Nature Switzerland.

Xu, R., Ji, K., Yuan, Z., Wang, C., & Xia, Y. (2024). Exploring the Evolution Trend of China's Digital Carbon Footprint: A Simulation Based on System Dynamics Approach. *Sustainability, 16*(10), 4230.

Yan, J., Lu, Q., Tang, J., Chen, L., Hong, J., & Broyd, T. (2022). Digital tools for revealing and reducing carbon footprint in infrastructure, building, and city scopes. *Buildings, 12*(8), 1097.

Zulfqar, M., Tahir, S. H., Ullah, M. R., & Ghafoor, S. (2023). Digitalized world and carbon footprints: does digitalization really matter for sustainable environment?. *Environmental Science and Pollution Research, 30*(38), 88789-88802.

TÜRKİYE’DE FAST FOOD TÜKETİMİNE KARŞI, SLOW FOOD AKIMINA “Z” KUŞAĞININ YAKLAŞIMI

**AGAINST FAST FOOD CONSUMPTION IN TURKEYGENERATION Z'S APPROACH TO THE
SLOW FOOD MOVEMENT**

Assoc. Prof. Dr. Cihat KARTAL

Kırıkkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

ORCID NO: 0000-0003-2390-8268

Prof. Dr. Recep YÜCEL

Kırıkkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

ORCID NO: 0000-0002-4755-417X

Prof. Dr. Mustafa KARA

Istanbul Rumeli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

ORCID NO: 0009-0009-6301-151X

Prof. Dr. Şebnem YÜCEL

Selçuk University, Faculty of Health Sciences

ORCID NO: 0000-0003-2135-242X

ÖZET

Günümüz beslenme alışkanlıkları, hızlı kentleşme ve yoğun yaşam temposu nedeniyle dönüşüm geçirmiştir. Covid-19 pandemisi ise bu dönüşümü ciddi biçimde etkilemiştir. Kalabalık kentleşme ve iş stresi fast food tüketimini arttırmada katalizör rol oynamıştır. Fast food tüketimi, pratikliği ve kolay erişilebilirliği nedeniyle özellikle gençler arasında yaygınlaşırken slow food hareketi sağlıklı beslenme, yerel üreticileri destekleme ve sürdürülebilirlik gibi değerleri ön plana çıkarmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de 18-26 yaş aralığını temsil eden Z kuşağının fast food tüketimi ile slow food akımına yönelik tutumlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında çeşitli illerden 18-26 yaş aralığındaki bireyler üzerinde gerçekleştirilen anket çalışması; Z kuşağının fast food ve slow food konusundaki farkındalığını yanı sıra tercihlerindeki belirleyici faktörleri ve tüketim alışkanlıklarını analiz etmektedir. Bulgular, Z kuşağının fast food tüketiminde zamandan tasarruf sağlama, lezzet ve fiyat avantajlarını ön planda tuttuğunu ancak sağlıklı beslenme, doğal ürünlere yönelim ve çevresel duyarlılık gibi konuların da giderek önem kazandığını göstermektedir. Ayrıca Z kuşağının temsilcileri arasında da slow food akımına yönelik olumlu yaklaşımın arttığı, ancak uygulamada bu farkındalığın yeterince davranışa dönüşemediği görülmektedir. Bilhassa bu tutuma ekonomik endişelerin yol açtığı tespit edilmiştir. “Türkiye’de Fast Food Tüketimine Karşılık Slow Food Akımına Z Kuşağının Yaklaşımı” isimli bu araştırmanın bulguları, gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmeler için önemli ipuçları sunacağı değerlendirilmektedir. Z Kuşağının beslenme tercihlerinin bilinçlenme süreciyle değişim gösterdiği, slow food hareketinin özellikle sosyal medya aracılığıyla daha fazla tanıtılması halinde gençlerin bu akıma daha fazla ilgi gösterebileceği değerlendirilmektedir. Sonuç olarak fast food tüketiminin yoğun olduğu Türkiye’de, slow food hareketinin yaygınlaştırılması için yerel üreticiler, tüketiciler ve politika yapıcılar arasında daha güçlü iş birliklerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Fast Food, Slow Food, Z Kuşağı

ABSTRACT

Today's eating habits have been transformed due to rapid urbanization and intense pace of life. The Covid-19 pandemic has seriously affected this transformation. Crowded urbanization and work stress have played a catalytic role in increasing fast food consumption. While fast food consumption has become widespread especially among young people due to its practicality and easy accessibility, the slow food movement emphasizes values such as healthy eating, supporting local producers and sustainability. This study aims to reveal the attitudes of Generation Z, which represents the 18-26 age range in Turkey, towards fast food consumption and the slow food movement. Within the scope of the research, the survey conducted on individuals between the ages of 18-26 from various provinces analyzes Generation Z's awareness of fast food and slow food, as well as the determining factors in their preferences and consumption habits. The findings show that Generation Z prioritizes time-saving, taste and price advantages in fast food consumption, but issues such as healthy nutrition, natural products and environmental awareness are becoming increasingly important. In addition, it is seen that the positive attitude towards the slow food movement has increased among the representatives of Generation Z, but this awareness has not been translated into behavior in practice. In particular, it has been determined that economic concerns lead to this attitude. The findings of this research titled "Generation Z and alpha's Approach to the Slow Food Movement in Turkey against Fast Food Consumption" are considered to provide important clues for businesses operating in the food sector. It is evaluated that the nutritional preferences of Generation Z change with the process of awareness, and if the slow food movement is promoted more, especially through social media, young people may show more interest in this movement. In conclusion, in Turkey, where fast food consumption is high, there is a need for stronger cooperation between local producers, consumers and policy makers to popularize the slow food movement.

Keywords: Fast Food, Slow Food, Z Generation

GİRİŞ

20 yy'da, Amerikan tarımı teknolojik bir devrim geçirmiş, düşük maliyetli gıda gibi faydalar sağlanırken; aynı zamanda birçok insan, teknolojinin sorgusuz sualsiz benimsenmesinin kırsal topluluklara ve çevreye zarar vereceği, gıda kalitesi ve gıda güvenliği hakkında sorular gündeme getireceği endişesi doğmuştur (Mcilvaine-Newsad vd., 2008:73).Artık yediklerimizin bizi hasta edebileceği bilmekle birlikte, çevresel, politik, kültürel, sosyal ve etik sonuçlarından hâlâ emin değiliz. Bu sonuçlar arasında toprak tükenmesi, su ve hava kirliliği, aile çiftliklerinin ve kırsal toplulukların kaybı ve hatta küresel ısınma yer almaktadır (Waters, 2006:1). Bu durumun bir sonucu olarak fast olarak başlayan alışkanlıklar, slow olarak devam etmeye başlamıştır. Her iki akım farklı amaçlar ortaya koymaktadır. Örneğin fast food"*kitle pazarlara yönelik teknoloji ve sermaye yoğun gıda üretimi ve pazarlamasına sahiptir (verimli ve uygun fiyatlı gıda için yoğun rekabet). Slow food ise lezzetin tadına varmak, ahçılık bilgisine değer vermek ve bölgesel farklılıklara sahiptir*" (Favry vd.,2004:5).

Günümüz dünyasında yaşam alışkanlıklarını belirleyen belki de en önemli olgu hayatın kendi hızıdır. Kısaca içinde bulunduğumuz yaşam şartlarının bizden beklentileri tercihlerimizi etkilemektedir. "*Küreselleşmenin etkisi olan hızlı tempo hayatın her alanında fark edilebilir düzeydedir. Bu ritmin doğurduğu yemek ve yeme alışkanlıkları ise sağlığımızı günden güne olumsuz etkilemektedir. Ancak bazı insanlar bir duruş sergileyerek yeni bir yaşam tarzı savundular*" (Paul, 2014:137). Sonuç olarak fast

food'a karşılık slow food anlayışı toplumsal yaşantımıza girmiştir. Başlangıçta McDonalds'a karşı başlayan bu akım etik, sağlık ve iyi bir yaşam gibi çeşitli felsefeleri de bünyesine almıştır. Dolayısıyla "fast food endüstrisine yönelik giderek artan eleştiriler, yavaş gıdaya olan ilgiyi arttırmıştır. Esasen slow food, fast food endüstrisine karşıt bir görüş sağlarken; modern dünyanın yeme alışkanlıklarında yaygın değişiklikleri teşvik etmektedir" (Jones vd., 2003:297). Slow food var olan, ancak zayıflamış geleneksel sistem ve modern dünyanın temsil ettiği yiyecek ve kültür standardizasyonu ile mücadele etmeyi amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra çevre üzerinde olumlu etkileri olan ve sosyal ve ekonomik iyileştirmelere yol açan birçok yerel girişimide teşvik etmektedir (Kjørstad, 2010:19).

Waters (2006:2)'a göre iyi beslenmenin kötü beslenmekten daha pahalı olmasının nedeni, hızlı yiyecekleri sübvans eden ve devlet desteği almayan taze, sağlıklı yiyecekleri pahalı gösteren bir dizi tarım politikasının varlığıdır. Bu nedenle Waters aile yemeğinin değerine vurgu yaparak birlikte sağlıklı yemenin medeni bir erdem olduğunu, hayvanlara, toprağa ve onu işleyen insanlara karşı sorumluluklarımız nedeniyle sağlıklı yiyeceklerin pahalıya mal olduğunu söylemektedir. Çılgınoğlu ve Çılgınoğlu (2023:75-85)'nin özellikle gençler tarafından tüketilen hazır yiyeceklerin sağlığı bozduğu, daha da önemlisi Türk yemek kültürünün unutulmasına gelecekteki nesillere aktarımına engel olmasına yönelik düşüncelerine rağmen akademi dünyası özellikle Z kuşağının toplumsal sorumluluklara daha duyarlı olduğunu ifade etmektedir.

Z KUŞAĞININ FAST VE SLOW YEMEĞEYÖNELİK YAKLAŞIMLARI ÜZERİNE AKADEMİK ÇALIŞMALAR

Hızlı hizmet veren restoranlar (QSRs), tüketici davranışlarında önemli bir değişim yaşatmakta ve değişimin çoğu Z kuşağı tarafından yönlendirilmektedir. Bu nesil, ortalama 13 ila 28 yaşları arasında olup harcama güçleri önceki nesillerin iki katı oranında büyümektedir (Revenue Management, 2024). Üstelik bu kuşağı bir fast food tüketicisi olarak değil, yeme alışkanlıklarını değiştiren bu kuşak olarak tanımlamak gerekir. Genel olarak bakıldığında "çevre koşullarının değişmesi, eğitim ve gelir gibi faktörler gençlerin beslenme alışkanlıklarını değiştirerek kolay hazırlanan ve kısa sürede tüketilen hızlı yiyeceklerin tercih edilmesine neden olmuştur. Sonuçta fast food ürün türlerinin ve restoranlarının arttığı ve buna yüksek öğretim öğrencilerinin de rağbet ettiği görülmüştür" (Özgen ve Süren, 2019:1837). Voinea vd. (2016:847)'nin gençlere yönelik olarak yaptıkları fast ve slow yemeklerin karşılaştırmalı analizinde besin dengesizliğine rağmen gençlerin fast food türü ürünleri tercih ettiklerini tespit etmişler ve çalışmalarının sonunda sürdürülebilir bir gıda sistemi için gençlerin doğal ve sağlıklı gıda seçeneklerine yönlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Bu arada, ABD'de, et yiyenler olarak tanımlanan Z kuşağı sayısı 2020'den bu yana %18 artmıştır. Yüksek protein, doğal ve organik ürünlerin yerini alarak, Z kuşağının gıdalardan beklediği en önemli kalite haline gelmiştir (Nuttall, 2025). Çoğu zaman bu durum beslenme düzenlerinin karmaşıklığı ya da düzensizliği ile de açıklanan bilir. Örneğin; Michels (2002:143)'in Almanya'da yaptığı araştırmada genç katılımcıların %13'nün sabah kahvaltısını atladıklarını, bu alışkanlığa sıklıkla rastlandığını ifade etmiştir. Düzensiz kahvaltı fast food tüketimini arttıran önemli bir faktör olarak görülmektedir. Ancak bazı araştırmalar bu durumun tersini de göstermektedir. Örneğin; Food-management.com (2025) tarafından Ağustos ayında yapılan bir ankette, üniversite yemek hizmeti veren profesyonellere Z kuşağının hangi ürünleri talep ettikleri sorulmuş ve aşağıdaki cevaplar alınmıştır;

- Çeşitli etnik kökenlerden gelen kahvaltılıklar,
- Akdeniz, Güneydoğu Asya, Kore ve Orta Doğu gibi daha otantik yemekler,

- Acı ve baharatlı tatlar ve
- Bitki temelli yiyecekler.

A.B.D.’de bu sonucu destekleyen ve Segmanta (2025) tarafından gerçekleştirilen araştırmaya göre, gençlerin atıştırmalık tercihlerinde patates gibi tuzlu ürünlerin birinci sırada olduğu ancak şaşırtıcı biçimde ikinci sırada meyve ve sebzelerin geldiği, yoğurt, peynir ve dondurma gibi atıştırmalıkların ise üçüncü sırada bulunduğu görülmüştür.

Tablo 1. Z Kuşağı Atıştırmalık Tercihleri ve Bazı Markalar

1	Tuzlu Atıştırmalıklar (Lay's, Doritos, Cheetos, Pringles)	75.2%
2	Meyve ve Sebzeler	57.3%
3	Yoğurt/Peynir/Dondurma	49.4%
4	Kurabiyeler (Oreo)	40.2%
5	Çikoltalı Atıştırmalıklar (Kit-Kats)	37.8%
6	Krakerler	37.4%
7	Çikolata içermeyen şekerlemeler (Sour Patch Kids)	36.0%
8	Kahvaltı ve tahıllı çubuklar (Nature Valley)	33.9%
9	Fındık	31.5%
10	Atıştırmalık kekler (Little Debbie)	26.0%

Kaynak: Segmanta, 2025

Z Kuşağının bu yaklaşımı, slow food akımına doğru yönelimini göstermektedir. 18-27 yaş arasındaki 1.000 genç üzerinde yapılan bir araştırmaya göre Z kuşağının “%70’i gıda tercihinde sürdürülebilirliğe önem vermekte, %13,7’si bitki bazlı beslenmekte, %24,8’i gıda israfına karşı endişe duymaktadır” (Rand, 2025). Özellikle sağlık ve çevresel etkiler gençlerin slow food beslenmesinde önemli yapı taşlarıdır.

Bazı çalışmalar gençlerin yemek tercihlerinin vücutları üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Örneğin; Usui (2007:19)’ye göre fast food, tat alma hassasiyetini zayıflatmaktadır. İnsanların tat alma sistemi büyümenin erken evrelerinde öğrenildiği için bu konuda dikkatli olunmalıdır. Aliyeva ve Kurgun (2021:248) ise çalışmalarında bu duruma değinerek gastronomi kapsamında yer alan değerlerin korunması için gençlerde tat eğitiminin geliştirilmesinin ve toprakla bağlarının kurulmasının önemine değinmişlerdir. CDC tarafından yayınlanan (TIF, 2025) Ulusal Sağlık ve Beslenme Anketine göre düzenli olarak fast food tüketimi obezite, kalp hastalığı, diyabet, sindirim sorunları ve kanser ile bağlantılıdır. Bununla birlikte, daha az fast food tüketimi bile gastroenterolojik sorunları şiddetlendirebilmektedir.

Ülkemizde ise 1986 yılında İstanbul’da ilk McDonalds restoranı açılmış ve böylece Türk tüketiciler fast food kültürü ile tanışmışlardır. Buna müteakip slow food hareketinin ilk temsilcisi olarak Sefertası Hareketi (1999) gösterilebilir (Atik ve Atik, 2018:13). 1980’li yıllar beslenme biçiminin değişmeye başladığı ve fast hareketlerinin arttığı yıllardır. Bu yıllar aynı zamanda büyük ölçekli mağazacılık akımlarına sahne olmuştur. Ağır ve Akbay (2021:436)’ın çalışmasına göre ülkemizde lisans ve üstünde

eğitime sahip olanlar ile yüksek gelir grubundaki tüketiciler sıklıkla alışveriş merkezlerine gitmekte, bu nedenden dolayı daha sık fast food ürünlerini tketeilmektedirler.

Mısır ve Koç (2023:57)'un yaptığı çalışmada ise slow food tercih etmenin cinsiyet ve gelir ile ilişkili olmadığını, evlilerin bekrlara göre daha az slow food tercih ettiklerini, genç tüketicilerin ileri yaşı tüketicilere göre slow food tercihlerinin daha fazla olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda Ağır ve Akbay (2021:441) çalışmalarında yaşı ile fast food tüketim sıklığı arasında ters yönlü bir ilişki tespit ederek gençlerin daha çok tüketimde bulunduğunu, lisans ve üzeri eğitim grubundaki tüketiciler ile yüksek gelir grubundaki tüketicilerin fast food tüketim sıklığı arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Diğer yandan “*Canbolat (2018)'ın 445 niversite ğrencisi üzerinde yaptığı çalışmaya göre 2 ğrenci hariç diğerlerinin tamamının fast food tercih etmesi bu ürünlerin niversite öğrencileri arasında yaygınlığını göstermektedir*” (Direkçi vd., 2018). Ayrıca Bulut ve Kenanoğlu (2022:123)'nun çalışması da ülkemizdeki genç tüketicilerin fast food ürünlerini tercih etme nedenlerini zaman faktörü ile ilişkilendirmiştir. Bu çalışmaya göre genç tüketiciler akşam yemeği ve ikinci öğünlerinde, sıklıkla fast food ürünleri tketeilmektedirler. Hamşıoğlu (2013:32) tüketicilerin yeme alışkanlıklarının yaşıam tarzları ile ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Acil durumda en hızlı çözüm olması, zaman tasarrufu sağlaması, p probleminin az olması ya da yemek yapma konusundaki isteksizliğe karşı çözüm sunması gibi faktörler genç tüketicilerin tüketim yaklaşımları çerçevesinde açıklanabilir davranışlardır.

Fast food tüketiminin özellikle gençler arasında daha yaygın olması nedeniyle büyüme ve gelişme problemlerine dikkat çeken Cömert (2014:424) bu durumun ülkemiz açısından toplumsal sorun olduğunu vurgulamıştır. Bu konuya dikkat çeken Alkan (2020:3) fast food tüketen niversite ğrencilerinin %62.93'ünün uyku kalitesinin kötü olduğunu ve bu nedenle tüketim sıklığına bağlı olarak Pittsburgh Uyku Kalitesi İndeksi (PUKİ) puanlarının yüksek olduğunu ifade etmiştir.

Aşığıda yer alan tablo ülkemizde fast food türü yiyeceklerin tercih edilme nedenlerini ortaya koymaktadır.

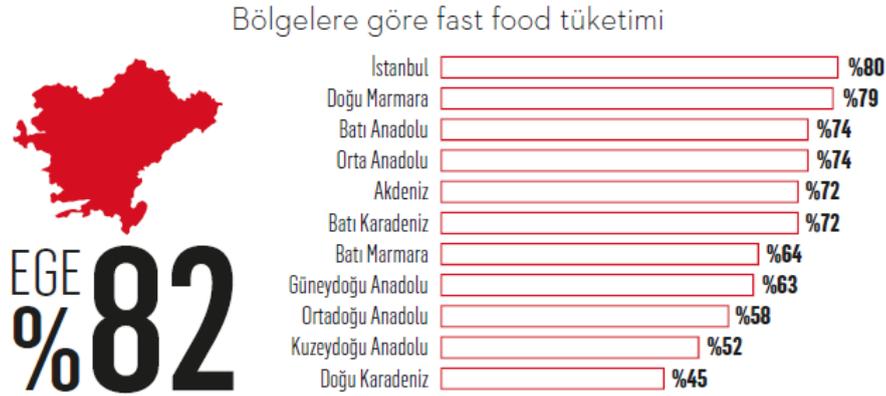
Tablo 2. Fast Food Tüketim Nedenleri

Fast Food Tüketim Nedenleri	Likert Ortalaması
1.Lezzet	3,85
2.Zaman tasarrufu	3,62
3.Sevdiğim için	3,38
4.Ulaşılabirlik	3,34
5.Farklı rnler yeme isteği	3,26
6.Değişik ortamlarda yeme isteği	2,95
7.Çeşitlilik	2,77
8.Yemek yapmaktan kaçınma	2,65
9.Aile yeleri tarafından bu ürünlerin sevilmesi	2,56
10.Doyuruculuk	2,54
11.Uygun fiyat	2,49
12.Özel kutlamalar	2,44
13.Alışkanlık	2,29
14.Hijyen	2,07
15.Mecbur kalmak (Yurtta kalmak gibi)	1,89
16.Reklamların etkisi	1,88
17.Dışarıda yemek yemenin eve göre daha az masraflı olması	1,82

Kaynak: Bulut ve Kenanoğlu (2022:123-125)

Arede Piar'ın 1.100 tüketici ile 2022 tarihinde ülkemizde gerçekleştirdiği fast food yeme alışkanlıkları araştırmasına göre hamburger, pizza ve tavuk döner en çok fazla tercih edilen fast food ürünleri olduğu, gençlerin hamburgeri, 55 yaş ve üstü tüketicilerin lahmacun yemeği tercih ettikleri görülmüştür (DHA, 2022). Yemek Sepeti (2023) yılı istatistik raporu da bu sonucu destekleyerek 2023 yılının Türkiye genelinde en popüler hızlı yemeğinin “tavuk döner dürüm” olduğunu açıklamıştır. Akabinde 2025 Yılında 1.000 kişi ile Twentify Araştırma tarafından gerçekleştirilen Türkiye'nin Fast Food Haritası Araştırması'na göre fast food tüketicilerinin %72'si restoranda tüketim gerçekleştirirken, tüketimde Ege bölgesi %82 ile başı çekmektedir. Aynı çalışmaya göre erkeklerin daha çok tüketim eyleminde bulunduğunu, öğle ve akşam yemeklerinde tüketimin daha çok olduğunu ve Burger King markasının daha çok tercih edildiğini göstermektedir.

Şekil 1. Bölgelere Göre Fast Food Tüketimi

Kaynak: Marketing Türkiye, 2025

Carlo Petrini slow food akımının temel fikrini oluştururken, estetik-duyusal ve politik-toplumsal boyutları kapsayan iyi, temiz ve adil gıda kavramlarına dikkat çekmiştir (Fontefrancesco ve Corvo, 2019:3). Bu nedenle akademik çalışmalarda söz konusu üç kavram dikkate alınmaktadır. Bu çerçevede gençlerin slow food tüketim nedenleriyle ilgili olarak Özgen ve Süren (2019:1837)'in yapmış olduğu çalışmada “iyi” alt boyutunda cinsiyetler arasında negatif yönlü, “temiz” alt boyutunda kızlarda, “adil” alt boyutunda ise erkeklerde pozitif yönlü fark tespit etmişlerdir.

Ülkemizde slow food akımı ile ilgili olarak gençler üzerinde çalışma yapan Kağncıoğlu (2020:51)'nin çalışmasına göre genç kızlar slow foodu sağlıklı fakat pahalı bulmaktadır. Yine aynı çalışmaya göre kızların ev yemeklerini tercih ettiklerinden dolayı slow food akımını benimsemektedirler. Benzer biçimde Erin (2025:4) çalışması slow food farkındalığına ilişkin tutumların, cinsiyete göre farklılaştığını keşfetmiştir. Buna karşın Mısır ve Koç (2023:56) çalışmalarında slow food akımına ilikin cinsiyete yönelik anlamlı bir fark keşfedememişlerdir.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu araştırmada, ülkemizde 18-26 yaş aralığını temsil eden Z kuşağının fast food tüketime ile slow food akımına yönelik tutumlarının ortaya konması amaçlanmıştır. Bu çerçevede slow food akımına yönelik sağlık, temizlik ve adillik algıları yemek tercihleri konusundaki algılarını da ortaya koyacaktır. Araştırmada Türkiye'nin çeşitli illerinden 107 üniversite öğrencisine Google Forms ve yüzyüze anket aracılığı ile ulaşılmış olup, farkındalığın testine yönelik ön çalışma niteliğinde sonuçlar elde edilmiştir. Veriler SPSS 21.0 ile analiz edilmiştir. Çalışma genel bir perspektiften bakmayı gerektirmesinden dolayı Genel Tarama Modeli tercih edilmiştir. "Bu model, birden fazla elemana sahip evrenle ilgili bir yargının oluşturulmasında, seçilen örneklem üzerinden gerçekleştirilen taramadır" (Gülleroğlu, 2025:6). Bu anlamda örneklem içinde Sivas, Kırıkkale, Ankara, Samsun, İstanbul, İzmir, Manisa, Kırşehir, Yozgat, Aksaray, İzmir, İzmit, Aydın, Diyarbakır, Erzincan illerinden katılımcılar yer almaktadır. Örneklemin genişletilmesi çalışmanın ilerleyen dönemlerinde gerçekleştirilecektir. Anketin yer aldığı ölçek Özgen, Nabiyeva ve Pektaş'ın 2019 yılı yavaş yemek farkındalığı ile ilgili çalışmasından alınmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek; 5'li Likert tipi, 22 sorudan oluşan "Slow Food Farkındalık Ölçeği" dir. Üç bölümden oluşan ölçekte yer alan soruların ilk 10 tanesi "Sağlık", 7 tanesi "Temizlik" ve son 5 tanesi "Adil"lik alt boyutları ile ilişkilidir. Bu boyutlar Özgen ve Süren (2019)'in çalışmasında da kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmaya ait demografik veriler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Cinsiyet temelinde örneklemin dengeli olduğu, 18-28 yaş aralığında %96,3 lisans eğitimi, %72,9 oranında 22.000 TL ve altı aylık harcama ile yaşadıkları, %96,3'ünün bekar ve son olarak %99,1'nin kent sınırları içinde ikamet ettikleri görülmektedir.

Tablo 3. Demografik Veriler

		Frekans	Yüzde %
Cinsiyet	Erkek	54	50,5
	Kadın	53	49,5
	Toplam	107	100
Eğitim	Lisans	103	96,3
	Lisansüstü	4	3,7
	Toplam	107	100
Yaş	18-28	107	100
	Toplam	107	100
Gelir	22.000 ve altı	78	72,9
	22.000-49.099	21	19,6
	50.000 ve üstü	8	7,5
	Toplam	107	100
Medeni Durum	Evli	3	2,8
	Bekar	103	96,3
	Belirtmek istemiyorum	1	0,9
	Toplam	107	100
Aile İkametgâhı	Kent	106	99,1
	Kent dışı (kasaba-köy)	1	0,9
	Toplam	107	100

Araştırmada Skewness ve Kurtosis değerleri -2 ve +2 aralığında bulunduğundan dolayı normal dağılım varsayımı kabul edilmiştir.

Tablo 4. Tanımlayıcı Analiz

Descriptives		
	Statistic	Std. Error
Mean	5,8526	0,14907
Skewness	-0,169	0,234
Kurtosis	-0,763	0,463

Cinsiyete ve eğitime göre farklılık analizlerinden *t*-testi ve Anova (sig: ,494) yapılmış olup anlamlı farka rastlanmamıştır. Ancak bu farkın var olmayışı örneklemin benzer bir yapıya sahip olabileceği kadar, mevcut aşamada (ön test aşaması) örneklem sayısının mevcut aşamada yeterli olmamasından kaynaklandığı da değerlendirilmiştir.

Tablo 5. *T* Testleri

Independent Samples Test										
		Levene's Test for Equality of Variances		<i>t</i> -test for Equality of Means						
		F	Sig.	<i>t</i>	df	Sig. 2-tailed	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Cinsiyet	Equal variances assumed	5,595	0,02	1,075	105	0,285	0,1171	0,10894	-0,09891	0,33311
	Equal variances not assumed			1,079	90,516	0,283	0,1171	0,10851	-0,09847	0,33266
Eğitim	Equal variances assumed	0,223	0,638	-0,174	105	0,862	-0,0502	0,28866	-0,62257	0,52217
	Equal variances not assumed			-0,266	3,613	0,805	-0,0502	0,18886	-0,59749	0,49709

Bu çalışmada YYF (Yemek Yeme Farkındalığı) ortalamaları ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, YYF ortalaması ile cinsiyet arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r = 0,374$). Elde edilen korelasyon katsayısının anlamlılık düzeyi $p = 0,000$ olarak bulunmuş olup, bu değer 0,05'ten küçük olduğundan ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bulgu, cinsiyet değişkeni ile YYF ortalamasının birlikte değişim gösterdiğini ve cinsiyet değişiminin YYF ortalaması üzerinde anlamlı bir etkisi olabileceğini göstermektedir. Ancak korelasyon analizinin yalnızca değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koyduğu, nedensellik hakkında doğrudan bir çıkarım yapılamayacağı unutulmamalıdır.

Tablo 6. Korelasyon Analizi

		YYF	Cinsiyet
Pearson Correlation	1	,374**	
Sig. (2-tailed)		0	
N	107	107	
Pearson Correlation	,374**	1	
Sig. (2-tailed)	0		
N	107	107	
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).			

Aşağıda çalışmada kullanılan ölçeğe ilişkin ortalama ve standart sapmaları yer almaktadır.

Tablo 7. Ortalama ve Standart Sapma

Descriptive Statistics			
		Mean	Std. Dev.
1	“Sağlıklı” kavramı, duyu organlarına hitap eden bir beslenmeyi savunur.	3,3364	1,24343
2	“Sağlıklı” kavramı, kendine özgü tadı, kokusu, rengi, biçimi ve dokusu olan beslenmeyi ifade eder.	3,243	1,16426
3	“Sağlıklı” kavramı yerel ve geleneksel beslenmeyi korur.	3,1869	1,10855
4	“Sağlık” kavramı, yemeklerin kalitesini artırmanın ve yemek yemeye zaman ayırmanın önemini vurgular.	3,7477	1,15818
5	“Sağlıklı” kavramı fast food yerine geleneksel yemeklere yönelmeyi sağlar.	3,6542	1,15826
6	“Sağlıklı” kavramı, yemeklerin kısık ateşte pişirilmesi anlamına gelmez.	3,6822	1,08678
7	“Sağlıklı” kavramı, yalnızca ilgili bölgede yetişen yerel gıdaların tüketilmesini savunur.	2,0935	1,01436
8	“Sağlıklı” kavramı, yeme/beslenme kültürünün gelecek nesillere aktarılması için çalışır.	3,2617	1,1103
9	“Sağlıklı” kavramı sağlığa faydalıdır	4,1963	1,07668
10	Kültür turizminde “sağlıklı” ilkesi ön plandadır.	3,1121	1,06689
1	“Temiz” kavramı doğayı ve çevreyi korumayı amaçlar.	4,1682	0,93653
2	“Temiz” kavramı insan sağlığına yararlı besinlerin tüketilmesini teşvik eder.	3,7664	1,17826
3	“Temiz” kavramı hayvan ırklarını ve her türlü meyve ve sebze yi korumayı amaçlar.	3,6449	1,10958

4	“Temiz” kavramı organik olarak üretilen beslenmeyi de kapsar.	3,7383	1,031
5	“Temiz” kavramına uymak kendimi daha sağlıklı hissetmemi sağlar.	4,6449	4,71499
6	“Temiz” kavramı, ürünlerin geri dönüştürülebilir olması ve alternatif kullanım alanlarının bulunması gerektiğini vurgular.	3,5421	1,06647
7	Fast Food’dan farklı olarak Slow Food’un “temiz” ilkesine uygun ürünler, şüpheleri ortadan kaldırır.	3,1215	0,96847
1	“Adil” kavramı, gıda üreticileri ile tüketicileri arasındaki zincirin kısa olması gerektiğini savunur.	3,2243	1,03985
2	Adil koşullara sahip bir gıda sektörü için “adil” mücadele ilkesi geçerlidir.	3,8785	0,88712
3	“Adil” kavramı, üreticiler üzerindeki baskı ve sömürünün sona erdirilmesini amaçlar.	3,729	0,99594
4	“Adil” kavramı üreticilere en iyi çalışma koşullarının sağlanmasını savunur.	3,785	1,09913
5	“Adil” kavramı, gıda üreticileri ile tüketicileri arasındaki zincirin kısa olması gerektiğini savunur.	3,4299	1,09124

Tablo verileri incelendiğinde ortalama değerlerin genel olarak 3.0-4.6 arasında değiştiği görülmektedir. Standart sapmaların genelde 1.0 civarında bulunması, cevapların orta düzeyde dağıldığını, yani bireyler arasında biraz farklılık olsa da genel eğilimlerin belirgin olduğunu göstermektedir. “Sağlıklı” kavramı sağlığa faydalıdır sonucu (4,1963) ile en yüksek ortalamadır. Kısaca gençler “sağlıklı” kavramını genel sağlıkla doğrudan ilişkilendirmişlerdir. “Temiz kavramı doğayı ve çevreyi korumayı amaçlar” (4,1682) ve “Temiz kavramına uymak kendimi daha sağlıklı hissetmemi sağlar” (4,6449) ikinci grubun en yüksek ortalamalarıdır. “Temiz” kavramına uymak kendimi daha sağlıklı hissetmemi sağlar seçiminin (4,71499) yüksek standartsapmaya sahip olması sorunun yeterince anlaşılmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Adalet ile ilgili son grupta yer alan “Adil koşullara sahip bir gıda sektörü için adil mücadele ilkesi geçerlidir” seçiminin (3,8785) ortalamaya sahip olması gençlerin adil bir sektör oluşumuna ciddi bir destek verdiğini göstermektedir.

Araştırma sonuçları, Z ve Alfa kuşağının “sağlıklı”, “temiz” ve “adil” beslenme ilkelerine genel olarak olumlu bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Sağlıkla ilişkilendirilen kavramlar yüksek oranda kabul görmekte, doğa koruma ve organik üretim gibi temiz beslenme ilkeleri de desteklenmektedir. Ancak yerel ürün tüketimi gibi unsurlar gençler tarafından daha az benimsenmekte, fast food’a karşı ilgiyi koparmamaktadır. Adil üretim ve tüketim zincirleri desteklenmekle birlikte, bu konudaki farkındalık sınırlı kalmaktadır. Bulgular, slow food hareketinin gençler arasında değer bazında güçlendiğini, ancak davranışa dönüşmede ekonomik ve kültürel faktörlerin etkili olduğunu göstermektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma, Türkiye’de 18-26 yaş aralığındaki Z ve Alfa kuşağı bireylerinin fast food tüketimi ile slow food hareketine yönelik yemek yeme algılarını analiz etmeyi amaçlamıştır. Araştırma kapsamında 107 katılımcı ile çevrimiçi ve yüzyüze gerçekleştirilen anket çalışması, genç bireylerin günümüz sosyal

şartları altında şekillenen beslenme alışkanlıklarını daha yakından anlamaya katkı sağlamaktadır. Araştırmanın bulguları, fast food tüketiminin pratiklik, zaman tasarrufu ve lezzet gibi unsurları nedeniyle Z ve Alfa kuşağı arasında revaçta olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, slow food akımının esasını oluşturan sağlıklı beslenme, temizlik ve adillik gibi kavramların gençler arasında giderek daha fazla önem kazandığı tespit edilmiştir. Gençlerin fast food tüketimine özellikle iş, eğitim ve sosyal hayatın yoğunluğu nedeniyle yöneldiği görülmektedir. Araştırmagenç bireylerin bir yandan sağlıklı yaşam arayışı içinde olduklarını, diğer yandan ise pratik ihtiyaçları karşılması nedeniyle fast food tüketimini tamamen terk edemediklerini göstermektedir. Öte yandan, slow food akımına yönelik yemek yeme tutumları incelendiğinde, Z ve Alfa kuşağı temsilcilerinin önemli bir kısmının slow food akımı konusunda pozitif algılarının olduğunu ancak bu algıların davranışa dönüşümde yetersiz kaldığını gözlemlenmiştir. Bu nedenle katılımcıların büyük bir kısmı, slow food anlayışını desteklediklerini ifade etmelerine rağmen, uygulamada fast food tüketimini sürdürmektedirler.

Araştırma kapsamında uygulanan 22 soruluk ölçekten elde edilen aritmetik ortalamalar, katılımcıların birçok konuda “kararsız” ve “tamamen katılıyorum” aralığında kaldıklarını göstermektedir. Elde edilen ön veriler, slow food akımının gençler arasında yayılımında daha kapsamlı teşvik çalışmalarına ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca yemek yeme farkındalığı ile cinsiyet arasında anlamlı bir korelasyon bulunmuştur. Dolayısıyla kadın katılımcıların sağlıklı beslenme konusunda daha hassas oldukları söylenebilir. Bu durum, slow food hareketinin yaygınlaşmasında kadınların potansiyel bir öncü olabileceklerini göstermektedir. Ayrıca çalışmada fast food ve slow food tercihlerindeki belirleyici faktörler analiz edildiğinde, genç bireylerin kişisel gelirlerinin ve yaşadıkları çevresel koşulların önemli etkiler yarattığı anlaşılmıştır.

Tanımlayıcı istatistik, gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmelere genç tüketicilerin sağlık ve sürdürülebilir yemek konusundaki değerlerini dikkate almaları gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla fast food işletmeleri slow food prensibine uygun ürün çeşitliliklerini arttırmalıdır. Diğer yandan genç tüketicilerin slow food yaklaşımı konusunda bilinçlendirilmesi ve slow food alternatiflerinin geliştirilmesi, daha nitelikli sürdürülebilir yaşama katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, Z ve Alfa kuşağı tüketicilerinin alış veriş davranışlarının doğru analiz edilmesi toplumsal fayda açısından kritik bir rol oynayacaktır.

KAYNAKLAR

Ağır, H.B., Akbay, C. (2021). Tüketicilerin Fast Food Tüketim Sıklığını Etkileyen Faktörlerin Analizi, Journal of Tekirdag Agricultural Faculty, Eylül/September 2021, 18(3).

Aliyeva, N. ve Kurgun, A. (2021). Slow Food Hareketinin Gastronomi Turizminin Sürdürülebilirliği ile İlişkisi: Foça Örneği, Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research, Vol. 5, Issue 2, 234-251, 2021.

Alkan, A.S. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Fast Food Tüketimi ve Uyku Kalitesi Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Y.L. tezi, <https://i-rep.emu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11129/5654/Alkanahmet.pdf?sequence=1>, (Erişim Tarihi: 18.04.2025).

Atik, A. ve Atik, İ. (2018). Slow City Hareketinden Slow Food Hareketine Doğru Giderken Belediyelerin Rolü, PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, 2018, Cilt/Vol: 14, Özel Sayı/Special Issue :1, Page: 1-16.

- Bulut, E.T. ve Kenanoğlu, Z. (2022). Tüketicilerin fast food ürünlerine yönelik tüketim tercihleri: İzmir İli örneği, *Ege Üniv. Ziraat Fak. Derg.*, 2022, 59 (1):119-133, <https://doi.org/10.20289/zfdergi.892764>.
- Cömert, M. (2014). Gençlerin Fast Food Tüketim Alışkanlıkları, *Asos-Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 6, Eylül 2014, s. 423-427.
- Çılgınoğlu, H. ve Çılgınoğlu, Ü. (2023). A Turkish Gastronomy Taste Between Slow Food and Fast Food Trends The Ancient of Ready Soups: Tarhana And Tarhana Poems, *Saffron Journal of Culture and Tourism Research* 2023, 6(1):75-88.
- DHA (2022). Araştırma: Türk halkının en çok yediği 'fast foodlar' belli oldu, <https://www.dha.com.tr/saglik-yasam/arastirma-turk-halkinin-en-cok-yedigi-fast-foodlar-belli-oldu-2102816>, (Erişim Tarihi: 18.04.2025).
- Direkçi, M.Z., Selim, E. ve Kahriman, S. (2018). Türkiye'deki Fast Food Tüketimi, <https://esmaselim.wordpress.com/2018/05/27/turkiyede-fast-food-tuketimi/>, (Erişim Tarihi: 18.04.2025).
- Erin, S. (2025). Gastronomi Temelli Destinasyon Yönetiminde Slow Food Hareketi: Hasankeyf Örneği, *Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Y.L. Tezi*.
- Favry, E., Hiess, H., Payer, H., Penker, M., Schütz, O. ve Wyrzens, H.K. (2004). Fast Food – Slow Food, https://www.researchgate.net/profile/Marianne-Penker/publication/265592095_FAST_FOOD_-_SLOW_FOOD_Lebensmittelwirtschaft_und_Kulturlandschaft/links/559e740508aeab53f8fd2d19/FAST-FOOD-SLOW-FOOD,-Lebensmittelwirtschaft-und-Kulturlandschaft.pdf, (Erişim Tarihi: 18.04.2025).
- Gülleroğlu, H.D. (2025). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, https://www.google.com/search?q=Genel+tarama+modeli+nedir&sca_esv=32f83a970e48c785&sxsrf=AHTn8zq_fhZ3QJ8ZCVE0AZCiKy0nRWk9_Q%3A1745792557235&ei=La4OaPOODv6sxc8P_Mv_0As&ved=0ahUKEwiz2eaJoPmMAxV-VvEDHfzIH7oQ4dUDCBA&uact=5&oq=Genel+tarama+modeli+nedir&gs, (Erişim Tarihi: 26.04.2025).
- Food-management.com (2025). Gen Z Food Preferences, <https://gfs.com/en-us/ideas/gen-z-food-preferences/>, (Erişim Tarihi: 29.04.2025).
- Fontefrancesco, M.F. ve Corvo, P. (2019). Slow Food: History and Activity of a Global Food Movement Toward SDG2. In: Leal Filho W., Azul A., Brandli L., Özuyar P., Wall T. (eds) *Zero Hunger. Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals*. Springer, Cham, https://doi.org/10.1007/978-3-319-69626-3_46-1.
- Hamşioğlu, A.B. (2013). Fast Food Ürünleri Satın Alan Tüketicilerin Yaşam Tarzlarını Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, <https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423936215.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.04.2025).
- Jones, P., Shears, P., Hillier, D., Comfort, D. and Lowell, J. (2003), "Return to traditional values? A case study of Slow Food", *British Food Journal*, Vol. 105 No. 4/5, pp. 297-304. <https://doi.org/10.1108/00070700310477095>.
- Kağnıcıoğlu, M. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Hızlı Ve Hazır Yiyeceklere Yönelimleri, Bu Yiyecekleri Tüketim Sıklıklarının Saptanması Ve Yeni Bir Akım Olan Yavaş Yemek Hakkında Bilgi Düzeylerinin Değerlendirilmesi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, Y.L. tezi*.

Kjørstad, I. (2010). *Slow Food: counteracting fast food and fast living*, System Innovation for Sustainability 3, 1.st. ed., Routledge.

Marketing Türkiye (2025). Türkiye'nin fast food haritası, <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/turkiyenin-fast-food-haritasi/>, (Erişim Tarihi: 18.04.2025).

Mcilvaine-Newsad, H., Merrett, C.D., Maakestad, W. ve Mclaughlin, P. (2008). *Slow Food Lessons in The Fast Food Midwest*, Southern Rural Sociology, 23(1), 2008, pp. 72-93.

Mısır, S. ve Koç, B. (2023). *Determining the Slow Food Perception Level of the People Living in CittaslowCities*, Turkish Journal of Agriculture - Food Science and Technology, 11(1): 51-58, 2023, <https://doi.org/10.24925/turjaf.v11i1.51-58.5490>.

Michels,P. (2002) *Lebensmittel und RaumZwischen “local food” und “global food”*, Ernährung und Raum:Regionale und ethnische Ernährungsweisenin Deutschland23. Wissenschaftliche Jahrestagung derArbeitsgemeinschaft Ernährungsverhalten e.V. (AGEV)11. - 12. Oktober 2001, Freising/Weißenstephan.

Nuttall, C. (2025). *12 characteristics of Gen Z in 2025*, <https://www.gwi.com/blog/generation-z-characteristics>, (Erişim Tarihi: 29.04.2025).

Özgen, L. ve Süren, T. (2019). *Öğrencilerde Fast Food ve Slow Food Tüketim Nedenleri Arasındaki Farkın İncelenmesi*, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 7(3):1836-1851,<https://doi.org/10.21325/jotags.2019.451>.

Paul, B. D. (2014).*From Slow Food To Slow Tourism*, Ministry of National EducationThe Annals of TheUniversity of Oradea, Economic SciencesTom XXIII, 2nd iss./ Dec 2014.

Rand, S. (2025). *Gen Z food trends: what today’s young US consumers want*, <https://www.askattest.com/blog/research/gen-z-food-trends>, (Erişim Tarihi: 29.04.2025).

Revenue Management (2024). *How Gen Z is Shaping the Future of Fast-Food Restaurants*, <https://www.revenuemanage.com/blog/how-gen-z-is-shaping-fast-food/>, (Erişim Tarihi: 29.04.2025).

Segmanta (2025). *State of Generation Z Snackers*, <https://segmanta.com/generation-z-snack-insights/>, (Erişim Tarihi: 29.04.2025).

TIF (2025). *Fast Food Consumption in the United States*, <https://www.gerdhelp.com/blog/fast-food-consumption-in-the-united-states/>, (Erişim Tarihi: 29.04.2025).

Usui, T. (2007). *Fast Food And Slow Food: A TheoreticalIntroduction to Contemporary AgrifoodProblems*, Kibi Uluslararası Üniversitesi, Sosyoloji Fakültesi Araştırma Bülteni, Sayı 17, 15-22, 2007.

Voinea, L., Atanase, A. ve Schileru, I. (2016). *Perceptionsof the Slow Food Cultural Trend among the Youth*.Amfiteatru Economic, 18(Special Issue No. 10), pp. 847-861.

Yemek Sepeti (2023). *2023'ün yemek istatistikleri açıklandı*, <https://www.dunya.com/sectorler/2023un-yemek-istatistikleri-aciklandi-haberi-714769>, (Erişim Tarihi: 19.04.2025).

Waters, A. (2006). *Slow Food Nation, The Nation*, http://www.columbia.org/pdf_files/chezpanisse6.pdf, (Erişim Tarihi: 18.04.2025).

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÇERÇEVESİNDE ORGANİK GİYİM MARKALARINA YÖNELİK TÜKETİCİ EKOLOJİK YAKLAŞIMI

WITHIN THE FRAMEWORK OF SUSTAINABLE LIVING CONSUMER ECOLOGICAL
APPROACH TOWARDS ORGANIC CLOTHING BRANDS

Assoc. Prof. Dr. Cihat KARTAL

Kırıkkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

ORCID NO: 0000-0003-2390-8268

Prof. Dr. Recep YÜCEL

Kırıkkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

ORCID NO: 0000-0002-4755-417X

Prof. Dr. Mustafa KARA

Istanbul Rumeli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

ORCID NO: 0009-0009-6301-151X

Prof. Dr. Şebnem YÜCEL

Selçuk University, Faculty of Health Sciences

ORCID NO: 0000-0003-2135-242X

ÖZET

Toplum 5.0'a doğru, smart kentler ve smart toplum anlayışının ortaya koyduğu sürdürülebilir yaşam anlayışı; tüketim alışkanlıklarını yeniden şekillendirmekte ve çevre dostu ürünlere olan ilgiyi artırmaktadır. Tekstil sektörü, içerdiği kimyasal uygulamalar nedeniyle doğaya en fazla zarar veren endüstrilerden biri olarak öne çıkarken, organik giyim markaları çevresine olan olumsuz etkileri minimize etmeye yönelik bir dizi çözüm önerileri geliştirmiştir. Ancak bu önlemler ile ilgili olarak gerek sektörel bazda, gerekse akademik anlamda eleştiriler söz konusudur. Bu çalışmada, sürdürülebilirlik perspektifinden organik giyim markalarına yönelik tüketici tutumları incelenerek ekolojik bilinç, etik moda ve çevre dostu üretim süreçleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında, tüketicilerin organik giyim ürünlerini tercih etme nedenleri, ekolojik farkındalık seviyeleri ve satın alma kararlarında etkili olan faktörler ortaya konmuştur. Bu kapsamda yapılan literatür incelemesinde özellikle Z kuşağının sürdürülebilir markalara yönelik yaklaşımlarında meydana gelen farklılaşmalar ortaya konmuştur. Genç nesil tüketiciler, üretim süreçlerinde karbon ayak izini azaltan, geri dönüştürülebilir malzemeler kullanan ve adil ticaret prensiplerini benimseyen markalara daha fazla ilgi göstermektedir. Bununla birlikte, ekolojik ürünlerin yüksek maliyetli olması ve yaygın ulaşılabilirlik sorunu gibi faktörler, organik giyim markalarının tüketiciler nezdinde sınırlı bir kitleye hitap etmesine de neden olmaktadır. Bunun yanı sıra son dönemlerin güncel konularından olan döngüsel ekonomi modeli, yavaş moda (slowfashion) hareketi ve karbon-nötr üretim teknikleri gibi yaklaşımlar, organik giyim sektörünün geleceği açısından yeni eğilimleri de ortaya koymaktadır. Ekolojik moda eğilimleri, bireylerin yalnızca giyim tercihlerinde değil, genel tüketim alışkanlıklarında da bilinçli bir dönüşüme neden olmaktadır. Bu durumda bilhassa dijital platformların, sürdürülebilir moda anlayışının yayılmasında kritik bir öneminin olduğundan bahsedebiliriz. Bu çalışma, sürdürülebilirlik ekseninde yeni tüketici davranışlarını anlamaya yönelik katkı sağlamaktadır. Organik giyime yönelik olarak markaların yeni pazarlama stratejileri, tüketici ekolojik bilincini ve ekolojik moda eğilimini

şekillendirecektir. Sonuç olarak, sürdürülebilir tekstil uygulamalarının yaygınlaşabilmesi için markaların sadece çevre dostu üretime odaklanmakla kalmayıp, tüketicilere yönelik farkındalık artırıcı kampanyalar düzenlemesi ve erişilebilir fiyat politikaları geliştirmesi gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Organik Giyim, Sürdürülebilir Moda Eğilimi, Tüketici Ekolojik Yaklaşımları, Sürdürülebilir Yaşam Anlayışı

ABSTRACT

Towards Society 5.0, smart cities and the sustainable living concept put forward by the smart society approach reshape consumption habits and increase interest in environmentally friendly products. While the textile industry stands out as one of the industries that cause the most damage to nature due to the chemical applications it contains, organic clothing brands have developed a series of solutions to minimize the negative effects on the environment. However, there are criticisms about these measures both on a sectoral basis and academically. In this study, consumer attitudes towards organic clothing brands from a sustainability perspective are examined and evaluated within the framework of ecological consciousness, ethical fashion and environmentally friendly production processes. Within the scope of the study, the reasons why consumers prefer organic clothing products, their ecological awareness levels and the factors affecting their purchasing decisions were revealed. In the literature review conducted in this context, the differences in the approaches of Generation Z towards sustainable brands have been revealed. Young generation consumers show more interest in brands that reduce carbon footprint in production processes, use recyclable materials and adopt fair trade principles. However, factors such as the high cost of ecological products and the problem of widespread accessibility also cause organic clothing brands to appeal to a limited audience among consumers. In addition, approaches such as the circular economy model, the slow fashion movement and carbon-neutral production techniques, which are among the current issues of recent times, reveal new trends for the future of the organic clothing sector. Ecological fashion trends cause a conscious transformation not only in individuals' clothing preferences but also in their general consumption habits. In this case, we can talk about the critical importance of digital platforms in spreading the understanding of sustainable fashion. This study contributes to understanding new consumer behaviors on the axis of sustainability. New marketing strategies of brands for organic clothing will shape consumer ecological awareness and ecological fashion trend. As a result, in order for sustainable textile practices to become widespread, brands should not only focus on environmentally friendly production, but also organize awareness-raising campaigns for consumers and develop accessible price policies.

Keywords: Organic Clothing, Sustainable Fashion Trend, Consumer Ecological Approaches, Sustainable Life Concept

GİRİŞ

Küresel tüketim arttıkça büyük bir tehditle karşı karşıya bulunmaktadır. Bunlar: dünya'nın yeni kaynaklar yaratması ve ortaya çıkan atıkları yok edebilme kapasitesinin aşılması (Limnios vd., 2009:2525) olup; içinde bulunduğumuz dönemin belki de en önemli çevresel problemleri arasında yer almaktadır. "Çevrenin korunması, insan uygarlığının gelişmesine karşı bir tehdit olması nedeniyle ekolojik farkındalık, günümüzün gezegensel bir olgusudur. Hatta tüketicilerin ekolojik farkındalığı ve çevreye duyarlı davranışı, modern dünyanın bir yükümlülüğüdür" (Bojkovska vd., 2016:155). Bu iki

tehlikeye rağmen yaşama ve para kazanma arzusu, çevresel olumsuzlukları görebilmeyi önemli ölçüde engellemektedir. Tekstil endüstrisi, yarattığı gelir nedeniyle özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli katkılar sağlamaktadır. Bu nedenle özellikle batılı işletmelerin yoğun kirletici özelliklere sahip bazı dokuma ve işleme süreçlerini gelişmemiş ülkelere kaydırdıkları ve bu ülkelerde başta tekstil işçileri olmak üzere, üretim çevrelerine yakın lokasyonlarda kanser türlerine sıklıkla rastlandığı görülmektedir. Bunlar içinden deri işletmeciliği ise tekstil endüstrisinin en kirletici aktörleridir.

Birçok endüstri dalına göre tekstil, giyim ve moda (Textile, apparel, and fashion-TAF) endüstrileri, tedarik zincirinin her noktasında küresel çevre kirliliğine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Bunların üretimi kadar taşımacılığı da gelişmekte olan ülkelerdeki ucuz işgücünden yararlanarak büyük miktarda atık ve sera gazı emisyonuna neden olmaktadır (Abbate vd., 2024:2337). Diğer yandan hızlı moda nedeniyle giysiler birkaç hafta içinde farklı tasarımlar ile üretilerek tüketim ve atık miktarını da arttırmıştır (Tekstilşveren.org). Aşırı tüketim konusundaki tüketici davranışı etik olmayan tekstil üretimine de sebebiyet vermektedir. Örneğin tekstil lifi üretebilmek uğruna sulu tarım arazilerinin büyük çoğunluğunun kullanımı gıda krizinin nedenleri arasında yer almaktadır. Benzer şekilde büyük kârlar elde edebilmek uğruna günde bir doların altında iş gücünün kimi yerlerde zorla çalıştırılması önemli bir insanlık dramıdır.

Çevresel sürdürülebilirlik ve sağlıkla ilgili endişeler, tüketiciler arasında organik giyim satın almanın en önemli motivasyonları olarak görülmektedir. Söz konusu iki faktör bilhassa kentlerde organik giyimin popülerlik kazanmasına neden olmuştur. “Moda tasarımcıları organik giyimi teşvik etmekte iken birçok marka, sürdürülebilir ve sürdürülebilir olmayan ürünler arasında ayırım yapmayı sağlayan “Eko Etiketleme” konseptini tanıtmıştır. Özellikle gençlerin küresel yaşam tarzlarını benimseme olasılıkları üç nedenden dolayı yüksektir” (Khare ve Varshneya, 2017:52). İlki, genç tüketicilerin yüksek bir harcama gücüne sahip ve tüketmeye istekli olmalarıdır. İkincisi genç tüketiciler değişim ajanlarıdır. Bu nedenle yenilikçi teknolojilere daha açıktır. Üçüncüsü, genç tüketiciler çevresel sorunların daha fazla farkındadırlar (Gurtner ve Soyöz, 2016:101). Organik giyimin ortaya koyduğu sağlık yararlarının yanı sıra bazı tüketiciler de “sentetik elyaflardan yapılan giysilerin daha güvenli olduğu yanılgısındadırlar. Ancak bunların çoğu kimyasallar içermektedir. Dolayısıyla insanlar ne kadar çok sentetik giyinirlerse bu malzemelerde bulunan toksik kimyasalları emme riskleri o kadar artacaktır” (Sandhya ve Sushanta Kumar 2018:1963).

Sonuç olarak bir ürünün üretimi ve tüketiminden kaynaklanan yerel ve küresel birçok sorun bilinçli ve etik tüketicilerin katkılarıyla çözülebilecektir (Arslan, 2019:2). Organik tekstil ürünlerini en çok talep eden ülkeler başta ABD, İsviçre, Almanya, İngiltere, Fransa ve Japonya olmak üzere gelir düzeyi yüksek, insan ve çevre sağlığı konusunda bilinçli tüketicilerin bulunduğu gelişmiş ülkelerdir (Azizağaoğlu ve Aksu, 2025:1). Bu ülkelerin sahip olduğu yüksek eğitim ve bilinç düzeyi, tüketimde maliyet ile çevresel olumsuz etkiler arasında doğru bir denge kurmayı sağlayarak satın almada olumlu tutumların gelişmesine neden olmuştur.

ORGANİK GİYİM VE STANDARTLAR

Organik giyim, organik tarım standartlarına uygun olarak yetiştirilen malzemelerden yapılan bir giyim olup; pamuk, jüt, keten, ipek veya yünden üretilir (Wikipedia,2025). Diğer yandan GDO olmayan bir tohumun kullanılması, bu tohumların herhangi bir genetik mühendisliği veya sentetik pestisitler de dâhil olmak üzere kimyasalların yardımı olmadan doğal olarak üretilmesi anlamına da gelmektedir (FairIndigo, 2025). Bu nedenle organik tekstiller, vücuda zararlı olabilecek herhangi bir zehirli pestisit

veya kimyasal uygulanmadan ekilene doğal elyaflardan üretilirler (marketresearchfuture, 2025). Akademik yazınların önemli bir bölümü organik tekstili üretimde kullanılan hammadde ile ilişkilendirmektedir. Ancak organik bir tekstil ürünü, sadece hammaddenin organik olması ile açıklanamamalıdır. Tekstilün üretim ve taşıma süreçlerinin de organik olmasıyla bir bütün olarak ilişkilendirilmelidir. Dolayısıyla satışa sunulan bir tekstil ürünü sahip olduğu düşük karbon emisyon oranıyla da organik tekstil kavramı içinde değerlendirilmelidir.

Organik tekstil ürünleri için iki yüksek gönüllülük standardı bulunmaktadır; Küresel Organik Tekstil Standardı (Global Organic Textile Standard-GOTS)(Global-standart.org, 2024) ve Organik İçerik Standardı (Organic Content Standard-OCS)(tekstileexchange.org, 2020). GOTS'un sosyal ve çevresel kriterleri katı değildir (Ecolife.com, 2025). Esasen GOTS, hammaddelerden nihai ürüne kadar tekstilin organik statüsünü sağlayan uluslararası kabul görmüş bir sertifikadır. GOTS sertifikalı ürünleri seçen tüketiciler çevre için bilinçli bir tüketim yapmakta ve tüm tekstil değer zinciri boyunca etik uygulamaları desteklemektedir (GOTS, 2025).

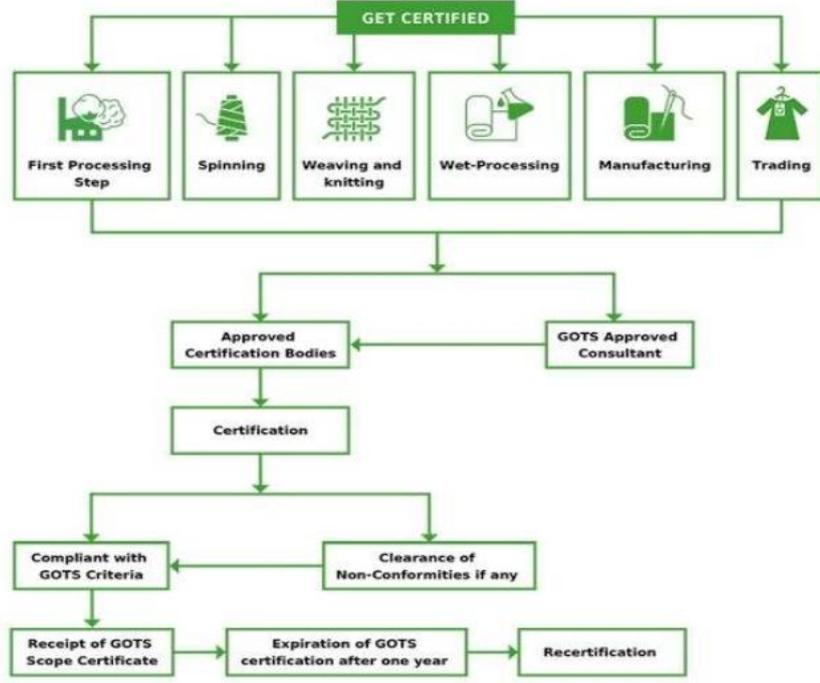
Görsel 1. GOTS Etiketi

Kaynak: GOTS, 2025

GOTS kalite güvence sistemi, üreticilerden satıcılara kadar tüm tekstil tedarik zincirinin yerinde incelemesine ve sertifikasyonuna dayanmaktadır (Mucenieks, 2022).

Görsel 2. GOTS Sertifikasyon Süreci

Kaynak: Mucenieks, 2022

Küresel dünyanın ilk çıkan çevre etiketlerinden biri olan eko-etikete (International Association for Research and Testing in the Field of Textile Ecology-Eko-Tex), sahip olan işletmeler çevreye ve insana zarar vermediklerini savunmaktadırlar. Bu etiket “AB’nde yer alan tüm ürün grupları arasında en yaygın olarak uygulanan” etiketleme türüdür (Cordella vd., 2019:932). Uzun kullanım süresi, yeniden kullanılabilirlik ve daha az malzemenin kullanılması (CWS, 2025) konularında taahhüd veren etiket, ortaya çıktığı ilk günden itibaren işletmeler tarafından giderek daha fazla ilgi görmüştür (Lavallee ve Plouffe, 2004:349).

Görsel 3. EcoLabel Etiketi

Kaynak: Ecolabel.org, 2025

Çeşitli sertifikasyonlara bağlı etiketlerin var olmasına rağmen tüketicilerin bu etiketleri ne ölçüde okudukları ya da neyi anladıkları konusunda yeterince çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle etiketlerin etkinliği konusu ayrı bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan tüketicilerin etiketlere karşı güvenleri de ayrı bir çalışma konusudur. Örneğin D’Souza (2004:181) araştırması Amerikalıların, işletmelerin çevre ile ilgili etiketleme iddialarına güvenmediklerini ortaya koymuştur. 2016 Yılında Darnal vd. (2016:964)’nin araştırması, tüketicilerin eko-etiketlerin bir ürünün üstün çevresel

özelliklerinin güvenilir sinyalleri olup olmadığı konusundaki şüpheleri nedeniyle bunların yaygın kullanımını engellediğini ortaya koymuştur. Akabinde Novita ve Husna (2020:89)'nın Endonezya'daki çalışması tüketicilerin eko etiketlere yönelik farkındalıklarının hala düşük olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla belli ölçüde artan tüketici bilincinin daha da güçlendirilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir.

Moda ise organik giyim ile ilgili diğer önemli bir konudur. Organik giyim kavramı esasen sürdürülebilir moda ile ilişkilidir. "Sürdürülebilir moda, ekolojik ve sosyal olarak sorumlu bir giyim tedarik zincirini ifade etmektedir. Sektörü ve tüketicileri hızla tüketilen moda kültüründen uzaklaştırmayı, kaynak kullanımı, üretim, dağıtım, pazarlama ve tüketimdeki sürdürülebilir uygulamalara yönelmeyi amaçlamaktadır" (earthday.org, 2025). Sürdürülebilir moda anlayışı GOTS standartlarına, diğer sosyal standartların da ilave edilmesini gerektirmiştir. Bunlar (Mucenieks, 2022):

- Zor kullanma ve çocuk işçiliğın olmaması,
- İşgücüne yönelik taciz ve şiddetin bulunmaması,
- Hiçbir ayrımcılığın uygulanmaması,
- İş sağlığı ve güvenliğine (OHS) dikkat edilmesidir.

Organik giyime karşı olumlu tüketici yaklaşımının geliştirilebilmesi için organik giyimden ne anlaşıldığının tüketiciye anlatılması gerekir. Örneğın; bir ürünün organik olması sadece hammaddenin organik olması ile tanımlanamaz. Ayrıca doğal ve organik ürünler farklı kavramlardır. Hammaddenin bir hayvandan gelmesi (yün, deri, tırnak vs.) ya da üretim sürecini içermeyen bir yolla gelmesi (doğadan toplamak gibi) doğal kavramının içinde iken organik terimi bir üretim sürecini içermektedir. Bu nedenle bir hammaddenin organik giysilere nasıl dönüştürüldüğü de organik terimi için önemlidir. Bu süreçte bazı hususlara ayrıca dikkat edilmelidir:

- Kimyasal Kullanımı: Organik ürünlerin üretiminde kimyasal kullanılmaz. Doğal ürünler ya da düşük etkili boyalar kullanılır. Bu süreçte atık yönetimine de dikkat edilmesi gerekir. Sistem genelde kapalı döngüler kullanır. Aşırı üretim büyük ölçüde fosil yakıtlar ile üterilen sentetik tekstillere atfedildiğı için sürdürülebilir değildir. Bunlar büyük bir atık sorununa neden olur ve mikroplastikler çevreye salınırlar (IFOAM, 2025).

- Su ve Enerji Yönetimi: Üretimde kullanılan tüm malzemelerin verimli kullanımı gereklidir.
- Adil Çalışma Uygulamaları ve Etik Üretim Standartları: "Organik giyim de işçilere adil muamele yapılmalıdır. Güvenli çalışma koşulları, adil ücretler ve çocuk işçiliğın olmadığı anlamına gelir. Etik üretim uygulamaları, konfeksiyon işçilerine onurlu ve saygıyla muamele edilmesini ve haklarının imalat süreci boyunca korunmasını sağlar" (Manmade, 2024).

Tüketici bilinçlendirmesine yönelik bu hususlar doğrultusunda Mart 2022'de Avrupa Komisyonu sürdürülebilir tekstiller için AB Stratejisi'ni yayınlamıştır. Böylece üretim, ürün tasarımı, tüketim, izlenebilirlik, şeffaflık ve kullanım sonu üzerinde bütünsel bir yaklaşım benimsenmiştir (IFOAM, 2025).

Organik Giyim Talebi

Organik tekstil talebi, çevre dostu yaklaşımlar ve etik kaynak kullanımıyla ilgili yükselen tüketici bilinci nedeniyle artmaktadır (marketresearchfuture, 2025). Alan yazında yer alan akademik literatür ve diğer yayınlar incelendiğinde organik giyimi teşvik eden bazı hususlar sıklıkla gündeme taşınmaktadır.

Ancak artan talebe rağmen organik giysilerin pahalı olması ve sınırlı üretim, talebin yetersiz

karşılanması sonucunu doğurmaktadır.

GİYİM İSTATİSTİKLERİ

Giysilerin üretimi ve tüketimi, hızlı nüfus artışı, artan küresel gelirler ve daha yüksek yaşam standartları nedeniyle son birkaç on yılda sürekli olarak artmıştır (Abbate vd., 2024:2338). Bu artışa yönelik istatistikler geleneksel ve konunun önemi nedeniyle organik giyim istatistikleri olarak iki ayrı çerçevede ele alınmıştır.

Geleneksel Giyim İstatistikleri

Geleneksel giyim istatistikleri temelde aşağıdaki hususlar çerçevesinde şekillenmiştir:

- Giyim üretimi 2000 yılından bu yana iki katına çıkmıştır. Günümüzde ortalama bir insan 15 yıl önceye göre %60 daha fazla kıyafet almaktadır. Bir yılda üretilen 100 milyar giysinin %87'si (40 milyon ton) çöpe atılmakta, atılan giysilerin sadece %1'i geri dönüştürülmektedir (earthday.org, 2025). Oakdene Hollins'in Eylül 2006 tarihli "Recycling of Low Grade Clothing Waste" çalışmasına göre, satın alınan yıllık giysinin tahminen %21'i kullanılmamakta yani tüketicilerin tekstil stokları artmaktadır (Caludio, 2007:450). Diğer yandan tekstil atıklarının ancak %25'i yeniden kullanılmakta ve %75'i küresel olarak çöplüklere atılmaktadır (Abbate vd., 2024:2338).
- Sektör, selülozik kumaşlar için yılda 300 milyon ağacı yok etmektedir. Tüm giysilerin % 69'u kısmen veya tamamen ham petrol türevi olan sentetik elyaflardan yapılmaktadır. Sektörün karbon emisyonlarının %40'ı polyester üretiminden kaynaklanmaktadır. Ayrıca sentetik giysileri yıkamak, okyanustaki tüm mikroplastiklerin %35'ini oluşturmaktadır (earthday.org, 2025). 6 Kg'lık ev tipi yıkamayla 700.000'e kadar elyaf salmaktadır. National Federation of Women's Institutes (NFWI) raporuna göre Birleşik Krallık'ta haftada 9 trilyondan fazla elyaf salınmaktadır. Fiberler ise deniz ve tatlı su habitatlarında bulunan mikroplastiklerin %35'ini oluşturmaktadır (Liu vd., 2021:11241).
- Moda, tüm endüstrilerin en kirleticilerindedir. Konfeksiyon endüstrisi, sera gazı emisyonlarının %4'ünden sorumludur. Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık en önemli kirleticilerdir. Ürünler toksik boyalar ve ağır metallerle üretilmektedir. Bunlar tatlı suları ve sulak alanları, biyoçeşitliliği ve ekosistemleri tehdit etmektedir (earthday.org, 2025). Tekstil endüstrisi çevreye 2.93 milyar ton CO²salmaktadır. Pamuğun karbon ayak izi, hektar başına yaklaşık 2-4t seviyesindedir. Öte yandan geleneksel pamuğa kıyasla, organik pamuk %40 daha az "küresel ısınma potansiyeline" sahip olup; su tüketimindeki %91'lik bir azalmanın nedenidir (Hasan vd., 2022:2).
- Bir pamuklu gömleğin üretimi için 2700 lt. su gerekir; bu da, bir kişinin 2,5 yılda içtiği suya eşdeğerdir (Liu vd., 2021:11244). Bu nedenle su tüketimi açısından moda endüstrisi küresel olarak ikinci sıradadır. COVID-19 salgını bu olguyu artırmıştır. Genellikle "COVID atıkları" olarak bilinen bu atıkların yönetimi, mikroplastikler nedeniyle artan bir endişe durumudur (Abbate vd., 2024:2338). Pamuk üretimiyle karşılaştırıldığında, plastik bazlı elyaf üretimi için sera gazı emisyonlarının 11,9 kg CO²/kg elyaf olduğu tahmin edilmektedir. Bu, pamuk üretiminin 1,5 katından fazladır. Özellikle pamuk için pestisit yaygın olarak kullanılmaktadır (Liu vd., 2021:11244).

Görsel 4. Bengladeş Dakka'da Bir Konfeksiyon Atölyesi Atıkları

Kaynak: Claudio, 2007:454

Geleneksel üretimdeki en önemli problemlerden biri de etik ve adil üretim konusudur. Organik üretim bu anlamda farklı bir başlangıç olarak değerlendirilerek eski tip üretim anlayışından vazgeçmeyi sağlayabilir (Kötü çalışma koşulları ve çocuk iç gücü çalıştırılması gibi).

Görsel 5. Kamboçya Phnom Penh'de Bir Konfeksiyon Fabrikası

Kaynak: Claudio, 2007:454, World Vision, 2015

Bu fabrikada 2.000'den fazla genç kadın Avrupa ve Amerika'daki dükkânlar için kıyafet üretirken; tehditle günde 10 saat çalışan çocuklar 1.07 ABD Doları kazanabilmektedir (Claudio, 2007:454).

Görsel 6. Hindistan- Coimbatore'deki Bir Tekstil Fabrikadan Görünüm

Kaynak: Arun, 2013; Istockphoto, 2025

Hindistan tekstil sektöründe genellikle aşırı gürültüye maruz kalınan bir ortamda günde 12 saat çalışarak ayda 100 Doların altında kazanılabilmektedir. Kullanılan boyalar çevreye zarar verdiği kadar içiler için de ölümcül sonuçlar ortaya koymaktadır (Arun, 2013).

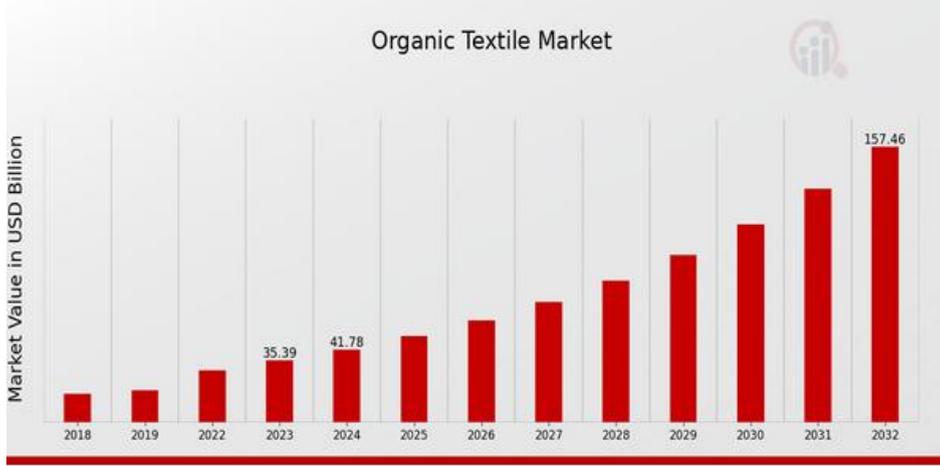
Organik Giyim İstatistikleri ve Türkiye'deki Durum

Yeşil ve değer pazarlaması ile organik hareketler “eko-moda” olarak etkilenir ve tüketicilerin sağlık ile çalışma koşullarını dikkate alır. Ayrıca adil ticaret, etik olarak üretilmiş, organik ve sürdürülebilir malzemeler, geri dönüştürülmüş, yeniden kullanılmış ve yenilenebilir kavramları eko-moda eğiliminin temel nitelikleridir (Ceballos, 2011:120). Dolayısıyla istatistikler söz konusu geniş kapsamı içermektedir.

Giyim pazarının “Sürdürülebilir” segmentindeki küresel gelir payının 2024 ile 2026 arasında sürekli olarak artacağı ve bu gelirin 2026'da yeni bir zirveye ulaşması tahmin edilmektedir (Statista, 2025). Organik tekstil pazar büyüklüğünün 2024 yılında 49.31 (milyar ABD Doları) iken; 2025'te 58.21 ve 2034 yılına kadar 259,00 milyar Dolar'a büyümesi beklenmektedir (marketresearchfuture, 2025). Pazarın büyümesindeki temel itici güç olarak çevre ve sağlık sorunlarının daha fazla farkına varan tüketicilerin talepleri ve organik giyimi bulmayı sağlayan çevrim içi alışverişin artan popülaritesi olacağı düşünülmektedir (Wiseguy reports, 2025). Özellikle Y ve Z kuşağı arasında sürdürülebilirlik konusundaki artan farkındalık, bu kuşakların değerleriyle uyumlu markalar aramasına neden olmaktadır. Ek olarak, moda endüstrisinin döngüsel ekonomilere kayması, geri dönüşüme ve atıkları azaltmaya odaklanması organik pazara olan talebi arttırmaktadır (Credence Research, 2024).

Günümüz açısından bakıldığında “Etik moda pazarının yıllık ortalama büyüme oranı %8,3'tür. Ayrıca, sürdürülebilir olarak pazarlanan ürünlerin, olmayanlardan 5,6 kat daha hızlı büyümesi beklenirken Asya Pasifik bölgesi, en büyük küresel pay olan küresel etik moda pazarının % 36'sını oluşturmaktadır” (Ruiz, 2024) (Bkz. Tablo.1). Pazardaki büyüme, Organik İçerik Standardı (OCS) gibi standartlar ile sertifikalandırılmış işletmeleri ortaya çıkarmıştır. 2021 yılında, 2020'ye göre % 37 artışla sertifikalandırılmış 11.885 tesis bulunmaktaydı (Ota.com).

Tablo 1. Küresel Organik Tekstil Pazarı

Kaynak: (marketresearchfuture, 2025)

Türkiye’de; ihracat rakamları, istihdam değerleri ve üretim miktarları açısından giyim sektörü, en önemli sektörlerinden biri olup ihracat gelirlerinin %22’sini karşılamaktadır. Sektörde yaklaşık 2 milyon kişi çalışmaktadır. Sektörün büyüklüğüne paralel olarak ülkemizde de önemli çevresel sorunlar söz konusudur (Kalkancı, 2017:14). Tarihi kayıtlara göre dünya’da organik pamuk üretimi ilk defa 1980’li yılların sonlarında Türkiye’de başlamıştır ve ilk sertifikasyon işlemi 1989/1990 yılında Türkiye’de gerçekleştirilmiştir (Karademir vd., 2010:3). Organik pamuk üretiminde Türkiye, önemli ülkelerden birisidir. 1998 yılında 59 pamuk çiftçisinin, 2.500 ton üretimi ile başlayan organik pamuk üretimi, 2022 yılında 197 pamuk üreticisiyle, 14.000 tona ulaşmıştır. Organik pamuk Şanlıurfa, Aydın, Mardin, Manisa, Denizli illerinde üretilmektedir (TEPGE, 2023:17).

TÜKETİCİ EKOLOJİK YAKLAŞIMI

P. Halder, çevresel olarak sürdürülebilir davranışı, çevreye zararlı olmayan belirli bir davranış olarak tanımlamıştır. Tüketici davranış literatüründe, çevresel olarak sürdürülebilir davranışlar genellikle yeşil tüketim eylemleri olarak adlandırılır (Ober ve Karwot, 2022:26). Yeşil tüketimle ilişkili olarak açıklanan ekolojik farkındalık “belirli bir dönemde belirli sosyal gruplara ortak olan insan yaşamının çevre hakkındaki değerleri anlamına gelir. Kielczewski’ye göre, ekolojik farkındalık bir kişinin doğal çevreye karşı tutumu, bilgi, inanç ve bu kişinin davranışlarında geçerli olan değerler sistemidir” (Wierzbinski vd., 2021:3). Bu çerçevede tüketicilerin ekolojik çevre sorunlarına olan ilgileri beş temel segmentasyona ayrılabilir. Bu ayrımın en bilineni Roper Starch Worldwide işletmesinin önerisidir (Bojkovska vd., 2016:157):

- Gerçek yeşil (True-Blue Greens): Zaman ve para harcayanlar,
- Yeşil (Greenback Greens): Finansal açıdan katkı sağlayanlar,
- Genç (Sprouts): Çevreye ilgili ancak çok fazla çabalamayanlar,
- Grouzers: Çevre savunması için zamanı ve parası olmayanlar,
- Temel Browns: Ekolojik çevre sorunlarını umursamayanlar.

Çevresel sorumluluk bilinci dünya çapında büyük farklılıklar göstermektedir. Yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, toplumsal çevre bilinci düzeyi ve bu alandaki halk eğitimine bağlıdır (Bojkovska vd., 2016:157).

Farklı ülkelerden gelen tüketiciler arasında yapılan birçok çalışmanın sonuçları, yüksek öğrenime sahip kişilerin organik ürün satın alma olasılığının, daha düşük bir eğitim seviyesine sahip insanlara göre daha yüksek olduğunu göstermiştir (Wierzbiński vd., 2021:4). Ancak tüketicilerin organik giyim satın almaya yönelik ekolojik yaklaşımları esasen “iki temel faktörle ilişkilidir. Bunlar; çevre dostu tutum ve organik ürünlere harcama yapma isteğidir. Ekolojik giysiler satın alan tüketicilerin, çevre hakkındaki mesajları dinleme olasılığı ve farkındalıkları daha yüksektir. Bu tüketiciler organik giysiler için daha fazla ödeme yapmaya isteklidirler” (Khare ve Varshneya, 2017:52). Söz konusu iki faktör temel bir satın alma davranışını oluştursa da tüketiciler gelecek nesillere iyi bir çevre bırakmak için de tüketirler. Bu tüketiciler “çevresel kirliliğe neden olan işletmelerde ürün almamaya da hazırdırlar” (Fraj ve Martinez, 2006:26).

Görsel 7. Sürdürülebilir Moda Demografileri

Kaynak: (Ruiz, 2024)

Araştırmalar, 35 yaşın altındaki kadınların, hızlı modanın en büyük hedefi olduğunu, 25 ila 44 yaşları arasındaki erkeklerin sürdürülebilir moda satın aldıklarını, insanların %26'sının moda seçimlerini yaparken referans gruplarından etkilendiklerini, Z kuşağının %75'inin giyim tüketimi azalttığını göstermektedir (Ruiz, 2024). Organik giyim ürünlerini deneyimleme isteği özellikle gençler arasında daha yaygındır. Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada "organik giyim ürünleri satın almanın en yaygın nedeni olarak "sağlık" tespit edilmiştir. Bu da gençlerin organik giyim ürünlerini kendi sağlıkları için satın aldığını göstermektedir" (Park vd., 2015:3749). Buna rağmen bir tüketicinin ekolojik davranışı sadece edindiği bilgiler ile sınırlıdır. "Mevcut bilgi teknolojisine ve artan tüketici çevre bilincine rağmen, ürün bilgilerinin yalnızca küçük bir kısmı işletmeler tarafından satış noktasında tüketiciye sunulmaktadır" (Limnios vd., 2009:2525). Bu durum, tüketicilerin zararlı üretimin etkilerinden yeterince haberdar olamamalarına neden olmaktadır. "Organik giyim için daha fazla ödeme

yapmaya istekli tüketiciler, kimyasal kullanımı ve çevre üzerindeki etkisi konusunda endişelenmeleri halinde, pamuklu giysilere öncelik verirler. Lin (2010); Gam vd. (2010); Ha-Brookshire ve Norum (2011) çalışmaları bu yönde sonuç vermiştir” (Khare ve Varshneya, 2017:52).

Diğer yandan Hong ve Kang (2019:17), ahlaki değerlerin sürdürülebilir giyim tercihi ile ilişkisini keşfetmiştir. Hong ve Kang’a göre “bir ürüne yönelik herhangi bir ahlaki yoğunluk yapısı tüketicilerin algıları içinde olgunlaştığında, tüketicilerin ürünü satın alma olasılıkları daha yüksek olacaktır. Örneğin; organik ürün satın alındığında çevresel bir faydanın yaratılması (insanlara veya yerlere) düşünülüyor ise satın alma gerçekleşecektir”. Younghee (2011)’nin çalışması ise organik giyim tercihinde demografik faktörlerin önemli bir belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmaya göre “Bekâr kişiler, 20-30 yaş aralığında olanlar ile lise ve üniversite mezunu olanlar daha çok ürün tasarımıyla, evliler, 50’li yaşlarında olanlar ve lisansüstü eğitime sahip olanlar organik ürün tercihinde fiyat ile daha ilgilidirler”.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Günümüzde moda endüstrisinin çevresel ve toplumsal etkileri üzerine yapılan tartışmalar, sürdürülebilir tekstil uygulamalarının önemini ortaya koymaktadır. Yapılan araştırmalar, organik giyim markalarının üretim süreçlerinde olumsuz çevresel etkileri en aza indirmeye yönelik çeşitli stratejiler geliştirdiğini göstermektedir. Organik tekstil üreticileri; kimyasal kullanımını azaltan, doğal kaynakları daha verimli kullanan, su ve enerji tüketimini minimize eden yöntemleri benimsemeye başlamışlardır. Dolayısıyla sürdürülebilir moda kavramının yapı taşları özel sektörde oturmaya başlamıştır. Organik giyimde dikkat çeken en önemli unsur ise “yavaş giyim” kavramıdır. Yavaş giyim; kaliteye, zamansızlığa, uzun ömürlü kullanıma ve etik üretime odaklanmış durumdadır. Bu akım, ürünlerin uzun süre kullanımını teşvik ederek, tüketimi azaltılmakta ve atıkları minimize etmektedir. Ancak bu dönüşümün kalıcı ve etkili hale gelebilmesi için tüketicilerinde bilinçlenmesi gereklidir. Ekolojik moda eğilimleri doğrudan tüketici davranışları ile ilişkilidir. Bu noktada bilhassa genç kuşakların rolü dikkat çekicidir. Araştırmalar, Z kuşağının çevreye daha duyarlı olduğunu göstermektedir.

Z kuşağının duyarlılığı sadece ürün odaklı değil; aynı zamanda markanın değerleri, toplumsal sorumluluk anlayışı ve şeffaflığı gibi boyutları da kapsamaktadır. Bu kuşak, dijital teknoloji sayesinde çevreyi yakından takip etmekte ve çevresel sürdürülebilirliği sorgulayabilmektedir. Bu durum, işletmelerin “yeşil pazarlama” konusunda daha somut adımlar atmalarına neden olmuştur. Z Kuşağı karbon ayak izini azaltmaya çalışan, geri dönüştürülebilir malzemeler kullanan, işgücü haklarına saygılı ve adil ticareti benimseyen markalara daha fazla ilgi göstermektedir. Bu davranış biçimi aynı zamanda döngüsel ekonomi modeline geçişi de desteklemektedir.

Döngüsel ekonomi, mevcut kaynakları dikkatle kullanan, atık ve kirliliği önleyen bir ekonomik modeldir. Giyim sektöründe döngüsel ekonomi uygulamaları; ürünlerin tasarımından üretimine, geri dönüşümünden tamir süreçlerine kadar ürünün yaşam döngüsünü uzatan, kaynak kullanımı azaltılmakta ve çevresel zararları en aza indiren süreçleri içermektedir. Böylece tüketiciler; kıyafetleri kullanıp atılacak nesnelere değil, bir döngünün parçası olarak görmeye başlamışlardır.

Mayıs 2017’de başlayan “2025 Sürdürülebilir Pamuk Mücadelesi” tekstil endüstrisi, giyim markalarını ve perakendecileri 2025 yılına kadar kullandıkları pamuğun %100’ünün sürdürülebilir kaynaklardan gelmesini sağlamaya motive etmiştir. Giyim işletmeleri çevresel karbon ayak izlerini azaltarak etik satışları arttırmaya başlamışlardır (Hasan vd., 2022:4). Bu çerçevede sürdürülebilir ekoloji çerçevesinde tüketicilerin de alabileceği önlemler söz konusudur. Bunlar:

- Tüm aile için uygun fiyatlı, ikinci el giysiler bulmayı sağlayan bir tasarruf sistemine ve giysinin ömrünü uzatmak için kaliteyi garantileyen yavaş moda geçilmelidir. Yavaş moda geçiş, giyim tüketim hacimlerini ve mikrofiber kirliliğini azaltacaktır (Liu vd., 2021:11249). Bu anlamda Temmuz 2024'te, Dünya Ekonomik Forumu, tasarruflu alışverişin arttığı ABD'de sürdürülebilir moda'nın önemli bir unsur olarak ikinci el giyim önemi vurgulanmıştır (Sns Insider, 2024).
- Yasal düzenlemeler, tüketici bilinci ile birleştiğinde, sürdürülebilirlik konusuna ivme sağlayacaktır. Düşük sıcaklıklarda verim sağlayan deterjanları kullanmak, giysilerin ömrünü uzatmak, daha az ve dayanıklı giysiler satın almak, bu giysileri kullanılmış giyim pazarına geri dönüştürmek sürdürülebilirliğe katkıda sağlayacaktır (Caludio, 2007:450). Tüketiciler, çamaşır yıkamada mikrofiber salınımını azaltmak için kısa yıkama modu, elde yıkama ve su tasarruflu yıkama gibi uygun yıkama modunu seçmelidirler. Giysiler için tüketicinin onarım ve yıkama becerilerinin geliştirilmesi giysilerin kullanım ömürlerini uzatacak ve tüketim modellerini değiştirecektir (Liu vd., 2021:11249).
- Giysinin kimliği, yani giysi yapısı, menşe ülkesi, kumaş bileşimi tüketiciye açıkça sunulmalıdır. Doran (2009)'a göre, küresel etik tedarik zinciri, tüketicilerin anlayamayacağı kadar karmaşıktır. Ancak süreçleri anlayanların etik giysiler satın almaktadır (Prendergast ve Venkatraman, 2012:10). Bu durumda doğru bilgiye ulaşma çabası etik tüketicinin tüketim sorumluluğu altında yer almaktadır.

Sonuç olarak, sürdürülebilir giyim endüstrisi, yalnızca üretim tekniklerinin değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin, tüketici alışkanlıklarının ve ekonomik modellerin de dönüşümünü gerektiren bütüncül bir yaklaşımdır. Organik giyim markalarının çevreye daha az zarar veren üretim pratiklerini benimsemesi, yavaş giyim anlayışının güç kazanması, Z kuşağının etik değerlere duyarlılığı, döngüsel ekonomi prensiplerinin sektöre entegre edilmesi ve ekolojik tüketici davranışlarının desteklenmesi, sürdürülebilir bir moda geleceği için temel yapı taşlarıdır. Sonuç olarak sürdürülebilirlik yalnızca bir tercih değil, aynı zamanda bir toplumsal sorumluluktur.

KAYNAKLAR

Abbate, S., Centobelli, P., Cerchione, R., Nadeem, S.P. ve Riccio, E. (2024). Sustainability trends and gaps in the textile, apparel and fashion industries, *Environment, Development and Sustainability* (2024) 26:2837–2864, <https://doi.org/10.1007/s10668-022-02887-2>.

Arslan, M. (2019). Tüketici Davranışları ve Tüketici Bilinci, https://web.harran.edu.tr/assets/uploads/other/files/birecik/files/T%C3%BCketici_Davran%C4%B1%C5%9Flar%C4%B1_ve_T%C3%BCketici_Bilinci.pdf, (Erişim Tarihi: 17.04.2025).

Arun, M.G. (2013). Looms in a tailspin: India's textile sector is paying the price for years of neglect. Can the new government script a revival?, <https://www.indiatoday.in/magazine/india/north/story/20130408-india-textile-sector-is-paying-the-price-for-years-of-neglect-762928-2013-04-03>, (Erişim Tarihi: 23.03.2025).

Azizağaoğlu, A. ve Aksu, B. (2025). Organik Tekstil Ürünlerine Talep Artıyor mu?, <https://www.filofibra.com.tr/tr/blog/organik-tekstil-urunlerine-talep-artiyormu>, (Erişim Tarihi: 17.04.2025).

Bojkovska, K., Dojchinovski, T., Jankulovski, N., Joshevska, E. Ve Najdovski, B. (2016). Contemporary Approaches For Consumer Segmentation According to The Level of Ecological Responsibility: The Case of Republic of Macedonia, *Journal of Faculty of Food Engineering, Stefan cel Mare University of*

Suceava, Romania, Volume XV, Issue 2- 2016, pag.155 - 164

Caludio, L. (2007). Waste Couture: Environmental Impact of the Clothing Industry, *Environmental Health Perspectives*, 115(9):449-454, <https://doi.org/10.1289/ehp.115-a449>.

Ceballos, L.M. (2011). Will 'Eco-Fashion' Take Off ? A Survey of Potential Customers of Organic Cotton Clothes in London, AD Minister, April 2011

Cordella, M. Alfieri, F., Sanfelix, J., donatello, S., Kaps, R. ve Wolf, O. (2019). Improving Material Efficiency in the Life Cycle of Products: a Review of EU Ecolabel Criteria, *The International Journal of Life Cycle Assessment* (2020) 25:921-935, <https://doi.org/10.1007/s11367-019-01608-8>.

Credence Research (2024). Sustainable Fashion Market, <https://www.credenceresearch.com/report/sustainable-fashion-market>, (Erişim Tarihi: 18.04.2025).

CWS (2025). EU-Ecolabel – Labels Einfach Erklärt, <https://www.cws.com/de-DE/news/eu-ecolabel-labels-einfach-erklart>, (Erişim Tarihi: 14.04.2025).

Darnal, N. Ji, H. ve Va'zquez-Brust, D.A. (2016). Third-Party Certification, Sponsorship, and Consumers' Ecolabel Use, *J Bus Ethics* (2018) 150:953–969, <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3138-2>.

D'Souzo, C. (2004). Ecolabel Programmes: a Stakeholder (consumer) Perspective, *Corporate Communications: An International Journal*, 9(3):179-188, 1356-3289, <https://doi.org/10.1108/13563280410551105>.

Earthday.org (2025). Broken Threads & Twisted Yarns: The Fashion Legislation Report, https://www.earthday.org/campaign/sustainable-fashion/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwhr6_BhD4ARIsAH1YdjACJeW5jaTbQ8gK1nF8zjaW_HMLweyZm5YkKq_0_HbGCDCG88_R25caAqDWEALw_wcB, (Erişim Tarihi: 21.03.2025).

Ecolabel.org (2025). Ecolabel, <https://www.ecolabel.org/eco-label-logolar>, (Erişim Tarihi: 14.04.2025).

Ecolife.com (2025). List of Organic Fibers & Fabrics, <https://www.ecolife.com/learn/organic-fabrics-fibers-list>, (Erişim Tarihi: 17.04.2025).

Fair Indigo (2025). What is organic cotton, and does it really make a difference?, <https://www.fairindigo.com/blogs/news/what-is-organic-cotton-and-does-it-really-make-a-difference>, (Erişim Tarihi: 24.03.2025).

Fraj, E. ve Martinez, E. (2006). Ecological consumer behaviour: an empirical analysis, *International Journal of Consumer Studies*, 31(1):26-33, <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2006.00565.x>.

Global-standart.org (2024). Global Organic Textile Standard (GOTS) Version 7.0, https://global-standard.org/images/resource-library/documents/standard-and-manual/GOTS_7.0__SIGNED_.pdf, (Erişim Tarihi: 22.03.2025).

GOTS (2025). How to identify GOTS Goods, <https://global-standard.org/certification-and-labelling/labelling/how-to-identify-gots-goods>, (Erişim Tarihi: 24.03.2025).

Gurtner, S. ve Soyez, K. (2016). How to catch the generation Y: Identifying consumers of ecological innovations among youngsters, *Technological Forecasting and Social Change*, 106:101-107, <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.02.015>.

Hasan, M., Cai, L., Ji, X. ve Margarita Ocran, F. (2022). Eco-Friendly Clothing Market: A Study of

- Willingness to Purchase Organic Cotton Clothing in Bangladesh. *Sustainability* 2022, 14,4827. <https://doi.org/10.3390/su14084827>.
- Hong, H. ve Kang, J.H. (2019). The impact of moral philosophy and moral intensity on purchase behavior toward sustainable textile and apparel products, *Fashion and Textiles*, (2019)6:16., <https://doi.org/10.1186/s40691-019-0170-8>.
- IFOAM (2025). OrganicTextiles, <https://www.organicseurope.bio/what-we-do/organic-textiles/>, (Erişim Tarihi: 06.04.2025).
- Istockphoto (2025). Textile Dyeing, <https://www.istockphoto.com/tr/search/2/image-film?phrase=textile+dyeing>, (Erişim Tarihi: 19.03.2025).
- Kalkancı, M. (2017). Sürdürülebilir Tekstil Üretiminde “Organik Pamuk” ve Önemi, *Academia Journal of Engineering and Applied Sciences*, 2017 Vol. 2, Issue 3, 14-23.
- Karademir, E., Karademir, Ç.,Ekinci, R. Ve Başbağ, S. (2010). Türkiye’de Organik Pamuk ve Tekstil, 1. Uluslararası Katılımlı Kamu-Üniversite-Sanayi İşbirliği Sempozyumu ve Mermercilik Şurası, 24-26 Mayıs 2010, Diyarbakır.
- Khare, A. ve Varshneya, G. (2017). Antecedents to Organic Cotton Clothing Purchase Behaviour: Study On INDIAN Youth, *Journal of Fashion Marketing and Management*, 21(1):51-69, 1361-2026, 68 (2009):2525–2534, <https://doi.org/10.1108/JFMM-03-2014-0021>.
- Lavallee, S. ve Plouffe, S. (2004). The Ecolabel and Sustainable Development, *Sustainable Development, JLCA* 9(6):349 – 354.
- Limnios, E.A.M., Ghadouani, A., Schilizzi, S.G.M. ve Mazzarol, T. (2009). Giving the consumer the choice: A methodology for Product Ecological Footprint calculation, *Ecological Economics*, <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2009.04.020>.
- Liu, J., Liang, J., Ding, J., Zhang, G., Zeng, X., Yang, Q., Zhu, B. ve Gao, W. (2021). Microfiber pollution: an ongoing major environmental issue related to the sustainable development of textile and clothing industry, *Environment, Development and Sustainability* (2021) 23:11240–11256, <https://doi.org/10.1007/s10668-020-01173-3>.
- Manmade (2024). What is Organic Clothing, Truly?, <https://manmadebrand.com/blogs/gentlemens-club/what-is-truly-organic-clothing>, (Erişim Tarihi: 25.03.2025).
- Marketresearchfuture.com (2025). Global Organic Textile Market Overview Source: <https://www.marketresearchfuture.com/reports/organic-textile-market-23225>, (Erişim Tarihi: 19.03.2025).
- Mucenieks, R. (2022). A Quick Guide to Organic Fashion, <https://www.ethicalconsumer.org/fashion-clothing/quick-guide-organic-fashion>, (Erişim Tarihi: 9.04.2025).
- Novita, D. ve Husna, N. (2020). Peran Ecolabel Awareness Dangan Perceived Quality pada Purchase Intention, *JMM*, 20(1):85-90.
- Ober, J. ve Karwot, J. (2022). Pro-Ecological Behavior: Empirical Analysis on the Example of Polish Consumers, *Energies* 2022, 15, 1690, <https://doi.org/10.3390/en15051690>.
- Ota.com (2025). Get the facts about Organic Cotton, <https://ota.com/get-facts-about-organic-cotton>, (Erişim Tarihi: 12.04.2025).

Park, H.R., Park, M.R. ve cho, S.H. (2015). Differences between Purchase Behavior and Perception of Organic Clothing Goods on University Students, *Journal of the Korea Academia-Industrial cooperation Society*, 16(6):3742-3752, <http://dx.doi.org/10.5762/KAIS.2015.16.6.3742>.

Prendergast, J. ve Venkatraman, P.D. (2012). A Study on The Development of Sustainable Organic Clothing For Women's Wear Using Natural Fibres With Specific Focus on Product Serviceability, <https://e-space.mmu.ac.uk/601097/1/A%20study%20on%20the%20development%20of%20sustainable%20organic%20clothing%20for%20women.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.04.2025).

Ruiz, A. (2024). 47 Official Sustainable Fashion Statistics, <https://theroundup.org/sustainable-fashion-statistics/>, (Erişim Tarihi: 14.04.2025).

Sandhya, G.veSushanta Kumar, M. (2018), Thematic Analysis to Assess Indian Consumers Purchase Intention for Organic Apparel, *The Qualitative Report* 2018, 23(8): 1962-1982.

Sns Insider (2024). Sustainable Apparel Market to Reach USD 24.53 Billion by 2032 Driven by Consumers Demand Eco-Friendly Fashion | SNS Insider, Rising Consumer Awareness And Technological Advancements Propel The Sustainable Apparel Market Towards Substantial Expansion, <https://www.globenewswire.com/news-release/2024/09/03/2939781/0/en/Sustainable-Apparel-Market-to-Rreach-USD-24-53-Billion-by-2032-Driven-by-Consumers-Demand-Eco-Friendly-Fashion-SNS-Insider.html>, (Erişim Tarihi: 14.04.2025).

Statista (2025). Revenue share of the sustainable apparel market worldwide from 2013 to 2026, <https://www.statista.com/forecasts/1307848/worldwide-sales-of-sustainable-clothing-items>, (Erişim Tarihi: 16.04.2025).

TEPGE (2023). Durum ve Tahmin PAMUK2023, Tarımsal Ekonomi Ve Politika Geliştirme Enstitüsü-TEPGE, Yayın No: 380, E-ISBN: 978-605-7599-97-1.

Tekstilşveren.org (2019). İklim Değişikliğinin Hazır Giyim ve Tekstil Sektörlerine Etkisi, <https://www.tekstilisveren.org.tr/haberler/iklim-degisikliginin-hazir-giyim-ve-tekstil-sektoerlerine-etkisi>, (Erişim Tarihi: 16.04.2025).

tekstileexchange.org (2020). Organic Content Standart 3.0, <https://textileexchange.org/app/uploads/2021/02/OCS-101-V3.0-Organic-Content-Standard.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.03.2025).

Younghee, P. (2011). A study on the appraisal standard for purchasing the clothing made of organic cotton and the post-purchase satisfaction and dissatisfaction, *Journal of Fashion Business*, 15(1):50-62.

Wierzbinski, B.,Surmacz, T., Kuzniar, W. ve Witek, L. (2021). The Role ofthe Ecological Awareness and theInfluence on Food Preferences in Shaping Pro-Ecological Behavior of Young Consumers. *Agriculture* 2021,11, 345. <https://doi.org/10.3390/agriculture11040345>.

Wikipedia (2025). Organic clothing, https://en.wikipedia.org/wiki/Organic_clothing, (Erişim Tarihi: 24.03.2025).

Wiseguy reports (2025). Organic Clothing Market Overwiev, <https://www.wiseguyreports.com/reports/organic-clothing-market>, (Erişim Tarihi: 14.04.2025).

World Vision (2015). This is what child labour looks like: Inside a garment factory, <https://www.wvi.org/bangladesh/article/child-labour-inside-garment-factory>, (Erişim Tarihi:

23.03.2025).

OKUL YÖNETİMİNDE İLETİŞİM BECERİLERİNİN EĞİTİM ORTAMINA ETKİLERİNİN KAVRAMSAL OLARAK İNCELENMESİ

CONCEPTUAL ANALYSIS OF THE EFFECTS OF COMMUNICATION SKILLS ON EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN SCHOOL ADMINISTRATION

Assoc. Prof. Dr. Erhan KILINÇ

Selçuk University, Beyşehir Ali Akkanat Faculty of Business Administration

ORCID NO: 0000-0002-2065-2407

Prof. Dr. Recep YÜCEL

Kırıkkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

ORCID NO: 0000-0002-4755-417X

Prof. Dr. Şebnem YÜCEL

Selçuk University, Faculty of Health Sciences

ORCID NO: 0000-0003-2135-242X

ÖZET

Bu çalışma, okul yönetiminde iletişim becerilerinin eğitim ortamına etkilerini kavramsal olarak incelemektedir. İletişim becerileri, okul iklimini, öğretmen-öğrenci ilişkilerini ve okul başarısını doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Etkili iletişim, okul müdürleri ve öğretmenlerin hedefleri belirlemeleri, öğretim süreçlerini iyileştirmeleri ve okul ortamını olumlu yönde şekillendirmeleri için gereklidir. İletişim becerileri, okul yöneticilerinin personel ile bilgileri doğru bir şekilde paylaşmalarını, çatışmaları çözmelerini ve öğrenci gelişimini desteklemelerini sağlar. Ayrıca empati, dinleme ve çevresel faktörleri anlama gibi beceriler, okul yöneticilerinin etkili bir şekilde iletişim kurmaları için kritik öneme sahiptir. Algıdaki farklılıklar ve iletişim sürecindeki engeller, öğretmenler ve yöneticiler arasındaki ilişkilere zarar verebilir. Bu tür engellerin üstesinden gelmek, doğru mesajların iletilmesi ve geri bildirim süreçlerinin sağlıklı bir şekilde işlemesi ile mümkün olabilir. Ayrıca duygusal ifadeler ve fiziksel görünüm de iletişimi etkileyen faktörlerdir. Örneğin, okul yöneticilerinin beden dili, ses tonu ve jestleri, iletişimin etkinliğini artırabilir veya azaltabilir. Bu nedenle iletişim sürecinde hem sözlü hem de sözsüz iletişim unsurlarının dikkate alınması büyük önem taşır. İletişim becerilerinin eğitim ortamına etkisi, öğrenci motivasyonu, akademik başarı ve sosyal gelişim açısından belirleyicidir. Öğrenciler, öğretmenleri ve yöneticileri arasında sağlıklı bir iletişim ortamı olduğunda kendilerini daha güvende hisseder ve akademik performansları artar. Ayrıca öğretmenlerin birbirleriyle ve yöneticilerle etkili iletişim kurmaları, eğitim süreçlerinin daha verimli bir şekilde yürütülmesini sağlar. Eğitimde doğru iletişim stratejilerinin uygulanması okul performansını artırır ve öğrenci katılımını teşvik eder. Sonuç olarak okul yönetiminde etkili iletişim, eğitim başarısını ve öğrenci gelişimini iyileştiren önemli bir araçtır. Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin iletişim becerilerinin geliştirilmesi, okul ikliminin olumlu bir şekilde şekillendirilmesinde kritik bir rol oynayacaktır. Bu süreçte iletişim eğitimleri, atölye çalışmaları ve geri bildirim mekanizmalarının kullanılması, okul yönetiminde iletişim kalitesini artırabilir. Ayrıca okul yöneticilerinin liderlik becerilerini güçlendirerek, öğretmenler ve öğrenciler arasında güven ve işbirliği temelli bir ortam oluşturmaları sağlanabilir.

Anahtar kelimeler: Okul Yönetimi, İletişim Becerileri, Eğitim

ABSTRACT

This study conceptually examines the effects of communication skills on the educational environment in school administration. Communication skills are an important factor that directly affects school climate, teacher-student relationships, and school success. Effective communication is necessary for school principals and teachers to determine goals, improve teaching processes, and shape the school environment positively. Communication skills enable school principals to share information with staff correctly, resolve conflicts, and support student development. In addition, skills such as empathy, listening, and understanding environmental factors are critical for school principals to communicate effectively. Differences in perception and obstacles in the communication process can damage relationships between teachers and administrators. Overcoming such obstacles can be possible by conveying the right messages and functioning feedback processes in a healthy way. In addition, emotional expressions and physical appearance are also factors that affect communication. For example, body language, tone of voice, and gestures of school principals can increase or decrease the effectiveness of communication. Therefore, it is of great importance to consider both verbal and nonverbal communication elements in the communication process. The impact of communication skills on the educational environment is decisive in terms of student motivation, academic success and social development. Students feel more secure when there is a healthy communication environment between their teachers and administrators and their academic performance increases. In addition, effective communication between teachers and each other and administrators ensures that educational processes are carried out more efficiently. In education, the application of correct communication strategies increases school performance and encourages student participation. As a result, effective communication in school management is an important tool that improves educational success and student development. The development of communication skills of school administrators and teachers will play a critical role in shaping the school climate positively. In this process, the use of communication trainings, workshops and feedback mechanisms can increase the quality of communication in school management. In addition, by strengthening the leadership skills of school administrators, they can be ensured to create an environment based on trust and cooperation between teachers and students.

Keywords: School Management, Communication Skills, Education.

GİRİŞ

İletişim becerileri, eğitim ortamını ve okul yönetiminin etkinliğini şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Okul liderleri ve öğretmenler, etkili iletişim yoluyla okul iklimini, öğrenci gelişimini ve genel eğitim başarısını doğrudan etkiler. Okul yönetiminde güçlü iletişim becerileri, eğitimciler, öğrenciler ve diğer paydaşlar arasında net bir anlayış ve katılım sağlayarak eğitim ortamının iyileştirilmesine katkıda bulunur. Bu durum, sonunda daha iyi eğitim sonuçları ile sonuçlanır.

Eğitim kurumlarının başarısında iletişim, kritik bir faktördür. Okul müdürleri, hedeflerini belirleyip bu hedefleri personelle etkili bir şekilde paylaşarak yönetim süreçlerini yönlendirmek için güçlü iletişim becerilerine ihtiyaç duyar (Şimşek, 2005). İletişim hem yönetim sürecinin bir aracı hem de bireysel bir yetenek olarak işlev görür. Okul yöneticileri, iç ve dış iletişim süreçlerini etkili bir şekilde kullanmadıklarında yönetim zorlukları yaşayabilir ve bu da başarısızlıkla sonuçlanabilir (Bursalıoğlu, 2015). Okul yöneticilerinin etkili iletişim kurabilmesi için empati, aktif dinleme ve çevresel faktörleri anlama gibi becerilere sahip olmaları gerekmektedir (Çelik, 2003).

Bu çalışmanın amacı, okul yönetiminde iletişim becerilerinin önemini ve eğitim ortamına etkisini incelemektir. Çalışma, okul liderlerinin ve öğretmenlerin etkili iletişim kullanarak okul iklimi, öğrenci

gelişimi ve eğitim başarısı üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, okul yöneticilerinin iletişim becerilerinin okul yönetimindeki etkinliklerini nasıl şekillendirdiği ve okul yönetiminde karşılaşılan zorlukları nasıl etkilediği üzerine bir analiz sunmaktadır. Çalışma, okul liderliği ve eğitim yönetimi alanındaki mevcut literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1. OKULLARDA İLETİŞİM BECERİLERİ VE YÖNETİCİLİK

Okul yöneticilerinin, öğretmenler, personel, veliler ve toplumla vizyonlarını paylaşabilmesi için etkili iletişim becerilerine sahip olmaları gerekmektedir. Bu beceriler, yöneticilerin öğretmenleri adil bir şekilde değerlendirmelerini, açık ve etkili bir şekilde yazılı ve sözlü iletişim kurmalarını, çatışmaları yönetmelerini ve problem çözme tekniklerini kullanmalarını sağlar (Çelik, 2007). Ayrıca, okul müdürlerinin ana dil becerileri, empati, ikna yeteneği ve karar alma becerilerine sahip olmaları beklenir (Şahin, 2000).

Bireyler, bilişsel süreçler aracılığıyla çevreleriyle kurdukları iletişimi şekillendirir. İletişimdeki algılama, duyarlar aracılığıyla alınan bilgilerin organize edilmesi ve anlamlandırılması sürecidir (Tutar & Yılmaz, 2012). Bu süreç, bireylerin tepkilerini belirlemelerinde kritik bir rol oynar (Cüceloğlu, 2016). Ancak, algılama farklılıkları öğretmen-yönetici ve yönetici-personel arasındaki iletişimde engellere yol açabilir. Etkili iletişim becerilerine sahip yöneticiler, bu farklılıkları fark ederek iletişimi yeniden inşa etmelidir (Tutar & Yılmaz, 2012).

İletişimde duygusal ifadeler, özellikle yüz ifadeleriyle iletilen temel duygular, önemli bir yer tutar. Okul yöneticileri, personel ile açık, objektif ve duygu odaklı bir iletişim kurarak güveni artırmalı ve olumlu bir ortam yaratmalıdır. Bu, okulun hedeflerine yönelik bağlılığı artırabilir (Şimşek, 2005). Ayrıca, cinsiyet farklılıkları iletişimi etkileyebilir. Kadınlar, sözsüz iletişime daha duyarlı iken erkekler bu tür mesajları daha az algılayabilir (Dökmen, 2012). Bazı toplumlarda, cinsiyet farklılıkları iletişimde engellere yol açabilir (Şimşek, 2005).

Okul yöneticilerinin ve personelinin dış görünüşe odaklanmamaları gerektiği ifade edilse de, okul müdürleri ve öğretmenler çevrelerine rol model oldukları için dış görünüşlerine özen göstermelidir (Çağlar & Kılıç, 2014). Kalıplaşmış tutumlar ve olumsuz sosyal düşünceler de iletişimde engeller oluşturabilir ve okul personelinin tavırlarını olumsuz yönde etkileyebilir (Eren, 2020).

Savunma refleksi, iletişimdeki verimliliği azaltabilir ve okul personelinin hedeflerine ulaşmalarını engelleyebilir. Olumsuz tepkiler karşısında, bireyler savunmaya geçebilir ve bu da iletişimi zorlaştırır (Zıllıoğlu, 2014). Okul yöneticileri, mesajın içeriğini netleştirerek iletişimdeki engelleri ortadan kaldırmalıdır. Belirsiz mesajlar, öğretmenlerin yanlış algılamalarına yol açabilir ve iletişimdeki etkililiği düşürebilir (Tutar & Yılmaz, 2012).

Etkili iletişim kurabilmek için okul yöneticilerinin iyi bir iletişim planlamasına sahip olmaları gerekir (Şimşek, 2005). Bu planlama, iletilerin neden ve sonuçlarını açıklamayı, uygun araçları seçmeyi ve geri dönüşü kontrol etmeyi içerir. Etkili bir iletişimin temel unsurlarından biri de dinleme becerisidir. Etkili dinleme, değerlendirme ve kaygılardan bağımsız olmalı ve okul yöneticileri, dinlerken uzun iletileri özetleyerek yanlış anlamaların önüne geçmelidir (Eren, 2020).

Empati, bir bireyin diğer kişinin duygularını doğru bir şekilde algılaması ve bu duyguları iletmesi olarak tanımlanır (Şimşek, 2011). Empatik iletişim, eğitimde daha sağlıklı iletişim süreçlerinin oluşmasını sağlar. Ayrıca, etkin bir iletişimde, iletilen mesajın alıcı tarafından doğru anlaşılması için dönüt vermek oldukça önemlidir. Bu dönütler, iletişimin doğru şekilde alındığını gösterir ve iletişim sürecinin

etkinliğini artırır (Ergin & Birol, 2000).

Okul yönetiminde iletişimdeki eksiklikler, iletişimin düzgün akmaması durumunda problemlere yol açabilir. Örneğin, bir okul idarecisi tüm eğitim personelini ilgilendiren bir mesajı yalnızca bazı öğretmenlere ilettiğinde, diğer personel bu bilgiden habersiz kalabilir ve bu durum sorun yaratabilir (Ergin & Birol, 2000). Bu tür iletişim hataları, okuldaki verimliliği olumsuz yönde etkileyebilir.

İletişimde zamanlama oldukça kritik bir faktördür. İletişim zamanından önce yapılırsa unutulabilir, sonra yapılırsa etkisini kaybedebilir ve karışıklıklara yol açabilir (Şimşek, 2005). Küreselleşme ile birlikte, eğitim kurumları da kaliteli hizmet sunmak için sürekli iletişim geliştirme çabası içindedir. Bu bağlamda, eğitim kurumlarının başarılı olabilmesi için etkili iletişim stratejilerinin önemi giderek artmaktadır (Eroğlu, 2012).

Okul yöneticilerinin etkili iletişim becerilerini kullanarak öğretmenleri değerlendirmesi ve çatışmaları çözüme stratejileri uygulaması, okulun hedeflerine ulaşmasını sağlayan önemli bir faktördür (Çelik, 2007). Ayrıca, etkili iletişim sayesinde toplumsal gelişim sağlanabilir ve eğitim ile kültürün gelişimine katkı sağlanabilir (Kaya, 2011).

2. İLETİŞİM BECERİLERİNİN EĞİTİM ORTAMI ÜZERİNDEKİ TEMEL ETKİLERİ

Etkili iletişim, okul iklimi ve başarısı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Okul müdürleri, öğretmenler ve öğrenciler arasındaki iletişim, olumlu bir okul ikliminin sağlanmasına katkıda bulunur. Bu iklim, öğretmenlerin profesyonelliğini, öğrencilerin sosyal gelişimini ve akademik başarıyı artırır (Mousena & Raptis, 2020). Okul müdürlerinin iletişim becerileri, verimli bir okul atmosferi oluşturulmasında kritik rol oynar. İyi iletişim, yanlış anlamaları en aza indirir ve okul ortamını iyileştirir (Ali & Demiray, 2019).

Öğretmenlerin iletişim becerileri, öğrenci motivasyonu ve öğrenme başarısı açısından hayati öneme sahiptir. Etkili iletişim teknikleri, özellikle aktif dinleme ve açık sunum, sınıfta olumlu bir duygusal iklim yaratır ve öğrencilerin öğrenme sürecini destekler (Brynko & Kravchenko, 2023). Okul liderlerinin iletişim becerileri, öğretmen ve öğrenci davranışlarını etkileyerek akademik atmosferi güçlendirir. Eğitim liderleri için iletişim eğitimi, okul yönetiminin verimliliğini artırmaya yönelik önemli bir araçtır (Polo, 2020; Elfadni, 2019).

Etkili iletişim, uyum ve kapsayıcılık açısından da büyük öneme sahiptir. Özellikle çok kültürlü eğitim ortamlarında, öğrencilerin birbirine uyum sağlamasına ve gelişebileceği kapsayıcı bir ortamın oluşturulmasına yardımcı olur (Mogdanovna & Dzhegistaeva, 2024). Etkili iletişim aynı zamanda öğrenci katılımını teşvik eder ve öğrenme ortamını daha destekleyici hale getirir (İbrahim vd., 2024).

Eğitim hedeflerinin belirlenmesi ve tüm paydaşların çabalarının ortak hedeflere yönlendirilmesi, net iletişim stratejilerinin yardımıyla sağlanır. Bu, okulun genel performansını iyileştirebilir ve eğitim sürecinde daha uyumlu bir yaklaşım oluşturur (Simatupang vd., 2024). Okul müdürleri, etkili okul yönetimi için stratejik iletişimi kullanarak örgütsel tutarlılığı geliştirir (Simatupang vd., 2024).

Ayrıca iyi yapılandırılmış iletişim uygulamaları, okul performansını önemli ölçüde iyileştirir. Düzenli toplantılar ve özel mesajlar gibi iletişim yöntemleri, okulun çeşitli ihtiyaçlara uyum sağlama yeteneğini artırabilir (Azevedo vd., 2023). Etkili eğitim yönetimi için, iletişim engellerini belirleyip bu engelleri ortadan kaldırmak büyük önem taşır. Direnç ve yanlış anlamalar gibi engellerin ele alınması, okul yönetiminin verimliliğini artıran bir faktördür (Azevedo vd., 2023).

Son olarak okul tabanlı yönetimin (SBM) uygulanmasında iletişime odaklanmak, daha iyi planlama ve

değerlendirme süreçleri oluşturarak eğitim kalitesini artırabilir (Sebayang vd., 2024). Ancak, iletişimin etkinliğini engelleyen zorluklar, özellikle değişime direnç ve farklı iletişim stilleri gibi engeller dikkate alınmalıdır. Bu zorlukların ele alınması, eğitim ortamlarında iletişimin faydalarını en üst düzeye çıkaracaktır (Oktarina vd., 2024).

Bu şekilde, okul yönetimi, öğretmenler ve öğrenciler arasındaki iletişim becerileri eğitim ortamlarını iyileştirerek okul başarısını ve öğrenci gelişimini artırır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

İletişim becerileri, eğitim ortamlarının başarısı için olmazsa olmazdır. Okul iklimini iyileştirir, etkili yönetimi kolaylaştırır ve öğretmen-öğrenci etkileşimlerini iyileştirir. Okul liderleri ve öğretmenler arasında iletişim becerilerinin eğitimi ve geliştirilmesi, olumlu ve üretken bir eğitim ortamı yaratmak için çok önemlidir.

Bu çalışma, okul yönetiminde iletişim becerilerinin eğitim ortamına etkilerini derinlemesine incelemiştir. İletişim becerilerinin güçlü olduğu bir okul ortamı, okul iklimini olumlu yönde şekillendirir, öğretmen ve öğrenci ilişkilerini güçlendirir ve eğitim başarısını artırır. Okul yöneticilerinin etkili iletişim kurma yeteneği, okul içindeki tüm paydaşlar arasındaki işbirliğini pekiştirir, çatışmaları çözme ve problem çözme becerilerini geliştirir. Ayrıca, okulun genel verimliliğini arttırmak için iletişim engellerinin aşılması ve empatik dinleme, net geri bildirim sağlama gibi becerilerin güçlendirilmesi önemlidir.

Etkili iletişim, öğrencilerin sosyal gelişimlerini ve akademik başarılarını doğrudan etkiler. Eğitimde, okul liderlerinin iletişim stratejileri, öğretmenlerin performansını, öğrenci katılımını ve genel okul başarısını iyileştirir. Kültürel farklılıklar ve cinsiyet faktörleri gibi iletişim engellerinin farkına varılması ve bunların üstesinden gelinmesi gerektiği vurgulanmıştır. Eğitim ortamında etkili iletişimin sağlanması, okulun verimliliğini artırırken aynı zamanda daha kapsayıcı ve uyumlu bir öğrenme atmosferi yaratır.

Sonuç olarak okul yönetiminde iletişim becerilerinin eğitim ortamına etkisi büyüktür ve okul liderlerinin bu becerileri geliştirmeleri hem okul iklimi hem de öğrenci başarıları açısından önemli bir faktördür. Bu doğrultuda, etkili iletişim eğitiminin okul yöneticileri ve öğretmenler için öncelikli bir alan olması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Ali, Ö., & Demiray, G. (2019). Study of the relationship between school managers' communicative skills and schools' atmosphere. *Journal of Education and Learning*, 8(2), 145. <https://doi.org/10.5539/JEL.V8N2P145>

Azevedo, C. M. de S., Pontes, R. C., Dias, A. V. D., Guimarães, G. L. L., Ribeiro, É. D. P., & Oliveira, M. P. da S. (2023). *The importance of effective communication in educational management*. 6(3). <https://doi.org/10.56238/arev6n3-043>

Brynko, V., & Kravchenko, H. (2023). Вплив педагогічної комунікації на ефективність освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти. *Adaptive Management Theory and Practice Pedagogics*. [https://doi.org/10.33296/2707-0255-16\(31\)-09](https://doi.org/10.33296/2707-0255-16(31)-09)

Bursalioğlu, Z. (2015). *Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

- Cihangir, Z. (2004). *Kişilerarası İletişimde Dinleme Becerisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Coden, M., & Da Paixão, J. (2023). Communication skills, neuroscience and the professional interactions of primary education school managers. *#Tear: Revista de Educação, Ciência e Tecnologia*, 12(2), a6691. <https://doi.org/10.35819/tear.v12.n2.a6691>
- Cüceloğlu, D. (2019). “Yeniden İnsan İnsana”, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Çağlar, İ. ve Kılıç, S. (2014). “İletişim Kavramı ve Çeşitleri”. “İletişim Kurma Yolları, Engel ve Problemleri”. Genel, Teknik ve Etkili İletişim. Ed. İ. Çağlar ve S. Kılıç. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık. 1- 26. 51-62.
- Çelik, Ç. (2007). *İlköğretim okulu müdürler iletişim becerileri ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Çelik, V. (2003). *Eğitimsel Liderlik*, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Dökmen, Ü. (2012). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Elfadni, M. (2019). The importance of communication skills of educational leaders on management. *1*, 30-34.
- Engin, A. ve Cem B. (2000).” Eğitimde İletişim”. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Eren, E. (2020). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. (17. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları
- Eroğlu, E. (2008). *Eğitim Ortamlarında Etkili İletişim ve Boyutları. Eğitim Kurumlarında Örgütsel İletişim.*, Ankara: Pegem Akademi.
- Halawah, I. (2005). The relationship between effective communication of high school principals and school climate. *Education 3-13*, 126, 334-345.
- Ibrahim, R. A., Azahra, A. S., & Yohandoko, S. L. O. (2024). Enhancing Educational Communication: Strategies, Challenges, and Effective Practices. *International Journal of Linguistics, Communication and Broadcasting*, 2(3), 85–89. <https://doi.org/10.46336/ijlcb.v2i3.132>
- Kaya, A. (2011). “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”. *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*. Ed. A. Kaya. 3. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Mogdanovna, E., & Dzhegistaeva, L. (2024). Level of development of communication skills as a basis for adaptation of junior school children in the educational environment. *SHS Web of Conferences*. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202419506005>
- Mousena, E., & Raptis, N. (2020). Beyond teaching: School climate and communication in the educational context. In *Education at the Intersection of Globalization and Technology*. <https://doi.org/10.5772/INTECHOPEN.93575>
- Oktarina, R. P., Zeniarda, S. E., & Windasari, W. (2024). Peran Komunikasi Efektif dalam Meningkatkan Kolaborasi antara Manajemen Pendidik dan Tenaga Kependidikan SMPN 40 Surabaya. *Tsaqofah*, 4(3), 2218–2228. <https://doi.org/10.58578/tsaqofah.v4i3.3088>
- Polo, E. (2020). Management skills of educational leaders as related to school productivity. *International Journal of Approximate Reasoning*, 8, 814-824. <https://doi.org/10.21474/ijar01/10989>
- Sebayang, Y. B., Sitanggang, M. S. H., Damanik, E. M. T., Hutagalung, V. K., & Pemayun, I. D. G. A. (2024). School-Based Management in Improving The Quality of Education Through Communication and Information Management. *Jurnal Indonesia : Manajemen Informatika Dan Komunikasi*, 5(3), 2378–

2389. <https://doi.org/10.35870/jimik.v5i3.912>

Simatupang, U. N., Marsidin, S., & Sulastri, S. (2024). Communication Strategies of School Principals for Effective School Management: A Literature Review. *International Journal of Educational Dynamics*, 6(2), 560–568. <https://doi.org/10.24036/ijeds.v6i2.472>

Şahin, E. A. (2000). İlköğretim okulu müdürlerinin yeterlikleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*. Sayı 2. : 243–260.

Şimşek, A. (2005). Okul Müdürlerinin İletişim Becerileri ile Okul Kültürü Arasındaki İlişki. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Şimşek, Y. (2011). “Eğitim Yönetimi” *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi* (Ed. Bayrak, C.) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Tutar, H., Yılmaz, M.K. (2012). İletişim (Genel ve Örgütsel Boyutuyla). 8. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zıllıoğlu, M. (2014). *İletişim Nedir?* İstanbul: Cem Yayınevi.

ON İKİNCİ KALKINMA PLANI VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK TEMELİNDE İŞGÜCÜ

TWELFTH DEVELOPMENT PLAN AND LABOR FORCE BASED ON SUSTAINABILITY

Assoc. Prof. Dr. Erhan KILINÇ

Selçuk University, Beyşehir Ali Akkanat Faculty of Business Administration

ORCID NO: 0000-0002-2065-2407

Prof. Dr. Şebnem YÜCEL

Selçuk University, Faculty of Health Sciences,

ORCID NO: 0000-0003-2135-242X

Prof. Dr. Recep YÜCEL

Kırıkkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,

ORCID NO: 0000-0002-4755-417X

ÖZET

Bu çalışma, On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028) ve Sürdürülebilir Kalkınma Küresel Amaçları kapsamında Türkiye'nin işgücü, istihdam ve çalışma hayatı planlarını ve politikalarını kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Çalışmanın temel amacı, ulusal ve küresel hedeflerin uyumunu değerlendirmek, dijital ve yeşil dönüşüm süreçlerinin işgücü piyasasına etkilerini incelemek ve sürdürülebilir kalkınma için politika önerileri sunmaktır. On İkinci Kalkınma Planı, işgücü piyasasının dönüşümüne yönelik kapsamlı stratejiler önermektedir. Bu kapsamda ikiz dönüşüm (yeşil ve dijital dönüşüm) süreçleri öne çıkmakta ve bu süreçlere uyum sağlamak için beceri geliştirme faaliyetleri ile stratejik sektörlerde nitelikli işgücü yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Savunma sanayii, yapay zekâ, siber güvenlik ve temiz enerji gibi alanlar, planın öncelikli sektörleri arasında yer almaktadır. Ayrıca engelliler, kadınlar ve gençler gibi özel grupların istihdamını artırmaya yönelik tedbirler, planın önemli odak noktalarındandır. Özellikle engellilere yönelik özel eğitim programları, kadınların işgücüne katılımını artırmak için kurumsal bakım olanakları ve mikro kredi projeleri, uzaktan çalışma gibi esnek çalışma modellerinin yaygınlaştırılması gibi politikalar öne çıkmaktadır. Küresel Amaçlar ise insana yakışır iş, eşit ücret, çocuk işçiliğiyle mücadele ve sürdürülebilir turizm gibi hedeflerle ulusal planlarla örtüşmektedir. Ancak çocuk işçiliği ve sürdürülebilir turizm gibi konularda ulusal planların küresel hedeflerle daha fazla entegre edilmesi gerekmektedir. Ayrıca sosyal koruma ve finansal erişim konularının ulusal planlarda daha fazla yer alması, kayıt dışı istihdamın azaltılması ve özel grupların desteklenmesi açısından kritik öneme sahiptir. Küresel Amaçlar, özellikle göçmen işçiler ve güvencesiz işlerde çalışanlar için güvenli çalışma ortamlarının sağlanmasını vurgulamaktadır. Çalışmanın sonuçları, ulusal ve küresel hedeflerin uyumlu hale getirilmesinin sürdürülebilir kalkınma için hayati olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda stratejik planlama, eğitim, teknolojik adaptasyon ve sosyal koruma politikalarının etkin bir şekilde uygulanması önerilmektedir. Özellikle dijital dönüşüm süreçlerine uyum sağlamak için yapay zekâ ve veri analitiği gibi teknolojilerin kullanımı, kamu personelinin yetkinliklerinin artırılması ve çevik İK politikalarının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu politikalar, Türkiye'nin küresel rekabetçiliğini artırarak sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlayabilir.

Anahtar kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, İşgücü Planlaması, Doküman analizi

ABSTRACT

This study comprehensively analyzes Turkey's labor, employment and working life plans and policies within the scope of the Twelfth Development Plan (2024-2028) and the Sustainable Development Global Goals. The main purpose of the study is to evaluate the compatibility of national and global goals, examine the effects of digital and green transformation processes on the labor market and present policy recommendations for sustainable development. The Twelfth Development Plan proposes comprehensive strategies for the transformation of the labor market. In this context, twin transformation (green and digital transformation) processes come to the fore and skill development activities are aimed at training a qualified workforce in strategic sectors to adapt to these processes. Areas such as defense industry, artificial intelligence, cybersecurity and clean energy are among the priority sectors of the plan. In addition, measures to increase the employment of special groups such as the disabled, women and youth are important focal points of the plan. In particular, policies such as special education programs for the disabled, institutional care opportunities and microcredit projects to increase women's participation in the labor force, and the dissemination of flexible working models such as remote working stand out. The Global Goals overlap with national plans with targets such as decent work, equal pay, combating child labor, and sustainable tourism. However, national plans need to be more integrated with global targets on issues such as child labor and sustainable tourism. In addition, the inclusion of social protection and financial access issues in national plans is critical for reducing unregistered employment and supporting special groups. The Global Goals emphasize the provision of safe working environments, especially for migrant workers and those in precarious jobs. The results of the study show that harmonizing national and global targets is vital for sustainable development. In this context, it is recommended that strategic planning, education, technological adaptation, and social protection policies be implemented effectively. In particular, the use of technologies such as artificial intelligence and data analytics to adapt to digital transformation processes, the increase in the competencies of public personnel, and the development of agile HR policies are of great importance. These policies can increase Turkey's global competitiveness and ensure sustainable economic growth.

Keywords: Sustainable Development, Workforce Planning, Document analysis.

1. GİRİŞ

Kalkınma planları, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasını sağlamak amacıyla kamu ve özel sektöre rehberlik eden stratejik belgelerdir. İlk kez 1963 yılında uygulanmaya başlayan bu planlar, dönemsel şartlara göre farklı öncelikler ve perspektifler sunarak ülkenin uzun vadeli hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır (Batuhan ve Kodaz, 2020, s. 75; Kızılboga Özaslan ve Alıcı, 2014, s. 316). Kalkınma planları, değişen küresel ve ulusal koşullara uyum sağlayarak ekonomik çeşitlilik, sürdürülebilirlik ve rekabetçilik hedeflerini desteklemektedir (Tüzünkan, 2015, s. 90).

Türkiye, 60 yıllık planlama deneyimiyle kaynaklarını etkin kullanarak küresel bir aktör olma hedefini sürdürmektedir. Bu süreçte, güçlü yönetim yapıları ve kurumsal güven oluşturarak gelişme sürecini hızlandırmak temel amaçlardan biridir (On İkinci Kalkınma Planı, 2024-2028; Atakişi ve Cebeci, 2022, s. 157).

2. STRATEJİK İŞGÜCÜ PLANLAMASI VE ÖNEMİ

İşgücü planlaması, iş analizi, işe alım, eğitim ve geliştirme gibi insan kaynakları (İK) işlevlerini

destekleyen temel bir faaliyettir. Özellikle dijital dönüşüm ve küreselleşme süreçleri, işgücü yeteneklerinin kurumsal ve ulusal hedeflerle uyumlu hale getirilmesini zorunlu kılmaktadır (Pooya vd., 2020; Ayandibu & Kaseeram, 2020; Putri vd., 2024).

Etkili işgücü planlaması, kuruluşların gelecekteki ihtiyaçlarını öngörmesine, beceri boşluklarını gidermesine ve yetenek edinme stratejilerini optimize etmesine yardımcı olur. Bu süreç, çalışan hedeflerinin iş planlarıyla bütünleştirilmesini sağlayarak rekabet avantajı ve uzun vadeli başarıyı teşvik eder (Mwaitete, 2024; Chakraborty & Biswas, 2020; Juliamida vd., 2023).

OECD ülkelerinde stratejik işgücü planlaması, hizmet sunumu zorluklarını ele almak ve verimlilik kazanımları elde etmek için giderek daha fazla önceliklendirilmektedir. Ancak, uygulama sürecinde bütçe süreçleriyle uyum, finans otoriteleri ve İK yönetim organları arasında iş birliği gibi zorluklar devam etmektedir (Melchor, 2013).

Dijital çağın talepleri, stratejik İK planlamasını daha da önemli hale getirmiştir. Bu süreç, veri analitiği ve öngörücü modelleme gibi teknolojilerin kullanımını içerir. Ayrıca, hızlı teknolojik değişikliklere ve gelişen çalışan beklentilerine uyum sağlayan çevik İK politikalarının geliştirilmesini gerektirir (Putri vd., 2024).

Gelecekteki işgücü planlaması, yapay zeka ve bilişsel analiz gibi gelişmiş teknolojilerin entegrasyonunu içerecektir. Bu yaklaşım, İK'nın işletmeye olan değerini artırarak sürdürülebilir büyümeyi destekleyecektir (Randell, 2005; Ayandibu & Kaseeram, 2020).

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE İNSAN KAYNAKLARI STRATEJİLERİ

Katar gibi kaynak temelli ekonomilerden bilgi temelli ekonomilere geçiş yapan ülkeler, iyi eğitimli işgücünü harekete geçiren insan geliştirme stratejilerine odaklanmaktadır. Bu stratejiler arasında yetenekli gurbetçilerin işe alınması, üniversite-endüstri-hükümet ortaklıklarının teşvik edilmesi ve kadın girişimcilerin güçlendirilmesi yer almaktadır. Bu tür yaklaşımlar, ekonomik çeşitlilik ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır (Mohamed vd., 2021).

Etkili insan kaynakları stratejik planlarının geliştirilmesi, doğru veri toplama, liderlik ve çok sektörlü paydaş danışmanlığını gerektirir. Bu süreç, ulusal kalkınma hedeflerine ulaşmak için kritik öneme sahiptir (Nyoni vd., 2022; Ahmat vd., 2022).

Stratejik işgücü planları geliştirme çabalarına rağmen, uygulamada ve yerel bağlamlara uyarlamada zorluklar devam etmektedir. Ülkelerin, bağlamsal kanıtları ve çok sektörlü yaklaşımları göz önünde bulundurarak kaliteli insan kaynakları politikalarına yatırım yapması gerekmektedir. İşgücü planlarının ulusal kalkınma hedeflerine etkili bir şekilde katkıda bulunmasını sağlamak için sürekli izleme ve değerlendirme büyük önem taşımaktadır (Ahmat vd., 2022; Jacob, 2019).

Etkili insan kaynakları ve işgücü geliştirme stratejileri, kurumsal başarı ve sürdürülebilir kalkınma için hayati öneme sahiptir. Stratejik planlama, çeviklik ve inovasyona öncelik vererek, kuruluşların gelişen iş ortamında rekabet avantajını korumasını sağlar. Bu süreç, dayanıklı bir işgücü oluşturarak sürdürülebilir büyümeyi destekler (Putri vd., 2024; Juliamida vd., 2023).

Bu çalışmanın amacı, On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028) ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları kapsamında, Türkiye'nin işgücü ve istihdam politikalarını incelemek, bu politikaların sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumunu değerlendirmek ve dijital dönüşüm, küreselleşme gibi dinamiklerin işgücü planlaması üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Ayrıca, stratejik insan kaynakları yönetimi,

işgücü yeteneklerinin geliştirilmesi ve sürdürülebilir kalkınma için gerekli politikaların etkinliğini tartışarak, Türkiye'nin küresel rekabetçiliğini artırmaya yönelik öneriler sunmaktır.

4. YÖNTEM

4.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma, **nitel araştırma yöntemleri** kapsamında **doküman analizi** deseni kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Doküman analizi, yazılı materyallerin sistematik bir şekilde incelenmesi ve bu materyallerden temaların, kategorilerin veya örüntülerin ortaya çıkarılması sürecidir (Bowen, 2009). Bu yöntem, politika belgelerinin derinlemesine analiz edilmesi ve karşılaştırılması için uygun bir yaklaşım sunmaktadır.

4.2. Veri Kaynakları

Araştırmanın veri kaynaklarını, On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028) ve Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar (SKH) belgeleri oluşturmaktadır. On İkinci Kalkınma Planı'nın (2024-2028) "3.3.2.İstihdam ve Çalışma Hayatı" ve "3.5.7.Kamuda İnsan Kaynakları" başlıkları altındaki Küresel Amaçlar ve Hedefler belgesinin "8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme" başlığı altındaki İş gücü, İstihdam, Kamu İnsan Kaynakları ve Çalışma Hayatı Konuları analiz edilmiştir. Bu belgeler, iş gücü, istihdam ve çalışma hayatına ilişkin politika hedeflerini, stratejilerini ve alt göstergelerini içermektedir. Belgeler, resmî kurumların web sitelerinden ve kamuya açık kaynaklardan temin edilmiştir.

4.3. Veri Toplama Süreci

Araştırma sürecinde, kullanılan belgeler kamuya açık kaynaklardan temin edilmiştir. Belgelerin orijinal içeriğine sadık kalınmış ve alıntılar uygun şekilde referans verilerek kullanılmıştır. Veri toplama süreci, aşağıdaki adımları içermektedir:

1. **Belgelerin Seçimi:** On İkinci Kalkınma Planı ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları belgeleri, iş gücü, istihdam ve çalışma hayatına ilişkin bölümleri dikkate alınarak seçilmiştir.
2. **Metinlerin İncelenmesi:** Belgelerdeki ilgili bölümler detaylı bir şekilde okunmuş ve anahtar kavramlar, hedefler, politika ve tedbirler not edilmiştir.
3. **Veri Kodlaması:** Metinlerdeki bilgiler, tematik analiz yöntemi kullanılarak kodlanmış ve kategorilere ayrılmıştır.

4.4. Veri Analizi

Veri analizi, **tematik analiz** yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Tematik analiz, verilerdeki temaların ve örüntülerin belirlenmesine dayanan nitel bir analiz yöntemidir (Braun & Clarke, 2006). Analiz süreci aşağıdaki adımları içermektedir:

Bu çalışmada, belgelerdeki metinler öncelikle iş gücü, istihdam ve çalışma hayatına ilişkin temalar doğrultusunda kodlanmıştır. Kodlanan veriler, benzer özelliklerine göre gruplandırılarak tematik kategoriler oluşturulmuş ve bu temalar, belgeler arasında karşılaştırılarak benzerlikler, farklılıklar ve odak noktaları belirlenmiştir. Son aşamada ise temalar, literatür ve politika bağlamında yorumlanarak çalışmanın sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu süreç hem ulusal hem de küresel düzeydeki politika belgelerinin sistematik bir şekilde analiz edilmesini sağlamıştır.

5. BULGULAR

5.1. On İkinci Kalkınma Planı'nın (2024-2028) 3.3.2.İstihdam ve Çalışma Hayatı Bölümünün İçeriği ve Analizi

5.1.1. İşgücü Piyasasının Dönüşümü ve Beceri Geliştirme

On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028), işgücü piyasasının dönüşümüne yönelik kapsamlı stratejiler önermektedir. Bu kapsamda, ikiz dönüşüm (yeşil ve dijital dönüşüm) süreçleri öne çıkmaktadır. Plan, mevcut ve yeni meslek alanlarının belirlenmesini (695) ve ara-kalifiye işgücü ihtiyacına yönelik beceri geliştirme faaliyetlerini (695.1) önceliklendirmektedir. Ayrıca, savunma sanayii, yapay zekâ, siber güvenlik ve temiz enerji gibi stratejik alanlarda nitelikli işgücü yetiştirilmesi hedeflenmektedir (695.3).

5.1.2. Özel Politika Gerektiren Grupların İstihdamı

Plan, özel politika gerektiren grupların (engelliler, kadınlar, gençler) istihdamını artırmaya yönelik çeşitli tedbirler önermektedir. Engellilere yönelik özel eğitim programları ve istihdam danışmanlığı hizmetleri (697.2, 697.3), kadınların işgücüne katılımını artırmak için kurumsal bakım olanakları ve mikro kredi projeleri (697.5, 697.7) öne çıkan politikalar arasındadır. Ayrıca, uzaktan çalışma gibi esnek çalışma modellerinin yaygınlaştırılması (697.6) hedeflenmektedir.

5.1.3. Genç İstihdamı ve Girişimcilik

Genç işsizliği ile mücadele, planın önemli odak noktalarından biridir. Gençlere yönelik yetenek yönetimi uygulamaları (698.1), genç girişimcilere sağlanan hibe destekleri (698.2) ve eğitimde veya istihdamda olmayan gençlerin işgücü piyasasına erişimini kolaylaştıran programlar (698.4) bu kapsamda önerilen tedbirlerdir. Bu politikalar, gençlerin kariyer farkındalığını artırmayı ve girişimcilik ekosistemini desteklemeyi amaçlamaktadır.

5.1.4. Kayıtlı İstihdam ve İşgücü Göçü

Kayıt dışı istihdamın azaltılması, planın önemli hedeflerinden biridir. Bu kapsamda, bilinçlendirme ve denetim faaliyetleri (703.1) öne çıkmaktadır. Ayrıca, nitelikli yabancı işgücünün istihdamının artırılması (701) ve düzensiz işgücü göçüyle mücadele (702) gibi politikalar önerilmektedir. Bu tedbirler, işgücü piyasasının daha şeffaf ve kayıtlı hale getirilmesini hedeflemektedir.

5.1.5. İş Sağlığı ve Güvenliği

İş sağlığı ve güvenliği alanında, iş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenmesine yönelik tedbirler ön plana çıkmaktadır. İş kazalarının tespiti ve bildirim süreçlerinin iyileştirilmesi (704.1), koruyucu ve önleyici faaliyetlerin artırılması (704.2) ve yerli üretim ile teknolojik çözümlerin teşvik edilmesi (704.3) bu kapsamda önerilen politikalar arasındadır. Bu tedbirler, çalışanların güvenli ve sağlıklı bir çalışma ortamında bulunmalarını sağlamayı amaçlamaktadır.

Özetle On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028), işgücü piyasasının dönüşümü, özel grupların istihdamı, genç işsizliği, kayıtlı istihdam ve iş sağlığı-güvenliği gibi alanlarda kapsamlı politikalar önermektedir. Bu politikalar, dijital ve yeşil dönüşüm süreçlerine uyum sağlamayı, işgücü piyasasının daha kapsayıcı ve sürdürülebilir hale getirilmesini hedeflemektedir. Planın başarıya ulaşması, bu politikaların etkin bir şekilde uygulanmasına ve sürekli izleme-değerlendirme mekanizmalarının kurulmasına bağlıdır.

12. Kalkınma Planı'ndaki "İstihdam ve Çalışma Hayatı" bölümü, işgücü piyasasının dönüşümü, özel grupların istihdamı, kayıtlı istihdamın artırılması ve iş sağlığı-güvenliği alanlarında kapsamlı bir politika çerçevesi sunmaktadır. Metin, ikiz dönüşüm süreçlerini merkeze alarak, işgücü piyasasının geleceğe

hazırlanmasını hedeflemektedir. Ayrıca, sosyal içerme ve eşitlik ilkeleri, özel grupların istihdamına yönelik tedbirlerde öne çıkmaktadır.

5.2. ON İKİNCİ KALKINMA PLANI'NIN (2024-2028) 3.5.7.KAMUDA İNSAN KAYNAKLARI BÖLÜMÜNÜN İÇERİĞİ VE ANALİZİ

5.2.1. Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi

On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028), kamuda stratejik insan kaynakları yönetimini güçlendirmeye yönelik kapsamlı tedbirler önermektedir. Bu kapsamda, merkezi kamu personeli bilgi sistemi kurulması (951.1) ve stratejik insan kaynakları planlamasının yaygınlaştırılması (951.2) öne çıkmaktadır. Ayrıca, personel birimlerinin idari ve teknik kapasitelerinin geliştirilmesi (951.3) ve esnek çalışma modellerine yönelik mevzuat çalışmaları (952.1) planın önemli hedefleri arasındadır. Bu tedbirler, kamu personelinin verimliliğini artırmayı ve değişen koşullara uyum sağlamayı amaçlamaktadır.

5.2.2. Personel Seçme ve Yerleştirme Süreçleri

Plan, personel seçme ve yerleştirme süreçlerinde liyakat, şeffaflık ve adalet ilkelerini ön plana çıkarmaktadır. Görevde yükselme süreçlerinde liyakat esaslı tekniklerin geliştirilmesi (952.2) ve kamu görevlerine ilk atamalarda sınav sisteminin gözden geçirilmesi (952.3) bu kapsamda önerilen politikalar arasındadır. Sözlü sınavların, atanacak görevin niteliği gerektirdiği durumlarla sınırlandırılması, sürecin daha adil ve şeffaf olmasını hedeflemektedir.

5.2.3. Eğitim ve Beceri Geliştirme

Kamu personelinin dijital ve yeşil dönüşüm süreçlerine uyum sağlaması, planın önemli odak noktalarından biridir. Bu kapsamda, kamu personeline yönelik eğitim ihtiyaç analizleri yapılması (960.4) ve ikiz dönüşüme uyum sağlamak için karma ve uygulamalı eğitimlerin hazırlanması (960.5) önerilmektedir. Ayrıca, yapay zekâ ve veri analizi gibi teknolojilerin kullanılması (960.6), kamu personelinin yetkinliklerinin artırılmasını hedeflemektedir.

5.2.4. Personel Mevzuatı ve Ücret Sistemleri

Plan, kamu personelinin yetki ve sorumluluklarının netleştirilmesine yönelik tedbirler önermektedir. Bu kapsamda, iş analizi çalışmaları yapılarak personelin görev tanımlarının belirlenmesi (961.1) ve ücret sisteminin sadeleştirilerek görev-sorumluluk esasına dayalı hale getirilmesi (961.2) öne çıkmaktadır. Ayrıca, kariyer meslek personelinin görev alanları ve atanma süreçlerine yönelik mevzuat çalışmaları (961.3) planın önemli hedefleri arasındadır.

5.2.5. Analiz Sonuçları

On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028), kamuda insan kaynakları yönetimine ilişkin kapsamlı bir politika çerçevesi sunmaktadır. Analiz sonuçlarına göre:

- a) **Stratejik Planlama:** Kamu personelinin verimliliğini artırmak ve değişen koşullara uyum sağlamak için stratejik insan kaynakları yönetimi öne çıkmaktadır.
- b) **Liyakat ve Şeffaflık:** Personel seçme ve yerleştirme süreçlerinde liyakat, şeffaflık ve adalet ilkeleri vurgulanmaktadır.
- c) **Eğitim ve Teknoloji:** İkiz dönüşüm süreçlerine uyum sağlamak için eğitim ve teknolojik çözümler önemli bir rol oynamaktadır.

d) **Mevzuat ve Ücret Sistemleri:** Kamu personelinin yetki ve sorumluluklarının netleştirilmesi ve ücret sisteminin adil bir şekilde düzenlenmesi hedeflenmektedir.

Özetle, On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028), kamuda insan kaynakları yönetimini stratejik bir yaklaşımla ele alarak, personelin verimliliğini artırmayı ve değişen koşullara uyum sağlamayı hedeflemektedir. Planın başarıya ulaşması, önerilen politikaların etkin bir şekilde uygulanmasına ve sürekli izleme-değerlendirme mekanizmalarının kurulmasına bağlıdır.

12. Kalkınma Planı'ndaki "Kamuda İnsan Kaynakları" bölümü, kamu personel sisteminin daha verimli, şeffaf ve adil bir yapıya kavuşmasını hedeflemektedir. Metin, stratejik insan kaynakları yönetimi, liyakat ilkeleri, eğitim ve teknolojik çözümler ile personel mevzuatının iyileştirilmesi gibi temel konulara odaklanmaktadır. Ayrıca, ikiz dönüşüm süreçlerine uyum sağlamak için kamu personelinin becerilerinin geliştirilmesi önemli bir hedef olarak belirlenmiştir.

5.3. KÜRESEL AMAÇLAR VE HEDEFLER BELGESİNİN 8. İNSANA YAKIŞIR İŞ VE EKONOMİK BÜYÜME BÖLÜMÜNÜN İÇERİĞİ VE ANALİZİ

5.3.1. İnsana Yakışır İş ve İstihdam

Küresel Amaçlar ve Hedefler belgesinin 8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme bölümü, insana yakışır iş koşullarının sağlanmasını temel bir hedef olarak belirlemektedir. Bu kapsamda, gençler, engelliler, kadın ve erkekler için tam ve üretken istihdamın sağlanması ve eşit işe eşit ücret ilkesinin benimsenmesi (8.5) öne çıkmaktadır. Saatlik ortalama kazançların (8.5.1) ve işsizlik oranlarının (8.5.2) cinsiyet, yaş ve engellilik durumuna göre izlenmesi, bu hedeflerin ölçülebilirliğini artırmaktadır. Ayrıca, işsiz veya eğitim görmeyen gençlerin oranının azaltılması (8.6) ve bu kapsamda 15-24 yaş arası gençlerin istihdam ve eğitim durumlarının izlenmesi (8.6.1) önemli bir odak noktasıdır.

5.3.2. Çocuk İşçiliği ve Zorla Çalıştırma

Çocuk işçiliği ve zorla çalıştırma, küresel düzeyde mücadele edilmesi gereken önemli sorunlardır. Bu kapsamda, çocuk işçiliğinin en kötü türlerinin yasaklanması ve ortadan kaldırılması (8.7) temel bir hedef olarak belirlenmiştir. Çalışan çocukların sayısı ve oranının cinsiyet ve yaşa göre izlenmesi (8.7.1), bu hedefin gerçekleştirilmesine yönelik önemli bir adımdır.

5.3.3. Çalışan Hakları ve Güvenli Çalışma Ortamları

Çalışanların haklarının korunması ve güvenli çalışma ortamlarının sağlanması, küresel hedefler arasında yer almaktadır. Bu kapsamda, iş kazalarının sıklık oranlarının cinsiyet ve göçmen durumuna göre izlenmesi (8.8.1) ve çalışma hakları mevzuatının uyumlulaştırılmasındaki artışın (8.8.2) ölçülmesi önerilmektedir. Bu hedefler, özellikle göçmen işçiler ve güvencesiz işlerde çalışanlar için güvenli çalışma koşullarının sağlanmasını amaçlamaktadır.

5.3.4. Sürdürülebilir Turizm ve İstihdam

Sürdürülebilir turizm, istihdam yaratma ve yerel kültürü destekleme potansiyeliyle öne çıkmaktadır. Bu kapsamda, turizmin GSYH'ya etkisinin (8.9.1) ve turizm sektöründeki iş sayısının cinsiyete göre izlenmesi (8.9.2) önerilmektedir. Bu hedefler, turizmin ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkısını artırmayı amaçlamaktadır.

5.3.5. Genç İstihdamı ve Sosyal Koruma

Gençlerin istihdamı, küresel düzeyde önemli bir odak noktasıdır. Bu kapsamda, genç istihdamı için

küresel bir strateji geliştirilmesi ve uygulanması (8.b) hedeflenmektedir. Ayrıca, sosyal koruma ve istihdam programlarına yapılan kamu harcamalarının GSYH'nın bir oranı olarak izlenmesi (8.b.1), bu hedeflerin finansal boyutunu ortaya koymaktadır.

5.3.6. Analiz Sonuçları

Küresel Amaçlar ve Hedefler belgesinin 8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme bölümü, aşağıdaki temel sonuçları ortaya koymaktadır:

- a) İnsana Yakışır İş: Tam ve üretken istihdam, eşit ücret ve sosyal güvenlik gibi temel ilkeler öne çıkmaktadır.
- b) Çocuk İşçiliği ve Zorla Çalıştırma: Çocuk işçiliğinin en kötü türlerinin ortadan kaldırılması ve modern kölelikle mücadele önemli bir hedeftir.
- c) Çalışan Hakları: Göçmen işçiler ve güvencesiz işlerde çalışanlar dahil tüm çalışanlar için güvenli çalışma ortamlarının sağlanması vurgulanmaktadır.
- d) Sürdürülebilir Turizm: Turizmin istihdam yaratma potansiyeli ve yerel kültürü destekleme rolü öne çıkmaktadır.
- e) Genç İstihdamı ve Sosyal Koruma: Gençlerin istihdamına yönelik küresel bir strateji ve sosyal koruma programları önemli bir odak noktasıdır.

Özetle Küresel Amaçlar ve Hedefler belgesi, insana yakışır iş ve ekonomik büyümeye ilişkin kapsamlı bir politika çerçevesi sunmaktadır. Bu hedefler, sürdürülebilir kalkınma ve sosyal adaletin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Planın başarıya ulaşması, bu hedeflerin etkin bir şekilde uygulanmasına ve sürekli izleme-değerlendirme mekanizmalarının kurulmasına bağlıdır.

Küresel Amaçlar ve Hedefler kapsamında yer alan 8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme bölümü, insana yakışır iş, çocuk işçiliğiyle mücadele, çalışan hakları, sürdürülebilir turizm ve genç istihdamı gibi temel konulara odaklanmaktadır. Metin, eşitlik, sürdürülebilirlik ve sosyal koruma ilkelerini ön plana çıkararak, ekonomik büyümenin kapsayıcı ve adil bir şekilde gerçekleşmesini hedeflemektedir.

5.4. ON İKİNCİ KALKINMA PLANI'NIN (2024-2028) 3.3.2. İSTİHDAM VE ÇALIŞMA HAYATI, 3.5.7. KAMUDA İNSAN KAYNAKLARI BÖLÜMLERİ İLE KÜRESEL AMAÇLAR VE HEDEFLER BELGESİNİN 8. İNSANA YAKIŞIR İŞ VE EKONOMİK BÜYÜME

Konu/Kategori	12.Kalkınma Planı (İstihdam ve Çalışma Hayatı)	12.Kalkınma Planı (Kamuda İnsan Kaynakları)	Küresel Amaçlar (8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme)	Öngörüler ve Yorumlar
İnsana Yakışır İş	(Özel grupların istihdamı, eşit ücret)	Kamu personelinin verimliliği, liyakat)	(Eşit işe eşit ücret, tam ve üretken istihdam)	Ortak Konu: Eşitlik ve adalet ilkeleri tüm dokümanlarda öne çıkıyor.
Çocuk İşçiliği ve Zorla Çalıştırma	X	X	(Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması)	Farklı Konu: Küresel amaçlar, çocuk işçiliğiyle mücadelede özel bir odaklanma sunuyor.
Genç İstihdamı	(Gençlerin istihdamı, girişimcilik)	X	(Genç istihdamı için küresel strateji)	Ortak Konu: Gençlerin istihdamı hem ulusal hem küresel düzeyde önemli bir hedef.
Eğitim ve Beceri Geliştirme	(İkiz dönüşüm, beceri geliştirme)	Kamu personelinin eğitimi, teknoloji)	(İnsana yakışır iş için beceri geliştirme)	Ortak Konu: Eğitim ve beceri geliştirme, tüm dokümanlarda temel bir araç olarak görülüyor.
Sürdürülebilir Turizm	X	X	(Sürdürülebilir turizm ve istihdam)	Farklı Konu: Küresel amaçlar, turizmin istihdam yaratma potansiyeline özel bir vurgu yapıyor.
Çalışan Hakları ve Güvenlik	(İş sağlığı ve güvenliği)	Kamu personelinin hakları)	(Güvenli çalışma ortamları göçmen işçiler)	Ortak Konu: Çalışan hakları ve güvenliği, tüm dokümanlarda önemli bir odak noktası.
Kayıtlı İstihdam	(Kayıt dışı istihdamın azaltılması)	X	(Sosyal güvenlik, kayıtlı istihdam)	Ortak Konu: Kayıtlı istihdamın artırılması, hem ulusal hem küresel düzeyde hedefleniyor.
İkiz Dönüşüm (Yeşil ve Dijital)	(İkiz dönüşüm süreçlerine katılım)	Kamu personelinin ikiz dönüşüme uyumu)	X	Farklı Konu: İkiz dönüşüm, ulusal planlarda öne çıkarken küresel amaçlarda doğrudan yer almıyor.
Kadın ve Özel Grupların İstihdamı	(Kadınlar, engelliler, gençler)	Kamu personelinde liyakat ve eşitlik)	(Kadınlar, engelliler, gençler)	Ortak Konu: Kadınlar, engelliler ve gençler gibi özel grupların istihdamı tüm dokümanlarda vurgulanıyor.
Finansal Erişim ve Sosyal Koruma	X	X	(Sosyal koruma programları finansal erişim)	Farklı Konu: Küresel amaçlar, sosyal koruma ve finansal erişime özel bir odaklanma sunuyor.

5.4.1. Üç Belgede Benzer ve Ortak Konular

- a) İnsana Yakışır İş: Tüm dokümanlar, insana yakışır iş koşullarının sağlanması, eşit ücret ve sosyal güvenlik gibi temel ilkeler üzerinde odaklanmaktadır. Bu, hem ulusal hem küresel düzeyde ortak bir hedeftir.
- b) Genç İstihdamı: Gençlerin istihdamı, girişimciliği ve eğitimi, hem 12. Kalkınma Planı hem de Küresel Amaçlar'da önemli bir odak noktasıdır.
- c) Eğitim ve Beceri Geliştirme: Eğitim ve beceri geliştirme, tüm dokümanlarda ekonomik büyüme ve istihdamın temel bir aracı olarak görülmektedir.
- d) Çalışan Hakları ve Güvenliği: Çalışanların haklarının korunması ve güvenli çalışma ortamlarının sağlanması, tüm dokümanlarda vurgulanmaktadır.

5.4.2. Üç Belgede Farklı Konular

- a) Çocuk İşçiliği ve Zorla Çalıştırma: Bu konu, yalnızca Küresel Amaçlar'da özel bir hedef olarak yer almaktadır. Ulusal planlarda doğrudan bir odaklanma bulunmamaktadır.
- b) Sürdürülebilir Turizm: Küresel Amaçlar, turizmin istihdam yaratma potansiyeline özel bir vurgu yaparken, ulusal planlarda bu konu doğrudan ele alınmamaktadır.
- c) İkiz Dönüşüm: Yeşil ve dijital dönüşüm süreçleri, ulusal planlarda öne çıkarken, Küresel Amaçlar'da doğrudan yer almamaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, metodolojik çerçevesini açıklamakta ve doküman analizi sürecinin nasıl gerçekleştirildiğini detaylandırmaktadır. Nitel araştırma yöntemleri kapsamında tematik analiz kullanılarak, On İkinci Kalkınma Planı ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları belgeleri arasında iş gücü, istihdam ve çalışma hayatına ilişkin benzerlikler, farklılıklar ve odak noktaları ortaya çıkarılmıştır. Bu yöntem, politika belgelerinin karşılaştırmalı analizi için uygun bir yaklaşım sunmaktadır.

Bu karşılaştırma, ulusal ve küresel düzeydeki politika belgelerinin birbiriyle önemli ölçüde uyumlu olduğunu göstermektedir. Ancak, bazı konularda (çocuk işçiliği, sürdürülebilir turizm, ikiz dönüşüm) ulusal planların küresel hedeflerle daha fazla entegre edilmesi gerekmektedir. Ayrıca, sosyal koruma ve finansal erişim gibi konuların ulusal planlarda daha fazla yer alması, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için kritik öneme sahiptir. Bu analiz, politika yapımcılar için ulusal ve küresel hedeflerin uyumlaştırılmasına yönelik önemli bir rehber sunmaktadır.

Analiz sürecinde, aşağıdaki tematik kategoriler kullanılmıştır:

- a) İnsana Yakışır İş ve İstihdam: Eşit ücret, tam ve üretken istihdam, sosyal güvenlik.
- b) Genç İstihdamı ve Girişimcilik: Gençlerin istihdamı, girişimcilik destekleri.
- c) Çocuk İşçiliği ve Zorla Çalıştırma: Çocuk işçiliğiyle mücadele, modern kölelik.
- d) Çalışan Hakları ve Güvenliği: Güvenli çalışma ortamları, göçmen işçiler.
- e) Eğitim ve Beceri Geliştirme: İkiz dönüşüm, beceri geliştirme programları.

- f) Kayıtlı İstihdam ve Sosyal Koruma: Kayıt dışı istihdamın azaltılması, sosyal koruma programları.
- g) Sürdürülebilir Turizm ve İstihdam: Turizmin istihdam yaratma potansiyeli.

Ulusal planlar ile Küresel Amaçlar arasında önemli bir uyum bulunmakla birlikte, çocuk işçiliği ve sürdürülebilir turizm gibi konularda ulusal planların küresel hedeflerle daha fazla entegre edilmesi gerekmektedir. Ayrıca, yeşil ve dijital dönüşüm süreçlerinin küresel düzeyde yaygınlaştırılması ve sosyal koruma ile finansal erişim konularının ulusal planlarda daha fazla yer alması, kayıt dışı istihdamın azaltılması ve özel grupların desteklenmesi açısından kritik öneme sahiptir.

KAYNAKLAR

- Ahmat, A., Okoroafor, S., Asamani, J., Dovlo, D., Millogo, J., Illou, M., & Nyoni, J. (2022). Health workforce policy and plan implementation in the context of universal health coverage in the Africa Region. *BMJ Global Health*, 7. <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2021-008319>
- Atakişi, A., & Cebeci, A. (2022). Kalkınma planlarının kıyaslamalı analizi: Türkiye örneği. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 157-172.
- Ayandibu, A., & Kaseeram, I. (2020). The future of workforce planning. In *Strategic human resource management in the 21st century* (pp. 127-156). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-9810-7.ch006>
- Batuhan, T., & Kodaz, İ. (2020). On birinci kalkınma planında kentleşme ve çevre politikaları. *Şehir ve Medeniyet Dergisi*, 6(12), 75-94.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*, 9(2), 27-40.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101.
- Chakraborty, D., & Biswas, W. (2020). Articulating the value of human resource planning (HRP) activities in augmenting organizational performance toward a sustained competitive firm. *Journal of Asia Business Studies*, 14(1), 62-90. <https://doi.org/10.1108/jabs-01-2019-0025>
- Jacob, G. (2019). Building institutional capacity for a future health workforce: The WHO Global HRH Strategy. *European Journal of Public Health*, 29(Supplement_4), ckz185.751. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckz185.751>
- Juliamida, I., Natalia, I., & Prasetio, T. (2023). The company's workforce development strategy by aligning human resource investment. *El-Mal: Jurnal Kajian Ekonomi & Bisnis Islam*, 5(2), 1-15. <https://doi.org/10.47467/elmal.v5i2.5610>
- Kızılboğa Özasan, R., & Alıcı, O. V. (2014). Kalkınma planlarında yerel yönetimler ve yapılan reformlar çerçevesinde mukayesesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(26), 315-342.
- Melchor, O. (2013). The government workforce of the future: Innovation in strategic workforce planning in OECD countries. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/5k487727gwvb-en>

- Mohamed, B., Ari, I., Al-Sada, M., & Koç, M. (2021). Strategizing human development for a country in transition from a resource-based to a knowledge-based economy. *Sustainability*, 13(24), 13750. <https://doi.org/10.3390/su132413750>
- Mwaitete, C. (2024). Enhancing organizational productivity through effective human resource planning in Tanzania's public sector. *NG Journal of Social Development*, 14(1), 1-14. <https://doi.org/10.4314/ngjds.v14i1.14>
- Nyoni, J., Christmals, C., Asamani, J., Illou, M., Okoroafor, S., Nabyonga-Orem, J., & Ahmat, A. (2022). The process of developing health workforce strategic plans in Africa: A document analysis. *BMJ Global Health*, 7(1), e008418. <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2021-008418>
- Pooya, A., Pakdaman, M., & Ebrahimpour, S. (2020). A continuous-time optimal control model for workforce planning considering human resource strategies (HRS). *Kybernetes*, 50(7), 2106-2133. <https://doi.org/10.1108/k-05-2020-0252>
- Putri, O., Afnira, E., & Febriyanti, P. (2024). Strategi perencanaan sumber daya manusia dalam menghadapi tantangan era digital. *Jurnal Pemimpin Bisnis Inovatif*, 1(3), 1-15. <https://doi.org/10.61132/jpbi.v1i3.196>
- Randell, C. (2005). Message from general. *IEEE International Engineering Management Conference*, 2, 1-2. <https://doi.org/10.1109/IEMC.2005.1559176>
- Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Amaçlar. (2025). <https://www.kureselamaclar.org/>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)*. <https://www.sbb.gov.tr>
- Tüzünkan, D. (2015). Türkiye'de uygulanan beş yıllık kalkınma planlarının istihdam politikaları açısından değerlendirilmesi. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 90-117.

HAVAYOLU İKRAM SÜREÇLERİ: COVID-19'UN GETİRDİĞİ YENİLİKLER VE DEĞİŞİMLER

AIRLINE CATERING PROCESSES: INNOVATIONS AND CHANGES BROUGHT BY COVID-19

Lec. Şebnem TAMER

Istanbul Rumeli University, Vocational School, Department of Transportation Services,

Silivri, Istanbul.

ORCID NO: 0000-0001-5103-8672

Lec. Serap DAŞ

Istanbul Rumeli University, Vocational School, Department of Transportation Services,

Silivri, Istanbul.

ORCID NO: 0009-0005-1405-4522

ÖZET

Uçak içi ikram hizmeti, yolcu taşımacılığı başladığından bu yana havayolları tarafından sunulmaktadır. İlk etapta temel bir ihtiyaç olmaktan ziyade, yolcu konforunu artırmaya yönelik bir uygulama olarak başlayan bu hizmet, günümüzde havayolları için maddi gelir elde etme yollarından biri haline gelmiştir. Ancak, Covid-19 pandemisinin havacılık sektörüne getirdiği büyük zorluklar, bu alanda köklü değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Pandeminin yayılmasını önlemek adına uygulanan sosyal mesafe kuralları, maske zorunluluğu ve teması en aza indirme çabaları, uçak içi ikram hizmetlerinin yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir. Bu süreçte, havayolları arasında ikram hizmetlerine yönelik farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Bazı havayolları, hijyen kaygıları ve temas riskini azaltmak amacıyla ikram hizmetlerini tamamen durdurmayı tercih etmişlerdir. Buna karşın, bazı havayolları ise belirli hijyen standartlarına uygun olarak ve çeşitli önlemler alarak bu hizmeti sürdürmüşlerdir.. Örneğin, önceden paketlenmiş yiyecek ve içeceklerin sunulması, temasın en aza indirildiği yeni servis yöntemlerinden biri olmuştur. Ayrıca, uçuş süresine ve destinasyona bağlı olarak hizmetin kapsamı değişiklik göstermiştir. Covid-19 pandemisinin etkisi, yalnızca ikram hizmetlerinin içeriği ve sunum biçimini değil, aynı zamanda yolcuların bu hizmetlere yaklaşımını da dönüştürmüştür. Yolcuların artan sağlık ve güvenlik kaygıları, havayollarının daha yaratıcı ve güvenilir çözümler sunmaya yönlendirmiştir. Bu çalışmada, Covid-19 Pandemi sürecinde uçak içi ikram hizmetlerinin hangi boyutlarda değiştiğinin ve zamanla nasıl şekillendiğinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında, Covid-19 Pandemi sürecinin başından itibaren havayollarının ikram hizmetleri konusunda aldığı bütün kararlar tespit edilmiştir. Bu kararlara, Covid-19 Pandemi sürecinde yayınlanan haberlerin taranması sonucunda ulaşılmıştır. Covid-19 Pandemisinin getirdiği kısıtlamaların başlaması ve kısıtlamaların kaldırılması süreçleri dikkate alınarak 2019 ve 2022 yılları arasındaki haber içerikleri taranmıştır. Çalışmanın amacı; 2019 ve 2022 yılları arasında Covid-19 döneminin kabin içi ikram hizmet standartlarında ne derece etki ettiği ve tedbirler kapsamında havayollarının nasıl değişiklikler yapmak mecburiyetinde kaldığını araştırmaktır. Bu kapsamda, Covid-19 Pandemisi ile birlikte alınan sosyal mesafe kuralları ve tedbirlerin havayollarında nasıl uygulandığı incelenmiştir. İnceleme, pandemi süresince gazetelerde yayınlanmış olan haberlerin, yazılı ve görsel anlamda içeriklerinin araştırılması, detaylandırılması ve yorumlanmasıyla gerçekleştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Havayolu, İkrām, Covid-19, Pandemi

ABSTRACT

In-flight catering has been offered by airlines since passenger transportation began. This service, which initially began as an application aimed at increasing passenger comfort rather than being a basic need, has now become one of the ways airlines generate financial income. However, the major challenges brought to the aviation sector by the Covid-19 pandemic have necessitated radical changes in this area. Social distancing rules, mask obligations and efforts to minimize contact implemented to prevent the spread of the pandemic have necessitated the rearrangement of in-flight catering services. During this process, different approaches have been adopted by airlines towards catering services. Some airlines have preferred to completely stop catering services due to hygiene concerns and in order to reduce the risk of contact. On the other hand, some airlines have continued this service in accordance with certain hygiene standards and by taking various precautions. For example, offering pre-packaged food and beverages has become one of the new service methods that minimize contact. In addition, the scope of the service has varied depending on the flight duration and destination. The impact of the Covid-19 pandemic has transformed not only the content and presentation of catering services, but also the way passengers approach these services. Passengers' increasing health and safety concerns have led airlines to offer more creative and reliable solutions. This study aims to evaluate the extent to which in-flight catering services have changed during the Covid-19 Pandemic and how they have taken shape over time. Within the scope of the research, all decisions taken by airlines regarding catering services since the beginning of the Covid-19 Pandemic were identified. These decisions were reached as a result of scanning the news published during the Covid-19 Pandemic. News content between 2019 and 2022 was scanned, taking into account the processes of the onset and removal of restrictions brought about by the Covid-19 Pandemic. The aim of the study is to investigate the extent to which the Covid-19 period affected in-flight catering service standards between 2019 and 2022 and what changes airlines had to make within the scope of the measures. In this context, how the social distance rules and measures taken with the Covid-19 Pandemic were implemented in airlines was examined. The examination was carried out by researching, detailing and interpreting the written and visual content of the news published in newspapers during the pandemic.

Keywords: Airline, Catering, Covid-19, Pandemic

GİRİŞ

Covid-19 Pandemisi, havacılık sektörünü derinden etkileyerek uçak içi ikram hizmetlerinde köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Başlangıçta yolcu konforunu artırmaya yönelik sunulan ikram hizmetleri, zamanla havayolları için önemli bir gelir kalemine dönüşmüştür. Ancak, pandemi sürecinde sosyal mesafe, maske zorunluluğu ve teması azaltmaya yönelik önlemler, ikram uygulamalarının yeniden şekillendirilmesini zorunlu kılmıştır. Bazı havayolları hizmeti tamamen durdururken, bazıları ise hijyen standartlarına uygun biçimde sürdürmeyi tercih etmiştir. Önceden paketlenmiş ürünlerin sunumu gibi uygulamalar öne çıkmıştır.

Bu çalışmada, Covid-19 Pandemi sürecinde uçak içi ikram hizmetlerinin hangi boyutlarda değiştiğinin ve zamanla nasıl şekillendiğinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında, Covid-19 Pandemi sürecinin başından itibaren havayollarının ikram hizmetleri konusunda aldığı bütün kararlar tespit edilmiştir. Bu kararlar, Covid-19 Pandemi sürecinde yayınlanan haberlerin taranması sonucunda tespit edilmiştir. Covid-19 Pandemisinin getirdiği kısıtlamaların başlaması ve kısıtlamaların kaldırılması süreçleri dikkate alınarak 2019 ve 2022 yılları arasındaki haberler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Hong Kong Havayolları'nda, Covid-19 virüsünün yayılma riski nedeniyle 19 Şubat 2020 tarihi itibarıyla tüm ikram hizmetleri durdurulmuştur. Bu tarihten sonra gerçekleştirilen uçuşlarda, sadece bazı temel ihtiyaçların karşılanması esas alınmıştır. Bu noktada, yolculara su dağıtımının yapılması söz konusu olmuştur. Business sınıfı yolculara şişe su, ekonomi sınıfı yolculara kapalı bardak su servisi yapılmaya başlanmıştır. Yorgan, battaniye, yastık, gazete ve dergi dağıtımları durdurulmuştur (www.businessstraveller.com).

Etiad Havayolları, kapsamlı bir hijyen ve sağlık programı kılavuzu geliştirmiş ve müşterileriyle paylaşmıştır. Bu kılavuz sayesinde, bilet alan yolcuların seyahat süresince alması gereken tedbirler sunulmuştur. Havayolu, yolcuları için aldığı sağlık tedbirlerini bünyesinde çalışan kabin memurları için de almak amacıyla, üniforma konusunda yeniliğe gitmiştir. Havayolunun, kabin memurlarının korunması için Covid-19 sürecine özel kıyafetleri piyasaya sürülmüştür (www.airlineratings.com). Ethiad Havayolları tedbirler kapsamında uçuş ve kabin ekiplerin tamamını aşlayan ilk havayolu olmuştur. Buna ek olarak her uçuş öncesi yolcu ve mürettebatın testi yaptırmasını zorunlu hale getirmiştir (www.gulfbusiness.com).

Pandemi süresince birçok bölge ve havayolu belli zamanlarda uçuşlarının bir kısmını veya tamamını durdurmak mecburiyetinde kalmıştır. Ryanair bu havayollarından biridir. Bu süreçte uçuşları iptal edilen yolculara Ryanair ücretsiz değişiklik, seyahat kuponu ve iade hakkı tanımıştır (Kılıç vd., 2021: 364). 2020 Temmuz ayında %40 oranla başlayan seferlere özel tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerden biri, yolcuların tuvalet kullanımı için izin istemeleri gerekliliğidir. Bununla ek olarak aldığı tedbirler arasında uçak içinde yiyecek ve içecek satışının durdurulması yer almaktadır (www.businessinsider.com).

Pandemi nedeniyle uçuşlarına iki ay ara veren Türkiye'nin bayrak taşıyıcı havayolu Türk Hava Yolları'nın uçuş sırasında hijyen kitleri dağıtmaya başlayacağı duyurulmuştur. Hijyen kitinin içinde maske, dezenfektan ve antiseptik mendil bulunmaktadır. Buna ek olarak, her uçuş için kabin memurlarının arasından hijyen uzmanının görevlendirilmesine karar verilmiştir. Hijyen uzmanlarının, kabindeki tüm hijyen standartlarının ve sosyal mesafe kurallarının uygulanmasından sorumlu olacağı duyurulmuştur. Hijyen uzmanları, yolcuların maske kullanımını takip ederek, yeme içme esnasında maskelerin aynı anda çıkarmamasına da dikkat etmek mecburiyetindedir (www.aa.com.tr).

Uçak içi ikram hizmetinin ücretsiz olarak verildiği Türk Hava Yolları tedbirlerin alınması ve uygulanması noktasında önemli adımlar atmıştır. Türk Hava Yolları hijyen kurallarının artırılmasıyla birlikte servis konseptinde birtakım değişiklikler yapmıştır. İkramların tek kullanımlık kutularda verilmesi, çay ve kahve servislerinin durdurulması, ekonomi sınıfında alkol servisinin kaldırılması, business sınıfı yolculara verilen hoş geldin içeceğinin kaldırılması, menü kartlarının kullanılmaması bunlardan bazılarıdır (Türk Hava Yolları, 2020).

Havayolları yiyecek ve içecek servislerine kısıtlama getirirken, hatların uçuş sürelerini de dikkate almaktadır. Southwest Havayolları servis kısıtlamasında uçuş sürelerinin farklılığını hesaba katmamıştır. Havayolunda, uçuş sürelerinin kısa veya uzun olmasını ayırt etmeksizin tüm uçuşlarda atıştırmalık ve içecek servisi iptal edilmiştir (www.eater.com).

Alaska Havayolları pandemi sürecinde gerçekleştirmek istediği kısıtlamaları hatların uçuş sürelerine göre değerlendirmiştir. Buna göre Alaska Havayolları'nda kısa uçuşlardaki tüm yiyecek ve içecekler kaldırılmıştır. Uzun uçuşlarda ise su, konserve, meyve suyu gibi kapalı, paket ürünler dağıtılmaya başlanmıştır (www.eater.com).

American Havayolları'nın kısa uçuşlarının tamamında yemek hizmeti askıya alınmıştır. Uzun uçuşlarda ise ikram hizmetini sınıflara göre farklılık gösterecek şekilde düzenlemiştir. Buna göre, birinci sınıfta alkol servisi sınırlandırılmış ve atıştırmalıklar yasaklanmıştır. Çok uzun uçuşların bütün sınıflarında tek yemek

tepsi servisi yapılmıştır (www.eater.com). Pandemi süresince gerçekleşen uçuş kısıtlamalarının ardından 30 Nisan 2020 tarihinde uçuşlarına başlayan American Havayolları, sosyal mesafeyi korumak için uçağın kapısında su dağıtmıştır (www.usatoday.com).

Havayollarının bazıları ikram servisinde kısıtlamaya gitmek yerine ikram için kullanılan materyallerin değiştirilmesini uygun bulmuştur. Delta Havayolları'nın bütün uçuşlarda sunduğu iki adet atıştırmalık servisi pandemi süresince devam ettirilmiştir. Yolculara içecek servisi şişelenmiş şekilde yapılmıştır. Servis esnasında kullanılan cam bardak ve porselen tabakların yerini plastik malzemeler almıştır. Böylece tek kullanımlık materyallerle virüsün yayılmasını önlemek amaçlanmıştır (www.eater.com).

Jet Blue, pandemi süresince gerçekleştirilen uçuşlarında her yolcu için bir adet su servisi yapmıştır. Bununla birlikte pandemi sürecinden önce servis edilen atıştırmalıklar vermeye devam etmiştir (www.eater.com).

British Airways, pandemi süresince uçuşun sınıfına göre belirlenen farklı tedbirleri hayata geçirmiştir. Kısa mesafeli ekonomi sınıfında alkol servisi durdurulmuş, ücretsiz atıştırmalık ve bir şişe su servisi gerçekleştirilmiştir (people.com). Yolcular ve mürettebat arasındaki teması azaltmak için uzun mesafeli uçuşlardaki ikram hizmeti yeniden düzenlenmiştir. Salatalar, sıcak yemekler ve sandviçler önceden hazırlanmış yemek kutularında servis edilmiştir. Böylece yolcuların ve kabin memurlarının minimum iletişim kurması sağlanmıştır (https://www.aerospace-technology.com)

Pandemi sürecinde KLM Havayolları'nda sıcak yemek servisi ve alkollü içecek satışı askıya alınmıştır. Ancak, tam hizmet veren taşıyıcılardan biri olan KLM, yolculara ikramlar vermeye devam etmiştir. Bu ikramlar kabin memurlarının yolcularla temasını azaltmak amacıyla uçuş öncesinde sunulmuştur. İkramların içeriğini paketlenmiş yiyecekler, su ve alkolsüz içecekler oluşturmaktadır (people.com).

Easyjet pandemi süresince bütün yiyecek ve alkol hizmetini askıya almıştır. Yolculara sadece uçuş esnasında kullanabilecekleri birer bardak su ikram edilmiştir (https://www.aerospace-technology.com).

Qantas Havayolları'nın iç hat uçuşlarında pandemi süresince yemek servisi askıya alınmıştır. Ancak, yolcuların kendi yanlarında getirebilecekleri yiyecek ve alkolsüz içecekleri uçak içinde tüketmelerine müsaade edilmiştir. Uçak içinde alkol satışları ise tamamen durdurulmuştur (https://www.aerospace-technology.com).

Virgin Atlantic, pandemi süresince yolcuların uçak içinde alkol tüketiminin uygun olmadığı görüşüyle, alkol satışlarını askıya almıştır (https://www.aerospace-technology.com).

United Airlines, pandemi döneminde paketlenmiş sandviç vermeye başlamış olup, bu uygulamayı 01.12.2022 tarihine kadar sürdürmüştür (yahoo.com).

SONUÇ

Covid-19 pandemisi, havacılıkta geçmişten günümüze kadar gelen uygulamaların yeniden gözden geçirilmesi mecburiyeti oluşturmuştur. Kısıtlamalarla birlikte en çok dikkat çeken değişiklik uçak içi ikram sürecinde gerçekleştirilmiştir. Pandemi koşulları gözetilerek yolcu ve kabin ekiplerinin sağlıklarını korumaları ve aralarındaki teması minimuma indirmek öncelikli olarak ele alınmıştır.

Özellikle çalışanların, yani kabin içinde görev yapmakta olan kabin memurlarının hem kendilerini korumaları hem de virusün yayılmasına neden olmamaları amacıyla yolcularla uçuş esnasında temasın azaltılması yönünde yenilikler yapıldığı saptanmıştır. Bununla birlikte, havayollarının kabin memurlarına virüsten korunmak için koruyucu malzeme sağladığı görülmüştür.

Havayollarının genel olarak alkollü içeceği yasakladığı dikkat çekmektedir. Bunun sebebi, alkol alımının vücutta sıvı söktürücü etki yaratarak daha fazla tuvalet kullanımına neden olmasıdır. Vücudun su tutmasını sağlayan bir hormonun (vazopressin) baskılanmasıyla ortaya çıkar (Shirreffs vd., 1997: 1152). İçilen alkol miktarı arttıkça, idrara çıkma da o oranda artar. Tuvalet kullanımı tüketicilerin virüsü üzerinden bırakması

ve birden fazla kişinin bu sebeple enfekte olmasına neden olmaktadır. Alkol kullanımını aynı zamanda riskli ve dengesiz davranışlara da sebebiyet vermektedir. Böylelikle, insanlar uçağa giriş ve çıkış esnasında dengesizleşerek birbirlerine çarpabilmektedirler.

Bu çalışmanın sonucunda, pandemi süresince, havayollarının sadece ikram içeriklerini değil, aynı zamanda hizmet sunum şekillerini yeniden düzenlediği görülmüştür. Böylelikle, yapılan incelemeler neticesinde havayollarının aldığı tedbirlerin sınıf ve mesafeye göre farklılık gösterdiği saptanmıştır. Çalışma kapsamında, bu farklılıklar tespit edilmiş ve açıklanmıştır.

KAYNAKLAR

Airlines Temporarily Suspend Alcohol Service on Planes in the Wake of Coronavirus Pandemic. (2020). *People*. <https://people.com/travel/airlines-suspend-alcohol-service-on-planes-coronavirus-pandemic/> [Erişim Tarihi: 27.12.2022]

Coronavirus: Hong Kong Airlines Will Stop Offering Passengers In-Flight Meals. (2020). *Business Traveller*. <https://www.businesstraveller.com/business-travel/2020/02/18/coronavirus-hong-kong-airlines-will-stop-offering-passengers-in-flight-meals/> [Erişim Tarihi: 27.12.2022]

Etihad Airways Launches Covid-19 Attire With Style. (2020). *Airline Ratings*. <https://www.airlineratings.com/news/etihad-airways-launches-covid-19-attire-style/> [Erişim Tarihi: 27.12.2022]

Kılıç, D., Polat, G. & Şengür, F. (2021). Havayolu işletmelerinin Covid-19 pandemi sürecindeki yönetsel tepkileri üzerine bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(2), 353–377.

Ryanair, One Of The World's Biggest Airlines, Plans To Run 40% Of Its Flights In July-With People Needing To Ask Permission To Use The Bathroom. (2020). *Business Insider*. <https://www.businessinsider.com/coronavirus-ryanair-plans-july-flights-need-permission-for-bathroom-2020-5> [Erişim Tarihi: 27.12.2022]

Shirreffs, S. M. & Maughan, R. J. (1997). Restoration of fluid balance after exercise-induced dehydration: Effects of alcohol consumption. *Journal of Applied Physiology*, 83(4), 1152–1158. <https://doi.org/10.1152/jappl.1997.83.4.1152>

Southwest, Delta, American Airlines Reduce Food, Drink Services To Combat Spread Of Coronavirus. (2020). *USA Today*. <https://www.usatoday.com/story/travel/airline-news/2020/03/25/coronavirus-southwest-delta-american-reduce-food-drink-services/5077902002/> [Erişim Tarihi: 26.12.2022]

Süren, T. (2022). Uçak içi ikram ve servis hizmetlerinin gelişimi. *III. International Halich Congress on Multidisciplinary Scientific Research*, 12-13, 311–321.

Turkish Airlines To Provide Hygiene Kits In Its Flights. (2020). *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/en/economy/turkish-airlines-to-provide-hygiene-kits-in-its-flights/1863588> [Erişim Tarihi: 26.12.2022]

Türk Hava Yolları. (2020). *İç Hat - Dış Hat – ER Servis Rehberi ‘Yeni Konsept’ (Rev. 01 20.06.2020)*. İstanbul: Türk Hava Yolları Yayınları.

UAE’s Etihad Becomes World’s First Airline To Vaccinate Entire Flying Crew. (2021). *Gulf Business*. <https://gulfbusiness.com/uaes-etihad-becomes-worlds-first-airline-to-vaccinate-entire-flying-crew/> [Erişim Tarihi: 29.02.2024]

United Is Finally Bringing Back This Beloved In-Flight Service, Starting Dec. 1. (2022). *Yahoo Lifestyle*. <https://www.yahoo.com/lifestyle/united-finally-bringing-back-beloved-204524691.html> [Erişim Tarihi: 27.12.2022]

How Covid-19 Has Changed Food and Drink In Air Travel. (2020). *Aerospace Technology*. <https://www.aerospace-technology.com/comment/air-travel-food-drink-hospitality/> [Erişim Tarihi: 27.12.2022]

NİŞ PAZARLAMA KAVRAMI VE PAZARLAMADA UYGULANMASINA YÖNELİK BİR İNCELEME

AN EXAMINATION OF THE CONCEPT OF NICHE MARKETING AND ITS APPLICATION IN MARKETING

Prof. Dr. SALİH MEMİŞ

Giresun University, Bulancak Kadir Karabaş UBYO, Department of Logistics Management

Bulancak, Giresun

ORCID NO: 0000-0003-1345-3618

ÖZET

Çağımız pazar koşullarında, müşteri beklenti ve arzularının ön plana çıkması ile işletmeler belirlenmesi ve karşılaması zor olan bir pazarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu süreçte doğru stratejilerin belirlenerek bu duruma uygun hareket edilmesi işletmeler adına kritik bir önem haline dönüşmüştür. İşletmeler pazara girerken tespit edilmesi gereken pazarlama stratejisi için alternatifler arasında olan niş pazarlama önemli bir stratejiye sahiptir. İngilizcede “Niche Marketing” olarak isimlendirilen niş pazarlama; ürün veya hizmet gereksinimi olan aynı özellikteki ihtiyaç ve beklentilere sahip küçük bir tüketici grubunun gereksinim ve arzularını daha iyi giderebilmek amacıyla geliştirilen dar içeriğe sahip, küçük bir pazarlama stratejisi olarak ifade edilebilir. Niş pazar, büyük işletmelerin giriş yapmaya değmeyecek oranda küçük gördükleri, belli bir takım özellikleri bulunan ve bu özellikler alanında uzmanlaşmış küçük, esnek firmaların yer aldığı pazarları oluşturmaktadır. Niş pazarlamanın uygulanmasında ana süreci tüketici ve pazara odaklanarak veri tabanı oluşturmak, pazarı bölümlere ayırarak girilmesi planlanan niş belirleyerek pazarlama stratejileri ve unsurlarını hedeflenen niş pazarlara uyumlu hale getirerek, niş pazarlama alanını test ederek niş pazar şebekesi geliştirmekten oluşturmaktadır. Günümüz rekabet şartlarında, yapılmayanları yapmak, henüz girilmemiş ama belirli bir potansiyeli olan pazarlara girmek küçük işletmelerin varlığını sürdürebilmesini sağlayan stratejik bir faaliyettir. İşletmelerin büyük kısmı küçük ve orta ölçek olması sebebi ile ulusal ve uluslararası seviyede faaliyet sürdürülen büyük ölçekli işletmeler ile rekabet etme konusunda yetersiz kalmaktadırlar. Bu neden ile özellikle küçük işletmelerin müşterilerini daha üst seviyede tatmin ederek sadakatlerinin artırılması ve büyük işletmeler karşısında rekabet avantajı elde edebilmesini sağlayabilmek için niş pazarlama stratejileri uygulamaları önemli bir yoldur. Bu çalışmada niş pazarlama kavramı çeşitli açıdan irdelenerek dünyadaki gelişimi hakkında örnek uygulamalar ile ele alınmaya çalışılarak bu alanda yapılabilecek başka araştırmalara da katkı sunması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Pazarlama, Niş Pazarlama, Örnek Uygulamalar.

ABSTRACT

In today's market conditions, as consumer demands and expectations come to the fore, businesses are faced with a market that is becoming harder to determine and meet. At this stage, determining the right strategy and acting accordingly has become vital for businesses. Niche marketing, which is among the alternative ways for the marketing strategy that businesses must determine when entering the market, has an important strategy. Niche marketing, also called “Niche Marketing” in English; It is a small marketing strategy with a narrow scope developed to better meet the needs and desires of a small group of consumers with similar characteristic needs in need of goods or services. Niche markets are markets

in which small, flexible businesses that have certain characteristics and specialize in these characteristics are located, which large enterprises deem too small to be worth entering. The main process in the implementation of niche marketing consists of creating a database by focusing on the consumer and the market, determining the niche markets planned to be entered by dividing the market into segments, adapting the marketing strategy and mix to the targeted niche market, testing the niche marketing area and developing a niche market network. In today's competitive conditions, doing things that have not been done and entering markets that have not yet been entered but have a certain potential is a strategic activity that ensures the survival of small businesses. Since most of the businesses are small and medium-sized, they are insufficient to compete with large-scale businesses operating at national and international levels. For this reason, it is an important way for small businesses to apply niche marketing strategies to satisfy their customers at a higher level, increase their loyalty and gain a competitive advantage against large businesses. In this study, the concept of niche marketing is examined from various perspectives and its development in the world is tried to be discussed with sample applications, and it is aimed to contribute to other research that can be done in this field.

Keywords: Marketing, Niche Marketing, Sample Applications.

GİRİŞ

Niş Türk Dil Kurumuna göre duvar içine bırakılan oyuk, hücre anlamında kullanılmaktadır (tdk.gov.tr, 2024). Mimarlıkta hücre gibi kapısız oyuk oda biçiminde kullanıma sahip olmasıyla birlikte çevre bilimi için de ekolojik niş biçiminde kullanılmaktadır. Ekolojik nişse ekosistem içerisinde organizmanın kalıtsal yollar ile ya da öğrenerek bazı fizyolojik tepkileri kazanması hali olarak ifade edilir. Pazarlama alanı bakımından niş, pazar boşluğu, pazar açığı, minik pazar bölümü olarak tanımlanır (Gürsoy, 1999).

Niş pazarlama, görece olarak aynı özellikteki ürünlere ihtiyaç duyan bir veya daha fazla benzer özelliği olan, küçük bir alıcı kitlesinin istek ve arzularını daha iyi karşılamak amacı ile yürütülen pazarlama faaliyetlerine denilmektedir (Özkan, 2003).

Niş pazar kavramı da pazarın bölünerek alt bölümlere ayrılmasıyla oluşturulan daha dar alt pazarlara bölünmesine verilen ad olmaktadır. Niş pazar müşterisi ise benzer özellikleri veya benzer gereksinimlere sahip küçük Pazar veya bir grup alıcı olarak adlandırılır (Odabaşı ve Barış, 2002). Aynı gereksinimlere sahip olan bu topluluğun, pazarda öbür müşterilerden onları farklılaştırılmasını sağlayan spesifik özellikleri bulunmaktadır (Duncan, 2002).

NİŞ PAZARLAMA ÖZELLİKLERİ

Niş pazarlama özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Danismend; Shani ve Chalasani, 1992; (Albayrak, 2006: Öncüer, 2021):

- Niş pazarlama uygulayan işletme ürettiği ürünlere eklediği değerler sebebiyle maliyetlerinin üzerinde önemli bir kar payı ekleyebilir. Özellikle yaygın pazarlama yürüten işletmeler, pazarda büyük bir satış hamini yakalarken niş pazarlama uygulayan işletmeler yüksek bir kazanç yakalayabilir.
- Niş pazarlama yapan işletmeler, karlı ve güvenli olan bir veya daha fazla pazar alanı bulmaya çabalar. Pazar nişinde faaliyetler yürüten işletmenin etkili bir şekilde hizmet vererek karlılık elde edebilmesi adına uygun bir nişin kar ve büyüme potansiyelinin olması gerekir.

- Niş pazar çoğunlukla birçok rakip işletmenin daha az ilgisini çekmektedir. Niş pazar alanı gelişim sergiledikçe bu alanda faaliyet yürüten işletmeler, rakiplerine göre kendisini koruyabilmek amacıyla becerilerini ve tüketici tanınırlığını geliştirebilmektedir.
- Niş pazarlamanın uygulandığı küçük pazar bölümü belli zaman sürecinde bütünüyle sona erebilir ya da tersine büyük bir gelişim de sergileyebilir. Bu riskleri gören birçok işletme, sadece bir niş pazarda faaliyetlerini yürütmektense iki ya da daha çok nişi planlayarak hizmet verebilecekleri piyasa yerindeki sürdürülebilirliklerini artırabilirler.
- Niş, pazarlama faaliyetlerini kolaylaştırıcı bir etkisi bulunmaktadır. Belirli bir endüstri alanında ya da coğrafik alana odaklanan işletmeler daha etkili pazar stratejileri geliştirirler. Büyük alıcı kitlesini tatmin edebilecek ürünler imal etmek, geniş dağıtım şebekesiyle ulaşarak daha fazla tutundurma aktiviteleri gerçekleştirmektense, dar içerikli pazarlama stratejileri ile daha az kaynak kullanımıyla yaygın şekilde küçük bir pazar alanına yoğunlaşabilirler.
- Pazar alanı tanımlanabilecek seviyede belirli olmakla beraber alıcı kitlesi işletmenin uzmanlık alanlarından bir ya da birkaçına uyumludur.
- Niş pazarlardaki alıcılara kolay bir şekilde dağıtım kanalları vasıtasıyla (ticari yayınlar, medya, birlikler vb.) ulaşılabilirliktedir.
- Özellikle KOBİ'ler adına niş pazarlarla alakalı olan alıcı kitlesinin, işletmenin imal ettiği ürünlere ilginin çekilmesi ve onlara benimsetilmesi için çok fazla bir finansal kaynağa ihtiyaç duyulmaz.

NİŞ PAZARLAMAMANIN ÜSTÜN VE ZAYIF TARAFLARI

Niş pazarlamanın kitlesel ve bölümlere ayrılan pazarlara göre çeşitli alanlarda üstün ve zayıf yönleri bulunmaktadır.

Niş Pazarlama Üstün Yönleri

Niş pazarlama işletmelere sağladığı üstünlükleri aşağıdaki biçimde sıralanabilir (Morehead vd, 2001; Parrish vd, 2004; Varinli ve Çatı, 2010; İslamoğlu 2011):

- Niş pazarlama, farklı ve özel istek ve ihtiyaçları gidermesinden dolayı alıcılar bu ürünler için daha fazla ödeme yapmayı kabul etmekle birlikte bu durum işletmenin daha da fazla kar elde etmesine olanak sunmaktadır.
- İşletmeler, özel bir Pazar bölümünde faaliyet göstermeleri nedeniyle bu kitleyi daha yakından tanımaktadır. Böylece işletmeler alıcıların beklentileriyle örtüşen ürünleri sunma imkanları daha yüksek olmaktadır. Bu durumda doğal olarak alıcı memnuniyetini arttırmaktadır.
- Siparişe göre çalışma imkanı sağladığından finans ve stok maliyetlerinde tasarruf sağlamaktadır. Alıcılardan gelen talep bakımından hammadde, yarı mamul ve son mamul tedarik edeceklerinden stok tutma maliyeti de düşük olacaktır.
- Uzmanlığın başka ürün ya da alanlara kaymasına olanak vermektedir.

Niş Pazarlama Zayıf Yönleri

Niş pazarlamanın zayıf yönleriye aşağıdaki gibi sıralanabilir (Borimnejad, 2008; Varinli ve Çatı, 2010; İslamoğlu 2011):

- Hedef pazar oldukça küçük hacimlidir.
- Zaman içerisinde alıcı tercihlerinde meydana gelebilecek bir değişim bu işletmelerin misyonlarını tamamlamasına ve böylece yaşamlarının sona ermesine sebebiyet verebilir.
- İşletmeler açısından risk oldukça büyük olmaktadır.
- Kısıtlı talep nedeniyle satış hacimleri düşüktür.

Niş Pazarlamanın Uygulanma Süreçleri

Niş pazarlama açısından uygulama süreçleri şu şekilde sıralanabilir (Dalgıç ve Leeuw, 1994; Tıǧlı, 2009; İslamoǧlu, 2011):

- Alıcı taban ve pazar haricinde mevcutta hizmet sunulan pazarda fırsatlar araştırılarak bir pazar alanı ya da alanların seçimi yapılır.
- Gelişmeye elverişli pazar ve o pazarın pazarlama eğilimlerinin araştırılması yapılır.
- Hizmet sunulan pazar nişi ile alakalı gelişmeler sürekli bir şekilde takip edilir.
- İşletmenin ürünlerine en fazla ilgi gösteren satın alan ya da satın alam potansiyeli bulunan alıcı grupları, onların özel istek ve arzuları pazar araştırması yöntemiyle tespit edilir.
- Mevcut ve potansiyel alıcılar, belli ana davranışları göz önünde bulundurularak gruplara ayrılır.
- Basın vasıtasıyla doğrudan pazarlama aktiviteleri yürütülür.
- İmal edilen ürünlerin alıcı kitlesine daha iyi erişebilmesi adına gerekli hallerde ileti ve medya vasıtası değiştirilebilmektedir.
- Pazarlama faaliyetleri yürütülmeyen önemli başka bir nişin ihtiyaçlarını gidermek adına imal edilen ürünlerin yeniden irdelenerek alıcı kitlesine uyabilmesi için üzerinde bir takım değişiklikler yapılabilir.

Niş Pazarlamanın Uygulanabileceği Uzmanlık Sahaları

İşletmelerin niş pazarlama stratejisi uygulamaları belli bir alanda uzmanlaşmalarına imkan verir. Mesela, alıcı ürün, pazarlama karmasında uzmanlaşma gibi. Niş pazarlamanın uygulanabileceği uzmanlık alanları şunlardır (Varinli, 2008; Tıǧlı, 2009):

- *Geriye Dönük Uzmanlık:* İletmeler dağıtım zincirinin herhangi bir basamağında uzmanlaşabilmektedir. Mesela, çelik imal eden bir işletmenin çelik tencere imalatında ihtisaslaşması.
- *Alıcı Ölçeğine Bağlı Uzmanlık:* Şirketler hem küçük ölçekli hem de orta/büyük ölçekli alıcılarına satış yapabilmek adına ihtisaslaşabilir. Pek çok işletme imal ettikleri ürünün bütünü bir firmaya satarlar.
- *Belli Bir Coğrafya Alanda Uzmanlaşma:* Şirket, yalnızca dünyanın belli bir bölgesindeki ya da yöresindeki alıcılara mamulleri satabilir. Bu tür ihtisaslaşmaya örnek olarak semt bakkalları verilebilir. Yalnızca semt alıcılarına ulaşmayı hedefleyen ve onların arzu ve ihtiyaçlarına uyumlu ürün karması oluşturan bakkallar diğer gıda perakendecilerine karşı bir üstünlük sağlayabilmektedir.

- *Belli Bir Ürün ya da Özellik Uzmanlığı:* Bir işletme belli bir ürün, ürün dizisi veya ürünün özelliklerinin imalatında ihtisaslaşabilir. Örneğin, laboratuvar malzemeleri sektöründe, işletmelerin bazıları mikroskop ve hatta daha da ihtisaslaşarak sadece mikroskoplar için lensler imal etmektedir.
- *Kalite ve Fiyat Uzmanlığı:* Bazı firmalar pazar alanında yüksek fiyat ve yüksek kalite, bazılarıysa düşük kalite düşük fiyat stratejilerini uygulamayı tercih ederler. Bu doğrultuda ihtisaslaşma söz konusu olabilmektedir.
- *Hizmet Uzmanlığı:* Bazı işletmeler diğer işletmelerin vermediği bir veya birkaç hizmeti beraberinde sunabilirler. Türkiye’de reklam yasağı olmasına karşın ABD gibi bazı ülkelerde avukatlar verdikleri reklamlarda ihtisas alanlarına (boşanma, ticari konular vb.) belirtmektedir.
- *Kanal Uzmanlığı:* Bazı şirketler, dağıtımda yalnızca bir kanal üyesiyle hizmet sunma noktasında ihtisaslaşabilir.

NIŞ PAZARLAMASININ UYGULANMASINA YÖNELİK ÖRNEKLER

Niş kavramının pazarlama alanında kullanımıyla ilgili işletmelerin uygulamış olduğu türlü örnekler söz konusudur. Bu bölümde niş pazarlamanın dünyada kullanımına dair örnek faaliyetler verilerek irdelenmeye çalışılmıştır (Özkömürcü, 2022; Carter, 2023):

Under Armor, dünya üzerindeki her bireyin ilgisini çekecek, ter barındırmayan gömlek oluşturmaya odaklanmıştır. Şirketin kurucusu, terin emilmesinden sonra kuru biçimde kalan malzemelerden üretilmiş şortu geliştiren, 500 gömleği imal etmek adına 1000 dolar civarında yatırım gerçekleştiren eski bir sporcuydu. İlk başta eski takım arkadaşlarına formalar verilerek alınan geri dönüşlerin muhteşem olduğu tespit edilmişti. Sonrasında işletme büyüyerek ter emilimini sağlayan özelliğe sahip spor ayakkabı ve kıyafetleri imal etmek için bu alanda kendini geliştirmiştir.

TaskRabbit niş pazarlamanın güzel uygulamalardan birisi kabul edilmektedir. İşletme, görev ile alakalı yardıma muhtaç olan, iş tamamlamaya yardım edebilecek bireylerle iletişim sağlamak adına bir forum hizmeti sunmaya başlamıştır. Otomobil yıkamadan mobilya kurulumuna kadar türlü hizmetleri veren bir pazar alanı olarak meydana çıkmıştır.

The Left-hand Store şirketi, yeterli olmayan düzeyde hizmet alabilen solak bireylerden kurulu bir topluluğa yaklaşarak hizmet vermeye başlamıştır. Nüfusun çoğunluğu sağ elini kullanması sebebiyle Lefty şirketi akıllı davranarak yalnızca sol elini kullanmakta olanlar için dizayn edilmiş mamuller satan bir alan oluşturmuştur. Şirket başarısının kaynağını, daha küçük kitlelere erişerek onların ihtiyaçlarının tam olarak gidermek olduğunu belirtmiştir.

Alman Henkel şirketinin imal ettiği bir marka olan Perwoll nişe güzel bir örnek olarak sunulabilir. Bu şirket kendisine pazarda küçük boşluk bularak yalnızca siyah çamaşırlar için spesifik olarak Perwoll Siyah isminde bir deterjan imal etmiştir.

Whole Foods, organik gıdalara ışık tutarak sağlık ve fitness endüstrisinde popülerlik kazanmıştır. Şirket, yaratıcı içerik, sağlıklı pişirme teknikleri ve blogda düzenli olarak yayınlanan tarifler yardımıyla müşterilere ulaşmaya odaklanan organik gıda sektörünün en büyük tedarikçilerinden biridir.

Beyond Meat, bitkisel kökenli et alternatifleri üreten bir şirket olarak sektöründe faaliyet göstermektedir. Vegan, vejeteryen ve sürdürülebilir beslenme isteklerin olan tüketicilere dair Beyond Meat niş pazarlama stratejisi uygulamış ve gerçek ete benzeyen ve tat veren ürünleri ile hedef kitlenin ilgisini çekmiştir.

Burt’s Bees şirketi doğal içeriğe sahip kişisel bakım mamulleri imal eden ve pazarlayan bir marka

oluşturmuştur. Özellikle de dudak bakım ürünleri ile tanınan Burt's Bees şirketi kimyasal içeriği olmayan ve doğal bileşenler ile imal edilen ürünleri ile doğal mamullere önem veren tüketicileri kapsayan niş pazarlama stratejileri uygulamaktadır.

SONUÇ

Global pazarlarda dünyanın getirdiği benzerlik, insanlardaki farklılaşma arzusu ve farklılık arayışları modern pazarlama anlayışında açıklar oluşturmuş ve böylece post modern bir pazarlama anlayışı olan niş pazarlamanın uygulanmasının önünü açmıştır.

Son zamanlarda firmalar açısından yoğun olarak kullanılmaya başlayan niş pazarlama, bazı spesifik arzu ve gereksinimlere sahip kısıtlı oranda tüketicinin bulunduğu bir pazar boşluğunda tüketicilere azami seviyede tatmin sağlayacak ürünleri geliştirilmesi faaliyetlerini içermektedir.

Niş pazarlamanın uygulanmasında ana süreci tüketici ve pazara odaklanarak veri tabanı oluşturmak, pazarı bölümlere ayırarak girilmesi planlanan niş pazarları belirleyerek pazarlama stratejileri ve unsurlarını hedeflenen niş pazarlara uyumlu hale getirerek, niş pazarlama alanını test ederek niş pazar şebekesi geliştirmekten oluşmaktadır.

Sektöründe faaliyet gösteren işletmeler, niş pazarlamada anahtar öneme sahip olan, müşteri odaklı bir yaklaşım sergilerse, hedef kitlenin tam olarak karşılanmamış beklentilerini daha doğru saptayabilir, değişen müşteri taleplerine hızlı cevap verebilir ve tüketicilerin gereksinimlerini maksimum düzeyde tatmin etme imkânlarının yüksek olmasından dolayı olası rakiplerin pazara girmesini engelleyebilirler.

KAYNAKLAR

- Albayrak, T. (2006). Niş Pazarlama Prensipleri ve Ortopedik Destek Ürünleri Pazarı Örneği. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (11): 219-235.
- Borimnejad, V. (2008). Niche Markets in the Agricultural Sector, Case Study: Iran, *American-Eurasian Journal of Agricultural and Environmental Science.*, 3(6), 893-899.
- Dalgıç, T. ve Leeuw, M. (1994), Niche Marketing Revisited: Concept, Applications and Some European Cases, *Europe Journal of Marketing*, 28(4), 39-55.
- Duncan, T. (2002). *IMC: Using Advertising & Promotion to Build Brands*, International Edition, USA: McGraw Hill.
- Gürsoy, T. (1999). *Reklam Terimleri ve Kavramları Sözlüğü*, İstanbul: Adam Yayınları.
- İslamoğlu, A. H. (2011). *Pazarlama yönetimi*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Morehead, J.S. (2001). Niche Market Cropping and the Rural Landscape In Wise, Dickenson, Scott and Russel County Virginia, Thesis Submitted to the Faculty of Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Öncüer, M.E. (2021). Niş Pazarlama. Ayyıldız, A.Y. & Ayyıldız, T. (Ed.) *Turizm İşletmelerinde Çağdaş Pazarlama Üzerine Bir Araştırma*. 13. Ulusal Turizm Kongresi. Antalya.
- Özkan, M. (2003), Niş Pazarlama, [www.danismend.com/pazarlamayonetimi/nispazarlama](http://www.danismend.com/pazarlamayonetimi/nispazarlama.html).html, erişim tarihi: 24.02.2025.

Parrish, E.D., Cassill N.L., Oxenham W., (2006). Niche Market Strategy for a Mature Marketplace, *Marketing Intelligence and Planning*, 24(7), 694-707.

Shani, D. & Chalasani, S. (1992). Exploiting Niches Using Relationship Marketing. *Journal of Consumer Marketing*, 9(3): 33-42.

Tıǧlı, Mehmet (2009), Niş Pazarlama ve Niş Pazarlama İmleriyle Kodlanmış “Kinky BootsMüstehcen Çizmeler” Sinema Filminin Çözümlemesi, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, , 26(1), 211-223.

Varinli, İ. (2008). Pazarlamada Yeni Yaklaşımlar, Ankara: Detay Yayıncılık.

Varinli, İ. ve Çatı, K. (2010). Güncel Pazarlama Yaklaşımlarından Seçmeler. Ankara: Detay Yayıncılık.

<https://www.danismend.com/makale/nis-pazarlama/>, erişim tarihi: 24.02.2025.

<https://www.webfx.com/blog/marketing/9-niche-marketing-examples/>, erişim tarihi: 24.02.2025.

<https://cremicro.com/tasarim-ve-gelistirme/markalama/nis-pazarlama/#1-Whole-Foods>, erişim tarihi: 24.02.2025.

DESIGN AND ASSESSMENT OF WRITING TASKS

Assist. Prof. Dr. Marija STEVKOVSKA

International Balkan University, Faculty of Education, English Language Teaching Department

Skopje, North Macedonia

ORCID NO: 0000-0003-2305-4573

ABSTRACT

Writing tasks are typically included in formative and summative assessment. Novice EFL teachers have insufficient experience with designing and assessing writing tasks and therefore encounter difficulties in providing unified scoring. This study aims to explore novice teachers' experience with writing tasks and provide recommendations for teachers. In the academic year of 2023/2024 the English Language School (ELS) at the International Balkan University in Skopje, North Macedonia, employed 12 new teachers with little or no experience in test design. As a result, they had difficulties designing and scoring writing tasks in the tests they conducted, leading to poorly designed writing tasks and significant discrepancies between teachers' scoring. A survey research design was employed to explore novice teachers' experience with writing tasks and provide recommendations for writing task design. Novice EFL teachers have basic knowledge of writing tasks, their design and assessment. However, they lack experience in preparing such tasks, particularly with scoring rubrics and using AI-powered tools to generate rubrics. Therefore, additional training sessions should be organized to compensate for the lack of assessment-related training during their formal education.

Keywords: Writing Tasks, Design, Assessment, Novice Teachers, Validity, Reliability, Scoring, Rubrics

INTRODUCTION

Language tests typically include four language skills: listening, speaking, reading and writing (Kunnan, 2018). Novice teachers lack experience in test design and assessment, which results into poorly designed tasks and low inter-rater reliability. The English Language School (ELS) at the International Balkan University in Skopje, North Macedonia, had approximately 600 students in the academic year 2023/2024. Due to the increased number of students, 12 novice teachers were employed. They encountered difficulties designing and scoring writing tasks in the tests they conducted (placement, progress, and summative tests), which lead to significant discrepancies among teachers' scorings. It was therefore necessary to explore novice teachers' experience with writing tasks in order to provide recommendations for effective writing task design and reliable assessment of students' written assignments. The study aimed to investigate teachers' perceptions on the design and assessment of writing tasks by studying a) the extent to which novice teachers are prepared to design and assess writing tasks, and b) the difficulties teachers encounter and how they can be overcome.

RESEARCH AND FINDINGS

The study adopted a survey research design. Data were collected through the questionnaire instrument. A Google form survey was created, consisting of 10 questions (3 yes/no questions, 1 multiple-choice question, 5 Likert scale, and 1 open-ended question). The questions covered two aspects: teachers' training on assessment and test design during their studies and in the workplace, and their personal experience with test preparation. Participants were selected through the purposive sampling technique.

They included 12 novice English teachers at the ELS, aged 24-28, 6 male and 7 female, with work experience between 1 and 2 years. Data were analyzed using descriptive statistics.

The results of the study cannot be generalized because of its two limitations: the low number of participants and the setting. All 12 teachers come from the same university and have similar educational backgrounds. A greater number of respondents coming from various environments would increase the reliability and generalizability of the study findings.

The results show that the majority of the teachers have not designed writing tasks previously. Regarding their training in writing task design during their BA/MA studies, most teachers are neutral. However, there are differences in the amount of training they have received at the workplace since some teachers have previously taught in another institution. Nearly half agree they have received sufficient training, while 3 are neutral, and 3 disagree. This indicates the need for additional training sessions in the workplace.

Writing is the most difficult skill to assess. Nevertheless, half of the teachers believe that scoring rubrics are necessary for the assessment of writing skills and only 5 teachers often use them. Additionally, only a third of the respondents have designed scoring rubrics, with just one teacher using AI tools. This indicates the importance of training in rubric design. Concerning the CEFR levels of language proficiency, there is a discrepancy among teachers as to how familiar they are with the levels.

The results of the study can be utilized to provide answers to the two research questions.

1. *To what extent are novice teachers prepared to design and assess writing tasks?*

Novice teachers lack experience in designing and assessing writing tasks. Although a quarter of the respondents listed certain courses they had in their undergraduate and/or graduate studies, including Language Assessment, and Feedback and Assessment, two thirds of the teachers do not agree that these courses were sufficient to equip them with the necessary assessment skills. Concerning training in the workplace, half of the respondents agree they have sufficient opportunities for continuous professional development of their language assessment skills, with particular focus on written tasks. Finally, 7 out of 12 teachers are not certain about their knowledge of the CEFR levels, which is an additional indicator of the need for teacher training.

2. *What difficulties do teachers encounter and how can they be overcome?*

According to the teachers' responses, the assessment of students' writing skills poses the greatest challenge. This could be attributed to the fact that almost half of the instructors do not agree that scoring rubrics are necessary for assessing writing skills. These instructors rarely use such rubrics. Furthermore, 4 out of 12 teachers have designed scoring rubrics, and only one teacher has used AI tools to design them. Therefore, additional training on test design, with a particular focus on scoring rubrics, is necessary to raise educators' awareness of the importance and practicality of such rubrics, and to provide them with practical experience.

Recommendations for novice teachers

Training sessions should be organized to provide targeted support for novice teachers throughout the assessment process. Concerning the types of writing tasks, paragraph writing, short essays (expository writing), and explanatory (factual) writing should be included in language tests. Teachers need to consider the following when designing actual writing tasks:

- *Topic:* It should be inclusive and equitable to all students. Cultural, ethnic, gender, or other stereotyping is to be avoided.
- *Instructions:* They need to contain simple language, the number of minimum and maximum words required, and sub-questions which are in line with the scoring criteria.

- *Checklist/rubric*: These criteria should be documented alongside the task instructions to ensure that students understand the standards by which their writing will be evaluated.

Furthermore, novice teachers should be acquainted with the principles of task validity, reliability, and fairness. According to Reece and Walker (2000), a test or a task is valid if it measures what it is intended to measure, whereas a reliable test consistently measures what it is supposed to measure. Fair assessment provides all students with an opportunity to demonstrate their knowledge and understanding of a given topic. Novice teachers should be made aware that fair tasks make allowances for differences among individuals, as well as for cultural sensitivity (Murillo & Hidalgo, 2017). Culturally biased questions should not be included in writing tasks. Namely, references to cultural activities, hobbies, or knowledge that may be more common in certain backgrounds, such as questions about popular sports, TV shows, or celebrities in a particular region can disadvantage test-takers from different cultural contexts. Similarly, students from other countries may not be able to provide answers to general knowledge questions that assume familiarity with historical figures, literary works, or current events that are more prominent in the country where the test is taken (Suskie, 2000; Wallace, 2018).

Another important factor for effective assessment is understanding and setting scoring criteria. Teachers should be trained in how to develop rubrics for writing tasks. A rubric is “a one- or two-page document that describes varying levels of quality, from excellent to poor, for a specific assignment” (Andrade, 2000: 13). The aim of the rubric is to grade the writing of students and to convert scores made on learners’ writing into a format that can be delivered to a formal authority (Tzagari et al., 2018). Rubrics consist of the following elements: criteria, standards, and descriptors.

With the advent of AI tools, rubrics for writing tasks can be developed promptly and efficiently while saving teachers’ time and energy. Using detailed prompts is crucial to generate rubrics that would match the needs of particular students. The following conversational search engines can be used to generate rubrics for scoring writing tasks: ChatGPT, Gemini, Copilot, and Perplexity. AI tools such as MagicSchool-AI and Twee can also provide well-designed rubrics. For educators who prefer digital tools over chatbots, Rubistar is a web-based application tool that assists teachers in the development of rubrics for assessment purposes.

Recommendations for further research

Larger samples from various teaching environments should be included to gain deeper insight into novice teachers’ needs regarding the design and assessment of writing tasks. The courses in BA and MA programs should be studied, with particular emphasis on how well they prepare students for designing and assessing writing tasks. These programs should be revised, and additional language assessment courses could be added to the existing curricula.

CONCLUSION

Novice EFL teachers have basic knowledge of writing tasks, their design and assessment. However, they lack experience in preparing such tasks, particularly with scoring rubrics and using AI-powered tools to generate rubrics. Therefore, additional training sessions should be organized to compensate for the lack of assessment-related training during their formal education. These sessions would help novice teachers increase the validity and reliability of the writing tasks they prepare and decrease the discrepancy in the evaluation of students’ writings.

REFERENCES

Andrade, Heidi. (2000). Using rubrics to promote thinking and learning. *Educational Leadership*. 57.

13-18.

Google. (n.d.). *Gemini*. <https://gemini.google.com/app>

Microsoft. (n.d.). *Copilot*. <https://copilot.microsoft.com/>

Murillo, F. J., & Hidalgo, N. (2017). Students' conceptions about a fair assessment of their learning. *Studies in Educational Evaluation*, 53, 10-16. <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2017.01.001>

Kunnan, A. J. (2018). *Evaluating language assessments*. Routledge.

OpenAI. (2024). *ChatGPT* (July 16 version) [Large language model]. <https://chat.openai.com/chat>

Perplexity. (n.d.). *Perplexity: AI-powered answer engine*. <https://www.perplexity.ai>

Reece, I. and Walker, S. (2000) *Teaching, training and learning a practical guide*. 4th Edition, Business Education Publishers Limited, Sunderland.

RubiStar. (n.d.). *RubiStar: Create quality rubrics*. <http://rubistar.4teachers.org/index.php>

Suskie, L. (2000). Fair Assessment Practices: Giving Students Equitable Opportunities to Demonstrate Learning. AAHE Bulletin. http://ctl.ok.ubc.ca/__shared/assets/FairAssessmentPractices45517.pdf

Tsagari, D., Vogt, K., Froelich, V., Csépes, I., Fekete, A., Green A., Hamp-Lyons, L., Sifakis, N. and Kordia, S. (2018). *Handbook of Assessment for Language Teachers*. Retrieved from: <http://taleproject.eu/>. ISBN 978-9925-7399-1-2 (digital).

Wallace, M. P. (2018). Fairness and justice in L2 classroom assessment: Perceptions from test takers. *Journal of Asia TEFL*, 15(4), 900- 1238. <http://www.doi.org/10.18823/asiatefl.2018.15.4.11.1051>

GÖÇÜN KRONİK HASTALIKLARA ETKİSİ

THE EFFECT OF MIGRATION ON CHRONIC DISEASES

Assist. Prof. Dr. Arzu NURDAŞ

Istanbul Rumeli University Vocational School of Health Services

ORCID NO: 0009-0001-5822-1450

ÖZET

Dünya’da farklı nedenlerle meydana gelen ve son yıllarda artış gösteren göç dalgası, göçmenler ile ev sahibi ülkeleri pek çok farklı perspektiften olumsuz etkilemektedir. Bu sorunlardan birisi de kronik hastalıkların yönetimidir. Göç kronik hastalıkların oluşumunu tetikleyen birtakım faktörleri barındırmasının yanı sıra hali hazırda hasta olanların durumunun alevlenmesine ve ciddi komplikasyonlar yaşamalarına neden olabilmektedir.

Anahtar kelimeler: Göç, Göçmen, Kronik Hastalık, Yaşam Tarzı Değişikliği, Göç Politikaları

ABSTRACT

The migration wave, which occurs for different reasons in the world and has increased in recent years, negatively affects migrants and host countries from many different perspectives. One of these problems is the management of chronic diseases. In addition to harbouring a number of factors that trigger the formation of chronic diseases, migration can cause exacerbation of the condition of those who are already ill and cause serious complications.

Keywords: Migration, Migrant, Chronic Disease, Lifestyle Change, Migration Policies

GİRİŞ

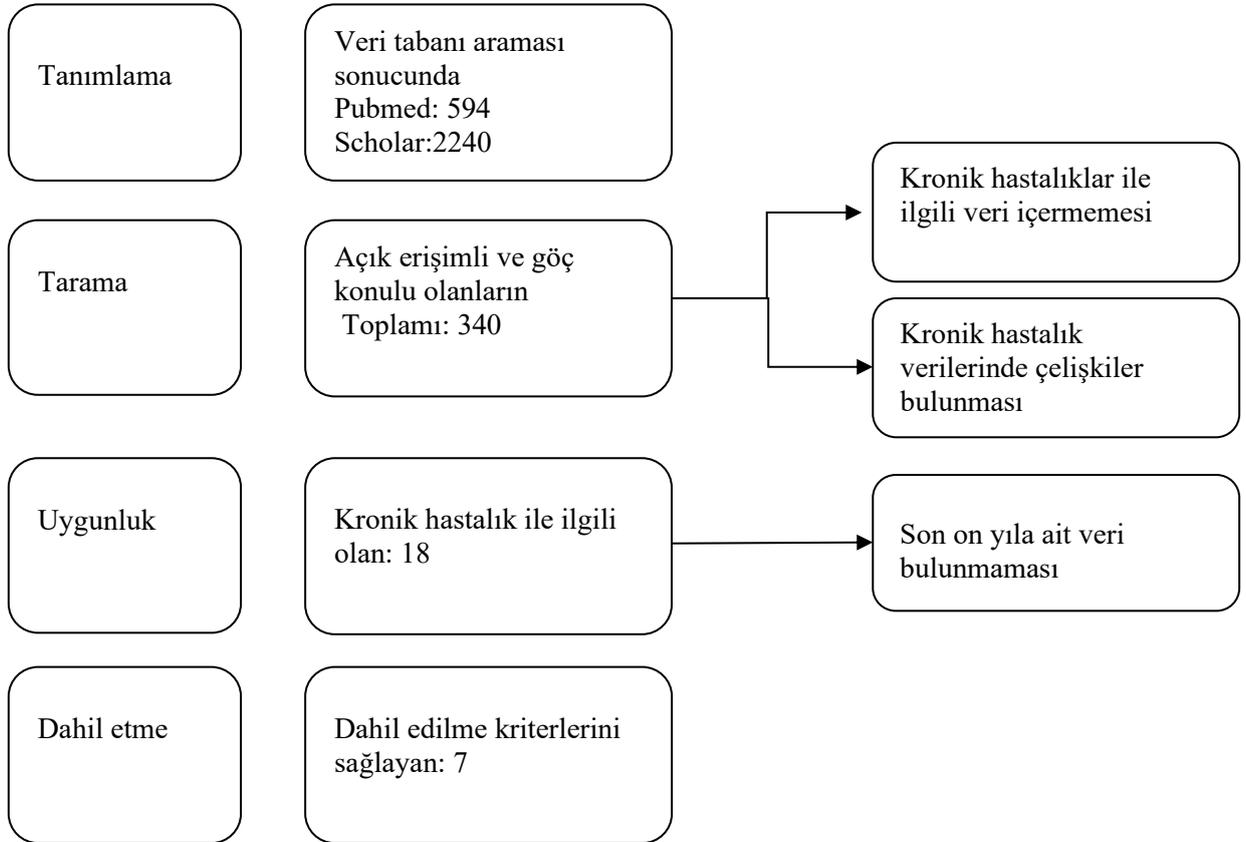
Göç, farklı süreler ve nedenlerle insanların yer değiştirmesi ile oluşan nüfus hareketleri olarak tanımlanmaktadır (IOM, 2016). Dünya’da ve Türkiye’de birçok farklı nedenle her geçen yıl göç oranlarının arttığı görülmektedir. En başta savaşlar olmakla beraber; işsizlik, afetler, siyasi faaliyetler ve insan hakları ihlalleri göç nedenleri arasındadır. Göçle birlikte göçmenler ve göç alan şehirlerin sosyokültürel yapısı ve ekonomik koşulları önemli bir değişime uğramaktadır. Göç eden bireyler birçok açıdan olumsuz etkilenmekle birlikte kronik hastalıklara da açık hale gelmektedir (Deniz ve Yıldırım, 2018). Çoğu zaman ani bir şekilde gerçekleşen göç ile farklı bir kültüre uyum sürecine giren göçmenlerin çoğunlukla stres nedeni ile kronik hastalık edinme riskleri artmaktadır. Bu stres durumu önceki çalışmalarda bilinmeze karşı kaygı, memlekete özlem duymak ve sosyal izolasyon ile ilişkilendirilmiştir (Beşer vd., 2017). Bu bağlamda göçmenlerin kronik hastalık taramalarının yapılması ve göç bölgelerinde sağlık hizmetlerinin artırılması önem taşımaktadır (Deniz ve Yıldırım, 2018).

Bilindiği üzere Suriye'deki iç çatışma neticesinde Suriyeliler, Türkiye ve Avrupa ülkelerine göç etmeye başlamışlardır. Yakın zamanda ve komşu bir ülkede gerçekleşen göçün sonuçları hakkında daha fazla çalışma yapmanın önemine önceki çalışmalar vurgu yapmaktadır (Balcılar ve Gülcan, 2022; Altıparmak ve Akman, 2023). Bu doğrultuda planlanan mevcut çalışmanın amacı; kronik hastalıkların yönetiminde sağlık hizmetine ulaşımında yaşanabilecek eşitsizliklere ve göç alan ülkenin sağlık parametrelerine yansıtacak olumsuzluklara dikkat çekmektir.

YÖNTEM

Çalışmaya veri tabanlarında Türkçe veya İngilizce olarak 2014-2024 yılları arasında yayınlanmış çalışmalar dahil edildi. 15 Ocak- 1 Şubat 2025 tarihleri arasında “*Göçün kronik hastalıklara etkisi*”, “*impact of migration on chronic diseases*” kelime grupları ile Google scholar ve Pubmed arama motorlarında tarama yapıldı. Dahil edilen çalışmalarda öncelikle göçün kronik hastalıklar üzerine etkilerinin incelenmesi kriteri göz önünde bulunduruldu. Bunun yanında çalışma verileri son on yılı kapsamı, incelenecek şekilde sayısal değerleri içermesi, bilimsel veri toplama ve analiz yöntemlerini kullanmış olması, tam metne ulaşılabilir olması dahil edilme kriterleri olarak değerlendirildi (Şekil 1).

İncelenen makalelerden dahil edilme kriterlerini karşılayanlar (N:7) Tablo 1’ de sunulmuştur. Makalelerin veri kaynakları ve göçmen sayıları belirtilmiştir (Tablo 1).

Şekil 1. Prisma Akış Diyagramı

BULGULAR

Göçmen sağlığı ile ilgili araştırmaların çoğunluğu bulaşıcı hastalıklar ve kadın çocuk sağlığını içermektedir. Buna karşılık kronik hastalıkların hedeflendiği ya da kronik hastalıkların da dahil edildiği çalışmalar çok daha azdır. Bazı çalışmalarda hastalık prevalansları ulusal ya da uluslararası sağlık istatistiklerinden alınmıştır. İncelenen çalışmalarda göçmenlerin kronik hastalık durumlarına, yaşam koşullarına ve sağlık hizmetine ulaşabilme durumlarına odaklanıldığı görülmüştür (Tablo 1).

Tablo 1. Göçmenlerde Kronik Hastalık Konulu Çalışmalar (N:7)

Yıl	Çalışmanın Sahibi	Çalışmanın Orijinal Adı	Göçmen Sayısı	Çalışmanın Konusu
2024	Bayram T, Sakarya S.	İsviçre’de yaşayan Türkiye kökenli göçmen kadınların kronik hastalık deneyimi: Niteliksel bir çalışma.	12	İsviçre’ye Türkiye’den göç etmiş kadınların kronik hastalıkları ve sağlık sistemine ulaşımları
2023	Stafford, A.M., Tanna, A., Bueno, K.M., Nagy, G.A., Felsman, I.C., de Marchi, S., Cholera, R.,Evans,K., Posada,E.,& Gonzalez-Guarda,R	Documentation Status and Self-Rated Physical Health Among Latinx Young Adult Immigrants: the Mediating Roles of Immigration and Healthcare Stress.	391***	Kuzey Carolina'daki Latin kökenli göçmenlerde stres, dayanıklılık ve sağlık ile ilgili sonuçlar arasında bulunan ilişkileri incelemektedir.
2023	Altıparmak YD, Akman M.	Şanlıurfa’da yaşayan Suriyeli mültecilerde kronik hastalık prevalansı ve sağlık hizmetinden yararlanma durumu	617	Şanlıurfa’da Suriyeli göçmenlerin kronik hastalık oranları ve sağlık hizmeti kullanımları
2022	Balcılar, M., & Gülcan, C.	Factors Associated with Self-Reported Chronic Diseases of Syrian Refugees in Turkey	7.202*	Türkiye’de kamp dışında yaşayan Suriyeli mültecilerde kronik hastalıklar
2021	Sun, N., & Yang, F.	Impacts of internal migration experience on health among middle-aged and older adults-Evidence from China	15.993** (SDKB) 16.650** (KHTA)	Çin'deki orta yaşlı ve yaşlı bireylerin sağlık sorunlarını iç göçün nasıl ekilediğın
2016	Önal A, Keklik B.	Mülteci ve sığınmacıların sağlık hizmetlerine erişimde yaşadığı sorunlar: Isparta İlinde bir uygulama	276	Isparta ilinde göçmenlerin (12 farklı ülkeden) sağlık hizmetine erişimi ve kronik hastalık yükü
2015	Doocy, S., Lyles, E., Robertson, T. ve diğerleri	Prevalence and care-seeking for chronic diseases among Syrian refugees in Jordan	1550	Ürdün'deki Suriyeli mülteciler arasında kronik hastalıkların yaygınlığı ve bakım arayışı ile ilgili kamp dışı 1550 göçmene kesitsel anket uyguladı.

*DSÖ-TÜO: Dünya sağlık örgütü Türkiye ülke ofisi 2018 verileri

**CHARLS: Çin sağlık ve emeklilik uzunlmasına çalışması 2014-2015 verileri, sağlık durumunu kendi bildiren (SDKB), kronik hastalık tanısı almış (KHTA)

***SER: The salud, estnes, resiliencia Hispno çalışması verileri

Bayram ve Sakarya'nın (2024) İsviçre'ye Türkiye'den göç etmiş kadınların kronik hastalıkları ve sağlık sistemine ulaşımlarını konu alan betimleyici çalışmalarında; katılımcılarda birden fazla kronik hastalık yükü olduğu ve sağlık sisteminden yararlanma konusunda özellikle eğitim düzeyi düşük yeni göçmenlerin zorluklar yaşadığı gösterilmiştir (Bayram ve Sakarya, 2024).

Stafford vd (2023) çalışmalarında, ABD’de bulunan Latin göçmenlerde kayıt dışı ülkede olanların kayıtlı olarak ülkede olanlara oranla daha fazla göç stresi yaşadığı, sağlık kuruluşlarına ulaşmada çeşitli nedenlerle güçlükler ile karşılaştıkları ve fiziksel sağlıkları ile ilgili daha fazla sorun bildirdiklerini göstermiştir.

Balcılar ve Gülcan (2022) çalışmalarında, Türkiye’de kamp dışında yaşayan Suriyeli mültecilerde, kronik hastalıklar ile savaş koşullarını, sosyoekonomik durumu, sağlık hizmetlerine erişimi araştırmış ve bu faktörlerin kronik hastalık için önemli faktörler olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenlerle Suriyeli mültecilerde kronik hastalıkları önleyici tedbirlerin alınmasının büyük bir öneme sahip olduğu vurgulanmıştır (Balcılar ve Gülcan, 2022).

Sun ve Yang (2021) çalışmalarında, Çin’deki orta yaşlı ve yaşlı bireylerin sağlık sorunlarını iç göçün nasıl etkilediği ile ilgili çalışmalarında, iç göçün, sağlık sorunları veya kronik hastalık sayısı ile ilişkili olarak olumsuz etkileri olduğunu ve iç göçle ilgili özellikle sağlık hizmetleri ve sosyal destek konularında önlemler alınması üzerinde durmuştur (Sun ve Yang, 2021).

Altıparmak ve Akman (2023) çalışmalarında, Şanlıurfa’da Suriyeli göçmenlerin kronik hastalık oranını %15,2 olarak tespit etmiştir, %40 katılımcının sağlık hizmeti alabildiğini, bunların %76,5’inin devlet hastanesinde muayene olduğunu belirlemişlerdir (Altıparmak ve Akman, 2023). Aynı doğrultuda daha önceki bir çalışmada Önal ve Keklik (2016) Isparta ilinde bulunan katılımcılarda kronik hastalık oranını %17,4 olarak tespit etmiştir ve çoğunlukla devlet hastanesinde sağlık hizmeti kullanıldığını (%59,4) belirlemişlerdir (Önal ve Keklik, 2016).

Doocy vd. (2015) çalışmalarında, Ürdün’e göçen Suriyeli göçmenlerde kronik hastalık yükünü yüksek, sağlık kuruluşuna başvurma durumunu düşük bulmuştur. Katılımcılarda sıklığa göre hipertansiyon, artrit, diyabet, kronik solunum yolu hastalıkları ve kardiyovasküler hastalık tanıları olduğu ve 1363 kronik hastanın %84,7’sinin Ürdün’de sağlık hizmeti aldığı gösterilmiştir (Doocy vd., 2015).

TARTIŞMA

Tüm dünyada meydana gelen iç ya da dış göçün, bireylerin sağlık durumu üzerine olumsuz etkileri olduğunu önceki çalışmalar göstermektedir. Göç sağlık sorunları veya kronik hastalık sayısı ile doğrudan ilişkilidir. Bunun nedeni stres, beslenme ve yaşam tarzı değişikliklerinin göçmenleri kronik hastalıklara yatkın hale getirmesidir. Kronik hastalıklarda sağlık hizmetlerine erişim önemli bir faktördür. Buna rağmen göçmenlerin sağlık hizmetinden yararlanmalarında zorluklar mevcuttur. Bu durum kronik hastalıkların tanı ve tedavisinde sorun teşkil etmektedir (Balcılar ve Gülcan, 2022; Sun ve Yang, 2021; Akombi-Inyang vd., 2021).

Mevcut çalışmada göçmenliğin insan sağlığına olumsuz etkileri olduğu ve kronik hastalıkların tanılanması, tedavisi ve önlenmesi konusunda sağlık kurumlarına erişebilmelerinin önemi gösterilmiştir. Literatürde bulunan ulusal ya da uluslararası istatistiksel veriler; mevcut çalışmanın verilerini destekler niteliktedir (MPI, 2013; Commodore-Mensah vd., 2018).

Ulusal sağlık anketlerinden alınan verilerin analizi ile yapılan bir çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki göçmenlerin çoğunluğunun hipertansiyon, obezite ve diyabet gibi hastalık yükünü taşıyor olduğu gösterilmiştir (Commodore-Mensah vd., 2018). Aynı doğrultuda yapılmış bir başka

çalışmada ABD’li Latin olmayan kadınlarda diyabet prevalansı %5.7 iken, yeni göçmen Latin kadınlarda prevalans %2.2 bulunmuştur. Bu kadınlar göçten 10 yıl sonra izlendiğinde, diyabet prevalansının %9.8’e yükseldiği, yani yerel halktan daha yüksek olduğu görülmüştür (MPI, 2013). Daha yakın tarihli bir çalışmada İtalya’nın Bologna bölgesindeki diyabetli nüfus verileri Marchesini vd. (2024) tarafından analiz edilmiş; göçmenlerde diyabet yaygınlığı %12,4 olarak toplam popülasyona göre daha yüksek bulunmuştur. Diyabetli vakalar arasında göçmenlerin hastalık oranı 2011’de %11,7’i iken, 2019’da %26,5’e kadar arttığı, metabolik kontrolün ve tedavi protokollerine uyumun düşük olduğu gösterilmiştir (Marchesini vd., 2024).

Tüm bu çalışmalardan yola çıkarak göçmen nüfus için kronik hastalık riskleri ile ilgili önleyici tedbirlerin alınması zaruri gözükmemektedir. Buna rağmen tüm insanların temel haklarından birisi olan “sağlık hakkı” göçmenlerde gerek hastalık risk faktörlerinin artışı gerekse sağlık hizmetlerine erişimde yaşadıkları sorunlar nedeniyle “sağlık eşitsizliği” olarak karşımıza çıkmaktadır (Turhan vd., 2021). İlave olarak kronik hastalık yükü olan göçmenlerin, kronik hastalık yönetiminin doğası gereği düzenli takip gerektirmesi, birçok tıp dalında uzmanlaşmış doktor ile yürütülüyor olması, beslenme ve yaşam tarzı düzenlemeleri gerektirmesi var olan sağlık eşitsizliğini arttırmaktadır (Akdemir ve Birol, 2020). Naja vd. (2019) Suriyeli göçmenlerin akını ile ev sahibi ülkelerin sağlık sistemlerinin yetersiz kaldığını tespit etmişlerdir. Bunun sonucunda, bu ülkelerin sağlık sistemlerinde göçmenlerin akut sağlık ihtiyaçlarıyla ilgilenilmesinin genellikle kronik hastalıkların tedavisinde ihmellere neden olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle kronik hastalıkların alevlendiğine, prognozun kötüleştiğine hatta ölümlerle sonuçlandığına dikkat çekmişlerdir (Naja vd., 2019).

Göçmenlerin sağlıksız yaşlanma riskiyle karşı karşıya olması nedeni ile 28 Avrupa ülkesini kapsayan 16 yıllık retrospektif bir kohort çalışma; kronik sağlık sorunlarının sayısı, gelişme yaşı açısından göçmen-yerli eşitsizliklerini araştırmıştır. Avrupa’da Sağlık, Yaşlanma ve Emeklilik Anketi’nden alınan verilerin analizinde; göçmenlerin her yaşta yerleşik nüfusa göre daha fazla kronik rahatsızlığa sahip olduğunu, ancak hastalık gelişme yaşının göçmenler arasında yerleşik nüfusa göre daha yavaş olduğunu göstermiştir. Bu beklenmedik durumun sağlık davranışları ile açıklanabileceği, bir başka açıklamanın da göçmenlerin memleketine dönerek takip sisteminde kaybedilmesi olduğu ifade edilmiştir (Jang vd., 2023). Literatürde rastlanan bir çalışma önerisinde ise vurgulanmak istenilen Sahra altı Afrikalı (SSA) göçmenler arasında beslenme ve yaşam tarzı değişikliklerinin göçmenleri kronik hastalıklara yatkın hale getirebileceğidir. Bu nedenle gerekli müdahalelerin yapılması için politikalara öncelik verilmesi gerekliliği belirtilmektedir (Akombi-Inyang vd., 2021).

Sağlık eşitsizliklerine maruz kalanlar arasında yer alan göçmen nüfus benzersiz bir grup olarak nitelendirilmelidir. Göçmenlerin kimlik özellikleri, göçten oldukça fazla etkilenen çoklu faktörlerin bir ürünüdür (Squires vd., 2022). Örneğin göçmen karışıklığı gibi nedenlerle yaşadıkları kronik stresin etkisi ile ABD’de yaşayan Latin göçmenlerin sistemik enflamasyon ve kronik hastalık geliştirdiklerini, sağlık sistemine farklı nedenlerle ulaşamadıklarını belirten çalışmalar mevcuttur (Lommel vd., 2019; Stafford vd., 2023).

Bu bilgilerin doğrultusunda yerleşik nüfusta bile yönetimi zor ve karmaşık olan kronik hastalıklar; göçmenlerin mortalite ve morbilitesinde oldukça önemli yer kaplamaktadır. Çoğu zaman acil sağlık müdahaleleri kapsamında düşünülmediği, yeterli düzeyde sağlık kurumuna ulaşımın sağlanmadığı ve

birtakım malzeme ve ilaçların temininde sıkıntılar yaşandığı çalışmalarda belirtilmiştir (Lommel vd., 2019; Stafford vd., 2023; Bayram ve Sakarya, 2024; Naja vd., 2019).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın sonuçlarına göre, göç kronik hastalıkların oluşmasında, tanınmasında ve tedavisinde olumsuz etkiye sahiptir. Kronik hastalıkların yönetimi sağlık hizmetine ulaşım, ilaç ve bakım malzemelerinin tedariki, diyeteye uygun beslenme ve sedanter yaşamdan korunma gibi pek çok önemli unsuru içermektedir. Bu durumda kronik hastalık yönetiminde sağlık sisteminin tek başına yeterli olmayacağı aşikardır. Bu multidisipliner bakım yaklaşımı gereksiniminden dolayı kronik hastalıklara göç politikalarında yer ayrılması gerekmektedir. Göç alan ülkeler için kronik hastalıklar iş görmezlik, hastalık yükü ve bakım maliyetleri açısından sosyoekonomik bir sorun olmaya devam etmektedir. Tüm bu nedenlerle gelişen ve değişen teknolojiyle birlikte global kronik hastalık takip sistemlerinin kurulması, her ülkenin bilgilerini bu sisteme entegre etmesi kronik hastalık yönetiminde bir kez daha önem kazanmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akdemir, N., & Birol, L. (2020). *İç hastalıkları ve hemşirelik bakımı*. Ankara: Akademisyen Kitapevi.
- Akombi-Inyang, B., Huda, M. N., Schutte, A. E., Macniven, R., Lin, S., Rawstorne, P., Xu, X., & Renzaho, A. (2021). The association between post-migration nutrition and lifestyle transition and the risk of developing chronic diseases among sub-saharan African migrants: A mixed method systematic review protocol. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(9), 4706. [doi.10.3390/ijerph18094706](https://doi.org/10.3390/ijerph18094706)
- Altıparmak, Y.D., & Akman, M. (2023). Şanlıurfa'da yaşayan Suriyeli mültecilerde kronik hastalık prevalansı ve sağlık hizmetinden yararlanma durumu. *TJFMPC*. 2023;17(1):150-6. [doi.10.21763/tjfmpe.1170349](https://doi.org/10.21763/tjfmpe.1170349)
- Balcılar, M., & Gülcan, C. (2022). Factors associated with self-reported chronic diseases of Syrian refugees in Turkey. *Annals of Global Health*, 88(1), 62. [doi.10.5334/aogh.3794](https://doi.org/10.5334/aogh.3794)
- Bayram, T., & Sakarya, S. (2024). İsviçre'de yaşayan Türkiye kökenli göçmen kadınların kronik hastalık deneyimi: Niteliksel bir çalışma. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*. 2024;9(2):114-28. doi. [10.35232/estudamhsd.1432980](https://doi.org/10.35232/estudamhsd.1432980)
- Beşer, A., Tekkaş Kerman, K., & Özet, S. (2017). Göç eden bireylerin öncelikli sağlık sorunları ve sağlık hizmetine ulaşımındaki engeller. *Türkiye Klinikleri J Public Health Nurs-Special Topics*, 3(3), 143-8.
- Commodore-Mensah, Y., Selvin, E., Aboagye, J., Turkson-Ocran, R. A., Li, X., Himmelfarb, C. D., Ahima, R. S., & Cooper, L. A. (2018). Hypertension, overweight/obesity, and diabetes among immigrants in the United States: An analysis of the 2010-2016 national health interview survey. *BMC Public Health*, 18(1), 773. doi. [10.1186/s12889-018-5683-3](https://doi.org/10.1186/s12889-018-5683-3)
- Deniz, A., & Yıldırım, Y. (2018). Göçün başka bir boyutu: Kronik hastalıklar. *AKTD*;27(3):261-273. [doi.10.17827/aktd.356378](https://doi.org/10.17827/aktd.356378)
- Doocy, S., Lyles, E., Robertson, T., Akhu-Zaheya, L., Oweis, A., & Burnham, G. (2015). Prevalence and

care-seeking for chronic diseases among Syrian refugees in Jordan. *BMC Public Health*, 15, 1-10. [doi.10.1186/s12889-015-2429-3](https://doi.org/10.1186/s12889-015-2429-3)

Jang, S. Y., Oksuzyan, A., Myrskylä, M., van Lenthe, F. J., & Loi, S. (2023). Healthy immigrants, unhealthy ageing? Analysis of health decline among older migrants and natives across European countries. *SSM-Population Health*, 23, 101478. doi. [10.1016/j.ssmph.2023.101478](https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2023.101478)

Lommel, L.L., Thompson, L., Chen, J.L., Waters, C., & Carrico, A. (2019). Acculturation, inflammation, and self-rated health in Mexican American immigrants. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 21(5), 1052–1060. doi.[10.1007/s10903-018-0805-7](https://doi.org/10.1007/s10903-018-0805-7)

Marchesini, G., Gibertoni, D., Giansante, C., Perlangeli, V., Grilli, R., Scudeller, L., Descovich, C., & Pandolfi, P. (2024). Impact of migration on diabetes burden: Audit in the metropolitan area of Bologna, Italy. *Journal of Endocrinological Investigation*, 47(2), 411–420. doi. [10.1007/s40618-023-02157-6](https://doi.org/10.1007/s40618-023-02157-6)

Migration Policy Institute (MPI) (2013). Health outcomes of Mexican immigrant women in the United States. [Çevrim-içi: <https://www.migrationpolicy.org/article/health-outcomes-mexican-immigrant-women-united-states>], Erişim Tarihi: 18 Şubat 2025

Naja, F., Shatila, H., El Koussa, M., Meho, L., Ghandour, L., & Saleh, S. (2019). Burden of non-communicable diseases among Syrian refugees: A scoping review. *BMC Public Health*, 19(1), 637. doi.10.1186/s12889-019-6977-9

Önal, A. & Keklik, B. (2016). Mülteci ve sığınmacıların sağlık hizmetlerine erişimde yaşadığı sorunlar: Isparta ilinde bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(15), 132-148. doi. [10.21076/vizyoner.252112](https://doi.org/10.21076/vizyoner.252112)

Stafford, A. M., Tanna, A., Bueno, K. M., Nagy, G. A., Felsman, I. C., de Marchi, S., Cholera, R., Evans, K., Posada, E., & Gonzalez-Guarda, R. (2023). Documentation status and self-rated physical health among latinx young adult immigrants: The mediating roles of immigration and healthcare stress. *Journal of Racial and Ethnic Health Disparities*, 10(2), 761–774. [doi.10.1007/s40615-022-01264-z](https://doi.org/10.1007/s40615-022-01264-z)

Sun, N., & Yang, F. (2021). Impacts of internal migration experience on health among middle-aged and older adults-Evidence from China. *Social Science & Medicine (1982)*, 284, 114236. doi [10.1016/j.socscimed.2021.114236](https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2021.114236)

Squires, A., Thompson, R., Sadarangani, T., Amburg, P., Sliwinski, K., Curtis, C., & Wu, B. (2022). International migration and its influence on health. *Research in Nursing & Health*, 45(5), 503–511. [doi.10.1002/nur.22262](https://doi.org/10.1002/nur.22262)

Turhan, S., Gürsoy, S., & Karakullukçu, S. (2021). Türkiye’de göçmenlere sunulan sağlık hizmetleri için yürütülen iletişim çalışmaları. *Turkish Journal of Public Health*, 19(3), 286-294. doi. [10.20518/tjph.891519](https://doi.org/10.20518/tjph.891519)

Un Migration (IOM) (2016). World Migration Report 2024. [Çevrim-içi:https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf], Erişim Tarihi: 18 Şubat 2025

ENERJİ SEKTÖRÜNDE KADIN ERKEK EŞİTSİZLİĞİ
INEQUALITY BETWEEN MEN AND WOMEN IN THE ENERGY SECTOR

Prof. Dr. Ayşe YİĞİT ŞAKAR

Istanbul Rumeli University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of
Aviation Management, Istanbul

ORCID NO: 0000-0002-1432-9398

Prof. Dr. Mehmet Müjdat ŞAKAR

Professor Emeritus, Marmara University Faculty of Economics, Istanbul

ORCID NO: 0000-0002-0228-046X

ÖZET

Enerji sektörü, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, çevresel, sosyal ve kültürel boyutları açısından önemli bir rol üstlenmektedir. Sektörün erkek egemen yapısı ve kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerine dayalı önyargı, sektörde cinsiyet temelli eşitsizliklere yol açmaktadır. STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) alanlarında eğitim alan kadın sayısının yetersizliği teknik işlerde ve yönetici kademelerinde istihdam edilmesini engellemektedir. Kadınlar genellikle idari ya da iletişim odaklı pozisyonlarda çalışmakta ve toplumsal rolleri nedeniyle sektörden erken ayrılmaktadır. Yenilenebilir enerji sektöründe kadınların temsili, geleneksel enerji alanlarına göre daha yüksek olmakla birlikte, teknik pozisyonlarda hâlâ erkekler ağırlıktadır. Bu sebeple temiz enerji yatırımları ve cinsiyet eşitliğini önceleyen politikalar, sadece istihdamı ve toplumsal adaleti artırmakla kalmayacak; aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmaya katkı sağlayacaktır. Türkiye'de ve dünyada kadınların sektöre katılımını artırmayı hedefleyen çeşitli stratejiler ve eylem planları geliştirilmektedir. Eşitliği destekleyen politikalar, eğitimde fırsat eşitliği, farkındalık çalışmaları, kadın işbirliğini destekleyici ağlar ve teşvik mekanizmaları gibi araçlarla kadınların sektördeki temsili güçlendirilerek sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlanacaktır. Bu çalışma, enerji sektöründe cinsiyet temelli eşitsizlikleri ele almakta ve eşitlikçi politika önerileri sunarak sektörde adil çalışma koşullarının oluşturulmasını hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: STEM, Teşvik Politikaları, Sürdürülebilir Kalkınma, Enerji Sektörü, Cinsiyet Eşitliği, Vergi Teşviki

ABSTRACT

Regarding the economic, social, and cultural facets of sustainable development, the energy sector is significant. Gender inequality is ultimately caused by the sector's male-dominated structure and discrimination based on gender role stereotypes. Women cannot establish themselves in technical positions or at management levels if STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) education is delayed. Due to social constraints, women typically leave the fire early and work in administrative or communication-focused roles. While men predominate in technical roles, women are more represented in the renewable energy sector than in traditional energy intensity. Consequently, investments in clean energy and gender equality-focused policies will not only improve social justice and employment, but they will also help achieve sustainable development. In order to boost women's contribution to the sector, a number of initiatives and action plans are being established in Turkey and globally. Tools that increase women's presence in the field and promote sustainable growth include

policies that promote equality, equal chances in school, central studies, women's cooperation support networks, and support services. By providing egalitarian policy proposals, this study attempts to reduce gender-based disparities in the energy sector and establish equitable working conditions.

Keywords: STEM, Incentive Policies, Sustainable Development, Gender Equality, Energy Sector, Tax Incentive

GİRİŞ

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, çevresel, toplumsal ve kültürel boyutları bir bütün olarak ele alındığında enerji, sürdürülebilir kalkınmaya giden yolda önemli sürükleyici güçlerinden biridir. Sanayide, ulaşımda, tarımda, konutlarda ve teknolojiye yoğun bir biçimde enerji kullanılmaktadır. Enerji kullanımının yol açtığı sonuçlar iklim değişikliklerine de sebep olmaktadır.

Enerji toplumsal anlamda hem kadınlar hem de erkekler için iş hayatında ve günlük yaşamda kullanılan vazgeçilmez bir araçtır. Ancak günümüzde dünya genelinde enerji politikaları kadın ve erkeklere fırsat eşitliği sunmakta yetersiz kalmaktadır.

Yapısal hale gelmiş cinsiyet temelli eşitsizlik uygulamaları, dünya genelinde kadınların eğitim tercihlerinden enerji sektörüne katılımları ve sektörde kalıcılıklarına kadar pek çok noktada engel oluşturmaktadır (EIGE, 2023:95).

Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (Organization for Security and Co-operation in Europe–OSCE)’nin 2024 yılında yayınlanan “*Advancing a Just Energy Transition in Central Asia: Women’s Key Role in the Energy Sector- Orta Asya’da Adil Bir Enerji Geçişinin İlerlemesi: Kadınların Enerji Sektöründeki Kritik Rolü*” başlıklı çalışmasında kadınların önündeki engelin, kadınların erkek egemen sektörde kariyer yapmasına yönelik köklü önyargılardan, erkeklerden daha fazla ev işleriyle ve bakım işleriyle uğraşmalarını bekleyen geleneksel normlardan kaynaklandığı ifade edilmiştir. Ayrıca çalışmanın sonuçlarına göre Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan’ı içeren bölge ülkelerindeki faaliyet gösteren enerji sektöründeki kadınların karşılaştıkları engellerle dünyanın diğer ülkelerindeki durumlar benzerlik göstermektedir (Organization for Security and Co-operation in Europe [OSCE], (2024). Bu durum hem Avrupa Birliği ülkeleri hem de Türkiye için de benzerdir.

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutundan bakıldığında, enerji politikalarında cinsiyet ayrımcılığının önlenmesi, örneğin temiz enerji sektöründe kadın istihdamının artırılması, kadınların üst yönetimde daha yüksek oranda temsil edilmesi, liderlik becerilerinin geliştirilmesi, kadın girişimciliğinin desteklenmesi, enerji yoksulluğunun azaltılması, toplumsal refaha olumlu katkı sağlayacak, istihdamı arttıracak ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi destekleyecektir.

Konuya sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutundan yaklaşıldığında, insan haklarının korunmasına, adaletin sağlanmasına, toplumda eşitsizliklerin azaltılmasına ve yoksullukla mücadeleye destek sağlayacaktır.

Çevresel boyutuyla bakıldığında iklim değişikliği ile mücadele, biyolojik çeşitliliğin korunması ve çevre kirliliğinin azaltılmasına katkı sunacağı muhakkaktır.

Kültürel boyutuyla konuya yaklaşıldığında ise enerji sektöründe kadın girişimci, mühendis ve yöneticilerin artması, “enerji sektörü erkek egemen bir sektördür” algısını değiştirecektir. Kadınların

fen, teknoloji, mühendislik ve matematik alanında eğitimlerinin desteklenmesi sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden nitelikli eğitime ulaşılmasını kolaylaştıracaktır. Sürdürülebilir enerji kullanımında kadınlar, geçmişten gelen bilgi ve uygulamaları günümüzün modern uygulamalarına entegre etmede önemli katkı sunacaktır.

Bu çalışmada enerji sektöründe kadınlara yönelik cinsiyet eşitsizliği konusu ele alınmış, cinsiyet temelli yaklaşımların yol açtığı engellere değinilmiş, cinsiyet dengesizliğini ortadan kaldıracak politikaların sürdürülebilir kalkınmaya katkısına vurgu yapılmış ve politika önerilerine yer verilmiştir. Araştırmada Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency-IEA) raporları, Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü (European Institute for Gender Equality-EIGE), Avrupa Komisyonu (European Commission –EC) ve OSCE gibi kurum ve kuruluşların raporları incelenmiştir. Bu kapsamda enerji sektöründe kadın ve erkek eşitsizliği uygulamaları, enerji iş gücü piyasasında istihdam süreçleri, enerji ile ilgili eğitim süreçleri ve karar alma süreçleri açısından değerlendirilmiş ve öneriler sunulmuştur.

1. ENERJİ İŞ GÜCÜ PİYASASINDA İSTİHDAM SÜREÇLERİNDE EŞİTSİZLİK

Enerji iş gücü piyasasında istihdam süreçlerinde eşitsizlik uygulamalarının temel nedenlerinden biri geçmişten günümüze erkek egemen bir sektör olarak algılanması ve buna göre yapılanmasıdır.

Dünya genelinde kadın iş gücü, toplam iş gücünün %39'unu oluşturmasına rağmen, 2023 yılı itibarıyla enerji sektöründeki kadın istihdam oranı %20'nin altında kalmıştır (IEA, 2024: 39). IEA' nın 2022 yılında yayınlanan “*Understanding Gender Gaps in Wages, Employment and Career Trajectories in the Energy Sector-Enerji Sektöründe Ücretler, İstihdam ve Kariyer Yollarındaki Cinsiyet Farklarını Anlamak*” raporuna göre, enerji sektöründe çalışan kadın sayısı, diğer sektörlerle kıyasla daha azdır ve cinsiyet farkı da enerji dışındaki sektörlerden iki kat daha büyüktür (IEA, 2022).

Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde enerji sektöründe yaklaşık 1,85 milyon kişi çalışmaktadır ve bunların %24,5'i kadındır. Bu oran, ABD'deki %22,7 oranından biraz daha yüksektir (Avustralya ve Kanada için veri mevcut değildir) ancak Avrupa'daki çoğu diğer ekonomik sektörlerle kıyasla çok daha düşüktür (European Commission vd., 2024: “Policy Briefs”).

AB enerji sektöründe üst düzey yöneticiler arasında kadınların payı %18'dir; bu oran ABD ve Avustralya'da (%15) ve Kanada'da (%13) olandan daha yüksektir. Avrupa içinde ise, kadınların üst düzey yöneticiler arasındaki temsil oranı, İskandinav ülkeleri, bazı Güney Avrupa ülkeleri (Portekiz, İtalya), Belçika, Avusturya ve Fransa gibi ülkelerde daha güçlüdür (European Commission vd., 2024: “Policy Briefs”).

Budak vd. (2024)'nin *Türkiye Enerji Sektöründe Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Araştırması* verilerine göre enerji sektöründe kadın çalışanların toplam çalışanlar içindeki oranı %20.6, kadın yöneticilerin oranı ise %27,6'dır. Yönetim seviyesine göre kadın yöneticilerin toplam yöneticiler içindeki oranı alt düzeyde %26, orta düzeyde %34 iken üst düzeyde %23 olarak gerçekleşmektedir. Yönetim seviyesinde orta kademe yöneticilerin oranı diğerlerine göre yüksektir. Türkiye'de kadın yöneticilerin oranı AB ülkeleri ve ABD'den yüksektir.

Enerji sektöründeki cinsiyet eşitsizliğini gözler önüne seren ve sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutuna zarar veren bu veriler cinsiyetler arası fırsat eşitsizliğini artırırken sektördeki çeşitliliği de

olumsuz etkilemektedir. Bu durumun ortadan kaldırılmasında temiz enerji yatırımları önemli bir seçenek olarak öne çıkmaktadır. Temiz enerji yatırımları, yenilenebilir kaynaklardan elde edilen, kullanıldığında çevreyi kirletmeyen ve enerji verimliliği sayesinde tasarruf edilen veya geri kazanılan sürdürülebilir enerji yatırımlarını ifade etmektedir. Örneğin, güneş enerjisi sektöründe kadın çalışanların oranı yaklaşık %40 iken, bu oran petrol ve gaz endüstrisinde %14'ün, kömür sektöründe ise %8'in altındadır. Ayrıca temiz enerji sektöründe özellikle güneş ve rüzgâr endüstrilerinde üst düzey yönetici pozisyonlarında kadınların oranı %25'ten fazladır (IEA, 2024: 39).

Enerji dönüşümü yeni iş ve pozisyonlar yaratıyor olsa da, yenilenebilir enerji sektöründe erkek mühendislerin teknik işleri, kadınların ise idari görevleri üstlendiği geleneksel iş dağılımı devam etmektedir. Yenilenebilir enerji sektöründe daha fazla teknik beceri gerektiren meslekler – örneğin metal işçiliği, yalıtım uzmanlığı, sıhhi tesisat ve boru döşeme, elektrikçilik, ısıtma-soğutma uzmanlığı gibi alanlar – yine çoğunlukla erkeklerin egemenliğindedir (EIGE, 2016:6; Clancy ve Feenstra, 2019:20). Kadınlar, genellikle daha düşük nitelik gerektiren işlerde, ağırlıklı olarak idari işler ve iletişim alanlarında istihdam edilmektedir (CEDEFOP; OECD, 2015:42).

Yenilenebilir enerji sektöründeki kadınların oranının geleneksel enerji sektörüne (nükleer, petrol, doğalgaz, kömür) kıyasla daha yüksek olmasının birkaç sebebi vardır (OSCE, 2024:17). Bunlardan ilki yenilenebilir enerji sektörünün sosyal ve çevresel açıdan net bir amaca sahip işler sunması sebebiyle kadınların bu sektöre, geleneksel enerji endüstrisine nazaran daha çok ilgi göstermesidir. İkincisi, yenilenebilir enerji sektörünün nispeten yeni şirketlerin yoğun olduğu genç bir sektör olması ve bu şirketlerin, geleneksel şirketlerde görülen erkek egemen çalışma kültürlerine sahip olmamasıdır. Üçüncüsü ise yenilenebilir enerji sektöründe gereken geniş beceri yelpazesi, farklı eğitim geçmişlerine sahip kadınların sektöre girmesine ve burada başarılı olmalarına imkân sağlayabilmektedir. Bunlara ek olarak kadınların madenlerde çalıştırılma yasağı da bir sebep olarak değerlendirilebilir.

Kadınların enerji sektöründe her yaşta işgücü piyasasından ayrılma olasılığı erkeklerden daha yüksektir. Erkek çalışanlar, genellikle daha yüksek ücretli ve üretken firmalara geçerek kariyer basamaklarını tırmanırken; kadınlar daha çok mevcut pozisyonlarında kalmakta, başka firmaya geçmemekte, bu da yaş ilerledikçe firmalar arası cinsiyete dayalı ücret farkının artmasına yol açmaktadır (IEA, 2022). Ayrıca düzensiz çalışma saatleri veya acil seyahat gerektiren işlerin, iş-aile yaşam dengesini zorlaştırması nedeniyle kadınları bu tür pozisyonlardan ve enerji sektöründen uzaklaştırarak diğer sektörlere geçme olasılığını arttırmaktadır (Clancy ve Feenstra, 2019:20). Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (The International Renewable Energy Agency) IRENA'nın enerji alt sektörlerinde kadınlar üzerine yapılan çevrimiçi anketlerinde, katılımcılar çocuk ve aile dostu politikaların eksikliğine dikkat çekmişlerdir. Örneğin, anket katılımcıları, doğum izni veya ebeveyn izni almanın, işlerine olan bağlılıklarının meslektaşları ve işverenleri tarafından sorgulanmasına yol açtığını belirtmişlerdir (IRENA, 2019). Çalıştıkları firmadan ayrılan kadın çalışanlar, iş gücünden tamamen çekilme, enerji sektöründe başka bir firmaya geçme ya da sektör dışı bir firmada çalışma gibi farklı yönelimlerde bulunabilmektedir (IEA, 2022).

Tüm sektörlerde olduğu gibi enerji sektöründe de kadın çalışanların; annelik, ailenin yaşlı bireylerinin bakımı, mesleki eğitim gibi konularda sorumluluk almak durumunda kaldığı görülmektedir. Enerji sektöründe kadınları çalışma hayatında kalmalarının sağlanabilmesi için, işverenlerin yarı zamanlı veya esnek çalışma (evden çalışma dahil) seçeneklerini sunabilecekleri ifade edilmektedir (Clancy ve Feenstra, 2019: 44). Ancak Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization - ILO), yarı

zamanlı çalışmanın olumlu yönlerinin yanı sıra olumsuz etkilerine de dikkat çekmektedir. ILO'ya göre, yarı zamanlı çalışma seçeneği; tam zamanlı çalışmaya kıyasla daha düşük toplam gelire, daha sınırlı sosyal güvenlik haklarına, sınırlı kariyer gelişimine ve geleneksel aile rollerini pekiştirilmesine yol açarak toplum içinde cinsiyet eşitsizliğini artırma riskini barındırmaktadır (ILO, 2004; ILO, 2016).

Enerji iş gücü piyasasında görülen eşitsizliğin sebeplerinden biri de Fen, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik (Science, Technology, Engineering, and Mathematics- STEM) alanlarında yetişmiş kadın sayısının yeterli olmamasıdır. Nitekim IEA'nın verilerine göre yenilenebilir enerji alanında kadın çalışanların oranı yüksek olsa da, enerji sektöründeki STEM alanlarını kapsayan pozisyonlarda kadın oranı görece daha düşüktür (IEA, 2024: 39). Bu sorunun temelinde de STEM alanında eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanamaması, kalıplaşmış toplumsal rol algıları, STEM alanında kariyer ve eğitim konusunda farkındalığın ve kariyer koçluğunun yetersiz olması gibi sebeplerin yattığı ifade edilebilir. Kadınların sektörde üst düzey liderlik ve yöneticilik pozisyonlarında yeterince yer almaması ve bunun cinsiyet dengesizliğini derinleştirilmesi, enerjiyle ilgili uzmanlık gerektiren STEM alanlarına daha fazla kadının katılımının teşvik edilmesini zorunlu kılmaktadır.

Enerji sektöründe kadınlara yönelik ayrımcılığın uygulandığı diğer bir konu da enerji dışındaki sektörlerde göre kadın çalışanların erkek çalışanlardan daha **düşük ücret** almalarıdır. OECD ülkelerinde yenilenebilir enerji alanında kadın istihdamına yönelik mevcut araştırmalar, sektörde ortalama ücretlerin diğer sektörlerde kıyasla daha yüksek olmasına rağmen, kadınların meslek gruplarının tamamında erkeklerden daha az kazandığını ortaya koymaktadır (IRENA, 2019:4). IRENA'nın 2018 yılında yapmış olduğu çevrimiçi ankete katılanların yaklaşık üçte ikisi, yenilenebilir enerji sektöründe aynı pozisyonda çalışan kadınların erkeklerden daha az ücret aldığını düşünmektedir. Kadın katılımcıların %70'i erkeklerin daha fazla ücret aldığını düşünürken, erkek katılımcılarda bu oran %37'dir (IRENA, 2019:12).

Enerji sektöründe kadınların ücretleri, erkeklerin ücretlerinden %20 daha azdır. Cinsiyete dayalı ücret farkı, firmalarda benzer becerilere sahip erkekler ve kadınlar arasındaki ücret farklarıyla açıklanmaktadır. Firmalar arası cinsiyete dayalı ücret farkı unsuru, enerji sektöründeki düşük vasıflı çalışanlar için daha önemliyken, beceri seviyesinden bağımsız olarak diğer sektörlerdeki çalışanlar için nispeten daha az önem taşımaktadır. Görev ve sorumluluklardaki farklılıklar, tüm firmalarda cinsiyetler arası ücret farkı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (IEA, 2022).

Enerji sektöründe görülen cinsiyete dayalı ücret farklılıklarının nedeni doğrudan ücret ayrımcılığı olabileceği gibi başka sebepler de vardır. Kadınların genellikle daha düşük ücretli, teknik niteliği olmayan idari görevlerde ve alt kademelerde istihdam edilmesi bu nedenlerden biridir. Erkeklerle kıyasla daha düşük pazarlık güçlerinin olması ücretlerde farklılıklara yol açan diğer bir sebeptir. Ayrıca çocuk bakımı ve aile sorumlulukları nedeniyle kariyerlerine ara verme ihtimalinin daha yüksek olması, işverenlerin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili önyargıları ve değer yargıları da ücret eşitsizliğinin derinleşmesinde etkili olmaktadır (IRENA, 2019:12).

Kadınların enerji sektöründeki varlığını ve katılımını artırmaya yönelik eğilimleri anlamak ve politikalar geliştirmek kritik öneme sahiptir. Sektördeki cinsiyet dengesizliğini ortadan kaldırmaya yönelik enerji politikaları, toplumsal adaletin tesis edilmesine katkı sağlayacağı gibi sektörde yenilikçi teknolojilerin geliştirilmesine, verimliliğin artırılmasına da katkı sunacaktır. Temiz enerji ve enerji dönüşüm süreçlerinde cinsiyet odaklı engellerin kaldırılması, kadın istihdamının gerek girişimci, gerek üst düzey

yönetici ve tüm seviyelerde artırılması politika hedefi olarak belirlenmelidir. Ücret politikalarında şeffaflık, kariyer gelişiminde mentörlük ve bilgilendirme desteği, terfilerde ayrımcılık yapılmaması, sosyal ve kültürel normlarda değişim için farkındalık çalışmaları katkı sunacaktır.

2. ENERJİ SEKTÖRÜNE YÖNELİK EĞİTİMDE EŞİTSİZLİK

Yapısal cinsiyet temelli eşitsizlik uygulamaları, kadınların eğitim tercihlerinden enerji sektörüne katılım ve sektörde kalıcılıklarına kadar pek çok noktada engel oluşturmaktadır (EIGE, 2023). Gerek dünya ülkeleri gerekse Türkiye enerji sektöründe cinsiyet ayrımcılığı, STEM eğitimindeki cinsiyet eşitsizlikleriyle yakından ilişkilidir Enerji sektöründe ihtiyaç duyulan alanlarda eğitim alan kadınların sayısında umut verici artışlar gözlemlenmektedir ve bu durum gelecekte önemli değişimleri beraberinde getirebilecektir. Son yıllarda kadınların STEM alanlarına girişinde belirgin bir artış yaşanmıştır. 2022 yılında, biyolojik ve tıbbi bilimler (mezunlarının enerji sektöründe çalışma olasılığı daha düşük olduğu için) hariç tutulduğunda, STEM alanlarında lisans eğitimi alan kadınların oranı Amerika Birleşik Devletleri'nde ortalama %29, Avrupa Birliği'nde (AB) %34 ve Hindistan'da %44 olmuştur (IEA, 2024:39). AB'de, kadınlar doğa bilimleri ve teknolojilerinde üniversite mezunlarının yaklaşık %36'sını, mühendislik, üretim ve inşaat alanlarında ise %27'sini oluşturmaktadır. AB'de farklı STEM alanlarında cinsiyet ayrımcılığı oranları değişiklik göstermektedir. Örneğin, enerji sektörüyle yakın ilişkili olan ICT (Bilişim Teknolojileri) ve mühendislik, üretim ve inşaat alanları, erkek mezunlarının egemen olduğu STEM alanlarıdır (EIGE, 2023).

Türkiye'de ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın 2024-2028 Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı'nda lisans düzeyinde kadın oranının en az olduğu alanlar Mühendislik ve Mühendislik İşleri (%21,28), Bilişim Teknolojileri (%24,52), Mühendislik, İmalat ve İnşaat (%31,17) olduğu belirtilmiştir. Söz konusu eylem planında bu oranların zorunlu örgün eğitim kademelerinden başlayarak teknoloji ve mühendislik gibi sayısal alanlarda kadının güçlenmesine yönelik STEM yaklaşımı ile çalışmalar gerçekleştirilmesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Kız öğrencilerin STEM alanında daha fazla yer almalarını sağlamak amacıyla okul öncesi eğitimden başlayarak eğitim sürecindeki tüm paydaşlara (hizmet sağlayanlar, eğitim profesyonelleri, veliler ve akranlar vb.) bilinçlendirme çalışmaları yapılacağı ifade edilmiştir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024).

Eylem Planı, kadınlar ve kız çocuklarına, yeşil ve dijital dönüşümle uyumlu işgücü piyasasında gerekli yeni beceri ve yeteneklerin kazandırılması stratejisini içermektedir. Bu çerçevede, dijital ekonomi için gereken nitelikli işgücünü yetiştirmek amacıyla kadınlara veri analizi, yazılım, siber güvenlik, robotik uygulamalar ve dijital iş süreçleri gibi alanlarda eğitimler verilecektir. Ayrıca, yeşil dönüşüm kapsamında rüzgâr, güneş, dalga enerjisi, gelgit enerjisi, hidrojen enerjisi, jeotermal enerji ve biokütle gibi yenilenebilir enerji sektörlerinde kadınların temsilinin ve katılımının artırılması için, bu alanlarda kız çocukları ve kadınların bilgi ve becerilerinin geliştirilmesine yönelik eğitim ve yetkinlik kazandırma çalışmaları yapılacaktır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024).

Türkiye'de 2025 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanununda Kadının güçlendirilmesi programı için 5.941.139.000 TL ayrılmıştır ve toplam bütçenin % 0,037'üne denk gelmektedir.

Budak vd. (2024), Türkiye Enerji Sektöründe Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Araştırması kapsamında Türkiye'de 115 Üniversitede 2022 yılında kabul alan toplam 9.009 öğrenci içinde kadın öğrenci oranının %29 olduğunu, temiz enerji sektöründe aktif olarak istihdam edilen (Çevre Mühendisliği, Elektrik

Mühendisliği, Enerji Sistemleri Mühendisliği, Enerji Yönetimi ve Makine Mühendisliği) bölümlere kabul edilen her bir kadına iki erkek öğrencinin karşılık geldiğini ifade etmektedirler. Aynı çalışmada bu bölümler içinde sadece Çevre Mühendisliğinde kadın öğrenci sayısının erkek öğrenci sayısının 1.5 katı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yeşil binalar sebebiyle temiz enerji sektörü ile ilişkili bölümler arasında Mimarlık Bölümünün de öne çıktığı belirtilmiştir. Enerji sektörü sadece yukarıda sayılan bölümlerle kısıtlı değildir, işletme yönetimi, finans, hukuk, kamu ve maliye politikası gibi pek çok alanla ilişkili olduğu için bu alanlarda uzmanlaşmış nitelikli kişilere de ihtiyaç vardır.

Cinsiyet dengesizliğinin azaltılması, enerji sektörüyle ilgili meslek eğitim programlarına katılan kadın sayısının artırılmasına da bağlıdır. Enerji sektöründeki işlerin %51'i genellikle belirli bir mesleki eğitim gerektirirken, enerjiyle ilgili mesleklerde kadınların oranı sektör ortalamasının oldukça altında kalmaktadır. Araştırmalar, hâlihazırda kadın oranının yüksek olduğu meslek ve sektörlerin, kadın öğrenciler ve geleceğin kadın çalışanları için daha cazip hale geldiğini göstermektedir; çünkü bu tür şirketler, sektörler veya meslekler, kadınlar tarafından daha "kadın dostu" olarak algılanmaktadır (IEA, 2024:39).

Kadınların erkek akranlarına kıyasla karşılaştığı kalıcı dezavantajlardan biri, enerji sektörü gibi istihdam olanaklarına dair kolay erişilebilir bilgi eksikliğidir. Pek çok mesleğe girişte ve bu mesleklerde başarılı olmada kişisel ağlar kritik rol oynamaktadır (IRENA, 2019). Bilgiye erişimdeki bu zorlukla birlikte enerji sektöründeki kariyer olanakları, kariyer danışmanları, öğrenci istihdam danışmanları, iş merkezleri, işe alım oturumları veya kariyer fuarları gibi resmi kanallar aracılığıyla yeterince tanıtılmamaktadır. Ücretli çırak ve staj imkanlarına adil erişimi sağlayacak politikalar enerji sektöründe eşitliği teşvik etmede önemli bir rol oynayabilir.

Kadınların erkek egemen alanlarda iş fırsatları kısıtlıdır. Bu nedenle benzer tecrübelere sahip kişilerden destekleyici bir iş ağına sahip olmaları önemlidir. Kadınlar bu ağ sayesinde önemli bağlantılar kurabilirler, işlerini geliştirebilirler ve destek sağlayabilirler (Phuong, 2024: 13).

3. KARAR ALMA SÜREÇLERİNDE EŞİTSİZLİK

Enerji sektöründe kadınlar toplumsal kabul ve normlar, ön yargılar ve cam tavan uygulamaları gibi engeller nedeniyle karar alma süreçlerinde adil bir şekilde yer alamamaktadır.

IEA'nın 2021 verilerine göre, kadınlar enerji sektöründe CEO, başkan gibi üst düzey pozisyonlarda azınlık durumundadırlar; bu pozisyonlarda yalnızca %5'lik bir temsil oranına sahiptirler (Phuong, 2024: 13).

2023 yılına ait Birleşmiş Milletler Kadın verilerine göre, 190 ülkede enerji, madencilik ve doğal kaynaklarla ilgili bakanlık pozisyonlarının yalnızca %11'i kadınlar tarafından tutulmaktadır (Women in Politics: 2023, 2023). Bu veri, enerjiyle ilgili politikalara kadınların katılım oranı da düşük seviyede olduğunu göstermektedir. Avrupa Birliği'nde enerji ile ilgili ulusal bakanlıklarda üst düzey karar alma pozisyonlarında kadınların oranı %26'dır. Özellikle enerji sektörü, %17 oranıyla kadınların en düşük katılım oranına sahip olduğu alandır (Phuong, 2024: 13).

Enerji sektöründe kadınların karar alma süreçlerine dahil edilmesinin desteklenmesi ve engelleri kaldırmaya yönelik tedbirlerin alınması gerekmektedir. Aksi halde kadın erkek eşitsizliği arasındaki fark giderek büyüyecektir. Bu da temiz enerjiye geçiş süreçlerini olumsuz etkileyecektir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Enerji sektöründe kadın ve erkek eşitliğinin sağlanmasına yönelik tedbirlerin alınması ve politikaların uygulanması sürdürülebilir kalkınmaya olumlu etkilerde bulunacaktır. Özellikle kamu maliyesi politikaları kapsamında devlet bütçesinin sürdürülebilir kalkınma amaçlarını temel alan bir yaklaşımla hazırlanması büyük önem taşımaktadır. Kadının güçlendirilmesi, kadın ve erkek eşitliğinin sağlanması, yeşil dönüşümün sağlanması adına enerji sektöründe kadınların işe giriş ve işte kalma sürelerini arttıracak, iş ve yaşam dengelerini sağlayacak politikaları desteklemek amacıyla devlet bütçesinden ayrılan ödeneklerin artırılması gerekmektedir. Enerji sektöründeki, kadın erkek dengesi ve eşitliğinde belirli ölçütlere ulaşan şirketlere vergi indirimleri, hibe veya diğer teşviklerin sunulması faydalı olacaktır. Ayrıca kadınların sektörde karar alma süreçlerini desteklemek, üst düzey yönetici pozisyonlarında temsil edilmelerini sağlamak, kadın girişimci sayısını arttırmak amacıyla vergi teşvikleri sunmak sürdürülebilir kalkınmaya hizmet edecektir.

Bunlara ek olarak aşağıdaki politikalar önerilebilir (IRENA, 2019; Budak vd.,2024; European Commission vd., 2024. “Final Report And Annexes”)

- Yasa, yönetmelik, vergi politikaları ve özel projelerin enerji sektöründe kadınların konumu üzerindeki etkisinin analiz edilmesi
- Kadınlara yönelik destekleyici ağlar ve mentorluk programlarının oluşturulması,
- Eğitime ve mesleki gelişime erişimin artırılması, ücretli staj imkanlarının sağlanması, sektörde staj gören kadın öğrencilere devlet desteği sağlanması
- Enerji sektöründe kariyere yönelik farkındalık ve bilgilendirme çalışmaları yapılmalı
- Enerji sektöründeki farklı roller için kadın temsili ile ilgili hedefler veya kotaların belirlenmesi.
- Kadın erkek eşitliğine dair farkındalığı artırmak için enerji sektöründe çalışanlar ve toplum genelinde kamu-özel sektör ve STK’larla iş birlikleri kurarak bilinçlenme sağlanmalı
- Uygun iş yeri politikalarının ve uygulamalarının geliştirilmesi, kadın erkek eşitliğini teşvik etmek amacıyla şeffaf ve etkili politikalar geliştirilmelidir. İşe alım, terfi ve ücretlendirme süreçlerinde eşitliği sağlamaya dönük hukuki düzenlemelerin uygulanmasının denetlenmeli
- İş-yaşam dengesini teşvik eden önlemlerin hayata geçirilmesi,
- Sektörde kadın temsili konusunda ilerlemeleri değerlendirmek ve sektördeki eşitsizliklerin çözülmesi için hedeflenen politikaların geliştirilmesi için cinsiyet eşitliği hedeflerinin gerçekleşme durumunu izlemek veri toplama ve izleme mekanizmaları kurulmalıdır.
- Sektörde kadın erkek eşitliği konusunda başarılı uygulamaların ve stratejilerin paylaşılması için uluslararası iş birlikleri geliştirilmelidir
- Üst yönetim, liderlik, teknik ve operasyonel pozisyonlarda kadın temsilinin artması için hedef belirlenmeli ve kota uygulanmalıdır. Sektörde kadın çalışan istihdam eden işverenlere vergi ve SGK prim teşviki sağlanmalıdır.
- Bu öneriler stratejiler, sektördeki eşitsizlikleri azaltmaya yönelik somut adımlar atılmasına ve uzun vadede daha kapsayıcı ve adil bir enerji sektörü yaratılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024). Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2024-

2028). <https://ulusaleyem.aile.gov.tr/media/tgrg2fqd/kadinin-guclenmesi-strateji-belgesi-ve-eylem-plani-2024-2028.pdf>

Budak, S., Çakmak, Z., Uçar, R. C., Elmacıoğlu, B., Hatipoğlu, S., Teneke Oduncu, B., İpin, S., Akgün, A. E., Ataç, M., ve Budak, İ. (2024). Gender equality research in the Turkish energy sector: Women's employment: Global and local dynamics [Report]. Deutsche Energie-Agentur GmbH (dena). <https://globalwomennet.org/report/gender-equality-research-in-the-turkish-energy-sector-womens-employment-global-and-local-dynamics/>

CEDEFOP; OECD (2015). Green skills and innovation for inclusive growth. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Cedefop reference series. https://www.cedefop.europa.eu/files/3069_en.pdf

Clancy, J. ve Feenstra, M. (2019). Women, Gender Equality and the Energy Transition in the EU. European Parliament: Directorate-General for Internal Policies of the Union, Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2861/750279>

European Commission: Directorate-General for Research and Innovation, DIW-Econ, Empirica, Fraunhofer-IAO CeRRI, GDCC, Portia, ÖGUT, Gareis, K., Dashja, E., Hüsing, T., Popov, P., Schulz, C., Pollitzer, E., Borchgrevink, H. M., Striebing, C., Schraudner, M., Voigt, N., Gorgels, S., Danne, C., ...Dimanoska, M., (2024). Gender balance in the R&I field to improve the role of women in the energy transition : final report and annexes, Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2777/8283>

European Commission: Directorate-General for Research and Innovation, DIW-Econ, Empirica, Fraunhofer-IAO CeRRI, GDCC, Portia, ÖGUT, Gareis, K., Dashja, E., Hüsing, T., Popov, P., Schulz, C., Pollitzer, E., Borchgrevink, H. M., Striebing, C., Schraudner, M., Voigt, N., Gorgels, S., Danne, C., ...Dimanoska, M., (2024). *Gender balance in the R&I field to improve the role of women in the energy transition : executive summary : policy briefs*, Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2777/475784>

European Institute for Gender Equality [EIGE]. (2023). Gender Equality Index 2023. Towards a green transition in transport and energy, Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2839/64810>

European Institute for Gender Equality [EIGE]. (2016). *Gender and energy*. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2839/94295>

IEA (2022). Understanding Gender Gaps in Wages, Employment and Career Trajectories in the Energy Sector, IEA, <https://www.iea.org/articles/understanding-gender-gaps-in-wages-employment-and-career-trajectories-in-the-energy-sector#>, CC BY 4.0

IEA (2024), World Energy Employment 2024, IEA, Paris. <https://www.iea.org/reports/world-energy-employment-2024>, Licence: CC BY 4.0

ILO (2004), Facts on part-time work, available at: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40ed_protect/%40protrav/%40travail/documents/publication/wcms_170717.pdf

ILO (2016), *What are part-time and on-call work?*, available at: <https://www.ilo.org/resource/other/what-are-part-time-and-call-work>

IRENA (2019), Renewable Energy: A Gender Perspective. IRENA, Abu Dhabi <https://www.irena.org/publications/2019/Jan/Renewable-Energy-A-Gender-Perspective>

Organization for Security and Co-operation in Europe [OSCE]. (2024). Advancing a just energy transition in Central Asia: Women's key role in the energy sector. https://globalwomennet.org/wp-content/uploads/2025/02/OSCE_Advancing-a-Just-Energy-Transition-in-Central-Asia_561811.pdf

Phuong, T. T. T. (2024). Assessment of the role of women's networks in promoting gender equality, women leadership development and knowledge sharing within the energy industry globally. Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH. <https://www.tuewas-asia.org>

Women in Politics: 2023. (2023). Inter-Parliamentary Union; Inter-Parliamentary Union. <https://www.unwomen.org/sites/default/files/2023-03/Women-in-politics-2023-en.pdf>

AZERBAIJAN VE MAKEDONYA KÜLTÜRÜNDE DOĞUM RİTÜELLERİ: GELENEKSEL UYGULAMALAR VE TOPLUMSAL ANLAMLAR

BIRTH RITUALS IN AZERBAIJANI AND MACEDONIAN CULTURES: TRADITIONAL PRACTICES AND SOCIAL MEANINGS

Assoc. Prof. Dr. Meleyke MEMMEDOVA

Institute of Folklore, Azerbaijan National Academy of Sciences, Mythology Department

ORCID NO: 0000-0001-7714-4668

ÖZET

Doğum ritüelleri, toplumsal yaşamın en eski ve derin anlamlarla yüklü pratiklerinden biridir. Bu ritüeller, bireyin yaşam döngüsünün başlangıcında yer alarak toplumun kültürel değerlerini ve inançlarını yansıtır. Bu çalışma, Azerbaycan ve Makedonya kültürlerinde doğum ritüellerinin geleneksel uygulamalarını ve bu ritüellerin toplumsal anlamlarını incelemeyi amaçlamaktadır. İki farklı kültürel coğrafyada bu ritüellerin benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyarak, bu uygulamaların tarihsel kökenlerine ve işlevsel boyutlarına ışık tutulması hedeflenmiştir.

Araştırmanın temel amacı, doğum ritüellerinin her iki toplumda kültürel kimlik oluşturma ve toplumsal dayanışma mekanizmalarındaki rolünü analiz etmektir. Bu bağlamda, doğum sürecinde uygulanan geleneksel törenler, inanışlar, semboller ve toplumsal roller ele alınmıştır. Ayrıca, modernleşme ve küreselleşme süreçlerinin bu ritüeller üzerindeki etkileri de değerlendirilmektedir.

Çalışmanın yöntemsel altyapısı, nitel araştırma tekniklerine dayanmaktadır. Öncelikle, antolojik ve literatür taraması yapılmış, her iki kültürde doğum ritüellerine ilişkin yazılı kaynaklar ve akademik çalışmalar incelenmiştir. İkinci aşamada, saha çalışmaları gerçekleştirilerek yerel bilgi kaynakları ile sözlü tarih görüşmeleri yapılmıştır. Toplanan veriler, kültürel analizin yanı sıra karşılaştırmalı bir perspektifle değerlendirilmiştir.

Bu araştırma, doğum ritüellerinin her iki kültürdeki anlam katmanlarını ve toplum üzerindeki etkilerini ortaya koyarak, kültürel çeşitliliğin zenginliklerini anlamaya katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda, bu ritüellerin modern toplumdaki dönüşümünü ve devamlılığını inceleyerek, kültürel mirasın korunmasına yönelik öneriler sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Makedonya, Kültür, Doğum, Ritüel

ABSTRACT

Birth rituals are among the oldest and most profound practices in social life, laden with deep cultural meanings. These rituals, situated at the beginning of an individual's life cycle, reflect the cultural values and beliefs of a society. This study aims to examine the traditional practices of birth rituals and their social meanings in Azerbaijani and Macedonian cultures. By identifying the similarities and differences between these rituals in two distinct cultural geographies, the research seeks to shed light on their historical roots and functional dimensions.

The primary objective of this research is to analyze the role of birth rituals in shaping cultural identity and fostering social cohesion within both societies. In this context, the study addresses traditional ceremonies, beliefs, symbols, and social roles associated with the birth process. Furthermore, it evaluates the impacts of modernization and globalization on these rituals.

The methodological framework of the study is based on qualitative research techniques. Initially, an

anthropological and literature review was conducted, examining written sources and academic studies on birth rituals in both cultures. In the second phase, fieldwork was carried out, including oral history interviews with local informants. The collected data were analyzed from a cultural perspective and evaluated through a comparative lens.

This research aims to uncover the layers of meaning associated with birth rituals and their societal impacts in both cultures, contributing to a deeper understanding of cultural diversity. Additionally, by examining the transformation and continuity of these rituals in modern society, it offers recommendations for preserving cultural heritage.

Keywords: Azerbaijan, Macedonia, Culture, Birth, Ritual

GİRİŞ

Doğum ritüelleri, insanoğlunun varoluşundan bu yana farklı kültürlerde çeşitli anlamlar ve uygulamalarla zenginleşmiştir. Bu ritüeller, sadece bireyin doğumuyla ilgili değil, aynı zamanda toplumsal ve manevi değerlerle de örtüşmüştür. Azerbaycan ve Makedonya gibi tarihsel ve kültürel olarak farklı coğrafyalarda bulunan iki toplumun doğum ritüelleri, çok boyutlu anlamlar taşımaktadır. Bu makalede, söz konusu iki toplumda doğum ritüellerinin hangi şekilde uygulandığı, bu ritüellerin altında yatan inançlar ve toplumsal çıkarımlar tartışılmaktadır.

Azerbaycan ve Makedonya kültürü, tarih boyunca pek çok medeniyetin, inanç sisteminin ve kültürel etkileşimin kesişim noktasında şekillenmiştir. Bu etkileşim, halk yaşamının en temel aşamalarından biri olan doğum sürecine dair ritüellerde de açık bir biçimde gözlemlenmektedir. Doğum ritüelleri, sadece biyolojik bir süreci karşılamakla kalmaz; aynı zamanda toplumun inanç yapısını, tarihsel hafızasını ve kültürel kodlarını yansıtan zengin bir semboller bütünüdür.

1.AZERBAJYCAN VE MAKEDONYA'DA DOĞUM RİTÜELLERİ: KÜLTÜREL KATMANLAR, TARİHSEL SÜREÇLER VE İNANÇ PRATİKLERİ

Şamanistik-Türk mitolojisinin yansımaları: Azerbaycan halk kültüründe doğumu çevreleyen inançlar, İslam öncesi Türk mitolojisi ve şamanist uygulamalarla da iç içedir. Özellikle “nazar”, “çarşamba günü doğan çocuk uğurludur”, “kırmızı iplik takmak”, “dağdağan budağı” asmak gibi uygulamalar, kötü ruhlardan korunma amacı taşır. Doğum sırasında ve sonrasında uygulanan ritüellerde koruyucu ruhlara, tabiat varlıklarına ve dualı objelere yüklenen anlamlar, doğumun yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda metafiziksel bir geçiş olarak görüldüğünü ortaya koyar.

İslamiyet'in kabulü ve yeni anlam katmanları: 7.yüzyıldan itibaren Azerbaycan'da yayılan İslamiyet, doğumla ilgili uygulamalara yeni anlamlar kazandırmıştır. Bebeğin kulağına ezan okunması, ad koyma merasimleri, doğumdan sonra sadaka verilmesi ve dua edilmesi gibi uygulamalar, İslamî geleneklerin halk inançlarıyla bütünleştiği örneklerdir. Şîî inanç sistemine mensup topluluklarda İmam Ali'nin, Hz. Hüseyin'in isimlerinin çocuklara verilmesi, çocukların “ehlibeyt” duası ile korunması gibi pratikler bu sürece farklı bir katman eklemiştir.

Sovyet döneminde dönüşüm ve sönümlenme: 20.yüzyılda Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'ne katılmasıyla birlikte geleneksel doğum ritüelleri üzerinde ciddi baskılar oluşmuştur. Dine dayalı uygulamalar sistematik olarak bastırılmış, hastanelerde doğum teşvik edilmiş ve halk hekimliği uygulamaları yasaklanmıştır. Ancak bu dönemde dahi kırsal kesimlerde doğum ritüelleri gizli biçimlerde

sürdürülmüş; kadınlar arasında nesilden nesile aktarılan sözlü gelenek, ritüellerin tamamen yok olmasına engel olmuştur. Bu durum, halk kültürünün dirençli yapısını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Bölgesel farklılıklar ve zenginlik: Azerbaycan'ın farklı coğrafi bölgeleri, kendine özgü doğum ritüelleriyle dikkat çeker. Örneğin Karabağ bölgesinde doğan çocuğun "kurban kesilmesi"yle korunduğuna inanılırken, Nahçıvan'da kırk gün dolmadan çocuğun dışarı çıkarılmaması gerektiği vurgulanır. Guba gibi etnik açıdan çeşitli bölgelerde ise Yahudi ve Lezgi gelenekleriyle Azerbaycan Türk kültürü arasında etkileşim izleri gözlemlenir. Bu bölgesel çeşitlilik, Azerbaycan'daki doğum ritüellerinin ne denli çok katmanlı ve kültürel olarak zengin olduğunu ortaya koyar.

Aynı şekilde, Makedonya da tarihsel olarak pek çok kültürün ve medeniyetin kesişim noktasında yer almıştır. Bu durum, doğum ritüelleri dahil olmak üzere toplumun geleneksel uygulamalarını şekillendiren önemli bir faktördür. Makedonya'daki doğum ritüelleri, Slav, Osmanlı ve Hristiyan geleneklerinin etkisi altında gelişmiştir ve her bir kültür, bölgedeki ritüel pratiklerine kendi benzersiz dokunuşlarını katmıştır.

Roma imparatorluğu ve Bizans dönemi etkisi: Makedonya, Roma İmparatorluğu'nun bir parçasıydı ve Bizans İmparatorluğu'nun da etkisi altında kalmıştır. Roma döneminin ve daha sonra Bizans'ın Hristiyanlıkla şekillenen dini gelenekleri, doğum ritüellerinin temel öğelerini oluşturmuştur. Bizans'ın dini öğretisi ve uygulamaları, özellikle doğum sonrası anneler ve bebeklere yönelik şifa arayışlarını ve korunma ritüellerini etkilemiştir. Bu dönemde doğumun kutsal kabul edilmesi ve Tanrı'nın iradesiyle gerçekleşen bir olay olarak görülmesi, yerel halk arasında pekişen bir inanç olmuştur.

Osmanlı imparatorluğu dönemi islam etkisi: Makedonya, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdiğinde, İslam dini bölgedeki halk kültürünü önemli ölçüde etkilemiştir. İslam'ın doğumla ilgili öğretileri, bebeklerin sağlığını ve korunmasını sağlamak için yapılan ritüellere yansımıştır. İslam'ın etkisiyle, nazardan korunma, dua etme ve bebeklerin ruhsal güvenliğini sağlama gibi manevi uygulamalar ön plana çıkmıştır. Özellikle İslam'ın öğretilerine dayalı olarak, doğumdan önce ve sonra yapılan dini dualar, kurban verme ve farklı dini objelerle yapılan uygulamalar, doğum ritüellerine entegre edilmiştir.

Folklorik kültür ve halk inanışları: Makedonya'nın kırsal kesimlerinde halk arasında kökeni çok eskilere dayanan pek çok batıl inanç ve geleneksel uygulama hâlâ canlı bir şekilde yaşamaktadır. Doğum ritüelleri, bu halk inanışlarının önemli bir parçası olarak öne çıkar. Özellikle hamilelik süreci ve doğum sonrası dönemde, anne ve bebeğin kötülüklerden korunması için çeşitli sembolik objeler ve uygulamalar tercih edilir. Tütsü yakma, tuz dökme, kutsal suyla yıkama gibi koruyucu objelerin kullanımı bu bağlamda dikkat çeker. Ayrıca bebeğin ruhsal ve fiziksel arınmasını sağlamak amacıyla yapılan temizlenme ritüelleri, geleneksel halk kültürünün bir yansıması olarak doğum pratiklerinde yerini alır. Bu uygulamalar, Makedonya'daki halkın doğum olgusuna yüklediği kutsallığı ve manevi önemi göstermesi açısından önemlidir.

Balkanlar'daki ortak kültürel etkileşim: Makedonya, Balkanlar'daki diğer halklarla kültürel etkileşime girmiştir ve bu durum doğum ritüellerine de yansımıştır. Yunan, Arnavut ve Sırp halklarının etkileri, Makedonya'daki ritüel pratiklerini şekillendirmiştir. Özellikle Yunan Ortodoks geleneği ve Sırp halkının dini pratikleri, doğum ritüellerinde benzerlikler yaratmıştır. Bu etkileşim, ritüel öğelerin ve manevi inançların birleşimine olanak sağlamıştır. Ortodoks Hristiyanlık'ın doğumla ilgili öğretileri, Makedonya'daki doğum ritüellerinde önemli bir yer tutar ve dini duaların yanı sıra kutsama ve arınma işlemleri de bu geleneğin bir parçası haline gelmiştir.

Aydınlanma dönemi ve modern etkiler: Modernleşme süreci ve batı tıbbının etkisiyle, Makedonya'da

geleneksel doğum ritüellerinin uygulama biçimleri zamanla değişmiştir. Özellikle şehirleşme ve hastanelerin yaygınlaşması, doğum sürecinin daha tıbbi bir hale gelmesine neden olmuştur. Ancak, kırsal bölgelerde hâlâ geleneksel ritüeller, ailelerin yaşamlarında önemli bir rol oynamaktadır. Makedonya'daki köylerde ve geleneksel yaşam tarzını sürdüren ailelerde, doğum ritüelleri genellikle halk inançları ve dini öğretilerle birleştirilerek sürdürülmektedir.

Makedonya'da doğum ritüelleri, tarihsel olarak zengin bir kültürel geçmişi ve çok boyutlu bir etkileşim sürecini yansıtır. Roma, Bizans, Osmanlı ve Hristiyanlık gibi farklı kültürlerin etkisiyle şekillenen bu ritüeller, bölgedeki halkların dini inançlarını, kültürel kimliklerini ve toplumsal yapılarındaki önemli unsurları ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Azerbaycan ve Makedonya'daki doğum ritüelleri, hem tarihsel hem de kültürel olarak çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu ritüeller, yalnızca bireysel bir doğum olayını ve doğum deneyimlerini değil, aynı zamanda toplumların inançlarını, sosyal bağlarını ve kültürel kimliklerini yansıtan sembolik ve işlevsel pratiklerdir.

2. RİTÜELLER VE GELENEKSEL UYGULAMALAR

Doğum, insan hayatının en özel dönüm noktalarından biri olarak sadece biyolojik değil, aynı zamanda sosyo-kültürel ve sembolik bir olgudur. Bu nedenle doğumla bağlantılı ritüeller, toplumların tarihî tecrübeleri, inanç sistemleri ve kültürel değerleri doğrultusunda şekillenmiş çok katmanlı uygulamalar bütünü olarak karşımıza çıkar. Azerbaycan ve Makedonya halk kültürlerinde doğum süreci, hem koruma hem kutsama işlevi gören zengin ritüellerle çevrelenmiştir. Her iki toplumda da İslamiyet, Hristiyanlık, eski mitolojik inanışlar ve halk bilgeliği iç içe geçerek ritüel pratiklere yön vermiştir. Doğum öncesi, doğum anı ve doğum sonrası olmak üzere farklı aşamalarda uygulanan bu ritüeller; kötü ruhlardan korunma, doğacak çocuğun sağlıklı ve uğurlu olması, annenin güç kazanması gibi amaçlarla gerçekleştirilir. Bu bölümde, her iki toplumun doğuma dair geleneksel ritüelleri örnekler üzerinden incelenecek, benzerlikler ve farklılıklar kültürel temelleriyle birlikte değerlendirilecektir.

2.1. Doğum Öncesi

Doğum, Azerbaycan ve Makedonya halk kültürlerinde yalnızca biyolojik bir olay değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel boyutları olan kutsal bir süreçtir. Bu süreçle ilgili adet ve inanışlar, kadının evliliğiyle birlikte başlar. Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde yeni gelinin bereketli ve doğurgan olması dileğiyle çeşitli sembolik uygulamalara başvurulur. Örneğin, gelin evine getirildiğinde kucağına bir oğlan çocuğu oturtulur (Memmedova, 2023: 435). Bu gelenek çağımızda düğün salonlarında gelinin kucağına kısa süreliğine erkek çocuğu oturtulup “oğullu-kızlı olsun” gibi hayır dualarda bulunulur (KK-5, 13). Bu uygulamanın, gelinin gelecekte erkek evlat sahibi olmasını simgelediğine inanılır. Benzer bir gelenek, Makedonya'nın Kanatlar köyünde de görülür. Burada da yeni evli kadının yatağına bir erkek çocuk yatırılır, çocuk gelinin kucağına oturtulur ve ona çeşitli hediyeler sunularak uğur getirmesi beklenir (Kalafat, 1994: 20; Hüseyin, 2016: 12). Gostivar ve çevresinde, gelin evlendiği gece eve ilk kez geldiğinde yüzü erkek bir çocuk tarafından oklava ile açılır ve ardından aynı oklava ile sırtına hafifçe vurulur (Nuredini, 2007: 23). Bu ritüel, gelinin erkek çocuk doğurması yönündeki dileği simgesel olarak ifade eden geleneksel bir uygulamadır. Her iki kültürde de doğum, yalnızca kadının bireysel deneyimi değil, aynı zamanda toplumun sürekliliği açısından önemli bir aşamadır. Bu nedenle, kadının hamile kalma isteğiyle birlikte çeşitli gelenek ve inanmalara uygun davranması beklenir. Gebelik süreci boyunca annenin uyması gereken davranış kalıpları, halk inançlarının ve kültürel normların etkisiyle şekillenmiş, toplumsal hafızada nesilden nesile aktarılarak bugüne ulaşmıştır.

2.1.1. Kısırlığı Giderme

Azerbaycan ve Makedonya halk kültürlerinde çocuk sahibi olmak, yalnızca bireysel bir arzu değil; aynı zamanda aile bütünlüğünün ve sosyal statünün bir göstergesi olarak kabul edilir. Evlenen her kadının kısa sürede anne olması beklenir ve bu gerçekleşmediğinde çeşitli halk inançları ve pratikler devreye girer. Kadının doğurganlığı, hem bireysel değerinin hem de ailesine kazandıracağı soyun devamlılığının temeli olarak görülür. Bu nedenle çocuk sahibi olamayan kadın, gerek toplumsal baskı gerekse kültürel beklentiler nedeniyle farklı yöntemlere başvurur. Bu uygulamalar temelde halk hekimliği ve inanç temelli ritüeller olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

Halk hekimliği uygulamaları: Azerbaycan halk hekimliği içerisinde, doğurganlığı artırmak amacıyla uygulanan pratikler oldukça çeşitlidir. Özellikle dağ köylerinde, çocuk sahibi olamayan kadınların beline değişik karışımlardan yapılan yakılar sürülür. Örneğin, halk arasında çamaşır sabunu olarak bilinen sert sabun rendelenip yumurtanın akı ile karıştırılarak köpüklü bir merhem elde edilir. Bu karışım üç gün boyunca kadının beline yakı olarak sürülür. Bu uygulamanın kadının hamile kalmasına yardımcı olacağı inancı halk arasında oldukça yaygındır ve bu işleme “bel çekmek” adı verilmektedir. Aynı amaçla, kalın ve büyük mumların eritilerek bel bölgesine döküldüğü uygulamalar da mevcuttur (Memmedova, 2023:436).

Azerbaycan`da hamile kalmak için hormonları dengelemek için mekegülü, andız, adaçayı, boymaderen bitkileri, baş soğan ayrı ayrılıkta kaynatılarak içilir, soğan ve cevheri (maydanoz) suyunun da bu amaçla içildiği bilinmektedir (KK-15). Hamile kalmak için eşed otunun çay gibi demlenip içilmesi de Ordubat bölgesinde yağın olan bir uygulamadır (KK-14).

Makedonya genelinde çocuk sahibi olamama durumu genellikle kadına atfedilir ve ilk olarak çözüm arayışı kadından başlanarak yapılır. Tıbbi yöntemlerle sonuç alınamadığında, halk arasında önerilen geleneksel, dinsel ya da büyüsel uygulamalara başvurulur. Örneğin, kötü ruhlar ya da cinlerin etkili olduğuna inanılırsa manevi çareler, hastalık gibi maddi nedenler düşünülürse fiziki çözümler aranır. Geleneksel yöntemler arasında solucan ve buğdayla yapılan kırk günlük bir kür, ya da ekmeğin içine canlı örümcek konularak kadına fark ettirilmeden yedirilmesi gibi uygulamalar yer alır. Bu pratikler, canlı bir varlığın kadının bedenine girerek doğurganlığı artıracak inancına dayanır (Nuredini, 2007: 17-18).

İnanca dayalı ve büyüsel işlemler: Azerbaycan inanç sisteminde doğurganlıkla ilgili büyüsel ritüellerin temelinde, doğanın kutsallığı ve atalara duyulan saygı yatmaktadır. Bazı köylerde çocuğu olmayan kadın, dağ başındaki yalnız bir ağacın altında oturur; bu ağacın ruhani bir güce sahip olduğuna inanılır. Kadın burada dua eder ve bazen ağacın dallarına bez parçaları bağlar. Azerbaycan`da kutsal sayılan çeşmelerden getirilen sularla abdest almak ve bu sudan içmek doğurganlık için önemli bir uygulamadır. Ayrıca, bazı bölgelerde olan kutsal türbe ziyaretleri, ve bu ziyaretler sırasında verilen nezir, adak, ihsanlar, çocuk dilemek için yapılan dualar, o mukaddes yerlerde azıcık da olsa uyuyup rüya görmek gibi ritüel ve uygulamalar çocuk sahibi olmanın bir nişanesi olarak görülür.

Makedonya Türkleri arasında da inanca dayalı benzer uygulamalara rastlanır. Kalkandelen`deki Mehmet Baba Tekkesi ve Manastır`daki Hasan Baba Türbesi, doğurganlık dileklerinin en çok iletildiği ziyaret yerlerindedir. Kadınlar bu türbelere giderek mum yakar, dilek tutar ve türbe çevresindeki ağaçlara çaput bağlar. Kırçova yakınlarında ise içinden geçilen delik bir taş vardır; bu taştan geçmenin doğurganlık getireceğine inanılır (Nuredini, 2007: 25; Arı, 2016:144). Bu uygulama, Azerbaycan`ın Nahçıvan bölgesinde yer alan “Ashab-ı Kehf” adlı kutsal mağarayla önemli benzerlikler taşımaktadır. Her iki

örnekte de mağara, dağ ve taş gibi doğal unsurların kutsallaştırılması, eski Türk inanç sisteminde yer alan doğa ruhları ve koruyucu varlıklar anlayışına dayanmaktadır. Bu ritüeller, zamanla İslamiyet'in etkisiyle yeni bir anlam katmanı kazanmış; Ashab-ı Kehf, hem tarihî hem de inançsal yönüyle halk belleğinde dua, arınma ve dilek ritüelleriyle yaşatılan senkretik bir ziyaret merkezine dönüşmüştür.

Nahçıvan'da yerleşen Ashab-ı Kehf, yalnızca tarihî bir yapı değil, aynı zamanda halk inançları doğrultusunda şekillenen kutsal bir ziyaretgah olarak önemini sürdürmektedir. Yerel halk arasında, mağaraya yapılan ziyaretlerin dileklerin kabulü, hastalıklardan korunma ve ruhsal huzura erişme amacı taşıdığına inanılmaktadır. Bu bağlamda özellikle kadınların çocuk sahibi olma arzusu ile mağarayı ziyaret etmeleri, burada adak adama, dua etme gibi pratikleri gerçekleştirmeleri dikkat çekicidir (KK-12). Ziyaret sırasında mağaranın önünde ya da içinde mum yakmak, ağaca bez parçaları bağlamak, dualar okumak, kaya aralığından geçmek, mağarada oturup başına damla düşmesini beklemek ve "Cennet Bağı" olarak anılan alanda yedi taşı üst üste dizmek gibi ritüel nitelikli davranışlar sergilenmektedir (KK-7). Bu uygulamalar, halk inancı içerisinde yerleşik ve hâlen canlılığını koruyan bir kutsallık anlayışının somut yansımaları olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, Azerbaycan ve Makedonya halk kültürlerinde kısırlık, sadece tıbbi değil, aynı zamanda kültürel ve inançsal bir mesele olarak ele alınmakta; hem halk hekimliği hem de dinsel-büyüsel uygulamalarla çözüm aranmaktadır. Bu ritüeller, halkın geleneksel bilgi birikiminin ve inanç dünyasının bugüne kadar süregelen yansımalarıdır.

2.1.2. Hamilelikte Kaçınmalar ve Uygulamalar

Azerbaycan halk kültüründe, hamile kadınların bazı yiyecek ve davranışlardan kaçınmaları gerektiğine inanılır. Örneğin, hamile kadının karaciğere dokunması yasaktır; çünkü bu durumda çocuğun vücudunda lekeler oluşacağına inanılır. Ayrıca, hamile kadının yanında bir şey yenmemesi gerektiği, eğer yenirse mutlaka ona da verilmesi gerektiği düşünülür; aksi takdirde çocuğun gözlerinin şaşı olacağına inanılır (Memmedova, 2024b: 653).

Hamile kadının canının çektiği yiyecekleri yememesi durumunda, çocuğun o yiyeceğe benzeyen bir lekeyle doğacağına inanılır. Bu nedenle, hamile kadının aşermekten kaçınması ve canının çektiği yiyecekleri mutlaka tüketmesi gerektiği düşünülür. Ayrıca kötü ve çirkin şeylere (maymun, yılan vb.) de bakmaktan sakınmalıdır, aksi takdirde çocuk onlara benzeyebilir.

Makedonya Türk kültüründe de benzer inançlar mevcuttur. Hamile kadınların kötü bilinen şeylere bakmamaları, taklit etmemeleri gerektiğine inanılır; aksi takdirde çocuğun da aynı özelliklere sahip olacağı düşünülür. Örneğin, Prizren'de hamile kadınların yalan söylememeye, gizli bir şey yememeye özen gösterdikleri; çünkü bu davranışların çocuğun yüzünde leke oluşmasına neden olacağına inanıldığı belirtilmiştir (Recepoglu, 1992: 24). Ayrıca, hamile kadınların kötü ruhları aldatmak amacıyla çeşitli uygulamalara başvurdukları görülür. Örneğin, erkek çocukları yaşamayan kadınlar kız elbisesi, kız çocukları yaşamayanlar ise erkek elbisesi giyerler; böylece kötü ruhların kandırılacağına inanılır (Nuredini, 2007: 44).

Her iki kültürde de hamilelik sürecinde uygulanan bu geleneksel inançlar ve kaçınmalar, doğacak çocuğun sağlıklı olması ve kötü ruhlardan korunması amacıyla nesilden nesile aktarılmıştır. Bu uygulamalar, toplumların kültürel mirasının önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

2.1.3. Aşerme İnançları

Aşerme, hamileliğin belirli dönemlerinde görülen doğal bir durumdur ve kadının bazı yiyeceklere karşı ani istek ya da tikslenme duymasıyla kendini gösterir. Boratav'a (1984: 146) göre "aşermek" kelimesi,

“aş yemek”ten türemiştir ve zamanla “canın bir şey çekmesi” anlamını kazanmıştır. Azerbaycan Türkçesinde bu durum “yerikleme” olarak adlandırılmakta olup, ağız tadının kaybı sonucu turş yiyeceklerin istenmesi anlamına gelir. Aşeren kadının isteğinin yerine getirilmemesi durumunda bebeğin eksik doğacağına inanılır (Ediz, 2015: 471-472) ve bu nedenle özellikle eşlerin, mevsim fark etmeksizin bu istekleri karşılaması beklenir. Ayrıca pişen yemekten kadına tattırılması da geleneksel bir adettir.

Azerbaycan'da, hamile kadınların canlarının çektiği yiyecekleri tüketmeleri gerektiğine inanılır; aksi takdirde doğacak çocuğun vücudunda o yiyeceğe benzer bir leke oluşacağı veya noksanlı olacağı düşünülür. Örneğin, anne adayını çilek aşerip tüketemezse, bebeğin cildinde çileğe benzeyen bir doğum lekesi olacağına inanılır. Ayrıca, hamile kadının güzel şeylere bakmasının, çocuğun da güzel olacağına katkı sağlayacağı düşünülür. Bu tür inançlar, Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde çeşitli şekillerde uygulanmaktadır (KK-10, 11).

Makedonya'da da benzer şekilde, hamile kadının canının çektiği yiyecekleri tüketmemesi durumunda, çocuğun vücudunda o yiyeceğe benzer bir leke oluşacağına inanılır. Ayrıca, hamile kadının çirkin bir şeye bakması durumunda, çocuğun da çirkin olacağı düşünülür. Bu inançlar, Makedonya'nın farklı bölgelerinde halk arasında yaygındır (Arı, 2016: 145; Nuredini, 2007: 35).

Bu inançlar, her iki toplumda da doğum öncesi dönemin önemini vurgulamakta ve hamile kadınların isteklerinin yerine getirilmesinin, doğacak çocuğun sağlığı ve görünümü üzerinde etkili olacağına dair geleneksel anlayışı yansıtmaktadır.

2.1.4. Cinsiyetin Belirlenmesi Üzerine Geleneksel İnançlar

Azerbaycan ve Makedonya halk kültürlerinde, doğacak çocuğun cinsiyetini önceden tahmin etme amacıyla başvurulan halk inançları dikkat çekici benzerlikler taşımaktadır. Bu inançlar, çoğunlukla kadının dış görünüşündeki değişimler, yeme alışkanlıkları ve fiziksel belirtilerle ilişkilendirilir.

Azerbaycan'da, halk arasında hamile kadının yüzü güzelleşirse erkek, çirkinleşirse kız doğuracağına inanılır (KK-8). Aynı şekilde, anne adayının yürüyüşü ağırlaşır, kalçaları genişlerse bu bir kız çocuğunun habercisi sayılır (KK-9). Hamile kadının canının tatlı yiyecekler istemesi erkek, ekşi ve tuzlu yiyecekler istemesi ise kız çocuğuna yorulur (KK-2). Ayrıca, kadının göbeği sivri görünüyorsa erkek, yayvan görünüyorsa kız olacağı yönünde inançlar yaygındır (KK-3). Bu öngörüler, hem aile büyüklerinin hem de komşuların tahmin yürütme biçimlerine de yön verir.

Benzer biçimde, Makedonya Türk halk kültüründe de annenin kalça yapısı önemli bir gösterge olarak görülür: Eğer hamile kadının kalçaları belirginleşirse kız, belirgin değilse erkek çocuk beklenmektedir. Bunun yanı sıra, annenin güzelleşmesi durumunda erkek, çirkinleşmesi durumunda kız doğuracağına inanılır. Tatlıya karşı aşerme erkek çocuğa, ekşiye karşı aşerme ise kız çocuğa işaret eder. Bu tahminler, halk arasında çoğu zaman eğlenceli sohbetlerin konusu olur ve doğumdan önceki sosyal ortamın bir parçası hâline gelir (Arı, 2016: 146; Nuredini, 2007: 38).

2.2. DOĞUM ESNASI

Doğum süreci, halk kültüründe önemli bir geçiş dönemi olarak görülse de, doğum öncesi ve doğum sonrası dönemlere kıyasla daha kısa sürdüğü için, bu aşamaya özgü gelenek ve ritüellerin sayısı nispeten daha azdır. Genellikle doğumun sağlıklı gerçekleşmesi, anne ve bebeğin zarar görmemesi amacıyla çeşitli dualar okunur, manevi koruma pratiklerine başvurulur. Ancak uygulamalar çoğunlukla doğum öncesi hazırlıklar ya da doğum sonrası loğusalık dönemiyle daha yoğun bir biçimde ilişkilidir.

2.2.1. Doğum Hazırlığı

Doğum, yalnızca biyolojik bir olay değil; aynı zamanda kadim geleneklerle kuşatılmış kültürel bir süreçtir. Azerbaycan ve Makedonya'da doğum öncesi yapılan hazırlıklar, halk inançlarıyla şekillenmiş ritüel uygulamalarla dikkat çeker.

Azerbaycan halk kültüründe doğumdan önce kadın, doğuma ruhen ve bedenen hazırlanır. "Doğum asan keçsin" (doğum kolay geçsin) dileğiyle evde çeşitli sembolik temizlikler yapılır. Kadının doğumu sırasında giydiği kıyafetler önceden hazırlanır, özellikle göğüs kısmı bol tutulur, sıkı giysiler tercih edilmez. Bazı bölgelerde doğumun rahat geçmesi için kadının saçları çözülür, annesi dışarıda ayağını leğen içinde suya koyar ve kızı için dua eder. Bu uygulamaların ardında, doğumun önünde hiçbir fiziksel ya da ruhsal engel kalmaması gerektiği inancı yatmaktadır. Ayrıca doğumdan önce gebe kadına hurma yedirilir ve ballı su ya da şekerli çay içirilerek hem bedensel gücün artırılması hem de doğumun uğurla sonuçlanması istenir. Bazı bölgelerinde doğum esnasında evde dua, Kur'an-ı Kerim okunur (KK-8, 15).

Makedonya Türkleri arasında da doğum öncesi hazırlıklar oldukça dikkat çekicidir. Resne, Üsküp, Prizren gibi bölgelerde doğum yaklaşırken kadının saçları çözülür, evdeki kilitli kapılar ve sandıklar açılır, tıpkı Anadolu ve Azerbaycan'da olduğu gibi, bu uygulamaların doğumun kolay geçmesini sağladığına inanılır. Kadının doğum esnasında susuz kalmaması için yanında mutlaka su bulundurulur, doğum sırasında içmesi sağlanır. Ayrıca Osmaniye'de olduğu gibi Makedonya'da da doğumu kolaylaştırmak adına evdeki düğümler çözülür, lastik gibi bağlayıcı unsurlar kullanılmaz. Bazı yerlerde, Anadolu'da "Fadime Ana" ya da "Meryem Ana" bitkisi adıyla bilinen otlardan hazırlanan su kadına içirilir; bu uygulamanın Üsküp ve Prizren civarında da doğumu kolaylaştırdığına inanılır (Arı, 2016: 147; Receptoğlu, 1992: 25).

Bu ritüellerin ortak amacı; anne ve bebeğin sağlıklı, huzurlu bir doğum süreci geçirmesi, kötücül etkilerden korunmasıdır. Doğumun doğal bir süreç olmasının yanı sıra, toplum tarafından kutsal ve dikkat edilmesi gereken bir olay olarak görülmesi, bu tür simgesel uygulamaların yaşamasını sağlamaktadır.

2.2.2. Göbek Kesme – Çocuğun Eşi

Doğumla birlikte anne ve bebek arasındaki fizyolojik bağın sembolü olan göbek bağının kesilmesi, yalnızca tıbbi değil aynı zamanda kültürel bir anlam taşır. Hem Azerbaycan hem de Makedonya Türk topluluklarında göbek bağının kesilmesi, çocuğun gelecekteki yaşamı için bir tür yön verme işlevi görmektedir.

Azerbaycan'da doğumun hemen ardından göbek bağı, genellikle tecrübeli bir kadın (ebe, yaşlı kadın veya hemşire) tarafından kesilir. Bu işlem sırasında dualar okunur. Bazı bölgelerde çocuğun kaderine etki edeceği düşüncesiyle göbek bağı, belirli yerlere gömülür: Eğer çocuğun okuyup yazması isteniyorsa medrese veya mektep yakınına; ticaretle uğraşması isteniyorsa pazar (çarşı) civarına gömülür (KK-1, 8). Göbek adı, çocuğun henüz nüfusa kaydı yapılmadan önce geçici olarak verilen ilk addır ve çoğu zaman aile büyüklerinin bir dileğini yansıtır.

Çocuğun ilk yıkanmasında kullanılan suya tuz katılması, onun sağlam, derisinin pişikten korunmuş olması içindir. Bazı bölgelerde bu suya gül yaprakları veya lavanta da katılır; bu uygulamanın amacı, çocuğun huzurlu, sakin ve güzel kokulu olmasıyla ilişkilidir (KK-4, 11). Ayrıca ilk banyosunda kullanılan suyun dökülme şekli de önemlidir; su genellikle ocak başına veya temiz, kutsal kabul edilen yerlere dökülür.

Makedonya Türk kültüründe göbek bağının kesilmesi de benzer biçimde özel bir ritüeldir. Göbek genellikle dua eşliğinde kesilir ve ebe, bu işlemi gerçekleştirirken çocuğun geleceği için temennilerde bulunur. Göbek bağı bazen beze sarılarak saklanır ya da doğaya bırakılır. Bu uygulama, çocuğun bağlarının temiz ve sağlıklı olması gerektiğine dair bir semboldür. Resne, Kalkandelen gibi bölgelerde doğumdan sonra bebeğin ilk banyosunda suya tuz ve yumurta katılır. Tuz, pişik olmaması ve çocuğun sağlam tenli olması için; yumurta ise çocuğun güçlü olması ve bedeninin direncini artırması için suya eklenir. Aynı zamanda suya şeker katıldığı görülür; bu, çocuğun ileride tatlı huylu ve sevimli biri olması dileğiyle yapılır (Nuradinni, 2007: 62; Arı, 2016: 147). Suya atılan bu sembolik malzemeler, çocuğun hem fiziksel hem de karakter bakımından iyi gelişmesi için bir tür halk hekimliğiyle iç içe geçmiş geleneksel uygulamalardır.

2.3. DOĞUM SONRASI

Geleneksel toplum yapısında doğumdan sonraki dönem, hem anne hem de bebek için hassas bir süreç olarak görülür. Bu süreçte, özellikle loğusanın fiziksel ve ruhsal sağlığının korunması, çeşitli halk inançları ve pratikleriyle güvence altına alınmaya çalışılır. Azerbaycan ve Makedonya halk kültürlerinde bu döneme ilişkin uygulamalar dikkat çekici benzerlikler taşır.

Azerbaycan'da loğusa dönemine "zahılık" denir. Yeni doğum yapan zahı (lohusa) kadın, genellikle kırk gün boyunca dış dünyadan izole edilir. Bu dönemde annenin çok konuşmaması, üzülmemesi ve yalnız bırakılmaması gerekir. Halk inancına göre loğusa kadın bu süreçte ruhsal olarak zayıf düşer ve "al basması" (kabus, kötü ruhlar) gibi negatif etkilenmelere açık hâle gelir. Bu nedenle loğusa kadının yastığının altına iğne, makas, bıçak gibi kesici metal eşyalar konularak kötü ruhlardan korunması sağlanır (Baratov, 1984: 211).

Sütün bol olması için Azerbaycan'ın bir çok bölgesinde kadına "isti gida" yani sıcak ve yağlı yiyecekler, helva verilir (KK-11). Ayrıca bazı bölgelerde annenin sütü artsın diye şüyüd (dereotu), çörekotu ve ballı su gibi karışımlar verilir (KK-15). Misafir kabulü ise genellikle kırk gün sonra yapılır (KK-10, 13).

Makedonya Türklerinde de loğusa bakımı büyük önem taşır. Kadın doğumdan sonra en az kırk gün dışarı çıkarılmaz. Bu süreçte dışarı çıkarsa "çarılacağına" veya "loğusa alına uğrayacağına" inanılır (Nuredini, 2007: 67). Ayrıca, sütün kesilmemesi için loğusa kadının hiç kimseyi uğurlamaması gerekir. Zira halk arasında yaygın olan "loğusa kadın 'güle güle' derse sütü de gider" inancı, hem Türk hem de Arnavut, Ulah ve Makedon halkları arasında yaygındır (Arı, 2016: 148). Bu nedenle ziyaretçiler genellikle kırk gün dolmadan kadını görmez ya da onunla vedalaşmadan ayrılırlar.

2.3.1. Albasması

Doğum sonrası dönemde anne ve bebek, halk inançlarına göre görünmeyen varlıkların ve kötü ruhların etkisine açık kabul edilir. Bu bağlamda Türk halk kültüründe geniş yer tutan albasması inancı, hem Azerbaycan'da hem de Makedonya'da benzer şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Azerbaycan'da "albastı" ya da "al arvadı" olarak bilinen bu varlığın, özellikle loğusa kadınlara musallat olduğuna inanılır. İnanca göre, kırkını doldurmamış kadın yalnız bırakılırsa albasmasının etkisine girebilir; bu durumda kadın ateşlenir, titremeye başlar, baygınlık geçirir ve hatta konuşma yetisini yitirebilir (Məmmədova ve Mirzəyeva, 2023: 129). Bu durumu önlemek için halk arasında pek çok koruyucu tedbir geliştirilmiştir. Örneğin loğusanın yastığının altına Kur'an-ı Kerim, sarımsak, soğan bıçak, demir, altın, tuz gibi nesnelere konur. Ayrıca, loğusa kadının başucuna kırmızı örtü örtülür, kapıların üstüne albasmasından korunmak için dualar asılır ve değişik ritüeller gerçekleştirilir

(Memmedova, 2024c: 135-137).

Makedonya Türklerinde de benzer bir inanç sistemi vardır. Loğusanın al karısı tarafından rahatsız edilmemesi için başucuna Kur'an-ı Kerim, ekmek, kuru soğan veya hamayıl konulur. Bu nesnelere kadını hem görünmeyen varlıklardan korumak hem de loğusalık dönemini sağlıklı geçirmesini sağlamak amacı taşır. Ayrıca yastığın altına Anadolu'da da yaygın şekilde kullanılan orak, bıçak, makas gibi kesici aletler konularak kadının ruhsal korunması sağlanır (Nuredini, 2007: 68). Bununla birlikte, Makedonya'da al karısının kırmızı renkten hoşlanmadığı inancı da yaygındır. Bu nedenle, doğan bebeğin beşiğine al yazma örtülür, gelen misafirlere al şerbeti ikram edilir (Arı, 2016: 148). Bu uygulama hem sembolik bir koruma hem de toplumsal dayanışmanın göstergesidir. Anadolu'nun bazı bölgelerinde (örneğin Konya, Sivas, Tokat) görülen bu gelenek, Makedonya Türkleri arasında da yaşatılmakta ve kültürel süreklilik göstermektedir.

2.3.2. Kırk Basması

Doğumdan sonraki kırk günlük süre, halk inançlarında hem annenin hem de bebeğin fiziksel ve ruhsal olarak en savunmasız kabul edildiği dönemdir. Bu sürede annenin ve çocuğun zarar görmemesi için çeşitli uygulamalar geliştirilmiştir. Bunlardan biri de kırk basması inancıdır.

Azerbaycan ve Makedonya Türk halk kültürlerinde loğusalık dönemi, annenin ve bebeğin hem fiziksel hem de ruhsal açıdan korunmaya ihtiyaç duyduğu özel bir süreç olarak kabul edilir. Bu döneme özgü en dikkat çekici inançlardan biri "kırk basması"dır. Her iki kültürde de loğusa kadının "kırkı çıkmadan", yani doğumdan itibaren kırk gün geçmeden başka bir loğusa kadınla ya da hamile biriyle görüşmemesi gerektiğine inanılır. Bu tür temasların, kadın ya da bebeği olumsuz etkileyerek baş ağrısı, ateş, halsizlik, uykusuzluk, bayılma gibi fiziksel sıkıntılara veya bebeğin huzursuzlanıp hastalanmasına neden olacağı düşünülür.

Azerbaycan'da bu inancı önlemek amacıyla kadınların kırk gün tamamlanmadan sosyal ilişkilerinde daha dikkatli olmaları, loğusa evlerine gitmemeleri gerektiği benimsenmiştir (KK-6). Benzer şekilde, Makedonya Türkleri arasında da bu inanç yaygındır ve kırkı dolmamış kadınların birbirleriyle karşılaşmaları sakıncalı bulunur. Ayrıca bazı bölgelerde, adet döneminde olan kadınların loğusa ziyareti yapması da uygun görülmez; bu durumun loğusa kadına veya bebeğe zarar vereceği, özellikle çocuğun hastalanmasına sebep olacağı inancı vardır (Nuredini, 2007: 69). Tüm bu uygulamalar, doğum sonrası dönemin halk inançları bağlamında nasıl ritüelleştirildiğini ve toplumsal hafızada nasıl korunmaya çalışıldığını açıkça göstermektedir.

Bu uygulamalar hem Azerbaycan'da hem de Makedonya'da doğum sonrası dönemle ilgili inanç sisteminin ve toplumsal denetimin bir parçası olarak işlev görür. Aynı zamanda kadının hem bedensel hem de ruhsal korunmasına yönelik halk bilgeliğinin önemli yansımalarındandır.

2.3.3. Ad Koyma

Türk kültüründe ad koyma sadece bir kimlik belirleme süreci değil, aynı zamanda çocuğa verilen bir dua, bir dilek ve toplumsal aidiyetin ifadesidir. Eski Türk inançlarında, çocuğun adının onun karakterini, kaderini etkilediği kabul edilmiştir. Bu gelenek günümüzde de Anadolu'da olduğu gibi Azerbaycan ve Makedonya Türk topluluklarında yaşatılmaktadır.

Azerbaycan'da, ad koyma merasimi doğumdan birkaç gün sonra yapılır. Çocuk doğduktan sonra, genellikle üçüncü ya da yedinci günlerde aile büyükleri, din adamları veya toplumsal itibarı yüksek kişiler davet edilerek tören düzenlenir. Çocuğun kulağına "ezan" okunur ve ardından üç kere adı tekrarlanarak çocuğun ismi belirlenir. Çocuğa verilen ismin dini ve kültürel değer taşıması önemlidir;

erkek çocuklara peygamber, imam ya da dede baba adları verilirken, kız çocuklara baba annesinin ismi, ya da dini veya modern isimler tercih edilir. Ayrıca ilk doğan çocuklara çoğu zaman babanın velilerinin isimleri verilerek soyun devamı ve büyüklerin hatırası yaşatılır (Memmedova, 2024a: 113).

Makedonya Türkleri arasında da benzer biçimde, doğumu izleyen üç gün boyunca süren bir tören düzenlenir. Bu süre zarfında misafirlere tatlı ve yemek ikram edilir; üçüncü günün akşamı, özellikle Üsküp, Kalkandelen ve Gostivar çevresinde bu tören daha geniş katılımı ile gerçekleşir. Yakın akrabaların erkekleri çağrılır, mevlit okunur. Mevlitten sonra hoca çocuğu kucağına alarak üç tekbirle adını koyar. Erkek çocuklara Hz. Peygamber'in adları, kız çocuklara Hz. Fatıma'nın adı konur. Bunun yanında Anadolu'da olduğu gibi Makedonya Türklerinde de doğan ilk çocuğa dede veya ninenin adı verilerek aile büyüklerine saygı gösterilir (Nuredini, 2007: 71; Recepoğlu, 1992: 26).

Azerbaycan ve Makedonya örneklerinde görüldüğü üzere ad koyma, sadece bir isim verme eylemi değil, aynı zamanda kutsal, kültürel ve sosyal bir bağ kurma ritüelidir. Bu yönüyle Türk dünyasında ad koyma, bireyin toplumla kurduğu ilk manevi temastır.

2.3.4. İlk Saç – İlk Tırnak – İlk Diş

Çocuğun gelişimiyle ilgili dönüm noktaları olan ilk saç ve ilk tırnak kesimi, ilk dişin çıkması, Türk halk kültüründe sembolik anlamlar taşır ve bu olaylar belirli ritüellerle karşılanır. Bu ritüellerin amacı, çocuğun sağlıklı, uğurlu, başarılı ve toplumda makbul biri olmasını sağlamaktır. Bu bağlamda Azerbaycan ve Makedonya Türk toplumlarında görülen uygulamalar, hem ortak hem de yerel özellikler taşımaktadır.

Azerbaycan'da, çocuğun ilk saçının kesilmesi, genellikle çocuğun kırkı çıktıktan veya bir yaşı doldurduktan sonra gerçekleştirilir. Bu işleme "saç kesme merasimi" denir. İlk saç, genellikle aile büyüklerinden biri tarafından kesilir. Kesilen saç ya temiz bir beze sarılarak saklanır ya da toprağa bastırılır. Saçı kesen kişiye hediye verilir; bu genellikle kumaş, mendil, para veya tatlı olabilir (KK-15). Aynı gelenek ilk tırnak kesimi için de geçerlidir. Azerbaycan'da, özellikle Nahçıvan ve Ordubat bölgelerinde yeni doğan bebeklerin ilk tırnağı kırkı çıktıktan sonra kesilir. Tırnakların erken kesilmesi halinde bebeğin uykusunun bozulacağına, huzursuzlanacağına inanılır. Bazı yerlerde tırnakların kendiliğinden düşmesi için bebeklerin elleri una batırılır. İlk tırnak kesildiğinde Ordubat'ta bebeğin avcuna dayısı para koyar, bu para sonra fakirlere sadaka olarak verilir. Ayrıca, tırnaklar ortalığa atılmaz; kötü ruhların zarar vermemesi ve büyüde kullanılmaması için saklanır (Memmedova, 2023: 446). Bu uygulamalar, hem bebeğin korunması hem de halk inançlarının sürdürülmesi açısından önem taşır.

Makedonya Türkleri arasında da ilk saç kesimi toplumda önemli bir geçiş ritüeli olarak kabul edilir. Saçı kesen kişiye Azerbaycan ve Anadolu'daki uygulamalarda olduğu gibi hediye verilir. Bu hediyeler genellikle özel günlerde de tekrarlanır; saçı kesen kişiyle çocuk arasında bir bağ kurulmuş olur. Aynı şekilde ilk tırnak kesimi de sembolik anlam taşır. Çocuğun hangi meslekte olmasını isteniyorsa, o meslekte bir kişi bu işlemi yapar. Örneğin çocuğun okumuş, bilgili biri olması isteniyorsa bir öğretmene ya da hocaya; terzi olması isteniyorsa terziye; zengin olması isteniyorsa zengin birine ilk tırnağını kestirmek gelenektir (Nuredini, 2007: 88).

İlk dişin çıkması da her iki kültürde sevinçle karşılanan bir olaydır. Azerbaycan'da "diş çıkarma merasimi" yapılır; çocuğun dişleri rahat çıksın diye "hedik" pişirilir. Hedik, genellikle yedi farklı tahıl (buğday, nohut, fasulye, barbunya, karagöz börülce, mısır ve mercimek) ayrı ayrı pişirilip karıştırılarak yapılır. Her zaman yedi çeşit bulunmazsa, elde ne varsa onunla yapılır. Hazırlanan hedik yedi komşuya dağıtılır; karşılık olarak çocuk için küçük hediyeler alınır (Memmedova, 2023: 446). Anadolu'nun farklı yörelerinde, çocuğun ilk dişini çıkarması yalnızca biyolojik bir gelişim değil, aynı zamanda toplumsal

bir dönüm noktası olarak kabul edilir ve bu olay çeşitli ritüellerle kutlanır. Bu kutlamalar, hem toplumsal aidiyetin pekişmesi hem de çocuğun geleceğine yönelik temennilerin dile getirildiği sembolik uygulamalarla zenginleşir. Örneğin, bazı bölgelerde yere serilen bir yaygının üzerine Kur'an-ı Kerim, altın, makas gibi çeşitli nesnelere konur ve çocuk bu nesnelere arasından birini seçmeye bırakılır. Seçilen nesne üzerinden, çocuğun gelecekteki mesleği ya da karakterine dair sembolik çıkarımlar yapılır (Boratav, 1984: 155). Manisa'nın Turgutlu ilçesinde ise, çocuğun ilk dişini ilk gören kişi "diş anası" olarak kabul edilir. Bu kişi genellikle bir kadındır ve ritüelin bir parçası olarak çocuğun başından aşağıya buğday serpererek hem bolluk hem de uğur diler. Yörük ve Türkmen topluluklarında ise, diş çıkarma süreci, süt dağıtma âdetiyle taçlandırılır. Bu uygulama, hem toplumsal dayanışmanın bir göstergesi hem de çocuğun sağlıklı büyümesi için yapılan sembolik bir ikram olarak değerlendirilir (Arı, 2016: 151).

Bu örneklerde görüldüğü gibi, hem Azerbaycan ve Anadolu, hem de Makedonya Türk topluluklarında çocuğun ilk fiziksel değişimleri, yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda kültürel bir gelişim olarak görülmüş; bu gelişmeler çeşitli törenlerle kutsanmıştır.

SONUÇ

Azerbaycan ve Makedonya Türk kültürlerinde doğum ritüelleri, benzer temel inanç sistemlerine ve toplumsal işlevlere sahip olmakla birlikte, coğrafi ve kültürel farklılıklar nedeniyle belirli uygulamalarda özgünleşmeler gösterir. Bu ritüeller, yalnızca doğum sürecini değil, aynı zamanda bireylerin toplumsal yapıya entegrasyonunu, toplumsal kimliklerin güçlendirilmesini ve kuşaklar arası bağların devamını sağlamaktadır.

Her iki toplumda da çocuk, özellikle erkek çocuk beklentisi büyük bir yer tutar. Makedonya ve Azerbaycan'da, gelinin kucağına erkek çocuğu verilmesi gibi uygulamalar, soyun devamını simgeler ve ailenin çocuk sahibi olmasının, kültürel olarak büyük bir öneme sahip olduğunu gösterir. Kısırlık durumunda, her iki kültürde de sorun kadına atfedilmekte ve tedavi yöntemleri de kadına odaklanmaktadır. Bu bağlamda, halk hekimliği, dua ve türbe ziyaretleri gibi uygulamalarla kadının doğurganlık kapasitesinin artırılmasına yönelik çabalar ön plana çıkmaktadır.

Doğumdan sonra ise her iki kültürde de loğusa bakımı, kötü ruhlardan korunma ve çocuğun sağlıklı büyümesi için çeşitli ritüeller uygulanmaktadır. Örneğin, Azerbaycan'da loğusa kadın için uygulanan tuzlama ritüeli, Makedonya'da da benzer şekilde tuz kullanımıyla çocuğun terinin kokmaması sağlanır. Ayrıca, kırk basması inancı ve kırk gün tamamında bebeğin yıkanması gerektiği düşüncesi, her iki kültürde de yerleşik bir inanç olup, bu sürecin sonunda gerçekleştirilen kırklama ritüeliyle, çocuğun kötü ruhlardan arındığına inanılır. Bununla birlikte, çocuğun ilk saçının kesilmesi, tırnağının kesilmesi gibi gelenekler de benzer şekilde, çocuğun geleceğiyle ilgili beklentileri ve toplumsal rollerin biçimlenmesini simgeler.

Ad koyma ritüeli, hem Azerbaycan hem de Makedonya'da önemli bir yer tutar. Bu ritüel, çocuğun kimliğinin belirlenmesi ve ailenin kültürel bağlarının güçlendirilmesi açısından büyük anlam taşır. Her iki kültürde de, çocuğun isminin dinî veya atalara ait olma geleneği, toplumsal yapıyı ve kökeni kutlar. Ayrıca, her iki kültürün de benzer biçimde, doğan çocuğa dedesinin veya ninesinin isminin verilmesi, atalar kültürünün devam ettirilmesi noktasında önemli bir ritüel işlevi görür.

Sonuç olarak, Azerbaycan ve Makedonya Türk kültürlerinde doğum ritüellerinin benzerlikleri, her iki toplumun kadim Türk inançlarından, Şamanist etkilerden ve İslami gelenekten beslenen ortak bir kültürel temele dayandığını göstermektedir. Bu ritüeller, yalnızca doğumun biyolojik yönüyle ilgili

değil, aynı zamanda bireylerin toplumsal kimliklerinin inşasında, kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel değerlerin korunmasında da kritik bir rol oynamaktadır. Coğrafi ve toplumsal farklılıklar, belirli uygulamalarda özgünlüğe yol açsa da, bu ritüellerin temel amacının kültürel süreklilik ve toplumsal bağların güçlendirilmesi olduğu açıktır.

KAYNAKLAR

Arı, B. (2016). Anadolu ve Makedonya Türklerinde doğumla ilgili uygulamaların benzer yönleri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 25, S. 1, s.141-156.

Artun, E. Tekirdağ Halk Kültüründe Geçiş Ritüelleri Doğum-Evlenme-Ölüm.

[http- ps://turkoloji.cu.edu.tr/halkbilim/artun_tekirdag_evlenme.pdf](http://ps://turkoloji.cu.edu.tr/halkbilim/artun_tekirdag_evlenme.pdf)

Boratav, P.N. (1984). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi

Hüseyin, S. (2016). Makedonya Türklerinin geçiş dönemleri etrafında oluşan inanç ve pratikler. Yüksek Lisans tezi, Gazi Univeritesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Ediz, E. (2015). Osmanlı İstanbul`unda Doğum Ritüelleri. Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi. (4.Cilt). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.

Kalafat, Y. (1994). Makedonya Türkleri Arasında Yaşayan Halk İnançları (Türkmenler,Torbeşler/Türkbaş Çenkeriler ve Yörükler). İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı.

Recepoglu, A. S.(1992). “Prizen’de Türk Halkının Doğum Görenekleri ve Gelenekleri” Güneyde Kültür, Antakya.

Memmedova, M. (1024a). Azerbaycan Kültüründeki Doğum Ritüellerinde İslam'ın Etkisi. I. Uluslararası Kafkasyada İslam ve Medeniyet Sempozyumu, Kars, s. 108-121.

Memmedova, M. (2024b). Balkanlardan Azerbaycan`a Türk Halk Kültüründe Doğum Ritüelleri. 2. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı, İstanbul, s.645-665.

Memmedova, M. (2024c). Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Kırkbasma ve Albasmadan Korunma Ritüel ve Uygulamaları. Klasik Divan Dil, Kültür ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, C.1- S.1/1, s.128-142.

Memmedova, M. (2023). Nahçıvan ve Kars Folklorunda Doğum Ritüelleri ve İnançları. II. Uluslararası Türkiyat Kongresi, Çankırı, s.434-450.

Məmmədova, M., Mirzəyeva, Q. (2023). Azərbaýcan və Anadoluda Qırxtökmə Mərəsimilə Bağlı Adət-Ənənələr və İnanclar. Uluslararası Dede Korkut, Türk Kültürü,Tarihi ve Edebiyatı Kongresi. Quba, s.124-134.

Nuredini, M. (2007). Makedonya`daki Müslümanlarda Doğum Evlenme ve Ölüm ile İlgili İnanış ve Uygulamalar, D. Ü. Sos. Bil. Ens. (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir.

Kaynak Kişiler

KK-1. Abbasova Naile Paşa kızı, 1982, Nahçıvan ili, Şerur ilçesi, lise eğitilmiş, ev hanımı.

KK-2. Ekberova Sevinç Cavad kızı, 1971, Nahçıvan ili, Ordubad ilçesi, Yukarı Eylis köyü, lise

eğitimi, ev hanımı.

KK-3. Ekberova Aynur Cavad kızı, 1975, Nahçıvan ili, Ordubat ilçesi, Yukarı Eylis köyü, lise eğitimi, aşçı.

KK-4. Esedova Könül Hüsameddin kızı, 1983, Nahçıvan şehri, lisans eğitimi, Şahbuz ilçesi Kayıt Bölmesi başkanı.

KK-5. Esedova Hurşut İbrahim kızı, 1962, Nahçıvan şehri, Önlisans eğitimi, ev hanımı.

KK-6. Hanlarova Günay Penah kızı, 1987, Füzuli şehri. Ön lisans eğitimi, kütüphane görevlisi.

KK-7. Hacıyeva Selime Ali kızı, 1987, Nahçıvan ili, Lisans eğitimi, coğrafya öğretmeni.

KK-8. Hüseyinli Leyla Azim kızı, 1982, Nahçıvan ili, Kengerli ilçesi, Gıvrag köyü, lisans eğitimi, evdar hanım.

KK-9. Hüseyinova Gözel Adıgözel kızı, 1945, Nahçıvan ili, Ordubad ilçesi, Yukarı Eylis köyü, lise eğitimi, ev hanımı.

KK-10. İmanova Vefa Gurban kızı, 1986, Nahçıvan ili, Ordubad ilçesi, Yukarı Eylis köyü, lise eğitimi, ev hanımı.

KK-11. Mirzeyeva Gumral Nizami kızı, 1987, Nahçıvan ili, Ordubad ilçesi, Y.Eylis köyü, yüksek lisans eğitimi, araştırmacı.

KK-12. Medetli Sefa Azim kızı, 1981, Nahçıvan şehri, lisans eğitimi, ingilizce öğretmeni, bioenetji uzmanı.

KK-13. Memmedova Aygün Ebülfet kızı, 1984, Şeki ili, yüksek lisans eğitimi, kreş müdürü.

KK-14. Necefova Seltenet Yusif kızı, 1961, Nahçıvan ili, Ordubad ilçesi, Anabat köyü, lisans eğitimi, hemşire.

KK-15. Tağıyeva Sevinc, 1985, Salyan ili, doktora öğrencisi.

BOSNA HERSEK’TE YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE AD BİLİM VE EDİM BİLİMİNİN ÖNEMİ

THE IMPORTANCE OF ONOMASTICS AND PRAGMATICS IN TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Dženana Bračković

ORCID: 0000-0003-2090-216X

Minela Sinanović-Vefić

ORCID: 0009-0009-2055-2041

ÖZET

1950 yılında Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi’nin kurulmasıyla söz konusu fakültede Orta Doğu Dilleri Bölümü de kurulmuştur. Bölümün bünyesinde Arap Dili ve Edebiyatı, Fars Dili ve Edebiyatı ile Türk Dili ve Edebiyatı kürsüleri bulunmaktadır. Daha sonra Tuzla Üniversitesi, Zenica Üniversitesi ve Mostar Üniversitesi’nde Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri kurulmuştur. Bu bölümlerin yanı sıra 2020 yılında Uluslararası Saraybosna Üniversitesi Eğitim Fakültesi bünyesinde Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümü kurulmuştur. Böylece Bosna-Hersek’te Türkçe eğitim ve öğretim imkânları artmıştır. 2011 yılında, Yunus Emre Enstitüsü „Tercihim Türkçe“ adlı projeyi başlatmıştır. Bu proje kapsamında Bosna-Hersek’teki ilkokul ve liselerde Türkçe, ikinci yabancı dil veya seçmeli dil olarak okutulmaya başlanmıştır. İlkokul ve liseleri tamamladıktan sonra Türk dili ile akademik düzeyde ilgilenmek isteyen öğrenciler, yukarıda belirtilmiş üniversitelerde Türkçe eğitimine devam etmektedir. Bosna-Hersek’teki Türk kültür ve tarihinin izleri, beş asır süren bir yönetimin en büyük kanıtıdır. Bu izler tarihi yapılarda, yer adlarında, hatta özel ad ve soyadlarda oldukça belirgindir. Dinî bayramlar, evlilik, doğum, yeni ev veya araba alma gibi durumlarda iyi dileklerde bulunma ve kutlama ifadelerinde Türkçe sözcükleri kullanımı oldukça yaygındır. Bu çalışmada, söz konusu kültür ve tarihî mirasın, derslik dışı Türkçe eğitiminde nasıl bir katkı sağlayabileceği incelenecektir. Bu tür derslik dışı eğitimin, sözcük öğretimi başta olmak üzere ses ve biçim bilgisi açısından Türkçe eğitime katkısı farklı bir uygulama türü olarak değerlendirilecektir. Bu uygulamanın, öğrenciler için sadece Türkçe söz varlığını geliştirmeye yönelik bir katkı sunmayacağı aynı zamanda kendi kültür ve tarihi hakkında da farkındalıklarını artırıcı bir yöntem olacağı üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Bosna-Hersek, Ad Bilimi, Edim Bilimi, Türkçe, Eğitim

ABSTRACT

In 1950, with the establishment of the Faculty of Philosophy at the University of Sarajevo, the Department of Middle Eastern Languages was also founded within the faculty. This department includes courses in Arabic Language and Literature, Persian Language and Literature, and Turkish Language and Literature. Later, Turkish Language and Literature departments were established at Tuzla University, Zenica University, and Mostar University. In addition to these departments, in 2020, the Department of Turkish Language and Literature Teaching was established under the Faculty of Education at the International University of Sarajevo. Thus, the opportunities for Turkish education and teaching in Bosnia and Herzegovina have increased. In 2011, the Yunus Emre Institute launched the „My Preference is Turkish“ project. As part of this project, Turkish began to be taught as a second foreign language or

an elective language in elementary and high schools in Bosnia and Herzegovina. After completing elementary and high school, students who wish to pursue academic studies in the Turkish language continue their Turkish education at the universities mentioned above. Traces of Turkish culture and history in Bosnia and Herzegovina are the greatest evidence of five centuries of governance. These traces are clearly visible in historical buildings, place names, and even in personal names and surnames. The use of Turkish words in expressions of good wishes and celebrations for religious holidays, weddings, births, and the acquisition of new homes or cars is quite common. This study will examine how this cultural and historical heritage can contribute to Turkish language education outside the classroom. It will be evaluated as a different form of practice in terms of contributing to Turkish education, especially in teaching vocabulary, phonetics, and grammar. This practice is expected to not only contribute to the development of students' Turkish vocabulary but also serve as a method to increase their awareness of their own culture and history.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Onomastics, Pragmatics, Turkish, Education

GİRİŞ

Yabancı dil öğretiminde ad ile edim bilimi birer kültür unsuru olarak da değerlendirilebilmektedir. Bu iki bilim, bir dilin konuşulduğu coğrafyanın özelliklerini, tarih, kültür, gelenek gibi öğelerini içinde barındırır. Bu nedenle, ilk önce dil ile kültür ilişkisine değinmek gerekmektedir.

Yabancı dil öğretimi kültürel bir boyut da taşımaktadır. Zaman içinde yabancı dil öğretim metotları nasıl değişim sürecinden geçmişse, bu süreçte kültürün rolü de değişikliğe uğramıştır. Dil öğretimi dinleme, okuma, yazma ve konuşmadan oluşan dört temel beceriyi kapsamaktadır. Bunların yanında yabancı dilden ana dile çeviri çalışmalarını da içermektedir. Hedef dilin kültürünü tanımak ve önyargılardan arınmış bir şekilde o dili konuşan milletin kültürüyle temas edebilmek ise modern dil öğretim yöntem ve yaklaşımlarının önemli bir parçası olarak görülmektedir. Kültür aktarımının doğru ve etkili bir biçimde gerçekleştirildiği bir yabancı dil öğrenimi/öğretimi kültürlerarası iletişimin güçlenmesi için bir fırsat olarak da değerlendirilir. Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı, amaçlarını belirtirken dil ile kültür engellerini aşırp insanlar arasında daha güçlü bir iletişimi sağlamayı da sayar (CEF, 2000:3). İletişimin ve ulaşımın hızlandığı, ülkeler ve kıtalar arası hareketliliğin en yoğun şekilde yaşandığı çağımızda, daha iyi bir iletişimin gerçekleşebilmesi, turizm eğitim, ticaret, sanat, politika gibi pek çok alanda etkili bir iletişim ve işbirliğinin sağlanabilmesi için yabancı dil öğretiminde kültür aktarımının önemi her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır.

Kramsch, yabancı dil öğretiminde kültürün rolünü şu şekilde tanımlar: „Yabancı dil öğretiminde kültür beşinci beceri değildir. Kültür en başından beri arka plandadır. Yabancı dili iyi seviyede bilen birini en beklenmedik anda yanılmaya hazırdır. Kişinin zorlukla kazandığı iletişim yetkinliğinin sınırlarını ortaya çıkararak etrafındaki dünyada anlam bulma yetilerini sınamaktadır“ (Kramsch, 1993: 1).

Bosna Hersek okullarında, sınıf ortamlarını farklı milletten gelen öğrenciler temsil etmektedir. Brooks ise bunu bir dersin kültür için bir örnek olduğunu belirtmektedir (Brooks, 1968). Bir kültürün unsurları, dilin asli şekilde kullanımı ile edinilebilmektedir. Dil kullanımında yansımaları bulan kültür, yabancı dil öğreniminin başlangıç seviyesindeki baskın bir özelliğidir. Öğrencinin dilsel yetkinliği geliştikçe,

okuduğu hikâyelerdeki kültürel anlamları, betimlenen karakterleri ya da basitçe gelişen durumları kendi başına keşfetme ve kabul etme yetisi de gelişmekte ve değişmektedir. Kendi de bir kültüre ait olduğunun ve bu kültürü tıpkı yabancı bir kültür gibi analiz edebileceğinin farkına varmaktadır (1968: 215-216).

Bosna Hersek'te yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin köklü bir tarihi vardır. 1950 yılından itibaren Bosna Hersek'teki üniversitelerde, 2011 yılından bu yana ise Yunus Emre Enstitüsü'nün başlattığı „Tercihim Türkçe Projesi“ kapsamındaki ilkokul ve liselerde Türkçe yabancı dil olarak öğretilmektedir. Osmanlı idaresi döneminden kalma Türkçe sözcüklerin Boşnak dilindeki varlığı, özel ad ve soyadlardaki görünürlüğü, yer adlarındaki devamlılığı, selamlaşma, kutlama gibi farklı durumlarda Türkçe birtakım kalıp ifadelerin Boşnakça'da kullanılması, Bosna Hersek'teki Türkçe eğitiminde kültür aktarımı için bir fırsat olarak önümüzde durmaktadır.

Bu çalışmada, Bosna Hersek'te yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde ad ve edim biliminin önemi üzerinde durulacak ve bu iki bilimin imkânları Türkçe yapılar üzerinden değerlendirilecektir. Böylece Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi bağlamında farklı öğretim metotları öne çıkarılacaktır.

AD BİLİMİ VE YABANCI DİL EĞİTİMİ

Ad bilimi veya diğer bir adıyla onomastik, canlıların, nesnelere ve kavramların, çevremizde gördüğümüz ve algıladığımız her şeyin adıyla ilgilenen bilimdir (Sakaoğlu, 2001: 9). Özel adlar, hayvan adları, yer adları ve bitki adları olmak üzere dört alt başlıktan oluşmaktadır. Onomastik, söz konusu adların dildeki anlamını, yapısını ve kullanımını inceleyen bir dilbilim dalıdır. Ad bilimine ilk dikkat çeken kişi Aristo'dur. Dil öğreniminde, özellikle yabancı bir dil, ad bilimi birimleri (özel adlar, soyadları, yer adları vb.) öğrencilerin dili öğrenmelerine büyük ölçüde yardımcı olmaktadır. Bu tür birimler, farklı kültürleri ve toplumları yansıttıkları için dil edinim sürecini hızlandırmaktadır (Komilova 2024: 169). Genel olarak yabancı dil öğretiminde ad biliminin katkıları aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilebilir:

- Anlam derinliği ve sözcük dağarcığını geliştirmek: Dilin sözcük hazinesini anlamaya yardımcı olur. Öğrenciler yalnız sözcükleri ezberlemezler, sözcüklerin anlamlarının nasıl şekillendiğini ve kullanıldığını öğrenirler. Bu da sözcük dağarcığının gelişmesine katkı sağlar.
- Yabancı dilin mantığını kavramak: Adlar nasıl sınıflandırılır. Bu sınıflandırmaların etkisi ve adların farklılığı dilin mantığını kavramada büyük rol oynar.
- Birden fazla anlam ve bağlam: Bir sözcük birkaç anlamdan oluşabilir. Ad bilimi, bu sözcüklerin bağlama göre nasıl değiştiğini gösterebilir. Yabancı dil öğrenen öğrenciler, çok anlamlı sözcükleri ayırt etmeyi öğrenir. Bu, daha sağlam ve düzgün bir iletişimi gerçekleştirebilir.
- Dilin kültürel boyutunu öğrenmek: Yabancı dildeki adların, söz konusu dilin konuşulduğu toplumun tarih, kültür ve değerlerini temsil ettiğinin farkında olmak, yabancı dil öğrenenler için daha derin bir kültürel anlayış geliştirmesine yardımcı olabilir.
- Sözcük türetme ve sözcük bilgisi: Ad bilimi, öğrencilerin yabancı dil öğretimi sırasında yeni sözcükler türetirken doğru biçim ve yapıları kullanmalarını sağlar. Sözcüklerin etimolojisine de odaklanmak, dil

becerilerinin gelişmesine katkı sağlayabilir.

- Dilbilgisini öğrenmek: Dilbilgisi kurallarını anlamada yardımcı olur. Adların eklemeli yapıları ve cümle içerisinde yerlerini gösteren çalışmalar, dilbilgisi kurallarının doğru kullanılmasına yardımcı olur (Halitoğlu 2018).

Ad Bilimi ve Türkçe Eğitimi

Škaljić'e göre, Türkçeden Boşnakçaya geçmiş sözcüklerin sayısı 8742'dir (1966: 23). Boşnakçada Türkçe kökenli bu sözcükler arasında en yaygınları özel adlar, soyadlar ve yer adlarıdır. 1463'te Bosna'nın fethinden sonra, o zamanın dili olan Osmanlı Türkçesi Boşnakça ile birlikte harmanlanmaya başlamıştır. Bunun gerçekleşmesinde en büyük rolü Türk kültürü üstlenmiştir. Aynı zamanda Arapça ve Farsça kökenli sözcükleri içeren Türk dili sadece konuşma ve yazma dilinde değil, sokak adları ve mimari yapılarında da izlerini bırakmıştır. Zaman içerisinde ses ve biçim değişiklikleri, anlam kaybı ve yeni anlam kazanma gibi olaylar ortaya çıksa da Türkçeden Boşnakçaya geçen bu adlar bugüne kadar aslını korumuştur.

Ad biliminin, Bosna Hersek'te Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi açısından birkaç önemli işlevi vardır:

- Kültürlerarası köprü olarak dil: Adlar, bir dilin kültürel kimliğini temsil eder. Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen Bosna Hersekli öğrenciler, konuşma pratiği sırasında adların nasıl kullanıldığını ve anlamlandırıldığını öğrenir. Bu da kültürel uyum için önem taşımaktadır. Türkçe kökenli adların tarihsel, coğrafi veya kültürel bağlamda nasıl ortaya çıktığını anlamak, öğrencilerin dilin sosyal yapısını ve geçişini kavramalarına yardımcı olur.

- Kimlik belirleyicisi olarak dil: Bosna Hersek gibi birden fazla dilin bulunduğu bir ülkede, Türkçe adların doğru bir şekilde kullanılması, dilin kimliği ve kültürel zenginliğini tanımada çok faydalı olabilir. Doğru telaffuz üzerinde durmak, dilin anlaşılabilirliği açısından önemlidir.

Bosna Hersekli öğrencilere Türkçe eğitimi söz konusu olduğunda ad bilimi kapsamında

- Özel adlar
- Soyadları
- Yer adları

incelenebilir.

Özel adlar arasında *Arslan, Murat, Timur, Can, Kaan* gibi erkek adlarına, *Ayna, Aylin, Ceylan* gibi kız adlarına rastlamak mümkündür. Sınıf içi bir etkinlik olarak da öğrencilere kendi adlarının kök ve tarihini araştırmaları istenebilir. Bu şekilde öğrenciler, Türkçenin Boşnakçada tarihsel süreç içerisindeki yerini, Türkçe kökenli sözcüklerin Boşnakçaya geçiş sırasında uğradıkları ses ve biçim, aynı zamanda da anlam değişikliklerini tespit edebileceklerdir.

Soyadlara gelirse Bosna Hersekli soyadlar *-ić* ve *-ović* ekleri ile bitmektedir. En yaygınları özel adlardan türemiş olanlardır: *Muratović, Mehmedović, Ferhatović* vb. Özel adların yanı sıra soyadlar arasında *Kujumdžić, Bostandžić, Aščić, Čatić* gibi *kuyumcu, bostancı, aşçı, kâtip* gibi meslek adlarından

türemiş olanlar da mevcuttur. *Tufekčić, Biberović, Jorgandžić, Kaplan* gibi eşya, yemek ve hayvan adları da bulunmaktadır. Yine öğrencilerden kendi soyadlarını, eğer Türkçe kökenli ise araştırmaları istenebilir. Hem özel adlar hem soyadları ile ilgili bu sınıf içi aktiviteler, aynı zamanda, öğrencinin sözcük hazinesinin zenginleşmesini de sağlayacaktır.

Yer adları ise tarihin bir yansımasıdır aynı zamanda. Bir zamanların yaşam tarzını, tarihe damga vurmuş olay ve insanları kayıt altına almaktadırlar. Hem unutulmamak hem de anmak adına, ad ve yer arasındaki bağlantı yansıtıcıdır. Yer adlarının, manzaranın fiziksel veya oraya yerleşenlerin kültürel bir özelliğinden ilham alınmış olabileceği göz önünde bulundurulduğunda bir adın, bir yerin veya o yerin sakinlerinin sembolik bir yansıması olarak kabul edilebileceği sonucuna varılır (Algeo, 2000: 273). Bosna Hersek özelinde örneklendirecek olursak *Başçarşı* gibi çarşı adı ve çarşının içerisinde bulunan *Saraçi, Kuyumculuk, Çizmecilik, Kazazi, Tabaci* gibi sokak adları, bir zamanlar bu çarşıda ne tür mesleklerin icra edildiğini bize göstermektedir. Her sokak adının yanında, sokağın kısa tarihinden bahseden bir tablo da bulunmaktadır. *Latinska Čuprija (Latin Köprüsü), Žuta tabija (Sarı tabya), Isa begov hamam (İsa Bey hamamı)* gibi mimari yapılar, hangi amaçla inşa edildiklerinin hikâyesini anlatmaktadır.

Şehir adları arasında en iyi bilinen *Tuzla*'dır. Tuz fabrikası ile ünlü olan bu şehir, *tuz* sözcüğünün öğrenilmesini kolaylaştırmaktadır. Yer adlarının öğrenilmesi, öğrencileri sınıf dışı aktivitelere yönlendirir. Böylece öğrenciler, dil öğrenmekle birlikte, yaşadıkları yerin tarihini de öğreneceklerdir.

EDİM BİLİMİ (PRAGMATİKS) NEDİR?

Yabancı dil öğrenme ve öğretme konusundaki çağdaş yaklaşımda, yalnızca dilbilgisi ve sözcük bilgisi yeterliliğinin değil, aynı zamanda edim bilimi yeterliliğinin, yani dili durumsal, toplumsal ve kültürel bağlama uygun biçimde doğru kullanma becerisinin de önemi giderek daha fazla vurgulanmaktadır. Dil bilgisi kurallarını bilmek ve zengin bir sözcük dağarcığına sahip olmak, konuşmacının belirli ifadelerin pratikte nasıl ve ne zaman kullanılması gerektiğini anlamadığı durumlarda her zaman başarılı bir iletişimin garantisi olmayabilir. „Edim biliminin doğasını ve kapsamını araştırmaya yönelik herhangi bir girişim, bizi öncelikle dile ve bağlama yönlendirir. Edim bilimi, dilin yapısından ziyade, dili kullanıldığı bağlamda, onu kuşatan koşulları ve konuşucuya yönelik amaçları inceler. Edim bilimsel bir araştırmanın odak noktası ise, konuşucu ya da daha genel bir ifadeyle dil kullanıcıdır (Yılmaz, 2020: 1).“

Dil biliminin bir dalı olan edim bilimi, dili yalnızca yapısı açısından değil, kullanımı açısından da incelemektedir. Konuşma eylemleri, güç ve nezaket ilişkileri, sözel olmayan ipuçları ve kültürel olarak belirli davranış kalıpları da dahil olmak üzere iletişimin belirli bağlamından kaynaklanan anlamları ilgilenebilir. Yule'ye göre (1996: 3) edim bilimi, bir konuşmacı (ya da yazar) tarafından iletilen ve bir dinleyici (ya da okuyucu) tarafından yorumlanan anlamın incelenmesiyle ilgilenebilir. Sonuç olarak, edim biliminin, insanların ifadelerindeki sözcüklerin veya ifadelerin kendi başlarına ne anlama gelebileceğinden çok, ifadeleriyle ne kastettiklerinin analiziyle daha fazla ilgisi vardır; Levinson (1983: 5), daha geniş anlamda pragmatik dil kullanımının incelenmesini temsil ettiğini belirtmektedir. Gabriele Kasper ve Kenneth R. Rose (2001: 2), edim biliminin „dil kullanıcıların bakış açısından incelenmesi, özellikle de kullanıcıların yaptığı seçimler, sosyal etkileşimde dili kullanırken karşılaştıkları kısıtlamalar ve dil kullanımının iletişim eylemi içindeki diğer katılımcılar üzerindeki

etkileri“ olduğunu belirten Crystal'ın tanımına atıfta bulunmaktadır.

Yabancı bir dili edim bilimi yönü olmadan öğrenmek hatalara yol açabilir; yani konuşmacının biçimsel olarak doğru ifadeler kullanması, ancak belirli bir kültür veya durumda uygunsuz, kaba veya kafa karıştırıcı görünmesi gibi durumlara yol açabilir. Örneğin, bir kültürde kabul edilebilir olan doğrudan istekler, başka bir kültürde kaba veya nezaketsiz olarak algılanabilir. Bu nedenle özellikle kültürlerarası iletişimde edim bilimi farkındalığının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Kathleen Bardovi-Harlig ve Rebecca Mahan-Taylor (2003: 38), „Sınıfta edim bilimi üzerine yapılan tartışmalar, konuşmacıların önceki izlenimlerini keşfetmek için de iyi bir yerdir“ demektedir. Bardovi-Harlig'e göre, „Dil pedagojisinin bir parçası olarak edim bilimiyle ilgilenmek, öğrencilere dili deneyimleme ve deneme olanağı sağlar; dil dersini, öğrencilerin kültürel sınırların ötesinde iletişimlerini genişletmeleri ve böylece dilin asıl amacı olan iletişimde yer almaları için bir fırsat olarak kullanmalarını sağlar“ (1996: 30). Bu bağlamda, Türkçe öğretiminde edim biliminin önemi, öğretim sürecine edim biliminin entegre edilmesinin yolları ve farklı dil seviyelerindeki öğrencilerde edim bilimsel yeterliliğin geliştirilmesine yönelik özel stratejiler üzerinde durulacaktır.

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimine Edim Bilimsel Bir Yaklaşım

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi bağlamında edim bilimsel yaklaşım, yalnızca dilbilgisi yapılarının ve sözcük dağarcığının doğru kullanımına değil, aynı zamanda Türkçenin toplumsal normlar ve kültürel beklentiler doğrultusunda gerçek iletişim durumlarında nasıl kullanıldığının anlaşılmasına da odaklanmayı ifade etmektedir. Türkçe, zengin kültürel geleneğe sahip diğer birçok dil gibi, öğrencilerin işlevsel dil yeterliliğini geliştirebilmeleri için öğretimin bir parçası olması gereken karmaşık bir nezaket, güç ilişkileri ve hiyerarşiyi ifade eden sisteme sahiptir.

Türkçe Öğreniminde Edim Biliminin Önemi

Türkçede, toplumsal rollere, yaşa ve durumun resmiyetine bağlı olarak „siz“ ve „sen“ gibi farklı hitap biçimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, saygı ve teşekkür ifadelerini (örneğin, teşekkür ederim, rica ederim, buyurun) kullanmak, bağlamın edim bilimsel bir şekilde anlaşılmasını gerektirmektedir. Edim bilimi yeterliliği olmadan öğrenci, dil bilgisi açısından doğru cümleler kullansa bile iletişimde kaba veya yetersiz kalabilir.

Metodolojik Çıkarımlar

Etkili Türkçe dil öğretimi şunları içermelidir:

- Günlük iletişim kayıtları (TV programları, röportajlar, reklamlar, tarihi belgeseller, çizgi filmler, hava durumu tahminleri, sokak grafitleri, restoran menüleri, banknotlar, reklam panoları, tramvay/otobüs/uçak biletleri vb.) gibi otantik materyaller;
- Öğrencilerin konuşma eylemlerini (örneğin bir iyilik isteme, özür dileme, bir diyalog yazarak iltifat etme veya belirli bir konuyu araştırıp bunu bir sunum şeklinde sunma) pratik ettikleri rol yapma etkinlikleri;
- Nezaket, minnettarlık ve fikir ayrılığı gibi ifadeleri de içerebilen kültürel farklılıklar hakkında tartışmalar;

- Edim bilimsel düzeltme, bir ifadenin belirli bir bağlamda neden uygunsuz olduğuna dair açıklamalar.

Öğretimden Somut Örnekler

Giriş seviyesi (A1) derslerinde öğrencilerin Türk kültürüne uygun olarak kendilerini tanıtmayı, selamlaşmayı ve teşekkür etmeyi öğrenmeleri gerekmektedir. Daha yüksek seviyelerde (B1–C1), nezaketli bir şekilde fikir ayrılığını ifade etmeye, doğrudan veya dolaylı olarak tavsiye vermeye ve günlük ve iş bağlamlarında çatışmadan kaçınma stratejilerine odaklanmaları gerekir.

İlk örnek olarak derse geç kalan bir öğrencinin sınıfa girdiğinde öğretmene „Merhaba“ demesini verebiliriz. Öğretmen, öğrenciye Türk kültüründe geç kaldığı için özür dilemenin saygı göstergesi olduğunu, bu durumda kullanması gereken uygun ifadenin „Affedersiniz, geç kaldım“ demek olduğunu öğretmesi gerekir.

İkinci örnek, iki öğrenci arasında rol yapma tekniğine dayanan diyalog uygulaması yapmak ve öğretmenin hataları düzeltmesi şeklinde olabilir.

Rol: Öğrencilerden biri garson, diğeri misafir olur.

- Misafir, nazik bir dille içecek siparişi vermelidir.
- Nezaket kurallarına aykırı doğrudan ifadelerde düzeltme:

✗ „Bana bir çay ver.“

✓ „Bir çay alabilir miyim, lütfen?“

Düzeltilmenin amacı, öğrencilere yalnızca dil bilgisi açısından doğru cümleleri değil, aynı zamanda bağlam içinde edim bilimsel olarak uygun ifadeleri de öğretmektir.

Ad Bilimi ve Edim Biliminin Bağlantısı

Daha önce de belirtildiği gibi, ad bilimi, kişisel adlar, yer adları ve diğer ad ifadelerin incelenmesiyle ilgilenen bir dil bilimi dalıdır. Konusu özel adın mahiyetinin yorumlanması olmayan ve esas olarak özel adın hiçbir anlamı olmadığı, aksine sadece bir kişi kategorisini, bir yeri vb. belirtmek işlevini taşıdığı görüşünde olan geleneksel ad bilimi kuramlarının aksine, çağdaş ad bilimi kuramı, adın anlamını sorgulama konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Modern ad bilimi kuramlarına göre adlar yalnızca tanımlayıcı olarak kullanılmaz, aynı zamanda kültürel, toplumsal ve pragmatik anlamlar da taşımaktadır.

Türkçede kişi adları, lakaplar ve unvanlar cinsiyet, yaş, toplumsal statü, kişiler arası ilişkiler ve hiyerarşi hakkında bilgi aktarması açısından önemli bir pragmatik işleve sahiptir.

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Ad Bilimi ve Edim Bilimi Nasıl İç İç Geçmektedir?

1. İletişimde kişisel adların ve ünvanların kullanımı

Türkçede tanımadığınız veya yaşlı birine sadece adıyla hitap etmek kaba bir davranıştır. Bunun yerine Ahmet Bey, Ayşe Hanım, Doktor Can, Öğretmen Fatma gibi *ad + ünvan* kombinasyonu kullanılmaktadır: Buradaki ünvanın sosyal mesafeye saygıyı ve anlayışı ifade eden pragmatik bir işlevi vardır.

2. Takma adların ve küçültmelerin kullanımı

Gayriresmî ve samimi bağlamlarda Ali „Aliş“, Mehmet „Memo“ olabilir. Takma adların resmi durumlarda kullanılması rahatsızlık yaratabilir veya kaba görünebilir.

3. Soyadı bilinmeyen kişilere hitap etme kültürü

Türkçede yakınlık, saygı veya hiyerarşiyi ifade etmek için sıklıkla „Merve Abla, Ahmet Hocam, Hasan Amca“ gibi *ad + sosyal belirteç* ifadeleri olan „abla, abi, hocam, amca, teyze“ sözcükleri kullanılmaktadır.

4. Yer adlarının ve kimliğin edim bilimsel önemi

Tanışma etkileşimlerinde, kişinin kökeni (Nerelisin? – „Odakle si?“) konuşmanın yaygın bir edim bilimsel ögesidir. Cevaplar çoğunlukla kültürel ve toplumsal kimlik taşıyan, aynı zamanda ad bilimi bir boyutu da olan yer adlarını içermektedir.

Pedagojik Çıkarımlar

Yabancı dil olarak Türkçe öğreten bir öğretmen için ad bilimi ile edim bilimi arasındaki bağlantıyı anlamak hayati önem taşımaktadır. Bunun sebeplerini şu maddeler ile özetlemek mümkündür:

- Öğrencilerin muhataplarına hitap ederken edim bilimsel hatalar yapmaktan kaçınmalarına yardımcı olur.
- Toplumsal bütünleşme açısından önemli olan kişisel adlarla ilgili kültürel normları tanıtır.
- Hitap şeklinin kendi dillerinde ve kültürlerinde Türkçe ile karşılaştırıldığında nasıl işlediğini göstererek kültürlerarası tartışmaya alan açmaktadır.

Sınıfta Önerilen Bazı Aktiviteler

1. Türk dizilerinden/diyaloglarından ad ve başlıkların analizi

Öğrenciler karakterlerin birbirlerine nasıl hitap ettiğini analiz edip ve hangilerinin resmi/gayriresmî olduğunu öğrenebilir.

2. Farklı bağlamlarda rol yapma egzersizleri

Bir öğrenci bir doktora, bir okul sekreterine, tanımadığı bir yaşlıya, bir çocuğa hitap ederken mutlaka uygun ad bilimi biçimleri seçmelidir.

3. Karşılaştırmalı analiz: Türkçe ve öğrencinin ana dili

Öğrenciler Boşnakçada saygının isimler ve ünvanlar aracılığıyla nasıl ifade edildiğini tartışmalıdırlar.

Türkçede ad bilimi ve edim bilimi birbiriyle derinden bağlantılı olup Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde büyük öneme sahiptir. İsim, ünvan ve insanlara hitap şeklinin doğru kullanımıyla öğrenciler sadece dili değil, aynı zamanda kültürü ve sosyal etkileşim normlarını da edinirler ve böylece tam bir iletişimsel yeterlilik geliştirirler.

4. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kültürlerarası Yeterlilik

Yabancı dil öğretimine yönelik çağdaş yaklaşımda, dil becerilerinin geliştirilmesi kadar kültürlerarası yetkinliğin geliştirilmesi de giderek önem kazanmaktadır. Kültürlerarası yeterlilik, başka bir dili konuşan kişilerle iletişimde ortaya çıkan kültürel farklılıkları anlama, kabul etme ve bunlara uygun şekilde yanıt verme yeteneğini ifade etmektedir. Sırbistan Cumhuriyeti'nde, kültürlerarası yeterlilik, Yabancı Dilde İlköğretimin Sonu için Genel Başarı Standartları hakkındaki Kurallar'da („Sırbistan Cumhuriyeti Resmi Gazetesi“, No. 78/2017) temel yeterliliklerden biri olarak görünmektedir.

Ayrıca, Saraybosna Kantonu Milli Eğitim, Bilim ve Gençlik Bakanlığı tarafından onaylanan İlköğretim Türkçe Dersi Müfredat Programı'nda (2018: 31) („Bosna Hersek Federasyonu Resmi Gazetesi“, No. 35/5), Kültürlerarası Beceriler başlığı altında bazı yönergeler sunmaktadır.

Kültürel normlar, toplumsal kodlar ve edim bilimsel ayırtılar açısından zengin bir dil olan Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde bu yeterlilik, başarılı ve doğal iletişim için büyük önem taşımaktadır.

Türkçe Öğreniminde Kültürlerarası Yeterliliğin Önemi

Türk kültürü, belirli davranış kalıplarını, güç ilişkilerini, aile ve toplum içindeki rolleri, duyguları ifade etme biçimlerini, saygıyı ve fikir ayrılıklarını içerir. Öğrenciler bu unsurları anlamadan durumları yanlış yorumlayabilir veya farkında olmadan iletişim normlarını ihlal edebilirler.

Örnek olarak bir öğrencinin, hocasının kahve davetini reddetmesini ele alalım. Öğrenci kahve içmeye gidememesini „Hayır, istemiyorum“ sözleriyle açıklıyorsa kültürlerarası yetkinliğin eksik olduğu bir durumla karşı karşıyayız demektir. Bir öğrenci doğruyu söylüyor olsa bile „kaba, nankör ve terbiyesiz“ olarak algılanıp yanlış anlaşılabilir. Kültürlerarası yeterliliği içeren bir cevap şu olabilir: „Çok isterdim, ama maalesef başka bir planım var.“ Bu durumda öğrenci reddini saygılı ve dolaylı bir üslupla dile getirmiş olacaktır.

Yukarıdaki örnek, öğrencilere yalnızca dilbilgisini değil, aynı zamanda kültürel olarak kabul edilebilir ifade kalıplarını da öğretmenin, kasıtsız yanlış anlamaları önlemek için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Öğretime Kültürlerarası Unsurların Entegre Edilmesi

Türkçe öğretmeni:

- Bağlamsallaştırılmış öğrenme sağlar; ifadeler ve yapılar gerçek, kültürel olarak belirli durumlarda

sunulur.

- Kùltùrlerarası karşılaştırmayı teşvik eder; böylece öğrenciler farklılıkları daha iyi anlayabilir ve iletişimde bilinçli bir şekilde hořgörù ve esneklik geliştirebilir.
- Kùltùrel normları içeren görevler oluşturur. Örneğin: Türk ailesinde nasıl davranılmalı, öğle yemeğine davet edildiğinde ne söylenmeli, bir teklifi nazıkçe nasıl reddetmeli gibi.

Kùltùrlerarası Yeterliliğin Geliştirilmesine Yönelik Öğretim Faaliyetleri:

1. Vaka çalışmaları: Öğrenciler iletişimdeki yanlış anlamaları analiz eder ve bunların kùltürel nedenlerini bulurlar.
2. Araştırma görevleri: Öğrenciler Türk kùltürünün belirli yönlerini (örneğin bayramlar, sofrada, sözsüz iletişim) araştırlar.
3. Türk dizi veya filmlerinden sahnelerin izlenmesi ve analiz edilmesi: Dikkat, dilsel ve sözel olmayan davranış kalıplarına odaklanır.
4. Rol yapma ve simülasyonlar: Öğrenciler bir Türk düğününde, bir Türk ailesinde, bir iş görüşmesinde vb. misafir rolünü üstlenirler.

Öğretmenin Rolü

Öğretmen bu bağlamda sadece dilsel bilgi aktaran bir kişi değil, aynı zamanda kùltürel bir aracı konumundadır. Görevi, öğrencilerin Türkçede iletişim biçimlerini şekillendiren toplumsal normları ve kùltürel değerleri anlamalarına yardımcı olmaktır. Türkçede etkili iletişim için kùltùrlerarası iletişim becerisinin geliştirilmesi gerekmektedir. Dilsel unsurları kùltürel bağlamlarla ilişkilendirmek, öğrencilerin yalnızca dili anlamalarını değil, aynı zamanda iletişimsel beklentiler ve farklılıklar konusunda farkındalık geliştirmelerini de sağlar; böylece gerçekte dünyadaki kùltùrlerarası durumlarda faaliyet gösterme becerilerini geliştirirler.

SONUÇ

Çağdaş yabancı dil öğretiminde, yalnızca dilbilgisi ve sözcüksel yeterlilikler değil, aynı zamanda edim bilimsel ve kùltùrlerarası yeterlilikleri de içeren bütünsel bir yaklaşıma olan ihtiyaç giderek belirginleşmektedir. Edim biliminin rolünün analizi sonucunda, Türkçede başarılı iletişimin, özellikle nezaket, güç ilişkileri ve sosyal mesafe açasından kùltürel normların, bağlamın ve konuşma etiğinin anlaşılmasını gerektirdiği ortaya konmuştur.

Ayrıca, ad bilimi unsurların (kişisel isimler, unvanlar, hitap biçimleri ve yer adları) tanıtılması, öğrencilerin dili yalnızca doğru bir şekilde değil, aynı zamanda kùltürel olarak uygun bir şekilde kullanmalarını sağlayan edim bilimsel yeterliliğin yeni bir boyutunu açmaktadır. Toplumsal yapının ve kolektif değerlerin bir yansıması olarak ad bilimi, öğrencilerin edim bilimsel duygularının geliştirilmesinde önemli bir araç haline gelmektedir.

Bu makalede öğrencilerin kendi dil ve kültür çevreleri ile Türkçe ve kültür çevreleri arasındaki farklılıkları tanımalarını ve saygı göstermelerini sağlayacak kültürlerarası yeterliliğin geliştirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Kültürlerarası anlayışı hedefleyen öğretim, yalnızca iletişimdeki yanlış anlamaları önlemeye yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda başkalarına karşı hoşgörü, empati ve açıklık duygularının gelişmesine de katkıda bulunur.

Bu bağlamda Türkçe öğretmeninin rolü de genişlemektedir; o sadece bir dil uzmanı değil, aynı zamanda öğrencilere dili, gündelik yaşam ve geleneklere dayanan toplumsal bir olgu olarak tanıtmayı amaçlayan bir kültürel araçtır. Edim bilimi ve ad bilimi içeriklerinin öğretim sürecine dahil edilmesi ve kültürlerarası farkındalığın sürekli olarak teşvik edilmesi, öğrencilerde kapsamlı iletişimsel yeterlilik geliştirmenin en etkili yollarından birini temsil etmektedir.

KAYNAKLAR

Agabekova, Z. (2017). *Methods of using onomastics in teaching language and culture*. Global Journal of Sociology: Current Issues. 7(2).

Ainiala, T., & Östman, J.-O. (Eds.). (2017). *Socio-onomastics: The pragmatics of names*. John Benjamins Publishing Company.

Algeo, J., Algeo, K (2000), *Onomastics as an Interdisciplinary Study*. Names 48.3/4, (September / December).

Bakšić, S. i Čatović, A. (2022). *Pragmatički aspekt turskih vlastitih imena*. Turkologu u čast: zbornik radova povodom 70. rođendana Ekrema Čauševića (pp. 167–181). FF press [i. e.] Filozofski fakultet.

Bardovi-Harlig, K. (1996). *Pragmatics and language teaching: Bringing pragmatics and pedagogy together*. In L. F. Bouton (Ed.), *Pragmatics and language learning* (Vol. 7, pp. 21–39). National Foreign Language Resource Center.

Bardovi-Harlig, K., R. Mahan-Taylor, R. (Eds.). (2003)., *Teaching pragmatics*. U.S. Department of State.

Bernal Pinzón, A. N. (2020). *Authentic materials and tasks as mediators to develop EFL students' intercultural competence*. HOW, 27(1), 29–46.

Braović Plavša, M., Bojčić, I. (2018), *Kultura u nastavi stranoga jezika*. Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu, Vol. 9 No. 1, 2018.

Brooks, N. (1968), *Teaching Culture in Foreign Language Classroom*. Foreign Language Anals, Volume I, Number 3, (March).

Brozović Rončević, D. i Žic Fuchs, M. (2003-2004). *Metafora i metonimija kao poticaj u procesu imenovanja*. Folia Onomastica, 12-13, 91-104.

- Çetinkaya, G., & Hamzadayı, E. (2015). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretim sürecinde sözel düzeltme geribildirimleri: Öğretmen ve öğrenci yeğlemeleri*. *Turkish Studies*, 10(3), 285–302.
- Di Pardo Léon-Henri, D., Jain, B. (2017). *Role play: A practical way to teach intercultural communication*. *Cahiers de l'Apliu*, 36(2).
- Fidan, D. (2015). *Learners' preferences of oral corrective feedback: An example of Turkish as a foreign language learners*. *Educational Research and Reviews*, 10(9), 1311–1317.
- Gaši, T. B. (2019). *Razvoj interkulturalne kompetencije i primjena standarda za kraj osnovnog obrazovanja: Smjernice za nastavu talijanskog jezika*. *Analitika: Jezičke i kulturne studije*, 31(2), 12–24.
- Halitoğlu, V. (2018), *Akademik Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Süreci İçerisinde Kavram Edinimi Ve Buna Yönelik Bir Eylem Araştırması*. *Erciyes Journal of Education*, 2(1).
- Kramsch, C. (1993), *Context and Culture in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Nastavni plan i program, Osnovna škola, predmet: turski jezik (2018)*. „Službene novine Federacije BiH“, broj. 35/5
- Pravilnik o opštim standardima postignuća za kraj osnovnog obrazovanja za strani jezik (2017)*. Službeni glasnik RS, br. 78/2017.
- Rose, K. R., Kasper, G. (Eds.). (2001). *Pragmatics in language teaching*. Cambridge University Press.
- Sakaoğlu, S. (2001), *Türk Ad Bilimi*. TDK, Ankara.
- Škaljić, A. (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Yılmaz, E. (2020). *Edim Bilimine Giriş Kavram-Kuram-Uygulama*, 2. baskı, Pegem Akademi Yay., Ankara, 102 s.
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

BULGARİSTAN’DA AŞIRI VE İLİMLİ İSLAMİ AKIMLARIN ETNİK BARIŞA ETKİSİ
THE IMPACT OF EXTREMIST AND MODERATE ISLAMIC MOVEMENTS ON ETHNIC
PEACE IN BULGARIA

Assist. Prof. Dr. Şabanali AHMED

Trakya University, Balkan Research Institute

ORCID NO: 0000-0003-4370-2347

ÖZET

Bulgaristan, kuruluşundan günümüze dek birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, sahip olduğu coğrafi konum nedeniyle doğu ile batı arasında bir geçiş güzergâhı olma rolünü üstlenmiştir. Bizans ve Osmanlı gibi büyük imparatorlukların kesişim noktasında yer alması, farklı din ve kültürlerin bu topraklarda uzun yıllar bir arada var olmasına zemin hazırlamıştır. Türklerin Orta Asya üzerinden bu coğrafyaya gelişleri oldukça erken dönemlere tekabül etmektedir. Araştırmacılar, IX-X. yüzyıllardan itibaren Bulgaristan’da İslam dininin varlığından söz etmektedir. Bu süreci takip eden yıllarda, Bektaşî Dervîşi Sarı Saltuk Baba, obasıyla birlikte 1260’lı yıllarda Bulgaristan’ın kuzeyinde yer alan Dobruca bölgesine yerleşmiş ve yerel Ortodoks Hristiyan halkla iyi ilişkiler kurmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde farklı etnik ve dinî grupların hoşgörü içinde bir arada yaşamaları desteklenmiş ve komşuluk ilişkileri üst düzeyde gelişmiştir. Erken dönemde başlayan bu etnik huzur ve barış ortamı, Osmanlı’nın adalet ve idare anlayışı sayesinde daha da gelişmiş; bölge, refah içinde uzun bir dönem geçirmiştir.

Her ne kadar Osmanlı sonrası Bulgaristan’dan Anadolu’ya dönem dönem yoğun göçler yaşanmış olsa da Bulgaristan günümüzde Avrupa’da en yoğun yerleşik Türk-Müslüman nüfusa sahip ülke konumundadır. Bu demografik yapı, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte Bulgaristan’a stratejik bir önem kazandırmıştır. Ayrıca, komünizmden demokrasiye geçiş süreci, bazı diğer Balkan ülkelerine kıyasla barışçıl bir şekilde gerçekleşmiş ve ülkenin istikrarlı bir yapı içerisinde kalmasına katkı sağlamıştır. Osmanlı döneminde Bulgaristan Müslümanları, genel itibarıyla Hanefî-Matürîdî din yorum biçimini benimsemişlerdir. Ancak demokratik dönemde, daha önce aşına olmadıkları Selefilik (Vehhabilik), Ahmedîyye, Bahailik gibi farklı akımların etkisiyle karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle Türk-Müslüman nüfusun yoğunluğu, Hicaz başta olmak üzere çeşitli bölgelerde faaliyet gösteren İslami akımların Bulgaristan’a ilgi duymasına yol açmıştır.

Tebliğimizde, Hanefî-Matürîdî çizgide asırlar boyu bir arada yaşayan farklı etnik ve dinî grupların, bu yeni dinî akımlar ve gelişmeler karşısında nasıl etkilendiğini ele alacağız. Uzun yıllar yerel Hristiyan topluluklarla uyum içinde yaşayan Türk-Müslümanların, diğer dinî anlayışları ötekileştiren, tekfir eden yaklaşımlar karşısında nasıl bir tavır sergileyeceği önemli bir araştırma konusudur. Bulgaristan’da mevcut Türk-Müslüman nüfus, yeni dönemde hem aşırı hem de ılımlı birçok dinî akımın ilgisini çekmiştir. Geleneksel kökenli ılımlı hareketler, yerel toplumla uyum içerisinde faaliyet yürütmüş ve var olan etnik barışa katkı sağlamıştır. Özellikle Hicaz bölgesinde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, Pomaklar ve Romanlar üzerinde yoğun çalışmalar gerçekleştirmiş; Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi ülkeler, birçok öğrencinin eğitimini finanse etmişlerdir. Aynı şekilde, komünizm döneminde Orta Doğu ülkelerinden Bulgaristan’a eğitim amaçlı gelen öğrenciler burada kalarak bu akımların gelişmesine katkı sağlamışlardır. Bu süreçte, ideolojik görüşlerin aktarımı adına çok sayıda eser Bulgarcaya tercüme edilmiştir. Bu bağlamda günümüzde, İslami akımların toplumsal ve etnik barış düzeyinde etkilerini ele almaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Bulgaristan, Aşırı, İlimli, İslami Akımlar, Tarikatlar, Etnik Barış

ABSTRACT

Bulgaria has hosted numerous civilizations throughout its history and has played a crucial role as a transition route between the East and the West due to its geographical location. Situated at the intersection of major empires such as the Byzantine and Ottoman Empires, Bulgaria has long been a place where different religions and cultures coexisted. The arrival of Turks from Central Asia to this region dates back to very early periods. Researchers suggest that Islam has been present in Bulgaria since the 9th and 10th centuries. In the following years, the Bektashi dervish Sarı Saltuk Baba settled in the Dobrudzha region in northern Bulgaria with his followers in the 1260s and established good relations with the local Orthodox Christian population.

During the Ottoman Empire, different ethnic and religious groups were encouraged to live together in harmony, fostering strong neighborhood relations. This early period of ethnic peace and harmony further developed due to the Ottoman administration's justice and governance principles, leading to a long-lasting era of prosperity in the region.

Although waves of migration from Bulgaria to Anatolia occurred at different times after the Ottoman period, Bulgaria remains the European country with the highest settled Turkish-Muslim population today. This demographic structure has given Bulgaria strategic importance, particularly following the dissolution of the Soviet Union. Additionally, Bulgaria's transition from communism to democracy occurred relatively peacefully compared to other Balkan countries, contributing to the country's continued stability.

During the Ottoman era, Bulgarian Muslims predominantly adhered to the Hanafi-Maturidi interpretation of Islam. However, in the democratic period, they have encountered various new religious movements such as Salafism (Wahhabism), Ahmadiyya, and Baha'ism, which were previously unfamiliar to them. The significant presence of the Turkish-Muslim population has drawn the attention of Islamic movements from regions like the Hijaz, which have sought to influence Bulgaria.

In this paper, we will examine how different ethnic and religious groups, who have coexisted for centuries under the Hanafi-Maturidi tradition, have been affected by these new religious movements and developments. A critical research question is how Turkish-Muslims, who have historically lived in harmony with local Christian communities, respond to exclusionary and takfirist (excommunicating) approaches. In recent years, both radical and moderate Islamic movements have shown interest in Bulgaria's Turkish-Muslim population. While moderate movements with traditional roots have operated in harmony with local communities and contributed to ethnic peace, others have pursued more radical ideological goals. Civil society organizations operating in the Hijaz region have conducted extensive work among Pomaks and Roma communities, while countries such as Saudi Arabia and Kuwait have funded the education of many students. Similarly, students from Middle Eastern countries who came to Bulgaria for educational purposes during the communist era have remained in the country, contributing to the expansion of these movements. In this process, numerous ideological texts have been translated into Bulgarian to disseminate their views.

In this context, our study aims to analyze the impact of Islamic movements on social and ethnic peace in contemporary Bulgaria.

Keyword: Bulgaria, Extreme, Moderate, Islamic Movements, Sects, Ethnic Peace

GİRİŞ

Bulgaristan kuruluşundan günümüze Balkanlarda önemli rol oynayan ve nüfus yapısıyla dikkatleri çeken bir ülke konumundadır. Bizans'la komşu olması ve kurduğu ilişkiler neticesinde Ortodoks Hristiyanlığı (Doğu Kilisesi) kabul etmesi kendisini farklı bir statüye taşımıştır. Bu gelişmenin akabinde IX.-X. asır

gibi Bulgaristan'a tüccarlar ve İslam tebliğcileri aracılığı ile İslam dini de giriş yapmıştır (Mutafchiev, 1992). İlk dönemlerde Gök Tanrı inancına sahip olan Bulgaristan toplumu bu değişiklik neticesinde artık büyük Hristiyan dünyasının bir parçası olmuş ve birçok konuda sosyal ve içtimai değişikliğe uğramıştır. Devamında Bizans'ın bir parçası haline gelen Bulgaristan, sosyo-kültürel yapısından ve medeniyetinden etkilenmiştir. XIII. asrın ikinci yarısında ve devamında Anadolu üzerinden Balkanlara özelde ise Bulgaristan'a Bektaşî Dervîşi Sarı Saltuk Baba ve benzer Rum Abdallar gelmişlerdir (Ulutaş, 2018; Üzüm, 2005). Horasan'dan Anadolu'ya ve oradan da Balkanlara sirayet eden bu yapı artık Bektaşîlik, Mevlevilik, Melametilik, Kalenderilik ve Yesevilik gibi tarikatların Balkanlara ve Bulgaristan'a yerleşmelerine vesile olmuştur (Ocak, 1999). Osmanlı'nın Bulgaristan'ı kendi havzasına katması ve XV.-XVI. Asırlarında gerçekleştirdiği iskân politikasıyla birlikte Bulgaristan'ın toplum yapısı değişmiş, artık Türk-Müslümanlar bu coğrafyanın asli unsuru haline gelmiştir (Üzüm, 2005). İslam dini daha erken dönemlerde bu coğrafya ile temasa geçmiş olsa da asıl hayatın her alanına nüfuz etmesi Osmanlı dönemi ile gerçekleşmiş medeniyeti, mimari yapısı, çarşı pazar kültürü ve hoşgörü anlayışı ile toplumsal bir olguya dönüşmüştür. Bulgaristan bu gelişmeler neticesinde, etnik ve dini farklılıkların kesiştiği ve medeniyetlerin bir arada yaşadığı çok kültürlü bir toplum yapısına dönüşmüş ve doğu ile batı arasında bir geçiş güzergâhı halini almıştır (Beshevliev, 1997).

Osmanlı döneminde İslam dininin hoşgörüsü ve farklı olanın kendine ait yaşama hakkı, inanç hürriyeti gibi konular farklı etnik ve dini unsurların bir arada yaşayabilme kabiliyetini geliştirmiştir. Osmanlı'nın yerleşmesiyle o güne kadar sahip olunan toplum anlayışının ötesinde bir dini ve kültürel yapı oluşmaya başlamıştır. Daha önceleri var olan bireysel çabalar artık geniş kitleler tarafından benimsenmeye ve ortaya ibadethanelerini ve camilerini oluşturmuştur. O güne kadar bu yapılara yabancı olan halk camii, minare ve medrese gibi yapılarla tanıştı. Yeni duruma alışık olmayan toplum ilk etapta içsel ve dışsal tepki göstermiş olsa da sergilenen bütüncül bir bakış bunun önüne geçmiş oldu (Dalkılıç, Biçer, Demirli, 2012). Osmanlı döneminde Anadolu üzerinden Balkanlara gerçekleşen göçler beraberinde sahip oldukları Hanefî-Maturîdî din yorum biçimini de getirdi. Dolayısıyla artık Balkanlar ve özelde ise Bulgaristan bu din anlayışı çerçevesinde farklı olana karşı hoşgörü ile muamele edilen bir yapı ortaya koydu. Bu süreç aslında daha Bektaşî Dervîşi Sarı Saltuk Baba ile başladı ve onun obası Bulgaristan'ın kuzeyi Dobruca bölgesine yerleşti ve var olan yerli Hristiyan topluluk ile gayet iyi ilişkiler kurdu (Ulutaş, 2018).

OSMANLI DÖNEMİNDE ETNİK UYUM

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Bulgaristan coğrafyası, çok sayıda etnik ve dini grubun barış içinde yaşadığı bir bölgeydi. Bu durum millet sistemi ve hoşgörülü İslam yorumu sayesinde mümkün olmuştur. Bu anlayış içerisinde Osmanlı fethettiği topraklarda genel olarak, "Dinde zorlama yoktur" (Bakara, 2/256) ayeti düsturu ile hareket etmiş ve zorla kimseye din kabul ettirilemeyeceği doğrultusunda hareket etmiştir. Din bireysel bir tercih olduğunu ve Hanefî-Maturîdî din anlayışının yaklaşımı bu olduğu açıktır. Hidayet konusunun, insanın öncelikle bir tercih ve iradesi noktasında gerçekleştireceği bilincine sahip olan Müslümanlar, güçlü oldukları dönemlerde bile bu çizgiden taviz vermemişlerdir. Nitekim Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethettiğinde hareket metodu bunu göstermektedir. Kiliselerin yıkılmayacağı ve insanların ait olduğu dini aidiyetlerine göre hukuki bir ayırımı tabi tutulmayacaklarını ve özgür olacaklarını beyan etmektedir. Bu yaklaşımı benimseyen Yavuz Sultan Selim de Kudüs'ün yönetimini ele geçirdiğinde var olan Hristiyan ve Müslümanlara, kendi dini hükümleri çerçevesinde muamele etmiştir. Osmanlı'nın Bulgaristan'ı kendi topraklarına katması ile birlikte bu anlayış hakim olmuş ve var olan yerli Hristiyan tebaa ile hoşgörü ortamında etnik barışın hakim olduğu bir zemin oluşturulmuştur (Dalkılıç, Biçer, Demirli, 2012).

Osmanlılar kendi sınırlarına ilga ettiği Bulgaristan coğrafyasına 500 yıl boyunca kültürel, siyasi ve ekonomik olarak yatırım yapmıştır. Haliyle bu bölgede bulunan şehirler İmparatorluğun önemli merkezleri haline gelmiştir. Bazı şehirler gerçekleşen iskân politikasıyla yoğunluğu Türklerin eline geçmiş, bazı şehirler ise sıfırdan kurularak gelişme kaydetmiştir. Bütün bu gelişmeler kurulan sosyal, içtimai ve siyasi düzenle etnik barış da ciddi bir gelişme kaydetmiştir. Bu dönemde özellikle Filibe, Sofya, Hasköy ve Şumnu gibi şehirler din eğitiminde, edebiyatta, sanatta ve Osmanlı mimarisinde birinci derece önem taşımışlardır. Bu gelişmeler göstermektedir ki günümüz Bulgaristan şehirlerinin bazılar Osmanlı'da taşra değil ana merkez konumundadır. Günümüze kadar ulaşan Osmanlı eserleri ve şehir yapıları bunu açık bir şekilde göstermektedir. Diğer etnik ve dini grupların mabedlerine dokunulmadığı gibi, Bulgaristan'da İslam'ın ilk dönem eserleri olarak bilinen Filibe Muradiye Camii, Hasköy Eski Camii, Yambol Ebu Bekir Camii ve Bedesteni, İhtiman'da bulunan İmaret Camii bu konuya örnek teşkil edebilecek mahiyettedir (Kiel, 2017). Bu kurulan düzen, hoşgörü ve huzur iniş çıkışlarla asırlar boyu devam etmiştir.

Osmanlı döneminde tesis ettiği din eğitimi sistemi ve toplumun sahip olduğu din yorum biçimi doğrultusunda geleneksel tarikatların ötesinde bir İslami akımdan bahsetmek oldukça zordur. Bu bağlamda toplum içerisindeki etnik barış her yönüyle hissedilen ve asırlar boyu süregelen bir olgu olmuştur. Bu açıdan da çok önem taşımaktadır: Osmanlı'nın son dönemi diyebileceğimiz XIX. asrın ikinci yarısında Tuna ve Doğu Rumeli vilayetlerinde nüfus dağılımı 1 800 000 civarında Türk-Müslüman'a karşılık 1 613 000 Bulgar Hristiyan'ın var olduğu görülmektedir. Türkler nüfus ve hakimiyet açısından üstün olmalarına rağmen hoşgörü ilkesini korumuşlardır. Ancak Osmanlı-Rus savaşı olarak tarihe geçen vaka 1877-1878 bu topraklarda yaşayan Türk-Müslümanlar açısından önemli sonuçlar doğurmuştur (Çalışkan, 2019).

Osmanlı sonrası Bulgaristan'da yaşayan Türk-Müslümanlar beklenmedik bir tablo ile karşı karşıya kalmışlar ve miras olarak kalan birçok alan bozulmaya yüz tutmuştur. Dini alanda eğitim sistemi çöktüğü gibi, mimari yapılar da özellikle camii ve külliye ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Buna mukabil olarak nüfus açısından katliamla beraber ciddi bir göç yaşanmıştır. Bütün bunlar Bulgaristan'da kalan Türk-Müslümanlar için yeni bir dönemin habercisi niteliğindedir (Şimşir, 2009). Artık İstanbul ile bağları kopmasından kaynaklı Bulgaristan bağımsızlığını ilan ettiğinden iki yıl sonra 1910 yılında Bulgaristan Başmüftülüğü kurulmuştur. Bulgaristan sınırları içerisinde kalan Türk-Müslümanların dini hayatlarını teşkilatlandırarak olan kurumsal yapı Başmüftülüktür (Çalışkan, 2019). Prenslik ve Krallık dönemleri yıkımı beraberinde getirmiş ve azınlık durumunda kalan Türk-Müslümanlar ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Bir taraftan yıkım ve göçler devam ederken, o güne kadar İstanbul'da dini eğitimlerini rahatlıkla gerçekleştiren Türk-Müslümanlar bundan yoksun kalmıştır.

Bu durum Bulgaristan'ı din eğitimi alanında adım atmaya zorlamış ve Balkan savaşları sonrası yapılan antlaşma çerçevesinde 1918 yılında Bulgaristan Türk-Müslümanlarının hayatına günümüze dek etkisini sürdüren Medresetü'n-Nüvvab eğitim müessesesi kurulmuştur. Okul eğitim hayatına 1922 yılında başlamış ve beklenilenin ötesinde bir şöhrete kavuşmuştur. Ulusal amaçlarla kurulan eğitim ocağı uluslararası üne ulaşmış ve 1928 yılında âli (yüksek) kısmı da faaliyete geçmiştir. Eğitim müessesesi benimsediği çizgi ile Bulgaristan'ın geleneksel Hanefi-Matüridi din anlayışının gelişmesine ve korunmasına katkı sağlamıştır (Mehmedov, 2011). Yetiştirdiği aydın ve birikimli bireylerle toplumsal ve etnik barışa yardımcı olmuş ve farklı dini akımların zuhur etmesine engel olmuştur. Bu dönem itibarı ile başka olumlu gelişmeden bahsetmek oldukça zordur. Bir taraftan yıkım ve göç devam ederken eğitim alanında Nüvvab Medresesi çizgisini koruyarak Ahmet Davutoğlu, Osman Keskiöglü, Yusuf Ziyaeddin El-Ezheri ve Osman Kılıç gibi âlimleri yetiştirmiştir.

KOMÜNİST REJİM DÖNEMİNDE ASİMİLASYON POLİTİKALARI

Din eğitimi alanında oldukça zor bir dönem geçiren Bulgaristan Müslümanları bu alan gittikçe daha da meşakkatli olmaya başlamıştır. Yeni kurulan Medresetü'n-Nüvvab sağlamış olduğu başarı neticesinde yıpratılmaya, kısıtlanmaya hatta öğrenciler arasına tefrika sokulmaya çalışılmıştır. Bütün bu gelişmeler yaşanırken dünya genelinde İkinci Dünya Savaşı patlak vermiş ve olaylar farklı boyuta taşınmıştır. Savaşın galibi Rusya olmuş ve yeni dönemde Balkanların büyük kısmını içine alacak şekilde Sovyetler Birliğine dâhil etmiştir. Bulgaristan yeni dönemde artık komünist bir rejimi benimseyen ülkeler arasında yer almıştır. Faşizan bir yönetimden kurtulma endişesi ile yeni oluşan “Vatan Cephesi”ni herkes desteklemiş, Türk-Müslüman azınlığı büyük beklentilerle, o güne kadar yaşanan sıkıntıların bertaraf olması ve geride kalmasını ummaktadır (Ahmed, 2021; Kamil, 2006). İlk yıllar bu doğrultuda biraz umut vadetse de kısa sürede bu olayın gerçekleşmeyeceği netleşir. Öncelikle 1950 yılında ülke genelinde din eğitimi kaldırılmıştır. Nüvvab dâhil bütün medreseler kapatılmış, 1959 yılında ise Türk azınlık okulları da kapatılarak, Türkçe dersi seçmeli haftada 1 saat olarak 1974 yılına kadar devam etmiş ve nihayete erdirilmiştir (Özbir, 1986). Bu gelişmelerin öncesinde 1949 yılında komünist rejim, kapsamlı bir dinler yasası kabul etmiş ve ülkedeki bütün dinlerin serbest olacağını, ancak devlet idaresi tarafından murakabe edileceğini söylemiştir. Komünizm dönemi boyunca Bulgaristan Başmüftülüğü nezdinde keyfi atamalar yapılmış ve dini uygulamalar minimuma indirilmiştir. Diğer taraftan ülke genelinde 1950-51, 1968-78 yılları arasında Türkiye’ye ciddi göçler yaşanmış ve nüfus esnetilmiştir (Şimşir, 2009). Komünizm dönemi Jivkov ile birlikte farklı bir uygulamaya girmiş ve 1971 yılında yeni anayasa kabul etmiştir. Bu anayasaya göre Bulgaristan’da sadece Bulgar olmayan vatandaşlardan bahsedilmektedir. O güne kadar anayasal olarak varlıkları belli olan Türklere artık bahsedilmemektedir. Bu da Türklerin varlığından rahatsız olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Birkaç yıl sonra 1977 yılında anayasa tekrar revize edilmiş ve artık ülkede sadece Bulgarların yaşadığını ve homojen bir yapı olarak tek (Bulgar) uluslu bir topluluk olduğu deklare edilmiştir. Komünizm bunu sadece yazılı olarak kalmasını istemeyen bir yönetim sergilemiş ve tedrici olarak ülkede yaşayan bütün etnik unsurlara karşı Bulgarlaştırma süreci başlatmıştır (Alp, 1990; Acaroğlu, 2007).

Öncelikle 1972-74 yılları arasında ülkede yaşayan Müslüman Pomaklara (Pomak Türkleri) karşı isim değiştirme ve yaşadıkları bölgelerden farklı yerlere sürülerek asimile etme girişimi gerçekleştirilmiştir. Bunun akabinde 1981-1983 yılları arasında ülkede yaşayan ve Türkçe konuşan Romanlar bu uygulamaya matuf olmuş ve isimleri Bulgarlaştırılmıştır. Nihayetinde “böl parçala yönet” mantığı ile son aşamada 1984 yılı aralık ayı itibarı ile sıra ülkede yaşayan Türklere gelmiş ve onlar da sözde “soya dönüş veya yeniden doğuş” sloganı altında Bulgarlaştırma teşebbüsünü yaşamışlardır. Beş yüz yıl hüküm süren Osmanlı sonrası henüz bir asır bile olmadan bunlar yaşanmış ve asırlar boyu tesis edilen etnik barış ciddi manada sorgulanır hale gelmiştir. Toplumun farklı etnik, dini kesimleri birbirlerine karşı bilenmiş ve uygulamalar neticesinde nefret beslemelerine neden olmuştur. Komünist rejim var olan Türk-Müslüman toplumunu esnetmek amaçlı Mayıs ayı 1989 yılında Türkiye’ye gitmek isteyenlerin göç edebileceğini açıklamış ve kapıları açmıştır. Bu gelişme benzeri nadir görülen bir göç dalgası meydana getirmiş ve 350 000 civarında Türk-Müslüman doğup büyüdüğü toprakları terk etmişlerdir (Kemaloğlu, 2012; Acaroğlu, 2007). Bütün bu gelişmeler neticesinde Bulgaristan’da yaşayan Türk-Müslümanların ve Bulgar halkının sağduyulu davranışları neticesinde etnik barış zarar görmemiş ve 1989 yılının sonlarına doğru Sovyetler Birliğinin dağılması akabinde 10 Kasım 1989 tarihinde komünist rejim son bulmuştur.

DEMOKRASİYE GEÇİŞ VE ETNİK BARIŞIN YENİDEN İNŞASI

Soğuk savaşın bitmesi, Sovyetler Birliğinin son bulması ve eş zamanlı olarak Varşova Paketi’nin

dağılması eş zamanlı olarak Bulgaristan'ı yeni bir dönemin içine itmiştir. Yeni demokratik dönem Bulgaristan'ın genel toplumuna özelde ise azınlık olan Türk-Müslümanlara birçok alanda umut vadetmektedir (Kocaoğlu, 1998). Tek partili dönem son bulmuş ve ülkede çoklu temsil alanına da yansımış ve yeni siyasi oluşumlar kurulmuştur. Bu bağlamda Türklerin ve azınlıkların temsilini üstlenmek isteyen üyelerinin çoğunun Türk olduğu Hak ve Özgürlükler Hareketi de resmi bir parti olarak Bulgaristan siyaset hayatına katılmıştır (Özgür, 1999; Tatarlı, 2003). Siyasi ve dini alanda nisbeten olumlu gelişmeler yaşanmış ve Türk-Müslümanların sorunları ele alınarak çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Ülke genelinde zor şartlar altında üç imam hatip lisesi açılmıştır. Bunu müteakip önceleri yarı yüksek sonradan ise Yüksek İslam Enstitüsü olarak eğitim veren yüksekokul da Sofya'da eğitim hayatına başlamıştır (Turan, 1997). Bütün bu gelişmeler komünizm dönemine nazaran azınlıkları rahatlatmış ve umut vadetmiştir. Diğer Balkan ülkelerine kıyasla örneğin eski (Yugoslavya) Bulgaristan demokrasiye geçişi barışçıl yollarla gerçekleştirmiş ve karışıklık yaşanmamıştır.

Konumuzun temelini teşkil eden ve önem taşıyan asıl konu ise Bulgaristan'ın demokratik döneme kadar pek karşılaşmadığı İslami akımlar mevzusudur. Osmanlı döneminde geleneksel tarikatlara aşına olursa da zamanla birçoğu Bektaşilik içerisinde erimiş ve topluma uygulanan dini yasaklar çerçevesinde ülkede hiçbir dini akım faaliyet gösterememiştir. Yeni dönem haliyle Bulgaristan Müslümanlarını tanımadıkları bir alanla karşı karşıya bırakmaktadır.

Bulgaristan'da Müslümanlar yaşanan bütün göçlere rağmen ciddi bir potansiyel oluşturmaktadır. 1992 yılında yapılan sayımda Türkler genel nüfusun %9.42'sini, Müslümanlar ise %13.08'ini teşkil etmektedir (nsi.bg). Dolayısıyla Bulgaristan Avrupa Birliği içerisinde yerleşik olarak en fazla Türk-Müslümanın yaşadığı ülke konumunu almaktadır. Bu da özellikle komünizm rejiminden çıkmış bir ülkeyi, genel itibarı ile Hicaz, Orta Doğu tandanslı akımların ilgi odağına yerleştirmiştir. Müslümanlar yaşanan rejim ve sıkıntılar sebebiyle sahipsizlikten uzak kalmış, yaşamlarını gelenek ve göreneklerle sürdürmüşlerdir. Kitabi bilgiyi sunabilecek yetişkin insan olmaması bir tarafa komünizm döneminde din eğitimi adına neredeyse hiçbir faaliyet kaydedilmemiştir. Din anlayışını bayramlar, kısmen cumalar, nikâh ve cenaze uygulamaları ayakta tutmuştur ki komünizm onlara bile müdahale etmiştir. Bu çerçevede ülkeye nüfuz eden aşırı ve ılımlı İslami akımları konu ederek değerlendirmeye tabii tutacağız. Tasnife geçmeden önce kısa bir bilgi vermek gerekmektedir. İki kategoride ele alacağımız akımlar öncelikle ılımlı olarak tarif ettiğimiz kültürel ıslahatçılık ve tarikat geleneğine sahip yapılardır. Bunlar büyük ölçüde Türkiye menşei yapılarıdır. İkinci bölüm ise Aşırı "Galiye" veya "Gulat" olarak ifade ettiğimiz Selefiyye ve bazı Mehdici gruplardır.

AŞIRI İSLAMİ AKIMLAR – VEHHABİLİK VE MEHDİCİ GRUPLAR

Aşırı olarak değerlendiren akımların başında akla Vehhabilik/Selefiyye gelir. Hareket Osmanlı karşıtı tavırları ve yaklaşımı ile kadim bir Osmanlı varlığını barındıran Balkan coğrafyasından bağımsız olarak düşünülemez. Özellikle Sovyetler Birliğinin çökmesi ile kendisine geniş bir faaliyet alanı bulmuş ve emelleri doğrultusunda hareket etmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Arap yarımadasında meydana gelen Vehhabi hareketi gerek dini alandaki tahribatı gerekse isyanları ile gündemdeki yerini almıştır. Arabistan'ın Necid bölgesinde, Dır'iyye'de Muhammed b. Abdülvehhab tarafından ortaya konulan görüşlerle, İbni Teymiye'nin çizgisinden etkilenerek hurafe, bid'at ve dini yozlaşmayı gerekçe göstererek İslam'ın ilk dönemlerindeki haline dönmesini amaçladığını iddia etmiştir (Arıkan, 2019; Büyükkara, 2019). Bu görüşleriyle kuruluşunda Osmanlı'ya ve tatbik ettiği din yorum biçimine karşı mücadelesini meşrulaştırmakla kalmamış tarihsel süreç içerisinde Osmanlı'nın hakim olduğu kültür coğrafyasını da hedef haline getirmiştir (Büyükkara, 2012). Vehhabilikle ilgili kısa bir bilgi verdikten sonra Bulgaristan bağlamında Vehhabiliğin ortaya çıkması ve gelişmesini değerlendirmek gerekir.

Daha ilk dönemde Osmanlı, bu hareketi yasal idareye bir başkaldırı ve “Yeni Harici Hareket” olarak değerlendirmişlerdir. Kendileri kuruluşundan günümüze Vehhabilik ismini kabul etmemişler, özellikle son dönemde radikal İslam ile anılması ve terör faaliyetleri ile ilinti kurulması neticesinde hareket kendini daha çok Selefîyye olarak tanıtmıştır (Bulut, 2013; Ahmed, 2023). Osmanlı İmparatorluğunun gönül coğrafyası olarak hafızalarda yer alan Balkanlar komünizm gibi bir rejim sonrası haliyle hedef haline gelmiştir. Özellikle Bulgaristan’daki Müslümanlar Osmanlı sonrası, bütün imkânlardan mahrum bırakılmış ve din alanında büyük bir çıkmaza girmiş, ilmi olarak beslenememiştir. Bu bağlamda din adına hurafeler ve geleneğe dayalı bir halk inancı yaygınlaşmıştır. Dini hassasiyetin oransal olarak düşük olduğu bu coğrafya, doğal olarak Vehhabi akımı için bakir çalışılmaya müsait bir alan anlamını taşımaktadır (Keskin, 2022). Yeni dönemle birlikte Vehhabiliğin Bulgaristan nezdinde faaliyete başlaması hemen demokratik dönemle birlikte olmuştur.

Bulgaristan’da Vehhabi/Selefi aşırıçılığının yayılmasının elbette birçok nedeni sayılabilir. Ancak bunlardan dört tanesi oldukça önemli ve diğer bölgelere örnek teşkil edecek mahiyettedir. Söz konusu nedenlerin anlaşılması, ortaya çıkan veya ileride çıkacak olan muhtemel sorunlara çözüm önerileri üretmek açısından oldukça önemlidir. Yeni durumla karşı karşıya kalan Bulgaristan Müslümanları şu dört noktada Vehhabilik akımından etkilenmiştir.

1. Komünizm dönemi itibarı ile dini bilginin ve uygulamanın zayıflamış olması, Bulgaristan’daki Müslümanların durumunu ortaya koymak açısından dikkate alınmalıdır. Sosyo-politik şartlar Müslümanları kendi temel kaynaklarına ulaşamayan konuma sokmuş, kültürel varlıklarını sürdürmek dahi neredeyse zorlaşmıştır. Söylem itibarı ile Hanefi-Matüridi çizgide kalmış olsalar da nesillerin değişmesi ile temel bilgilerden yoksun gelişmiştir. Bu durum zamanla din algısının değişmesine sebep olmuş ve toplumun yeni dönemde farklı İslami akımların etkisinde kalmalarını kolaylaştırmıştır (Ahmed, 2023).

2. Bulgaristan Sovyetler Birliği Bloğu içerisinde yer alan ülkeler arasında farklı bir konuma sahiptir. Komünizm sürecinde uygulanan yaptırımları hat safhada yaşayan Bulgaristan Müslümanları yeni döneme iç kargaşa yaşanmadan geçiş yapmıştır. Bu bağlamda komünizm döneminde Irak, Suriye ve Ürdün gibi Arap ülkelerinden eğitim almaya gelenler mezuniyet sonrası Bulgaristan’da kalmış ve hayatlarını burada idame ettirmişlerdir. Demokrasinin gelmesiyle birlikte Hicaz ve Orta Doğu ülkelerinden gelen Vakıflar faaliyetlerinde bu şahısları kullanmışlardır (Öktem, 2010).

3. Suudi Arabistan başta olmak üzere bazı Arap ülkelerinden gelen Sivil Toplum Kuruluşları Bulgaristan’da Vehhabiliğin/Selefiyye’nin zemin bulmasına ve güçlenmesine yardımcı olan etkenlerin en önemlilerinden biridir. Demokrasinin ilk yıllarında Bulgaristan’da faaliyetlerine başlamışlar ve birçok alana nüfuz etmişlerdir. Suudi Arabistan, Ürdün ve Mısır gibi ülkelerde okumaları için öğrenciler göndermişler ve finanse etmişlerdir. Ayrıca halk nezdinde hacca gitmek isteyenleri ücretsiz olarak haça göndermişler ve kendilerine zemin hazırlamışlardır (Durguti, 2021; Büyükkara, 2018).

4. Bu gelişmeler özellikle bazı bölgelerden birçok gencin Suudi Arabistan, Ürdün, Mısır ve Kuveyt gibi ülkelerde eğitim görmesine neden olmuştur. Öğrencilerin büyük çoğunluğu Pomaklardan oluşmaktadır (Ahmedov, 2014). Etnik eğilim anlamında belki burada zikredilmesinde yarar olan konu ise Vehhabilik/Selefiyye özellikle Türklerin dışındaki toplum kesimlerine yönelmişlerdir. Aslında bu tablo Balkanların tamamı için geçerli bir uygulamadır. Dolayısıyla seçtikleri öğrenciler Bulgaristan nezdinde genelde Pomaklardan olmuş, kısmen Romanlar üzerinde bu konuda bir deneme yapılmıştır. Türkleri dil faktörü, Türkiye ile olan yakınlık ve Osmanlı’dan kalan Hanefi-Matüridi din yorum biçiminin hala geleneksel çerçevede takipçileri olarak düşünmüşler ve hedef kitle seçmemişlerdir. Pomakların eğitim için Türkiye veya Suudi Arabistan’a gitmeleri durumunda yeni bir dil öğrenmeleri gerekeceğinden dolayı kendilerinin dini nasları daha iyi anlamaları ve bu dini kendi öz kaynaklarından

öğrenerek Türklere üstünlük sağlayacakları telkin edilmiştir (Evstatiev, 2006; Evstatiev, 2014). Eğitim amaçlı giden öğrenciler mezuniyetleri sonrası dönmüşler ve edindikleri görüşleri yaşadıkları yörelerde yaymaya çalışmışlardır. İlk dönemlerde yaşlı cemaat ile yeni görüşleri ortaya koyan gençler arasında ciddi gerginlikler yaşanmış ve bazı bölgelerde cami cemaatinin farklı yerlerde ibadet etmelerine neden olmuştur (Ghodsee, (2010); Troeva, 2012). Günümüzde bu gerginlik Vehhabiliğin yoğun olarak nüfuz ettiği bölgelerde kendi lehlerine değişmiş görünmektedir.

Diğer etkilenen topluluk Romanlar ise eğitim görmeye gitme konusunda başarılı olmasa da toplum nezdindeki sosyal statülerinden kaynaklı İslami akımların işi kolaylaşmıştır. Romanlar toplumun bütün kesimlerinden ayrıştırılan ve dışlanan bir konumda olmalarından kaynaklı, kendilerine uzatılan her eli kabul edecek mesafede olmuşlardır. Bu durum sadece Vehhabilik akımı için geçerli olmayıp bütün İslami akımlar hatta bazı bölgelerde dini akımlar Romanların yaşadığı bölgelerde faaliyet ağı oluşturmuşlardır. Nitekim kendilerinin yeni bir yapıya dâhil olmaları toplum içerisinde yeni bir sosyal statü kazanmaları anlamına gelmektedir (Radikalizatsiya v Bulgaria Zaplahi i Tendentsii, 2016). O güne kadar dışlanan birey artık seminerlere, toplantılara ve farklı ülkelerde özel çalışmalara katılacaktır. Bu durum kendileri açısından cazip, kabul edilebilir yeni bir hayat tarzıdır. Pazarcık gibi Romanların yoğun yaşadığı bazı bölgelerde bu çalışmalar zirve yapmış ve Selefiyye anlayışını benimseyen aileler kız çocuklarını devlet okullarına küfür sisteminin eğitim müessesesi diyerek göndermemişlerdir (Yanev, 2019). Bu örnek bile Bulgaristan içerisinde tehdidin hangi safhaya ulaştığının açık bir göstergesidir.

Vehhabi/Selefi akımı yayılcı yaklaşımını devam ettirerek Bulgaristan'ın özellikle Rodoplar bölgesinde ve bazı Roman mahallelerinde faaliyetlerini sürdürmüş ve günümüz itibarı ile kendisine bir taraftar kitlesi oluşturmuştur. Dini görüşleri gereği etnik barışı olumsuz etkileyen bu akımın taraftarları radikal İslam'ı yayma ve Bulgaristan devletine karşı oluşturulan tehdit gerekçesiyle 2013 yılında 13 din görevlisi yargılanmıştır (Radikalizatsiya v Bulgaria Zaplahi i Tendentsii, 2016). Bu konu bütün detaylarıyla burada aktarılamayacağından bu kadar değinmekle yetindik.

Başta Suudi Arabistan kaynaklı Vehhabi/Selefiyye gruplar, özellikle demokratik dönemde Bulgaristan'da faaliyet ağı oluşturmuştur. Bu grupların yaklaşımı farklı olanı tekfir etmeye bir anlayış içerdiği için ayrışmayı teşvik etmiş, geleneksel yapıları hedef almış ve etnik barışı olumsuz etkilemiştir. Etnik barışı ve toplumun geleneksel İslam anlayışını bozmaya teşebbüs eden diğer bir İslami akım da Kadiyanilik veya diğer ismiyle Ahmediyye'dir. Hindistan menşeli olan bu akım Mehdi akımlar grubunda olmakla beraber ortaya koyduğu görüşler çerçevesinde radikal olarak değerlendirilmektedir. Kurucuları Mirza Gulam Ahmed'i önce Mehdi sonra da Nebi ilan eden bu oluşum, Hilafetin kendilerinde olduğunu ve bu iddiaları kabul etmeyenin kâfir olacağı söylemini ortaya koymaktadır (Fığlalı, 2001). Bulgaristan'a çok erken dönemde gelen bu akım Kur'an'ı-Kerim'i ilk Bulgarcaya çeviren yapılardan bir tanesidir. Demokrasinin başlarında daha 1991 yılında kendi üsluplarıyla ve metodlarıyla Kur'an'ı Bulgarcaya tercüme etmeleri ile Bulgaristan'a verdikleri önemi ve sahip oldukları alt yapıyı ortaya koymaktadır (Ahmedov, 2015). Ahmediyye faaliyet ağını sınırlı bölgelerde kurabilmiş ancak buna rağmen uğraşlarına devam etmiştir. Başmüftülük bu akımın Pakistan ve benzeri ülkelerde yasak olduğunu rapor etmiş ve bunun üzerine Bulgaristan faaliyetlerini yasaklamıştır (Georgieva, 2012). Ancak Ahmediyye vazgeçmemiş AİHM'de Bulgaristan'ın aleyhine dava açmış, kimsenin dini özgürlüğü ve görüşü kısıtlanamaz gerekçesi ile kazanarak Bulgaristan'ı tazminat ödemeye mahkûm etmiştir¹. Günümüzde taraftarı yok denecek kadar az olan bu akım halen görüşlerini ve eserlerini Bulgarca internet sitesi üzerinden yaymaya devam etmektedir. Görüşleri ve yaklaşımı gereği etnik barışı olumsuz etkilemiştir.

¹ “Pravitelstvoto shte izpnlni resheniata po pet dela pred ESPCH”, Çevrimiçi, <https://legalworld.bg/67346.pravitelstvoto-shte-izpnlni-resheniata-po-pet-dela-predespch>. 06.12.2017.

Bu bağlamda ele alacağımız diğer bir akım yine Mehdcici akımlar grubundan olan Bahailiktir. Aslında kendilerini akım olarak kabul etmeyen bu yapı ayrı bir din olduklarını iddia etmektedirler. Bulgaristan’la çok erken sayılabilecek bir dönemde temasa geçen bu akım, Osmanlı sonrası ilk olma özelliğini taşımaktadır. Daha 1926 yılında Bulgaristan’a gelip sınırlı faaliyet yürütmüş ve bazı şehir merkezlerinde toplantılar yapmıştır. Bunun temelini genelde yabancı misyonerler inşa etmiş ve toplumda ayırımı gitmeksizin herkese hitap etmiştir (bahai.bg; Eklesiya, 2002). Komünizm döneminde pasif bir rol oynarken, demokrasinin gelmesi ile birlikte Bahailiği ayrı bir din gibi tescil ettirmiş ve bazı Alevi köyleriyle temas etmeye çalışmıştır. Bulgaristan Müslümanlarının sahip olduğu dini anlayışı bozmaya çalışmış ve Bahailik ilkelerini yayma gayreti içerisine girmiştir. Günümüz itibarı ile Sofya’da bir kültür merkezleri bulunup, eserlerini Bulgarcaya tercüme etmişler ve gelenlere sunmaktadırlar (bahai.bg). Bunların haricinde ülkede faaliyet gösteren mehdcici akımlar var olmakla birlikte, etkili olanları ve bir bildirinin sınırları belli olmasından kaynaklı uçta dolaşan iki grupla örneklerimizi sonlandırdık. Söylemleri ve benimsedikleri metod kaynaklı yoğun bir taraftar kitlesi oluşturamamış olsalar da gençler üzerinde ayrışmayı ve farklı olanı reddetmeyi telkin ederek var olan toplumsal hoşgörüye zarar vermişlerdir.

İLİMLİ İSLAMİ YAPILAR KÜLTÜREL ISLAHATÇILIK VE TARİKAT GELENEĞİ

Etnik barışı olumsuz etkileyen İslami akımlar bağlamında bu kadar örnekle yetinerek şimdi de daha çok Tasavvuf kaynaklı ve kültürel ıslahçı olarak bilinen ve hemen hepsinin kaynağı Türkiye, Anadolu olan bazı akımları konu etmekte yarar görmekteyiz. Yukarıda zikredilenlerin aksine var olan toplum düzenini geliştirmeye ve desteklemeye yönelik bir yaklaşım sergilendiği aşikârdır.

Bu bağlamda olumlu çalışmalarıyla ön plana çıkan grupların başında Aziz Mahmut Hüdayi Vakfı gelmektedir. Demokratik dönemde Bulgaristan’da açılan üç imam hatip lisesi, bir taraftan maddi sıkıntı çekerken, diğer yönden yeterlilik sahibi mesleki hocaların olmaması iyi bir eğitimin gerçekleşmemesi için yeterli nedenlerdi. Bu bağlamda Hüdayi Vakfı kendi inisiyatifleri ile İmam Hatip Liselerine müderris göndermiş ve verilen eğitime ve öğrencilere yardımcı olmuştur. Ancak burada belirtilmesi gereken konu, bunu vakıf adına yapmamış ve bireysel bir çalışma gibi yansıtmıştır. Bu çalışma Başmüftülüğün okullara fiilen bir sponsor bulmasına kadar devam etmiştir. Vakıf yine yaz dönemi ve Ramazan aylarında öğrenciler tarafından gerçekleştiren Kur’an Kursu organizasyonlarına destek çıkmıştır. Hüdayi Vakfı bir dönem Bulgaristan’da var olan iki yıllık Ustina İmam Kursuna sponsorluk yapmış ve kalifiye eleman yetişmesine destek vermiştir. Bunun ötesinde kendi öğrenci evlerinde ve faaliyetlerinde örneğin sünnet organizasyonları, iftarlar ve benzer faaliyetlerde genel olarak toplumla barışık ve benimsediği din anlayışı çerçevesinde çalışmalar yürütmüştür.

Bu çerçevede farklı metod ve yaklaşımlarla ancak toplum nezdindeki hoşgörü ve etnik huzuru koruyarak faaliyet gösteren diğer bir grup Süleymancılardır ya da kendi ifadeleri ile (Süleymanlılar) (Ahmed, 2021). Süleyman Hilmi Tunahan’ın öğrencileri ve takipçileri olan grup hocalarının Bulgaristan’ın Razgrad, Ferhatlar doğumlu olmasından kaynaklı Bulgaristan’a özel bir ilgi duymaktadırlar. Bulgaristan Başmüftülüğü ile daima barışık olan grup genel çerçevede yurt sistemi ile faaliyet göstermiştir (Ahmed, 2021). Bunun ötesinde yetiştirdikleri hocaları bölgelere göre istihdam ederek insanlara faydalı olmaya çalışmışlardır. Halen faaliyetleri devam eden Süleymancılar özellikle benimsedikleri kati Hanefi-Matüridi çizgi ile yerel halkın sempatisini kazanmışlar ve gelenek göreneklerine ters düşmemişlerdir. Toplumsal huzurun ve etnik hoşgörünün korunduğu bir çalışma düzenine sahip olmuşlardır. Bu ve benzeri örnekleri özellikle Türkiye menşeli cemaatler çerçevesinde çoğaltmak mümkündür. Osmanlı dönemi itibarı ile aynı dini anlayışı paylaşan bu coğrafya, sonradan birbirine yabancılaşmışlardır. Onun için bu bağlamda Menzil, Çarşamba cemaati ve örnekleri gibi tasavvufi grupları zikretmek

mümkün olup, çalışmalarının günümüze dek var olduğunu söylemek gerekir. Dini tatbik konusunda ve Anadolu hoşgörüsü çerçevesinde, zarar vermeden faaliyet ağlarını oluşturmuşlardır. Kısmen bazı grupların kıyafet tutkusu olumsuz bir etki oluşturmuş olsa da o da zamanla aşılımıştır.

ALEVİ-BEKTAŞİ GELENEĞİ

Etnik barışı temellendiren oluşumlardan bir tanesi de tarihsel olarak ilk dönemlerden itibaren hoşgörüye dayanan yapısı ile diğer etnik unsurlarla barış içerisinde yaşanmasına sebep olan yapı Alevilik-Bektaşiliktir. Bulgaristan'da Alevilik-Bektaşilik kavramı üzerine değerlendirmeler Türklerin İslam'ı kabul etmelerinden bağımsız olarak değerlendirmek oldukça zordur. Müslüman olmaları geniş bir zaman dilimini kapsayan Türkler, bu süreçte önceleri Emevîler'in bıraktığı kötü izlenimi gidermeye çalışmışlardır (Fığlalı, 1990). Bu kabul etme sürecinde geniş bir zaman dilimine yayılmış olsa da İslam dini Orta Asya'da yaşayan Türklerin hepsine aynı ölçüde ulaşmamıştır. Şehirli kesim dine İslam'a daha geniş haliyle ulaşırken, göçebe veya yarı göçebe olarak adlandırdığımız Yörükler asgari ölçüde dini bilgilere haiz olmuşlardır. Bu durum göçebelere alışagelmış yaşam tarzlarını devam ettirmelerine, eski gelenek ve göreneklerini yeni kabul ettikleri dine uyarlamalarına neden olmuştur (Kutlu, 2000). Bulgaristan'da ortak yaşam şuurunu var olan Hristiyanlarla hoşgörü içerisinde yaşamayı daha ilk olarak ortaya koyan Bektaşî Dervîşi Sarı Saltuk Baba olmuştur. Bulgaristan coğrafyasına Osmanlı öncesi ilk gelme özelliğini taşımakla birlikte sahip olduğu olgun ve hoşgörülü şahsiyeti yerel toplumla gayet iyi ilişkiler içerisinde devam etmiştir. Tabii ki bu yaklaşımın ve uygulamanın temel kaynağı Maverâünnehir ve Horasan bölgesinde var olan Bektaşî, Mevlevî, Yesevî, Kalenderî, Melametî ve Vefai tarikatlarıdır. Osmanlı'nın Balkanları fethetmesi neticesinde Sarı Saltuk sonrası Balkanlara özeldir ise Bulgaristan'a genellikle Rum Abdallar ve Dervîşler obalarıyla birlikte göç etmişlerdir (Üzüm, 2005). Sahip oldukları hoşgörülü yaklaşım ve var olan farklı etnik gruplarla iyi geçinmeleri toplumun bir arada barış içerisinde yaşama kabiliyetini geliştirmiştir. Alevî-Bektaşîler Bulgaristan'da tarih boyunca Sünnî kesimle iyi ilişkiler kurdukları gibi, diğer dini ve etnik gruplarla da hoşgörü içerisinde yaşamışlardır. Sahip oldukları tarikat anlayışı ve genel çerçevede farklı olanı kabul etme yaklaşımları günümüze dek kendilerini de ayakta tutmuştur.

Bugün itibarı ile Balkanların ve Bulgaristan'ın birçok bölgesinde Alevî-Bektaşîlerin izlerine ve kendilerine rastlamak mümkündür. Bu bağlamda ilk dönem kurulan Otman Baba, Akyazılı Sultan, Demir Baba ve Ali Koçlar hoşgörünün merkezleri haline gelmişler ve toplumun her kesiminden ziyaretlerine devam edilmiştir (Ocak, 1983; Ahmed, 2022). Zikredilen Tekkeler ve Alevî-Bektaşî merkezleri ilk gelen Rum Abdallar ve zümreleri tarafından kuruldukları ve bugüne kadar geldikleri görülmektedir.

Bulgaristan'da Alevî-Bektaşî yerleşim yerleri ve merkezlerinin etrafı Sünnî yerleşim yerleri ile komşu oldukları halde varlıklarını sürdürmektedirler. Bu olgu iki toplumun zaman içerisinde birbirlerinin din yorum biçiminden etkilendiklerini göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Bulgaristan'da benimsenen ve kurumsallaşan Hanefî-Matürîdî din yorum biçimi, Orta Asya geleneklerinin de devam ettirildiği göz önünde bulundurulursa Alevî-Bektaşî oluşumundan etkilenmiş olduğu aşikârdır. Alevî Bektaşîler etnik barışa ve geleneksel olarak Hanefî-Matürîdî din yorum biçiminin ayakta kalmasına katkı sunmuşlardır.

SONUÇ

Bulgaristan kuruluşundan günümüze coğrafi konumu ve farklı etnik ve dini kültürleri barındırmasından kaynaklı stratejik önemini korumuştur. Doğu ile Batı arasında oynadığı geçiş güzergâhı rolü gereği daima önemli ülkelerden biri olmuştur. Ortodoks Hristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte yeni bir döneme

ve sürece girmiş Avrupa Hristiyan ailesinin bir parçası olmuştur. Zaman içerisinde Bizans ve Osmanlı gibi büyük İmparatorlukların medeniyetinden etkilenmiş ve farklı medeniyetleri bir arada yaşatma ayrıcalığına sahip olmuştur. Osmanlı ile beraber topraklarında yoğun bir Türk-Müslümanları barındırmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun uygulamış olduğu hoşgörülü yaklaşım ve farklı olanın ayrımcılığa uğramadığı, birlikte yaşama kültürü gelişmiştir. Osmanlı “dinde zorlama yoktur” düsturu ile ötekine daima iyimser yaklaşmış ve asırlar boyu huzur içinde yaşama ilkesini geliştirmiştir.

Osmanlı sonrası bu yapı bozulmaya yüz tutmuş ve birçok konuda azınlık olan Müslümanlar sıkıntı yaşamışlardır. Osmanlı dönemi ile gelişen Hanefi-Matüridi din yorum biçimi geleneksel olarak yaşatılmaya çalışılmıştır. Komünizm döneminde din eğitiminin yasaklanması sonucunda Bulgaristan Müslümanları gelenekleri ile ayakta kalmayı başarmıştır. Bütün bunlar Osmanlı'nın inşa ettiği etnik hoşgörü ve barışı yıkamamıştır.

Demokrasinin gelmesi ile birlikte Bulgaristan Müslümanları yeni bir tablo ile karşı karşıya kalmışlardır. Osmanlı döneminde ve akabinde Bektaşilik, Mevlevilik, Nakşibendilik ve Yesevilik gibi geleneksel İslami akımların varlıklarına daha önce değinmiştik. Yeni dönemde Bulgaristan Müslümanları o güne kadar tanımadıkları Vehhabilik/Selefilik, Kadiyanilik ve Bahailik gibi akımlarla tanışmışlardır. Bu akımlardan Vehhabilik/Selefilik radikal İslam'la özdeşleştirilmiş ve genel itibarı ile Bulgaristan'daki Müslümanlardan ve kamuoyundan kabul edilmemiştir. Buna rağmen Vehhabilik akımı çalışmalarını yoğun bir şekilde sürdürmüş ve değişik araçlarla Bulgaristan'ın belli bölgelerine yayılmıştır. Bu gelişmeler benimsedikleri din anlayışı çerçevesinde etnik barışı tehdit olarak kabul edilmiştir. Günümüz itibarı ile bazı bölgelerde daha yoğun olarak varlıkları hissedilen bu akım ileriye yönelik Bulgaristan Müslümanlarının sahip olduğu din yorum biçimi açısından tehlike olarak görülmektedir. Mehdi grup içerisinde yer alan Ahmediyeye kendi kurucularını Mehdi ve Nebi olarak kabul ettikleri için yeryüzünde Hilafetin kendilerinde olduğunu iddia etmişlerdir. Bu yaklaşım Ahmediyeye grubunun kendilerinden olmayan diğer bütün Müslümanları kâfir mesabesinde değerlendirmelerine neden olmuştur. Bulgaristan içerisinde faaliyet ağı oluşturmaya çalışmış olan Ahmediyeye, faaliyetlerine izin verilmemesini AİHM'ye taşımış ve Bulgaristan'a karşı açmış olduğu dava ile Bulgaristan'ı tazminat ödemeye mahkûm etmiştir. Ahmediyeye ayrıştırıcı yaklaşımı ile etnik barışa zarar veren akımlar arasındadır.

Tasavvuf kökenli ve kültürel ıslahçı olarak değerlendirdiğimiz Türkiye, Anadolu menşeli İslami oluşumlar, takındıkları olumlu tavırlarla ve sergiledikleri pozitif yaklaşımla var olan din yorum biçimine ve Etnik barışa katkı sunmuşlardır. Bu bağlamda Bektaşilik tarikatı da bu tavra dâhildir. İla nihai olarak ele alacaksa Osmanlı bakiyesi Balkanlar ve Bulgaristan sahip oldukları Hanefi-Matüridi din yorum biçimine sahip çıkmalı ve kültürel mirasını korumalıdır. Bunu bozmaya teşebbüs eden gruplardan uzak kalmalı ve etnik barışı, dostluğu yaşatmalıdır.

KAYNAKLAR

- Acaroğlu, M., (2012), *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul: Kültür Sanat Yayınları.
- Ahmed Ş., (2021), *Bulgaristan'da İslami Akımlar*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ahmed, Ş., (2022), *Bulgaristan'da Alevilik (Yablanovo Örneği)*, Üsküp: Yeni Balkan Yayınları.
- Ahmed, Ş., (2023), *Balkanlarda İslam*, Bulgaristan'da Vehhabilik-Selefilik. Edit: Hasan Telli, İstanbul: Nobel Yayınları.
- Ahmedov, A. (2015), *Osmanlı Sonrası Bulgaristan'da Kur'an Çalışmaları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alp, İ., (1990), *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Ankara, Trakya Üniversitesi Yayınları.

- Arıkan, A., (2019), *Mezhepler Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*, edit. Mehmet Ümit, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Beshevliev, B. (1997), *Osnovni Etapi v İzgrajdaneto na Kartografskiya Oblik na Balkanskiya Poluostrov ot II do XIX*, Studio Protobulgarika.
- Bulut, H. İbrahim, (2013), *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara: Ankara Okulu.
- Büyükkara, M. Ali, (2012), Vehhâbilik, İçinde *DİA*, (ss. 611-615).
- Büyükkara, M. Ali, (2016), *Çağdaş İslami Akımlar*, İstanbul, Klasik Yayınları.
- Büyükkara, M. Ali, (2018), *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabîlik*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Çalışkan, B., (2019), *Bulgaristan'da İslam*. İstanbul: İnkılab Yayınları.
- Dalkılıç, M. & Biçer, R. & Demirli, E. (2012), *Balkanlarda Dini Aşırılıklar ve Etnik Barış*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Durguti, A., (2021), *Balkanlarda Selefiğin Ortaya Çıkışı, İslam Dünyasında Sosyal ve Siyasal Hareketlilik Olarak Mezhepler*. edit: Mizrap Polat, Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Eklesiya, M., (2002), *Jivot za Vyarata*, Sofya: Karmel Yayınları.
- Evstatiev, S., (2006), *Public İslam on the Balkans in a Wider European Context*, Budapeshte, Open Society Institute.
- Evstatiev, S., (2014), *Bulgaria Moje da se Protivopostavi na İDİL Samo s Podkrepa na Bilgarskite Myusyulmani*, v. Kapital.
- Fığlalı, E. Ruhi, (2001), Kadiyanilik, İçinde *DİA* (ss. 137-139).
- Georgieva, B., (2012), *İslamska Sekta Nabira Chlenove u Nas*, 24chasa.bg/24.08.2012.
- Ghodsee, K., (2010), *Muslim Lives in Eastern Europe. Gender, Ethnicity, & The Transformation of Islam in Postsocialist Bulgaria*, Princeton University Press.
- İvanov, M., (2016), *Radikalizatsiya v Bulgaria Zaplahi i Tendentsii*, Ekspertno İntervyu, Sofya: CSD.
- Jelyazkova A., Peev, Y., (2016), *Radikalizatsiya v Bulgaria Zaplahi i Tendentsii*, Ekspertni intervyuta, CSD.
- Jelyazkova, A., (2015), *Dirjavata zagubi kontrol nad getata*, v. Standart, 26.05.2015.
- Kamil, İ., (2006), *Balkanlar El Kitabı*, Komünizm Dönemi Bulgaristan, İstanbul: Araştırma ve Kültür Vakfı.
- Kemaloğlu, A., (2012), *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Keskin, M., (2022), *İlk Dönem İtikadi ve Siyasi Mezheplerin İnsan Fiilleri ve İhtiyar Anlayışı Mar'aşî'nin Risâle-i Münciye Örneği*, Ankara: İlâhiyât Yayınları.
- Kiel, M., (2017), *Bulgaria pod Osmanska Vlast*, Sofya, Tendril.
- Kocaoğlu, S., (1998), *Bulgaristan Türkleri Ah*, İstanbul: Melisa Matbaacılık.
- Kutlu, S., (2000), *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara: TDV Yayınları.
- Mehmedov, A., (2011), *Bulgaristan Şumnu'daki Medresetü'n-Nüvvab'ın İslam Din Eğitimi Tarihindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mutafchiev, P. (1992). *İstoriya na Bilgarskiya Narod*. Sofya: BAN.
- Ocak, A. Yaşar, (1999), *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderîler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öktem, K., (2010), "New Islamic Actors after the Wahhabi intermezzo: Turkey's Return to the Muslim Balkans", European Studies Centre – University of Oxford.
- Özbirdir, K., (1986), *Bulgar Yönetimi Gerçeği Gizleyemez*, İstanbul: Son Havadis Yayınları.
- Özgür, N., (1999), *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Radikalizatsiya v Bulgaria Zaplahi i Tendentsii, (2016), CSD.

Seyman, A., (2016), *Balkanlar'da Alevilik Bektaşilik*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şimşir, B., (2009), *Bulgaristan Türkleri*, Ankara: Bilgi Yayınları.

Troeva, Evgeniya: (2012), "Traditsionen i Nov İslam v Bulgaria", *Bilgarski Folklor*, 3-4/2012, 5-23.

Ulutaş, S. Özyurt, (2018), Mühimme Kayıtlarına Göre Bulgaristan'da Gayr-i Sünni Hareketler (XV-XVI. Yüzyıl), *Adam Akademi*, (8/2 ss. 213-230).

Üzüm, İ., (2005), *Günümüz Bulgaristan Aleviliği*, İstanbul: Horasan Yayınları.

Yanev, N., (2019), Riskova Sreda i Dostip do Obrazovanie v Pazarcik, *Sotsiologicheski Problemi*, (2019/2, ss. 668-686).

www.bahai.bg

www.nsi.bg

Pravitelstvoto shte izpılni resheniyata po pet dela pred ESPCH, (2017), <https://legalworld.bg/67346.pravitelstvoto-shte-izpylni-resheniata-po-pet-dela-predespch>.

**EXAMINING THE EFFECT OF SYMBOLIC CONSUMPTION ON IMPULSE BUYING
BEHAVIOR IN THE CONTEXT OF DIDEROT EFFECT
DİDEROT ETKİSİ BAĞLAMINDA SEMBOLİK TÜKETİMİN ANLIK SATIN ALMA
DAVRANIŞINA ETKİSİNİN İNCELENMESİ**

Assist. Prof. Dr. Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN

Istanbul Rumeli University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of
Business Administration, Istanbul, Türkiye

ORCID NO: 0000-0002-3043-1114

Onur ŞEN

Independent Researcher

ORCID NO: 0009-0005-5838-3627

ABSTRACT

The Diderot effect represents a process that commences with the acquisition of a novel product. The individual then proceeds to evaluate the new product in comparison to other products in their possession. As a consequence of this comparison, the individual is drawn into a cyclical process whereby they seek to replace the existing product with a new one. The objective is to ascertain whether the products that the individual intends to purchase possess a symbolic value and, furthermore, whether their purchasing behaviour is characterised by the occurrence of spontaneous, impulsive purchases during this process. This study aims to investigate whether the Diderot effect affects consumers' symbolic consumption and impulse buying behaviour. The measurement form determined for the research variables as a result of the literature review was applied to 246 participants using the online survey method. The data obtained from the research (n = 246) were analysed using structural equation modelling with the statistical software package SPSS 27 and its add-on AMOS 24 software. Upon analysis of the research results, it becomes evident that consumers engage in symbolic consumption under the Diderot effect, and that the Diderot effect affects consumers' intention to make impulse purchases. However, it has been concluded that symbolic consumption is not effective in influencing intention to make impulse purchases when there is no Diderot effect. Given the dearth of similar studies, it is thought that this study will contribute to the existing literature on the subject.

Keywords: The Diderot Effect, Symbolic Consumption, Impulse Buying Behavior

ÖZET

Diderot etkisi, kişilerin yeni bir ürün satın almasıyla başlayan bir süreçtir. Kişi aldığı yeni ürünü sahip olduğu diğer ürünlerle kıyaslar. Bu kıyaslama sonucunda eski olan ürünü yenisiyle değiştirmek istediği bir döngünün içine çekilir. Kişinin satın almak istediği ürünlerin sembolik bir değerinin olup olmaması ve bu süreçte kişinin satın alma davranışını anlık satın alma dürtüleri ile mi gerçekleştirdiği araştırılmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışma ile tüketicilerin Diderot etkisi bağlamında sembolik tüketimin ve anlık satın alma davranışının etkileyip etkilemediği araştırılmak istenmektedir. Literatür taraması sonucunda araştırma değişkenleri için belirlenen ölçüm formu çevrimiçi anket yöntemi kullanılarak 246 katılımcıya uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen veri (n =246) Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılarak SPSS 27 ve eklentisi AMOS 24 yazılımı ile analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucu incelendiğinde tüketicilerin diderot etkisi altında kalarak sembolik tüketimde bulunduğu ve diderot etkisinin tüketicilerin anlık satın

alma niyetlerini etkilediği görülmektedir. Fakat diderot etkisi olmadığında sembolik tüketimin anlık satın alma niyetinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer çalışmaların azlığı göz önünde bulundurulduğunda bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Diderot Etkisi, Sembolik Tüketim, Anlık Satın Alma Davranışı

INTRODUCTION

In the contemporary context, consumer behaviour can be defined as a motivated form of behaviour characterised by a highly complex structure. The purpose of this behaviour is to satisfy wants and needs; when these are not met, the behaviour is performed in order to satisfy desires and wants, creating tension (Solomon., 2017). The influence of cultural, social, psychological and personal factors on consumers' purchasing behaviour is well-documented (Kotler & Keller, 2007). Consumers frequently make impulsive decisions without conducting a thorough evaluation, often resulting in impulsive purchases and irrational purchasing behaviour.

A multitude of factors and environmental triggers that affect the act of consumption play a significant role in shaping consumer behaviour. In the context of satisfying basic needs, consumers are known to attribute a deeper and symbolic significance to consumption. The more they are exposed to the signs and images created by marketers, the more these signs and images become independent from the products to which they belong (Thompson & Hirschman, 1995). This phenomenon, known as the Diderot effect (Mccracken, 1988), illustrates how consumption symbolism can be easily manipulated. The effect of changing consumers' tastes and preferences by creating new cultural patterns, symbolic meanings and values is known as the Diderot effect (Mccracken, 1988). The Diderot effect has been observed to influence a range of consumer characteristics, including personalities, behaviours, values and prior experiences. The Diderot effect is characterised by the display of irrational buying behaviour among consumers.

The Diderot effect is defined as a continuous and uninterrupted series of consumption, which can be likened to the domino effect. With each new product purchased, the consumer experiences a reversion to Diderot integrity. Marketing activities have been identified as a factor contributing to the growth of this effect. The objective of the studies is to encourage consumers to exhibit instantaneous purchasing behaviour in response to marketing campaigns, such as the provision of an additional complimentary product at a discounted price when a product is purchased, and the observation of consumers who purchased the initial product in online transactions also purchasing this product.

In this study, the relationship between the Diderot effect and symbolic consumption is examined, and the impact of the Diderot effect on impulse buying behaviour is investigated. The aim is to make a contribution to the existing literature on this subject.

THEORETICAL BACKGROUND

The Diderot Effect

Denis Diderot is widely regarded as one of the most significant thinkers of the Enlightenment period. The ideas he articulated in the 18th century continue to resonate in the present era. In his 1769 essay, "The Regret of Leaving My Old Dressing Gown," published in 1772, Diderot recounts a gift from a friend, a dressing gown. In the process that commenced with the receipt of the gift, Diderot observed that his new dressing gown imparted a sense of antiquity to the entire room, necessitating a comprehensive redecoration

of his study.

In his 1988 book *Culture and Consumption*, McCracken introduced the Diderot effect, which he defined as a phenomenon occurring when a consumer purchases a superior-quality and more stylish product than one they already own, leading them to desire that all their other products be of the same quality and style. This phenomenon was inspired by an article (Southerton, 2011).

The Diderot effect is a concept that seeks to elucidate the phenomenon of consumers purchasing products that they do not truly require. Concurrently, it exerts a compelling influence on the individual to procure new items for all other current utilisations, thereby adapting to each newly purchased item. However, each subsequent product is of greater value than its predecessor. Consequently, no product purchased will have an equivalent value to any other product. Consequently, the introduction of each new product will establish a distinct benchmark, which will subsequently increase over time (McCracken, 1988). It can be observed that there is an increase in consumption expenditure as consumers are encouraged to purchase products that meet the appropriate standards. Those who espouse Diderot's views believe that the acquisition of new products will enable them to achieve their desired standard of living (Song, Gonzalez-Jimenez & Belk, 2021). It can be reasonably deduced that consumers wish to persist in their consumption activities, employing the symbolic functions of consumption (Çildir & Fettahlioğlu, 2022).

Symbolic Consumption

The objective of consumption is to meet the needs and satisfy the desires of consumers. When the consumption process is examined, it can be defined as the pleasure that consumers experience or perceive as a result of searching for products or services to fulfil their wants and needs, followed by the completion of the purchasing process and the consumption of the product or service after the purchase has been made (Odabaşı, 2006). Symbolic consumption can be defined as the acquisition, creation, protection and presentation of existential identity through consumption. It can be considered a distinct dimension of consumption, whereby individuals focus on expectations other than utility (Sun vd., 2014 ; Webster, 2006).

Consumers engage with products or services that convey symbolic value when they wish to convey a message about themselves (Lee, 2013). Therefore, the message that consumers wish to convey is related to the symbolic aspect of the product or service they purchase. People establish a bond with the products they have or desire, whether they are aware of doing so or not. On occasion, consumers perceive these products as an extension of their own identity. While these products may occasionally demonstrate to the consumer the potential they possess, they may also serve to illustrate the extent to which the consumer is dependent on them (Odabaşı, 2017). The consumption of symbolic products or services can be attributed to a number of reasons, including the desire of the consumer to demonstrate their status or social class, to define their role, to create and protect their social existence, and to express themselves to others (Odabaşı, 2006).

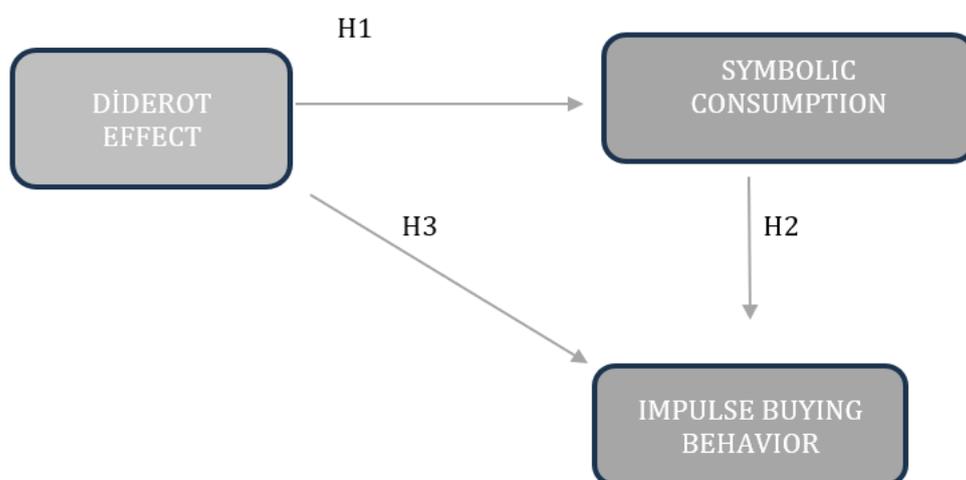
Impulse Buying Behavior

Impulse buying behaviour can be defined as a spontaneous decision to make a purchase that was not initially planned (Clover, 1950; Stern, 1962). The individual in question lacks any motivation or incentive to make the purchase, instead acting under the assumption that they will receive some form of benefit (Rook & Hoch; 1985). A number of factors can contribute to consumers making purchases that are not based on rational decision-making processes. One such factor is the formation of consumption clusters, where consumers combine and consume products or brands in different categories. These clusters are sometimes

made in a planned manner by feeling symbolic concerns. These clusters may be either spontaneous or unplanned, as evidenced by the triggering of hedonic emotions (Rook & Fisher, 1995; Kaur & Singh, 2007; Yu & Bastin, 2010) and the desire to acquire fashionable products (Han et al., 1991). It can be posited that such acquisitions are associated with the excitement and entertainment facets of consumers and are executed through impulse buying behaviour (Rook, 1987). While it is hypothesised that a product purchased with such impulse buying behaviour brings about the transformation of the products that make up the Diderot integrity (McCracken, 1988), on the other hand, there are also opinions that argue that it does not actually create a new Diderot integrity (Davis & Gregory, 2003).

Hypotheses development

The research model is presented in Figure 1 as a basis for developing hypotheses.

Figure 1: Research Model

In this direction, the independent variables of the study are diderot effect and symbolic consumption, and the dependent variable is impulse buying behavior.

The hypotheses put forward within the framework of these explanations;

H1: There is a positive relationship between the Diderot Effect and Symbolic Consumption.

H2: There is a positive relationship between Symbolic Consumption and Impulse Buying behavior.

H3: There is a positive relationship between Diderot Effect and Impulse Buying Behavior.

Research methodology

The data obtained from the questionnaire forms were analyzed using IBM SPSS Statistics 27.0 package program and its add-on Amos 24. Within the scope of the research analysis, reliability analysis, exploratory factor analysis and structural equation modeling (SEM) were conducted to test the hypotheses of the research.

Measures

Questionnaires were collected from the respondents using the online survey method. The questions used in the questionnaire form were created using scales whose reliability and validity have been previously tested and accepted in the literature. The diderot scale used by Diderot in 1769 was adapted into Turkish by Çakır (2021). In the study, the scale adapted by Çakır (2021) was used for the diderot effect scale. Symbolic consumption scale developed by Tangsupwattana and Liu (2018) The scale adapted into Turkish by Gürbüz and Bozkurt (2022) was used. For the impulse buying behavior scale, it was adapted from the scales used by Rook & Fisher (1995) and Sun & Wu (2011).

Data collection and sample

All statements in the scales are based on a five-point Likert scale. In addition, the measurement form was finalized by adding demographic questions. It is aimed to complete the study by using the minimum sample size. The minimum sample size can be calculated using many methods. In this direction, the required sample size was calculated using the G*power sample size analysis program developed by Faul et al. in 2007 (Faul et al., 2007). The G*Power program was run on the condition that the effect size (f^2) proposed by Cohen in 1992 was equal to 0.15, the error type (α) was equal to 0.05480 and the error type 2 (β) was 0.20 (Cohen, 1992). Thus, the appropriate sample size was achieved with 89 participants at a confidence interval of 0.95. Accordingly, a sample size of 246 participants was employed for this study, which is in accordance with the requisite sample size requirements. The demographic characteristics of the online survey, comprising 246 participants obtained through the convenience sampling method, are presented in Table 1 below.

Upon examination of the table, it becomes evident that a question was posed regarding gender. The data indicates that the ratio of male and female participants is approximately equal. The study sample comprised 114 women and 132 men. Upon inquiring about the marital status of the participants, a remarkably similar ratio was revealed. It is established that the majority of participants are below the age of 44 and have attained a high level of education. The distribution of income status is observed to be relatively similar. A total of 126 participants reported an income of 45,000 TL or above.

Table 1: Demographic Characteristics of the Participants (n:246)

Groups	Features	f	%
Gender	Female	114	46,3
	Male	132	53,7
Marital Status	Married	125	50,8
	Single	121	49,2
Age	18-24	92	37,4
	25-44	109	44,3
	45-59	40	16,3
	>60	5	2,0
Education	High School	56	22,8
	Associate Degree	45	18,3
	Undergraduate	117	47,6
	Post-graduate	28	11,4

Income*	<17.002 TL	82	33,3
	17.003 TL- 30.000 TL	38	15,4
	30.001 TL- 45.000 TL	39	15,9
	>45.001 TL	87	35,4

*Monthly income, based on Turkish Lira (TL); exchange rate at 1TL =0.032USD

Source: Created by the authors

RESEARCH RESULTS

Confirmatory Factor Analysis, Reliability and Validity

Confirmatory factor analysis represents one of the most precise methods for determining the validity of factor loadings. It offers significant convenience to researchers, and is employed in the development of scales, the analysis of validity, and the verification of predetermined constructs. The formation of factors is ensured by the design of a model (Yaşlıoğlu, 2017).

When Table 2 is examined, it is seen that the factor loadings are above 0.50. In this direction, statistical calculations continued to be made without removing any variable. Reliability analysis of the scales was conducted. Cronbach's Alpha coefficient was calculated for reliability analysis. Cronbach's Alpha coefficient takes a value in the range $0.00 < \alpha < 1.00$. It is intended to take a value close to 1 (Cronbach, 1951). Table 2 shows that Cronbach's Alpha coefficients are highly reliable. The Cronbach's Alpha coefficient of the Diderot effect scale is 0.861, the impulse buying behavior scale is 0.911 and the symbolic consumption scale is 0.945. As can be understood from these values, it is possible to say that the scales are quite reliable. When the CR (Composite Reliability) values of the factor structures are examined, it is seen that they are greater than 0.70 and take values between 0.862 and 0.942 (Hair vd., 2014). AVE (Average Variance Extracted) values of the scales greater than 0.50 can be shown as evidence of convergent validity (Fornel ve Larcker, 1981). In this study, the AVE values were between 0.611 and 0.650. Thus, the reliability of the scales was ensured.

Table 2: Measurement Items

Variables	Factor Loading	Cronbach's α	CR	AVE
Symbolic Consumption				
STO1	,765	,945	,942	,650
STO2	,803			
STO3	,590			
STO4	,816			
STO5	,884			
STO6	,700			

STO7	,912			
STO8	,816			
STO9	,916			
Impulse Buying Behavior				
ASAO1	,789	,911	,921	,621
ASAO2	,701			
ASAO3	,770			
ASAO4	,891			
ASAO5	,876			
ASAO6	,678			
Diderot Effect				
DO1	,875	,861	,862	,616
DO2	,907			
DO3	,734			
DO4	,583			

Source: Created by the authors

The goodness of fit indices were examined together with confirmatory factor analysis, and were found to be within acceptable criteria (Schermelleh-Engel, Moosbrugger & Müller, 2003). Instead of reporting all fit indices, it is considered sufficient to report 3 or 4 fit indices in the table. (Hair vd., 2019). In accordance with the aforementioned criteria, the fit indices are presented in Table 3 below. Upon examination of the table, it can be concluded that the goodness of fit indices are within the acceptable range for the measurement model.

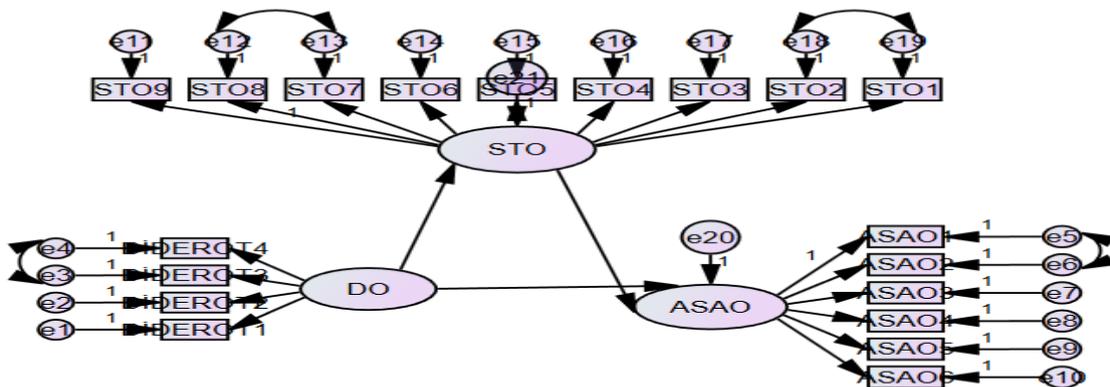
Table 3: Model Goodness of Fit Indices Table (N:246)

Goodness of Fit Indexes	Measurement Model Goodness of Fit Indexes	Reference Values	Results
χ^2/df	2,89	$CMIN/DF \leq 3$	Perfect Fit
NFI	0,895	$,80 \leq GFI \leq 1$	Good Fit
IFI	0,929	$,90 \leq TLI \leq 1$	Good Fit
TLI	0,916	$,90 \leq TLI \leq 1$	Good Fit

CFI	0,928	$,90 \leq CFI \leq 1$	Good Fit
RMSEA	0,08	$,03 \leq RMSEA \leq ,08$	Good Fit

Structural Equation Modeling and Hypothesis Testing

In this section, structural equation modeling was used to test the hypotheses of the study (Figure 2). In the structural model, two types of structure can be identified: external and internal. It is also important to note that the aforementioned structures exhibit, to a certain extent, a degree of hypothetical orientation. In this context, the external structure can be regarded as an independent variable, whereas the internal structure can be considered as a dependent variable. In the context of structural equation modelling (Hair et al., 2019), external and internal structures are designated as latent variables. In accordance with the aforementioned, the structural model of this study encompasses an intrinsic structure, namely the immediate purchasing behaviour, while the extrinsic factors encompass the effects of expedient consumption and symbolic consumption.

Notes: DO (Diderot Effect), STO (Symbolic Consumption), ASAO(Impulse Buying Behavior)

Figure 2. Structural Equation Modeling (SEM)

Path Analysis

The hypotheses were subjected to analysis in order to ascertain their veracity. In order for a hypothetical relationship established in the model to be supported, the unstandardised regression load of the related relationship must be significant at the $p \leq 0.05$ level (95% confidence interval) (Weston & Gore Jr., 2006). In light of the aforementioned, the results of the path analysis are presented in Table 4 below. The results indicate that hypotheses H1 and H2 are supported, while hypothesis H3 is not.

Table 4. Path Analysis Results

			Estimate	S.E.	C.R.	P	Results
STO	<---	DO	,552	,073	7,520	***	Supported
ASAO	<---	DO	,392	,060	6,568	***	Supported
ASAO	<---	STO	,085	,048	1,792	,073	Not supported

DISCUSSION

A total of 246 participants were reached for the purposes of the research through the utilisation of both an online survey method and a convenience sampling method. Upon analysis of the distribution of participants in terms of demographic characteristics, it was determined that 46.3% of the participants were female and 53.7% were male. It is evident that the participants' marital status is largely homogeneous, and upon examination of their educational status, it becomes apparent that 59% of them have obtained either an undergraduate or postgraduate degree. It is evident that the educational status of the participants is relatively high. Upon analysis of their income status, it became apparent that 33.3% of the participants have an income of 17.002 TL or below, while 35.4% have an income of 45.001 TL or above.

The study examined the relationship between the Diderot effect and symbolic consumption, with a particular focus on its impact on impulse buying behaviour. The findings of this research suggest that:

It is hypothesised that there is a positive correlation between the Diderot Effect and Symbolic Consumption. In accordance with the Gestalt theory, consumers form disparate consumption groups by combining disparate products or brands (McCracken, 1988; Solomon & Assael, 1987). These consumption clusters form Diderot wholes, which reflect the current or desired social role of the consumer. It can be argued that these Diderot wholes are largely shaped as a result of consumers' symbolic consumption (Tokmak, 2019). Consequently, hypothesis H1 was supported in this study, in line with the existing literature.

The objective of this study was to investigate whether there is a positive relationship between symbolic consumption and impulse buying behaviour. However, the findings revealed no evidence to support a positive relationship between the two variables. Consequently, the hypothesis formulated to test this relationship (H2) is rejected. Following the rejection of the H2 hypothesis, the notion of a mediating effect of symbolic consumption between the Diderot effect and impulse buying behaviour becomes invalid.

It is hypothesised that there is a positive correlation between the Diderot effect and impulse buying behaviour. A review of the literature reveals that the Diderot effect is an effective predictor of consumers' impulse buying behaviour (Davis & Gregory, 2003; Markus & Nurius, 1986; Cakaroz et al., 2022). The findings of this study support the hypothesis that there is a positive relationship between consumers' impulse buying behaviour and the Diderot effect. According to Rook (1987), impulsive buying behaviour is indicative of a strong desire to make a spontaneous purchase. It is possible for consumers who make purchases to make different purchases with a sudden decision without thinking too much, in accordance with the product purchased, as demonstrated by the Diderot effect.

A close evaluation of the research findings indicates that consumers do not necessarily engage in rational purchasing behaviour. It has been observed that consumers attempt to satisfy their needs or desires for products that may not be entirely necessary by creating a sense of need and thereby achieving a psychological and physiological sense of satisfaction. In the process of attempting to satisfy these needs, consumers often make unplanned and sudden decisions without prior deliberation. It is therefore recommended that businesses accelerate the purchasing decision by offering alternatives to consumers during the marketing phase of their products or services. Furthermore, by sharing different product groups that can be used with the product, businesses can influence the purchasing decisions of consumers who are under the Diderot effect, encouraging them to buy other product groups that they did not initially consider.

Limitations and directions for further studies

In light of the current consumer trend towards symbolic consumption, there is a need for further research into luxury products. Given the time and cost constraints of the study, a convenience sampling method was

employed. To enhance the generalisability of the study, it is recommended that different sample groups be used in future research.

REFERENCES

- Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin*, 112(1), 155–159. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.112.1.155>
- Clover, V. T. (1950). Relative importance of impulse-buying in retail stores. *Journal of marketing*, 15(1), 66-70.
- Cronbach, L., 1951. Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*. 16.
- Çakaröz, K. M., Kılıç, S. & Civek, F. (2022). Consumer View on the Axis of Diderot Effect and Unplanned Purchase. *Mehmet Akif Ersoy University Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal*, 9(2), 1327-1348.
- Çakır, B. Ç. (2021). A research on the effect of the relationship between Diderot integrity effect and self-actualisation on purchase intention (Master's thesis, Başkent University Institute of Social Sciences).
- Çildir, Ç., & Fettahloğlu, H.S. (2022). The Diderot Effect on the Extended Self: Theoretical Integration of Liminal Experiences as a Contextual Concept with the Bricolage Study. *Journal Of Social Humanities and Administrative Sciences*.
- Davis, T. and G. Gregory (2003), "Creating Diderot Unities-Quest for Possible Selves?", *Journal of Consumer Marketing*, 20 (1), 44-54.
- Diderot, D. (1769), "Regrets for My Old Dressing Gown, or a Warning to Those Who Have More Taste Than Fortune", *Oeuvres Complètes*, 4, Paris, Garnier Frères, 1875.
- Faul, F.; Erdfelder, E.; Lang, A.-G.; Buchner, A. G*Power 3: A flexible statistical power analysis program for the social, behavioral, and biomedical sciences. *Behav. Res. Methods* 2007, 39, 175–191.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. DOI: 10.2307/3151312
- Han, Y. K., Morgan, G. A., Kotsiopoulos, A. & Kang, P. J. (1991). Impulse Buying Behavior of Apparel Purchases. *Clothing and Textiles Research Journal*, 9 (3), 15-21.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2014). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling*. Thousand Oaks: Sage.
- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M., & Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS SEM. *European Business Review*, 31(1), 2–24.
- Kaur, P., & Singh, R. (2007). Uncovering retail shopping motives of Indian youth. *Young consumers*, 8(2), 128-138.
- Kotler, P., & Keller, K. L. (2006). *Marketing management 12e*. New Jersey, 143.
- Lee, E. J. (2013). A Prototype of Multi-component Brand Personalitystructure: A Consumption Symbolism Approach. *Marketing & Psychology*, 30(2), 173 186.
- Markus, H. And P. Nurius (1986), "Possible Selves", *American Psychologist*, 41 (9), 954-969.
- McCracken, G. (1988). *Culture and consumption: New approaches to the symbolic character of consumer*

goods and activities.USA: Indiana University Press 1.

Odabaşı, Y. (2017) Culture of Consumption, 5. b., İstanbul: Agora Press.

Rook, D. W. (1985). Consuming impulses. ACR North American Advances.

Rook, D. W. (1987). The buying impulse. Journal of consumer research, 14(2), 189-199.

Rook, D. W., & Fisher, R. J. (1995). Normative influences on impulsive buying behavior. Journal of consumer research, 22(3), 305-313.

Stern, H. (1962). The significance of impulse buying today. Journal of marketing, 26(2), 59-62.

Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating The Fit Of Structural Equation Models: Tests of Significance And Descriptive Goodness-of-Fit Measures. Methods of Psychological Research, 8(2), 23–74.

Southerton, D. (2011). Encyclopedia of consumer culture. Sage Publications.

Song, S., Gonzalez-Jimenez, H., & Belk, R. W. (2021). Extending Diderot unities: How cosmetic surgery changes consumption. Psychology & Marketing, 38(5), 745-758.

Solomon M.R. (2017) Consumer Behavior - Buying, Having, and Being, 12th edition, Newyork: Pearson

Solomon, M. R. And H. Assael (1987), The Forest or the Trees?: A Gestalt Approach to Symbolic Consumption, in Marketing and Semiotics: New Directions in the Study of Signs for Sale, Jean Umiker-Sebeok, ed., Mouton de Gruyter, Berlin.

Sun, T., & Wu, G. (2011). Trait predictors of online impulsive buying tendency: A hierarchical approach. Journal of Marketing Theory and Practice, 19(3), 337-346.

Sun, X., Wang, P., Lepp, A. ve Robertson, L. (2014). Symbolic Consumption and Brand Choice: China's Youth Hostels for the International Travel Market. Journal of China Tourism Research, 10(1), 51-68.

Tangsupwattana, W., & Liu, X. (2018). Effect of emotional experience on symbolic consumption in Generation Y consumers. Marketing Intelligence & Planning, 36(5), 514-527.

Thompson, C. J. and E.C. Hirschman (1995), "Understanding the Socialized Body: A Poststructuralist Analysis of Consumers' Self-Conceptions, Body Images, and Self Care Practices", Journal of Consumer Research, 22 (September), 139-153.

Tokmak, G. (2019), Tüketimde Diderot Etkisi ve Zeigarnik Etkisine Kavramsal Bir Bakış, TUJOM, (2019), 4(1): 42-61 doi: <http://dx.doi.org/10.30685/tujom.v4i1.39>.

Webster, E. (2006). Symbolic consumption: Dressing for real and imagined space. Textile, 4 (2), 164- 183.

Weston, R., & Gore Jr., P. (2006). A Brief Guide to Structural Equation Modeling. The Counseling Psychologist, 34(5), s. 719-751. doi:10.1177/0011000006286345

Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Factor Analysis and Validity in Social Sciences: Application of Exploratory and Confirmatory Factor Analyses. Istanbul University Journal of the School of Business, 46, 74-85.

Yu, C., & Bastin, M. (2010). Hedonic shopping value and impulse buying behavior in transitional economies: A symbiosis in the Mainland China marketplace. Journal of Brand Management, 18, 105-114.

GÖÇ HÂKİMİYETİNDE BALKAN KÜLTÜRÜ: ÇOCUK VE OYUN

BALKAN CULTURE UNDER MIGRATION DOMINATION: CHILDREN AND PLAY

Elif TÜREL

Istanbul Rumeli University Vocational School of Health Services

ORCID NO: 0000-0002-2724-5927

Selen Nur EVCEN

ORCID NO: 0000-0003-4943-8663

ÖZET

Balkan coğrafyası tarihsel süreçte birçok ulusa ev sahipliği yapmış ve kendi içerisinde bir kültür mozaiki oluşturmuştur. Coğrafya üzerinde yaşayan ulusların toprak kavgaları kültürel mirasların etkileşime girmesine ve birbirinden etkilemesine neden olmuştur. Yaşayan uluslar zamanla göçe zorlanmış ve bu göç topluluklarında kültürel mirasın etkilerini çocuklara aktarmaya çabalamışlardır. Bu açıdan incelendiğinde göç çocukları ve oyunlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Örneğin; kaç kurtul, beş taş, çelik çomak, yumurta tokuşturma, dokuz kiremit gibi oyunlar balkan kültüründen günümüze taşınan ve göç edilen bölgelerde hala oynan oyunlardan bazılarıdır. Bu çalışma, balkan kültüründe göçün çocuklara ve onların oyunlarına etkisi üzerine yapılmış olan çalışmaları kapsamlı inceleyerek oluşturulan bir alan yazın taramasıdır. İncelenen çalışmalar balkan kültürü ve çocuk üzerine yoğunlaşmaktadır. Balkan coğrafyasının hızlı şekilde kültürel değişime ev sahipliği yapması bu topraklarda yaşayan halkları da etkilemiştir. Balkanlarda yaşanan siyasi değişimlerin altında hala çocuk olabilmek ve oyun oynayabilmek kültürel mirasın değişimine ve aktarılmasına da olanak sağlamaktadır. Bu çalışmada balkan kültürü ve balkanlarda yaşayan çocuklar ile ilgili yapılmış akademik araştırmaların listelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaların konu uygunluğuna göre uygun olanlar çalışma içerisinde özetlenmiştir. Alan yazında konu olan çalışmaların bulgularını özetleyerek balkan kültüründe göç sürecinde çocuk ve çocukların oynadığı oyunların kültürel etkilerinin değerlendirmesine yardımcı olması amaçlanmaktadır. Bu makale balkanlarda yaşayan çocukların göç sürecinde kendi uluslarına ait oyunlarını diğer çocuklara aktarımını anlamak ve göç sürecinde kültürel mirasın önemini vurgulamaktadır. Sonuç olarak bu derleme balkan kültürünün çeşitliliğini ve göç esnasında çocukların oynadıkları oyunlarla çocukların kültürel mirası nasıl bir sonraki kuşaklara ve değiştirdikleri coğrafyaya nasıl aktardıklarına dair farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Çocuk, Oyun, Göç, Balkanlar

GİRİŞ

Balkanlar, tarih boyunca çok sayıda etnik grup, din ve kültürün bir arada yaşadığı; buna bağlı olarak da sık göç hareketlerinin yaşandığı bir coğrafyadır. Bu göçler savaş, ekonomik krizler ya da siyasi baskılar gibi çeşitli nedenlerle gerçekleşmiş; toplum yapısında derin izler bırakmıştır. Göçten en çok etkilenen gruplardan biri olan çocuklar, bu değişimin somut yansımalarını oyunlar aracılığıyla deneyimlemektedir. Balkan kültüründe göç, hem bireysel hem toplumsal düzeyde derin izler bırakır; bu durum çocuklar ve onların oyunları için de geçerlidir. Bu bağlamda çocukluk deneyimi, göçün etkilerini en görünür şekilde yansıtan alanlardan biridir. Özellikle oyunlar, çocukların hem eski kültürel öğeleri korudukları hem de yeni çevrelere adapte oldukları alanlardır. Göç sadece fiziksel bir yer değiştirme durumu değil, aynı zamanda kültürel, sosyal ve duygusal bir dönüşüm anlamına gelir. Çocukların oyunları bu dönüşümün hem yansıması hem de başa çıkma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır (James & Prout, 1997).

Bu coğrafya, yüzyıllar boyunca etnik, dini ve kültürel çeşitliliğin iç içe geçtiği bir bölge olarak dikkat çekmiş; bu özelliğiyle tarihsel olarak yoğun göç hareketlerine sahne olmuştur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından ortaya çıkan siyasal istikrarsızlık, etnik gerilimler, ekonomik

belirsizlikler ve sınır değişiklikleri, bölgeden başta Türkiye olmak üzere birçok ülkeye kitlesel göçleri beraberinde getirmiştir. Bu göç süreçleri, yalnızca nüfus hareketliliğiyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda dil kullanımı, dini pratikler, gündelik yaşam alışkanlıkları ve çocuk kültürü gibi toplumsal yapıların en temel katmanlarını da derinden etkilemiştir (Portes & Rumbaut, 2001; Zlatkova & Penkova, 2012; Kurtović, 2018).

Göç, tarih boyunca bireylerin ve toplulukların ekonomik, siyasi, kültürel ya da güvenlik temelli nedenlerle yer değiştirilmesi olarak tanımlanmış; ancak yalnızca fiziki bir hareketlilikten ibaret olmamıştır. Göç, beraberinde kimlik dönüşümlerini, kültürel çatışmaları, hafıza kayıplarını ve aynı zamanda kültürel yeniden inşaları da getiren çok katmanlı bir olgudur. Bu bağlamda göç, toplumsal yapıların yeniden şekillenmesine neden olurken, bireylerin kişisel deneyimlerinde de derin izler bırakmaktadır. Özellikle çocuklar, bu süreçte hem etkilenen hem de yeniden kuran bir özne olarak karşımıza çıkmaktadır (Huizinga, 2006; Sutton-Smith, 1997; James & Prout, 1997).

Göç mekânsal bir yer değişiminin yanında aynı zamanda kültürel bir kırılmayı da beraberinde getirir. Bu kırılma, çocukların oyun dünyasında dil, kimlik, toplumsal etkileşim ve belleğin dönüşümü gibi çeşitli yönlerden kendini göstermektedir. Çocukluk, kültürün en yoğun şekilde içselleştirildiği ve yeniden üretildiği dönemlerden biridir (Corsaro, 2005). Bu dönemde oyun, çocukların hem bireysel gelişimlerini sürdürdükleri hem de toplumsal normları öğrendikleri bir araç olarak öne çıkar. Oyunlar, yalnızca eğlence değil; aynı zamanda kültürel değerlerin, normların ve kimlik öğelerinin sembolik olarak aktarıldığı bir sosyalleşme alanıdır. Göç sürecinde ise bu oyunlar, hem kültürel aidiyetin bir hatırlatıcısı hem de yeni toplumla kurulan ilişkinin bir aracı haline gelir. Göçmen çocuklar, bir yandan kendi kültürel miraslarına ait oyunları sürdürmeye çalışırken; öte yandan yeni sosyal çevrelerine uyum sağlamak için bu oyunları yeniden yorumlayabilir ya da terk edebilirler (Nicolopoulou, 1997).

Göçün çocuklar üzerindeki etkilerini anlamak için oyun kültürü oldukça verimli bir analiz alanı sunmaktadır. Oyunlar, bir yandan çocukların kültürel kimliklerini yeniden kurdukları, diğer yandan göçün getirdiği duygusal yüklerle başa çıktıkları sosyal sahnelerdir. Balkanlar'da yaşayan çocukların göç sürecinde kendi uluslarına ait oyunlarını diğer çocuklara aktarımı ve bu süreçte kültürel mirasın önemi üzerine yapılan akademik çalışmalar, göçün çocukların oyun kültürü aracılığıyla kimlik inşası ve kültürel aktarım üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır (Abebe, 2009; Bekerman, 2007).

Bu çalışmada balkanlarda yaşayan çocukların göç sürecinde kendi uluslarına ait oyunlarını diğer çocuklara aktarımını anlamak ve göç sürecinde kültürel mirasın önemini vurgulamak, Balkan coğrafyasından kaynaklanan göç hareketlerinin çocukluk deneyimi üzerindeki kültürel etkilerini, özellikle oyunlar bağlamında çok boyutlu bir analizle incelemeyi amaçlamaktadır. Göçün, çocukların kültürel kimlik inşası ve sosyal adaptasyon süreçlerindeki rolü; oyunlar aracılığıyla nasıl yeniden şekillendiği sorusu ekseninde ele alınmıştır.

Göç ve çocuk ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar genellikle psikolojik etkiler, eğitim süreçleri ya da dil edinimi gibi konulara odaklanmaktadır (Portes & Rumbaut, 2001; Suárez-Orozco et al., 2010). Oyun kültürü ise görece ihmal edilen bir alandır. Bununla birlikte, Bateson (1972) ve Corsaro (2005) gibi araştırmacılar, oyunların çocukların sosyal dünyayı yapılandırmasındaki rolüne dikkat çeker. Balkan özelinde göç, özellikle 1990'lı yıllardaki Yugoslavya iç savaşları sonrası önemli bir toplumsal dönüşüm yaratmış; bu da çocukların sosyalizasyon süreçlerini derinden etkilemiştir.

Bu çalışmada, Balkan kökenli çocukların göç sürecinde geleneksel oyunlar yoluyla kültürel miraslarını nasıl taşıdıkları, dönüştürdükleri ve bazen de kaybettikleri incelenmektedir. Ayrıca bu oyunların toplumsal uyum, kimlik inşası ve kuşaklar arası aktarım süreçlerinde nasıl bir işlev gördüğüne dair yapılan alan yazın incelenmiştir. Literatür taraması, saha gözlemleri ve örnek uygulamalar üzerinden çocuk oyunlarının göç bağlamında taşıdığı çok boyutlu anlamlar çözümlenmeye çalışılacaktır.

Bu bağlamda çalışma, yalnızca çocukluk ve oyun kavramlarını göçle ilişkilendirmekle kalmayıp, aynı zamanda kültürel mirasın sürdürülebilirliği, eğitim politikalarının rolü ve toplumsal uyum süreçlerinde oyunların nasıl kullanılabileceğine dair tartışmalara da zemin hazırlamayı amaçlamaktadır.

ÇOCUK OYUNLARI ARACILIĞIYLA KÜLTÜREL HAFIZA AKTARIMI

Kültürel hafıza, bir toplumun geçmiş deneyimlerini, değerlerini ve sembollerini kuşaklar boyunca aktarabildiği ortak birikimi ifade eder. Bu aktarım, özellikle çocukluk döneminde yoğun olarak şekillenir. Oyunlar, çocukların hem bireysel hem de kolektif kimliklerini inşa ettikleri, geçmişle bağ kurdukları ve bu bağı gelecek kuşaklara taşıdıkları önemli kültürel araçlardır (Corsaro,2005; Portes & Rumbaut, 2001).

Balkan coğrafyasında, özellikle çok dilli ve çok kültürlü yapılar içinde yaşayan çocuklar için oyunlar, yazılı olmayan kültürel hafızanın taşınmasında kritik bir role sahiptir. Çocuklar; tekerlemeler, maniler, halk söylemleri içeren oyunlar aracılığıyla hem dilsel hem de kültürel sembollerini öğrenir. Örneğin, Kosova’da Türk çocukları arasında hâlâ oynanan “Yakan top” ya da “Köşe kapmaca” gibi oyunlar, sadece fiziksel hareketlilik değil, aynı zamanda sözlü öğeler içerir ve belleğin yeniden üretimini sağlar (Yıldırım, Günaydın & Saka, 2020).

Yıldırım, Günaydın ve Saka’nın (2020) çalışmasında görüldüğü gibi, göçmen aileler çocuklarına kendi çocukluk oyunlarını aktarmakta, bu yolla hem kültürel bağlarını sürdürmekte hem de bir kimlik aktarımı gerçekleştirmektedirler. Göçle yer değiştiren aileler, özellikle yeni topluma adaptasyon sürecinde kültürel aidiyetlerini yeniden kurmak için bu oyunlara başvurur. Bir oyunu oynamak, sadece eğlenmek değil, aynı zamanda bir geçmişin ve kimliğin yeniden sahnelenmesidir.

Göç, yalnızca insanların yer değiştirmesiyle sınırlı bir süreç olmayıp, gündelik yaşam pratiklerinin mekânsal bağlamlarını da dönüştürmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde oynanan geleneksel çocuk oyunları, şehir yaşamının daralan fiziksel alanları ve sosyokültürel değişimleri nedeniyle ya biçim değiştirerek varlığını sürdürmekte ya da zamanla kolektif hafızadan silinmektedir. Ancak bazı oyunlar, yeni çevresel koşullara uyarlanarak çocukların belleğinde yaşamaya devam eder. Bu bağlamda oyun, yalnızca fiziksel bir etkinlik değil, aynı zamanda mekâna bağlı olarak şekillenen sembolik bir hafıza alanı işlevi de görür (Corsaro, 2005; Huizinga, 2006; Çelebi & Erdem, 2018).

Göçmen çocuklar, oyunları yalnızca oynamazlar; aynı zamanda oyunlar üzerinden anlatırlar. Bu anlatılar, bazen bir göç hikâyesini bazen kaybedilen bir coğrafyayı, bazen de bir kimliğin kırılmasını yansıtır. Drnovšek Zorko’nun (2020) çalışmasında ikinci kuşak göçmen çocukların, ailelerinin göç hikâyelerini oyun yoluyla öğrendikleri ve yeniden yorumladıkları görülmektedir. Oyunlar bu yönüyle hem geçmişin bir yansıması hem de bugünün yaratıcı anlatısı hâline gelir.

GÖÇ SÜRECİNDE OYUNLARIN DÖNÜŞÜMÜ: KAYBOLMA, UYARLAMA VE MELEZLEŞME

Göç, bireylerin yalnızca fiziksel mekânlarını değil, gündelik yaşam pratiklerini, dil yapılarını, değer yargılarını ve kültürel ifade biçimlerini de dönüştüren çok boyutlu bir olgudur. Bu bağlamda çocuk oyunları, göç süreci boyunca ya tamamen unutulmakta, ya yeni koşullara uyarlanarak yeniden şekillenmekte ya da farklı kültürlerle birleşerek hibrit bir form kazanmaktadır (Çelebi & Erdem, 2018). Bu bölümde, oyunların bu üç ana ekseninde nasıl dönüşüm geçirdiği ele alınacaktır.

Göçmen çocukların yeni yaşam alanlarında karşılaştıkları en büyük zorluklardan biri, geleneksel oyunları sürdürebilecekleri fiziksel ve sosyal ortamların eksikliğidir. Özellikle kentleşmenin hızla ilerlediği yerleşimlerde, açık oyun alanlarının azalması bu kültürel pratiklerin uygulanabilirliğini sınırlandırmaktadır. Aynı zamanda dijitalleşmenin günlük yaşam üzerindeki etkisi, çocukları sanal dünyaya yönlendirerek geleneksel oyunları sıra dışı bir yere taşıyarak bu oyunların kolektif hafızadaki yerini zayıflatmaktadır. Bu

gelişmeler, geleneksel oyunların kuşaktan kuşağa aktarımında kırılmalara neden olmakta ve kültürel sürekliliği tehdit etmektedir. Özellikle Balkan kökenli göçmen ailelerin çocukları, “saklambaç” ya da “mendil kapmaca” gibi oyunları büyüklerinden duymakta ancak bu oyunlara aktif olarak katılamamaktadırlar (Çelebi & Erdem, 2018; Corsaro, 2005; Sutton-Smith, 1997).

Göçle birlikte bazı oyunlar, yeni yaşam biçimlerine ve çevrelere uygun şekilde değişerek varlıklarını sürdürebilmektedir. Örneğin, Yugoslavya’dan Türkiye’ye göç eden bazı ailelerin çocukları, geleneksel taş oyunlarını apartman içlerinde ya da okul bahçelerinde oynayabilecekleri şekilde uyarlamaktadır. Oyunların kuralları, kullanılan malzemeler ve hatta söylenen tekerlemeler yeni bağlama göre esnetilir. Böylelikle kültürel öz korunurken, oyunlar güncellenmiş biçimleriyle yaşatılabilir hâle gelir (Çağlayan, 2015).

Göçmen çocuklar, oyun alanlarında karşılaştıkları yerel çocuklarla kurdukları etkileşim sonucu, hem kendi oyunlarını tanıtır hem de yeni oyunlar öğrenirler. Bu süreçte ortaya çıkan melez oyun formları, iki ya da daha fazla kültürün birleşiminden doğar. Örneğin, Makedonya kökenli bir çocuğun “âşık oyunu”nu Türk bir arkadaşına öğretmesi, fakat oyunun kurallarına yerel unsurların eklenmesi gibi durumlar melezleşmeye örnektir. Bu tür oyunlar, hem kültürel yakınlaşmayı teşvik eder hem de çok kültürlü toplumlarda ortak bir çocukluk hafızası yaratır.

Aile büyükleri, geleneksel oyunları öğretme konusunda kritik bir role sahiptir. Ancak bu bilgi aktarımı aile içi iletişimin niteliğine ve oyunlara ayrılan zamana bağlıdır. Öte yandan, okullar da geleneksel oyunların korunması ve uyarlanmasında önemli bir aracı olabilir. Özellikle kültürel çeşitliliği benimseyen okul politikaları, çocuklara kendi kültürel oyunlarını anlatma ve oynama fırsatı vererek bu dönüşümün sürdürülebilirliğini sağlar (Tepe ve Kalafatçı, 2022)

KÜLTÜRLERARASI ETKİLEŞİM VE OYUN YOLUYLA ENTEGRASYON

Bay ve Bay (2019) tarafından gerçekleştirilen kapsamlı bir alan araştırmasında, Balkanlar'daki 10 ülkede (Romanya, Moldova-Gagauz, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya, Kosova, Karadağ, Sırbistan-Yenipazar, Bosna Hersek) çocukların oynadığı 59 ortak kültürel oyun tespit edilmiştir. Bu oyunların %91'inin benzerlik gösterdiği belirlenmiştir. Araştırma, çocuk oyunlarının kültürel mirasın korunmasında ve aktarılmasında önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Göçle birlikte farklı kültürlerden çocuklar aynı mekân paylaşmak durumunda kaldığında, bu durum kaçınılmaz olarak bir karşılaşma ve etkileşim doğurur. Bu etkileşimin niteliği, hem bireysel hem toplumsal düzeyde uyumun şekillenmesini belirler. Oyunlar, çocuklar arasında bu kültürlerarası geçişleri kolaylaştıran doğal bir iletişim kanalı olarak öne çıkar. Çünkü oyun, evrensel bir çocukluk pratiği olarak dili, milliyeti ve sosyal farklılıkları aşabilen bir yapıya sahiptir (Koyuncu ve Bulut,2022)

Balkanlardan gelen çocuklar, yeni yerleştikleri ülkelerde ya da bölgelerde, oyunlar aracılığıyla diğer çocuklarla iletişim kurmanın yolunu bulurlar. Bu iletişim genellikle dilsel olmaktan çok davranışsal ve görsel öğelerle başlar. Bir çocuk, örneğin “el çırpma oyunu”nu oynarken başka bir çocuğun katılımı için sözden çok hareket kullanır. Bu noktada oyun, çocukların kültür farklarını ikinci plana iterek birlikte bir şey üretmelerini sağlar. Bu, kültürlerarası “ortak zemin”in ilk adımıdır (Çağlayan, 2015)

Balkan çocuklarının göç sürecindeki kültürel aktarım deneyimleri üzerine yapılan çalışmalar, çocukların kendi geleneksel oyun ve kültürlerini yeni karşılaştıkları topluluklara aktararak, kültürel bir köprü kurma çabalarını ortaya koymaktadır. Örneğin, Bosna Hersek'ten Almanya'ya göç eden Boşnak çocukların, geleneksel Boşnak oyunlarını Alman akranlarıyla paylaşarak, iki kültür arasında etkileşim ve kaynaşma sağladıkları gözlenmiştir (Kurtović, 2018).

Göçmen çocuklar, özellikle eğitim ortamlarında dışlanma, ötekileştirme ya da kültürel küçümsenme gibi olumsuz deneyimlerle karşılaşabilmektedir. Bu gibi durumlarda, kendi kültürlerinden getirdikleri oyunları paylaşmaları, onlara hem güven hem de aidiyet hissi sağlar. Aynı zamanda, diğer çocukların bu oyunlara

ilgi duyması, göçmen çocukların sosyal konumlarını yeniden tanımlamalarına yardımcı olur. Koyuncu ve Bulut'un (2022) vurguladığı gibi, geleneksel oyunlar çocuklara yalnızca kültürel aktarım değil, aynı zamanda bir tür psikolojik direnç ve toplumsal görünürlük kazandırır.

Çocuklar, oyunlar yoluyla sadece eğlenmez; aynı zamanda öğrenirler. Çocuklar oyun oynarken yalnızca fiziksel ya da bilişsel beceriler geliştirmez; aynı zamanda kültürel normları, sembolik değerleri ve toplumsal rolleri içselleştirirler. Oyunlardaki sözlü gelenekler, bedensel ifadeler ve sembolik materyaller, kültürel aktarımın sessiz ama güçlü bileşenleridir. Bu öğrenme süreci yalnızca kurallar ya da becerilerle sınırlı değildir. Oyunun içerdiği tekerlemeler, atasözleri, jestler, beden dili, hatta kullanılan materyaller bile bir kültürün dilini, sembollerini ve değerlerini taşır. Böylece çocuklar, farkında olmadan bir başka kültürü tanımaya başlarlar. Bu durum, kültürel empatiyi güçlendiren bir öğrenme süreci yaratır (Zlatkova & Penkova, 2012).

Okul, farklı kültürden çocukların düzenli olarak bir araya geldiği en önemli kurumsal alandır. Eğer oyunlar eğitim sistemine bilinçli şekilde bütünleştirilirse, bu alan kültürlerarası diyalogun gelişmesi açısından güçlü bir platform hâline gelebilir. Örneğin, öğretmenlerin farklı ülkelerden gelen öğrencilerle birlikte "Oyun Günü" düzenlemesi, hem kültürel sunum hem de birlikte oyun oynama deneyimi sayesinde karşılıklı saygı ve tanıma ortamı yaratır.

Saha Çalışmaları ve Örnek Uygulamalar

Çocuk oyunlarının göç sürecinde nasıl evirildiğini anlamak, yalnızca teorik kavramlar üzerinden değil; sahadan elde edilen gözlem, görüşme ve deneyimlerle desteklenmiş örneklerle mümkün olabilir. Balkan coğrafyasından farklı dönemlerde göç eden topluluklar üzerine yapılmış saha çalışmaları, oyunların kültürel süreklilik ve dönüşüm bağlamındaki işlevini açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle Balkan kökenli göçmen çocukların farklı ülkelerdeki sosyal uyum süreçlerinde geleneksel oyunları nasıl kullandıkları ya da unutmaya başladıkları, bu oyunların toplumsal bellek içindeki yerine dair önemli verileri ortaya koyar (Abebe, 2009; Temur, 2011).

1. TÜRKİYE'DE BALKAN GÖÇMENİ ÇOCUKLAR: SAMSUN ÖRNEĞİ

Yıldırım, Günaydın ve Saka (2020) tarafından Samsun ilinde gerçekleştirilen çalışma, 1950'li yıllardan sonra Bulgaristan ve Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç eden ailelerin çocuklarına odaklanmaktadır. Balkan kökenli çocuklar üzerine yapılan bu nitel araştırmada, çocukların kendi kökenlerinden gelen oyunları hatırladıkları ancak sıklıkla oynamadıkları görülmektedir. Çocuklar, ailelerinden öğrendikleri oyunları okul ortamında ya da mahalle arkadaşlarıyla paylaşmakta zorlanmakta; dolayısıyla bu oyunlar zamanla unutulma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Araştırmada geleneksel oyunlara dair hatırlananların büyük oranda büyükanneler ve dedelerden aktarıldığı görülmüştür. En çok hatırlanan oyunlar arasında özellikle "ip atlama", "mendil kapmaca", "beş taş" ve "yakan top", "sek sek gibi fiziksel oyunlar yer alırken, bu oyunların bilindiği ancak bunların sokak kültürünün değişmesiyle birlikte aktif biçimde oynanmadığı, tekerlemeli ya da kurgusal oyunların ise bu oyunlara göre daha çabuk unutulduğu belirlenmiştir.

Bu durum, geleneksel oyunların sadece kültürel bir öge değil, aynı zamanda mekânsal ve sosyal bir bağlama da ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Katılımcılar, bu oyunların eski mahalli yapılar ve geniş akraba çevrelerinde oynandığını, günümüz apartman yaşamı içinde bu dinamiklerin büyük ölçüde kaybolduğunu ifade etmiştir. Bu bulgu, kültürel aktarımın yalnızca aile içi söylemle değil, aynı zamanda mekânla da ilintili olduğunu ortaya koymaktadır (Özservet ve Sirkeci, 2016)

2. MAKEDONYA VE KOSOVA'DA TÜRK AZINLIK ÇOCUKLARI: MELEZ KÜLTÜRLER, MELEZ OYUNLAR

Makedonya ve Kosova'da yaşayan Türk azınlık çocukları üzerine yapılan çalışmalarda, oyunların etnik sınırları aşabilen esnek yapılar sergilediği gözlemlenmiştir. Türk azınlık çocuklarının hem kendi geleneksel oyunlarını oynadığını hem de Arnavut ve Makedon çocuklarla birlikte oynadıkları melez oyun biçimleri geliştirdiğini göstermektedir. Arnavut, Makedon ve Türk çocuklarının mahalle düzeyindeki etkileşimlerinde oyun, hem iletişim dili hem de kültürel değişim aracı hâline gelmektedir. Bu durum, çok kültürlü sosyal yapının çocuk oyunlarına da doğrudan yansıdığını ortaya koyar. Yerel gözlemler, oyunların aynı anda hem kimlik koruma hem de kültürel geçiş aracı olduğunu göstermektedir. Özellikle “topaç çevirme” ya da “halka atma” gibi oyunlar yerel varyasyonlarla sürdürülmektedir. Örneğin, Arnavut kökenli çocukların oynadığı bir oyun “kulla” (kule yapma oyunu), Türk çocuklarının oynadığı benzer oyunla birleştirilerek “taş kule” adı altında oynanmış, bu sırada oyunun kurallarında ve söylemlerinde iki dilden unsurlar harmanlanmıştır.

Bu örnek, kültürel melezeleşmenin çocuk oyunları aracılığıyla nasıl doğal bir biçimde geliştiğine işaret eder. Oyun burada yalnızca bir eğlence aracı değil, aynı zamanda kolektif bir toplumsal müzakere alanı hâline gelir. Bu müzakere, farklı etnik gruplar arasında karşılıklı kabulün, empatik ilişki kurmanın ve barışçıl birlikte yaşamının temellerini oluşturur.

3. BATI AVRUPA'DAKİ BALKAN DİASPORASI: UNUTULAN OYUNLAR VE ANLATILARLA AKTARIM

Almanya, İsviçre, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde yaşayan ikinci ve üçüncü kuşak Balkan kökenli göçmen çocuklar üzerine yapılan çalışmalarda, geleneksel oyunların hatırlanma biçiminin çoğunlukla anlatı yoluyla gerçekleştiği tespit edilmiş ve geleneksel oyunlara dair bilgilerinin çok sınırlı olduğu gözlemlenmiştir.

Kosova'dan İsveç'e göç eden Arnavut çocukların, kendi geleneksel dans ve müzik performanslarını diğer çocuklara öğretirken, kültürel miraslarını koruma ve aktarma çabalarına giriştiği tespit edilmiştir (Bajrami, 2015). Bu tür kültürel paylaşım pratikleri, göç eden çocukların yeni toplumlarla bütünleşme sürecine de katkı sağlamaktadır.

Drnovšek Zorko'nun (2020) araştırması, bu çocukların büyük ölçüde buldukları ülkenin oyun kültürünü benimsediklerini ancak zaman zaman aile içinde geleneksel oyunlar hakkında anlatılar dinlediklerini belirtmektedir. Slovenya kökenli ailelerle yaptıkları derinlemesine görüşmelerde, çocukların “babaannem anlatırdı, biz küçükken bir ip oyunu varmış” gibi ifadelerle geleneksel oyunlara dolaylı bir erişim sağladıklarını açıkça ortaya koymaktadırlar. Oyunların hatırlanması genellikle bir nostalji ya da özel günler (bayramlar, aile buluşmaları) bağlamında gerçekleşmektedir.

Bu bağlamda geleneksel oyunlar, aktif bir kültürel pratik olmaktan ziyade bir tür nostaljik anlatı formuna bürünmektedir. Bu dönüşüm, diaspora ortamında kültürel aktarımın biçim değiştirdiğine işaret eder. Oyun, doğrudan yaşanan bir deneyim olmaktan çıkıp, aile içi sohbetlerde dolaşan sembolik bir miras haline gelmektedir. Bu durum, kültürel süreklilik açısından bir risk oluştururken, aynı zamanda anlatının da bir aktarım aracı olarak yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar (Zorko, 2020)

4. KÜLTÜREL PROJELER VE BELEDİYELER ARACILIĞIYLA OYUNLARIN YENİDEN CANLANDIRILMASI

Türkiye'de bazı belediyeler ve STK'lar tarafından yürütülen oyun temelli kültürel miras projeleri, Balkan kökenli çocukların kendi kültürel köklerini yeniden keşfetmelerine olanak tanımaktadır. Örneğin Edirne, Bursa ve Tekirdağ gibi göçmen yoğunluğu yüksek şehirlerde düzenlenen “Geleneksel Balkan Oyunları Günü” gibi etkinlikler, çocukların büyükleriyle birlikte oyunlar öğrenmelerini, hikâyelerini dinlemelerini

ve bu oyunları sahnede sergilemelerine olanak sağlamışlardır. Ayrıca UNESCO destekli projeler kapsamında yapılan bazı pilot uygulamalarda, geleneksel oyunların dijital ortama aktarılması da gündeme gelmiştir. Bu tür uygulamalar, oyunların yalnızca geçmişin değil, geleceğin de kültürel araçları olabileceğini göstermektedir.

Bu tür projelerde en çok karşılaşılan oyunlar arasında “aşık oyunu”, “çelik çomak”, “dokuz taş” ve ritüelistik yönleri olan “yarışmalı halk oyunları” yer almaktadır. Söz konusu projeler, yalnızca oyunların yaşatılmasını değil, aynı zamanda çocukların topluluk içinde görünür kılınmasını ve aidiyet duygularının güçlenmesini de hedeflemektedir. Ayrıca bazı projelerde bu oyunların dijitalleştirilerek çocuklara mobil uygulama ya da animasyon yoluyla sunulması da gündeme gelmiş ve bu alanda pilot uygulamalar başlatılmıştır.

KÜLTÜREL MİRASIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ AÇISINDAN ÖNERİLER

Göç, her ne kadar yer değiştirme anlamına gelse de; bireylerin ve toplulukların kökenlerinden tamamen kopmaları anlamına gelmez. Özellikle çocuklar için oyunlar, göç edilen yeni çevrede hem bir adaptasyon aracı hem de kültürel kimliğin taşıyıcısı olabilir. Bu nedenle geleneksel çocuk oyunlarının yaşatılması, sadece geçmişe ait bir nostalji değil; aynı zamanda kültürel sürdürülebilirliğin aktif bir parçası olarak ele alınmalıdır. Bu bölümde kültürel mirasın korunması ve aktarılması bağlamında öneriler sunulmaktadır (MacMillan et al., 2015).

Milli eğitim müfredatlarında kültürel miras bilincinin geliştirilmesi amacıyla geleneksel oyunlara daha fazla yer verilmelidir. Bu oyunlar, sadece “beden eğitimi” ya da “serbest zaman etkinliği” olarak değil, aynı zamanda sosyal bilgiler, yaşam becerileri ve vatandaşlık derslerinin içerisine entegre edilerek kültürlerarası farkındalık oluşturabilir. Balkan kökenli öğrencilerin, kendi kültürel geçmişlerini arkadaşlarına anlatabilecekleri özel günler ya da proje temelli etkinlikler, bu sürece katkı sağlayacaktır.

Ailelerin de çocuklarla birlikte oyun oynayabileceği atölye çalışmaları, kuşaklar arası aktarımı güçlendirmek açısından oldukça etkilidir. Bu tür etkinlikler, çocukların yalnızca bir oyunu öğrenmesini değil; aynı zamanda o oyunun tarihçesini, anlamını ve ritüelini de içselleştirmesini sağlar. Özellikle göçmen ailelerde bu tür programlar, hem toplumsal uyum hem de kimlik koruma açısından önemli bir köprü görevi görebilir.

Teknolojinin çocukların yaşamında önemli bir yer kapladığı günümüzde, geleneksel oyunların dijital ortama taşınması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu bağlamda, Balkan kökenli oyunların video kayıtları, açıklamaları ve kurallarıyla birlikte dijital platformlarda arşivlenmesi, hem akademik hem de kültürel açıdan büyük bir kaynak teşkil edebilir. Bu tür bir “oyun bankası”, diasporadaki bireylerin kültürel hafızalarına erişimini de kolaylaştıracaktır.

Belediyeler, göçmen topluluklara yönelik kültür-sanat etkinlikleri düzenlerken, geleneksel oyunları da bu etkinliklere dâhil etmelidir. Parklarda, kültür merkezlerinde ve okullarda organize edilecek “Geleneksel Oyun Şenlikleri” ile çocukların hem eğlenmesi hem de öğrenmesi sağlanabilir. Ayrıca STK’lar bu sürece sosyal kapsayıcılık perspektifiyle yaklaştıklarında, oyunlar aracılığıyla kültürel ayrışmalar yerine birleşmelerin önünü açabilirler.

SONUÇ

Bu makalede, Balkan kültüründe göçün çocuklara ve onların oyunlarına etkisi çok yönlü bir biçimde ele alınmıştır. Göç, yalnızca mekânsal bir yer değiştirme değil; aynı zamanda kültürel belleğin, kimlik algısının ve sosyal ilişkilerin yeniden inşasını da beraberinde getiren karmaşık bir süreçtir. Bu süreçte çocuklar, en kırılgan fakat aynı zamanda en esnek birey grubu olarak, hem kayıpların hem de yeni oluşumların taşıyıcısı konumundadır. Oyunlar ise bu dönüşümün en görünür ve anlamlı göstergelerinden biridir.

Geleneksel çocuk oyunları, göç eden topluluklar için kültürel sürekliliği sağlayan güçlü araçlardır. Ancak bu oyunların göç sonrası toplumsal bağlamlarda tamamen kaybolması, uyarlanarak dönüşmesi ya da başka kültürel öğelerle birleşerek melezleşmesi gibi olasılıklar, kültürel mirasın korunmasını daha da önemli kılmaktadır. Oyunlar aynı zamanda çocuklar arası etkileşimi kolaylaştırarak kültürlerarası uyumun ve çocuklardaki empati gelişiminin de önünü açar (Bennett, 2011).

Saha çalışmaları, geleneksel oyunların göç süreci içinde bir yandan unutulmaya yüz tuttuğunu, öte yandan da çeşitli yollarla yeniden üretildiğini göstermektedir. Ailelerin, öğretmenlerin, yerel yönetimlerin ve sivil toplumun bilinçli çabalarıyla bu oyunların yaşatılması mümkündür. Eğitim politikaları, dijital arşivler ve kültürel etkinliklerle bu miras desteklenmeli ve gelecek kuşaklara aktarılmalıdır.

Sonuç olarak, oyunlar yalnızca eğlence değil; aidiyet, kimlik ve hafıza taşıyan kültürel anlatılardır. Bu anlatılar göçle birlikte farklı formlar alsa da özlerini koruyabilmeleri, hem kültürel süreklilik hem de çok kültürlü yaşamın inşası açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda çocuk oyunlarının göç bağlamında araştırılması, yalnızca çocukluk çalışmaları değil, aynı zamanda kültürel miras, toplumsal uyum ve eğitim politikaları açısından da derinlemesine bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abebe, T. (2009). Multiple methods, complex dilemmas: Negotiating socio-ethical spaces in participatory research with disadvantaged children. *Children's Geographies*, 7(4), 451–465.
- Bajrami, L. (2015). Preserving cultural identity through traditional dance: The case of Kosovar Albanians in Sweden. *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 2(1), 11–21.
- Bay, N. D., & Bay, Y. (2019). Balkanlardaki çocuk oyunları. *Sınırsız Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 4(2), 200–223.
- Bekerman, Z. (2007). Rethinking intercultural education: Towards a critical reexamination of intercultural dialogue. *Anthropology & Education Quarterly*, 38(4), 380–404.
- Bennett, A. (2011). *Cultural Studies and the Study of Youth Culture*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. Youth Studies Australia, Vol. 30, No. 3, Sep 2011: 27-33
- Çağlayan, E. (2015). *Üsküp Türklerinde çocuk oyunları* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özservet, Y. Çakırcı, & Sirkeci, I. (2016). Editörden: Çocuklar ve göç. *Göç Dergisi*, 3(1), 1–4. <https://doi.org/10.33182/gd.v3i1.552>
- Çelebi, Ç., & Erdem, H. (2018). Göç sürecinin kültürel aktarıma etkisi: Çocukluk oyunları örneği. *Sosyoloji Dergisi*, 39(1), 145–168. <https://doi.org/10.26650/sosyolojider.2018.39.1.0003>
- Corsaro, W. A. (2005). *The Sociology of Childhood* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- Drnovšek Zorko, S. (2020). Migration, memory and identity in second-generation migrants. *Sociology*, 54(6), 1093–1109. <https://doi.org/10.1177/0038038520932014>
- Huizinga, J. (2006). *Homo Ludens: Oyunun toplumsal işlevi üzerine bir deneme* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eser 1938'de yayımlandı)
- James, A., & Prout, A. (1997). *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood* (2nd ed.). London: Routledge.
- Koyuncu, A., & Bulut, S. (2022). Intercultural interaction of traditional children's games. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 127–138.
- Koyuncu, F., & Bulut, G. G. (2022). Geleneksel çocuk oyunlarının kültürlerarası etkileşimi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 499–519. <https://doi.org/10.21733/ibad.1083497>
- Kurtović, M. (2018). Bosniak children's experiences of cultural transmission in the migration process. *Forced Migration Review*, 57, 68–70.

- MacMillan KK., Ohan J., Cherian S., Mutch SC. (2015). Refugee children's play: Before and after migration to Australia. *Journal of Paediatrics and Child Health* Volume 51, Issue 8, 747-842.
- Nicolopoulou, A. (1997). Worldmaking and identity formation in children's narrative play. *Culture & Psychology*, 3(4), 357–394.
- Portes, A., & Rumbaut, R. G. (2001). *Legacies: The story of the immigrant second generation*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Sutton-Smith, B. (1997). *The Ambiguity of Play*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Temur, N. (2011). Kültürel Bellek Bağlamında Deve Oyunu. *Millî Folklor*. Yıl 23, Sayı 90
- Tepe, B., & Kalafatçı, Ö. (2022). Çocuk oyunlarının okullarda kapsayıcılık kültürünün geliştirilmesindeki rolü: Oyun kardeşliği. *Asya Studies*, 6(20), 37–49.
- Yıldırım, H., Günaydın, E., & Saka, Z. (2020). Göçle değişen oyun kültürü: Samsun örneği. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 78–94.
- Zorko, S. (2020). Diaspora narratives and cultural memory among Slovenian migrants. *Ethnologia Balkanica*, 24, 122–139.
- Zlatkova, M. S., & Penkova, S. (2012). The children of migrants: Cultural heritage strategies and types of crossing the Bulgarian-Turkish border. In I. Lazar & M. Leontidou (Eds.), *Migration, memory, heritage: Socio-cultural approaches* (pp. 83–96). Thessaloniki: University of Macedonia Press.

**MİMARLIKLA KÜLTÜRLER ARASINDA KÖPRÜ KURMAK: GEÇ OSMANLI
DÖNEMİNDE ÜSKÜP VE İSTANBUL KENTLERİNİN GELİŞİMİ**
BRIDGING CULTURES THROUGH ARCHITECTURE: URBAN DEVELOPMENT OF SKOPJE
AND ISTANBUL IN THE LATE OTTOMAN PERIOD

Prof. Dr. Gülay YEDEKÇİ

Istanbul Rumeli University, Faculty of Art, Design and Architecture,

Beyoğlu, İstanbul.

ORCID NO: [0000-0003-2084-0886](https://orcid.org/0000-0003-2084-0886)

Ress. Assist. Ela ÇELİK

Istanbul Rumeli University, Faculty of Art, Design and Architecture,

Beyoğlu, İstanbul,

Beyoğlu, İstanbul.

ORCID NO: 0000-0001-9375-4407

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun Geç Osmanlı dönemi hem kentleşme hem de modernleşme süreçlerinin hız kazandığı ve derinlemesine dönüşümler yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçler, Osmanlı İmparatorluğu'nun şehircilik anlayışında ve planlamasında önemli değişimlere yol açmıştır. 19. yüzyıl boyunca, ekonomik, ticari ve sosyal alandaki yenilikler, Osmanlı kentlerinin fiziksel yapılarında köklü dönüşümler gerçekleştirmiş olup geleneksel Osmanlı kent dokusu bu yeniliklerin etkisiyle yeniden şekillenmiştir. Bu süreçte İstanbul, Osmanlı başkenti olarak idari, ticari ve ulaşım altyapısına yönelik büyük ölçekli projelerle dönüşürken, Üsküp, Balkanlar'daki stratejik konumu nedeniyle Osmanlı şehircilik politikalarının bölgesel ölçekte yansıtıldığı önemli bir merkez hâline gelmiştir. Bildiri kapsamında, Osmanlı İmparatorluğu'nun geç döneminde Üsküp ve İstanbul'un kentleşme süreçlerini karşılaştırmalı bir perspektifle ele alınarak, Osmanlı modernleşme politikalarının iki şehir üzerindeki etkilerini analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Geç Osmanlı dönemi kentleşme anlayışı, mimari dönüşüm ve modernleşme süreçleri bağlamında İstanbul ve Üsküp'teki mekânsal gelişim dinamikleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda vilayet konakları, saat kuleleri, idari binalar gibi kamu yapıları, demiryolları gibi ulaşım altyapısı ve çarşılar, hanlar gibi ticari sosyal yapılar üzerinden benzerlikler ve farklılıklar analiz edilmektedir. Çalışma ile arşiv belgeleri, haritalar, döneme ait fotoğraflar ve mevcut literatürden yararlanılarak, Osmanlı şehircilik anlayışının modernleşme sürecindeki dönüşümünü ve bunun kent kimliği üzerindeki etkilerini ortaya koymayı hedeflenmektedir. Sonuç olarak, Geç Osmanlı döneminde kentleşme politikalarının İstanbul ve Üsküp üzerindeki etkilerinin incelenmesi ile iki şehirdeki mimari mirasın kent içindeki önemleri, mekânsal nitelikleri tartışılmaktadır. Böylece, Osmanlı kent modelinin geç dönem dönüşümünün günümüz kentleşme süreçleri ve kent kimliği üzerindeki etkileri değerlendirilerek, tarihî mirasın korunması ve sürdürülebilir kent politikalarına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Kentleşmesi, Geç Osmanlı Dönemi, Üsküp, İstanbul, Kent Kimliği.

ABSTRACT

The late Ottoman period of the Ottoman Empire represents a time when both urbanization and modernization processes accelerated, leading to profound transformations. These processes brought about significant changes in the urban planning and architecture of the Ottoman Empire. Throughout the 19th century, innovations in economic, commercial, and social spheres led to profound changes in the physical structures of Ottoman cities, with the traditional Ottoman urban fabric being reshaped under the influence of these innovations. During this period, Istanbul, as the Ottoman capital, underwent large-scale projects focused on administrative, commercial, and transportation infrastructure, while Skopje, due to its strategic location in the Balkans, became an important center reflecting the Ottoman urban policies on a regional scale.

This paper aims to analyze the effects of Ottoman modernization policies on the urbanization processes of Istanbul and Skopje from a comparative perspective. In the context of the late Ottoman period's understanding of urbanization, architectural transformation, and modernization processes, the spatial development dynamics of both cities are assessed. In this context, similarities and differences are analyzed through public buildings such as government palaces, clock towers, and administrative buildings, transportation infrastructure like railways and bridges, and commercial-social structures such as markets, inns, and külliyes. The study aims to reveal the transformation of the Ottoman urban planning model within the modernization process and its impact on the urban identity by utilizing archival documents, maps, and period-specific city plans.

Ultimately, by examining the effects of urbanization policies in the late Ottoman period on Istanbul and Skopje, the study discusses the importance and spatial characteristics of the architectural heritage in both cities. In this way, the paper seeks to contribute to the understanding of how the late Ottoman transformation of urban models affects contemporary urbanization processes and urban identity, as well as to the protection of historical heritage and sustainable urban policies.

Keywords: Urbanization in the Ottoman Empire, Late Ottoman Period, Skopje, Istanbul, and Urban Identity

GİRİŞ

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu açısından yalnızca siyasi ve ekonomik açıdan değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve mekânsal açıdan da derin dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Avrupa'da başlayan sanayi devrimi ve beraberindeki modernleşme hareketleri, Osmanlı yönetici elitlerinin dikkatini çekmiş ve bu gelişmelerden geri kalmamak adına imparatorluk genelinde bir dizi reform ve yenileşme süreci başlatılmıştır. Bu reformlar yalnızca ideolojik olarak yeniden yapılandırılan kurumları ve yönetim anlayışını değil, aynı zamanda şehirlerin kentsel dokusunu ve mekânsal düzenini de kapsamıştır. (Hanioğlu, 2008).

Tanzimat ve Islahat Fermanları gibi önemli belgeler, merkeziyetçi yönetimin güçlenmesine, bürokratik yapılanmanın artmasına ve bu süreçlerin doğrudan etkisiyle şehirlerin idari merkezler olarak yeniden şekillenmesine yol açmıştır.

Modernleşmenin kentleşme üzerindeki etkileri özellikle başkent İstanbul'da belirgin bir şekilde gözlemlenir. Geleneksel Osmanlı şehri, mahalle yapısı, dini merkezli yerleşim biçimi ve ahşap mimarisiyle özgün bir yapıya sahipken; modernleşme süreciyle birlikte yeni ulaşım hatları, geniş bulvarlar, taş ve kagir kamu yapıları, hükümet konakları, saat kuleleri, köprüler ve yeni düzenlemeler

içeren çarşılar bu yapıya eklenmiştir (Çelik, 1993; Eldem, 2005). Bu fiziksel dönüşüm yalnızca kent dokusunu değil, aynı zamanda kamusal alanın kullanımını, toplumsal ilişkileri ve kentin kimliğini de etkilemiştir (Gül, 2007).

İstanbul'daki bu dönüşümün bir benzeri, daha küçük ölçekte olmakla birlikte, imparatorluğun önemli taşra kentlerinden biri olan Üsküp'te de yaşanmıştır. Balkanlar'daki stratejik konumu nedeniyle Üsküp, Osmanlı'nın idari ve askeri politikalarında önemli bir yere sahip olmuş, dolayısıyla modernleşme uygulamalarının bölgesel düzeyde yansıtıldığı bir merkez hâline gelmiştir (Petrov, 2018; Maksutaj, 2015). Osmanlı idaresi, modernleşmeyi yalnızca İstanbul'la sınırlı tutmayarak, imparatorluğun farklı bölgelerinde benzer kentsel dönüşüm süreçlerini teşvik etmiş ve bu dönüşüm, mimari yapıların biçiminden kent planlamasına kadar çok katmanlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir (Ahunbay, 1992).

Bu çalışma kapsamında şu temel sorulara yanıt aranmıştır: Geç Osmanlı döneminde İstanbul ve Üsküp kentlerinde modernleşme süreci mekânsal ve mimari olarak nasıl şekillenmiştir? Bu süreçte inşa edilen hükümet konakları, saat kuleleri ve demiryolu istasyonları gibi kamusal yapılar her iki kentte ne tür benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir? Modernleşme politikalarının merkez-taşra ilişkileri bağlamında kent mekânına yansımaları nasıl olmuştur? Bu sorular doğrultusunda, geç Osmanlı modernleşmesinin mimari ve kentsel izdüşümleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Geç Osmanlı döneminde İstanbul ve Üsküp kentlerinin geçirdiği mekânsal ve mimari dönüşümler karşılaştırmalı bir perspektiften ele alınacaktır. Özellikle hükümet konakları, saat kuleleri, demiryolu istasyonları gibi döneme özgü kamusal yapılar üzerinden iki kentteki benzerlikler ve farklılıklar irdelenecek; arşiv belgeleri, dönemin belgelerinde yer alan fotoğraflar ve mevcut literatürden elde edilen bilgiler doğrultusunda dönemin şehircilik politikalarının somut örneklerle nasıl uygulandığı ortaya konacaktır.

Bu çerçevede İstanbul ve Üsküp, yalnızca iki farklı coğrafyada yer alan kentler değil, aynı zamanda imparatorluğun merkez ve taşra ilişkileri içinde modernleşme politikalarının mekânda nasıl vücut bulduğunu gösteren iki önemli örnek olarak ele alınacaktır.

GEÇ OSMANLI DÖNEMİ VE MODERNLEŞME POLİTİKALARI

19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu, iç ve dış baskıların etkisiyle kapsamlı bir modernleşme sürecine girmiştir. Bu süreçte modernleşme, yalnızca Batı'daki gelişmelere ayak uydurma çabası değil, aynı zamanda devletin dağılmasını önlemeye yönelik bir strateji olarak benimsenmiştir. Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) fermanları ile başlayıp II. Abdülhamid dönemiyle kurumsallaşan bu süreç, yönetimden eğitime, hukuktan kentleşmeye kadar birçok alanda dönüşüm yaratmıştır (Hanioğlu, 2008).

Modernleşmenin kent politikalarına yansımaları, en çok fiziksel çevrede ve şehir planlamasında gözlemlenmiştir. Tanzimat döneminde oluşturulan vilayet sistemiyle birlikte yeni idari merkezlere ihtiyaç duyulmuş, taşrada hükümet konakları, zaptiye karakolları, postaneler gibi yapılar inşa edilmiştir. Bu durum, kentlerin mimari kimliğinde ciddi bir değişimi beraberinde getirmiştir (Ahunbay, 1992). Devletin otoritesini temsil eden bu yapılar, geleneksel Osmanlı mimarisinden farklı olarak Batı etkisinde neoklasik, ampir ve eklektik stillerde inşa edilmiş; böylece modernleşme sürecinin görsel ve fiziksel sembolleri hâline gelmiştir (Çelik, 1993).

Ulaşım altyapısı da modernleşme politikalarının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Osmanlı topraklarında demiryollarının inşası, yalnızca ekonomik hareketliliği artırmakla kalmamış, aynı zamanda

kentlerin mekânsal organizasyonunu da değiştirmiştir. İstanbul'da Haydarpaşa ve Sirkeci gibi istasyonlar inşa edilirken, Üsküp gibi taşra şehirlerinde de demiryolu bağlantıları sayesinde şehir merkezleri yeniden şekillenmiştir (Gül, 2007; Petrov, 2018). Köprüler, saat kuleleri ve meydan düzenlemeleri gibi unsurlar da bu dönemin kent vizyonunun önemli parçalarıdır. Bu tür yapılar yalnızca fonksiyonel değil, aynı zamanda modern bir toplumun zaman ve mekân anlayışını yansıtan yapılar olarak da tasarlanmıştır.

Kentlerin dönüşüm süreci, aynı zamanda sosyal ilişkilerin, sınıfsal yapının ve gündelik hayatın yeniden yapılandırılması anlamına geliyordu. Kamusal alanlar genişlemekte, yeni meydanlar ve bulvarlar ortaya çıkmakta; bu alanlar üzerinden halk ile devlet arasında yeni bir temas kurulmakta idi (Gül, 2007). Mimarlık bu süreçte yalnızca estetik değil, ideolojik bir araç olarak da işlev görmekteydi. Bu nedenle, Osmanlı modernleşmesinin mimari yansımaları, sadece yapıların biçimiyle değil, aynı zamanda onların yerleşim içindeki konumu ve sosyal anlamlarıyla da değerlendirilmelidir.

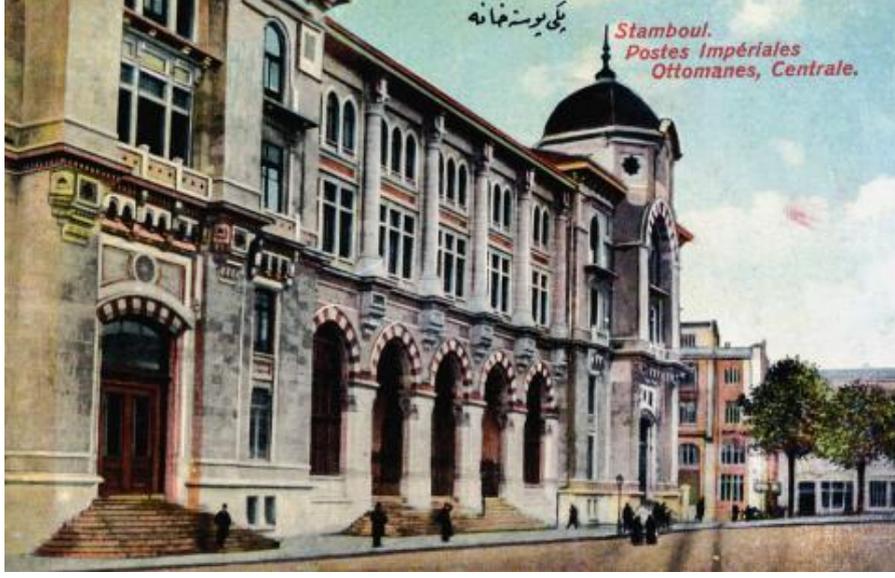
Özellikle II. Abdülhamid döneminde merkezîyetçilik politikasının etkisiyle, kentler arası benzerlikler artmış ve taşra şehirlerine de İstanbul'daki uygulamalara benzer yapılar kazandırılmıştır (Kiel, 1990; Maksutaj, 2015). Bu noktada Üsküp gibi şehirler, hem bölgesel idari merkezler olarak güçlenmiş hem de modern Osmanlı kent modelinin deneyimlendiği alanlara dönüşmüştür. Dolayısıyla geç Osmanlı dönemi modernleşme politikaları, imparatorluğun hem merkezinde hem de taşrasında fiziksel çevreye doğrudan yansımıştır.

İSTANBUL'UN MEKANSAL VE MİMARİ DÖNÜŞÜMÜ

Geç Osmanlı döneminde İstanbul, modernleşme politikalarının en yoğun hissedildiği kent olarak hem idari hem de sembolik bir merkez işlevi görmüştür. Başkent olmanın getirdiği avantajlarla birlikte şehir, Batı'daki şehircilik anlayışlarının denendiği ve yeni kentleşme modellerinin uygulandığı bir laboratuvar işlevi üstlenmiştir (Çelik, 1993). Tanzimat'tan itibaren başlayan bu dönüşüm süreci, 19. yüzyılın sonlarına doğru II. Abdülhamid döneminde daha da hız kazanmış ve kentte pek çok yeni yapı, ulaşım ağı ve mekânsal düzenleme hayata geçirilmiştir (Eldem, 2005).

Kamu Yapıları ve İdari Merkezler

İstanbul'da bu dönemde inşa edilen hükümet konakları, adliye sarayları, telgrafhaneler, postaneler ve okullar; Osmanlı modernleşmesinin kent içindeki fiziksel tezahürleridir. Bu yapılar genellikle kentin merkezi bölgelerinde konumlandırılmış, Batı etkisindeki mimari stillerle tasarlanarak merkezi otoritenin ve devletin modern yüzünün temsili olmuştur (Gül, 2007). Örneğin, Sultanahmet'teki Adliye Nezareti ve Sirkeci'deki Büyük Postane (Şekil 1), dönemin mimari ve ideolojik anlayışını yansıtan önemli örneklerdir.

Şekil 1: Sirkeci büyük Postane (URL1,2024)

Ulaşım Altyapısı ve Kentsel Planlama

İstanbul'un mekânsal dönüşümünü en fazla etkileyen unsurlardan biri ulaşım altyapısındaki gelişmelerdir. Galata ve Eminönü arasında yapılan Galata Köprüsü (Şekil 2), kent içi ulaşımı kolaylaştırarak iki yakının ticari ve sosyal ilişkisini güçlendirmiştir. Bununla birlikte, demiryolu hatlarının gelişile birlikte şehirdeki ana merkezler de değişmiş; Sirkeci ve Haydarpaşa Garları (Şekil 3) çevresinde yeni mahalleler ve ticaret alanları oluşmuştur (Çelik, 1993).

Şekil 2: 19. Yüzyılda Galata Köprüsü (URL2,2019)

Yolların genişletilmesi, yangın sonrası düzenlemeler ve yeni caddelerin açılması gibi uygulamalarla geleneksel dar sokak yapısından uzaklaşarak daha düzenli ve kontrollü bir kent dokusu oluşturulmuştur. Bu süreçte açılan bulvarlar hem ulaşımı kolaylaştırmak hem de Batılı şehircilik anlayışını yansıtmak amacı taşımıştır.

Şekil 3: Haydarpaşa Garı (URL3,2013)

Saat Kuleleri ve Kamusal Zaman Kavramı

II. Abdülhamid döneminde ülke genelinde inşa edilen saat kulelerinin önemli örneklerinden biri de İstanbul'daki Yıldız Saat Kulesi'dir (Şekil 4). Bu kuleler, zamanın disipline edilmesi, modern yönetim anlayışının günlük yaşama müdahalesi ve merkezi otoritenin sembolik ifadesi olarak işlev görmüştür (Gül, 2007). Saat kuleleri aynı zamanda halkın günlük hayatını düzenleyen yeni bir zaman algısının da aracı olmuş, geleneksel ezan saatine dayalı zaman anlayışının yerini dakiklik ve standartlaşma almıştır.

Şekil 4: Yıldız Saat Kulesi (URL4,2018)

Ticaret, Sosyal Hayat ve Yeni Kamusal Alanlar

İstanbul'un dönüşümünde ticaret alanları ve çarşılar da yeniden düzenlenmiş, geleneksel han yapılarının yanı sıra modern alışveriş mekânları inşa edilmiştir. Örneğin, 1890'larda yapılan Çırağan Caddesi üzerindeki yapılaşmalar hem konut hem de ticari kullanımı bir arada barındıran modern kentsel mekân örnekleridir. Kamusal alanların yeniden tanımlanması ile parklara, meydanlara ve kıyı düzenlemelerine

önem verilmiş; kentlinin kamusal alandaki görünürlüğü artmıştır (Eldem, 2005).

ÜSKÜP'ÜN MEKANSAL VE MİMARİ DÖNÜŞÜMÜ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki önemli yönetim merkezlerinden biri olan Üsküp (Skopje), geç Osmanlı döneminde stratejik ve idari konumuyla dikkat çeken şehirlerden biridir. Bu dönemde şehir, hem geleneksel Osmanlı kent dokusunu korumaya çalışmış hem de modernleşme politikalarının etkisiyle mekânsal olarak yeniden şekillenmiştir. İstanbul kadar kapsamlı olmasa da, Üsküp'teki dönüşüm süreci Osmanlı taşra şehirlerine uygulanan şehircilik politikalarının başarılı bir yansımasıdır (Petrov, 2018; Maksutaj, 2015).

İdari ve Kamusal Yapıların İnşası

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Üsküp'te inşa edilen hükümet konakları, askeri yapılar, adliyeler ve belediye binaları; Tanzimat ve Islahat reformlarının taşradaki izdüşümleridir. Bu yapılar, çoğunlukla merkezi planlarla uyumlu şekilde konumlandırılmış ve neoklasik ya da oryantalist mimari etkilerle tasarlanmıştır. Üsküp Vilayet Konağı (Şekil 5) gibi yapılar, hem fiziksel görünümüyle hem de işlevleriyle modern devletin taşradaki varlığını sembolize etmiştir (Maksutaj, 2015).

Şekil 5: Üsküp Vilayet Konağı (URL5)

Ulaşım Ağı ve Kentin Genişlemesi

Üsküp'ün mekânsal dönüşümünde demiryolu önemli bir rol oynamıştır. 1873'te Üsküp'ün demiryolu ağına bağlanması (Şekil 6), şehir ekonomisinin canlanmasını ve mekânsal olarak genişlemesini tetiklemiştir (Petrov, 2018). İstasyon çevresinde gelişen yeni mahalleler, geleneksel Osmanlı şehir merkezinden farklı bir planlama anlayışıyla şekillenmiş; bu alanlarda geniş caddeler, kamu binaları ve modern konutlar yer almıştır.

Şekil 6: Üsküp Tren İstasyonu (URL6,2018)

Saat Kulesi ve Kentin Simgesel Dönüşümü

19. yüzyılda yapılan onarımlar ile son halini alan Üsküp Saat Kulesi (Şekil 7), Osmanlı saat kuleleri geleneğinin Balkanlar'daki en belirgin örneklerinden biridir. İstanbul'daki örnekler gibi, bu kule de modernleşmenin simgesi olarak inşa edilmiş; kentte merkezi bir noktaya yerleştirilerek hem işlevsel hem de ideolojik bir anlam taşımıştır (Kiel, 1990). Zamanın kamusal alanda kontrol edilmesi, taşra şehirlerinin modernleşme sürecine dahil edilmesinde önemli bir araç olmuştur.

Şekil 7: Üsküp Saat Kulesi (19. Yüzyılda yapılan yenilemeler sonucu) (URL7,2024)

Çarşı, Hanlar ve Kentsel Kimliğin Korunması

Modernleşmeye rağmen Üsküp'ün geleneksel Osmanlı çarşısı, hanları ve külliyesi varlığını sürdürmüştür. Eski çarşı (Stara Čaršija), 19. yüzyıl boyunca bazı düzenlemeler geçirse de, geleneksel ticaret dokusunu korumaya devam etmiştir. Bu yapıların korunması, şehirdeki Osmanlı kimliğinin canlı

kalmasına katkı sağlamış, modernleşme ile gelenek arasında bir denge kurulmasına zemin hazırlamıştır (Maksutaj, 2015; Balkan Araştırmaları Merkezi, 2020).

Kamusal Alanlar ve Sosyal Dönüşüm

Üsküp'te oluşturulan yeni meydanlar, bulvarlar ve park alanları, şehirdeki sosyal yaşamı da dönüştürmüştür. Bu alanlar, yalnızca fiziksel boşluklar değil, aynı zamanda modern vatandaşlığın ve yeni toplumsal rollerin deneyimlendiği yerler haline gelmiştir. Böylece modernleşme yalnızca yapıların biçimiyle değil, toplumsal yaşamdaki alışkanlıklarla da kendini göstermiştir.

İSTANBUL VE ÜSKÜP'ÜN KARŞILAŞTIRILMALI ANALİZİ: BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

Geç Osmanlı döneminde İstanbul ve Üsküp'te yaşanan kentsel dönüşüm süreçleri, imparatorluğun merkez ve taşra şehirleri üzerindeki modernleşme politikalarının etkilerini gözlemlemek açısından oldukça değerlidir. Bu iki şehir, farklı ölçeklerde ve sosyo-politik koşullarda gelişmiş olmalarına rağmen, benzer mimari tipolojiler ve şehircilik uygulamalarıyla şekillenmiş; ancak uygulamaların kapsamı, yoğunluğu ve sürekliliği açısından önemli farklar göstermiştir.

Tablo1: İstanbul ve Üsküp'ün Geç Osmanlı Dönemindeki Kentsel Dönüşüm Süreçlerinin Karşılaştırmalı Tablosu

Başlık	İstanbul	Üsküp
Genel Konum ve Rol	İmparatorluğun başkenti; merkez şehir	Taşra kenti; bölgesel yönetim merkezi
Modernleşme Politikaları	Geniş ölçekli, çok katmanlı uygulamalar	Sınırlı, seçici ve sembolik müdahaleler
Kamu Yapıları	Farklı tipolojide yapı örnekleri (hükümet konakları, saat kuleleri vb.)	Benzer tipolojiler, sadeleştirilmiş formlar
Ulaşım Altyapısı	Sirkeci ve Haydarpaşa Garları, bulvarlar, deniz yolları	Ana istasyon çevresinde gelişen mahalleler, demiryolu ağı
Saat Kuleleri	Yıldız Saat Kulesi – modern zamanın ve devletin temsili	Üsküp Saat Kulesi – benzer ideolojik anlam
Kentsel Ölçek ve Yoğunluk	Nüfus ve yapılaşma yoğunluğu yüksek, geniş alanlara yayılmış dönüşüm	Daha küçük ölçekte, yerel odaklı müdahaleler
Geleneksel Dokunun Durumu	Dönüşüm süreciyle bazı geleneksel mahalleler kaybolmuştur	Osmanlı çarşısı ve külliyesi büyük ölçüde korunmuştur
Mimari Üslup	Neoklasik, eklektik, oryantalist üsluplar; detaylı ve gösterişli örnekler	Aynı üsluplar daha sade, pragmatik formlarda uygulanmıştır
Mekânsal Kimlik	Batılı kent dokusu merkezde belirgin	Geleneksel ve modern yapılar bir arada

Ortak Mimari ve Şehircilik Yaklaşımları

Her iki şehirde de kamu yapılarının ve ulaşım altyapısının inşası, Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerinin merkezi modernleşme politikalarının doğrudan yansımalarıdır. Hükümet konakları, saat kuleleri, adliye binaları gibi yapılar; modern devletin temsil mekânları olarak inşa edilmiş, benzer mimari dillerle taşrada ve merkezde yinelenmiştir (Hanioglu, 2008; Maksutaj, 2015). Ulaşım altyapısında ise demiryolu ağının genişletilmesi, her iki şehirde de mekânsal gelişimi hızlandırmıştır. İstanbul'da Sirkeci ve Haydarpaşa Garları; Üsküp'te ise ana istasyon çevresinde gelişen mahalleler, modern kent dokusunun taşıyıcıları olmuşlardır (Petrov, 2018).

Saat kuleleri, her iki şehirde de modern zamanın temsili ve kamusal düzenin sembolü haline gelmiştir. İstanbul'daki Yıldız Saat Kulesi ile Üsküp Saat Kulesi bu bağlamda benzer ideolojik amaçlara hizmet etmişlerdir (Gül, 2007; Kiel, 1990).

Ölçek ve Yoğunluk Farklılıkları

İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olarak hem nüfus hem de mekânsal büyüklük açısından çok daha karmaşık ve kapsamlı bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Büyük ölçekli altyapı projeleri, kıyı düzenlemeleri, bulvar açımları ve yeni mahalle planlamaları gibi uygulamalar, İstanbul'daki dönüşümün çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir (Çelik, 1993; Gül, 2007). Buna karşılık Üsküp, taşra karakteri nedeniyle daha sınırlı müdahalelerle şekillenmiştir. Modernleşme süreci daha seçici ve sembolik düzeyde gerçekleşmiş; ancak bu durum şehirdeki Osmanlı kimliğinin daha güçlü şekilde korunmasına da katkı sağlamıştır (Balkan Araştırmaları Merkezi, 2020).

Geleneksel Dokunun Korunması

İstanbul'daki dönüşüm süreci birçok geleneksel mahallenin yeniden planlanmasını ve bazı yapıların ortadan kalkmasını beraberinde getirirken, Üsküp'te geleneksel Osmanlı çarşısı ve külliye yapıları nispeten daha korunmuş görünmektedir (Maksutaj, 2015). İstanbul'un merkezinde Batılı kent dokusu hâkimiyet kazanırken, Üsküp'te geleneksel ve modern yapılar birlikte varlık göstermiştir. Bu durum, merkez-taşra ilişkisinin mekânsal karşılıklarını ortaya koymaktadır.

Mimari Üslup ve Sembolizm

Her iki şehirde de Avrupa etkisindeki neoklasik, eklektik ve oryantalist mimari üslupların kamu yapılarında görülmesi; dönemin estetik ve ideolojik tercihlerini yansıtır. İstanbul'da bu üsluplar daha sofistike örneklerle karşımıza çıkarken, Üsküp'te benzer formlar sadeleştirilmiş biçimlerde uygulanmıştır. Bu durum, mimari söylemin merkezde daha gösterişli, taşrada ise daha pragmatik biçimde inşa edildiğini gösterir (Necipoglu, 2005; Eldem, 2005).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Geç Osmanlı döneminde İstanbul ve Üsküp, modernleşme politikalarının hem mekânsal hem de sosyo-kültürel yansımalarını taşıyan önemli şehirler olarak öne çıkmıştır. Bu iki kent üzerinden yapılan karşılaştırmalı analiz, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez-taşra ayrımında nasıl benzer araçlar

kullanıldığını fakat bunların farklı sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktadır.

İstanbul, imparatorluğun başkenti olarak modernleşme politikalarının planlı, büyük ölçekli ve simgesel projelerle uygulandığı bir laboratuvar işlevi görmüştür. Bab-ı Ali, Haydarpaşa Garı, Galata Köprüsü, Yıldız Saat Kulesi gibi yapılar; merkezi idarenin hem mekân üzerindeki otoritesini hem de Batı etkisiyle şekillenen modern kent anlayışını yansıtmaktadır. Öte yandan Üsküp, Osmanlı taşrasında uygulanan politikaların daha sade ama benzer temsillerle vücut bulduğu bir örnek olmuştur. Vilayet Konağı, demiryolu istasyonu, saat kulesi ve çarşı çevresinde gelişen yeni mahalleler; bu dönüşümün izlerini taşımaktadır. Ancak bu dönüşüm süreçlerinde geleneksel Osmanlı kent dokusunun tümüyle ortadan kalkmadığı, aksine çoğu kez modern yapılarla birlikte varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Özellikle Üsküp'teki Eski Çarşı gibi ticari alanlar, modernleşmeye rağmen sosyal yaşamın merkezinde kalmaya devam etmiştir. Bu durum, Osmanlı kent modelinin hem dönüşen hem de süreklilik gösteren yönlerini ortaya koymaktadır.

Bugün hem İstanbul hem de Üsküp'te geç Osmanlı dönemine ait mimari miras çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır. İstanbul'da bu yapıların bir kısmı tescillenmiş ve restore edilmiş olsa da, yoğun yapılaşma baskısı, tarihi dokunun bütüncül korunmasını zorlaştırmaktadır (Ahunbay, 1992). Üsküp'te ise Yugoslavya sonrası dönemde yaşanan kimlik politikaları ve kentsel yeniden inşa süreçleri (örneğin "Skopje 2014" projesi), Osmanlı mirasının görünürlüğünü azaltmış ve bazı yapılar kentsel bellekte ikincil konuma itilmiştir (Balkan Araştırmaları Merkezi, 2020).

İstanbul ve Üsküp'teki geç Osmanlı dönemi yapıları, yalnızca mimari eserler olarak değil, kent tarihinin sürekliliğini temsil eden öğeler olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda yapıların çevresiyle birlikte korunması, kentsel silüetin parçalanmaması için önemlidir. Özellikle Üsküp gibi çok katmanlı kimliğe sahip kentlerde Osmanlı mirasının görünür kılınması, çok kültürlü geçmişin tanınması açısından önemlidir. Bu yapıların yeniden işlevlendirilmesi, halkla ilişkilendirilmesi ve eğitim/kültür merkezlerine dönüştürülmesi önerilebilir. Dönem haritaları ve arşiv belgeleriyle yapıların dönüşüm süreçlerinin belgelenmesi hem akademik hem de koruma uygulamaları için önemli bir referans noktası olacaktır. Her iki şehirde de miras yapılar konusunda toplumun bilinçlendirilmesi ve koruma süreçlerine dahil edilmesi, sürdürülebilir bir miras yönetiminin temelini oluşturur.

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun geç dönemindeki kentleşme ve modernleşme politikalarının İstanbul ve Üsküp gibi iki farklı ölçekteki şehir üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak ortaya koymuştur. Analizler, imparatorluğun merkezden taşraya uzanan modernleşme çabalarının hem mekâna hem de toplumsal yapıya yansıyan katmanlarını açığa çıkarmaktadır. Sonuç olarak, mimari mirasın günümüzdeki durumu, sadece bir koruma meselesi değil, aynı zamanda kent kimliğinin inşası, kültürel süreklilik ve kolektif belleğin güçlendirilmesi açısından da stratejik bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda geç Osmanlı dönemine ait kentleşme deneyimlerinin incelenmesi, bugünün kent politikaları için tarihsel bir perspektif sunmakta ve sürdürülebilirlik hedefleriyle bütünleşmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahunbay, Z. (1992). *Osmanlı kentinde kentsel dönüşüm ve modernleşme*. Tarih ve Toplum.
- Balkan Araştırmaları Merkezi. (2020). *Üsküp'te Osmanlı mirası ve kimlik arayışı* [Rapor].
- Çelik, Z. (1993). *The remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman city in the nineteenth century*. University of California Press.
- Eldem, E. (2005). *İstanbul: Şehrin İmgeleri*. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

Gül, M. (2007). The emergence of modern Istanbul: Transformation and modernisation of a city. *Built Environment*, 33(2), 145–158.

Hanioglu, M. Ş. (2008). *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton University Press.

Kiel, M. (1990). *Ottoman Architecture in Albania, 1385–1912*. Research Centre for Islamic History, Art and Culture.

Maksutaj, G. (2015). Ottoman architecture in Skopje: A reflection of urban identity. *Journal of Balkan Studies*, 2(1), 56–74.

Necipoglu, G. (2005). *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*. Reaktion Books.

Petrov, P. (2018). Urban transformations in Skopje during the 19th and early 20th centuries. *Balkan Urban Studies Review*, 4(1), 22–39.

URL1. (2024) Sirkeci büyük Postane.

<https://www.istdergi.com/tarih-belge/sizi-istanbuldan-ariyorlar>

URL2. (2019) 19. Yüzyılda Galata Köprüsü.

<https://www.eskiistanbul.net/7132/galata-kulesi-nden-galata-koprusu-19-yuzyil>

URL3. (2013) Haydarpaşa Garı.

<https://listelist.com/tarihi-haydarpasa-garinin-hikayesi/>

URL4. (2018) Yıldız Saat Kulesi.

<https://www.eskiistanbul.net/4969/yildiz-saat-kulesi>

URL5. Üsküp Vilayet Konağı.

<https://ceipa.pmf.ukim.mk/tr/node/137>

URL6. (2018) Üsküp Tren İstasyonu.

<https://ceipa.pmf.ukim.mk/tr/node/142>

URL7. (2024) Üsküp Saat Kulesi.

<https://www.gzt.com/foto-galeri/mecra/uskup-saat-kulesi-2033075/3>

ÜSKÜP 2014 PROJESİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA: KAMUSAL ALANIN KIRILIMI

A DISCUSSION ON THE SKOPJE 2014 PROJECT: FRACTURE OF PUBLIC SPACE

Prof. Dr. Gülay YEDEKÇİ

Istanbul Rumeli University, Faculty of Art, Design and Architecture, Department of Architecture,

Beyoglu, İstanbul.

ORCID NO: [0000-0003-2084-0886](https://orcid.org/0000-0003-2084-0886)

Res. Assist. İldem DİNAR

Istanbul Rumeli University, Faculty of Art, Design and Architecture, Department of Interior Architecture,

Beyoglu, İstanbul.

ORCID NO: 0000-0003-1581-4392

ÖZET

Kentsel dönüşüm, toplumsal bütünleşme ve kent diplomasisinde önemli bir rol oynar. Kentteki dönüşüm ve bütünleşmenin etkisinin görüldüğü kamusal alanlar, toplumsal yaşam içerisinde kamuoyuna benzer bir yapının oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Bu doğrultuda bir kamusal alan fikri, eleştirel toplumsal kuram pratiği açısından ele alındığında, Üsküp kentinin, 2014 Kentsel Dönüşüm Projesi ile yeniden tanımlanan kamusal alanlarının, kentin kültürel kimliğini, toplumun kolektif hafızasını ve toplumsal ilişkilerini dönüştürdüğü ifade edilebilir. Çalışma, Üsküp 2014 Kentsel Dönüşüm Projesi’ni inceleyerek, kentin “yeni” planlama ve mimarlık kararlarının mevcut kent bağlamı ve dönüşüm süreciyle ilişkisini ve kent sakinlerinin dinamikleri üzerindeki etkisini tartışmayı amaçlamaktadır.

Üsküp örneğinde, kentte yaşanan depremler ve sosyo-politik değişimler sonrasında kentin merkezine yapılan müdahaleler ve düzenlenen kamusal alanlar, kentsel dönüşüm bağlamında tartışmalı bir nitelik taşımaktadır. Bu tartışma, kamusal alanlardaki heykeller, oturma alanları gibi unsurların fotoğraflar üzerinden analizi yoluyla, alanın kamusal kimliği, kullanıcı deneyimi ve sosyal dinamikleri üzerindeki etkilerini ortaya koyarak, kamusal alanın niteliğine dair belirleyiciliklerini incelemektedir. Dönüştürülen alanların kent sakinleri arasındaki iletişim ve sosyal etkileşim üzerindeki rolünü ortaya koymak amacıyla, görsel materyal analizi ve literatür taraması yöntemi kullanılarak nitel bir araştırma yapılmıştır. Elde edilen bulgular, modern toplumda mimari ve planlama süreçlerinin kapsayıcı, sürdürülebilir ve sosyal açıdan bütünleşik kentsel ortamları nasıl teşvik edebileceğine dair bir tartışma sunulmaya ve gelecekteki kentsel dönüşüm politikalarına yönelik çıkarımlara zemin hazırlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kamusal Alan, Kentsel Dönüşüm, Kent Kimliği, Üsküp, Deprem, Afet, Deprem Sonrası Kentlerin Dönüşümü

ABSTRACT

Urban transformation plays a significant role in social integration and city diplomacy. Public spaces where the effects of transformation and integration in the city are observed lay the groundwork for the formation of a structure similar to public opinion within social life. In this context, when the idea of a

public space is considered from the perspective of critical social theory practice, it can be stated that the public spaces of the city of Skopje, redefined by the 2014 Urban Transformation Project, have transformed the city's cultural identity, the collective memory of society, and social relations. The study aims to examine the Skopje 2014 Urban Transformation Project and discuss the relationship between the city's "new" planning and architectural decisions with the current urban context and transformation process, as well as their impact on the dynamics of city residents.

In the Skopje sample, interventions in the city center and the arranged public spaces after the earthquakes and socio-political changes experienced in the city have a controversial nature in the context of urban transformation. This discussion will examine the determinants of the quality of public space by revealing the effects of elements such as statues and seating areas in public spaces on the public identity, user experience, and social dynamics of the area through the analysis of photographs. A qualitative research has been conducted using visual material analysis and literature review methods to reveal the role of transformed areas in the communication and social interaction among city residents. Based on the findings, an attempt has been made to present a discussion on how architectural and planning processes in modern society can promote inclusive, sustainable, and socially integrated urban environments, and to lay the groundwork for insights into future urban transformation policies.

Keywords: Public Space, Urban Transformation, Urban Identity, Skopje Earthquake, Disaster, Post-Earthquake Urban Transformation

GİRİŞ

Kamusal alan, yalnızca insanların fiziksel olarak bir araya geldiği bir mekân değil, aynı zamanda bir toplumun uyumlanmalarını ve çatışmalarını görünür kılan bir temsil sahnesidir. Bu alanlarda mekân, salt biçimsel bir tasarım nesnesi olmaktan çıkar, toplumsal ilişkilerin, ideolojik temsillerin ve tarihsel anlatıların bir taşıyıcısı hâline gelir. Bu çerçevede, kent mekânındaki dönüşümler yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda politik ve kültürel müdahaleler olarak da okunmalıdır. Lefebvre (1991), kenti birbirine bağlı üç temel kavram üzerinden tanımlar: mekân, gündelik yaşam ve kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi. Bu bakış açısına göre kent, üretim ilişkilerinin gündelik yaşam deneyimleri aracılığıyla tekrar üretildiği küresel ve mekânsal bir bağlamdır. Kapitalist toplumsal ilişkiler, mekânın gündelik kullanımı içinde sürekli olarak tekrar inşa edilir. Özellikle 21. yüzyılda, kentsel dönüşüm projeleri aracılığıyla kamusal alanın yeniden tanımlanması, kent kimliğinin ve kolektif belleğin nasıl manipüle edildiğine dair güçlü göstergeler sunmaktadır. Bu çalışmada, Makedonya'nın başkenti Üsküp'te uygulamaya konulan "Üsküp 2014" Kentsel Dönüşüm Projesi, kamusal alanın ideolojik olarak nasıl dönüştürüldüğünü ve bu dönüşümün kent sakinlerinin gündelik deneyimleri üzerindeki etkilerini tartışmak amacıyla ele alınmaktadır. Projenin, görünürde kente yeni bir estetik kazandırmayı hedeflerken; aslında mekânsal hafızanın yeniden yazıldığı, tarihsel sürekliliğin koparıldığı ve kamusal alanın temsili bir vitrine dönüştürüldüğü bir süreci temsil ettiği ifade edilebilir.

Çalışmanın temel argümanı, Üsküp 2014 Projesi, kamusal alanı milliyetçi bir estetikle donatarak çok kültürlü geçmişi görünmezleştirmiş ve mekânı toplumsal etkileşim yerine temsilin ve gözetimin aracı hâline getirmiş olduğudur. Bu bağlamda, projenin kamusal alandaki fiziksel ve simgesel müdahaleleri, görsel analiz ve kuramsal literatür üzerinden çok katmanlı olarak tartışılmaktadır. Aynı zamanda, bu tür kentsel müdahalelerin ne tür riskler barındırdığı üzerine eleştirel bir değerlendirme sunulmaktadır.

2. KAMUSAL ALANIN ONTOPOLİTİKASI²

Kamusal alan, modern kent tahayyülünde çoğunlukla fiziksel bir mekân olarak tanımlansa da eleştirel toplumsal kuramlar bu alanın toplumsal ilişkiler, ideolojik söylemler ve politik temsil biçimleriyle dolaysızca ilişkili olduğunu vurgular. Dolayısıyla, kamusal alan yalnızca olan değil, aynı zamanda üretilen, temsille inşa edilen ve müdahale edilen bir yapıdır. Bu çok katmanlı doğası nedeniyle, kamusal alanın dönüşümü, onun ontolojik ve epistemolojik yapısının da yeniden kurulmasıyla mümkündür. Bu bağlamda “kamusal alanın ontopolitikası”, mekânın ne olduğuna, kimin için var olduğuna ve nasıl işlediğine dair çatışmalı tanımların, söylemlerin ve iktidar ilişkilerinin toplamını ifade etmektedir.

Habermas (1974)’a göre kamusal alan, bireylerin akılcı bir tartışma zemini üzerinden ortak kararlar üretebildiği bir sosyal formdur. Nancy Fraser (2004) ve Chantal Mouffe (2015) gibi eleştirel teorisyenler, bu söylem üzerine, kamusal alanın tekil değil çoğul, uzlaşmaya değil agonistik çatışmaya açık bir alan olduğunu savunmaktadır. Fraser (2004)’in tanımıyla, modern toplumlarda birden çok kamusal alan mevcuttur ve bu alanlar, hegemonik olanla alt-kültürel olan arasındaki gerilimleri ifşa eder. Pierre Nora (2022)’nın “lieux de mémoire” (hafıza mekânları) kavramsallaştırması ise kamusal alanın kolektif bellekle kurduğu ilişkiye dikkat çekmektedir. Mekânlar, geçmişin fiziksel izlerini taşıyarak bir toplumun kimlik üretiminde rol oynar. Bu izlerin silinmesi ya da yeniden düzenlenmesi, yalnızca estetik bir tercih değil, aynı zamanda tarihsel hafızaya bir müdahale olmaktadır.

Kamusal alanın ideolojik olarak yeniden yapılandırılmasında mimarlık ve kentsel tasarım belirleyici bir rol oynamaktadır. Harvey (2013), bu süreci, mekânsal pratiklerin hegemonik anlatılarla iç içe geçtiği bir mücadele alanı olarak tanımlar. Mimari biçimlerin, anıtların ve simgesel düzenlemelerin kent mekânındaki varlığı, kamusal alanı sessiz bir temsile dönüştürmektedir. Bu bağlamda, kamusal alan ne kadar “açık” ve “kapsayıcı” olarak tasarlanmış gibi görünse de çoğu zaman belirli sınırlar ve tercihler içerir. Örneğin, kentin merkezine yerleştirilen bir heykel sadece estetik bir unsur değil, aynı zamanda bu mekânın hangi tarihsel anlatılarla ilişkilendirildiğini ve kime ait olduğunu ima eden simgesel bir göstergedir.

3. MEKÂNSAL MÜDAHALE OLARAK ÜSKÜP 2014

Üsküp, tarihsel süreç içerisinde Balkan kentlerinin batılılaşma ve modernleşme dinamikleri doğrultusunda dönüşüme uğramış geleneksel bir kenttir. Özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda yaşanan toplumsal, siyasal ve mekânsal değişimler, kentin yapısal formunu derinlemesine etkilemiştir. Osmanlı egemenliği döneminde klasik Osmanlı kent modeli doğrultusunda biçimlenen Üsküp, sonraki yüzyıllarda çeşitli politik kırılmalar ve planlama girişimleriyle yeniden yapılandırılmıştır. Literatürde Üsküp’ün tarihsel kentsel dokusu, belirli dönemsel kırılmalar doğrultusunda sınıflandırılmaktadır: 1912 öncesi Osmanlı Dönemi kent dokusu, 1912- 1960 yılları kent dokusu, 1963 Depremi sonrası yeniden yapılanma süreci, 1965 Kenzo Tange Master Planı, 1990–2014 dönemi ve “Üsküp 2014 Projesi” nin inşa edilmesiyle şekillenen son dönem (Güneş, 2019).

1963 yılında Üsküp’te meydana gelen ve kentsel dokunun yaklaşık %80’ini tahrip eden deprem, yalnızca

---

² Ontopolitika, mekânın yalnızca fiziksel bir varlık değil, aynı zamanda ontolojik açıdan neyi temsil ettiği, kime ait olduğu ve kimin için var olduğu sorularını içeren, varlıkla doğrudan ilişkili politik müdahaleleri tanımlamaya olanak sağlayan bir kuramlaştırma temelidir. Bu yaklaşım, mekânın varoluşsal statüsünün, iktidar ilişkileri, temsiller ve toplumsal söylemler aracılığıyla şekillendiğini vurgulayarak, mekânın “ne olduğu” üzerine verilen kararların politik doğasını sorgular (bkz. Massumi, 2009; Braun, 2014).

fiziksel bir yıkım değil, aynı zamanda uluslararası ölçekte eşine az rastlanır bir yeniden inşa sürecinin başlangıcı olmuştur. Birleşmiş Milletler koordinasyonunda yürütülen bu süreç, çok sayıda ülkenin teknik, ekonomik ve kültürel katkısıyla şekillenmiş, dönemin mimarlık söyleminde küresel dayanışmanın ve modernist planlama ideallerinin mekânsal bir tezahürü olarak okunmuştur. 1965 tarihli ve Kenzo Tange'nin öncülüğünde geliştirilen Üsküp 2014 projesi, kentsel mekânı iki ana organizasyonel unsur etrafında kurgulamaktadır. Bu unsurlar; kent merkezini çevreleyerek yüksek yoğunluklu yapılaşma ile sınır tanımlayan “Şehir Duvarı (City Wall)” ve doğu yönünde kentin genişlemesini teşvik eden, büyük ölçekli yapıların konumlandığı “Şehir Kapısı (City Gate)”dır (Güneş, 2019). Tange'nin önerisi, brutalist mimarlıkla Japon metabolist hareketinin ilkelerini bir araya getirerek, Üsküp'ün modernist dönüşümünde simgesel bir rol üstlenmiştir.

2010 yılında başlatılan, Makedonya'nın başkentinde tarihselci bir anlatı üzerinden inşa edilen geniş çaplı bir kentsel dönüşüm girişimi olarak proje kapsamında birden çok anıt, hükümet binası, müze, köprü ve meydan “klasik” mimari biçemlerde inşa edilmiş, özellikle antik Yunan, Roma ve Osmanlı motifleri bir arada kullanılarak kent merkezi yeniden tanımlanmıştır. Kamuoyuna “Invest in Macedonia” ve “Macedonia Timeless” sloganlarıyla tanıtılan proje, dönemin başbakanı Nikola Gruevski öncülüğünde, ülkenin uluslararası alandaki imajını güçlendirme ve Makedon kimliğini görsel temsiller üzerinden yeniden inşa etme amacıyla meşrulaştırılmıştır (URL 1).

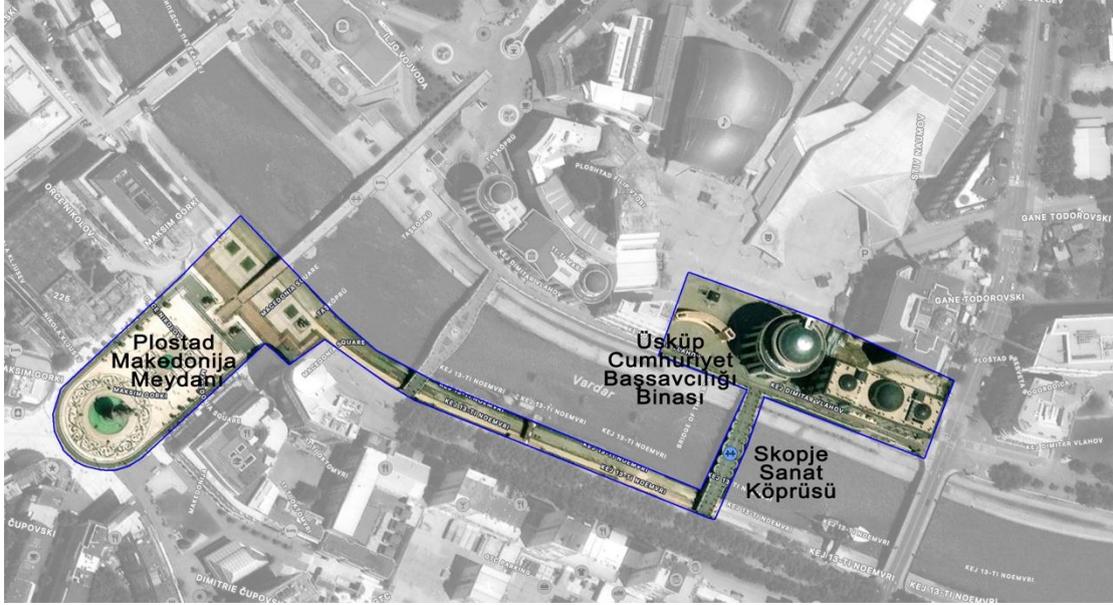
Projenin temel hedefi, Üsküp'ün Avrupalı bir kimlik kazanmasını sağlamak ve ulusal kimlik anlatılarını mekânsal müdahaleler aracılığıyla görünür kılmak olarak açıklanmaktadır. Kamusal alanlarla ilişkili olarak, kent merkezinde yeni spor ve rekreasyon alanlarının planlanması da projenin hedefleri arasında yer almaktadır. Ancak proje uygulanma sürecinden itibaren oldukça tartışmalı bir konumdadır. Projenin eleştirilerinden birkaçı, neoklasik-barok üslubunun mevcut kent dokusuyla çelişkisi, kamusal alanlara yerleştirilen heykel ve anıtların ölçeği ve bağlamı olarak sıralanabilir. Buna ek olarak, ülkenin sosyo-ekonomik yapısı göz önünde bulundurulduğunda, projeye ayrılan kamu kaynakları da en sık tartışılan konulardan biri olmaktadır. Üretilen imgelerin Makedon kimliğini temsil etmediği ve yapay bir tarihsel anlatı oluşturulduğu yönündeki eleştiriler dikkat çekmektedir. Bu yapay tarih inşası, toplum içinde etnik gerilimleri artırmıştır. Dolayısıyla bu sürecin, yalnızca estetik tercihlerle değil, politik kimlik üretimi ve kültürel hegemonya inşasıyla doğrudan bağlantılı olduğu ifade edilebilir.

4. ÜSKÜP 2014'TE KAMUSAL ALANIN DENEYİMİ: GÖRSEL KODLAR

Üsküp 2014 Projesi kapsamında kamusal alanlara inşa edilen heykeller, cephe süslemeleri, sokak lambaları, zemin döşemeleri gibi mimari ve kentsel elemanlar, kent hafızasına yeni bir yön vermek üzere seçilmiş temsillerdir. Ancak bu temsillerin çoğu, yerel halkın belleği ve gündelik yaşam pratikleriyle doğrudan örtüşmez, aksine çoğu durumda onlarla çelişmektedir. Yapılan görsel analizler, kamusal alanların homojenleştirilmiş bir arka plana dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır. Heykellerin ölçeği, yerleşimi ve ikonografisi, kullanıcıya ait olmayan bir tarihsel söylemi dayatır. Bu göndermelerin kamusal mekânda yer alması, beraberinde kamusal sessizlik de getirir. Kullanıcı, bu alanlarda katılımcı değil- izleyicidir.

Üsküp kent merkezinde yapılan müdahalelerin büyük bir kısmı, oturma alanları, meydan boşlukları ve sirkülasyon alanları ile düşünülmüş olsa da kullanımları tartışmalıdır. Görsel materyallerde gözlenen durumlardan biri, mekânsal sterilizasyondur. Alanlar her ne kadar “kullanılabilir” gibi tasarlanmış olsa da gündelik yaşantının, rastlaşmaların- buluşmaların mekâna sinmesi engellenmiştir. Alanlar tahmin edilebilir ve bitmiştir. Bu da kullanıcının mekâna kendi izini bırakma özgürlüğünü kısıtlar. Örneğin,

kent merkezine dikilen devasa heykellerin altındaki boşluklar, oturma elemanları ile desteklenmiş olsa da bu alanların gerçek kullanıcıları çocuklar, yaşlılar, sokak sanatçıları, kamusal alandan dışlanmış ya da görünmez kılınmıştır. Bu yönüyle Üsküp 2014 kamusal alanları, Lefebvre (1991)'nin tanımladığı şekilde yaşayan bir mekân olmaktan çok, önceden tanımlanmış bir temsil mekânıdır. Bu durumun mekânsal izdüşümlerini daha yakından gözlemlemek adına, temsilin öne çıktığı Plostad Makedonija Meydanı, Skopje Sanat Köprüsü -Vardar Nehri Kıyısı ve Üsküp Cumhuriyet Başsavcılığı Binası önu noktasal olarak incelenmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Üsküp Kent Merkezi (Google Haritalardan uyarlanmıştır.)

Projenin en tartışmalı ögesi, Plostad Makedonija Meydanı'nda bulunan 22 metre yüksekliğindeki Büyük İskender heykelidir (Şekil 2). 18.500 m²'lik meydana yerleştirilen bu heykel, Makedonya ile Yunanistan arasındaki tarihsel kimlik tartışmalarını gündeme getirmiştir. Tepkiler üzerine heykelin ismi resmî olarak "Atlı Asker" olarak değiştirilmiş olsa da bu adım ikili ilişkilerdeki gerilimi yatıştırmakta yeterli olmamıştır (URL 2).

Bugün heykel ve çevresindeki alanın kamusal kullanım pratikleri incelendiğinde (Şekil 2), kullanımın heykelin tanımladığı mekânsal bağlamla ilişkisiz olduğu ve ölçek açısından da heykelle anlamlı bir etkileşim kurmadığı gözlemlenmektedir. Fotoğrafın çekildiği an itibarıyla meydanın bir köşesinde konumlanan bir sokak müzisyeni, heykelin karşısında, yaya sirkülasyonunun yoğunlaştığı bölgeyle arasında belli bir mesafe bırakarak kendine geçici bir performans alanı oluşturmuştur. Bu konumlanma, herhangi bir fiziksel düzenleme (örneğin gölgelik, oturma elemanları, sahne vb.) ile desteklenmemekte dolayısıyla kamusal alanın kullanıcı tarafından aktif biçimde dönüştürülmesi sınırlanmaktadır. Bu durum, kamusal alanın "mecburi" geçiş alanı olarak işlev gördüğünü ve kullanıcıların katılımcı ya da sosyalleşmeye yönelik "idealleştirilmiş" kamusal eylemlere mekânsal zemin bulamadığını göstermektedir.

Şekil 2. Plostad Makedonija Meydanı Büyük İskender heykeli (2024).

Meydan tarihsel referanslarla inşa edilen mimari üsluplar (neoklasik, barok, neorönesans) ve mermer, taş, bronz malzemeler aracılığıyla tarihsel bir simülasyona dönüşmektedir (Şekil 3). Böylece temsiliyet mekâna yerleşmiştir ancak bu temsiliyet, kapsayıcı olmaktan ziyade dışlayıcıdır. Mekân, çoğulculuk yerine tekil ve otoriter bir anlatıyı yüceltmektedir ve bu kamusal alanın kırıldığı noktadır.

Şekil 3. Plostad Makedonija Meydanı (URL 3).

Skopje Sanat Köprüsü'nün (Şekil 4) üzerindeki heykeller ve etrafındaki kent mobilyaları kamusal alanın gündelik kullanımıyla kurduğu ilişki açısından tartışmalıdır. Kullanıcıların köprü üzerindeki heykellerle etkileşimi yalnızca geçici bir görsel dikkat düzeyinde kalmakta ve mekânsal bir yönlendiricilik sunmamaktadır. Aydınlatmalarla dramatize edilmiş bu aks, yaya dolaşımı açısından belirli bir çekim noktası üretse de kullanıcı tarafından dönüştürülmeye açık bir kamusal alan olmaktan uzaktır. Şekil 4'te

görülen Skopje'nin Sanat Köprüsü ve Vardar Nehri kıyısındaki alan, Üsküp 2014 Projesi'nin temsiliyet stratejilerinin kullanıcıyla kuramadığı ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Heykellerle donatılmış köprü hattının hemen yakınında bir bireyin balık tutmak üzere konumlanması, gündelik ve sessiz bir eylemin, devasa simgelerin gölgesinde mekânsal karşılık bulmaya çalıştığını göstermektedir. Ancak bu bireysel eylemin, mekânsal düzenlemelerle desteklenmediği ve kamusal mekânın biçimlenmesinde öngörülmemiş olduğu açıktır. Bu durum, projenin makro kurgusunun, mikro ölçekteki gündelik pratiklere kayıtsız kaldığını ve kamusal yaşamın raslantısal dinamiklerine izin vermediğini göstermektedir.

Şekil 4. Skopje Sanat Köprüsü ve Vardar Nehri Kıyısı (URL 4, 2024).

Proje kapsamında inşa edilen sütunlar ve yapay neoklasik cepheler (Şekil 5) ise kent deneyimini gerçek dışı bir forma sokmaktadır. Bu bağlamda, Lefebvre (1991)'nin “temsil edilen mekân” ile “yaşanan mekân” arasındaki gerilimi açıkça ortaya koymaktadır. Kent sakinlerinin gündelik yaşam pratikleri, proje ile üretilen tarih anlatısıyla örtüşmemekte, kamusal alan, “gözetlenen” bir vitrin hâline gelmektedir. Kullanıcı için oturma, gölgelenme veya sosyalleşme imkânı yaratmayan bu alanlar, bir sirkülasyon aksı ya da görsel anlatıya hizmet eden bir ögeye dönüşmektedir.

Şekil 5. Üsküp Cumhuriyet Başsavcılığı Binası önü ve Skopje Sanat Köprüsü (URL 5, 2024).

Bu bağlamda, kamusal alanın toplumsal rolü -raslantısal, üretilebilme ve diyaloga açık olma hâlleri belirleyici olmamaktadır. Kentlilerin gündelik pratikleri ve kültürel ritüelleri ile dolaylı ya da doğrudan temas kuramayan alanlar, kentte daha çok belirli bir ideolojinin temsili olarak yerini almaktadır. Üsküp 2014 Projesi neoliberal üretim ve tüketim mekanizmaları ve kapitalist birikim süreçleri ile kent merkezinin dönüşüm sürecini tanımlarken, diğer taraftan projenin inşa süreçlerinin ardından, kentin küresel bir çekim merkezi haline geldiği ifade edilebilir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ: MEKÂNIN KİME AİT OLDUĞUNU SORMAK

Bu çalışmada, Üsküp 2014 proje süreci tarihsel ve kavramsal çerçevede ele alınarak, görsel analizler aracılığıyla, kamusal alanın yalnızca nasıl görüldüğü değil, nasıl hissedildiği, kullanıldığı ve dönüştürüldüğü tartışmaya açılmıştır. Bu noktada, projenin bir yönüyle soylulaştırmaya kapı araladığı ifade edilebilir. Jean Baudrillard (1997)'in “tüketim toplumu”nu ele alış biçimlerinden biri olan,

nesnelerin, göstergelerin sadece bir kod içinde anlamlandırıcı farklılıklar olarak değil, aynı zamanda bir hiyerarşi içinde statüsel değerler olarak ve toplumsal sınıflandırma ve farklılaşma süreci olarak düzenlendiği düşüncesi, bu durumu anlamlandırmak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda bir soylulaştırma kamusal alanın kırılımına büyük ölçüde katkıda bulunmaktadır (Sennett 1996).

Üsküp 2014 Projesi incelendiğinde, mekânı temsil yoluyla kontrol etmeye çalışan vizyonun, gündelik yaşamla ne ölçüde çatışabileceği görülmektedir. Proje kapsamında inşa edilen heykeller, cepheler ve meydanlar, mekânsal olarak tekdüze ve aidiyeti sorgulatan “erk” mekânlar yaratmıştır. Kentte emsaller üzerine inşa edilen ve geçmişi tekil bir anlatıya sıkıştırılan kamusal alanlar, kaçınılmaz olarak sosyal dışlanmaya, hafıza manipülasyonuna ve mekânsal yabancılaşmaya neden olmaktadır.

Bu bildiri kapsamında, Üsküp 2014 Projesi kamusal mekân kurgularının kentin mekânsal yapısını ve kentsel yaşamı ne şekilde dönüştürdüğü seçilen bazı örnekler üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak, kentin kamusal mekânlarına dair çıkarımların yalnızca bu örnekler üzerinden tartışılması mümkün değildir. Bunun yanı sıra pek çok farklı yapı ve dinamik de tartışılmalıdır. Tüm bu unsurlar, bildiri metninin kısıtları dışında daha geniş bir perspektiften irdelenmeye ve analiz edilmeye açıktır. Sonuç olarak, Üsküp 2014 Projesi’nin kamusal alan anlayışının, gelecekteki kentsel politikalar için bir uyarı niteliğinde olduğu ve kentsel mekâna yapılan her müdahalenin, kaçınılmaz olarak tüm kentsel yaşamı etkilemeye devam edeceği öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

- Baudrillard, J. (1997). Tüketim Toplumu, çev. H. Deliçaylı-F. Keskin, İst: Ayrıntı Yay, 193-194.
- Braun, B. (2014). Securing conservation Lebensraum? The geo-, bio-, and ontopolitics of global conservation futures. *Geoforum*, 56, 234 -244.
- Fraser, N. (2004). Kamusal Alan, “. Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek”, Der: Meral Özbek, Hil Yayınları, İstanbul.
- Güneş, S. S. (2019). Ulusal kimlik ve bellek tasarımı: Üsküp 2014 Projesine eleştirel bir bakış, Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Habermas, J. (1974). The Public Sphere: An Encyclopedia Article, *New German Critique*, Autumn (3), 49-55.
- Harvey, D. (2013). The political economy of public space. In *The politics of public space* (pp. 17-34). Routledge.
- Lefebvre, Henri. (1991). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Massumi, B. (2009). National enterprise emergency: Steps toward an ecology of powers. *Theory, Culture & Society*, 26(6), 153-185.
- Mouffe, Chantal (2015), *Dünyayı Politik Düşünmek*, Angonistik Siyaset, Çev. Murat Bozluolcay, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Nora, P. (2022). *Hafıza mekânları*. (Birinci basım: 2006). (Çev: Özcan, M. E.). Doğu Batı Yayınları.
- Sennett, Richard (1996) *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev. S. Durak ve A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- URL 1. <https://mozartcultures.com/bir-garip-kentsel-donusum-uskup-2014/>, Erişim Tarihi: 22.04.2025.
- URL 2. https://www.theguardian.com/world/2011/aug/14/alexander-great-macedonia-warrior-horse?utm_source=chatgpt.com, Erişim Tarihi: 22.04.2025.
- URL 3. https://en.wikipedia.org/wiki/Macedonia_Square,_Skopje, Erişim Tarihi: 17.04.2025.
- URL 4. <https://www.theguardian.com/cities/2016/apr/27/story-cities-skopje-plans-future-ancient-past>, Erişim Tarihi: 17.04.2025.
- URL 5. <https://www.slobodenpecat.mk/tr/pobarani-merki-za-pretpazlivost-za-eden-osomnichen-za-pozharot-vo-kochani-koj-dosega-bil-na-lekuvanje/>, Erişim Tarihi: 20.04.2025.

KENT HAFIZASINDA BİR SÜREKSİZLİK UNSURU OLARAK DEPREMLER: ÜSKÜP ÖRNEĞİ

EARTHQUAKES AS AN ELEMENT OF SURELESSNESS IN URBAN MEMORY:

THE CASE OF SKOPJE

Prof. Dr. Gülay YEDEKÇİ

Istanbul Rumeli University, Faculty of Art, Design and Architecture, Department of Architecture

ORCID ID: 0000-0003-2084-0886

Res. Assist. Serengül ŞARLI

Istanbul Rumeli University, Faculty of Art, Design and Architecture, Department of Architecture

ORCID ID: 0009-0008-5978-5355

ÖZET

Geçmişten günümüze Üsküp'ün kent morfolojisi, tarihin farklı dönemlerinde ortaya çıkan ideolojik, politik ve doğal etkenlerin bir araya gelerek oluşturduğu katmanlı bir yapının sonucudur. Özellikle 1963 yılında meydana gelen deprem felaketi, yalnızca fiziksel dokuyu tahrip eden bir afet olarak değil aynı zamanda yeniden inşa süreci ile kentsel kimliğin de köklü dönüşümlerinin başlangıcı kabul edilebilecek bir eşik olarak görülmektedir. Dönemin sosyo-politik koşulları ve uluslararası iş birlikleri doğrultusunda kurgulanan yeniden inşa pratikleri, brütalist bir mimari üslup anlayışı ortaya koymuş, bu yaklaşım kentin morfolojik yapılanmasının dönüşümünde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, Üsküp kent merkezinde yoğun izlerine rastlayabileceğimiz brütalist üslubun ortaya çıkışı ve uygulanışı, kent morfolojisinde meydana gelen dönüşüm ile baş gösteren süreksizlikler dikkate değer bir inceleme zemini oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında, 1963-1980 yılları arasında tahrip olan kentin yeniden inşasını planlayan mimari yarışmanın kazananı Mimar Kenzo Tange'nin metabolist yaklaşımları ile inşa edilen brütalist yapıların, kent morfolojisi üzerindeki etkileri ve kamusal mekân ilişkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Nitekim bahsi geçen mimari yarışma, brütalist mimarinin kente sızdığı ve kentsel sürekliliklerin bu mimari yaklaşım etkisi ile kesintiye uğradığı bir sürecin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu bağlamda brütalist mimari anıtsal ölçeği, yalın geometrik vurguları, işlevselliği ve malzemeyi ön plana çıkaran tasarım dili ile yalnızca bir estetik tercih olarak ele alınmamakta, aynı zamanda dönemin ideolojik ve politik bağlamına ilişkin bir ifade biçimi olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla söz konusu yapısal-morfolojik dönüşümün kentin sosyal dokusundaki etkileşime katkısı tartışmaya açılmaktadır.

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden olan mekânsal analiz ve tarihsel doküman yöntemleri kullanılmaktadır. Üsküp'ün 1963 depremi akabindeki yeniden planlanma sürecinde, brütalist mimarinin kentsel doku ve buna bağlı olarak dönüşen sosyo-mekânsal kullanım pratikleri üzerindeki etkilerini inceleyebilmek adına, dönemin planlama belgeleri ve tarihsel verileri analiz edilmektedir. Aynı zamanda literatür araştırması ile dönemin sosyal ve politik zemini incelenmiş, kentsel morfolojik dönüşümün ideolojik yapılanmasına ilişkin çıkarımlarda bulunulmuştur.

Elde edilen bulgular, deprem sonrasında kente yeni bir çehre ve mekânsal karakter kazandıran brütalist izlerin, kent merkezinde mekânsal süreksizlikler sağlayan temel etkenlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, söz konusu yapıların kentsel doku içerisinde yeni mekânsal eşikler tanımladığı ve kentli deneyiminde fiziksel, tarihsel ve algısal kopmalar yarattığı, çalışmanın temel

argümanları arasında yer almaktadır. Sosyolojik ve ideolojik dönüşümün kentin mimari kimliğine etkileri araştırmanın temelini oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Üsküp, Kentsel Morfoloji, Brutalist Mimari, 1963 Depremi, Sosyo-Politik Dönüşüm, Deprem, Deprem Sonrası Kent Kimliği

ABSTRACT

From past to present, the urban morphology of Skopje is the result of a layered structure formed by the coming together of ideological, political and natural factors that emerged in different periods of history. The earthquake disaster that occurred in 1963 in particular is seen not only as a disaster that destroyed the physical texture, but also as a threshold that can be accepted as the beginning of the radical transformations of urban identity with the reconstruction process. The reconstruction practices designed in line with the socio-political conditions of the period and international collaborations have revealed a brutalist architectural style understanding, and this approach has played a decisive role in the transformation of the city's morphological structure. In this context, the emergence and implementation of the brutalist style, whose intense traces we can see in the city center of Skopje, and the discontinuities that emerged with the transformation in urban morphology constitute a remarkable basis for examination.

The aim of the study is to examine the effects of brutalist structures built with the metabolic approaches of Architect Kenzo Tange, the winner of the architectural competition that planned the reconstruction of the city that was destroyed between 1963-1980, on urban morphology and the relations between public spaces. Indeed, the aforementioned architectural competition constitutes the beginning of a process in which brutalist architecture seeped into the city and urban continuities were interrupted by the effect of this architectural approach. In this context, brutalist architecture is not only considered as an aesthetic choice with its monumental scale, simple geometric emphasis, functionality and design language that emphasizes material, but also as a form of expression related to the ideological and political context of the period. Therefore, the contribution of the structural-morphological transformation in question to the interaction in the social fabric of the city is brought to discussion. In the research, spatial analysis and historical document methods, which are qualitative research methods, are used.

In order to examine the effects of brutalist architecture on the urban fabric and the socio-spatial usage practices that transformed accordingly in the re-planning process of Skopje following the 1963 earthquake, the planning documents and historical data of the period are analyzed. At the same time, the social and political ground of the period is examined through literature research, and inferences are made regarding the ideological structuring of the urban morphological transformation. The findings obtained reveal that the brutalist traces that gave the city a new face and spatial character after the earthquake are one of the main factors that provide spatial discontinuities in the city center. In this context, the main arguments of the study are that the structures in question define new spatial thresholds within the urban fabric and create physical, historical and perceptual ruptures in the urban experience. The effects of the sociological and ideological transformation on the architectural identity of the city form the basis of the research.

Keywords: Skopje, Urban Morphology, Brutalist Architecture, 1963 Earthquake, Socio-Political Transformation, Earthquake, Post-Earthquake Urban Identity

GİRİŞ

Kentlerin sahip olduğu tarihsel bellek, yalnızca bir fiziksel birliktelik ürünü değil aynı zamanda geçmişin, ideolojilerin, toplumsal travmaların ve umutların mekanlara işlendiği çok katmanlı temsil biçimleridir. Bu bağlamda doğal afetler gibi ani oluşumlar, kentlerde yalnızca fiziksel bir tahribat meydana getirmekle kalmayıp aynı zamanda tarihsel ve toplumsal bellekte kopuklukları ve süreksizlikleri oluşturmaktadır. Bu noktada söz konusu tarihsel katmanların arasındaki geçişler belirginleşerek, geçmişin izleri ile iç içe geçmiş yeni ideoloji ve sosyo-kültürel yapılanmalar ortaya koyan, yeni temsil biçimlerini önermektedir. Dolayısıyla depremler söz konusu katmanlaşma sürecinin belirgin olarak gözlemlenebildiği ve radikal bir dönüşüm süreci başlatan doğal afetler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada, 1963 yılında Üsküp'te meydana gelen deprem felaketinin ardından kentin yaşamış olduğu morfolojik dönüşümün kent hafızasında meydana getirdiği süreksizliklerle ilişkisi incelenecektir. Üsküp örneği, depremin yalnızca fiziksel bir yıkım olarak gözlemlenmediği, aynı zamanda ideolojik bir dönüşüm sürecinin belirgin olarak analiz edildiği bir vaka olması sebebiyle çalışmanın araştırma düzlemini oluşturmaktadır. 1963 depremi, Üsküp'te aynı zamanda uluslararası ölçekte ideolojik bir yeniden inşa sürecini başlatması sebebiyle kentin mekansal ve sosyal hafızasında kalıcı dönüşümlere sebep olmuştur. Nitekim deprem sonrasında meydana gelen bu yeniden inşa süreci, kentin morfolojik ve sosyal yapılanmaları için adeta bir eşik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin sahip olduğu ideolojik yapılanma, Üsküp'ün yalnızca bir başkent olmanın ötesinde, sosyalist dünya için örnek teşkil edebilecek, dayanışmanın ve modernleşmenin sembol kenti olmasını hedefliyordu. Bu doğrultuda depremin yıkıcı etkilerini onarmak ve kente yeni bir kimlik kazandırmak amacıyla düzenlenen mimari yarışma sonucunda, Japon Mimar Kenzo Tange'nin önerileri doğrultusunda inşa edilen brütalist yapılar, alışlagelmiş mimari anlayışın aksine bir çizgi izleyerek, aynı zamanda dönemin ideolojik tahayyüllerini de barındırıyordu. Tange'nin metabolist³ yaklaşımı ile brütalizmin yalın geometri ve işlevselliğinin birleşmesi, Üsküp'ün mimari ve sosyal yapılanmasında belirgin bir dönüşümün başlangıcı olmuştur.

Bu bağlamda araştırmanın temel amacı, 1963 depremi sonrasında, Üsküp kentinin mevcut ideolojik yapılanmasının bir sonucu olarak inşa edilen brütalist yapıların, kent morfolojisi ve hafızası üzerinde yaratmış olduğu süreksizlikleri ortaya koymaktır. Nitekim söz konusu süreksizlik mimari olduğu kadar ideolojik, tarihsel ve toplumsal düzlemlerde de kendini göstermektedir. Özellikle araştırma kapsamında ele alınan brütalist yapıların, kentin kamusal noktaları ile kurduğu ilişkileri ve insan ölçeğine ilişkin getirdiği yeni tanımları incelemek, çalışmanın mevcut kent dokusu ile kurulamayan bağları ve kentli deneyiminde yaşanan kırılmaları ortaya koyma amacını yansıtmaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel döküman incelemesi ve mekansal analiz yöntemleri kullanılmaktadır. Dönemin tarihsel kronolojisini yansıtan planlama belgeleri ve yarışma neticesinde uygulanan brütalist müdahaleler arasında yapılan karşılaştırma ile kent dokusundaki değişimler incelenecektir. Aynı zamanda literatür araştırması yöntemi ile dönemin sosyo-politik arka planı incelenerek, kentsel süreksizliklerin ideolojik zemini ortaya konmaya çalışılacaktır. Nitekim söz konusu analiz, yalnızca kentte yaşanan mimari dönüşümü ortaya koymayı değil aynı zamanda ideolojik değişimlerin kente nasıl nüfus ederek bir süreksizlik unsuru olarak karşımıza çıkabildiğini yansıtmaya

³ Metabolist yaklaşım, 1960'larda ortaya çıkan Japonya kökenli bir mimari harekettir. Bu yaklaşım biçimi, şehirlerin ve yapıların tıpkı canlı organizmalardaki gibi devingen, modüler ve esnek olması gerektiğini benimser. Metabolizm, büyüme ve değişme sürekliliklerine uyum sağlayabilen yapılar tasarlamayı amaçlar. Kenzo Tange'nin akımın öncüsü olması sebebi ile Üsküp kent planlamasında da benzer yaklaşımların izlerini görmek mümkündür.

girişimidir.

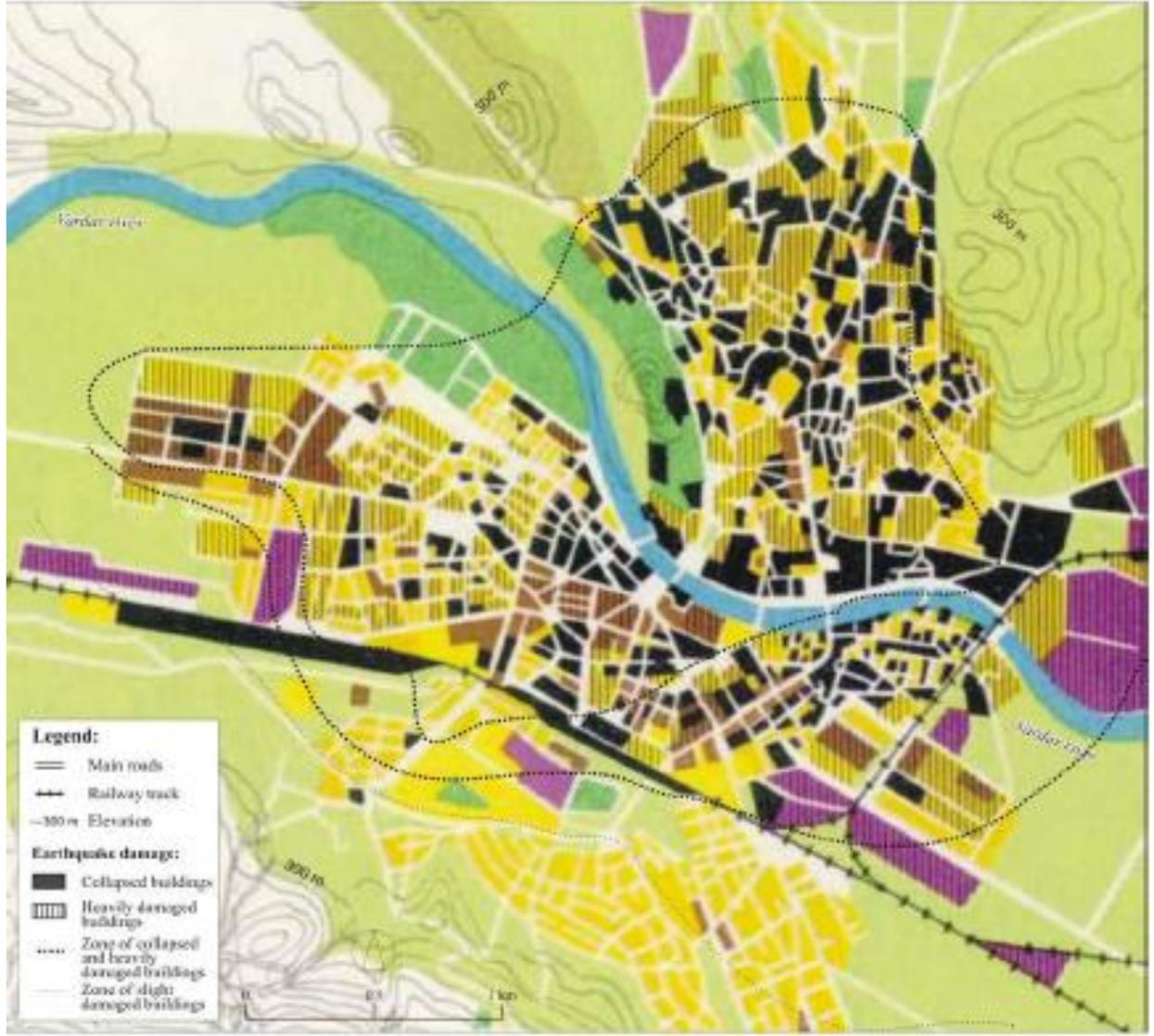
2. 1963 ÜSKÜP DEPREMİ VE YENİDEN İNŞA SÜRECİNİN TARİHSEL BAĞLAMI

26 Temmuz 1963, sabah saat 05.37 de Üsküp kentinde 6.1 şiddetinde kendini gösteren deprem felaketi, kentin fiziksel çehresinin dönüşümünde önemli bir eşik olarak karşımıza çıkmaktadır. Depremın tahrip edici etkileri ile kent merkezinin büyük bir kısmı yıkılmış, alt yapı, ulaşım sistemleri ciddi oranda zarar görmüştür. Ancak söz konusu doğal afet, yalnızca mimari yapılanmayı etkilememiş aynı zamanda kentin sosyal yapılanmasını ve kolektif hafızasını köklü bir biçimde değiştirebilecek etkiler ortaya koymuştur.

Şekil 1: 1963 Üsküp Depremi (Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivleri (DARM), Üsküp Departmanı (URL1, 2025).

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin lideri Kosip Broz Tito, deprem sonrasında kenti "uluslararası dayanışma şehri" ilan etmiş ve dünya kamuoyuna yardım çağrısında bulunmuştur. Bu çağrı pek çok ülkenin Üsküp'ün maddi, manevi ve entellektüel olarak kalkındırılması için etkili olmuş, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) bu sürecin yürütücüsü olmuştur. Nitekim bu çağrının karşılık bulması ile soğuk savaşa rağmen doğu ve batı blokları bir araya getiren bir unsur olarak Üsküp, yalnızca bir yeniden inşa süreci başlatmamış aynı zamanda diplomatik bir birliktelik zemini oluşturmuştur (Bouzarovski, 2011).

Şekil 2: 1963 Üsküp Depremi yapıların hasar dağılımı, konut yapısı: %42,2 kısmen ya da tamamen çökmüş; %32,9 ağır hasarlı, kamu binaları (ilkokul ve ortaokullar): %27,5 kısmen ya da tamamen çökmüş; %74,3 ağır hasarlı, hastane ve klinikler: %33,5 kısmen ya da tamamen çökmüş; %66,5 ağır hasarlı (Petrovski, 2010)

Depremi tahrip edici etkileri ile kentin kuzeyinde Osmanlı'dan kalan mimari doku ciddi bir hasar almazken, Vardar Nehri'nin güneyinde konumlanan yeni kent dokusunun büyük bir bölümü, bazı tarihi camiler ve kiliseleri de kapsayan tarihi doku ve benzer nitelik taşıyan pek çok kamusal yapı yıkılmıştır (Ankay, 2015). Kentte meydana gelen bu büyük yıkımlar yeniden inşa sürecini kaçılmaz kılmıştır. Bu sürecin en kritik aşamalarından birini ise kentin yeni planlamasının bir yarışma aracılığıyla belirlenmesi aşaması oluşturmaktadır. 1965 yılında kent merkezinin planlamasına yönelik açılan yarışmayı Japon mimar Kenzo Tange kazanmış ve Üsküp için radikal bir planlama sunmuştur. Kentin sosyalist Yugoslav rejimi sahip olduğu ideolojik yapılanmanın izleri ile kompakt ve modern bir şehir profili hayal edilmektedir. Nitekim Kenzo Tange'nin yarışma önerisi de bu etkileşime olukça müsait bir planlama sunmaktadır (Demirel, 2023). Kentteki sosyalist vizyoner bakış ile Kenzo Tange'nin ütopyik ve deneysel yaklaşımlarının birleşimi, Japonya'daki Metabolist hareketin izlerini taşıyan, modüler, esnek, eklemlenebilir ve gelişmeye açık brütalist bir üslupla kurgulanmış alışılmadık bir kent planlaması

sunmuştur. Öneri proje, şehrin merkezinin güneyini adeta bir “tabula rasa”⁴ olarak ele almaktadır. Bu durum Tange’nin ütopyacı ideallerini daha özgür bir biçimde yansıtabileceği monoblok, merkezci ve dinamik strüktürel yapılanma önerilerini beraberinde getirmektedir (Lozanosvka, 2012). Tange, kenti kamu yapılarıyla, ticari alanlarıyla ve ulaşım sistemleri ile bir bütün olarak çalışan “hareketin omurgası” adını verdiği ana bir aks etrafında birleştirmiş, bu sayede Üsküp’ü sosyalizm ilkelerini yansıtan modern ve işlevsel bir metropole dönüştürmeyi amaçlamıştır.

Şekil 3: Kenzo Tange ve ekibinin “Tabula Rasa” olarak benimsedikleri kente ilişkin öneri maketleri, 1965 (Mirkovski, 2012)

Bu bağlamda Yugoslavya hükümetinin sahip olduğu ideolojik yapılanma ve Kenzo Tange’nin aykırılık temelli mimari yaklaşımını içeren metabolist vizyon, kentteki dönmüşümü bir teknik planlama olmaktan çıkarmış kentin sosyal dönüşümünü de hedefleyen bir proje haline getirmiştir. Nitekim Tange’nin mimari yaklaşımı yalnızca kentsel işlevselliği hedeflemekte aynı zamanda sosyalist bir kolektivizmi ve ilerici bir mimarlık yaklaşımını kente kazandırmaya odaklanmaktadır.

⁴ “Tabula rasa”, özellikle John Locke’un felsefesinde bireyin zihninin doğuştan boş bir levha olduğunu, tüm bilgilerin deneyimle edinildiğini savunan bir kavramdır; şehircilikte ise mevcut yapısal izlerin silinip kentin sıfırdan planlandığı radikal dönüşüm anlayışını ifade eder.

Şekil 4: Kenzo Tange ve ekibinin kenti bir yükselti üzerinde kurgulayan öneri maketleri, 1965
(Mirkovski, 2012)

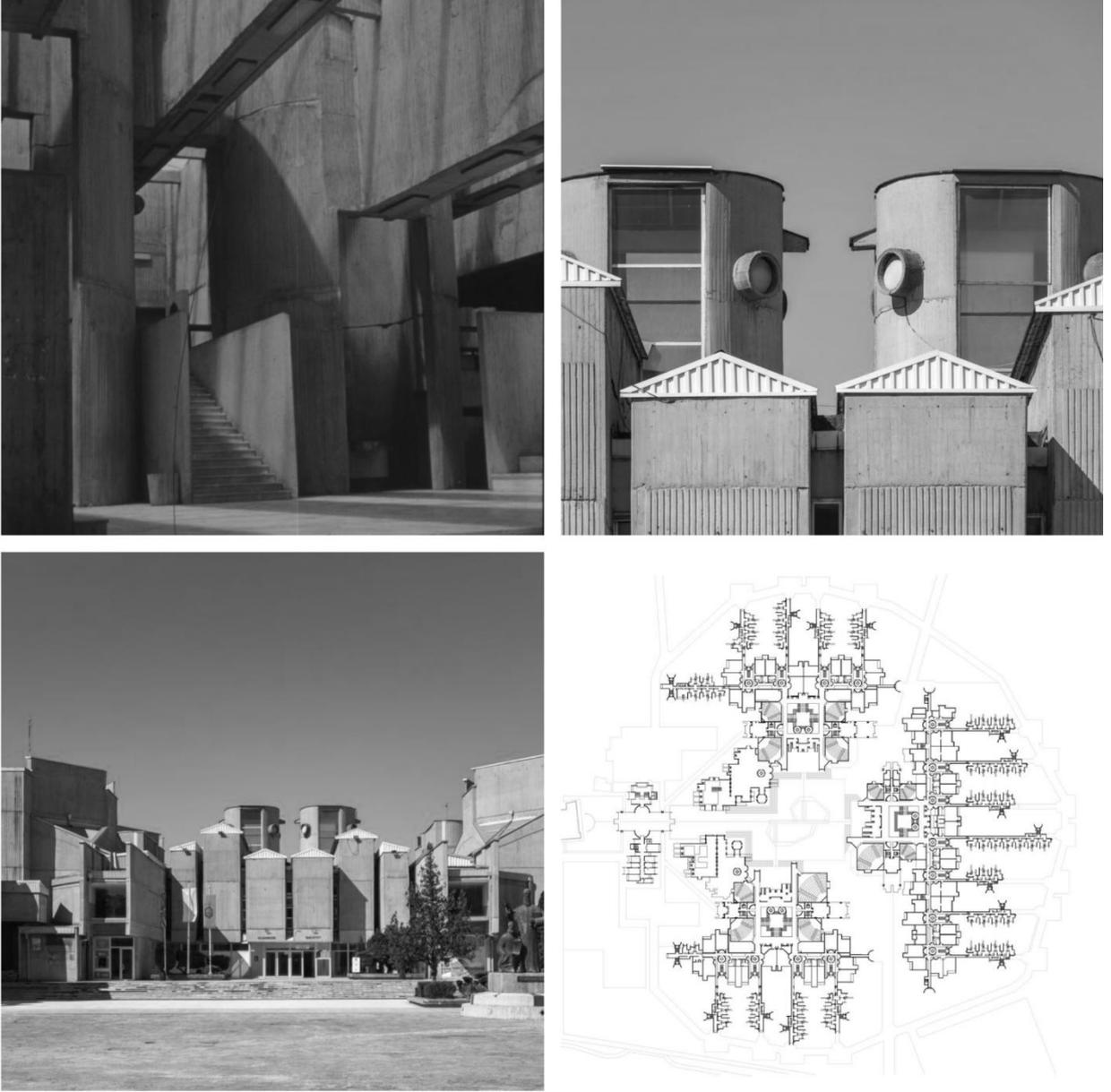
Tange'nin önerdiği bu yeni kentsel örüntüde, mimari yapım teknikleri ve malzeme teknolojisi açısından Sovyet stilleri benimsenmiş; bu bağlamda Sovyet coğrafyasında örneklerine sıkça rastlayabileceğimiz brütalist yapılar Üsküp için de önerilmiştir. Söz konusu brütalist yaklaşım ile betonun ağır ve yalın mimari vurgusu, anıtsal geometriler ile kentte yerini almış hem estetik hem de ideolojik bir beyan olarak dönemini yansıtmıştır. Tange'nin yarışma projesi önerilerinde öne çıkan bu mimari üslubun, kentin ideolojik dönüşümünü ifade eden bir mimari dil olarak kentte karşılık bulduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Tange planının, izlerini barındıran ve kentte simgesel değerleri ile belirgin bir pozisyon edinen bazı kamu yapılarının, yalnızca fonksiyonel öneriler sunmayıp aynı zamanda ideolojik bir temsiliyet alanı oluşturduğu görülmektedir. Janko Konstatinov tarafından aynı şekilde bir yarışma projesi önerisi olarak birincilik kazanan projelerden biri olan Telekomünikasyon Merkezi'nin bu yapılar arasında dikkat çeken örneklerden biri olduğu söylenebilir. Tange'nin kentsel planlamasının ayrılmaz biri parçası olarak görülen bu yapı kompleksi Vardar Nehri'nin kıyısında, Üsküp Kalesine bakan kentin merkezi ve özel bir noktasında yer almaktadır. Yapı, sıvasız brüt beton ile tasarlanmış cephesi ve brütalizmin temel estetik ilkelerinin sunan tavrı ile kentin sahip olduğu geleneksel dokudan farklılaşmaktadır. Nitekim sahip olduğu heykelsi form ve plastik özellikler yapının renk ve malzeme konusunda çeşitlilik ve bağlam sunma gibi bir kaygı barındırmadığını açık bir dille vurgulamakta ve kent dokusunda belirgin ve güçlü bir söz söylemektedir.

Şekil 5: Telekomünikasyon Merkezi (Telecommunications Centre) (URL2, 2025).

Yeni planlamada bir diğer örnek ise, kentin planlama sürecine uyum sağlayacak modern bir mimari örneği sunmak amacıyla tasarlanan üniversite binasıdır. Marko Mušič liderliğindeki Sloven ekibin tasarımı olan kampüs yapısının sahip olduğu brütalist etkinin kentin tarihsel çizgisinden belirgin bir şekilde ayrıştığı ve Tange planının biçimsel ve ideolojik hedeflerini taşıdığı açıkça görülmektedir. Prefabrik beton paneller ile kurgulanan dikdörtgen, üçgen ve silindirik kütlelerin sahip olduğu dinamik

ilişki, yapının heykelsi bir biçimleniş barındırmasına katkı sunmakta ve özgün bir brütalist yorum ortaya koymaktadır. Karmaşık mimari yapılanma ve kompleks cephe kurgusu ile Üsküp'ün yeniden kurgulanan ideolojik kent kimliğinde temsil değeri yüksek bir katkı ortaya koymaktadır.

Şekil 6: Üsküp Kiril Merodi Üniversitesi, (URL3, 2025).

Tange'nin planı doğrultusunda inşa edilen yapılar, kente yeni bir mekansal ve simgesel düzenin inşasında belirleyici bir rol oynamışlardır. Makedonya Ulusal Opera ve Bale Binası, Goce Delçev Öğrenci Yurdu ve Üsküp Çağdaş Sanat Müzesi (MoCA) gibi yapılar da, yalın geometrileri, anıtsal kütleleri ve işlevselliği öncüleyen mimari yaklaşımları ile dönemin brütalist üretim hevesini yansıtmış ideolojik temsilinin fiziksel ifadesine dönüşmüştür. Nitekim bu mimari üslup, Üsküp'ün kent belleğinde ve morfolojik dokusunda geçmişle kurulan sürekliliği kesintiye uğratmış ve yeni mekansal eşiklerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda yeni Üsküp Kent Planı, Üsküp'ün sahip olduğu Osmanlı ve Balkan katmanlarını büyük ölçüde dışlamış, kentsel hafıza ile kurulan ilişkileri zayıflatmış ve adeta yeni bir kimlik ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, 1963 depremi Üsküp için yalnızca bir fiziksel yıkım olmakla kalmamış bir yeniden

yapılanma sürecinin başlangıcı olmuştur. Ancak bu yeni yapılanmanın yalnızca mimari bir temsil olarak vücut bulmadığını aynı zamanda ideolojik, kültürel ve morfolojik bir yapılanma içerdiğini söylemek mümkündür. Tange'nin planı modernleşme ve uluslararası dayanışma simgesi olarak başarılı bir girişim içerse dahi kentin tarihsel katmanlarını önemli ölçüde silikleştirmiş ve yeni bir temsiliyet biçimi ortaya koymuştur.

3. BRÜTALİST MÜDAHALE: MORFOLOJİK VE İDEOLOJİK DÖNÜŞÜM

3.1. Kent Hafızası ve Morfolojik Süreklilik İlişkisi

Kent yalnızca fiziksel bileşenleri olan yolların, meydanların, yapıların bir toplamı değil aynı zamanda geçmişin, kolektif belleğin ve sosyo-kültürel kodların mekânda temsili bir yansımasıdır. Bu bağlamda kent morfolojisini yani kentin fiziksel yapısını toplumsal hafızanın fiziksel bir yansıması olarak okumak mümkündür. Kentlerin morfolojik biçimlenişi tarihsel kronoloji boyunca farklı sosyal, politik, kültürel ya da ekonomik kırılmalar ile şekillenmiş dinamik süreçler barındırmaktadır. Ancak doğal afetler, ideolojik dönüşümler ya da savaşlar gibi bazı tarihsel kırılma anları bu sürekliliği sekteye uğratmakta ve kentin morfolojik yapılanmasında köklü dönüşümlere sebebiyet verebilmektedir. Bu tür kırılmalar aynı zamanda kentlinin kentle kurduğu ilişkiye de yeni bir boyut kazandırmakta ve kentin kazandığı başkalaşmış kimlik kent hafızasında yeni bir katman olarak kendini göstermektedir.

Kent hafızası kavramı, Maurice Halbwachs'ın (1992) "kolektif bellek" teorisiyle birlikte ele alındığında, bireylerin ve toplumların kentle olan ilişkilerinde geçmişle kurdukları bağları anlamada önemli bir perspektif sunmaktadır. Halbwach'a göre bellek bireyin sosyal çevresi ile bütünleşerek kurgulayabildiği bir yapılanmaya sahiptir. Bu durumda kentsel mekân, kolektif hafızanın maddi bir taşıyıcısı olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla kent morfolojisinde yaşanan rasyonel değişiklikler, hafızanın yeniden yapılandırılması ve ikame ettirilmesi anlamına gelmektedir.

Aldo Rossi (1961) ise kenti tarihsel sürecin fiziksel bir ürünü olarak ifade edebilmek adına "kentsel artefakt" kavramından yardım alır. Rossi'ye göre kent, sahip olduğu tarihsel katmanların bir ürünüdür bu nedenle her yeni müdahale mevcut morfolojiyi tanımalı ve özümsemelidir. Aksi bir durum kent hafızasında boşluklar oluşturacak ve süreksizlikler meydana gelecektir. Nitekim kentsel hafızayı meydana getiren mimari unsurlar yıkıldığında ya da tahrip olduğundan yerine inşa edilen yeni biçimleniş yalnızca fiziksel bir boşluğu doldurmamakta, aynı zamanda yeni bir anlatı kurgulamaktadır.

Sonuç olarak kent morfolojisi ve kolektif bellek arasındaki birliktelik sürekliliğe değil hassa bir dengeye dayanmaktadır. Depremler, yangınlar gibi büyük doğal afetler geçmişle bugün arasındaki ilişkiyi sekteye uğratan olaylar olan dönüştürücü eşikler olarak değerlendirilebilir. Üsküp örneğinde olduğu gibi kent katmanlarının büyük ölçüde tahrip olduğu bir senaryo, mevcut ideolojinin hükümlerine teslim olabilir ve kolektif bellek kesintiye uğrayarak morfoloji bir süreksizliğin meydana gelmesi kaçınılmaz bir son olarak karşımıza çıkar.

3.2. Brütalizm: Estetik Tercih mi, İdeolojik Araç mı?

Brütalizm, 20. Yüzyılın ortalarında II. Dünya savaşının etkileri ile Avrupa'da gelişen bir mimari üslup olarak, ideolojik-politik ifadeleri biçimsel estetik ile birleştiren bir söylem alanı yaratmıştır. Fransızca "béton brut" (çıplak beton) terimine köklenen yaklaşım, Le Corbusier'in konut kompleksi olan Unité d'Habitation'da ilk somut karşılığını bulmuş, 1950'lerden bu yana ise İngiltere'de Peter ve Alison Smithson gibi mimarlar aracılığıyla radikal bir karşılık bulmuştur. Savaş sonrasında kentlerin yeniden

yapılanma sürecinde sıkça başvurulan malzeme, yalın ve vurgulu tavrı ile modernist idealleri ve devlet politikalarını birleştirmiş, yeni toplumsal düzenin mekansal temsil aracı olarak kullanılmıştır.

Brütalist mimari yalın geometriler, anıtsal ölçekler, tekrarlayan modüller, beton yüzeyler ve strüktürel dürüstlüğü ile anılan bir tasarım anlayışı ortaya koymaktadır. Ancak bu üslup özelliklerinin arkasında yalnızca estetik kaygılar değil aynı zamanda dönemin ideolojik ve politik vurgusunu barındıran daha derin anlamlar bulunmaktadır. Brütalizm'in mimari bir üslup olarak ilgi çekici bulunduğu dönem aynı zamanda bir "yeniden doğuş" vurgusunun belirginlik kazandığı kronolojiye karşılık gelmektedir. Söz konusu yeniden doğuş anlayışı, refah devlet kavrayışının belirginlik kazandığı, kamusal hizmetin simgesi olarak inşa edilen yapılar inşa ederek devletin gücünü ve istikrarını belirginleştirmeye çalıştığı bir periyottur. Dolayısıyla betonun yalın hali ideolojik ifade haline gelmiş, süslemeye ya da bireysel beğeniye olanak tanımayan bir tutum ile kollektif olanı ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Bu bağlamda brütalist mimari anlayış, biçimden daha fazlasını temsil ederek devletin "görünür" bir ifade dili oluşturma çabası ve ideolojik bir aygıt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda 1963 Üsküp depremi, yalnızca fiziksel bir yıkım değil, aynı zamanda Yugoslavya'nın dönüşen ideolojik yapısının kent ölçeğinde yeniden inşa edilerek temsil edildiği bir kırılma anı olmuştur. Depremden ardından başlayan yeniden imar süreci, geleneksel mimari anlayışlardan radikal biçimde saparak, yeni bir kentsel kimliğin inşasına sahne olmuştur. Bu süreçte kent, yalnızca yeniden inşa edilmemiş; aynı zamanda dönemin sosyalist bürokrasisinin modernleşme söylemiyle uyumlu bir ideolojik sahneye dönüştürülmüştür. Kentin yeni çehresi, merkezi yönetimin dönüşen bürokratik ve politik değerlerini meşrulaştırmak adına bir temsil aracı olarak kullanılmıştır.

3.3. Kenzo Tange'nin Üsküp Planında Brütalizmin Rolü

Yugoslav yönetiminin Üsküp'ün yeniden inşa etme düşüncesi, teknik bir rehabilitasyondan öte modernleşme ve uluslararası dayanışmanın vitrini rolünü üstlenmektedir. Bu bağlamda birleşmiş milletler tarafından sağlanan uluslararası fon, kentin yeniden inşası sürecini uluslararası bir tanınırlığa taşımak istemiş ve çok uluslu katılıma açık bir yarışma planlamıştır. Yarışmanın kazanan ismi ise modernizmin öncülerinden, brüt betonu kullanım biçimi ile dikkat çeken Kenzo Tange olmuştur.

Tange, Üsküp için önermiş olduğu master planda metobolist mimari yaklaşımı merkeze alan ve modernizm dinamiklerini gündem edinen bir yaklaşım sunmuştur. Tange'nin planı, kenti bir omurga etrafında örgütleyerek fonksiyonel bölgeleri net bir biçimde ayırmakta ve gelecekteki büyümeye olanak tanıyan esnek bir kurgu içermektedir. Söz konusu omurga hattı doğu-batı aksı üzerine kamusal yapıları, ulaşım altyapısını ve kültürel yapılanmaları birbirine bağlayan bir kurgu oluşturmaktadır. Nitekim omurganın tek amacı bu kurgusal bütünlüğü sağlamak değil aynı zamanda kent imgesini ortaya koyan bütünleştirici bir çizgi oluşturmak ve devletin mekânsal organizasyonlarına ilişkin gücü görünür kılmaktır.

Tange'nin kentsel kurgusunda brütalist mimari dilin sahip olduğu pozisyonun bu görünürlüğü arttırmak adına belirgin bir söz söylediği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Plan kapsamında inşa edilen yapılar betonun ham halinin sergilemiş olduğu yalın ve süslemeden uzak tavrı ile işlevselliği ön plana çıkarmayı ve devletin kentteki varlığını simgesel bir değere kavuşturmayı amaçlamıştır.

Ancak bu planlama stratejilerinin kentin mevcut tarihsel dokusu ve morfolojisi ile belirgin bir tezatlık içermesi sebebi ile kent hafızasında yeni bir katmanlaşma unsuru olduğunu söylemek mümkündür. Tange'nin kentsel planlamasındaki yapıların bir kısmı uygulanabilmiş olmasına rağmen uygulanan

yapılar kente adepte olmakta yaşadığı güçlük sebebi ile eleştiri odağı olmuştur. Brütalist mimarinin sahip olduğu ağır ve vurgulu dil, tarihi Üsküp dokusu içerisindeki sürekliliği sekteye uğratması sebebi ile kentsel dokuda bir süreksizlik unsuru olarak algılanmıştır. Nitekim bu durum, planın en belirgin eleştiri noktasını oluşturmaktadır. Deprem ile kesintiye uğrayan morfolojik süreklilik “yeni” olanın radikal söylemleri ile baskın bir ifade dili yakalamış, böylece kentliler için “tanıdık” olan yabancılaşarak kentsel hafızada kopukluk oluşturmuştur.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, 1963 Üsküp depremi akabinde kentin yeniden inşa sürecini kapsayan düzenlemelerin kent morfolojisi ve hafızası üzerindeki sonuçlarını ideolojik, mimari ve sosyo-kültürel parametreleri ile ele almakta ve doğal afetlerin fiziksel yıkıma ek olarak kentsel hafızada kalıcı süreksizlikler meydana getiren olaylar olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, brütalist mimarinin Üsküp’ün tarihi ve kültürel katmanlarına entegre olmaktan öte yeni bir ideolojik temsil alanı ortaya koyduğunu göstermektedir.

Kentin sahip olduğu morfolojik yapılanmanın, geçmişin maddi ve mekânsal bir birikimi olduğu düşünüldüğünde Üsküp’ün mimari çehresinde yaşanan dönüşüm süreci, mekânsal sürekliliklerin kesintiye uğradığı ve hafızanın yeniden yapılandığı radikal bir eşik olarak değerlendirilebilir. Brütalist mimari yapılar, sahip oldukları anıtsal ölçek, geometrik yalınlık ve güçlü ideolojik ifadesi ile Yugoslav hükümetinin modernleşme ve sosyalizm temelli kolektivizm ideallerini ortaya koymak için aracı bir pozisyon edinmiştir. Bu bağlamda söz konusu mimari müdahalelerin kent belleğinde radikal değişiklikler sunmaktan öte ideolojik bir yeniden yazım süreci hedeflediği söylenebilir.

Deprem sonrası açılan uluslararası yarışmada mimar Kenzo Tange’nin Üsküp’ün yeniden inşası için öneri niteliğinde sunduğu projesi, kentin sahip olduğu Osmanlı ve Balkan izlerini büyük oranda göz ardı etmiş ve kent hafızasındaki “tanıdıklar” unutulmaya yüz tutar bir niteliğe kavuşmuştur. Brütalist üslubun heykelsi baskınlığı tarihsel süreklilikte kopukluklar meydana getirmiş, kentin yeni mekânsal eşiklere sahip olmasına zemin hazırlamış ve bu kopukluklar kent belleğinde algısal boşluklar oluşmasına sebep olmuştur. Tange’nin önerisi yalnızca bir tasarım olarak kalmamış, aynı zamanda brütalist mimari yaklaşımın kentte etkilerini göstermesi için bir süreci başlatmış; bu süreç kentteki süreksizliklerin ortaya çıkmasında bir başlangıç noktası olmuştur. Plan, uygulanabilirlik sınırlarının olmasına rağmen kent kimliğinde keskin bir dönüşümü tetiklemiştir. Söz konusu yeni kimlik ise çoğu zaman geçmişle ilişki kuramayan yabancılaşmış bir pozisyon edinmiştir.

Sonuç olarak Üsküp, doğal afetlerin ardından gerçekleşen onarım ve yeniden inşa süreçlerinin, kentin geçmiş katmanlarıyla kurduğu ilişkilerin kopmaması açısından önemli eşiklerin oluşturulduğu; aynı zamanda ideolojik pozisyonların, mimari müdahaleler ve kentsel katmanlar ile şekillendirilen belirleyici parametreler olduğunu açıkça gözlemleyebildiğimiz belirgin bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda mimarlığın yalnızca mekân ve bina üretme pratiği olmadığını, aynı zamanda ideolojik bir üretim alanı olduğunu gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla, doğal afetler sonrasında kentlerin yeniden topluma kazandırılması sürecinde, süreksizlik senaryolarının dikkate alınması; toplumsal katma değerlerin işlerlik kazanmasına ve kentlerin inşasının, mimarlık ile kentsel bellek çalışmalarını anlamlı bir zeminde buluşturacak şekilde, geniş ölçekli karşılaştırmalı analizlerle desteklenmesine olanak sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Ankay, Ö. E. (2015). *Üsküp kent merkezinin tarihsel doku değişimi ve Üsküp 2014 Projesi* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Bouzarovski, S. (2011). *Transitioning the urban energy system: An approach to sustainable planning and development*. New York: Routledge.

Demirel, A. E. (2023, June). *Üsküp şehir merkezinin heterotopik morfolojisinde ideolojik dönüşümlerin izleri* [Conference paper]. Türkiye Mekansal Kullanımlar Kongresi (TNUM), Ankara, Türkiye. <https://www.researchgate.net/publication/371280342>

Halbwachs, M. (1992). *On collective memory* (L. A. Coser, Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1950)

Lozanoska, A. (2012). Reconstructing identity: Architecture and ideology in Skopje. *Journal of Urban History*, 38(4), 658–681. <https://doi.org/10.1177/0096144212437861>

Mirkovski, G. (2012). *Skopje 1963: The lost city*. Skopje: Makedonska Kniga.

Petrovski, J. T. (2004). Damaging effects of July 26, 1963 Skopje earthquake. *Institute of Earthquake Engineering and Engineering Seismology, Saints Cyril and Methodius University of Skopje*. <https://www.researchgate.net/publication/264869093>

Rossi, A. (1982). *The architecture of the city* (P. Eisenman, Trans.). MIT Press. (Original work published 1966)

URL1> Wikipedi. (2025). *1963 Üsküp depremi*. https://tr.wikipedia.org/wiki/1963_%C3%9Csk%C3%BCp_depremi

URL2> Architectuul. (2025). *Telecommunication Center*. <https://architectuul.com/architecture/telecommunication-center>

URL3> Architectuul. (2025). *University Ss. Cyril and Methodius in Skopje*. <https://architectuul.com/architecture/university-ss-cyril-and-methodius-in-skopje>

LANGUAGE AND EDUCATION RIGHTS OF MINORITIES IN NORTH MACEDONIA AFTER YUGOSLAVIA

YUGOSLAVYA SONRASI KUZHEY MAKEDONYA'DA AZINLIKLARIN DİL VE EĞİTİM HAKLARI

Dr. Ömer AKPINAR

Turkey Maarif Foundation Kosovo International Maarif School,

Pristina, Kosovo.

ORCID NO: 0000-0001-5007-7880

ÖZET

Kuzey Makedonya, Yugoslavya'nın dağılmasının ardından 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Yugoslavya döneminde azınlıklar geniş haklara sahipti. Kendi dillerinde eğitimden yönetime katılımlarına kadar dil ve eğitim konusunda hiçbir engel yoktu. Ancak bağımsızlıktan sonra Kuzey Makedonya, sistemini Makedon etnisitesi üzerine inşa etti. Bu durum protestolara ve dış baskılara yol açtı. Özellikle Ohri Çerçeve Anlaşması sonrası azınlıklar dil ve kültürel haklarını elde etmeye başladılar.

Bu çalışmada, Kuzey Makedonya'nın bağımsızlık sonrası azınlıklarla yaşadığı dil ve eğitim sorunları ele alınmaktadır. Çalışmada özellikle Arnavutlar incelenmiştir. Kuzey Makedonya'da Türk, Romen ve Sırp azınlıklar da bulunmaktadır. Ancak Arnavut nüfus toplam nüfusun %25'ini oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışmada Arnavut azınlık seçilmiştir. Yugoslavya döneminde Arnavutlar kendi dillerinde eğitim alabiliyorlardı, fakat devlet finansmanı güçlü değildi. 2001 Ohri Çerçeve Anlaşması'na kadar Arnavutçanın üniversitelerde dahi kullanılmasına izin verilmemiştir. Bununla birlikte, Arnavutçanın eğitim dili olarak kabul edilmesine rağmen, uygulamada sorunlar yaşanmıştır. Kaynakların adaletsiz dağılımı ve düşük kaliteli eğitim nedeniyle istenen düzeyde eğitim sağlanamamıştır. AB'nin azınlık haklarına saygı konusundaki ısrarı, Kuzey Makedonya hükümetlerince, sadece göstermelik olarak ciddiye alınmıştır. Azınlık hakları siyasi tartışmalarda önemli bir konu haline gelmiştir.

Anahtar kelimeler: Kuzey Makedonya, Yugoslavya, Azınlıklar, Arnavutça, Dil, Eğitim

ABSTRACT

North Macedonia declared its independence in 1991, after the break-up of Yugoslavia. Under Yugoslavia, minorities enjoyed wide rights. There were no obstacles to their participation in governance, from education in their own language. However, North Macedonia built its system on the Macedonian ethnicity. This led to protests and external pressure. Especially within the framework of the Ohrid Framework Agreement, minorities started to obtain their language and cultural rights.

In this study, the language and education problems of North Macedonia with minorities after independence are discussed. Albanians are specifically analyzed in the study. There are also Turkish, Romanian and Serbian minorities in North Macedonia. Nevertheless, the Albanian population constitutes 25% of the total population. For this reason, the Albanian minority was chosen in the study. Albanians were able to receive education in their own language during Yugoslavia, state funding was not strong. Until the 2001 Ohrid Framework Agreement, Albanian was not allowed to be used even in universities. Nonetheless, despite the acceptance of Albanian as the language of education, there have

been problems in practice. Due to inequitable distribution of resources and poor-quality education, the desired level of education was not provided. The EU's insistence on respect for minority rights was only taken seriously for show. Minority rights became a side issue in political debates.

Keywords: North Macedonia, Yugoslavia, Minority, Albanian, Education, Language

INTRODUCTION

The dissolution of Yugoslavia in the early 1990s marked a turning point for the Balkan region, as newly independent states grappled with nation-building, ethnic identity, and minority rights. North Macedonia, emerging from the breakup as an independent republic in 1991, inherited a multiethnic society, with Albanians, Turks, Roma, Serbs, and other groups comprising nearly one-third of its population. The post-Yugoslav era has been defined by efforts to balance majority-Macedonian nationalism with the linguistic and educational rights of minorities. This essay examines the evolution of language and education policies for minorities in North Macedonia since independence, analysing legal frameworks, implementation challenges, and the socio-political implications of these rights.

HISTORICAL CONTEXT: YUGOSLAVIA'S LEGACY OF MINORITY RIGHTS

Under Yugoslavia's socialist federation (1945–1991), North Macedonia (then the Socialist Republic of Macedonia) operated within a system that formally recognized minority rights as part of its “brotherhood and unity” ideology. The Yugoslav constitution granted minorities cultural autonomy, including the right to use their languages in education, media, and local administration (Brunnbauer, 2004). For example, Albanian-majority areas in western Macedonia had Albanian-language schools, and minority groups participated in local governance. However, these rights were often contingent on loyalty to the Yugoslav state, and ethnic tensions occasionally flared, particularly between Macedonians and Albanians (Anastasakis, 2008).

The collapse of Yugoslavia disrupted this framework, as North Macedonia's new government sought to solidify a national identity centred on ethnic Macedonians. This shift triggered anxieties among minorities, particularly Albanians, who demanded greater autonomy and rights in the post-independence era.

Legal Framework for Minority Rights Post-Independence

North Macedonia's 1991 constitution initially declared the country a “nation-state of the Macedonian people,” sidelining minority communities. This exclusionary language sparked protests, particularly from Albanians, who comprise approximately 25% of the population (Census, 2021). In response to domestic and international pressure, constitutional amendments in 2001 (following the Ohrid Framework Agreement) redefined the state as a “multi-ethnic society” and expanded minority rights (Spaskovska, 2017).

Language Rights

The post-Ohrid constitution guarantees minorities the right to use their languages in areas where they constitute over 20% of the population. Albanian became an official language at the national level in 2019, following a political agreement (Marusic, 2019). Other minority languages, such as Turkish,

Romani, and Serbian, are recognized in municipalities where their speakers meet the threshold.

Education Rights

The education system has been a focal point of minority advocacy. The Law on Primary Education (1995) and subsequent reforms allow instruction in minority languages up to secondary school. In municipalities with significant minority populations, students can attend schools where their native language is the medium of instruction. For example, Albanian-language schools operate in Tetovo and Gostivar, while Turkish and Romani students have access to bilingual programs (Pettifer, 2012).

CASE STUDY: THE ALBANIAN MINORITY

Albanians, North Macedonia's largest minority, have been central to debates over language and education. Under Yugoslavia, Albanian-language education was permitted but often underfunded. Post-independence demands for Albanian-language universities culminated in the controversial founding of the private Tetovo University in 1994, which the state initially refused to recognize (Neofotistos, 2008). The 2001 Ohrid Agreement mandated state funding for Albanian-language higher education, leading to the establishment of Southeast European University in Tetovo.

However, disparities persist. Albanian students report unequal access to resources compared to Macedonian-language schools, and curricular content often overlooks Albanian history and culture (Hislope, 2016). Additionally, the 2019 constitutional recognition of Albanian as a national language intensified debates about national identity, with critics arguing it undermines Macedonian linguistic unity (Marusic, 2019).

Challenges in Implementation

Despite progressive laws, practical barriers hinder minority education and language rights:

1. **Resource Allocation:** Minority-language schools frequently face underfunding, outdated materials, and poorly trained teachers. For example, Romani students rarely receive instruction in their native language due to a lack of textbooks and qualified educators (European Commission, 2021).
2. **Segregation and Integration:** Schools remain ethnically divided, reinforcing social fragmentation. While bilingual programs exist, they are limited in scope, and few Macedonian students learn minority languages (Brunnbauer, 2016).
3. **Political Instrumentalization:** Minority rights are often leveraged for political gain. Albanian parties, such as the Democratic Union for Integration (DUI), use language demands to mobilize voters, while Macedonian nationalists frame concessions as threats to statehood (Bechev, 2020).

The Roma Community: A Marginalized Minority

North Macedonia's Roma population (officially 2.5% per the 2021 census, though estimates suggest 4–6%) exemplifies systemic neglect. Romani-language education is virtually nonexistent, and Roma students face high dropout rates due to poverty and discrimination (ERRC, 2020). Despite nominal protections, Roma are often excluded from decision-making processes, and their linguistic heritage remains absent from mainstream curricula.

EU Integration and Minority Rights

EU accession processes have incentivized reforms. The European Commission's annual reports consistently highlight the need to improve minority education and language access (European Commission, 2022). For instance, North Macedonia's 2018 Prespa Agreement with Greece (renaming the country) and the 2019 Albanian-language law were partly driven by EU conditionality. However, progress remains uneven. Critics argue that reforms are superficial, designed to appease Brussels rather than address grassroots inequities (Spaskovska, 2020).

CONCLUSION

North Macedonia's post-Yugoslav journey reflects both progress and pitfalls in minority rights. Legal frameworks for language and education have expanded significantly, particularly for Albanians, yet implementation gaps perpetuate inequality. The politicization of minority issues, coupled with resource constraints, undermines social cohesion. For North Macedonia to fulfill its multi-ethnic ideals, policymakers must prioritize inclusive education, meaningful minority representation, and dialogue that transcends ethnic divides. As the country navigates EU integration, fostering genuine equity for all communities will be essential to long-term stability.

REFERENCES

- Anastasakis, O. (2008). *The Europeanization of the Balkans*. Hellenic Observatory, LSE. <https://www.lse.ac.uk/european-institute/research/hellenic-observatory>.
- Bechev, D. (2020). What's the future for North Macedonia? European Council on Foreign Relations. <https://ecfr.eu/article/whats-the-future-for-north-macedonia/>.
- Brunnbauer, U. (2004). "Fertility, families and ethnic conflict: Macedonians and Albanians in the Republic of Macedonia, 1944–2002." *Nationalities Papers*, 32 (3), 565–598. <https://doi.org/10.1080/0090599042000246406>.
- Brunnbauer, U. (2016). "Minority rights and EU conditionality in the Balkans: The case of Macedonia." *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 15 (1), 46–71.
- European Commission. (2021). *North Macedonia 2021 report*. <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/north-macedonia-report-2021>.
- European Roma Rights Centre (ERRC). (2020). *The unbearable whiteness of being: Anti-Roma racism in North Macedonia*. <https://www.errc.org/reports-and-submissions/the-unbearable-whiteness-of-being>.
- Hislope, R. (2016). "Ethnic conflict and the limits of EU influence: The case of Macedonia." *Nationalities Papers*, 44 (4), 522–539. <https://doi.org/10.1080/00905992.2016.1158007>.
- Marusic, S. J. (2019, January 15). *North Macedonia parliament approves Albanian language law*. *Balkan Insight*. <https://balkaninsight.com/2019/01/15/north-macedonia-parliament-approves-albanian-language-law>.
- Neofotistos, V. P. (2008). "Postsocialism, social value, and identity politics among Albanians in Macedonia." *Slavic Review*, 67 (4), 840–863. <https://doi.org/10.1017/S0037677900024098>.

Pettifer, J. (2012). *The new Macedonian question*. Palgrave Macmillan.

Spaskovska, L. (2017). *The last Yugoslav generation: The rethinking of youth politics and cultures in late socialism*. Manchester University Press.

Spaskovska, L. (2020). "Macedonia's EU integration: A litmus test for the credibility of enlargement policy." *Journal of Contemporary European Studies*, 28 (3), 348–361. <https://doi.org/10.1080/14782804.2020.1751570>.

State Statistical Office. (2021). *Census of population, households and dwellings in the Republic of North Macedonia*. <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2021.pdf>.

BALKANLAR'DA VE TÜM GÜNEYDOĞU AVRUPA'DA TARİHTEN BUGÜNE GAGAUZ TÜRKLERİ VE DİĞER TÜRK BOYLARI

(yerleşim yerleri ve demografya gelişmeleri)

GAGAUZ TURKS AND OTHER TURKISH TRIBES IN THE BALKANS AND THROUGHOUT SOUTHEASTERN EUROPE FROM HISTORY TO TODAY

(settlements and demographic developments)

Dr. Olga RADOVA (KARANASTAS)

Istanbul University, Faculty of Political Sciences

ORCID ID: 0009-0000-0489-8207

ÖZET

Bu çalışmada, Balkanlar'da ve tüm Güneydoğu Avrupa'da, günümüzde, yaşayan Türk soylu halkların – Gagauz, Tatar, Nogay, Yörük, Çıtak, Gacal, Asparuh Türklerin, Macarlar Türklerinin ve diğer Türk boylarının tarihi ile ilgili konular açıklanıyor; onların dedelerinin Orta Asya'dan (Doğu'dan, Türklerin evvelki Bozkırlarından) – Batı'ya (Balkanlar'a ve tüm Güneydoğu Avrupa'da) göçleri, yerleşim yerleri, demografya gelişmeleri açıklanıyor. Arlık Gagauz/Gökoğuz veya İskit Türklerine torunlarında verilecektir, hangilerin evvelki dedeleri M.Ö. 3000-2500 yıllarında ve daha önce, kavimler döneminde, Güneydoğu Avrupa'ya göç ediyorlar; bu periodta/zamanlarda Türklerin Doğu'dan Batı'ya I. Büyük göçü oluyor. Burada söylemeliyiz ki, Gagauz Türklerin dedelerinin II-ci büyük göçü XI. yüzyıla oluyor – onlar Türklerin Oğuz boyu.

Gagauz/Gökoğuz Türkleri ve dedeleri evvelki zamanlarda geniş bir coğrafyada yerleşiyor, onlar Bizans döneminden daha evvel Güneydoğu Avrupa'da, Anadolu'da ve diğer tarihi bölgelerde yerleşiyorlar. Orta çağ zamanlarında ve daha evvel, Gagauz Türklerinin dedeleri Anadolu'da, Trakya'da, Makedonya'da, Dobruca'da, Bucak'ta, Orta Volga'da, Özi Kırklarında, Orta Asya'da, Altay'da, Kafkas'larda yaşıyorlardı ve onların torunları bugün de, bu bölgelerde yaşamaya devam ediyorlar. Gagauz Türkleri bir halk olarak, Güneydoğu Avrupa'da oluştular ve onlar bu bölgede yerli/avtohton insanlar.

Anahtar kelimeler: Balkan'lar, Güneydoğu Avrupa, Türkler, Tarih, Göçler, Yerleşim yerler

ABSTRACT

In this study, issues related to the history of the Turkish noble peoples living today in the Balkans and throughout Southeastern Europe - Gagauz, Tatar, Nogay, Yörük, Çıtak, Gacal, Asparuh Turks, Hungarian Turks and other Turkish tribes are explained; The migrations, settlements, and demographic developments of their ancestors from Central Asia (the East, the former Steppes of the Turks) to the West (the Balkans and throughout Southeastern Europe) are explained. The legacy will be given to the descendants of the Gagauz/Gökoğuz or Scythian Turks, whose previous ancestors date back to B.C. They migrated to Southeastern Europe between 3000-2500 BC and earlier, during the tribal period; During this period/time, the First Great Migration of Turks from East to West takes place. Here we must

say that the grandfathers of the Gagauz Turks experienced the second great migration in the 11th century. century - they are the Oghuz tribe of the Turks.

Gagauz/Gökoğuz Turks and their ancestors settled in a wide geography in previous times, they settled in Southeastern Europe, Anatolia and other historical regions before the Byzantine period. In medieval times and earlier, the ancestors of the Gagauz Turks lived in Anatolia, Thrace, Macedonia, Dobrudja, Bucak, Middle Volga, Özi Mountains, Central Asia, Altai and the Caucasus, and their descendants continue to live in these regions today. Gagauz Turks, as a people, formed in Southeastern Europe and they are indigenous people in this region.

Keywords: Balkans, Southeastern Europe, Turks, History, Migrations, Settlements

GİRİŞ

Gagauz Türklerinin dedeleri - Gökoğuz Türkleri ve diğer Türk boyları, evvelki zamanlarda, Roma İmparatorluğu döneminden evvel geniş bir coğrafyada – tarihi Balkanlar’da ve tüm Güneydoğu Avrupa’da, Anadolu’da ve diğer tarihi bölgelerde yerleşiyorlar.

Günümüzde, Balkanlar’da ve tüm Güneydoğu Avrupa’da, çeşitli boylardan ve kollardan gelen, Türk soylu insanlar yaşıyor – Gagauz Türkleri, Tatar Türkleri, Nogay Türkleri, Yörük Türkleri, Çıtak Türkleri, Gacal Türkleri, Asparuh Türklerin torunları Bulgarlar Türkleri (bugün onların bir kısmı kendilerini Slav soyundan sayarlar), Macarlar – onların da dedelerinin soyları Kıpçak boyundan gelen Türklerdir; bunu Macaristan Başbakanı Viktor Orban da, Macarların Hıristiyan dinli ve Türk soyun Kıpçak boylarından dedeleri geliyor “Hıristiyanlığı aldık, Hıristiyan Türk eliyiz ve Kıpçak-Türk ilkeleri üzerinde dik duruyoruz. Bizler Atilla’nın torunları olarak, yaşamaktan onur duyuyoruz” (Orban, 2019).

Balkanlar’da ve tüm Güneydoğu Avrupa’da, bu tarihi bölgelerde, Türklerin tarihte ve bugün de *yaşadığı yerlerini ve devletlerini gösteren* - Kırçali Türkleri, Rumelililer/Rumeli Türkleri; Bucak Türkleri – Osmanlı döneminde tarihi Bucak’ta veya Besarabya’da çok evvelki zamanlarda beeri yaşayan Türkleri (hem Hıristiya, hem de Müslüman Türklerini), soy olarak “Tatar” kağıt etmişler, o “Tatar” (Radova-Karanastas, I.Baskı 2008, II. Baskı 2009) adını Türklere komşu, başka soydan insanlar onlara vermişlerdi, nasıl da “Yörüklere” (Türklere “Yörük” de komşu halklar demişler, bu terim “yörü”/“yörümek” hareketi gösteren, fiil sözcüğünden geliyor, insanların soyunu göstermiyor) (Radova (Karanastas), 2023); ya da Bulgaristan Türkleri, Yunanistan Türkleri, Makedonya Türkleri, Moldova Türkleri, Ukrayna Türkleri, Romanya Türkleri, Rusya Türkleri, Türkiye Türkleri var.

Türkler çağdaş zamanda çeşitli devletlerde - Almanya’da, Bulgariya’da, Romanya’da, Makedonya’da, Azerbajan’da, Özbekistan’da, Kazakistan’da, Tadjikistan’da, Türkmenistan’da, Rusya Federasyonu’nda, Moldova Cumhuriyetin’de, Ukrayna’da, Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD), Brezilye’de, İran’da, Irak’ta, tarihi Kırım’da ve Kafkas’da yaşayan Türkler var; Çin’de Uygur Türkleri ve başka devletlerde de Türkler yaşıyorlar ve yaşadıkları topraklarda kendi Türk soylarını, tarihini, dilini, dinini, tüm kültür varlıklarını korumak ve yaşatmak için, mücadelede bulunuyorlar.

Türk soyundan gelen, çelitle Türk boyların insanları, bir Türk halkıdır ve onlar, hepsiciği, büyük Türk Milletini oluşturan unsurlardır, onun dallarıdır.

Bugünkü bildirimizde arlık, Balkan ve tüm Gneydoğu Avrupa’daki Türklere verilecektir, özellikle de, Gagauz – Gökoğuz Türklerinin torunlarının tarihine, soy köklerine, dinlerine, XVII. yüzyılda – XIX. yüzyılın ilk çereğindeki onların demografya gelişmelerine – yerleşim yerlerine, göçlerine, diğer Türk boylarıyla ve kollarıyla; başka soydan, komşu insanlarla da bağlantıları ve nüfus sayıları da

açıklanacaktır.

Bu tarihi olayları açıklamak için, Osmanlı döneminden kalma ve İstanbul'da bulunan, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi'nin fonlarında belgeleri, Moldova Cumhuriyeti Devlet Arşivi fonlarında saklanan/korunulan belgeleri, saha araştırmaları, bu bildiriye yazarın önceki temel bilimsel araştırmalarının sonuçları ve diğer yazarların da yayınlanmış kitapları kaynak olarak kullanılacaktır.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Bugün Gagauz Türkleri bir halk olarak, tarihi topraklarda Besarabya'da veya Bucak'ta toplu yaşıyorlar, çağdaş zamanda o topraklar bağımsız Moldova Cumhuriyeti'nin güneyinde ve Ukrayna devletinin, Odesa oblastinin (Moldova'nın sınırlarına çıkıyor) sınırları içerisinde bulunuyorlar (bak. Harita No1).

Gagauz Türkleri ile ilgili, kendimizin bilimsel temel araştırmalarımızın sonuçlarını, kullandığımız metodları, temel olarak, Balkanlar'da ve tüm Güneydoğu Avrupa'da ve diğer bölgelerde de yaşayan Türklerin tarihlerini, yerleşim yerlerini, demografya gelişmelerini vs. araştırmak için kullanabiliriz, çünkü araştırdığımız kaynaklarda, Gagauz Türklerinden ve diğer Türk boylarından kaare, başka soydan insanlar için yazılar var, nasıl – Alman, Bulgar, Gagauz, Nogay, Tatar, Moldovan, onlar için de kaynak bulabilirsiniz. Burada örnek olarak, XIX. yüzyılında yayınlanan Skalkovskiy'in eserleri, 1930 yılındaki Romanya nüfus sayımı ve daha çok kaynaklar vardır.

Gagauzların dedeleri – Gökoğuz/Oğuz Türkleri evelki zamanlarda geniş bir coğrafyada yerleşiyor, onlar Rum veya Bizans döneminden daha evel Güneydoğu Avrupa'da, Anadolu'da ve diğer tarihi bölgelerde yerleşiyorlar.

Çeşitli asirlerde, diğer Türk boyları da, Doğudan - Türklerin Bozkırları'ndan (şimdiki kitbların yazarların birazı "Türklerin Bozkırları" sözcüğünün yerine, "Orta Asya" coğrafya terimini kullanıyorlar) – Batıya (Günyedoğu Avrupa'ya) göç ediyorlar, hangileri bugünkü Gagauz Türklerinin soy köklerine, çeşitli unsurlar olarak, katıldılar.

Bu bilimsel eserin yazarı, *Akademik, Dr. Olga Radova*, çeşitli kaynaklarda araştırmalar yapıp ve kendilerinin temel bilimsel araştırmalarının sonuçlarını da **alarak** (Ana Britanica; Barthold, 1975, 2006; Taşağıl, 2004, 2022; Özkan İzgi, 1986; Togan, 1981; J.M. de Groot – G.Ahmetcan Asena, 2011; Türk Devletleri Tarih ve Kültür Atlası, 2022; Karanastas-Radova - Olga Radova, 2004, 2012, 2016, 2017, 2018, 2018a, 2019), "*Orta Asya'dan Avrupa'ya Türklerin göçleri (M.Ö. 20-7. yüzyıllar – M.S. 18. yüzyıllar) ve toplumda kadının rolü*" konuda bilimsel araştırmalarını yapıyor ve göçlerle ilgili, sonucunda, şöyle bir hronoloji oluşturuyor:

a) Orta Asya'dan Avrupa'ya Türk kavimlerin göçü (M.Ö. 30-25. yüzyıllar - M.S. 3-4. yüzyıllar).

Bu dönemi araştırırken, kaynak olarak, destanlar, efsaneler ya da söylenceler temel oldular. Efsaneler, anlatılan, olanüstü bir folklor türüdür. Efsanelerde anlatılan olaylar bazen doğüstü olabilir, ama çoğunlukla gerçek olaylara ve gerçekten yaşamış kişilere ilgilidir. Böyle destanlar Gagauz Türklerinde var, nasıl "Üç altın alma", "Dev adamı", "Tepe göz";

b) Antik Tarihinde İskit Türklerin Dünya tarihinde ilk kadın hükümdarı Tomris Hatun ve İskitler. Burada M.Ö. VI. yüzyılda tarihi olaylar, Gagauz Türklerinin maddi ve manevi kültürlerinde - destanlarında, kilimlerinde - İskit zamanından kalma unsurlar (Çağdaş zamanda yaşayan İskit Türklerinin torunlarının kültür miraslarında korunulan, İskiz ve Amazon/Ellin zamandaki unsurlar ve onların paralellikleri Herodotun yazılarıyla). Antik dönemde Türklerin ilk Kadın Hükümdarı Tomrus

Hatun ve İskitler/Gökoğuz Türkleri (Hamid Ahmadzadeh, 2021; Radova (Karanastas), 2023);

c) Hunlar öncesi Türk Boylarının Orta Asya'dan Avrupa'ya göçleri ve orada yerleşim yerleri (M.Ö. X-IV. yüzyıllar - M.S. III-IV. yüzyıllar). Bu dönemlerde, M.Ö. İskit Türklerinin, Gagauz/Gökoğuz Türklerinin ve diğer Türk boylarının evvelki/eski dedelerinin bir kısmı, Avrupa'ya göçleri ve yerleşmeleri. Kültürleri. Gagauz Türklerinin ve diğer Türk boylarının destanlarında ve efsanelerinde evvelki/antik devlet unsurları ve onların bugün de Türklerde korunulduğu unsurlar - dillerinde, yaşam hayatında, coğrafya toponim adlarında, arheoloji kazılarda bulunan tarihi malzemeler/unsurlar. Toponimlerinde, Antroponimlerde, kültürlerinde Türklerin ortak unsurları. Gagauz/Gökoğuz Türklerinin ve diğer Türk Boylarının ortak kültürleri, ortak kültür mirasları ve özellikleri;

ç) Rum İmparatorluğu'nda hüfüs hareketi, halkların büyük göçü (M.S. IV.yüzyıllar). Aynı zamanda Türklerin Asya'dan (Doğu'dan) Avrupa'ya (Batı'ya) büyük göç hareketinin başlangıcı;

d) Hun Türklerinin Avrupa'ya göçleri (M.S. IV. yüzyıllar) ve Avrupa'da Rum İmparatorluğu'nun batıya ve doğuya bölünmesi;

e) VI. yüzyılda Avar (Obri) Türklerinin Avrupa'ya göçleri;

f) VII. yüzyılda Asparuh Bulgar Türklerinin göçleri ("Ogur" Türklerinin Torunları, o dönemde daha "slavlaşmamışlar");

g) IX. yüzyılda Kıpçak Türk kavimlerin (Macarların) göçleri;

h) X. Yüzyılın ilk yarısında Peçenek Türk kavimlerinin Avrupa'ya göçü;

i) XI. yüzyılda Türk Oguzların veya Uzların Avrupa'ya göçü (1064 y.). XI. yüzyılda Oguzların II-nci büyük göç dalgası; Peçenekleri Bozkırlardan Batıya doğru itirip, kendileri yerleştiler. Gökoğuz veya İskit göçleri ve o boyların kavimleri M.Ö. I-nci göçle Orta Asya'dan veya Türklerin Bozkırlardan geçerek, bir kısmı orada yerleştiler, diğer kısmı da Avrupa'ya yetiştiler ve orada yerleştiler;

j) XII. yüzyılda Kuman (veya Polovtsı) Türklerinin Avrupa'ya göçü. XII. yüzyılda Kumanlar (veya Polovtsı), Oguzları (Torkları veya Uzları) itiriyorlar ve üstlerine gelip, onları zorluyorlar topraklarını bırakıp gene batıya göç etsinler; onlar Güneydoğu Avrupa bölgelerinde, deniz kenarlarında ve tarihi Trakya, Makedonya, Dobruca, Bucak kırlarında yereşiyorlar, kendi evvelki/eski akrabalarıyla (Gökoğuz Türkleriyle ve diğer Türk Boylarıyla) birlikte;

k) XIII. yüzyılda Mongol ve "Tatar" Türklerinin Avrupa'ya göçü ve Anadolu'dan Selcuk Türklerinin Avrupa'ya göçleri ve orada, eski çağ döneminde yerleşmiş Türk boylarıyla – Gagauz/Gökoğuz Türkleri ile ve diğer Türk boylarıyla buluşmaları;

Avrupa'da Osmalı Devleti'nin ve Rusya Çağırığı'nın davranışları ve yeni devletlerinin oluşmaları ve Türk Toplulukları.

Güneydoğu Avrupa'da Gagauz/Gökoğuz Türkleri çok eski halk ve diğer Türk Boyları, hronoloji olarak, ve orta çağ döneminden itibaren Balkanlar'da ve tüm Güneydoğu Avrupa'da yerleştiklerini görüyoruz. Sürekli o topraklarda Türklerin yaşadıklarının ve Osmanlı Devleti dağıldıktan/çöktükten sonra Balkanlar'da ve tüm Güneydoğu Avrupa'da yeni devletleri oluşuyor ve o yeni devletlerin sınırları içerisinde, dedelerinden kalma topraklarda, Türklerin yaşamaları zorunda kalıyorlar. **Bu dönemde Türkleri assimile eden hareketler başlıyor, Balkanlar'da ve tüm Güneydoğu Avrupa'da gündeme bölgesel göçler de çıkıyor (Karanastas-Radova, 2001; Karanastas-Radova, 2004).**

T.C.Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bilimsel araştırmalarımız ve yeni bilimsel açıklamalarımız

2007 seneden itibaren, artık 18 yıldan fazla oldu, nasıl bilimsel araştırmalarımızı İstanbul'da, T.C.Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi'nde yapıyoruz (*Akademik, Dr. Olga (Karanastas) Radova*). Burada, fonlarda saklanan 135 milliondan fazla belgenin içinden, kendi araştırma metodlarımızı kullanarak ve kendimizin önceki temel bilimsel araştırmalarımızın sonuçlarını temel alarak, Gagauz Türk'lerinin tarihi, yerleşim yerleri, etnogenezisi/soy kökleri ve diğer konularla ilgili belgeleri seçtik. O belgelerin birazını, kendimiz, Osmanlıcadan/Osmanlı Türkçesinden Rusça diline tercüme ettik ve yeni bilimsel açıklamalarını bilim çerçevesine sunduk ve önceki bilim sonuçlarımızı daha da güçlendirdik.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi'nin ve Topkapı Sarayı Arşivi fonlarında korunular belgeler de gösterdiler ki, XVI-XVII. yüzyıllarda Gagauz Türk'lerinin Bucak'ta veya Besarabya'da var olduklarını, orada yaşadıklarını. Bu belgeden açıklanıyor ki, XVI-XVII. yüzyıllarda tarihi Bucak ve Prut nehri arasında topraklarda Müslüman "Nogay Tatarlarıyla" kışlalarda ve çiftliklerde, Ortodoks Hıristiyan "Tatarlarıyla" bile yaşıyorlar ve Boğdan Voyvodalığı'ndan da kaçan Ortodoks Hıristiyanlar, onların içinde yerleşiyorlar(T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi (BOA). Hame-i Hümayun Defterleri Katalog. Fon kodu: A. {DVNS.NMH.d.00005., d.5. Hüküm Nu (4)83, Sahife Nu 194, Hükümün tarihi: evâsıt-ı c.1107 (Haziran 1694 yılı); Radova-Karanastas, 2009).

Osmanlı belgelerinde XX asrın başlangıcında, 1909-1910 tarihlerinde, Tulça sancağında, Köstence Sancağında ve toplam Dobruca bölgesinde – Romen, Türk, Tatar, Bulgar, Rus, Lipoveni, Rum, Alman, Çingene, Müsevi, Gagauz, Ermeni, İtalyan ve diğer halkların nüfus sayıları (10 Ocak 1918, BOA, DH.KMS, 46/2; Tablo No:1). Belgenin faksimilesi:

1909-1910 tarihlerindeki, Dobruca bölgesinde yaşayn halkların nüfus sayılarıyla ve diğer konularla ilgili, Osmanlıca belgenin (T.C. Osmanlı Arşivi, BOA, DH.KMS, 46/2) şimdiki Türkçe dilinin latin harflerine transkript edilmesi:

“1905 senesinde icra kılınan tahrir-i nüfus neticesinde tedabir-i müttehize semerat-ı muvaffakiyetinden olmak üzerede Dobruca'da sakin Romen nüfusunun anasır-ı saireye nispetle %48 derecesine ve [1909-1910] senesinde de %55 raddesine irtika eylediği anlaşılmış ve idareten yalnız Köstence, Tulça sancaklarını havi olan Dobruca'nın Romen ve Bulgar istatistiklerine göre 1909-1910 tarihlerindeki

nüfus-ı umumiyesi erkam-ı atıye ile gösterilen yekünlerden ibaret bulunmuştur:

Tablo 1.

Milliyeti	Köstence sancağı	Tulça sancağı	Dobruca yekün-i umumi* (*genel toplam)
Romen	109713	58432	168145
Türk	7686	3351	11037
			Toplam
Tatar	23208	2160	25368 } 36406
Bulgar	22345	29633	51978
Rus	502	15282	41978
Lipoveni	1601	13734	Bulgarlar kendi nüfuslarını 55 bin raddesinde gösteriyorlar
Rum	5198	4721	15784
Alman	4100	4110	15335
Çingene	3352	1865	9919
Müsevi	1557	2827	8210
Gagauz ⁵	-	3758	5217
Ermeni	1978	973	4384
İtalyan	480	1027	3758
Anasırı saire* (*diğer unsunlar)	1534	1350	2951
Toplam:	183254	143223	455470

Romanya Hükümeti'nin son tahrir-i nüfus istatistikleri elde edilememiş olduğundan bu erkamın noksanına hükm edilmekve bina-en-aleyh Romanya'nın harb-i umumiyetarih-i duhulüolan 1916 senesine kadar iş bu iki sancağı (Köstence, Tulça) nüfusları yekününe her sene için tezayüd-i tabii nispeti olan %13 mikdarında bir şey zam etmek lâzım gelir. Dobruca'nın sekene-i mevcude miyanında ekseriyet-i katiyesi haiz olan Romenlere, ikinci derecede ekseriyeti cami olan (içine alan) – *Bulgar bulunduran ve müsülman unsurlarının Dobruca'da sakin bulunduğu mahaller bir nolu harita'da muhtelif renklerle irae kılınmıştır. Dobruca'da el-yevm kabil-i zira' olmak üzere 615819 hektar arazi mevcut olup, bundan 392786 hektarı Romenler elinde ve 223533 hektarı da anasır-ı saire taht-ı tasarrufunda bulunmaktadır. Şu halde Romenler 2/3 nispetinde ve anasır-ı saire müctemian 1/3 nispetinde araziye maliktir.*

Romen unsuru kemiyeten böylece mevki-i hakimiyete isad edildikten sonra Romanya Hükümeti'nde Dobruca ahalisinin hukuk-ı siyasiyesi bittastikilk defa olmak üzere 1912 senesi ihtihabatına ahali-i mezkure teşrik ve bittabi ekseriyet-i lâzıme ihraz edilmiştir. *Mamatif tedabir-i ihtiyatiye olmak üzere ve bilhassa Bulgarların tefrik-i ârâsı faydasını temin etmek üzere bu ilk intihapta kesretle Bulgar nüfusunu havi ve Tulça sancağına tabi olan Babadağa kazası Köstence sancağına ve ekseriyeti Romenlerde olan*

⁵ Gagauz Türkleri Köstence'de de yaşıyorlardı, fakat Osmanlı döneminde onları, resmi belgelerde, nüfus sayımlarında *Tatar* olarak kağıt etmişler ve ummarım nüfus sayımında Gagauz Türklerinin bir kısmını *Bulgar da, Türk de* yamış olabilirler.

Hırsova kasabası da Tulça'ya ilhak olunmuştur.

Bundan akdem 1195 senesi Ramazan-ı şerîfinin dokuzuncu gecesinde İsmail tarafından vürud eden tahrirat ve Deraliyye'den tertip olunan resimlere göre mücceddeden keşfi için fenninde mahir bir halife irsali resmeyn-i mezküreyn ol tarafa bedel-vusul marifet-i şer' bilcümle ahali-i belde ve Eflak ve Boğdan voyvodaları tarafından birer nefer mealaşına boyaran hazır buldukları halde irsal olunan mimar halifesi kulları marifetiyle rüyet ve tersimeyn-i mezkureteyn”.

***

Bu belgeye detaylı analiz yapmamız için, belki de ayrı bir makalemizi yazmalıyız, çünkü belgeye bakınca, birden çok sorular beynimizde oluşuyor. Belgeden belli okuyor ki, nüfus sayımında, insanları hem soy olarak, hem de dini olarak gruplar oluşturulmuş ve öyle sayılar toplanılmış. Yazılardan belli oluyor ki, bu belgenin yanında bir de harita olmalıdır ve belli **nekadar toprak Romenlerin elinde** o dönemde (**392786 hektarı**) bulunuyor, nekadar toprak da – “**223533 hektarı da anasır-ı saire taht-ı tasarrufunda bulunmaktadır**”.

Dobruca bölgesi hakkında Köstence Mülkiye Müfettişi Kemal Bey tarafından hazırlanan ayrıntılı rapor. Bu raporda Dobruca bölgesinde yaşayan milletlerin nüfusu belirtilirken Gagauzların nüfusu 5217, Tulça'da 3758 kişi olarak, verilmiştir, (10 Ocak 1918, BOA, DH.KMS, 46/2).

Köstence sancağında Türklerin sayısı 30894 (%16,86) / Bulgarlar ile bile, toplam 53239 (%29,05) kişi (7686+23208/+22345), **Tulça sancağında** - 9461 (%6,61) / Bulgarlar ili bile, toplam 39094 (%27,30) kişi (3551+2160+3750/+29633) ve **tüm Dobruca'da** – 78028 (%17,13) / Bulgarlar ili bile toplam 185006 (%40,62) kişi (11037+25368+36406+5217/+106978) ama bu sayı daha çok olabilir olsun, çünkü Bulgarların evvelki dedeleri Türk soyundan geliyor.

Osmanlı Devleti ile Rusya Çarlığı arasında 1806-1812 harbi

Osmanlı Devleti ve Rusya Çarlığı arasında 1806-1812 harbinden sonra, Besarabya'nın güneyinde – Bucak'ta yaşayan Gagauz Türkleri, Rusya sınırları içerisinde yaşamağa kalıyorlar, devletlerarası ve bölgesel iç göçler başlıyorlar. Bu konularla ilgili temel/fundamental bilimsel sonuçlarını “Gagauzlar Tuna ötesi göçmenlerinin içinde ve onların yerleşim yerleri Bucak'ta (XVIII.yüzyilin sonu - XIX. yüzyılın ilk çereği)” kitabımızda yayınladık (Radova-Karanastas, 2001, 2006, 2008, 2009, 2011) ve Rusya Bilimler Akademisi N.Mikluho-Maklay Etnoloji ve Antropoloji Entüsünde “18.Yüzyılın sonunda – 19. Yüzyılda Besarabya Gagauzların Etnodemografya gelişmeleri” konumuzu savunduk ve göçlerle, Gagauz Türklerinin tarihine, yerleşim yerleri ile ilgili konularda, yeni bilimsel açıklamalarımızı bilimsel çevreye sunduk.

SONUÇ

Bugünkü Gagauz Türklerinin dedeleri – Gökoğuz veya İskit Türkleri Balkanlar'da ve tüm Güneydoğu Avrupa'da, Kara Deniz'in etrafında ve diyer yerlerde M.Ö. 3000 (üç bin) - 2500 (iki bin) yıllarında ve daha evvelki zamanlarda yerleşiyorlar. Ozamanlar Türklerin Doğu'dan (Orta Asya'dan) Batı'ya (Avrupa'ya) I-ici büyü göçleri oluyor – kavimler zamanındaki göçler. Gagauz Türklerinin dedelerinin II-ici büyük göçü - Oğuzların büyük göçü XI. yüzyılda oluyor – bunlar da yeni bilimsel açıklamalarım, onlar Gagauz Türklerin ve tüm Türklerin tarihlerihlerinde devrim yapıyor.

Sovyetler Birliği zamanında kitaplarda yazılıydı ki, bugünkü Gagauzların dedeleri Oğuzlar XI. yüzyılda

Orta Asya'dan Avrupa'ya göç etmişler. Elbetki, bu tarihi olay doğru, fakat XI. yüzyılda Oguz Türklerinin II (ikinci) büyük göçü Orta Asya'dan Avrupa'ya oluyor (*bu Akademik, Dr. Olga Radova (Karanastas)'ın yeni bilimsel açıklaması*), ama I (birinci) (*bu da Akademik, Dr. Olga Radova (Karanastas)'ın yeni bilimsel açıklaması*) büyük göçü M.Ö. 3000 (üç bin) - 2500 (iki bin) yıl ve daha önce oluyor – ozamanlar Gagauz Türklerinin daha da evvelki/eski dedeleri Gökoğuz Türkleri veya İskiler göç ediyorlar da boş yerlerde, oralarda kendilerine tuttıkları yaylalarında, ovalarında, bayırlarında yerleşiyorlar – bunlar da yeni bilimsel açıklamalarımızın bir kısmıdır.

KAYNAKLAR

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi (BOA). Hame-i Hümayun Defterleri Katalog. Fon kodu: A. {DVNS.NMH.d.00005., d.5. Hüküm Nu (4)83, Sahife Nu 194, Hükümün tarihi: evâsıt-ı c.1107 (июнь 1694 года).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi (BOA). Fon kodu: DH.KMS, 46/2

Ana Britanica. *Göç destanı*. Genel Kültür Ansiklopedisi. Cild 9. s. 572.

Ahmadzaden Hamid. Tahir ile Zühre Destanı. Türk Mofolojisinde Kadınlar Ordusu. I.Baskı. İstanbul, 2021, s.16-18, 127 s.

A.Zeki Velidi Togan. Bugünkü Türkili (Türkistan) ve yakın Tarihi. Cilt I. Batı ve Kuzey Türkistan. 2. Baskı, İstanbul, 1981, 696 s.

Bardhold V.V. Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler. Yayına hazırlayanlar: Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler. Yayına Hazırlayanlar: Dr. Kâzım Yaşar Koprıman, Dr. Afşar İsmail Aka. Ankara, 1975, 390 s. + 1 harita.

Bartolthold V.V. Orta-Asya Türk tarihi hakkında Dersler. Yayına hazırlayanlar: Kâzım Yaşar Koprıman, İsmail Aka. Türk Tarih Kurumu Yayınları. IV. Dizi – Sayı 16. Ankara, 2006, 237 s.

İzgi Özkan. Kutluk Bilge Kül Kağan Böğü Kağan ve Uygurlar. Türk Kültür Bakanlığı Yayınları: 654. Türk Büyükleri Dizisi: 5. Ankara, 1986, 131 s.;

J.M. de Groot – G.Ahmetcan Asena. 2500 yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan. Birinci daskı, İstanbul, 2011, 342 s.;

Karanastas-Radova O.K. Tuna ötesi göçmenleri ve Gagavuzlar (18.yüzyıl sonları – 19 yüzyıl başları). Ankara, 2004, 149 s.

Orban Viktor. 2 Mart 2019 yılında Macaristan Başbakanı Viktor Orban'ın konuşması BAKÜ - Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi (Türk Konseyi). 7. Zirvesi'nde. Macaristan Başbakanı Viktor Orban, zirvede bir konuşma yaptı Başbakanı Viktor Orban: “Biz Kıpçak Türküyüz ve Atilla'nın torunlarıyız”, - dedi. Bak. kaynağa: <https://www.youtube.com/watch?v=alF-GQpQNe8> (kaynağa danışmak tarihi 05.05.2025).

Radova O.K. Bölüm I.Tarih.Раздел «Переселенческое движение в XVIII - первой половине XIX вв. Основные этапы и их особенности», стр.71-88 / История и культура гагаузов. Комрат-Кишинев, 2006, 710 с.

Радова-Каранастас О.К. Путь к себе: аспекты истории, культуры, демографии, этнографии гагаузов. Сборник научных статей О.К.Радовой-Каранастас. I. Издание. Кишинёв, 2008, 297 с.

Radova-Karanastas O.K.. Kendine doğru yol: Gagauzların tarihine, kültürüne, demografyasına, etnografyasına, etnogenezisine bakımlar (açılar). O.K.Radova-Karanastas'ın bilimsel makalelerinin toplumu. I. Basım. Kişinev, 2008, 297 s.).

Радова-Каранастас О.К. Путь к себе: аспекты истории, культуры, демографии, этнографии гагаузов. Сборник научных статей О.К.Радовой-Каранастас. II. Второе дополненное издание. Кишинёв, 2009, 371 с. (Radova-Karanastas O.K. Kendine doğru yol: Gagauzların tarihine, kültürüne, demografyasına, etnografyasına, etnogenezisine bakımlar (açılar). O.K.Radova-Karanastas'ın bilimsel makalelerinin toplumu. II. Basım. Kişinev, 2009, 371 s.).

Radova-Karanastas Olga. Osmanlı-Rusya-Moldavya Davranışları çerçevesi içerisinde Güney-Doğu Avrupa Gagauzların Etnik Tarihi // Dergi "Turan". Stratejik Araştırmalar Merkezi: Yıl: 2012 – Yaz. Cilt: 4, sayı: 15. Ankara. Basım Tarihi: 13 Eylül, 2012, s.142-149. *Karanastas-Radova Olga.* Güneydoğu Avrupa Gagauzların etnik tarihi ve kültür mirası: T.C.Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivin kaynaklarına göre XVI-XVIII yüzyıllarda Gagauzların yerleştiği yerler - Üzi (Özi) Eyalet'in, Akkerman mülhakatında, Yeniköy karyesi // V. International Turkic Art, History And Folklore Congress / Art Activities "In Honour of Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ". Komrat, 2016.

Radova (Karanastas) Olga. Gagauz Türklerinin folklorunda evelki zamanlardan kalma devlet elementleri ve Herodot'un yazılarında onların paralel izlerinin görüntüleri // VIII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/SanatEtkinlikleri, 04-06 Mayıs (May). Konya, 2017, s.299-310.

Radova Olga. Gagauz Türklerinin Tarihi ile Kültür Mirasları Balkan Yarımadası'nda, Bucak'ta ve Diğer Yerlerde // TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi. İstanbul, 2018, s. 393-420.

Radova Olga. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve diğer belgelere göre Balkan Yarımada göçmenlerin ve yerli Bucak Gagauzların etnik tarihi ve kültür mirası (M.Ö. VII-VI. yıllarda – XXI. asırda) // 1. Uluslararası devleti olmayan Türk toplulukları Bilgi Şöleni "Gagauz dili, tarihi, edebiyati, coğrafyası ve inanç sistemi", 15. 02.2018 / Uludağ Üniversitesi. Bursa, 2018, s. 213-242.

Radova Olga. T.C. Cumhurbaşkanlığı İstanbul Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre, Osmanlı Devleti Zamanında, Gagauz Türkleri ve Yaşadıkları Bucak ve Ö(Ü)zi Eyaletleri // 17. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 30 Ekim – 1 Kasım 2019. Bildiri kitabı. İstanbul, 2019, s.409-420.

Radova (Karanastas) Olga. Güneydoğu Avrupa'da Hun öncesi Türkler // "İyi günler", 16 Ağustos 2023, saat 00:37:11 <https://www.iyigunler.net/haber/guneydogu-avrupa-da-hun-oncesi-turkler-351347.html> (kaynağa danışma tarihi 05.05.2025).

Taşagül Ahmed. Çin kaynaklarına göre eski Türk boyları (M.Ö. III - M.S. X. Asır). Türk Tarih Kurumu Basınevi, Ankara, 2004, 187 s. + 29 s. belgeler.

Taşagül Ahmet. Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar. 4. Baskı, İstanbul, 2022, 328 s.

Türk Devletleri Tarih ve Kültür Atlası. T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı. I. Baskı, İstanbul, 2022, 582 s.

Каранастас-Радова О.К. Гагаузы в составе задунайских переселенцев и их поселения в Буджаке (конец XVIII – первая четверть XIX вв.). Изд. в типографии Комратского госуниверситета Республики Молдова, Кишинев-Комрат, 2001, 133 с.

Радова О.К. Гагаузы. Серия «Народы и культуры». (Часть I. Этническая и политическая история гагаузов, Глава 4., Раздел «Переселенческое движение гагаузов в южную Россию и Бессарабию в XVIII – первой половине XIX вв.»), Москва, 2011, с.140-158.

TARİHSEL SÜREÇ BAĞLAMINDA BULGAR ORTODOKS KİLİSESİNİN İÇ VE DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ: KONSTRÜKTİVİST BİR ANALİZ

THE INFLUENCE OF THE BULGARIAN ORTHODOX CHURCH ON DOMESTIC AND
FOREIGN POLICY IN THE CONTEXT OF THE HISTORICAL PROCESS: A CONSTRUCTIVIST
ANALYSIS

Dr. Mustafa IŞIK

Independent Researcher

ORCID NO: 0000-0002-2885-1769

ÖZET

Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin ulusal kimlik inşası ve dış politika üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, konuyu konstrüktivist bir perspektifle ele almaktadır. Osmanlı millet sistemi çerçevesinde azınlıkların dini cemaatler temelinde tanımlanması, Balkanlar'daki kiliselerin toplumsal ve siyasal alanlarda etkili aktörler olarak varlıklarını sürdürmelerine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Bulgar Ortodoks Kilisesi, Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesiyle ulusal kimliğin şekillenmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Balkan Savaşları sürecinde Bulgar Krallığı, Kiliseyi kimlik politikaları bağlamında aktif olarak kullanmış; ayrıca yayılmacı dış politikanın bir aracı olarak da II. Dünya Savaşı sürecine kadar devlet mekanizmasının etkin bir kimlik unsuru haline getirmiştir. Çalışma, Kilise'nin devlet mekanizması içerisinde kimlik üretiminde hangi dönemlerde etkili olduğunu ve bu etkinin dış politikaya nasıl yansıdığını tarihsel süreç içinde incelemektedir. 1946-1991 yılları arasında Komünist rejimin politikaları doğrultusunda etkisi büyük ölçüde sınırlandırılan Bulgar Ortodoks Kilisesi, Soğuk Savaş sonrası dönemde hem dini hem de ulusal kimliğin taşıyıcısı olarak yeniden meşruiyet kazanmıştır. Bulgaristan'da başlayan demokratikleşme tartışmaları, Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin yeniden bir aktör olarak belirmesini sağlamıştır. Sonuç olarak, Soğuk Savaş sonrası Balkanlar'da yaşanan yeni gelişmelerle birlikte Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin, bölgesel çıkarlar doğrultusunda kimlik ve dış politika üretiminde etkili bir rol üstlendiğini ifade edebiliriz.

Anahtar kelimeler: Bulgar Ortodoks Kilisesi, Din-Siyaset İlişkisi, Ulusal Kimlik, Dış Politika, Konstrüktivizm

ABSTRACT

This study aims to reveal the influence of the Bulgarian Orthodox Church on national identity and foreign policy through a constructivist perspective. The definition of minorities on the basis of religious communities within the framework of the Ottoman millet system paved the way for the churches in the Balkans to continue their existence as influential actors in social and political spheres. In this context, the Bulgarian Orthodox Church played a decisive role in shaping national identity through its struggle for independence from the Greek Orthodox Patriarchate. During the Balkan Wars, the Bulgarian Kingdom actively utilized the Church as a tool of identity politics. Moreover, until the Second World War, the Church functioned as an instrument of the expansionist foreign policy and remained an effective component of the state mechanism. The study examines the historical periods in which the Church was

influential in identity production within the state apparatus, and how this influence reflected on foreign policy. Between 1946 and 1991, during the Communist regime, the Church's role was largely restricted. In the post-Cold War era, it regained legitimacy as both a religious and national symbol, and debates on democratization in Bulgaria enabled the Bulgarian Orthodox Church to re-emerge as a notable actor. In conclusion, we can state that with the new developments in the post-Cold War Balkans, the Bulgarian Orthodox Church has assumed an effective role in the production of identity and foreign policy in line with regional interests.

Keywords: Bulgarian Orthodox Church, Religion and Politics, National Identity, Foreign Policy, Constructivism

GİRİŞ

Balkanlar, etnik ve dini çeşitliliğiyle Avrupa'dan farklı bir ulus-devletleşme süreci yaşamıştır. Bu bağlamda, dinin toplumsal yapılar ve siyasal süreçlerle ilişkisi, çok katmanlı kimliklerin oluşmasına ve tarihsel kırılmalara yol açmıştır. Bulgar Ortodoks Kilisesi, bu süreçte ulusal kimliğin inşasında ve dış politikanın şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Zaman içerisinde Rum Ortodoks Kilisesi'ne karşı verilen mücadeleyle birlikte, Bulgar Ortodoks Kilisesi kimlik taşıyıcı bir karaktere bürünmüştür. Öte yandan, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Bulgar Ortodoks Kilisesi, yayılcı dış politikanın meşruiyet kaynağı hâline gelmiştir. Kültürel kimliğin zamanla yayılcı politikalara zemin hazırlaması, II. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir.

Bulgar Ortodoks Kilisesi, savaş dönemleri öncesi ve sonrası devlet aygıtıyla yakın ilişkiler kurarak, dış politikanın meşrulaştırıcı ve destekleyici bir unsuru haline gelmiştir. Buna karşın, 1946-1991 yılları arasındaki Komünist dönemde dinin kamusal alandaki etkisinin sistematik olarak sınırlandırılması, Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin rolünü büyük ölçüde zayıflatmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise dinin kamusal alandaki yeniden yükselişi ve ulusal kimlik tartışmalarının ivme kazanması, Bulgar Ortodoks Kilisesi'ni yeniden önemli bir toplumsal ve siyasi aktör konumuna getirmiştir. Bu bağlamda çalışma, Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin kimlik üretimindeki tarihsel rolünü ve bu kimliğin dış politikaya nasıl yansıdığını konstrüktivist bir perspektif üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Kültürel ve kimliksel varlıklarını koruyabilen Balkan halklarına bakılacak olursa; Bulgarlarda ulusçuluk akımı Yunan ve Sırp'lardan daha geç oluşmuştur. Bu nedenden dolayı Bulgar din adamları ve milliyetçileri tarafından "Millet sistemi" eleştirilmeye başlanmıştır. Diğer yandan Balkanlar'daki Bulgar Kiliselerinin, Yunan Ortodoks Kilisesine bağlı olmasına paralel olarak Bulgarca yerine Rumcanın, Bulgar yerleşimlerinde yaygın hale gelmesi en çok eleştirilen bir diğer durum olarak öne çıkmaktaydı (Hupchick, 2001, ss. 144-147).

Balkanlarda yükselen ulus-devlet tahayyüllü, zamanla dini ve kültürel motifler zemininde milliyetçilik olgusunu tetikleyerek dönüştürmüştür. Bu süreçte Balkan devletlerinde görülen en temel olgu, dini kimliklerin kademeli olarak mili kimliklere dönüştürülmesinde yatmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde dini kimliklerin ön planda olması; Balkanlarda Yunan-Ortodoks kilisesini diğer Slav halkları üzerinde etkili bir kuruma dönüştürüyordu. Balkan halkları, bölgede gelişen ulusçuluk fikirlerinin etkisiyle bu süreçte kendi milli benliklerini önce kilise içerisinde daha sonra Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmanın yollarını

aramışlardır. Nihai olarak kimliklerin yüzyıllar içerisinde muhafazası ve dönüşümünde, din faktörün yerine modernleşme ile birlikte milliyetçilik ön plana çıkmaktaydı (Türbedar, 2020, ss. 79-90).

Bulgaristan'ın devlet düzeyinde kimlik ve azınlık politikaları hem Komünist rejim öncesinde hem de sonrasında farklı şekillerde uygulanmıştır. Bulgaristan'ın uyguladığı bu politikalar iki ayrı evrede incelenebilir: İlki, Bulgar milli devletinin oluşumu sırasında aşırı Bulgar milliyetçiliğinin ve Slav-Ortodoks inancının öne çıkarılmasıdır. İkinci olarak, 1878 ile 1946 yılları arasında, dini ve milli retoriğin beraber kullanıldığı ve azınlıkların göçe ve asimilasyona zorlandığı bir dönemdir. Bu politikaların altında yatan, yeni Bulgar ulus-devletinin kimlik inşası; aynı zamanda azınlık grupların statüsünü ve demografik yapıyı şekillendirmiş, etnik homojenleşmeyi hedefleyen bir strateji olarak öne çıkmıştır. Bu strateji bir yönüyle Bulgar kültürel kimliğinin yüzyıllardır, Rum Ortodoks Kilisesinin gölgesinde kalmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Karpat, 2012, ss. 15-58).

Bu çalışmanın teorik arka planını oluşturan Konstrüktivist yaklaşım, dış politikanın yalnızca maddi güç dengeleri ya da çıkar hesaplarıyla değil, devletlerin tarihsel deneyimleri, kimlik algıları ve paylaştıkları kolektif normlarla şekillendiğini savunmaktadır. Bu çerçevede, Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin ulusal kimliğin inşasına katkısı ve bu kimliğin dış politika etkisi ortaya konulacaktır.

TEORİK ÇERÇEVE VE TARİHSEL ARKA PLAN

Konstrüktivist teori, uluslararası ilişkilerde aktörlerin davranışlarını yalnızca maddi çıkarlar ve güç dağılımı üzerinden değil; kimliklerin ve sosyal normların etrafında şekillendiği kolektif anlamlar üzerinden de açıklamaktadır. Bu yaklaşım, devletlerin dış politika uygulamalarını yalnızca rasyonel çıkar maksimizasyonu yoluyla değil, geçmişte oluşmuş kimlikler ve “öteki” algıları üzerinden şekillendirdiklerini öne sürmektedir (Wendt, 1992; Checkel, 1998).

Kimlik, konstrüktivist teorinin merkezinde yer almaktadır. Devletlerin “kim oldukları”, yani kendilerini nasıl tanımladıkları, doğrudan dış dünyaya karşı tutumlarını ve “öteki”ni nasıl algıladıklarını etkilemektedir (Hopf, 2002). Ulusal kimlikler yalnızca iç politikada değil, dış politikada da önemli bir rol oynamaktadır. Kimlikler sabit yapılar değildir; sosyal pratikler ve kültürel semboller aracılığıyla sürekli olarak yeniden inşa edilen yapılardır (Zehfuss, 2002).

Dini kurumlar bu kimlik oluşturma süreçlerinde önemli bir role sahip olabilir. Özellikle milli kimlikle özdeşleşmiş kiliseler, ulusal anlatıların ve dış politika yönelimlerinin taşıyıcısı hâline gelebilir. Ortodoks Hristiyanlık ile milliyetçiliğin iç içe geçmesi, Balkanlar'da ulus-devlet oluşum sürecini yalnızca siyasal değil, aynı zamanda kültürel ve dini açılardan da etkilemiştir. Ortodoks kiliseler, yalnızca dini otoriteler değil; etno-dinsel kimlikleri taşıyan ve uluslararası ilişkilerde sembolik güç unsurları olarak işlev gören kurumlardır.

Bu bağlamda, Bulgar Ortodoks Kilisesi gibi kurumlar, ulusal kimliğin inşasında etkili olmakla kalmaz; dış politika uygulamalarında da normatif bir temel oluşturabilir. Ortodoks kimliğin Slav kardeşliği vurgusuyla yeniden üretilmesinin yanı sıra, komşularla kurulan ilişkilerde dini farklılıkların kullanılması, dış politika açısından belirleyici olabilir. Bu tür kimlik tasarımları, “öteki” imgeleri inşa ederek dış politikanın sınırlarını çizebilir ve özellikle tarihsel hafıza ile kültürel bağlar etrafında şekillenen dış politika eğilimlerini anlamada büyük önem taşır (Subotić, 2016). Sonuç olarak,

konstrüktivist teori, sosyal yapıların (din, dil, kültür vb.) dış politikadaki belirleyici rolünü vurgular. Bu nedenle dini kurumlar yalnızca tarihsel değil; günümüz dış politikasında da önemli aktörler olarak ele alınmalıdır.

Bizans İmparatorluğu, Ortodoks Kilisenin dini söylemleri ile geniş bir Balkan coğrafyasında egemenliğini pekiştirmiştir. Balkan halklarının üzerinde işlevsel bir otorite kurulmasına yarayan Ortodoks Kilisesi, tarihin eski dönemlerinden beri siyasi bir aktör gibi hareket etmektedir. Bizans'ın bu süreçte izlediği teopolitik stratejisi diğer Balkan halklarını gölgede bırakmıştır. Bizans İmparatorluğunun dini argümanları kullanması diğer toplulukları ve bilhassa Bulgar Hanlığını zamanla rahatsız etmiştir. Ortodoksluğun Bizans kültürü ile şekillenmesi kültürel noktada Balkan halklarını otonom kilise kurma siyasetine yönlendirmiştir. Zamanla bölgedeki siyasi güç mücadelelerinden yakinen etkilenen Bulgar Hanlığı, bağımsız bir patrikhane arayışa girmiştir. İstanbul Patrikhanesi bu dağılım sürecini fark etmesine rağmen tam bir çözüm bulamamıştır (Bulgar Ortodoks Patrikliği, 2025).

Papalık temsilcilerinin ve Doğu Patriklerinin 4 Mart 870 yılında bir araya geldiği İstanbul Konsülünde Bulgar Patrikhanesi özerk bir kilise yapısı elde etmiş olmasına rağmen bu süreç 927 yılına kadar askıda kalmıştır. Bulgaristan ile Bizans arasında yaşanan 913-927 yılları arasındaki savaşı kazanan Bulgarlar, kendi kiliselerinin bağımsızlığını teyit ettirmiştir Bulgar Ortodoks Patrikliği, 2025). Bu tarihten itibaren Bulgar Patrikhanesi ve Kilisesi otosefali kavramı çerçevesinde kendi özgürlüğünü kazanmıştır (Demirci, 2025).⁶

Bulgar Ortodoks Patrikliği otosefali hakkını elde etmiş olmasına rağmen Rum Ortodoks Kilisenin derin tesirlerinden kurtulamamıştır. Bu otonom yapı uzun yıllar daha çok prosedür gereği olarak kalmıştır. Uzun yıllar Slav-Ortodoks tesirinde kalan Bulgar toplumu siyasi bağlamda zaman zaman Bizans İmparatorluğu ters düşmüştür. Belirli aralıklarla İstanbul'a sefer düzenleyen Bulgar Hanları, sadece askeri mahiyetle hareket etmemiş aynı zamanda Ortodoksluğun dini merkezine doğru siyasi bir yolculuk hedeflemişlerdir (Todorov, 1979, ss. 15-24).

Öte yandan Ortodoksların teopolitik bir merkezi olan İstanbul, tarih boyunca diğer ulus ve milletler için de bir siyasi çekim noktası olmuştur. İstanbul'un jeostratejik ve jeokültürel konumu Doğu'dan gelen her türlü ticari, teknik, ilmi ve dini birikimi Batıya aktarırken yüzyıllar içerisinde Balkan coğrafyasını önemli etkileşim noktası haline getirmiştir. Bu doğal süreç şehirler ve kültürler arasında İstanbul'u Balkanlar'daki dini akımları etkileyen en önemli şehir olma konumuna getirmektedir. Bizansla yapılan savaşlar neticesinde dini etkileşimin de arttığı da görülmektedir. Bizans İmparatorluğu ile Balkan halkları arasında olan gerçekleşen bu savaşlardan sonra ortaya çıkan tahribat yeni dini yönelişlerin önünü açmıştır. Savaş esirleri bu süreçte Hristiyanlık bilgisini Balkan halklarına aktarmasıyla Slav-Ortodoks kültürünün vücut bulmasına zemin hazırlanmıştır (Pavlov, 2008, ss. 45-47).

Bizans İmparatorluğu ile Bulgar Hanlıkları arasındaki mücadele siyasi ve kültürel yapının yanı sıra dini yaşantıyı önemli ölçüde belirlemiştir. Öte yandan bu süre zarfında Balkanlar'da köklü bir geçmişi olan

---

⁶Kendi başlarına bağımsız karar alabilen kiliseler, zamanla otosefal kavramıyla özdeşleştirilmiştir. Bu kiliseler bir devletin tamamını, belirli bir bölgesini veya şehri kapsayabilir. Otosefal statüsü, bir bölgenin nüfus yapısı, Ortodoks kilise kültürü ve tarihsel mirasıyla doğrudan ilişkilidir. Günümüz Ortodoks inancı içerisinde toplam 14 otosefal kilise bulunmaktadır. Bunlar şu şekildedir: Arnavutluk, Antakya (Türkiye), Bulgar, Çekoslovakya, Gürcistan, İstanbul (Türkiye), İskenderiye (Mısır), Kıbrıs, Kudüs, Moskova (Rusya), Sırp, Rumen, Polonya ve Yunan kilisesi.

Bogomil Hareketi Ortodoks Kilisesine ve siyasi otoriteye karşı muhalif bir yapıya kavuşarak, şehirlerden dağlara çekilmiştir. Bogomil Hareketinin dini düşünce yapısı siyasi otoritelerle problemlidir. Hem Bizansla hem de Bulgar Knezlikleri ile çatışmalar yaşayan bu grup, doğaya yönelerek dini inançlarını muhafaza etme yolunu tutmuştur. Bulgar Knezliklerinin devlet sistemi içerisinde yer bulamayan Bogomiller sahip olduğu yaşam felsefesi ile kilise tarafından da dışlanmıştır (Kayapınar, 2017, s. 125).

Tarih boyunca güç mücadelesinin merkezinde yer alan kiliseler, devlet ve toplum arasında bir meşruiyet kaynağı olarak görülmektedir. Diğer yandan Bulgar Ortodoks Kilisesi, Rum Ortodoks Kilisesinin baskısı altında yüzyıllarca faaliyet yürütmek zorunda kalmıştır. Bu durum Bulgarların, dini ritüellerini ve yaşama biçimlerini derinden etkilemiştir. Osmanlı hakimiyeti döneminde kendi dini yaşayışlarına ve kültürlerine sahip çıkan Bulgar din adamları, Rum Ortodoks Kilisesine karşı yayınlar yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda Paisy Hilendarskinin yazdığı eserler kültürel ve dini açıdan Rum Ortodoks kilisesine bir tepki niteliğindedir (Klasanova ve Gornenski, 1958, s. 84).

Balkanlar'daki ulusçuluk hareketleri Osmanlı'nın bölgedeki siyasetine binaen Avrupa'ya nazaran geç gelişmiştir. Balkanlar'daki ulusçuluk hareketleri Avrupa'daki süreçlerden daha farklı yollardan geçmiştir. Avrupa'daki Fransız modeli; ulusu vatandaşların ortak idaresi temelinde tanınmasına rağmen, Balkanlar'daki ulusçuluk hareketleri ise genel manada kültür, dil ve tarih temelinde gelişme göstermiştir. Fransız modeli, ulus-devlet sürecini siyasal olarak tamamlamış olarak kabul edilirken, Balkan halkları bu sürecin dışında tanımlanmıştır. Bu durumun nedeni ise Balkan uluslarının kültürel-ulusçuluk düzeyinden siyasal vatandaş temelli ulusçuluk sistemine geçmelerindeki engellerdir Taştan, 2013, s. 404).

Hristiyan Bulgarların 18. ve 19. yüzyıldaki ulusal bağımsızlık faaliyetlerinin tümüne, Bulgar kaynaklarında "Vızrajdane" (Uyanış) kavramı kullanılmaktadır. Osmanlı idaresindeki Bulgarlar için bağımsızlık sürecinde kilise merkezi bir rol oynamıştır. Helenlerden bağımsız bir kilise kurma mücadelesine giren Bulgarlar, aynı zamanda kendi dillerini ve kültürlerini korumanın önemini de vurgulamışlardır. Bu düşüncenin ilk temsilcilerinden biri, Keşiş Paisiy Hilendarski'dir. Hilendarski, 1762 yılında yazdığı "Slav-Bulgar Tarihi" adlı eseriyle Bulgar milliyetçiliğinin temellerini atmıştır. Bu eserde, Bulgar tarihinin geçmişteki altın çağlarını anlatarak yeni bir milli bilinç oluşturmayı hedeflemiştir. Paisiy'nin bu çalışmayı kaleme almasındaki en önemli amaçlardan biri, "bazı Bulgarların Helen Kilisesi'nin kültürü ve etkisi altında kendi milli kimliklerini unutmaları" sorununa dikkat çekmektir (Tuğlacı, 1984, s. 58).

Bulgar aydınları, kilisenin bağımsızlık mücadelesinde siyasi bir araç olabileceğini fark ederek Yunan Ortodoks Kilisesi'nden ayrı bir kilise kurma girişiminde bulunmuşlardır. Nitekim 1870 yılında İstanbul'da Sultan Abdülaziz'in onayıyla Bulgar Eksarhlığı kurulmuştur. Bu dönemde Balkanlar'da yükselen milliyetçilik hareketleriyle paralel olarak Ortodoks Kilisesi içinde de ciddi ayrışmalar baş göstermiştir (Karpat, 2012, s. 37). Bulgar Kilisesi'nin bağımsızlığını kazanması, Avrupa devletleri ve Rusya'nın Bulgaristan'a olan ilgisini artırmıştır. Hem Rum Ortodoks Kilisesi'ne hem de Osmanlı Devleti'ne karşı halkı mobilize edebilecek yeni bir dini-siyasi yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapının merkezinin İstanbul'da bulunması, dini bağımsızlık ile siyasi bağımsızlık hedeflerinin aşamalı olarak gerçekleştirileceğine işaret etmektedir (Hupchick, 2001, ss. 208-210). Diğer yandan, 1870 yılında Avrupa'dan gönderilen İncil'lerin yanı sıra "Bılgarska Revulutsiya" (Bulgar İsyanı/Devrimi) adlı

kitapçıkların da bulunması, Bulgaristan'ın dini ve siyasi alanlarda Rusya dışındaki aktörlerden de destek gördüğünü ortaya koymaktadır.

Öte yandan Osmanlı Devleti, Osmanlılık kimliği üzerinden Balkanlar'daki azınlıkların bağımsızlık süreçlerini durdurmaya çalışsa da bu strateji 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları ile kesintiye uğramıştır. Bu durum çok boyutlu olarak irdelenmelidir. 19.yy sonralarına doğru Balkan uluslarının kendi aralarındaki rekabeti, bölgedeki milliyetçiliğin körüklenmesinde etkili olmuştur. Sırbistan ve Bulgaristan'daki kimlik tabanlı kültürel milliyetçiliğin gelişiminde kilisenin faaliyetleri ve Rusya'nın bölgedeki faaliyetleri dikkate alınmalıdır. Ayrıca İstanbul'daki Rus Büyükelçisi'nin bu bağlamda Osmanlı içişlerine de müdahil olma isteği dikkat çekmektedir (Glenny, 2001, ss. 124-138).

BULGAR ORTODOKS KİLİSESİNİN İÇ VE DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ

Bulgar Ortodoks Kilisesi, belirli dönemlerde devlet kimliği ile bütünleşse de, ayrışmaların yaşandığı zaman dilimleri de olmuştur. Krallık döneminde siyasi tartışmaların merkezinde yer alan Bulgar Kilisesi, Çiftçi Stamboliyski Hükümeti ile birçok kez karşı karşıya gelmiştir. Çiftçi Partisi'nden başbakan seçilen Stamboliyski, iç politikada reformlar yapmayı hedeflemiştir. Bu reform sürecinde, Başbakan Stamboliyski, Bulgar Kilisesi ve eğitim konularında bazı değişiklikler gerçekleştirmiştir (Crampton, 2007a, s. 136).

- Bulgar Alfabesinin yenilenmesi çalışmaları.⁷
- Okul müfredatlarından din eğitiminin azaltılması.
- Kilise arazi ve mülkiyetleri, Çiftçi Partisi Hükümetinin toprak reformu kapsamına alınması.
- Sofya içerisindeki Kutsal Kilise Meclisi, Tarım Enstitüsüne dönüştürülmüş.⁸

I. Dünya Savaşı sonrasında Bulgaristan Komünist Partisi tek başına iktidar olmayı hedeflerken, köylülerin desteğiyle iktidara gelen Çiftçi Partisi seçimleri kazanmıştır. Demokratlarla koalisyon hükümeti kuran Aleksandır Stamboliyski, komünistlerle ve diğer siyasi gruplarla her alanda çatışacağı bir sürece girmiştir. Bu dönemde, Makedon grupların eylemleri de hükümeti iç ve dış politikada zorlamaktadır. 1919-1925 yılları arasında, siyasi partilerin şiddetli muhalefeti ve rekabeti ülkedeki sosyal barışı tehdit eder hale gelmiştir. Bu sürecin en trajik olayı, Bulgaristan siyasi tarihinin en kanlı suikastı olarak kayda geçen Sveta Nedelya Kilisesi saldırısıdır (Pavlova, 2023). Bu terör eylemine giden yol, Bulgar Komünist Partisi'nin siyasi alandan dışlanmasıyla başlamıştır.

Stamboliyski hükümetinin darbeyle devrilmesinin ardından iktidara gelen Aleksandır Tsankov, komünistlerle uzlaşma aramış ancak onların Sovyet Rusya'dan gelen direktiflerle hareket etmeye devam etmesi üzerine sert önlemler almıştır. 1923 Eylül'ünde komünistlerin hükümete karşı başlattığı ayaklanma, kısa sürede bastırılmıştır. Bunun üzerine hükümet, iç ve dış güvenliği önceleyen yasalar çıkarmış, Bulgar Komünist Partisi'nin mal varlıklarına el koymuş ve partiyi kapatmıştır. Bu durumu kabullenmeyen komünistler, siyasi hedeflerine ulaşmak için radikal eylemlere yönelmişlerdir. 16 Nisan 1925'te, Kral III. Boris, siyasi parti temsilcileri ve üst düzey bürokratların katıldığı bir cenaze töreninin

⁷ Kilise temsilcileri ve Bulgar Bilimler Akademisi bu konuda yenilik taraftarı değildir.

⁸ Bu kilise Rila Manastırına taşınmak zorunda kalmıştır.

ardından, Sofya'daki Sveta Nedelya Kilisesi'ne düzenlenen bombalı saldırı, Bulgaristan tarihinin en büyük terör eylemlerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Bu terör saldırısından II. Dünya Savaşının sonuna kadar Bulgar Ortodoks Kilisesinin, kamuoyunu ve hükümetleri etkileme gücünün belirli oranda arttığını söyleyebiliriz. Bu süreçte komünistler dışlansa da SSCB'nin etkisi ile Soğuk Savaş döneminin iç ve dış politikasında Kilise eski gücünü yitirecektir (Crampton, 2007b, s. 13-30).

Öte yandan 1946-1990 yılları arasında iktidarda kalan Bulgar Komünist Partisi (BKP), yalnızca siyasi ve ekonomik alanlarda değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve dini alanlarda da kendi ideolojik yaklaşımlarını dayatmıştır. Devletin ateizmi ve sosyalizmi teşvik etmesi nedeniyle Bulgar Ortodoks Kilisesi, BKP'nin politikalarından rahatsızlık duyuyordu. Devletin dini bir eğiliminin olmaması, Ortodoks Bulgarlar arasında kültürel bir yozlaşmaya yol açmıştır. Komünist yönetim, Karl Marx, Friedrich Engels, V. İlyiç Lenin ve Joseph Stalin'in din hakkındaki görüşlerini devlet okullarındaki eğitim müfredatına dahil etmişti. Bu süreçte rejim, ateist ve Sovyet yanlısı bir nesil yetiştirmeye çalışırken, Kilise'nin görüşlerine sıkı bir sansür uyguluyordu. Bu durumdan rahatsız olan Ortodoks Bulgarlar, dini inançlarını ve kültürel pratiklerini gizlice sürdürmek zorunda kalmıştır. Rejimin ideolojik dayatmaları, hem din adamlarını hem de dini eğitim almak isteyen gençleri pasif bir konuma itmiştir. Din olgusunu toplumsal yaşamdan tamamen çıkarmayı hedefleyen BKP yönetimi, bu dönemde sosyalizmi ve ateizmi yaygınlaştırmak için çeşitli sosyal ve kültürel politikalar izlemiştir. BKP'nin bu politikaları sonucunda Bulgar Ortodoks Kilisesi, 1946-1990 yılları arasında hem iç hem de dış politikadaki etkisini büyük ölçüde kaybetmiştir (Daskalov, 2011, ss. 275-297).

1980'lerde, ünlü "Slav-Bulgar Tarihi" adlı eserin Zograf Manastırı'ndan çalınması, kilise ile Bulgar devleti arasında bir iade tartışması başlatmıştır. Zograf Manastırı, bugün Yunanistan sınırları içinde yer aldığından, bu tarihî eserin çalınması aynı zamanda Bulgaristan ve Yunanistan arasında diplomatik bir krize yol açmıştır. Kilise temsilcilerinin ısrarlı talepleri, 1998 yılında Cumhurbaşkanı Petır Stoyanov döneminde sonuç vermiş ve eser Yunanistan'a iade edilmiştir. Zograf Manastırı, Bulgar Kilisesi tarihinde Paisiy Hilendarski'nin Slav-Bulgar Tarihi eserine yazdığı yer olarak büyük önem taşımaktadır. Bu iade sürecinin çözülmesi, din-devlet ilişkileri açısından çok boyutlu ve önemli bir gelişme olarak kayda geçmiştir. Liberal-demokrat bir lider olan Petır Stoyanov, komünist dönemin din karşıtı siyasetinin yerine, geçmişle yüzleşmeyi terich etmiştir. Bu politik adım 90'ların sonunda sosyalist kanadı iç politikada daha etkisiz hale getirmiştir ("Slav-Bulgar Tarihi neden iade edildi?", 2025).

Demokrasiye geçiş sürecinde Bulgar Ortodoks Kilisesi, yeni anayasa çalışmalarında ülke kamuoyunu etkileyen önemli bir aktör haline gelmiştir. Bu dönemde Demokratik Güçler Birliği (DGB), kilise konusunda liberal bir tutum benimserken; Bulgar Sosyalist Partisi (BSP) ise eski etkisiz kilise düzeninin devamını savunan bir politika izlemiştir. Sürecin iç politika boyutunda, Cumhurbaşkanı Jelyu Jeleu ile kilise tartışmalarına giren Başbakan Filip Dimitrov, parti içindeki görüş ayrılıklarını yönetmekte başarısız olmuştur. Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin (HÖH) dış desteğiyle ayakta kalmaya çalışan DGB hükümeti, iç politikadaki bu çatışmaların etkisiyle kısa sürede iktidardan düşmüştür. Hem Cumhurbaşkanlığı hem de Başbakanlık makamlarının DGB'nin kontrolünde olmasına rağmen, bu durum siyasi bir avantaja dönüştürülememiştir. Jeleu ile Dimitrov arasındaki örtülü rekabet, DGB'ye önemli zarar vermiştir. Partinin daha fazla yıpranmasını engellemek isteyen idealist ve entelektüel kesim, DGB'nin meclisteki etkinliğini koruyarak ülkedeki reform hareketlerine öncülük etmesini sağlamıştır (Crampton, 2007, ss. 204-207). Diğer yönden BSP'nin 90'ların sonuna kadar Kilise üzerinde örtülü

etkisi devam etmiştir.

Din-devlet ilişkileri bağlamında önemli bir gelişme, 2002 yılında Cumhurbaşkanı Georgi Pırvanov tarafından imzalanan Dinler Yasası olmuştur. Bu yasa, kilise temsilcileri ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının protestolarına konu olmuştur. 2002 Dinler Yasası'na yönelik eleştiriler özellikle "devletin resmi dini" kavramını tartışmaya açması üzerinde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte, yasanın Hristiyan topluluklar dışındaki dini gruplara sistemde kayıt olma hakkı tanınması dikkat çekici bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu düzenleme, kilise temsilcileri tarafından aşırı özgürlükçü ve liberal bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir ("Dinler Yasası", 2003).

Diğer yönden AB üyelik sürecinde dini grupların resmi olarak tescil edilmesi, Bulgaristan'ın AB ilerleme raporlarında olumlu bir etki yaratmıştır. Ancak 2002 Dinler Yasası'nın azınlık dini gruplara bu hakkı tanınması, kiliseler arasında tartışmalara yol açmıştır. Ortodoks Kilisesi'nin bir kısmı bu liberal düzenlemeyi protesto etmiştir. Söz konusu yasa, Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) ve Başmüftülük tarafından olumlu karşılanmakla birlikte, iki başlı müftülük sorununu kökten çözemediği görülmüştür (Hüseyinoğlu ve Emin, 2021, ss. 247-287). Örneğin, Bulgar Komünist Partisi döneminde atanan Başmüftü Nedim Gencev'in makamına dönme yönündeki başvurusunun Sofya Yüksek Temyiz Mahkemesi tarafından 12 Mayıs 2010 tarihinde kabul edilmesi, iki başlı müftülük sorununu yeniden gündeme getirmiştir. Bu belirsizlik, ülkedeki Türk ve Müslüman azınlığın dini temsiliyeti açısından potansiyel bir kriz riski oluşturmaktadır ("Bulgaristan'da Müslüman Olan Her Yer", 2025).

Kültürel kimlik ve dış politika bağlamında, Ortodoks Kiliseleri arasındaki ilişkilerin devletlerarası ilişkilere yansıdığı gözlemlenmektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın anma törenleri kapsamında Bulgar ve Rus Ortodoks Patrikleri, her yıl 3 Mart'ta ortak ayin düzenlemektedir. 2018 yılında Şipka Törenleri'ne katılan Rus Patriği Kiril'in yaptığı politik açıklamalar önemli bir diplomatik krize yol açmıştır. Patriğin, "Bulgaristan'ı Osmanlı egemenliğinden kurtaran milletin Ruslar olduğu" ve "Bulgaristan'ın mevcut tutumunun Rus-Bulgar dostluğuna zarar verdiği" yönündeki ifadeleri tepki çekmiştir (Bulgaristan ve Rusya Patrikleri, 2025). Bulgaristan Cumhurbaşkanı Rumen Radev, bu açıklamaları politik bulduğunu belirterek, dini liderlere bu tür bir tutumun yakışmadığını ifade etmiştir. Radev ayrıca, Kiril'in söylemlerinin iki ülke ilişkilerine katkı sağlamayacağını vurgularken, 3 Mart'ın ortak bir bayram olduğunu ve Bulgaristan'ın Rusya'ya minnettarlığını koruduğunu özellikle belirtmiştir. Bu kriz, Rusya'nın Balkanlar'daki teopolitik stratejisinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda, Rus Ortodoks Patrikhanesi'nin diğer Ortodoks Kiliseleri üzerinde hegemonya kurma çabasının bir parçası olarak görülmektedir (Cumhurbaşkanı Radev, 2025).

SONUÇ

Bu çalışma, Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin tarihsel süreç içerisinde Bulgaristan'ın iç ve dış politikaları üzerindeki etkisini konstrüktivist bir perspektiften analiz etmeyi amaçlamıştır. Araştırmanın bulguları, Kilise'nin ulusal kimliğin inşasından dış politika kararlarına kadar çok yönlü bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Osmanlı millet sistemi döneminde Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne karşı verilen bağımsızlık mücadelesi, Bulgar Ortodoks Kilisesi'ni ulusal kimliğin önemli bir taşıyıcısı haline getirmiştir. Bu süreçte Kilise, yalnızca dini bir kurum olarak değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel bir aktör olarak da faaliyet göstermiştir. Balkan Savaşları ve sonrasında Bulgar Krallığı, Kilise'yi yayılmacı

politikaların meşruiyet kaynağı olarak kullanmış; bu durum, Kilise'nin devlet mekanizması içerisindeki etkisini artırmıştır. Komünist rejim döneminde (1946-1991) Kilise'nin etkisi büyük ölçüde sınırlandırılmış olsa da, Soğuk Savaş sonrası dönemde, demokratikleşme süreçleriyle birlikte yeniden toplumsal ve siyasi bir aktör olarak öne çıkmıştır. Özellikle ulusal kimlik tartışmalarının yoğunlaştığı bu dönemde, Kilise'nin dini ve kültürel mirası, Bulgaristan'ın bölgesel politikalarında etkili bir araç haline gelmiştir. Günümüzde Bulgar Ortodoks Kilisesi, hem iç politikada kimlik inşasının bir parçası olarak hem de dış politikada, özellikle Rusya gibi diğer Ortodoks devletlerle olan ilişkilerde, sembolik bir rol oynamaktadır. Örneğin, 3 Mart anma törenleri gibi etkinlikler, Kilise'nin tarihsel hafızayı canlı tutma ve dış politika söylemlerini şekillendirme konusundaki etkisini gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak, Bulgar Ortodoks Kilisesi tarih boyunca Bulgaristan'ın siyasi ve kültürel hayatında merkezi bir konumda yer almıştır. Konstrüktivist teori çerçevesinde değerlendirildiğinde, Kilise'nin ulusal kimlik ve dış politika üzerindeki etkisi; sosyal normların ve kolektif anlamların devlet davranışlarını nasıl şekillendirdiğine dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Gelecekte de Bulgar Ortodoks Kilise'nin, özellikle Balkanlar'daki dinamikler ve bölgesel gelişmeler bağlamında, bu rolünü sürdürmesi beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- Ali Hüseyinoğlu ve Hayri Emin. (2021). Post-komünist süreçte Başmüftülük ve Bulgaristan Türklerinin dinî hürriyetleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, s. 247–287.
- Ayşe Kayapınar. (2017). Bulgarların Balkanlara göçü ve Tuna Bulgar devleti. B. A. Gökdağ & O. Karatay (Ed.), *Balkanlar El Kitabı I. Cilt* (s. 125). Akçağ Yayınları.
- Checkel, J. T. (1998). The constructivist turn in international relations theory. *World Politics*, 50(2), 324–348. <https://doi.org/10.1017/S0043887100008133>
- Cumhurbaşkanı Radev: Dini önder olarak gelen Patrik Kiril, siyasetçi olarak ayrıldı. (2025, 7 Nisan). <https://bnr.bg/tr/post/100944669/cumhurbaskani-radev-dini-onder-olarak-gelen-patrik-kirill-siyasetci-olarak-ayrildi>
- D. Klasanova & N. Gornenski. (1958). *Hristomatiya po Bilgarska İstoriya*. Dirjavno İzdatelstvo, Narodna Prosveta.
- Demirci, K. (2025). Ortodoksluk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ortodoksluk>
- Dennis P. Hupchick. (2001). *The Balkans*. Palgrave Macmillan.
- Dinler Yasası. (2003). <http://synpress-classic.dveri.bg/03-2003/Jelev.htm>
- Erhan Türbedar. (2020). *Balkanlarda Siyaset*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Hopf, T. (2002). *Social construction of international politics: Identities & foreign policies, Moscow, 1955 and 1999*. Cornell University Press.
- Karpat, K. H. (2012). *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*. Timaş Yayınları.
- Leustean, L. N. (2014). *Eastern Christianity and politics in the twenty-first century*. Routledge.

- Misha Glenny. (2001). *Balkanlar 1804–1999: Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler* (M. Harmancı, Çev.). Sabah Kitapları.
- Nikolay Todorov. (1979). *Bulgaristan Tarihi* (V. Ataman, Çev.). Öncü Kitabevi.
- Pars Tuğlacı. (1984). *Bulgaristan ve Türkiye-Bulgaristan İlişkileri*. Cem Yayınevi.
- Plamen Pavlov. (2008). *100 Nešta, Koito Tryabva Da Znaem Za İstoriyata Na Bulgariya- Praistoriya, Antiçnost, Srednovekovie*. Svetovna Biblioteka EOOD.
- R. J. Crampton. (2007). *Bulgaristan Tarihi*. Jeopolitika Yayınları.
- Roudometof, V. (2001). *Nationalism, globalization, and orthodoxy: The social origins of ethnic conflict in the Balkans*. Greenwood Publishing Group.
- Roumen Daskalov. (2011). *Debating past: Modern Bulgarian history: From Stambolov to Zhivkov*. Central European University Press.
- R. J. Crampton. (2007). *Bulgaristan Tarihi*. Jeopolitika Yayınları.
- Rojdestvo Hristovo Manastırı'ndaki 3 Mart ayini. (2025, 7 Nisan). https://bnr.bg/tr/post/100940939?page_1_4=17638
- Slav-Bulgar Tarihi neden iade edildi? (2025, 11 Nisan). <https://www.petarstoyanov.com/zastho-be-varnata-istoriya-slavyanobalga/>
- Subotić, J. (2016). Narrative, ontological security, and foreign policy change. *Foreign Policy Analysis*, 12(4), 610–627. <https://doi.org/10.1093/fpa/orv051>
- Taştan, Y. K. (2013). Balkanlarda ulusçuluk hareketleri. B. A. Gökdağ & O. Karatay (Ed.), *Balkanlar El Kitabı I. Cilt: Tarih* (s. 404). Akçağ Yayınları.
- Türbedar, E. (2020). *Balkanlarda Siyaset*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Veneta Pavlova. (2025). Bulgar tarihinin en kanlı suikasti - Sveta Nedelya katliamının 90. yılı. <https://bnr.bg/tr/post/100546181>
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391–425. <https://doi.org/10.1017/S0020818300027764>
- Yahya Kemal Taştan. (2013). Balkanlarda ulusçuluk hareketleri. B. A. Gökdağ & O. Karatay (Ed.), *Balkanlar El Kitabı I. Cilt: Tarih* (s. 404). Akçağ Yayınları.
- Zehfuss, M. (2002). *Constructivism in international relations: The politics of reality*. Cambridge University Press.

GİRİŞİMCİ PAZARLAMAYI ETKİLEYEN UNSURLARI BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

STUDY TO DETERMINE THE ELEMENTS AFFECTING ENTREPRENEURIAL MARKETING

Prof. Dr. Salih MEMİŞ

Giresun University, Bulancak Kadir Karabaş UBYO, Department of Logistics Management,

Bulancak, Giresun

ORCID NO: <https://orcid.org/0000-0003-1345-3618>

ÖZET

Günümüz gelişen ekonomisiyle beraber işletmeler pazarlama ve girişimcilik konuları üzerine daha fazla yoğunlaşmaları ile pazar oranlarını yükseltme yarışı içerisinde yer almaktadır. Pazar payının yükselmesinde en etkili unsur değişik pazarlama metotları ve iyi iş planları ile idare edilen girişimci iş fikirlerinden oluşmaktadır. İyi bir iş planının meydana gelmesinde gerekli olan pazarlama faaliyetleri yürütülmeden işletmenin başarı elde etmesi mümkün olamayacağı gibi; yoğun pazarlama çalışmalarıyla sürdürülen kötü bir iş planının da başarısızlık ile sonuçlanması kaçınılmazdır. Bu neden ile işletmeler iki alanda da kendilerini geliştirerek istenilen başarıyı elde edebilmektedir. Son zamanlarda girişimcilik olgusu da hem işletmenin rekabet seviyelerinin artmasında, hem de ülkelerin iktisadi gelişim ve kalkınmalarında önemli bir rol üstlenmektedir. Girişimci pazarlama ögesi 1980'li senelerin başlarından itibaren alın yazına girerek son yirmi yıl üstünde de akademik araştırmalar artarak devam etmeyi sürdürmektedir. Pazarlama bilgi sistemiyse ortalama altmış yıl önce alın yazında yerini alarak işletmelerin pazarlama kararları adına bilgi elde etmelerinde, bilgiyi analiz etmelerinde ve bilgiyi sınıflandırmaları süreçlerinde kullanılmıştır. Girişimci pazarlama stratejisini takip eden işletmeler yenilikçi, proaktif, kontrol edilebilir riskleri alan, müşteri odaklı, fırsat odaklı, dengeli kaynak kullanımı destekleyen, değer oluşturan işletmeler olarak ifade edilmektedir. Bu çalışmada girişimci pazarlamayı etkileyen faktörler tespit edilerek bu faktörlerin çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan ENTROPİ yöntemi ile ağırlandırılması yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Girişimci Pazarlama, Pazarlama, ENTROPİ Yöntemi

ABSTRACT

With today's developing economy, businesses are competing to increase their market share by focusing more on marketing and entrepreneurship. The most effective factor in increasing market share is entrepreneurial business ideas managed with different marketing methods and good business plans. Just as it is not possible for a business to achieve success without carrying out the marketing activities required for the creation of a good business plan; a bad business plan carried out with intensive marketing activities is also inevitable to end in failure. For this reason, businesses can achieve the desired success by improving themselves in both areas. Recently, the concept of entrepreneurship has also played an important role in both increasing the competitiveness of the business and in the economic development and progress of countries. The entrepreneurial marketing element has entered the literature since the early 1980s and academic studies on it have been increasing for the last twenty years. The marketing information system has taken its place in the literature approximately sixty years ago and has been used in the processes of obtaining information, analyzing information and classifying information for

businesses' marketing decisions. Businesses that follow entrepreneurial marketing strategies are expressed as innovative, proactive, taking controllable risks, customer-focused, opportunity-focused, providing balanced resource use and creating value. In this study, the factors affecting entrepreneurial marketing have been determined and these factors have been weighted with the ENTROPY method, one of the multi-criteria decision-making techniques.

Keywords: Entrepreneurial Marketing, Marketing, ENTROPY Method

GİRİŞ

Teknolojik değişimin hızlanması dünya genelinde bir değişime sebebiyet vermektedir. Teknoloji ile bilgiye dayalı faydasal üstünlükler rekabeti şekillendirmekte; yeni alanlar meydana gelirken, mevcut sektörler derinlemesine bir yenilenme aşamasından geçmekte; işletmeler daha fazla esnek organizasyon yapılarına doğru dizayn edilmekte; endüstriye yaklaşım biçimi değişmekte; yaygınlaşan rekabet ortamı daha etkin bir politika yürütülmesini gerekli kılmaktadır. Bu değişim alanında biçimlenen yeni endüstriyel değerler, global rekabet ortamında yaşamını sürdürebilmesi için esneklik, hızlı yanıt verebilmek ve yeni teknolojileri kullanabilme kabiliyetini gerekli kılmaktadır (Dereli vd., 2006).

Teknolojik değişimin önemli bir unsuru olan dijitalleşme de işletmeler tarafından önemli bir şekilde üzerinde durulmaya başlamıştır. Özellikle dijitalleşme karmaşık bir pazarlama alanı oluşturmuştur. Bu sebep ile müşteriler daha bilgili hale gelmiş ve daha kişiselleştirilmiş iletişim beklentileri içerisine girmişlerdir. Pazarlama alemindeki bu dijitalleşmenin dinamizmi, klasik pazarlama faaliyetlerini her zamankinden daha karmaşık duruma dönmüş ve bu da pazarlamacıların değişen şartlara cevap vermesi gerektiği manasına gelmektedir. Bu noktada pazarlama yöneticilerinin dijital dönüşümün oluşturduğu fırsatları yakalamada ve meydana getirdiği zorluklarla tehditleri yönetebilmek için pazarlama strateji, politika ve iş davranış, teklif ve süreçlerini önceden hızlı hareket etme, yeniden düşünme ve revize etme gereksinimini ortaya çıkarmıştır.

Girişimci pazarlama, a pazardaki rekabet alanından işletmelerin daha hızlı hareket etme ve konumu güçlü duruma dönüştürme noktasında girişimlere stratejik imkan sunmaktadır (Bachmann vd., 2021). Yaygın rekabet koşullarında işletmelerin müşteri tepkilerine hızlı cevap vermesi, hizmet çeşitliliğini artırması ve varlığını sürdürmesine imkan veren girişimci pazarlama; küçük, orta ve büyük ölçekli işletmeler için bu bağlamda uygun bir pazar anlayışı getirmesine ve müşterilere daha etkili hizmetler vermesine yarar sunan alanlar ve stratejiler meydana getirmesine katkı vermektedir (Alqahtani ve Uslay, 2020).

GİRİŞİMCİ PAZARLAMA KAVRAMI

Girişimci pazarlama, klasik pazarlamayı inovasyon ile birleştiren bir kavramdır. Yeni pazarlara erişerek müşteri gereksinimlerini benzersiz yöntemlerle gidermek adına yenilikçi stratejilere odaklanmaktadır. Ayrıca, rekabet üstünlüğünü elde edebilmek için yeni mamuller geliştirerek pazar değişimlerine hızlı uyum sağlamayı da kapsamaktadır.

Girişimci pazarlamanın tanımına dair alın yazıda iki bakış açısı ön planda yer almaktadır: İlki, girişimci pazarlamayı şirketin niceliksel tarafına vurgu yaparak, küçük ya da yeni girişimler için olan pazarlama şeklinde ifade edilir. İkincisi ise, girişimci bir tavırla yürütülen pazarlama biçiminde ifade ederek girişimci pazarlamanın nitel tarafına vurgu yapılmaktadır. Nitel özellikler (yenilik ile küçüklük), girişimci, risk odaklı, proaktif ve yenilikçi olan pazarlama etkinliklerini destekleyen bir yön olarak görüldüğünden, girişimci pazarlamayı tanımlamaya dair her iki metot da madalyonun iki tarafını temsil eder (Kraus vd., 2010).

Girişimci pazarlama Kraus vd., (2010) tarafından, “Müşterilere değer oluşturmak, iletişim kurma ve sağlamak için müşteri ilişkilerini işletme ve paydaşlarına yarar verecek biçimde idare eden, yenilikçilik, risk alma, öngörülebilirlik özellikleriyle karakterize, mevcut kontrol edilen kaynaklar gözetilmeden yürütülen organizasyonel bir fonksiyon ve süreçler dizisidir.” biçiminde tanımlanmıştır.

GİRİŞİMCİ PAZARLAMAMANIN BOYUTLARI

Morris ve arkadaşları (2002) yaptıkları çalışmada girişimci pazarlamayı yedi boyutta ele almışlardır. Bunlar; proaktiflik, yenilikçilik, hesaplanmış risk alma ve fırsat ile girişimci odaklılıktan oluşmaktadır. Kaynak kaldırıcı boyutu, pazarlama aktivitelerinin geliştirmesine dair tek unsurdur. Müşteri odaklılık ve değer oluşturma, pazar odaklılıktan türetilen ana unsurlardır. Girişimci pazarlamanın yedi boyutu birbiri ile etkileşim halinde olmaktadır. Fakat işletmelerin bu boyutların tamamını kullanması gerekli olmamakta, işletme gereksinimlerine ve geliştirme süreçlerine göre belli bir boyutun uygulanması öne çıkarılabilmektedir (Astuti vd., 2018).

Proaktiflik

Proaktiflik, bir işletmenin yeni girişim aşamasındaki piyasa fırsatları ile nasıl ilişkili olduğu anlamına gelmektedir. Bunu, inisiyatifi ele geçirerek ve "çevreyi biçimlendirmek" için, yani eğilimleri etkileyerek ve talep oluşturmak adına fırsatçılık ile hareket ederek gerçekleştirir. Bir pazar fırsatından faydalanmak adına en uygun strateji ilk girişimi yapanın üstünlüğünü kullanmaktır. İlk girişimde bulunan pazardaki asimetriyi uygulayarak, olağandışı yüksek kazançlar elde edebilir. Bu durum da marka bilinirliğini gerçekleştirmede rakiplerinden daha öne geçebilmesi sağlar (Lumpkin ve Dess, 1996). Girişimciliğin önemli bir boyutu olan proaktiflik, pazarlara ya da sektör geliştirme fırsatlarına girme anlamında, karar verenlerin fırsat avantajlarını önceden görerek fırsatları değerlendirmeleri adına harekete geçme eğilimi olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda proaktif yönelim, bir işletmenin çevresini girişimci bir biçimde etkilemek adına harekete geçirmesi manasına gelmektedir. Geleceği göz önünde bulunduran bir girişimcinin ileriye dönük bir şekilde düşünmesi, ortaya çıkan değişikliklerin neticilerini öngörebilmesi ve bu değişimde yer alması kaçınılmaz olmaktadır (Penpece, 2014).

Fırsatlara Odaklanma

Fırsat sürdürülebilir bir kâr avantajı oluşturabilecek fark edilmemiş pazar boşluklarını (nişleri) temsil etmektedir. Bu boşluklar pazarın kusur ve hatalarından dolayı meydana gelir ve girişimci pazarlamayı diğer unsurlardan ayırılmasını sağlayan bu kusur ve hatalarından farkında olup bunlardan faydalanılmasıdır. Fırsatların aranıp bulunması çevresel değişim hızı ile alakalıdır ve bu da pazarlamacıların hem faal şekilde araştırmayı hem de keşifte bulunmayı yüksek düzeylere çekmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Fırsatlardan daha fazla faydalanılması, pazarlama yöneticileri açısından yenilikçi bir kavramın, uygulanma öncesinde, uygulamaya iken ve uygulama sonrasında iyi bir biçimde öğrenilmesi ve benimsenmesini gerekli kılmaktadır (Morris vd., 2002). Fırsatları değerlendirme mekanizması direkt olarak girişimci davranış ile bağlantılı olmaktadır. Başarılı olan girişimciler, yeniliği kullanarak bütün alıcıların gereksinimlerini tam olarak karşılamaya odaklanan fırsat oluşturmaya uzun vadeli bir yönelime sahip olmaktadır. Benzer iş sahasında, iki girişimci endüstri olarak benzer biçimde davranmaktadır (Hills vd., 2008).

Hesaplanmış Risk Alma

Risk alma noktasında yürütülen araştırmalar, girişimcinin riskli olan girişimlere girmeye daha yatkın olduğunu belirtmektedir. Fırsatlar olası kazanımları temsil ettiğinden dolayı bu kazancın peşinde koşar

iken, yapılabilecek yanlışların hesaplanılarak azaltılması gerekir. Girişimcinin belli açılardan risk alması yalnız bir fırsat için şans verme arzusu değil, ayrıca işletme doğasında olan fırsat arayışında riskleri hesaplama becerisini ortaya koymaktadır (Becherer, 2012). Her işletmenin bir risk görüntüsü bulunmaktadır. Fakat çoğu işletme için açık bir biçimde formüle edilmemiştir. Bu risk görüntüsü zaman içerisinde gelişim göstermektedir. Pazarlamanın, bu risk görüntüsü için net bir davranış geliştirme ve akabinde görüntüleri yansıtan biçimde riskleri yönetme sorumluluğu bulunmaktadır. Risk yönetimi, pazar bilgisi elde etme çalışmaları, pazarın test edilmesi, öncü müşterileriyle çalışmak, aşamalı mamul lansmanları, yeni bir ürün veya hizmete bağlı türlü aktivitelerin kaynakların borçlanması, dış kaynak kullanımı ya da paylaşılması, distribütörler, tedarikçiler ve rakiplerle ortaklıklar kurulması gibi çok türlü enstrüman aracılığı ile gerçekleştirilmektedir (Morris vd., 2001).

Yenilik Odaklılık

Yenilikçilik, bir işletmenin yeni fırsat ve spesifik çözüm bulma çalışmalarını ifade etmektedir. Yeni mamuller, yeni hizmet ya da gelişmiş teknolojiyle neticelenen deneyselliği ve yaratıcılığı içermektedir. Yenilikçilik, işletmelerin mevcut teknoloji ve uygulamaların ve ötesine geçmesini gerektirmektedir. Buluşların ve yeni fikirlerin, yararları net olmasa bile desteklenmesi gerekmektedir. Bunun ile beraber, günümüzün hızlı değişim alanında, yenilikleri etkin bir biçimde üretme, özümseme ve kullanmak, rekabet avantajını kazanmak için önemli bir yol olabilmektedir. Yenilikler pek çok farklı şekilde oluşmaktadır. Teknolojik yenilikçilik, öncelik ile yeni mamul ve süreçler geliştirmeyi amaç edinen araştırma ve mühendislik çabalarından oluşmaktadır. Mamul-pazar yenilikçiliği, pazar araştırması, mamul tasarımı, reklam ve promosyondaki yenilikleri içermektedir. Organizasyonel yenilikçilik, yönetim sistemlerinde, kontrol teknikleri ile organizasyon bünyesindeki yeniliği kapsamaktadır (Dess and Lumpkin, 2005).

Müşteri Odaklılık

Müşteri odaklılık kavramı, pazarlamanın işletmeyi nereye taşımayı planladığına dair tutku, inanç, coşku ve şevkini yansıtmak adına kullanılmaktadır. Girişimci bir pazarlamacı pazarlama faaliyetine teknik yeterlilik getirmesiyle birlikte bütün çalışanların işletmelerin mamulleri ve markalarıyla neyi temsil ettiklerini, nihai olarak işletmenin müşteri değeri önermesini temel bir seviyede tanımlama ihtiyaçlarını güçlendirmektedir (Morris vd., 2001). Müşteri odaklılık unsuru, çoğunlukla örgütte pazarlamanın müşteri ilişkileri oluşturma, geliştirme ve sürdürülebilmek adına yenilikçi metotlar gerçekleştiren bir alıştırmaya üzerine kurulmuştur (Becherer, 2012).

Kaynak Kaldırıcı

En basit tabiriyle, kaldırıcı daha az bir şeyler yapılmasına karşın daha fazlasını elde etme manasına gelmektedir. Girişimci pazarlamacılar, kaynakları mükemmel biçimde kaldırıcı olarak kullanmakta mağiretlidirler. İşletmelerinde, başarıma azimleri kaynak kısıtlılığı zorluğunu sürekli aşmaktadırlar. Bunun manası, girişimci pazarlamacı şu an kontrol ettiği ya da elinde bulundurdukları kaynaklar tarafından kısıtlandırılmamaktadır (Morris vd., 2001).

Değer Oluşturma

Pazarlamanın üzerinde önemle durduğu konular değişim ile son yıllarda iletişim unsurları olmuştur. Girişimci pazarlamada odak noktasıysa değişimler ve ilişkiler için değer oluşturmamanın bir gereklilik olması varsayımından hareket ile müşteriler için değer oluşturmaktır. Pazarlamacıların ifası müşteri değerinin daha keşfedilememiş taraflarını meydana getirerek kaynakların eşsiz bileşimlerinden farklı değerler oluşturmaktır. Dinamik pazarlarda değer denklemi daimi olarak yeniden oluşturulmaktadır.

Pazarlamacıların geçmişten günümüze gelen sorumluluğu her bir pazarlama karması ögesini, yeni müşteri değeri kaynağı olarak keşfetmek olarak ifade edilebilir. Aynı zamanda yeni kurulan değerini oranı yeni pazarlama girişimleri adına bir referans alanı oluşturmaktadır (Morris vd., 2002).

YÖNTEM

Bu çalışmada girişimci pazarlamayı etkileyen faktörlerinin önem derecelerinin belirlenmesinde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan ENTROPİ tekniğinden faydalanılmıştır. Zira ÇKKV yöntemi; istatistikî analiz yöntemlerinden farklı bir şekilde uygulanmakla birlikte nesnel ve nesnel olmayan unsurların bir arada değerlendirildiği metotlardandır. Uzman görüşleriyle analiz yapılmakta ayrıca tek uzman görüşü veya bir grup uzman görüşü çerçevesinde araştırma biçimlenebilmektedir (Korucuk, 2021).

Bu bölümde Giresun ili özelinde imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin girişimci pazarlamayı etkileyen kriterlerin değerlendirilmesi için ENTROPİ yönteminden faydalanılmıştır. ENTROPİ yöntemi ve uygulama adımları aşağıda anlatılmıştır.

ENTROPİ Yöntemi

ENTROPİ tekniği, gerçeği aktaran önceliklendirme metotlarından biridir. Tespit edilen probleme dair azami belirsizlik veya asgari belirliliği açıklama noktasında etkin metotlardan biri olan ENTROPİ ayrıca birey kaynaklı hataları da yok etmede önemli bir metottur. Bununla beraber uygulama aşamasında metottaki değer küçüldüğü zaman düzensizlik aşaması da düşmektedir (Wu vd., 2011; Çiçek, 2013). ENTROPİ yöntemi uygulama adımlarıysa aşağıda anlatılmıştır (Abdullah ve Otheman, 2013 ve Memiş ve Korucuk, 2021).

Adım 1. Karar Matrisinin Meydana Getirilmesi: m adet karar alternatifi ve n adet değerlendirme kriterine haiz olan ÇKKV problemine dair aşağıda verilen biçimde başlangıç karar matrisi meydana getirilir.

$$X_{m \times n} = \begin{matrix} & x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1j} \\ & x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2j} \\ & \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m1} & x_{m1} & \dots & x_{mn} \end{matrix} \quad (1),$$

Adım 2. Karar Matrisinin Normalize Edilmesi: Normalizasyon aşamasında kriterlerin yarar (2) veya maliyet (3) yönlü olma haline göre aşağıdaki formüller uygulanır:

$$P_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad i=1,2,3,\dots,m \text{ ve } j=1,2,3,\dots,n \quad (2),$$

$$P_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad i=1,2,3,\dots,m \text{ ve } j=1,2,3,\dots,n \quad (3),$$

Başlangıç matrisi normalize edilmekle beraber sonra $R=[r_{ij}]_{m \times n}$ matrisinde gösterilmekte ve eşitlik (4)'ten faydalanılmaktadır.

$$P_{ij} = \frac{r_{ij}}{\sum_{i=1}^m r_{ij}} \quad (4),$$

Adım 3. Entropi Değerinin Hesaplanması; Entropi değeri (E_j), aşağıdaki eşitlik (5) yardımı ile hesaplanır: ENTROPİ değişkeni (E_j), aşağıda belirtilen eşitlik (5) aracılığı ile bulunmaktadır:

$$E_j = -k \sum_{i=1}^m P_{ij} \ln(P_{ij}) \quad i=1,2,\dots,m \text{ ve } j=1,2,\dots,n \quad (5),$$

Burada k değeri; $k = (\ln(m))^{-1}$ formülüyle hesaplanmaktadır.

Adım 4. Farklılaşma Derecesi ve ENTROPİ Ağırlığının Hesaplanması: ENTROPİ değerinin farklılaşma aşaması (d_j), eşitlik (6) yardımıyla hesaplanmaktadır: ENTROPİ değişkeninin farklılaşma ölçüsü (d_j), eşitlik (6) aracılığıyla elde edilmektedir.

$$d_j = 1 - E_j / V_j \quad (6),$$

Her bir kriterin nesnel ağırlığı (W_j), eşitlik (7)'ya göre tanımlanır:

$$W_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j} \cdot V_j \quad (7)$$

UYGULAMA

Çalışmada imalat sektöründe olan işletmelerin girişimci pazarlamayı etkileyen unsurların saptanması amacı ile ÇKKV modeli meydana getirilmiştir. İlk aşamada karar modeline yönelik literatür taraması gerçekleştirilerek ve uzman görüşlerinden faydalanılarak kriterler tespit edilmiştir. Karar vericiler, Giresun'da imalat firmalarından (8), Akademisyenler'den (2) ve Giresun Ticaret ve Sanayi Odası'ndan (3) oluşan 13 kişilik bir uzman görüş grubu oluşturulmuştur. Belirtilen kriterler aynı önem düzeyine haiz olmamasından dolayı kriterlerin derecelendirilmesine gerek duyulmaktadır. Bu kapsamda ENTROPİ tekniğiyle kamu kurumları ve kurumsal kimliği olan işletmelerle imalat sektörünün yeşil uygulamalarını etkileyen faktörlerin belirlenmesinin derecelendirilmesi yapılmıştır.

Kriterler belirlenirken karar vericilere başvurularak toplam 13 uzmandan görüş alınmıştır. Ayrıca literatürün taranmasından yararlanılarak aşağıdaki Tablo 1. Meydana getirilmiştir.

Tablo 1. Karar Kriterleri

Kriterler
Proaktiflik (K ₁)
Fırsatlara Odaklanma (K ₂)
Hesaplanmış Risk Alma (K ₃)
Yenilik Odaklılık (K ₄)
Müşteri Odaklılık (K ₅)
Kaynak Kaldırıcı (K ₆)
Değer Oluşturma (K ₇)

Aşağıda verilen Tablo 2. ise ENTROPİ Yöntemi ağırlıkları ve kriterlerin genel sıralaması verilmiştir.

Tablo 2. ENTROPİ Yöntemi Değerinin Hesaplanması ve Sıralama

	K₁	K₂	K₃	K₄	K₅	K₆	K₇
Ağırlık	0,144	0,148	0,142	0,154	0,138	0,132	0,143
Sıralama	3	2	5	1	6	7	4

Tablo 2'ye göre Giresun ilinde imalat sektöründe olan işletmelerin girişimci pazarlamayı etkileyen unsurlar ile ilgili kriterlerden en önemli unsurun “Yenilik Odaklılık” olduğu tespit edilmiştir. Diğer en önemli unsurlar sırasıyla ” Fırsatlara Odaklanma ”, “Proaktiflik”, “Değer Oluşturma” olduğu belirlenmiştir. Öte yandan “Kaynak Kaldırıcı” ve “Müşteri Odaklılık” faktörleri ise en az önemli unsurlar olmuştur.

SONUÇ

Girişimci pazarlama son yıllarda sürdürülebilir rekabet avantajı sağlama bakımından oldukça fazla ilgi uyandıran pazarlama uygulamalarından birisidir. Böyle bir durumun varlığı girişimsel pazarlamayla alakalı uygulamaların ele alınması gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Yapılan çalışma sonucunda Giresun ilinde imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin girişimci pazarlamayı etkileyen unsurlar ile ilgili kriterlerden en önemli unsurun “Yenilik Odaklılık” olduğu tespit edilmiştir. Diğer en önemli unsurlar sırasıyla ” Fırsatlara Odaklanma ”, “Proaktiflik”, “Değer Oluşturma” olduğu belirlenmiştir. Öte yandan “Kaynak Kaldırıcı” ve “Müşteri Odaklılık” faktörleri ise en az önemli unsurlar olmuştur. Dolayısıyla imalat sektörü özelinde faaliyet gösteren işletmelerin girişimci pazarlama faaliyetlerini yürütme noktasında en fazla yenilik odaklılık unsurunun etken faktör olduğu gözlemlenmiştir. Bu noktada özellik devlet çeşitli teşvik uygulamaları ile Ar-Ge faaliyetlerinin işletmeler tarafından uygulanmasını sağlayıcı tedbirler alabileceği söylenebilir.

Gelişen ve değişen iş hayatında girişimci pazarlama faaliyetini yürüten işletmelerin kaynak ve ana becerilerini tanımlaması, geliştirmesi ve koruması varlığını sürdürebilmesi ve büyümesi bakımından hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda girişimci pazarlama dışsal ve içsel çevre içerisinde pazar tabanlı kaynaklarını geliştirerek rekabet avantajı sağlaması gerekir.

KAYNAKLAR

Abdullah L. ve Otheman A. (2013), A New Weight for SubCriteria in Interval Type- 2 Fuzzy TOPSIS and Its Application, *I. J. Intelligent Systems and Applications*,2, 25-33.

Alqahtani, N. ve Uslay, C. (2020). Entrepreneurial Marketing and Firm Performance: Synthesis and Conceptual Development. *Journal of Business Research*,113(C), 62-71.

Astuti, R. D., Afiff, A. Z. ve Balqiah T. E. (2018). Entrepreneurial Marketing and Marketing Strategies of SMEs on Marketing Performance: An Empirical Analysis of Fit. *Pertanika J. Soc. Sci. & Hum.*, 26 , 39 – 54.

Bachmann, J. T., Ohlies, I. ve Flatten, T. (2021). Effects Of Entrepreneurial Marketing on New Ventures' Exploitative and Exploratory Innovation: The Moderating Role of Competitive Intensity and

Firm Size. *Industrial Marketing Management*, 92, 87–100.

Becherer, R. C., Helms, M. M. ve McDonald, J. P. (2012). The Effect of Entrepreneurial Marketing on Outcome Goals in SME's. *New England Journal of Entrepreneurship*. 15 (1), 7-18.

Çiçek H. (2013), Maksimum Entropi Yöntemi ile Türkiye'deki Coğrafi Bölgeleri Yıllık Hava Sıcaklık Değerlerinin İncelenmesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.

Dereli, T., Kalender, D. ve Durmuşoğlu, A. (2006). Girişimcilik Performansına Etki Eden Faktörlerin Araştırılması: Gaziantep Örneği. *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Uluslararası Girişimcilik Kongresi*, Bişkek, 206-215.

Dess, G. G. ve Lumpkin, G. T. (2005). The Role of Entrepreneurial Orientation in Stimulating Effective Corporate Entrepreneurship. *The Academy of Management Executive*, 19 (1), 147-156.

Hills, G. E., Hultman, C. M. ve Miles, M. P. (2008). The Evolution and Development of Entrepreneurial Marketing. *Journal of Small Business Management*, 46 (1), 99 – 112.

Korucuk, S. (2021). Ordu ve Giresun İllerinde Kentsel Lojistik Performans Unsurlarına Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(26), 141-155.

Kraus, S., Harms, R. ve Fink, M. (2010). Entrepreneurial Marketing: Moving Beyond Marketing İn New Ventures. *International Journal Of Entrepreneurship And Innovation Management*, 11(1), 19–34.

Memiş, S. ve Korucuk, S. (2021). Tedarikçi Bağlılığını Etkileyen Faktörlerin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Giresun İli Örneği, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 2033-2041.

Morris, M. H., Schindehutte, M. ve LaForge, R. W. (2001). The Emergence of Entrepreneurial Marketing: Nature and Meaning, *A Coleman Foundation White Paper*, University of Hawaii /University of Louisville.

Morris, M. H., Schindehutte, M. ve Laforge, R. W. (2002). Entrepreneurial Marketing: A Construct for Integrating Emerging Entrepreneurship and Marketing Perspectives. [Http://Dx.Doi.Org/10.1080/10696679.2002.11501922](http://Dx.Doi.Org/10.1080/10696679.2002.11501922), 10(4), 1–19.

Penpece, D. (2014). The Effect of Socio-Demographic Variables on Entrepreneurial Marketing among Potential SME Owners: A Case Study in Turkey". *Journal of Business, Economics & Finance*, 3 (2), 138-152.

Wu, Z., Sun, J., Liang, L. ve Zha, Y. (2011). Determination of Weights for Ultimate Cross Efficiency Using Shannon Entropy, *Expert Systems with Applications*, 38, 5162- 5165

DEPORTATION POLICIES AGAINST MINORITY GROUPS: THE CASE OF BULGARIA

Dr. Adnan Mestan

Independent Researcher

ORCID ID: 0000-0002-3976-4847

ABSTRACT

For over five centuries, Bulgarians and Turks coexisted in harmony within the today's Bulgarian territories. However, the dissolution of the Ottoman Empire precipitated a fundamental shift in this dynamic. The establishment of the Bulgarian state in 1908, grounded in the ideology of the nation-state, precipitated an assimilation process directed towards minority groups in Bulgaria, notably Turkish communities. In the aftermath of the Second World War, Bulgaria transitioned to a communist political system, aligning itself with the Eastern Bloc under Soviet influence. Following the adoption of communism, the Bulgarian regime sought to establish a distinct communist culture, marking the inception of a new assimilation process towards minority groups, albeit one that was more stringent than previously experienced. During the 1980s, the communist regime intensified its repression of Turkish minorities, resulting in the systematic alteration of Turkish names. This led to the expulsion of over 300,000 Turks to Turkey in 1989. The objective of the present article is to ascertain the experiences of Turkish minorities with regard to assimilation and deportation during the period 1980-1989, as practiced by the Bulgarian state. The objective of this study is to explore the prevailing ideas and attitudes concerning the assimilation and deportation processes. The historical process of forced migration in Bulgaria has been systematic and ongoing since the dissolution of the Ottoman Empire. The final phase of this forced migration occurred between 1984 and 1989, during which a significant number of Turkish individuals were forcibly relocated to Turkey. The present study posits the existence of an assimilation and deportation process experienced by Turkish minorities within the Bulgarian context. The paper further asserts that the state has deliberately pursued the objective of creating a uniform society in Bulgaria through the deportation and assimilation of the Turkish minority. The objective of these actions was to establish a unified Bulgarian nation state.

Keyword: Bulgaria, Assimilation, Deportation, Nation State Building, Minorities.

INTRODUCTION

The Balkan Peninsula occupies a pivotal geopolitical and geostrategic position within the region. It is for this reason that such regions have historically attracted the attention of empires and great powers. The Balkan Peninsula has historically been subject to the rule of various civilizations, including that of the Macedonians, who united the region politically. The region subsequently came under the rule of the Roman Empire during the Byzantine era, and the religion of Eastern Orthodox Christianity was recognized as the primary religion. The legacy of these civilizations and religions is still evident in the region today. Nevertheless, the manner in which the Ottomans exercised dominion over the Balkan region was an entirely distinct matter. The Ottomans designated the Peninsula as the "Balkan", and the heritage and legacy they bequeathed to the region are still in evidence in many parts of the Peninsula. The appellation 'Balkan' evokes the profound imprint left by the Ottoman Empire in the South-East European region. The toponym "Balkan" is of Turkish origin, denoting the mountain. Despite its geographical location within Europe, the Balkans has historically existed in a liminal space between Europe and Asia, defying easy categorization as either Eastern or Western

DE-OTTOMANISATION PROCESS

Following a period of dominance that spanned almost five centuries and encompassed the Balkan region, the Ottoman Empire left behind a multifaceted legacy encompassing religious, linguistic, cultural, and political elements. However, the Balkan nations, in the aftermath of the establishment of their respective states, exhibited a conspicuous absence of tolerance for these substantial and noteworthy Ottoman legacies. The process of destroying the Ottoman legacy was called "de-Ottomanization" of the Balkans. The process of removing the Ottoman influence took a long time. However, the Ottoman heritage is still present in many parts of the Balkan Peninsula, as Todorova (1997) said: Balkan is a region with an Ottoman heritage. The most important question here is: when and how did the process of the "de-Ottomanisation" (the process of removing the Ottomans legacy) start?

Following the dissolution of the Ottoman Empire, the newly established Balkan states embarked on a process of nation-state building. Consequently, these states have opted for assimilationist measures against minority groups within their respective territories. States that have been unsuccessful in achieving this policy have adopted an alternative approach, compelling minority populations to seek refuge in other countries.

The expansion of the climate of the creation of national states in Europe during the 19th century has spread to the Balkans. It is possible to posit that the Balkans experienced a particularly challenging period in their formation of national states, a consequence of the region's profound ethnic, religious, cultural, traditional, and linguistic diversity. Following the dissolution of the Ottoman state from the Balkans, other powers such as Russia and the Austro-Hungarian Empire sought to assert dominance in the region. The Balkan wars marked the commencement of a period of intense conflict in the Balkans.

Following the conclusion of the Ottoman-Russian War (1877–1878), a process of elimination of the Ottoman legacy in the Balkan countries commenced. This process was concluded with the cessation of the Balkan Wars (1912–1913). A significant number of Muslims lost their lives, with many others being compelled to flee and seek refuge in Anatolia. As asserted by Bandžović (2003), expulsions and emigration of the Muslim population resulted in considerable alterations to the ethnic and religious composition of the Balkans. Muslim societies constituted a demographic majority in numerous regions of the Ottoman Empire in the Balkans. However, following the establishment of Balkan nation states, these communities became minority groups. As posited by Bandžović (2003), these periods of disintegration, deportation and assimilation were designated the 'demographic de-Ottomanisation' of the Balkans. The process of de-Ottomanisation was a challenging one in Bulgaria, resulting in the immediate expulsion of numerous Turkish and other Muslim individuals from the country following the dissolution of the Ottoman Empire.

The second step was the planned destruction of Ottoman architecture in the Balkans. Ottomans left behind many different types of buildings, including mosques, hammams, sebils, kervansarajs, castles, bezistans and administrative buildings in ottoman style. But today, very few of these monuments are left, and most of them were destroyed.

Todorova (1997) posits that the linguistic and cultural processes of de-Ottomanisation were of greater significance for the nations of the Balkans than the religious ones. The leaders of the national enlightenment in the Balkans primarily employed language as a unifying and cohesive instrument in their efforts to resist the Ottomans. A pertinent exemplification of this phenomenon is evidenced by the actions of the Communist regime in Bulgaria towards the Turkish minority within the nation. Between

1980 and 1989, the Turkish language was proscribed. During the period from 1984 to 1985, Turkish names were replaced with Bulgarian names. Indeed, Turkish names were also erased from gravestones. By mid-1989, more than 350,000 Turkish people had been expelled to Turkey.

HISTORICAL BACKGROUND OF THE ASSIMILATION PROCESS TOWARD TURKISH MINORITY GROUP IN BULGARIA

Turkic groups which have passed through Bulgarian territory includes the Huns, Avars, Bulgars, Pecenegs, Oguz, Uz, Cumans, Circassians, Tatars, and Turks (Browning, 1975, p. 26-45; Inalcik, 1965, p. 610-13 as cited in Eminov, 1997, p. 24). Although Turkish settlement in the Balkans began in the early thirteenth century, it was not until the Ottomans expanded their Balkan conquests in the fourteenth century that Turkish settlement became widespread in Bulgaria and the Balkans (Eminov, 2000, p. 138). The Turks in Bulgaria have origin of the Oguz tribal group. In the fifth century, the Ottoman conquest of the Balkans triggered the migration of Turkish tribes to this area. The earthquake in 1354⁹ caused the destruction of the walls of Gallipoli and led to the occupation of Gallipoli by Turkish troops, who turned it into a permanent European base (Charanis, 1955, p. 113-17; Inalcik, 1973, p. 9; Pitcher, 1968, p. 30-51 as cited in Eminov, 1997, p. 27). The Ottoman conquest of the Balkans precipitated profound political, religious, economic, and geographical transformations. The religion represents a significant change that was established in the region, a phenomenon that has continued into the modern era (Eminov, 1997, p. 26-27).

The Ottoman Empire's weakening and subsequent withdrawal from the Balkans, as well as the establishment of national states, resulted in the emergence of ethnic conflicts and population migration. The Ottoman Empire was distinguished by its significant demographic heterogeneity. However, the establishment of national states was predicated on the promotion of ethnic homogeneity. This fact caused a series of wars in the Balkans throughout the 19 and 20 century. The formation of nation states was a process marked by continual violence (Pekesen, 2011, p. 12).

A series of brutal ethnic and religious conflicts and wars triggered the interest of Europe towards the Balkans. In order to address the discrepancy between historical rights and the organisational principles of the nation state, strategic alternatives were implemented with a view to preventing warfare in this area (Pekesen, 2011, pp. 3-12). "The first one was to reconfigure national borders in such a way that they conformed to ethnic settlement areas or, similarly, to adjust ethnic settlement boundaries to conform to national borders and the second solution was to adapt the ethnic settlement areas to the already existing national borders" (Pekesen, 2011, p. 3- 12). This solutions included homogenization that include forced assimilation, population exchanges, expulsion and mass murder, for example in the Russo-Turkish War, Russian and Bulgarian soldiers killed 200,000–300,000 Muslims and about one million people were displaced (Pekesen, 2011, p. 3- 12), also one and a half million Turks and Muslims from other communities were compelled to depart from their ancestral lands and seek refuge in the Ottoman territories of the Balkans, which were under Ottoman dominion during that period (Ipek, 1994, p. 40-41 as cited in Eminov, 2000, p. 138).

The Congress of Berlin is a pertinent exemplar of a solution to the conflicts in the Balkans. The congress was instrumental in the reconstruction of the region's state borders, establishing new boundaries that

---

⁹ On 2 March 1354, a major earthquake occurred in Gallipoli, resulting in the destruction of the surrounding settlements. This seismic event had a significant impact on the Ottoman conquest of Byzantine territories, leading to a rapid advance in their territorial expansion.

have persisted to the present day. The sovereignty of Montenegro, Serbia and Romania was recognized, on the other side the ideas of a Greater Bulgaria, a Greater Serbia were rejected (Pekesen, 2011, p. 4). The Berlin agreements resulted in a significant demographic shift, as numerous Muslim groups in the Balkans became minority groups. This shift had profound consequences for these communities, who faced the prospect of deportation due to discriminatory policies (Pekesen, 2011, p. 4). The process that ensued following the Berlin Congress was characterised by an escalation in the rate of mass migrations from the Balkan Peninsula to Anatolian lands. It can be posited that the formation and development phase of the Balkan national states is commensurate with the history of assimilation and deportation of minority populations from the region.

Following the Balkan wars, the position of the Turks in Bulgaria underwent a marked deterioration. Between the two world wars, the Bulgarian authorities began to exert pressure on the Turkish minority residing within the country's borders. Waqfs were expropriated, the publication of Turkish-language newspapers was prohibited, and a significant number of Turkish intellectuals were expelled from the country. As a result of the pressure of the Bulgarian authorities over the Turkish minority, massive migration in Turkey has been occurred (Eminov, 1997, p. 31- 32), and, it is estimated that overall some 1.5 to 2 million Turkish and other Muslim minorities have emigrated from Bulgaria to Turkey since 1878 (Eminov, 2000, p. 138). After the Second World War and the arrival of the Communist Party in power in Bulgaria, the position of the minorities in this country was further aggravated.

COMMUNIST REGIME PERIOD IN BULGARIA

In 1941, Bulgaria entered into a military alliance with the Axis powers, a significant development that occurred during the Second World War. Following the cessation of the Second World War, a shift in political regime occurred in Bulgaria, marked by the abolition of the monarchy and subsequent establishment of a communist system of governance. The Bulgarian Communist Party (BKP) exercised state governance in Bulgaria from 1946 to 1989 (Sharlanov and Genev, 2010, p. 1). The period of communist rule in Bulgaria is closely associated with the leadership of Todor Zhivkov, who occupied the position of Prime Minister and the Chairman of State Council from 1954 until his removal from office in 1989. Zhivkov's tenure is one of the longest in the history of communist leadership in Europe.

In the initial years of the newly established communist regime's rule, the absence of sufficient power meant that a soft policy was implemented towards the country's minorities.

After the period of 1958 before Turks, wave of forcible name changing began among Pomaks and Gypsies, which resulted that "in 1963–1964 nearly 385,000 Muslims asked to leave the country and in 1964 the Pomaks in the village of Ribnovo near Gotse Delchev rebelled against those who had given them new names" (Trankova, 2009). Therefore from 1947 to 1960, the Bulgarian authorities enabled Turks to provide education in the Turkish language, but with a school program that was secular and that responded to the political ideas of that time in order to create a neutral, secular intelligence of future generations that will speak the Bulgarian language as well and the goal was: The following points are indicative of the anti-religious propaganda that has been observed in the Bulgaria:

- The banning of religious education;
- The persecution of religious leaders; and
- The replacement of religious leaders with secular ones (Eminov, 2000, p. 140-141).

The consequence of these actions has been the replacement of Turkish identity¹⁰ with Bulgarian identity. After 1960, the study of Turkish language in schools was abolished, and teaching is performed exclusively in Bulgarian.

In the 1970s, the Bulgarian communist regime embarked on a programme to create a more secular and socialist, homogeneous nation in the country. During this period, ethnic and religious minorities, particularly those of Turkish origin, were disproportionately impacted. Nevertheless, during the 1970s, the government endeavoured to supplant local ethnic identities with a more unified socialist identity. During the 1980s, there was an endeavour to coerce Turkish speakers to identify as Bulgarian. These attempts were resisted by the Turkish minority, who perceived these identities as foreign to their own historical and cultural heritage (Eminov, 2000, p. 141). A forced assimilation occurred in the public area by the abolition of the Turkish language. Also, books in Turkish were no longer publicly sold, and radio broadcasts in Turkish were also abolished (Eminov, 2000, p. 141). There were three areas of assimilation of the Turks: in Turkish language education, the status of Islamic institutions and practice, and the participation the political process (Eminov, 2000, p. 139).

The Communist Regime in Bulgaria had anti-religious propaganda, especially anti-Islamic. All mosques closed down after 1946, which was the first step of segregation of Muslim Community in Bulgaria. Also the Islamic educational institutions were closed. However, as a result of political changes that would occur many years later in 1989, will led to reopening of Islamic College in Sofia (Karcic, 2015, p.105-106). The Communist regime prohibited traditional Muslim attire for women and men in public places, because it was considered as manifestation of Ottoman values (Sorabji, 1994, p. 110-111 cited in Karcic, 2015, p. 109).

The presence of the Turks in politics in Bulgaria has been insignificant since the fall of the Ottoman state. Participants in the politics were mostly the members of the Communist Party during that era. During this period, the Turkish minority community was devoid of both a public voice and an organizational infrastructure (Bates, 1994, p. 202 as cited in Eminov, 2000, p. 146). Since 1878, Turkish society has been subject to assimilation policies. During the initial assimilation periods, the newly established Bulgarian state endeavoured to assimilate the Turkish populace through the implementation of Christianisation policies, utilising the Orthodox Christian religion as a unifying ideological framework. In the aftermath of the Second World War, the communist system that had been established in Bulgaria proceeded to pursue its assimilation policies with regard to minority groups. The distinguishing factor is that the communist system sought to establish a socialist homogeneous national identity by employing socialist ideology as opposed to religion. In the communist period, the assimilation process was characterised by a heightened level of aggression, particularly in regard to minority populations.

TURKISH MINORITY IN 1980S: THE BEGINNING OF THE AGGRESSIVE ASSIMILATION AND DEPORTATION PROCESS

In the 1980s, the communist system embarked on a series of assertive measures directed towards the Turkish minority in Bulgaria. Following the failure of the assimilation process that the communist system had been carrying out since its establishment, it was decided to move on to the second part of the process, and a decision was made to deport the Turks from the country en masse. *"We are on the brink*

---

¹⁰ The Turkish identity was historically associated with the Islamic religion.

of a massive exodus... which is however necessary and welcome for us," communist dictator Todor Zhivkov told top party officials (Hurriyet Daily News, Sep.11. 2012). *"If we do not make 200,000-300,000 of these people leave, in 15 years' time Bulgaria will not exist. It will become another Cyprus,"* he added (Hurriyet Daily News, Sep.11. 2012). "The speech was among 2,459 documents from the communist party's executive committee published Monday on the website of the state archives agency, or www.archives.bg/politburo On May 29, 1989" (Hurriyet Daily News, Sep.11. 2012). Zhivkov and other communist leaders strategically exploited people's concerns regarding the potential annexation of Bulgarian regions with significant ethnic Turkish and Muslim populations by Turkey, the situation was further compounded by the invasion of northern Cyprus by Turkey in 1974, following a military coup on the island that had been backed by Athens (Buhrer Tavanier, 2010).

The Reasons for the assimilation of the Turks in Bulgaria were a desire for homogenization of Bulgarian society, which is a characteristic of national states (Eminov, 2000, p. 129). Also, the higher birth rate of the Turks and the fear of the re-Turkish domination in Bulgaria, which developed already existing of the complex of Ottomanisation history and hatred for everything that has the sign of the Ottoman Empire (Karcic, 2014, p. 197). The reasons of deportation of the Turks in Bulgaria was in a result of unsuccessful process of assimilation of the Turks and the attempt to strengthen the political position of Zivkov in Bulgaria.

The period spanning from the 20th¹¹ to the 80th decade of the 20th century represented a significant era in the history of ethnic Turks in Bulgaria. The first period is marked as recognition ethnicity of the Turkish minority, while the second one was a period of violent assimilation. The assimilation process was carried out gradually, and peaked in 80th.

Although the assimilation campaign started informally at the beginning of the 1970s, with the abolition of Turkish language learning in schools and the abolition of Department of Turkish language at the University of Sofia (Karcic, 2014, p.189-190). The real aggressive assimilation campaign started in 1984. In the winter of 1984, the Bulgarian communist government instigated a campaign to forcibly change the names of Turkish citizens residing in Bulgaria. Within a few months, the names of Turkish citizens living in the country were officially altered. During that period the villages and cities where Turks lived were surrounded by the Bulgarian military. The Turkish names on the identification documents of the captured Turks were changed to Bulgarian names, traditional and cultural clothing was banned, and even the Turks' names on their gravestones were affected by this heavy campaign and were scratched off the tombstones and replaced with Bulgarian names (Buhrer Tavanier, 2010). The culmination and the response to the policy of assimilation carried out by the Bulgarian authorities are demonstration in May 1989. Thousands of Turks went to peaceful demonstrations to point out the wrong policy and raise their voices against injustice. However, unexpectedly, the Bulgarian authorities began using excessive force and isolation to prevent demonstrations and gathering Turks in one place.

In this intense period of assimilation and demonstration, it is considered that the number of ethnic Turks killed are between 300 and 1,500. People were beaten, villages with Turkish population isolated, telephone lines interrupted, and many people who participated in protests were expelled from Bulgaria (Karcic, 2014, p. 191-192). The assimilation process and policy towards the Turkish community, which had been accelerated with the establishment of the communist system in Bulgaria, underwent a significant shift after 1984, resulting in the implementation of a policy of forced migration from Bulgaria

---

¹¹ In this period the Turks were able to speak Turkish, freely express their religion and culture feelings and wear traditional clothes.

to Turkey. This revelation exposed the failure of the assimilation policy of the communist regime.

There were two stages of deportation: forced and encouraging deportation. The Bulgarian government wanted to suspend further organization of demonstrations by intimidation and expulsion of intellectuals, activists and educated Turks. After this phase, Zivkov encouraged the Turks to leave their homes, which had already been traumatized by the assimilation process and the violent deportation of their family members. It is important to emphasize that during the communist period, authorities forbade Turk from Bulgaria to visit Turkey. The majority of Turkish people experienced considerable pressure from communist rule in Bulgaria, particularly from the 1970s onwards. This pressure resulted in a sense of nostalgia among the Turkish population for their country of origin, Turkey.

Helsinki Watch emphasizes the violation of the human rights in the second phase of assimilation program as a mass exodus politics of the Turkish community from Bulgaria, and reasons for these consideration are the lack of a reasonable time to leave the country, the prohibition of the possession of personal property outside the country¹². The Turks deported from Bulgaria were compelled to sell their assets for a nominal sum before departing the country, as many of them were required to leave within 24 hours (Trankova, 2009). It can be concluded that in the second phase of the deportation, the Bulgarian authorities had a significant impact on migration which they called "Great excursion" (Karcic, 2014, p.197-198).

In the early years of the communist regime in Bulgaria, Turkish society appeared to be undergoing a process of assimilation and integration at the hands of the state. The communist regime in Bulgaria was particularly concerned about the increasing number of Turkish population in the country on an annual basis and the demographic shift within Turkish society. This concern intensified in the aftermath of Turkey's 1974 Cyprus Peace Operation. The primary concern of the Bulgarian Communist regime pertained to the potential for the Turkish populace to pursue autonomy or self-governance. Consequently, Bulgaria persisted in its assimilationist policies towards Turks and other minority groups over an extended period. In the decade preceding its dissolution, the communist regime in Bulgaria encountered significant economic challenges, akin to those experienced by other Eastern European communist states. Nevertheless, the attempt by the communist regime to forcibly assimilate the Turkish minorities through the so-called 'Rebirth Process' in 1984 led to a period of heightened tension in the relationship between Bulgaria and Turkey, marking the most turbulent phase in the republic's history. In the aftermath of the 1989 events, a significant exodus of Turkish society ensued, with more than 350,000 individuals seeking refuge in Turkey and consequently departing the country.

The primary objective of the communist administration of that era was to establish a cohesive socialist Bulgarian society, wherein various ethnic minorities would be assimilated into a unified Bulgarian identity. Consequently, a campaign was initiated to substitute the names of approximately 200,000 Bulgarian-speaking Pomak Muslims, and subsequently, the other minority Turkish communities, with Bulgarian names. This process provoked a strong negative reaction from Turkish society, leading to widespread revolt and resistance against the Todor Zhivkov administration. This ultimately contributed to the collapse of communist rule in Bulgaria at the end of 1989 (Karpal, 1990, p.773).

The mass exodus of Turkish citizens in 1989, which represented the culmination of the assimilation project initiated by the communist regime, exerted a multifaceted impact on the economy of the state and the bilateral relations between Bulgaria and other countries. As the economic and social crisis in

---

¹² For the land and homes which owned , the Turks did not receive any compensation, or they sold properties for a very small value.

Bulgaria intensified, at the same time, the country found itself in a state of international isolation, with its relations with neighboring Turkey being particularly strained.

FINDINGS

Economic and Social Consequences of Assimilation and Deportation Process

Along with the political problem, Bulgaria faced economic and technological stagnation in the late 1980s. *"The economic stagnation that began in the early 1980s, with which Zhivkov had become identified, continued unchallenged and became another major cause of political discontent"* (Curtis, 1992).

The mass Exodus of the Turks from Bulgaria had negative implications for the Bulgarian economy specially factories, mining industry and threatening the country's agricultural production, especially tobacco. Bulgarian agriculture has been particularly hard hit by the deportation, because Turks were responsible for more than a third of total agricultural output in the country (Goltz, 1989). The Turkish population in Bulgaria was engaged in a variety of economic activities, including agricultural work, construction, and industrial production. However, in the aftermath of the mass migration of Turks in 1989, a significant number of vacancies emerged in all areas of work. While the country was already experiencing an economic crisis in the mid-1980s, this new situation served only to exacerbate the economic crisis, rendering it even more severe.

Concurrently, as the economic crisis intensified, a political crisis emerged within the nation, culminating in the ousting of Todor Zhivkov from power towards the conclusion of 1989. This event precipitated the establishment of a new communist government in his stead. However, in the aftermath of the profound and rapid transformations that occurred globally in 1989, Bulgaria underwent a transition from a communist system to a democratic regime in 1990.

The Reaction of Western Countries and International Organizations on Assimilation and Deportation Process in Bulgaria

Already in May 1989, the US State Department reacted to the forced assimilation and deportation of a Turkish minority in Bulgaria. In June several times The state Department expressed its dissatisfaction with the Ambassador of Bulgaria to Washington (Human Right Watch, 1989). Also, US Ambassador in Sofia made *"a formal inquiry into the treatment of ethnic Turks under the newly established CSCE mechanism for bilateral discussion of human rights violations"* (Human Right Watch, 1989). Trade links were also used to put pressure on the Bulgarian government in a way that several important meetings between Bulgaria and the United States were canceled.

The reactions of Council of Europe toward assimilation process in Bulgaria began in 1985. Some of the reactions were the report of the Council of Europe, called Bulgaria to put an immediate end to its repressive policies and to restore the names of all members of the Turkish minority (Ataov, 1990, p. 18 as cited in Demirtas-Coskun, 2001, p. 28). Moreover "the 16th Islamic Conference of Foreign Ministers held in 1987, stated its concern as regards to reports of assimilation campaign and sent a delegation to examine the situation" (Ataov, 1990, p. 18 as cited in Demirtaş-Coşkun, 2001, p. 28). Also, the European Community (EC) cancelled the economic and trade cooperation agreement with Bulgaria (Cumhuriyet, 27 June 1989 as cited in Demirtaş-Coşkun, 2001, p. 29).

The Helsinki Watch¹³ dedicated a significant portion of its coverage to the situation of ethnic Turks in Bulgaria (Human Right Watch, 1989). It is evident that the Bulgarian authorities were responsible for a number of human rights violations during the period of demonstrations and expulsions that took place in late May and June (Human Right Watch, 1989). These violations included police and army brutality against peaceful demonstrators, restrictions on movement, deportation, deprivation of property and family separation (Human Right Watch, 1989). As Helsinki Watch has documented, there has been a forced deportation of the Turkish population from Bulgaria. The first report was written by Ted Yang and published in October, 1989. In January and May, Helsinki watch reported on government crackdowns on human rights and environmental groups, a series of arrests, exiles and expulsions of members of human rights organizations (Human Right Watch, 1989).

One of the organizations that responded to the assimilation and deportation process was Amnesty International. "*Amnesty's testimony at the UN Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and Protection of Minorities in Geneva on August 23, 1985 succeeded in eliciting a rambling and evasive response from a high-ranking member of the UN mission in Bulgaria*" (Fichtl, 2005, p. 11). "*Bulgaria—Imprisonment of Ethnic Turks: Human Rights Abuses During the Forced Assimilation of the Ethnic Turkish Minority* is the first report of this organization written in April 1986, which contained "smuggled documents, eyewitness accounts, refugee testimonies""(Fichtl, 2005, p. 11), and the report was updated in 1987.

Among the countries that responded quickly on assimilation campaign in Bulgaria was Turkey. In 1985, Turkey cut off trade ties with Bulgaria after it rejected Turkey's proposal to allow the emigration of the Turks. Turkey also intervened in many international institutions, including the Council of Europe, NATO, the Conference on Security and Cooperation in Europe, and UNESCO on the issue of Turkish minority in Bulgaria (Fichtl, 2005, p. 12).

The Impacts of the Assimilation and Deportation Process on the Bulgarian - Turkish Relations between 1980 -1989

The Kingdom of Bulgaria gained its independence in 1908. Following the First Balkan War in 1912, Bulgaria engaged in armed conflict with Turkey on multiple occasions. Notwithstanding the turbulent periods experienced by Turkey and Bulgaria, significant and long-term cooperation between the two countries has never been achieved. During the Cold War, Bulgaria and Turkey were members of different axes¹⁴. Bulgaria was a member of the Eastern Communist bloc and demonstrated unwavering allegiance to the Soviet Union. Conversely, Turkey positioned itself in alignment with Western Europe and NATO, thereby becoming a constituent of the Western capitalist bloc. After this period, the relationship between the two states was subject to the bipolar structure of world politics, and bilateral contacts were contingent on the state of relations between the two superpowers (Demirtaş-Coşkun, 2001, p. 26)

In the early 1980s, Turkey and Bulgaria hosted a series of high-level meetings involving state officials from both nations. Nevertheless, these relations were abruptly terminated by the forced assimilation of minority groups in Bulgaria by the Bulgarian Communist Party authorities, particularly the Turkish population.

---

¹³ The Helsinki Watch is non-governmental American organization for protection of human rights.

¹⁴ Soviet Union and the Western Capitalist Bloc, primarily led by United States and Europe.

Since that period, Bulgaria and Turkey were at a distance and distrust to each other. After the assimilation campaign culminated in the mass deportation of the Turks, relations between the two countries worsened significantly. During the deportation process, Turkey offered Bulgaria emigration agreements. However, Bulgaria refused to cooperate. Turkey's reaction to the assimilation campaign began with the Turkish Prime Minister Özal. He asked for help at NATO Summit in May 1989, and has been criticizing NATO members for not paying enough attention to the events in Bulgaria (Cumhuriyet, 14 June 1989 as cited in Demirtaş-Coşkun, 2001, p. 28-29).

The government of the Republic of Bulgaria declined to engage in negotiations on the matter of assimilation policy with the government of the Republic of Turkey (Bishku, 2003 as cited in Dicle, 2008, p. 36). Despite the fact that Turkey garnered widespread international support regarding this issue, it ultimately proved incapable of exerting sufficient pressure on the Bulgarian government (Dicle, 2008, p. 36). During the communist rule in Bulgaria there was no improvement in direct negotiations between Bulgaria and Turkey. Despite the ongoing dialogue on bilateral relations, the Turkish government adopted a somewhat antagonistic stance towards Bulgaria during the 1980s. The primary rationale pertained to the fact that the Turkish populace residing within the Bulgarian state was subject to considerable pressures pertaining to assimilation, which consequently resulted in their mass migration to Turkey. This phenomenon, in turn, engendered a series of economic challenges for the Turkish state (Curtis, 1992).

In the summer of 1989, when the expulsion process of ethnic Turks from Bulgaria to Turkey began, The former Prime Minister of Turkey, Turgut Özal, has committed that, should the situation demand it, he would be willing to accept all of the estimated 1.5 million Turkish citizens currently residing in Bulgaria (Haberman, 1989).

As a result, in the summer of 1989, over 350,000 thousand people were deported from Bulgaria to Turkey. This event went down in history as the largest mass exodus¹⁵ that Europe had witnessed since the end of the Second World War

CONCLUSION

It is a historical fact that the Balkan states, in their endeavor to establish and create their nation-states, utilized assimilation and immigration policies directed towards minority groups within their respective territories. The primary factor contributing to the process of assimilation and deportation in the Balkan countries was the heterogeneous social structure of the Balkan states in terms of ethnicity, culture, religion and other aspect.

One of these countries is Bulgaria, where a significant Turkish minority population has been subject to assimilation and deportation in various forms, both before and during the communist period. This was undertaken to be create a homogeneous Bulgarian nation. For a period exceeding five centuries of Ottoman rule, the Bulgarian nation and the Turks coexisted in a state of relative tolerance within the geographical confines of the contemporary Bulgarian territories. However, in the aftermath of the dissolution of the Ottoman Empire, this dynamic underwent a profound transformation.

Bulgaria is one of the Balkan countries that has a strategic geographical position. The country's position on the border of Turkey, Greece, Romania, North Macedonia, Serbia and the Black Sea has been identified as a significant geographical factor. The geographical positioning of the region at the

---

¹⁵ The mass exodus was referred to as the "Big Excursion" by the Bulgarian communist government.

intersection of the European and Asian continents has historically attracted the attention of major global powers. A further salient aspect pertains to the fact that Bulgaria is among the Balkan states that host the most Turkish communities, in comparison with other states on the peninsula. This has a discernible impact on the country's relations, particularly with Turkey.

The settlement of Turkish society within Bulgarian territories is a phenomenon that occurred during the period of Ottoman rule. Following the dissolution of the Ottoman Empire in the late 19th century, Bulgaria achieved independence and embarked on a systematic assimilation policy towards its Turkish minority. The establishment of the Bulgarian state in 1908, predicated on the ideology of the nation-state, precipitated an assimilation process directed towards minority communities, most notably Turkish societies, within the Bulgarian context.

In the aftermath of the Second World War, the global landscape underwent a profound transformation, resulting in the establishment of two distinct ideological and economic blocs: the Western capitalist world, led by the United States and several European countries, and the Eastern bloc, led by the Soviet Union. The adoption of communist ideology and the establishment of communist rule in Bulgaria resulted in its incorporation into the Eastern Communist bloc, thereby placing it under the sphere of influence of the Soviet Union. Following the adoption of communism, the Bulgarian regime sought to establish a distinct communist cultural identity, thereby initiating a new phase of assimilation towards minority groups, albeit one that was more arduous than the previous one.

Nevertheless, following the establishment of a communist regime in Bulgaria, the assimilation process was intensified and became more systematic as a state policy. During the tenure of the renowned dictator and leader of the communist regime, Todor Zhivkov, Bulgaria endeavored to forge a homogeneous nation by assimilating the Turkish and other minority communities. A plethora of procedures were implemented, encompassing the prohibition of the Turkish language, in addition to the banning and restricting of religious customs, rituals and other cultural practices.

The period between 1984 and 1989 saw a marked acceleration in the pace of the program of assimilation, whereby the names of the Turkish minority in Bulgaria were replaced with Slavic names. The Turkish community's mobilization against communist rule, characterized by demands for rights and the repatriation of Turkish citizens, culminated in the deportation of over 350,000 Turks from Bulgaria to Turkey. This development led to a significant escalation in tensions between the two neighboring states. The accelerated deportation process resulted in the downfall and collapse of the communist regime in Bulgaria, precipitating the nation into a profound economic slump and crisis.

The process of assimilation and deportation left a profound impact on the country, manifesting in various forms, including the fragmentation of families and the alteration of the demographic landscape. Such historical facts must be imparted to succeeding generations to ensure that such atrocities are not repeated. The consequences of these events have been profoundly traumatic for Turkish and other minority communities and societies.

The present study sought to examine the factors that have led to the forced assimilation and deportation of Turkish minority group from Bulgaria. From a historical perspective, it is evident that the establishment of homogeneous nation-states has been characterized by the predominant nation exhibiting limited tolerance towards minority groups, which constituted a significant proportion of the population. These minority groups were often subjected to processes of assimilation, forced deportation, or expulsion from their respective countries.

REFERENCES

- Todorova, M. (2009). *Imagining the Balkans*. (1 ed.). New York: Oxford University Press
- Bandžović, S. (2003). Ratovi i demografska deosmanizacija Balkana (1912-1941). *Prilozi*, 51(32), 179-229.
- Eminov, A.(1997). Turkish and other Muslim Minorities in Bulgaria. *Institute of Muslim Minority Affairs*. Retrieved 23 March, 2025, from <https://www.scribd.com/document/75864999/Ali-Eminov-Turkish-and-Other-Muslim-Minorities-in-Bulgaria>
- Eminov, A. (2000). Turks and Tatars in Bulgaria and the Balkans. *Nationalities Papers*, 28(1), 129-164.
- Pekesen, B. (2011). Expulsion and Emigration of the Muslims from the Balkans. Retrieved 22 March, 2025, from file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/pekesenb-2011-en.pdf
- Sharlanov, D. and Genev, V.I.(2010). Crimes Committed by the Communist Regime in Bulgaria. The Hannah Arendt Center in Sofia. Retrieved 22 March, 2025, from https://www.ustrcr.cz/data/pdf/konference/zlociny_komunismu/COUNTRY%20REPORT%20BULGARIA.pdf
- Trankova, D. (2009). The Summer of Their Discontent. *Vagabond*. Retrieved 3 March, 2025, from <https://www.vagabond.bg/features/item/242-the-summer-of-their-discontent.html>
- Karčić, F. (2015). *The Other European Muslims a Bosnian Experience*. Sarajevo: Centre for Advanced Studies.
- Hurriyet Daily News (2012, September 11). Turkish exodus in 1989 was ethnic purge: Bulgarian archives. *Hurriyet Daily News*. Retrieved 22 March, 2025, from <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-exodus-in-1989-was-ethnic-purge-bulgarian-archives-29853>
- Buhrer Tavanier, Y. (2010). Ottoman Past Dogs Sofia-Ankara Relations. Retrieved 3 March, 2025, from <http://www.balkaninsight.com/en/article/ottoman-past-dogs-sofia-ankara-relations>
- Karčić, F. (2014). *Muslimani Balkana: "Istočno pitanje" u XX vijeku*. Sarajevo: Centar za napredne studije.
- Karpat, K. H (1990). *The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of a Minority*. Istanbul: Isis Press
- Curtis, G.E. (1992). Bulgaria: A Country Study. Retrieved 3 March, 2025, from <http://countrystudies.us/bulgaria/>
- Goltz, T. (1989). Exodus of Ethnic Turks jars Bulgarias Economy. *The Washington Post*. Retrieved 22 March, 2025, from https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/07/12/exodus-of-ethnic-turks-jars-bulgarias-economy/b4fa7372-1b52-44ac-a039-152d64ef1198/?noredirect=on&utm_term=.62d761aa4bcc
- Human Rights Watch. (1989). Introduction to the work of Helsinki Watch. Retrieved 22 March, 2025, from <https://www.hrw.org/reports/1989/WR89/Helsinki.htm>
- Demirtaş-Coşkun, B. (2001). Turkish-Bulgaria relation in the Post-Cold War Era: The exemplary relationship in the Balkans. Retrieved 22 March, 2025, from <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/672/8556.pdf>

- Fichtl, E. (2005). Other or One of Us? Bulgaria's Attempt to Assimilate Its Ethnic Turks. Retrieved 23 March, 2025, from http://www.ericfichtl.org/images/uploads/Fichtl_BulgariaEthnicTurks.pdf
- Dicle, B. (2008). Factors driving Turkish foreign policy. Retrieved 3 March, 2025, from https://digitalcommons.lsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4089&context=gradschool_theses
- Haberman, C. (1989). Bulgaria Forces Turkish Exodus of Thousands. *The New York Times*. Retrieved 3 March, 2025, from <https://www.nytimes.com/1989/06/22/world/bulgaria-forces-turkish-exodus-of-thousands.html>

OSMANLI DEVLETİ TARİHİNDE BALKANLAR VE
İŞKODRA MÜDAFAASI MADALYASI
IN THE HISTORY OF THE OTTOMAN EMPIRE, THE BALKANS AND
SHKODRA DEFENSE MEDAL

Assist. Prof. Dr. Kemal Hakan TEKİN

Istanbul Rumeli University Faculty of Art, Design and Architecture, Assistant Dean, Head of Interior
Architecture Department. Istanbul

ORCID NO: [0000-0001-6069-281X](https://orcid.org/0000-0001-6069-281X)

ÖZET

Osmanlı Devleti 1299’da kurulduğunda gelişip büyüebilmesi için son derece müsait bir ortam mevcuttu. Çünkü Osmanlı Devleti’nin batısında eski görkemli halinden uzaklaşmış olan Bizans İmparatorluğu, doğusunda ise Anadolu Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra beyliklere bölünmüş topraklar vardı. Osmanlı Devleti kurulduğu andan itibaren batıda Bizans ve doğuda Anadolu topraklarını ele geçirmeye başladı. 15. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise büyük bir imparatorluk kimliğine bürünmüştü. Osmanlı Devleti için Balkanlar, son derece önemli bir bölgeydi: Her şeyden önce Osmanlı, 14. ve 15. yüzyıllarda bir “Balkan İmparatorluğu” olarak doğup gelişti. Bu nedenle de Balkan topraklarının güvenliği ve muhafazası, Osmanlı Devleti’nin güvenliği ve muhafazası demekti. Balkanların tarımsal ve hayvansal ürünleri sarayın, Edirne, İstanbul, Selanik ve Bursa gibi kalabalık kentlerin ve ordunun ihtiyaçlarını karşılıyordu. Balkanların zengin kentleri Osmanlı hazinesi için önemli gelir kaynağıydı. Selanik, Saraybosna, Sofya gibi ticaret kentleri devlete büyük oranda ticari gelir sağlıyordu. Sırbistan ve Doğu Makedonya’dan ise yüklü miktarlarda gümüş, altın, kurşun ve bakır madenleri çekiliyordu. Avrupa’da meydana gelen yenilikler ve siyasal gelişmeler hakkında haberler Osmanlı Devleti’ne Balkanlar üzerinden ulaşıyordu. Yani Balkanlar, Avrupa ile Osmanlı arasında teknoloji, bilgi ve iletişim köprüsü vazifesi görüyordu. Balkanlar, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde devşirme sisteminin en fazla uygulandığı bölgeydi. Yani burası Osmanlı’ya çok sayıda asker ve yönetici sağlamaktaydı. Ayrıca bu bölge, 1453’ten itibaren başkent İstanbul’u Avrupa’ya karşı koruyan “ileri karakol” konumuyla stratejik bir öneme sahipti. Bu temel nedenlerden dolayı Osmanlı padişahları ve yöneticileri Balkanlar’da ilerlemeye ve bölgeyi elde tutmaya büyük önem veriyorlardı. Bu nedenlerden ötürü Balkanlarda Osmanlı Devleti’nin her dönemde ciddi bir imar faaliyetine de tanık olmaktadır.

Madalya, genellikle unutulmaması gerekli görülen bir başarının hâtırası olmak üzere altın, gümüş, bakır ve nikelden hazırlanmış olup bir defaya mahsus olarak verilen bir mükâfat ve şeref armağanıdır. Tarih boyunca farklı coğrafya ve medeniyetlerde kullanılan madalya Osmanlı Devletinde ilk kez 1730-31 yılında karşımıza çıkmaktadır. “Ferahî” denilen altın madalyanın ne için çıkarıldığı bilinmemektedir. Sonraki dönemlerde farklı madenler kullanılarak önemli gelişmeler anısına bastırılan madalyaların varlığı bir kenara, çalışmamızda amacımız, Osmanlı Devleti tarihinde Balkanların hayati önemini gözler önüne sermenin yanısıra çoğu kişinin varlığından bile haberdar olmadığı 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında kilit bir öneme sahip olan İşkodra Kalesi’nin savunmasında gösterilen kahramanlık ve fedakarlıkları onurlandırmak amacıyla verilen “İşkodra Müdafası Madalyası” nı tanıtmak olacaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Tarihi, Balkanlar, Madalya, İşkodra

ABSTRACT

When the Ottoman Empire was founded in 1299, there was an extremely suitable environment for it to develop and grow. Because in the west of the Ottoman Empire was the Byzantine Empire, which had moved away from its former glorious state, and in the east there were lands divided into principalities after the collapse of the Anatolian Seljuk State. Anadolu Selçuklu. From the moment the Ottoman Empire was established, it began to seize the Byzantine territories in the west and Anatolian territories in the east. 15. by the end of the century, however, he had assumed the identity of a great empire. For the Ottoman Empire, the Balkans were an extremely important region: first of all, the Ottoman Empire was the 14th Century. and 15. it was born and developed as a “Balkan Empire” for centuries. For this reason, the security and preservation of the Balkan territories meant the security and preservation of the Ottoman Empire. Agricultural and animal products of the Balkans met the needs of the palace, crowded cities such as Edirne, Istanbul, Thessaloniki and Bursa, and the army. The rich cities of the Balkans were an important source of income for the Ottoman treasury. Commercial cities such as Thessaloniki, Sarajevo, Sofia provided a large proportion of commercial income to the state. Large quantities of silver, gold, lead and copper mines were being withdrawn from Serbia and Eastern Macedonia. News about the innovations and political developments taking place in Europe reached the Ottoman Empire through the Balkans. In other words, the Balkans served as a bridge of technology, information and communication between Europe and the Ottomans. Dec. The Balkans were the region where the transfer system was most applied within the borders of the Ottoman Empire. In other words, this place provided a large number of soldiers and administrators to the Ottoman Empire. In addition, this region had a strategic importance with its “outpost” position, which protected the capital Istanbul against Europe since 1453. For these basic reasons, the Ottoman sultans and rulers attached great importance to advancing in the Balkans and retaining the region. For these reasons, we are also witnessing a serious reconstruction activity of the Ottoman Empire in the Balkans in every period. A medal is a gift of reward and honor made of gold, silver, copper and nickel, usually as a souvenir of an achievement that is considered necessary to be remembered, and given once.

The medal, which has been used in different geographies and civilizations throughout history, appears for the first time in the Ottoman Empire in 1730-31. It is not known what the gold medal called “Ferahi” was removed for. Aside from the existence of medals printed in memory of important developments using different mines in later periods, our aim in our study will be to introduce the “Shkodra Defense Medal”, which was awarded to honor the heroism and sacrifices shown in the defense of the Shkodra Fortress, which had a key importance during the Balkan Wars of 1912-1913, in addition to highlighting the vital importance of the Balkans in the history of the Ottoman Empire, most people were not even aware of its existence.

Keywords: Ottoman History, Balkans, Medal, Shkodra

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 1299’da kurulduğunda, gelişip büyüebilmesi için son derece elverişli bir ortam bulunmaktaydı. Çünkü batısında, eski ihtişamından uzaklaşmış olan Bizans İmparatorluğu; doğusunda ise Anadolu Selçuklu Devleti’nin yıkılmasıyla ortaya çıkan beyliklere bölünmüş bir siyasi yapı vardı. Bu nedenle Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren hem Bizans hem de Anadolu topraklarına doğru genişleme politikasını benimsedi. 15. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Osmanlı, büyük bir imparatorluk kimliğine bürünmüştü.

Balkanlar, genel olarak Tuna Nehri'nin güneyinde kalan ve Doğu Karadeniz'e kadar uzanan bölge olarak tanımlansa da, Osmanlı döneminde Macaristan ve Romanya'nın kapladığı alanlar da bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, günümüzde Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Macaristan ve Romanya'nın bulunduğu bölgeler, Osmanlı Devleti'nin 14. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başladığı alanlardır. Bu bölgelerin tamamı farklı dönemlerde Osmanlı hakimiyetine girmiştir (Yenişehirlioğlu, 1991: 28).

Osmanlı Devleti için Balkanlar son derece önemli topraklardı. Adeta Osmanlı Devleti, 14. ve 15. yüzyıllarda bir "Balkan Devleti" olarak doğup büyüştür (Ortaylı, 2006: 46). Bu nedenle Balkan topraklarının egemenlik altında tutulması, devletin bekası için kritik öneme sahipti. Tarımsal ve hayvansal kaynakları bakımından Balkanlar, Osmanlı için büyük bir zenginlik sunmaktaydı. Bursa, Edirne, İstanbul ve Selanik gibi önemli şehirler, Osmanlı ordusunun lojistik ihtiyaçlarını karşılayan merkezlerdi (İnalçık, 1994: 256). Aynı zamanda, Selanik, Saraybosna ve Sofya gibi büyük ticaret merkezleri Osmanlı'ya önemli ekonomik gelirler sağlamaktaydı.

Balkanlar, devşirme sistemi sayesinde Osmanlı ordusuna ve yönetici sınıfına en fazla katkı sağlayan bölge konumundaydı (İmber, 2006: 178). Bölgenin coğrafyasını, geleneklerini ve sosyal yapısını iyi bilen devşirme kökenli yöneticiler, genellikle Balkan eyaletlerinde görev almaktaydılar. Bu yöneticilerin çoğu, devşirme sistemi ile yetişmiş yetkin paşalardı. Osmanlı siyasal kurumsallaşmasının temel taşlarından biri olan devşirme sistemi, aynı zamanda Osmanlı saray bürokrasisinde özellikle vezirler ve divan üyeleri arasında geniş ölçüde temsil edilmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki siyasal hâkimiyetini sağlamlaştıran bir diğer kurumsal yapı ise "Millet Sistemi" idi. Bu sistem, Osmanlı yönetiminde yaşayan farklı inançlara sahip toplulukların dini özerkliklerini koruyan, kendi liderlik yapıları ve kurumları aracılığıyla örgütlenmelerine olanak tanıyan bir yapıyı temsil etmekteydi. Osmanlı Devleti içinde yaşayan herkes padişahın tebaası olarak kabul edilmekteydi. Devlet yönetimi halkını "Müslüman tebaa" ve "gayrimüslim tebaa" olarak iki ana gruba ayırıyordu. Gayrimüslim tebaa, Osmanlı topraklarında yaşayan; Müslüman olmayan, fakat devletin kurallarına uyan ve devletin koruması altındaki toplulukları ifade etmekteydi (Sancaktar, 2011: 37).

İlber Ortaylı, Osmanlı Devleti'ni "tarihte inanç özgürlüğünün en çok görüldüğü ve bu özgürlüğün yöneticilerin keyfiyetine bırakılmadan kurumsallaştığı" bir yapı olarak tanımlamaktadır. Hatta bu özgürlük, gayrimüslim tebaa içerisindeki ruhani liderlere ve onların kurumlarına çeşitli rütbe ve imtiyazların tanınmasına kadar genişlemiştir (Ortaylı, 2005: 175). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Osmanlı yönetimi, kendi çağdaşı Batılı devletlerden çoğu kez daha elverişli ve hoşgörülü bir sistem sunmaktaydı. Osmanlı Devleti, kimlik ideolojisini asimilasyonla değil, içselleştirme ve çokkültürlülük üzerinden kurmuş; farklı inanç gruplarına karşı dönüştürücü ya da yayılmacı bir dini siyaset benimsememiştir.

Bu anlayış, özellikle Hristiyan nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerde açıkça hissedilmekteydi ve bu durum, uzun vadede Balkanlar'da etnik ve dini özgürlüklerini yüzyıllar boyunca korunmasına imkân sağlamıştır (Veinstein, 1995: 360). Çünkü İslam inancına göre Musevilik ve Hristiyanlık, Allah tarafından gönderilmiş Peygamberlere ve kutsal kitaplara sahip olan iki "semavi inanç sistemi" olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, İslam felsefesinin bir gereği olarak, gayrimüslim tebaanın can güvenliğinin sağlanması ve dinî haklarına saygı gösterilmesi zorunluydu (Stavrianos, 1958; 89)¹⁶.

¹⁶ Millet sistemi gayrimüslim zanaatkarlara ve tüccarlara görece olarak daha özgür bir çalışma ortamı sunarak Osmanlı kentlerinde ekonominin gelişmesine önemli katkı sağladı. Özellikle Katolik dinin baskısından kaçıp Osmanlı kentlerine

Osmanlı Devleti 16.Yüzyıl Hakimiyet Bölgeleri Haritası.

1453'ten itibaren Balkanlar, Osmanlı başkentini Batı'ya karşı koruyan bir "ileri karakol" niteliği taşıması nedeniyle olağanüstü bir önem kazanmıştır. Bu nedenle Osmanlı yöneticileri, Balkan topraklarını elde tutmak ve bu bölgede mümkün olduğunca ilerlemek konusunda son derece hassas davranmışlardır. Bölgenin askeri, ticari, ekonomik, kültürel ve sosyal potansiyeli, Osmanlı Devleti'nin burada yoğun bir imar faaliyetinde bulunmasına neden olmuştur.

Osmanlılar, mevcut şehirleri hem klasik Osmanlı mimari gelenekleri hem de yerel mimari unsurları dikkate alarak yeniden inşa etmiş, aynı zamanda yeni yerleşim yerleri kurmuşlardır. Şehirler genellikle bir cami etrafında gelişen külliye aracılığıyla şekillendirilmiş; böylece, şehrin fiziki yapısına yön verilmiştir (Kreşevljakoviç 1954: 12). Eğitim, askeri ve sosyal işlevlere sahip yapılarla şehir merkezleri donatılmış; Türk-İslam şehir dokusu bu bölgede hâkim hale getirilmiştir. Bu mimari anlayış, bölgeye yeni bir yaşam tarzı, gelişmiş bir ticari yapı ve medeniyet getirmiştir.

Balkanlar'daki beş yüzyıllık Osmanlı egemenliği boyunca yaklaşık 15.787 mimari eser inşa edilmiştir. Bu yapılar; strüktür, plan, malzeme-teknik, cephe düzeni ve süsleme özellikleriyle Türk-İslam mimari ayrıntılarını yansıtmaktadır. Balkan ülkelerindeki Türk eserleri, Anadolu'daki çağdaşlarıyla pek çok benzerlik göstermekte; hem Türkler için bir övünç kaynağı hem de bölgede yaşayan tüm halklar için ortak bir kültürel miras ve zenginlik oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bu eserlerin korunması, aslına uygun şekilde onarılarak gelecek nesillere aktarılması ve hayatın içinde kalması sağlanarak kullanılması büyük önem taşımaktadır.

BALKAN HARBİ VE İŞKODRA MÜDAFAASI

Balkanlar, coğrafi yapısı, bölgede yaşamış olan çeşitli medeniyetler ve dinî farklılıklar nedeniyle her zaman görüş ayrılıklarına açık bir yapıya sahip olmuştur. Bu çeşitlilik, dış müdahaleler için elverişli bir zemin oluşturmuş; her etnik grubun arkasında, bu durumu fırsata çevirmeyi amaçlayan dindaş ya da soydaş koruyucu devletler yer almıştır. Özellikle Batılı devletler ve Rusya, koruyucu ya da kışkırtıcı

sığınan Yahudiler kent ekonomisinin gelişmesine çok büyük katkı sağladılar. Bu sistem 19. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun lehine işledi. Fakat 19. yüzyılda bağımsızlıkçı-milliyetçi duygular Balkan halklarını kucaklayınca Millet sistemi Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine işlemeye başladı. Çünkü Millet sistemi sayesinde ayakta kalmayı başaran kiliseler ve din adamları, bağımsızlıkçı-milliyetçi hareketleri desteklediler ve hatta bizzat örgütlediler (Sancaktar 2011:43).

yaklaşımlarla bölgede etkinliğini sürdürmüştür.

Osmanlı Devleti, 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması ile ilk kez büyük bir yenilgi yaşamış, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile de önemli bir darbe almıştır. Bu süreçten sonra Avrupa'daki büyük ve küçük birçok devletin yanı sıra Balkanlardaki etnik unsurlar, Osmanlı'nın zayıflayan yapısından yararlanmak amacıyla çeşitli gerekçelerle harekete geçmiş ve saldırgan tutumlar sergilemiştir. 19. yüzyılın ortalarında Rus Çarı'nın Osmanlı Devleti'ni "Hasta Adam" olarak nitelendirmesi, bu devletin paylaşılması gerektiği yönündeki düşüncenin uluslararası platformlarda açıkça dile getirilmesine zemin hazırlamıştır.

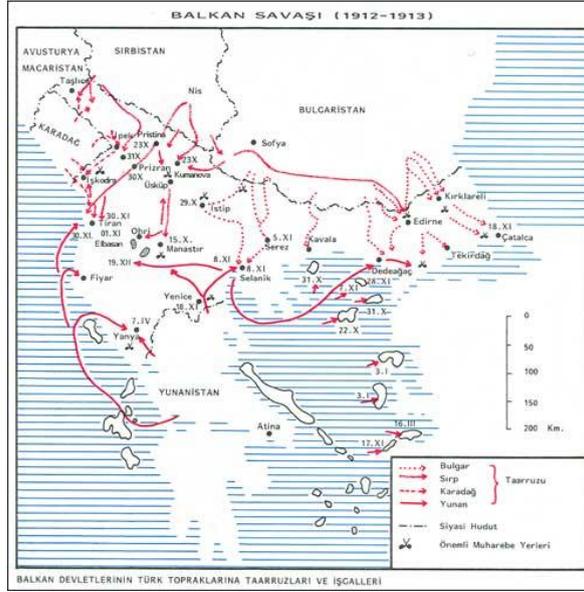
1912-1913 yılları arasında meydana gelen Balkan Savaşları sırasında Osmanlı ordusu, uzun yıllar egemenliği altında bulunan Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ ile savaşmak durumunda kalmıştır. Bu savaşların sonunda, yaklaşık beş yüzyıldır hâkimiyetinde tuttuğu Balkan topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiştir. Söz konusu kayıpta, merkezi yönetimin zayıflığı, karar alma süreçlerindeki dağınıklık ve dış müdahalelere açık bir siyasal yapı belirleyici rol oynamıştır.

Balkan Harbi Osmanlı Cephesinden Bir Görünüm

Günümüzde Arnavutluk'un kuzeyinde, İşkodra Gölü kıyısında ve Drina Irmağı'nın kenarında yer alan İşkodra, yaklaşık 90.000 kişilik nüfusuyla tarih boyunca önemli bir dinî ve ticari merkez olmuştur. Şehir, günümüzde de gıda sanayisi, maden tasfiyehaneleri, dokuma ve deri işçiliği gibi alanlarda öne çıkan bir üretim ve ticaret noktası olma özelliğini sürdürmektedir.

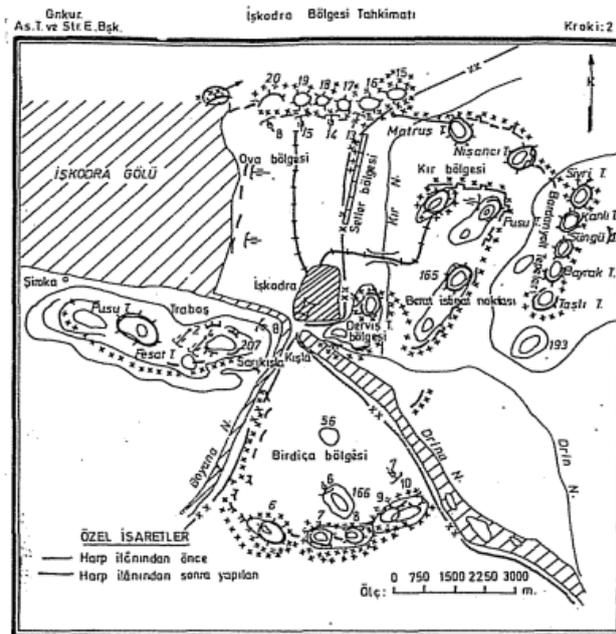
Osmanlı Devleti'nin şehre ilk girişi, I. Murat döneminde 1386 yılında gerçekleşmiş; ancak Venediklilerle iyi ilişkiler kurmak isteyen padişah, şehri bu devlete bırakmıştır. İşkodra'nın Osmanlı topraklarına kesin olarak katılması ise Fatih Sultan Mehmed dönemine rastlar. Üç kez kuşatılan şehir, nihayet 1479 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve bir sancak haline getirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman devrinde ise İşkodra, Rumeli sancağına bağlanarak idari yapıya entegre edilmiştir (Anonim 1986: 1-69).

Balkan Harbi Haritası (Türk tarih Kurumu)

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri gücünde zayıflamaların yaşandığı bir döneme rastlayan Balkan Harbi, 8 Ekim 1912 tarihinde başlamıştır. Savaş, başlıca hedefi Osmanlı topraklarını paylaşmak olan Bulgaristan, Karadağ, Yunanistan ve Sırbistan'ın oluşturduğu Balkan Ulusları Birliği'nin Osmanlı'ya savaş ilan etmesiyle patlak vermiştir.

Balkan Harbi'nin en önemli cephelerinden biri olan İşkodra müdafaası, 28 Ekim 1912 ile 23 Nisan 1913 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu süreçte Osmanlı ordusu ile Arnavut gönüllü birlikleri, Karadağ ve Sırbistan ittifakına karşı şehri savunmuştur. Türk askerleri ve Arnavut gönüllülerden oluşan savunma kuvvetleri, İşkodra Kalesi'ni yaklaşık yedi ay boyunca büyük bir dirençle korumuş, Karadağ ordusuna ağır kayıplar verdirmiştir. Karadağ ordusunun zayıflaması %60'a kadar ulaşmış, bu nedenle Karadağlılar, şehri ele geçirebilmek için Sırbistan'dan yardım istemiştir. Bunun sonucunda 30.000 kişilik üç Sırp tümeni İşkodra'yı kuşatma harekâtına katılmıştır.

İşkodra Müdafaası Krokisi (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı)

Her ne kadar Sırp lar da ciddi kayıplar vermiş olsa da, İşkodra Kuşatması sırasında sivil halk büyük acılar yaşamıştır. Kuşatma süresince başta açlık olmak üzere, rastgele şehre düşen top mermileri nedeniyle ağır zayıatlar yaşanmıştır. Şehre toplam 36.000 top mermisi isabet etmiştir. Esat Paşa'nın bildirgesine göre, şehirdeki erzak 23 Nisan 1913 tarihine kadar dayanabilmiştir. Bu süreye kadar idare edilebilmesi ise, ekmek ve peksimet istihkakının yarıya indirilmesi ve halkın elindeki tüm gıda maddelerinin toplanmasıyla mümkün olmuştur. Açlık nedeniyle siviller arasında ölümler yaşanmış, hatta ayaklanma girişimlerine dair belirtiler ortaya çıkmıştır. Askerî birlikler de gıdasızlık yüzünden güçten düşmüş, savaşma kabiliyetini kaybetmiştir. Bu şartlar altında İşkodra Kalesi'nin teslimi kaçınılmaz hale gelmiştir. Yaklaşık yedi ay boyunca kahramanca direnen Türk askerî birlikleri ve şehir halkı, nihayetinde erzaklarının tükenmiş olması nedeniyle teslim olmak zorunda kalmıştır. 23 Nisan 1913 tarihinde yapılan anlaşma ile savunma sona ermiş, mevziler kademeli olarak boşaltılmıştır. Her bölgede birer teğmen komutasında küçük müfrezeler bırakılmış, diğer birlikler planlı biçimde geri çekilmiştir.

550 yıldır Türk yurdu olan Balkanlar ya da diğer adıyla Rumeli, Osmanlı için Anadolu'dan sonra ikinci bir anayurt olmuştur. Ancak Balkan Savaşları'nın ardından, yüz binlerce Türk, yaşadıkları yerleri ve sahip oldukları her şeyi geride bırakarak büyük zorluklar içinde Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Bu savaşlardaki yenilgi, yalnızca toprak kaybı olarak değerlendirilmemelidir. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin mevcut askerî gücü ve siyasi yapısıyla varlığını sürdürmeyeceğini de açıkça ortaya koymuştur.

İşkodra Hasan Rıza Paşa ve Anıtı (TİKA)

Günümüzde İşkodra Müdafaası'nın belki de en görünür ve anlamlı sembolü, Osmanlı Paşası Hasan Rıza Paşa'dır. Balkan Harbi sırasında, Sırp ve Karadağ ordularının kuşatması altındaki İşkodra'yı aylar boyunca kahramanca savunmuş, dünya tarihinde şehir savunmaları açısından eşine az rastlanır bir destan yazmıştır. Aynı zamanda İşkodra Valiliği görevini de yürüten Hasan Rıza Paşa, 30 Ocak 1913 tarihinde uğradığı suikast sonucu şehit edilmiştir.

Hasan Rıza Paşa'nın hatırası, sadece Türkiye'de değil, Arnavutluk'ta da büyük bir saygıyla yaşatılmaktadır. Bu kapsamda, 1996 yılında dönemin Arnavutluk Cumhurbaşkanı Sali Berisha, Hasan Rıza Paşa'ya birinci derece kahramanlık madalyası vererek büyük bir vefa örneği göstermiştir. Ardından, 2007 yılında Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı'nın

girişimleriyle, Arnavutluk'un İşkodra şehrinde Hasan Rıza Paşa anısına bir anıt inşa edilmiştir.

İşkodra'daki bu anıt, her yıl 18 Mart Çanakkale Zaferi ve Şehitleri Anma Günü vesilesiyle düzenlenen törenlere ev sahipliği yapmakta; Türkiye Cumhuriyeti ve Arnavutluk yetkililerinin katılımıyla iki ülke arasındaki tarihi bağları pekiştirmektedir. 2017 yılında TİKA tarafından gerçekleştirilen bakım, onarım ve peyzaj düzenlemeleriyle anıt modern bir görünüme kavuşturulmuş; böylece İşkodra Müdafaası'nın gelecek nesillere aktarılması yönünde önemli bir adım daha atılmıştır.

OSMANLI DEVLETİNDE MADALYA GELENEĞİ

Madalyalar, bir devletin ya da onu temsil eden bir otoritenin iradesiyle; askeri, kültürel, ekonomik ve benzeri alanlarda üstün hizmetlerde bulunan, kahramanlık, yararlılık veya başarı gösteren kişilere verilen simgesel ödüllerdir. Bu ödüller aracılığıyla toplum fertlerinin devlete olan bağlılığı pekiştirilmekte; aynı zamanda üstün başarı ve yararlılık teşvik edilmektedir. Madalyalar, devletin kudretini ve değerlerini görünür kılan araçlar olarak da işlev görmektedir (Tekin, 2014: 278).

Tarihin en eski dönemlerinden itibaren, hükümdarların toplum yararına hizmet etmiş kişilere çeşitli ödüller ve hediyeler verdiği bilinmektedir. Madalyanın gerçek anlamda ortaya çıkışı ise Roma İmparatorluğu dönemine dayanmaktadır. "Medaglia" sözcüğünden türeyen bu kavram, başlangıçta metal üzerine darp edilen ve para benzeri bir biçime sahip olan sikkeler şeklinde üretilmiş, üzerinde devletin ve yöneticilerinin simgeleri yer almıştır. Bu tür ödüllendirme araçları, zamanla başta Avrupa olmak üzere birçok ülkede, özellikle Yeniçağ'dan itibaren yaygınlaşmıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde ise madalya ve onun bir türü olan nişan, neredeyse tüm modern devletlerde resmi bir ödüllendirme biçimi haline gelmiştir. Prensip olarak tek parça metalden, para formuna benzer biçimde üretilen madalyalar, devlet darphanelerinde basılabileceği gibi özel imalathanelere de sipariş edilerek yaptırılmıştır (Erüreten, 2001: 12).

Gentile Bellini, Sultan II. Mehmet (Fatih) Madalyası; 1479. Oxford Ashmolean Museum

Osmanlı Devleti'nde madalya uygulamasının ilk örneği, Fatih Sultan Mehmed döneminde karşımıza çıkmaktadır. 1480 yılı civarında, Gentile Bellini tarafından yapılan ve Fatih Sultan Mehmed'i tasvir eden madalyon, bu alandaki önemli erken örneklerden biridir (Raby, 2000, s. 86–87). Ancak Osmanlı'da

madalyaların sistemli biçimde imal edilmesi ve dağıtılması, Sultan I. Mahmud döneminde, 1730'lu yıllarda başlamıştır. On sekizinci yüzyılın ilk yarısında yaygınlaşan bu gelenek, Sultan Abdülmecid'in gerçekleştirdiği sikke reformuyla daha da gelişmiş; reform kapsamında İngiltere'den getirilen darphane makineleri, teknik personel ve teçhizatlar aracılığıyla modern bir üretim sürecine geçilmiştir.

Osmanlı Devleti, savaşlar, uluslararası anlaşmalar, reform hareketleri, yasal düzenlemeler, resmi ziyaretler, sergiler ve sosyal yardımlar gibi çeşitli vesilelerle madalya vermiştir. Bu bağlamda madalyalar, hem teşvik hem de taltif aracı olarak işlev görmüştür. Zamanla, madalyaların "berat" adı verilen ve bir tür ferman niteliği taşıyan tanıtıcı belgelerle birlikte verilmesi uygulaması yerleşmiştir (Anonim, 1999, s. 57). Ayrıca, Osmanlı madalyaları yalnızca bireylere değil, bazı kurumlara da takdim edilmiştir. Örneğin, Osmanlı donanmasının en önemli isimlerinden biri olan Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın sandukasına "Donanma Madalyası" takılmıştır (Eldem, 2004, s. 401).

Cumhuriyet dönemine geçildikten sonra, 26 Kasım 1934 tarihli ve 2590 sayılı yasa ile Osmanlı Devleti'ne ait nişan ve madalyaların kullanımı kaldırılmış, ancak savaş madalyaları bu kapsamın dışında tutulmuştur.

İŞKODRA MÜDAFAASI MADALYASI

İşkodra, stratejik konumu ve askeri önemi nedeniyle Osmanlı Devleti için büyük bir öneme sahipti. 1912 yılında başlayan ve 1913 yılına kadar yedi ay boyunca süren İşkodra direnişi sırasında Osmanlı ordusu, şehri ve kalesini savunmak için büyük bir fedakarlık ve kahramanlık göstermiştir. İşkodra Müdafaası Madalyası, bu direnişi ve askerlerin üstün cesaretini simgeler ve II. Abdülhamid ve V. Mehmet Reşad dönemlerinde bu önemli müdafada can siperane bir şekilde askeri başarılar için imza atan Osmanlı askerlerine sınırlı sayıda basılarak takdim edilmiştir. Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi madalya aslında ağırlıklı olarak üstün hizmetler, başarılar, kahramanlıklar ve yararlılıklar için veriliyor olsa da çalışma konumuz olan İşkodra Müdafaası Madalyası, hüznü bir mağlubiyeti hatırlatan bir anı olarak günümüze gelmiştir. Bir çoğumuzun haberi bile olmayan İşkodra Müdafaası Madalyası, yakın geçmişimize ışık tutan yedi aylık kahramanca direnişin bir sembolüdür.

Ön Yüz: Osmanlı tuğrası ve yıldız motifi, alt kısımda yer alan hilal içinde "İşkodra Müdafaası" yazısı.

Arka Yüz: Cami tasviri ve süslemeler.

Kurdela ya da Asma Deliği : Madalyanın üst kısmında, zamanında kolye veya kurdela takılarak askı şeklinde taşındığını gösteren delik.

Teknik Özellikler:

Malzeme: Gümüş
Çap: 28 mm
Ağırlık: 12,35 gram

Sanatsal ve Kültürel Değer: Madalya, dönemin Osmanlı sanat ve zanaatının güzel bir örneğidir. Üzerindeki Osmanlı tuğrası ve diğer süslemeler, yüksek kaliteli bir işçilik yansıtmaktadır. Madalyanın detayları, Osmanlı Devletinin kültürel mirasını, vatan topraklarına karşı olan hassasiyetini ve onurlu askeri tarihini yansıtır niteliktedir.

KAYNAKLAR

- Anonim (1986) “İşkodra Savunması ve Hasan Paşa” T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Türk Asker Büyükleri ve Zaferleri Serisi. Güneş Basımevi. Ankara.
- Ayverdi, E.H. (1981) Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri, C.1- C.4, Kitap 1-6, İstanbul.
- Beldiceanu, İ. (1995) “Başlangıçlar: Osman ve Orhan”, Mantran (ed.), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-I: Osmanlı Devletinin doğuşundan XVIII. yüzyılın sonuna, İstanbul, Cem Yayınevi, s. 17-41.
- Çakmak, F. (1924) Garb-i Rumeli’nin Suret-i Ziyai ve Balkan Harbi’nde Garp Cephesi, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi. İstanbul.
- Eldem, E. (2004) İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Erüreten, M. (2001) Osmanlı Madalyaları ve Nişanları Belgelerle Tarihi. İstanbul: DMC Yayınevi.
- Gürman, A.N. - Kocaman, K. (1933) 1912-1913 Balkan Harbi’nde İşkodra Müdafaası. Askeri Matbaa. İstanbul.
- Imber, C. (2006): Osmanlı İmparatorluğu, 1300-1650: İktidarın Yapısı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2006.
- İnancık, H. (1994) An Economic and Social History of the Ottoman Empire, Vol. 1, 1300-1600, Cambridge, Cambridge University Press.
- Kreşevljakovic, H. (1954) “Stari Bosanski Gradovi”, Nae Starine, S. 2, Sarajevo
- Ortaylı, İ. (2005) İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2006) Osmanlı Barışı, İstanbul, Ufuk Kitap. İstanbul.
- Raby, J. (2000). Oyun Başlıyor. Padişahın Portresi Tesavir-i Âl-i Osman içinde (64- 95). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Sancaktar, (2011) “Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası.” Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi. Cilt 2, Sayı 2, 2011 (27-47). İzmir.
- Stavrianos, L. S. (1958) The Balkans Since 1453, New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Tekin, K.H. (2014) “Kırım Savaşı Osmanlı Hatıra ve Asker Madalyaları” Journal of World of Turks. Vol 6. No:1 277-296.
- Tekin, K.H. (2014) “Osmanlı Devletinde Gelenekten Yeniliğe Geçişin Anlamlı Bir Sembolü: Mecidi

Nişanları.” JASS The Journal of Academic Social Science Studies. Number: 28, p. 393-411, Autumn II

Veinstein, G. (1995) “Balkan Eyaletleri (1606-1774)”, Mantran (ed.), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi- I: Osmanlı Devletinin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna. Cem Yayınevi, s. 349-413. İstanbul.

Yenişehirlioğlu, F. (1991) Balkanlarda Osmanlı Mimarisi. Tarih Çevresi. Ankara.

KUZEY MAKEDONYA’NIN TARİHİ KÜLTÜREL MİRAS ESERLERİ VE DEPREM ETKİLERİ

HISTORICAL CULTURAL HERITAGE WORKS OF NORTH MACEDONIA AND EARTHQUAKE EFFECTS

Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL

Istanbul University-Cerrahpaşa, Faculty of Engineering, Geophysical Engineering. Dept. Retired Lecturer Member

ORCID NO: 0000-0003-2207-1902

ÖZET

Balkan Yarımadası'nda bulunan Kuzey Makedonya Cumhuriyetinin yüzölçümü 25,333 km²' dir. Deniz kıyısı yoktur. Vardar Nehri ülkenin tek büyük ırmağıdır. Alp Kuşağında bulunan ülke sismik aktiviteden etkilenen dağlık bir alandır. Havzaların çoğunluğu ekstansiyonel faylanmayla ilişkilidir ve bazıları grabenlerdir. Başkent Üsküp birçok neotektonik fay tarafından kesilen genç bir tektonik çöküntü olan Üsküp vadisinde içindedir. Üsküp – Kjustendil ve Üsküp – Crna Gora aktif faylardır. Üsküp bölgesini tespit edilen depremlerin baskın hiposantr derinliği 0,1 ile 10 km arasında değişmektedir. Üsküp ve çevresi belirgin sismik aktiviteye sahiptir. Üsküp 518, 1555 ve 1963'teki depremlerle yıkılmıştır. 1921'de Gnjilane 1960'da Gostivar ve 1978'de Ljubljana depremlerinden Üsküp zarar gördü. 1555 depreminde yıkılan, hafif ve ağır hasar gören İbn-i Şahin (Şahin oğlu) Murat Paşa, Sultan Murat, Kebir Mehmet Çelebi, Yelen Kapan (Ceylan Çavuş), İshak Bey (Alaca), Mustafa Paşa camileri Sultan Murat, Mustafa Paşa Medreseleri, Paşa Yiğit Bey Türbesi, Kapıcıbaşı Sinan Kervansarayı, Üsküp Kalesi, Taşköprü; bunun yanı sıra 1963 depreminde Üsküp'te vakıf eserleri; Köse Kadı, Sultan Murad ve Kazancılar, Müezzın Hoca, Camileri, Hacı Ayşe Hatun, İshak Bey, Alaca, Kebir Mehmet Çelebi, Hacı Balaban, Kapıcı Hamza, Hacı Kasım, Dükkâncık-Müezzın Hoca, Hacı Kâzım, Hatuncuklar, Hacı Yunus, Yahya Paşa, Bakırcılar, Yelen Kapan, Faik Paşa camileri; Türk Çarşısı, Arasta; Kurşunlu, Sulu ve Kapan hanlar; Hatuncuklar, Hürriyet, Gülçüler ve Çifte Hamam; Ayas Spas, Üsküp Kalesi, Üsküp Darphânesi; Haydar Baba, İplikçi Hasan Efendi Tekkeleri, Eski-Yeni Hamam, Beyhan Sultan, Meddah Baba, Altı Ayak, Gazi Baba, Paşa Yiğit Bey, Aşık Pir Mehmet Çelebi, Hatuncuklar Türbeleri, İshak Bey Kervansarayı, Hacı Gazi Mescidi, Alaca Camii ve Yahya Paşa Camii mezarlıkları, Hüdaverdi Mescidi, Bey Kulesi, Üsküp İdadisi, Hamidiye Sanayi Mektepleri Telgraf ve Posta Merkezi Yapısı, Askeri Hastane tarihi kültürel miras eserleridir.

Bu kapsamda değerlendirildiğinde; Üsküp kenti ve yakın çevresinde bulunan tarihi eserler, depremlerin tekrar meydana gelme olasılığının yüksek olduğu, sismolojik olarak tehlikeli bir bölgede risk altında bulunmaktadır.

Bu çalışmada; arşiv belgeleri, basında yer alan haberler ve gözlemler, akademik ve meslek alanlarıyla ilgili kitap, dergi ve bildiriler ışığında, Üsküp kenti ve yakın çevresindeki afet olayları, tarihsel süreçlerde neden oldukları hasarlar bakımından ele alınarak, mevcut tespit edilmiş eserlerin yanında henüz yer (eski enkaz) altında tespit edilmemiş farklı eserlerin, jeofizik tespit yöntemleri de kullanılarak gün yüzüne çıkarılmasıyla ilgili yeni yöntemler değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Kuzey Makedonya, Üsküp, Kültürel Miras, Deprem, Tarihi Yapı

ABSTRACT

The Republic of North Macedonia, located in the Balkan Peninsula, has a surface area of 25,333 km². There is no sea coast. The Vardar River is the country's only major river. Located in the Alpine Belt, the country is in a mountainous area affected by seismic activity. The majority of the basins are associated with extensional faulting and some are grabens. The capital city of Skopje is located in the Skopje Valley, a young tectonic depression cut by several neotectonic faults. Skopje – Kjustendil and Skopje – Crna Gora are active faults. The dominant hypocenter depth of the earthquakes detected in the Skopje region varies between 0.1 and 10 km. Skopje and its surroundings have significant seismic activity. Skopje was destroyed by earthquakes in 518, 1555 and 1963. Skopje was damaged by the Gnjilane earthquake in 1921, the Gostivar earthquake in 1960 and the Ljubljana earthquake in 1978. The mosques of Ibn-i Şahin (son of Şahin) Murat Pasha, Sultan Murat, Kebir Mehmet Çelebi, Yelen Kapan (Çeylan Çavuş), İshak Bey (Alaca), Mustafa Pasha, Sultan Murat, Mustafa Pasha Madrasahs, Pasha Yiğit Bey Tomb, Kapıcıbaşı Sinan Caravanserai, Üsküp Castle, Taşköprü, which were destroyed, slightly and heavily damaged in the 1555 earthquake; in addition to this, the foundation works in Skopje during the 1963 earthquake; Köse Kadı, Sultan Murad and Kazancılar, Muezzin Hoca, Mosques, Hacı Ayşe Hatun, İshak Bey, Alaca, Kebir Mehmet Çelebi, Hacı Balaban, Kapıcı Hamza, Hacı Kasım, Dükkâncık-Müezzin Hoca, Hacı Kâzım, Hatuncuklar, Hacı Yunus, Yahya Pasha, Bakırcılar, Yelen Kapan, Faik Pasha mosques; Turkish Bazaar, Arasta; Sulu, Kapan and Kurşunlu caravanserais; Hatuncuklar, Hürriyet, Gülçüler and Çifte Hamam; Ayas Spas, Üsküp Castle, Skopje Mint; Haydar Baba, İplikçi Hasan Efendi Lodges, Old-New Bath, Beyhan Sultan, Meddah Baba, Altı Ayak, Gazi Baba, Paşa Yiğit Bey, Aşık Pir Mehmet Çelebi, Hatuncuklar Tombs, İshak Bey Caravanserai, Hacı Gazi Mosque, Alaca Mosque and Yahya Paşa Mosque cemeteries, Hüdaverdi Mosque, Bey Tower, Üsküp İdadisi, Hamidiye Industrial Schools Telegraph and Postal Center Building, Military Hospital are historical cultural heritage works. As a result, Skopje is in a seismologically dangerous area and earthquakes are likely to occur again.

In this study, in the light of archive documents, news and observations in the press, books, journals and reports related to academic and professional fields, disaster events in the city of Skopje and its immediate surroundings will be discussed in terms of the damage they caused in historical processes, and new methods will be evaluated for unearthing different artifacts that have not yet been detected underground (old debris) in addition to the existing artifacts, using geophysical detection methods.

Keywords: North Macedonia, Skopje, Cultural Heritage, Earthquake, Historical Building

GİRİŞ

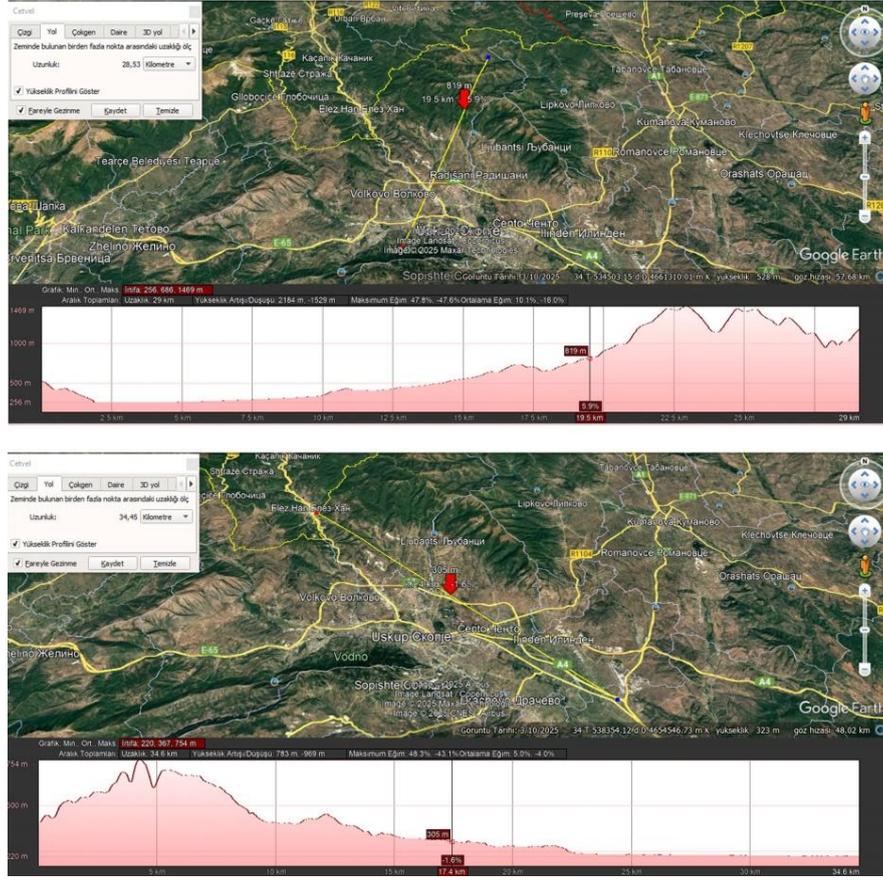
Balkan Yarımadası'nda bulunan Kuzey Makedonya Cumhuriyetinin yüzölçümü 25,333 km²'dir. Üsküp'ün, kuzeydoğusunda Kosova, Čučer-Sandevo, Lipkovo, Aračinovo, İlinden, Studeniçani, Sopište, Želino ve Jegunovce bulunur. Deniz seviyesinden yaklaşık 245 m yüksekliğindedir. Başkenti Üsküp'tür (Şekil 1). Vardar Nehri ülkenin tek büyük akarsuyudur ve Kentin ortasından geçer. Vardar Nehrine Treska, Markova Reka, Serava (1960'da yönü batıya çevrilmiştir) ve Lepenac akarsuları katılır (Harita 1). Vardar Nehri tarihte birçok sele sebep olmuştur. Üsküp Kenti Vardar Nehri boyunca doğu-batı yönünde, yaklaşık 20 km genişliğindeki, Üsküp Vadisinde yerleşmiştir (Şekil 2). Vadinin kuzey ve güneyinde birkaç dağ sırası bulunur. Kentin kuzeyinde Şar Dağları bulunur (Harita 2).

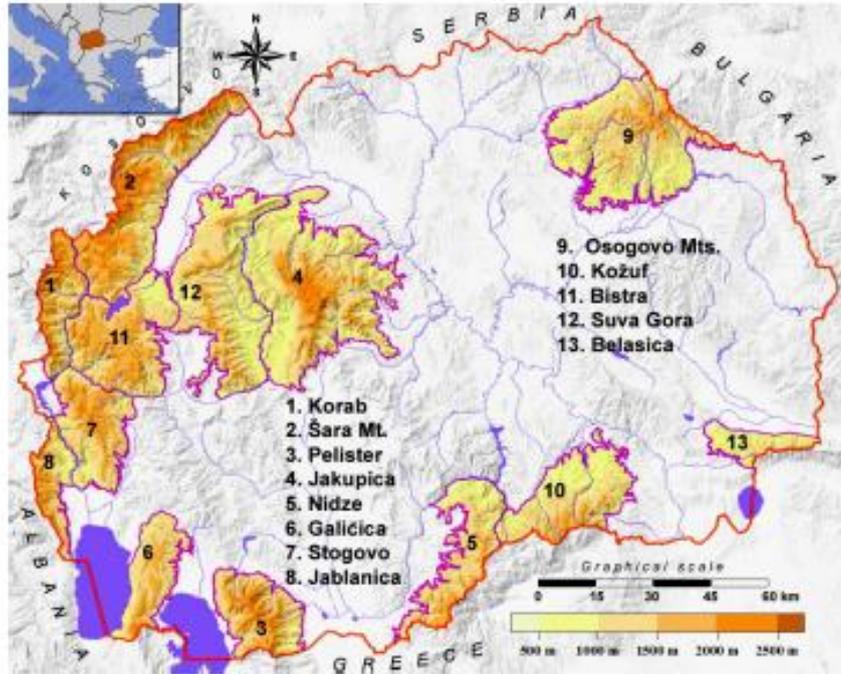
Şekil 1. Üsküp Yer Bulduru. (Ahab, 2015)

Harita 1. Üsküp Şehri, İdari Sınırları (kırmızı renk) ve Komşu belediyeleri (Ahab, 2015).

Şekil 2. Vardar Vadisinde Yerleşmiş Üsküp Şehrinin KD-GB Topografya değışimi (üstte) ve KB-GD (Üsküp Kenti Vardar Nehri boyunca doğu-batı yönünde) Topografya değışimi (altta) (Google Earth'ten düzenlenerek).

Harita 2. Kuzey Makedonya'daki yüksek dağ sıralarının coğrafi konumu (Milevski vd., 2020).

Üsküp (Iskopi, Skupi, Skoplje, Skopie, Skope, Skopija) Kent tarihsel kayıtlarda ilk olarak Yunanlı coğrafyacı, Batlamyus yapıtında Iskopi şeklinde bahsetmiştir. Şehir 2000 yıl önce İtir kabilesinin

yerleştiği Skupi Yeri günümüz Üsküp'ün kuzeybatısındaki yaklaşık 3 km Aşağı Nerez ve Vodno semtleri arasındaki antik yerleşim alanında kurulmuştur (Ahbab, 2015) (Resim 1). Kent, M.Ö. I. asrın sonuna doğru Roma İmparatorluğunun Dardania isimli eyaletin başkentiydi. Dardania'nın başkent olduğu ve Roma İmparatorluğu dönemindeki Üsküb (Skopje), Zlokuçan ve Bardovça köyleri arasında, Vardar ve Lepençe akarsularının birleştiği yerde kurulmuştu. Roma döneminin tarihçisi Titliyo, kentin bulunduğu eski yerleşimi Sintiya olarak tanımlamıştı. Kentin hâkimiyeti M.Ö. 4. asırda Dardanların idaresine geçmiş ve Dardan başşehri olmuştur. Üsküp (Skopye) kentinde en geç yerleşim MÖ 4000 yılından günümüze kadar olmuştur. İlk yerleşim Üsküp'ün merkezinde bulunan tepeye konumlanmış Kalede olmuştur (Resim 2). Üsküp Kalesi'nde Neolitik dönemde olduğu (Resim 2) arkeolojik kalıntılardan belirlenmiştir (Resim 3).

Resim 1. Vodno Dağı'ndan Üsküp'ün panoramik görünümü¹⁷

Resim 2. Üsküp Kalesi günümüz (sol) ve 1920'ler öncesine ait resimler (sağ).

(<http://i265.photobucket.com/albums/ii203/mitatos/15.jpg>).

Romalılar MS I. Asırda yerleşim ele geçirilerek ordugah olarak kullanılmıştır. Roma İmparatorluğu M.S. 395 senesinde Batı ve Doğu Roma olarak, iki devlet olarak, ikiye bölünmesiyle Üsküp (Scupi) Doğu Roma (Bizans) egemenliğine girmiştir. Üsküp Orta Asrın ilk çeyreğinde Bulgar İmparatorluğu başkent konumuna gelmiştir. IV., V. ve VI. yüzyıllarda Üsküp, Doğu Roma zamanında, sokaklar, hamamlar, su idare sistemleri, saraylar ve meydanları olan bir şehir olmuştur. Kent Sırp İmparatorluğu 1346'da ülkenin başkenti olmuştur. 19 Ocak 1392 yılında Türkler tarafından Üsküp feth edildi. Osmanlı egemenliğinde Üsküp ilk önce Rumeli Eyaleti'ne tabi Üsküp Sancağının merkezi oldu, daha sonra vilayet sistemi oluşturulmasıyla Kosova Vilayeti'nin de merkezi olmuştur. Üsküp'te Osmanlı egemenliği 1912-1913 Balkan Savaşlarıyla son buldu. 1912 yılında Sırbistan Krallığı'nın, I. Dünya Savaşından sonra Youoslavya Krallığı'nın, II. Dünya Savaşından sonra Bulgaristan'ın, 1944'te Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ni oluşturan Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nin idaresine geçmiştir. Daha

¹⁷ <https://en.wikipedia.org/wiki/Skopje>
https://en.wikipedia.org/wiki/Skopje#/media/File:Skopje_panorama_2.jpg

sonra, 1991 senesinde Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin yıkılmasıyla yeni kurulan Kuzey Makedonya Devleti'nin başşehri oldu.

Resim 3. Üsküp'ün Kale içi eski yerleşimler (sol) ve eski dönemlere ait arkeolojik kalıntılar (sağ).
(https://en.wikipedia.org/wiki/Skopje_Fortress)

1683-1699 yılları arasında Osmanlı-Avusturya Savaşlarında General Piccolomini komutasında Avusturya ordusu birlikleri Osmanlı İmparatorluğu idaresindeki Balkan topraklarına girdi. Avusturya ordu kuvvetleri 25 Ekim 1689 yılında Üsküp'te idareyi ele geçirdi. General Piccolomini'nin emriyle kent tamamen, 26-27 Ekim günlerinde, iki gün boyunca Üsküp yakıldı. Bu istilada büyük yangın, yağma ve yıkımlarda birçok somut tarihi ve kültürel miras yapıları ve sivil konutlar yok edildi. 1900-1908 tarihleri arasında, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, Kosova Vilayeti'nin başkenti Üsküp'te Hafız Paşa, kentte birçok binanın yapımında karar sahibi olmuştur. Bu imar faaliyetleri arasında İdadiye ve islahane yapıları söylenebilir. Ayrıca, Serava ve Vardar nehirlerinin de ıslahını gerçekleştirmiştir.

517 senesinde (bazı kaynaklarda 512 olarak geçer (Kul, 2024)¹⁸) vuku bulan ve Dardania Zelzelesi olarak tanımlanan sarsıntıda, sosyal ve kültürel yönden gelişmiş olan şehir, büyük hasar görmüş ve il merkezi olan Seuper (Üsküp) tamamen afete maruz kalmıştır. Daha sonra kent yeniden imar gören kent, İmparator Justinianus döneminde (527–569) hızla bir büyüme göstermiştir. Yıkıcı Depremden sonra kent, günümüzdeki Gazi Baba Türbesi ile kalenin bulunduğu bölgeye taşınmıştır (Ahbab, 2015). Üsküp ve çevre bölgelerinde 1904 yılında vuku bulan ve çevre yerleşimlerde de oldukça hissedilen bir deprem meydana gelmiştir. Depremde Koçana Rüşdiyesi bu zelzelede onarılamayacak kadar hasar görmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesini takip eden yıllarda Üsküp çabucak toparlanarak hızlı bir yapılaşma ve imar gelişimi gösterdi. Fakat, 26 Temmuz 1963 yılında meydana gelen 6.1 M büyüklüğündeki yıkıcı bir depremle oldukça zarar gördü. Bu depremde 1,070'ten fazla ölü, yaklaşık dört bin kişi yaralı ve ikiyüz bini aşkın birey yuvasız kaldı. Kentin takriben % 80'i harebeye dönüştü (Resim 4). Yeni Batı Yakası yerleşim alanındaki bu binaların çoğu 26 Temmuz 1963 Üsküp Depremi sırasında ağır hasar görmüştür. Şehrin merkez ve eski kesiminde ahşap karkas konutların ciddi hasarlar gözlemlenmiştir (Resim 4) (Petrovski, 2004).

¹⁸ <https://www.turkdunyasiansiklopedisi.gov.tr/detay/826/%C3%9Csk%C3%BCp>

Resim 4. 26 Temmuz 1963 Üsküp Depreminin Kentin Merkezindeki Tarihi ahşap karkas yapılarında az hasar (sol) ve Kentin Batı Kesimindeki betonarme Yapılara (sağ) Yıkıcı Etkileri (Petrovski, 2004).

Depremden sonra büyük gayretlerle, uluslararası yardımlar sayesinde, yaralarını saran kent yeniden inşa edildi. Tekstil, kimya, dericilik, kerestecilik, Metal sanayi ve basım endüstrilerinin merkezleri haline geldi. Bugün bankacılık, ticaret, eğitim, kültür, spor, taşımacılık sektörlerinin gelişimi Üsküp'te hızla sürdürmektedir.

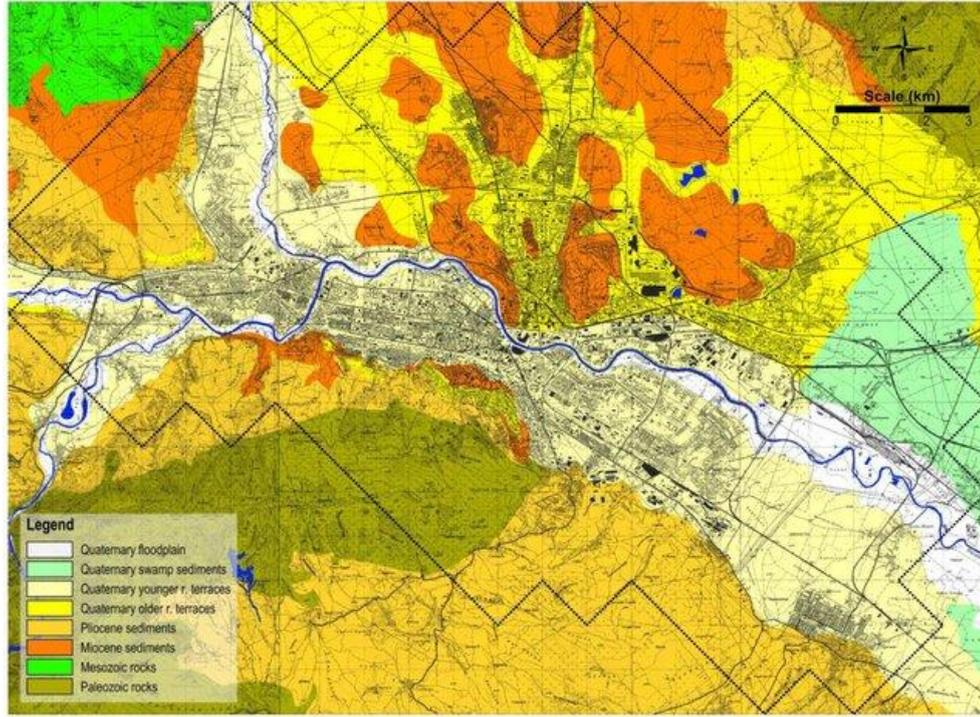
KUZEY MAKEDONYA'NIN JEOLJİSİ, TEKTONİĞİ VE DEPREMSELLİĞİ

Alp Kuşağında bulunan Kuzey Makedonya sismik aktiviteden etkilenen dağlık bir alandır. Senozoyik havzalarının altında yatan temel, karmaşık bir jeolojik geçmişe sahiptir ve çok çeşitli kaya türlerinden oluşur (Harita 3). Kayalar, hem Paleozoik hem de Mezozoik kayalar ve Proterozoik kayalar da dahil olmak üzere çok düşük ila yüksek dereceli metamorfiklerin bir karışımından oluşan KB eğilimli araziden oluşur. Kayalar, köken olarak tortuldan magmatike değişir. Bu tektonik birimlerin bazı kısımları, deforme olmuş dalma ile ilişkili birimlerdir. Senozoyik öncesi temel, doğudan batıya doğru beş ana tektonik birimden oluşur: (1) Sırp-Makedonya Masifi; (2) Vardar Bölgesi; (3) Pelagonya Masifi; (4) Batı Makedonya Bölgesi; ve (5) Çukali-Krasta Bölgesi (IAEA, 2020).

Sırp-Makedon Masifi, Erken Paleozoik fillit ve şist ile Riphean/Kambriyen mafik volkanik ve plütonik kayalardan oluşur ve hepsi büyük Paleozoik granit kütleleri tarafından sokulmuştur. Senozoy döneminde havza sınırlayıcı fayların çoğunu kontrol eden önemli bir kabuk anizotropisi oluşturan KB yönlü faylar, foliasyon ve kıvrımlardır.

Vardar Bölgesi, uzun ve karmaşık bir dalma geçmişine sahip Triyas-Erken Kretase okyanusunu ifade eder. Vardar Bölgesi içindeki kayalar, Geç Kretase-Paleosen'de (Laramit fazı) gelişen faylarla sınırlanmış çeşitli kaya türlerinden oluşan dar NNW eğilimli kuşaklara güçlü bir şekilde deforme olmuştur.

Pelagonian Masifi, Batı Makedonya Bölgesi'nin batı ve kuzey yamaçlarındaki alt dereceli kayaları da içeren büyük bir NW eğilimli ve daldırmalı antiklinoryumun yüksek dereceli metamorfik çekirdeğini işgal eder. Antiklinoryumun çekirdeği, Prekambriyen metasedimanter kayalardan oluşan şist, gözlü gnays ve amfibolit dereceli gnays içerir ve antiklinoryumu kısmen sınırlayan üst kısımda kalın bir mermer bölümü ve bol miktarda granitik plüton ile karakterize edilir.

Harita 3. Üsküp Jeoloji Haritası¹⁹ (Stafilov, 2017).

Batı Makedonya Bölgesi, düşük dereceli ila yerelleştirilmiş orta dereceli metamorfozlu Paleozoik magmatik ve tortul kayalar ile çoğunlukla Triyas ve bazı Jura, tortul kayalar olmak üzere Mezozoik'ten oluşur.

Chukali-Krasta Bölgesi, Mezozoik ofiyolitlerin ve Mezozoik ve daha eski metamorfik kayaların altına doğru doğru itilmiş, kesilmiş, çok düşük dereceli metamorfozlu Geç Kretase-Erken Tersiyer tortul kayalardan oluşur.

Senozoyik tortul havzaları ülkenin yüzey alanının yaklaşık %50'sini kaplar. Geç Eosen-Günümüz döneminde iki ana tortul havza grubu oluşmuştur. Bunlar, hızlı bir kısalma bölümüyle bölünen iki önemli ekstansiyonel deformasyon bölümünden kaynaklanmıştır. Havzaların çoğu ekstansiyonel faylanma ile ilişkilidir ve bazıları graben iken diğerleri daha karmaşıktır. Havzalar, fay yerleşmiş kireç taşı ve magmatik kayalar dahil olmak üzere çeşitli kaya tiplerini içerir. Ülkenin orta kesiminde yer alan Tikves-Ovchepole havzaları volkanik kayaların yanı sıra karmaşık göl, akarsu ve deniz ortamlarında biriken kırmızı, kahverengi ve sarı kumtaşı, silttaşı, çamurtaşı ve konglomerdan oluşan 3500 m kalınlığında bir diziyi içerir.

Geç Kretase-Paleosen sırasında, Vardar bölgesindeki okyanus kabuğu kapandı ve ülkenin çoğundaki temel birimler birleşti. Pre-Senozoyik temel tektonik birimleri, ülkenin kuzey-orta kısmı hariç, NNW yönelimli yapısal bir dokuya sahiptir; burada yapılar ve foliasyonlar kuzeye dalan Pelagonian antiklinoryumu etrafında bükülür. Temeldeki yapılar, Senozoyik faylarının ve ilgili havzaların yönelimleri üzerinde çok yoğun bir kontrole sahip olmuştur (Dumurdzano v.d., 2005).

Havzaların çoğunluğu ekstansiyonel faylanmayla ilişkilidir ve bazıları grabenlerdir. Başkent Üsküp birçok neotektonik fay tarafından kesilen genç bir tektonik çöküntü olan Üsküp vadisinde içindedir. Üsküp – Kjustendil ve Üsküp – Crna Gora aktif faylardır. Üsküp bölgesini tespit edilen depremlerin baskın hiposantr derinliği 0,1 ile 10 km arasında değişmektedir. Üsküp ve çevresi belirgin sismik

aktiviteye sahiptir.

Üsküp Şehri içinde ve civarında yapılan sondajlardan, jeolojik saha incelemelerinden, hidrojeolojik araştırmalardan, jeofizik ölçümlerden ve zemin numunelerinin laboratuvar deneylerinden elde edilen sonuçlara göre şehrin düz alanlarında zemin, üçüncü jeolojik zamana ait birimlerin üzerinde bulunan dördüncü zamana ait tutturulmamış alüvyon ve Vardar Nehrinin kuzeyinde bulunan tepeler, üçüncü zamana ait az pekişmiş kayalar ve güney kısmındaki dağlar ise sert kayalardan oluşmuştur. Alüvyon (tortul) tabakaları başlıca kumla karışık çakıldan oluştuğu, kalınlığının batıdan doğuya doğru arttığı ve düz alanların batı ucunda 3 m, Üsküp'te ise 5-10 m kalınlık değerlerindedir²⁰.

Üsküp'ün doğu kesimleri alüvyonlu bölgededir. Şehrin doğu kesimlerindeki geniş alüvyon alanda, bu tabaka kalınlığı 50-80 m ve daha fazla derinliğe ulaşır. Üçüncü zamana ait az pekişmiş kaya tabakası iyi oturmuş marndan ibarettir ve derinliğinin oldukça fazla olduğu düşünülmektedir. Zeminde, boyuna elastik dalgaların (P dalgası) yayılma hızı, üçüncü zamana ait tabakalarda 2.000-2.500 m/sn, alüvyonlu arazide ise 900-1.100 m/sn dir. Kuru yüzeye yakın yerlerde (yeraltı su tablasının yakın kesimlerinde) dalga hızı düşük olup, 2 m derinlikte yaklaşık olarak 300-350 m/sn dir².

ÜSKÜP'ÜN TARİHİ KÜLTÜREL MİRAS ESERLERİ VE DEPREM

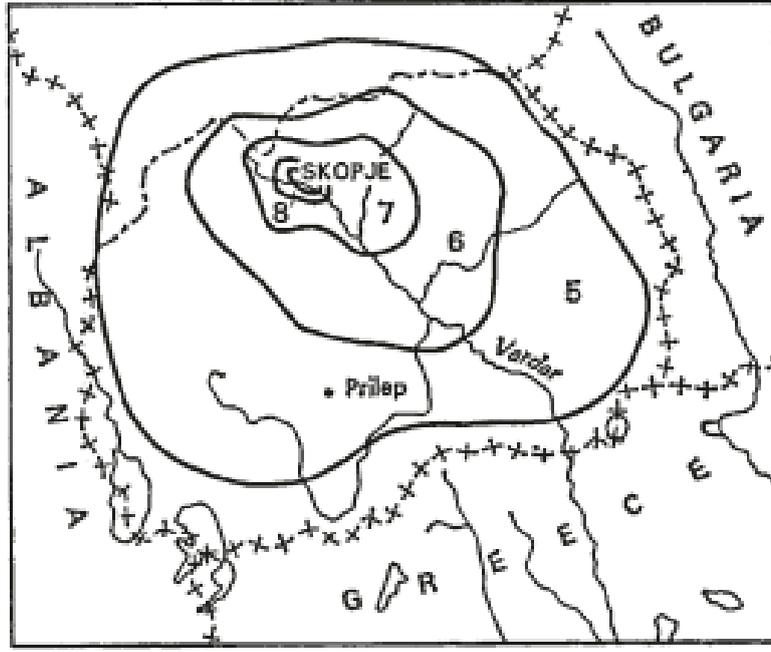
Kuzey Makedonya'nın başkenti Üsküp ve çevresinde 518, 1535, 1555 ve 1963 yıllarında vuku bulan Üsküp Depremlerinde çok sayıda Kültürel Miras eseri tarihi yapılar yıkılmıştır (Şehabi, 2014). Bunun yanı sıra Belirgin sismik aktiviteye sahip Üsküp ve çevresi depremlerle etkilenmiştir. 1921'de Gnjilane 1960'da Gostivar ve 1978'de Ljubljana depremlerinden Üsküp zarar gördü.

518 yılında çok şiddetli bir depremle, Scupi kenti, olağanüstü güzel yapıları, tapınakları, hamamları, tiyatrosuyla tümüyle yıkılmıştır (İlievski, 1998). Dardania depreminde 24 yerleşmenin kısmen ya da tamamen yıkılmıştır. Büyük Scupi kenti de yerle bir oldu (Marcellinus Comes, 534). 1555 yılında bir depreme maruz kalarak büyük hasar görmüş ve çok sayıda yapı yıkılmıştır (Özer, 2006). Üsküp ve çevresinde 1560 (1555 depremiyle idantik olabilir) yılında büyük bir deprem meydana geldi ve yapılarda ciddi hasara neden oldu (Kılıç, 1999; Bektaş, 2017).

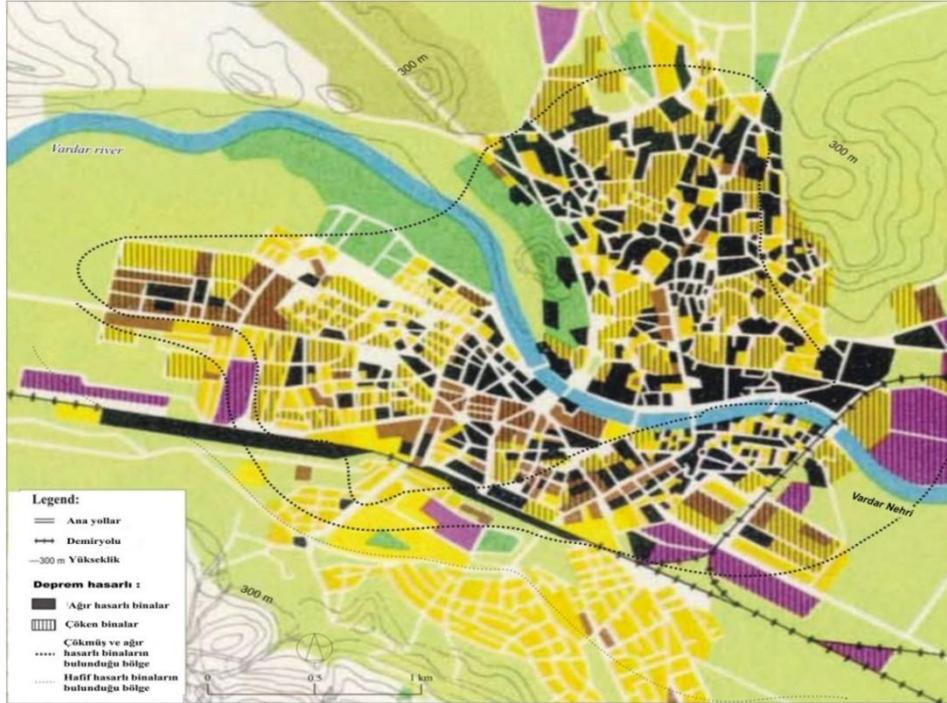
Üsküp, Osmanlı Devleti'nin yönetiminde 522 (1390-1912) sene kalmıştır. Osmanlı Devlet idaresinde kent merkezinde iki yüzü aşkın vakıf hizmete açılmıştır. Üsküp'te kurulan Vakıflar tarafından 17 medrese, 22 mektep, 3 kütüphane, 54 tekke, 60 cami, 37 türbe, 81 mescid, 18 han, 1 bedesten, 12 imaret, 2 dâru'l-kurrâ, 1 cüzthane, 7 misafirhane, 1 daru'l-mesnevi, 18 hamam, 1 darphane, 3 köprü, 5 su yolu, 110 çeşme gibi mimari yapı inşa edilmiştir (Telli, 2018). Bu yapıların pek çoğu deprem, yangın, savaş ve benzeri nedenlerle yok olmuş; çok azı ayakta kalmıştır. Bugün Üsküp'te 22 adet cami ayakta kalmış 38 cami yok olmuştur (Telli, 2018).

Tarihinde birkaç deprem felaketi yaşamış olmasına rağmen Üsküp 26 Temmuz 1963'ün erken saatlerinde Nüfusun yaklaşık %76'sı birkaç saniye içinde barınsız kaldı. Deprem sırasında 1.070 vatandaş hayatını kaybetti ve 3.300'den fazla kişi ağır yaralandı. Depremin Büyüklüğü M=6.2, Şiddeti I₀= IX ve Odak Derinliği h=5 km olarak Üsküp ve çevresini etkiledi (Harita 4). Bu depremle 25.700 km² yüzölçümüne sahip Makedonya I₀= V-IX Şiddetinde sarsıldı (Harita 5).

²⁰ TMMOB <https://eski.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/13510.pdf>

Harita 4. 26 Temmuz 1963 depremi Şiddet dağılım Haritası (Milutinovic, 2007).

Harita 5. 26 Temmuz 1963 Üsküp Depreminde Binaların hasar dağılımı (Petrovski, 2018).

DEPREMDE HASAR GÖREN CAMİLER

Sultan Murat Camii (Hünkar Camii, Saat Camii, Cami-i Atik ve Cami-i Kebir) Üsküp'te 1436 tarihinde inşa edilen Sultan Murat Camii kentin hakim tepelerinden birisi üzerine konurulmuştur. Üsküp'ün en eski camisidir ve tarihi süreçte 2 büyük zelzele, üç yangın ve 4 savaş görmüş olmakla birlikte günümüzde ibadete açıktır (Kumbaracı, 2008). Cami 1555 yılı büyük depreminden sonra onarım gördü. 1963 yılında Üsküp'te vuku bulan şiddetli zelzelede ağır tahribat gören Sultan Murat camisini, 1966-1977 seneleri aralığında UNESCO tarafından sağlanan maddi katkılarla Kuzey Makedonya

Cumhuriyeti Eski Eserleri Koruma Enstitüsü restore etmiştir. (Telli, 2018) (Resim 5).

Resim 5. Sultan Murat Camii (Hünkar Camii) ve Saat Kulesi. Osmanlı dönemi (sol)²¹ ve günümüz görüntüleri (sağ)²²

Gazi İshak Bey Camii (İshakiye Camii, Cami-i Atik, Alaca Camii ve Cami-i Kebir) Üsküp'teki en eski camilerden birisidir. Bitpazarı çarşısında bulunmaktadır. İshak Bey tarafından 1438-1439 yılında inşa edilmiştir. 1555 yılı büyük depreminden sonra onarım görmüştür (Resim 6).

Resim 6. Üsküp İshak Bey Alaca Camii (Omerov, 2016).

Gazi İsa Bey Camii Cami 1476 yılında taş ve tuğladan inşa edilmiştir. Yapılmıştır. 1963 zelzelesinde ciddi tahrip olan cami daha sonra onarılmıştır (Ayverdi, 1981; Kumbaracı, 2008; Abaz, 2012; Telli, 2018) (Resim 7).

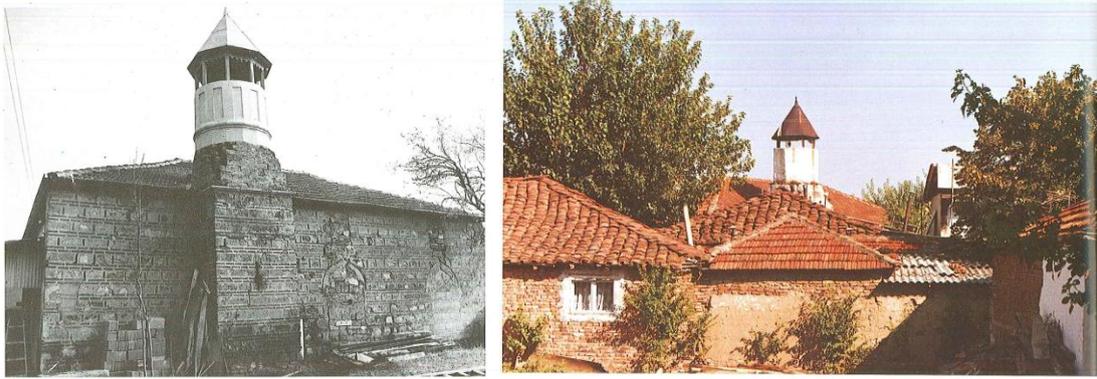
²¹ <https://makturk.com/sultan-murat-camii-uskup/>

²² <https://ceipa.pmf.ukim.mk/tr/node/18>

Resim 7. Üsküp İsa Bey Camii (Omerov, 2016).

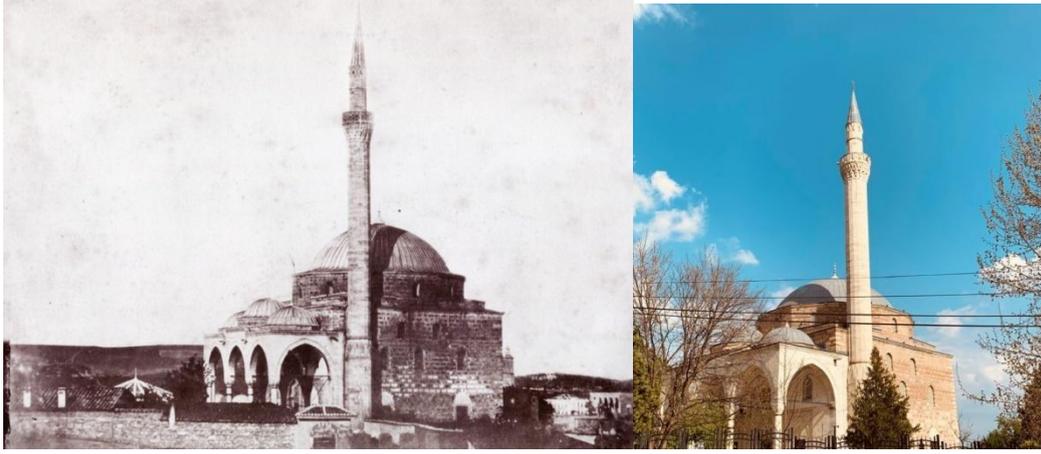
Cedid İsa Bey Camii Üsküp'ün kuzeyinde bulunan Caminin ilk önce Cedid İsa Bey Mahallesi'nde bir mescit olarak inşa edildiği günümüzde ise Cedid İsa Bey Camii olarak kullanıldığı belgelerde kaydedilmiştir (Telli, 2018). 1963 yılındaki depremde hasar gören caminin revak alanı, genişletmek amacıyla, yapı içine katılarak onarılmıştır (Kumbaracı, 2008; Özer, 2006; Telli, 2018). Camii günümüzde ibadete açıktır (Resim 8).

Resim 8. Cedid İsa Bey Camii batı cephesi (sol) ve genel görünüm²³ (sağ).

Gazi Mustafa Paşa Camii Gazi Mustafa Paşa tarafından 1492 yılında yaptırılmıştır. Cami 1555 yılı büyük depreminden sonra onarım gördü. 1963 senesinde vuku bulan depremde hasar gören cami 1968 senesinde restore edilmiştir. İbadete açık olan Üsküp Cami Türkiye'nin katkılarıyla 2006-2011 senelerinde restore edilmiştir (Telli, 2018) (Resim 9).

²³ Özer, 2006

Resim 9. Üsküp Gazi Mustafa Paşa Camii. Caminin 1901 Öncesi²⁴ (sol) ve günümüz görüntüleri²⁵ (sağ).

Hüseyin Şah Camii Hüseyin Şah tarafından 1553-1554 yıllarında yapımına başlanmıştır. Caminin yanında günümüzde mevcut olmayan bir medrese bulunmaktadır. 1963 senesinde vuku bulan Üsküp depreminde hasar gören cami, Tarihî Eserler Koruma Kurumunun katkılarıyla, 1977 senesinde restore edilmiştir. Cami günümüzde ibadete açıktır. Yapının yakınında Hüseyin Şah türbesi bulunmaktadır (Telli, 2018) (Resim 10).

Resim 10. Hüseyin Şah Camii ve Türbesi. Caminin restorasyon öncesi hasarlı durumu²⁶ (sol) ve günümüz görüntüleri²⁷ (sağ).

Karlılı Mehmed Paşa Camii (Burmali Camii, Karlzade Mehmed Bey Camii, Karlı İli Mehmed Bey Camii ve Karlı İli Mehmed Paşa Camii) Karlzade Mehmed Bey tarafından 1494 senesinde yaptırılmıştır. Vardar Nehri'nin kıyısında olan Cami müştemilatındaki medresesi, imareti ve türbesiyle bir külliye olarak inşa edilmiştir. Sırlar tarafından 1925 senesinde yıkılan caminin yerine ordu evi binası yapılmıştır. 1963 Üsküp depreminde bu ordu evi yıkılmıştır. Camii avlusunda 1924 yılında yıktırılan Hüma Şah Sultan Türbesi bulunmaktadır. Burmalı caminin, imaret, medresesi ve türbesi günümüzde ortadan, tamamen, kaldırılmıştır (Telli, 2018) (Resim 11).

²⁴ Skopje, Macedonia. Gazi Mustafa Pasha Mosque, before 1901. Sultan Abdul Hamid Photo Collection, Istanbul University Library, No. 90436-20(22); <https://www.eskiturkiye.net/3603/uskup-gazi-mustafa-pasa-camii-1901-oncesi>

²⁵ <https://www.facebook.com/kuzeymakedonyaturkleri/posts/hay%C4%B1r%C4%B1-cumalarmustafa-pa%C5%9Fa-camii-%C3%BCsk%C3%BCp/3524494264306197/>

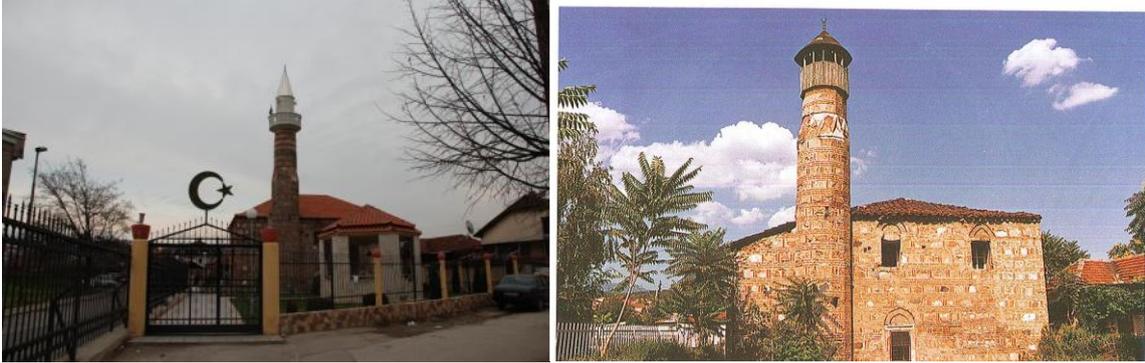
²⁶ <https://kulturenvanteri.com/yer/huseyin-sah-camii-uskup/#17.1/42.001728/21.330858>

²⁷ <https://www.karacangrupinsaat.com/huseyin-sah-cami>

Resim 11. Üsküp Burmalı Camii (1925 Öncesi)²⁸.

Kebir Mehmed Bey (Çelebi) Camii Üsküp'teki en eski camilerindendir. Cami Kiril ve Metodi Üniversitesi bitişiğinde bulunmaktadır. Kebir Mehmet Bey Camisi 15. Asrın ilk yarısında inşa edilmiştir. Kebir Mehmed Çelebi Camisi iki depremde (1555 ve 1963) hasar görmüştür. Yapının ilk özgün mimarisi bazı değişiklikler geçirmiştir. Bursa Büyükşehir Belediyesi ve hayırseverler destek ve katkı sağlayarak camiyi restore etmişlerdir. Günümüzde cami beş vakit ibadete açık durumdadır (Kumbaracı, 2008; Telli, 2018) (Resim 12).

Resim 12. Kebir Mehmed Bey (Çelebi) Camii²⁹ ve batı cephesi³⁰ (sağ).

Faik Paşa Camii Üsküp'te Hamidiye (Vardar mahallesi, Muhacir mahallesi) mahallesinin ortasında ve Vardar nehrinin kenarındaki cami 1963 sarsıntısında hasar görmüştür. Caminin 1989 yılında yıkılması üzerine yeniden restorasyonu yapılamamıştır. Cami tek kubbeli ve tek şerefeli uzun bir minarelidir (Kumbaracı, 2008; Ayverdi, 1981; Telli, 2018) (Resim 13).

²⁸ https://huseyinsirvan.blogspot.com/2015/05/uskup-burmali-cami_16.html

²⁹ <https://ceipa.pmf.ukim.mk/tr/node/26>

³⁰ Özer, 2006

Resim 13. Faik Paşa Camii³¹.

Murat Paşa Camii (Zeynel Bey Camii, İbni Şahin Camii) Üsküp'ün Türk Çarşısı'nın merkezine kondurulmuş Murat Paşa Camii, Üsküp'ün tımar sahiplerinden olan Murad Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Cami 1793 senesinde yanarak harap olmuştur. Cami 1802 senesinde Üsküp'ün Müfettişi Ali Bey'in katkılarıyla caminin temellerinden itibaren inşa edilerek onartılmıştır. Cami 1963 senesinde vuku bulan Üsküp zelzelesinde ciddi hasar görmüştür. 1982 senesinde caminin restorasyonu yeniden yapılmıştır. Tek şerefeli bir minaresi ve iki katlı olan cami günümüzde beş vakit ibadete açıktır (Özer, 2006; Kumbaracı, 2008; Telli, 2018) (Resim 14).

Resim 14. Murat Paşa Camii³².

Hatuncuklar Camii Hani Hatun tarafından XVI. yüzyılın başlarında yaptırılmıştır. Duvarları tuğla ve taştan örülü caminin 3 kubbesi vardı. Cami 1963 zelzelesinde ciddi hasar görmüş ve caminin önemli kısmı yıkılmıştır. Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin katkılarıyla, 2008 senesinde, Hatuncuklar Camisinin restorasyonu yeniden yapılmıştır. Restore edilen cami günümüzde halen ibadete açıktır (Kumbaracı, 2008; Telli, 2018) (Resim 15).

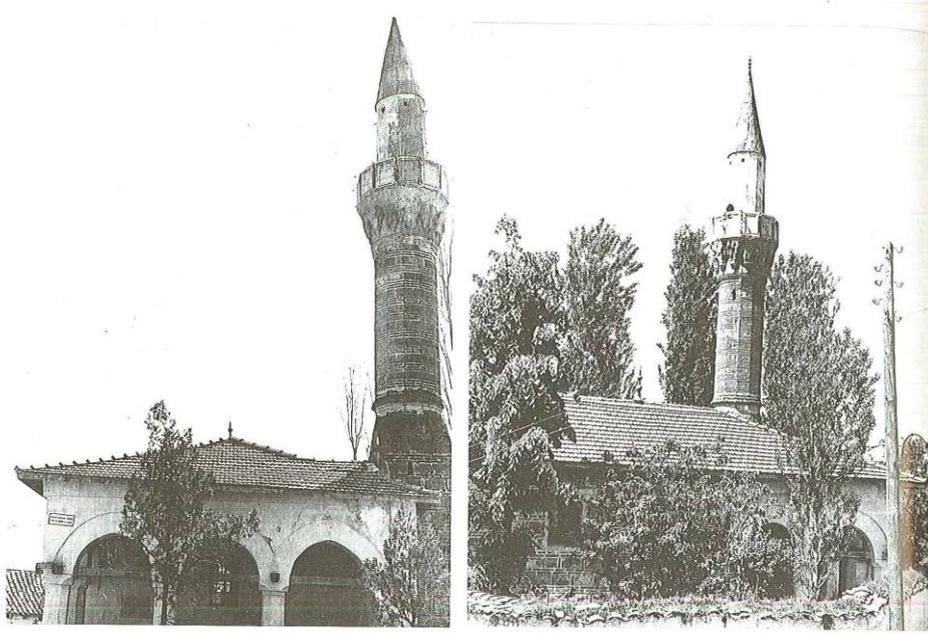
³¹ <https://ceipa.pmf.ukim.mk/tr/node/49>

³² <https://tarihgezisi.com/avrupa-gezilerim/murat-pasa-camii-uskup-makedonya/>

Resim 15. Günümüzde restorasyonu yapılmış Hatuncuk Camii³³ (sol), 1963 depreminden sonra harabe hali³⁴ (sağ).

Hacı Kasım Camii Hayırsever Hacı Kasım Üsküp'te bir vakıf kurarak 1419-1420 senesinde bir cami ve mekteb yaptırmıştır. Üsküp'ün eski camilerinden biri olan Hacı Kasım Camii 1890 senesinde Hacı İbrahim Bey tarafından restore edilen cami, daha sonra 1937 senesinde tekrar onarılmıştır. Caminin kuzey batı köşesinde taştan yapılmış güzel bir minaresi vardır. 1963 senesinde hasar görmüş ve ertesi sene tamamen yıkılmıştır (Kumbaracı, 2008) (Resim 16).

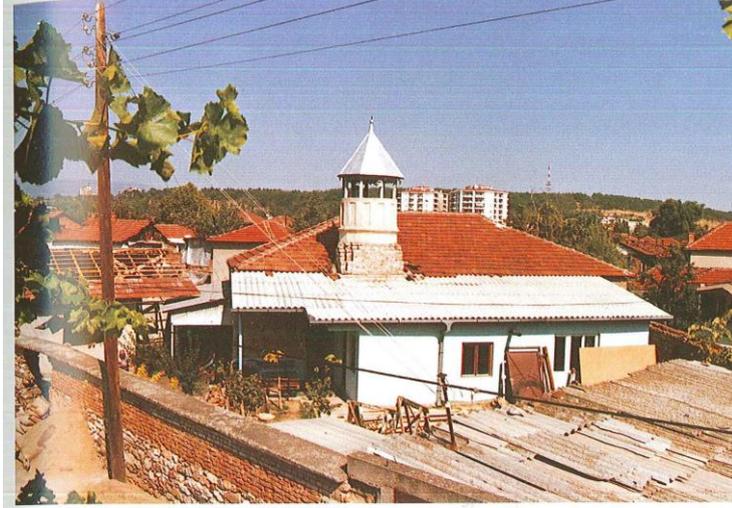

Resim 16. Hacı Kasım Camii genel (sol) ve batı cephesi (sağ) görünümüleri (Özer, 2006).

Hacı Muhyiddin Camii (Fergana Camii, Arif Hoca Camii) Cami Abdulvehab oğlu Hacı Muhyiddin tarafından Üsküp'ün Dikilitaş mevki civarında inşa edilmiştir. Cami günümüzde halen hizmet görmekte ve ibadete açıktır. Zaman içinde hasara gören caminin mimarisinde hayli değişiklikler olmuştur. 1963 Üsküp zelzelesinden sonra caminin tadilatında son cemaat yeri ibadet kısmına eklenerek kullanım alanı genişletilmiştir (Telli, 2018) (Resim 17).

³³ <https://ceipa.pmf.ukim.mk/tr/node/32>

³⁴ <https://kulturenvanteri.com/yer/hatuncuk-camii-uskup/#17.1/42.00624/21.44263>

Resim 17. Hacı Muhyiddin Camii³⁵.

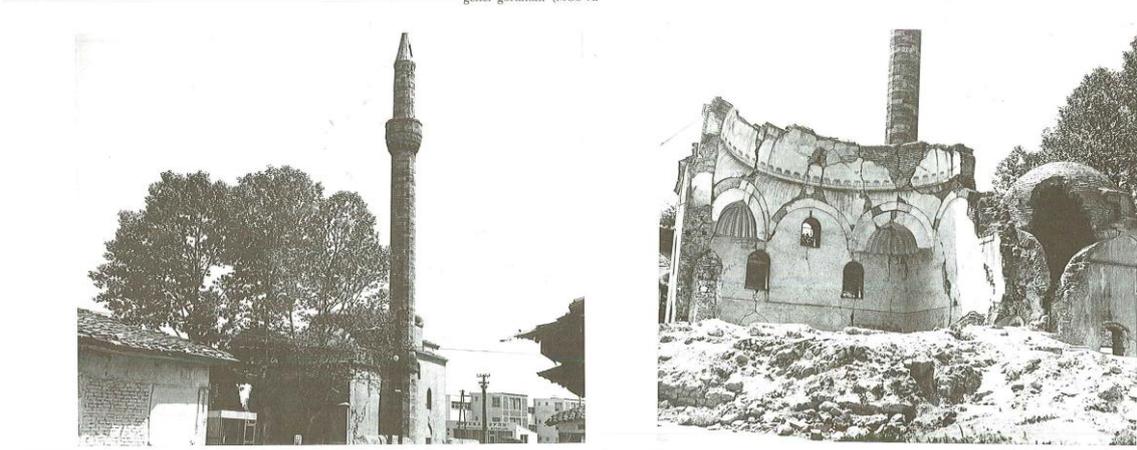
Hüdaverdi Camii cami kentin Bitpazarı ve Kurşunlu Han'ın civarındadır. Hüdaverdi Camii tuğla ve taştan sağlam bir mimariye sahip yapı 1963 zelzelesinde hasar görmüştür. 1995 senesinde tekrar inşa edilmiştir. Minarenin yarısı yıkılmıştır. Küçük bir minareye sahip Cami günümüzde ibadete açıktır (Telli, 2018) (Resim 18).

Resim 18. Hüdaverdi Camii 1963 depreminden sonra ve 1995 restorasyon sonrası görünümü (Özer, 2006).

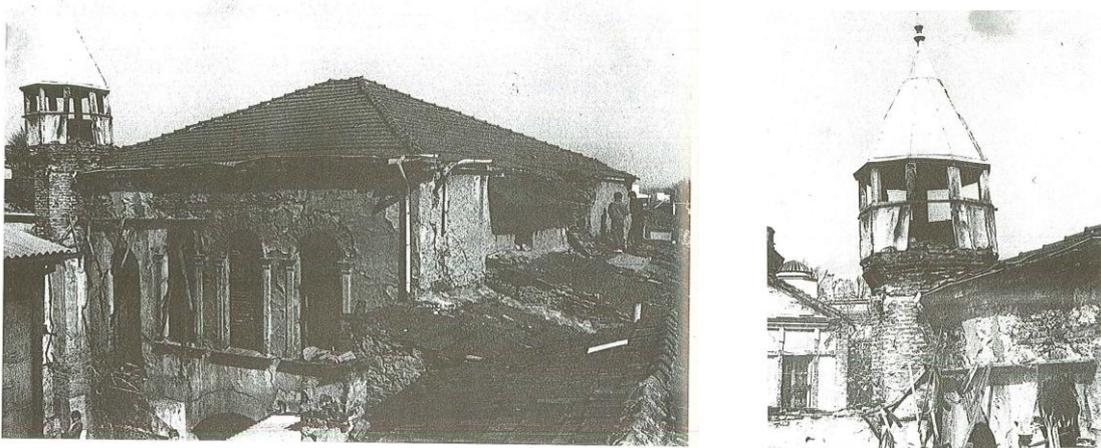
Dükkâncık Camii (Abdülğani Camii, Müezzin Hoca Camii, Hacı Mevlâna Muslihuddin Camii,) Cami Üsküp'ün merkezinde, Dükkâncık mevkiinde, Tanrıverdi Mahallesi'nde, 1550 senelerinde Hacı Mevlâna Muslihuddin Abdülğani (Müezzin Hoca lakablı) tarafından inşa ettirilmiştir. Konum itibariyle Yane Sandanski İlkokulu ile Halklar Tiyatrosu'nun yanındadır (İbrahimi, 1994). Dükkâncık Cami 1689 yılında Avusturya işgali sırasında tahribat görmüş ve yeniden onarılmıştır. 1963 senesinde vuku bulan zelzelede ağır hasar görmüş ve kullanılamaz hale gelmiştir. 1963 e 2007 yılına kadar harabe halde kalan cami daha sonra Türkiye'nin katkılarıyla restore edilmiş ve 2007'de hizmete açılmıştır (Telli, 2018) (Resim 19).

³⁵ Özer, 2006

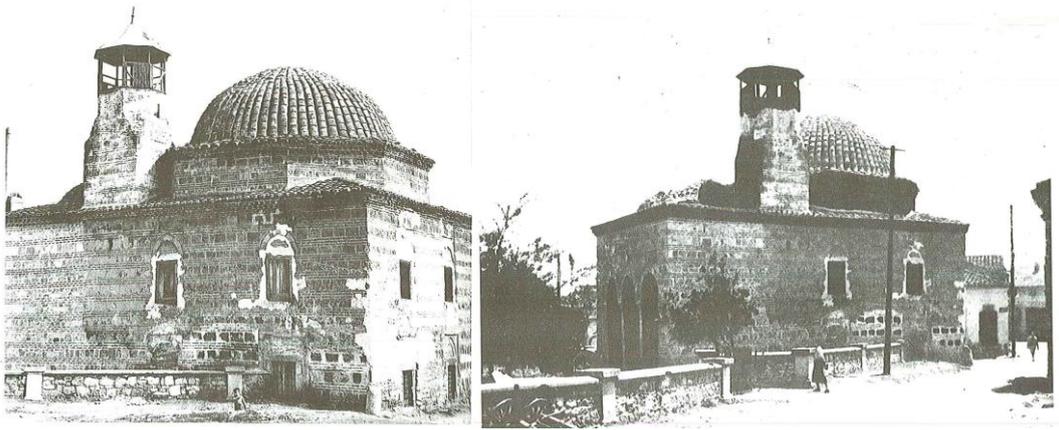
Resim 19. Dükkanlık Camii ve deprem hasarı (Özer, 2006).

Köse Kadı Camii (Kusec Kadı Camii) Kentte Türk Çarşısı'nın orta kesiminde Murat Paşa Camisi ile Bedesten'e yakın bir mahalde bulunmaktadır. 1908 senesinde çarşısında çıkan bir yangında ve 1963 yılındaki depremde cami hasar görmüştür. Cami yangından sonra onarılmış fakat, depremden sonra yaklaşık 50 yıl kapalı tutulmuştur. Cami bir zamanlar restorasyondan önce depo olmuştur. Köse Kadı Camisinde restorasyonu ve tamirat 21 Haziran 1996 yılında tamamlanmış ve UNESCO tarafından korunmaya alınmıştır. Günümüzde açık ve ibadet edilen camiye çok sayıda ziyaretçi alan Üsküp camilerindedir (Hacısalıhoğlu, 2003; Telli, 2018) (Resim 20).

Resim 20. Köse Kadı (Kusec Kadı Camii) Camii (Özer, 2006).

Kazancılar (Bakırcılar Camii, Tanrıverdi Mahallesi Camii veya Mescidi) Camii Üsküp Çarşısında Tanrıverdi Mahallesi'nde olup Kurşunlu Han'a yakın bir yerdedir. Tahminen 15. yüzyılda inşa edilen cami 1963 senesinde vuku bulan zelzeleye kadar varlığını korumuştur. Cami zelzeleden sonra yıkılmış ve temelleri üzerine Makedonya Müzesi inşa edilerek yapının yok olmasına neden olmuştur (Kumbaracı, 2008; Telli, 2018) (Resim 21).

Resim 21. Kazancılar (Bakırcılar Camii, Tanrıverdi Mahallesi Camii veya Mescidi) Camii (Özer, 2006).

Kapıcı Hamza (Kapıcı Hamza Mescidi) Cami Hocahan tarafından inşa edilmiştir. Şehrin Karakapıcı Başı Camii ile Hacı Yunus Camii arasında konumludur. 1963 zelzelesinden sonra caminin genişletilmesi amacıyla son cemaat yeri camiye dahil edilmiştir. Cami uzun olmayan minaresi ve küçük bir avlusu ile günümüzde ibadete açıktır (Kumbaracı, 2008; Telli, 2018) (Resim 22).

Resim 22. Kapıcı Hamza (Kapıcı Hamza Mescidi) Camii³⁶

DEPREMDE HASAR GÖREN MEDRESELER

Gazi İshak Bey (El-İshakiye) Medresesi Üsküp'te İshak Bey tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde bu medreseden bir eser kalmamıştır. Medrese 1555 yılı büyük depreminden sonra onarım görmüştür (Telli, 1918; Bektaş, 2017).

Sultan Murad Medresesi II. Sultan Murat Camii'nin yanında 1438 senesinde açılan Üsküp'ün ilk medreselerinden birisidir. Medrese 1555 yılı büyük depreminden sonra onarım görmüştür (Telli, 1918; Bektaş, 2017). Günümüzde bu medreseden bir eser kalmamıştır (Telli, 1918; Bektaş, 2017).

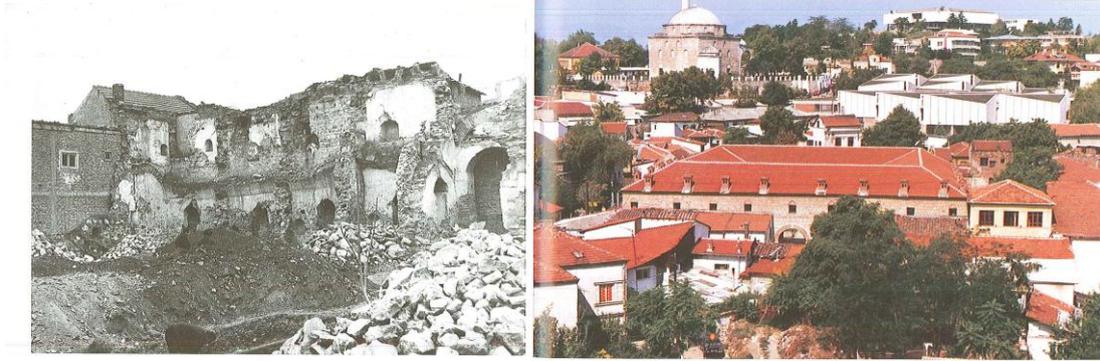
Mustafa Paşa Medresesi Gazi Mustafa Paşa Üsküp'te bir medrese yaptırmıştır. Medrese 1555 yılı büyük depreminden sonra onarım görmüştür (Telli, 1918; Bektaş, 2017)

DEPREMDE HASAR GÖREN HANLAR

Gazi İshak Bey (Sulu) Hanı 15. asırda Gazi İshak Bey tarafından yaptırılmıştır. Taş ve tuğladan yapılan

³⁶ Özer, 2006

han Üsküp Çarşısı'nın merkezinde bulunur. 1963 senesinde vuku bulan Üsküp zelzelesinde zarar gören hanı Üsküp Kültür Anıtlarını Koruma Kent Kurumu yeniden restore etmiştir (Kumbaracı, 2008). Han günümüzde müze ve Üsküp Üniversitesinin Güzel Sanatlar Fakültesi olarak kullanılmaktadır (Telli, 1918) (Resim 23).

Resim 23. Gazi İshak Bey Hanının 1963 Üsküp depreminde hasar görmüş (sol) ve restore edilmiş görseli³⁷ (sağ).

Kurşunlu Han kentin tarihi simge yapıtlarındandır. Tanrıverdi Mahallesi'nde Şengül Hamamı ile Bakırcılar Camii'nin yanındadır. Kurşunlu Han Müezzın Hoca tarafından yaptırılmıştır. Han, dört sene (1891-1895) Kosova İli'nin tutukevi olarak kullanılmıştır. Han I. Dünya Savaşında mühimmat deposu olarak da kullanılmıştır. Güney Sırbistan Müzesi'nin taş eserler departmanı Kurşunlu Han'a taşınmıştır. 1955 senesinden sonra Makedonya Arkeoloji Müzesi Taş Eserler reyonu olarak hizmete açılmıştır. Günümüzde han farklı asırlara ait taş eserlerin muhafaza edildiği müze deposu olarak kullanılmaktadır. 1963 zelzelesinde hasara uğrayan Kurşunlu Han'ın restorasyonu daha sonra yapılmıştır (Kumbaracı, 2008; Telli, 2018) (Resim 24).

Resim 24. Üsküp Kurşunlu Han³⁸ (Özer, 2006; Omerov, 2016).

Gazi İsa Bey (İsa Bey Hanı, Kapan Han) Hanı Gazi İsa Bey XV. asırda yaptırdı. Gazi İsa Bey Hanı Üsküp Kentinin merkezinde, Üsküp Çarşısı'nın önemli bir yerinde, bulunur. Han 1963 Üsküp Zelzelesi'nde hasar görmüş ve 1971-1975 senelerinde yeniden tadilat görmüştür. Han günümüzde ticari faaliyetini sürdürmektedir (Özer, 2006; Telli, 2018) (Resim 25).

³⁷ Özer, 2006

³⁸ <http://www.sondevir.com/analiz/151902/kursunlu-han-devir-icin-gun-sayiyorvideo.Html>

Resim 25. Gazi İsa Bey (Kapan Han) Hanı³⁹.

DEPREMDE HASAR GÖREN HAMAMLAR

Gazi İsa Bey Hamamı (Çifte Hamam, Hamam-ı Cedid,, Yeni Hamam) Hamam Üsküp Çarşısı'ndadır. Çifte Hamam olarak da tanınan hamamı Gazi İsa Bey yaptırtmıştır (Ayverdi, 1981). Çifte Hamam Üsküp'ün en büyük ikinci hamamıdır. 1915 senesine kadar kullanılan hamam 1963 senesinde vuku bulan zelzelede hasar görmüştür. Gazi İsa Bey Hamamını Makedonya Eski Eserleri Koruma Enstitüsü restore etmiştir. Hamam sanat galerisi olarak ziyarete açılmıştır (Özer, 2006; Telli, 2018) (Resim 26).

Resim 26. İsa Bey Çifte Hamamı Üsküp⁴⁰ (Omerov, 2016).

Şengül Hamamı (Kazancılar Hamamı, Kuru Hamam) Müezzin Hoca Vakfı'na aittir. Hamam Bakırcılar (Kazancılar) Camii ile Kurşunlu Han'ın yakınında Tanrıverdi Mahallesi'ndeki Boyacılar Han'ının içindedir (Evliya Çelebi, 1314; Kaleşi, 1972; Asım, 2004). Üsküp'ün meşhur hamamlarından birisidir. Hamam büyük bir kısmı 1963 depreminde yıkılarak zarar görmüştür. Hamamın soyunmalık bölümü ve kubbesi bu zelzelede yıkılmıştır. Fakat, bazı duvarları halen ayakta durmaktadır (Telli, 2018) (Resim 27).

³⁹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Kapan_Han

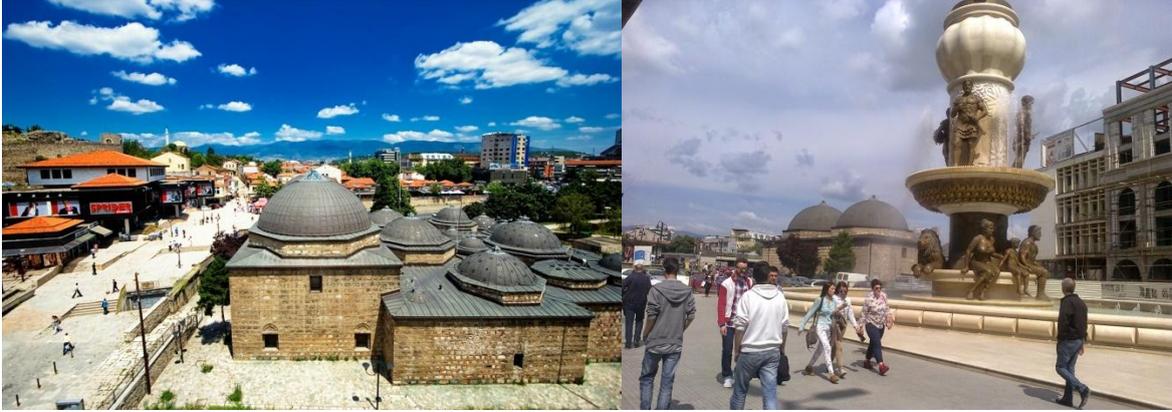
⁴⁰ http://lt.trekearth.com/gallery/Europe/Macedonia_FYR/West/Skopje/Skopje/photo644733.htm

Resim 27. Şengül Hamamı (Kazancılar Hamamı). 1963 depreminden önce ve sonraki görüntüsü⁴¹

Davud Paşa Hamamı

Üsküp'ün tarihi simge yapılarından biri olan hamam kentinn merkezinde Taş Köprü yakınındadır. Davut Paşa tarafından yaptırılan bu hamam Üsküp'ün en eski hamamıdır. Sanat galerisi olarak hizmet veren Davut Paşa Hamamı, İsa Bey Hamamı ile birlikte Üsküp'ün günümüze ulaşan iki tarihi yapıdan birisidir. 1963 senesinde Üsküp Zلزeleri'nde tahrip olan hamam 1980 senesinde yeniden tadilat görmüştür (Özer, 2006; Dojmoski, 2003; Asım, 2004) (Resim 28).

Resim 28. Üsküp Davut Paşa Hamamı⁴² ve hamamın Taşköprü'de 2014 yılına ait görüntüsü⁴³.

DEPREMDE HASAR GÖREN TEKKELER

Baba Meddah (Meddah Baba) Tekkesi kentte Türk Çarşısı'nda, Paşa Yiğit Bey Camii külliyesinin içindedir. Meddah Baba Üsküp fatihlerindendir. Tekke kentin en eski ilk tekkesidir. Tekke 1963 Üsküp zelzelesinde tamamen ortadan kalkmıştır. Bu depremde Paşa Yiğit Bey Camisi yıkıldığında müştemilatı içinde bulunan Baba Meddah Tekke binası da yıkılmıştır. 2014 senesinde tekkenin konduklığı alanda başlatılan yeni kazılar ve yenilemeler başlatıldı. Yok olan Meddah Baba Camisi (Yiğit Paşa Camisi) yeniden yapıldı. Tekke kentin fethedildiği ilk zamanlardan itibaren, Osmanlı idaresinin son bulduğu

⁴¹ <https://ceipa.pmf.ukim.mk/tr/node/110>

⁴² <https://www.interbustur.com/uskup-gezi-rehberi/>

⁴³ https://huseyinsirvan.blogspot.com/2015/05/uskup-burmali-cami_16.html

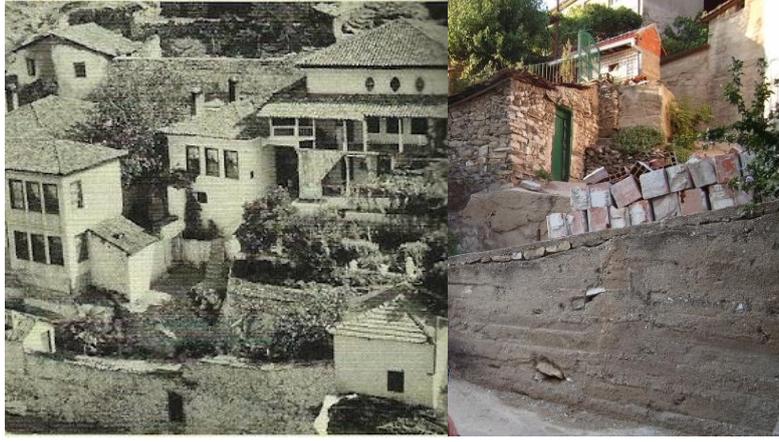
1912 senesine kadar, varlığını ve hizmetlerini sürdürmüştür. Paşa Yiğit Bey Camisi 1943'te kentin bombardımanında harabeye dönmüş ve 1963 senesinde Üsküp depreminde tamamen ortadan kalkmıştır (Telli, 2018).

Pir Vefa Baba Tekkesi Vefa Baba tarafından Üsküp'ün Tophâne Mahallesi'nde kurulmuştur. 1963 Üsküp zelzelesinde kentte bulunan tekkelerin tamamı hasar görmüş sadece Vefa Baba Tekkesi çalışır durumda kalmıştır (Kumbaracı, 2008). Tekke binası sonradan yenilenmiş ve genişletilmiştir. Tekke Üsküp'te günümüzde hala açıktır.

İplikçi Hasan Efendi Tekkesi (Bukağılı Tekke) İplikçi Hasan Efendi tarafından kurulmuştur. Tekke Bukağılı olarak da isimlendirilmiştir. kentte Gazi Yahya Paşa Camii'nin yakınlarındadır. Yapı 1963 senesinde vuku bulan Üsküp Zelzelesine kadar hizmet veren yapı zelzelede yıkılarak toprak altında kalarak tarihe karışmıştır (Özer, 2006; Kumbaracı, 2008; Telli, 2018).

DEPREMDE HASAR GÖREN ZAVİYE

Haydar Baba Zaviyesi ve Türbesi Üsküp'te Gaziler yolunda, Tophane Mahallesi'nde, bulunmaktadır. Haydar Baba Zaviyesi 1963 yılındaki Üsküp depremine kadar ayakta kalır. Bu depremde yıkıldıktan sonra bir daha yeniden yapılmadı (Özer, 2006; Telli, 2018) (Resim 29).

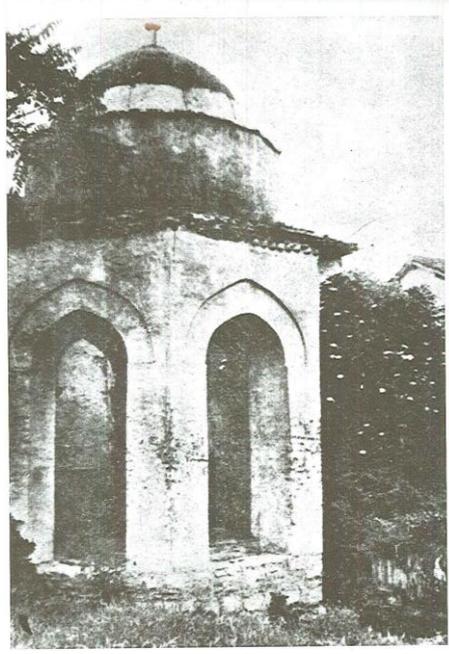
Resim 29. Haydar Baba Zaviyesi⁴⁴. Ev olarak kullanılmaktadır (sol). Haydar Baba Zaviyesi kalıntısı (sağ).

DEPREMDE HASAR GÖREN TÜRBELER

Mustafa Paşa Camii Türbesi türbe taş ve tuğladan inşa edilmiş kubbeli bir yapıdır. 1963 yılında depremden hasar gören türbe günümüzde korunaklı vaziyettedir (Kumbaracı, 2008; Telli, 2018).

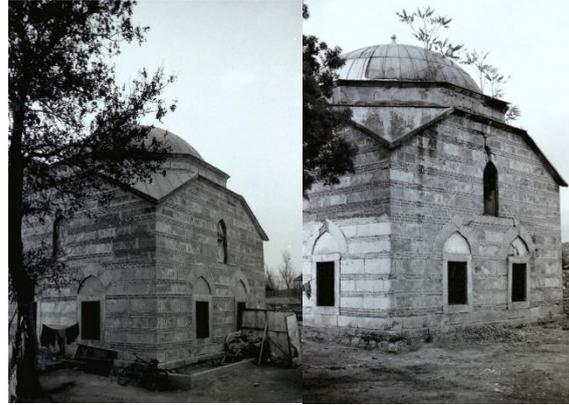
Paşa Yiğit Bey Türbesi Üsküp'te Paşa Yiğit Bey Camisinin avlusunda konumlanmıştır. Türbe 1963 Üsküp Zelzelesi'nde yıkılmış, yok olup gitmiştir. tek kubbeli, açık türbe tipinde ve altıgen yapı mimarisinde inşa edilmiştir. Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Türk işadamlarının katkılarıyla 2016 senesinde inşa edilerek tekrar ziyarete açılmıştır (Kumbaracı, 2008; Telli, 2018) (Resim 30).

⁴⁴ <https://huseyinsirvan.blogspot.com/2015/05/uskuplu-haydar-baba-haydar-murteza.html>

Resim 30. Paşa Yiğit Bey Türbesi (Özer, 2006).

Beyhan Sultan Türbesi Üsküp'te Sultan Murat Camisinin avlusu içinde konumludur. 1963 Üsküp Zلزelesinde ağır hasar görmüştür. Türbe 1977 senesinde tadilat görmüştür (Özer, 2006; Telli, 2018) (Resim 31).

Resim 31. Sultan Murat Camisi avlusu içinde Beyhan Sultan Türbesi⁴⁵

Hani Hanım Türbesi Türbe Hatuncuklar Camii yanındadır. Türbede Hatuncuklar Camii'nin banisi Hani Hanım meftundur. Kubbeli olan yapının alt bölümleri kesme taştan, kubbesi de tuğladandır. yapı 1963 zelzelede ağır zarar görmüş ve tamamen ortadan kalkmıştır. Günümüzde türbe yol altında kalmıştır (Resim 32).

⁴⁵ <https://kulturenvanteri.com/yer/beyhan-sultan-turbesi-uskup/#17.1/42.001293/21.441572>

Resim 32. Hatuncuk Camisini avlusunda bulunan Hani Hatun (Hatuncuk) Türbesi⁴⁶. Altıgen planlı ve açık tipte bir yapı olan türbe 1963 depreminde yıkılmıştır.

DEPREMDE HASAR GÖREN KALE

Üsküp Kalesi kentin eski şehir kesiminde Vardar Nehri'nin kuzey tarafındadır. Üsküp kentinin simgesi olan Kalenin M.S. VI. asırda Roma döneminde yapıldığı düşünülmektedir. Kale 518 senesinde vuku bulan zelzelede yıkılmıştır. Zelzelede yıkılan kale imparator I. Justinianus döneminde tekrar inşa edilmiştir. X. ve XI. yüzyılda Justinianus'un Doğu Roma kalesi, Peter Delyan idaresindeki Bulgar İmparatorluğu ile Doğu Roma İmparatorluğu savaşlarında ağır hasara maruz kaldı. 1963 senesinde Üsküp'te yaşanan depremde kale yine hasar gördü⁴⁷ (Resim 33).

Resim 33. Üsküp Kalesi ve Taş Köprü.

DEPREMDE HASAR GÖREN DARPHANE

Davud Paşa Darphanesi (Üsküp Darphanesi) Darphane günümüzde Aziz Dimitriya Kilisesi karşısındadır. 1963 zelzelesi öncesi duvar kalıntıları mevcut harabeydi. Günümüzde darphane

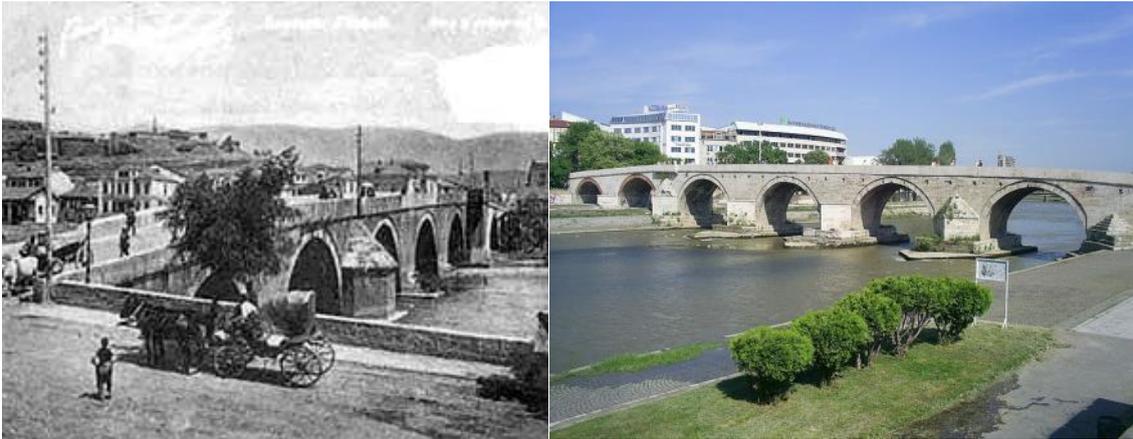
⁴⁶ <https://kulturenvanteri.com/yer/hatuncuk-turbesi-uskup/#17.1/42.006271/21.442411>

⁴⁷ https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9Csk%C3%BCp_Kalesi

yapısından herhangi bir eser kalmamıştır (Özer, 2006; Telli, 1918).

DEPREMDE HASAR GÖREN KÖPRÜ

Taş Köprü (Vardar Köprüsü) yapımına 2. Murad Han döneminde başlanmış ve Fatih Sultan Mehmed Han döneminde inşaatı tamamlanmıştır. Köprü Hüma Şah Sultan tarafından yeniden yapıp ihya edilmiştir. Köprü 1555 yılı büyük depreminden sonra onarım gördü. 1555 depreminde köprünün 4 sütunu ağır hasar gördü. 16. yüzyılın çeşitli dönemlerinde, deprem, su baskını gibi felaketlerin neden olduğu zararlardan ötürü Üsküp Taşköprüsü 1566, 1578 ve 1579 yıllarında önemli onarımlar geçirmektedir (Bogoeviç, 2008; Bektaş, 2017). Köprü 1888 senesinde restore edilerek tekrar taştan imar edilmiştir. Osmanlı eseri olan köprünün mimarisi Osmanlı dönemi yapılarının tüm özelliklerini taşımaktadır. Taş Köprü Üsküp'ün simge yapılarından. Köprü 13 kemerli ve 12 ayaklı mimarisi ile dikkati çekmektedir. Vardar Köprüsü'nün uzunluğu 214 m ve eni 6 m.' dir. Köprü ortasında bir mihraba ve balkon çıkıntısına sahiptir. Köprünün mihrabı 1963 zelzelesinde yıkılmış ve sonra yeniden restorasyonu yapılmıştır. Taş Köprü'nün tarihinde birkaç defa yıkılma riski olmuştur. 1944 senesinde Alman Naziler köprüye patlayıcılar yerleştirmiştir. Üsküp'ün kurtuluşu ile patlayıcılar etkisiz hale getirilmiştir. Büyük zelzeleden sonra tekrar restorasyon ve inşa çalışması yapılarak korumaya alınmıştır. Vardar köprüsü günümüzde trafiğe kapalı; sadece yayaların kullanımına açıktır (Kumbaracı, 2008) (Resim 34).

Resim 34. Üsküp Taş Köprü (Vardar Köprüsü) köprünün 1909 yılı (sol) ve günümüz görüntüleri (sağ)⁴⁸.

DEPREMDE HASAR GÖREN KONAK

Üsküp Hükümet Konağı 1891 senesinde yapımı planlanan; 1898 yılında da inşası bitirildi. bina bodrum üzerine zemin artı bir kattan oluşmaktadır. 1963 Üsküp Zelzelesinde hasar gören yapı hükümet konağı, depremden sonra da uzun seneler kuyumculuk şirketinin faaliyetleri için kullanılmıştır. Yapı 2000'li senelerin sonunda Balkan Üniversitesinin kullanımına tahsis edilmiştir, 2011 senesinde İslam Medeniyeti Merkezi Vakfı (FOCIC) binayı satın almıştır. Konağın restorasyonunun yapılması için Üsküp Çayır Belediyesi ile Bursa Büyükşehir Belediyesi arasında İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Bu Protokol çerçevesinde Bursa Büyükşehir Belediyesi ihaleyi sonuçlandırarak proje çalışmalarına başlamıştır (Halaçoğlu, 2018) (Resim 35).

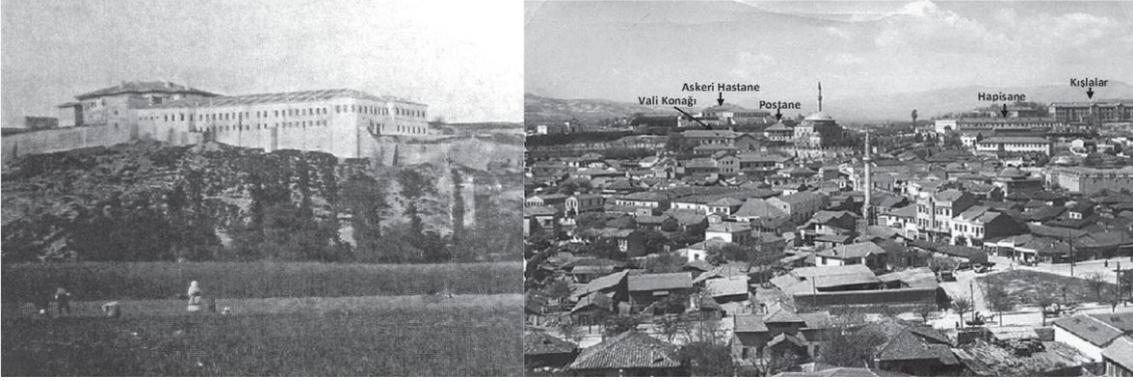
⁴⁸ [https://tr.wikipedia.org/wiki/Ta%C5%9Fk%C3%B6pr%C3%BC_\(%C3%9Csk%C3%BCp\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Ta%C5%9Fk%C3%B6pr%C3%BC_(%C3%9Csk%C3%BCp))

Resim 35. Üsküp Hükümet Konağı'nın 1912 yılı sonrası görünüşü (Telli, 2018).

DEPREMDE HASAR GÖREN DİĞER YAPILAR

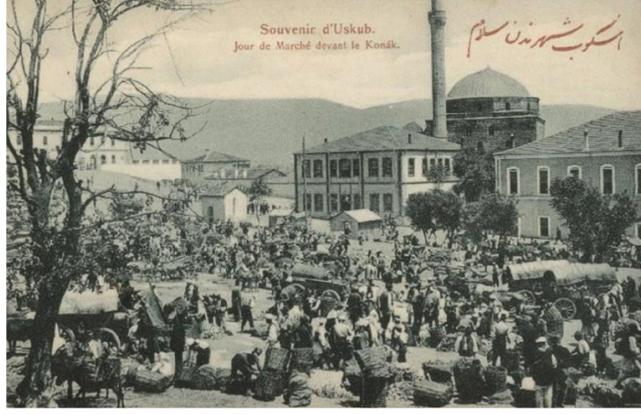
Askeri Hastane 1883 yılında Kale bölgesinde, Üsküp'ün vilayet merkezi olmadan önce inşa edilen çok önemli yapılardan biridir. Askeri Hastane 300 yataklıdır. 1963 yılı Üsküp depreminde ağır hasar görmüştür (Bogoeviç, 2008; Bektaş, 2017) (Resim 36).

Resim 36. 1883 yılında Kale bölgesinde önce inşa edilen; 1963 yılı Üsküp depreminde ağır hasar gören Askeri Hastane (sağdaki resimde hastanenin yeri ok ile gösterilmiştir)⁴⁹ (Bektaş, 2020).

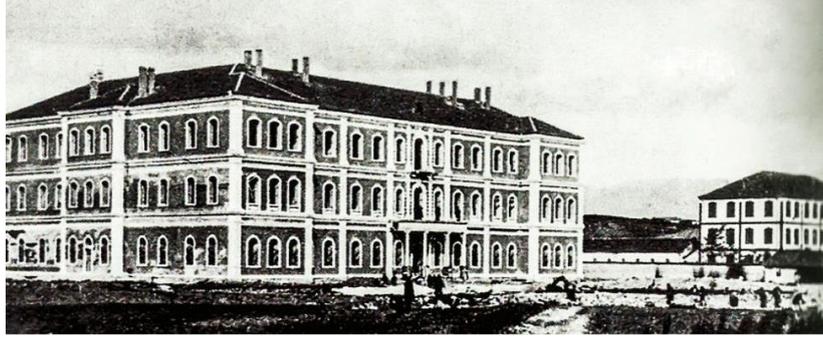
Telgraf ve Posta Merkezi Yapısı, 1963 depreminden sonra aslına uygun olarak onarılıp yenilenmiştir (Bogoeviç, 2008; Bektaş, 2017) (Resim 37).

⁴⁹ <https://jfa.arch.metu.edu.tr/uploads/docs/sayilar/sayi-37-1/metujfa2020109.pdf>

Resim 37. Postane Binası (Solda) ve Hükümet Konağı (Sağda)⁵⁰ (Gönül ve Durak, 2018)

İdadi Mektebi ve Islahane Sanayi Mektebi 1912 yılına değin çalışmıştır. 1963 depreminde ağır hasar gördüklerinden dolayı iki yapı da yıkılmıştır (Bogoyeviç, 2008; Bektaş, 2017) (Resim 38).

Resim 38. Üsküp İdadisi (Solda) ve Üsküp Sanayi Mektebi (Sağda)⁵¹ (Gönül ve Durak, 2018).

Hürriyet Hamamı, Alaca Camisi yakınında yapılmıştır. 1908 tarihli Jön Türk Devrimi'nden sonra inşa edilmiş ve Hürriyet Hamamı adını almıştır. 1963 yılı depremine değin çalışan hamam 1964'te aldığı hasardan ötürü yıkılmıştır (Bogoyeviç, 2008; Bektaş, 2017) (Resim 39).

Resim 39. Alaca Camii'nin yakınında yer alan Hürriyet Hamamının 1963 depreminde yıkılmadan önceki resmi (hamamın yeri ok ile gösterilmiştir)⁵².

Tütün Fabrikası, Makedonya topraklarında yetişen bir diğer önemli ürün tütündür. Birçok ailenin geçim kaynağı olan bu ürünün işlenmesi için Üsküp'te 1908 yılında tütün fabrikası inşa edilmiştir. 1963 yılında vuku bulan Üsküp depreminde yıkılmıştır (Petrovski, 2004) (Resim 40).

⁵⁰ <https://www.delcampe.net>

⁵¹ Bogoyeviç, 2008, s. 467.

⁵² <https://ceipa.pmf.ukim.mk/tr/node/117>

Resim 40. 26 Temmuz 1963 Üsküp Depreminde Üsküp'ün merkezindeki Tütün Fabrikası enkazı (Petrovski, 2004).

SONUÇ

Balkan Yarımadası'nda bulunan Kuzey Makedonya Cumhuriyetinin başkenti Üsküp kenti ve yakın çevresinde bulunan tarihi eserler, depremlerin tekrar meydana gelme olasılığının yüksek olduğu, sismolojik olarak tehlikeli bir bölgede risk altında bulunmaktadır.

Bu çalışmada; arşiv belgeleri, basında yer alan haberler ve gözlemler, akademik ve meslek alanlarıyla ilgili arşiv belgesi, tez, kitap, dergi ve bildirimler ışığında, Üsküp kenti ve yakın çevresindeki afet olayları, tarihsel süreçlerde neden oldukları hasarlar bakımından ele alınarak, yapılardaki deprem etkileri incelenmiş ve tespit edilmiştir. Depreme maruz kalmış eserlerin yanında henüz yer altında tespit edilememiş esere ait yapı temellerinin, arkeolojik alanlarda toprak altındaki Arkeolojik Miras kalıntılarının yerlerini belirlemek için, tahribatsız test yöntemlerinden olan, jeofizik yöntemler kullanılarak iki ve üç boyutlu yeraltı görüntüleri yapılmalıdır. Arkeojeofizik ve arkeosismolojik çalışmalarla Somut Kültürel Miras değerlerinin tespiti, gün yüzüne çıkarılması ülke turizmine ve dünya kültür mirasına önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Abaz, N. (2012). XV.-XVII. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Dönemi Üsküp Şehrinin Mimari Gelişimi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

Ahbab, Y. (2015). Üsküp Sancağı'nın İdari Ve Sosyoekonomik Yapısı (1876-1911). T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi, Bilim Dalı, Doktora Tezi, 327 s., İstanbul, 2015.

Asım, S. (2004). Üsküb Tarihi ve Civarı, Üsküb 1932, (Sad. Süleyman Baki), İstanbul, Rumeli Türkleri Vakfı Yayınları, 2004

Ayverdi, E. H. (1981). Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya, Cilt 3, İstanbul, İstanbul Fetih

Cemiyeti Yayınları, 1981.

Bogoyevic, L. K. (2008). Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri, ENKA, s. 467. Mas Matbaacılık, İstanbul.

Bektaş, G. (2017). Üsküp'ün Kentsel Dokusu (1839-1912). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim, Mimarlık Tarihi Programı, Doktora Tezi, 262 s., İstanbul.

Bektaş, G. (2020). Bir Rumeli Kentinin Modernleşmesi: Üsküp 1839-1912. METU JFA 2020/1 (37:1) 169-198 DOI: 10.4305/METU.JFA.2020.1.9

Dojcinovski, K. (2003). Skopje, (Editör Niko P. Tozi), Matica Makedonska Publisher, 2003.

Dumurdzanov, N., Serafimovski, T., Burchfiel, B.C. (2005). Cenozoic tectonics of Macedonia and its relation to the South Balkan extensional regime, Geol. Soc. Am. 11 (2005) 1–22.

Dumurdzanov, N., Serafimovski, T., Burchfiel, B.C., Evolution of the Neogene-Pleistocene basins of Macedonia, Geol. Soc. Am. Digital Map and Chart Series, <http://gsamaps.gsjournals.org/gsamaps/toc>.

Çelebi, E. (2010). Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Ankirman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp, 5. Kitap, 2. Cilt Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Hacısalihoğlu, M. (2003). Makedonya. DİA, Cilt 27, TDV Yayınları, 2003.

Halaçoğlu, N., 2018. Tanzimat Sonrası, Osmanlı Rumeli Vilâyetleri Hükümet Konaklarında İdeoloji Ve Erk'in Mimari Temsili (1839-1922). Atılım Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim, Dalı, Doktora Tezi, 308 s., Ankara

IAEA (2020). INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY, World Uranium Geology, Exploration, Resources and Production, IAEA, Vienna (2020) by M. Fairclough (December 2020).

İbrahimi, M. (1994). Dükkâncık Camii. DİA, cilt 10, TDV Yayınları, 1994.

İlievski M. B. (1998). Skopje, Mikena, Skopje.

Kaleşi, H. (1972). Najstariji vakufski dokumenti u jugoslaviji na arapskom jeziku, Priština, 1972.

Kılıç, O. (1999). Mühimme defterlerine göre XVI. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı devlet'inde meydana gelen depremler, Osmanlı, Sayı 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Kumbaracı, L. (2008). Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri

Milevski, I., Aleksova, B. and Lepitkova, S. (2020). Geomorphometric characteristics of the high mountains in North Macedonia: in Massimiliano Alvioli, Ivan Marchesini, Laura Melelli & Peter Guth, eds., Proceedings of the Geomorphometry 2020 Conference, doi:10.30437/GEOMORPHOMETRY2020_41.

Milutinovic, Z. V. (2007). Urbanistic Aspects Of Post Earthquake Reconstruction And Renewal - Experiences Of Skopje Following Earthquake Of July 26,1963, October 2007, International Earthquake Symposium Kocaeli 2003, Kocaeli, Turkey

Omerov, Ö. (2016). Vakfiyelere Göre XV-XVIII. Asırlarda Makedonya'da Vakıflar ve İşlevleri. T.C. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2016.

Özer, M. (2006). Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV.-XIX Yüzyıl), Ankara, TTK. Yay., 2006.

Petrovski, J. T. (2018). Damaging Effects of July 26, 1963 Skopje Earthquake. Institute of Earthquake

Engineering and Engineering Seismology, University “ Cyril and Methodius”, Skopje, Republic of Macedonia, January 2004. <https://www.researchgate.net/publication/264869093>

Stafilov, T., Šajn, R, Ahmeti, L. (2017). Spatial Distribution Of Zinc In Soil From The City Of Skopje and Its Environs, Republic of Macedonia. *Geologica Macedonica*, 31 (1), p. 77–85 (2017).

Şehabi, B. (2014). “Üsküp Depremi ve Tarihi Eserleri”, *Yeni Balkan Gazetesi*, Üsküp, 28.07.2014, <http://www.yenibalkan.com/kultur/uskup-depremi-ve-tarihi-eserler-h2600.html>

Telli, H. (2018). Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları. T. C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları (İslam Tarihi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 355 s., Ankara-2018.

İŞ YERİNDE SORUMLU LİDERLİĞİN ÇALIŞAN PERFORMANSINA ETKİSİNDE İLİŞKİSEL ENERJİNİN ROLÜ

THE ROLE OF RELATIONAL ENERGY IN THE IMPACT OF RESPONSIBLE LEADERSHIP ON
EMPLOYEE PERFORMANCE

Assist. Prof. Dr. Deniz SÖNMEZ

Istanbul Okan University, Faculty of Business and Management Sciences, Department of Business
Administration, Tuzla, Istanbul.

ORCID NO: 0000-0002-2044-670X

ÖZET

İş yerinde sorumlu liderliğin çalışan performansına etkisini ve bu ilişkide ilişkisel enerjinin aracılık rolünü incelemektedir. Sorumlu liderlik, etik değerler ve sosyal sorumluluk bilinciyle çalışanların motivasyonunu ve örgütsel bağlılığını artıran bir liderlik tarzı olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada, liderlerin çalışanlarıyla güvene dayalı ilişkiler kurmasının, iş tatmini ve performansı olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. İlişkisel enerji, çalışanların etkileşimlerinden doğan ve iş yerindeki motivasyonu artıran önemli bir faktör olarak ele alınmıştır. Regresyon analizleri, ilişkisel enerjinin, sorumlu liderlik ile çalışan performansı arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini göstermektedir. Araştırma sonuçları, liderlerin sadece etik kararlar almasının yeterli olmadığını, aynı zamanda çalışanlar arasındaki pozitif etkileşimi teşvik etmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler 215 çalışandan toplanmış ve doğrulayıcı faktör analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Sonuçlar, sorumlu liderliğin çalışanların performansı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu ve bu etkinin, ilişkisel enerji aracılığıyla daha da pekiştiğini göstermektedir. Çalışma, örgütlerde verimliliği artırmaya yönelik liderlik stratejileri geliştirilmesi gerektiğini vurgulamakta ve gelecekte farklı sektörlerde uzun vadeli araştırmaların yapılmasını önermektedir.

Anahtar kelimeler: Sorumlu Liderlik, Çalışan Performansı, İlişkisel Enerji, Örgütsel Bağlılık

ABSTRACT

It examines the effect of responsible leadership on employee performance in the workplace and the mediating role of relational energy in this relationship. Responsible leadership stands out as a leadership style that increases the motivation and organizational commitment of employees with ethical values and social responsibility awareness. In the study, it was determined that leaders' establishment of trust-based relationships with their employees positively affects job satisfaction and performance. Relational energy is considered as an important factor that arises from employee interactions and increases motivation in the workplace. Regression analyses show that relational energy mediates the relationship between responsible leadership and employee performance. The research results reveal that it is not enough for leaders to make ethical decisions alone, but they should also encourage positive interactions among employees. The data obtained within the scope of the research were collected from 215 employees and evaluated with the confirmatory factor analysis method. The results show that responsible leadership has a significant effect on employee performance and that this effect is further reinforced through relational energy. The study emphasizes that leadership strategies should be developed to increase efficiency in organizations and recommends that long-term research be conducted in different sectors in the future.

Keywords: Responsible Leadership, Employee Performance, Relational Energy, Organizational Commitment

GİRİŞ

Günümüz iş dünyasında liderlik anlayışı, yalnızca yöneticilik ve karar alma süreçleriyle sınırlı kalmayıp, etik değerler, sosyal sorumluluk ve çalışanların motivasyonu gibi unsurları da içerecek şekilde genişlemektedir. Bu bağlamda, sorumlu liderlik kavramı, iş yerinde güven ortamı oluşturarak çalışanların performansını olumlu yönde etkileme potansiyeline sahip bir liderlik modeli olarak öne çıkmaktadır (Özkan, 2022). Sorumlu liderlik, liderlerin sadece kendi çıkarlarını değil, tüm paydaşların çıkarlarını göz önünde bulundurarak hareket etmelerini gerektirir. Bu liderlik biçimi, etik karar alma süreçleri ve sosyal sorumluluk anlayışıyla şekillenmektedir (Voegtlin, 2011). Aynı zamanda, çalışanların motivasyonunu artıran ve örgütsel bağlılığı destekleyen bir liderlik anlayışı olarak değerlendirilir (Doh ve Quigley, 2014).

Örgütlerde sorumlu liderlerin varlığı, çalışanların iş tatminini artırırken, kurumsal aidiyet duygusunu güçlendirmektedir. İş yerinde etik değerlere dayalı bir yönetim anlayışı benimsemek, çalışanların kendilerini güvende hissetmelerine ve liderlerine olan güvenlerinin artmasına neden olmaktadır. Güven duygusunun yüksek olduğu iş yerlerinde, çalışanların performans seviyelerinin arttığı ve işlerine karşı daha fazla bağlılık gösterdikleri gözlemlenmektedir (Waldman & Balven, 2014). Bunun yanı sıra, sorumlu liderlik uygulamalarının çalışanların yenilikçilik ve yaratıcılık becerilerini teşvik ettiği, böylece örgütün rekabet avantajı elde etmesine katkı sağladığı belirtilmektedir.

İş yerinde çalışanların performansını etkileyen en önemli faktörlerden biri de ilişkisel enerjidir. İlişkisel enerji, çalışanların etkileşimleri sonucu oluşan ve örgütsel ortamda motivasyonu artıran bir faktör olarak tanımlanabilir (Owens et al., 2016). Çalışanların olumlu duygularını paylaşarak birbirlerini motive etmeleri, örgütsel verimliliği artırırken, aynı zamanda iş tatminini de güçlendirmektedir (Amah, 2016). Sosyal bulaşma teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, çalışanların enerjik ve motive bir ortamda bulunmalarının, tüm iş gücüne yayılan olumlu bir etki yarattığı gözlemlenmektedir (Barsade, 2002). Bu çerçevede, ilişkisel enerjinin, sorumlu liderlik ile çalışan performansı arasındaki ilişkiye nasıl aracılık ettiği önemli bir araştırma konusu olarak ortaya çıkmaktadır.

Sorumlu liderlik ve çalışan performansı arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalar, etik yönetim anlayışının ve sosyal sorumluluk bilincinin çalışanların örgüte olan bağlılığını artırdığını ortaya koymaktadır (Voegtlin et al., 2012). Özellikle, çalışanların iş tatmini ve motivasyonunun yükselmesi, işten ayrılma niyetinin azalmasına katkı sağlamaktadır (Doh, vd., 2011). İş yerinde anlamlı liderlik uygulamalarının çalışanların performans çıktıları üzerinde hem finansal hem de sosyal açılardan olumlu etkiler sağladığı belirtilmektedir (Özkan ve Üzüm, 2021).

İlişkisel enerji, çalışanların etkileşimleri sonucu ortaya çıkan ve örgütsel bağlamda performansın artırılmasına katkı sağlayan önemli bir unsurdur. Bu enerji, bireylerin işlerine duyduğu tutkuyu artırarak, iş yerindeki verimliliğin artmasına destek olur (Enhratd, 2014). Çalışanlar arasındaki pozitif ilişkiler, onların iş ortamına duyduğu güveni pekiştirerek daha üretken olmalarını sağlamaktadır (Owens, vd., 2016). Bu doğrultuda, örgütsel performansın artmasında ilişkisel enerjinin aracı bir rol oynadığı öne sürülebilir. Wang, vd. (2018) tarafından yapılan araştırmalar, alçakgönüllü liderliğin çalışan performansı üzerindeki etkisini değerlendirirken, ilişkisel enerjinin bu etkileşime aracılık ettiğini göstermektedir. Benzer şekilde, iş yeri arkadaşlığı ve kişilerarası vatandaşlık davranışı ilişkisinde de ilişkisel enerjinin önemli bir aracı faktör olduğu belirtilmektedir (Xiao, vd., 2020).

İş performansı, örgütsel hedeflerin gerçekleştirilmesinde kilit bir role sahiptir. Çalışanların görev performansı ve bağlamsal performansı, örgütsel başarıyı doğrudan etkileyen iki temel bileşen olarak değerlendirilir (Motowidlo ve Borman, 1997). Görev performansı, çalışanların iş tanımları çerçevesinde belirlenen sorumlulukları yerine getirme düzeyini ifade ederken, bağlamsal performans ise bireylerin iş arkadaşlarıyla iş birliği yapma, örgüte katkıda bulunma gibi gönüllü davranışlarını içermektedir (Koopmans vd., 2013). Sorumlu liderlerin çalışanlarıyla kurdukları güçlü ilişkiler, çalışanların hem görev hem de bağlamsal performanslarını artıran bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Çalışkan ve Köroğlu, 2022).

Araştırmalar, sorumlu liderlik uygulamalarının çalışanların iş performansını doğrudan etkilediğini ve bu etkinin, çalışanların örgütsel bağlılık seviyeleriyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Özkan, 2022). Liderlerin, çalışanlarıyla güçlü ve güvenilir ilişkiler kurmaları, onların iş yerinde kendilerini daha motive hissetmelerine olanak tanımaktadır. Örgütsel güvenin ve çalışan bağlılığının yükselmesiyle birlikte, çalışanların iş tatmini ve performanslarının da arttığı gözlemlenmiştir (Waldman ve Balven, 2014).

İş dünyasında liderlik anlayışı dönüşüm geçirirken, sorumlu liderliğin çalışan performansına etkisi giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, ilişkisel enerji kavramı, çalışanların liderleriyle ve iş arkadaşlarıyla kurduğu ilişkilerin niteliğini belirleyen ve iş performanslarını etkileyen önemli bir değişken olarak değerlendirilmektedir. Bu araştırma, sorumlu liderlik ile çalışan performansı arasındaki ilişkinin anlaşılmasına katkıda bulunmayı ve ilişkisel enerjinin bu süreçteki aracı rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece, iş yerinde verimliliği artırmaya yönelik liderlik uygulamalarının nasıl geliştirilebileceği konusunda literatüre önemli katkılar sağlanacaktır.

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Bu çalışmada, çalışanların ilişkisel enerji düzeylerini belirlemek amacıyla Owens, Baker, Sumpter ve Cameron (2016) tarafından geliştirilen ve Özkan ile Üzüm (2022) tarafından Türkçeye uyarlanan İlişkisel Enerji Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, bireylerin sosyal ilişkileri aracılığıyla enerji alışverişini nasıl deneyimlediklerini ve bunun iş performansları üzerindeki etkilerini değerlendirmek amacıyla tasarlanmıştır. Beşli Likert tipi (1 = Kesinlikle Katılmıyorum, 5 = Kesinlikle Katılıyorum) yapıdaki ölçek, tek boyutlu ve beş maddeden oluşmaktadır. Türkçeye uyarlama sürecinde çeviri ve geri çeviri yöntemi uygulanmış, ölçeğin dilsel ve kavramsal uygunluğu uzman görüşleri doğrultusunda incelenmiştir. Yapı geçerliliğini test etmek için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. AFA sonuçları, ölçeğin tek faktörlü yapısını sürdürdüğünü gösterirken, DFA sonuçları modelin uyum indekslerinin oldukça yüksek olduğunu ortaya koymuştur ($\chi^2/df = 1.43$; RMSEA = .04; CFI = .99; GFI = .99; AGFI = .96). Ölçeğin güvenilirliği Cronbach Alfa katsayısı ile değerlendirilmiş ve .96 bulunmuştur (Özkan & Üzüm, 2022, s. 963).

Yöneticilerin sorumlu liderlik düzeylerini belirlemek amacıyla Voegtlin (2011) tarafından geliştirilen ve Özkan ile Üzüm (2021) tarafından Türkçeye uyarlanan Sorumlu Liderlik Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, yöneticilerin paydaşlara duyarlılığı, karar alma süreçlerine katılımları ve paydaşlar arası denge sağlama becerilerini değerlendirmeye yöneliktir. Beş maddeden oluşan ölçek, beşli Likert tipi olarak düzenlenmiştir ve tek boyutludur. Uyarlama sürecinde çeviri-geri çeviri prosedürü izlenmiş, ardından uzman görüşleri doğrultusunda ölçeğin dilsel ve kavramsal uygunluğu değerlendirilmiştir. AFA sonuçları, ölçeğin tek faktörlü yapısını sürdürdüğünü ve toplam varyansın %74'ünü açıkladığını göstermiştir. DFA analizlerinde modelin uyum indeksleri yüksek çıkmıştır ($\chi^2/df = 1.61$; RMSEA = .05;

CFI = .99; GFI = .98; AGFI = .94). Güvenirlik katsayısı Cronbach Alfa ile hesaplanmış ve .91 bulunmuştur (Özkan & Üzüm, 2021, s. 963).

Çalışan performansını değerlendirmek amacıyla, Çalışkan ve Köroğlu (2022) tarafından geliştirilen Çalışan Performansı Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, çalışanların iş performansını bilimsel geçerlilik ve güvenilirlik esas alınarak ölçmeyi amaçlamaktadır. Üniversite, sağlık ve sanayi sektörlerinden elde edilen veriler ışığında geliştirilen ölçek, beşli Likert tipi yapıdadır ve görev performansı ile bağlamsal performans olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Keşfedici (EFA) ve doğrulayıcı (CFA) faktör analizleri sonucunda, ölçeğin 11 maddeden oluştuğu belirlenmiştir. Ölçeğin güvenilirliği, farklı sektörlerde hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı ile sırasıyla .871 (üniversite), .914 (sağlık) ve .943 (sanayi) olarak bulunmuş ve yüksek iç tutarlılık gösterdiği tespit edilmiştir (Çalışkan & Köroğlu, 2022, s. 191).

Katılımcılar ve Uygulama Süreci

Araştırmanın çalışma grubunu, İstanbul ilinde hizmet sektöründe (otel ve restoran işletmeleri) görev yapan çalışanlar oluşturmaktadır. Uygulamada, kolayda örnekleme yöntemi ile toplam 215 çalışana ulaşılmıştır. Elde edilen verilerin güvenilirlik ve geçerlilik analizlerinde Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ve Cronbach's Alpha katsayısı kullanılmıştır. Kategorik değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklerde frekans ve yüzde, sayısal değişkenlerde ise ortalama ve standart sapma değerlerinden yararlanılmıştır. Değişkenler arası ilişkiler Pearson korelasyon katsayısı ile incelenmiştir. Araştırma modelinin test edilmesinde, SPSS programına entegre Process Macro eklentisi kullanılarak regresyon temelli analiz yöntemleri uygulanmıştır.

BULGULAR

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçekler ve Alt Boyutları İçin Cronbach's Alpha Katsayısı Bulguları

Ölçek/Boyut	Madde sayısı	Cronbach's Alpha
Çalışan Performansı Ölç.	11	0,731
Görev performansı	5	0,713
Bağlamsal performans	6	0,805
Sorumlu Liderlik Ölç.	5	0,792
İlişkisel Enerji Ölç.	5	0,782

Tablo 1’de Araştırmada kullanılan ölçekler ve bunlara ait alt boyutların Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayıları analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Çalışan Performansı Ölçeği, bu ölçeğin Görev Performansı alt boyutu ile İlişkisel Enerji Ölçeği, “oldukça yüksek düzeyde güvenilir” olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan, Bağlamsal Performans alt boyutu ile Sorumlu Liderlik Ölçeği ise “yüksek güvenilirlik düzeyine sahip” olarak belirlenmiştir.

Tablo 2: Ölçüm Modeli İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum Değerleri

	CMIN/DF	GFI	CFI	RMSEA
Model bulgusu	1,388	0,904	0,941	0,043
Kabul Edilebilir Uyum	≤3	≥0,90	≥0,90	≤0,080

Tablo 2’de sunulan Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) bulgularına göre, ölçüm modelinin genel olarak iyi düzeyde uyum sağladığı görülmektedir. Modelin ki-kare uyum değeri (CMIN/DF) 1,388 olup, bu değer 3’ün altında olduğundan iyi uyum göstermektedir. GFI (Goodness of Fit Index) değeri 0,904 ile kabul edilen alt sınır olan 0,90’ın üzerindedir ve modelin veriye uygunluğunu desteklemektedir. Benzer şekilde, CFI (Comparative Fit Index) değeri de 0,941 ile 0,90’ın üzerinde çıkmış ve modelin iyi düzeyde karşılaştırmalı uyum gösterdiğini ortaya koymuştur. RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation) değeri ise 0,043 ile 0,08’lik kabul edilebilir sınırın oldukça altında kalarak modelin hata düzeyinin düşük olduğunu ve yüksek yapısal geçerliliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Bu bulgular doğrultusunda, ölçüm modelinin genel olarak istatistiksel açıdan kabul edilebilir ve güçlü bir uyum sergilediği sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 3: Araştırma Değişkenleri İçin Açıklayıcı İstatistikler

	Mean	Std. Deviation					
			(X1)	(X2)	(X3)	(X4)	(X5)
Sorumlu liderlik (X1)	2,98	0,622	1	,229**	,248**	,190**	,182**
İlişkisel enerji (X2)	2,95	0,621	,229**	1	,304**	,245**	,244**
Çalışan performansı (X3)	2,98	0,468	,248**	,304**	1	,663**	,801**
Görev performansı (X4)	3,11	0,618	,190**	,245**	,663**	1	0,115
Bağlamsal performans (X5)	2,87	0,617	,182**	,244**	,801**	0,115	1

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Araştırmada yer alan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’te sunulmuştur. Korelasyon katsayıları değerlendirildiğinde, değişkenler arasında pozitif yönlü ilişkiler bulunduğu görülmektedir. En güçlü ilişki Çalışan Performansı ile Bağlamsal Performans değişkenleri arasında tespit edilirken, en zayıf ilişkinin ise Sorumlu Liderlik ile Bağlamsal Performans arasında olduğu belirlenmiştir

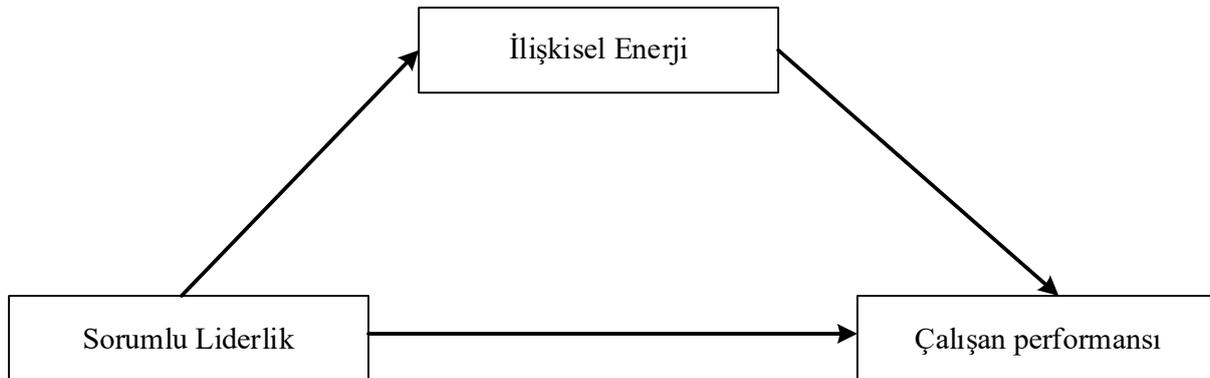
Tablo 4. Ankete Katılan Bireylerin Demografik Bilgilerine Dair İstatistiksel Bilgiler

		Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	97	45,1
	Erkek	118	54,9
Medeni Durum	Bekar	119	55,3
	Evli	96	44,7
İş Yerinde Statü	Çalışan	128	59,5
	Alt kademe yönetici	33	15,3
	Orta ve üst kademe yönetici	54	25,1
	Sezonluk mevsimsel	32	14,9
	Sürekli	183	85,1
Yaş Grubu	29 Yaş ve altı	83	38,6
	30-36 Yaş	52	24,2
	37-41 Yaş	44	20,5
	42 Yaş ve üzeri	36	16,7

Çalışılan Departman	Ön büro	35	16,3
	Rezervasyon	25	11,6
	Yiyecek içecek	28	13,0
	Kat hizmetleri	29	13,5
	Bakım Onarım	15	7,0
	Mutfak	15	7,0
	Salon servis	14	6,5
	Bar	9	4,2
	Yönetim idari	21	9,8
	Hizmet	20	9,3
	Diğer	4	1,9
	Toplam	215	100,0

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin istatistiksel veriler Tablo 4'de yer almaktadır. Verilere göre, kadın katılımcıların oranı %45,1, erkek katılımcıların oranı ise %54,9 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, katılımcıların %55,3'ü bekar, %44,7'si evlidir. Katılımcıların %55,3'ünün bekar ve %44,7'sinin evli olduğu tespit edilmiştir. Ankete katılanların iş yerlerindeki statülerine göre %59,5'inin Çalışan, %15,3'ünün Alt kademe yönetici, %25,1'inin Orta ve üst kademe yönetici olarak çalıştıkları tespit edilmiştir. %14,9'unun Sezonluk mevsimsel işçi ve %85,1'inin ise Sürekli çalışan oldukları tespit edilmiştir. Yaş grubu bakımından ankete katılanların %38,6'sının 29 Yaş ve altı, %24,2'sinin 30-36 Yaş, %20,5'inin 37-41 Yaş ve %16,7'sinin ise 42 Yaş ve üzeri yaş grubunda oldukları tespit edilmiştir. Ankete katılanların çalıştıkları departmanlara göre dağılımında en büyük yığılma %16,3 ile Ön Büroda olurken en az yığılma %4,9 ile Bar departmanında olmuştur.

Araştırma Modeli Ve Hipotezleri

Şekil 1. Araştırma modeli

Hipotezler:

H1: Sorumlu liderlik algısı çalışan performansını pozitif yönde etkiler

H2: İşyerinde ilişkisel enerji algısı çalışan performansını pozitif yönde etkiler

H3: Sorumlu liderlik algısının çalışan performansına etkisinde ilişkisel enerjinin aracılık rolü vardır.

Tablo 5. Araştırma Modeli Analiz Bulguları

OUTCOME VARIABLE: ilske						
R	R-sq	F	p			
0,229	0,053	11,796	0,001			
	coeff	se	t	p	LLCI	ULCI
constant	2,269	0,203	11,200	0,000	1,870	2,669
srml	0,229	0,067	3,435	0,001	0,098	0,360
OUTCOME VARIABLE: perf						
R	R-sq	F	p			
0,355	0,126	15,283	0,000			
	coeff	se	t	p	LLCI	ULCI
constant	1,975	0,185	10,655	0,000	1,610	2,341
srml	0,142	0,050	2,853	0,005	0,044	0,240
ilske	0,197	0,050	3,956	0,000	0,099	0,295
OUTCOME VARIABLE: perf (Total effect model)						
R	R-sq	F	p			
0,248	0,062	13,953	0,000			
	coeff	se	t	p	LLCI	ULCI
constant	2,422	0,152	15,928	0,000	2,122	2,721
srml	0,187	0,050	3,735	0,000	0,088	0,285

(**ilske**: İlişkisel enerji, **perf**: Çalışan performansı, **srml**: Sorumlu liderlik)

Tablo 5'te, Sorumlu Liderliğin Çalışan performansı üzerindeki etkisinde İlişkisel Enerjinin aracılık rolü, regresyon modelleri kullanılarak Process Macro uzantısı ile analiz edilmiştir. İlk modelde, Sorumlu Liderliğin İlişkisel Enerji üzerindeki etkisi incelenmiş ve elde edilen sonuçlar, Sorumlu Liderliğin bu davranışlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermiştir (b=0,229; p<0,05).

İkinci modelde, Sorumlu Liderliği ve İlişkisel Enerjinin Çalışan performansı üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Regresyon katsayıları tahminleri, her iki etkinin de istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü olduğunu ortaya koymaktadır (Çalışan performansı: b=0,142; p<0,05, İlişkisel Enerji: b=0,268; p<0,05). Ayrıca, t istatistiği değerlerine göre, Sorumlu Liderliğin Çalışan performansı üzerindeki etkisinin daha güçlü olduğu belirlenmiştir.

Üçüncü modelde ise, Sorumlu Liderliğin Çalışan performansı üzerindeki toplam etkisi için regresyon analizi yapılmıştır. Tabloda verilen Sonuçlar, Sorumlu Liderliğin Çalışan performansı üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir (b=0,187; p<0,05). Modele göre etki analizinin detaylı incelemesi Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Modele Göre Etki Analizi Bulguları

Total effect of srml on perf						
Effect	se	t	p	LLCI	ULCI	c_cs
0,187	0,050	3,735	0,000	0,088	0,285	0,248
Direct effect of srml on perf						
Effect	se	t	p	LLCI	ULCI	c'_cs
0,142	0,050	2,853	0,005	0,044	0,240	0,188
Indirect effect of srml on perf						

	Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI
ilske	0,045	0,018	0,014	0,085
Completely standardized indirect effect of srml on perf				
	Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI
ilske	0,060	0,024	0,019	0,111

(ilske: İlişkisel enerji, perf: Çalışan performansı, srml: Sorumlu liderlik)

Araştırma hipotezinin desteklenmesinin ardından, ikinci adımda Sorumlu Liderlik ile İlişkisel Enerjinin Çalışan performansı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Tablo 6’da sunulan bulgulara göre:

- (a) Sorumlu Liderliğin Çalışan performansı üzerindeki doğrudan etkisi 0,188 olarak hesaplanmıştır.
- (b) Sorumlu Liderliğin Çalışan performansı üzerindeki, İlişkisel Enerji aracılığıyla dolaylı etkisi, 0,060 olarak belirlenmiştir.
- (c) Bu iki etkinin bir araya gelmesiyle, Sorumlu Liderliğin Çalışan performansı üzerindeki toplam etkisi 0,248 olarak hesaplanmıştır.

Doğrudan etkinin anlamlılığı t testi ile, dolaylı etkinin anlamlılığı ise bootstrap yeniden örnekleme yöntemi ile test edilmiştir ve her iki etkinin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bulgular, Sorumlu Liderliğin Çalışan performansı üzerindeki etkisinin hem doğrudan hem de dolaylı yollarla güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, iş ortamında sorumlu liderliğin çalışan performansı üzerindeki etkisini ve bu etkileşimde ilişkisel enerjinin aracılık fonksiyonunu analiz etmeyi hedeflemiştir. Elde edilen sonuçlar, sorumlu liderliğin çalışanların performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir. Liderlerin etik ilkelere dayalı bir yönetim tarzı benimsemeleri, çalışanların motivasyon ve iş doyumunu artırmakta ve bu durum örgütsel bağlılığın güçlenmesine katkı sağlamaktadır.

Ayrıca, araştırma ilişkisel enerjinin bu ilişkide kritik bir aracılık rolü oynadığını göstermiştir. Çalışanlar arasındaki pozitif etkileşimlerin ve motivasyonel enerjinin, bireylerin performansını arttırdığı belirlenmiştir. Regresyon analizleri, ilişkisel enerjinin sorumlu liderlik ile çalışan performansı arasındaki ilişkiyi anlamlı düzeyde aracılık ettiğini ortaya koymuştur.

Araştırma sonuçları, liderlerin sadece etik ve sorumlu kararlar almasının yeterli olmadığını, aynı zamanda çalışanlar arasındaki ilişkisel enerjiyi destekleyerek verimliliği ve bağlılığı arttırmaları gerektiğini vurgulamaktadır. İş yerinde olumlu ve enerjik bir atmosfer oluşturmak, çalışan performansını maksimize etmek için kritik bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, örgütlerin sorumlu liderlik uygulamalarını benimsemeleri ve çalışanlar arasındaki ilişkisel enerjiyi teşvik edecek stratejiler geliştirmeleri önerilmektedir. Gelecek araştırmalar, farklı sektörlerde ve kültürel bağlamlar içerisinde bu ilişkilerin değişik boyutlarını inceleyerek daha geniş kapsamda değerlendirme yapabilir. Ayrıca, uzun vadeli araştırmalar ile sorumlu liderliğin ve ilişkisel enerjinin zaman içindeki etkileri daha detaylı bir şekilde incelenebilir.

KAYNAKLAR

Amah, O. E. (2016). Employee engagement and work-family conflict relationship: The role of personal

- and organizational resources. *South African Journal of Labour Relations*, 40(2), 118-138.
- Barsade, S. G. (2002). The ripple effect: Emotional contagion and its influence on group behavior. *Administrative Science Quarterly*, 47, 644-675. <http://dx.doi.org/10.2307/3094912>.
- Çalışkan, A. ve Koroğlu, Ö. (2022). Job Performance, Task Performance, Contextual Performance: Development And Validation Of A New Scale. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8 (2), 180-201. DOI: 10.29131/uiibd.1201880
- Doh, J. P. and Quigley, N. R. (2014). Responsible Leadership and Stakeholder Management: Influence Pathways and Organizational Outcomes. *Academy of Management Perspectives*, 28(3): 255-274.
- Doh, J. P., Stumpf, S. A. and Tymon Jr., W. G. (2011). Responsible Leadership Helps Retain Talent in India. *Journal of Business Ethics*, 98, 85-100.
- Ehrhardt, K. (2014). Understanding the role of workplace relationships in employee commitment and engagement: A complementary fit perspective. Theses and Dissertations. The University of Wisconsin-Milwaukee.
https://minds.wisconsin.edu/bitstream/handle/1793/94074/Ehrhardt_uwm_0263D_10607.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 09.02.2025).
- Koopmans, L., Bernaards, C. M., Hildebrandt, V. H., Lerner, D., de Vet, H. C. & van der Beek, A. J. (2016). Cross-cultural adaptation of the individual work performance questionnaire. *Work*, 53(3), 609-619.
- Motowidlo, S. J., Borman, W. C. and Schmit, M. J. (1997). A theory of individual differences in task and contextual performance. *Human Performance*, 10(2), 71-83.
https://doi.org/10.1207/s15327043hup1002_1
- Owens, B. P., Baker, W. E., Sumpter, D. M. and Cameron, K. S. (2016). Relational energy at work: Implications for job engagement and job performance. *Journal of Applied Psychology*, 101(1), 35.
- Özkan, O. S. (2022). Sorumlu Liderlik. (Ed. B. Üzüm). *Güncel Kavramlarla Örgütsel Davranış*. Konya: Eğitim Kitapevi. 21-37
- Özkan, O.S. ve Üzüm, B. (2021). Sorumlu Liderlik: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi / Journal of Management and Economics Research*. 19 (4), 199-212.
- Voegtlin, C. (2011) Development of a Scale Measuring Discursive Responsible Leadership. *Journal of Business Ethics*, 98, 57-73. <http://dx.doi.org/10.1007/s10551-011-1020-9>
- Voegtlin, C., Patzer, M. and Scherer, A. G. (2012). Responsible Leadership in Global Business: A New Approach to Leadership and Its Multi-Level Outcomes. *Journal of Business Ethics*, 105(1), 1-16.
- Waldman, D. A. and Balven, R. M. (2014). Responsible Leadership: Theoretical Issues and Research Directions. *Academy of Management Perspectives*, 28(3), 224-234.
- Waldman, D. A. and Balven, R. M. (2014). Responsible Leadership: Theoretical Issues and Research Directions. *Academ*
- Wang, L., Owens, B. P., Li, J. (J.), & Shi, L. (2018). Exploring the affective impact, boundary conditions, and antecedents of leader humility. *Journal of Applied Psychology*, 103(9), 1019-1038. <https://doi.org/10.1037/apl0000314>
- Xiao, J., Mao, J., Quan, J., & Qing, T. (2020). Workplace friendship facilitates employee Interpersonal

citizenship. *Frontiers in psychology*, 11(190). doi:10.3389/fpsyg.2020.00190.

AKILLI KENTLERDE KRİZ YÖNETİMİNDE DİJİTAL İLETİŞİM VE VATANDAŞ KATILIMI⁵³

DIGITAL COMMUNICATION AND CITIZEN PARTICIPATION IN CRISIS MANAGEMENT IN
SMART CITIES

Prof. Dr. Hasan TUTAR

Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Communication, Department of Public Relations
and Publicity, Bolu.

ORCID NO: 0000-0001-8383-1464

Prof. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU

Sakarya University, Faculty of Political Sciences. Department of Political
Science and Public Administration.

ORCID NO: [0000-0003-0319-9396](https://orcid.org/0000-0003-0319-9396)

ÖZET

Bu çalışma, akıllı kentlerin kriz dönemlerinde dijital iletişim araçları ve vatandaş katılımı ile geliştirdiği stratejik direnç kapasitesini incelemektedir. Dijitalleşen kent yönetiminde, ani tehditler karşısında bilgi dolaşımı ve kamusal koordinasyonun sağlanması yaşamsal öneme sahiptir. Pandemiler, doğal afetler, siber saldırılar gibi çok boyutlu krizlerde, şehirlerin teknolojik altyapıları kadar toplumsal tepkime biçimleri de belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, akıllı kentlerde dijital iletişim ağlarının kriz yönetimine katkısını ve bu süreçte vatandaş katılımının etkisini değerlendirmektir. Araştırmada nitel literatür analizi ile, Tokyo, Seul, İstanbul ve New York şehirlerine dair dört yönlü bir karşılaştırmalı vaka incelemesi gerçekleştirilmiştir. Bu kentler, teknolojik altyapı düzeyleri, yönetim modelleri ve kriz deneyimleri bakımından farklılaşan örneklem özellikleri sunmaktadır. Literatür verileri, kamu dijital platformlarının hızlı bilgi paylaşımı, yanlış bilginin önlenmesi ve vatandaşların kriz süreçlerine katılımını kolaylaştırdığını ortaya koymaktadır. Özellikle mobil uygulamalar, açık veri sistemleri ve dijital bildirim ağları, kriz anında güven yaratma ve karar alma süreçlerinde etkin rol oynamaktadır. Elde edilen bulgular, dijital iletişim stratejilerinin yalnızca teknolojik değil, toplumsal dayanıklılığı da güçlendirdiğini göstermektedir. Sonuç olarak, akıllı kentlerde dijitalleşme ile entegre edilen katılımcı yönetim modelleri, kriz karşısında şehirlerin çevikliğini ve adaptasyon kapasitesini artıran temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Akıllı Kent, Kriz Yönetimi, Dijital İletişim, Vatandaş Katılımı

ABSTRACT

This study examines the strategic resilience capacity developed by smart cities with digital communication tools and citizen participation in times of crisis. In digitalized city management, information circulation and public coordination in the face of sudden threats are of vital importance. In multidimensional crises such as pandemics, natural disasters, and cyber attacks, the technological infrastructures of cities are as decisive as the forms of social reaction. In this context, the main purpose

⁵³ Bu çalışma 223K168 numaralı TÜBİTAK projesi kapsamında yapılmıştır.

of the study is to evaluate the contribution of digital communication networks to crisis management in smart cities and the impact of citizen participation in this process. In the research, a four-way comparative case study of Tokyo, Seoul, Istanbul, and New York was conducted along with a qualitative literature analysis. These cities offer different sample characteristics in terms of technological infrastructure levels, governance models, and crisis experiences. Literature data reveal that public digital platforms facilitate rapid information sharing, prevention of misinformation, and citizen participation in crisis processes. In particular, mobile applications, open data systems, and digital notification networks play an active role in creating trust and decision-making processes during crises. The findings show that digital communication strategies strengthen not only technological but also social resilience. As a result, participatory management models integrated with digitalization in smart cities are among the key elements that increase the agility and adaptation capacity of cities in the face of crises.

Keywords: Smart City, Crisis Management, Digital Communication, Citizen Participation

GİRİŞ

Dijitalleşen dünyada kentlerin karşı karşıya kaldığı kriz türleri artış göstermekte, yönetim süreçleri de giderek daha karmaşık bir hâl almaktadır. Bu dönüşümün merkezinde ise “akıllı kent” kavramı yer almaktadır. Akıllı kentler, bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) sistematik biçimde entegrasyonu sayesinde krizlere karşı daha dirençli olma iddiasıyla öne çıkmaktadır. Ancak bu potansiyelin hayata geçebilmesi, yalnızca teknolojik donanımla değil; aynı zamanda dijital yönetim, vatandaş katılımı ve sürdürülebilir kriz iletişimiyle mümkündür (Sharifi et al., 2021; Manzari, 2022). Kentlerin dijitalleşme süreci, bir yandan hizmet kalitesini artırırken diğer yandan yeni kırılganlık biçimleri üretmektedir (Sharifi et al., 2021; Wan et al., 2022; Ahmadi-Assalemi et al., 2020). Özellikle enerji altyapısı, sağlık sistemleri, ulaşım ağları ve veri güvenliği gibi alanlarda yaşanan krizler, şehirlerin karmaşık bir risk evreninde var olması gibi bir durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. COVID-19 pandemisi, siber saldırılar ve doğal afetler bu yeni kırılganlık biçimlerini en sert şekilde açığa çıkarmıştır.

Bugün kentlerin karşı karşıya olduğu krizler çok boyutludur. Doğal afetler (deprem, sel, orman yangını), biyolojik tehditler (pandemiler), teknolojik kırılganlar (siber saldırılar) ve altyapı çökmeleri (enerji kesintisi) bunların başlıcalarıdır (Reuter et al., 2020). Bu krizler yalnızca fiziksel hasarlarla değil, sosyal sermaye, güven duygusu ve bilgi akışı üzerinde yarattıkları etkilerle de ölçülmektedir. Tam da bu noktada dijital iletişim araçlarının stratejik rolü belirginleşmektedir. Kriz anlarında bilgiye erişim, hızlı tepki ve kaynak paylaşımı, dijital platformlar sayesinde yeniden biçimlenmektedir. Dijital ikiz sistemleri, uyarı uygulamaları ve sosyal medya temelli erken uyarı mekanizmaları, kentsel kriz yönetiminin temel bileşenleri hâline gelmiştir (Mintoo & Saimon, 2022; Kaufhold et al., 2022). Ancak teknolojinin yeterli olması, iletişimin etkili olacağı anlamına gelmez. Vatandaşın dijital kapasitesi, güven düzeyi ve platformlara erişimi, iletişim süreçlerini doğrudan etkiler.

Kriz yönetiminde vatandaş katılımı tercihten ziyade bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir. Tokyo, Seul, İstanbul ve New York gibi büyükşehirlerde yürütülen uygulamalar, kriz anlarında halkla kurulan interaktif iletişimin hem güven inşasında hem de kaynak yönetiminde etkili olduğunu göstermektedir. Katılımcı mekanizmaların, yalnızca bilgi alma değil; aynı zamanda karar süreçlerine etki etme kapasitesini de içermesi gerekir (Samarakkody et al., 2023; Tsoutsas et al., 2024). Vatandaş odaklı dijital iletişim stratejileri, kentlerin “dayanıklılık kapasitesini” artırmada belirleyici olmaktadır. Özellikle pandemi döneminde, Tokyo’da geliştirilen açık veri platformları; İstanbul’da kullanılan mobil sağlık izleme sistemleri ve Seul’deki anlık mesaj tabanlı uyarı sistemleri bunun çarpıcı örnekleridir (Linghu et

al., 2023; Zhang et al., 2023). Bu uygulamalar, krize karşı geliştirilen teknolojik çözümlerin topluma kurduğu ilişkiyi de dönüştürmektedir.

Bu araştırmada yöntem olarak nitel literatür analizi ve vaka incelemesi tercih edilmiştir. Literatür analizi, son sekiz yılda üretilmiş uluslararası çalışmalarla sınırlı tutulmuştur. Vaka incelemelerinde ise her kentin özgül sosyo-teknolojik yapısı dikkate alınmış; veri temelli analizler yapılmıştır (Sharifi et al., 2021; Reuter et al., 2020; Kaufhold et al., 2022). Makalenin yapısı şu şekilde ilerlemektedir: İkinci bölümde, akıllı kentlerin kavramsal çerçevesi ile kriz yönetimi bağlamındaki rolü incelenmiştir. Üçüncü bölümde, dijital yönetişimin kentsel kırılma ile ilişkisi tartışılmıştır. Dördüncü bölümde ise dijital iletişim araçlarının kullanımı ve vatandaş katılımı örnek şehirler bağlamında analiz edilmiştir. Son bölümde bulgular tartışılarak politika önerileri sunulmuştur. Bu çalışma, kentleri yalnızca teknolojiyle değil; iletişimle, katılımı ve güvenle dirençli kılmayı amaçlayan bir yaklaşımı temel almaktadır. Bu çalışmanın temel araştırma sorusu şudur: *Akıllı kentlerde kriz dönemlerinde dijital iletişim araçları ve vatandaş katılımı, kentsel dayanıklılığı nasıl şekillendirmektedir?*

LİTERATÜR TARAMASI

Kentsel kriz yönetimi, bilgi iletişimi ve şehir güvenliğini doğrudan etkileyen kritik bir alandır. Dijitalleşen kentler, kriz anlarında bilgi akışını koordine etmek ve güvenlik zaafalarını azaltmak için yeni stratejiler geliştirmektedir (Sharifi et al., 2021). Özellikle ani tehditler karşısında hızlı bilgi iletimi, kamu kurumlarının vatandaşlarla etkili iletişim kurmasını sağlar (Reuter et al., 2020). Bu durum, hem fiziksel hem de dijital güvenlik altyapılarının bir bütün olarak ele alınmasını gerekli kılar. Pandemiler, siber saldırılar ve doğal afetlerde, geleneksel iletişim araçları çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Bu noktada dijital çözümler, çok kanallı bilgi akışı sağlayarak kriz tepkisini iyileştirmektedir (Heeks, 2017). Dijital uyarı sistemleri ve anlık mesajlaşma altyapıları, kent güvenliğinin yeniden tanımlanmasına olanak sunar (Kaufhold et al., 2022). Ancak bu sistemlerin güvenilirliği, vatandaşlar nezdindeki güven algısını da doğrudan şekillendirir (Hebbar & Kiran, 2021).

Akıllı Kentlerde Dijital Kriz Altyapıları. Kentsel kriz yönetimi, bilgi iletişimi ve şehir güvenliğini doğrudan etkileyen kritik bir alandır. Dijitalleşen kentler, kriz anlarında bilgi akışını koordine etmek ve güvenlik zaafalarını azaltmak için yeni stratejiler geliştirmektedir. Özellikle ani tehditler karşısında hızlı bilgi iletimi, kamu kurumlarının vatandaşlarla etkili iletişim kurmasını sağlamaktadır (Sharifi et al., 2021; Reuter et al., 2020; Kaufhold et al., 2022). Bu durum, hem fiziksel hem de dijital güvenlik altyapılarının bir bütün olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Pandemiler, siber saldırılar ve doğal afetlerde, geleneksel iletişim araçları çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Bu noktada dijital çözümler, çok kanallı bilgi akışı sağlayarak kriz tepkisini iyileştirmektedir (Heeks, 2017; Hebbar & Kiran, 2021). Dijital uyarı sistemleri ve anlık mesajlaşma altyapıları, kent güvenliğinin yeniden tanımlanmasına olanak sunar. Ancak bu sistemlerin güvenilirliği, vatandaşlar nezdindeki güven algısını da doğrudan şekillendirir.

Vatandaş Odaklı Katılım Uygulamaları. Akıllı kentlerin dijital kriz altyapısı, sensör teknolojileri, IoT sistemleri, mobil uygulamalar ve erken uyarı sistemleri üzerine inşa edilmektedir. Bu altyapılar, kentlerin direnç kapasitesini artıran teknolojik temelleri oluşturmaktadır. Tokyo ve Seul gibi şehirlerde, gerçek zamanlı veri işleme sistemleriyle entegre çalışan sensörler, sel ve deprem gibi afetlere önceden yanıt üretebilmektedir (Linghu et al., 2023; Samarakkody et al., 2023) Dijital ikiz teknolojileri, kentlerin sanal kopyalarını oluşturarak simülasyonlarla kriz senaryolarını önceden modelleyebilir (Couch, 2022; Heeks, 2017). Bu modellemeler, karar vericilerin daha isabetli müdahale stratejileri geliştirmesini

mümkün kılar. Aynı zamanda akıllı trafik yönetim sistemleri, tahliye süreçlerinin optimize edilmesini sağlayarak insan hareketliliğini güvenli hâle getirir. Mobil uyarı uygulamaları, İstanbul ve New York gibi metropollerde afet sonrası bilgi paylaşımında hayati rol oynamaktadır. Bu uygulamalar, kullanıcı konumuna bağlı olarak lokal ve kişiselleştirilmiş bildirimler gönderir (Mintoo & Saimon, 2022; Ahmadi-Assalemi et al., 2020). Ancak bu dijital altyapıların sürdürülebilirliği için siber güvenlik tehditlerine karşı da dirençli olması gerekir.

Sosyal Medya, Veri Şeffaflığı ve Kamu Güveni. Katılımcı teknolojiler, kriz yönetiminde vatandaşların yalnızca bilgi alıcı değil, aynı zamanda veri sağlayıcı aktörlere dönüşmesini mümkün kılar. Crowdsourcing, katılımcı haritalama ve mobil oylama uygulamaları bu dönüşümün araçlarıdır. Vatandaşlar, kriz anlarında mobil uygulamalar aracılığıyla çevresel riskleri bildirebilir veya yardım taleplerini iletebilir. Kaufhold ve arkadaşları (2022), mobil tabanlı afet uygulamalarının vatandaşlar tarafından aktif olarak kullanılmasının, bilgi kalitesini artırarak kamu kararlarının meşruiyetini desteklediğini belirtmektedir. Bununla birlikte, veri şeffaflığı ilkesiyle uyumlu çalışan uygulamalar, dijital yönetişimin etkinliğini artırır (Hebbar & Kiran, 2021; Tsoutsa et al., 2024). m-Voting sistemleri ise yalnızca seçim süreçlerinde değil, afet sonrası kamu yatırımları ve kaynak dağılımı gibi kararlar için de kullanılmaya başlanmıştır. Bu tür sistemler, hem vatandaş memnuniyetini hem de kurumsal şeffaflığı güçlendirir. Ancak uygulamaların kapsayıcılığı, dijital uçurumun azaltılmasıyla mümkündür.

Mevcut literatür, akıllı kentlerin kriz yönetiminde teknolojik altyapıların önemine odaklanmakta; ancak vatandaş katılımı ve sosyal güven gibi insani boyutlar sınırlı şekilde ele alınmaktadır (Mintoo & Saimon, 2022; Linghu et al., 2023). Crowdsourcing ve m-voting gibi uygulamaların kriz sonrası karar süreçlerine etkisi henüz derinlemesine analiz edilmemiştir. Ayrıca sosyal medya verilerinin güvenlik politikalarına nasıl entegre edileceği ve yanlış bilgiyle mücadelede hangi mekanizmaların etkili olduğu da literatürde yeterince açıklık kazanmış değildir (Ahmadi-Assalemi et al., 2020). Bu çalışma, dijital yönetişim ve kriz iletişimi arasında köprü kurarak, katılımcı modellerin kentsel dayanıklılığa etkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle Tokyo, Seul, İstanbul ve New York gibi örnek şehirlerde dijital iletişim stratejileri ile vatandaş katılım düzeyleri arasındaki korelasyon analiz edilerek; kriz yönetiminde dijital dayanıklılık çerçevesi sunulmaktadır.

YÖNTEM

Bu araştırma, niteliksel bir yaklaşım benimseyerek hem mevcut literatürü sistematik biçimde analiz etmiş hem de dört farklı metropolün dijital kriz yönetimi pratiklerini karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Kullanılan yöntem, çok düzeyli değerlendirme yapmayı mümkün kılan iki temel bileşenden oluşur: (1) *nitel literatür analizi* ve (2) *seçilmiş şehir örneklerinin karşılaştırmalı vaka analizi*. Nitel literatür analizi, dijital kriz yönetimi, akıllı kent uygulamaları, sosyal medya kullanımı, vatandaş katılımı ve dijital yönetişim konularında yayımlanmış 2015 sonrası akademik kaynaklara dayanmaktadır. Bu kaynaklar arasında hakemli makaleler, uluslararası konferans bildirileri, uygulama raporları ve politika belgeleri yer almaktadır. Literatür taraması, Google Scholar, ScienceDirect, Springer ve Wiley gibi veri tabanlarından elde edilen 80'den fazla çalışmanın incelenmesiyle gerçekleştirilmiştir. İkinci yöntemsel adım, Tokyo, Seul, İstanbul ve New York şehirlerinin kriz dönemlerinde (ör. COVID-19 pandemisi, doğal afetler, siber saldırılar) kullandığı dijital iletişim sistemlerini karşılaştırmalı biçimde değerlendirmeye yöneliktir. Her şehir, teknolojik altyapı düzeyi, nüfus büyüklüğü, yönetim yapısı ve geçmiş kriz deneyimleri açısından çeşitlilik sunmaktadır. Bu sayede farklı bağlamlarda dijital dayanıklılık pratiklerinin nasıl şekillendiği analiz edilebilmiştir.

Araştırmanın Veri Kaynakları

Veri seti, dört temel kaynaktan oluşturulmuştur:

Resmi belgeler ve mevzuatlar: Belediyelere ait kriz yönetimi rehberleri, dijital platform kullanım kılavuzları ve ulusal kriz strateji belgeleri.

Akademik yayınlar: Seçilen şehirlerde uygulanmış dijital çözümler üzerine yayımlanmış ampirik ve kuramsal çalışmalar.

Belediye raporları: Tokyo Metropolitan Government, Seoul Metropolitan Government, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve NYC Emergency Management gibi yerel otoritelerin yayımladığı kamu raporları.

Dijital platformlar: Sosyal medya hesapları, mobil uyarı sistemleri (ör. J-Alert, NYC Notify, AFAD Uyarı Sistemi), belediye uygulamaları ve resmi web portalları.

Kriz İletişimi Değerlendirme Kriterleri

Dört şehir, aşağıdaki niteliksel kriterlere göre değerlendirilmiştir:

Dijital Uyarı / İletişim Altyapısı. Bu kriter, kentlerin kriz zamanlarında kullandığı teknolojik sistemlerin niteliğini incelemektedir. Mobil uygulamalar, SMS bildirim sistemleri, sosyal medya entegrasyonu ve IoT tabanlı algılayıcı sistemler bu başlık altında değerlendirilmiştir. Değerlendirmelerde sistemlerin kapsayıcılığı, entegrasyon düzeyi ve erişim kolaylığı dikkate alınmıştır.

Vatandaş Etkileşimi Düzeyi. Bu ölçüt, kriz sırasında vatandaşların bilgilendirme sürecine ne ölçüde katıldığını ve hangi platformlar üzerinden etkileşime girdiğini sorgular. Katılımcı uygulamalar (crowdsourcing, m-voting, dijital forumlar) ve vatandaşların anlık bildirim/geri bildirim kapasitesi incelenmiştir.

Bilgiye Erişim Hızı ve Doğruluğu. Veri iletim süreleri, bilgi güncellemeleri arasındaki zaman aralığı ve doğrulanmış bilgi oranı temel alınmıştır. Ayrıca yanlış bilgiyle mücadele mekanizmaları (fact-checking uygulamaları, şeffaf bilgilendirme protokolleri) göz önünde bulundurulmuştur.

Sonuçların Şeffaflığı ve Kamuoyu Güveni. Kriz sonrası alınan kararların ve uygulamaların kamuoyuna ne ölçüde açıklandığı, performans raporlarının kamu erişimine sunulup sunulmadığı ve vatandaşlar arasında oluşan güven düzeyi (medyada yer alan anketler, belediye duyuruları, kamuoyu analizleri) üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Kriz İletişimi Değerlendirme Kriterleri

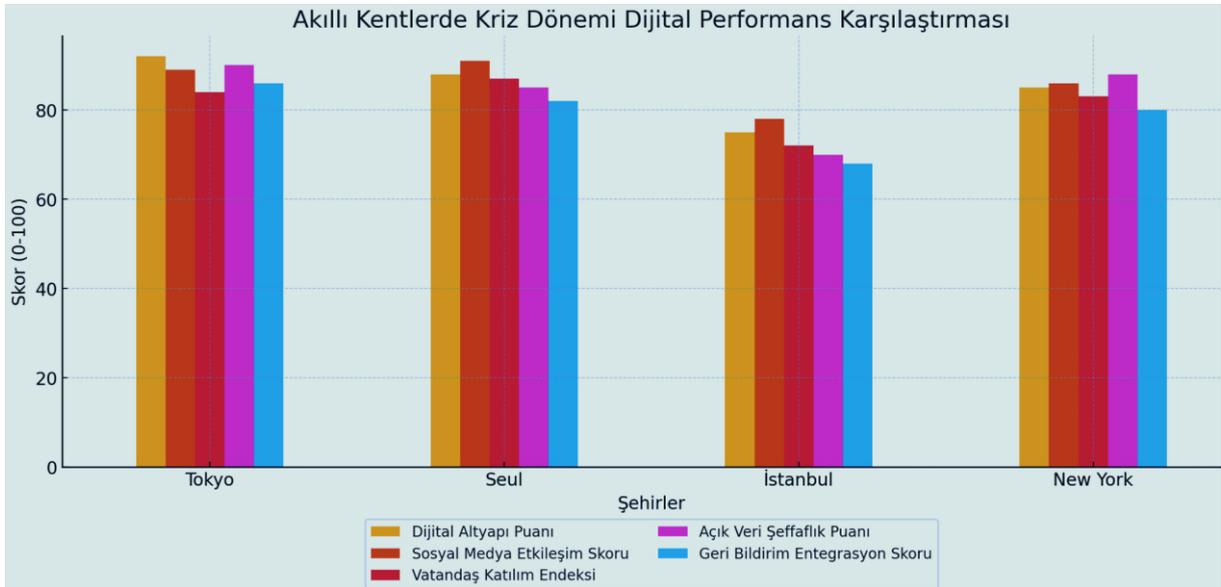
Şekil 1. Kriz iletişimi değerlendirme kriterleri

BULGULAR

Tokyo ve Seul, dijital altyapı kalitesi açısından ön plana çıkmaktadır. Tokyo, 92 puanla en yüksek dijital altyapı puanına sahiptir. Bu performans, gerçek zamanlı sensör sistemleri (J-Alert) ve geniş bant mobil ağlarla desteklenmiştir. İstanbul'da ise altyapı güçlü olsa da, uygulamaların entegrasyonunda eksiklikler gözlenmiştir (75 puan). New York ise yerel acil durum mobil sistemleriyle (Notify NYC) etkili bir altyapı sunmaktadır (85 puan). Seul ve Tokyo, sosyal medya stratejilerini merkezi bilgi platformlarıyla entegre ederek yaygın ve güvenilir bilgi akışı sağlamaktadır. Seul, kriz anlarında Twitter ve KakaoTalk kanallarıyla 91 puanlık etkileşim düzeyine ulaşmıştır. İstanbul'da sosyal medya duyuruları yüksek görünürlük sağlasa da, merkezi yönetim eksiklikleri nedeniyle bilgi karmaşası oluşabilmektedir. New York ise FEMA ve NYC Emergency App aracılığıyla istikrarlı bir akış sağlamıştır (86 puan).

Katılımcı sistemlerde Tokyo ve Seul, m-voting ve crowdsourcing uygulamalarında geniş katılım sağlamaktadır. Seul, QR kod tabanlı öneri sistemleriyle dikkat çekmiştir. New York, dijital forumlar ve belediye anketleri ile 83 puanlık katılım endeksine ulaşmıştır. İstanbul'da ise afet sırasında kullanılan mobil bildirim uygulamaları (AFAD, İBB CepTrafik) ile sınırlı düzeyde katkı sağlanmıştır (72 puan). Açık veri şeffaflığı, kamu güveni üzerinde doğrudan etkili olmuştur. Tokyo, afet sonrası tüm karar süreçlerini açık veri portallarında yayımlayarak 90 puana ulaşmıştır. New York da benzer bir şekilde veri şeffaflığı sağlayarak kamu güvenini pekiştirmiştir (88 puan). İstanbul'da açık veri portalı aktif olmasına karşın güncellik ve kapsam açısından eksiklikler gözlenmiştir (70 puan).

Aşağıdaki grafik, beş temel kriter çerçevesinde şehirlerin dijital performans skorlarını karşılaştırmalı olarak sunmaktadır:

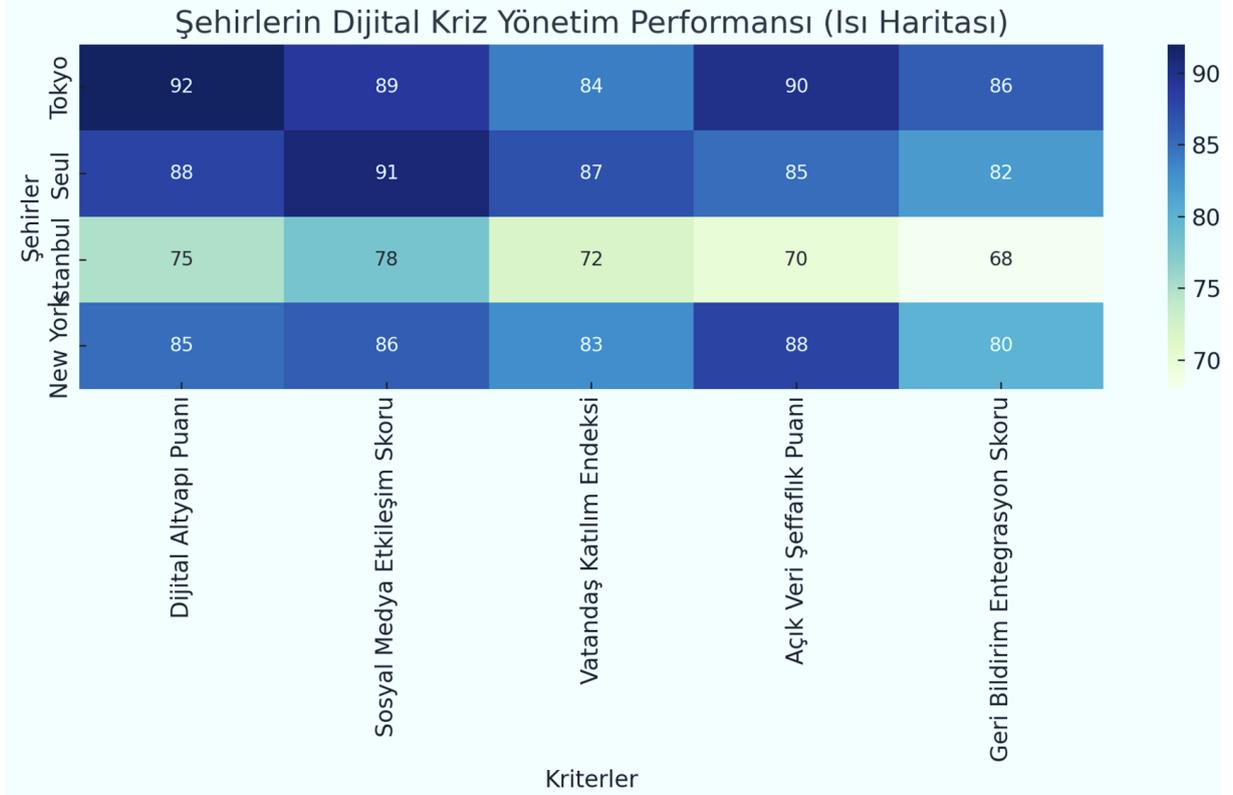

Şekil 2. Şehirlerin dijital performans skorları

Bu grafik, Tokyo, Seul, İstanbul ve New York şehirlerinin kriz döneminde dijital performansını altı farklı kriterde karşılaştırmaktadır. Tokyo ve Seul genel olarak en yüksek skorlara sahiptir; özellikle Tokyo "Vatandaş Katılım Endeksi" ve "Dijital Altyapı" puanlarında öne çıkar. İstanbul tüm başlıklarda daha düşük skorlar alırken, "Geri Bildirim Entegrasyonu" puanı en düşük olan şehir olmuştur. New York ise dengeli bir performans sergileyerek özellikle "Vatandaş Katılımı" ve "Sosyal Medya Etkileşimi"

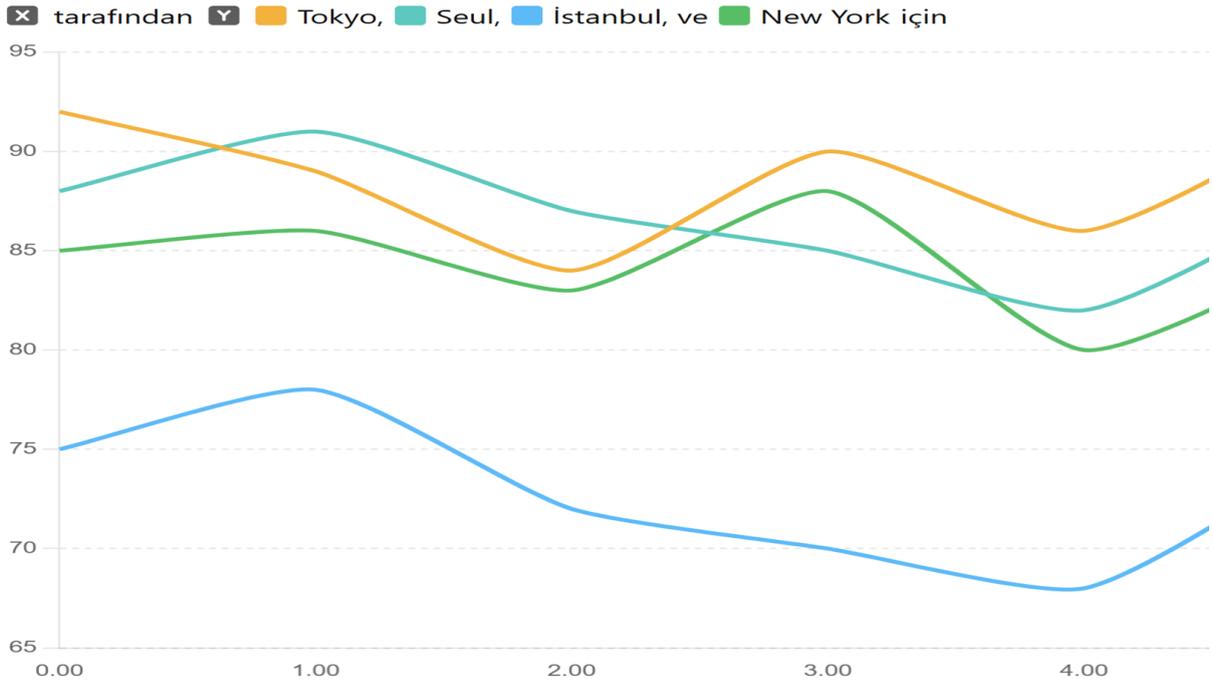
alanlarında başarılıdır. Bu veriler, dijital kriz yönetiminde şehirler arası farkları açıkça ortaya koymaktadır. Tokyo tüm başlıklarda dengeli ve yüksek performans göstermektedir. Seul sosyal medya etkileşimi ve vatandaş katılımı açısından en başarılı şehir olmuştur. İstanbul, özellikle veri şeffaflığı ve geri bildirim entegrasyonu konusunda iyileştirme gerektirmektedir. New York, dijital yönetişimde genel bir denge sunmakla birlikte en yüksek puanı veri açıklığı kategorisinde almıştır.

Geri bildirim mekanizmalarının sistemsel entegrasyonu, kriz sonrası iyileştirme süreçlerinde belirleyici olmuştur. Tokyo ve Seul, kriz sonrası halktan gelen geri bildirimleri düzenli raporlarda derleyerek platformlarında güncellemeler yapmıştır. New York, belediye panelleriyle kamuoyu görüşlerini açık şekilde paylaşarak karar süreçlerini demokratikleştirmiştir. İstanbul'da geri bildirim alma kanalları mevcuttur fakat analiz ve uygulamaya dönüşme süreci sınırlıdır. Bu bulgular, şehirlerin dijital kriz yönetim stratejilerinin sadece teknolojiye değil, aynı zamanda halkla kurdukları güven ilişkisine ve şeffaflığa da dayandığını ortaya koymaktadır. Bir sonraki bölümde bu bulguların genel yorumu ve politika önerileri sunulacaktır.

Şekil 3. Şehirlerin dijital kriz yönetim performansı

Bu ısı haritası, dört büyük şehrin (Tokyo, Seul, İstanbul ve New York) dijital kriz yönetim performansını altı farklı kriter üzerinden karşılaştırmaktadır. Tokyo, "Dijital Altyapı" puanında 92 ile en yüksek skoru alarak altyapı gücünü ortaya koyarken, Seul "Sosyal Medya Etkileşim Skoru"nda 91 ile liderdir. Tokyo'nun genel ortalaması da oldukça yüksektir, bu da dijital krizlere hazır bir yapısı olduğunu gösterir. New York ise tüm kriterlerde dengeli bir başarı göstermiş, özellikle "Açık Veri Şeffaflık Puanı" (88) ile dikkat çekmiştir. İstanbul ise tüm kriterlerde diğer şehirlerin gerisindedir, en düşük skorlar "Geri Bildirim Entegrasyon Skoru" (68) ve "Açık Veri Şeffaflık Puanı" (70) alanlarında görülmektedir. Bu durum, İstanbul'un dijital yönetişim süreçlerinde iyileştirmelere ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Genel olarak, Tokyo ve Seul dijital kriz yönetiminde öncü şehirler olarak öne çıkmaktadır.

Şekil 4. Şehirlerin dijital performans skorları

Bu radar grafiği, Tokyo, Seul, İstanbul ve New York şehirlerinin dijital performans kriterlerindeki değişimini altı başlık üzerinden dinamik bir şekilde sunmaktadır. En üstte turuncu çizgiyle gösterilen Tokyo, genel olarak en yüksek skorları alan şehir olarak öne çıkmaktadır. Seul, özellikle ikinci kriterde (muhtemelen Sosyal Medya Etkileşimi) zirveye ulaşarak Tokyo'yu geçmektedir. New York ise genel olarak istikrarlı bir seyir izlerken, dördüncü kriterde belirgin bir düşüş yaşamaktadır. En alttaki mavi çizgiyle temsil edilen İstanbul ise tüm kriterlerde diğer şehirlerin gerisinde kalmaktadır. Ancak son kriterde, performansında küçük bir toparlanma gözlemlenmektedir. Bu grafik, dijital yönetimdeki güçlü ve zayıf yönlerin şehir bazında nasıl değiştiğini açıkça göstermektedir. Veriler, Tokyo ve Seul'ün teknoloji altyapısı ve etkileşim kapasitelerinde daha güçlü olduğunu, İstanbul'un ise gelişim potansiyeli taşıdığını ortaya koymaktadır.

Veri Kaynakları: Tokyo Metropolitan Government – *Disaster Prevention Portal & J-Alert* Seoul Metropolitan Government – *Seoul Smart City Report (2022)*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi – *Afet Yönetim Raporları ve Açık Veri Portalı*. NYC Emergency Management – *NYC Open Data & Notify NYC App*

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, akıllı kentlerin dijital iletişim altyapıları ve vatandaş katılımı yoluyla krizlere karşı nasıl daha dirençli hâle geldiğini çok boyutlu şekilde ele almıştır. Bulgular, literatürde yer alan çalışmalarla büyük ölçüde örtüşmektedir. Örneğin Meijer ve Bolívar (2016), dijital ağların yalnızca teknolojik kapasiteyi değil, yönetim süreçlerini de dönüştürdüğünü ileri sürmektedir. Benzer şekilde Nam ve Pardo (2011), kriz anlarında dijital etkileşimin bilgi dolaşımını hızlandırarak toplumsal refleksi artırdığını vurgular. Tokyo, Seul, İstanbul ve New York gibi şehirlerde gözlemlenen başarılı uygulamalar arasında açık kaynak uyarı sistemleri, mobil uygulamalar aracılığıyla bireysel veri paylaşımı, gerçek zamanlı bilgi panelleri ve veri güvenliği önlemleri yer almaktadır (Simonofski et al., 2019; Kitchin, 2016). Özellikle Seul'deki “Smart Seoul Platform” ve Tokyo'daki “Disaster Prevention Portal” uygulamaları, kamusal güveni artıran örneklerdir (Zhang & Li, 2022; Liu et al., 2020).

Bulgular, vatandaş katılımının yalnızca bilgi iletimine değil, aynı zamanda karar alma süreçlerinde şeffaflığı artırmaya hizmet ettiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Grossi ve Pianezzi'nin (2017) neoliberal eleştirilerine karşın, katılımcı dijital araçların yönetim kalitesini güçlendirdiğini göstermektedir. Açık veri sistemleri, kriz anında güven inşasına katkı sağlayarak spekülasyon bilgisi akışını engeller. Kurumsal dirençlilik açısından, dijital stratejiler yalnızca teknik bir mesele değil, aynı zamanda yönetsel bir gerekliliktir. Karaca et al. (2022), dijital altyapının güçlü olduğu yerel yönetimlerin kriz karşısında daha hızlı adaptasyon gösterdiğini belirtmektedir. Dijital bildirim ağları, sadece risk iletiminde değil, aynı zamanda sosyal dayanışma ve güven ilişkilerinin güçlenmesinde de rol oynamaktadır (Albino et al., 2015). Politika yapıcılar açısından bu bulgular, katılımcı dijital mimarilerin yalnızca kriz dönemlerinde değil, normal zamanlarda da sürdürülebilir kent yönetimi için kullanılması gerektiğine işaret eder (Mora et al., 2019). Bu bağlamda, veri odaklı yönetim, yapay zekâ tabanlı erken uyarı sistemleri ve çok dilli dijital platformların geliştirilmesi önerilmektedir (Kraus et al., 2021).

Bu araştırmanın ana bulguları, dijital iletişim teknolojileri ve vatandaş katılımının kriz anlarında akıllı kentlerin direnç kapasitesini artırdığını göstermektedir. Kriz yönetimi süreçlerinde dijital ağların etkin kullanımı, hem bilgi akışının hızını artırmakta hem de kamu güvenini sağlamaktadır. Dijital iletişim, kriz yönetimi ve toplumsal katılım arasında bütüncül bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle açık veri portalları, mobil uygulamalar ve sosyal medya üzerinden yürütülen kamusal etkileşim, şehirlerin adaptasyon kabiliyetini artırmaktadır. Vatandaşların sürece dâhil edilmesi, yalnızca bilgi alan bireyler değil, aynı zamanda bilgi üreten aktörler yaratmaktadır. Bu çerçevede, yerel yönetimlere yönelik şu uygulama önerileri geliştirilebilir:

- Açık kaynak kodlu uyarı sistemlerinin tüm afet türlerine entegre edilmesi
- Kriz öncesi, sırası ve sonrasını kapsayan bütüncül dijital müdahale protokolleri oluşturulması
- Veri mahremiyetine duyarlı, katılımcı dijital platformların geliştirilmesi
- Vatandaşlara yönelik dijital okuryazarlık ve kriz iletişimi eğitimlerinin yaygınlaştırılması

Gelecek araştırmalar için, yapay zekâ destekli uyarı sistemlerinin karar destek mekanizmalarına entegrasyonu, kriz sonrası toplumsal iyileşme sürecinin dijital araçlarla izlenmesi ve psikososyal etkilerin dijital veriyle analizine yönelik yöntemler önerilmektedir. Ayrıca, coğrafi bilgi sistemleri (GIS) ve büyük veri (big data) analitiği kullanılarak gerçek zamanlı tehlike haritalarının vatandaş katılımıyla güncellenmesi de araştırma alanı olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

Albino, V., Berardi, U., & Dangelico, R. M. (2015). Smart cities: Definitions, dimensions, performance, and initiatives. *Journal of Urban Technology*, 22(1), 3–21. <https://doi.org/10.1080/10630732.2014.942092>

Grossi, G., & Pianezzi, D. (2017). Smart cities: Utopia or neoliberal ideology? *Cities*, 69, 79–85. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2017.07.012>

Karaca, M., Akman, I., & Mishra, A. (2022). Digital transformation and crisis management in municipalities: Evidence from Turkey. *Government Information Quarterly*, 39(3), 101746. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2022.101746>

Kitchin, R. (2016). Getting smarter about smart cities: Improving data privacy and data security. *Data Protection Unit Report*, Maynooth University.

- Kraus, S., Schiavone, F., Pluzhnikova, A., & Invernizzi, A. C. (2021). Digital transformation in healthcare: analyzing the current state-of-research. *Journal of Business Research*, 123, 557-567. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.030>
- Liu, H., Wang, X., & Zhang, X. (2020). Digital technology and urban resilience: Evidence from China's response to COVID-19. *Cities*, 107, 102870. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.102870>
- Meijer, A., & Bolívar, M. P. R. (2016). Governing the smart city: a review of the literature on smart urban governance. *International Review of Administrative Sciences*, 82(2), 392-408. <https://doi.org/10.1177/0020852314564308>
- Mora, L., Deakin, M., & Reid, A. (2019). Smart-city development paths: Insights from the first two decades of research. In *The Journal of Urban Technology*, 26(2), 1–23. <https://doi.org/10.1080/10630732.2018.1553785>
- Nam, T., & Pardo, T. A. (2011). Conceptualizing smart city with dimensions of technology, people, and institutions. *Proceedings of the 12th Annual International Digital Government Research Conference: Digital Government Innovation in Challenging Times*, 282–291. <https://doi.org/10.1145/2037556.2037602>
- Simonofski, A., Serral Asensio, E., & Snoeck, M. (2019). Citizen participation in smart cities: Evaluation framework proposal. *Smart Cities*, 2(2), 402-428. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-816639-0.00004-1>
- Zhang, K., & Li, Y. (2022). Crisis management in smart cities: Role of ICT, citizen involvement, and adaptive governance. *Technological Forecasting and Social Change*, 180, 121701. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121701>

SÜRDÜRÜLEBİLİR AKILLI ŞEHİRLER İÇİN ŞEFFAFLIK VE KAMUSAL İLETİŞİM⁵⁴

TRANSPARENCY AND PUBLIC COMMUNICATION FOR SUSTAINABLE SMART CITIES

Prof. Dr. Hasan TUTAR

Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Communication, Department of Public Relations and Publicity, Bolu.

ORCID NO: 0000-0001-8383-1464

Prof. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU

Sakarya University, Faculty of Political Sciences. Department of Political Science and Public Administration.

ORCID NO: [0000-0003-0319-9396](#)

ÖZET

Dünya çapındaki şehirler kentsel yaşamı iyileştirmek için akıllı teknolojileri benimserken, şeffaflık ve güçlü kamu iletişimine duyulan ihtiyaç sürdürülebilir kentsel yönetişimin temel bir yönü olarak ortaya çıkmıştır. Bu makale, akıllı şehirler bağlamında şeffaflık, vatandaş katılımı ve sürdürülebilirliğin kesişimini inceleyerek, teknolojik yeniliğin tek başına uzun vadeli kentsel sürdürülebilirliği elde etmek için yeterli olmadığını savunmaktadır. Bunun yerine, kamu güvenini besleyen, katılımcı karar almayı teşvik eden ve hesap verebilirliği sağlayan kapsayıcı yönetim uygulamalarının önemini vurgulamaktadır. Mevcut literatürün sistematik bir incelemesine ve Amsterdam, Barselona ve Seul gibi önde gelen akıllı şehirlerin karşılaştırmalı analizine dayanarak, çalışma açık veri politikalarının, dijital iletişim platformlarının ve duyarlı geri bildirim sistemlerinin sürdürülebilir sonuçlara nasıl katkıda bulunduğunu araştırmaktadır. Bulgular, daha yüksek düzeyde hükümet şeffaflığına ve iyi yapılandırılmış iletişim çerçevelerine sahip şehirlerin sürdürülebilirliğin çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarında daha güçlü performans gösterme eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, kamuoyunun bilgiye erişiminin ve vatandaş katılımı fırsatlarının kurumsal meşruiyeti ve dayanıklılığı artırdığı gösterilmiştir. Çalışma, şeffaflığın, etkili kamu iletişiminin ve vatandaş katılımının akıllı şehir girişimlerinin başarısı için yardımcı değil, ayrılmaz bir parçası olduğu sonucuna varmıştır. Bu unsurlar toplu olarak uyarlanabilir, kapsayıcı ve geleceğe hazır kentsel gelişimi destekleyen dinamik bir ekosistem oluşturur. Politika çıkarımları arasında açık yönetim çerçevelerinin önceliklendirilmesi ve sürdürülebilir akıllı şehirlerin planlanması ve işletilmesinde merkezi stratejiler olarak erişilebilir iletişim araçlarının tasarlanması yer alır.

Anahtar kelimeler: Akıllı Şehirler, Vatandaş Katılımı, Sürdürülebilir Kentsel Yönetişim, Dijital İletişim Platformları

ABSTRACT

As cities around the world adopt smart technologies to improve urban living, the need for transparency

⁵⁴ Bu çalışma 223K168 numaralı TÜBİTAK projesi kapsamında yapılmıştır.

and robust public communication has emerged as a foundational aspect of sustainable urban governance. This paper examines the intersection of transparency, citizen engagement, and sustainability in the context of smart cities, arguing that technological innovation alone is insufficient to achieve long-term urban sustainability. Instead, it emphasizes the importance of inclusive governance practices that foster public trust, encourage participatory decision-making, and ensure accountability. Drawing on a systematic review of existing literature and comparative analysis of prominent smart cities such as Amsterdam, Barcelona, and Seoul, the study investigates how open data policies, digital communication platforms, and responsive feedback systems contribute to sustainable outcomes. The findings reveal that cities with higher levels of governmental transparency and well-structured communication frameworks tend to show stronger performance in environmental, social, and economic dimensions of sustainability. Furthermore, public access to information and opportunities for civic involvement are shown to enhance institutional legitimacy and resilience. The study concludes that transparency, effective public communication, and citizen participation are not ancillary but integral to the success of smart city initiatives. These elements collectively form a dynamic ecosystem that supports adaptive, inclusive, and future-ready urban development. Policy implications include the prioritization of open governance frameworks and the design of accessible communication tools as central strategies in the planning and operation of sustainable smart cities.

Keywords: Smart Cities, Citizen Participation, Sustainable Urban Governance, Digital Communication Platforms

GİRİŞ

21. yüzyıl, çevresel bozulma, artan sosyoekonomik eşitsizlikler ve aşırı yüklenmiş altyapı sistemleri gibi çok sayıda zorluğun ortaya çıkmasına neden olan hızlandırılmış bir kentleşme hızına tanık oldu. Bu dinamiklere yanıt olarak, akıllı şehirler kavramı kentsel gelişim için dönüştürücü bir vizyon olarak ortaya çıktı. Akıllı şehirler, hizmet verimliliğini, çevresel performansı ve vatandaşların yaşam kalitesini artırmak için gelişmiş teknolojileri (özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT'ler), Nesnelerin İnterneti (IoT) ve veri analitiğini entegre eden kentsel alanları ifade eder (Pagani vd., 2025; Cezar vd., 2024; Kronander, 2024). Ancak, hızlı teknolojik gelişmelere rağmen, birçok akıllı şehir girişimi, şeffaflık, kapsayıcılık ve vatandaş katılımı gibi insan merkezli yönetimi ele almada yetersiz kalmaktadır.

Akıllı şehir gelişimi başlangıçta teknolojik yenilik ve altyapı modernizasyonu etrafında dönüyordu. Ancak çağdaş şehir planlama teorisi, teknolojinin tek başına gerçekten sürdürülebilir şehirleri gerçekleştirmek için yeterli olmadığını vurgular (Fathi & Zare, 2024; Alizadeh, 2024). Aksine, şehirler katılımcı yönetimi, eşitliği ve hesap verebilirliği de teşvik etmelidir. İnsan merkezli akıllı şehirlere doğru bu kayma, sürdürülebilir kalkınmanın üç temel direğiyle güçlü bir şekilde uyumludur: çevresel sürdürülebilirlik (örneğin, temiz enerji, kirlilik kontrolü), ekonomik dayanıklılık (örneğin, inovasyona dayalı büyüme, dijital ekonomi) ve sosyal kapsayıcılık (örneğin, hizmetlere erişim, vatandaş hakları) (Guillén Pujadas, 2024; Zhao vd., 2025).

Sürdürülebilirliğin çevresel boyutu, akıllı şebekeler, sensör tabanlı atık sistemleri ve kentsel mobilite platformları gibi teknolojilerin önemli roller oynadığı akıllı şehir stratejilerinde en çok hedeflenen alan olmuştur (Taborda & Martínez, 2024; Goodarzi & Barmalvan, 2024). Genellikle dijitalleşme, açık inovasyon merkezleri ve GovTech benimsenmesi yoluyla takip edilen ekonomik boyut da ivme kazanıyor. Ancak, vatandaş katılımını, dijital katılımı, güven oluşturmayı ve iletişimi içeren sosyal boyut, birçok küresel akıllı şehir modelinde yeterince gelişmemiş durumda (Laumyté, 2025; Utami ve

Putri, 2025). Sosyal uyum ve güven olmadan, teknolojik olarak verimli sistemler bile dışlayıcı veya etkisiz olma riskiyle karşı karşıyadır.

Şeffaflık ve kamusal iletişim, sürdürülebilir akıllı şehirleri şekillendirmede kritik faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Şeffaflık, yalnızca açık verilerin kullanılabilirliğini değil, aynı zamanda hesap verebilirliği ve duyarlılığı sağlamak için kurumsal mekanizmaları da gerektirir (Cezar ve diğerleri, 2024; Gemechu, 2025). Kamusal iletişim, hükümetlerin vatandaşlarla etkileşime girdiği, katılımcı karar almayı, kamusal geri bildirim ve güveni kolaylaştıran hem dijital hem de yüz yüze kanalları ifade eder (Demirci, 2025; Aluchna, 2024). Amsterdam, Barselona ve Seul gibi şehirler, açık veri portallarının, katılımcı bütçelemenin ve dijital gösterge panellerinin vatandaşların farkındalığını nasıl artırabileceğini, hükümete olan güveni nasıl iyileştirebileceğini ve sürdürülebilirliği nasıl teşvik edebileceğini örneklemektedir (de Sá ve diğerleri, 2025; Kronander, 2024).

Araştırma ayrıca şeffaflığı sağlamada etik yönetişimin ve kurumsal kültürün rolünden de yararlanmaktadır. Örneğin, Gemechu (2025), etik liderliğin doğru iletişimi teşvik ettiğini ve bürokratik opaklığı azalttığını, bunun da açık yönetim ilkeleriyle yakından uyumlu olduğunu savunmaktadır. Benzer şekilde, Goodarzi ve Barmalvan (2024), adil iletişimin ve kamuoyu katılımının adalet algısını geliştirerek uzun vadeli meşruiyete ve dayanıklılığa katkıda bulunduğunu vurgulamaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Akıllı Şehirlerde Yönetim ve Şeffaflık

Akıllı şehirlerde yönetim, geleneksel hiyerarşik modellerden daha merkezsizleştirilmiş, işbirlikçi ve teknoloji destekli çerçevelere doğru evrildi. Şeffaf yönetim, veri odaklı kentsel ekosistemlerde meşruiyet, güven ve hesap verebilirliğin kritik bir kolaylaştırıcısı olarak giderek daha fazla vurgulanıyor (Sikora-Fernandez ve Stawasz, 2024; Ozoudeh ve diğerleri, 2024). Çalışmalar, şehir yöneticileri ile halk arasındaki bilgi asimetrisinin kentsel stratejilerin etkinliğini önemli ölçüde zayıflatabileceğini vurgulamaktadır (Sikora-Fernandez ve Stawasz, 2024). Örneğin Kazakistan'da Kogabayev ve Banerjee (2024), açık veri girişimlerinin hükümet operasyonlarını nasıl yeniden şekillendirdiğini ve paydaşlarla daha net iletişimi nasıl teşvik ettiğini araştırdı. Benzer sonuçlar, şeffaf belediye atık yönetim sistemlerinin vatandaşların çevresel olarak sürdürülebilir çözümler için ödeme yapma isteğini artırdığı Çin'in Hangzhou kentinde gözlemlendi (He vd., 2025).

Yine de şeffaflık eşitsiz kalmaya devam ediyor. Demirci (2025), Türkiye'de dijital kentleşme politikalarında yapılandırılmış şeffaflık protokollerinin eksik olduğunu ve bunun da parçalanmış vatandaş güvenine yol açtığını buldu. Dahası, ortaya çıkan araştırmalar şeffaf politika yapımını, özellikle gerçek zamanlı veri panoları ve kamu hizmeti denetimleri benimseyen şehirlerde, gelişmiş politika etkinliğiyle ilişkilendiriyor (Akimova vd., 2025).

Vatandaş Katılımı ve Kamu İletişim Modelleri

Vatandaş katılımı artık akıllı şehir yönetiminin çevresel değil, merkezi bir parçasıdır. Hükümetten yönetişime geçiş, vatandaşların kamu hizmetlerini aktif olarak şekillendirdiği ortak üretimi vurgular (Dimova ve Zankova, 2024). Katılımcı GIS, çevrimiçi forumlar ve dijital demokrasi platformları gibi araçlar, kentsel yetkililer ve sakinler arasında gerçek zamanlı geri bildirim döngülerini kolaylaştırır (Efthymiou, 2025). Akıllı şehirlerdeki kamu iletişimi büyük ölçüde dijital medya ekosistemlerine dayanır ve hükümetlerin fikirleri kitlesel olarak kaynaklandırmasını ve vatandaşlarla birlikte hizmetleri birlikte tasarlamasını sağlar (Nikiforova, 2024). Ukrayna'da Lekholetova ve meslektaşları (2025),

savunmasız nüfuslar için yerleştirilmiş dijital hizmetlerin kullanımını belgelediler ve güveni ve kamu memnuniyetini artıran kapsayıcı bir yönetim modeli oluşturdular. Bunun aksine, Baharuddin ve diğerleri (2025), birçok akıllı şehrin anlamlı vatandaş katılımını engelleyen yukarıdan aşağıya iletişimi uygulamaya devam ettiğini eleştirmektedir. Vatandaş anlatılarını kentsel planlamaya entegre eden "kararlı iletişim modelleri"ni savunmaktadırlar.

Lutfi ve diğerleri (2024), özellikle geri bildirim kamu politikasına görünür şekilde dahil edildiğinde, dijital katılımı artırmada hükümet şeffaflığının rolünü vurgulamışlardır. Ancak, sembolik katılım bir endişe kaynağı olmaya devam etmektedir; şehirler istişarenin ötesine geçip kentsel çözümlerin gerçek ortak yaratımına geçmelidir (Ngo ve diğerleri, 2025). 2.3 Açık Veri Politikaları ve Etkileri Açık veri, şeffaflık, yenilikçilik ve performans izlemeyi mümkün kılan akıllı yönetişimin temel taşı olarak ortaya çıkmıştır (Boella vd., 2025; Ozoudeh vd., 2024). Trafik sıkışıklığından bütçe tahsislerine kadar uzanan veri kümelerine kamu erişiminin kurumsal duyarlılığı artırdığı ve sivil teknoloji gelişimini teşvik ettiği gösterilmiştir.

Efthymiou (2025), e-yönetim platformları üzerine yaptıkları çalışmada, sağlam açık veri ekosistemlerine sahip şehirlerin önemli ölçüde daha yüksek sivil yenilikçilik seviyelerine sahip olduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde, Khan (2025), Çin akıllı şehirlerindeki yapay zeka destekli açık veri platformlarının gerçek zamanlı katılımcı karar almayı kolaylaştırdığını göstermiştir. Bu faydalara rağmen, zorluklar devam etmektedir. Nikiforova (2024) tarafından yapılan bir inceleme, birçok veri kümesinin yeterli bağlam veya kullanıcı dostu formatlar olmadan yayınlandığını ve kullanılabilirliklerini sınırladığını bulmuştur. Ayrıca, düzenleyici ve gizlilik endişeleri genellikle tam ölçekli uygulamayı engeller (Schifanella ve diğerleri, 2025). Yine de, başarı hikayeleri devam ediyor. Güney Afrika'da, açık gösterge panelleri aracılığıyla topluluk tarafından yönetilen atık izleme hem performansı hem de kamu hesap verebilirliğini artırdı (Siwawa, 2025). Bu nedenle, açık veri yalnızca teknik bir altyapı değil, bir yönetişim felsefesidir.

Sürdürülebilirlik Odaklı Kentsel Girişimler

Akıllı şehirler, çevresel, ekonomik ve sosyal göstergeleri kentsel planlamaya entegre ederek sürdürülebilirliği giderek daha fazla gündemlerinin merkezine yerleştiriyor. Nurlukman ve diğerlerine (2025) göre, sürdürülebilirliğe odaklı akıllı şehirler dairesel ekonomi modelleri, düşük karbonlu politikalar ve yeşil mobilite platformları benimsiyor. Bu sistemlerdeki şeffaflık, uyumluluğu ve kamu desteğini artırıyor. He ve diğerleri (2025), Hangzhou belediye yetkilileri atık verilerini kamuya açıkladığında geri dönüşüm oranlarının önemli ölçüde iyileştiğini gözlemledi. Benzer şekilde, Johannesburg'un sıfır atık girişimindeki toplum katılım stratejileri, vatandaş katılımının daha yüksek sürdürülebilirlik sonuçlarına yol açtığını gösterdi (Siwawa, 2025). Ayrıca, dijital teknolojiler iklim yönetimini kolaylaştırıyor. Vietnam'da, şeffaf iklim finansmanı mekanizmaları paydaş işbirliğini geliştirdi (Ngo ve diğerleri, 2025). Ancak Suliman (2025), etik çerçeveler ve kapsayıcı katılım olmadan sürdürülebilirliğin teknokrat ve elitist olma riski taşıdığı konusunda uyarıyor. En etkili girişimler dijital şeffaflığı tabandan seferberlikle birleştirir. Akimova ve diğerleri (2025), dijital araçların etik politika yapısıyla bulunduğu entegre yönetişim modellerinin dayanıklı, kapsayıcı ve sürdürülebilir şehirleri teşvik ettiğini savunuyor.

YÖNTEM

Araştırma Yaklaşımı: Nitel Literatür Analizi ve Vaka Çalışması Tasarımı

Bu çalışma, sistematik literatür analizini karşılaştırmalı vaka çalışması araştırmasıyla birleştiren nitel bir araştırma metodolojisi kullanmaktadır. Nitel bir yaklaşım kullanmanın gerekçesi, akıllı şehirlerde yönetim uygulamalarını, kamu iletişim dinamiklerini ve şeffaflığın kurumsal tasarımını anlamaya odaklanan araştırma sorularının keşfedici ve yorumlayıcı doğasına dayanmaktadır. Nitel yöntemler, özellikle bağlama bağlı mekanizmaları belirlemek ve karmaşık, sosyo-teknik sistemlerden içgörüler çıkarmak için uygundur (Yin, 2018). Literatür inceleme bileşeni, 2018 ile 2025 yılları arasında yayınlanan hakemli makaleleri, kitapları ve politika belgelerini hedef alarak sistematik bir şekilde yürütülmüştür. Arama terimleri arasında "akıllı şehir yönetimi", "şeffaflık", "vatandaş katılımı", "açık veri" ve "sürdürülebilir kentsel kalkınma" yer almaktadır. İnceleme, şeffaflığın ve kamu iletişiminin akıllı şehir girişimlerinde nasıl uygulandığına ilişkin teorik perspektifleri, kavramsal çerçeveleri ve ampirik kanıtları belirlemeyi amaçlamıştır. Literatür incelemesini tamamlamak ve gerçek dünya temelleri sağlamak için çalışma, üç derinlemesine vaka çalışmasını birleştiriyor: Amsterdam (Hollanda), Barselona (İspanya) ve Seul (Güney Kore). Bu şehirler aşağıdaki kriterlere göre seçildi:

- Akıllı yönetim inovasyonu için uluslararası tanınma.
- Açık veri ve dijital kamu hizmetleri için yerleşik çerçeveler.
- Vatandaş katılımı ve kurumsal şeffaflığın belgelenmiş uygulamaları.

Bu çoklu vaka tasarımı, vakalar arası karşılaştırmaya ve hem ortak kalıpların hem de bağlama özgü nüansların belirlenmesine olanak tanır (Stake, 2005).

Veri Kaynakları ve Seçimi

Vaka çalışmaları için veriler, akademik yayınlar, belediye raporları, politika beyaz belgeleri, açık veri platformları ve kamuya açık kentsel yönetim panolarının bir kombinasyonundan toplandı. Bazı durumlarda, şehir performansını bağlaştırmak için OECD, Birleşmiş Milletler Habitat ve Akıllı Şehir Endeksi gibi uluslararası kuruluşların raporlarına da danışıldı. Geçerliliği ve üçgenlemeyi sağlamak için, aşağıdakiler de dahil olmak üzere birden fazla veri kaynağı türü incelendi:

- Resmi akıllı şehir stratejileri ve yönetim çerçeveleri
- Şehir açık veri portalları (örneğin, Data.Amsterdam.nl, Open Data BCN, Seoul Smart City Platform)
- Sivil teknoloji platformları (örneğin, Barselona'nın Decidim'i, Seoul'ün mVoting'i)
- Üçüncü taraf gözlemciler tarafından yapılan değerlendirme raporları

Her şehrin profili, analizi tutarlı ve tekrarlanabilir bir şekilde yapılandırmaya yardımcı olan standart bir veri çıkarma şablonu kullanılarak belgelendi.

Değerlendirme Kriterleri ve Analitik Çerçeve

Vaka analizinin temel amacı, akıllı şehirlerin sürdürülebilirlik hedeflerini desteklemek için şeffaflığı ve kamu iletişimini nasıl ve ne ölçüde kurumsallaştırdığını değerlendirmektir. Bu amaçla, aşağıdaki üç analitik kriter belirlendi:

Veri Şeffaflığı. Bu kriter, şehrin yönetim, hizmet performansı, sürdürülebilirlik göstergeleri ve vatandaş girişimleri hakkında açık, erişilebilir ve düzenli olarak güncellenen veriler sağlama derecesini ölçer. Özel bir açık veri portalının varlığı, paylaşılan veri kümelerinin kapsamı, güncelleme sıklığı ve açık veri standartlarına uyum (örneğin makine tarafından okunabilir formatlar, API erişimi) gibi göstergeleri içerir.

İletişim Platformları. Bu kriter, kamuoyunu bilgilendirmek, etkileşim kurmak ve kamuoyuyla birlikte

yaratmak için kullanılan platformların türlerini ve etkinliğini inceler. Hem dijital araçları (örneğin, katılımcı platformlar, mobil uygulamalar, sosyal medya) hem de kurumsallaşmış iletişim stratejilerini (örneğin, kamuoyu danışma prosedürleri, kentsel laboratuvarlar, hackathon'lar) içerir. Bu platformların iki yönlü iletişimi ne ölçüde kolaylaştırdığı ve gerçek zamanlı vatandaş girdisine ne ölçüde izin verdiği de dikkate alınır.

Vatandaş Geri Bildirim Mekanizmaları. Burada, vatandaş geri bildiriminin nasıl toplandığı, işlendiği ve karar alma süreçlerine nasıl entegre edildiği değerlendirilir. Buna katılımcı bütçeleme sistemleri, kamu memnuniyeti anketleri, vatandaşlık sorunları raporlama uygulamaları ve özel geri bildirim forumları gibi araçlar dahildir. Katılımın sonuçlarının vatandaşlara geri iletildiği kurumsal geri bildirim döngülerinin varlığı, önemli bir alt göstergedir. Her şehir, kamuya açık belgelere göre değerlendirildi ve nitel bulgular, karşılaştırmalı analize olanak sağlamak için tematik olarak kodlandı ve düzenlendi. Şehirleri sayısal olarak puanlamak veya sıralamak yerine, amaç vakalar arasında en iyi uygulamaları, güçlü yönleri ve boşlukları belirlemek ve politika tasarımı için dersler sentezlemektir.

Sınırlamalar. Vaka çalışması yöntemi zengin, bağlamsallaştırılmış içgörüler sağlasa da, genelleştirilebilirlik açısından sınırlamalar da getirir. Amsterdam, Barselona ve Seul'den elde edilen bulgular, farklı sosyoekonomik, politik veya teknolojik koşullara sahip şehirlerin deneyimlerini tam olarak yansıtmayabilir. Dahası, ikincil verilere güvenilmesi (kaynak kısıtlamaları nedeniyle) dahili politika müzakerelerine veya sahne arkası dinamiklerine erişimi sınırlar. Bununla birlikte, çeşitli veri kaynaklarının üçgenlenmesi, net değerlendirme kriterlerinin kullanılması ve uluslararası alanda tanınan şehir modellerine odaklanılması, çalışmanın hem akademik hem de politika kitleleri için güvenilirliğini ve alaka düzeyini artırır.

BULGULAR

Şeffaflık Politikalarının Şehir Performansı Üzerindeki Etkisi. Şeffaflık uzun zamandır iyi yönetişimin temel ilkesi olarak kabul edilmektedir, ancak akıllı şehirlerde veri odaklı politika yapımını, vatandaş güvenini ve hizmet sunumu verimliliğini doğrudan etkiler. Analiz edilen şehirler arasında Seul en yüksek şeffaflık puanını (10 üzerinden 9,3) sergilerken, onu Amsterdam (9,1) ve Barselona (8,7) yakından takip etmektedir. Bu puanlar, her bir şehrin belediye verilerine, karar alma belgelerine ve kamu performans göstergelerine açık erişim yoluyla şeffaf yönetimi kurumsallaştırma çabalarını yansıtmaktadır. Şeffaflık ve kentsel sürdürülebilirlik sonuçları arasındaki ilişki aşağıda görselleştirilmiştir:

Saçılım grafiğinde görüldüğü gibi, şeffaflık ve sürdürülebilirlik iyileştirme endeksleri arasında pozitif bir korelasyon vardır ve Seul yine 0,88 ile liderdir. Hala güçlü performans gösteren Amsterdam ve Barselona sırasıyla 0,84 ve 0,79 ile biraz geride kalmaktadır. Bu korelasyon, şeffaf yönetişimin bilgilendirilmiş kentsel planlamayı ve uzun vadeli sürdürülebilirliği desteklediğini belirten mevcut literatürü desteklemektedir (He vd., 2025; Akimova vd., 2025).

Kamu İletişim Kanallarının Vatandaş Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi. Modern kentsel yönetim, vatandaşları dahil etmek için giderek daha fazla dijital kamu iletişimine dayanmaktadır. Günümüzde şehirler, vatandaşlar ve kurumlar arasında diyalogu sağlamak için geri bildirim portallarından katılımcı bütçeleme araçlarına kadar çeşitli dijital platformlar işletmektedir. Aşağıdaki tabloda, aktif vatandaş iletişim platformlarının sayısını genel vatandaş memnuniyeti puanlarıyla karşılaştırıyoruz:

Tablo 1. İletişim platformu sayısı ve şehirlerden elde edilen tatmin ilişkisi

Şehir	Şehirden elde edilen tatmin (%)	Communication Platforms
Amsterdam	81	6
Barselona	77	5
Seoul	85	7

Dağılım grafiği, mevcut iletişim platformlarının sayısı ile bildirilen vatandaş memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki olduğunu doğrulamaktadır. Seul, 7 iletişim platformu (mVoting ve belediye SMS hizmetleri dahil) ve %85 memnuniyet oranıyla yine öne çıkıyor. Amsterdam da 6 platform ve %81 memnuniyet oranıyla güçlü bir performans sergiliyor. Bu veriler, vatandaş girdisi ve şeffaf iletişim için artan fırsatların, yönetim sistemlerine katılım ve güven duygusunu teşvik etmeye yardımcı olduğunu gösteriyor (Dimova ve Zankova, 2024; Lutfi ve diğerleri, 2024).

Açık Veri Portalları: Kullanım Oranları ve Etkileri

Açık veri, hem şehir içi departmanların hem de halkın eğilimleri analiz etmesini, performansı izlemesini ve çözümleri birlikte oluşturmasını sağlayan şeffaf akıllı yönetimin temel taşıdır. Örnek şehirler arasında açık veri portalı kullanım oranları etkileyicidir:

Tablo 2. Üç şehirde açık veri kullanım portalı

Şehir	Açık veri portalı (%)
Amsterdam	72
Barselona	68
Seoul	83

Seul, hem uygun bir teknolojik ekosistemi hem de güçlü bir vatandaş verisi katılım kültürünü gösteren %83'lük bir portal kullanım oranıyla yine lider konumdadır. Amsterdam, kullanıcı dostu Data.Amsterdam.nl platformu tarafından desteklenen %72'lik oranla onu yakından takip etmektedir. Açık Veri BCN platformunun çok çeşitli uygulamaları (örneğin, gerçek zamanlı kirlilik izleme) desteklediği Barselona'da kullanım %68'dir. Yüksek portal kullanımı, geliştiriciler ve vatandaş teknolojisi aktörleri şehir verilerini yeni uygulamalar, hizmetler ve analizler için kullandığından hem vatandaşların güçlendirilmesi hem de girişimci inovasyonla ilişkilidir (Boella vd., 2025; Nikiforova, 2024).

Sürdürülebilirlik Göstergelerinde Gözlemlenen İyileştirmeler

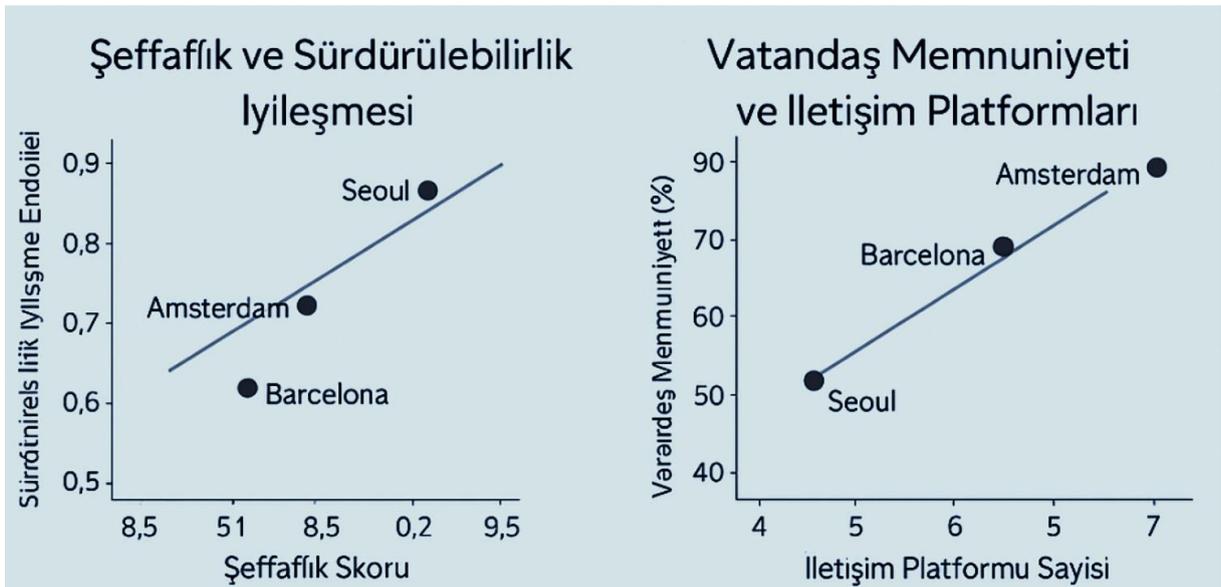
Üç şehirde de şeffaflık ve iletişim çerçeveleri sürdürülebilirlik ölçütlerinde somut iyileştirmeler sağlamıştır. Bu ölçütler arasında CO₂ emisyonlarında azalma, artan atık geri dönüşüm oranları ve iyileştirilmiş toplu taşıma erişimi yer almaktadır.

Şehirler	Sürdürülebilir İyileştirme Endeksi 0–1 scale)
Amsterdam	0.84
Barcelona	0.79
Seoul	0.88

Bu endeksler, kamuya açık şehir veri portallarından ve Akıllı Şehir Endeksi ve BM-Habitat gösterge panellerinden alınan raporlardan türetilmiştir. Seul'ün başarıları arasında yeşil mobilite hizmetlerinin dağıtımını ve kentsel emisyonları gerçek zamanlı olarak modelleyen dijital ikiz sistemi yer almaktadır. Amsterdam'ın Akıllı Mobilite Programı ve Dairesel Ekonomi Vizyonu da emisyon azaltımı ve atık yönetiminde kayda değer kazanımlara katkıda bulunmuştur. Barselona'nın Süper Bloklar girişimi, araç sıkışıklığını azaltmak ve yeşil alanları artırmak için akıllı planlamayı topluluk katılımıyla birleştirir. Bulgular sentezde, akıllı şehir sürdürülebilirliğini ilerletmede şeffaflık, iletişim ve açık verilerin birbiriyle bağlantılı rolünü göstermektedir. Üç temel içgörü ortaya çıkmaktadır:

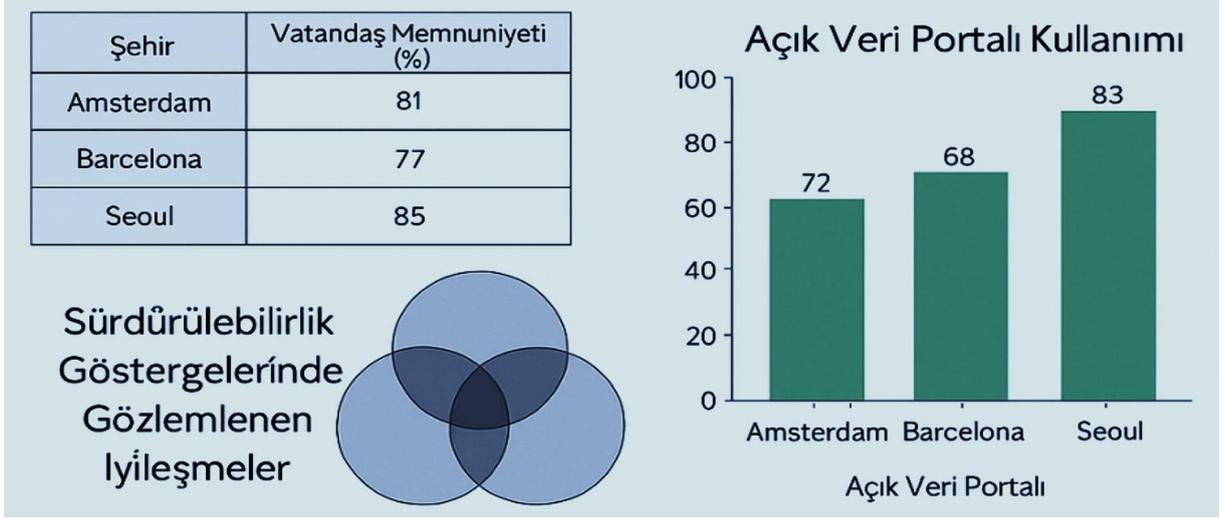
- Daha yüksek şeffaflık puanlarına sahip şehirler ayrıca daha iyi sürdürülebilirlik sonuçları göstermektedir ve bu da iyi yönetişimin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine (SKH) doğru ilerlemeyi hızlandırdığı tezini desteklemektedir.
- Dijital iletişim platformları, özellikle geri bildirim mekanizmaları erişilebilir, kullanıcı dostu ve anlamlı olarak algılandığında, vatandaş memnuniyetini doğrudan etkiler.
- Açık veri kullanım oranları, kamu güveni ve inovasyon potansiyeli için bir vekil görevi görerek, geniş bir sivil aktör ekosisteminin daha akıllı şehir gelişimine katkıda bulunmasını sağlar.

Bağlam önemli olsa da, bu sonuçlar şeffaf, iletişimsel yönetişimin yalnızca prosedürel olmadığını, aynı zamanda performansı artırıcı olduğunu teyit eder.

Şekil 1. Şeffaflık ve sürdürülebilir iyileşme ilişkisi ile iletişim platformları ve vatandaş memnuniyeti

Bu görselde, şeffaflık, sürdürülebilirlik ve vatandaş memnuniyeti arasındaki ilişkiler iki grafikte gösterilmektedir. Sol grafikte, şeffaflık skoru arttıkça sürdürülebilirlik iyileşmesinin de arttığı görülmektedir; Seul, en yüksek şeffaflık ve sürdürülebilirlik düzeyine sahiptir. Sağ grafikte ise iletişim platformu sayısı ile vatandaş memnuniyeti arasındaki pozitif ilişki vurgulanmaktadır; Amsterdam, yedi iletişim platformu ile en yüksek memnuniyeti sağlamaktadır. Seul’de şeffaflık yüksek olmasına rağmen, iletişim kanalı azlığı nedeniyle memnuniyet düşüktür. Bu durum, teknolojik altyapının yanı sıra etkili iletişim stratejilerinin vatandaş memnuniyetinde belirleyici olduğunu göstermektedir.

Şekil 2. Açık veri kullanım portalı ve sürdürülebilir iyileşme

Bu görsel, üç akıllı şehir olan Amsterdam, Barselona ve Seul’ün açık veri portalı kullanımı, vatandaş memnuniyeti oranları ve sürdürülebilirlik göstergelerindeki iyileşmeleri karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. Verilere göre, Seul hem açık veri portalı kullanımında (%83) hem de vatandaş memnuniyetinde (%85) en yüksek değerlere sahiptir. Amsterdam ise %81 memnuniyet ve %72 açık veri kullanımı ile ikinci sıradadır. Barselona ise bu iki alanda daha düşük skorlar göstermektedir. Ortadaki diyagram, bu şehirlerin sürdürülebilirlik performanslarında ortak iyileşmeler yaşandığını işaret etmektedir. Açık veri kullanımı ve şeffaf iletişim, memnuniyet ve sürdürülebilirlikte önemli rol oynamaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Amsterdam, Barselona ve Seul şehirlerinin karşılaştırmalı analizinden elde edilen bulgular, mevcut literatürde yer alan akıllı yönetim, vatandaş güveni ve katılımı ile sürdürülebilirlik arasındaki ilişkilere büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Araştırmalar, şeffaflık ve vatandaş merkezli iletişimin kamu güvenini artırarak yönetim çıktılarının iyileştirilmesine katkı sağladığını doğrulamaktadır (Berawi vd., 2024; Kogabayev & Banerjee, 2024). Bu bağlamda Seul, açık veri kullanımı ve yönetim şeffaflığı bakımından en yüksek performansı sergileyen şehir olarak öne çıkmıştır. Sari ve Mario’nun (2024) çalışmaları, veri erişilebilirliği ve geri bildirim sistemlerinin politika meşruiyeti açısından belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Benzer şekilde Amsterdam’da uygulamaya konulan katılımcı platformlar, kent inovasyonunda kullanıcı katılımı ve ortak üretimi öne çıkaran literatürle örtüşmektedir (Lutfi vd., 2024; Efthymiou, 2025). Ancak, yalnızca teknolojik altyapıya yatırım yapılmasının, etkili katılım mekanizmaları olmadan sınırlı sonuçlar doğurduğu da gözlenmiştir. Bu eleştiri, özellikle dijital eşitsizlikler ve güven eksikliği nedeniyle düşük kullanım oranlarına sahip e-katılım araçlarını inceleyen Dimova ve Zankova’nın (2024) bulgularıyla örtüşmektedir.

Tüm şehirlerde başarılı olan akıllı kent girişimlerinin ortak bazı özellikleri vardır:

- **Çok Kanallı İletişim Ekosistemleri:** Mobil uygulamalardan online panellere, belediye forumlarından katılım portallarına kadar çeşitli araçlar kullanılarak vatandaşlarla sürekli etkileşim sağlanmıştır (Nikiforova, 2024; Boella vd., 2025).
- **Veriye Duyarlı Geri Bildirim Döngüleri:** Şeffaflık yalnızca veri yayımlamakla sınırlı değildir; aynı zamanda gelen geri bildirimlere yanıt verilmesi gerekir. Seul’de kullanılan *mVoting* uygulaması bu bağlamda gerçek zamanlı tepki almayı mümkün kılmaktadır (Siwawa, 2025).
- **Açık Veri Portalları:** Amsterdam’ın *Data.Amsterdam.nl* ve Barselona’nın *Open Data BCN* platformları, kamu verilerinin görünürlüğü yoluyla kurumsal meşruiyetin güçlenmesine katkı sağlamaktadır (Berawi vd., 2024).
- **Etik ve Kapsayıcı Politikalar:** Verinin etik kullanımına ve kapsayıcılığa verilen önem, vatandaş güveninin sürekliliğini sağlamaktadır (Lutfi vd., 2024).

Şeffaflık ve iletişim kanalları, vatandaş güvenini ve katılımını doğrudan etkilemektedir. Seul ve Amsterdam’da vatandaş memnuniyetinin yüksek olması, dijital kapsayıcılıkla sosyal uyum arasındaki ilişkiye dair literatürü desteklemektedir (He vd., 2025; Demirci, 2025). Dahası, yalnızca bilgiye erişim değil, adil ve tepkisel bir yönetim algısı da kamu güvenini artırmaktadır (Schifanella vd., 2025). Politika yapıcılar için öneriler arasında, çok kanallı katılımın kurumsallaştırılması, geri bildirim mekanizmalarının yönetim tasarımına entegre edilmesi, veri okuryazarlığı kampanyalarının artırılması ve algoritmik süreçlerde etik denetimin güçlendirilmesi yer almaktadır. Ayrıca, şeffaflığın performans göstergeleriyle ilişkilendirilmesi ve sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Çalışmada analiz edilen kentler, teknolojik altyapının yanı sıra sosyal güven inşa eden, kapsayıcı ve şeffaf yönetim modellerinin akıllı şehirlerin başarısında belirleyici olduğunu göstermektedir. Ancak dijital uçurum ve veri güvenliği gibi yapısal sorunlar çözüm beklemektedir. Bu nedenle, gelecek araştırmalarda uzunlamasına incelemelere ve farklı sosyo-ekonomik bağlamlarda karşılaştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışma, akıllı kent yönetimi bağlamında şeffaflık, kamu iletişimi ve sürdürülebilirlik arasındaki karşılıklı etkileşimi incelemiştir. Amsterdam, Barselona ve Seul örneklerinin niteliksel literatür taraması ve karşılaştırmalı analizi sonucunda, şeffaf yönetim uygulamaları ile kapsayıcı iletişim platformlarının sürdürülebilir kentsel gelişimin temel yapıtaşları olduğu anlaşılmıştır. Açıklık, veri erişilebilirliği ve vatandaş katılımı düzeyi yüksek olan şehirlerin çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik göstergelerinde daha iyi performans sergilediği tespit edilmiştir. Özellikle şeffaflık, kurumsal meşruiyeti ve kamu hesap verebilirliğini güçlendiren temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Seul ve Amsterdam gibi açık veri altyapısı güçlü olan kentlerde, hem vatandaş memnuniyetinin hem de sürdürülebilirlik göstergelerinin yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca, iki yönlü etkileşim esasına dayanan iletişim platformlarının, vatandaş katılımı ve yerel yönetime duyulan güven üzerinde doğrudan etkili olduğu ortaya konmuştur. Bununla birlikte, dijital eşitsizlikler, katılım mekanizmalarına erişimdeki dengesizlikler ve veri kötüye kullanım riski gibi sorunlar devam etmektedir. Bu nedenle, uzunlamasına çalışmalarla şeffaflık girişimlerinin uzun vadeli etkileri izlenmeli ve farklı sosyo-ekonomik bağlamlara sahip şehirlerde karşılaştırmalı araştırmalar yürütülmelidir. Özellikle algoritmik karar alma süreçlerinin etik boyutu, mahremiyet ve kapsayıcılık gibi konular gelecekteki yönetim pratikleri açısından kritik önemdedir.

KAYNAKLAR

- Akimova, A., Sarsenova, A., & Aliyeva, A. (2025). *Smart Governance in Central Asia: Digital Tools and Ethics*. *Frontiers in Sustainable Cities*. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/frsc.2025.1449868/full>
- Alizadeh, H. (2024). *Conceptual Framework for Public Space Design in Smart Cities*. *Journal of Sustainable Cities*. https://www.jsociety.ir/article_206054_en.html?lang=fa
- Baharuddin, M., Kamarudin, R., & Hassan, H. (2025). *Deliberative Democracy and Smart Cities: A Southeast Asian Perspective*. *International Journal of Smart Society*, 6(1), 55–70.
- Berawi, M. A., Mario, I., Sari, M., & Saroji, G. (2024). *Blockchain technology and public participation for smart governance of Indonesia's new state capital: A literature review*. *AIP Conference Proceedings*, 3215(1). <https://pubs.aip.org/aip/acp/article-abstract/3215/1/020002/3322022>
- Boella, G., et al. (2025). *Open Data as Civic Infrastructure: Linking Participation to Transparency*. *European Journal of Smart Policy*.
- Cezar, N. D. A., et al. (2024). *Governance in Smart Cities: Key Indicators of Governance Structures*. *ResearchGate*. <https://www.researchgate.net/publication/385213530>
- Demirci, Z. (2025). *Digital Urbanization Strategy for Turkey: Ethical and Institutional Reflections*. *ISCRC Journal*. <https://orientalpublication.com/index.php/iscrc/article/view/1780>
- Dimova, G., & Zankova, B. (2024). *E-Participation and the Inclusion Gap in EU Smart Cities*. *Digital Society Studies*.
- Efthymiou, D. (2025). *Participatory Platforms and Civic Empowerment in Smart Cities*. *Urban Sustainability Journal*.
- Gemechu, D. (2025). *Ethical Leadership and Employee Engagement in Digital Governance*. *IJNREFM*, 3(1), 106–120. <https://ijnrefm.com/wp-content/uploads/2025/02/ijnrefm-vol-3-issue1-106.pdf>
- Goodarzi, M., & Barmalvan, E. N. (2024). *Urban Prosperity and Participatory Planning*. *Journal of Urban Economics and Planning*. https://www.juep.net/article_206129_ebe6af13bc1810744c7d0b5b011870a5.pdf
- Guillén Pujadas, M. (2024). *Urban Mobility Services and Sustainable Development*. *UB Repository*. <https://diposit.ub.edu/dspace/handle/2445/216606>
- He, C., Xu, F., & Wang, J. (2025). *Citizen Willingness and Smart Waste Management in Hangzhou*. *Waste Governance Studies*.
- Khan, M. A. (2025). *AI and Data Governance in Chinese Smart Cities*. *Journal of Emerging Governance*.
- Kogabayev, T., & Banerjee, S. (2024). *Smart Governance in Kazakhstan: Development, Challenges, and Future Directions*. *SCRD Journal*. <https://scrd.eu/index.php/scrd-pp/article/view/575>
- Kronander, W. (2024). *Smart Cities Implementation in Sweden: A Case of Lund Municipality*. *Lund University Repository*. <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/9172514>
- Lekholetova, I., et al. (2025). *Participatory Governance in Ukrainian Smart Cities*. *SpringerLink*. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/51333/1/978-3-031-82243-8_17
- Lutfi, M., Rifdan, R., & Niswaty, R. (2024). *Policy Recommendations Based on E-Government and*

- Public Service Studies: A Bibliometric Analysis. CJR Journal.*
<http://cjrjournal.com/index.php/cgr/article/view/11>
- Mario, I., Berawi, M. A., & Sari, M. (2024). *Transparency and Performance in Indonesian Smart Cities. AIP Conference Proceedings*, 3215(1). <https://pubs.aip.org/aip/acp/article-abstract/3215/1/020002/3322022>
- Nikiforova, A. (2024). *Digital Transformation and Public Service Design in Smart Cities. Digital Transformation Blog.* <https://anastasijanikiforova.com/tag/digital-transformation/>
- Ngo, T. H., & Pham, Q. A. (2025). *Climate Finance and Digital Participation in Vietnam's Urban Governance. Southeast Asia Economic Forum (SEF).*
<https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/sef-09-2024-0617/full/html>
- Pagani, R. N., et al. (2025). *Smart Municipality: Bridging Agribusiness and Urban Governance. Sustainability*, 17(3), 1015. <https://www.mdpi.com/2071-1050/17/3/1015>
- Sari, M., & Berawi, M. A. (2024). *Feedback Systems in Urban ICT Governance. AIP Conference Proceedings.*
- Schifanella, R. et al. (2025). *Public Feedback and Trust in Smart Governance Systems. Open Governance Review.*
- Siwawa, A. (2025). *Zero Waste Engagement in South African Smart Cities. Frontiers in Urban Innovation.* <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/frsc.2025.1449868/full>

YAŞLI DOSTU KENTLER: KENTSEL TASARIMDA YAŞLI BİREYLERİN MEKÂNSAL İHTİYAÇLARI

AGE-FRIENDLY CITIES: SPATIAL REQUIREMENTS OF OLDER ADULTS IN URBAN DESIGN

Assist. Prof. Dr. Şirin BAYRAM

Istanbul Rumeli University, Faculty of Art, Design and Architecture

ORCID NO: <https://orcid.org/0000-0002-7541-7965>

ÖZET

"Yaşlı Dostu Kent" anlayışı, yaşlı bireylerin karşılaştığı zorlukları, önceliklerini ve ihtiyaçlarını belirleyerek onların aktif yaşlanmalarına ve konforlarına odaklanan bir yaklaşımdır. 21. yüzyılda kentsel mekanlar, engelliler, çocuklar ve kadınlar gibi dezavantajlı grupların ihtiyaçlarına göre kentleri şekillendiren "dost kent" kavramlarından biri olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Dünyada yaşlı nüfusunda gözlemlenen hızlı artış ile birlikte yaşlı bireylerin yaşadıkları sosyal, ekonomik, kültürel ve sağlık ihtiyaçlarının yanında, kentlere entegrasyonları ve barınma gibi mekansal gereksinimleri de artmaktadır. Bu doğrultuda 2005 yılında Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) başlattığı "Yaşlı Dostu Kentler Projesi" daha sonra küresel bir ağa dönüşmüş, 2007 yılında dünya genelinde kullanılabilecek temel kentsel kriterlerden oluşan (Global Age-Friendly Cities: a Guide) "Küresel Yaşlı Dostu Kentler Rehberi" yayınlanmıştır (WHO Report, 2007).

Yaşlı bireylerin kentsel mekanlarla kurduğu ilişki ve yaş dostu çevrelerin kentsel tasarımla olan bağlantısı, erişilebilir, güvenli ve sağlıklı yaşam alanlarının temin edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Konut çevresi ile kentsel mekanların erişilebilirliği ve kullanılabilirliği konusundaki beklentiler, yaşlılara yönelik yapılaşmış çevre çalışmalarının merkezinde yer almaktadır.

Kentsel tasarımda yaşlı bireylerin mekansal ihtiyaçlarının karşılanması, onların aktif yaşlanmalarını destekleme, konforlu ve güvenli yaşam koşullarını teşvik etme ve sosyal etkileşimi artırma açısından çok önemlidir. "Yaşlı Dostu Kentler Küresel Ağı" projesi (WHO, 2007), yaşlanma ve kent ilişkisini ele almış ve geleceğin şehirlerini tasarlamak için yeni bir perspektif sunmuştur. DSÖ tarafından oluşturulan bu rehberde yaşlı dostu kentlerin oluşması için dış mekânlar ve binalar, ulaşım ve konutu da kapsayan sekiz ana başlıktan oluşmaktadır

Bu çalışma, "Yaşlı Dostu Kent" kavramını kentsel tasarımda yaşlı bireylerin mekansal ihtiyaçlarını ele alarak ideal ve kapsayıcı yaşam çevrelerinin oluşturulmasına katkı sunmak için yazarın doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Yaşlı Dostu Kent, Kentsel Tasarım

ABSTRACT

The concept of "Age-Friendly City" is an approach that supports the active aging and comfort of elderly individuals by determining their challenges, priorities and needs. In the 21st century, it stands out as one of the "friendly city" concepts that shape urban spaces by considering the needs of disadvantaged groups such as the disabled, children and women.

With the rapid increase in the elderly population worldwide, not only have the social, economic, cultural,

and healthcare needs of older individuals grown, but also their integration into cities and spatial needs, such as housing, have increased. In this context, the "age-friendly cities project" initiated by the world health organization (who) in 2005 later evolved into a global network. In 2007, the "global age-friendly cities: a guide", which outlines fundamental urban criteria applicable worldwide, was published (who report, 2007). The relationship that elderly individuals establish with urban spaces and the connection between age-friendly environments and urban design highlight the importance of ensuring accessible, safe, and healthy living spaces. Expectations regarding the accessibility and usability of both residential surroundings and urban spaces are at the core of built environment studies focusing on aging populations.

In urban design, addressing the spatial needs of elderly individuals is crucial for supporting their active aging, promoting comfortable and safe living conditions, and enhancing social interaction. The "Age-Friendly Cities Global Network" project (WHO, 2007) has addressed the relationship between aging and urban life, offering a new perspective for designing the cities of the future. This guide, developed by the WHO, consists of eight key themes, including Outdoor Spaces and Buildings, Transportation, and Housing, to guide the development of age-friendly cities.

This study was prepared by utilizing the author's doctoral thesis in order to contribute to the creation of ideal and inclusive living environments by addressing the spatial needs of elderly individuals in urban design using the concept of "Age-Friendly City".

Keywords: Age-Friendly Cities, Urban Design

GİRİŞ

Yaşlılık, fiziksel, psikolojik ve sosyal bileşenlerden oluşan karmaşık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Salur, 2018). Yaşlanma süreci içinde doğumdan ölüme kadar geçirilen yaşam döngüsünün son evresidir. Dünya genelinde sağlık alanında yaşanan gelişmeler ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi ile insanların yaşam sürelerinde ve yaşlı oranında hızlı artışlar yaşanmaktadır.

Yaşlanmayla ilgili olarak güçsüzlük, yoksulluk, yetersiz barınma, bakım konuları, özerkliğin ve bağımsızlığını yitirilmesi gibi sorunlar; sözü konusudur. Yaşamı kalitesi, fırsatlar, eğitim, etkinlikleri ve rolleri kadarı gelir, barınma gibi diğer maddi faktörlerle de bağlantılıdır. Ancak, toplumda var olan yaşlıların, hasta, bakıma muhtaç, teknoloji ve yenilikleri kullanamama vb. önyargısının aksine eskiye oranla daha aktif, teknolojiyi takip eden, daha bağımsız ve sosyal bir yaşam süren ya da sürmek isteyen kişilerin sayısı hızla artmaktadır. Tüm dünyada buldukları yerde yaşlanma desteklene de gerek kurumsal hizmet sunan, farklı alternatifleri olan yatılı yaşam mekanlarında kalmayı tercih eden yaşlı sayısı ve yaşlı profili değişmeye başlamıştır.

Arber and Ginn (1995) genel olarak dünya çapında yaşlıların barınma ihtiyacını karşılayacak yapılara bakıldığında; erişilebilirlik, güvenlik, bağımsızlık ve konum açısından yaşlı insanların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlanmadıkları ya da inşa edilmediğine değinmektedir ([Holm, Rogers ve Stone, 1998](#)'den alıntı Tanner, Tilse, Jonge, 2008).

Uluslararası ve ulusal pek çok çalışmada yaşlı bireylerin daha mutlu, huzurlu, sağlıklı, üretken ve uzun yaşamalarının yaşlı dostu bir çevrede aktif yaşlanmaları (yaşlının fiziksel, psikolojik ve sosyolojik açıdan yüksek yaşam kalitesi) ile mümkün olabileceği vurgusu yapılmaktadır. Balanlı ve Öztürk (2006), yapı çevrelerin insanın yapısına uygun tasarlanmadığında, kullanıcı, yapı ve kent ilişkisinin de doğru kurulamadığını belirtmektedir. Bu doğrultuda yaşlının yapı ve kent (dış çevreyle) ile olan ilişkisinin doğru kurulamaması, aktif yaşlanmanın da önünde bir engel oluşturabilmektedir. Yaşlı, yapı ve yapı

çevre (mahalle, kent vb.) karşılıklı olarak etkileşim içindedir.

Bu çalışmada Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün hazırladığı yaşlı dostu kent rehberi ile yaşlı-kent ilişkisinin doğru kurulmasına yönelik aktif yaşlanma rehberi baz alınarak; yaşlılar için daha yaşanır, kamusal alan ile ilişki kurulabilir mekanlar ve kentlere ilişkin ilkelerin tanımlanması hedeflenmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: YAŞLI DOSTU KENT NEDİR?

Nüfusu yaşlanması ve kentleşme, 21. yüzyılı şekillendiren başlıca iki küresel etmendir. Yaşlı bireylerin ev dışında geçirdikleri hayat ile ilgili birçok durum da kentle ve kentsel mekanla ilgilidir (Şentürk ve Altan, 2015).

Yaşlının aktif yaşlanmasında yaşlının yapısal özellikleri ve iç çevre (yapı) etkisi kadar çevre faktörleri de etkilidir. Bu kapsamda, DSÖ 2005 yılında Brezilyada düzenlenen uluslararası bir konferansta yaşlı dostu kent gündeme gelmiş ve araştırmalar ilk başta 33 kentin katılımıyla “Yaşlı dostu kent projesine dönüşmüştür. 2007 yılında hazırlanan(Global Age-friendly Cities: A Guide) “Küresel Yaşlı Dostu Kentler Rehberi” tüm dünyada kullanılabilecek temel kentsel kriterlerden oluşmaktadır (WHO, 2007). DSÖ'nün Yaşlı Dostu Kent projesine dahil olan ve gerekli kriterleri sağlayan, dünya kentleri “Yaşlı Dostu Kent” ünvanı almaya hak kazanmaktadır. 2020 yılında, 41 ülkede 1000 kent “Yaşlı Dostu Kent” ünvanı almaya hak kazanmıştır. Dünya çapında 240 milyondan fazla insanı kapsayan bu çalışmaya ülkemizde Yaşlı Dostu Kentler ağına katılmıştır.

Kentlerimiz; kullanıcılarına; daha iyi, daha ideal, çevre dostu gibi alternatif yaşamlar sunabilmekte ve bir cazibe noktası oluşturmaktadır. Günümüzde engelli dostu, yaşlı dostu- kadın dostu- çocuk dostu gibi farklı kent anlayışları oluşmuş ve önem kazanmıştır. Yaşlı dostu kent kavramı da bunlardan biridir. Modern kent yaklaşımlarından biri olarak “dost kent“ kavramı, kentsel mekanları, toplumdaki dezavantajlı grupların isteklerine ve önceliklerine göre şekillenmektedir. Yaşlı dostu kentlerde yaşlı bireyler herhangi bir sınırlama ve ayrımcılık olmadan yaşayabilirler. (Dülger, 2015: 88)

Yaşlı Dostu Kent'ler herkesin yararını gözeterek ve gerekli tedbirlerini aldığı bir yaşam çevresi oluşturma girişimidir. Bu kentler, yaşlıların aktif olarak kente dahil olduğu, kentte değer gördüğü, altyapı ve çeşitli hizmetlerle desteklendiği yerlerdir. (Van Hoof vd., 2018). Kentler yaşlı bireyler için daha fazla kaynak ve fırsat sunuyor olsada Smedley; şehirlerin her zaman yaşlı dostu yerler olmadığını şehirlerin yaşlılar için yeniden uyarlanması ve tasarlanmasının gerekli olduğunu söylemektedir (Van Hoof vd., 2018).

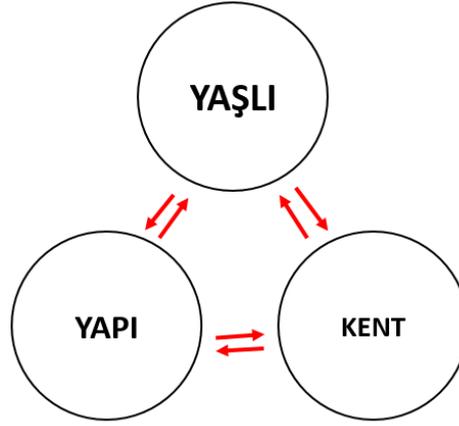
Yaş dostu bir kent;

- Yaşlılar arasındaki büyük çeşitliliği tanır,
- Onların toplum hayatının tüm alanlarına dâhil olmalarını teşvik eder,
- Yaşlı bireylerin kararlarına, yaşam tarzına saygı duyar,
- Yaşlanma ile ilgili ihtiyaçları ve tercihleri tahmin eder ve esnek bir şekilde yanıt verir (London Report, 2007). Böylece aktif yaşlanmayı destekler. Tüm dünyada kentsel nüfusun yaşlanması ile birlikte “yaş dostu” yaklaşımlar ve uygulamalar şehirlerimizde daha sık görülmektedir (Van Hoof vd., 2018).

YAŞLI BİREYLERİN KENTSEL MEKÂNDAN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR

“Kentsel mekân” en basit haliyle şehirdeki fiziksel ve sosyal yaşamın gerçekleştiği alanlar olarak tanımlayabiliriz. Bireylerin gündelik yaşam pratiklerini gerçekleştirdiği, sosyo-kültürel etkileşimlerin şekillendiği, fiziksel yapılarla tanımlanmış alanlardır. Yani bu mekânları sadece yapılar olarak değil aynı zamanda insan etkinliklerinin üretildiği ve deneyimlendiği alanlardır.

Uluslararası ve ulusal pek çok çalışmada yaşlı bireylerin daha mutlu, huzurlu, sağlıklı, üretken ve uzun yaşamalarının yaşlı dostu bir çevrede aktif yaşlanmaları (yaşının fiziksel, psikolojik ve sosyolojik açıdan yüksek yaşam kalitesi) ile mümkün olabileceği vurgusu yapılmaktadır. Bu bağlamda; Yaşlı birey, yapı ve yapılı çevre (mahalle, kent vb.) karşılıklı olarak etkileşim içindedir (Şekil 1).

Şekil 1. Yaşlı, Yapı ve Kent İlişkisi (Yazar tarafından üretilmiştir)

Kentler; iş, eğitim, sosyal yaşam, sağlık gibi alanlarda bir cazibe noktası oluşturmuş ve köyden kente göçüde tetiklemiştir. Köyde yalnızlaşan ve yeterli sağlık hizmetine ulaşamayan yaşlı bireylerde ailevi, ekonomik ve sağlık gibi sebeplerle kentlere taşınmayı tercih edebilmektedir. Tüm bu ve buna benzer sebepler sadece barınma, ulaşım gibi sorunların yanında sosyal ve psikolojik sorunlarda oluşturduğu görülmektedir. Sosyal dışlanma, ihmal ve istismar, güvenlik, yalnızlık yaşlı bireylerin en sık karşılaştıkları sorunların başında gelebilmektedir. Ve tüm bunlar mekansal bir karşılık bulabilmektedir.

Sosyal Dışlanma

Yaşlı bireylerin yaşadığı en temel sorunlardan biri olan Sosyal Dışlanma (Kahraman, 2016)

“bir kimseye veya bir gruba yönelik birtakım değerlere dayanarak eşit olmayan, aşağılayıcı, kısmen farkında olmadan veya bilinçli bir şekilde ortaya konulan tutum, önyargı ve duygular” olarak tarif edilmektedir (Tufan, 2018). Ayrıca ekonomik, siyasi ve sosyal haklardan mahrum edilme veya bu hakların yoksunluğu olarak değerlendirildiği örnekler bulunmaktadır. Ancak başka bir tanımda ise sosyal dışlanmanın “mekansal” boyutları da olduğunu belirtmekte ve Sosyal dışlanma mekansal bir boyut da içermektedir.

Arslan (2013), mekansal boyutun farklı farklı görüntülere sahip olduğunu, kentini dönüşümünde sözi sahibii olamamak, kentte kendine yer bulamamak ve giderek kentsel alanlardan dışlanmayı da kapsadığına değinmektedir. Yaşının kimi alanlara ulaşımında ve gerek dış gerek iç mekanlardan yararlanmada yaşadıkları sorunlar ve engellerle karşılaşması sosyal dışlanmanın mekansal boyutunu

oluşturmaktadır.

Konuyla ilgili literatür araştırmaları göstermektedir ki aşağıdaki nedenler dışlanmanın mekansal karşılıkları olarak sıralanabilir;

- Kurumların yaşlı bireylerin sağlık ve fiziksel durumlarını ve ihtiyaçlarını karşılamayacak şekilde planlanması ya da tasarlanması (yetersiz bankolar, uygun olmayan banko yükseklikleri, yetersiz görüş alanı, duymayı engelleyen bariyerler, WC'lerin olmayışı, yetersiz olması ya da standartlara uygun olmaması, gerekli yerlerde rampa, asansör vb. düşünülmemiş olması ya da standartları sağlamaması gibi.)
- Park, meydan vb. açık alanlarda yaşlı bireylerin wc, oturma ve dinlenme, hava şatlarından korunma, kayma-takılma ve düşmeye sebep oluşturacak kaygan zeminler ve hertürlü engeller.
- Dış çevrede, gerek sokaklarda gerek ulaşımda dinlenmeleri ve beklemelerine imkan tanıyan donatı elemanları, otobüs durakları ve ulaşım araçlarına inme- binmede kolaylık vb. sağlanması,
- Wc'lerin yeterli sayıda bulunmaması ve sayılarının yetersiz olması,
- Ekonomik sebeplerle, konum olarak, merkezden uzak, hayattan kopuk bölgelerde yaşamak zorunda kalmak,
- Evlerin coğrafik olarak zorlu alanlarda bulunması (merdivenli sokaklar, yokuşlu sokaklar, Yolların ve kaldırımların araç, yürüme için uygun olmaması kaygan zeminler, alt yapısı tamamlanamamış inşaat alanları vb.) gibi.
- Yaşanılan ev ya da kurum içinde yaşlının sağlıklı ve güvenli yaşaması için gerekli şartları taşıyan mekanların sunulmaması (mekanın kk olması, bir başkasıyla paylaşmak zorunda kalması özel alanı bulunmaması, yeterli gün ışığı almaması, soğuk ya da sıcak olması, nem, kf olması, fazla gürültülü olması gibi.),
- Yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına uygun mekanlar tasarlanmaması, var olan mekanları bu ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden elden geçirilmemesi,
- Kiracı olan yaşlı bireylerin zaman zaman ev sahipleri tarafından evden çıkartılmak için eve gerekli bakımı yapmamaları ve yaşlıları yıldırmaya alışmaları.

İhmal ve İstismar

Yaşlı istismarı ve ihmalin dünya boyutunda tartışılan önemli biri sosyal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Akdemir, Görgülü, ınar, 2008). Yaşlı bireylerin barınma alanlarında, kamusal alanlarda ve kentte, toplum içinde yaşadıkları zorlukları düşünmeyen, yaşamlarını göz ardı eden eksik ya da hatalı tasarımlar, eksik donatılar, yapı programları tasarımları yaşlıları ihmal ve istismar ve ihmal yaşlıları inciten, yaralayan, yaşam alanlarını daraltan psiko-sosyal sorunlara yol açan önlenebilir bir sorundur. Tüm bu sıralanan sorunlar kent ve yapı özelinde istismara sebep olmaktadır. Araştırma sonuçlarını yaşlı istismarı ve ihmalinin tüm dünya için olduğu kadar, ülkemizi içinde önemli biri sorunu olduğuna işaret etmektedir (Lk, 2015).

. Bunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür;

- Kurumların yaşlı bireylerin sağlık ve fiziksel durumlarını ve ihtiyaçlarını karşılamayacak şekilde planlanması ya da tasarlanması, Yaşlı için özel bir yaşam alanı ayrılmaması,
- Yaşam alanının sağlık koşullarının iyi ya da yetersiz olması (Güneş almaması, karanlık oda, nemli

ve rutubetli olması, hijyen olmaması ve bu durumun düzelmesi için bir gayret gösterilmemesi gibi),

- En küçük alanların yaşlılara ayrılması,
- Yaşlı bireylerin kendilerine ait eşyaları koyacak ya da kullanabilecekleri alanların bulunmaması,
- Banyo, mutfak tefrişlerinin yaşlılar düşünülerek yapılmamış olması,
- Yaşlı bireylerin hareketlerini zorlaştıran normlara uygun olmayan koridor, kapı, merdiven, tırabzan vb. donatılar,
- Mekanlarda Yaşlı bireylerin hareketini sağlayacak yeteri boşlukların olmaması,
- Yapılarda asansör, merdiven asansör, rampa vb. bulunmaması,
- Yeterli ve uygun şartlara sahip ulaşım imkanı tanınmaması,
- Dış mekanlarda yeterli aydınlatma, oturma elemanı, wc konmaması gibi.
- Yaşlı bireyin rahat ve kolay ulaşım sağlamasına elverişli otobüs, taksi, durak ve bilgili şöför bulunmaması
- Açık alanlarda doğal etkilerden koruyacak örtü, ağaç, saçak vb. düşünülmemiş olması.

Ekonomik Etkenler ve Kültür; emekli olan yaşlı birey eve olan ekonomik katkısının azalmasıyla ve artan sağlık ve bakım masraflarıyla aileye yük olarak görülebilmekte ve yaşlı bireylerin üretkenlikleri, ihtiyaçları, bağımsızlıkları kimi zaman yok sayılabilmektedir. Oysa günümüzde bir gerçek vardırki yaşlılar eskiden olduğu gibi evde oturan, çocuk bakan, örgü ören üretimden uzakta yaşlı profilinin ötesinde üreten, ekonomik bir katkısı olan, sosyal ve kendi hayatına bağımsız ve aktif bir şekilde devam etmek isteyen bir profile doğru evrilmektedir. Yaşlı bireyleri hasta, bakıma muhtaç, güçsüz, evde oturan, üretmeyen birey olarak değerlendiren kimi bakış açısı sebebiyle yaşlı bireylerin en doğal hakları olan barınma, beslenme, sosyalleşme, bakım ve sağlık gibi hizmetlerden faydalanamadıkları görülebilmektedir.

KENTSEL TASARIMDA YAŞLI BİREYLERİN MEKÂNSAL GEREKSİNİMLERİ VE YAŞLI DOSTU KENTLER

2007’de Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayınlanan “Yaşlı Dostu Kentler Rehberi” (Global Age-friendly Cities: A Guide) Yaş Dostu Kent adayları için hazırlanan ilk kapsamlı rehber niteliğindedir. Yaşlı Dostu Kentler rehberi; Yaşlı Dostu Kent olabilmek için bir kentin yapması gereken araştırma alanlarından ve denetim listesinden oluşmakta böylece bir kentin yaş-dostu olma düzeyini ölçebilmeyi amaçlamaktadır.

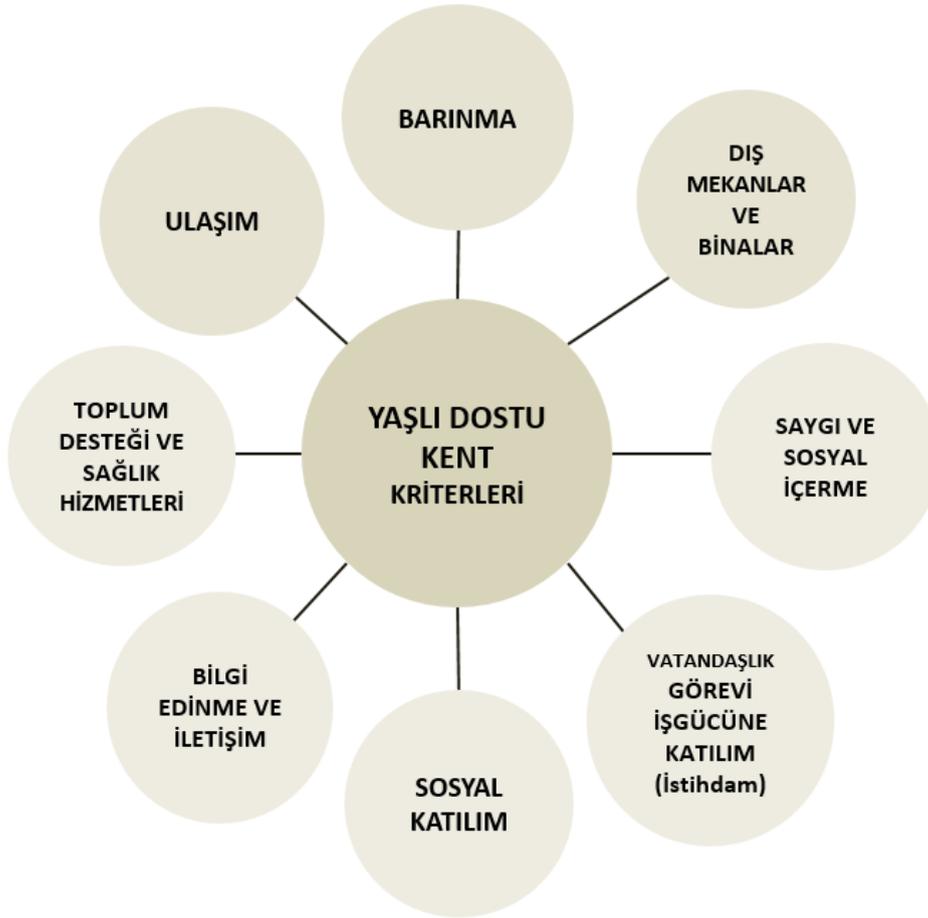
“Yaşlı Dostu Kentler” projesi ile “yaşlı ve kent ilişkisi” ele alınmış, Kentsel Tasarımda Yaşlı Bireylerin Mekânsal Gereksinimleri irdelenmiş ve yeni bir ken tanıyışı geliştirilmiştir. Bu rehberde yaşlı dostu kent kriterleri 8 başlıktan oluşturulmuştur (Şekil 2). Bunlar;

1. Dış Mekânlar ve Binalar,
2. Ulaşım
3. Barınma,
4. Sosyal katılım

5. Saygı ve Sosyal İçerme
6. Sivil Katılım ve İstihdam
7. Bilgi edinme hakkı ve iletişim
8. Toplum Desteği ve Sağlık Hizmetleri'dir (WHO, 2007: 9).

Bu sekiz kriter Yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına göre, fiziksel çevre, sosyal çevre ve belediye hizmetleri olarak gruplanabilir.

Konuyla ilgili olan yaşlı bireylerin mekânsal gereksinimlerine baktığımızda ilk sırada olan mevcut Açık Alanlar ve Kamu Binaları, Ulaşım ve Barınmadır. Bunlar yaşlı bireylerin bağımsızlığını, hareketliliğini dolayısıyla yaşam kalitelerini ve yaşlanma yeteneklerini etkilemektedir (WHO, 2007: 12).

Şekil 2. Yaşlı Dostu Kent Kriterleri (WHO, 2007, s.9)

1. Dış Mekanlar ve Yapılar; erişebilir olmalı ve eşit yaşam koşulları sunmalıdır. Bunla ilgili olarak; Yeşil Alanlar en çok bahsedilen yaşlı dostu özelliklerden biri olmasına karşın bir çok kentte Yaşlı bireylerin yeşil alanları kullanabilmelerine imkan vermeyen engeller bulunmaktadır. Oysa, yapılan çeşitli araştırmalar Yaşlı bireylerin dışarda geçirdikleri vaktin çok büyük bir kısmını parklarda – yeşil alanda geçirdiği yönündedir.

Yeşil alanlara sahip olmak, en çok bahsedilen yaş dostu özelliklerden biridir. Yeşil alanlarda yaşlı bireylerin gereksinimleri aşağıdaki gibi sıralabilir;

- Yeterli miktarda bakımlı ve güvenli yeşil alanlar oluşturulmalıdır.
- Tuvaletlere ve oturma alanlarına kolayca ulaşılabilmelidir.
- Yaya dostu yürüyüş yolları engelsiz ve pürüzsüz yüzeye sahip olmalıdır.

Dinlenme Alanları- Açık oturma alanları; yaşam için gerekli bir kentsel özelliktir. Birçok yaşlı kendi yaşadıkları bölgelerde dinlenebilecekleri bir yer bulamamaktan şikâyet etmektedirler. Bu sebeple dikkat edilmesi gereken hususlar şunlardır;

- Parklarda, duraklarda ve düzenli aralıklarla yerleştirilmiş açık oturma alanları bulunmalıdır
- Oturma yerleri, bakımlı olmalı, güvenliği sağlanmalıdır.
- Çevre; temiz ve gürültüsüz olmalı rahatsız edici kokular olmamalıdır.
- Banklar yeteri sayıda ve sık olmalı ve tekerlekli sandalye kullanıcılarına alan ayrılmalıdır.
- Tüm tasarımlar farkedilebilir renk ve nitelikte olmalıdır.
- İklim şartlarından koruyacak saçaklar bulunmalıdır.

Yaşlı dostu kaldırımlar: Kaldırımların durumu yaşlı bireylerin çevrede yürüme kabiliyetlerini olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Bu sebeple; yaşlı bireylerin güvenle hareket edebilmeleri için dar, engebeli kaldırımlar, bozuk ve yüksek bordürler vb. yaşlılar için takılma, düşme, burkma gibi sorunlar yaratmayacak şekilde olmalıdır.

- Kaldırımlar, tekerlekli sandalyeler için yeterli genişlikte yol seviyesine uygun olmalı, rampalar bulunmalıdır.
- Kaldırımlar, yüzeyleri pürüzsüz olmalı, kaygan olmamalı, bakımlı, engelsiz ve tamamen yaya kullanımı için öncelikli olmalı.
- Kaldırımlarda; yaşlı bireylerin hareketlerini kısıtlayıcı ya da engelleyici sokak satıcıları, çeşitli engeller, park etmiş arabalar, masa ve ağaçlar, saksılar, dubalar vb yer almamalıdır.

Yaya geçitleri; Yollar yaşlı bireylerin güvenle geçebileceği şartlara sahip olmalıdır. Ayrıca;

- Yollarda ve yaya geçitlerinde trafik ışıkları bulunmalı,
- Yeterli sayıda ve yayaların güvenli bir şekilde karşıdan karşıya geçmesine uygun olmalıdır.
- Yollarda ve yaya geçitlerinde trafik ışıkları bulunmalı, geçiş süreleri yaşlı bireylere göre ayarlanmalı görsel ve işitsel uyarıcılar bulunmalı tüm yaya geçitleri kaymaz olmalıdır.

Erişilebilirlik; Kentler, yaşlı bireyler için erişilebilirliği engellemeyecek şekilde tasarlanmalıdır.

Çevre Güvenliği; Yaşlı bireylerin yaşadığı ortamda kendini güvende hissetmeleri hayata olan bağlarını da olumlu bir şekilde etkilemektedir. Ayrıca; güvenlik ve yerel topluluk içinde hareket etmek, bağımsızlıklarını, fiziksel sağlıklarını, sosyal bütünleşmelerini ve duygusal sağlıklarını olumlu yönde etkilemektedir.

- Dış mekân güvenliği polisler tarafından sağlanmalıdır.
- Güvenlik için caddeler iyi aydınlatılmalıdır.

Trafik; Trafik kurallarına uyulmalıdır.

Yürüyüş yolları ve bisiklet yolları; Genevre’de olduğu gibi yaşlı bireylerin güvenliği için yaya ve bisiklet yollarının ayrı tutulması bisikletler için ayrı bisiklet yolu yapılmalıdır.

Yaşlı Dostu Binalar; Binaların yaşlı dostu olması, kullanıcıların bağımsız ve aktif yaşlanmaları için çok önemlidir. Bu sebeple yaşlı dostu binalar için genel özellikleri;

- Binalar erişilebilir olmalıdır.
- Kapılar ve koridorlar geniş olmalıdır.
- Yeterli sayıda asansör, rampa, merdivenlerde trabzan ve tabela olmalıdır.
- Merdivenler çok yüksek veya dik olmamalıdır.
- Tüm merdiven, rampa ve asansörler gerekli tutunma barları ile desteklenmelidir.
- Zeminler kaymaz olmalı, rahat sandalyeli dinlenme alanları olmalıdır.
- Bilgilendirici tabelalar okunabilir ve dikkat çekici olmalıdır.
- Engelli kullanımına uygun yeterli sayıda tuvalet bulunmalıdır. Tuvaletlerin yaşlı bireylerin dışarı çıkmalarını destekleyecek şekilde; ulaşılabilir, temiz, uygun şekilde yerleştirilmiş, iyi işaretlenmiş, engelli erişimine uygun olmalıdır.

Ayrıca, yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına değer veren müşteri hizmetleri, yaşlı dostu bir özelliktir. (Meksika’da; kanunlarla belirtilmiş, yaşlılara öncelikli hizmet verilmesi, Jamaika’da kimi işyerlerinde; yaşlı müşterilere tekerlekli sandalye hizmeti ve Portland’da gönüllülerce “yaşlı dostu” iş rehberi ve denetim sistemi geliştirilmesi gibi uygulamalardan bahsedilebilir. Yaşlılara ayrı numara verilmesi, yaşlılara tanınmış özel oturma alanları da örnek olarak gösterilebilir (WHO, 2007). Ayrıca; Ulaşım ve Barınma başlıkları da Yaşlı Dostu Kent için kentsel tasarımda yaşlı bireylerin mekânsal ihtiyaçları arasında yer almaktadır.

DSÖ’nün oluşturduğu bu kriterler; öncelikle yaşlı bireylerin, sosyal hayata katılımı sırasında karşılaştıkları engeli ve kısıtlamaları ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Tüm bu maddelerin gerekliliklerini sağlayacak kentsel bir yaşam alanı, yaşlı bireyler için ideal bir yaşam çevresi sağlamaktadır. Böylece yaşlılar kentlerin sunduğu imkanlardan daha fazla yararlanabilirler. Ayrıca kamusal mekanlarla olan ilişkiler, erişilebilirlik, güvenlik, insan ve doğa ile ilişki kurma, parklara, diğer açık alanlara öncelik vermek “yaşlı dostu” kentler için önemli hususlardır (Kurtkapan, 2018). Kamu alanları yaşlı bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını gözönünde bulundurularak tasarlanmalıdır.

Yaşlı bireylerin kolay ulaşmaları, ihtiyaçlarını kimseden yardım almadan kendilerinin yapabiliyor olmaları ana hedeftir. Tüm sağlık, sosyalleşme, dolaşım, kültür ve sanat, banka, eğitim, belediye vb. hizmetlerden yapısal sorunlar yaşamadan faydalana bilmeli ve tüm bu mekanlar yaşlı bireylerin aktif ve sağlıklı yaşamlarını destekleyecek ölçülerde olmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünya nüfusunun hızla artması beraberinde yaşlanan toplum için yeni sosyal, ekonomik, kültürel, ulaşım, yapısal, sağlık gibi sorunlarında hızla artmasına sebep olmaktadır. Yaşlı dostu bir kent; yaşlılar arasındaki büyük çeşitliliği tanıyarak ve onların toplum hayatının tüm alanlarına dâhil olmalarını teşvik eder.

Yaşlı bireylerin kararlarına, yaşam tarzına saygı duyar ve yaşlanma ile ilgili ihtiyaçlarını ve tercihlerini belirler ve esnek bir şekilde yanıt verir (London Report, 2007). 2007 yılında da Küresel Yaşlı Dostu Kentler Rehberi ve devamında yaşlı dostu kent kontrol listesi hazırlanmasıyla birlikte dünya genelinde birçok ülkede yaşlı dostu kent oluşumları başlanmıştır. Kentsel nüfusun küresel yaşlanması ile birlikte “yaş dostu” yaklaşımlar ve uygulamalar tüm dünya da ve Türkiye’de artış göstermiştir.

Mekanların, yapıların ve kent’in yaşlının yapısına uygun ergonomik tasarlanmış olması yaşlı bireylerin sağlıklı, uzun, bağımsız yaşamaları ve sosyalleşebilmeleri için çok önemlidir. Gerek ev gerek kurum içinde olsun gerek kent içinde açık ve kapalı kurumsal alanlarda olsun ergonomik, sağlam, fark edilebilir ve yaşlılar düşünülerek yapılan tasarımlar yaşlı bireylerin hareketlerini kolaylaştırmakta, zarar görmelerini engellemekte ve bağımsızlıklarını ve sosyalleşmelerini kolaylaştırmaktadır. Bu araştırmadan elde edilen başlıca çıkarımlardan biri de, “yaşlı, yapı ve kent” ilişkisinin sağlıklı bir şekilde ele alınmasının Yaşlı Dostu Kentler ve kentsel tasarımda yaşlı bireylerin mekânsal ihtiyaçları ile olan ilişkisidir.

Uluslararası ve ulusal pek çok çalışmada yaşlı bireylerin daha mutlu, huzurlu, sağlıklı, üretken ve uzun yaşamlarının yaşlı dostu bir çevrede aktif yaşlanmaları (yaşlının fiziksel, psikolojik ve sosyolojik açıdan yüksek yaşam kalitesi) ile mümkün olabileceği vurgusu yapılmaktadır.

Ancak Yaşlı bireylerin “Aktif Yaşlanmaları” için özellikle kentsel kamusal alanlar ve barınma alanlarına ilişkin özel tasarım kriterlerinin oluşturulması gereklidir.

Öneriler; Hızla yaşlanan dünya nüfusu beraberinde kentlerde barınma, ulaşım ve güvenlik gibi sorunları da beraberinde getirmekte bu da Yaşlı Dostu Kent kavramını önemli kılmaktadır. Yaşlı bireylerin, tüm bireyler gibi, rahat, uygun, güvenli ve sağlıklı bir ortamda yaşama hakları bulunmaktadır. Yaşlıları için özellikle konut çevresi ile kentsel mekanını erişilebilirliği ve kullanılabilirliğini yönelik beklentileri bir bütünü olarak yaşlıları yönelik yapılaşmış çevredeki çalışmalar için önemlidir (Yıldızak, 2022).

Yaşlılara yönelik tasarımların amacı, yaşlı bireylerin güvenli, rahat ve keyifli bir şekilde vakit geçirebileceği bir çevre oluşturmak yönünde olmalıdır. Bu nedenle, yaşlı bireylerin ihtiyaçlarını anlayan, onlarla iletişim kuran ve tasarım sürecine katılımını sağlayan bir yaklaşım benimsemek önemlidir. Ancak bu yaşlıların, karar vericilerin, uzman kişilerin ortak çalışmalarıyla şekillenecektir.

Yaşlı bireylerin yaşadıkları toplum tarafından kabul görebilecekleri çevrelere ihtiyaçları vardır. Yaşlı bireylerin, yaşadıkları yerlerde, kent ile kuracağı ilişki ve uyum süreci hassaslıkla ele alınmalıdır. Yaşlılara yönelik tasarımda, yapılacak tüm düzenlemeler kullanıcı grubu çok iyi analiz edilerek, ihtiyaçlarını belirleyerek, evrensel, esnek ve alternatifli bir bakış açısıyla tasarlanmalıdır. Dünyanın farklı yerlerinde yaşlılar için sayısız çalışma yürütülmekte, kent rehberleri, kontrol listeleri, kılavuzlar ve anketler vb. hazırlanmaktadır. Yapılan tüm bu çalışmaların yeni oluşumlara yol haritası oluşturacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

WHO- World Healty Organization, (2007). Global Age-friendly Cities: A Guide. Son Erişim tarihi: 20.07.2023.

https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43755/9789241547307_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Salur, G. (2018). Yaşlılık ve Bilişsel Süreç. Alan Düben (Ed.), *Yaşlanma Ve Yaşlılık Disiplinlerarası Bakış Açılırları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Arber, S. and J. Ginn, (1995). *Connecting gender & ageing. A sociological approach*. Open University Press, Buckingham.

Tanner, B., Tilse, C., & Jonge, D. de. (2008). Restoring and Sustaining Home: The Impact of Home Modifications on the Meaning of Home for Older People. *Journal of Housing For the Elderly*, 22(3), 195–215. <http://doi.org/10.1080/02763890802232048>.

Balanlı, A., Öztürk, A., (2006) Yapı Biyolojisi-Yaklaşımlar, YTÜ Yayını, Yayın No: YTÜ.MF.YK-06.0759 / Fakülte Yayın No: MF.MİM-06.002, İstanbul.

Şentürk, M., Altan, R. B., (2015). Giriş İstanbul'da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması İçinde. Murat Şentürk ve Harun Ceylan (Ed.) *İstanbul'da Yaşlanmak İstanbul'da Yaşlıların Mevcut Durum Araştırması* (13–35). İstanbul:Açılım Kitap.

Dülger, H. N. (2015). *Age Friendly Cities Criteria: An Ideal Type*. A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University. In Partial Fulfillment Of The Requirements For The Degree Of Master Of Science In the Department Of Social Policy.

Van Hoof, J.; Kazak, J.K.; Perek-Białas, J.M.; Peek, S.T.M. (2018). 3. Shaping Age-Friendly Cities. The Challenges of Urban Ageing: Making Cities Age-Friendly in Europe. *MDPI–Int. J. Environ. Res. Public Health* 2018, 15(11), 2473; <https://doi.org/10.3390/ijerph15112473>.

[Yıldızak, G.B., \(2022\)](https://doi.org/10.3390/ijerph15112473) Yaşlı Dostu Kent: Çanakkale Analizi. Akademik Kaynak ISSN:2687-6310 Erişim tarihi 19.10.2020, <https://www.akademikkaynak.com/yasli-dostu-kent-canakkale-analizi.html>.

London Report (2007): What makes a city age-friendly? London's contribution to the World Health Organization's Age-friendly Cities Project. Part1. <https://extranet.who.int/agefriendlyworld/wpcontent/uploads/2018/06/agefriendlycities.pdf>.

Tufan, İ. (2018). Yaşlılıkta Sosyal Dışlanma Ve Hayallerimizin Sınırsızlığı. Antalya Ekspres Gazetesi (Satır 3) <http://antalyaekspres.com.tr/yazi/ismail-tufan/yaslilikta-sosyal-dislanma-ve-hayallerimizin-sinirsizligi/66012>.

Kahraman, L. (2016) Yaşlılara İlişkin “Sosyal Dışlanma”yı Önleyici Politikaların Gelişmesi. Velittin Kalıncara, (Ed.), *Yaşlılık: Disiplinlerarası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler–2*. Ankara: Nobel (127-140).

Arslan, H. (2013). Kentsel Dönüşüm ve Sosyal Dışlanma: Narlidere Kentsel Yenileme Projesinin Sosyal Dışlanma Ekseninde İncelenmesi . *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 16 (1), 1-45. Retrieved from, <https://dergipark.org.tr/en/pub/sosars/issue/11397/13610>.

Akdemir, N., Görgülü, Ü., Çınar, F. İ. (2008). Yaşlı İstismarı ve İhmali. (Derleme) *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*. yıl 2008, Cilt 15, Sayı 1, 68–75, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunhemsire/issue/7845/103307>.

Lök , N. (2015) Türkiye'de Yaşlı İstismarı ve İhmali: Sistematik Derleme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-* 2015;7(2):149-156 doi:10.5455/cap.20140714124315 - <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/115192>.

Kurtkapan, H. (2018). *Kentte Yaşlılık ve Yerel Yönetim Uygulamaları*. Ankara: Nobel.

UN (2009), Erişim tarihi 21.07.2023. <https://www.un.org/en/desa/world-population-ageing-2009>

DÜNYADA NÜFUS POLİTİKALARININ GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ: TÜRKİYE VE GÜNEY KORE ÖRNEKLERİ

SECURITIZATION OF POPULATION POLICIES IN THE WORLD: THE CASES OF TÜRKİYE AND SOUTH KOREA

Assist. Prof. Dr. Sinem YÜKSEL ÇENDEK

Istanbul Rumeli University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences

ORCID NO: 0000-0001-7144-8804

ÖZET

Uluslararası ilişkilerin temel aktörü kabul edilen devletlerin oluşumunda 3 temel unsurun var olduğu bilinmektedir. Bunlar, insan (ulus / halk), toprak (ülke) ve egemenliktir (ulus ve ülke üzerindeki yetkiler). Realist yaklaşıma göre, uluslararası ilişkilerin bu temel aktörünün en önemli işlevi güvenliğini sağlamak ve ulusal çıkarlarını korumaktır. Güç ve güvenliği merkeze alan realist yaklaşım çerçevesinde devletlerin *ulusal yok olma endişesinin* kaynağını oluşturan düşük doğum oranları ve buna bağlı olarak da yaşanan ve azalan nüfus, devletleri ve devlet yöneticilerini yeni politika arayışlarına itmektir. Zira devletlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri kendilerini oluşturan bileşenlerden insan unsuruna odaklanmalarını gerektirmektedir. Bu çalışmanın amacı, realist paradigma ile Kopenhag Okulu'nun sektörel güvenlik yaklaşımının bir ayağını oluşturan toplumsal güvenlik ile güvenikleştirmenin nüfus politikalarına nasıl yansıdığına Türkiye ile Güney Kore örneklerinde karşılaştırmalı analizini yapmaktır. Güney Kore'nin son iki yıldır dünyanın en düşük doğum oranına sahip ülke olması ve Türkiye'nin de son yıllarda düşen doğum oranları devlet yöneticilerinin nüfus politikalarında ivedi önlemler almalarını gerektirmiştir. Söz konusu düşük doğum oranları devlet yöneticileri tarafından kimi zaman ulusal yok olma endişesi kimi zaman da varoluşsal tehdit olarak nitelendirilmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın temel argümanı iki devletin de nüfus politikalarını toplumsal güvenlik çerçevesinde güvenikleştirdiği ve konuyla ilgili olağanüstü önlemleri içeren politikalara yöneldiğidir. Söz konusu argümanı doğrulamak üzere her iki devletin yönetici elitlerinin nüfus politikaları üzerine söylemlerinin analizi yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Güvenlik, Kopenhag Okulu, Toplumsal Güvenlik, Güvenikleştirme, Nüfus Politikaları, Türkiye, Güney Kore

ABSTRACT

It is known that there are 3 basic elements in the formation of states, which are considered the main actors of international relations. These are people (nation / people), land (country) and sovereignty (authorities over the nation and country). According to the realist approach, the most important function of this main actor of international relations is to ensure security and protect national interests. Within the framework of the realist approach that focuses on power and security, low birth rates, which constitute the source of states' concerns about national extinction, and the aging and decreasing populations that result from this, push states and state administrators to seek new policies. Because states' survival requires them to focus on the people element, one of the components that constitute them. The aim of this study is to make a comparative analysis of how societal security and securitization, which constitute a pillar of the realist paradigm and the sectoral security approach of the Copenhagen School, are reflected in population policies in the examples of Türkiye and South Korea. South Korea has had the world's

lowest birth rate for the last two years, and Türkiye's declining birth rates in recent years have required state administrators to take urgent measures in population policies. These low birth rates have sometimes been described by state administrators as concerns about national extinction and sometimes as existential threats. In this context, the main argument of the study is that both states have securitized their population policies within the framework of societal security and have turned to policies that include extraordinary measures on the subject. In order to verify this argument, the discourses of the ruling elites of both states on population policies will be analyzed.

Keywords: Security, Copenhagen School, Societal Security, Securitization, Population Policies, Türkiye, South Korea

GİRİŞ

Son yıllarda dünya genelinde yaşanan nüfus, düşen doğurganlık oranları ve nüfus artış hızındaki azalma, birçok devletin sosyal, ekonomik ve siyasi yapısını etkileyen temel sorun alanları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, nüfusun yapısı yalnızca kalkınma politikalarının değil, aynı zamanda ulusal güvenlik stratejilerinin de belirleyici unsuru haline gelmiştir. Devletlerin nüfusla ilgili kaygılarının artması, bu alandaki politikaların yalnızca sosyal refah temelli değil, aynı zamanda güvenlik odaklı bir bakış açısıyla ele alınmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, nüfus politikalarının güvenlik çerçevesinde ele alınıp alınmadığını analiz etmektir. Çalışma, güvenlikleştirme kuramını temel alarak, Türkiye ve Güney Kore örnekleri üzerinden lider söylemlerinin bu süreci nasıl şekillendirdiğini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Kopenhag Okulu'nun güvenlik anlayışı çerçevesinde geliştirilen güvenlikleştirme yaklaşımı, konuların yalnızca askeri tehditlerle sınırlı kalmadan, toplumsal, ekonomik ve demografik unsurlar üzerinden de güvenlik meselesi haline getirilebileceğini ortaya koymaktadır.

Bu kapsamda çalışmada, öncelikle nüfus politikalarının tanımı ve kapsamı ele alınmakta; ardından güvenlik kavramı hem kavramsal hem de kuramsal düzeyde incelenmekte ve Kopenhag Okulu'nun güvenliğe ilişkin perspektifi detaylandırılmaktadır. Son olarak ise Türkiye ve Güney Kore'de nüfus yapısı, uygulanan politikalar ve liderlerin bu konudaki söylemleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmekte; bu söylemlerin güvenlikleştirme kuramı çerçevesinde nasıl değerlendirilebileceği tartışılmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın temel sorunsalı, "Türkiye ve Güney Kore'de nüfus politikaları güvenlikleştirilmekte midir?" sorusu etrafında şekillenmektedir.

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın temeli, nüfus politikalarının güvenlikleştirilip güvenlikleştirilmediği sorunsalına odaklandığı için kavramsal ve kuramsal arka planda nüfus politikalarının ne olduğu, Kopenhag Okulu'nun güvenliğe bakışı ve özellikle de güvenlikleştirme yaklaşımı ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmada nüfus politikaları ile güvenlik kavramları ile Kopenhag Okulu'nun güvenliğe bakışı ve güvenlikleştirme yaklaşımı ele alınmıştır.

Nüfus Politikaları

Nüfus, genel anlamda herhangi bir bölge veya ülkede yaşayan insanların niceliksel ve niteliksel karşılığı olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla nüfus politikaları da bölge veya ülke içerisinde yaşayan insanların nitelik ve niceliksel olarak değerlendirilmeleri ve bunun sonucu olarak siyasi karar alıcılar tarafından

belirlenen ve uygulanan politikalara karşılık gelmektedir. Nüfus politikasının ne olduğu ile ilgili çeşitli tanımlar bulunmakla birlikte, Birleşmiş Milletlerin (BM) tanımına göre, “*nüfus politikası nüfusun büyüklüğü ve artış hızı, yersel dağılımı (ulusal ve uluslararası) ve demografik nitelikleri gibi önemli demografik değişkenleri etkilemek suretiyle, ekonomik, sosyal, demografik, siyasal ve diğer ortak toplumsal hedeflere ulaşılmasına yardımcı olmak amacı ile hazırlanan tedbir ve programlardır.*” (Oktay, 2014). Bir başka kaynağa göre de bir ülkenin yönetiminde yer alan politika yapıcılar ile siyasal iktidarın, ülkenin nüfus yapısını ve nüfus artışını şekillendirmeye yönelik olarak uygulamaya koyduğu her türlü strateji ve program, nüfus politikası olarak tanımlanmaktadır (Taşkan, 2018).

Nüfus politikaları, vatandaşlarının yaşam kalitesini ve refah seviyesini artırmayı amaçlayarak, nüfusun artışını, azalmasını veya niteliğini düzenlemeye yönelik olarak devletler tarafından uygulanan çeşitli strateji ve programlardır (Atalay Şimşek, Atalay, 2020). Devletler, ülkedeki doğurganlık oranı ve nüfus artış hızının ülkenin menfaatları çerçevesinde yükseltilmesi veya düşürülmesi gerekliliğine karar verebilmektedir. Öte yandan, nüfusun kendini yenileme sınırı olan %2,1 oranı nüfus politikalarının belirlenmesi noktasında son derece önemlidir. Doğurganlık oranının bu sınırın altında kalması devletlerin nüfusu güvenle ilişkilendirmesine de neden olmaktadır.

Kavramsal Açıdan Güvenlik

Güvenlik, farklı yaklaşımlar ve bakış açılarına göre farklı farklı tanımlanan ve üzerinde fikir birliği bulunmayan bir kavram ya da olgu olarak değerlendirilmektedir. İnsanın varoluşundan itibaren insanoğlunun gündeminde önemli bir yer tutan; ancak tanımlanması hususunda üzerinde tartışmaların devam ettiği bir olgu olarak güvenlik, Arnold Wolfers’a göre, “*muğlak bir sembol*”dür (Wolfers, 1952). Bununla birlikte, Wolfers’ın güvenlik konusunda yaptığı, en yaygın kabul gören tanım, nesnel anlamda edinilmiş değerlere yönelik tehditlerin yokluğunun, öznel anlamda ise bu değerlere saldırılacağı korkusunun yokluğunun ölçülmesi şeklindedir (Wolfers, 1952). En temel anlamda, tehditlerden emin olma durumu olarak tanımlanan güvenliğin tek bir tanımının olmaması konusunda Ole Wæver, her ulusun korkularının temelini benzersiz olduğu ve korkuların kendi tarihsel deneyimine dayandığını ifade etmektedir (Wæver, 1989). Bu nedenle, güvenlik farklı toplumlar için farklı anlamlara sahip olmuştur. Sonuç olarak, güvenlik olgusu uluslara göre değişse de güvenle ilgili korku, tehlike, tehdit, çıkar gibi temel kavramların ortak olduğu bilinmektedir.

Kuramsal Açıdan Güvenlik

Güvenlik, Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yaşam için hayati ve yaşamın devam ettirilebilmesine olanak tanıyan karşılanması zorunlu olan ihtiyaçlar arasında yer almaktadır (Şengöz, 2022). Buna göre, “*güvenlik günlük hayatta temel bir ihtiyaçken, güvenle ilgili yaklaşımların literatüre girmesi, uluslararası ilişkilerin Birinci Dünya Savaşından sonra bir disiplin olarak ortaya çıkması ile gerçekleşmiştir*” (Yüksel Çendek, 2017). Uluslararası konjunktüre göre, güvenlik geleneksel anlamda, devleti ve devlete yönelen askeri tehditleri merkeze alan bir anlayış olarak gelişmiştir ki Vladimir Sulovic (2010) de güvenliği devletin hayatta kalmasına karşı herhangi bir askeri tehdidin olmayışı şeklinde tanımlamıştır. Ortaya çıkışından 1980’li yıllara kadar askeri güvenliğin hakimiyeti altında devam eden geleneksel güvenlik tartışmaları özellikle Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle farklı alanlara sirayet etmiş ve farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Özellikle Soğuk Savaş’ın görece barışçıl bir şekilde sona ermesi ve realizmin Soğuk Savaş’ın sonunu öngörememesi eleştirilerin merkezinde yer almasına neden olmuştur. Bu bağlamda, realizmin askeri güvenliğe öncelik veren yaklaşımı da güvenliğin derinleşmesi ve genişlemesi çerçevesinde değerlendirilmiş, güvenlik hem yeni alanlar hem de farklı düzeylerde ele alınmaya başlanmıştır.

1980'lerde, güvenliğin geleneksel güvenlik yaklaşımının dışında, askeri olmayan yollarla sağlanabileceği ve güvenliğin yalnızca askeri alanın konusu olmadığı, aynı zamanda diğer alanlarda da gerekli ve geçerli olduğu görüşleri Kopenhag Okulu'nun yaklaşımını da etkilemiştir. Kopenhag Okulu, devlet ve güvenlik arasındaki güçlü bağı reddetmemekte; ancak gelenekselcilerin tanımının darlığını reddetmektedir. Kopenhag Okulu, güvenlik çalışmalarının özünün savaş ve güç olduğu ve diğer konuların yalnızca savaş ve güçle ilişkili olduklarında önemli oldukları görüşüne karşı çıkmaktadır (Buzan, Wæver and Wilde, 1998). Bununla birlikte, Kopenhag Okulu'na göre, güvenliğin alanı derinleştirilmeli, güvenlik sadece devletler temelinde değil, bireylerden devlet-dışı oluşumlara kadar geniş bir yelpazedeki düzeylerde ele alınmalı, ayrıca güvenlik yine, sadece geleneksel yaklaşımların merkeze koyduğu askeri açıdan değil, çevre, ekonomi, toplum ve politika açılarından değerlendirilmelidir (Buzan, 2007), yani güvenliğin alanı da genişletilmelidir. Güvenliğin derinleştirilmesi ve genişletilmesi, Kopenhag Okulu'nun güvenlik anlayışının temelini şekillendirmiş ve Okul, Uluslararası İlişkiler literatürüne üç yaklaşımla katkıda bulunmuştur: Sektörel güvenlik analizi, bölgesel güvenlik kompleksleri ve güvenikleştirme.

Sektörel güvenlik analizi, güvenliğin alanının genişletilmesiyle ilişkili olarak güvenliğin sadece askeri alanda değil, çevresel, ekonomik, toplumsal ve politik alanlarda da aranması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşıma göre, çevresel felaketler, ekonomik krizler, göç, insan kaçakçılığı, kimlik, seçimler vb. konular da güvenliğe konu edilebilmektedir (Buzan, Wæver and Wilde, 1998). Toplumsal güvenlik sektörü, özellikle kimlik ve nüfus politikaları bağlamında da ön plana çıkmaktadır ki toplumsal güvenliğe yönelik tehditler arasında yer alan göç, nüfusun yapısı üzerinde belirleyici bir faktör olarak belirmektedir. Bununla birlikte, toplumsal varoluş ve ulus kimliğinin türdeş bir yapıya ulaşması doğrultusunda Cumhuriyetin kuruluş yılları itibariyle uygulanan nüfus politikalarını toplumsal güvenlik sektörüyle ilişkilendirmek de mümkündür.

Kopenhag Okulu'nun güvenlik literatürüne kazandırdığı bir başka yaklaşım bölgesel güvenlik kompleksleridir. Buna göre, güvenlik analizi için bölgesel düzeyi merkeze alan ve bölgede yer alan devletler arasında uzun dönemli dostluk-düşmanlık ilişkileri, ortak çıkar ve tehdit algılamaları çerçevesinde bir analizi öngören bölgesel güvenlik komplekslerinde yine bölgede yer alan devletlerin güvenlik ihtiyaçlarının da birbiriyle örtüşüyor olması gerekmektedir (Wæver, 1995).

Güvenikleştirme Yaklaşımı

Kopenhag Okulunun uluslararası güvenlik konusunda üzerinde en çok tartışılan yaklaşımı güvenikleştirmedir. Kopenhag Okulu, güvenlik kavramının temel taşı olan varoluşsal tehditler ve hayatta kalma gibi geleneksel yapı taşlarını koruyarak geleneksel olmayan bir güvenlik analizi yapmayı amaçlamıştır. Herhangi bir şeyin tehdit olarak tanımlanması veya güvenlikle ilgili konuşulması söz konusu şeyin doğasını değiştirmekte ve onu normal politika alanının dışına çıkararak güvenlik kaygısı haline getirmektedir (Buzan, Wæver and Wilde, 1998).

Güvenikleştirmenin tanımlanması için Kopenhag Okulu dört bileşenden bahsetmektedir: Varoluşsal tehditler, belirlenmiş bir referans nesnesi, olağanüstü önlemler, devlet temsilci veya elitleri (güvenikleştirici aktörler). Bu dört bileşeni bir araya getiren husus da "söz eylem"ler yani söylemlerdir. Dolayısıyla, "söz eylem" güvenikleştirmenin temelinde yer almaktadır; çünkü güvenikleştirme süreci bir şeylerin güvenlik konusu olduğunu söylemekle ve bir şeyleri güvenlik sorununa çevirmekle başlamaktadır (Wæver, 1995; Buzan, Wæver and Wilde, 1998).

Kopenhag Okulu, uluslararası ilişkilerde hangi niteliklerin bir şeyleri güvenlik konusu haline getirdiği sorusuna cevap aramaya çalışır. Güvenlik hayatta kalma ile ilgilidir ve referans nesnesine (toprak, ulus,

devlet, çevre vs.) karşı varoluşsal bir tehdidin varlığı durumu güvenlik sorununu ortaya çıkarır. Bu güvenlik sorununun üstesinden gelebilmek için olağanüstü önlemlerin alınması gerekir ki olağanüstü önlemler de normal politik kuralların ortadan kaldırılmasından temel hakların sınırlandırılmasına kadar uzanan geniş bir yelpazede sunulmaktadır (Wæver, 1996). Bu noktada, varoluşsal tehditlere ve olağanüstü önlemlere kimin karar verdiği ön plana çıkmaktadır. Çünkü herkes kamuoyunda aynı etkililiğe sahip değildir, kimin bunları ifade ettiği önemlidir (Williams, 2003). Burada dikkat edilmesi gereken husus, başarılı bir güvenlikleştirmenin, güvenlikleştirci aktörün hitap ettiği kişilerce (audience) kabul görmesini gerektirdiğidir (Buzan, Wæver and Wilde, 1998). Aksi bir durum sadece güvenlikleştirci hamle olarak değerlendirilmekte ve siyasallaşmanın aşırı bir versiyonu olarak görülmektedir.

TÜRKİYE VE GÜNEY KORE’NİN NÜFUS YAPISI VE POLİTİKALARI

Güney Kore

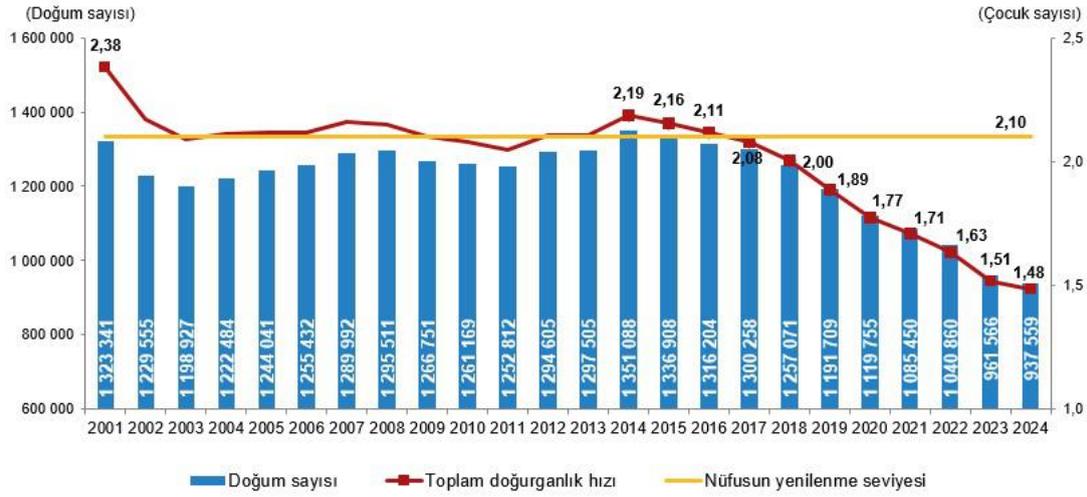
Güney Kore, etnik yapının türdeş olduğu yaklaşık 52 milyon kişiden oluşan bir nüfusa sahiptir ve nüfusun %69,4’ü 15-64 yaş aralığında yer almakta ve yaş ortalamasının da 45,5 olduğu bilinmektedir (CIA.gov, 2025a). Dolayısıyla ülkenin nüfus yapısı, nüfusun giderek yaşlandığını göstermektedir. Düşük doğum oranları nedeniyle nüfus artış hızının düştüğü bunun da genel olarak işgücü piyasasındaki büyük boşluklar ve cinsiyet ayrımcılığı, eğitimde artan rekabet, pahalı konut fiyatları ve çocuk bakımı desteğinin olmaması gibi sosyoekonomik faktörlerden kaynaklandığı ifade edilmektedir (Ahn, 2022). Bu bağlamda, ülkede nüfus politikaları nüfus artış hızını arttırmaya yönelik olarak planlanmıştır.

Dünyadaki en düşük doğum oranına ve dolayısıyla da en düşük nüfus artış oranına sahip ülke olarak Güney Kore’de, 2020 yılında nüfusun ilk kez ölüm oranının doğum oranını aştığı, ölüm sınırına ulaştığı bilinmektedir (Haber7, 2025). Nüfus artış hızının seyrine göre, 2072 yılında Güney Kore’de nüfusun yaklaşık olarak 36 milyona düşeceği tahmin edilmektedir (The Guardian, 2025). Ülke tarafından geliştirilen politikalara rağmen doğurganlık oranının düşmeye devam etmesi, Güney Kore Devlet Başkanı Yoon Suk Yeol’un doğurganlık oranlarındaki düşüşü, *ulusal bir acil durum* olarak ilan etmesine neden olmuştur (Haber7, 2025; The Korea Herald, 2024).

Güney Kore’nin 2026 yılında nüfusunun %20’sinden fazlasının 65 yaş ve üzeri olmasıyla *süper yaşlı bir toplum* haline gelmesi beklenmektedir (Chiang, 2017). Bu da sosyal güvenlikle ekonomiye, eğitimden savunmaya kadar pek çok alanda ülkenin güvenlik sorunlarıyla mücadele etmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye

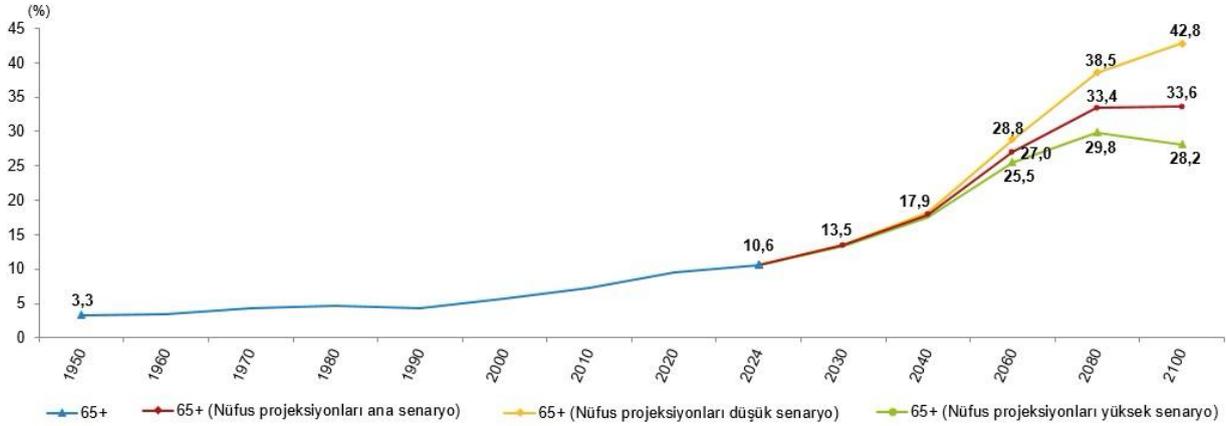
Türkiye, yaklaşık 81 milyon kişiden oluşan bir nüfusa sahiptir ve bunun %68,9’u 15-64 yaş aralığındaki kişilerden olup ortalama yaş 34’tür (CIA.gov, 2025b). Bu da Güney Kore’de olduğu gibi Türkiye’de de nüfusun gittikçe yaşlandığını göstermektedir. Zira Türkiye’de de tüm dünyada olduğu gibi doğurganlık ve buna bağlı olarak da nüfus artış hızı düşmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2001 yılında 2,38 olan doğurganlık oranı, 2024 yılı itibarıyla 1,48’e düşmüştür (TÜİK, 2025a). Aşağıda yer alan grafik incelendiğinde Türkiye’de doğurganlık oranının 2001’den 2015’e kadar inişli çıkışlı olduğu; ancak 2015 yılından itibaren sürekli düşüşe geçtiği görülmektedir. Bununla birlikte, doğurganlık oranının 2017 yılından itibaren de doğurganlığın nüfusun yenilenme düzeyi olan 2,1’in altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Grafik: Doğum sayısı ve toplam doğurganlık hızı, 2001-2024

Kaynak: TÜİK, Doğum İstatistikleri, 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2024-54196>, (13.05.2025).

Doğurganlık hızının düşmesi, dünyada birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de öncelikli politika alanlarından biri hali gelmiştir. Devleti oluşturan üç sac ayağından biri olan halk, ülkenin geleceği açısından önemli bir sorunsal haline gelmeye başlamıştır. Yine, TÜİK verilerine göre düşük doğurganlık hızı nedeniyle Türkiye’de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı gün geçtikçe artmaktadır.

Grafik: Yaşlı nüfus oranı, 1950-2100.

Kaynak: TÜİK, İstatistiklerle Yaşlılar, 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-2024-54079>, (13.03.2025).

Yukarıda yer alan grafiğe göre, Türkiye’de yaşlı nüfus oranı 1990’lı yıllardan itibaren artış göstermiş, 2024 yılına gelindiğinde %10,6’lık oranla en yüksek seviyeye çıkmıştır. TÜİK tarafından ortaya konulan nüfus projeksiyonları kapsamında yaşlı nüfus oranının 2080 yılına kadar artması ve farklı projeksiyonlara göre de bu yıldan itibaren artış veya azalış göstermesi beklenmektedir. Toplam nüfus içerisinde yaşlı nüfusun oranının %10’u geçmesinin nüfusun yaşlandığının bir göstergesi olduğunu ifade eden TÜİK’e göre, Türkiye’de yaşlı nüfus diğer nüfus gruplarına göre daha hızlı artmaktadır (TÜİK, 2025b). Bununla birlikte, dönemin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Gazi Alataş, yaşlı nüfusun %12’ye ulaşması halinde Türkiye’nin *yaşlı ülke* kategorisine gireceğini ifade etmiştir (Vatan, 2014).

SONUÇ: NÜFUS POLİTİKALARININ GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ

Türkiye ile Güney Kore'nin nüfus yapıları incelendiğinde her iki ülkenin de doğurganlık oranlarında düşüş ve yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranlarında artış olduğu görülmektedir. Nüfusun güvenlik kapsamında ele alınması konusunda belirleyici olan bu artış ve düşüşlerin, iki devletin devlet başkanları tarafından dile getiriliyor olması, konun güvenlikleştirilip güvenlikleştirilmediğini analiz etmek açısından son derece önemlidir. Zira güvenlikleştirme, yönetici elitin söylemleriyle bir konunun tehdit oluşturduğunu ifade etmesi, halkın buna ikna olması ve nihayetinde de olağanüstü önlemlerin alınmasının sağlanması süreci olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, güvenlikleştirme yaklaşımı ışığında iki devletin devlet başkanlarının açıklamalarının ele alınması dikkate değer bir analiz alanı sunmaktadır.

Nüfus artış hızını doğrudan etkileyen doğurganlık oranlarındaki düşüş karşısında, Güney Kore Cumhurbaşkanı Yoon Suk Yeol'un durumu *ulusal bir acil durum* olarak ilan etmesi ve hatta *ulusal yok olma endişesini* paylaşması; hızlı nüfus düşüşünün artık Güney Kore'nin *hayatta kalması* konusunda endişelere yol açan bir konu haline geldiğini ifade etmesi; konunun aciliyetinin farkında olduğunu belirterek, hükümetin kapsamlı bir *acil müdahale sistemi* başlattığını söylemesi (The Korean Herald, 2024) güvenlikleştirme yaklaşımı çerçevesinde ele alındığında, bunların birer güvenlikleştirici hamle olduğu açıkça anlaşılmaktadır. İlgili söylemlerin yer aldığı haberin "Kore düşük doğum oranıyla mücadele için tam teşekküllü savaş ilan etti" (The Korean Herald, 2024) başlığını taşıyor olması da konunun güvenlik alanına taşındığını göstermesi açısından son derece anlamlıdır.

Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın benzer şekilde nüfus artış hızının düşmesi üzerine verdiği demeçlerde konuyu *varoluşsal bir tehdit, bir felaket* olarak nitelmesini (Bianet, 2024a); ilk kez 2008 yılında dile getirilen en az üç çocuk söyleminin bugün daha iyi anlaşıldığını ifade etmesini; bunların da ötesinde doğurganlık oranlarındaki düşüşün %1,51'e (2024 itibarıyla %1,48) gerilemesinin *çok yakın bir tehdit ve tehlike* içerdiğini söylemesini ve bunun da devlet açısından bir *beka sorunu* oluşturduğunu vurgulamasını (Bianet, 2024b) güvenlikleştirme yaklaşımına göre birer güvenlikleştirici hamle olarak değerlendirmek mümkündür.

Güvenlikleştirme yaklaşımına göre başarılı bir güvenlikleştirme, daha önce de bahsedildiği gibi, yönetici elitlerin söylemleriyle belirli bir konu üzerinde kontrol elde etmek amacıyla o konuya yönelik tehditlerin varlığına işaret etmeleri, bunun hitap edilen kitle tarafından kabul görmesi ve nihayetinde de konuyla ilgili olağanüstü önlemlerin alınmasının sağlanmasıyla gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, Türkiye ve Güney Kore liderlerinin doğurganlık oranları ve nüfus artış hızının düşmesi üzerine vermiş oldukları demeçlerde konuyu ifade ederken tehdit, tehlike, endişe, acil durum, hayatta kalma, beka sorunu gibi sözcükleri kullanmaları güvenlikleştirme yaklaşımı çerçevesinde güvenlikleştirmeyi başlatan birer hamle olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, söz konusu güvenlikleştirici hamlenin başarılı bir güvenlikleştirmeye dönüşüp dönüşmediği hususunda ise hitap edilen kitlenin konunun gerçekten tehdit oluşturup oluşturmadığı noktasında ikna olup olmadığına ilişkin yeterli veri bulunmamaktadır. Öte yandan, her iki devlet de doğurganlık oranlarının artması için birtakım politikalar uygulamaya başlamışlardır; ancak bu politikalar olağanüstü önlem sınıflandırması içerisinde yer alamayacak politikalardır. Dolayısıyla Türkiye ve Güney Kore'de nüfus artış hızının, nüfusun kendini yenileme oranı olan %2,1'in altında kalması, devleti oluşturan egemenlik, halk/ulus ve toprak unsurlarından halk/ulus unsurunun nüfus projeksiyonları bağlamında tehdit altında olma ihtimalini göstermekte; ancak henüz güvenlikleştirme çerçevesinde değerlendirilemeyeceği de anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, nüfus ile ilgili iki ülke liderinin söylemleri güvenlik kaygılarını ortaya koymuş ve birer güvenlikleştirici hamle düzeyinde kalmış, başarılı bir güvenlikleştirme gerçekleşmemiştir.

KAYNAKLAR

Ahn, Sukhee. (2022). Toward new health and welfare policies to overcome low birth in Korea. *Korean J Women Health Nurs*, 28(1): 4-7.

Atalay Şimşek, S. ve Atalay, E. (2020). Türkiye Nüfus Politikalarına Genel Bakış. *Turkish Studies - Social*, 15(7): 41-51. <https://dx.doi.org/10.47356/TurkishStudies.47227>.

Buzan, Barry, Ole Wæver ve Jaap de Wilde. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder and London.

Buzan, Barry. (2007). *People, States & Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. 2nd ed., Colchester, ECPR.

Chiang, Min-Hua. (2017). *Contemporary South Korean Economy: Challenges and Prospects*. East Asian Institute, NUS, Singapore.

CIA.gov. (2025a). The World Factbook. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/korea-south/#people-and-society>. (30.05.2025).

CIA.gov. (2025b). The World Factbook. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/turkey-turkiye/#people-and-society>. (30.05.2025).

Haber7. (2025). Güney Kore’de Nüfusun Azalmasıyla Yeni Adımlar Atılıyor!. <https://www.haber7.com/dunya/haber/3507882-guney-korede-nufusun-azalmasiyla-yeni-adimlar-atiliyor>. (24.02.2025).

Oktay, Elif Yüksel. (2014). Türkiye’de Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:7, 31-53.

Sulovic, Vladimir. (2010). “Meaning of Security and Theory of Securitization”, Belgrade Centre for Security Policy. 5 October 2010, s.2, [http://www.bezbednost.org/upload/document/sulovic_\(2010\)_meaning_of_secu.pdf](http://www.bezbednost.org/upload/document/sulovic_(2010)_meaning_of_secu.pdf), (21.11.2011).

Şengöz, Murat. (2022). Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Modeli’nin Bütünleşik Bir Süreç Olarak Yeniden Yorumlanması. *JRES*, 9(1): 164-173. <https://doi.org/10.51725/etad.977931>.

Taşkan, Abdurrahman. (2018). Türkiye’de Nüfus Politikası ve Sosyo-Ekonomik Gerekçesi. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, yayınlanmamış uzmanlık tezi.

The Guardian. (2025). South Korea Birthrate Rises For First Time in Nine Years Amid Surge in Marriages. <https://www.theguardian.com/world/2025/feb/26/south-korea-birthrate-rises-marriages-surge>. (26.02.2025).

The Korea Herald. (2024). Korea Declares Full-Fledged War To Combat Low Birth Rate. <https://www.koreaherald.com/article/3418876>. (19.06.2024).

TÜİK. (2025a). Doğum İstatistikleri, 2024. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2024-54196>. (13.05.2025).

TÜİK. (2025b). İstatistiklerle Yaşlılar, 2024. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-lar-2024-54079>. (13.03.2025).

Wolfers, Arnold. (1952). “National Security” as an Ambiguous Symbol’. *Political Science Quarterly*, 67(4): 481-502.

Wæver, Ole. (1989). “Conflicts of Vision: Visions of Conflicts”. Ole Wæver, Pierre Lamaitre, and Elzbieta Tromer (eds.), *European Polyphony: Perspectives Beyond East-West Confrontation*. New York: St. Martin’s Press.

Wæver, Ole (1995). “Securitization and Desecuritization”. Ronnie D. Lipschutz (ed.), *On Security*. Columbia University Press, New York. 46-87.

Wæver, Ole. (1996). “European Security Identities”. *Journal of Common Market Studies*, 34(1): 103-132.

Williams, Michael C. (2023). “Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics”. *International Studies Quarterly*, 47(4): 511-531.

Yüksel Çendek, Sinem. (2017). “Avrupa’da İslam’ın Güvenlikleştirilmesi”. Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu (eds.), *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına Temel Yaklaşımlar*. Transnational Press London, Londra, 2017: 254-269.

TÜRKİYE'NİN KUZEY MAKEDONYA POLİTİKASININ AKILLI GÜÇ YAKLAŞIMI TEMELİNDE ANALİZİ

ANALYSIS OF TURKEY'S NORTH MACEDONIA POLICY BASED ON SMART POWER APPROACH

Assist. Prof. Dr. Erdem EREN

Istanbul Rumeli University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of
Political Science and Public Administration, Silivri, Istanbul.

ORCID NO: 0000-0002-9891-1763

ÖZET

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nden bağımsızlığını 8 Eylül 1991 tarihinde elde eden Kuzey Makedonya'yı ilk tanıyan devletlerden biri Türkiye olmuş ve diplomatik ilişkiler inşa edilmeye başlanmıştır. Ülkedeki Türk nüfusunun varlığı iki ülke arasındaki ilişkilere süreklilik kazandırmıştır. Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikası salt bir diaspora diplomasisine dayanmamakta olup, Türkiye'nin akıllı güç gibi farklı güç formlarını politika ve uygulamalarında tercih ettiği görülmektedir. Araştırma da Türkiye'nin Balkanlar politikası özelinde Kuzey Makedonya ile ilişkilerinde uyguladığı akıllı güç yaklaşımının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada; Akıllı güç yaklaşımı perspektifinde Türkiye ile Kuzey Makedonya ile ilişkilerinde belirleyici olan etkenler ve öne çıkan ilişki bağları nelerdir? İki ülke arasındaki ilişkilerin sınama ve risk noktaları nelerdir? gibi sorulara cevap aranmıştır. Araştırmanın neticesinde Türkiye'nin Kuzey Makedonya'ya yönelik akıllı güç yaklaşımının siyasi ve diplomatik ilişkiler, diaspora politikaları, tarihi ve kültürel bağlar, ticari ve ekonomik ilişkiler, askeri ve savunma iş birliği, eğitim politikaları gibi zeminler üzerine inşa edildiği tespit edilmiştir. Yaklaşımın sahada TİKA, YTB ve YEE gibi Türkiye'nin kamu diplomasisi kuruluşları ile özel sektör tarafından icra edildiği analiz edilmiştir. Ek olarak iki ülke arasındaki ilişkilerin sınama ve risk noktalarının ise bölge dışı aktörlerin Kuzey Makedonya politikası ve bunun iki ülke ilişkilerine etkisi, Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasındaki istikrarsızlıklar ve FETÖ ile mücadele süreci olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Akıllı Güç, Balkanlar, Kamu Diplomasisi, Kuzey Makedonya, Türkiye

ABSTRACT

Türkiye was one of the first countries to recognize North Macedonia, which gained its independence from the Socialist Federal Republic of Yugoslavia on September 8, 1991, and diplomatic relations began to be established. The presence of the Turkish population in the country provided continuity to the relations between the two countries. Türkiye's policy towards North Macedonia is not based solely on diaspora diplomacy, and it is seen that Türkiye prefers different forms of power such as smart power in its policies and practices. The object of the research is to analyze the smart power approach applied by Türkiye in its relations with North Macedonia, specifically in its Balkans policy. The research sought answers to questions; What are the determining factors and prominent relationship ties in Türkiye's relations with North Macedonia from the perspective of the smart power approach? What are the testing and risk points of the relations between the two countries? As a result of the research, it was determined that Türkiye's smart power approach towards North Macedonia is built on grounds such as political and diplomatic relations, diaspora policies, historical and cultural ties, commercial and economic relations, military and defense cooperation, and education policies. It has been analyzed that the approach is

implemented in the field by Türkiye's public diplomacy institutions such as TİKA, YTB and YEE and the private sector. Additionally, it has been determined that the testing and risk points of the relations between the two countries are the North Macedonia policy of the non-regional actors and its force on the relations between the two countries, the instabilities in Türkiye's North Macedonia policy and the process of fighting against FETO.

Keywords: North Macedonia, Public Diplomacy, Smart Power, The Balkans, Türkiye

GİRİŞ

Balkanlar tarih boyunca Türk dış politikasında ilgi celb eden bölgelerden biri olmuş, Selçuklu Devleti döneminde bölgeye yönelik erenler, babalar, dervişler eliyle gerçekleştirilen gönül fetihlerini, Osmanlı Devleti döneminde gerçekleştirilen gönül ve toprak fetihleri izlemiştir. 1350'li yıllarda başlayan Türklerin Balkanlar ve Rumeli'deki idare hikayesi Birinci ve İkinci Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile büyük oranda bitmiş, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasıyla Balkanlarla olan coğrafi ve hukuki sınırdaki netleşmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi Balkanlar politikası takip edilmiş, özellikle Yugoslavya Federasyonu'nun 1990'lı yılların başında dağılmasıyla Türkiye'nin Balkan ülkeleri olan ilişkilerinde yeni bir defter açılmıştır.

Bu araştırmada Türkiye'nin özellikle bağımsızlığı sonrası Kuzey Makedonya politikası ele alınacak olup, temel analiz noktası ise akıllı güç yaklaşımı üzerine gerçekleştirilecektir. Araştırmanın en temel amacı Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasının akıllı güç yaklaşımına ne derece uyup uymadığını ve de dolayısıyla Türkiye'nin sahadaki politika ve uygulamalarında akıllı güç metotlarına, strateji ve uygulamalarına ne derece başvurduğunu tahlil etmektir. Araştırmanın ilk bölümünde uluslararası ilişkilerin başat tartışmalarından biri olan güç formunun dönüşümü anlatıldıktan sonra akıllı güç yaklaşımı, ortaya çıkış hikayesi ve en temel metotları, stratejileri ve uygulamaları ile birlikte tarif edilecektir.

Araştırmanın ikinci bölümünde ise Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasının genel hatları Türkiye'nin geleneksel Balkanlar politikası çerçevesinde özetlenmeye çalışılacak ve Kuzey Makedonya politikasının esasen Balkanlar politikasının bir parçası da olduğu anlatılacaktır. Araştırmanın üçüncü ve son bölümünde ise akıllı güç yaklaşımı temelinde Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasının tahlili gerçekleştirilecektir. Bu noktada ilk olarak Türkiye'nin ülke politikasının inşa edildiği zemin resmedilecek, bu politikanın uygulama alanları ve uygulayıcı aktörleri gerçekleştirilen uygulamalarla birlikte anlatılacak ve bu politikanın sınıma ve risk noktalarına vurgular yapılacaktır. İkinci olarak ise akıllı güç yaklaşımının en temel on metot, strateji ve uygulaması merkeze alınarak Türkiye'nin Kuzey Makedonya'ya yönelik akıllı güç yaklaşımında bunlardan hangilerine başvurduğu ve ne kadar başarılı olduğu tahlil edilecektir.

AKILLI GÜÇ YAKLAŞIMININ TARİFİ

Uluslararası ilişkiler disiplini ve düzeni söz konusu olduğunda devletler ve toplumlar arasındaki ilişkiler tahlil edilirken en temel tartışmalardan biri şüphesiz ki güç formu ve gücün dengesinin kimin lehine olduğu üzerine yaşanmaktadır. Nitekim bu tartışmalar ekseninde iki taraf ya da iki bloğun üyeleri arasında güç karşılaştırmaları yapılır ki burada nüfus, ekonomik güç, askeri güç gibi farklı güç türleri ve kaynakları daha çok hesaba katılmaktadır. Literatürde sıkça karşılaşılan bu güç tartışmaları gücün hem bir türü olduğunu hem de devletler, toplumlar hatta kişilerce sahip olunan bir şey olduğunu

göstermektedir.

Uluslararası ilişkiler araştırmaları içerisinde güç ile ilgili birçok farklı tanım ve güç türü konu edilmiş, bunların neticesinde “güç, ekonomik güç, askeri güç, teknolojik güç, yumuşak (ince) güç, sert güç, akıllı güç, keskin güç” gibi kavramlar en çok ele alınan güç türleri olarak ününü arttırmıştır. Güç kavramı ile ilgili disiplin içerisinde en başat araştırmalardan biri Robert A. Dahl’ın 1957 yılında kaleme almış olduğu “The Concept of Power (Güç Kavramı)” başlıklı makalesidir. Makalede güç basitçe “A aktörünün B aktörü üzerinde güç sahibi olması ve bu şekilde A aktörünün, yapamayacağını B aktörüne yaptırabilme kapasitesi ve yeteneği” olarak ifade edilmiştir (Dahl, 1957, ss. 202-203). Bu tanım gücün hem sahip olunan bir şey olduğunu ispat etmekte hem de gücün bir kapasite ile yetenek işi olduğunu ve iki ya da çok taraflı aktörler arasındaki ilişkiler üzerinde belirleyici olduğunu da göstermektedir.

Gücün tanımından sonra açıklığa kavuşturulması gereken en temel tartışma ise özellikle bir devlet için gücün kapasitesini oluşturan kaynakların ne olduğuna yöneliktir. Bu tartışma içerisinde gücün kapasitesini oluşturan kaynaklar neler olabilir sorusuna cevap vermek gerekir. Hans Morgenthau bu hususta bir yaklaşım geliştirmiş ve bir devlet için gücün unsurlarının coğrafya, askeri hazırlık, nüfus, endüstri kapasitesi, doğal kaynaklar, ulusal karakter, ulusal ahlak, diplomasi ve yönetim kalitesi olabileceğini dile getirmiştir (Yatağan, 2018, s. 71). Gücün kaynağının ne olduğuna ve gücün türlerinin ne olabileceği farklı düşünsel akımlar ve araştırmacılar tarafından farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Örneğin Realistler gücü askerî açıdan benimsemiş, liberalistler ise ekonomiyi en temel güç kaynağı olarak kabullenmiştir (Bozdağlıoğlu & Özen, 2004, ss. 60-70). Daha sonra ortaya bu iki güç formunun birleşimini büyük oranda ifade eden sert güç kavramı çıkmıştır.

Sert güç esasen askeri müdahale, baskıcı diplomasi ve ekonomik yaptırım gibi metotları içinde barındıran bir devlet için yüksek güç kapasitesi mevcudiyetini de ifade eden bir güç formudur (Yatağan, 2018, s. 71). Bu gücün maliyetinin uygulayıcı devlet için yüksek olması, uygulanan devlet(ler) üzerinde yıkıcı etki yaratıp uygulayıcı devletin imajına uluslararası kamuoyunda kötü etki inşa edecek olabilmesi gibi ihtimaller neticesinde yumuşak (ince) güç formunun ortaya çıktığına tanıklık edilmiştir. Soğuk Savaş’ın bitişi ile birlikte hem bir yandan devletler ile toplumlar arasındaki güvenlik sınırları kalkmaya başlamış, küreselleşme, iletişim ve ekonomik araçların özgürleşip çeşitlenmesiyle birlikte etkileşim hız kesmeden artmıştır. 1990’lı yılların başına kadar gelinen süreçte yaşanan dünya savaşları ve beraberindeki Soğuk Savaş bunalımı sert güç araçlarının uluslararası ilişkilerdeki rolü ve yıkıcı etkisinde tartışılmasına sebep olmuştur. Bu süreçte ABD Eski Savunma Bakan Yardımcısı Joseph S. Nye 1990 yılında yayınlamış olduğu “Bound To Lead: The Changing Nature Of American Power (Liderliğe Mecbur: Amerikan Gücünün Değişen Doğası)” ve “Soft Power (Yumuşak Güç)” başlıklı eserlerinde sert güce bir alternatif olarak ilk defa yumuşak güç kavramını tartışmaya açmıştır (Ekşi, 2014, s. 34). Nye esasen ABD’nin küresel sistemdeki hâkim gücünü sadece sert güç araçlarını uygulayarak koruyamayacağını ve bunun maliyetli olacağını iddia etmiştir.

Nye yumuşak güç kavramını basitçe “kültür, siyasi değerler ve dış politika olmak üzere üç kaynağa dayanan, başkalarının tercihlerini kaba güç ve zorlama dışında şekillendirme ve böylece diğerlerinin sizin istediğinizi istemelerini sağlamak” şeklinde tanımlamıştır (Nye, 2004, ss. 11-14). Nye’ın tanımladığı yumuşak güç formülü aslında dünyayı “Amerikan Rüyasına” daldırarak toplumları ABD’nin sert ve yumuşak gücünün hayranlığı içerisinde yönetmekten başka bir şey değildir. Uluslararası ilişkilerde hem askeri ve ekonomik olarak hem de kültürel ve politik açıdan güçlü bir ABD imajı inşa edilerek ABD’ni küresel hakimiyet projesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu süreçte ABD’nin gerçekleştirdiği 2001 Afganistan ve 2003 Irak işgalleri ve bu işgaller sırasında bütün dünyanın canlı izlediği bombardıman görüntüleri ve sonrasında yaşanan katliamlar ve yağmalamalar Soğuk Savaş

öncesi ve sonrasında inşa edilen ABD imajını olumsuz yönde etkilemiş ve dünyada Amerikan karşıtlığının zirveye tırmanmasına neden olmuştur.

Dünyada Amerikan karşıtlığının artmaya devam ettiği ve bununla birlikte ABD'nin küresel hakimiyetinin sorgulanıp Çin'in özellikle ekonomik gücünün konuşulduğu bir süreçte 2006 yılında Joseph S. Nye ve Richard Armitage "Daha Akıllı, Daha Güvenli Amerika (A Smarter More Secure America)" adlı raporda ilk defa akıllı güç kavramını gündeme getirmiştir⁵⁵. İkili raporda ABD için yeni bir küresel hakimiyet formülü geliştirmiş, ABD'nin akıllı güç konsepti doğrultusunda dış politikada ittifaklar/ortaklıklar, küresel kalkınma, kamu diplomasisi, ekonomik entegrasyon ile teknoloji ve yenilik gibi beş kritik alana odaklanıp yoğunlaşması tavsiye edilmiştir (Armitage & Nye, 2007, s. 27). Aslında uzmanlar ABD'nin küresel hakimiyetini koruyacak güce ve kapasiteye sahip olduğunu bu formları yani sert ve yumuşak güç kaynaklarını daha akıllı bir form olan akıllı güç formunda uygulamaları gerektiği tespitini yapmaktadır.

Nye'a göre akıllı güç ne sert ne de yumuşak bir güçtür. Bu iki güç formundan farklı ve yeni bir güç formu olarak sert ve yumuşak güç araçlarının hünerli bir şekilde birleşimidir (Nye, 2004, s. 32). Bununla birlikte akıllı güç hem sert ve yumuşak gücü içinde barındıran bütüncül bir birleşik politikayı ifade etmekte hem de ülkelere ve toplumlara hatta toplumların alt bölge ve sınıflarına kadar özel hazırlanan spesifik bir reçeteye de karşılık gelmektedir. Literatürde Armitage ve Nye'nin geliştirdiği akıllı güç uygulamaları ile birlikte toplamda ona yakın metot, kaynak ve uygulama bütüncül ve başarılı akıllı güç yaklaşımı içerisinde değerlendirilmekte olup bunlar şu şekilde sıralanabilir;

- Uluslararası bir ittifak/ortaklık modeli geliştirmek,
- Küresel bir kalkınma stratejisi ve modeli hazırlamak,
- Kamu diplomasisi yaklaşımı benimsemek,
- Ekonomik entegrasyon sağlamak,
- Diplomaside teknoloji ve yenilikten maksimum faydalanmak,
- Faaliyetlerde coğrafi, etnik ve dini açıdan kapsayıcı olmak,
- Yetişmiş kamu diplomasisi uzmanlarından faydalanmak,
- Diplomaside etkin iletişim teknikleri geliştirmek,
- Faaliyetlerde devlet-özel sektör-sivil toplum kuruluşları iş birliğini başarmak,
- Hedef ülke ve topluma yönelik akıllı güç fizibilite raporuna (Envanter-Hedef ve Amaç Analizi-Planlama Takvimi-Projeksiyon) sahip olup bu rapora göre politika inşa edip uygulamaktır (Eren, 2024, 308-309).

Akıllı güç yaklaşımı ile özetle ifade edilen bu kaynaklara sahip uygulayıcı bir devletin hedef devlet ya da devletlere yönelik bir reçete oluşturması ve de bu reçete kapsamında o toplumun ihtiyaçlarına karşılık gelen ve uygulayıcı devletin çıkarlarını gözetken metotları ve uygulamaları gerçekleştirmesidir. Kazan kazan olarak da ifade edilebilecek bu ilişkide aslında kazanan akıllı gücün bu on metot ve uygulamasını büyük oranda başarıyla gerçekleştiren uygulayıcı devlettir.

---

⁵⁵ Rapor ABD'nin düşünce kuruluşlarından olan Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi (Center for Strategic and International Studies – CSIS) bünyesinde kurulan "Tarafsız Akıllı Güç Komisyonu (Commission on Smart Power)" bünyesinde hazırlanmıştır.

TÜRKİYE’NİN BALKANLAR POLİTİKASINDA KUZEY MAKEDONYA İLE İLİŞKİLERİN GENEL HATLARI

Avrupa kıtasının bir parçası olarak Balkanlar; kuzeyde Avusturya alt sınırından Tuna ve Sava Nehirleri, batıda Adriyatik Denizi, doğuda Karadeniz ve güneyde İyon Denizi, Akdeniz, Ege ve Marmara Denizi ile çevrili bir yarımada’yı diğer bir açıdan hem coğrafi hem de kültürel bir bölgeyi ifade etmektedir. Bölgeyi önemli kılan en temel hususların başında ise tarih boyunca bölge özelinde gerçekleşen güç mücadeleleri gelmektedir. Nitekim bölge Roma İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ve Yugoslavya Federasyonu gibi devletlere ve farklı medeniyetlere ev sahipliği yaparken, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Prensi Ferdinand’ın Saraybosna’da öldürülmesi ile başlayan Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşının da acılarına tanıklık etmiştir. Birinci Dünya Savaşı Temmuz 1914’te başlayıp Ekim 1918’de biterken, bu tarih Osmanlı Devleti’nin 1356’da Gelibolu ile birlikte Balkanlar’da başlayan hikayesinin büyük oranda bitişi anlamına da gelmiştir. 1356’dan 1918’e kadar günümüz Balkanlar coğrafyasında yer alan alfabetik olarak Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya, Macaristan, Moldova, Romanya, Slovenya, Sırbistan, Yunanistan gibi ülkeler belirli tarihler arasında Osmanlı Devleti idaresi altında yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşu ile birlikte artık hakimiyet altındaki Balkanlara değil bağımsız devletlerden oluşan bir bölgeye yönelik politikalar geliştirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’nin Balkan ülkeleri ile ilişkileri ve Balkanlara yönelik resmi politikası Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının resmi internet sayfasında özetlenmiş olup, ilk olarak Balkanların, coğrafi, siyasi ve ekonomik açıdan olduğu kadar, tarihi, kültürel ve insani bağlar bakımından da Türkiye için öncelik taşıdığı vurgulanmaktadır. “Bölgesel sahiplenme” ve “kapsayıcılık” ilkeleri gözetilerek şekillendirilen Türkiye’nin Balkan politikasının dört ana eksenini; üst düzeyli siyasi diyalog, herkes için güvenlik, azami ekonomik entegrasyon ve bölgedeki çok etnili, çok kültürlü, çok dinli toplumsal yapıların muhafazasının teşkil ettiği belirtilmektedir. Bölge ülkeleri arasında “ortak çıkar alanları” yaratılarak mevcut iş birliğinin hızlandırılması ve kapsamlı bir bölgesel entegrasyon sağlanması Türkiye’nin bölge hedeflerinin başında geldiği söylenmektedir. Yine Balkan ülkelerinin Avrupa ve Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşme perspektifinde Türkiye tarafından desteklendiği iddia edilmektedir (MFA, 2025a). Türkiye’nin genel Balkanlar politikasının Kuzey Makedonya’ya yönelikte tamamen uygulandığını ilk etapta söylemek gerekmektedir.

Günümüzdeki ismiyle Kuzey Makedonya Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nden bağımsızlığını 8 Eylül 1991 tarihinde kazanmış, Türkiye hem o tarihte ülkenin bağımsızlığını anayasal adıyla tanıyan, hem de başkent Üsküp’te büyükelçilik görevlendiren ilk devlet olmuştur. Dışişleri Bakanlığınca göre Türkiye ile Kuzey Makedonya arasında, gücünü ortak tarih ve kültürden alan yakın ilişkiler ve iş birliği mevcut olup; Türkiye, bağımsızlığını kazandığı tarihten bu yana, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nin ülke bütünlüğünü, egemenliğini ve sınırlarının değişmezliğini kararlılıkla savunmaktadır. Kuzey Makedonya’nın üniter devlet yapısının yanı sıra çok etnili ve çok kültürlü dokusunun da korunmasını desteklemektedir (MFA, 2025b). Dışişleri Bakanlığının verilerine göre ülkenin etnik yapısının dağılımı; Makedon %54,21; Arnavut %29,52; Türk %3,98; Roman (Çingene) %2,34, Sırp %1,18; Boşnak %0,87; Ulah %0,44; Diğer %1,16 şeklinde olup, ülkenin çok etnik ve kültürlü bir yapıya sahip olduğu net bir şekilde görülmektedir (MFA, 2025c).

Türkiye’nin genel Balkan politikasına paralel olarak Kuzey Makedonya’nın bu çok etnik ve kültürlü yapısının korunmasına ve böylelikle ülke güvenliği ve barışının devam etmesine öncelik verdiği söylenebilir. Öte yandan Türkiye diğer Balkan ülkelerine yönelik olduğu gibi Kuzey Makedonya’nda Avrupa Birliği (AB) ve NATO üyeliklerini desteklemiş, nitekim Türkiye’nin desteği ile birlikte Kuzey

Makedonya 27 Mart 2020 tarihinde NATO'ya üye olmuştur.

AKILLI GÜÇ YAKLAŞIMI TEMELİNDE TÜRKİYE'NİN KUZEY MAKEDONYA POLİTİKASININ TAHLİLİ

Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasının tahlilini bu politikanın inşa edildiği zemin, uygulama alanı ve uygulayıcı aktörleri yani kurumları ve de bu politikanın sınama ile risk noktaları üzerinden gerçekleştirmek, iki ülke arasındaki ilişkinin derinlik ve sınırlarını anlamak açısından elzem görülmektedir.

- Türkiye'nin Kuzey Makedonya Politikasının İnşa Edildiği Zemin

Kuzey Makedonya devleti günümüz sınırlarına 8 Eylül 1991 tarihinde elde ettiği bağımsızlığı sonrasında kavuşmuş olsa da Türklerin Kuzey Makedonya toprakları ile olan ilişkileri bu tarihten çok daha eskiye dayanmaktadır. Osmanlı Devleti döneminde II. Murad'ın liderliğinde Ekim 1448'de yapılan İkinci Kosova Savaşında, Türklerin Haçlıları yenmesiyle Makedonya topraklarının bütünüyle Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girdiği bilinmektedir. Günümüz Makedonya'sının başkenti olan Üsküp 1392, Manastır ve Pirlpepe 1382'de, Vardar ve İştıp 1380'de, Ohrid ise Fatih Sultan Mehmet tarafından kalıcı olarak 1464 yılında fethedilmiştir (Nureski, 2016, ss. 353-354). Birinci Balkan Savaşı sonrasında Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması ile Osmanlı Devleti Makedonya'yı bütünüyle kaybederken bu tarihe kadar; Makedonya'da mimarî değeri olan 1.243 eserin inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu eserlerin 818'i dinî, 151'i eğitim, 124'ü ticarî, 16'sı askerî, geriye kalan 134 tanesi ise köprü, çeşme, hamam ve imaret gibi sosyal yapılardır (Nureski, 2016, s. 356). Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti Makedonya'da gerçekleştirdiği fetihler ile salt bir tarih değil beraberinde bir medeniyet ve kültürde inşa etmiştir ki günümüz Makedonya'sındaki tarihi Taşköprü bu medeniyet ve kültür mirasının en temel örneğini oluşturmaktadır.

Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasının inşa edildiği zeminin bir önemli parçası tarih ve kültür iken diğer önemli bir parçasıda hafıza ve toplumdur. Günümüz Makedonya'sında Makedon toplumunun yanı sıra Arnavut, Türk, Roman (Çingene), Sırp, Boşnak, Ulah ve Torbeş gibi birçok toplum yaşamakta olup, bu toplumların hafızasında bir Osmanlı Devleti ve Türk imajı yerleşiktir. Toplum, kültür ve kültürel simgeler hafızayı yaşatan ve sürdürülebilir kılan öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır ki bu noktada iki toplum arasında köprü rolü oynayan isimlerde büyük önem arz etmektedir. Buna belki de en iyi örnek olarak iki toplum içinde önemli sayılabilecek aslen Üsküp doğumlu Yahya Kemal Beyatlı verilebilir. Beyatlı'nın Üsküp'ü anlatan "Kayıp Şehir" şiiri, "Vardar Ovası" türküsü gibi kültürel miras öğeleri iki toplum arasında yaşayan hafızanın en temel örnekleridir.

Toplum ise hem bu hafızayı yaşattığı gibi diğer yandan iki ülke arasında sürdürülebilir bir biyolojik ve kültürel köprü rolü oynamaktadır. Dünya Bankasının verilerine göre Kuzey Makedonya'nın 2023 yılı nüfusu 1,8 milyon olup bu nüfusun yüzde 30'dan fazlasının Müslüman ve Türk soylu toplumdur. Oluştugu göz önüne alındığında Türk toplumu ile Kuzey Makedonya toplumunun önemli bir kısmı arasında din ve soy bağı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan geri çekilişi (Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı) ile birlikte başlayan bölgeden Anadolu'ya göç süreci Cumhuriyetin ilanından sonra da sürmüştür. Nitekim Kuzey Makedonya'dan Anadolu'ya göç süreci incelendiğinde 1953 yılında 203.938 olan Türk nüfusu aynı yıl imzalanan "Serbest Göç Antlaşması" sonrası göçlerle 2002 yılında 79.959'a kadar gerilemiştir. 1953 yılından sonra Türkiye'ye göç edenlerin sayısının yaklaşık 175 bin olduğu, gayri resmi olarak ise 300 binleri bulduğu tahmin edilmektedir (Eren, 2019, s. 382). Şüphe yok ki hem Kuzey Makedonya'daki Müslüman ve Türk toplum hem de

Türkiye’deki Balkan ve Kuzey Makedonya kökenli muhacirler/göçmenler iki ülke arasındaki ilişkilerde biyolojik ve kültürel bir köprü olarak devamlılık sağlamakta ve de uygulamalara yönelik temel aktörler arasında da yer almaktadır.

- **Türkiye’nin Kuzey Makedonya Politikasının Uygulama Alanları ve Uygulayıcı Kurumları**

Türkiye’nin Kuzey Makedonya’ya yönelik politikasının inşa edildiği zemini tarih, medeniyet, kültür, hafıza ve toplum oluştururken bu zemin üzerinde gerçekleşen politika uygulamalarının ise siyasi ve diplomatik girişimler ile askeri ve savunma alanındaki iş birlikleri, ticari ve ekonomik ilişkiler, kamu diplomasisi merkezli uygulamalar gibi alanlara yoğunlaştığı ve hem geleneksel diplomasi aygıtları olan kamu kurum ve kuruluşlarının hemde özel sektörün saha da aktif rol aldığı görülmektedir.

Siyasi ve Diplomatik Girişimler ile Askeri ve Savunma Alanındaki İş Birlikleri

Türkiye ile Kuzey Makedonya arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkilerin başlangıcı olarak ülkenin 1991 yılındaki bağımsızlığı başlangıç noktası olarak alındığında bu sürecin kesintisiz devam ettiğini söylemek mümkün görülmektedir. İlk olarak Türkiye ülkenin Eylül 1991’deki bağımsızlığını 6 Şubat 1992’de hemen tanımakla kalmamış, uluslararası aradeneda Kuzey Makedonya’nın tanınma çabalarına da destek sağlamıştır. Ayrıca 1993 yılında Türkiye Üsküp’te büyükelçilik açan ilk ülke olmuştur. 18 Mayıs 1992’de Türkiye ile Makedonya arasında bir güvenlik protokolü imzalanmış, 1993-1995 yılları arasında iki ülke; “Askeri Eğitim İşbirliği Antlaşması, Savunma Sanayii İşbirliği Antlaşması ve Dostluk ve İşbirliği Antlaşması” gibi antlaşmalara da imza atmıştır (Tuncer, 2016, s. 101). Bu antlaşmaların sonucu olarak Makedon asker ve subaylar o süreçte Türkiye’de eğitilmiştir. Yine bir diğer önemli sonuç olarak iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin nişanesi anlamında, Türk azınlığı siyasi açıdan temsil eden “Türk Demokratik Birliği” Haziran 1992’de siyasi partiye dönüşmüştür.

1996 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler başka bir zemine taşınmış, Türkiye ile Kuzey Makedonya Güneydoğu Avrupa ülkeleri arasında bölgesel iş birliği ve istikrarı teşvik edip bölge ülkelerinin AB’ye entegrasyonunu kolaylaştırmak amacıyla kurulan Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişimi (SECI) kurucu üyeleri olmuştur (MFA, 2025d). Girişim her ne kadar doğrudan Türkiye’nin liderlik ettiği bir oluşum olmasa da iki ülke arasındaki diplomatik temaslara süreklilik kazandıran bir uluslararası platform olması açısından önemli görülebilir.

Türkiye’nin Kuzey Makedonya ile olan siyasi ve diplomatik girişimlerinin merkezinde ülkedeki Türk varlığı ve bu varlığın siyasi zemindeki uzantıları da önemli bir yer tutmaktadır. Ülkede aktif üç Türk siyasi hareketi bulunmakta olup bunlar; Türk Demokratik Partisi (1990), Türk Millî Birlik Hareketi (2006) ve Türk Hareket Partisi (1999) gibi partilerdir. Halihazırda 2021 nüfus sayımına göre ülkede 70.961 Türk yaşamakta, Türk azınlığın hukuki, siyasi ve ekonomik ve benzeri hak ve özgürlüklerinin korunması hususu Türkiye’nin öncelendiği konuların başında gelmektedir.

Son yıllarda iki ülke arasında liderler düzeyinde karşılıklı ziyaretler ve temaslara sıklıkla özellikle yakın dönemde TBMM Başkanları Prof. Dr. Mustafa Şentop ve Prof. Dr. Numan Kurtulmuş, Dışişleri Bakanları Mevlüt Çavuşoğlu ve Hakan Fidan gibi isimler başta olmak üzere Kuzey Makedonya’ya Türkiye tarafından üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Benzer şekilde de Kuzey Makedonya tarafından da Eski Cumhurbaşkanı Gjorge Ivanov, Başbakanlar Zoran Zaev ve Hristijan Mickoski, Meclis Başkanları Talat Xhaferi ve Afrim Gashi, Dışişleri Bakanları Nikola Dimitrov ve Timco Mucunski gibi üst düzey görevliler Ankara, İstanbul ve Antalya gibi şehirlerde düzenlenen NATO, Boğaziçi Zirvesi, Antalya Diplomasi Forumu gibi zirve ve toplantılara katılım sağlamıştır. Ayrıca 21

Aralık tarihi ülkede her yıl Türkçe Bayramı olarak kutlanmakta olup, bu tarihte ülkede çok sayıda ulusal etkinlik düzenlenmekte ve bu etkinliklere Türkiye'den üst düzey ziyaret ve katılımlar gerçekleştirilmektedir.

Türkiye Kuzey Makedonya'nın da aralarında bulunduğu birçok Balkan ülkesine askeri ekipman ve teçhizat desteği de vermektedir. 2015 yılına kadar Türkiye farklı programlar çerçevesinde Makedonya'ya 20 milyon dolar askeri mali yardım da sağlamıştır (Aliyi, 2019, s. 10). Ekim 2024'te iki ülke arasındaki askeri ve savunma iş birliği farklı bir boyuta evrilmiş ve bir Çerçeve Antlaşması imzalanmıştır. Türkiye Kuzey Makedonya'nın bağımsızlığından beri ülkeye; askeri teçhizat desteği, personel eğitimi, uzmanlık ve öğrenilen derslerin paylaşımı, ortak eğitimler ve tatbikatlar vb. yoluyla askeri iş birliği alanında destek sağlamış, günümüzde de dronlar, iletişim cihazları ve gece görüş gözlükleri de dahil olmak üzere gelişmiş askeri ekipmanlar da sağlamaktadır. Bugüne kadar Kuzey Makedonya ordusundaki birçok üst düzey asker de Türk askeri okullarında eğitilmiştir. Türkiye stratejik seviyede harp okulu eğitimi, terörizme karşı savunma, tıbbi uzmanlık, mesleki uzmanlık ve standardizasyon gibi konularda Makedonya ordusunun kapasitesini ciddi oranda güçlendirmektedir (Fokus, 2025). Şüphesiz bu katkılar iki ordu ve toplum arasındaki askeri iş birliğini geliştirdiği gibi dayanışma ve kardeşlik ruhunu da geliştirmektedir.

Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı verilerine göre 2023 yılında Türkiye ile Kuzey Makedonya arasındaki dış ticaret hacmi 875 milyon dolar olarak gerçekleşmiş olup, Türkiye'nin Kuzey Makedonya'ya ihracatı 647 milyon dolar, ülkeden ithalatı ise 227 milyon doları bulmuştur. Yine aynı verilere göre Kuzey Makedonya'daki Türk firmaları bankacılık, inşaat, sağlık, havalimanı işletmeciliği, eğitim, tekstil ve hazır giyim, süt ve süt ürünleri, sigortacılık, otelcilik ve turizm gibi sektörlerde faaliyet göstermekte olup, Türk firmalarının sayısı 100 civarında ve yatırım tutarı 1,3 milyar dolardır. Türkiye ülkedeki en büyük yedinci yabancı yatırımcı konumundadır. Türk şirketleri yaklaşık 5.000 kişiye istihdam sağlamaktadır (MFA, 2025b). Türkiye ile Kuzey Makedonya arasında ekonomik ilişkilere hız kazandırmak için ilk olarak iki ülke arasında 2000 yılında Serbest Ticaret Antlaşması imzalanmış, bunu 2008 yılındaki Stratejik Ortaklık Sözleşmesi izlemiştir.

Türkiye Kuzey Makedonya'nın alt ve üst yapısının gelişimine büyük önem vermekte olup devlet ve özel sektör iş birliği içerisinde ülkede bir takım faaliyet ve yatırımlar gerçekleştirmektedir. Nitekim Üsküp ve Ohrid Havaalanlarının modernizasyon ve işletim hakkını TAV şirketi kazanmıştır (Kamel, 2014, s. 251). Ticaret Bakanlığı'nın 2023 yılı verilerine göre Türkiye Balkan ülkelerinde 2002-2022 yılları arasında toplamda 612 Müteahhitlik Projesi üstlenmiş olup, bunların toplam taahhüt bedeli 19,2 milyar dolar olmuştur. Bu projelerin 40'ı Kuzey Makedonya'da üstlenilmiş olup, bu projelerin toplam taahhüt bedeli 1,2 milyar dolar gerçekleşmiştir (CİB, 2024, s. 36).

Hizmet sektörüne bakıldığında bir kamu bankası olarak Halkbank Kuzey Makedonya'da sermaye pozisyonu ve şubeleriyle faaliyet yürütmeye devam etmektedir. Halihazırda bankanın ülke genelinde 47 şubesi, 830 personeli ve 230 milyon euro hisse değeri bulunmakta olup, Makedonya'da 2024 yılında dağıtılan 250 milyon euroluk kredinin 130 milyon eurosu, her üç kredi kartından bir tanesi de Halkbankası tarafından dağıtılmıştır (Halkbank, 2025). Bankanın 2024 yılı sonunda mevduat oranı 1,2 milyar euroya ulaşmıştır. Halkbankasına göre ülkedeki toplam Türk yatırımlarının yaklaşık iki milyar euro civarında olduğu ve tüm yabancı yatırımların ise %38'ine denk geldiği tahmin edilmektedir (Yeni Balkan, 2024). Ulaşım sektöründe Türk Hava Yolları ise hem yaz (Nisan-Ekim) hem de kış (Kasım-Mart) döneminde haftada 14 sefer ile İstanbul Havalimanından Üsküp Havaalanına ulaşımı

sağlamaktadır (CİB, 2024, ss. 28; 40).

Kamu Diplomasisi Merkezli Uygulamalar

Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasında etkili görülebilecek uygulamalarından bir diğeri de sahada çeşitli kurum ve kuruluşlarca gerçekleştirilen kamu diplomasisi merkezli proje ve uygulamalardır. Halihazırda Türkiye tüm Balkanlarda olduğu gibi Kuzey Makedonya'da da resmi, yarı resmi ve sivil toplum kuruluşlarıyla; teknik destekler, nakdi yardımlar, insani yardımlar, kalkınma yardımları, mimari-restorasyon faaliyetleri, siyasal iletişim, kültür ve sanat, medya ve iletişim, eğitim ve akademi, güvenlik ve askeri faaliyetler, dış ekonomik ilişkiler ve dini hizmetler gibi alanlarda çok sayıda faaliyet gerçekleştirmektedir (Eren, 2018, ss. 99-147). Bu faaliyetlerin saha da gerçekleştirilmesinde ise özellikle T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Yunus Emre Enstitüsü (YEE), Türkiye Maarif Vakfı (TMV) gibi kurumların lokomotif rolü büyük önem arz etmektedir. Halihazırda Kuzey Makedonya'da koordinatörlük ofisi bulunan çok sayıda Türk kamu diplomasisi kuruluşu da bulunmaktadır.

Tablo 1. Türkiye'nin Kuzey Makedonya'da Faaliyet Yürüten Başlıca Kamu Diplomasisi Kurumları

Kurum Adı	Kuruluş Yılı	Kuzey Makedonya'daki Temsilciliği
Türkiye Radyo Televizyon Kurumu – TRT	1964	Üsküp
Diyanet İşleri Başkanlığı – DİB ⁵⁶	1924	Üsküp
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı – TİKA	1992	Üsküp
Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı – YTB ⁵⁷	2010	-
Vakıflar Genel Müdürlüğü – VGM ⁵⁸	1048	-
Türk Silahlı Kuvvetleri – TSK ⁵⁹	1920	Üsküp
Türk Hava Yolları – THY	1933	Üsküp
Yunus Emre Vakfı ve Yunus Emre Enstitüsü - YEE	2007	Üsküp
Türkiye Maarif Vakfı – TMV	2016	Tetova, Üsküp
Türkiye Diyanet Vakfı – TDV ⁶⁰	1975	-
Anadolu Ajansı – AA	1920	Üsküp

⁵⁶ Türkiye Cumhuriyeti Üsküp Büyükelçiliğine bağlı birim olarak Din Hizmetleri Müşavirliği adıyla hizmet vermektedir.

⁵⁷ Kurumun Kuzey Makedonya'da sabit bir koordinatörlük ofisi bulunmamakta olup, sahada proje ve faaliyetler yürütmektedir.

⁵⁸ Kurumun Kuzey Makedonya'da sabit bir koordinatörlük ofisi bulunmamakta olup, sahada proje ve faaliyetler yürütmektedir.

⁵⁹ Türkiye Cumhuriyeti Üsküp Büyükelçiliğine bağlı birim olarak Askeri Ataşelik adıyla hizmet vermektedir.

⁶⁰ Kurumun Kuzey Makedonya'da sabit bir koordinatörlük ofisi bulunmamakta olup, sahada proje ve faaliyetler yürütmektedir.

Milli Eğitim Bakanlığı - MEB ⁶¹	1920	Üsküp
Hazine ve Maliye Bakanlığı - HMB ⁶²	1920	Üsküp
Kültür ve Turizm Bakanlığı - KTB ⁶³	2003	Üsküp
Ticaret Bakanlığı ⁶⁴	2011	Üsküp
İçişleri Bakanlığı ⁶⁵	1920	Üsküp

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) 2022 yılında “Balkanlar Bölgesi Faaliyet ve Projeleri” başlıklı bir rapor yayınlamış olup, raporda o tarihe kadar Balkanlarda 357 adet faaliyet ve proje gerçekleştirildiğini ve bunlardan 48’inin Kuzey Makedonya’ya yönelik olduğunu ifade etmiştir. Öyle ki Kuzey Makedonya YTB’nin Balkanlarda Bulgaristan (92) ve Kosova (55)’dan sonra en çok faaliyet gerçekleştirdiği üçüncü ülke konumundadır (YTB, 2022)⁶⁶. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) aracılığı ile 2005 yılında açılan ofis sonrasında Kuzey Makedonya’da sadece ilk 15 yılda 60 milyon euronun üzerinde değerde 950 proje gerçekleştirilmiştir⁶⁷. Bu projeler eğitim, sosyal altyapı ve hizmetler, idari ve sivil altyapıların geliştirilmesi, sosyal ve kültür, sağlık, su ve su hijyeni, üretim, ulaştırma ve depolama alanlarında uygulanmıştır. Ayrıca Kuzey Makedonya TİKA tarihinde en çok faaliyet ve proje yürütülen ülke durumundadır.

Yunus Emre Enstitüsü ise Balkanlar genelinde sürdürmüş olduğu Türkçe eğitimi ve Türk kültürü tanıtımlarını Kuzey Makedonya’da da Üsküp’teki 2010 yılında açılan kültür merkezi aracılığıyla sürdürmektedir⁶⁸. Halihazırda Enstitünün ülkede Türkoloji Projesi kapsamında Uluslararası Balkan Üniversitesi, İştıp Gotse Delçev Üniversitesi, Kalkandelen Üniversitesi, Aziz Kril ve Metodiy Üniversitesi-Blaje Koneski Filoloji Fakültesi gibi akademik birimleriyle iş birliği protokolü bulunmaktadır (CİB, 2024, s. 66). Türkiye Maarif Vakfı ise diğer kurumlara göre ülkede daha geç faaliyete başlamış, Vakıf Üsküp ve Tetova’da açmış olduğu anaokulları, ilköğretim okulu ve lise gibi okullarla ülkede eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir.⁶⁹

⁶¹ Türkiye Cumhuriyeti Üsküp Büyükelçiliğine bağlı birim olarak Eğitim Müşavirliği adıyla hizmet vermektedir.

⁶² Türkiye Cumhuriyeti Üsküp Büyükelçiliğine bağlı birim olarak Hazine ve Maliye Müşavirliği adıyla hizmet vermektedir.

⁶³ Türkiye Cumhuriyeti Üsküp Büyükelçiliğine bağlı birim olarak Kültür Tanıtma Müşavirliği adıyla hizmet vermektedir.

⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti Üsküp Büyükelçiliğine bağlı birim olarak Ticaret Müşavirliği adıyla hizmet vermektedir.

⁶⁵ Türkiye Cumhuriyeti Üsküp Büyükelçiliğine bağlı birim olarak İçişleri Müşavirliği adıyla hizmet vermektedir.

⁶⁶ YTB Akademik ve Bilimsel Araştırmalar Programı kapsamında; “Balkan Düşünce Akademisi, Balkan Lisansüstü Çalışmaları Kongresi, Balkan Tarih Yazımı Çalıştayı, II. Balkan Çalışmaları Kongresi” gibi birçok faaliyet yürütmüştür. Eğitim Destekleri Programı kapsamında ise; “Balkan Yurtdışı Eğitim Projesi ve Balkan Gençlik Okulu” gibi projeler icra edilmiştir. Kültürel Hareketlilik ve İşbirliği Programı kapsamında ise; “Uluslararası Çanakkale Dayanışma Projesi ve Balkan Genç Diplomat Akademisi” gibi faaliyetler yapılmıştır. Son olarak ise YTB; “II. Abdülhamid Hatırasından Kuzey Makedonya ve Tarihin Öncüleri” gibi kitaplar yayımlanmıştır (YTB, 2022, ss. 66-74).

⁶⁷ Seracılığa Destek, Pirinç Kalitesi ve Veriminin Artırımı Projesi, Üsküp Devlet Hastanesi Klinik Merkezine Bağlı Çocuk Hastalıkları Acil Kliniği ve Yoğun Bakım Ünitesi projeleri TİKA’nın ülkedeki faaliyetlerine örnek olarak verilebilir. TİKA ilk 15 yılda ülkede sadece eğitim alanında 282 proje yapmış, 15 bin öğrenciye ulaşmış, 14 yeni okul binası inşa edilirken, 24’ü tamamıyla restore edilmiştir. Diğer sosyal altyapı ve hizmetlerde 222 proje yapılırken, idari ve sivil altyapıların geliştirilmesi yönünde 196 proje gerçekleştirilmiştir. Sosyal ve kültürel iş birliğine önem veren TİKA 168 proje, sağlık alanında 16, su ve su hijyeni alanında 14, üretim sektöründe 14 ile ulaştırma ve depolama alanında 9 projeyi hayata geçirmiştir (Yeni Balkan, 2024).

⁶⁸ “Osmanlı Rumeli’sinden Günümüze Gönül Mirası” Paneli, Oyun Karavanı Projesi, Geleneksel Türk Okçuluğu Eğitimi, Yunus Emre “Gel Gör Beni” Sergisi ve “Bizim Yunus” Konseri, Türkçe Çalıştayı ve Türkçe Öğretmenlerine Yönelik Eğitim Semineri Enstitünün ülkedeki faaliyetlerine örnek olarak verilebilir.

⁶⁹ Vakfın halihazırda “Uluslararası Maarif Okulları – Kalkandelen / Lise, Uluslararası Maarif Okulları – Üsküp / Anaokulu, Uluslararası Maarif Okulları – Üsküp / Lise” resmi adıyla üç kurumu eğitim öğretim faaliyetini sürdürmektedir (Maarif Okulları, 2025).

Türkiye'nin Kuzey Makedonya'daki kamu diplomasisi uygulamalarının ve ülkedeki görünürlüğünün etkisiyledir ki Türkiye Kuzey Makedonya'da en çok dost olarak görülen ülkelerden biri durumundadır. Erhan Türbedar'ın Gallup Balkan Monitor'un 2010 tarihli anket sonuçlarından aktardığına göre; Kuzey Makedonya'da halkın %76,6'sı Türkiye'yi dost ülke olarak görmektedir (Türbedar, 2012, s. 2). Yine Prespa Enstitüsü'nün 2022 yılında gerçekleştirdiği kamuoyu araştırmasına göre de Türkiye ankete katılanların oylarıyla Sırbistan, ABD ve Avrupa Birliği (AB) sonrasında dost olarak görülen dördüncü ülke seçilmiştir (Haber Makedonya, 2022).

- **Türkiye'nin Kuzey Makedonya Politikasının Sınama ve Risk Noktaları**

Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikası sahadaki uygulamalar ve ilişkilerin boyutu ile ele aldıktan sonra bir de bu politikanın hangi etken ve aktörler ile hangi noktalarda sınındığını ve riskler taşıdığını da analiz etmek gerekmektedir. Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasının sınama ve risk noktalarını hem içsel hem de dışsal etken ve aktörler belirlemekte ve şekillendirmektedir. Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasında barındırdığı istikrarsızlıklar ya da eksiklikler içsel bir etken olarak sayılabilecekken, bölge dışı aktörlerin Kuzey Makedonya politikası ve ülkede aktif olarak faaliyet yürütmeye devam eden Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensupları gibi yerel aktörler ise Türkiye için dışsal bir etken ve aktör olarak kabul edilebilir.

Bölge dışı aktörlerin Kuzey Makedonya politikası açısından ilk değerlendirilmesi gereken husus ülkenin Avrupa Birliği (AB) üyelik süreci gelmektedir. Kuzey Makedonya 22 Mart 2004 yılında üyelik için Birliğe başvurmuş, 2005 yılında adaylık statüsü kabul edilmiştir. 25 Mart 2020'de katılım müzakerelerinin başlanması kararı alınmıştır. 2009 yılından beri Kuzey Makedonya vize serbestisinden faydalanmaktadır. Bu süreçte ülke dış politikası siyasal ve ekonomik açıdan AB'ye büyük oranda entegre olmaya başlamış, diğer bir ifadeyle AB ülke üzerindeki etkisini giderek arttırmaya başlamıştır. AB Komisyonu Covid-19'un ekonomik etkilerini düzeltmek amacıyla 2021 yılında ülkeye yaklaşık 80 milyon euroluk bir kaynak aktarmış, 2024 yılında da Batı Balkanlar Reform ve Büyüme Fonu kapsamında ülkeye 750 milyon euro da kaynak aktarılacağı ön görülmüştür. ((AA, 2021); (Lotus, 2024)). Bu durum AB'nin Kuzey Makedonya ekonomisinin Birliğe karşı bağımlılığının artırılması hususunda kararlı olduğunu göstermektedir.

Dünya Bankasının verilerine göre Kuzey Makedonya'nın en çok ihracat gerçekleştirdiği ilk üç ülke Almanya (yaklaşık 3,8 milyar dolar), Sırbistan (yaklaşık 700 milyon dolar) ve Bulgaristan (yaklaşık 390 milyon dolar) olarak görülmektedir. İthalat'a bakıldığında ise bu ülkeler İngiltere (yaklaşık 2 milyar dolar), Almanya (yaklaşık 1,1 milyar dolar) ve Sırbistan (yaklaşık 870 milyon dolar) olarak göze çarpmaktadır (Eren, 2024, s. 49). Özellikle Almanya ile Kuzey Makedonya'nın toplam dış ticaret hacmi (yaklaşık 5 milyar dolar) incelediğinde bunun Türkiye'nin yaklaşık 5 katı olduğu görülmektedir.

Dünya Bankası verilerine göre Kuzey Makedonya'nın 2021 yılı dış ticaret hacminin yaklaşık 20 milyar dolar olarak gerçekleştiği göz önüne alındığında sadece Almanya'nın Kuzey Makedonya'nın dış ticaret hacminin yaklaşık yüzde 25'ini kapsadığı anlamına gelmektedir ki bu durum ülkenin sadece Almanya'ya bile ticari bağımlılığının azami seviyede olduğunu ispat etmektedir. Bu tablo Türkiye'nin dış ticaret stratejisi açısından Kuzey Makedonya ile olan potansiyelini yeterince geliştiremediğini de aynı zamanda anlatmaktadır. Ancak Türkiye'nin de Kuzey Makedonya'nın toplam dış ticaret hacmi içerisinde yaklaşık yüzde 5'lik bir hacme sahip olması da küçümsenmeyecek bir durumdur.

Ülkenin AB üyelik ve entegrasyon sürecinin Türkiye aleyhine oluşturacağı en temel etki ise vize serbestisi konusunda olması beklenmektedir. AB tarafından Kuzey Makedonya gibi AB üyelik sürecinde olan ülkelere Türkiye gibi AB üyesi olmamış ülkelere karşı vize rejimini sertleştirilmesi noktasında baskı

yapıldığı da bilinmektedir. Nitekim Kuzey Makedonya bu baskılara henüz bir karşılık vermese de ülkenin olası AB üyeliği iki ülke arasındaki diplomatik, toplumsal, ekonomik ve kültürel etkinliği kısa ve orta vadede sınırlandıran bir gelişme olacaktır.

Son yıllarda Çin'de Kuzey Makedonya örneğinde etkisini arttırmaya başlamış, özellikle ekonomik stratejiler ile düşük faizli hatta faizsiz krediler sunmuş ve ülkedeki önemli altyapı çalışmalarına doğrudan destek çıkmıştır⁷⁰ (Eren, 2024, s. 243). Kuzey Makedonya'nın Çin Halk Cumhuriyeti'ne borcunun 480 milyon eurodan fazla olduğu bilinmektedir. Bu borç ülkenin toplam dış kamu borcunun yüzde 9'unu ve Makedonya'nın GSYİH'sinin yüzde 3'ünü oluşturmaktadır (Koha, 2024). Kuzey Makedonya, Kuşak-Yol Projesi için büyük bir önem arz etmektedir. Karayla çevrili olan bu ülke, Çin'in Yunanistan'da işlettiği Pire Limanını ve Budapeşte'yi birbirine bağlayan bir ticari rota niteliği taşımaktadır (Kurut, 2022, s. 45). O yüzden Çin ülkenin ulaşım alt yapısının gelişmesini önemsemektedir. Aynı Çin Kuzey Makedonya'da kültürel varlığını hissettirmek ve kültürel diplomasi yürütmek adına da 2004 yılında bir Konfüçyüs Merkezi kurmuştur. AB gibi Çin de Türkiye'nin özellikle Kuzey Makedonya'daki ekonomik varlığı için temel bir sınama noktasıdır. İki aktörde ülkedeki ekonomik etkisini ve bağımlılığını her geçen yıl daha güçlü bir şekilde arttırmakta olup, Türkiye'nin bu aktörlerle ekonomik açıdan rekabet etme olasılığı da güç geçtikçe zayıflamaktadır.

Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasının temel risk noktalarından birini de ülkede Türkiye aleyhine faaliyet yürüten grupların söylem ve uygulamaları oluşturmaktadır. 15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye'de Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) tarafından bir darbe ve işgal girişiminde bulunulmuş, bunun etkileri ve tartışmaları Kuzey Makedonya'da yaşanmıştır. Türkiye diplomatik kanallar ve sahadaki Türkiye iltisaklı gruplar aracılığıyla ile Kuzey Makedonya devleti tarafına ve kamuoyuna örgütün faaliyetleri ve barındırdığı tehdit ile ilgili bilgi versede Kuzey Makedonya'da FETÖ iltisaklı grupların bütünüyle tasfiye edildiğini ve de kurum ile kuruluşlarının da kapatıldığını söylemek gerçekçi olmayacaktır⁷¹. Nitekim ülkede FETÖ iltisaklı gruplar, Makedon milliyetçileri ve de bazı ülke dışı sermaye destekli gruplar tarafından ülkede Türkiye karşıtı söylemler ve uygulamalar gerçekleştirilebilmektedir (Eren, 2024, s. 215). Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasında özellikle FETÖ ile mücadele noktasında FETÖ mensuplarının iadesi ya da ülkeden gönderilmesi hususunda yeterince başarılı olduğunu ve Kuzey Makedonya devleti ile iş birliği içinde çalıştığını söylemek mümkün değildir.

Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasının sahadaki etki alanı incelendiğinde bürokratik ve diplomatik mekanizmalar arasındaki yoğun ilişkiler ile Türkiye ile ülkedeki Türk azınlık arasında iletişim daha büyük oranda göze çarpmaktadır. Türkiye ile ülkedeki Makedon çoğunluk ve Arnavut toplum arasındaki etkileşimin ise Türk azınlık ile kurulan iletişim kadar geliştiğini ifade etmek gerçekçi olmayacaktır. Bu durum Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasının toplumsal açıdan bütüncüllüğünü ve kapsayıcılığını sınırlandıran bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte ülkedeki Türk azınlık ile Makedon ve Arnavut toplumu siyasi, toplumsal, ekonomik ve kültürel ve benzeri düzlemde birbirine daha çok entegre edecek stratejilere odaklanmak da Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasının geliştirilebilir yönü olarak değerlendirilebilir.

⁷⁰ Kozjak (Kozyak) hidroelektrik santrali ve Miladinovci-İştup ve Kirçovo-Ohër otoyolu olmak üzere iki altyapı projesinin inşası örnek olarak verilebilir (Koha, 2024). Örneğin inşasına 1994 yılında başlanan Kozyak Termik Santraline, Çin 2002 yılında 87 milyon dolarlık bir kredi sağlamıştır. Otoyol inşalarında ise Çin Exim Bank'ından sağlanan 580 milyon Euro'luk kredi kullanılmış, bu maliyetin yaklaşık %90'nını Makedon Hükümeti'nin karşılaması planlanmıştır (Kurut, 2022, s. 45).

⁷¹ Ülkede örgüte ait eğitim kurumu olan Yahya Kemal Koleji eğitimlerine devam etmekte, medya platformu Zaman Makedonya dijital olarak yayın yapmakta, örgüte ait Makedonya Sanayici ve İş Adamları Derneği (MİBA) gibi sivil toplum kuruluşları da faaliyetlerini sürdürmektedir (Yeni Şafak, 2024).

Kuzey Makedonya’da başta Makedonya Türk Sivil Toplum Teşkilatları Birliği (MATÜSİTEB), Ensar Derneği, Köprü Derneği gibi Türk azınlığa ait çok sayıda sivil toplum kuruluşu bulunmakta olup, bunlar ile Türk kamu diplomasisi kuruluşları arasındaki etkinlik azami seviyeye ulaşmıştır. Ancak aynı etkinlik Kuzey Makedonya’daki STK’lar ile Türkiye’deki STK’lar arasında sağlanamamıştır. Bunda hem Türkiye’deki özellikle Rumeli ve Balkan kökenli STK’ların profesyonel ve kurumsal yapısındaki eksiklikler etkilidir. Türkiye’nin bu STK’ların Kuzey Makedonya politikasında kullanılmasına ve Türk STK’larının organize olması, strateji ve program geliştirmesi, hedef kitleyi belirlemesi, ihtiyaçları bilmesi ve buna uygun hareket etmesine ilişkin herhangi bir stratejik plan uygulamaması da eksiklik ve istikrarsızlık noktası olarak sayılabilir.

Ek olarak ülkedeki azınlığın ve azınlık temsilcilerinin Türkiye’deki siyasi mekanizma ile olan bağlantı ve ilişkileri Türkiye’nin Kuzey Makedonya’ya yönelik daha disiplinli ve istikrarlı bir devlet politikası inşa edilmesi noktasında da bir sıkıntı olarak göze çarpmaktadır. İlgili aktörler tarafından yapılan siyasi ve diplomatik girişimler, devletin Kuzey Makedonya politikasında dönem dönem istikrarsızlıklar ve dalgalanmalar oluşturabilmektedir. Bu aktörler girişimlerini daha çok kendi lobileri adına sürdürebilmektedir.

Akıllı güç yaklaşımının en temel on metot, strateji ve uygulaması Türkiye’nin Kuzey Makedonya politikası özelinde tahlil edildiğinde, Türkiye’nin bunlardan hangisini ya da hangilerini sahada tercih ettiğini tespit ve kabul etmek gerekmektedir. İlk olarak bu on metot, strateji ve uygulama içerisinde Türkiye’nin Kuzey Makedonya’ya yönelik bütünüyle uluslararası bir ittifak/ortaklık modeli geliştirdiğini, küresel bir kalkınma stratejisi ve modeli hazırladığını ve de hedef ülke ile topluma yönelik akıllı güç fizibilite raporuna (Envanter-Hedef ve Amaç Analizi-Planlama Takvimi-Projeksiyon) sahip olup bu rapora göre politika inşa edip uyguladığını söylemek çok mümkün görülmemektedir.

Türkiye’nin bu metot, strateji ve uygulamalar içerisinde ise bütünüyle bir kamu diplomasisi yaklaşımı benimsediğini, iki ülke arasında henüz kapasitesi yetersiz olsa da ekonomik bir entegrasyon sağladığı, diplomaside ve de özellikle kamu diplomasisinde teknoloji ve yenilikten maksimum oranda faydalandığını ve de diplomasi de etkin iletişim teknikleri geliştirdiği tam olarak söylenebilir.

Geri kalan akıllı güç metot, strateji ve uygulamalarında ise Türkiye’nin büyük oranda eksiklikleri bulunmaktadır. Türkiye’nin Kuzey Makedonya politikasının akıllı güç yaklaşımı perspektifinde faaliyetler söz konusu olduğunda coğrafi, etnik ve dini açıdan kapsayıcı olduğu söylenemez. Çünkü Türkiye’nin bu süreçte geleneksel olarak büyük oranda ülkedeki Türk azınlığı faaliyetlerin daha çok merkezine koyduğu görülmektedir. Bu noktada kapsayıcılık açısından ülkedeki Makedon ve Arnavut hatta diğer toplumsal gruplarından da en az Türk azınlık kadar bu faaliyetlerden faydalanması gerekmektedir.

Yetişmiş kamu diplomasisi uzmanlarından faydalanmak ve faaliyetlerde devlet, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları iş birliğini başarmak da Türkiye’nin Kuzey Makedonya politikasında sergilemiş olduğu akıllı güç yaklaşımının eksik yanlarını oluşturmakta olup, bu durum daha çok Türk kamu diplomasisi mekanizmasının yapısıyla doğrudan ilgilidir. Türkiye’deki kamu diplomasisi kurumları büyük oranda devlet kurumları (TİKA, YTB, YEE gibi.) olup, personel alımlarını 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu şartlarına binaen yapmaktadır. Doğal olarak ilgili personel rejimi de uzmanlık gerektiren kamu diplomasisi yaklaşımı ile tezatlık oluşturmaktadır. Kurumlar da daha çok kendi personelleri ve merkezi ile yerel teşkilatlarıyla faaliyet yürütme eğilimine sahiptir. Bu noktada kurumların hem kamu diplomasisi konusunda yetişmiş uzmanlardan faydalanma hem de özellikle özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarıyla daha çok ortak faaliyet yürütme konusunda yaklaşımlarını

geliştirmelerine ihtiyaçları bulunmaktadır.

SONUÇ

Balkanlar bölgesi Selçuklu Devletinden Osmanlı Devleti'ne, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşundan da günümüze kadar Türkler için her zaman büyük önem arz etmiş coğrafyaların başında gelmektedir. Günümüz Balkan ülkelerinin tamamı uzun yıllar Osmanlı Devleti idaresi altında yaşamış, bu idareden günümüzde ciddi bir medeniyet, tarih, kültür, hafıza ve toplumsal miras kalmıştır. Doğal olarak bu miras Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar Türkiye'nin Balkanlar politikasını inşa eden ve bölgeyi Türkiye için önemli kılan en temel etkenlerden biri olmuştur.

Günümüzdeki adıyla Kuzey Makedonya Balkan ülkeleri arasında Türkiye ve Türk toplumu ile ortak medeniyet miras ve değerlerinin en yüksek olduğu ülkelerden biri olarak Türkiye'nin Balkanlar politikası açısından büyük oranda ilgi celp etmektedir. Bu miras ve değerler ilk olarak Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasını büyük oranda sürdürülebilir kılmaktadır. Öte yandan Balkanlarda Yugoslavya'nın dağılışı sonrasında yeni bir düzen inşa olunurken, Kuzey Makedonya'da bağımsızlığını kazanmış ve AB ile NATO entegrasyon sürecine girmiştir. Başta Türkiye olmak üzere ABD, Çin, Rusya gibi birçok aktör ülkeye yönelik politika ve stratejilerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Türkiye geleneksel Balkanlar politikasına istinaden bir yandan Kuzey Makedonya ile ilişkilerini karşılıklı iş birliği ve çıkar endeksli sürdürmekte diğer bir yandan ülkenin AB ve NATO'ya olan entegrasyonunu da desteklemektedir. Türkiye öncelikle ülkenin çok etnik ve dinli yapısının korunmasının yolunun yine ülkenin ekonomik ve güvenlik istikrarının sağlanmasından geçtiğini öngörmektedir. Bu nedenle AB ve NATO üyeliklerinin bu istikrarı sağlayacak bir şemsiye olduğunun farkındadır. Ülkede önemli oranda Müslüman ve Türk toplum bulunmakta olup, Türkiye bu toplumun barış, refah ve huzurunu önemsemektedir. Ayrıca Türkiye son yıllarda geliştirmiş olduğu akıllı güç yaklaşımı perspektifinde özellikle siyasi, diplomatik ve askeri girişimler, ekonomik ve ticari entegrasyonunun arttırılması ve kamu diplomasisi uygulamalarıyla ülkenin ekonomik ve güvenlik yapısının güçlenmesine katkı sağlamaya çalışmaktadır.

Bu araştırmada Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasında özellikle sahada gerçekleştirdiği strateji ve uygulamalarda akıllı güç yaklaşımının temel metot, strateji ve uygulamalarına ne derecede başvurduğu ve başarılı olduğu tahlil edilmeye çalışılmış olup, özellikle kamu diplomasisi yaklaşımı benimseme ve ekonomik entegrasyonu sağlama noktasında önemli bir mesafe kat ettiği sonucuna varılmıştır. Akıllı güç yaklaşımı perspektifinde Türkiye ile Kuzey Makedonya arasında henüz küresel bir kalkınma modeli ekseninde uluslararası bir ittifak/ortaklık modeli geliştirildiğini söylemek ise mümkün değildir. Bu noktada Türkiye'nin Kuzey Makedonya'ya yönelik bütüncül ve kapsayıcı bir akıllı güç fizibilite raporuna ihtiyaç duyduğu göze çarpmaktadır.

Kuzey Makedonya'nın AB ile olan entegrasyon süreci ve artan siyasi ve ekonomik bağımlılığı, ABD, Rusya, Çin gibi aktörlerin ülkedeki faaliyetleri, ülkede aktif olarak faaliyet yürütmekte olan FETÖ gibi Türkiye karşıtı yerel aktörlerin varlığı Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasının sınama ve risk noktalarını oluşturmakta olup, bu aktörler iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini etkileme potansiyeline sahip durumdadır. Bununla birlikte Türkiye'nin Kuzey Makedonya politikasında siyasi ve ekonomik kapasitesini yeterince kullanamamış ve arttıramamış olması, politikanın sahada coğrafi, etnik ve dini anlamda kapsayıcı olmaması Türkiye'nin ülkeye yönelik politikasının gelecek perspektifi açısından risklerini de beraberinde getirmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'nin Kuzey Makedonya'ya yönelik bütüncül ve kapsayıcı bir akıllı güç yaklaşımı inşa etmesi hem bu riskleri büyük oranda ortadan kaldıracak gibi diğer yandan Türkiye'nin Balkanlar politikasının Kuzey Makedonya özelinde başarıyla uygulanması sağlayabilecek ve devamlılığını da kolaylaştıracaktır.

KAYNAKLAR

AA (2021). "AB'den 4 ülkeye mali destek". Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abden-4-ulkeye-mali-destek/2260493>, Erişim Tarihi: 27.04.2025.

Aliyi, E. (2019). Kuzey Makedonya'da Türk Yatırımları. İstanbul Sanayi Odası.

Armitage, R. L., & Nye, J. S. (2007). A Smarter, More Secure America, A Report Of The CSIS Commission On Smart Power. CSIS Center For Strategic & International Studies.

Bozdağlıoğlu, Y., & Özen, Ç. (2004). Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık. Uluslararası İlişkiler Dergisi, 1(4), 59-79.

CİB (2024). Türkiye'nin Balkanlara Dost Eli. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.

Dahl, R. (1957). The Concept Of Power. Behavioral Science, 3(2), 201-215.

Ekşi, M. (2014). Kamu Diplomasisi ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası. Siyasal Kitap.

Eren, E. (2018). Balkanlardaki Türk Kamu Diplomasisi ve Faaliyet Alanları. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Eren, E. (2019). Balkanlardaki Müslüman ve Türk Azınlığın Sorunları. M. S. Erol, & M. Ekşi (Ed.) içinde, Uluslararası ilişkilerde güncel sorunlar (s. 375-395), Akçağ Yayınları.

Eren, E. (2024). 2002'den Günümüze Türkiye'nin Balkanlar Politikasının Akıllı Güç Teorisi Perspektifinde Analizi: Bütüncül Balkan Politikasının İnşası. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Fokus (2025). "Kuzey Makedonya Savunma Bakanı: Türkiye'nin Bağışladığı Askeri Teçhizat Savunmamıza Büyük Güç Kattı!". Fokus +: <https://www.fokusplus.com/roportaj/kuzey-makedonya-savunma-bakani-turkiyenin-bagisladi-askeri-techizat-savunmamiza-buyuk>, Erişim Tarihi: 27.04.2025.

Haber Makedonya (2022). "Vatandaşlar Sırbistan'ı, Kuzey Makedonya'nın En İyi Dostu Olarak Görüyor, ABD İkinci, Türkiye Dördüncü Sırada". Haber Makedonya: <https://habermakedonya.net/vatandaslar-sirbistani-kuzey-makedonyanin-en-iyi-dostu-olarak-goruyor-abd-ikinci-turkiye-dorduncu-sirada/>, Erişim Tarihi: 27.04.2025.

Halkbank (2025). "Halkbank A.D. Skopje – Halkın Bankası". <https://www.halkbank.mk/banka-prof-l.nspx>, Erişim Tarihi: 27.04.2025.

Kamel, A. (2014). 1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasisi. İnkılap Kitabevi.

Koha (2024). "Çin Etkisinin Analizi: Ekonomik bağımlılıktan siyasi nüfuza!". <https://koha.mk/tr/analize-per-ndikimin-kinez-nga-varesia-ekonomike-deri-te-ndikimi-politik/>, Erişim Tarihi: 27.04.2025.

Kurut, D. (2022). Çin'in Balkan Politikası: Kuşak-Yol Projesi'nin Bölgeye Etkileri. Avrasya Etüdüleri, 29 (62), 35-65.

Lotus (2024). “Avrupa Komisyonu'ndan Kuzey Makedonya'ya AB'ye katılım için gerekli anayasal düzenlemeleri yapma çağrısı”. Lotus News: <https://www.lotusnews.com.tr/avrupa-komisyonundan-kuzey-makedonyaya-abye-katilim-icin-gerekli-anayasal-duzenlemeleri-yapma-cagrisi>, Erişim Tarihi: 27.04.2025.

Maarif Okulları (2025). “Kuzey Makedonya Maarif Okulları”. <https://mk.maarifschools.org/page/kuzey-makedonya-maarif-okullari>, Erişim Tarihi: 27.04.2025.

MFA (2025a). “Balkan Ülkeleri İle İlişkiler”. T.C. Dışişleri Bakanlığı: https://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa, Erişim Tarihi: 25.04.2025.

MFA (2025b). “Türkiye - Kuzey Makedonya İlişkileri”. T.C. Dışişleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-makedonya-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 25.04.2025.

MFA (2025c). “Ülke Künyesi”. T.C. Dışişleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/makedonya-kunyesi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 25.04.2025.

MFA. (2025d). “Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişimi (SECI)”. T.C. Dışişleri Bakanlığı: https://www.mfa.gov.tr/guneydogu-avrupa-isbirligi-girisimi-_seci_.tr.mfa#:~:text=SECI%2C%201990'l%C4%B1%20y%C4%B1llar%C4%B1n%20ortalar%C4%B1ndan,ile%20kurulan%20b%C3%B6lgesel%20bir%20%C3%B6rg%C3%BCtt%C3%BCr, Erişim Tarihi: 26.04.2025.

Nureski, D. (2016). Osmanlı'dan Günümüze Makedonya'daki Türk Kültürü ve Makedonya'nın Türk Kültür Tarihindeki Yeri ve Önemi. *Avrasya Etüdüleri Dergisi*, 50/2016-2, 351-388.

Nye, J. S. (2004). *Soft Power*. Public Affairs.

Tuncer, H. (2016). *Küreselleşme Döneminde Türk Dış Politikası*. Kaynak Yayınları.

Türbedar, E. (2012). *Türk Dış Politikası Balkanlar'da Nasıl Algılanıyor? Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)*.

Yatağan, A. G. (2018). Sert Güç Unsurlarının Yumuşak Güç Aracı Olarak Etkileri. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 28(2), 69 - 94.

Yeni Balkan (2024). “Vatandaşın gönlünde taht kurabilen bir Banka HALKBANK”. Yeni Balkan: <https://www.yenibalkan.com/haber/vatandasin-gonlunde-taht-kurabilen-bir-banka-halkbank-34302.html>, Erişim Tarihi: 27.04.2025.

Yeni Balkan (2024). “TİKA, 14 Yılda Makedonya'da 950 Projeyi Hayata Geçirdi. Yeni Balkan: <https://www.yenibalkan.com/haber/tika-14-yilda-makedonya-da-950-proje-hayata-gecirdi-16525.html>, Erişim Tarihi: 27.04.2025.

Yeni Şafak (2024). “Balkanlar'da ABD-FETÖ ittifakı”. Yeni Şafak: <https://www.yenisafak.com/gundem/balkanlarda-abd-feto-ittifaki-4632576>, Erişim Tarihi: 27.04.2025.

YTB. (2022). *Balkanlar Bölgesi Faaliyet ve Projeleri*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı.

FARKLI KÜLTÜREL YAPIYA SAHİP TOPLUMLARDA HASTALIK VEYA SAKATLIK SONRASI DAMGALANMAYA (STİGMA) BAKIŞ

PERSPECTIVES ON STIGMATIZATION (STIGMA) AFTER ILLNESS OR DISABILITY IN SOCIETIES WITH DIFFERENT CULTURAL STRUCTURES

Asiye TAN (PhD Student)

Istanbul Sabahattin Zaim University

Graduate School of Natural and Applied Sciences Internal Medicine Nursing

ORCID NO: 0009-0005-1635-7295

ÖZET

Damgalama veya stigma olarak adlandırılan kavramının kökeni Yunanca suç işleyen bireylerin bedenlerinde var olan iz, damga, işaret ve kara leke anlamlarına gelir. Toplumsal olarak damgalanma, bir birey ya da topluluğu, toplumdaki diğer bireylerden farklı özellikleri olması sebebiyle onaylamama ya da o bireye karşı [ayrımcılık](#) yapmak demektir. Birey kalıcı olabilecek fiziksel sakatlanmalar veya ruhsal rahatsızlıklar nedeniyle toplumsal dışlanmalara ve olumsuz koşullara maruz kalabilir. Bu durum her kültürlerde aynı olmasa da birey açısından rahatsızlık vericidir. Bu derlemenin amacı farklı kültürel yapıya sahip toplumlarda hastalık veya sakatlık sonrası damgalanma kavramına genel bir bakış açısı sunarak, yapılan literatür taraması ile kültürel farklılıkları incelemektir. Hastalıklar, bireyin bir yandan fiziksel ve ruhsal sağlığına tesir ederken, diğer taraftan toplum içindeki rollerini de olumsuz etkiler. Stigma olarak da adlandırılan bu sosyal olgu, kültürden kültüre farklılıklar gösterebildiği gibi bireyler üzerinde psikolojik, ekonomik ve sosyal etkiler de yaratır. Özellikle fiziksel ve ruhsal yönden engellilik, HIV/AIDS, madde bağımlılıkları ve kronik hastalıklar damgalamanın en yoğun görüldüğü sağlık sorunlarıdır.

Kültürlerin hastalıklara ve hasta bireylere bakış açısı, tedavi yaklaşımları gibi faktörler damgalanmanın gelişiminde rol oynar. Damgalanma her kültürün yapısına ve onu oluşturan bileşenlerin etkinliğine göre farklı özellikler gösterebilir. Kimi toplumlarda hasta birey topluma uyum yeteneğini kaybetmesi sebebiyle zayıf ve sorun yaratacak bir potansiyelde görülürken; kimi toplumlarda hastalık din ya da manevi kavramlarla ilişkilendirilerek içerdiği normların bakış açısı ile değerlendirilirler. Hasta her iki durumda toplumsal olarak dışlanma ve yargılanma kaygısı taşıyabilir. Buna bağlı olarak özgüven eksikliği, benlik saygısında azalma, değersizlik hissi, kaygı gibi duygular bireyi toplumdan uzaklaştırırken, tedaviye başvurmasını zorlaştırabildiği gibi tedavi alsa bile uyum sağlaması zorlaşabilir.

Kültürel boyutta damgalanmaya bakıldığında ise bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini ve tedavi süreçlerini doğrudan etkilediği görülür. Ayrıca toplumsal olarak dışlanma, eleştiri ya da ayrımcılığa maruz kalan bireylerin yaşam kalitesi düşürerek, tedavi süreçleri zorlaşabilir. Damgalanmanın aşılabilmesi için eğitim, doğru iletişim ve toplumsal farkındalık gereklidir. Kültürlerarası anlayış ve farkındalık hastalıkların daha insancıl bir bakış açısıyla ele alınmasını ve toplumsal damgalanmanın ortadan kaldırılmasını sağlayabilir.

Anahtar kelimeler: Stigma, Damgalanma, Ayrımcılık, Kültürel Farklılıklar, Toplumsal

ABSTRACT

The concept known as stigma has its roots in Greek. It refers to the marks, stamps, signs, or stains present on the bodies of individuals who have committed crimes. Social stigmatization means disapproving of or discriminating against an individual or a group due to their different characteristics compared to others in society. An individual may face social exclusion and adverse conditions due to permanent physical disabilities or mental disorders. While this situation may not be the same in all cultures, it remains distressing for the individual. The purpose of this study is to provide an overview of the concept of stigmatization following illness or disability in societies with different cultural structures and to examine cultural differences through a literature review. Illnesses not only affect an individual's physical and mental health but also negatively impact their roles within society. This social phenomenon, known as stigma, can vary from culture to culture and creates psychological, economic, and social effects on individuals. Particularly, physical and mental disabilities, HIV/AIDS, substance addictions, and chronic diseases are among the health issues where stigma is most commonly observed.

Factors such as cultural perspectives on illnesses and patients, as well as treatment approaches, play a role in the development of stigmatization. Stigmatization can display different characteristics depending on the structure of each culture and the influence of its components. In some societies, a sick individual may be seen as weak and potentially problematic due to their perceived inability to adapt to society. In other societies, illnesses may be associated with religious or spiritual concepts and evaluated based on the norms they contain. In both cases, the patient may experience fear of **social exclusion and judgment**. Consequently, feelings such as **lack of self-confidence, decreased self-esteem, worthlessness, and anxiety** can distance the individual from society, making it difficult for them to seek treatment, or even if they receive treatment, to adapt to it.

From a **cultural perspective**, stigmatization is seen to directly affect individuals' access to healthcare services and their treatment processes. Additionally, the quality of life of individuals exposed to social exclusion, criticism, or discrimination may decline, complicating their treatment processes. **Overcoming stigmatization** requires **education, proper communication, and societal awareness**. **Intercultural understanding and awareness** can enable illnesses to be addressed from a more humane perspective and help eliminate social stigmatization.

Keywords: Stigma, Stigmatization, Discrimination, Cultural Differences, Societal

GİRİŞ

Damgalama ya da diğer adıyla stigma kavramının kökeni, Yunanca'ya dayanmakta olup; suç işleyen bireylerin bedenlerinde bulunan iz, damga, işaret ve kara leke anlamına gelmektedir (Yedam, 2025). Damgalama, bireylere yönelik değersizlik hissettiren önyargıların aktarılması olarak da tarif edilebilir (Clair, 2018). Bu kavram, 1963 yılında Kuzey Amerikalı sosyolog Erving Goffman tarafından kapsamlı bir şekilde ele alınmış; bireyin, sosyal yapıda utanç verici olarak kabul edilen bir durumu nedeniyle, toplumsal açıdan dışlanması ve aşağılanması şeklinde tanımlanmıştır (Yaman ve Güngör, 2013).

Bireyler kalıcı fiziksel sakatlıklar ya da ruhsal hastalıklar gibi nedenlerle, toplum tarafından dışlanma ve olumsuz koşullara maruz kalabilmektedir. Bu durum her kültürde farklı şekilde görülse de birey

açısından genellikle rahatsız edici bir deneyimdir. Toplumda damgalamayı besleyen temel unsurlar ise; stereotipler (bilimsel kanıtı olmayan yargı), kültürel normlar, yasal düzenlemeler ve güvencesiz yaşam koşullarıdır. Cinsiyet, vatandaşlık durumu, ırk ve etnik köken gibi faktörler de bu süreci etkileyen unsurlardandır (Douglass vd., 2023). Yapılan araştırmalar; ruhsal hastalığı olan bireyleri, cinsel yönelimi toplum normlarından farklı olan kişileri ve HIV/AIDS taşıyıcılarını damgalama riski en yüksek gruplar olarak göstermektedir. Fiziksel deformiteler, konuşma ve ses bozuklukları gibi görünür sağlık sorunlarının yanı sıra bulaşıcı hastalıklar da tarih boyunca damgalamanın temel nedenlerinden biri olmuştur (Hatzenbuehler ve Link, 2014).

DAMGALAMANIN SAĞLIK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Damgalama (stigma) kavramı kökenini sosyoloji alanından almasına rağmen, kısa sürede tıp, sağlık bilimleri ve psikoloji gibi birçok disiplinde de kullanılmaya başlanmıştır (Özmen ve Erdem, 2018a). Sağlık bağlamında ele alındığında, bireyin kalıcı fiziksel sakatlanmalar ya da ruhsal rahatsızlıklar gibi sağlık sorunları nedeniyle toplumsal dışlanmaya ve olumsuz yaşam koşullarına maruz kalabildiği görülmektedir. Bu durum, bireylerin hastalıklarını gizlemelerine ve sosyal yaşamdan uzaklaşmalarına yol açmakta; sağlık hizmetlerine erişim ve yaşam kalitesi açısından önemli bir engel oluşturmaktadır (Özmen ve Erdem, 2018b). Yapılan bir sistematik derleme, hem hastaların hem de hemşirelerin damgalamanın kişi merkezli bakımın önünde bir engel olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, bakım kalitesinin düşmesine ve hemşire-hasta ilişkisinin olumsuz yönde etkilenmesine de neden olmaktadır (Tyerman vd., 2021). Bunun yanı sıra damgalamaya maruz kalan bireyler fiziksel, psikolojik ve sosyal yönden komplikasyonlarla karşı karşıya kalabilirler. Bu bireyler hastalıklarını tedavi etmek yerine gizlenmeyi seçtikleri için toplum sağlığı açısından da büyük tehdit oluşturmaktadırlar (Ahad vd., 2023; Akbari vd., 2023).

KÜLTÜREL BAĞLAMDA DAMGALAMANIN ROLÜ

Damgalama olgusu, yalnızca toplumsal yapı ve bireysel deneyimlerle sınırlı kalmayıp, kültürel değerler ve normlar tarafından da önemli ölçüde şekillenmektedir. Kültürel inanç sistemleri ve geleneksel tutumlar, damgalamanın biçimi ve şiddetini belirlemede yönlendirici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, damgalama süreci kültürel farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda çok boyutlu ve karmaşık bir yapı oluşturmaktadır (Major ve O'Brien, 2005). Damgalama olgusunda farklılıklardan ziyade, kültürlerin bu farklılıklara yüklediği anlamlar belirleyici rol oynar. Örneğin bir toplumda kusur olarak kabul edilen davranış ya da durum, başka bir toplumda sıradan olarak karşılanabilir. Ayrıca sosyal olarak bakıldığında ise damgalama kimin normal, kimin öteki olduğuna karar veren normatif sınırları çizer. Böylece toplum içindeki güç sahipleri normal dışı olarak görülen bireylerle arasına mesafe koyarak mevcut sosyal düzenlerini muhafaza etmiş olur. Farklı kültürler, aynı durumlara ya da koşullara karşı farklı bakış açıları geliştirebilir. Örneğin Batı toplumlarında zihinsel hastalıklar tıbbi bir sorun olarak değerlendirilirken, bazı kültürlerde manevi veya ahlaki bir eksiklik olarak algılanabilir (Becker ve

Arnold, 1986). Bazı toplumlarda ise ruhsal hastalıklar doğa üstü güçlerle ilişkilendirilirken, farklı bir toplum aynı hastalığı biyolojik ve psikolojik sebeplere dayandırılabilir. Bu örnekler, damgalama olgusunun toplumların bakış açıları, kültürel değerleri ve normlarına göre çok boyutlu bir şekilde biçimlendiğini göstermektedir. Bu çalışmada hastalık veya sakatlık sonrası damgalamayı, inançlar ve kültürel değerler penceresinden ele alarak, literatür taraması yöntemiyle farklı kültürel yapılara sahip toplumlarda çok boyutlu değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır.

DAMGALAMA VE KÜLTÜREL FARKLILIKLAR

Damgalama, bireylerin yaşam kalitesini, sağlık hizmetlerine erişimini ve bireyin toplum içinde katılımını derinden etkileyen, farklı boyutları olan evrensel bir sorundur. Bu olgunun biçimi, şiddeti ve etkileri büyük ölçüde içinde bulunduğu kültürel yapı tarafından biçimlendirilir. Toplumun yapısı, değerleri, normları bu konudaki tutum ve davranışları belirlemede büyük rol oynar. Bu sebeple, farklı kültürel yapılara sahip toplumlarda bu süreci anlamak, konunun çözümü açısından oldukça önemlidir.

Damgalama, dünya genelinde yaygın olarak görülen bir olgudur ve yapısal, toplumsal (kişilerarası) ve bireysel (içselleştirilmiş) düzeylerde ortaya çıkabilmektedir. Savunmasız nüfus grupları, örneğin cinsiyet azınlıkları, çocuklar, ergenler ve geriatric bireyler, damgalanmaya karşı daha hassas bir konumdadır. Damgalamanın şiddeti ve yol açtığı olumsuz etkiler; sosyo-kültürel faktörlerin yanı sıra, makro düzeydeki unsurlar (örneğin, ruh sağlığı politikaları ve programları) ile mikro düzeydeki etkenler (toplumun genel görüşleri, sağlık çalışanlarının tutumları ve bireylerin ruhsal hastalıklara ilişkin yaklaşımları) tarafından belirlenmektedir (Vaishnav vd., 2023).

Damgalama konusunda bazı ortak bileşenler bulunsa da, olgunun uygulanış biçimi yaşandığı topluma, ya da o toplumun kültürel yapısına göre farklılık gösterebilir. Bu sebeple konuyu evrensel olarak ele almak yerine bulunduğu sosyal yapıya göre değerlendirmek uygun olur. Damgalamayı anlamak, sosyal ilişkiler dilini kullanmayı gerektirir. Ancak bireylerin bu sosyal etkileşimlere yalnızca bilişsel düzeyde değil, aynı zamanda duygu ve motivasyonla da katıldıkları kabul edilir. Sosyal etkileşimler; medya, kültürel yapı ve kurumsal sistemlerin "farklılık" algısını şekillendirdiği normatif beklentiler çerçevesinde gerçekleşir. Etiketleme teorisi, sosyal ağ teorisi, medya etkisi, önyargı ve ayrımcılık gibi çeşitli kuramsal yaklaşımlar, damgalamanın şekillendiği bu karmaşık beklentiler ağını anlamada önemli katkılar sunar (Pescosolido vd., 2008).

Bu kültürel farklılıklar etnik azınlık gruplar tarafından ele alındığında daha belirgin hale gelir. Bu gruplar, diğer çoğunluklara kıyasla daha zayıf ruh sağlığı sonuçlarına sahiptir. Dini, manevi veya geleneksel inançlar, bu gruplarda damgalamayı artırarak hizmet kullanımını azaltmakta ve bu durum olumsuz ruh sağlığı sonuçlarını açıklamada önemli bir rol oynamaktadır (Kapadia, 2023). Damgalama, özellikle azınlık topluluklarında yaygın olup; etnik temelli eşitsizlikleri artırabilir. İngiltere'de Afrika kökenli bireylerde yapılan bir araştırmada damgalama ile yardım arama davranışı arasındaki ilişkinin yeterince bilinmediği, yardım arama davranışını etkileyen başlıca etkenlerin ise ruhsal hastalığın nedenlerine dair inançlar, ideolojik damgalamanın yol açtığı, hastalığın gizlenmesi ve toplumda

damgalamanın yeniden üretilmesi olduğu görülmüştür (Mantovani vd., 2017). Bangladeş'te yapılan bir araştırmada ise, yerli topluluklarda kadınların erkeklere kıyasla daha fazla akıl hastalığı damgasına maruz kaldığını ortaya koymuştur. Alt ölçek analizleri, sosyodemografik değişkenlere göre damgalama düzeylerinde anlamlı farklılıklar olduğunu göstermiştir (Faruk ve Rosenbaum, 2023).

Toplum içinde meydana gelen farklılıklar sonrası gelişen tepkiler, kültürel bakış açısı ile biçimlenmektedir. Konuya bireycilik ve kolektivizm bağlamında bakıldığında ise kolektivist kültürel yapıya sahip toplumlardan gelen bireylerin, bireysel kültürün baskın olduğu toplum yapısındaki bireylere göre daha somut ve birbirine bağımlı öz-kavramlara sahip oldukları görülmüştür. Amerika ve Avrupa'da bireyselcilik ön plandayken; Asya ülkeleri kolektivist toplumlar olarak tanımlanır (Hofstede, 1980). Kolektivist kültürlerde benlik, bireyci kültürlere kıyasla daha fazla grup bağlantılı öge içerir. Kolektivistler grup refahını, bireyciler ise bireysel hedefleri önceliklendirir (Triandis vd., 1990).

Tüm bu bulgular kültürün, damgalamayı tetikleyen önemli toplumsal unsurlardan biri olduğunu göstermektedir. Toplumun gelenekleri, dini inançları ve önyargıları damgalamayı besleyebilir (Kadioğlu ve Hotun Şahin, 2015). Batı toplumlarında başarı odaklı bir yaşam beklentisi, ruhsal hastalıklar nedeniyle toplumsal rekabete ayak uyduramayan bireyleri dışlayabilir. Bu anlayış, şizofreni gibi hastalıklar için de geçerlidir ve bireyleri toplumdan uzaklaştırabilir (Alp, 2003). Irkçılık, ayrımcılık, tıbbi sistemlere duyulan güvensizlik ve damgalama, bireylerin sağlık hizmetlerinden faydalanma davranışlarını olumsuz yönde etkiler. Bu faktörler, özellikle ruh sağlığı hizmetleri ve önleyici taramalar gibi sağlık hizmetlerinin daha az kullanılmasına neden olabilir (Mirişala vd., 2025).

HASTALIK TÜRLERİNE GÖRE DAMGALAMA

Damgalama, hastalıkların türüne ve toplumsal olarak etkilerine ve birey üzerindeki etkilerine bağlı olarak farklılık gösterebilir. Geleneksel bakış açısına göre, damgalama genellikle akıl hastalığı veya HIV/AIDS gibi hastalıklarla ilişkilendirilirken; önyargı ve ayrımcılık ise ırk, etnik köken, cinsiyet, yoksulluk ve cinsel yönelim gibi toplumsal statü özellikleriyle bağlantılıdır. Ancak 21. yüzyılın başlarından itibaren disiplinler arası yaklaşımlar sayesinde bu sınırlar kısmen bulanıklaşmıştır (Pescosolido ve Martin, 2015). Sosyal kimlik açısından damgalama, dışsal farklılıklardan çok bireyin **kendilik algısını** hedef alır. Bu durum, psikolojik etkilerin derinleştiği; sosyal izolasyonun arttığı ve damgalamanın birey tarafından içselleştirildiği bir sürece dönüşür (Becker ve Arnold, 1986).

Ruhsal hastalıklar, en fazla damgalamanın görüldüğü hastalık gruplarındandır. Bu hastalar, toplumda kendilerine yönelik damgalamanın farkındadır ve bazıları bu damgalamayı içselleştirerek moral bozukluğu, benlik saygısında azalma, sosyal uyumda bozulma, işsizlik ve tedaviye uyumda zorluklar gibi olumsuz sonuçlar yaşayabilir. İçselleştirilmiş damgalama, olumsuz düşüncelerin birey tarafından kabul edilmesiyle ortaya çıkar ve değersizlik, utanç, gizlilik ve sosyal geri çekilme gibi durumlara yol açar. Bu durum, hastalık semptomlarını kötüleştirir ve iyileşmeyi engeller. Sağlık profesyonelleri, içselleştirilmiş damgalamanın önlenmesi ve yönetilmesi için müdahalelerde bulunmalıdır (Çam ve Çuhadar, 2011).

Ruh sağlığı bozuklukları, küresel bir halk sağlığı sorunu olup, özellikle yoksulları etkiler. Düşük ve orta gelirli ülkelerde ruhsal hastalıklar dört kat daha fazla görülmektedir. Ruhsal hastalıklarla ilgili damgalama, yardım aramanın gecikmesine, sağlık hizmetlerine erişimin azalmasına, yetersiz tedaviye, kötü sonuçlara ve insan hakları ihlalleri riskinin artmasına yol açmaktadır. Ayrıca, bu hastalıklarla fiziksel eş zamanlı hastalıkların birlikte görülmesi, tedavi sürecini zorlaştırır ve prognozu olumsuz etkiler. Kültürel, sosyoekonomik ve dini faktörler, düşük ve orta gelirli ülkelerde ruh sağlığını, sağlık algısını, sağlık arama davranışlarını, bireylerin ve sağlık profesyonellerinin tutumlarını belirleyen öğelerdir (Javed vd., 2021).

HIV ile ilgili damgalama ve ayrımcılık (S&D), HIV salgınının kontrol altına alınmasında temel engeller olarak kabul edilmektedir. Damgalama özellikle sağlık hizmeti ortamlarında zararlıdır çünkü HIV riski altında olan kişiler ve HIV ile yaşayan kişiler sağlık hizmetlerinden hizmet almak zorundadır. Damgalama azaltma çabalarını bilgilendirmek, ilerlemeyi ölçmek ve eğilimleri izlemek için standart araçlara ve izleme sistemlerine ihtiyaç vardır (Srithanaviboonchai vd., 2017). COVID-19 gibi bulaşıcı hastalıklarda hem toplum hem de sağlık çalışanlarında damgalamanın yoğun olduğu, bu tarz bulaşıcı hastalıkların önemli bir halk sağlığı endişesi yarattığı görülmektedir (Yuan vd., 2022). Madde bağımlılığı, mental bozukluklar, kronik hastalıklar ve kanser gibi sağlık sorunları, toplumsal önyargılarla birleştğinde yoğun damgalamaya yol açarak bireylerin yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir.

KÜLTÜRLER ARASI KARŞILAŞTIRMALAR

Farklı kültürler ve toplumsal yapılar doğrultusunda sosyal normlar da değişkenlik gösterebilir. Toplumun kültürel yapısı ve olayları algılama biçimi, bu normların oluşumunu ve işleyişini doğrudan etkileyebilmektedir. Yüksek gelirli aileler üzerinde yapılan bir çalışmada, ailelerin toplumsal imajlarını korumak amacıyla akrabalarına damgalayıcı tutumlar sergileyebileceği ve bunun birey üzerinde olumsuz etkiler bırakabileceği ortaya konmuştur (Adu vd., 2023). Bu çalışma damgalamanın birey üzerinde sadece toplum tarafından değil, aynı zamanda yakın çevresinden de gelebileceğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde Avrupa Birliği ülkelerinde majör depresyonu olan hastalar üzerinde yapılan bir araştırma, gelir düzeyine göre damgalama deneyiminin farklılaştığını ortaya koymuştur. Çok yüksek gelir seviyesine sahip ülkelerde yaşayan katılımcıların daha az toplumsal destek gördüğü, iş yerinde daha fazla dışlanmaya ve ayrımcılığa maruz kaldıkları ifade edilmiştir. Bu bulgular, yüksek gelir seviyesinin damgalanmayı azaltmadığını, aksine arttırabildiğini ve bireylerin deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini göstermektedir (Van Bortel vd., 2024).

Kültürel farklılıkların damgalamaya etkisini ortaya koyan bir diğer karşılaştırmalı çalışma, Almanya ve Tunus örnekleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Batı kültürlerinde bireye yönelik sosyal mesafenin daha belirgin olduğu gözlemlenirken, Tunus'ta hastalığın nedeni olarak bireyin kendisinin görülmesi, daha yüksek sosyal tepki ve daha az korku eğilimi ile kendini göstermiştir (Angermeyer vd., 2016). Bu durum, farklı toplumların zihinsel hastalıklara yüklediği anlamın, damgalama biçimini doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır.

Son yıllarda sosyolojik açıdan insan hayatının her döneminde varlığını sürdüren damgalama kavramına yönelik bilimsel çalışmaların ve konuyla ilgili akademik duyarlılığın arttığı görülmektedir. Nitekim, damgalama ile ilgili 1965–1989 yılları arasında yayımlanan makale sayısı 603 iken; 1990–2004 yılları arasında bu sayı 2.321’e kadar yükselmiştir (Major ve O’Brien, 2005). Ancak damgalama ile ilgili literatür incelendiğinde, Batı toplumlarında yapılan çalışmaların sayısal olarak daha baskın olduğu, Batılı olmayan toplumlardaki çalışmaların son yıllarda sayısı artmış olsa da sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Batılı olmayan ülkelerde son yıllarda konuyla ilgili çalışmalar artmış olsa da özellikle kültürler arası karşılaştırmalar hala sınırlıdır. Bu çalışmalarda özellikle “Küresel Bağlamda Stigma-Ruh Sağlığı Çalışması” dışında bu kültürler arasında zihinsel hastalıklar hakkındaki kamu inançlarını ve tutumlarını karşılaştıran çalışmalar nadirdir (Pescosolido vd., 2013). Bu durum, Batılı olmayan toplumlarda damgalamaya ilişkin değerlendirmelerin kapsamını daraltmakta ve sınırlamaktadır. Bu sınırlı karşılaştırmalı çalışmalardan biri olan Japonya ile Avustralya örneği, kültürel farkların damgalamanın şekillenmesindeki rolünü net biçimde ortaya koymuştur. Nüfus temelli bu araştırmada, her iki toplumda da şizofreniye karşı damgalayıcı tutumlar ve sosyal mesafe gözlemlenmiştir; ancak Avustralyalı katılımcıların kronik şizofreni hastalarına karşı daha fazla sosyal mesafe koyduğu belirlenmiştir (Griffiths vd., 2006).

Almanya ile Rusya ve Moğolistan karşılaştırıldığı başka bir çalışmada ise, etiketleme, bireyi zavallı görme ortak düşüncelerken; Almanya’da bireyin zararlı olabileceği düşüncesinin daha baskın olduğu saptanmıştır (Angermeyer vd., 2004). Bu bulgular, damgalamanın her toplumda ortak unsurlar taşısa da ifade biçiminin kültürel bağlamdan etkilendiğini göstermektedir.

Amerika Birleşik Devletleri’nde ise 1990–2019 yılları arasında yayımlanmış 97 makale üzerinde yapılan sistematik bir inceleme, ırksal ve etnik azınlık gruplarına yönelik damgalamanın kültürel boyutlarını ortaya koymuştur. Asyalı Amerikalılar, Siyah Amerikalılar ve Latin Amerikalılar arasında yapılan bu karşılaştırmada Beyaz katılımcılara kıyasla daha yüksek damgalama düzeyleri saptanmıştır. Söz konusu çalışmada öne çıkan kültürel temalar; hizmetlere erişimde engeller, aile deneyimleri, bilgi düzeyi, inanç sistemleri ve duygusal tepkilerdir (Misra vd., 2021). Sonuç olarak Batılı olmayan ülkelerde yapılan araştırmalar, damgalamanın şiddeti ve biçimi konusunda önemli kültürel farklar gösterse de genel olarak damgalamanın ortak bileşenlere sahip olduğu görülmektedir. Bu farkların anlaşılması, küresel ölçekte damgalama ile mücadelede iş birliğini ve etkili stratejilerin geliştirilmesini gerektirmektedir (Pescosolido vd., 2013).

SONUÇ

Damgalama sadece bireyin hastalık durumuna indirgenemeyecek kadar karmaşık, aynı zamanda sosyal ve kültürel faktörlerin olduğu çok boyutları bir olgudur. Farklı kültürel yapılarda bireyin hastalık ve sakatlık durumlarına karşı bakış açısı çeşitlilik gösterebilmektedir. Bu bakış açısı damgalama ile ilgili niteliği ve şiddeti belirler. Özellikle göçmenler, etnik azınlıklar ve marjinal gruplar, toplumsal normlara uymadıkları gerekçesiyle daha yoğun ve karmaşık damgalama süreçlerine maruz kalabilmektedir. Bireyin toplum tarafından damgalanması bireylerde sosyal izolasyona, özgüven kaybına, psikolojik

olarak yıpranmaya ve sağlık hizmetlerine erişimde güçlük gibi olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Ne yazık ki, damgalamaya ilişkin ortak ve bütüncül bir teorik çerçevenin bulunmaması bu sürecin yönetimini zorlaştırmaktadır. Damgalamayla mücadele için kültürel uyarlanmış farkındalık programları, sağlık hizmetlerinin entegrasyonu ve işyeri müdahaleleri gereklidir. Etkili sonuçlar için çok modlu müdahaleler ve sektörler arası koordinasyon önemlidir. Kültürler, hastalıklara bakış açılarıyla damgalanmayı etkiler ve bu, özgüven kaybı ve tedaviye başvurma zorlukları yaratabilir. Damgalamayı azaltmak için toplumsal duyarlılığı artıracak eğitimler ve kültürel duyarlılığa sahip sağlık hizmetleri etkili bir çözüm sunabilir. Araştırmacıların, damgalama türleri arasındaki ilişkileri analiz ederek, anti-damgalama programlarının etkinliğini artırmak için ölçütler belirlemesi damgalama yaşayan bireyler için destekleyici ortamlar oluşturulmalı ve ailelerin bu süreçte aktif rol alması faydalı olabilir.

KAYNAKLAR

- Ahad, A. A., Sanchez-Gonzalez, M., & Junquera, P. (2023). Understanding and Addressing Mental Health Stigma Across Cultures for Improving Psychiatric Care: A Narrative Review. *Cureus*. <https://doi.org/10.7759/cureus.39549>
- Akbari, H., Mohammadi, M., & Hosseini, A. (2023). Disease-Related Stigma, Stigmatizers, Causes, and Consequences: A Systematic Review. *Iranian Journal of Public Health*, 52, 2042–2054. <https://doi.org/10.18502/ijph.v52i10.13842>
- Angermeyer, M. C., Buyantugs, L., Kenzine, D. V., & Matschinger, H. (2004). Effects of labelling on public attitudes towards people with schizophrenia: Are there cultural differences? In *Acta Psychiatrica Scandinavica* (Vol. 109, pp. 420–425). <https://doi.org/10.1111/j.1600-0047.2004.00310.x>
- Becker, G., & Arnold, R. (1986). Stigma as a Social and Cultural Construct. In *The Dilemma of Difference* (pp. 39–57). Springer US. https://doi.org/10.1007/978-1-4684-7568-5_3
- Clair, M. (2018). Stigma. In *Core Concepts in Sociology* (pp. 318–321). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781394260331.ch86>
- Douglass, C. H., Win, T. M., Goutzamanis, S., Lim, M. S. C., Block, K., Onsando, G., Hellard, M., Higgs, P., Livingstone, C., & Horyniak, D. (2023). Stigma Associated with Alcohol and Other Drug Use Among People from Migrant and Ethnic Minority Groups: Results from a Systematic Review of Qualitative Studies. In *Journal of Immigrant and Minority Health* (Vol. 25, pp. 1402–1425). Springer. <https://doi.org/10.1007/s10903-023-01468-3>
- Faruk, M. O., & Rosenbaum, S. (2023). Mental illness stigma among indigenous communities in Bangladesh: a cross-sectional study. *BMC Psychology*, 11. <https://doi.org/10.1186/s40359-023-01257-5>
- Griffiths, K. M., Nakane, Y., Christensen, H., Yoshioka, K., Jorm, A. F., & Nakane, H. (2006). Stigma in response to mental disorders: A comparison of Australia and Japan. *BMC Psychiatry*, 6. <https://doi.org/10.1186/1471-244X-6-21>
- Hatzenbuehler, M. L., & Link, B. G. (2014). Introduction to the special issue on structural stigma and health. In *Social Science and Medicine* (Vol. 103, pp. 1–6). <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.12.017>

- Hofstede, G. (1980). Culture and Organizations. *International Studies of Management & Organization*, 10, 15–41. <https://doi.org/10.1080/00208825.1980.11656300>
- Javed, A., Lee, C., Zakaria, H., Buenaventura, R. D., Cetkovich-Bakmas, M., Duailibi, K., Ng, B., Ramy, H., Saha, G., Arifeen, S., Elorza, P. M., Ratnasingham, P., & Azeem, M. W. (2021). Reducing the stigma of mental health disorders with a focus on low- and middle-income countries. In *Asian Journal of Psychiatry* (Vol. 58). Elsevier B.V. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2021.102601>
- Kapadia, D. (2023). Stigma, mental illness & ethnicity: Time to centre racism and structural stigma. In *Sociology of Health and Illness* (Vol. 45, pp. 855–871). John Wiley and Sons Inc. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.13615>
- Major, B., & O'Brien, L. T. (2005). The social psychology of stigma. In *Annual Review of Psychology* (Vol. 56, pp. 393–421). <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.56.091103.070137>
- Mantovani, N., Pizzolati, M., & Edge, D. (2017). Exploring the relationship between stigma and help-seeking for mental illness in African-descended faith communities in the UK. *Health Expectations*, 20, 373–384. <https://doi.org/10.1111/hex.12464>
- Miriyala, S., Nguyen, K. V., Park, A., Hwang, T., Aldrich, M. C., & Richmond, J. (2025). Racism, discrimination, medical mistrust, stigma, and lung cancer screening: a scoping review. In *Ethnicity and Health*. Routledge. <https://doi.org/10.1080/13557858.2025.2458303>
- Özmen, S., & Erdem, R. (2018a). DAMGALAMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ. <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Sduiibfd/Issue/52998/702901>.
- Özmen, S., & Erdem, R. (2018b). DAMGALAMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ. <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Sduiibfd/Issue/52998/702901>.
- Pescosolido, B. A., & Martin, J. K. (2015). The Stigma Complex. *Annual Review of Sociology*, 41, 87–116. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071312-145702>
- Pescosolido, B. A., Martin, J. K., Lang, A., & Olafsdottir, S. (2008). Rethinking theoretical approaches to stigma: A Framework Integrating Normative Influences on Stigma (FINIS). *Social Science and Medicine*, 67, 431–440. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2008.03.018>
- Pescosolido, B. A., Medina, T. R., Martin, J. K., & Long, J. S. (2013). The “backbone” of stigma: Identifying the Global core of public prejudice associated with mental illness. *American Journal of Public Health*, 103, 853–860. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2012.301147>
- Srithanaviboonchai, K., Stockton, M., Pudpong, N., Chariyalertsak, S., Prakongsai, P., Chariyalertsak, C., Smutrapapoot, P., & Nyblade, L. (2017). Building the evidence base for stigma and discrimination-reduction programming in Thailand: Development of tools to measure healthcare stigma and discrimination. *BMC Public Health*, 17. <https://doi.org/10.1186/s12889-017-4172-4>
- Tyerman, J., Patovirta, A. L., & Celestini, A. (2021). How Stigma and Discrimination Influences Nursing Care of Persons Diagnosed with Mental Illness: A Systematic Review. In *Issues in Mental Health Nursing* (Vol. 42, pp. 153–163). Taylor and Francis Ltd. <https://doi.org/10.1080/01612840.2020.1789788>
- Vaishnav, M., Javed, A., Gupta, S., Kumar, V., Vaishnav, P., Kumar, A., Salih, H., Levounis, P., Bernardo, N., Alkhoori, S., Luguerocho, C., Soghoyan, A., Moore, E., Lakra, V., Aigner, M., Wancata, J., Ismayilova, J., Islam, M., Da Silva, A., ... Ashurov, Z. (2023). Stigma towards mental illness in Asian nations and low-and-middle-income countries, and comparison with high-income countries: A literature review and practice implications. In *Indian Journal of Psychiatry* (Vol. 65, pp. 995–1011). Wolters

Kluwer Medknow Publications. https://doi.org/10.4103/indianjpsychiatry.indianjpsychiatry_667_23

Van Bortel, T., Wickramasinghe, N. D., Treacy, S., Khan, N., Ouali, U., Sumathipala, A., Svab, V., Nader, D., Kadri, N., Monteiro, M. F., Knifton, L., Quinn, N., Van Audenhove, C., Lasalvia, A., Bonetto, C., Thornicroft, G., Van Weeghel, J., & Brouwers, E. (2024). Anticipated and experienced stigma and discrimination in the workplace among individuals with major depressive disorder in 35 countries: Qualitative framework analysis of a mixed-method cross-sectional study. *BMJ Open*, *14*. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2023-077528>

Yuan, K., Huang, X. L., Yan, W., Zhang, Y. X., Gong, Y. M., Su, S. Z., Huang, Y. T., Zhong, Y., Wang, Y. J., Yuan, Z., Tian, S. S., Zheng, Y. B., Fan, T. T., Zhang, Y. J., Meng, S. Q., Sun, Y. K., Lin, X., Zhang, T. M., Ran, M. S., ... Lu, L. (2022). A systematic review and meta-analysis on the prevalence of stigma in infectious diseases, including COVID-19: a call to action. *Molecular Psychiatry*, *27*, 19–33. <https://doi.org/10.1038/s41380-021-01295-8>

SERMAYE ŞİRKETLERİNDE HİSSE GERİ ALIM İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

ACCOUNTING FOR SHARE BUYBACK TRANSACTIONS

Prof. Dr. A. Kadir DABBAĞOĞLU

Istanbul Rumeli University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of
Business Administration, Istanbul, Turkey.

ORCID NO: 0000-0002-5106-9900

ÖZET

Hisse ihraç edebilen sermaye şirketleri, ihraç ettikleri kendi hisselerini bilahare geri satın alabilirler. Hisse geri alımında muhtelif neden ve amaçlar ve yine muhtelif yöntemler sözkonusudur. Bu bağlamda; hisse geri alımı, hisse fiyatının desteklenmesi, temettüye nazaran vergi avantajı, sermaye yapısının yeniden oluşturulması, hisse başına kârın artırılması, hissedarlara kaynak transferi, nakit yönetimi, kurumsal itibarın korunması ve/veya artırılması, borsada fiyatlandırma gibi amaçlara dayalı olarak açık piyasa, sabit fiyat veya Dutch-Auction yöntemleri ile yapılabilir.

Konunun hukuki boyutu Türkiye’de Ticaret Kanunu ve Sermaye Piyasası Kurulu Tebliği ile düzenlenmiştir. Buna göre temel iki şart toplam hisse adedinin %10’u olarak belirlenen üst sınırı aşmamak ve geri satınalma bedelini karşılayabilecek bir özkaynak yeterliliğine sahip olmaktır. Çünkü hisse geri alım işlemi sermaye azaltıcı nitelikte bir işlemidir.

Hisse geri alım işlemlerinin muhasebesinde uygulanabilecek yöntemler ise maliyet veya nominal değer yöntemi olarak iki başlık altında toplanmıştır.

Çalışma öncelikle gerek şart niteliğinde olan %10 üst sınırı ve yeter şart niteliğinde olan özkaynak yeterliliği şeklinde ortaya çıkan hukuki düzenlemenin muhasebenin temel kavramları çerçevesinde yorumunu yaparak geri alım işlemlerinin ve tekrar satışının nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiğini tanımlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Sermaye Şirketleri, Hisse Geri Alımı, Yedek Akçe, Muhasebe

ABSTRACT

Stock corporations that can issue shares may repurchase their own issued shares at a later date. There are various reasons and purposes and various methods for share buy-backs. In this context, share repurchases may be made through open market, fixed price or Dutch-Auction methods with purposes such as supporting the share price, tax advantage over dividends, reorganization of the capital structure, increasing earnings per share, transferring resources to shareholders, cash management, protecting and/or enhancing corporate reputation, and pricing on the stock exchange.

The legal aspect of the issue is regulated by the Turkish Commercial Code and Capital Markets Board Communiqués. Accordingly, the two main conditions are not to exceed the upper limit of 10% of the total number of shares and to have a shareholders' equity adequacy to cover the repurchase price, since share repurchase is a capital decreasing transaction.

The methods that can be applied in the accounting of share repurchase transactions are categorised under two headings as cost or nominal value method.

The study firstly defines how repurchase and resale transactions should be booked for by interpreting the legal arrangement that emerges in the form of the 10% upper limit, which is a necessary condition, and the equity adequacy, which is a sufficient condition, within the framework of the basic concepts of accounting.

Keywords: Stock Corporations, Shares Repurchases, Reserves, Accounting

GİRİŞ

Hisse geri alımı, sermayeyi temsil eden hisselerin ihraç eden şirket tarafından bilahare geri satın alınmasını ifade eder.

Şirketler hisse geri alımı yapmaları genel olarak aşağıda sıralanan muhtelif nedenlere dayanmaktadır (Baker ve Diğerleri, 2003):

- Hisse fiyatının desteklenmesi
- Temettüye nazaran vergi avantajı
- Sermaye yapısının yeniden oluşturulması
- Hisse başına kârın artırılması
- Hissedarlara kaynak transferi
- Nakit yönetimi
- Kurumsal itibarın korunması ve/veya artırılması

Geri alımla, nakit mevcudunun ölçüsüz bir şekilde hissedarlara aktarılması şirketin finansal yapısını olumsuz etkileyecektir. Bu itibarla, hisse geri alım işleminde hissedarların menfaatlerinin şirketin menfaatlerinden önde tutulması şirketin özkaynak yeterliliği ve dolayısıyla sürekliliği için bir tehdit unsurudur.

Bunun içindir ki hisse geri alım işlemleri gerek yasa koyucu gerekse düzenleyici kuruluşlarca birinci ve ikincil mevzuat boyutunda kısıtlayıcı düzenlemelere tabi tutulmuştur.

- Kurumsal itibarın korunması ve/veya artırılması

Geri alımla, nakit mevcudunun ölçüsüz bir şekilde hissedarlara aktarılması şirketin finansal yapısını olumsuz etkileyecektir.

Bu itibarla, hisse geri alım işleminde hissedarların menfaatlerinin şirketin menfaatlerinden önde tutulması şirketin özkaynak yeterliliği ve dolayısıyla sürekliliği için bir tehdit unsurudur (Özdamar, 2005).

Bunun içindir ki hisse geri alım işlemleri gerek yasa koyucu gerekse düzenleyici kuruluşlarca birinci ve ikincil mevzuat boyutunda kısıtlayıcı düzenlemelere tabi tutulmuştur.

HİSSE GERİ ALIM YÖNTEMLERİ

Hisse geri alım işlemleri genellikle aşağıdaki üç yöntem çerçevesinde gerçekleştirilir(Hahoğlu, 2000):

Açık Piyasa Geri Satın Alımları

Açık piyasada gerçekleştirilen geri satın alımlarda şirketler doğrudan veya aracı kurumlar vasıtasıyla kendi hisse senetlerini geri satın alabilmektedir.

Sabit Fiyatlı Aleni Pay Alım Teklifine Dayalı Geri Satın Alımlar

Bu tür geri satın alımlarda şirket belirli sayıda hisse senedi için, belirli bir süre için tüm hissedarlara doğrudan geri satın alma teklifi yapar. Şirket geri satın alma başlamadan önce geri satın alma fiyatını ilan eder.

Dutch-Auction

Dutch-Auction olarak ifade edilen yöntemde şirket belirli bir aralıkta hissedarların hisse senetlerini satma isteğinde oldukları fiyatı belirlemek için hissedarlara çağrıda bulunur. Bilahare şirket, belirlenen geri satın alma fiyatına eşit veya daha düşük fiyat veren hissedarlardan alım yapar Geri satın alma fiyatı tüm hissedarlar için aynıdır.

Hisse geri alım işlemlerinde en az tercih edilen yöntem sabit fiyatlı tekliflerdir (Grullon, 2000).

HUKUKİ DÜZENLEME

AB müktesebatında halka açık anonim şirketlerin; Fransa, Almanya ve İsveç'te payları borsada işlem gören şirketlerin pay geri alım esaslarını detaylı olarak düzenlediği görülmektedir Söz konusu düzenlemelerle, pay geri alımlarının şirketlerin kurumsal yapılarının bozulmasına sebebiyet verebilecek olumsuz etkilerinin, sermayenin korunması ve işletmenin sürekliliğinin sağlanması suretiyle giderilmesi amaçlanmaktadır (Pirgaip, 2014).

Ülkemizde ise konu TTK (Türk Ticaret Kanunu, 2011) ve SPK Tebliği (Sermaye Piyasası Kurulu Geri Alınan Paylar Tebliği, 2014) ile düzenlenmiştir.

SPK düzenlemeleri özetle aşağıdaki gibidir:

SPK Tebliği'ne göre şirketlerin geri alım yapabilmesi için genel kurulun yönetim kurulunu yetkilendirmesi gerekmektedir.

Söz konusu yetki, yönetim kurulu tarafından hazırlanan geri alım programının genel kurul toplantısında onaylanması suretiyle verilir. Geri alım programının genel kurul toplantısında onaylanması suretiyle yetkilendirilen yönetim kurulu, bu yetkiyi belirleyeceği gerçek veya tüzel kişilere devredebilir.

Geri alım programının onaylanacağı genel kurul toplantılarında, ortaklığın esas sözleşmesinde daha ağır nisaplar öngörülmediği takdirde TTK'nın 418 inci maddesinde yer alan toplantı ve karar nisapları uygulanır.

Payları borsada işlem gören ortaklıklar, yakın ve ciddi bir kayıptan kaçınmak amacıyla genel kurulun yetkilendirmeye ilişkin kararı olmadan yönetim kurulu kararıyla da Tebliğin 12. maddesindeki kamuyu aydınlatmaya ilişkin yükümlülöklere uymak şartıyla geri alım yapabilir.

Bağlı ortaklıklar, ana ortaklığın paylarında geri alım yapabilmek için bu istisnadan yararlanamaz. Genel kurulca onaylanmış bir geri alım programı olmadan yönetim kurulunun yakın ve ciddi bir kayıptan kaçınmak amacıyla aldığı geri alım kararı yapılacak ilk genel kurul toplantısına kadar geçerlidir.

Ortaklık paylarının günlük ağırlıklı ortalama fiyatının yönetim kurulu karar tarihinden önceki son bir ayda;

- Nominal değerinin altında seyretmesi veya
- Yüzde yirminin üzerinde değer kaybetmesi,

durumlarında yakın ve ciddi bir kaybın varlığı kabul edilir.

Bu haller dışında yönetim kurulu kararı ile geri alım yapılabilmesi için, ortaklık tarafından işlem öncesinde SPK onayının alınması gereklidir.

Payları borsada işlem görmeyen ortaklıklar veya bağlı ortaklıkları, yakın ve ciddi bir kaybın önlenmesi gerekçesi ile genel kurul kararı olmaksızın yönetim kurulu kararıyla geri alım yapamazlar.

Genel kurul tarafından onaylanmış geri alım programının süresi payları borsada işlem gören ortaklıklar için azami üç yıl, payları borsada işlem görmeyen ortaklıklar için ise azami bir yıldır. Geri alım programında herhangi bir süre belirtilmemiş olması durumunda azami süre boyunca, süreli bir programın onaylanması durumunda ise ilgili süre boyunca söz konusu program yürürlükte olacaktır. Süreli geri alım programlarının bitmesini takiben yeni bir programın uygulanabilmesi için yeni bir genel kurul kararı alınması gereklidir.

Birinci fıkrada belirlenen üç yıllık program süresi, amacı ortaklığın kendi veya bağlı ortaklarının çalışanlarına yönelik uygulayacağı pay edindirme planları olan geri alım programlarında beş yıla ve paya dönüştürülebilir veya pay ile değiştirilebilir sermaye piyasası aracı ihracında ilgili sermaye piyasası aracının vadesine kadar uzatılabilir.

Ortaklıkların bu Tebliğ hükümleri çerçevesinde geri alınan paylarının nominal değeri, daha önceki alımlar dahil ortaklıkların ödenmiş veya çıkarılmış sermayesinin yüzde onunu aşamaz. Geri alınan paylardan program süresince elden çıkarılanlar bu oranın hesaplanmasında indirim kalemi olarak dikkate alınmaz.

Geri alınan payların toplam bedeli, SPK düzenlemeleri çerçevesinde kâr dağıtımına konu edilebilecek kaynakların toplam tutarını aşamaz. Geri alım programı çerçevesinde gerçekleştirilecek geri alım işlemi öncesinde, SPK düzenlemelerine uygun olarak hazırlanmış ve genel kurulda onaylanmış son yıllık finansal tablolar üzerinden söz konusu şartta uyum sağlanmasının temini yönetim kurulunun sorumluluğundadır.

Geri alım için verilen fiyat emri, mevcut fiyat tekliflerinden veya en son gerçekleşen satış fiyatından daha yüksek olamaz

Ortaklık ve/veya bağlı ortaklıkları tarafından bir günde geri alımı yapılabilecek toplam pay miktarı, payların işlem gününden önceki 20 günlük işlem miktarı ortalamasının yüzde yirmi beşini geçemez.

Program kapsamındaki bir geri alım işleminin türev araçlar aracılığıyla yapılması durumunda; söz konusu türev araçların kullanım fiyatı, mevcut bağımsız fiyat tekliflerinden veya en son gerçekleşen bağımsız satış fiyatından daha yüksek olamaz.

Likiditenin düşük olduğu paylarda, 20 günlük işlem miktarının %25'i olarak tanımlanan limit, Kuruldan önceden onay alınması ve gerekli özel durum açıklamalarının yapılması şartıyla %50'ye kadar yükseltilebilir. Likiditenin düşük olduğu paylara ilişkin belirleme Kurul tarafından yapılır.

Geri alınan paylar ortaklıkların genel kurullarında toplantı nisabının hesaplanmasında dikkate alınmaz.

Geri alınan paylar ile bu paylar nedeniyle edinilmiş bedelsiz paylar (nominal değeri ödenmiş-çıkarılmış sermayenin %10'nunu; satın alma bedeli SPK düzenlemeleri kapsamında kâr dağıtımına konu edilebilecek özkaynak unsurlarının toplamını aşmamak kaydıyla) süresiz olarak elde tutulabilir.

SPK düzenlemelerine aykırı olarak geri alınan hisseler, geri alım tarihinden itibaren en geç bir yıl içinde elden çıkarılır. Bu süre boyunca satılmayan paylar sermaye azaltımı suretiyle itfa edilir.

Sermaye azaltım amacı ile yapılanlar hariç, geri alınan payların ortaklığın ödenmiş veya çıkarılmış

sermayesinin yüzde onunu aşan kısmı, herhangi bir kayba yol açmadan devirleri mümkün olur olmaz ve her halükârda elde edilmelerinden itibaren üç yıl içinde elden çıkarılır. Bu süre zarfında elden çıkarılmayan paylar sermaye azaltımı suretiyle derhal itfa edilir.

Payları borsada işlem görmeyen ortaklıklar tarafından bir geri alım programı çerçevesinde geri alınan paylar ancak programın tamamlanmasını takiben elden çıkarılabilir.

Bu ortaklıklar, geri alınan payların satışını sadece ikincil halka arz veya yeni pay alma hakkı kullanılmasına ilişkin usullere uymak suretiyle yapabilir. Geri alınan paylar nedeniyle edinilmiş bedelsiz payların satışında da aynı koşullar aranır. Bu işlemlerin gerçekleştirilmesinden önce SPK'ya başvuru yapılması zorunludur

Geri alınan payların ilk muhasebeleştirilmesi ve raporlanmasında Türkiye Muhasebe Standartları (TMS/TFRS) esas alınır. Buna göre, "Şirketler tarafından geri alınan payların öz kaynak grubu içerisinde özkaynakları azaltıcı bir kalem olarak raporlanması gerekmektedir (Pirgaip ve Karacaer, 2015).

Geri alım işlemleri, muhasebe standartlarına göre, hissedarların daha önce şirkete koydukları fonları geri almak üzere şirket ile gerçekleştirdikleri işlem niteliğindedir.

Geri alım işlemleri, bu itibarla özkaynakları azaltıcı bir özellik taşır ve bu nevi işlemler gelir tablosu ile ilişkilendirilemez (TMS 32, 2005)

Mevzuat ayrıca, geri alınan payların geri alım bedeli kadar yedek akçe ayrılarak öz kaynaklar altında kısıtlanmış yedek olarak sınıflandırılmasını öngörmektedir. Ayrılan yedekler, geri alınan paylar satıldıkları veya itfa edildikleri takdirde geri alım değerlerini karşılayan tutarda serbest bırakılır. TTK'da konu aşağıdaki gibi düzenlenmiştir:

Anonim Şirketler:

Madde 379- (1) Bir şirket kendi paylarını, esas veya çıkarılmış sermayesinin onda birini aşan veya bir işlem sonunda aşacak olan miktarda, ivazlı olarak iktisap ve rehin olarak kabul edemez. Bu hüküm, bir üçüncü kişinin kendi adına, ancak şirket hesabına iktisap ya da rehin olarak kabul ettiği paylar için de geçerlidir.

(2) Payların birinci fıkra hükmüne göre iktisap veya rehin olarak kabul edilebilmesi için, genel kurulun yönetim kurulunu yetkilendirmesi şarttır. En çok beş yıl için geçerli olacak bu yetkide, iktisap veya rehin olarak kabul edilecek payların itibarî değer sayıları belirtilerek toplam itibarî değerleriyle söz konusu edilecek paylara ödenebilecek bedelin alt ve üst sınırı gösterilir. Her izin talebinde yönetim kurulu kanuni şartların gerçekleştiğini belirtir.

(3) Birinci ve ikinci fıkralardaki şartlara ek olarak, iktisap edilecek payların bedelleri düşüldükten sonra, kalan şirket net aktif, en az esas veya çıkarılmış sermaye ile kanun ve esas sözleşme uyarınca dağıtılmasına izin verilmeyen yedek akçelerin toplamı kadar olmalıdır.

(4) Yukarıdaki hükümler uyarınca, sadece, bedellerinin tümü ödenmiş bulunan paylar iktisap edilebilir.

(5) Yukarıdaki fıkralarda yer alan hükümler, ana şirketin paylarının yavru şirket tarafından iktisabı hâlinde de uygulanır. Pay senetleri borsada işlem gören şirketler hakkında, Sermaye Piyasası Kurulu şeffaflık ilkeleri ile fiyata ilişkin kurallar yönünden gerekli düzenlemeleri yapar.

Madde 520- (1) Şirket, iktisap ettiği kendi payları için iktisap değerlerini karşılayan tutarda yedek akçe ayırır. Bu yedek akçeler, anılan paylar devredildikleri veya yok edildikleri takdirde iktisap değerlerini karşılayan tutarda çözülebilirler.

(2) Yeniden değerlendirme fonu ile ilgili mevzuat uyarınca pasifte yer alan diğer fonlar, sermayeye dönüştürüldükleri ve yeniden değerlendirilen aktifler amorti edildikleri veya devredildikleri takdirde çözülebilirler.

Limited Şirketler

Madde 612- (1) Şirket kendi esas sermaye paylarını, sadece, bunları alabilmek için gerekli tutarda serbestçe kullanabileceği özkaynaklara sahipse ve alacağı payların itibarî değerlerinin toplamı esas sermayenin yüzde onunu aşmıyorsa iktisap edebilir.

(2) Şirket sözleşmesinde öngörülen veya mahkeme kararıyla hükme bağlanmış bulunan bir şirketten çıkma ya da çıkarma dolayısıyla, esas sermaye paylarının iktisabı hâlinde, birinci fıkradaki üst sınır yüzde yirmi olarak uygulanır.

Şirket esas sermayesinin yüzde onunu aşan bir tutarda iktisap edilen esas sermaye payları iki yıl içinde elden çıkarılır veya sermaye azaltılması yoluyla itfa edilir.

(3) Şirket kendi esas sermaye payları için ödediği tutar kadar yedek akçe ayırır.

(4) Şirketin iktisap ettiği kendi esas sermaye paylarından kaynaklanan oy hakları ile buna bağlı diğer haklar, paylar şirketin elinde bulunduğu sürece donar.

(5) Şirketin, iktisap ettiği kendi esas sermaye paylarına ait ek ve yan ödeme yükümlülükleri, söz konusu paylar şirketin elinde bulunduğu sürece istenemez.

(6) Şirketin kendi paylarını iktisap etmesine ilişkin sınırlama ile ilgili hükümler, şirket esas sermaye paylarının, şirketin çoğunluğuna sahip bulunduğu yavru şirketlerce iktisabı hâlinde de uygulanır.

TTK'nın bahse konu maddeleri aşağıdaki gibi yorumlanmaktadır (Ayan, 2013):

Şirketin kendi payını iktisap edebilmesi için, iktisap anında malvarlığının bulunması gereken durumu göstermektedir. Şirketin paylarını iktisap edebilmesi için, şirketin iktisap edeceği pay bedelleri, şirketin malvarlığından düşülmelidir. Bu bedel düşüldükten sonra, şirketin net aktifi en az, şirketin esas veya çıkarılmış sermaye ile kanun ve ana sözleşme gereğince dağıtılmasına izin verilmeyen yedek akçelerin toplamı kadar olmalıdır. Şirketin iktisap edebileceği paylarının hesaplanması için, öncelikle esas veya çıkarılmış sermayesinin ve kanuni yedek akçelerinin tespit edilmesi gerekir.

MUHASEBE YÖNTEMİ

Geri alınan hisseler muhasebe kayıtlarında nominal veya maliyet değeri üzerinden izlenebilir (Rueschhoff, 1978). Nominal değer yöntemi, hisse geri alımlarının, geri satın alma tutarı yerine hisselerin toplam nominal değeri üzerinden geri alınan hisseler (hazine hisseleri) hesabına borç kaydedilmesi yoluyla kaydedilmesini içerir. Hissenin maliyet değeri ile nominal değeri arasındaki fark, niteliğine göre, bir özkaynak hesabına borç veya alacak kaydedilir. İngilizce kaynaklarda “Additional Paid in Capital (APIC) olarak adlandırılan bu hesap için “520. Hisse İhraç Primleri” hesabı altında 520.99 Hisse Alım-Satım Primleri hesabını kullanmak mümkündür. Hazine hisseleri için temel muhasebe yaklaşımı maliyet değeridir. Maliyet yöntemi hisse geri alım tutarının “geri Alınan Hisseler” hesabına toplam olarak borç kaydedilmesini ifade eder. Bu yöntem, hisselerin nominal değerini ve varsa primli ihraç değerlerini dikkate almaz.

SONUÇ

Yukarıda açıklanan yasal düzenlemelerin bir gereği olarak; hisse geri alım işlemlerinde iktisap tarihi itibarıyla özkaynak toplamının sermaye, yasal ve statü yedekleri hariç, en az toplam iktisap bedeli kadar olması gerekiyor. Bu da haliyle, şirketin geri satınalacağı hisseleri için ödeyeceği tutarı karşılayacak kadar bir serbest yedeğe sahip olması gerektiği anlamına geliyor.

Kâr dağıtımında hissedarlara ayrılan pay temettü (kâr payı); şirkete bırakılan pay ise yedek akçe olarak adlandırılır. Yedek akçeler, diğer bir ifade ile birikmiş kârlardır. Kârlar, şirketlerde yasal düzenlemelerin bir gereği olarak veya hissedarların iradesiyle birikir.

Şirket vergi sonrası dönem kârından öncelikle TTK ve/veya ana sözleşmesinde tanımlanan yedek akçeyi kendi bünyesinde tutmak zorundadır. Bu nevi yedek akçeler ayrılma amaçları dışında kullanılamaz. Bu itibarla kısıtlı yedek niteliğindedir. Bu tür yedekler gelecek dönemlerde temettü olarak dağıtılamaz.

TTK 519’da tanımlanan genel kanuni yedek akçe toplamının ödenmiş sermayenin %50’sini aşan kısmı serbest yedek niteliği kazanır.

Yasa ve/veya ana sözleşme gereği ayrılan yedeklerden sonra kalan kârın hissedarların iradesiyle şirkette bırakılan kısmı da yedek akçe olmakla birlikte özel bir amaca isnat edilmedikleri için serbest yedek akçe niteliğindedir. Bu itibarla gelecek dönemlerde temettü olarak dağıtılabılırler.

Hisse geri alım işlemlerinde üst sınırı tanımlayan serbest yedek tutarına ilişkin bir örnek, nominal değeri 1.000 TL olan toplam 500 adet hisse varsayımıyla, aşağıda verilmiştir:

Tablo 1. Özkaynaklar

Özkaynaklar	Kâr Dağıtımı Öncesi	Kâr Dağıtımı	Kâr Dağıtımı Sonrası
500. Sermaye	100.000		100.000
540.01. %5 Yasal Yedek	17.000	3.000	20.000
540.02. %10 Yasal Yedek	43.000		43.000
541. Statü Yedekleri	30.000		30.000
542. Olağanüstü Yedekler	150.000	57.000	207.000
590. Dönem Net Kârı	60.000	-60.000	0
Toplam Özkaynak	400.000	0	400.000

Yukarıdaki tabloya göre 542. Hesap bakiyesi ile 540 hesap bakiyesinin 500 hesap bakiyesinin %50’sini aşan kısmı serbest yedek niteliğindedir.

Tablo 2. Kullanılabilecek Kısıtlı Yedek Tutarı

500. Sermaye (a)	100.000
$b=a*\%50$	50.000
540. Yasal Yedekler (c)	63.000
d=c-b	13.000

Tablo 3. Kullanılabilecek Toplam Yedek

Olağanüstü Yedeklerden	207.000
Yasal Yedeklerden	13.000
Toplam Serbest Yedek	220.000

Öncelikle gerek şart olan %10 sınırının karşılanması gerekir. Örneğimizde yer alan 100 adet hissenin toplam nominal değeri, beheri 1.000 TL nominal değerden, 100.000 TL'dir.

Bu durumda şirket, toplam nominal değeri 10.000 TL olan 10 adet hisseyi geri alabilir.

Bunu yapabilmesi ise yeter şartı karşılamasına bağlıdır. Yeter şartın karşılanma durumu aşağıdaki gibi test edilebilir:

Bahse konu toplam 10 adet hissenin;

a. İktisap bedeli beheri 25.000 TL'den 250.000 TL ise

Serbest yedekler < 250.000 olduğundan geri alım yapılamaz; bu itibarla ortada muhasebe kaydı gerektiren bir işlem yoktur.

b. Öngörülen iktisap bedeli, beheri 22.000 TL'den 220.000 TL ise

Serbest yedekler = 220.000 olduğundan geri alım yapılabilir; serbest yedeklerden kısıtlı yedeklere aktarma yapılır (yasada geçen "yedek akçe ayırır" ifadesinin muhasebe uygulaması budur). Böylece geri alınan hisselerden dolayı eksilen sermaye korunmuş olur.

Kullanımda olan tek düzen hesap planında bu tür bir yedek akçelerin izleneceği bir hesap tanımlanmamıştır.

Ayrılacak yedeğin sermayeyi koruması amaçlandığı ve geri alınan hisseler satılincaya kadar muhafaza edilmek zorunda olduğu için bu tür yedeklerin 50 hesap grubu altında tanımlanması uygundur. Bu itibarla çalışmamızda, 502. Geri Alınan Hisselere Bağlı Yedekler hesabı oluşturulmuştur.

Buradan hareketle aşağıdaki muhasebe kaydı yapılmalıdır:

	Borç	Alacak
540.02. %10 Genel YYA	13.000	
541.00. Olağanüstü YA	207.000	
540.03. Geri Alınan Hisselere Bağlı Yedekler		220.000

Böylece yeter şartın karşılanmasıyla geri alım yapılabilir.

Geri alınan hisselerin, TTK'nın muhasebe standartlarına atıfta bulunması nedeniyle, alım bedeli üzerinden özkaynaklarda izlenmesi gerekmektedir.

Ancak kullanımda olan tek düzen hesap planında bu tür hisselerin izleneceği bir hesap tanımlanmamıştır. Söz konusu hesap özkaynaklarda sermayeyi düzenleyici nitelikte bir hesap olduğu için 50 hesap grubunda olması gerekir. Bu itibarla çalışmamızda, 505. Geri Alınan Hisseler (-) hesabı oluşturulmuştur.

Bu durumda, geri alım işleminin yevmiye kaydı aşağıdaki gibi olacaktır:

	Borç	Alacak
505. Geri Alınan Hisseler (-)	220.000	
102. Bankalar		220.000

Geri alınan 10 adet hisse bilahare örneğin beheri 24.000 TL'den satıldığında aşağıdaki yevmiye kaydı yapılır:

	Borç	Alacak
102.00. Bankalar	240.000	

505.00 Geri Alınan Hisseler	220.000
520.99 Hisse Satış Primi	20.000

Geri alım için kısıtlı ve serbest yedeklerden oluşturulan bağlı yedek akçe, hisselerin satılmasını müteakiben çözülür. Çözölmeye ilişkin yevmiye kaydı ise aşağıdaki gibi olacaktır:

	Borç	Alacak
540.03. Geri Alınan Hisselere		
Bağlı Yedekler	220.000	
540.02. %10 Genel YYA		13.000
541.00. Olağanüstü YA		207.000

Hesaplamalara ve ayrılacak yedeklere temel teşkil edecek bilanço Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından tanımlanan raporlama çerçevesine (TFRS/BOBI FRS) göre hazırlanan bilanço olmalıdır. Esas olan her zaman işletmenin sürekliliğidir. Bu nedenle hisse geri alım işlemlerinde düzenleyici kurumlar ile muhasebenin öncelikli ortak amacı sermayenin korunmasıdır. Hisse geri alım işlemleri, ancak yukarıda açıklanan kayıt düzeni ile amaca uygun bir şekilde bilançoğa yansıtılabilir. Hisse geri alım ve satışı finansal performansı etkileyen işlemler değildir. Bu sebeple, yeter şartın karşılanması amacıyla dönem kârından karşılık ayırarak bağlı yedek oluşturmak ve bilahare hisseler tekrar satıldıktan sonra ayrılan karşılığı iptal ederek dönem kârı ile ilişkilendirmek mümkün değildir.

KAYNAKLAR

Baker, H. Kent, Powell, Gary E., ve Veit, E. Theodore: (2003) Why Companies Use Open Market Repurchases: A Managerial Perspective. The Quarterly Review of Economics and Finance, 43(3), 483-504.

Grullon, Gustavo-Ikenberry, David L.: (2000), What Do We Know About Stock Repurchases? Journal of Applied Corporate Finance, Volume 13, Number 1, s.32.

Hahoğlu, Bülent Murat: (2000) Anonim Ortaklıkların Kendi Hisse Senetlerini Geri Satın Alması (Stock Repurchase), Yeterlilik Etüdü, SPK Ortaklıklar Finansman Dairesi s.3-4

Özdamar, Mehmet: (2005), Anonim Ortaklıkların Kendi Paylarını İktisap Etmesi. Ankara: Yetkin Yayınları, s.75.

Pirgaip, Burak: (2014), Pay Geri Alımları ile Geri Alım İşlemlerinin Neden Ve Sonuçlarının Analizi: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme-Doktora Programı, sy.43.

PirgaipBurak ve Karacaer: (2015), Borsa Şirketlerinin Pay Geri Alım İşlemlerine Yönelik TMS/TFRS Uygulamaları, Muhasebe ve Finansman Dergisi, sy.105.

Rueschhoff, Norlin Gerhard: (1978), Evolution of accounting for corporate treasury stock in the United States, Accounting Historians Journal, Volume 5.

6102 Sayılı Türk Ticarek Kanunu: (2011, 14 Şubat 2011-27846 tarih-sayılı Resmî Gazete

Sermaye Piyasası Kurulu, Geri Alınan Paylar Tebliği: (2014), 3 Ocak 2014-28871 tarih-sayılı Resmî Gazete)

MEHMET AKİF ERSOY'UN DÜŞÜNCE DÜNYASINA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE ON MEHMET AKİF ERSOY'S INTELLECTUAL WORLD

Assist. Prof. Dr. Zeki ANIT

Istanbul Rumeli University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences

ORCID NO: <https://orcid.org/0000-0002-9246-3912>

ÖZET

Mehmet Akif Ersoy, Türk edebiyatının önemli şairlerinden biri olmasının yanı sıra, sosyolojik açıdan da incelenmesi gereken bir figürdür. 1873 yılında doğan Ersoy, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında etkili olan bir bilim insanı, sanatçı, şair, sağlıkçı (Veteriner Hekim), siyasetçi (milletvekili) ve düşünürdür. Onun eserleri ve düşünceleri, toplumun sosyal dinamiklerini anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Türk tarihinin en kırılgan döneminde yaşayan Mehmet Akif Ersoy'un sosyolojik açıdan analizi, onun şiirlerinin derin anlam katmanlarını ortaya koymakta yardımcı olurken; aynı zamanda dönemin toplumsal dinamiklerini anlamak için zengin bir kaynak sağlar. Dünyada değişen güç dengesine paralel olarak tarihin dışına çıkarılmaya çalışılan Türk toplumunun varoluş mücadelesinde ortaya çıkan siyasi ve sosyal dönüşümleri ve sorunları doğru bir şekilde anlamaya ve açıklamaya, toplumu kurtuluş mücadelesi için topyekun bir örgütlemeye çalışılan ve nihayet milli bir kimlik tanımlamasının yapıldığı dönemi kapsayan yıllarda üretilen eserler üzerinde yapılan analizler, İstiklal şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un sadece edebi değil aynı zamanda sosyolojik olarak incelenmesinin önemini ortaya çıkaracaktır.

Anahtar kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, Sosyoloji, İstiklal

ABSTRACT

Mehmet Akif Ersoy, besides being one of the most important poets of Turkish literature, is also a figure to be analysed sociologically. Born in 1873, Ersoy was a scientist, artist, poet, healthcare professional (veterinary surgeon), politician (MP) and thinker who was influential in the last period of the Ottoman Empire and the establishment years of the Republic of Turkey. His works and thoughts provide important clues to understand the social dynamics of society. The sociological analysis of Mehmet Akif Ersoy, who lived in the most fragile period of Turkish history, helps to reveal the deep layers of meaning of his poems; at the same time, it provides a rich source for understanding the social dynamics of the period. In parallel with the changing balance of power in the world, the analyses made on the works produced in the years covering the period in which the Turkish society, which was tried to be excluded from history in parallel with the changing balance of power in the world, tried to correctly understand and explain the political and social transformations and problems that emerged in the struggle for the existence of the Turkish society, tried to organise the society as a whole for the struggle for liberation and finally defined a national identity, will reveal the importance of studying Mehmet Akif Ersoy, our 'Poet of Independence', not only literary but also sociologically.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, Sociology, Independence

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin hangi sayfasını açarsanız açınız orada mutlaka Türk tarihi ile ilgili bir paragraf bulursunuz. İstiklal şairimiz Mehmet Akif Ersoy’u ve Türk milletinin yol başçılarını sosyolojik açıdan değerlendirirken yaşadıkları dönem içerisinde ele almak ve tarih bütünlüğü içerisinde onları anlamaya çalışmak gerekir. Bu sebeple önce, Akif’in yaşadığı dönemin şartlarını kısaca gözden geçirmek gerekecektir.

Türk toplumunun tarihi gelişme çizgisi içerisinde siyasi, sosyal, askeri ve ekonomik dönüşümlere paralel olarak zaman zaman siyasi kırılmalar, toplumsal dönüşümler yaşanmıştır. Olağanüstü dönemlere denk gelen bu dönüşümlerin oluşturduğu olumsuzlukların aşılması hususunda topluma önderlik yapan kahramanlar, siyaset ve fikir adamları ortaya çıkmış, geçiş süreci en az hasarla tamamlanmış ve Türk milleti günümüze kadar varlığını kesintisiz olarak devam ettirmiştir. İşte bu kahramanlardan biri de Mehmet Akif Ersoy’dur.

Mehmet Akif Ersoy, Türk edebiyatının önemli şairlerinden biri olmasının yanı sıra, sosyolojik açıdan da incelenmesi gereken bir figürdür. 1873 yılında doğan Ersoy, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında etkili olan bir bilim insanı, sanatçı, şair, sağlıkçı (Veteriner Hekim), siyasetçi (milletvekili) ve düşünürdür. Onun eserleri ve düşünceleri, toplumun sosyal dinamiklerini anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır.

Türk tarihinin en kırılmalı döneminde yaşayan Mehmet Akif Ersoy'un sosyolojik açıdan analizi, onun şiirlerinin derin anlam katmanlarını ortaya koymakta yardımcı olurken; aynı zamanda dönemin toplumsal dinamiklerini anlamak için zengin bir kaynak sağlar. Dünyada değişen güç dengesine paralel olarak tarihin dışına çıkarılmaya çalışılan Türk toplumunun varoluş mücadelesinde ortaya çıkan siyasi ve sosyal dönüşümleri ve sorunları doğru bir şekilde anlamaya ve açıklamaya, toplumu kurtuluş mücadelesi için topyekun bir örgütlemeye çalışılan ve nihayet milli bir kimlik tanımlamasının yapıldığı dönemi kapsayan yıllarda üretilen eserler üzerinde yapılan analizler, İstiklal şairimiz Mehmet Akif Ersoy’un sadece edebi değil aynı zamanda sosyolojik olarak incelenmesinin önemini ortaya çıkaracaktır.

Orta Çağın karanlık dehlizlerinden çıkıp dünya üretim merkezlerine sızan ve geliştirdikleri emperyalist ilişkiler neticesinde kendi dışındaki toplumların elinde bulunan zenginliklere el koyan Batı toplumları siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan birçok sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Dönem boyunca büyük siyasi ve toplumsal çalkantılar yaşamış ve ardından elde ettikleri başarılar neticesinde dünya egemenliğinin merkezine oturmuşlardır. Özellikle “Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimiyle birlikte meydana gelen toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümler dünya egemenlik ilişkileri açısından Batı’yı gücün merkezi haline getirmiştir” (Özbey, 2022). Batı toplumlarının elde etmiş oldukları üstünlük neticesinde güç dengeleri açısından yaşanan dönüşümler, Batı toplumları karşısında Osmanlı İmparatorluğunun gerilemesine, sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan çöküş sürecine girmesine ve nihayet topraklarını giderek kaybetmesine yol açmıştır. On yıllarca devam eden savaşlar ve saldırılar karşısında Osmanlı Devleti’nin toprak kayıplarının artması, imparatorluğun giderek küçülmesine neden olmuştur. Sonuçta küçülen ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan İmparatorluk yerine yeni bir ulus-devletin inşası gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne geçiş, “esasında imparatorluktan ulus-devlete, ümmetten millete ve geleneksellikten modernliğe geçiş” sürecini, “radikal bir kopuş olarak anlamak yerine, belirli süreklilikleri ve kırılmaları içeren bir süreç olarak görmek yerinde olacaktır”(Özbey, 2022). Osmanlı devletinin en sıkıntılı dönemi, karşılaştığı sorunlara çözüm arayışı karşısında başarısız olmasının ardından çözüm şekillerinden biri olan baticılaşıma siyasetine yön vermeye başladığı 19. yüzyıl ile İmparatorluğun çöküşü ve yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşu yıllarına denk gelen dönemdir. Bu dönemin ayırt edici özelliği ise geçiş sürecinde yaşanan sürekliliğin yanı sıra siyasi ve toplumsal kırılmaların ve kopuşların ortaya çıkmasıdır. Batı toplumlarının batı dışı toplumlar karşısında elde etmiş olduğu üstünlük neticesinde ortaya çıkan gelişmeler dünya egemenlik ilişkilerinin değişmesi, Batı’nın

Osmanlı devletinin egemenlik alanı içerisinde yer alan İslam toplumlarına yön vermesi ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı toplumları karşısında belirleyicilik gücünü gittikçe kaybetmesi batıcılaşma sürecine yön veren gelişmeler olmuştur. Batı karşısında gittikçe gücünü kaybeden ve gerileyen Osmanlı devleti, bir taraftan toprak kayıpları verirken, diğer taraftan da sosyo-ekonomik açıdan bir çöküş içerisine girmiştir. Bütün çabalarına rağmen imparatorluğun çöküşünü durduramayan Osmanlı devleti kurtuluşu Batı'da görmüş ve batıcılaşma sürecini başlatmıştır.

Batıdaki gelişmeler karşısında, imparatorluğun izlediği geleneksel politikanın geçerliliğini yitirmesinden kaynaklanan problemlerini aşamayan ve kendi içinde çözüm yollarını yitiren Osmanlı Devleti, batıcılaşma siyaseti aracılığıyla sorunlarına çözüm bulmaya çalışacaktır. Osmanlı İmparatorluğunun bazı açmazlarına çözüm bulmak için belli Batı kurumlarının yurdumuza aktarılması biçiminde başlayan batıcılaşma siyaseti, toplum düzeyinde yaygınlaştığı ölçüde, çeşitli Batı çözüm önerilerinin memleketimizde etkinlik kazanmasına yol açmıştır (Anıt, 1991).

Osmanlı İmparatorluğunun, aldığı bütün sosyal, siyasi ve ekonomik tedbirlere rağmen gerileme döneminde başlayan toprak kaybı bu dönemde büyük boyutlara ulaşacak ve İmparatorluğun parçalanma sürecine engel olunamayacaktır. Önceleri imparatorluk içinde yaşayan gayri Müslim unsurların bölücü ve ayrılıkçı hareketi şeklinde başlayan süreç daha sonra Türk olmayan Müslüman unsurlara da sıçrayacak ve bu süreç sonucunda 1913-1923 yılları arasında 10 yıl gibi kısa bir süre içerisinde İmparatorluk 4.000.000. km² toprak kaybedecektir (Anıt,2021).

İmparatorluğun içinde bulunduğu sorunların anlaşılabilmesi ve bu sorunların aşılabilmesi için gösterilen çabalar, topyekun bir mücadeleyi gerekli kılmıştır. Bir yandan tarihte eşine az rastlanır bir varoluş mücadelesi, diğer yandan devleti ve toplumu yeniden inşa etme zorunluluğu bu döneme damgasını vurmuştur.

Türk milletinin kurtuluş mücadelesinde ve sonrasında çözüm getirmeye çalıştığı siyasi, ekonomik ve askeri sorunların yanında en büyük açmazı, imparatorluktan milli devlete geçiş sürecinde ortaya çıkan milli kimliğin tanımlanması konusu olmuştur. Zira Osmanlı İmparatorluğundan devralınan ve imparatorluk yapısı içerisinde sorun teşkil etmeyen değişik din ve milliyete mensup unsurların Osmanlı toplumu tanımlaması yerine, milli devlete uygun olarak tek ve ortak bir kimlik tanımlamasına kavuşturulması gerekiyordu. Toplumsal kimliğin belirlenmesinde Türk kimliğinin temel belirleyici olarak kabul edilmesinin meşru dayanaklarının oluşturulması ve Türk kimliğine dahil edilecek unsurların itiraz gerekçelerinin ortadan kaldırılması zorunluluğu, yeni dönemde çözüm bekleyen en önemli sorunlardan biri olmuştur (Anıt, 2023).

Osmanlı devleti yerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla birlikte yeni bir ulusal kimlik de inşa edilmiştir. "Türk kimliği ekseninde inşa edilen ulusal kimliğin ana özellikleri, modernleşme yanlısı, laiklik ilkesine dayalı ve milliyetçilik hareketi temelinde örgütlenmesidir. Modernleşme yanlısı olarak inşa edilen yeni Türk Devleti, altı yüz yıllık Osmanlı-İslami geleneği yerine modern Batı medeniyetine özgü anlayışları merkeze alarak yeni bir toplum ve kültür oluşturmaya çalışmıştır. Laiklik ilkesi çerçevesinde, devletin dinsel gruplara eşit mesafede olması ve aynı zamanda dinin denetim altına alınması hedeflenmiştir. Milliyetçilik hareketi ise, yeni Türk Devleti'nin millî kimliğine şekil veren, Türk kimliğinin içeriğini oluşturan ve Türkleştirme politikaları çerçevesinde toplumsal kimlikleri dönüştüren bir yapıya sahip olmuştur. Yeni Türkiye'nin ulusal kimliğin inşasında milliyetçilik önemli bir yer tutmuştur. Milliyetçilik, devletin ve ulusun bekası için bir çözüm olduğu kadar bilimin ve ilerlemenin de motoru olmuştur. Bu bağlamda, yeni Türk Devleti, Türklüğü, ortak duygular ve paylaşılan değerler üzerinden tanımlamış ve Türk kimliği milleti tanımlayan temel bir kimlik ifade etme biçimi olmuştur"(Özbey, 2022).

Namık Kemal, Ziya Gökalp, Mehmet Akif Ersoy gibi dönemin entelektüelleri arasında yer alanlar,

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan çizgide sürekliliğin sembol isimleri olarak öne çıkmaktadırlar. "Osmanlı-Türk modernleşmesinin entelektüel izdüşümlerini oluşturan ve geç Osmanlı'dan erken Cumhuriyet'e uzanan çizgide milliyetçiliğin, Batıcılığın ve İslamcılığın önemli isimlerinden olan söz konusu entelektüellerin ortak özelliği, buldukları dönemin toplumsal ve siyasal sorunlarına kayıtsız kalmamış olmaları, devlet bürokrasisinde, mecliste ve yönetimde görev ve söz sahibi olmaları, sorunlara çözüm üretirken birer eylem adamı olarak sürekli sahada bulunmaları, halkla iç içe olmaları, sorunları ilk ağızdan dinlemeleri, halkı ortak ilke ve idealler doğrultusunda örgütlemeleri, vatani savunma ve kurtarma süreçlerinde halka mücadele ruhunu kazandırmalarıdır"(Özbey, 2022).

İmparatorluktan milli devlete geçiş döneminde yaşanan siyasal ve toplumsal sorunlara yönelik yaklaşımlarında bu entelektüeller, ortaya çıkan sorunlara getirdikleri çözüm önerilerinde vatan, millet, milliyetçilik temalarına odaklanmışlardır. Bunların fikirleri ve önerileri toplumsal ve siyasal alanda kabul görmüş, devlet yönetiminde karşılık bulmuştur.

1. Cihan Savaşı 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi ile nihayete erdikten sonra, savaştan galip çıkan devletler Türk devletini parçalamak ve aralarında paylaşmak için her yönden saldırmaya başlamışlardır. Yedi düvele karşı verilen savaştan son derece bitkin bir halde çıkan Türk milleti, vatani toprağını savunmak ve kendi kaderini belirlemek için silaha sarıldı. Diğerleri ile birlikte Mehmet Akif Ersoy, vatan savunmasının önemini anlatmak için verdiği hutbelerle toplumu, özgürlüğünü ve bağımsızlığını korumak için savaşımaya çağırdı.

"Sürekli sahada olup halkı birliğe, cihada ve orduya yardıma çağıran, Millî mücadele konusunda bilinçlendiren ve Millî Mücadele'ye destek vermeleri hususunda örgütleyen Akif, fikirlerini, çözüm önerilerini ve yaklaşımını ifade etmenin ötesinde, aynı zamanda uygulamıştır da"(Özbey, 2022).

Türk milletinin karşılaştığı sorunların çözümü konusunda Türkçülük ve Türk milliyetçiliğini esas alarak çözüm önerileri geliştiren Ziya Gökalp'ın aksine Mehmet Akif Ersoy, İslamcılık akımının önemli simalarından biri olarak dönemin sorunlarına bu akım üzerinden çözümler üretmeye çalışmış ve eleştirilerini ortaya koymuştur. Buna karşılık aynı Akif, milli ruhun tercümanı, milli vakarın manzum seslenişi, milli haysiyetin edebi yorumu olan İstiklal Marşımızı mukaddes bir değer olan vatan kavramı üzerine inşa etmiştir.

"Süleymaniye Kürsüsünde" adlı manzumesinde vatanın mukaddes olduğunu belirten Mehmet Akif Ersoy'un çalışmalarında "vatan" kavramı çok önemli bir yere sahiptir. "Vatani, millet olarak hayatta kalabilmenin teminatı olarak" gören Akif'in, "vatan kavramına yüklediği anlam bütün duygu ve düşünce evrenine karşılık düşecek denli geniş boyutludur. Mehmet Akif için vatan, yalnızca üzerinde yaşanan bir toprak parçası değil; inandığı bütün değerlerin yegâne gerçeklik alanı ve yaşanabilirlik olanağı bulabileceği varoluş ortamıdır. Böylece vatan; kimliğin, kişiliğin, inancın, duygu ve düşüncelerin, yaşamayı anlamlı kılan tüm belirlenimlerin merkez noktası hâline gelerek bireyin iç dünyası ile özdeşleşir ve bireysel olanla toplumsal olan, hayati olanla vatani olan birbirlerinden soyutlanamayacak biçimde bütünleşir. Bu bağlamda Akif, Türkiye'nin İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan ve diğer düşman devletler tarafından işgal edildiği yıllarda Anadolu'ya geçip, çok zor ve tehlikeli şartlarda, Konya, Bolu, Kastamonu v.b. yerleri dolaşarak gönüllerdeki din, vatan, millet ve hürriyet ateşini tutuşturmaya çalışmıştır. O, vaazları, yazıları ve şiirleri ile Türk Milleti ve Ordusu'nun zaferi mutlaka kazanacağına olan inancını tekrar-tekrar haykırarak cephede Mehmetçiğe, camide Türk Milleti'ne sürekli cesaret, ümit ve moral-motivasyon desteği sağlamaya gayret etmiştir"(Kır, 1988).

Safahat adlı eserinde vatan hakkındaki düşüncelerine etraflıca yer veren Mehmet Akif, vatanın yok olma tehdidiyle karşı karşıya bulunduğunu ifade ederek, vatani korumanın ve ona sahip çıkmanın gerekliliğini, vatan duygusuna sahip olmakla açıklamaktadır:

"Sahipsiz olan vatanın batması haktır. Sen sahip olursan bu vatan batmayacaktır" diyerek vatan

savunmasının önemine işaret eden Mehmet Akif, vatanın müdafaası için nice mücadelelerin verildiğini, bu mücadeleler neticesinde Türk milletinin yorgun düştüğünü ve yeni bir mücadeleyi kaldıramayacak kadar kötü durumda olduğunu, bundan dolayı da tarih önünde var olabilmek için vatana sahip çıkılması gerektiğini vurgulamıştır. “Başka bir vatan yoktur, tek bir vatan vardır, o da sahip çıkılması gereken vatanır görüşünü temellendirmeye çalışan” Akif, sahip çıkılmaması halinde bu vatanın da elden gidebileceğine işaret eder. Vatan toprağını paylaşmak isteyen çok sayıda düşmanın bulunduğunu, onu da kaybedersek vatansız kalabileceğimizin altını çizen Mehmet Akif Ersoy, “her kelimesinde inanç, her dizesinde iman, her kıtasında cesaret ve kararlılık olan İstiklal Marşımızda Akif, karanlık ufkun ardından doğacak şafağı müjdelemiş, bu çerçevede bağımsızlık özlemini ateşlemiştir.”

Türk milletinin verdiği istiklal mücadelesi tüm hızıyla, tüm ağırlığıyla, tüm zorluğuyla sürdüğü bir ortamda Mehmet Akif Ersoy, Türk milletinin atan nabzı, haykıran iradesi, meydan okuyan nefesi olmuştur. “Mehmet Akif Ersoy’da vatan mukaddes bir mekândır, millet olarak hayatta kalabilmenin teminatıdır, yüce bir değerdir. Din kardeşliğinin adı, fedakârlığın kendisidir. Uğrunda can vermekten çekinmediğimiz şehitler yurdudur. Vatan sadece vatan değildir; bağımsızlığımızın ve hürriyetimizin temelidir”(Özbey, 2022).

Vatanımızın tecrit edildiği, ordularımızın terhis edildiği, hayat ve varlık haklarımızın tahrip edildiği bir dönemde Türk istiklalinin manzum eseri olan İstiklal Marşının mısralarında milli vicdanlar buluşmuş ve birbirine kenetlenmiştir.

İstiklal Marşını kaleme alırken, yüreğinden adeta bir fırtına gibi kopan sesi dinleyen, vatana ve millete duyduğu emsalsiz sevdâyı kıtalar halinde nakşeden, engin hissedışı ve heyecanı hem eserlerine hem de erdemli hayatına birebir yansıtan Mehmet Akif Ersoy’un şiirlerinde toplumsal eleştiri de öne çıkmaktadır. Toplumsal eleştiriye eserlerinde sıkça işleyen Ersoy, özellikle "Safahat" adlı şiir kitabında bu temayı derinlemesine vurgular. "Safahat" adlı eseri, dönemin sosyal sorunlarını, ahlaki çöküşü ve bireysel ile toplumsal değerlerin çatışmasını işler. Bu bağlamda, Meşrutiyet dönemi ve Kurtuluş Savaşı gibi tarihsel olayların toplum üzerindeki etkilerini analiz eder.

İnsanların bireysel çıkarları için toplumsal değerleri göz ardı etmeleri üzerine eleştirilerde bulunan Ersoy, toplumun ahlaki değerlerinin erozyona uğradığını vurgular. Mehmet Akif Ersoy’un toplumsal eleştirileri, dönemin sosyal sorunlarına ışık tutmakla kalmayıp günümüzde de hala geçerliliğini korumaktadır.

Eserleriyle sadece edebi bir miras bırakmamış; aynı zamanda milletin değerlerine sahip çıkma konusunda da önemli katkılarda bulunmuş olan Mehmet Akif’in şiirlerinde Cumhuriyet öncesi ve sonrasında belirgin bir tema olarak karşımıza çıkan ve dönemin en önemli tartışma konularından biri olan milli kimlik arayışı ve vatan sevgisi vurgusu öne çıkar; vatan sevgisini ön planda tutarak toplumu bir arada tutan unsurların önemine değinir. Bu konuda en güçlü örneklerden biri olan "İstiklal Marşı"nda Akif; Türk milletinin bağımsızlık mücadelesini yüceltirken aynı zamanda ortak bir milli bilinç oluşturma çabası gösterir. Milli duyguları pekiştiren bu marşta, halkın mücadele ruhu ve bağımsızlık arzusu yoğun bir şekilde işlenmiştir. Mehmet Akif Ersoy’un düşüncelerinde milliyetçilik ile İslam arasında bir denge kurma çabası da görülmektedir. O, Türk milletinin kimliğini oluştururken İslami değerlerin de önemine vurgu yapar. Türkiye Cumhuriyeti’nin milli marşı olan "İstiklal Marşı"nda milli ruhun yanı sıra dini değerlere de atıflarda bulunmaktadır; bu durum onun din anlayışının toplumsal konularla nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir.

Eserlerinde din ile toplum arasında sıkı bir bağ kuran ve bu iki unsuru birbirinden ayırmadan ele alarak dinin toplumsal hayattaki yerini sıkça vurgulayan Mehmet Akif Ersoy’un Din ve Toplum üzerine düşüncelerine baktığımızda, dinin toplum tarafından yanlış anlaşıldığını veya istismar edildiğini savunur. İslam’ın bireyler üzerindeki etkisi kadar toplum üzerindeki yansımalarını da ele alan Akif, gerçek din anlayışının toplumu nasıl olumlu etkileyebileceği üzerine düşüncelerini dile getirir. Dinin bireylerin

ahlaki değerlerini şekillendirdiğine inanan Mehmet Akif'e göre, İslam dini sadece ibadetlerle sınırlı kalmamalı; dini değerler korunmalı ve sosyal yaşamda önemli bir rol oynamalıdır.

Şiirlerinde ve yazılarında toplumsal sorunlara dikkat çeken ve dinin bu sorunlar karşısındaki rolünü sorgulayan Akif özellikle toplumun ahlakı çöküşü konusunda endişelerini dile getirmiştir.

Eğitimin önemine özellikle vurgu yapan ve eğitim yoluyla bireylerin hem dini hem de sosyal bilgiye sahip olmaları gerektiğini savunan Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerinde edebiyatın toplumsal bir araç olarak işlevine de dikkat çeker. Mehmet Akif, edebiyatın eğitim aracı olarak kullanılmasını savunmuş ve bu alanda toplumun bilinenmesine katkı sağlama amacı gütmüştür. Şiirlerinde halkın anlayabileceği bir dil kullanarak, sosyal sorunlara dikkat çekmiş ve insanları harekete geçirmeyi amaçlamıştır.

Türk edebiyatının önemli Şairlerinden biri olan Mehmet Akif Ersoy çalışmalarında, zengin-fakir arasındaki uçurumu da ortaya koyar ve sınıf farklarını ve sosyal adaletsizlikleri eleştirerek sosyal adalet konusundaki görüşlerini de dile getirir. Akif, "Safahat" adlı eserinde sosyal adaletin önemine vurgu yapmış ve toplumun her kesiminin eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmuştur.

Birey-toplum ilişkisi açısından bakıldığında Ersoy'un anlatımında bireyin toplumsal sorumluluklarının ön plana çıktığını; bireylerin topluma olan katkıları ve toplumun birey üzerindeki etkileri üzerinde durduğunu görürüz. Bu bağlamda bireyin yalnızca kendi hayatı değil, içinde bulunduğu toplum için de önemli bir yere sahip olduğunu vurgular.

Bireyin toplum içinde bir bütünün parçası olduğunu kabul eden Akif'e göre, bireylerin ekonomik ve sosyal durumları, toplumun genel sağlığıyla doğrudan ilişkilidir. Düşüncesinde herkesin eşit haklara sahip olması gerektiği temel prensibini savunan Akif, toplumsal sınıflar arasındaki uçurumların giderilmesi gerektiğine inanır. Özellikle yoksul kesimlerin yaşadığı zorluklar üzerinde yoğunlaşan Akif, bu insanların korunması ve desteklenmesi gerektiğini savunur. Ona göre; toplumsal huzurun sağlanabilmesi için yoksulluğun ortadan kaldırılması şarttır.

Her bireyin topluma karşı sorumlulukları vardır düşüncesiyle hareket eden ve insanların kendi çıkarlarını bir yana bırakıp başkalarının iyiliği için de çaba göstermeleri gerektiğini belirten Akif, Şiirlerinde sıkça adalet kavramına da yer vererek, sosyal adalet ile hukuksal adalet arasında ayırım yapmaksızın herkesin hakkını alması gerektiğine vurgu yapar. Özellikle halkın içinde bulunduğu zor koşullara karşı bir duyarlılık geliştiren Mehmet Akif'in sosyal adalet konusundaki duyarlılığı dikkat çekicidir. Eşitlikçi bir yaklaşımı benimserken aynı zamanda insani değerleri de öne çıkaran Mehmet Akif Ersoy'un, toplumdaki eşitsizliklere karşı duruşu onu sosyal adalet savunucusu haline getirir.

1873-1936 yılları arasında yaşamış olan, milli mücadele döneminin ruhunu yansıtan eserler veren Akif, Şiirlerinde ve yazılarında toplumsal sorunlara duyarlılığı, bireyin toplumdaki yeri ve sorumlulukları üzerine derinlemesine düşüncelere yer vermiştir. Mehmet Akif'in eserleri aynı zamanda dönemin sosyal dönüşümünü eleştiren bir bakış açısına da sahiptir. Eğitimde reformlar, kadın hakları gibi konular üzerine düşünceleriyle bu dönüşümün hem olumlu hem de olumsuz yanlarını sorgular.

Türk milletinin bağımsızlık mücadelesi sırasında milli bilincin önemine vurgu yapan Mehmet Akif Ersoy, "İstiklal Marşı" gibi eserlerinde milletin birlik ve beraberliği ile bağımsızlık arzusunu ön plana çıkarır. Özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında yazdığı eserlerde, milli kimliği, bağımsızlık ruhunu ve Türk milletinin tarihsel değerlerini vurgulamıştır.

Mehmet Akif Ersoy'un milli bilinç anlayışıda; bireylerin kendi kültürel köklerine sahip çıkması gerektiğini savunur ve bu bağlamda Türk milletinin tarihine olan bağlılığını güçlendirir. Türk milletinin kültürel değerlerini ve milli duygularını güçlü bir şekilde ifade eden Ersoy'un alışmaları, Türk kültürünün geleneksel değerlerini modernizmin etkisi altında yeniden yorumlama çabasını yansıtır. Osmanlı'nın son dönemindeki hızlı değişimler karşısında, milli ve manevi değerlerin korunması gerektiğini savunur. Bu nedenle, onun eserlerinde gelenek ile modernite arasındaki çatışma sıkça gündeme gelir.

Türk edebiyatı ve düşünce dünyasında önemli bir yere sahip olan şair, yazar ve millî mücadelenin önde gelen isimlerinden biri olan Mehmet Akif Ersoy'un, sosyolojik açıdan önemi birkaç temel noktada öne çıkmaktadır:

Mehmet Akif, eserlerinde toplumun sorunlarına derin bir bakış açısı kazandırmış ve toplumsal bilinç oluşturmuştur. "Safahat" adlı eseri, bireyin toplumla olan ilişkisini, toplumsal değerleri ve ahlaki meseleleri ele alması açısından sosyologlar için önemli bir kaynak niteliğindedir.

Akif'in millî mücadele dönemindeki yazıları, Türk kimliğinin inşasına katkıda bulunmuştur. Bu dönemdeki sosyolojik dinamikleri anlamak için onun eserlerine başvurmak önemlidir; zira o, millet bilincinin güçlenmesi gerektiğini savunmuş ve bu bağlamda milli değerlerin ön plana çıkarılmasına vurgu yapmıştır.

Mehmet Akif'in eserlerinde sıkça vurgulanan dini değerler ile ahlaki normlar da sosyolojik anlamda incelenmesi gereken unsurlardır. Bize, dine dayalı sosyal yapıların nasıl şekillendiğine dair gözlemler sunmaktadır.

Akif, toplumun sorunlarını eleştirirken aynı zamanda çözümler de öneren bir perspektife sahiptir. Toplumun bireysel çöküşünü, ahlaki yozlaşmayı dile getirerek bu konulara dikkat çekmiştir.

Eserlerinde adalet kavramı üzerinde durarak sosyal eşitlik arayışına dair mesajlar vermiştir ki bu da çağdaş sosyal teorilerin önemli konularından biridir.

Sonuç olarak; Mehmet Akif Ersoy'un edebi çalışmaları yalnızca sanatsal değil aynı zamanda toplumsal bilimler açısından da derin anlamlar taşımaktadır. Onun fikirleri ve yazıları Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısını anlamak için önemli referans noktaları sunar. Mehmet Akif Ersoy, Türk sosyolojisi için önemli bir figürdür ve onun eserleri, toplumun dinamiklerini anlamaya yönelik derinlemesine analizler sunar.

KAYNAKLAR

Ademder.org.tr., Mehmet Akif Ersoy (1877-1936), (Çevrimiçi, 09.12.2024)

Anıt, Z. (1991). Türk Düşünce Tarihinde Kerim Sadi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

Anıt, Z. (2021). Türk Eğitim Sistemine ve Lise Sosyoloji Ders Kitaplarına Yüklenen İdeolojik Görevin Eleştirisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

Anıt Z. (2023). İmparatorluktan Milli Devlete Geçiş Sürecinde Türk Sosyolojisinin "Türk Kimliği"ni Tanımlama Gayretleri, Cumhuriyet Dönemi Toplum, Kültür ve Sanat Politikalarının Gelişimi, Editör: M. Hanifi Macit, Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) Yayınları, Ankara, s. 29-79

Arslan, H. (2014). Mehmet Akif Ersoy'un Şahsiyeti ve Millî Mücadeledeki Rolü, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5(1), 117-150. Özbey, A.g.m., 32, 2 (769-782)'den nakil.

Düzdağ, M. E. (2008). Mehmet Akif Ersoy: Hayatı, eserleri, san'atı ve ahlakı, Safahat, Mehmet Akif Ersoy, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Özbey, A.g.m., 32, 2 (769-782)'den nakil.

Kır, İ. (1988). Mehmet Akif Ersoy'un görüşlerinin sosyolojik analizi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kütüphanecilik Anabilim Dalı, Elazığ. Özbey, A.g.m., 32, 2 (769-782)'den nakil.

Kul, E. (2016). Mehmet Akif'in Millî Mücadele Çizgisindeki Eylemleri ve Millî Mücadele Duyarlılığının Şiirlerine Yansıması, Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, 9(1), 69-97. Özbey, A.g.m., 32, 2 (769-782)'den nakil.

Özbey,K. (2022). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sınırın Entelektüel İzlekleri: Namık Kemal, Ziya Gökalp, Mehmet Akif Ersoy'da Sınır İmgesi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2022-32/2, ss. 769-782 (Çevrimiçi, 20.12.2024)

Taşcıoğlu, Ö. L. (2018). Vatan Kavramı ve Türk Milleti İçin Vatanın Önemi, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, (71), 221-230. Özbey, A.g.m., 32, 2 (769-782)'den nakil.

YAŞAYAN TÜRK KÜLTÜREL MİRAS ÖRNEKLEMESİ: BOCUK GECESİ

LIVING TURKISH CULTURAL HERITAGE SAMPLING: BOCUK NIGHT

İsmet KAYMAK

Ministry of National Education/Edirne

ORCID NO: 0009-0009-2759-8659

ÖZET

Aynı coğrafyalar üzerinde hakimiyetliği olan toplumların yüzyıllar içerisinde sosyal ve kültürel etkileşim halinde olduğu söylenebilir. Bu etkileşimi; toplumların yaşam tarzlarında, kültürel değerlerinde ve diller arası iletişim bağlamında vb. görmek mümkündür. Ülkemiz, barındırdığı tarihsel geçmişiyile bir kültür mozaği niteliğindedir. Sahip olduğumuz kültürel değerlerimizin yaşatılması ve bir sonraki kuşaklara aktarılması toplumsal sorumluluklarımızdandır. Bu yüzden değerlerimizin korunması, amacına ve ruhuna uygun desteklenmesi ve gerekli görülen durumlarda turizme kazandırılarak yaşanılır hale getirilmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmada; Trakya ve Balkan bölgelerinde yaşayan bir Türk kültürel miras örnekleme olan “Bocuk Gecesi” kutlamasına değinilecektir. Temel dayanağı; birliktelik, bolluk ve bereket gibi önemli değerler olan “Bocuk Gecesi” Trakya’da yılın en sert gecesini simgeleyen gecede yapılmaktadır. Çalışma, Edirne Keşan İlçesi Çamlıca Beldesi “Bocuk Gecesi” kutlamaları özelini kapsamaktadır.

Anahtar kelimeler: Kültür, Yaşayan Kültürel Miras, Bocuk, Bocuk Gecesi

ABSTRACT

It can be said that societies that have dominance over the same geographies have been in social and cultural interaction for centuries. It is possible to see this interaction in the lifestyles of societies, cultural values and in the context of communication between languages, etc. Our country is a cultural mosaic with its historical past. It is one of our social responsibilities to keep our cultural values alive and to pass them on to the next generations. Therefore, it is important to protect our values, support them in accordance with their purpose and spirit, and make them livable by introducing them to tourism when deemed necessary.

In this study; "Bocuk Night" celebration, which is a living Turkish cultural heritage sample in Thrace and Balkan regions, will be discussed. "Bocuk Night", whose basic basis is important values such as unity, abundance and fertility, is held on the night that symbolizes the harshest night of the year in Thrace. The study covers the "Bocuk Night" celebrations in Çamlıca Town of Keşan District, Edirne.

Keywords: Culture, Living Cultural Heritage, Bocuk, Bocuk Night

GİRİŞ

1.1. Kültür ve Turizm

Kültür, tarih boyunca toplumların sahip olduğu bütün maddi ve manevi unsurlar olup, nesilden nesile aktarılan değerler olarak tanımlanabilir (TDK, 2025).

Turizm kelimesi Fransızca’dan Türkçe’ye geçmiş olup, seyahat kelimesinin karşılığıdır (Yaylı ve Sürücü,2016, s.48). Hungate (2017, s. 23) ise turizmi ; bireylerin eğlence ve dinlenme faaliyeti sağlamak için yaptıkları seyahat olarak tanımlar.

1.1.1. Kültür ve Turizm İlişkisi

Kültür ve turizm tarihsel bir ilişkiye sahip olup, geçmiş seyahat anlayışlarının en önemli amaçlarından

birini kültür turizmi oluşturmaktadır (Khalilova,2008,s.20). Bu iki kavramın ilişkisine bağlı olarak farklı zenginlik ve değişik içeriğe sahip tarihsel ve kültürel değerler oluşmuştur.

Toplumların tarihsel belleklerinde mevcut olan somut ve soyut değerleri ifade eden miraslar mevcuttur (Gül ve Gül, 2019, s.1237). Bu kültürel miraslar, somut şekliyle; tarihi binalar, anıtlar, tarihi eserler vb. iken, soyut olarak; yaşam tarzı, inançlar, gelenekler vb. olarak ifade edilebilir (Roders ve Oers, 2011, s. 6). Bireylerin kendi kültürel tarihleriyle sağlıklı bir ilişki kurabilmesi için bu tür alanların tanıtımına yönelik olarak kültürel miras turizmi gerçekleştirilebilir (Niemela, 2010, s. 8). Bu tür turizm faaliyetleri ile kişilere aidiyet duygusu kazandırılarak, somut ve soyut değerlerin yaşatılmasına katkı sağlanmaktadır (Puryova, 2013, s. 11). Bununla birlikte günümüzde turizm sektöründe yaşanan değişimler tüketicileri alternatif etkinliklere yönlendirmektedir (Pekerşen,2017,s.314). Alternatif turizm seçenekleri, bireylere ilgi ve alanlarına göre farklı seçenekler sunmaktadır (Şafaklı ve Erkut, 2002, s. 35). Bu alternatifler arasında festivaller önemli yer kaplamaktadır. Festivaller, toplumların kendilerine has kültürel değerlerin yaşatılması için, belli zamanlarda yapılması planlanmış, kutlamaya dayalı sosyal ve kültürel etkinliklerdir (Small, Edwards ve Sheridan, 2005, s. 66).

Festivaller, turizm faaliyetine katılan bireyler ile yerel halklar arasında kültürel kaynaşma sağlamakla birlikte bölgenin tanıtımını ve olumlu yapılanmalarını ön plana çıkarıp, ekonomik gelirin artırılması ve bölgenin koşullarının geliştirilmesi için imkanlar sağlar (Yolal vd,2016,s.3). Bu anlamda alternatif bir etkinlik olarak, korku ve eğlence temalarını esas alan ve birçok kişinin ilgisini çeken Çocuk Gecesi, Türkiye'nin korku festivali patentini ilk defa almış ve bu alandaki ve tek festivaldir. Eğlence ve korku heyecanı ile turistlerin ilgi odağı olan bu organizasyon, bölgenin tanınması ve gelişimine katkı sağlamaktadır. Çocuk Gecesi'nin sonraki nesillerce yaşatılması ve turizm faaliyetinin yaygın hale getirilmesi, yerel halkla birlikte tüm paydaşların sorumluluk alması ile yakından ilişkilidir (Karakaş;2022).

Yaşadığımız bölgelerin kalkınmasında turizm önemli bir unsurdur. Festivaller, bu bölgelerin iktisadi ve sosyo-kültürel olarak kalkınmasını sağlar. Gerçekleştirilen faaliyetlerle bölgeye geniş bir ziyaretçi akını sağlanır ve bu durum kültürün tanıtılması için fırsat ve olanak sağlar (Sezer vd., 2016: 523). Ülkemizde kültürel yapısıyla ön plana çıkan Trakya bölgemiz turizmciler için önemli bir durak olup, Çocuk Gecesi ile yaşayan bir Türk kültür mirasının tanıtımının yapıldığı ve yöre halkının desteklediği bir organizasyona dönüşmüştür (Ocak, 2021a: 524). Ülkemiz, Balkanların bir değer olan "Bocuk Gecesi"nin Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer alması için Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü(UNESCO) nezdinde girişimlerde bulunmuştur(Milliyet:2025). Çocuk Gecesi, yurt içinden ve yurt dışından binlerce ziyaretçinin ağırlandığı bu gece günümüzde turistik bir organizasyon şeklini almış (Ocak, 2021a: 524).

Bocuk Gecesi, kültürel faaliyet olmakla birlikte gelir sağlayıcı bir etkinlik haline gelmiş olup, bölgenin tanıtımına katkı yapan bir organizasyondur (Güzel ve Akyurt Kurnaz, 2020).

Bocuk Gecesi aynı zamanda inançsal yönü ağır gelen geniş katılımlı bir kitlenin akınına uğrayan bu etkinlik, maddi ve manevi etkileşimin olduğu bir inanç turizmi olarakta nitelendirilebilir (Çam ve Çelik, 2022: 39b). İnanç turizmi; bireylerin yaşamlarını sürdürmeleri ve ihtiyaçlarını gidermeleri dışında dinsel gereksinimlerini karşılamak ve inanç merkezi sayılan değerleri yerinde gözlemlemek gibi amaçlarla yapılan ziyaretler olarak tanımlanabilir (Demircan, 2014).İnançlar bireylerin yaşam tarzlarını etkileyen çok önemli bir unsur olmakla birlikte, onların sosyolojik ve psikolojik değerlerini belirler ve bireyin tercihlerini yön verir (Çam ve Çelik, 2021: 118a). Turizm ile inanç arasında tarihsel bir ilişki olmakla birlikte, inanç kişinin hareket alanları için önemli bir güdüsel etken olmuştur (Henderson, 2002; Okuyucu ve Somuncu, 2013: 628). Günümüzde inanç turizmine katılan turist sayısında artış gözlemlenmektedir (Çam ve Çelik, 2021: 119a). Turizmin bir alt dalı olarak inanç turizminde; sosyo-

kültürel, ekonomik ve tarihsel anlamda önemli değişim ve gelişmeler olmaktadır (Türkel, 2019). Çocuk Gecesi'nde inanç temalı bir çok etkinlik gerçekleştirilmektedir. Çocuk Gecesi etkinliğine 2018 yılında 20.000 kişi katılırken bu sayı 2019 yılında 30.000 kişi civarındadır (Sol, 2019: 607).

YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada disiplinlerarası ilişkiden yararlanılarak literatür taraması yapılmış olup, konu ile ilgili hazırlanmış tez çalışmaları ve makaleler incelenmiştir. Araştırma süresince konu ilgili resmi web sayfalarından faydalanılmıştır.

ÇAMLICA KÖYÜ VE BOCUK GECESİ

3.1. Çamlıca Köyü

Çamlıca, Edirne- Keşan ilçesinin bir köyü olup, tarihsel geçmişi 4 bin yıl öncesine dayanmaktadır. Tarihi Egnatia Yolu üzerinde inşa edilen köy 1900 yıllarına kadar "Grabuna" olarak kayıtlarda geçmiş olup, 1901 yılında "Karapınar" ismiyle belirtilmiştir. 1934 yılından itibaren Çamlıca olarak değiştirilen köy 1971'te belediye statüsü almış olup, bu statüsünü nüfusun 2000 kişinin altında olması sebebiyle 2013'te kaybetmiştir. 2022 yılı verilerine göre nüfusu 663 kişidir. Edirne'ye 123, Keşan'a ise 13 km uzaklıkta olan köyün (Wikipedia ;2025) Köyün ekonomisi; tarımla birlikte meyvecilik ve hayvancılık olup, ilk defa tarıma dayalı olarak ilk markalaşan ürünü ise 2011 yılında tescillenmiş olan Çamlıca bodur elmasıdır (Saritaş ve Hacıoğlu, 2017, s. 335-338).

Çamlıca; Traklar, Eski Yunan, Pers, Roma ve Bizans medeniyetlerinin izlerini bıraktığı, Asya ile Avrupa'nın birleştiği bir konumdadır. Köyün eski adı olan "Grabuna" ismi, Rumeli'den Avrupa'ya doğru hareket eden Yıldırım Beyazıt'ın Türk ordularını bu bölgeden geçirirken askerlerinin ihtiyaçlarını karşılayan çobandan alır (Sezer, Küçükaltan ve Çakır,2013,s.46-47). Çamlıca'nın mimari yapılarına baktığımızda değişik halk kültürünün izleri ile karşılaşmak mümkündür. Köyün kültürel somut varlıkları tescilli olup, köy kentsel sit alanı olarak belirlenmiştir. Köyde gerçekleştirilen en önemli kültür ve turizm faaliyeti, bölgenin turistik olarak markalaşmasına katkıda bulunan Çocuk Gecesi'dir. Aynı zamanda Çocuk Gecesi'nde kullanılan heykel ve objelerin sergilendiği bir Etnografya Müzesi 2004 yılında yapılmıştır. Köyde turizm amaçlı yerel işletmeler mevcuttur (Karakaş;2022).

Foto:Karakaş,2022

3.2. Çocuk Gecesi

Bocuk Gecesi; eski bir Türk inancı olarak tanımlanmasının yanında, Osmanlının Balkanlardaki hakimiyetine dayanan iyi ilişkilerinin bir sonucu olarak Slav ve Türk ritüellerinin birbiriyle iletişimini dayandır. Bocuk Gecesi, Ruz-ı Kasım'ın 62.sinde kutlanılan bir inanıştır (Özdarendeli 2013: 66-70).Orta Asya, İslamiyet, Anadolu ve Balkan kültürlerinin yaşama imkanı bulunduğu Trakya ve Rumeli bölgesinde yaşayan Türk toplulukları diğer toplumları var eden değerlerle iletişimde bulunarak ortak bir Balkan kültürünün şekillenmesinde önemli rol almışlardır. Bu kültür öğelerinden biri de Bocuk gecesidir. Bocuk gecesi Hıdırellez ve Nevruz gibi geleneksel bir kutlama değeri olup; temelinde birlik, beraberlik ve bereket gibi sembolleri barındırır (Sarıtaş ve Hacıoğlu: 2017, 333-334).

Balkan coğrafyamızda Türk geleneksel köy oyunlarını günümüzde görmek mümkündür. Bulgaristan'da Hıdırellez ve Nevruz kutlamalarında, Doğu Rodopların Kırcaali köylerindeki Sultan Nevruz Bayramı, "Mart Dokuzu, Yumurta Günü, Hataş Gicesi" adıyla kutlanılan günlerde çeşitli oyunlarla karşılaşabilmekteyiz. Geceyle gündüzün eşitlendiği zamanlara denk gelen bu kutlamalarda farklı eğlencelere tanık olmaktadır. Örneğin, Deliorman'a bağlı Bisertsı'de eski zamanlarda Sultan Nevruz Bayramı yapıldığında insanlar farklı hayvan kılıklarıyla köy içerisinde gezinmekteydiler. Günümüzde Çorlu-Keşan coğrafyalarında "Bocuk Gecesi" ritüeli bu törenlerin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır (Buttanrı,2010: 156). Bocuk Gecesi her toplumda farklı şekillerde cereyan eden bir kutlama türüdür (Güzel ve Akyurt Kurnaz, 2020: 163).

Karaçam ise ,bu gecenin 8 Ocak'ta yapılan "Kolada-Kolara Gecesi"nin farklı bir tür benzeri olabileceğini ifade eder.(Karaçam 1995: 250). Bocuk Gecesi, Balkanlarda korku unsurunu barındıran diğer kutlamalar olan Kuker günü- Temiz Pazartesi -Kukuk günü ile benzerlik göstermektedir. Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü'nün, Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne aday olan Bulgarlar'ın Yeni Yıl ve Büyük Perhiz Arifesi'nde gerçekleştirilen ve gelenekselleşmiş olan bu gün; kötülüklerden kurtulmak, sağlık dolu ve verimli bir yıl geçirmesi temennisine dayanır (Sarıtaş ve Hacıoğlu: 2017, 337).

Balkan kültürü geleneklerine sahip bir Türk halk kültürü değeri (Artun 1993: 34-51) olan bu gelenek Edirne ve Tekirdağ'ın bazı köye yerleşimlerinde halen kutlanmakla beraber, kutlanılan tarihler farklılık göstermektedir. Genelde tercih edilen tarih yılın en soğuk zamanlarıdır (Aygün, 2022).

Bocuk Gecesi, "kış aylarının sert gecesi, kış festivali, yerel cadılar bayramı, dışarı çıkılması yasak olan gece, ineklere ve çocuklara zarar verilen gece,bolluk-bereketi çağırma ve yeni yılda kötülüklerle karşı korunma sağlandığı gece" gibi farklı şekillerde de tanımlanmaktadır (Güzel ve Akyurt Kurnaz, 2020: 176). Bu gecenin korku mitleri, geceye özgü giyim tarzları ve oluşan mutfak kültürüyle, Türklerin ve Balkanların yaşayan kültür mirasıdır (Sol, 2019:607). Bocuk Gecesi, yaşayan bir Türk kültürel değeri olarak Çamlıca beldesinde yaşatılmaya çalışılmaktadır (Sarıtaş ve Hacıoğlu, 2017: 338).

Foto: DHA

Bocuk Gecesi adet ve gelenekleri Türk halk kültürüne aittir. Yugoslav halk bilimci Tihomir Corcevic de

"Nas Narodni Zivot" adlı kitabında, Bocuk Gecesi Balkanlarda yaşayan Türklerin kötülüklerden arınmak ve geleceğe dair iyi niyet temennilerinde bulunmak için bir araya geldiği gecedir. Bu gece, kabak ve çeşitli meyveler yenilerek duaların edildiği bir kış ritüelidir (Artun, 1993, s. 1-5).

Balkanlardan Trakya bölgesine yerleşmiş göçmen topluluklar tarafından halk kültürüne taşınmıştır. Bocuk gecesi "kışın en sert gecesinin simgesi" olduğu için kış mevsiminin en soğuk gecelerinde kutlanır. Bu tarih hicri takvim ile Kasım'ın 61. günü gecesinde yani miladi takvim ile Ocak ayının 6 yada 7. Gecesidir. Kutlama tarihi değişik tarihler olarak ifade edilse de genel kanı Ocak ayı ortasına rastladığıdır. Bu gece Balkan coğrafyasının ortak mirasını barındıran, doğayla iç içe geçmiş yaşantılarının ürünüdür. Kısalan gündüzlerin, uzun gecelere karşı verilen direnişin, uzun kış gecelerinin son gecesi olarak tanımlanır. Kötü ruhlar bu gecede korku saçarken, doğüstü güçlere sahip ürkütücü bir varlık olan "Bocuk" insan görünümünde ortaya çıkar. Beyazlar içinde gezerken, kabak pişirilen eve geldiğinde kötülük yapma özelliğini yitirdiğine inanılır. Kötülüklerden korunmak ve ona karşı koyabilmek için beyaz çarşaf kuşanılıp yüz beyaza boyanılır. Bocuk her türlü kötülüğü yapabilecek karakterdedir. Bocuk Gecesi; kötülüklerin bertaraf edileceği, kışın soğuğuna başkaldırış, hastalıkları yok etme, canlanacak doğa ile birlikte bolluk, bereket ve sıhhatli gelecek temennileri ile geleneksel kutlanılan bir kültür değeridir. İnanışa göre eğer gece yapılmazsa kötü ruhlar "Bocuk" ile birlikte serbest kalacaklar. Gecede geç saatte evden çıkılmamalı, bocuk kabak yememiş olanların sırtına binecektir. Bu zor gecenin atlatılması için bir araya gelmenin önemli olduğuna inanılır. (Karakaş;2022)

Foto :DHA

Bocuk Gecesi'nin kutlanmasıyla evimizin bereketinin artacağı ve ürünlerin verimli olacağına inanılır. Gecede "Bocuk karısı" yaşlı bir kadın şeklinde sokakları gezip insanlara ve hayvanlara kötülük yapacaktır. Hayvanların korunması için evlerin çatısına bir tepsi içinde baklava konulur ve Bocuk'un onu yiyeceğine inanılır. Her evde mutlaka kabak tatlısı yapılmalı ve kötülüklerden korunmak için kabak tatlısından bir lokma yemesi gerektiği inanılır. (Artun, 1993, s. 3-4).

Kışın en soğuk zamanlarına denk gelen bir gelenek olan Bocuk Gecesi, 5. yüzyıldan sonra kuzeyden güneye göç ederek Balkanlara yerleşen toplulukların sözlü anlatımlarına dayalı olarak günümüze taşınan mitolojik efsane, masal ve korku öğelerini taşıyan simgesel bir gecedir. İnanışa göre; beyazlar kuşanmış insansı ve korkutucu bir varlık bu gecede (Bocuk Gecesi) doğadaki canlılara kötülük yayar. İnsanlara ve hayvanlara hastalık, toprağa bereketsizlik yayar (Ocak, 2021a). Bocuk, beyaz örtüler içinde, çehresi ve saçları beyaz insan şeklinde birden ortaya çıkar. İnsanları sırtından yakalayıp, götürür. Bocuk Karısı ise ağıllarda ortaya çıkar. Saz ve kamıştan örülen bir ip ile Bocuk'u yakalayıp, herhangi bir şeyin içine kapatabilirsiniz (Tuzcu, 2018).

Foto: Keşan Online

Yapılan törenler, kış mevsimini sağlıklı bir şekilde geçirmek, kötülüklerden korunmak, hayvanların sağlıklı ve toğrağın bereketli olmasını dilemek için yapılır. Bu gecede bal kabağı en önemli şifa kaynağı olarak karşımıza çıkar. En önemli unsur ise birarada ve birliktelik için geceyi geçirmektir (Ocak, 2021a).

Foto: Keşan Online

Gecede, suyun için tahta bırakılır ve sabaha karşı suyun üst kısmında donmuş şekilde bulunursa o yılın sağlıklı ve bol bereketli geçeceğine dair tahminler yapılır (Saritaş ve Hacıoğlu, 2017: 336). Biraraya gelen insanlar geceyi uyanık geçirir, korku masalları anlatılır, eğlenilir. Soğuğa karşı kabaklar pişirilir. Beyazlar giyinilerek ve yüzler boyanarak komşular korkutulur. Kabak tatlısı, kabakla yapılmış yemek, ayva tatlısı, akıtma, lokma, kar suyu ile pişirilmiş mısır vb. malzemelerle yapılan yiyecekler bu geceye özgü bir mutfak kültürü oluşturmaktadır (Güzel ve Akyurt Kurnaz,,2020:176;Çam ve Çelik,2021:124-125).

Foto :DHA

Gece eğlenceli hale getirilerek; türküler, maniler, bilmeceler, korku hikâyeleri ve seyirlik oyunlar sergilenir. Bu gecede Bocuk ile ilgili korku hikâyeleri dillendirilir (Sarıtaş ve Hacıoğlu, 2017, s. 336).

Foto:DHA

Bu gecede bireylerin çehrelerine boyalar sürerek Bocuk kılığında birbirlerini korkutmaya çalışmaları adettir. Öceki yıllarda sadece Bocuk kılığına girilirken şimdi çeşitli konseptlerin de tercih edildiğini gözlemlemek mümkündür (Ulukayın, 2022).

Foto: DHA

Bocuk Gecesi'nde farklı faaliyetlerde yapılmakta olup, kostüm ve makyaj yarışmalarında düzenlenmektedir. Birliktelik ve eğlence temaları esas alınan bu gece ile bölge tanınırlığı artmış ve basınında ilgisini çekmeye başlamıştır (Güzel ve Akyurt Kurnaz, 2020: 176-177).

Foto :DHA

Bocuk Gecesi'nde çehresi boyanmış kalabalıklarla meydanda ateş yakılıp, Bocuk kılığında fener ve meşaleler ile sokaklar dolaşılır ve evlerdeki eğlenceli biçimde korkutulur. Çamlıca Belediyesi Kültür Evi'nde konuklara ikramlar yapılır, müzik ve havai fişek gösterisi ile gece geçirilir (Sarıtaş ve Hacıoğlu, 2017: 338). Bocuk Gecesi ile ilgili faaliyet ve organizasyonları düzenleme hakkı Çamlıca Köy Tüzel Kişiliği'nde olup, 2012 yılında marka tescili yapılmıştır (Dinç, 2021b: 530). 2013 yılından itibaren festival olarak düzenlenen gece "Türkiye'nin tek korku bayramı" şeklinde patentlidir (Sarıtaş ve Hacıoğlu, 2017: 338). "Somut Olmayan Kültür Mirası İl Envanteri" ne kayıtlı olan bu gelenek yaşayan bir kültür ögesi olarak yaşatılmaya çalışılmaktadır. 2017 yılında ise bu geleneğin "Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)" nezdinde gecenin Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne girmesi için gerekli girişimlerde bulunulmuştur (Ocak, 2021a: 520-524).

Foto :On Adın Gazetesi

Bir sözlü kültür geleneği olarak korku ve eğlence unsurlarının bulunduğu Bocuk Gecesi'nde gerçekleştirilen ritüeller, ifade edilen hayalürünü masallar nesilden nesile aktarılmıştır. Bocuk Gecesi 2004 yılına gelindiğinde sadece evlerde kutlanılmakta iken ve daha sonra Bocuk Gecesi etkinliği ile organizasyon şeklinde kutlanmıştır. Türk Patent ve Marka Kurumu'na 21.05.2012'de patent için başvuruda bulunulmuş, organizasyonun 17.07.2013'te ise marka tescili yapılmıştır. Gece, yaşayan bir kültürel miras olarak Türkiye'de ilk olan bir korku festivalidir. 2015 itibari ile Bocuk Gecesi destinasyon merkezi halini almıştır Organizasyon çalışmalar sonbaharda başlamakta olup, etkinliğin tema ve içerikleri belirlenir. Daha sonra köy sokak dekorları ile sokak kostüm ve sahne gösteri hazırlıkları yapılır. Bocuk Gecesi kutlamalarında her sokakta geniş olan bir belirlenip o evde toplanılır. Kadınlar mani ve türküler söylerkeni bir taraftan masallar anlatılır, eğlenceli ortam oluşturularak kısa seyirlik oyunlar sergilenir. Köy gençleri beyazlar giyinip Bocuk kılığına girer. Gençler eğlencenin olduğu evleri korkutmak amaçlı ziyaret ederler. Pencereleri çalan gençlere kabak tatlıları ikram edilir. (Karakaş;2022). Köy gençleri yıl içerisinde belirlenen konseptte uygun kostümler eşliğinde korku temalı gösteriler sergiler. Çamlıca köyü mitolojisinden esinlenerek sahneye aktarılan "Kara Nine", "Ağlayan Bebek" ve "Ölü Gelinler" gibi yıldan yıla farklılaşan korku hikâyeleri de gecenin oyunlarıdır. "Kara Nine" sahne hikayesinin uluslararası alanda tanıtılmıştır. Bocuk Gecesi'nde köy mitolojisinden esinlenerek sahneye uyarlanan oyunlar için marka tescil süreci başlatılmıştır. Bocuk Gecesi; Çamlıca Muhtarlığı, Çamlıca Kültür ve Turizm Derneği ile Korudağ Doğal Yaşam ve Çevre Derneği, Keşan Ticaret ve Sanayi Odası, Keşan Ticaret Borsası ve Keşan Ziraat Odası ile çeşitli sponsor firmalar, köy esnafı, küçük işletmeler ve yerel halkın desteği ve katkısı ile organize edilmektedir. Bölgenin tanıtımı için; TV kanalları, tur paketleri, sosyal medya, internet haberleri, broşürler, etkinlik afişleri gibi medya araçları ve Uluslararası EMITT Turizm Fuarı gibi platformlarda tanıtım çalışmaları sürdürülmektedir (Karakaş;2022). Bu yıl 17.si gerçekleşen festival 24-25 ve 26 Ocak 2025 tarihlerinde 3 gün olarak yapılması planlanırken gecikmeli olarak 8 şubat 2025 tarihinde gerçekleştirildi.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Edirne'nin Keşan ilçesine bağlı Çamlıca Köyü'nde her yıl kutlanılan "Bocuk Gecesi" eski bir Balkan geleneği olup, varlığını güçlü ve köklü bir tarihsel geçmişe borçludur. Birlikte yaşadığı diğer toplumların etkisi ile oluşan bu geleneksel ritüeller tarihsel zenginliğin göstergesi olarak yaşatılmaya çalışılmaktadır. Her geçen yıl daha organizeli ve sistemli olarak gerçekleştirilmeye çalışılan bu gece günümüzde festival şeklinde kutlanmakta olup her geçen yıl katılım oranı artmaktadır. Geçmiş gelenek ve kütlerin öneminin günümüzde daha da anlam kazanmasıyla bu tür ritüellere ilginin arttığını gözlemlemekteyiz. Kültür içeriği zengin ve çekiciliği ile imkanları arttırılmış bu tür festivaller aynı zamanda turizm sektörü içinde önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Kültür ve turizm altyapısının güçlendirilmiş olduğu bir organizasyon elbette hak ettiği ilgiyi görecektir. Daha başarılı ve amacına uygun bu tür organizasyonların kamusal destek ve yerel yönetimlerin desteğine ihtiyaç duyduğu muhakkaktır. Disiplinlerarası bir yaklaşımla bir tarafta tarihçiler, bir tarafta akademisyenler, kamusal destek ve yerel halkın destek ve onayını da alarak içeriği ve uygulanabilirliği mümkün kılınan bu tür faaliyetlerin toplumsal gelişime etki edeceği düşünülmektedir. Kültürel mirasımız var olduğumuz çevre ile bir bütün şeklinde değerlendirilmelidir. Bu mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması, belgelendirilmesi ve tescillenmesi büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamla, eğitim ortamlarında mirasımızın tanıtılması, halkın bilinçlendirilmesi kültürel mirasa sahiplenmek bağlamında önemlidir (Binan 2017: 23-25). Çamlıca yerel halkı, yapılan bu festivalin sosyo-kültürel bir değer yaşatılması, ekonomik kalkınmaya etkisi ve turizm hareketliliğine katkı sağladığına yönelik olumlu değerlendirmeler yapmakla birlikte gürültü ve şehir altyapısının yetersizliğine yönelik olumsuz değerlendirmelerini ise ayrıca ifade

etmişlerdir (Karakas;2022).

Bocuk Gecesi festivalinin geniş katılımlı ve yüksek turizm potansiyeline sahip olabilmesi için aşağıda öneriler belirtilmiştir;

- Ülke genelinde turizm acenteleri ile görüşülerek tanıtımının yapılması ve katılımın teşvik edilmesi
- Başta kültür ve turizm bakanlıkları olmak üzere, festivale katkı sağlayabilecek ilgili bakanlıklarla resmi ve yüzyüze görüşmelerin yapılması, desteklenmesi
- Uluslararası ve ulusal kültür ve turizm fuarlarında tanıtım için çalışmaların yapılması,
- Yerel işletme ve yöneticilerle ortak hareket edilerek organizasyon detaylarının planlanması
- Festival organizasyonu ile ilgili olarak yerel halkla toplantılar yapılarak, görüşlerinin alınması
- Etkinlik için yerel tüm paydaşların bilinçlendirilmesi, afiş ve tanıtımını arttırmaya yönelik teşvik edici çalışmaların yapılması
- Yerelde eksik olabilecek personel vb. destek için çevre yerel yönetimlerle işbirliğine gidilmesi
- Kültür ve turizm tanıtımı için uluslararası alanlarda girişimde bulunulması
- Festivalin basın ve yayın aracılığı ile tanıtımı için çalışmaların organize edilmesi
- Yerel imkanların (konaklama, yeme-içme, çevre düzeni, otopark vb.) geliştirilerek bölgenin ekonomik yapısına etkisinin artırılması
- Katılımcıların konaklama, yeme-içme ve eğlence gibi mekanlarının var olan işletmelerle birlikte planlanması,
- Bölgenin yerel ürünlerinin tanıtımının desteklenmesi, bu geceye özgü amblem ve logoların oluşturulması

KAYNAKLAR

- Artun, E. (1993). Tekirdağ âdetlerinden “Bocuk Gecesi ve Sedenka. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 29/(1-2), 34-51.
- Aygün, Y. (2022). Bocuk Gecesi’nden Koleda Bayramı’na: Türkiye’nin Dört Bir Yanından Unutulmaya Yüz Tutmuş Ritüeller. Erişim Tarihi: <https://listelist.com/turkiyede-unutulmaya-yuz-tutmus-ritueller/>, Erişim Tarihi: 24.04.2025
- Binan Ulusoy,D.(2017) “Tarihi ve Mimari Kültürel Miras Alanlarının Sürdürülebilir Korunması”. *Şehir&Toplum* 9 (Aralık-2017): 23-32.
- Buttanrı, M. (2010). Bulgaristan Türkleri Arasında Tiyatro Faaliyetleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 3(6), 136-162
- Çam,O.&Çelik,C.(2021a).İnanç Turizmi Etkinlikleri Kapsamında Bir Değerlendirme: Cadılar Bayramı. *Tourism and Recreation*, 3(2), 118-131. DOI: 10.53601/ tourismandrecreation.973921.
- Çam, O. & Çelik, C., (2022b). Evaluation of Bocuk Night within the Framework of Faith Tourism Events. *Journal of Applied Tourism Research*, 3(1),37-56.
- Demircan, Ş. (2014). *İnanç Turizminin Yerel Kalkınmadaki Önemi: Midyat Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Gül, K. ve Gül, M. (2019). Etnik kültürel mirasın turizmde değerlendirilmesi: Küçükköy Boşnak göçmenleri örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (2), 1236-1251.
- Güzel, Ö. & Akyurt Kurnaz, H. (2020). Türk Kültüründe Bir Miras Olarak Bocuk Gecesi Ritüeli İçeriği: Fenomenolojik Bir Araştırma. *Milli Folklor*, 16(128), 163-178.
- Henderson, J. C. (2002). Managing Tourism and Islam in Peninsular Malaysia. *Tourism Management*, 24, 447-456.
- Hungate, C. (2017). *Jaunts and haunts: Examining the effect of the dark tourism industry on Savannah’s traditional branded image*. Master Of Historic Preservation. Athens, Georgia: The University of

Georgia.

Karaçam, N.(1995).EfsanedenGeleceğeKırklareli.KırklareliBelediyesiYayınları, Kırklareli.

Karakaş, M. (2022). *Yerel Halkın “Bocuk Gecesi” Korku Festivaline Yönelik Algularının Festival Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi* Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Konaklama İşletmeciliği Anabilim DalıAntalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Khalilova, K. (2008). *Kültür turizmi bakımından Azerbaycan Şirvan Bölgesinin Arz Potansiyelinin Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Niemela, T. (2010). *Motivation factors in dark tourism: Case: House of terror*. PhD thesis. Lahti University of Applied Sciences.

Ocak, B. (2021a). Trakya’da Festival Kimliği Kazanan Geleneksel Kutlamalara Bir Örnek: Keşan-Çamlıca Bocuk Gecesi. F. Çalıklar ve B. İşçimen (Eds.) içinde, *Keşan Araştırmaları Keşan’ın Kurtuluşunun 100. Yılı Anısına* (s. 517-526). Edirne: Trakya Üniversitesi. ISBN: 978-975-374-310-5. Trakya Üniversitesi Yayın NO: 266.

Okuyucu, A. & Somuncu, M. (2013). Türkiye’de İnanç Turizmi: Bugünkü Durum, Sorunlar ve Gelecek. *International Conference on Religious Tourism and Tolerance*, 9-12 Mayıs 2013, Konya, 627-643.

Özdarendeli,N.(2013),”Velimeşe Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (57-79),Sayı 34, 2013

Pekersen, Y. (2017). Hayatı sonlandırmak için seyahat. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (4) , 313-328.

Puryova, R. (2013). *Examining main motivational factors in dark tourism-Gallipoli, Turkey*. Master of Science. Eastern Mediterranean University, Institute of Graduate Studies and Research.

Rodgers,A.P.andOers,R.(2011).Editorial:Bridgingculturalheritageandsustainable development. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 1 (1), 5-14.

Sarıtaş, S. ve Hacıoğlu, C. (2017). Çamlıca’da eski bir balkan kutlaması: Bocuk Gecesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (2), 2017, 328- 340

Sezer, B., Küçükaltan, D. ve Çakır, A. (2013). Edirne - Çamlıca Beldesi’nde kırsal turizm ve turizm algısı. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3 (2), 46-54

Small, K., Edwards, D. and Sheridan, L. (2005). A flexible framework for evaluating the socio-cultural impacts of a (small) festival. *International Journal of Event Management Research*, (1) 1, 66–76.

Sol, S. (2019). Balkanlardan Trakya’ya Taşınan Bir Ritüel: Bocuk Gecesi Örneği. *Motif Uluslararası Genç Halk Bilimciler ve Türk Dünyası Kongresi*, 599-608.

Şafaklı,0.ve Erkut,Z.(2002). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde Özel İlgi Turizminin Karşılaştırmalı Üstünlüğü. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 13(1),33-38.

Ulukayın. (2022). Bocuk Gecesi ve Bocuk Üzerine Etnografik Bir Araştırma. <https://ulukayin.org/bocuk-gecesi-uzerine-etnografik-bir-arastirma>,Erişim Tarihi: 22.04.2025

Yaylı,A.ve Sürücü,Ö. (2016).*ÖzellilgiTurizmi*. Ankara:DetayYayıncılık.

Yolal, M., Gürsoy, D., Uysal, M., Kim, H. L., and Karacaoğlu, S. (2016). Impacts of festivals and events on residents’ well-being. *Annals of Tourism Research*, 61, 1-18.

Tuzcu,M.(2018). Bocuk Gecesi. <https://murattuzcu.wordpress.com/2018/01/05/bocuk-gecesi/>, Erişim Tarihi: 21.04.2025.

İnternet Erişim

DHA.(2025),<https://www.dha.com.tr/foto-galeri/edirmede-balkan-gelenegi-bocuk-gecesi-kutlandi->

[2580102/2](#) 22.04.2025

Kesanonline.(2025),<https://kesanonline.com/balkan-gelenegi-bocuk-gecesi-kesanin-camlıca-koyunde-kutlandı/> 22.04.2025

Milliyet.(2025),<https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/edirne/bocuk-unesco-kultur-mirasi-listesi-yolunda-12508949> 21.04.2025

Onadimgazetesi.(2025), <https://www.onadimgazetesi.com/kesan-da-orta-cag-dan-bir-gelenek-bocuk-gecesi-kutlandı/1020555/> 22.04.2025

TDK.(2025) <https://sozluk.gov.tr/erişim tarihi> 17.04.2025

Wikipedia.(2025),https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87aml%C4%B1ca,_Ke%C5%9Fan 17.04.2025

TÜRK VE AZERBAIJAN DİLLERİNDE SESTEŞ KELİMELER VE SEMANTİK DİFERENSİASİYON

HOMONYMOUS WORDS AND SEMANTIC DIFFERENTIATION IN TURKISH AND AZERBAIJAN LANGUAGES

Assoc. Prof. Dr. Ruslan ABDULLAYEV

Azerbaijan State Oil and Industry University, Department of Humanities,

(Baku, Azerbaijan)

ORCID NO: 0000-0003-0287-3932

ÖZET

Okunuşu ve yazılışı aynı, ancak sözcüksel anlamca tamamen farklı kelimeler "eşsesli kelimeler" olarak adlandırılır. Türk dillerinde yazılışı aynı, ancak anlamları farklı olan sözcükler önemli bir yer tutmaktadır. Bazen aynı kelimenin iki farklı Türk dili arasında farklı sözcüksel anlamlar taşıdığı görülmektedir. Bu olgu, dilbilimde "yalancı eşdeğer" (faux-ami) olarak adlandırılır. Söz konusu sesteş kelimeler, zaman içinde anlam genişlemesi, daralması veya anlam değişimleri ile farklılaşmıştır. Bu çalışmada amaç, Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde aynı okunuşa sahip olan, ancak farklı semantik anlam bildiren kelimelerin tarihsel ve linguistik analizini yapmak amacıyla gerçekleştirilmektedir. Söz konusu sesteş kelimelerin anlamsal daralma, genişleme ve anlam değişim süreçlerini ele alarak Türk dillerinde semantik diferensiasiyonun nasıl geliştiğini ortaya koymak hedeflenmektedir. Ayrıca, dil içi ve dil dışı etkenlerin bu farklılaşma üzerindeki etkisi de incelenecektir. Türk dillerine ait tarihsel ve modern sözlükler, etimolojik kaynaklar ve akademik makaleler üzerine yapılan incelemelerden yararlanarak gerçekleştirilmektedir. Dilbilimsel analizler, mevcut sözlük verileri ve tarihsel belgelerle desteklenmektedir. Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde aynı yazılış ve okunuşa sahip olan kelimeler tespit edilmiştir. Bu kelimelerin tarihsel ve semantik farklılaşma süreci incelenmiştir. Elde edilen veriler eşzamanlı ve artzamanlı olarak karşılaştırılmış ve dil içi ile dil dışı etkenlerin rolü değerlendirilmiştir. Bu farklılaşmanın sosyal, ekonomik ve kültürel etkileri üzerine çıkarımlarda bulunulmuştur. Alınan kelimelerin fonetik, morfolojik ve semantik değişim süreci belirlenerek, bu kelimelerin Türk dilleri arasındaki farklı kullanımları ortaya konmuştur.

Sonuçta yapılan analizler, Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi arasında sesteş kelimelerin anlamlarının tarihsel süreç içerisinde farklılaştığını ve bu farklılaşmanın hem dil içi hem de dil dışı etkenlerle şekillendiğini göstermiştir. Dil temaslarının azalma veya artışı, ekonomik ve sosyal faktörler, politik gelişmeler gibi çeşitli unsurların bu farklılaşma sürecinde etkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, bazı sesteş kelimelerin, iki dil arasındaki kültürel ve sosyal farklılıklar nedeniyle farklı anlamlar kazandığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, Türk dillerinin evrim süreci ve aralarındaki ilişkileri anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Diferensiasiyon, Sesteş, Yalancı Eşdeğer, Semantik, Türk Lehçeleri, Farklılaşma

ABSTRACT

Words that have the same pronunciation and spelling but completely different lexical meanings are called "homonymous words." In Turkic languages, words that share the same spelling but have different meanings hold significant importance. Sometimes, the same word carries different lexical meanings in

two distinct Turkic languages. This phenomenon is referred to as "false cognates" (*faux-ami*) in linguistics. These homonymous words have undergone semantic expansion, narrowing, or shifts over time.

This study aims to conduct a historical and linguistic analysis of words with the same pronunciation but different semantic meanings in Azerbaijani and Turkish. The primary objective is to examine the processes of semantic narrowing, expansion, and meaning shifts in these homonymous words and to reveal how semantic differentiation has developed in Turkic languages. Additionally, the study investigates the influence of both internal and external linguistic factors on this differentiation.

The research is based on the examination of historical and modern dictionaries of Turkic languages, etymological sources, and academic articles. Linguistic analyses are supported by existing dictionary data and historical documents. Homonymous words that share the same spelling and pronunciation in Azerbaijani and Turkish have been identified, and their historical and semantic differentiation processes have been examined.

The collected data have been analyzed both synchronically and diachronically, and the roles of internal and external linguistic factors have been evaluated. Inferences have been made regarding the social, economic, and cultural impacts of this differentiation. The phonetic, morphological, and semantic transformation processes of borrowed words have been determined, highlighting their varying usages across Turkic languages.

As a result, the analyses indicate that the meanings of homonymous words in Azerbaijani and Turkish have diverged over historical periods due to both linguistic and extralinguistic factors. It has been determined that the increase or decrease in language contact, economic and social factors, and political developments have played a role in this differentiation process. Furthermore, it has been observed that certain homonymous words have acquired different meanings due to cultural and social differences between the two languages. These findings provide valuable insights into the evolution of Turkic languages and the relationships between them.

Keywords: Differentiation, Homonymy, False Cognates, Semantics, Turkic Dialects, Divergence

GİRİŞ

Dilbilimde en karmaşık sorunlardan biri olan eşseslilik (*omonimiya*), sadece güncel bir olgu değil, aynı zamanda tarihî bir dil kategorisidir. Dilin tüm düzeylerinde — morfem, kelime, kelime grubu ve cümle yapılarında — eşsesli yapılara rastlanmaktadır. Eşseslilik, dilin doğal leksik-semantik ve leksik-dilbilgisel gelişim süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir dil olgusudur. Bu yapıların fonetik benzerliği, farklı dönemlerde farklı biçim ve anlam ilişkilerine girebilmelerine olanak tanımaktadır.

Eşseslilik olgusunun hem kuramsal hem de uygulamalı dilbilimde önemli bir yeri vardır. Özellikle semasioloji (anlam bilimi) açısından, kelimenin anlamı, çok anlamlılık ve eşseslilik arasındaki farkların belirlenmesinde büyük rol oynamaktadır. Eşsesli kelimeler, yalnızca bir dile özgü değildir; bu olgu, tüm dillerde gözlemlenebilen evrensel bir dilsel özelliktir. Ancak her dilin eşsesli kelimeleri kendi sistemine özgü nitelikler taşır ve bir dilden diğerine doğrudan aktarılması her zaman mümkün değildir. Aynı dil ailesine mensup dillerde bile eşsesli kelimelerin biçim ve anlam açısından farklılık gösterdiği görülmektedir.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDE YANILTICI BENZERLİKLER

Türk dilleri arasında yapılan karşılaştırmalarda da bu durum açıkça gözlemlenmektedir. Örneğin, Azerbaycan Türkçesinde yer alan bazı eşsesli kelimeler Türkiye Türkçesinde aynı yazılış ve okunuşu sahip olmasına rağmen tamamen farklı anlamlar taşıyabilmektedir. Bu kelimelere şu örnekler verilebilir:

Türkçe kar - havada bulunan su buharının donmasıyla oluşarak yeryüzüne yağan beyaz ve hafif buz billurları

Azer. Kar - İşitme yeteneğini tamamen veya kısmen kaybetmiş sağır.

Türkçe ağ - iplik, sicim, tel gibi ince şeylerden yapılmış gözenekli örgü.

Azer. Ağ - Kar, süt, tebeşir rengi.

Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi, akraba diller olup, Türk dilleri ailesinin Oğuz grubuna aittir. Morfolojik yapı bakımından ise her iki dil de bitişken diller topluluğu içinde yer almaktadır. Bu dillerin etnik kökenlerinin ortak olması, her ikisinin de eski ortak Türkçenin devamı niteliğinde bulunması, gramer yapıları ve temel kelime dağarcıklarının büyük ölçüde örtüşmesi, zaman zaman yanlış bir algının oluşmasına sebep olmaktadır.

Bu yanlış algıya göre, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi tamamen aynı diller gibi kabul edilmekte ve her Azerbaycan Türkünün, herhangi bir öğrenme sürecine gerek duymadan Türkiye Türkçesinde rahatça konuşabileceği, aynı şekilde iki dil arasında sözlü ve yazılı çevirileri kolaylıkla yapabileceği düşünülmektedir. Benzer bir algı Türkiye Türkleri arasında da Azerbaycan Türkçesine yönelik olarak görülmektedir. Oysa Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin günümüzdeki eşzamanlı (sinkronik) durumunun karşılaştırmalı analizi göstermektedir ki, iki dil arasında belirgin farklar bulunmaktadır. (Resulov, 2015, s.3)

DİLLERARASI YANILTICI EŞDEĞERLER KAVRAMI

Çeşitli dillerde veya bu dillerin diyalektlerinde farklı anlamlarda kullanılan akraba kelimeler, sahte eşdeğerler ya da yaygın ifadeyle "yalancı eşdeğerler" olarak adlandırılır. Bu tür kelimeler, birbirinden belirli ölçüde farklı anlamlarda kullanılır ya da fonetik bakımdan aynı veya benzer olmalarına rağmen anlamları diller arasında tamamen örtüşmeyebilir. (Özeren, 2014, s. 113-116)

Yabancı dil öğrenimi sürecinde, bireyin ana dilindeki dil alışkanlıkları başka bir dil sistemine nadiren tam anlamıyla aktarılabilir. Fonksiyon ve sesleniş bakımından benzer veya özdeş görünen unsurlar ise çoğu zaman yanlış analogi yoluyla açıklanmaktadır. Bu tür asimetri durumları N.Memmedli araştırmalarında "çevirmenin yanlış arkadaşları" olarak da adlandırılmakta olduğunu belirtmektedir. Bu problem, dilbilimcilerin ilgisini daha XIX. yüzyılda çekmeye başlamıştır. 1928 yılında Fransız leksikograf M. Koessler ve J. Derocquigny, Fransızca-İngilizce ve İngilizce-Fransızca dil paralellikleri temelinde sistemli ve kapsamlı bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. "Yanılıcı eşdeğerler" (faux amis) terimini de ilk kez onlar kullanmışlardır. İçerik bakımından bu tür kelimeleri iki gruba ayırmışlardır:

Yazılış bakımından benzer, ancak anlamca tamamen farklı olan "tam yanılıcı eşdeğerler";

Yazılış bakımından benzer, esas olarak ortak bir anlama sahip "kısmi yanılıcı eşdeğerler" (Koessler M., Derocquigny J, 1998, s.15).

Bu çalışmalarında, yalnızca iki dil arasındaki ses benzerliklerini göz önünde bulundurmışlardır. Geçen yüzyılın 1960-1970'li yıllarından itibaren bu alanda ciddi araştırmalar yapılmıştır. Genel dilbilimde ise

bu olguya farklı adlar verilmiştir: yanıltıcı analoglar, dillerarası homonimler, dillerarası analogizmler, diyaleksemeler, yanıltıcı eşdeğerler, yalancı eş sesli kelimeler, yanıltıcı leksik paralellikler, çevirmenin yanlış arkadaşları vb. Azerbaycan dilbiliminde ise "yanıltıcı eşdeğerler" (yalancı ekvivalentlər) terimi yaygın olarak kullanılmaktadır (Quliyev Ə. 2015, s. 3).

TÜRK VE AZERBAYCAN DİLLERİNDE SESTEŞ KELİMELER VE FARKLILAŞMA TÜRLERİ

Türk ve Azerbaycan dillerinde sesdeş kelimeler ve semantik diferensiasiyon, Çağdaş Türkçe ve Azerbaycan Türkçesinde başlıca olarak üç şekilde kendini göstermektedir.

1. TAMAMEN FARKLI KÖKLERDEN GELEN EŞ SESLİ KELİMELER

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde yazılış ve telaffuz bakımından aynı olup (burada e-ə, g-q, x-h, ğ-y gibi biçimsel fonetik ve yazım farklılıkları dikkate alınmadan), farklı köklerden gelen, etimoloji ve anlam bakımından tamamen farklı olan eş sesli kelimeler:

- **gar** – istasyon
- **kâr** – gelir
- **çelik** – çelik (metal)
- **pinti** – cimri
- **aktarmak** – nakletmek
- **katık** – yoğurt / katık

Bu kelimelerin Azerbaycan Türkçesindeki eş seslileri (**qar, kar, çelik, pinti, axtarmaq, qatıq**) ile hiçbir anlam yakınlığı bulunmamaktadır.

Bu tür eş sesli kelimeler çeviri sırasında ciddi zorluklar yaratmaz; dar veya geniş bağlamda, durum içinde ya da da metin içerisinde anlamları kolaylıkla belirlenebilir. Bunlar, içerik ve anlam benzerliği bulunmayan, yalnızca ifade benzerliği gösteren kelimelerdir.

2. AYNI KÖKTEN GELEN, ANCAK ANLAMSAL OLARAK FARKLILAŞAN KELİMELER

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde yazılışı ve telaffuzu aynı olan, aynı etimoloji kökene sahip, aynı kökten gelen, ya Eski Türkçede mevcut olan ya da sonradan her iki dile üçüncü bir dilden geçmiş olan, ancak çağdaş dillerimizde leksik-semantik anlamları eşzamanlı planda örtüşmeyen eş sesli kelimeler:

hala – teyze

baba – ata

derslik – sınıf (oda anlamında)

balet – bale sanatçısı

erik – yeşil erik

sümük – burun mukusu

kişi – şahıs

subay – evli olmayan (bekar)

bekar – evli olmayan

Bu tür esesli kelimeler çeviri sırasında dikkat gerektirir ve çevirmenin en çok "yakalandığı" sahte eşdeğerler — "aldatıcı benzerlikler" — grubunu oluşturur. Türkiye Türkçesinden sözlü tercümede veya günlük konuşmalarda, Azerbaycanlıların en çok "takıldıkları" ve alay konusu oldukları durumlar özellikle bu kelimelerle ilgilidir.

3. KISMİ ANLAM ÖRTÜŞMESİ GÖSTEREN KELİMELER

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde aynı kökten gelen, anlamları kısmen örtüşen, ancak birbirinden farklı anlamlarda da kullanılan veya farklı üslup katmanlarına ait olan esesli kelimeler:

- **kapı** – 1. evin veya herhangi bir yerin kapısı; 2. futbol oyununda kale (Türkiye Türkçesinde bu anlam için "kale" kelimesi kullanılır)
- **kalp** – 1. yürek; 2. mecaz anlamda gönül, duygu
- **erkek** – 1. kişi (genel anlamda insan); 2. erkek cinsiyetli varlık
- **yenge** – 1. erkek kardeşin eşi; 2. erkek akrabalarından birinin eşi; 3. saygı ifadesi olarak "yenge"
- **kardeş** – 1. erkek kardeş; 2. kız kardeş (Azerbaycan Türkçesinde her iki cins için "qardaş" kullanılmaz) (Resulov A. 2015, s.5)

Bu tür kelimelere "stilistik transhomonimler" veya "yalancı esesli kelimeler" de denir ve akraba diller arasında çeviri yapılırken bu tür yanıltıcı eşdeğerlerin kullanıldığı metin (bağlam) ve duruma daha dikkatli yaklaşılması tavsiye edilir.

SONUÇ

Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasında önemli ortaklıklar bulunsa da, sesteş kelimeler özelinde yapılan analizler, bu iki dil arasında ciddi leksik-semantik farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır.

Özellikle eşsesli kelimeler çeviri ve günlük iletişimde çeşitli yanlış anlamalara sebep olabilmektedir.

Bu nedenle, iki dili bilen bireylerin ve çevirmenlerin, görünüşte benzer olan kelimelerin içerdiği anlam farklılıklarını dikkate alarak bağlam temelli yaklaşımlar geliştirmeleri önemlidir.

Dil öğreniminde ve çeviri süreçlerinde bu tür "yanıltıcı eş sesli" üzerinde sistemli çalışmalar yapılması, karşılıklı anlaşılabilirliği artıracak ve kültürlerarası iletişimi daha sağlıklı bir zemine oturtacaktır.

KAYNAKLAR

Resulov, A. (2015). *İzahlı türkçə-azərbaycanca yalançı ekvivalentlər lüğəti*. Bakı: Elm və Təhsil Yayınları, 128 s.

Özeren, M. (2014). "Salar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasında Yalancı Eşdeğer Sözcükler", *International Journal of Turkish Literature Culture Education*, 3(2), 111–127.

Koessler, M., & Derocquigny, J. (1998). *Les faux amis ou les trahisons du vocabulaire anglais. Conseils aux traducteurs*. Paris.

Quliyev, Ə. (2015). *Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi*. Bakı: Elm və Təhsil Yayınları.

Quliyev, Ə. (2015). *İzahlı türkcə-azərbaycanca yalançı ekvivalentlər lüğəti*. Bakı: Elm və Təhsil Yayınları.

TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİNDE KUZEY MAKEDONYA:

İSİM ANLAŞMAZLIĞI ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

NORTH MACEDONIA IN TURKEY-GREEK RELATIONS:

AN ANALYSIS ON THE NAME DISPUTE

Res. Assist. Özgenur ÇAPUTLU

Istanbul Rumeli University

Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences

ORCID NO: 0000-0002-8999-9476

ÖZET

Bu bildiri, 1990'lerde uluslararası sistemin yapısında yaşanan kırılmanın Güneydoğu Avrupa bölgesel alt sistemindeki ve komşu devletlerin dış politikaları üzerindeki etkisini tartışmayı amaçlamaktadır. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nden 1991 yılında resmen ayrılan Makedonya'nın yeni bağımsız devletinin adının ne olacağı konusu, Yunanistan ile anlaşmazlık yaratmıştır. Bu bağlamda bildiri ilk olarak, Güneydoğu Avrupa bölgesel alt sisteminde yaşanan değişimle birlikte Türkiye ve Yunanistan'ın bölgeye yönelik dış politika önceliklerini ele almaktadır. İkinci olarak, Kuzey Makedonya ve Yunanistan arasında anlaşmazlığa sebep olan çeşitli konular anlatılmaktadır. Son bölümde Kuzey Makedonya İsim Anlaşmazlığı'nın Türkiye- Yunanistan ilişkilerindeki yeri incelenmektedir. Son bölümde ve bildirinin tamamında hakim olan görüş, Kuzey Makedonya sorununun Türkiye ve Yunanistan arasında bir denge unsuru olduğu yönündedir.

Anahtar kelimeler: Kuzey Makedonya, Kuzey Makedonya İsim Anlaşmazlığı, Türkiye-Yunanistan İlişkileri, Türkiye, Yunanistan

ABSTRACT

This paper aims to discuss the impact of the break in the structure of the international system in the 1990s on the foreign policies of the Southeast European regional subsystem and its neighboring states. The issue of the name of the new independent state of the autonomous region of Macedonia, which officially seceded from the Socialist Federal Republic of Yugoslavia in 1991, has been a bone of contention with Greece. In this context, firstly, the paper discusses the foreign policy priorities of Turkey and Greece towards the region in light of the changes in the Southeast European regional subsystem. Secondly, it describes the various issues that cause conflict between North Macedonia and Greece. The last section analyzes the place of the North Macedonia Name Dispute in Turkey-Greece relations. The prevailing view in the last section and throughout the paper is that the North Macedonia problem is a balancing factor between Turkey and Greece.

Keywords: Macedonia, Macedonia Name Dispute, Turkish-Greek Relations, Turkey, Greece

GİRİŞ

Uluslararası sistemin yapısında büyük değişikliklerin yaşandığı 1990'lar döneminde Balkanlarda bölgesel krizler baş göstermiştir. Balkanlarda yükselen istikrarsızlık, Türkiye ve Yunanistan gibi bölge siyasetine yön veren devletler için güç dengesini yeniden sağlama ihtiyacı doğurmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllardan Soğuk Savaş sonrası döneme kadar azınlık sorunları, Kıbrıs krizi ve Ege Denizi uyuşmazlıkları başta olmak üzere süregelen Türkiye-Yunanistan anlaşmazlıklarına (Aksu, 2007, 138), 1990'larda Balkanlardaki sorunlar eklenmiştir. Soğuk Savaş'ın resmen sona ermesiyle burada oluşan yeni Balkan devletlerine karşı tutumlar, bu tarihler itibariyle artık Türkiye ve Yunanistan ilişkilerinin yeni gündemleri olmuştur.

Etnik mozaiki, kültürel çeşitliliği, coğrafi konumu ve tarihî zenginliğiyle Makedonya, 1990'larda itibar ve ilginin yoğunlaştığı bir bölge olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ne (YSFC) bağlı bir federe devlet olan Makedonya Cumhuriyeti, Eylül 1991'de federasyondan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Federasyondan ayrılmak isteyen milletlerin taleplerini peş peşe açıklaması, Yugoslavya'nın dağılımını bir bölgesel krize dönüştürmüştür.

YÖNTEM VE SORULAR

Bu bildiri, hem bir uluslararası ilişkiler incelemesi hem de üç ayrı ülke için birer dış politika incelemesidir. Güç, güç dengesi, uluslararası sistem ve bölgesel alt sistem gibi değişkenleri baz alan neo-realist uluslararası ilişkiler teorisi bu çalışmanın çerçevesini çizmektedir.

Bu bildiri, bir literatür taramasıdır. YSFC'nin dağılışı, federe devletlerin ayrı birer bağımsız devlet oluş süreçlerinde yaşanan sıcak çatışmalar ve Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin genel gündemleri hakkındaki makale, bildiri, kitap ve elektronik kaynakların değerlendirmesini içermektedir.

Bir bölgesel alt sistem olarak Balkanlarda 1990'larda yaşanan bölgesel kriz, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde nasıl bir etkileşim yaratmıştır? YSFC'nin federe devletlerinden biri olan Makedonya Cumhuriyeti'nin (bugünkü adıyla Kuzey Makedonya Cumhuriyeti) bağımsızlığının Türkiye-Yunanistan ilişkilerindeki yeri nedir? Bu ilişkinin üçüncü aktörü olan Makedonya, Türkiye ve Yunanistan'ın bölgeye yönelik politikalarından nasıl etkilenmiştir? Makedonya İsim Anlaşmazlığı, hangi şartlarla çözülmüştür? Bildiri, bu araştırma sorularını cevaplamaktadır.

1. BÖLGESEL ALT SİSTEM: 1990'LARDA BALKANLARDA GÜÇ DENGESİ

1.1. Balkanlarda Siyasal Ortam

Avrupa ve Asya arasında bir geçiş bölgesi olan Balkanlar, uluslararası ilişkiler literatüründe coğrafi ve resmî olarak Avrupa'ya ait bir toprak olarak görülmekte ve Güneydoğu Avrupa olarak adlandırılmaktadır. Güneydoğu Avrupa, birçok özelliğiyle bir bölgesel alt sistemdir. 1989 yılında Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin çözülmesi ve birer birer Batılı liberal ekonomilere dönüşmeye başlaması, aynı şekilde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) 1991 yılının sonunda resmen dağılması uluslararası sistemdeki çift kutuplu yapıyı sona erdirmiştir (Tuğtan, 2014, 126).

Sosyalizmin etkisini yitirdiği bölgesel alt sistemlerde yükselen milliyetçi hareketler, 1990'lar boyunca

Kafkasya ve Balkanların adeta harita desenidir. Buraları dönüştürmekle kalmayıp sıcak savaş ve sınır sorunlarını beraberinde getiren milliyetçilikler, yeni kurulan bağımsız devletlerin sırtına, gelecek otuz yıl boyunca çözülemeyecek sorunlar yüklemiştir. Özellikle yeni kurulan Balkan ülkeleri azınlık, sınır sorunları ve yapısal iç sorunlarla baş başa kalmıştır.

1.2. Türkiye'nin 1990'larda Yugoslavya'ya Yaklaşımı Bağlamında Makedonya Politikası

Türkiye, dış politika öncelikleri açısından statüko koruyucu ve uluslararası anlaşmalarla belirlenmiş sınırlara riayet eden bir ülkedir. Bölgede yaşayan Türk ve Müslüman azınlık, tarihî birliktelik gibi nedenlerle Balkan ülkelerine özel sebeplerle bağlı olan Türkiye, buradaki devletlerin toprak bütünlüğünden yana olmuş; uluslararası örgütlerle ve diğer devletlerle iş birliği içinde hareket etmiştir.

1991 yılı sonlarına doğru YSFC'den ayrılan genç ve bağımsız Makedonya'yı 1990'ların ilk yarısında tanıyan çok az sayıdaki devletten biri de Türkiye'dir. Uluslararası toplumla birlikte eyleme geçme, Balkanlardaki yeni devletlerle dostça ilişkiler kurma ve bu devletlerin uluslararası örgütlere katılımını destekleme gibi dış politika öncelikleri bulunan Türkiye, statükocu siyasetini Makedonya için de korumuştur. Türkiye, YSFC'den ayrılarak kurulan Bosna-Hersek, Makedonya, Slovenya ve Hırvatistan devletlerini 6 Şubat 1992'de tanımış; Makedonya ile 22 Mayıs 1992'de diplomatik ilişkilerine başlamış ve Üsküp'e elçi gönderen ilk ülke olmuştur (Çağ, 2012, 208).

Türkiye, Makedonya'da sağlanacak huzuru Balkanların istikrarının anahtarı olarak görmüş; yeni bağımsız Balkan devletini anayasal adı olan "Makedonya Cumhuriyeti" adıyla tanımıştır. Komşu devletlerle sorun yaşayan ve ambargo uygulamalarına mâruz kalan Makedonya'nın yaşam savaşında Türkiye, ülkeye siyasi ve ekonomik destek sağlayarak olumlu ilişkiler geliştirmiştir (Rüma, 2012, 443).

Türkiye bir dış politika önceliği olarak Balkanlarda siyasi istikrarın sağlanmasına önem vermiş; özellikle YSFC'den ayrılarak yeni devletler kuran uluslar arasında etnik çatışmaların çıkmasından endişe duymuştur. Türkiye'nin Balkanlara yönelik yoğun ilgisi, her şeyden önce, bölgede Türk ve Müslüman azınlığın bulunmasından ve bu azınlığın haklarının korunması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Türkiye bölgeye yönelik politikasında ihtiyatlı davranmak durumunda kalmış ve dengeli bir siyaset izlemiştir (Aliu, 2013, 47).

Türkiye'nin Balkanlara yönelik dış politikasının bir diğer ayağı ise buradaki güç dengesini kendi lehinde tutmak olmuştur. 1990'larda özellikle Yunanistan gibi bu bölgede etkin bir aktör hâline gelebilecek bir ülkenin Balkanlardaki gücünün dengelenmesi ihtiyacı, Türkiye'nin millî öncelikleriyle örtüşmektedir. Yunanistan'la oynadığı denge oyunu, bir yerde Türkiye'yi Balkanlardaki sorunlara müdahil olmaya itmiştir (Kır, 2008, 30).

Balkanlardaki gücü dengelemek Türkiye'nin dış politika hedeflerinden biri olsa bile, bölgede yaşayan Türk ve Müslümanların haklarının korunması Türkiye için her zaman öncelikli bir konudur (Aliu, 2013, 61). Türkiye bu anlamda Yugoslavya'daki gelişmeleri yakından gözlemlemiş, Yugoslavya dağılacaksa da özellikle Bosna-Hersek ve Makedonya gibi Türk ve Müslüman milletlerin yoğun olarak yaşadığı devletlerin tutumuna göre davranma politikası izlemiştir (Kodal, 2014, 386).

Türkiye'nin 1990'lardaki Balkanlar politikasının bir diğer çizgisi, yeni bağımsız devletleri tanımak ve tanınmalarını desteklemek olmuştur. Yeni bağımsız Balkan devletlerinin uluslararası örgütlere üyeliğini öneren Türkiye, uluslararası platformlarda bunun için çaba sarf etmiştir. Yunanistan ile yaşadığı

sorunlara rağmen Makedonya'nın Avrupa-Atlantik coğrafyası temelindeki uluslararası yapılara üye olması ve toprak bütünlüğünü koruması, Türkiye açısından önemli olmuştur. Makedonya'nın NATO üyeliği istikrarı beraberinde getirecek bir gelişme olacaktır ve Türkiye, Birleşmiş Milletler (BM) yoluyla isim anlaşmazlığı konusuna kalıcı bir çözüm bulabilmek için çabalamıştır (Özgün, Koçak, 2014, 4).

Türkiye'nin Türk ve Müslüman azınlığı önceleyerek Balkanlarda izlemiş olduğu politika, Sırbistan ve Yunanistan'daki milliyetçiler tarafından "Yeni Osmanlılık" (Neo-Ottomanism) olarak nitelendirilmiştir. Türkiye'nin dış politika önceliklerinde resmî olarak böyle bir ideolojik zemin bulunmamasına rağmen, Türk dış politikasında karar alıcı liderlerin söylem analizlerinden süzülen İslâmî ve Osmanlıcı ifadeler, Türkiye'nin Yeni Osmanlıcı bir anlayışla Balkanları etki altına almak istediği şeklinde bir algıya neden olmuştur. Türkiye Yeni Osmanlıcılığı bir dış politika olarak yürütmemiş ancak Türkiye'nin Balkanlar politikası diğer devletler tarafından bölgede Müslüman bir eksen oluşturmak istediği ve Balkanlara İslâm kartını oynadığı şeklinde yorumlanmıştır (Kırıldökme, 2016, 62).

Türkiye'nin Balkanlarda Yeni Osmanlıcı bir siyaset izlediği görüşünü savunan kesimler, Bosna-Hersek, Kosova, Makedonya, Sancak ve Bulgaristan'daki Müslümanların bu politikanın bir aracı olduklarını iddia etmiştir. 1992-1995 yılları arasında gerçekleşen Bosna Savaşı sırasında Yunanistan, Bosnalı Sırpıları fiilen destekleyerek Türkiye'nin karşısında saf tutmuştur. Türkiye Müslüman eksen yaratma davranışından özellikle kaçınarak Balkanlarda oluşabilecek bir kutuplaşmanın önüne geçmiştir (Rüma, 2012, 434).

Türkiye, Yeni Osmanlıcı revizyonist dış politika davranışından özenle uzak durmuş, bu algının yıkılması için özel bir çaba sarf etmiştir. Arnavut ve Türk gibi Müslüman azınlıkları barındıran Makedonya Türkiye'nin Balkanlar politikası için öncelikleri arasında yer alan bir ülkedir. Balkanlarda Türk-Müslüman mihveri yaratmak istediği şeklinde yorumlanan Türkiye, 1991 sonrası Ortodoks Hristiyan çoğunluğun oluşturduğu Makedonya ile olumlu ilişkiler kurmuş ve hakkındaki Yeni Osmanlıcılık eleştirilerine karşı konumunu güçlendirmiştir (Kır, 2008, 51).

Türkiye'nin 1990'lardaki Balkanlar politikasının genel çizgileri uluslararası hukuka uygun ve uluslararası kamuoyuyla birlikte hareket etmek, Yugoslavya politikasının genel çizgisini ise Yugoslavya'nın öncelikle toprak birliğini savunmak, eğer dağılma kaçınılmazsa yeni kurulan devletlerin bağımsızlığını ve uluslararası örgütlere üyeliğini desteklemek oluşturmuştur. Yunanistan'ın Balkanlarda orantısız güçlenmesinin önüne geçmek, buradaki güç dengesini sağlamak ve Türk-Müslüman azınlıkların haklarını korumak da bu dönemde Türkiye'nin dış politika öncelikleri arasında bulunmaktadır.

1.3. İsim Anlaşmazlığı Bağlamında 1990'larda Yunanistan'ın Makedonya Politikası

Makedonya Cumhuriyeti, 8 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlık referandumuna gitmiş, 17 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir (Şahin, 2018, 1). Makedonya bağımsız olduğu tarihten itibaren Yunanistan ile ilişkilerinde birden fazla konuda uyuşmazlık yaşamıştır. Başta devletin anayasal adı olan "Makedonya Cumhuriyeti" ismi başta olmak üzere devletin anayasası, tarih tezi ve söylemi, bölgedeki Makedon azınlığı tanımlama biçimi, Makedon azınlığın varlığı ve haklarının korunmasına ilişkin öncelikler Yunanistan ile yaşanan sorunun farklı alt başlıklarıdır (Kut, 1997, 287).

1.3.1. Anayasa Sorunu

Yunanistan ve Makedonya anlaşmazlıklarından biri, Makedonya Cumhuriyeti Anayasası ile ilgilidir. Makedonya Anayasasının 3. ve 49. maddeleri, Yunanistan tarafından kendi toprak bütünlüğüne yönelik tehdit içerdiği gerekçesiyle sakıncalı bulunmuştur. 17 Kasım 1991 tarihinde yürürlüğe giren Makedonya Cumhuriyeti Anayasası'nın 3. maddesinde yer alan "Makedonya Cumhuriyeti'nin sınırları yalnızca Anayasaya uygun olarak değiştirilebilir." (Şahin, 2018, 1) ifadesi Yunanistan tarafından tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Makedonya Anayasasının 49. maddesinde ise ülke dışındaki Makedonların haklarının korunmasına yöneliktir: "Makedonya Cumhuriyeti, ülke dışına göç etmiş, başka ülkelerde yerleşmiş Makedonların ve komşu ülkelerde bulunan Makedon halkından insanların statü ve haklarını korur, kültürel gelişimlerine yardım eder ve onlarla ilişkileri teşvik eder." (Kut, 1997, 293).

Anayasanın 3. ve 49. maddeleri, Yunanistan tarafından tehdit olarak algılanmış ve Makedonya'nın Yunanistan'a karşı yayılmacı niyetlerinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Kayapınar, 2004, 93).

Uluslararası kamuoyu aracılığıyla Yunanistan ve Makedonya devletleri uzlaştırılmak istenmiş ve iki devlet arasında karşılıklı bir ödün verme anlayışı ile Makedonya Anayasasındaki ibarelerde bazı değişiklikler yapılmıştır. 6 Ocak 1992 tarihinde Makedonya Anayasasının 3. maddesine "Makedonya Cumhuriyeti'nin komşu devletlere karşı hiçbir toprak talebi yoktur." ibaresi eklenirken, ilgili maddenin üçüncü paragrafı "Makedonya Cumhuriyeti'nin sınırları yalnızca Anayasaya uygun olarak ve gönüllülük ilkesine ve genel kabul gören uluslararası normlara dayanarak değiştirilebilir." şeklinde güncellenmiştir. Yunanistan'ın birliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik tehdit olarak algıladığı maddelerde değişiklik yaparak karşı tarafı yatıştırmak ve anayasal meşruiyetinin önündeki tanınma engelini kaldırmak isteyen Makedonya Cumhuriyeti, ayrıca 49. maddenin birinci paragrafına "Cumhuriyet, başka ülkelerin egemenlik haklarına ve iç işlerine karışmayacaktır." ifadesini eklemiştir (Kut, 1997, 293).

Anayasada yapılan değişikliklerle birlikte Makedonya-Yunanistan ilişkileri bir ölçüde iyileşse de, anlaşmazlık çok boyutlu olduğundan bu hamle yeterli olmamıştır. Yunanistan'ın, Makedonya'nın Yunanistan'da yaşayan Makedon azınlık üzerinden iç işlerine karışacağı şeklinde yorumladığı 49. madde, anlaşmazlığın başka bir boyutu olan azınlık sorunuyla doğrudan ilişkilidir (Ekinci, 2008, 2).

1.3.2. Azınlık Sorunu

Makedonya-Yunanistan anlaşmazlığının bir başka boyutu, bölgede yaşayan Makedon azınlığın her iki devlet tarafından farklı birer etnik grup olarak tanımlanması ve "Makedon" sözcüğünün kullanım amaçlarıyla ilgilidir. Atina hükûmeti, Makedonya bağımsızlığını ilan ettikten sonra bu konudaki ilk tepkiyi 4 Aralık 1991 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısından sonra göstermiş ve Makedonya'yı bağımsız bir devlet olarak tanımamasını bazı şartlara bağladığını açıklamıştır (Kırlıdökme, 2016, 61).

Anayasanın 49. maddesinde yer alan Makedonya Cumhuriyeti'nin yurt dışındaki Cumhuriyet yurttaşlarının kültürel, ekonomik ve sosyal haklarını koruyacağı yönündeki beyanı, Yunanistan tarafından, Makedonya'nın dışarıdaki Makedonları koruma ve sahiplenme girişimi üzerinden yürüttüğü yayılmacı, etnik ve başka devletlerin iç işlerine müdahaleci bir siyasetin izleri olarak algılanmıştır. Yunanistan'a göre "Makedon" ismi etnik ve milliyetçi anlamda kullanılamazken, Makedonya bu görüşün tam karşısında yer almıştır (Şahin, 2018, 1). Atina hükûmeti, Üsküp yönetiminin Yunanistan'da

bir Makedon azınlık bulunduğu yönündeki iddialarından vazgeçmesini istemiştir (Kırlıdökme, 2016, 62).

Bölgedeki Makedon azınlığı iki devlet arasında bir anlaşmazlığa dönüştüren şey, Yunanistan devleti içinde yaşayan Makedon azınlığın her iki ülke tarafından farklı tanımlanmasıdır. Makedonya bu azınlığı “Slav-Ortodoks kimliğe sahip Makedonlar” olarak tanımlarken, Yunanistan bu azınlığın Helen kimliğine sahip olduğunu iddia ederek asimilasyon politikaları uygulamaktadır. Yunanistan, kendi toprakları içinde bir Slav etnik topluluk bulunduğunu kabul etmekte ancak bu Slav-Makedon azınlığın etnik kökenine ilişkin söylemlerini, Yunanistan dış politikası önceliklerine göre şekillendirmiştir (Mandacı, Erdoğan, 2001, 27).

Makedonlar, kullandıkları Makedonca dilinin yaklaşık bin yıllık bir geçmişi olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır (Şahin, 2018, 1). Makedonların tarihsel ve ulusal olarak Helen / Grek olmadıkları savı, Makedonya tarihi çalışan sosyal bilimciler tarafından desteklenmektedir. Antik dönem Makedonya uzmanı Malcolm Errington, Makedonların bilimsel ve etnik olarak Grek olmadıklarını, İliryalılar ve Traklar gibi kendilerine özgü dillerinin bulunduğunu tespit etmiştir (Errington, 1986, 13).

Slav-Makedon azınlık, egemenliği altında bulunduğu yönetimlerin yaklaşımına göre ulusal kimlik açısından farklı tanımlanmış ve asimilasyon politikalarının hedefi olmuştur. Makedon azınlık, Yunanistan tarafından “Slavca konuşan Yunanlılar”, Yugoslavya tarafından ise “Güney Sırpı” olarak adlandırılmıştır. 1912’den beri Yunanistan içinde kalan Makedon azınlık, kendini “Slav Makedon” olarak tanımlamıştır (Durmaz, 2015, 65).

Makedon azınlığın Helenleştirilmesi politikası konusunda Yunanistan’ın kendi iddialarıyla çeliştiği görülmektedir. Ülkesinde Makedon azınlığın varlığını kabul etmeyen Yunanistan’ın, Makedonya Cumhuriyeti Anayasasınının 49. maddesinden rahatsız olmaması gerekmektedir çünkü zaten Yunanistan’a göre ülkede yaşayan azınlık “Slavafon Greklerdir”. Makedonya Cumhuriyeti’nin komşu ülkelerde yaşayan Makedon azınlığa ilişkin korumacı yaklaşımından rahatsız olan Yunanistan, her ne kadar kabul etmediğini iddia etse de, anayasa maddelerinin değiştirilmesini talep ederken dolaylı olarak buradaki Makedon varlığını kabul etmiş olmaktadır (Kut, 1997, 293). Yunanistan’ın kendi topraklarında yaşayan yüz binlerce Makedon asıllı Yunanistan vatandaşını Helenleştirmeye çalışırken aynı zamanda onlarla ilgili başka bir devletin anayasasındaki maddeden tehdit algılamış olması, onu tutarsız kılmaktadır.

Yunanistan’da yaşayan Makedon azınlığın Helen kökenli olmadığı konusu, bölgenin coğrafi geçmişiyle de bağlantılıdır. Bağımsız Makedonya Cumhuriyeti’nin kapladığı topraklar ve bir kısmı Yunanistan içinde kalan Florina, Kastoria, Kajlari’den Selanik’e doğru uzanan tarihî Ege Makedonya’sı ne demografik ne de siyasal egemenlik açısından kısmen veya tamamen Helen karakterine sahip olmamıştır (Durmaz, 2015, 65).

1.3.3. İsim Sorunu

Yunanistan ve Makedonya arasındaki isim anlaşmazlığının en önemli boyutu, tarihsel olarak Makedonya adı verilen coğrafyanın iki ülke tarafından farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Yunanistan, Üsküp yönetiminin Makedonya adını kullanmaktan vazgeçmesini talep etmektedir çünkü Makedonya, bir coğrafi bölgeyi tanımlamakta, Makedon diye bir ulusun varlığını ifade etmemektedir (Kırlıdökme, 2016, 62). Yunanistan yönetimine göre Makedonya bölgesi, Kuzey Yunanistan’da bulunan

Makedonya topraklarını da içine alan ve çağlar önce İmparator Büyük İskender'in egemenliği altında bulunan tarihsel bir alana karşılık gelmektedir. Bu tarihî antik coğrafya, Yunanistan'a göre Yunan etnik kökeninden gelmekte olup, bu coğrafyanın belirli bir parçası üzerinde yeni kurulmuş bir Slav devletinin kendine Makedonya adını vermeye hakkı yoktur (Kayapınar, 2004, 93).

Yunanistan, devletin kendine Makedonya adını vermesini, Üsküp yönetiminin kendi egemenliğindeki tarihî Ege Makedonya'sına yönelik yayılcı hedefleri olmasıyla ilişkilendirerek Makedonya Cumhuriyeti ile ilgili suçlamalarda bulunmuştur (Şahin, 2018, 1). Bu bağlamda Yunanistan, Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan ederken ortaya koyduğu devlet argümanlarından tehdit algılamış ve genç devletin, Yunanistan toprakları içindeki tarihî Makedonya'da hak iddia edeceğinden çekinmiştir (Dalcı, Şimşek, 2014, 176). Yunanistan ayrıca Makedonya bayrağında kullanılan sembollerin Yunan kültürüne ait olduğunu ve Üsküp yönetiminin bunları kullanmasına izin vermeyeceğini ifade etmiştir (Şahin, 2018, 1).

Makedonya Cumhuriyeti, BM Genel Kurulunda oy birliğiyle 1993 Nisan ayında tanınırlık kazanmış ve BM üyeliğine kabul edilmiştir. Yunanistan'ın devam eden itirazı nedeniyle ülkenin adı geçici olarak "Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya'sı" olarak anılmıştır (Saçaralp, 2019, 1).

1.3.4 Tarihsel Söylemlerin Uyuşmazlığı

Yunanistan ve Makedonya arasındaki anlaşmazlığı sürdüren bir diğer boyut, tarafların birbirleriyle çelişen tarihsel söylemlerdir. Yunan ve Makedon tarih tezlerinin temelindeki figür Büyük İmparator İskender'dir.

Yunanistan'a göre Büyük Makedon İmparatoru İskender ve tüm Makedonlar etnik olarak Yunanlıdır. Makedonya coğrafyasının etnik, kültürel ve dilsel olarak Yunanistan'ın devamı olduğunu savunan Yunanistan'a göre Makedonya ilgili olan her şey Yunan kökenlidir (Şahin, 2018, 1).

İsim anlaşmazlığının boyutlarından biri, Büyük İmparator İskender'in paylaşılabilmesidir. Makedon halkı, sokaklarına Büyük İskender'in heykellerini dikerek onu sahiplenirken, Yunanlılar Makedonların İskender'in hükümdarlığını canlandırma niyetinde olduklarını iddia etmektedir. Yunanistan diğer yandan, 1991 yılında bağımsız olan Makedonya Cumhuriyeti'nin bayrağında yer alan güneş motifinin Büyük İskender'in babasına ait bir sembol olduğunu ve bu sembolün Slav değil, Yunan kaynaklı olduğunu ileri sürmektedir (Dalcı, Şimşek, 2014, 186).

Makedonya devleti Büyük İskender'in kendi etnik kökenine ait olduğundan emin bir şekilde, Atina yönetiminin tüm baskı ve muhalefetine rağmen Makedonyalı Büyük İskender tezinden vazgeçmemiştir. Makedonya'nın birçok yerinde bugün bile rastlanan Büyük İskender heykelleri ile birlikte Makedon yönetimi, Anayasanın 3. ve 49. maddelerinde Makedon azınlık vurgusunu devam ettirdiği gibi, 16 ışıklı Vergina bayrağını kullanmaktan geri adım atmamıştır (Çağ, 2012, 94).

Büyük İskender'in hangi etnik kökenden olduğu konusunda yapılan bilimsel çalışmalar taraflı olup kesin bir görüş ortaya koymamıştır (Kayapınar, 2004, 94). Tarafların tarih tezleriyle ilgili kesin bir sonucun bulunmaması isim anlaşmazlığının uzun süre gündemden düşmemesine neden olmuştur.

Yunanistan anayasa sorunu, azınlık sorunu, isim sorunu ve Büyük İskender sorunu gibi boyutlar özelinde Makedonya Cumhuriyeti'nden tehdit algılamış ve dış politikasını buna göre şekillendirmiştir. Yunanistan'ın söylemlerinde tutarsız olduğu bir diğer nokta, Ege Makedonya'sı olarak gördüğü tarihsel

bölgeyi bu kadar sahiplenmesiyle aslında kendisinin karşı tarafa yönelik bir tehdit oluşturmasıdır. Makedonya Cumhuriyeti yalnızca bu adı kullandığı için kendi toprakları dışına taşan bir tarihsel Makedonya bölgesinde hak ve halk sahibi olduğunu iddia ediyorsa, Yunanistan da kendi topraklarının dışına taşan bir bölgenin antik çağlardan bu yana Yunan olduğunu iddia etmektedir (Kut, 1997, 297). Bu durumda Yunanistan'ın söylemleri revizyonist nitelik taşımakta ve Makedonya'nın da bu söylemlerden tehdit algılaması beklenmelidir.

Yunanistan, Makedonya'nın Yunan topraklarına göz dikmiş yayılmacı bir devlet olduğunu ima ederken, farkında olmadan kendiyi çelişerek uluslararası kamuoyunun gözünde kendine yayılmacı bir imaj çizmiştir. İçinde bulunduğu paradoks 1990'ların ilk yarısında Yunanistan dış politikasının çevre ülkelerden ve uluslararası örgütlerden tepki görmesine neden olmuştur.

Makedonya ile yaşadığı isim anlaşmazlığının yıllarca sürmesinin nedenlerinden biri, Yunanistan'ın uyuşmazlıkları her türlü ekonomik ve diplomatik yolu kullanarak tırmandırması olmuştur. 1993-1995 yılları arasında Makedonya Cumhuriyeti için ekonomik öneme sahip Selanik Limanı'nı kapatarak ambargo uygulamış; ayrıca diğer devletlere bağımsız yeni devleti "Makedonya Cumhuriyeti" adıyla tanımaması için baskı yapmıştır. Uluslararası örgütlere üye olmasının kendisine sağladığı yetkiyi ve diplomatik gücü, her fırsatta Makedonya'nın karşısında kullanmıştır (Kırlıdökme, 2016, 62).

Uluslararası örgütlerdeki üyeliğinden kaynaklanan veto yetkisi, ticaret ambargosu ve üçüncü taraflar üzerindeki "Makedonya Cumhuriyeti'ni tanımayın" baskısı bu yıllarda Yunanistan'ın dış politikasının genel görüntüsünü çizmektedir. Uluslararası kamuoyunda ısrarlı biçimde yürüttüğü "Makedonya Yunan'dır" politikası, başta dış politikasına meşruiyet kazandıran bir araç olarak öne sürülmüşken, zamanla başlı başına bir amaç hâline gelmiştir (Kut, 1997, 288).

1994 yılında uluslararası kamuoyu gözündeki imajının zedelendiğini ve agresif dış politikasının kendisini yalnızlaştırdığını fark eden Yunanistan, 1990'ların ikinci yarısında politikasını değiştirmiştir. Makedonya devleti ile ilişkilerini geliştirmeye başlamış ve dış politikada daha ılımlı bir yol izlemeyi seçmiştir (Kırlıdökme, 2016, 65).

1.4. Makedonya Cumhuriyeti'nin Türkiye ve Yunanistan'dan Etkilenen Dış Politikası

Türkiye ve Yunanistan'ın Balkanlardaki etkin dış politika öncelikleri, yeni bağımsız genç Makedonya devletinin dış politikasını şekillendirmiştir. Bölgesel alt sistemde ekonomik ve siyasi olarak kendisinden daha güçlü konumdaki iki devletin ilgi odağı olan Makedonya, bu ülkelerle kurduğu ilişkilerle Balkanlarda dengelerin sınındığı bir merkez işlevi görmüştür.

Makedonya Cumhuriyeti, bağımsız olduktan sonraki dönemde Türkiye ile olumlu ilişkiler geliştirmiştir. Bağımsızlığın hemen sonrasında Türkiye-Makedonya arasında karşılıklı diplomatik ziyaretler başlamıştır. 1992 yılının Mart ayında Makedonya Devlet Başkanı Kiro Gligorov Türkiye'yi ziyaret etmiş; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal da Mart 1993'te Makedonya'ya giderek bu ziyarete karşılık vermiştir (Sönmezoğlu, 2006, 597).

Türkiye'nin Makedonya'ya ilk kurulduğu dönemden beri verdiği diplomatik destek, Türkiye'nin Makedonya için önemini arttırmıştır. Eski Makedonya Parlamentosu Başkanı Stoyan Andoy, Türkiye'nin Makedonya bağımsızlığının tanınması adına verdiği desteği önemsendiğini; Türkiye'den aynı zamanda ekonomik iş birliği talebinde olduklarını ifade etmiş ve Makedonya'da yaşayan Türkler

nedeniyle Türkiye ile aralarında tarihsel bir bağ bulunduğunu vurgulamıştır (Yılmaz, 2018, 22).

Diğer yanda Yunanistan'ın Makedonya'nın bağımsızlığına tepki göstermesi, Makedonya'nın uluslararası kamuoyunca tanınmasını geciktirmiştir. 11 Ocak 1992 tarihinde Avrupa Topluluğu'na tanınmak için başvuran Makedonya, Yunanistan'ın veto etmesi nedeniyle olumsuz dönüş almıştır (Aliu, 2013, 56). Yunanistan, üyesi olduğu bölgesel ve uluslararası organizasyonlarda kendine tanınan yetki ve ayrıcalıkları bu süreci yönetirken kendi lehine kullanmıştır (Marolov, 2013, 28).

Makedonya'nın izole edilmesi ve bağımsız bir devlet olarak tanınmaması için Yunanistan'ın uluslararası kamuoyunda yürüttüğü propaganda büyük ölçüde başarılı olmuştur. Bağımsız Makedonya Cumhuriyeti'ni tanımayan Yunanistan, uluslararası platformlarda Makedonya'yı "Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya'sı" olarak anmıştır. Uluslararası örgütlere bu konuda yaptığı baskılar sonuç vermiş; Birleşmiş Milletler Makedonya'yı "Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya'sı" olarak tanıdığını açıklamıştır (Nuredini, 2006, 5). Benzer şekilde Avrupa Topluluğu da YSFC'den ayrılan Slovenya ve Hırvatistan'ı sorunsuz şekilde tanıırken Makedonya'yı tanımamıştır (Kjorbayram, 2018, 50).

Makedonya, tüm bu sorunlara karşın, uluslararası örgütlere üye olmayı dış politikasının temel öncelikleri arasında tutmuş ve tanınma çabalarını sürdürmüştür (Emin, 2014, 16). Makedonya bu öncelikle, 1995 yılında "Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya'sı" adıyla uluslararası örgütlere üye olmasının önünü açan bir anlaşmayı kabul etmiştir (Özgün, Koçak, 2014, 4).

Makedonya diplomatik sorunların yanı sıra, Yunanistan'ın uyguladığı ekonomik ambargodan olumsuz etkilenmiştir. Makedonya için hayat damarı niteliğindeki Selanik Limanı'nın 1993-1995 yılları arasında Yunanistan tarafından iki yıl süreyle kapatılması (Oran, 2001, 504), Makedonya ekonomisine zarar vermiştir.

Yunanistan uluslararası örgütlerden aldığı diplomatik gücü 1990'lı yıllarda Türkiye ile yaşadığı sorunlarda da fırsata çevirmiş ve kendi lehine kullanmıştır. Makedonya ile yaşanan sorunlarda da bu yöntemi kullanması, Makedonya ile Türkiye'yi yakınlaştırmış ve iki ülke için ortak bir payda yaratmıştır. Makedonya Yunanistan'la birçok konuda gerginlik yaşarken Türkiye ile yakınlık kurarak bu yakınlığı ön plana çıkarmıştır. Aslında Makedonya bu yolla, Türkiye ile olan dostane ilişkilerini, Yunanistan'a karşı bir denge unsuru olarak görmüştür.

2. ARAŞTIRMA VE BULGULAR: TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİNDE MAKEDONYA'NIN KONUMU

2.1. 1990'larda Türkiye-Yunanistan İlişkilerinin Genel Görünümü

Cumhuriyetin ilk yıllarından beri Yunanistan'la birden fazla başlık özelinde sorun yaşayan Türkiye'nin 1990'lardaki yeni sorunlarından biri, Balkanların değişen sisteminde Yunanistan'la üçüncü aktörler özelinde karşılıklı olarak yaşadığı yeni gerilimler olmuştur. İki ülke arasındaki anlaşmazlıklar, Yunanistan'ın "Türkiye'nin kendisini çevrelemek istediği" yönündeki algıları eşliğinde şekillenmiştir. Yunanistan'ın söz konusu paranoyası yalnızca 1990'ların ilk yarısında değil, Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan (1974) bu yana Yunan dış politikasının önceliklerini belirlemektedir (Kırlıdökme, 2016, 55).

Dış politikadaki saldırgan tavırları nedeniyle giderek yalnızlaşan ve eleştirilen Yunanistan 1995 sonrasında bazı iyileşmeler kaydetmesine karşın 2000'lere doğru giden süreçte Türkiye ile ilişkilerinde olumlu bir görüntü vermekten uzaktır. Bu dönemdeki Türkiye-Yunanistan sorunlarının ana başlıkları şöyle özetlenebilir: Kardak Kayalıkları Krizi (1996), S-300 Füzeleri Krizi (1997), Yunanistan'ın PKK terör örgütü ile olan bağlantısının açığa çıkması ve Öcalan Krizi (1998).

2.2. Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Makedonya'nın Rolü Üzerine: Denge Unsuru

1990 sonrasında Balkanlarda yaşanan sistem değişimleri istikrarsızlık yaratmış; Türkiye ve Yunanistan gibi bölgede etkin dış politika üreten ülkeler Güneydoğu Avrupa'daki denge değişiminden etkilenerek buradaki siyasete yön vermek istemişlerdir. Yıllardır ikili ilişkileri sorunlu olan Türkiye ve Yunanistan, Balkanlardaki huzursuzluğun etkisiyle birbirlerini dengelemek üzere politika üretmişlerdir. Türkiye ve Yunanistan'ın bu bölgedeki dengeleme siyasetinin başlıca göstergelerinden biri, bölgesel sorunlarda daima karşılıklı saflarda yer almış ve üçüncü aktörlerle kurdukları ilişkilerde ayrı kutupları desteklemişlerdir. Bosna Savaşı yıllarında Türkiye'nin Boşnaklara sağlamış olduğu siyasi ve askerî destek karşısında Yunanistan'ın Bosnalı Sırpıları destekleyen tutumu bu durumun Balkanlardaki belirgin bir örneğidir. Bu kutuplaşma, Bosna Savaşı'nda Yunanistan'ın tarihsel müttefiki Sırpıya verdiği desteğin "Ortodoks çemberi", "Sırp-Yunan ittifakı" olarak adlandırılırken (Kırlıdökme, 2016, 63); bunun tam karşısında Türkler tarafından desteklenen Boşnaklar yer almıştır. Daha somut bir ifadeyle, Ortodoks eksenine karşı Müslüman eksenini Türkiye ve Yunanistan toprakları dışında üçüncü bir yerde birbirini dengelemiştir.

Benzer bir denge siyaseti, Makedonya'nın bağımsızlığının tanınması konusunda Türkiye'nin Makedonya'ya verdiği diplomatik desteğe karşın, Yunanistan'ın isim anlaşmazlığının her boyutunda ısrar ederek süreci uzatmasında da açıkça görülmektedir. Yunanistan bir yandan Türkiye'nin Makedonya ve Bosna-Hersek'i açıkça desteklemesinden rahatsızlık ve endişe duymuştur. 6 Şubat 1992 tarihinde, dönemin Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Manolis Kalamadis Türkiye'nin Makedonya ve Bosna-Hersek'i hızlı bir şekilde tanınmasından üzüntü duyduğunu belirterek, Türkiye'nin bu yaklaşımının bölgedeki istikrarı destekleyen bir yaklaşım olmadığını iddia etmiştir (Kodal, 2014, 390).

Yunanistan, 1990'lardaki dış politikasıyla, kendisini çevrelediğini düşündüğü Türkiye'nin Balkanlardaki etkisini kırmak yerine, bölgede daha etkin duruma gelmesine neden olduğunu fark etmiştir. Yunanistan özellikle 1990'ların ilk yarısında izlediği Makedonya politikasıyla Türkiye tehdidini ortadan kaldıracığı yerde, Makedonya ve Türkiye'yi birbirine yaklaştırmıştır (Kayapınar, 2004, 100). Bu bağlamda 1990'ların ikinci yarısında Makedonya ile ılımlı ilişkiler geliştirerek Türkiye'nin bölgedeki gücünü dengelemek istemiştir (Ekinci, 2018, 6).

Türkiye'nin Makedonya politikasının önceliği, Balkanlardaki dış politikasının öncelikleriyle uyumlu olacak biçimde bölgede yaşayan Türk ve Müslüman azınlığın haklarının korunmasını sağlamaktır. Bu ana hedefin yanında, Yunanistan'ın uluslararası örgütlere üyeliğinin kendisine sağladığı ayrıcalıklardan yararlanarak uluslararası kamuoyuna yaptığı baskıya karşılık olarak, Makedonya'ya hem siyasal tanınırlık hem de uluslararası örgütlere entegrasyon anlamında arka çıkmıştır.

Türkiye için Makedonya "Balkanlarda etkin bir Türkiye" anlayışı ve Yunanistan'ı dengeleme fırsatı olarak görülmüştür. Buradaki iyi niyetli "fırsat" sözcüğü, çift taraflı olarak olumlu gelişmelere kapı aralamaktadır. Bağımsızlığını yeni kazanmış küçük bir devlet olarak Makedonya için Türkiye gibi bir

bölgesel aktör kaçırılmaz bir fırsat ve bölge ülkelerinin gücünün dengelenmesinde iş birliği yapmaya uygun bir devlettir (Kır, 2008, 51).

SONUÇ

1990'lı yıllarda, hem uluslararası sistemin hem de bölgesel alt sistemlerin yapısında büyük dönüşümler yaşanmış; bir bölgesel alt sistem olarak Balkanlar bu yıllar boyunca bölgesel krizlerin merkezi olmuştur. Balkanlarda bölgesel çapta etkiye sahip Türkiye ve Yunanistan, Balkanlara yönelik dış politika üretirken hem ikili ilişkilerinin genel seyrine hem de dengeleme siyasetine bağlı kalmışlardır.

1990'larda Türkiye ve Yunanistan'ın Balkanlardaki dengeleme siyasetinin merkezlerinden biri Makedonya olmuştur. 1991 yılında YSFC'den ayrılarak bağımsız bir devlet olan Makedonya Cumhuriyeti anayasa sorunu, Makedon azınlık sorunu, isim sorunu ve tarihsel söylemlerin uzlaşmazlığı gibi boyutlardan oluşan isim anlaşmazlığı bağlamında Yunanistan ile olan ilişkilerinde sorun yaşamıştır. Bölgesel etki alanına sahip Yunanistan gibi bir ülkenin anayasasını, bayrağını, tarih tezini tehdit olarak algılaması; uluslararası kamuoyuna tanınırlığının engellenmesi yönünde baskı yapması; politikasını vize, ambargo gibi ekonomik yaptırımlarla desteklemesi gibi nedenlerle olumsuz etkilenmiştir.

17 Haziran 2018'de Prespa Anlaşması imzasında bir araya gelen Yunanistan Başbakanı Aleksis Çipras ve Makedonya Başbakanı Zoran Zaev, ülkenin adının "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" olması konusunda uzlaşmaya varmıştır (Anadolu Ajansı, 2019). Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsız olduğu 1991'den 2018 yılına kadar geçen yaklaşık otuz yıllık süreçte Yunanistan isim anlaşmazlığı konusundaki tavrını inatla sürdürmüştür.

İsim anlaşmazlığı konusunda Türkiye, süreç boyunca Yunanistan'ın karşısında yer almış; Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıdığı gibi ülkenin uluslararası kamuoyunca kabul görmesi için samimi çaba göstermiştir. Balkanlardaki birçok soruna olduğu gibi Makedonya sorununa da bölgedeki azınlıkların haklarının korunması üzerinden yaklaşan Türkiye, etkin siyasetiyle Yunanistan'ın bölgedeki gücünü dengelemeyi amaçlamıştır.

Yunanistan'la yaşanan sorunlar karşısında Türkiye'nin verdiği diplomatik destek, Makedonya'yı Türkiye'ye yaklaştırmış ve Türkiye'yle kurulan ılımlı ilişkiler Makedonya için de eşsiz bir fırsat olarak öne çıkmıştır. En genel çerçevede, Makedonya isim anlaşmazlığı sorunu üç aktör için de dengeleme siyasetinin etkin biçimde uygulandığı bir politika sahasıdır.

KAYNAKLAR

Aksu, F. (2007). A Dispute Easy to Settle: Minority Issues in Turkish-Greek Relations. Proceedings of the International Conference Minority Issues in the Balkans and the EU (Edit. F. Aksu ve M. Hacısalihoğlu). İstanbul, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, 137-147.

Aliu, M. M. (2013). Makedonya'nın Bağımsızlığı Sonrası Türkiye ile İlişkileri. Balkan Araştırmaları Dergisi, 4 (2), 43-62.

Anadolu Ajansı (2019). İsim Sorununu Çözen Makedonya, NATO ve AB Üyeliği Yolunda. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/isim-sorununu-cozen-makedonya-nato-ve-ab-uyeligi-yolunda/1377634>

[29.01.2019].

Çağ, G. (2012). Dağılan Yugoslavya'nın Ardından Yugoslavya ve Türkiye. Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, 10, 197-216.

Dalcı, G. T. & Şimşek, A. (2014). Makedonya ile Yunanistan Arasındaki İsim Sorununda Rol Oynayan Temel Parametrelerin Analizi. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 10, 175-200.

Durmaz, M. (2015). Makedonya Sorunu ve Yunanistan'ın İsim Anlaşmazlığı. ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 3, 59-68.

Ekinci, M. U. (2018). Makedonya İsim Sorunu Çözülüyor Mu? SETA Perspektif Dergisi, 204, 1-7.

Emin, N. (2014). Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu, İstanbul, SETA Yayınları.

Errington, M. (1986). Geschichte Makedoniens. Münih: CH Beck Verlag.

Kayapınar, L. (2004). Makedonya'daki Etnik Grupların Türkiye ve Yunanistan Açısından Değerlendirilmesi. Stratejik Araştırmalar Dergisi, 3, 81-102.

Kır, A. (2008). Türkiye'nin Makedonya Politikasının Balkan Politikasının İçerisindeki Yeri. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü. Ankara.

Kırlıdökme, U. (2016). Yunanistan'ın Türkiye Algısı Çerçevesinde Oluşan Balkan Politikası. Avrasya Etüdüleri Dergisi, (2) 50, 49-72.

Kjorbayram, S. (2018). Bağımsızlığından Günümüze Makedonya (1991-2014). Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne.

Kodal, T. (2014). Makedonya'nın Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 29, 377-396.

Kut, Ş. (1997). Makedonya-Yunanistan Anlaşmazlığının Boyutları. Yeni Balkanlar Eski Sorunlar (Edit. K. Saybaşı ve G. Özcan). İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 287-311.

Mandacı, N. & Erdoğan, B. (2001). Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'daki Azınlıklara Bir Bakış. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Marolov, D. (2013). The Relations Between Macedonia and Greece in the Context of the Name Issue. Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, (2) 1, 23-34.

Nuredini, A. (2006). Makedonya'nın İç ve Dış Politika Sorunları (1990-2005). Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.

Oran, B. (2001). Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II (1980-2001). İstanbul: İletişim Yayınları.

Özgün, T. O. & Koçak, O. (2014). Tarihî ve Kültürel Perspektifte Türkiye Makedonya İlişkileri. International Conference on Euroasian Economies, 1-5.

Rüma, İ. (2012). Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: Etkin İstikrar. XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi (Edit. F. Sönmezoglu, N. Ö. Baklacioğlu ve Ö. Terzi). İstanbul: Der Yayınları, 433-456.

Saçaralp, Çağrı (2019). Yunanistan ile Makedonya Arasında İsim Anlaşması Onaylandı. <https://www.gzt.com/jurnalist/yunanistan-ile-makedonya-arasinda-isim-anlasmasi-onaylandi-3483945> [25.01.2019].

Sönmezoğlu, F. (2006). II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası. İstanbul: Der Yayınevi.

Şahin, V. N. (2018). Yunanistan-Makedonya İsim Sorununda Yeni Dönem. Avrasya İncelemeleri Merkezi Yorum Dergisi, 13, 2018, 1-5.

Tuğtan, M. A. (2014). Güç, Anarşi ve Realizm. Küresel Siyasete Giriş (Edit. E. Balta). İstanbul: İletişim Yayınları, 111-131.

İNSAN PERFORMANSINI ŞEKİLENDİREN İÇSEL FAKTÖRLERİN UÇUŞ OPERASYONUNA ETKİSİ

IMPACT OF INTERNAL FACTORS SHAPING HUMAN PERFORMANCE ON FLIGHT OPERATIONS

Lec. Serap DAŞ

Istanbul Rumeli University, Vocational School, Department of Transportation Services,
Silivri, Istanbul.

ORCID NO: 0009-0005-1405-4522

Lec. Şebnem TAMER

Istanbul Rumeli University, Vocational School, Department of Transportation Services,
Silivri, Istanbul.

ORCID NO: 0000-0001-5103-8672

ÖZET

Havacılık endüstrisi, emniyet ve güvenliğin ön planda olduğu operasyonların yürütülmesini sağlamak konusuna büyük önem vermektedir. İnsanın merkezde konumlandırıldığı operasyonların emniyetli ve güvenli bir şekilde sürdürülebilmesi için kişilerin kendi limitlerinin ve sınırlarının farkında olması gerekmektedir. Performansı oluşturan ve pozitif ve negatif etkiler yaratan faktörlerin etkisi altında olan insanın, operasyon sürecinde belirleyici bir etkisi olduğu tartışmasıdır. Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) başta olmak üzere uluslararası ve ulusal otoritelerin tamamı insan faktörlerinin analiz edilmesi ve yönetilmesi gerektiği düşüncesiyle hareket etmektedir. Bu düşünceden yola çıkarak ICAO, insan faktörlerinin kontrol altına alınabilmesi konusunda bir takım standartlar ve öneriler sunmaktadır. ICAO, yayımlanmış olduğu Annex 19 Emniyet Yönetim Sistemi eki ile içsel ve dışsal faktörlerin tanımlanmasını yapmaktadır. Böylelikle, operasyonel risklerin minimize edilmesini sağlamak amaçlanmaktadır. Literatüre baktığımızda, yapılan akademik araştırmaların sonucunda insan faktörlerinin havaaracı kazalarına etkisinin %70 ila %80 oranında olduğu görülmektedir. İnsan Performansını Şekillendiren Faktörlerin (Performance Shaping Factors- PFS) insan performansı üstündeki etkisi bu süreçlerde etkili olmaktadır. Performans Şekillendiren Faktörler; insanların çalışma esnasındaki karar verme süreçlerini ve hata yapma olasılıklarını doğrudan etkileyebilmektedir. İnsan performansını artıran ve düşüren Performans Şekillendiren Faktörlerin ölçülmesi ile birlikte hata kaynaklarının belirlenerek minimize edilmesi amaçlanmıştır. Performans Şekillendiren Faktörler, bireysel, durumsal ve çevresel koşulları kategorize eden içsel faktörler ve dışsal faktörler başlıkları altında incelenmektedir. Bu çalışmadan, insanların içsel faktörlerden etkilenme biçimleri ele alınarak, bu süreçlerin uçuş operasyonlarına negatif ve pozitif etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. İçsel faktörler; fizyolojik içsel faktörler, psikolojik içsel faktörler ve bilişsel içsel faktörler olmak üzere üç başlık altında incelenecektir. Bu kapsamda, yorgunluk, uyku eksikliği, beslenme, hidrasyon, fiziksel sağlık durumu, ilaç kullanımı ve yan etkileri, alkol ve madde kullanımı, stres, kaygı ve endişe,

motivasyon eksikliği, özgüven eksikliği ve aşırı özgüven, duygusal durum, baskı ve sorumluluk hissi, hafıza ve bilgi işleme kapasitesi, karar verme yetkisi, algılama ve farkındalık, bilişsel yük ve zihinsel yorgunluk, öğrenme yetkisi ve deneyim süreçlerinin insan performansını olumlu ve olumsuz olarak nasıl şekillendirdiği ele alınacaktır. Araştırma sonucunda, insan hatasından kaynaklanan kazaların minimize edilmesine yönelik öneriler sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Havacılık, İnsan Faktörleri, İçsel Faktörler, İnsan Hatası

ABSTRACT

The aviation industry attaches great importance to ensuring that operations where safety and security are at the forefront are carried out. In order for operations where humans are positioned at the center to be carried out safely and securely, individuals must be aware of their own limits and boundaries. It is indisputable that humans, who are under the influence of factors that create performance and create positive and negative effects, have a decisive effect on the operational process. All international and national authorities, especially the International Civil Aviation Organization (ICAO), act with the idea that human factors should be analyzed and managed. Based on this idea, ICAO offers a number of standards and recommendations on how to control human factors. ICAO defines internal and external factors with the Annex 19 Safety Management System supplement it has published. In this way, it is aimed to minimize operational risks. When we look at the literature, it is seen that the effect of human factors on aircraft accidents is 70% to 80% as a result of academic research. The effect of Human Performance Shaping Factors (PFS) on human performance is effective in these processes. Performance Shaping Factors; It can directly affect people's decision-making processes and the possibility of making mistakes during work. It is aimed to measure the Performance Shaping Factors that increase and decrease human performance and to determine and minimize the error sources. Performance Shaping Factors are examined under the titles of internal factors and external factors that categorize individual, situational and environmental conditions. In this study, it is aimed to investigate the negative and positive effects of these processes on flight operations by considering the ways in which people are affected by internal factors. Internal factors will be examined under three titles as physiological internal factors, psychological internal factors and cognitive internal factors. In this context, fatigue, lack of sleep, self-esteem, feeling, physical health status, drug use and side effects, alcohol and substance use, stress, anxiety and worry, lack of motivation, lack of self-confidence and over-confidence, emotional state, pressure and sense of responsibility, memory and information processing capacity, decision-making authority, perception and awareness, cognitive load and mental fatigue, learning authority and experience processes will be discussed how they shape human performance positively and negatively. As a result of the research, suggestions will be presented for minimizing accidents caused by human error.

Keywords: Aviation, Human Factors, Internal Factors, Human Error

GİRİŞ

Havacılık endüstrisinin operasyonel sürdürülebilirliği kapsamında emniyet ve güvenlik kavramları ön

planda tutulmaktadır. Bu süreçlerin hatasız gerçekleştirilmesi açısından insan performansının kritik bir unsur olduğu kabul edilmektedir. Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü tarafından yayımlanan Annex 19 Emniyet Yönetim Sistemi çerçevesinde içsel ve dışsal faktörlerin belirlenmesi ve yönetilmesi temel stratejidir. Literatüre göre hava aracı kazalarının %70-80'ni insan hatasından kaynaklanmaktadır (Wickens, 2008). Fizyolojik içsel faktörler; yorgunluk, uyku eksikliği, beslenme, hidrasyon, fiziksel sağlık durumu, ilaç kullanımı ve alkol kullanımı maddelerini kapsamaktadır. Psikolojik içsel faktörleri; stres, kaygı, demotivasyon, özgüven eksikliği ve aşırı özgüven, duygusal durum, baskı, dikkat dağınıklığı, hafıza, karar verme, algılama, zihinsel yorgunluk maddelerini içermektedir.

Bu çalışmada, uçuş operasyonlarında çalışanların performanslarını direkt etkileyen içsel faktörler incelenerek, bu faktörlerin hatalara ne derece katkısı olduğu incelenmiştir. Araştırmanın bulguları literatür taraması sonucunda elde edilen veriler çerçevesinde analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Uçuş operasyonlarını insan performans ve sınırlılıkları doğrultusunda direkt etkileyen içsel faktörler, operasyonel hataları beraberinde getirebilmektedir. Fizyolojik içsel faktörlerin en başında gelen yorgunluk, uçuş ekiplerinin dikkatinin dağılması, karar verme süreçlerinin sekteye uğramasına neden olmaktadır. Buna ek olarak dengeli beslenme ve yetersiz su içme, enerji seviyesinin düşmesine bağlı olarak reaksiyonları olumsuz derecede etkileyebilmektedir (Lieberman, 2007).

Fizyolojik içsel faktörlerin eksikliği insanların hata yapmaya açık hale gelmesine sebep olmaktadır. Yorgunluk ve uyku eksikliği; dikkat dağılmasıyla sonuçlanırken tepki sürelerinin uzamasına neden olarak hataları beraberinde getirmektedir (Caldwell, 2025). Uyku eksikliği ile uçuşa giden bir pilotun bilişsel fonksiyonları azalabilmektedir. Özellikle daha fazla dikkat gereken gece uçuşlarında bu süreç hata yapma riskini artırmaktadır (Signal, 2013). Beslenme ve hidrasyon süreci çalışanların zihinsel sağlığını doğrudan etkilediği için karar verme mekanizmasının olumsuz etkilenmesine sebep olabilmektedir (Lieberman, 2007). Fiziksel sağlık ve ilaç, alkol kullanımı süreçleri motor koordinasyonunu negatif anlamda etkileyerek, algıyı bozup, kaza riskini artırmaktadır (FAA, 2020).

Psikolojik içsel faktörler kapsamında değerlendirilen stres yüksek risk içeren ve hata oranlarının yüksek olduğu ortamlarda çalışan performanslarını etkilemektedir. Straz altında çalışmak zorunda kalan insanlarda, algılama zorlukları ve anlık kararlarda hatalar gözlemlenebilmektedir (Lehrer, 2003).

Yüksek stres altında çalışanların dikkatinde daralma meydana gelmekte ve bilişsel iş yükü artmaktadır (Driskell, 1996). Aşırı özgüven riskli kararlar alınmasına sebep olurken, özgüven eksikliği karar verememe süreçlerinin oluşmasına neden olabilmektedir (Helmreich, 2001). Bir pilotun iniş esnasında hem kule ile irtibat kurmaya çalışması hem de kokpit sistemlerini izlemeye çalışması sırasında oluşan dikkat dağınıklığı nedeniyle pisti pas geçmesi mümkündür. Kritik süreçlerde bilişsel yükün artması ise karar verme süreçlerini yavaşlatabilmektedir. Örneğin, kalkış öncesi çeşitli uyarılarla karşılaşan pilotlar, dikkat dağınıklığı yaşadıkları için temel alamalardan birini atlayabilirler ve uçuş emniyetini tehlikeye atabilirler (Hockey, 2013). Zihinsel yorgunluk ise, bakım sırasında yapılan küçük bir yanlışın hatalar zincirinin bir halkasını oluşturmasına neden olabilmektedir. Duygusal durumunu kontrol edemeyen ve kendini baskı altında hisseden bir hava trafik kontrolörü, birbirine benzeyen uçuş kodlarını karıştırarak

yanlış uçağa kalkış izni verebilmektedir (Hockey, 2013).

SONUÇ

Uçuş operasyonunun emniyetinin sağlanması; teknik süreçlerden çok insan performansından etkilenmektedir. Bu kapsamda, fizyolojik ve psikolojik alanlardaki içsel faktörlerin kabin, kokpit, yer hizmetleri ve bakım personelinin performansını doğrudan etkilediği görülmektedir. Araştırmada yorgunluk, uykusuzluk, beslenme ve su tüketiminde eksiklik, dikkat dağınıklığı gibi fizyolojik faktörlerin insandan insana değişen limitlerle birlikte hataların oluşmasına sebep olduğu görülmüştür. Buna ek olarak, stres, kaygı, özgüven eksikliği ve aşırı özgüven gibi psikolojik faktörlerin ise karar verme mekanizmasını doğrudan etkilediği görülmüştür.

ICAO'nun insan faktörleri yönetimi sürecindeki liderliği doğrultusunda, içsel faktörlerin kontrol altında tutulacak şekilde analiz edilmesi önem arz etmektedir. Bu minvalde, hataları minimize etmek için eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarının artırılması, insanların süreçleri pozitif yönetebilmesiyle sonuçlanabilmektedir.

KAYNAKLAR

- Caldwell, J. A. (2005). Fatigue in aviation. *Travel Medicine and Infectious Disease*, 3(2), 85–96. <https://doi.org/10.1016/j.tmaid.2004.10.017>
- Driskell, J. E., & Salas, E. (1996). *Stress and human performance*. Psychology Press.
- FAA (Federal Aviation Administration). (2020). *Pilot's handbook of aeronautical knowledge*. U.S. Department of Transportation. <https://www.faa.gov>
- Helmreich, R. L., & Merritt, A. C. (2001). *Culture at work in aviation and medicine: National, organizational and professional influences*. Ashgate.
- Hockey, G. R. J. (2013). *The psychology of fatigue: Work, effort and control*. Cambridge University Press.
- Lehrer, P., Woolfolk, R. L., & Sime, W. E. (2003). *Principles and practice of stress management* (3rd ed.). Guilford Press.
- Lieberman, H. R. (2007). Hydration and cognition: A critical review and recommendations for future research. *Nutrition Reviews*, 65(6), 267–275. <https://doi.org/10.1111/j.1753-4887.2007.tb00364.x>
- Signal, T. L., Gander, P. H., van den Berg, M. J., & Graeber, R. C. (2013). Fatigue management in aviation: The impact of training. *Accident Analysis & Prevention*, 62, 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2013.08.021>
- Wickens, C. D., Hollands, J. G., Banbury, S., & Parasuraman, R. (2008). *Engineering psychology and human performance* (3rd ed.). Prentice Hall.

NUCLEAR SHARING IN NATO AND THE MULTILATERAL FORCES INITIATIVE: THE US, TURKEY AND GREECE TRIANGLE⁷²

NATO'DA NÜKLEER PAYLAŞIM VE ÇOK TARAFLI KUVVETLER GİRİŞİMİ: ABD, TÜRKİYE VE YUNANİSTAN ÜÇGENİ

Assist. Prof. Dr. Emre Feyzi ÇOLAKOĞLU

Istanbul Rumeli University; Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of International Relations, Silivri, Istanbul.

ORCID NO: 0000-0002-8449-1067

ABSTRACT

In the early 1960s, the United States (US) launched a new initiative called Multilateral Forces (MLF) to provide NATO allies with a collective nuclear deterrence capability. The initiative envisaged the creation of a fleet of nuclear missiles under the joint control of the NATO allies, to be deployed on submarines or warships. Nevertheless, the initiative was eventually canceled in 1965 due to the opposition of France and some other NATO members, as well as political changes within the US. In this period, Turkey and Greece declared their full support for the initiative from the moment it was announced. However, after a short period, both countries declared that they had withdrawn their support for the initiative for different reasons. The purpose of this paper is to clarify the factors that led Turkey and Greece to support the MLF and to withdraw their support shortly afterwards in the context of their relations with the US. For this purpose, the paper utilised archival documents published by the US State Department.

Keywords: NATO, Multilateral Forces, Nuclear Sharing, USA, Turkey, Greece

ÖZET

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), 1960'lı yılların başlarında NATO müttefiklerinin ortak nükleer caydırıcılık kapasitesine sahip olmaları adına Çok Taraflı Kuvvetler (ÇTK) adında yeni bir girişim başlatmıştır. Girişim, NATO müttefiklerinin ortak kontrolü altında, denizaltılara veya savaş gemilerine yerleştirilecek nükleer füzelerden müteşekkil bir filonun oluşturulmasını öngörmüştür. Bununla birlikte, başta Fransa ve bazı diğer NATO üyelerinin karşı çıkması ile ABD içindeki siyasi değişimler sonucunda bu girişim 1965 yılında fiilen rafa kaldırılmıştır. Bu süreçte Türkiye ve Yunanistan söz konusu girişimin duyurulduğu ilk andan itibaren girişime tam desteklerini açıklamıştır. Ancak kısa bir süre sonra her iki ülke de farklı gerekçelerle girişime olan desteklerini geri çektiklerini ilan etmiştir. Bu bildirinin amacı, ABD ile kurdukları ilişkiler bağlamında, Türkiye ve Yunanistan'ın ÇTK'yı ilk etapta desteklemeye ve kısa bir süre sonra ise bu desteği geri çekmeye iten faktörleri karşılaştırmalı bir şekilde açıklığa kavuşturmadır. Bu amaçla, bildiride ABD Dışişleri Bakanlığının yayımlanmış arşiv belgelerinden faydalanılmıştır.

Anahtar kelimeler: NATO, Çok Taraflı Kuvvetler, Nükleer Paylaşım, ABD, Türkiye, Yunanistan

⁷² This paper is a revision of a chapter of the author's MA thesis defended in 2014.

INTRODUCTION

In the early phase of the Cold War, nuclear weapons became a central element in the international security framework, forcing the North Atlantic Treaty Organisation (NATO) alliance to transform its strategic vision. During this period, the United States (US), foreseeing that a defence concept based solely on its nuclear capability would be insufficient, put forward the “Multilateral Forces” (MLF) initiative, which aimed to make NATO allies part of its nuclear deterrence. This initiative, designed on the basis of joint control of nuclear weapons among the allies, not only aimed at reinforcing US security commitments in Europe but also reflected the intention to maintain strategic coherence within NATO by balancing national tendencies towards nuclear armament. However, the sustainability of this endeavour was limited in the face of domestic dynamics shaped by divergent national interests and a shifting international conjuncture.

This paper aims to analyse the reception of the MLF initiative by Turkey and Greece in the historical context of their relations with the US. The fact that both countries initially offered unconditional support to the initiative, but soon withdrew this support for various political and geopolitical reasons, sheds light not only on the failure of the MLF initiative but also on the nature of alliance relations within NATO. For Turkey, the Cyprus crisis of 1964 and the Johnson Letter, and for Greece, the integration process with the European Economic Community (EEC) and the rapprochement policy with France played a decisive role in the transformation of their position towards the MLF initiative. In this framework, this study will examine the foreign policy priorities of the two countries, their room for manoeuvre in the face of great power rivalry, and their positions within NATO through a comparative examination of the relevant archival documents and memoirs.

THE US AND THE MLF INITIATIVE

Immediately after the end of World War II in Europe, the US, which wanted to end the war all over the world, used two atomic bombs in Hiroshima and Nagasaki, Japan on August 6 and 9, 1945. This development, which marked the beginning of a new era in the history of world warfare, made the US the world leader in this field. However, the comparative superiority of the US ended approximately four years later. On August 29, 1949, the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), which succeeded in acquiring nuclear weapons, eliminated the US monopoly in this field (Hook & Spainer, 2022, pp. 41-42).

In the immediate aftermath of World War II, when a Cold War erupted between the Eastern and Western blocs, the acquisition of nuclear weapons by the USSR, followed by the US, pushed the other major victorious states of World War II to accelerate their efforts to acquire nuclear weapons. In such an environment, the US launched a new initiative called Multilateral Forces (MLF) in order to increase the collective nuclear deterrence capacity of NATO allies and to create a nuclear missile fleet consisting of submarines or warships under the joint control of the allies. The main objective of this initiative, which was launched by the US in the early 1960s, was to create a common third force under the NATO umbrella. However, some doubts arose among NATO allies that the undeclared objective of the US

initiative was to prevent NATO allies from becoming nuclear powers independent of the US and NATO (Herring, 2008, pp.724-725; Combs, 2008, 190-191).

The US first publicised the MLF initiative at the NATO Foreign Ministers' meeting in Paris in December 1960 (Kohl, 1965, p. 91). In his speech at that meeting, US Secretary of State Christian Herter brought to the attention of the Allies their project for the establishment of a truly multilateral nuclear force, owned, financed, controlled, and manned by the Supreme Allied Commander Europe (SACEUR). In his speech at this meeting, Herter also announced that the US Government was prepared to allocate 5 Polaris submarines for this project (FRUS 1958-1960, 1993, pp. 674-682).

The efforts initiated during the presidency of Dwight D. Eisenhower on the US MLF initiative were continued during the presidency of John F. Kennedy. In his speech to the Canadian Parliament in Ottawa in May 1961, President Kennedy once again emphasised the importance of the initiative to clarify the US commitment to the defence of Western Europe. Accordingly, the US would increase NATO's defence capabilities with 5 submarines armed with nuclear missiles to be placed at SACEUR's disposal, and the use of these weapons would be possible in a manner agreed between the allies (Kennedy, 1961).

In November 1963, a working group consisting of the ambassadors of the eight voluntary NATO allies, including Turkey and Greece, was established to discuss the technical details of the MLF initiative. During the meetings of the working group, which started its meetings in Paris, the details of the initiative were also revealed. Accordingly, the MLF initiative would consist of 25 ships, each carrying eight Polaris A-3 missiles with a range of 2500 miles. The crews of these ships would be made up of ten thousand highly trained volunteers from different countries, with a maximum of three nationalities per ship. Although the ships to be used for the initiative are warships, they would be disguised as merchant ships to make them difficult to detect, and they will be deployed close to the coasts of Western Europe (Kohl, 1965, p. 92).

On the other hand, US President Kennedy assigned Ambassador Livingston Merchant to make some contacts to convince NATO allies to join the initiative (Orkunt, 1978, p. 398). During his visits to NATO allies, Ambassador Merchant explained the initiative in detail and made several presentations on its potential contributions. Nevertheless, many European allies did not show the expected interest in the US initiative. The main reasons for European allies to be concerned about their involvement in the initiative were their doubts about the control of multilateral forces and the cost of the initiative to them. However, the main concern for some allies, notably France, was that they would have to give up their insistence on maintaining their independent nuclear programmes. Indeed, French President Charles de Gaulle stated that "The MLF initiative is not a scheme that will work in practice, and France is therefore determined to stick to its decision to build its own nuclear weapons and to use them when necessary" (Orkunt, 1978, p. 398). As a result, the US publicly announced in mid-1965 that it would no longer pursue the MLF initiative, as its NATO allies were not very willing to participate in the initiative.

TURKEY, GREECE, AND THE MLF INITIATIVE

It is well known that the US MLF initiative, which aimed to increase the collective nuclear deterrence capacity of NATO allies in the early 1960s and at the same time to contain their aspirations to become

independent nuclear powers, did not have any military or economic added value for Turkey and Greece. Nevertheless, the decision-makers of both states, who spent the 1950s in great harmony with the US and NATO, have preferred to approach the initiative quite warmly since its emergence. This approach could be explained by the desire of Turkey and Greece to consolidate their positions within NATO. Both countries considered the initiative as a means of strengthening their positions within the alliance rather than military gains.

US Ambassador Livingston Merchant, appointed by President John F. Kennedy in 1963 to convince NATO allies to join the MLF initiative, visited Ankara in April as part of his visits to European allies for this purpose. Ambassador Merchant's first impression of his visit was that Turkish decision makers were very keen to be involved in the initiative. According to the ambassador, the only obstacle that worried Turkish decision-makers was the financial problems that might arise from involvement in the initiative. However, the estimated cost of the initiative to Turkey was only around \$50,000. Once this problem could be overcome, there would be no obstacle for Turkey to participate in the MLF initiative (FRUS 1958-1960, 1993, p. 674-682). As a matter of fact, in line with Ambassador Merchant's prediction, Turkish decision makers proved their willingness to participate in the initiative by sending several officers from the Turkish Navy to receive training on the US warship *Ricketts* before the initiative was even formalized (Çolakoğlu, 2014, p. 59).

Similar to Turkey's positive approach to the MLF initiative, Greece, immediately after the initiative was put on the agenda, demonstrated that it would have an approach in line with the US expectations. The government of Constantine Karamanlis, in office at the time, openly expressed its support for the MLF initiative, despite being aware that it would not bring any tangible benefits to Greece. According to Karamanlis, the MLF initiative would, above all, increase solidarity within the alliance. However, Greece was also keen to improve its relations with the European Economic Community (EEC) in accordance with the association agreement it signed with the EEC at the same time. This led Greece to transform its view of the MLF in line with France's expectations. Finally, in 1963, Prime Minister Karamanlis stated that "The initiative should not deter those countries that wish to develop atomic weapons from doing so". This statement announced Greece's withdrawal of its initial support for the MLF after a while (Hatzivassiliou, 2006, p. 97).

On the other hand, the factors that influenced the transformation of Turkey's support for the MLF initiative were the Cyprus crisis that erupted in the second quarter of 1964 and the "Johnson Letter" that came to the agenda afterwards. US President Lyndon B. Johnson, who desired to prevent Turkey from making a unilateral intervention in Cyprus as a result of the massacre faced by the Turkish community in Cyprus in May, wrote a very harsh letter addressed to Prime Minister İsmet İnönü, according to the conditions of the period (Çolakoğlu, 2022, p. 921). This letter led Turkey to review its close relations with the US and to improve its relations with the USSR, especially in order to receive its support in the Cyprus issue (Bölükbaşı, 2001, pp. 153-159). The first indication of this transformation was the gradual withdrawal of Turkey's support for the MLF initiative. Prime Minister İsmet İnönü, in a meeting with Republican People's Party (CHP) deputy Nihat Erim on November 10, 1964, stated that "The Russians tell us not to join the NATO multilateral force" (Erim, 2005, p. 791). In another conversation he had with Erim on November 24, 1964, Prime Minister İnönü stated that "The Russians suggested that we should not enter [the MLF]. They told Erkin in Moscow that they would accept the federation formula

in Cyprus if we did not enter” (Erim, 2005, pp. 792-793). Finally, Turkish decision-makers officially informed the US State Department on January 13, 1965, that Turkey would not participate in the MLF project. Following Turkey’s statement, Nikolay Viktorovich Podgorny, Chairman of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR, expressed his hope that “The Turkey-USSR border will become a bond of friendship and the Black Sea will become an instrument of trade activities” in a statement to Radio Moscow (Karpat, 2012, p. 273). These developments revealed the importance of the USSR factor in Turkey’s decision to abandon its involvement in the MLF initiative.

CONCLUSION

Although the MLF initiative emerged as a strategic move shaped in line with the US goal of sharing nuclear deterrence with its NATO allies, it was not successful due to both the allied states’ prioritisation of their national interests and the impact of international political developments. The case of Turkey and Greece has shown that this failure was not only due to technical or economic reasons, but also to shifting foreign policy priorities and the geopolitical pressures of great power rivalry. Both countries initially intended to reinforce their allegiance to the US and NATO by supporting the initiative, but soon backed away from this position. Greece’s prioritisation of rapprochement with France and membership of the EEC, and Turkey’s search for a more balanced relationship with the USSR in the aftermath of the Cyprus crisis and the “Johnson Letter”, radically changed their approach to the MLF.

As a result, the withdrawal of Turkey and Greece from the MLF initiative has not only exposed the future of this initiative but also the limits of intra-NATO power relations and alliance solidarity. The fact that both countries’ participation in the project remained only symbolic, and that they cancelled even this symbolism at the last moment, signalled the end of the “golden years” in their relations with NATO and the United States in the 1950s. This turning point proved once again that NATO’s endeavour to build an integrated nuclear strategy requires not only military but also political cohesion and trust. The failure of the MLF initiative has also clearly demonstrated the fragility and cyclical nature of relations with the great powers, especially for small and medium-sized allied states.

REFERENCES

- Bölükbaşı, S. (2001). *Barışçı Çözüksüzlük*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Combs, J. A. (2008). *The History of American Foreign Policy: Volume II, From 1895*. Armonk: M.E. Sharpe.
- Çolakoğlu, E. F. (2014). *NATO’nun Güneydoğu Kanadında ABD’nin Türkiye ve Yunanistan’la İlişkileri (1960-1967)*. (Unpublished MA Thesis). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.
- Çolakoğlu, E. F. (2022). From Non-Intervention to Mediation: The Transformation of the US Cyprus Policy (1960–1967), *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 24 (6), 912-936.
- Erim, N. (2005). *Günlükler: 1925-1979*. II. Cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- FRUS, 1958-1960, Vol. VII – Part I Western European Integration, Canada*. (1993). Washington:

United States Government Printing Office.

Hatzivassiliou, E. (2006). *Greece and the Cold War: Front Line State, 1952-1967*. London: Routledge.

Herring, G. C. (2008). *From Colony to Super Power: U.S. Foreign Relations Since 1776*. Oxford: Oxford University Press.

Hook, S. W. & Spainer, J. (2022). *Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze*. (Çev. Ö. Zihnioğlu). İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Karpat, K.I H. (2012). Türk-Sovyet İlişkileri. *Türk Dış Politikası Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kennedy, J. F. (1961). Address Before the Canadian Parliament in Ottawa. (2025, May 1). Access: <https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif/apaStyles>

Orkunt, S. (1978). *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, İstanbul: Milliyet Yayınları.

**BAĞIMLILIK VE TOPLUMSAL FARKINDALIK:
YEŞİLAY AFİŞLERİNİN SOSYAL BAĞLAMDA ANALİZİ**

ADDICTION AND SOCIAL AWARENESS:

A SOCIAL CONTEXTUAL ANALYSIS OF YEŞİLAY POSTERS

Lec. Merve ÇEVİK GÜNGÖR

Istanbul Rumeli University, Vocational School

ORCID NO: 0000-0002-7906-0780

ÖZET

Yaşamın en temel gereksinimi olan iletişim insanoğlunun var olduğu andan itibaren temel ihtiyaçlarından biri olmuştur. Sosyal yaşamdaki önceliklerinden biri iletişim kurmak olan insanoğlu bunu çeşitli yollarla başarmıştır. İnsan fikrini, düşüncesini hep somut olarak bir şeyler yaratmayı veya gelecek nesillere bırakmayı hedeflemiştir. Bu istediğini önceleri kayalara, taşlara sembolleri yaparken zamanla mağara duvarlarına yaptığı resimler ile yaratmıştır. Böylelikle aslında yapmak istediğinin ilk aşamasını gerçekleştirmiş olup, ilk görsel iletişimini sağlamıştır. Zamanla yazının ve matbaanın keşfi ile adeta bilginin yayılımında çığır atlanmıştır. İletişimin, aynı zamanda bilginin çok daha kolay yayılmasını sağlayacak olan kâğıdın, yazının ve matbaanın icat edilmesi duvar yazılarını, sembollerini yerini kitaplara, logolara, amblemlere bırakmıştır. Bu gelişme aslında grafik tasarımın temellerinin de atılmasını sağlamıştır. Teknolojinin gelişmesi ile çeşitli tasarım programları da hayatımıza girmiş ve süreci daha kolaylaştırmıştır. Grafik tasarım birçok alanda karşımıza çıkmaktadır. Görsel iletişimin olmazsa olmazı olan Afiş, amblem, logo, ambalaj tasarımı, kurumsal kimlik tasarımı olarak karşımıza çıkan bu alan grafik tasarımın içerisinde yer almaktadır. Bu çalışmada ele alınacak konu afiş tasarımlarıdır. Toplumda bilinç oluşturmak, yaşadığı çevreye farkındalık yaratmak açısından önemli yer sahibi olan sosyal sorumluluk faaliyetleri yaşadığımız yüzyılda önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda çalışmada dünyanın en eski sivil toplum kuruluşlarından biri olan Yeşilay web sitesinde yer alan afiş çalışmaları incelenecektir. Sosyal sorumluluk özellikle bilinçli toplumlarda önemli yer etmekle birlikte insanlara yardımcı olabilecek aracı kurumlardır. Çeşitli sebeplerle bağımlılığı gelişen ve bu kişilere yardımcı olmayı hedef haline getirmiş bu sosyal sorumluluk projeleri ortak bir noktada buluşturulması önemli bir adımdır. Bu sebeptendir ki bu tarz çalışmaların reklamlar, sosyal medya paylaşımları, billboardlar, afişler ile desteklenmesi, bilinç kazandırılması ve duyurulması kıymetlidir. Bu bağlamda Yeşilay'ın resmî web sitesinde yayınlamış olduğu 5 adet yetişkin grubundaki afiş çalışması görsel iletişim, tipografik, renk ve illüstrasyon bakımından incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Sosyal sorumluluk, Afiş, Renk, Tipografi, Yeşilay

ABSTRACT

Communication, which is the most fundamental requirement of life, has been one of the basic needs of humankind since the moment it existed. One of the priorities in social life for human beings has always been to communicate, and they have achieved this in various ways. Humans have always aimed to

concretely express their ideas and thoughts, creating something tangible or leaving it for future generations. In the beginning, they made symbols on rocks and stones, later transitioning to paintings on cave walls. In this way, they completed the first stage of their desire and achieved their first visual communication. Over time, with the invention of writing and the printing press, a major breakthrough in the dissemination of information was made. The invention of paper, writing, and the printing press—which made communication and the spread of information much easier—replaced wall writings and symbols with books, logos, and emblems. This development also laid the foundations of graphic design. With the advancement of technology, various design programs entered our lives and facilitated the design process. Graphic design appears in many fields. This field, which is indispensable for visual communication, encompasses areas such as poster design, emblems, logos, packaging design, and corporate identity design. This study will focus on poster designs. Social responsibility activities, which play an important role in raising awareness and creating consciousness in society, hold significant importance in our century. In this context, the poster works featured on the website of Yeşilay, one of the world's oldest non-governmental organizations, will be examined. Social responsibility projects, which aim to help individuals who have developed addictions for various reasons, play a crucial role, especially in conscious societies, as they serve as intermediary institutions to help people. It is essential to bring these social responsibility projects together under a common goal. Therefore, it is valuable to support such projects with advertisements, social media posts, billboards, and posters to raise awareness and promote them. In this context, five poster designs for the adult group published on Yeşilay's official website will be analyzed in terms of visual communication, typography, color, and illustration.

Keywords: Social Responsibility, Poster, Color, Typography, Yeşilay

GİRİŞ

İnsanoğlunun duvar resimleri ile başlayan serüveni zamanla değişim göstererek bugün ki halini almıştır. Geçmişten günümüze değin resmetme duygusunun sunuş şekli zamanla değişime uğramış olsa da hep aynı istek ve arzu ile karşımıza çıkmaktadır. Değişime uğramasının başlıca sebebi hiç şüphesiz teknolojinin gelişmesidir. Teknolojinin gelişmesi ve yaygınlaşması grafik tasarımın gelişimine, günümüze ulaşmasına katkı sağlamıştır.

Grafik tasarımın temelinde hedef kitleye verilmek istenen mesajın doğru etkili ve olabildiğince hızlı bir şekilde aktarmak vardır. Bu bağlamda yapılan çalışmalardan beklenen geniş kitlelere anlaşılır bir dille mesajı iletmesidir.

Grafik tasarım pek çok alanda etkilidir. Bunlardan biri olan afiş tasarımında, hedef kitleye iletilmesi istenen bilgiyi görsel yolla etkili bir şekilde alıcıya iletmesi hedeflenir. Pek çok kurum kuruluş marka grafik tasarımdan çeşitli sebeplerle destek almaktadır. Sosyal sorumluluğa yeni bir bakış açısı ile yaklaşan geliştirdikleri projeler ile topluma hem fayda hem de bilinç kazandıran çeşitli kurumlar karşımıza çıkmaktadır. Topluma fayda sağlayan, bilinç oluşturan ve toplumu etkileyen faaliyetlerin başında sivil toplum kuruluşları gelmektedir.

Dünyanın en eski sivil toplum kuruluşlarından biri olan Yeşilay özellikle her türlü bağımlıkla mücadele konusunda toplumu bilinçlendirmek, farkındalık oluşturmak adına çeşitli kamu spotları, tv programları,

dergi, kitap basımı gibi alanlarda çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalarını hayata geçirirken grafik tasarımcılardan da destek almaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Yeşilay'ın resmî web sitesinde yayınlanan 5 adet yetişkin grubunda yer alan afiş örneği seçilerek, afişlerde kullanılan fotoğraflar, tasarıma olan etkileri, tipografi, renk tasarım ve hedef kitle konuları dikkate alınarak incelemiştir.

1. SOSYAL SORUMLULUK KAVRAMI VE YEŞİLAY

Sosyal sorumluluk, bireylerin ve kurumların toplumun refahı için gönüllü olarak üstlendiği görev ve yükümlülükleri ifade eder. Bu kavram, sadece ekonomik ve yasal sorumluluklarla sınırlı kalmaz; aynı zamanda etik ve hayırseverlik gibi boyutları da içerir (Carroll, 1991). Toplumun karşı karşıya olduğu çevresel, sağlık ve sosyal problemlere karşı duyarlılık göstermek ve bu konularda çözüm üretmek, sosyal sorumluluğun temel unsurlarındandır.

Yeşilay, Türkiye'de bağımlılıkla mücadele eden en köklü sivil toplum kuruluşlarından biridir. 1920 yılında kurulan bu kurum, toplumda zararlı alışkanlıklara karşı farkındalık yaratmayı ve sağlıklı yaşamı teşvik etmeyi hedeflemektedir. Yeşilay, sosyal sorumluluk bilinciyle hareket ederek, özellikle gençler arasında bağımlılıkla ilgili bilinçlendirme çalışmaları yürütmekte ve çeşitli medya araçlarıyla kamuoyuna ulaşmaktadır (Yeşilay, 2023).

Yeşilay'ın yürüttüğü kampanyalar, sadece bireylerin değil, aynı zamanda toplumun geneline yönelik bir bilinçlenme süreci başlatmayı amaçlar. Afişler, kamu spotları ve eğitim programları gibi araçlarla verilen mesajlar, bireysel farkındalığı artırmakla kalmayıp, kolektif bir davranış değişikliği hedeflemektedir.

2. GRAFİK TASARIM NEDİR?

Grafik tasarım, görsel iletişim araçları aracılığıyla bilgi ve fikirlerin estetik bir biçimde sunulmasını amaçlayan disiplinlerarası bir alandır. Yazı, görsel ve renk gibi öğelerin bir araya getirilerek anlamlı kompozisyonlar oluşturulması süreci, grafik tasarımın temelini oluşturur. Grafik tasarım hem sanatsal hem de işlevsel bir iletişim biçimi olarak, özellikle reklamcılık, medya, kamu hizmeti ilanları ve dijital içerik üretimi gibi alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Landa, 2019).

Bir grafik tasarım çalışmasının etkili olabilmesi için mesajın hedef kitleye uygun biçimde sunulması gerekir. Bu nedenle tasarım süreci, sadece estetik değil, aynı zamanda sosyolojik ve psikolojik analizleri de kapsar. Toplumsal duyarlılığı artırmak amacıyla hazırlanan afişlerde, tasarımın dili kadar mesajın bağlamı da önemlidir. Yeşilay afişleri örneğinde olduğu gibi, grafik tasarım hem bilgilendirici hem de duygusal çağrışımlar yaratarak bireyleri düşünmeye ve harekete geçmeye teşvik edebilir (Ambrose & Harris, 2017).

3. AFİŞ NEDİR?

Afiş, belirli bir mesajı ya da bilgiyi geniş kitlelere iletmek amacıyla tasarlanan görsel iletişim

araçlarından biridir. Genellikle kısa ve çarpıcı metinler, dikkat çekici görseller ve güçlü bir kompozisyonla hazırlanarak kamuya açık alanlarda sergilenir. Afişler; reklamcılık, kültürel etkinlik duyuruları, siyasi propaganda ve sosyal farkındalık kampanyaları gibi çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır (Barnicoat, 2010).

Tarihsel olarak afiş, matbaanın gelişimiyle birlikte 19. yüzyılda bir kitle iletişim aracı olarak yaygınlaşmıştır. Başlangıçta daha çok sanatsal bir anlatım biçimi olarak kullanılan afişler, zamanla halkla iletişim kurmanın stratejik bir yöntemi hâline gelmiştir (Meggs & Purvis, 2016). Afişin etkili olabilmesi için mesajın açık, anlaşılır ve görsel olarak ilgi çekici biçimde sunulması gerekir.

Sosyal içerikli afişlerde ise estetik kadar işlevsellik de ön plana çıkar. Bu tür afişler, kamuoyunu bilgilendirmek, bilinçlendirmek ve harekete geçirmek gibi hedeflere yöneliktir. Özellikle Yeşilay gibi kurumlar tarafından hazırlanan afişler, bağımlılıkla mücadele bağlamında toplumun dikkatini çekmek, farkındalık oluşturmak ve davranış değişikliği yaratmak amacıyla kullanılır. Bu bağlamda afişler yalnızca birer görsel ürün değil; aynı zamanda kültürel, ideolojik ve toplumsal mesajların taşıyıcısıdır (Dyer, 1993).

4. AFİŞTE KULLANILAN TEKNİKLER (TİPOGRAFI, İLLÜSTRASYON, RENK, FOTOĞRAF)

Afiş tasarımı, yalnızca bilgi vermekle kalmaz; aynı zamanda izleyici üzerinde etki bırakmayı hedefler. Bu etkiyi yaratmak için çeşitli görsel ve tasarımsal teknikler kullanılır. Aşağıda, afişlerde sıkça başvurulan dört temel tasarım tekniği ele alınmıştır: tipografi, illüstrasyon, renk ve fotoğraf kullanımı.

4.1 Tipografi

Tipografi, yazı karakterlerinin biçimlendirilmesi ve düzenlenmesi yoluyla iletişim kurma sanatıdır. Afiş tasarımında tipografi, hem işlevsel hem de estetik bir öğe olarak kritik bir rol oynar. Yazı karakterlerinin boyutu, stili ve konumu, izleyicinin mesajı ne kadar hızlı ve etkili algılayacağını belirler (Bringhurst, 2013). Tipografik hiyerarşi sayesinde önemli bilgiler vurgulanabilir ve görsel akış yönlendirilebilir. Yeşilay afişlerinde sıklıkla kullanılan büyük punto başlıklar ve sade yazı karakterleri, mesajın doğrudan ve çarpıcı biçimde iletilmesini sağlar.

4.2 İllüstrasyon

İllüstrasyonlar, afişlerde kavramları somutlaştırmak ve soyut fikirleri anlaşılır hâle getirmek amacıyla kullanılan çizim temelli görsellerdir. Grafik anlatımı güçlü olan illüstrasyonlar, hedef kitleye daha kolay ulaşma imkânı sağlar. Özellikle gençlere yönelik sosyal kampanyalarda, çizgi tarzı görseller kullanılarak samimi ve dikkat çekici bir atmosfer yaratılır (Heller & Chwast, 2008). İllüstrasyonun avantajı, sınırları belirli olmayan bir ifade biçimi sunması ve sanatçının yaratıcı bakış açısını afişe taşıyabilmesidir.

4.3 Renk

Renk, izleyici üzerindeki duygusal etkiyi şekillendiren en güçlü tasarım öğelerinden biridir. Renklerin psikolojik etkileri göz önünde bulundurularak yapılan seçimler, mesajın etkisini artırabilir. Örneğin; kırmızı aciliyet ve tehlike hissi uyandırırken, yeşil umut ve sağlık çağrışımı yapar (Lidwell, Holden & Butler, 2010). Yeşilay afişlerinde genellikle yeşil ve mavi tonlar tercih edilerek güven, doğallık ve

sağlıklı yaşam temaları desteklenir. Ayrıca kontrast renk kullanımıyla metinlerin ve görsellerin görünürlüğü artırılır.

4.4 Fotoğraf

Fotoğraf, gerçekliği belgeleyen ve izleyiciyle empatik bir bağ kurabilen etkili bir iletişim aracıdır. Afişlerde kullanılan fotoğraflar, çoğu zaman doğrudan mesajın kendisini taşır; örneğin bir bağımlının yüz ifadesi ya da bir çocuğun masum bakışı gibi. Bu tür görseller, izleyiciyi düşünmeye ve duygusal olarak etkilenmeye teşvik eder (Lester, 2011). Fotoğraf kullanımı, afişin inandırıcılığını ve sosyal mesajın ciddiyetini artırır. Özellikle sosyal sorumluluk kampanyalarında, fotoğrafın doğrudan etkileyici gücünden yararlanmak oldukça yaygındır.

5. AFİŞ TASARIMININ DEĞERLENDİRME KRİTERLERİ

Afiş tasarımı, sadece estetik bir ürün değil, aynı zamanda iletişimsel bir araçtır. Bu nedenle bir afişin başarısı yalnızca görselliğine değil; aynı zamanda verdiği mesajın etkili iletilip iletilmediğine, hedef kitleye ulaşma düzeyine ve dikkat çekme kapasitesine bağlıdır. Aşağıda, afiş tasarımının değerlendirilmesinde temel alınan üç önemli kriter ele alınmaktadır: mesaj-imge bütünlüğü, sözel hiyerarşi ve fark edilebilirlik.

5.1 Mesaj–İmge Bütünlüğü

Başarılı bir afiş tasarımında, iletilmek istenen mesaj ile kullanılan görseller arasında anlamlı ve tutarlı bir ilişki bulunmalıdır. Görsel öğeler, metinsel ifadeyi desteklemeli, gerektiğinde tamamlayıcı ya da açıklayıcı bir rol üstlenmelidir. Bu bütünlük, izleyicide algısal bir uyum oluşturur ve mesajın daha kolay kavranmasını sağlar (Arnston, 2011). Özellikle toplumsal içerikli afişlerde, görselin taşıdığı duygusal çağrışım, yazılı içeriği güçlendirerek etkili bir iletişim zemini hazırlar.

5.2 Sözel Hiyerarşi

Afişteki metinlerin düzenleniş biçimi, izleyicinin bilgiyi hangi sırayla okuyacağını belirler. Sözel hiyerarşi, önemli bilginin öne çıkarılması ve mesajın katmanlı biçimde aktarılması açısından kritik bir tasarım ilkesidir. Başlık, alt başlık ve açıklama gibi farklı düzeydeki metin öğeleri; punto büyüklüğü, kalınlık, renk ve yerleşim gibi görsel araçlarla hiyerarşik biçimde düzenlenmelidir (Lupton, 2014). Bu sayede izleyici, afişle kurduğu ilk temasta en önemli mesajı kolayca fark edebilir ve içeriğe adım adım yaklaşabilir.

5.3 Farkedilebilirlik

Bir afişin etkili olması için görsel kalabalık içinde öne çıkabilmesi, yani fark edilebilir olması gerekir. Bu durum; özgün tasarım dili, renk kontrastı, çarpıcı görsel metaforlar ve dikkat çekici tipografik tercihlerle sağlanabilir. Farkedilebilirlik, afişin kalabalık bir mekânda veya bilgi yoğunluğunun yüksek olduğu ortamlarda dahi algılanmasını kolaylaştırır (Wileman, 1993). Özellikle sosyal mesaj taşıyan afişlerde, bu özellik mesajın yaygınlaşması ve kitlelere ulaşması için belirleyici olabilir.

YEŞİLAY'IN TANIMI

Yeşilay, bağımlılıkla mücadeleyi merkezine alan, kamu yararına çalışan köklü bir sivil toplum kuruluşudur. 1920 yılında İstanbul’da kurulan kurum, başlangıçta yalnızca alkol bağımlılığına karşı bir duruş sergilerken, zamanla tütün, madde, teknoloji ve kumar gibi farklı bağımlılık türlerine yönelik çok boyutlu mücadele stratejileri geliştirmiştir (Yeşilay, 2023). Kurumun temel amacı, bireyleri ve toplumu zararlı alışkanlıklardan korumak, sağlıklı yaşamı teşvik etmek ve bu yönde kamuoyunda farkındalık oluşturmaktır.

Yeşilay’ın faaliyetleri, sadece bireysel rehabilitasyon süreçleriyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda eğitim, medya kampanyaları, araştırma çalışmaları ve politika önerileri yoluyla toplumun genel sağlık düzeyini yükseltmeyi hedefler. Bu bağlamda Yeşilay, halk sağlığına katkı sunan önleyici hizmetleriyle hem sosyal sorumluluk taşıyan bir aktör hem de Türkiye’deki bağımlılıkla mücadele politikalarının şekillenmesinde etkili bir paydaş olarak değerlendirilir (Gür & Gür, 2021).

(<https://www.yesilay.org.tr/tr/yayinlar/afisler>.,Erişim tarihi: 20 Mart 2025)

İncelenen afiş, grafik tasarım ve görsel iletişim açısından değerlendirmeye alındığında, öncelikle kullanılan renk paleti dikkat çekmektedir. Turuncu, mavi ve yeşil tonları afişin temel renklerini oluştururken, bu tercih hem dikkat çekici bir görünüm yaratmakta hem de kurumsal kimlik ile uyumlu bir yapı sergilemektedir. Turuncu renk, uyarıcı bir etkisiyle izleyicinin ilgisini afişe yönlendirirken, yeşil tonları Yeşilay’ın marka kimliğini yansıtarak güven, sağlık ve doğallık gibi çağrışımlarda bulunmaktadır. Bununla birlikte, bazı metin bölümlerinde zemin ile yazı rengi arasındaki kontrastın yeterli düzeyde olmaması, okunabilirliği olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

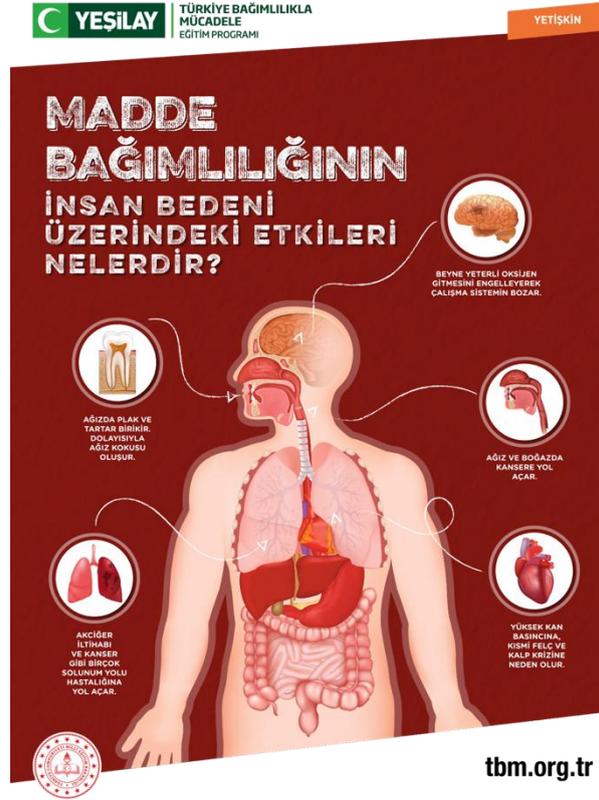
Afişin genel kompozisyonu incelendiğinde, üstten alta doğru ilerleyen geleneksel bir bilgi hiyerarşisinin

benimsendiği görülmektedir. Başlık kısmı, büyük punto ve merkezi yerleşimiyle görsel hiyerarşide ilk dikkat çeken öge olmayı başarmaktadır. Başlığın hemen altında yer alan bilgi blokları ise denge içerisinde yerleştirilmiş olsa da, içerik yoğunluğunun fazlalığı görsel sadeliği zayıflatmakta ve okuyucunun dikkat süresi içinde tüm metni algılamasını zorlaştırmaktadır. Özellikle kamusal alanlarda sergilenecek afişlerde bu denge büyük önem taşımaktadır.

Tipografi açısından değerlendirildiğinde, afişte sade, yazı tiplerinin tercih edildiği ve başlık ile metinler arasında hiyerarşik bir farkın oluşturulduğu görülmektedir. Başlık kısmında kullanılan büyük punto ve kalın font, iletilmek istenen mesajın vurgulanmasına katkı sağlamaktadır. Ancak, gövde metinlerinde kullanılan punto boyutunun küçük olması ve bazı durumlarda arka planla yetersiz kontrast oluşturması nedeniyle okunabilirlik açısından iyileştirme gerektirdiği söylenebilir.

Metin içerikleri ise sade ve doğrudan bir dil ile yazılmış olup, hedef kitle olan ebeveynlere doğrudan hitap etmektedir. Bu yönüyle mesajın anlaşılabilirliği ve işlevselliği açısından başarılı bir yaklaşım sergilenmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, afiş toplumsal farkındalık oluşturma amacıyla kurgulanmış, kurumsal kimlik ile uyumlu ve hedef kitleye uygun bir yapı sunmaktadır. Ancak metin yoğunluğu, okunabilirlik ve görsel anlatım gücü gibi unsurlar bakımından geliştirmeye açık yönler barındırmaktadır. Daha sade, etkileyici ve dikkat çekici bir tasarım, afişin mesajını daha etkili biçimde iletmesine katkı sağlayacaktır.

(<https://www.yesilay.org.tr/tr/yayinlar/afisler>.,Erişim tarihi: 20.Mart.2025)

Afişin tipografik yapısı, öncelikle okunabilirlik ve vurgu açısından titizlikle kurgulanmıştır. Başlıkta kullanılan büyük punto ve sade sans serif karakterler, mesajın çarpıcılığını artırmakta, okuyucunun

dikkatini ilk bakışta çekmeyi başarmaktadır. Alt metinlerde daha küçük puntolarla hiyerarşik bir düzen oluşturulmuş; bu sayede izleyici önce başlığa yönlendirilmekte, ardından mesajın detaylarına geçmektedir. Tipografinin yalınlığı hem modern hem de didaktik bir anlatım diline hizmet etmektedir. Bu yönüyle afiş, karmaşadan uzak, doğrudan mesaj iletme kaygısını taşıyan bir tasarım anlayışını yansıtmaktadır.

Renk kullanımı açısından afiş, bordo zemin üzerine yerleştirilmiştir. Arka planla metinler arasındaki kontrastı sağlayan beyaz alanlar, okunabilirliği desteklerken, stratejik biçimde kullanılan kırmızı detaylar –özellikle “madde bağımlılığı” gibi kritik kavramlarda– dikkat uyarıcılığı işlevi görmektedir. Renklerin bu şekilde bilinçli bir estetik anlayışla seçilmesi, izleyiciyle duygusal ve bilişsel düzeyde güçlü bir bağ kurma amacını taşımaktadır.

Sonuç olarak, grafik tasarım unsurlarının ve sosyal mesajın uyumlu bütünleşimiyle, yalnızca farkındalık yaratmakla kalmayan; aynı zamanda davranış değişikliğini teşvik eden bir iletişim modeline örnek teşkil etmektedir. Afişin görsel dili ile sosyal bağlam arasında kurulan bu denge, bağımlılık gibi çok katmanlı bir sorunun toplumsal düzlemde nasıl ele alınabileceğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu tür çalışmaların yaygınlaştırılması, sadece bireysel bilinçlenmeyi değil, aynı zamanda kolektif farkındalık ve dayanışma kültürünün gelişmesini de destekleyecektir.

(<https://www.yesilay.org.tr/tr/yayinlar/afisler>.,Erişim tarihi: 20Mart2025)

Toplumların sağlık düzeyini etkileyen en önemli sorunlardan biri olan bağımlılık, yalnızca bireysel bir sorun değil; aynı zamanda sosyokültürel, psikolojik ve ekonomik boyutları olan çok yönlü bir toplumsal mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda bağımlılıkla mücadele sürecinde, sadece bireye

yönelik değil, aynı zamanda aile ve toplum temelli önleyici müdahalelere de ihtiyaç duyulmaktadır. Bağımlılıkla mücadelede toplumsal farkındalığın artırılması yönünde önemli bir iletişim aracı işlevi görmektedir.

Bu çalışmada, tipografik yapı, renk kullanımı, mesaj içeriği ve sosyal bağlam açısından incelenmiştir. Afişin genel tasarımı, dikkat çekici fakat sade bir görsellik üzerinden yapılandırılmıştır. Tipografi açısından değerlendirildiğinde, başlık metni büyük puntuyla verilmiş; sans-serif bir yazı tipi tercih edilmiştir. Bu tercih, modern ve kurumsal bir izlenim yaratarak afişin güvenilirliğini artırmakta; aynı zamanda metnin kolay okunabilirliğini sağlamaktadır. Alt metinlerde bilgilendirici ve yönlendirici açıklamalar, daha küçük puntolarla ama okunaklı biçimde sunulmuş; bu da metin hiyerarşisinin başarılı bir şekilde kurgulandığını göstermektedir.

Renk kullanımı bakımından afişte öne çıkan renkler, mor ve turuncu olan kontrast renkler kullanılmıştır. Bu iki rengin uyumlu kullanımı, afişin vermek istediği mesajla görsel bağlamda bütünlük oluşturmakta; hedef kitle üzerinde bilinçli bir etki yaratmaktadır. Metnin beyaz olması mesajın öne çıkmasına olanak tanımaktadır. Mesaj içeriği açısından afiş, önleyici sağlık iletişimi kapsamında değerlendirilmelidir. Bu afişteki yaklaşım, yalnızca bilgi vermekle kalmayıp, aynı zamanda bireyleri davranış değişikliğine yönlentmeyi hedefleyen stratejik bir iletişim tekniğini yansıtmaktadır.

(<https://www.yesilay.org.tr/tr/yayinlar/afisler> ,Erişim tarihi: 20.Kasım.2024)

Yeşilay tarafından hazırlanan afişte kullanılan yazı karakteri oldukça sade ve okunabilir nitelikte. Başlıklar büyük harflerle ve kalın şekilde yazılmış; bu da ilk bakışta dikkat çekmeyi başarıyor. Alt metinlerde ise daha ince ve sade bir yazı tipi tercih edilmiş, bu da bilginin anlaşılmasını kolaylaştırıyor.

Genel olarak bakıldığında, afişin tipografisi hem mesajın hızlıca alınmasını sağlıyor hem de göz yormuyor.

Renk seçimi de bilinçli yapılmış. Mavi ve yeşil tonlarının hâkim olduğu afişte, mavi güven ve bilgiyle ilişkilendirilirken, Yeşilay'ın simgesi haline gelen yeşil renk ise hem kurumsal kimliği hem de sağlıklı yaşam çağrışımını taşıyor. Bunun yanı sıra, bazı önemli bölümlerde kullanılan kırmızı ve turuncu gibi sıcak renkler, okuyucunun dikkatini çekmek amacıyla özellikle seçilmiş. Bu renkler genellikle tehlike ve uyarı anlamı taşıdığı için, teknoloji bağımlılığı gibi ciddi bir konuda etkili bir vurgu aracı olmuş.

Afişin verdiği mesaj kısa, net ve doğrudan: “Teknoloji bağımlılığı kontrolü için neler yapmalıyız?” Bu cümlelerin altında ise sadece soruna değil, aynı zamanda çözüm önerilerine de yer veriliyor. Bu yaklaşım, sadece korkutmaya ya da endişe yaratmaya değil, aynı zamanda bilinçlendirmeye ve yönlendirmeye de odaklanıyor. Yeşilay bu afişle, teknoloji bağımlılığı hakkında düşündürmekle kalmıyor, aynı zamanda nasıl bir yol izlenebileceğini de gösteriyor.

Sosyal açıdan bakıldığında afiş, günümüz toplumunun dijitalleşme ile yaşadığı değişimlere dikkat çekiyor. Yeşilay, bu afişle bu kaygılara hem bilimsel hem de duygusal bir yanıt veriyor. Sonuç olarak, bu afiş hem görsel hem de içerik açısından dikkatlice hazırlanmış. Tipografi, renk kullanımı, mesajın niteliği ve sosyal bağlam, hep birlikte etkili bir bütün oluşturuyor. Bu tür çalışmalar, sadece farkındalık yaratmakla kalmıyor, aynı zamanda toplumu bilinçli davranışlara yönlendirme gücüne de sahip oluyor.

(<https://www.yesilay.org.tr/tr/yayinlar/afisler>, Erişim tarihi: 20.Mart.2025)

Yeşilay tarafından hazırlanan tütün temalı ebeveyn afişi, bağımlılıkla mücadele sürecinde görsel iletişimin nasıl toplumsal farkındalık oluşturabileceğine dair çarpıcı bir örnektir. Afişin tasarımı, hem

görsel hem de dilsel öğeler açısından güçlü bir yapıya sahiptir.

Afişin tipografik yapısı oldukça dikkat çekicidir. Başlıklar büyük punto ve kalın harflerle yazılmıştır; bu sayede ilk bakışta mesaj net bir şekilde izleyiciye ulaşmaktadır. Alt metinlerde ise daha küçük ve sade yazı karakterleri kullanılmış; böylece bilgilendirici açıklamalar göze batmadan okunabilir hâle getirilmiştir. Tipografik hiyerarşinin başarılı bir şekilde kurulması, mesajın etkili bir biçimde iletilmesini sağlamaktadır.

Renk kullanımı da afişin verdiği mesajla uyumlu bir şekilde seçilmiştir. Yeşil tonları, Yeşilay'ın kurumsal rengi olmasının yanı sıra doğayı, sağlığı ve umut kavramlarını çağırır. Bu yönüyle yeşil, tütün kullanımına karşı verilen mücadelenin iyileştirici boyutunu simgeler. Yeşil zemin üzerine kullanılan beyaz yazı ise metinlerin okunabilirliğini artırmakta ve sade bir görüntü sunarak dikkatin dağılmasını engellemektedir. Afişte yer yer kullanılan sarı ve kırmızı gibi vurucu renkler ise tehlikeye işaret eden bölümleri vurgulamak amacıyla tercih edilmiştir. Bu yönüyle renkler yalnızca estetik bir unsur olarak değil, aynı zamanda iletilmek istenen mesajın içeriğini destekleyen bir araç olarak kullanılmıştır.

Afişi sosyal bağlamda değerlendirdiğimizde ise, Türkiye'de tütün kullanımının halen ciddi bir halk sağlığı problemi olduğu gerçeği ile karşılaşırız. Pasif içiciliğin çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri giderek daha fazla konuşulmakta ve bu durum kamuoyunda endişeye neden olmaktadır. Yeşilay'ın bu afişi, bireylerin – özellikle de ebeveynlerin – farkındalığını artırarak toplum genelinde bir bilinçlenme süreci başlatmayı hedeflemektedir. Bu anlamda, afiş yalnızca bir uyarı veya bilgilendirme aracı değil; aynı zamanda bir sosyal müdahale aracı olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, Yeşilay'ın bu afişi, bağımlılıkla mücadelede görsel iletişimin gücünü ve toplumsal dönüşümde bireysel farkındalığın ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Afişin dili, görsel düzeni ve iletmek istediği mesaj; hem birey düzeyinde iç görü kazandırmakta hem de toplumsal ölçekte olumlu bir değişim için zemin hazırlamaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, Yeşilay'ın bağımlılıkla mücadeledeki etkinliğini ve afiş tasarımının toplumsal farkındalık yaratmadaki rolünü incelemiştir. Yeşilay, Türkiye'deki bağımlılıkla mücadele alanında uzun yıllardır önemli bir sivil toplum kuruluşu olarak faaliyet göstermektedir. Kuruluşun, toplumsal sağlığı iyileştirmeyi hedefleyen afiş kampanyaları, hem mesajın etkili bir biçimde iletilmesini hem de toplumda zararlı alışkanlıklar konusunda farkındalık oluşturulmasını sağlamaktadır. Afiş tasarımının farklı teknikleri, özellikle tipografi, illüstrasyon, renk ve fotoğraf kullanımı, mesajın izleyici üzerinde derin bir etki bırakmasını mümkün kılmaktadır. Toplumsal bilinç oluşturma ve farkındalık yaratma amacı güden sosyal sorumluluk afişlerinin grafik tasarım açısından önemi vurgulanmış, Yeşilay'ın resmi web sitesinde yayınlanan beş adet yetişkin grubuna yönelik afiş çalışması çeşitli tasarım unsurları bağlamında değerlendirilmiştir. Grafik tasarımın iletişim gücü, yalnızca estetik kaygılardan ibaret olmayıp, aynı zamanda mesajın etkin biçimde iletilmesini sağlayan bir araç olarak öne çıkmaktadır. Özellikle sosyal içerikli kampanyalarda afişlerin, hedef kitle üzerinde farkındalık yaratma, duygusal bağ kurma ve davranış değişikliği oluşturma potansiyeli oldukça yüksektir. Afişler konu ile bir bütün olacak şekilde

mesajları net, anlaşılır, sade ve farkedilabilirlik gibi temel sayılabilecek unsurlara önem verilerek hazırlanmıştır.

Bu doğrultuda afişlerin, etkili bir iletişim aracı olarak hedef kitleye ulaşmada yüksek başarı sağladığı görülmektedir. Mesajın doğru bir şekilde aktarılmasının yanı sıra, afişlerde tercih edilen renk kullanımının da görsel algıyı destekleyici nitelikte olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, afişlerin izleyiciyle etkili bir iletişim kurduğu ve iletilmek istenen mesajın doğru bir şekilde yansıtıldığı söylenebilir. Bu çalışma kapsamında örnek olarak seçilen afişler, içerik açısından ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Yapılan literatür taramaları, görsel analizler ve seçilen beş afişin değerlendirilmesi sonucunda olumlu sonuçlara ulaşılmıştır.

Yeşilay afişlerinde kullanılan tipografi, illüstrasyon, renk ve fotoğraf gibi grafik unsurlar, mesajın algılanabilirliğini ve etkililiğini artıran temel bileşenler olarak dikkat çekmiştir. Bu afişlerde yer alan sade ama güçlü görsel kompozisyonlar, izleyicinin dikkatini çekmekte ve mesajı kısa sürede aktarabilmektedir. Renk seçimlerinde Yeşilay'ın kurumsal kimliğini yansıtan tonlar ile psikolojik etkileri güçlü renkler tercih edilerek, afişlerin ikna ediciliği desteklenmiştir. Tipografik düzenlemeler ise sözel hiyerarşiyi kurarak bilgi akışını kolaylaştırmakta ve vurgulanmak istenen mesajın altını çizmektedir. Yeşilay gibi kamu yararına çalışan kuruluşların yürüttüğü kampanyalarda grafik tasarımın bir iletişim aracı olarak etkin biçimde kullanılması hem bireysel hem de toplumsal düzeyde farkındalık oluşturma açısından son derece önemlidir. Çalışma, afiş tasarımının sadece görsel bir çıktı değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluğun bir yansıması olduğunu bir kez daha göstermektedir.

Afişlerde mesaj-imege bütünlüğü, sözel hiyerarşi ve fark edilebilirlik gibi önemli kriterler dikkate alındığında, Yeşilay'ın tasarımlarının stratejik ve düşünülmüş bir şekilde hazırlandığı söylenebilir. Mesaj ile görsel öğeler arasındaki uyum, izleyiciye güçlü bir çağrı yaparken, sözel hiyerarşi ise bilgilerin doğru ve etkili bir biçimde iletilmesini sağlar. Ayrıca, afişlerin dikkat çekici ve fark edilir olması, bu sosyal sorumluluk projelerinin toplumsal etki yaratabilmesi için kritik öneme sahiptir.

Genel olarak, Yeşilay'ın afişleri, yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda toplumsal bir değişim yaratma potansiyeline sahip güçlü görsel kampanyalardır. Bu bağlamda, afiş tasarımının toplumsal farkındalık yaratma ve davranış değişikliği sağlama yolunda nasıl işlediği, gelecekteki benzer projelerde de dikkate alınması gereken önemli bir modeldir. Yeşilay'ın bu tür kampanyalarla toplumu bilinçlendirmesi, sağlıklı yaşam kültürünün yayılması açısından büyük bir fırsat sunmaktadır.

Genel Değerlendirme

Yeşilay'ın bağımlılıkla mücadele ve sağlıklı yaşam konusunda yürüttüğü afiş kampanyaları, grafik tasarımın sosyal sorumluluk bağlamında nasıl etkili bir araç olabileceğini göstermektedir. Bu afişler, görsel iletişim ve tasarım öğelerinin doğru bir şekilde bir araya getirilmesiyle toplumsal sorunların ele alınmasında ne kadar güçlü bir araç olabileceğini ortaya koymaktadır. Ancak, gelecekte daha da geniş kitlelere ulaşabilmek için, dijital platformlarda da benzer kampanyaların yürütülmesi önerilebilir. Dijital medya araçları, özellikle genç nüfusun hedef alındığı sosyal sorumluluk projeleri için etkili bir yöntem sunmaktadır.

Sonuç olarak, Yeşilay'ın afişlerinin tasarım öğeleri ve mesaj stratejilerinin toplumsal farkındalık yaratma sürecinde önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Bu tür kampanyaların, sadece toplumda farkındalık

oluşturmakla kalmayıp, aynı zamanda bireylerin bağımlılıkla mücadele konusunda daha bilinçli ve sağlıklı bir yaşam tarzına yönelmelerine katkı sağladığı açıkça görülmektedir.

KAYNAKLAR

Ambrose, G., & Harris, P. (2017). *Basics Graphic Design 01: Approach and Language*. Bloomsbury Publishing.

Arnston, A. E. (2011). *Graphic Design Basics* (6th ed.). Wadsworth Cengage Learning.

Barnicoat, J. (2010). *Posters: A Concise History*. Thames & Hudson.

Bringhurst, R. (2013). *The Elements of Typographic Style* (4th ed.). Hartley & Marks Publishers.

Carroll, A. B. (1991). The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), 39–48. [https://doi.org/10.1016/0007-6813\(91\)90005-G](https://doi.org/10.1016/0007-6813(91)90005-G)

Dyer, G. (1993). *Advertising as Communication*. Routledge.

Gür, B., & Gür, H. (2021). Bağımlılıkla Mücadelede Sivil Toplumun Rolü: Yeşilay Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(1), 55–72. <https://doi.org/10.33417/tsh.1234567>

Heller, S., & Chwast, S. (2008). *Illustration: A Visual History*. Abrams.

Landa, R. (2019). *Graphic Design Solutions* (6th ed.). Cengage Learning.

Lester, P. M. (2011). *Visual Communication: Images with Messages* (6th ed.). Wadsworth.

Lidwell, W., Holden, K., & Butler, J. (2010). *Universal Principles of Design* (2nd ed.). Rockport Publishers.

Lupton, E. (2014). *Thinking with Type: A Critical Guide for Designers, Writers, Editors, & Students* (2nd ed.). Princeton Architectural Press.

Meggs, P. B., & Purvis, A. W. (2016). *Meggs' History of Graphic Design* (6th ed.). John Wiley & Sons.

Wileman, R. E. (1993). *Visual Communicating*. Educational Technology Publications.

Yeşilay. (2023). *Yeşilay Hakkında*. <https://www.yesilay.org.tr/tr/hakkimizda>

Yeşilay. (2023). *Hakkımızda*. <https://www.yesilay.org.tr/tr/hakkimizda>

TARİHÎ-COĞRAFÎ FİN YÖNTEMİNE GÖRE BİR MASAL İNCELEMESİ: ÜÇ SALATALIK GÜZELİ ADLI MASAL ÖRNEĞİ

TALE ANALYSIS ACCORDING TO THE HISTORICAL-GEOGRAPHY FINNISH METHOD:
THE TALE EXAMPLE OF THE THREE CUCUMBER BEAUTIES

Assist. Prof. Dr. Ekrem DESTANOV

International Balkan University, Faculty of Education

ORCID ID: 0000-0003-0699-6948

ÖZET

Sözlü gelenekte yüzyıllardır varlığını sürdüren “masal” halk edebiyatı anonim türlerinden biridir. Halk kültürü temel unsurlarından olan masalın kendine has bir yapısı vardır. Onun bu özgün yapısı 19. yüzyıl itibariye halkbilimcilerinin dikkatini çekmeye başladığı söylenebilir. Alman folklor çalışmalarıyla ve Grimm Kardeşler olarak bilinen Jacob Ludwig Karl Grimm ve Wilhelm Grimm kardeşler tarafından 1812’de yayınlanan “Çocuklara ve Ev Halkına Masallar” adlı eser bu çalışmaların temelini konulabilir. Daha sonra geliştirilen ve kurucusunun Julius Krohn olduğu Tarihi-Coğrafi Fin Yöntemi de bu çalışmaların devamında geliştirilmiştir. Yöntem, birden çok eş metni olabilen bir masalın ilk şeklini (Ur-form) tespitiye yönelik geliştirilmiştir. Ayrıca günümüz masal incelemelerinde başvurulan temel yöntemlerden biridir denilebilir. Bu bağlamda, çalışmada Makedonya Yörüklük Bölgesi’nden derlenen “Üç Salatalık Güzeli” adlı masalın söz konusu yönetime göre incelemesi yapılmıştır. Çalışmanın amacı, bu masalın başka varyantının olup olmadığını tespit etmektir. Masal, halk bilgisi derleme çalışmalarında yaygın olarak kullanılan “görüşme” ve “gözlem” yöntemiyle derlenmiştir. Sonrasında yazıya aktarılıp ilgili yönetime göre çözümlenmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda gölgede masala dönük ilginin azaldığını söylemek mümkündür.

Anahtar kelimeler: Makedonya, Yörüklük, Masal, İnceleme

ABSTRACT

The “fairy tale”, which has survived for centuries in the oral tradition, is one of the anonymous types of folk literature. Fairy tales, one of the basic elements of folk culture, have a unique structure. It can be said that this unique structure of her began to attract the attention of folklorists in the 19th century. The work titled “Fairy Tales for Children an Household Members” which published in 1812 by the Jacob Ludwig Karl Grimm and Wilhelm Grimm, known as the Grimm Brothers, can be placed as the basis of these studies. The Historical-Geographical Finnish Method, which was developed later and whose founder was Julius Krohn, is one of these studies. The method in question was developed to determine the first form (Ur-form) of a tale that may have more than one text. It can also be said that it is one of the basic methods used in today’s fairy tale studies. In this context, the study examined the tale titled “The Three Cucumber Beauties”, compiled from the Macedonian Yuruks region, according to the

mentioned method. The aim of the study is to determine whether there are any other variants of this tale. The tales was compiled using the “interview” and “observation” methods, which are widely used in folklore compilation studies. Afterwards, it was transcribed and analyzed according to the relevant method. As a result of the research to say that interest in fairy tales in the shadow has decreased.

Keywords: Macedonia, Yurukluk, Fairy Tale, Examination

GİRİŞ

Folklor ya da halkbilimi çalışmalarının tarihi 15. yüzyıla kadar geriye gittiği bilinir. Nitekim bazı folklor araştırmacıları halkbilimine yönelik ilgilinin İstanbul’un Osmanlılar tarafından fethedildiği 1453 yılından itibaren başladığını ifade etmektedir. İlgili tarihten itibaren Amerika, Afrika ve Asya kıtalarına açılan Avrupalı gezginler, tüccarlar, misyonerler vb. bu bölgelerden kayıt altına aldıkları ve folklorik içerikler içeren bu gibi çalışmalar her ne kadar bilimsel nitelik taşımasalar da dünya folkloru açısından son derece önemli olduklarını söylemek mümkündür (Oğuz, 2022:1). Halkbilimine ilişkin bilimsel çalışmalar ise daha sonraki tarihlerde olacaktır. Bu çalışmaların temeline 19. yüzyılda Alman folkloru üzerine yaptıkları çalışmalarla tanınan Jacob Ludwig Karl Grimm ve Wilhelm Grimm’in, namıdiğer Grimm Kardeşlerin 1812’de yayınladıkları “Çocuklara ve Ev Halkına Masallar” adlı eser konulabilir.

Halkbilimine dönük bilimsel çalışmalar daha sonraki tarihlerde de devam eder. Kurucusunun Julius Krohn olduğu Tarihi-Coğrafi Fin Yöntemi bu çalışmalardan biridir. İlgili yöntem, birden çok eş metni bulunan bir masalın ilk şeklini (Ur-form) tespit etmeye yönelik geliştirilmiştir (Ekici, 2022: 75). Yöntem, günümüz masal incelemelerinde başvurulan temel yöntemlerin başında gelir. Bu bağlamda, çalışmada Kuzey Makedonya’nın Yörüklik Bölgesi’nden derlenen “Üç Salatalık Güzeli” adlı masalın bu yöntemle göre incelemesi yapılmıştır. Masal, “görüşme” ve “gözlem” yöntemiyle derlenmiştir. İnceleme sonucunda bu masalın bir varyantının Türkiye’de, diğer bir ifadeyle İstanbul’da anlatıldığı tespit edilmiştir. Masalın varyantının Naki Tezel tarafından derlendiği saptanmıştır. Söz konusu masal, Ferhat Aslan’ın “Naki Tezel’in İstanbul’dan Derlediği Masallar” adlı kitabında “Üç Turunçlar” şeklinde geçmektedir. Masalın incelemesine geçmeden önce derlendiği bölge hakkında kısaca bilgi vermenin yararlı olacağı düşünülmüştür.

MASALIN DERLENDİĞİ BÖLGE

İncelemesi yapılan “Üç Salatalık Güzeli” adlı masal Kuzey Makedonya’nın doğusunda yer alan Radoviş şehrine bağlı Buçim Köyü’nden derlenmiştir. Buçim köyünde ve bölgenin diğer köylerinde yaşamlarını sürdüren Yörüklerin-Türklerin Osmanlılar tarafından 14. yüzyılın sonlarına doğru “yerleşme siyaseti” olarak bu sahaya iskân ettirildikleri tarih kaynaklarında kaydedilmektedir (İnalçık, 1993:14).

İlgili tarihlerden itibaren bu bölgede varlıklarını sürdüren Yörükler, geleneksel yaşamlarında uyguladıkları örf, âdet, gelenek ve görenek gibi sosyal normları koruyup günümüze kadar taşıyabilmişlerdir.

İNCELEMAYA TABİ TUTULAN MASAL: ÜÇ SALATALIK GÜZELİ

Kuzey Makedonya'nın Radoviş şehrine bağlı Buçim Köyü'nden derlenen "Üç Salatalık Güzeli"⁷³ adlı masalın tip yönünden incelemesinde Antti Aarne ve Stith Thompson tarafından kaleme alınıp daha sonra Hans-Jörg Uther tarafından geliştirilen "Uluslararası Masal Tipleri Kataloğu" (The Types of International Folktales) ile Wolfram Eberhard ve Pertev Naili Boratav'ın hazırladıkları "Türk Masal Tipleri" (Typen Türkischer Volksmärchen) adlı eserler esas alınmıştır. İlgili masalın motif yönünden incelemesi ise Stith Thompson'ın "Halk Edebiyatının Motif İndeksi" (Motif-Index of Folk Literature) adlı eserine göre yapılmıştır.

A. Masalın Tip Numarası: ATU: 408, EB: 89.

B. Masalı Anlatan Kişi: Bekir Zürap, Buçim/Radoviş.

C. Masalla İlgili Açıklama

İnceleme konusu olarak seçilen masalın eş metni, başka deyişle bir varyantının İstanbul'da anlatıldığı tespit edilmiştir. Naki Tezel tarafından derlenen bu masalın adı "Üç Turunçlar" şeklinde geçmektedir. Masal, Ferhat Aslan'ın "Naki Tezel'in İstanbul'dan Derlediği Masallar" adlı kitabında yer almaktadır.

Masalın Epizot Yapısı

1. Zengin bir aile insanların su alıp içmeleri için bir çeşme yaptırır.
2. Yaşlı bir kadın neredeyse her gün çeşmeden su alır fakat ailenin şımarık oğlu her defasında kadının testilerini kırar. Bir keresinde kadın dayanamayıp "salata güzeline âşık olasin" diyep oğlana ilenir.
3. Oğlan büyüdüğünde salatalık güzellerini merak eder ve onları aramaya başlar. Salatalıkları ararken yolda ak sakallı bir adama denk gelir. Adam oğlana salatalıkların olduğu yerde bazı engellerin olduğunu fakat, bu engelleri nasıl aşılabileceğini anlatır. Ayrıca salatalıkları suyun kenarında kesmesi gerektiğini söyler.
4. Oğlan ak sakallı dedenin tembihlediği şekilde hareket eder ve salatalıklara ulaşip üç tane koparıp ve oradan uzaklaşır.
5. Oğlan, ak sakallı adamın dediklerini unutup ikisini suyun olmadığı bir yerde keser ancak, salatalıklardan çıkan kızlar "su", "su", "su" diyerek ölürlere. Diğerini ise dere kenarında keser ve salatalıktan çıkan güzel kız "su" dediği anda ona su verir, böylece kız hayatta kalır.
6. Oğlan, eve yaklaşınca Salatalık Güzeli'ni bir yerde bırakıp ona elbise almaya gider. Bu esnada Salatalık Güzeli'nin yanına kıskanç bir Çingene kızı gelir ve başına zehirli bir iğne batırıp onu kuşa dönüştürür.
7. Oğlan durumu farketmeksizin Çingene kızıyla evlenir.
8. Kuşa dönüşen Salatalık Güzeli her gün zengin ailenin bahçesine gelip: "Küçük beyim uyur mu uyur. Çingene kızı uyur mu uyur. Uyusun büyüsün konduğum ağaçlar kurusun." der ve konduğu her ağaç kuruyuveirir.

---

⁷³ Çalışmanın konusunu oluşturan "Üç Salatalık Güzeli" adlı masalın orijinal metni için 2016 yılında tarafımızca hazırlanıp savunulan "Doğu Makedonya Sözlü Geleneğinde Masallar Üzerine Bir İnceleme" adlı yüksek lisans tezine bakınız.

9. Durumu farkedenden bahçivân kuşu bir şekilde yakalar.

10. Çingene kızı, kuşun Salatalık Güzeli olduğunu sezip hasta yapınarak eşine canının kuş eti istediğini söyler ve kuşu kestirip etini yer. Ancak, kuşun kanının aktığı yerde bir servi ağacı biter. Çingene kızı, servi ağacının da o olduğunu anlar ve bebeğine beşik yaptırmak bahanesiyle ağacı kestirir.

11. Bey'in oğlunun testilerini kırdığı yaşlı kadın yine çeşmeden su almaya gider ve testisinin ağzını örtmek için servi ağacının kesiğinden bir parça alır. Suyun etkisinden Salatalık Güzeli canlanır ve yaşlı kadının ev temizliğini yapıp yine odun parçacığına dönüşür.

12. Kadın, kendisine kimin yardım ettiğini öğrenmek için gizli bir yere saklanır. Servi ağacının parçasından insana dönüşen Salatalık Güzeli'ni görür ve kız bir daha eski hâline dönüşemez.

13. Çingene kızının Salatalık Güzeli'nden çaldığı kolye kopar ve boncuklarını kimse dizemez. Yaşlı kadın oğlana, "Benim güzel bir kızım var boncukları o dizebilir." der. Salatalık Güzeli ise, "Hiç kimsenin olmadığı bir yerde boncukları dizerim." der.

14. Zengin ailenin oğlu, kızın boncukları nasıl dizeceğini merak edip odanın bir köşesine gizlenir. Kız, "Dizilin boncuklarım." der ve boncuklar dizilip kolye eski hâline gelir. Fakat oğlan bunu görür.

15. Salatalık Güzeli oğlana Çingene kızının kendisine yaptığı hileyi anlatır. Gerçeği öğrenen oğlan Salatalık Güzeli'yle evlenir, Çingene kızını ise temizlikçi yapar.

Masalın Motif Yapısı

D. SİHİR

D100-D199. İnsanın Hayvana Dönüşmesi.

D154.2. İnsanın Kuşa Dönüşmesi.

Salatalık Güzeli, Çingene kızının batırdığı zehirli iğne sonucu kuşa dönüşür.

C. YASAK

C700-C899. Çeşitli Yasaklar.

C830. Sınıflandırılmış Yasaklar.

Zengin ailenin oğlunun âşık olduğu salatalıkların koparılması yasaktır.

F. OLAĞANÜSTÜLÜKLER

F700-F899. Olağanüstü Yerler ve Eşyalar.

F840. Diğer Olağanüstü Nesnelere ve Yerlere.

Salatalık Güzeli kopan kolyenin boncuklarına, "Dizilin boncuklarım." der ve boncuklar dizilir.

K. ALDATMALAR

K1700-K2099. Yalan Söyleyerek Aldatmalar.

K1700. Yalan Söyleyerek Aldatma.

Çingene kızı yalan söyleyerek kuşu kestir ve etini yer.

K2200-2299. Kötüler ve Hainler.

K2260. Karanlık Hainler.

K2261.1. Hain çingene.

Çingene kızı, Salatalık Güzeli'nin vücuduna zehirli iğne saplayıp onu kuşa dönüştürür.

M. GELECEĞİ BELİRLEME

M400-M499. İlençler (Beddualar).

M411.5. Yaşlı Kadının İlenci.

Yaşlı kadın, testilerini kıran zengin ailenin oğluna "Salatalık Güzeli'ne âşık olasin." diyerek beddua eder.

N. ŞANS VE KADER/TALİHİ

N800-N899. Yardımcılar.

N820. İnsan Yardımcıları.

N825. Yardımcı Olarak Yaşlı Adam.

Ak sakallı yaşlı adam, salatalıklara ulaşabilmesi konusunda zengin ailenin oğluna yardım eder.

P. TOPLUM

P200-P299. Aile

P200. Aile.

Zengin aile oğlu ile birlikte yaşar.

T. CİNSİYET

T100-T199. Evlilik.

T. 100. Evlilik.

Zengin ailenin oğlu salatalıktan insana dönüşen Salatalık Güzeli'yle evlenir.

Z. ÇEŞİTLİ MOTİF GRUPLARI

ZO-Z99. Formüller

Z60. Z60. Çeşitli Formüsel Motifler

Z71. Formülistik Sayılar

Z71.1. Fomülistik Sayı: 3

Zengin ailenin oğlu girilmesi yasak olan bir yerden üç tane salatalık koparır.

SONUÇ

Masal incelemeleri üzerine Fin halkbilimcilerinin geliştirdiği Tarihi-Coğrafi Fin Yöntemi, birden çok eş metni bulunan bir masalın ilk şeklini (Ur-form) tespit etmeye yönelik geliştirilmiş bir yöntemdir.

Yöntem ilk başlarda sadece Avrupa ülkelerinde uygulanırken, daha sonra geliştirilerek dünya genelinde uygulanmaya başlamıştır. Nitekim günümüz masal incelemelerinde başvurulan yöntemlerin başında geldiğini söylemek mümkündür.

Bu bağlamda, çalışmanın konusunu oluşturan “Üç Salatalık Güzeli” adlı masalın incelemesi de söz konusu yönetime göre yapılmıştır. Masalın incelenmesi sonucunda masala uygun tip numarası hem Hans-Jörg Uther’in geliştirdiği “Uluslararası Masal Tipleri Kataloğu” adlı katalogda hem Wolfram Eberhard ve Pertev Naili Boratav’ın hazırladıkları “Türk Masal Tipleri” katalogunda tespit edilmiştir. Zengin motiflere sahip olan masalın motif yönünden incelemesi ise Stith Thompson’ın “Halk Edebiyatının Motif İndeksi” adlı eserine göre yapılmış olup bu eserdeki motiflere uygunluk sağladığı belirlenmiştir. Ayrıca masalın bir eş metni, diğer bir ifadeyle bir varyantının İstanbul’da anlatıldığı saptanmıştır. Masalın bu varyantı Naki Tezel tarafından İstanbul’dan derlenmiştir. “Üç Turunçlar” başlığıyla anlatılan masalın varyantı Ferhat Aslan’ın “Naki Tezel’in İstanbul’dan Derlediği Masallar” adlı kitabında yer almaktadır.

KAYNAKLAR

Alptekin, A. Berat. (2005). Hayvan Masalları. Ankara: Akçağ Yayınları.

Aarne, A., & Thompson S. (1928). The Types of the Folktale. Helsinki.

Aslan, F. (2013). Naki Tezel’in İstanbul’dan Derlediği Masallar. İstanbul: Bige Kültür Sanat.

Çobanoğlu, Ö. (2019). Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş. 9. bs. Ankara: Akçağ Yayınları.

Eberhard, W., & Boratav, P. Naili. (1953). Typen Türkischer Volksmärchen. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

İnalçık, H., & Manisalı, E. (1993). Balkanklar. (Orta Doğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı). İstanbul: Eren Yayıncılık.

Oğuz, Ö., & Ekici, M., ve diğ. (2022) Türk Halk Edebiyatı El Kitabı. 19. bs. Ankara: Grafiker Yayınları.

Thompson, S., (1975). Motif-Index of Folk-Literature. 3. printing. Bloomington: Indiana University.

Uther, H. Jörg., (2004). The Types of International Folktales. Helsinki.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

Adı Soyadı: Bekir Zürap

Doğum yeri ve tarihi: Buçim/Radoviş, 1946.

Öğrenim durumu: İlkokul mezunu.

Mesleği: Hayvancılık.

**İŞ YERİNDE RUH SAĞLIĞINI DESTEKLEYEN UYGULAMALAR:
“ÇALIŞAN REFAHINI VE KURUMSAL PERFORMANSI ARTIRMAYA YÖNELİK
STRATEJİLER”**

PRACTICES SUPPORTING MENTAL HEALTH IN THE WORKPLACE:

“STRATEGIES TO ENHANCE EMPLOYEE WELL-BEING AND ORGANIZATIONAL
PERFORMANCE”

Assist. Prof. Dr. Ayşe TANŞU

Istanbul Rumeli University, Faculty of Health Sciences, Istanbul, Turkey

ORCID NO :0000-0002-6151-0237

High Eng. Tandoğan YOLAÇAN

Istanbul Rumeli University, Institute of Graduate Studies, Istanbul, Turkey

ORCID NO: 0009-0002-5161-1074

ÖZET

Bu derleme çalışması, iş yerlerinde ruh sağlığını destekleyen uygulamaların çalışan refahı ve kurumsal performansa etkisini incelemektedir. Esnek çalışma modelleri, liderlik desteği, psikolojik danışmanlık ve farkındalık temelli programlar gibi çeşitli müdahaleler, çalışanların ruh sağlığını korumada etkili stratejiler olarak ön plana çıkmaktadır. Literatürdeki bulgular, bu tür uygulamaların stres ve tükenmişlik düzeylerini azalttığını, çalışan memnuniyetini ve bağlılığını artırdığını ortaya koymaktadır (Demerouti et al., 2021; WHO, 2022).

Özellikle pandemi sonrası dönemde, çalışanların psikolojik ihtiyaçlarının ön plana çıkmasıyla birlikte, iş yerlerinde uygulanan psikososyal destek sistemleri, mindfulness temelli eğitimler ve empatik liderlik yaklaşımları daha da önem kazanmıştır (Attridge, 2022; CIPD, 2023). Ruh sağlığını önceleyen iş yerlerinin hem çalışan bağlılığını artırdığı hem de kurumsal verimliliğe olumlu katkı sağladığı görülmektedir. Bu nedenle, ruh sağlığı dostu iş ortamlarının yaygınlaştırılması, yalnızca bireysel değil, toplumsal ölçekte de sürdürülebilir kalkınma için önemlidir.

Anahtar kelimeler: İş Yeri, Ruh Sağlığı, Psikososyal Destek, Tükenmişlik, Liderlik, Çalışan Refahı

ABSTRACT

This review study investigates the effects of workplace mental health promotion practices on employee well-being and organizational performance. Strategies such as flexible working models, leadership support, psychological counseling, and mindfulness-based programs are emphasized as effective tools to protect and enhance mental health at work. Findings from the literature reveal that these interventions reduce stress and burnout while increasing job satisfaction and employee engagement (Demerouti et al.,

2021; WHO, 2022).

Especially in the post-pandemic era, the growing need for psychological support in the workplace has made psychosocial assistance programs, mindfulness training, and empathetic leadership approaches more prominent (Attridge, 2022; CIPD, 2023). Mental health-friendly workplaces not only strengthen employee loyalty but also contribute significantly to organizational productivity. Thus, fostering such environments is crucial not only at the individual level but also for sustainable development on a societal scale.

Keywords: Workplace, Mental Health, Psychosocial Support, Burnout, Leadership, Employee Well-Being

GİRİŞ

Günümüz iş dünyasında çalışanların yalnızca fiziksel değil, ruhsal iyilik hâlinin de korunması ve geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2022), ruh sağlığını iş yerlerinde korumanın hem bireysel hem de kurumsal düzeyde kritik etkiler yarattığını vurgulamaktadır. Yoğun rekabet, dijitalleşme, belirsizlik ve iş yükündeki artış gibi faktörler çalışanların stres düzeyini artırmakta; bu durum, tükenmişlik, depresyon ve işten ayrılma gibi sonuçlara yol açabilmektedir (Maslach & Leiter, 2021).

İş yerindeki olumsuz psikososyal koşullar; bireylerin üretkenliğini, iş doyumunu ve genel yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Araştırmalar, ruh sağlığı zayıf olan çalışanların işe devamsızlık, düşük motivasyon ve performans düşüklüğü gibi olumsuz çıktılarla karşı karşıya kaldığını göstermektedir (Attridge, 2022). Buna karşılık, pozitif çalışma ortamları ve ruh sağlığını destekleyen uygulamalar sayesinde, çalışanların işe olan bağlılıklarının arttığı ve kurumsal başarıya daha etkin şekilde katkı sundukları gözlemlenmektedir (Good et al., 2021).

Özellikle COVID-19 pandemisi sonrası dönemde iş yerinde ruh sağlığı konusunun önemi daha belirgin hâle gelmiştir. Uzaktan çalışma, izolasyon, değişen iş dinamikleri ve belirsizlik ortamı; çalışanların psikolojik dayanıklılığını test etmiş, organizasyonları ise yeni çözümler üretmeye zorlamıştır (Eurofound, 2021). Bu süreçte, işverenlerin çalışan refahına yönelik stratejiler geliştirmesi bir zorunluluk hâline gelmiştir. Esnek çalışma modelleri, liderlik destekli yaklaşımlar, mindfulness uygulamaları ve psikososyal destek programları, bu bağlamda öne çıkan uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır (CIPD, 2023).

Ayrıca, ruh sağlığına yönelik uygulamaların sadece bireysel düzeyde değil; aynı zamanda kurumların sürdürülebilirliği, inovasyon yeteneği ve rekabet gücü açısından da kritik olduğu görülmektedir. İnsan kaynakları yönetimi, iş sağlığı ve güvenliği politikaları ve kurumsal kültür yapıları; çalışanların ruhsal iyilik hâlini desteklemede anahtar roller üstlenmektedir. Bu nedenle, iş yerinde ruh sağlığını kurumsal bir strateji olarak ele almak, sadece etik bir sorumluluk değil; aynı zamanda stratejik bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir (ILO, 2023).

Bu çalışma, iş yerinde ruh sağlığını destekleyen güncel uygulamaları ele alarak, bunların çalışan refahı ve kurumsal verimlilik üzerindeki etkilerini incelemektedir. Ayrıca, işverenler ve insan kaynakları profesyonelleri için ruh sağlığı odaklı stratejilerin geliştirilmesine katkı sunmayı hedeflemektedir.

Literatür incelemesi ışığında önerilen uygulamalar, sürdürülebilir ve sağlıklı iş yerleri oluşturmak isteyen kurumlara yol gösterici niteliktedir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

İlgili literatür, iş yerinde ruh sağlığı uygulamalarının çok boyutlu etkilerini ortaya koymaktadır. Araştırmalar, ruh sağlığını destekleyen stratejilerin doğrudan iş performansına, çalışan bağlılığına ve iş doyumuna katkı sağladığını göstermektedir (Good et al., 2021; WHO, 2022).

Esnek Çalışma Modelleri

Günümüz iş dünyasında **esnek çalışma modelleri**; esnek çalışma saatleri, uzaktan (remote) ve hibrit (hybrid) çalışma gibi uygulamaları içerecek şekilde hızla yaygınlaşmaktadır. Bu uygulamalar, çalışanların **iş-yaşam dengesini** kurmalarında önemli kolaylıklar sağlamakta, bireyin hem mesleki sorumluluklarını hem de özel yaşamındaki rollerini daha etkili biçimde yönetmesine imkân tanımaktadır (Eurofound, 2021; ILO, 2023).

Esnek çalışma biçimleri, özellikle çocuk bakım yükümlülüğü olanlar, yaşlılara bakan çalışanlar ve kronik hastalığı olan bireyler için **dahil edici ve kapsayıcı** bir iş ortamı yaratmaktadır. Bu modeller sayesinde çalışanlar, iş saatlerini kendi biyolojik ritimlerine, yaşam koşullarına veya enerji düzeylerine göre ayarlayabilmekte; bu da verimlilik ve odaklanma süresinde artış yaratmaktadır (Allen et al., 2013).

Araştırmalar, esnek çalışma uygulamalarının yalnızca bireysel konfor değil, aynı zamanda **psikolojik dayanıklılık, stresle başa çıkma kapasitesi, iş doyumunu ve örgütsel bağlılık** üzerinde de olumlu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır (Kossek & Thompson, 2016). Çalışanlar, esnekliğe sahip olduklarında kendilerini daha fazla kontrol sahibi hissetmekte ve bu içsel kontrol duygusu, stres düzeylerini düşürmekte; motivasyon ve iş performansını artırmaktadır (Gajendran & Harrison, 2007).

Organizasyonel düzeyde ise, esnek çalışma yapılarının benimsenmesi;\n- İşe geç kalma ve devamsızlık oranlarını azaltmakta,\n- Personel devir hızını düşürmekte,\n- Kuruma olan bağlılığı artırmakta,\n- Çalışan memnuniyetini ve motivasyonunu güçlendirmektedir (Demerouti et al., 2021; Bloom et al., 2015).

Özellikle COVID-19 pandemisi sonrası dönemde esnek çalışma, artık bir ayrıcalık değil, çalışanlar tarafından **temel bir beklenti** olarak görülmektedir. Bu durum, insan kaynakları politikalarının yeniden yapılandırılmasını ve liderlik modellerinin dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Artık kurumlar, performansa dayalı değerlendirme sistemlerini **zaman ve mekâna bağlı olmayan** daha esnek kriterlerle bütünleştirmek zorundadır.

Ancak esnek çalışmanın etkili olabilmesi için bazı temel koşulların sağlanması gerekmektedir;\n- Net hedef ve performans beklentilerinin belirlenmesi\n- Erişilebilir liderlik ve düzenli geri bildirim mekanizmaları\n- Dijital iletişim araçlarının etkili kullanımı\n- Çalışanlar arası sosyal bağın korunması için sanal etkileşim ortamları

Sonuç olarak, esnek çalışma modelleri yalnızca bireysel düzeyde iş-yaşam dengesini desteklemekle kalmaz; aynı zamanda kurumların **verimlilik, esneklik, yetenek çekme ve elde tutma kapasitesini** de artırarak sürdürülebilir bir iş gücü yaratılmasına katkıda bulunur.

Liderlik Yaklaşımları

Liderlerin sergilediği tutum ve benimsemiş oldukları yönetsel yaklaşımlar, çalışanların ruh sağlığı, psikolojik güvenliği ve genel refahı üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Özellikle empatik, destekleyici ve açık iletişimi önceleyen liderlik tarzları, çalışanların duygusal dayanıklılığını artırmakta; örgütsel aidiyet hissini ve iş birliğine olan yatkınlığı güçlendirmektedir (Skakon et al., 2022; Arnold & Connelly, 2013). Bu tür liderlik yaklaşımları, çalışanların kendilerini değerli, güvende ve anlaşılabilir hissetmelerine zemin hazırlamaktadır.

Modern liderlik anlayışları, yalnızca görev ve performans yönetimini değil, aynı zamanda ekip üyelerinin psikolojik ihtiyaçlarını tanıma ve karşılamayı da kapsamalıdır. Bu doğrultuda, **duygusal zekâ** (emotional intelligence) liderlikte temel bir yetkinlik olarak öne çıkmaktadır. Goleman (1995) duygusal zekâyı, bireyin kendi duygularını tanıma, yönetme, başkalarının duygularını anlama ve bu anlayışı ilişkilere yansıtma becerisi olarak tanımlar. Araştırmalar, yüksek duygusal zekâyı sahip liderlerin, çalışanlar ile daha güçlü ilişkiler kurduğunu, çatışmaları daha etkili yönettiğini ve psikolojik güven ortamını artırdığını ortaya koymaktadır (Cherniss, 2010; Ashkanasy & Daus, 2005).

Ayrıca, **hizmetkâr liderlik (servant leadership)** ve **pozitif psikolojik liderlik** gibi yaklaşımlar da iş yerinde ruh sağlığını desteklemede önemli rol oynamaktadır. Hizmetkâr liderlik, liderin çalışanların gelişimini öncelemesini ve onların ihtiyaçlarını merkeze almasını önerir (Greenleaf, 1977). Pozitif psikolojik liderlik ise, liderin umut, iyimserlik, öz yeterlik ve dayanıklılık gibi pozitif psikolojik kaynakları hem kendisinde hem de çalışanlarında geliştirmesini vurgular (Luthans & Youssef-Morgan, 2017).

Liderlerin psikolojik anlamda gelişimi ve liderlik yetkinliklerinin artırılması için uygulanabilecek bazı yöntemler şunlardır:

- **Liderlik Koçluğu (Leadership Coaching):** Birebir gelişim süreciyle liderlerin öz farkındalığı artırılır, güçlü yönleri desteklenir, zayıf yönleri geliştirilir. Bu süreç, empatik iletişim, stresle başa çıkma ve çatışma yönetimi gibi alanlarda iyileşmeyi sağlar (Grant, 2014).
- **Mindfulness ve Duygusal Regülasyon Eğitimleri:** Mindfulness temelli liderlik programları, liderlerin dikkat, odaklanma ve duygusal kontrol becerilerini geliştirmesine yardımcı olur (Reb et al., 2014). Bu tür uygulamalar, liderlerin stresli durumlarda daha dengeli tepkiler vermesini ve daha etkili ilişkiler kurmasını sağlar.
- **360 Derece Geri Bildirim Uygulamaları:** Liderin farklı kaynaklardan (çalışanlar, üst yöneticiler, eş düzey yöneticiler) aldığı geri bildirimlerle kişisel farkındalık ve gelişim hedefleri belirlenebilir. Bu araç, liderin etki alanını görmesini ve çalışanların ihtiyaçlarını daha iyi analiz etmesini sağlar (Atwater & Waldman, 1998).
- **Empatik İletişim ve Psikolojik Güvenlik Eğitimleri:** Özellikle insan kaynakları iş birliğiyle yürütülen bu eğitimler, liderlerin açık iletişim kurma, dinleme becerilerini geliştirme ve ekip içinde psikolojik güven ortamı tesis etme becerilerini destekler (Edmondson, 1999).

İş Yükü Dengesi

Düzensiz ve aşırı iş yükü, çağdaş çalışma yaşamının en önemli stres kaynaklarından biri olarak kabul edilmekte ve literatürde tükenmişlik sendromu (burnout), stres kaynaklı psikolojik rahatsızlıklar ve işten ayrılma eğilimiyle doğrudan ilişkilendirilmektedir (Maslach & Leiter, 2021; Bakker & Demerouti, 2017). Özellikle taleplerin yüksek, kaynakların ise sınırlı olduğu çalışma ortamlarında çalışanlar, kontrol duygusunu kaybetmekte ve zamanla duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı gibi belirtiler sergilemektedir (Leiter & Maslach, 2009).

Adil ve dengeli iş yükü dağılımı, bu olumsuz sonuçların önüne geçilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle **rol netliği**, çalışanların görev tanımlarının açık ve anlaşılır olması, beklentilerin net olarak ifade edilmesi, belirsizliği azaltmakta ve psikolojik güveni artırmaktadır (Schaufeli & Taris, 2014). Aynı şekilde, **planlı mola araları** ve **aktif dinlenme uygulamaları** (örneğin kısa yürüyüşler, nefes egzersizleri, ekran molaları) zihinsel yenilenmeye katkı sağlamak ve bilişsel performansın korunmasına yardımcı olmaktadır (Tucker, 2003; Henning et al., 1997).

İş talepleri-kaynakları modeli (Job Demands-Resources Model - JD-R), çalışanların iş yükü ile başa çıkabilmesi için yeterli kaynaklara (zaman, destek, özerklik, eğitim vb.) sahip olması gerektiğini öne sürer (Bakker & Demerouti, 2007). Bu modele göre yüksek iş talepleri ancak yeterli iş kaynakları ile dengelendiğinde tükenmişlik riski düşmekte ve motivasyon artmaktadır.

Ayrıca, **öz yeterlik algısı** (self-efficacy), yani bireyin kendi görevini başarıyla yerine getirme kapasitesine duyduğu inanç, iş yükünün yönetilebilir düzeyde olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Yönetilebilir görevler ve destekleyici bir ortam, çalışanların kendilerine güvenmelerini, inisiyatif almalarını ve işlerine daha fazla bağlılık göstermelerini teşvik eder (Bandura, 1997; Schwarzer & Hallum, 2008).

Günümüzde birçok kuruluş, **iş tasarımı stratejileri** geliştirerek iş yükünü çalışanların kapasitesiyle uyumlu hale getirmeyi amaçlamaktadır. İşlerin yeniden yapılandırılması, görev rotasyonu, iş zenginleştirme (job enrichment) ve esnek zaman yönetimi gibi uygulamalar bu sürecin önemli bileşenleridir (Hackman & Oldham, 1980).

Tüm bu bulgular doğrultusunda, iş yerlerinde ruh sağlığı odaklı müdahalelerin sadece bireysel iyilik hâlini değil, aynı zamanda organizasyonel sürdürülebilirliği, verimliliği ve çalışan bağlılığını da desteklediği görülmektedir. Aşırı ve düzensiz iş yüküne karşı önleyici sistemlerin kurulması, yalnızca çalışan sağlığı için değil, kurumların uzun vadeli başarısı için de stratejik bir gerekliliktir.

Psikososyal Destek Programları

İş yerlerinde sunulan **psikolojik danışmanlık hizmetleri** ve **Çalışan Destek Programları (Employee Assistance Programs – EAPs)**, çalışanların hem kişisel hem de işle ilgili zorluklarla başa çıkabilmelerine yardımcı olan yapılandırılmış destek mekanizmalarıdır. Bu programlar; stres yönetimi, ailevi sorunlar, tükenmişlik, iş-yaşam dengesi, bağımlılık, kaygı bozuklukları ve iş yerindeki çatışmalar gibi çeşitli alanlarda rehberlik ve danışmanlık hizmeti sunmaktadır (Attridge, 2022).

Araştırmalar, EAP'lerin etkili bir şekilde uygulanması hâlinde çalışanların **devamsızlık oranlarında azalma, performans düzeyinde artış, psikolojik iyilik hâlinde iyileşme** ve **işe bağlılıkta güçlenme** gibi olumlu çıktılar doğurduğunu göstermektedir (Joseph, Walker & Fuller-Tyszkiewicz, 2018; National Business Group on Health, 2021). Özellikle yüksek stresli veya duygusal yükü ağır meslek gruplarında

(örneğin sağlık, eğitim, güvenlik sektörü) bu programların etkisi daha belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir.

EAP'ler, sadece bireysel müdahale sağlamaz; aynı zamanda **organizasyonel farkındalığı** artırarak, yöneticilere ve insan kaynakları profesyonellerine çalışan sağlığıyla ilgili politika geliştirme sürecinde rehberlik eder. Programlar, çalışan memnuniyetini izleme, kurum içi stres faktörlerini tanımlama ve önleme planları oluşturma açısından da kritik rol oynar (EAPA, 2019).

Ayrıca, bu destek sistemleri gizlilik ilkesi doğrultusunda hizmet verdiği için, çalışanlar sorunlarını açıkça ifade edebilmekte ve profesyonel yardım alma konusunda daha istekli davranmaktadırlar. Gizlilik, çalışanların damgalanma korkusu yaşamadan destek alabilmelerine imkân tanımakta ve bu da hizmetlerin erişilebilirliğini ve etkinliğini artırmaktadır (Csiernik, 2011).

Kurumlar için avantajları yalnızca çalışan sağlığını korumakla sınırlı değildir. EAP uygulayan şirketlerde; \n- İşten ayrılma niyetinin azaldığı, \n- Çatışma yönetiminin daha etkin olduğu, \n- Takım çalışması ve kurumsal bağlılığın güçlendiği, \n- Sağlık harcamalarının ve verimlilik kayıplarının azaldığı saptanmıştır (Attridge, 2010; Nobrega et al., 2010).

Bu bağlamda, EAP'lerin organizasyonlara entegre edilmesi, yalnızca kriz anlarında başvurulacak tepkisel bir strateji değil; bütüncül bir **sağlık ve refah yönetimi politikası** olarak ele alınmalıdır. Kurum içi eğitimlerle desteklenen, yöneticilerin sürece dâhil edildiği ve periyodik olarak izleme-değerlendirme süreçlerine tabi tutulan EAP uygulamaları, uzun vadeli kurumsal sağlık kültürünün yapı taşları arasında yer almaktadır.

Mindfulness ve Stres Yönetimi

Mindfulness (bilinçli farkındalık), bireyin içinde bulunduğu anı yargılamadan, dikkatli ve kabul edici bir şekilde deneyimlemesini ifade eden bir zihinsel durumu tanımlar (Kabat-Zinn, 1994). Son yıllarda, mindfulness temelli uygulamalar iş yaşamında giderek daha fazla benimsenmekte; özellikle stres, tükenmişlik, dikkat dağınıklığı ve duygusal dalgalanmalarla baş etmede etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır (Good et al., 2021; Hülshager et al., 2013).

İş yerlerinde uygulanan mindfulness programları genellikle **nefes farkındalığı, beden tarama egzersizleri, yavaş yürüyüş meditasyonu, yemek farkındalığı, günlük tutma ve kabul odaklı farkındalık teknikleri** gibi araçları içerir. Bu uygulamalar sayesinde bireylerin stres tepkilerini düzenlemesi, otomatik düşünce kalıplarını fark etmesi ve dikkatini daha verimli yönlendirmesi sağlanmaktadır (Shapiro et al., 2006).

Çalışmalar, mindfulness temelli müdahalelerin özellikle tükenmişlik sendromunun üç temel boyutu olan **duygusal tükenme, kişisel başarıda azalma ve duyarsızlaşma** üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koymuştur (Lomas et al., 2017; Hülshager et al., 2013). Mindfulness, bireylerin iş kaynaklı stresörlere karşı daha esnek ve dayanıklı olmasına yardımcı olurken, stresli olaylar karşısında otomatik duygusal tepkiler yerine bilinçli yanıtlar geliştirmelerini desteklemektedir (Glomb et al., 2011).

Ayrıca, mindfulness uygulamalarının çalışanlarda **duygusal zekâ, empati, öfke kontrolü ve iletişim becerileri** gibi sosyal-duygusal yetkinlikleri de artırdığı belirlenmiştir (Kiken et al., 2015). Bu beceriler, yalnızca bireysel iyilik hâlini değil; aynı zamanda ekip içi ilişkileri, lider-çalışan etkileşimlerini ve iş birliğini de olumlu yönde etkilemektedir.

Organizasyonel düzeyde, mindfulness temelli programların uygulandığı şirketlerde çalışan bağlılığı, iş doyumunu ve performans düzeylerinde artış; devamsızlık oranlarında ve stres kaynaklı sağlık harcamalarında ise azalma gözlemlenmiştir (Wolever et al., 2012; Bartlett et al., 2016). Bu da mindfulness'ı sadece bireysel gelişim aracı değil, aynı zamanda kurumsal sürdürülebilirliği destekleyen stratejik bir yatırım hâline getirmektedir.

Mindfulness uygulamaları iş yerlerine şu yollarla entegre edilebilir:

- Mindfulness eğitmenleri aracılığıyla düzenli grup seansları
- Dijital uygulamalar ve podcast'ler ile bireysel yönlendirmeli çalışmalar
- Günlük toplantı veya mola öncesi kısa nefes egzersizi seansları
- Mindfulness temelli liderlik programları (örn. "Search Inside Yourself" gibi)
- Fiziksel alanlarda sessiz alan veya farkındalık köşeleri oluşturulması

Sonuç olarak, mindfulness yalnızca bir gevşeme tekniği değil; zihinsel esneklik, dikkat kontrolü ve duygusal dayanıklılık gibi psikolojik becerileri geliştirerek iş yerinde sağlıklı bir psikososyal ortamın oluşmasına katkı sağlayan bütüncül bir yaklaşımdır. Kurumların çalışan refahını sürdürülebilir şekilde desteklemek için mindfulness'ı eğitim, liderlik gelişimi ve organizasyonel kültür politikalarına entegre etmeleri önerilmektedir.

SONUÇ

Çalışanların ruh sağlığı, iş yerindeki üretkenlik, bağlılık ve genel başarı düzeyi üzerinde belirleyici bir faktördür. Modern iş dünyasında yalnızca fiziksel güvenlik değil, psikolojik güvenlik ve refah da öncelikli hâle gelmiştir. Ruh sağlığı sorunları, çalışanların işe devamsızlık oranlarını artırmakta, iş tatminini azaltmakta ve örgütsel bağlılık üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır (WHO, 2022). Bu nedenle, çalışanların ruh sağlığını korumaya yönelik stratejiler, kurumların insan kaynakları politikalarının ayrılmaz bir parçası olmalıdır.

Bu bağlamda, iş yerlerinde ruh sağlığını destekleyen uygulamaların kurumsal stratejilere entegre edilmesi kaçınılmaz hâle gelmiştir. Esnek çalışma modelleri, destekleyici liderlik, psikososyal danışmanlık ve mindfulness temelli programlar gibi bütüncül yaklaşımlar, hem bireysel hem de örgütsel düzeyde önemli faydalar sağlamaktadır. Yapılan araştırmalar, bu tür uygulamaların sadece ruhsal iyilik hâlini değil; aynı zamanda çalışan bağlılığı, yaratıcılık ve kurumsal sadakati de artırdığını göstermektedir (Good et al., 2021; CIPD, 2023).

Kuruluşların performans odaklı bakış açısını, insan odaklı bir yaklaşımla dengelemesi gerekmektedir. İnsan onuruna saygılı, psikolojik güvenliği önceleyen ve çalışan refahını teşvik eden bir kurum kültürü, uzun vadede hem çalışan hem de işveren açısından sürdürülebilir değer yaratır. Ruh sağlığına yatırım yapmak, yalnızca bireylerin yaşam kalitesini artırmakla kalmaz; aynı zamanda kurumların inovasyon gücünü, çalışan bağlılığını ve rekabet avantajını da güçlendirir (Maslach & Leiter, 2021; ILO, 2023).

Sonuç olarak, sağlıklı ve üretken bir iş gücü oluşturmak için ruh sağlığı uygulamaları bir tercih değil, bir zorunluluk olarak ele alınmalıdır. Bu çalışmada ortaya konulan uygulamalar, işverenler, insan

kaynakları profesyonelleri ve yöneticiler için yol gösterici niteliğe sahiptir. İş yerlerinde ruh sağlığını destekleyici politikaların yaygınlaştırılması, sadece bugünün değil, geleceğin çalışma yaşamı için de stratejik bir gerekliliktir.

KAYNAKLAR

- Allen, T. D., Golden, T. D., & Shockley, K. M. (2013). How effective is telecommuting? Assessing the status of our scientific findings. *Psychological Science in the Public Interest*, 16(2), 40–68. <https://doi.org/10.1177/1529100615593273>
- Arnold, K. A., & Connelly, C. E. (2013). Transformational leadership and psychological well-being: Effects on followers and leaders. *Leadership & Organization Development Journal*, 34(5), 427–449. <https://doi.org/10.1108/LODJ-10-2011-0118>
- Ashkanasy, N. M., & Daus, C. S. (2005). Rumors of the death of emotional intelligence in organizational behavior are vastly exaggerated. *Journal of Organizational Behavior*, 26(4), 441–452. <https://doi.org/10.1002/job.320>
- Attridge, M. (2010). Employee assistance programs: A research-based primer. *Journal of Employee Assistance*, 40(2), 6–12.
- Attridge, M. (2022). The business value of mental health programs in the workplace. *Journal of Workplace Behavioral Health*, 37(1), 1–19. <https://doi.org/10.1080/15555240.2021.2005522>
- Atwater, L. E., & Waldman, D. A. (1998). 360 degree feedback and leadership development. *The Leadership Quarterly*, 9(4), 423–426. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(98\)90012-7](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(98)90012-7)
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2007). The Job Demands-Resources model: State of the art. *Journal of Managerial Psychology*, 22(3), 309–328. <https://doi.org/10.1108/02683940710733115>
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2017). Job demands–resources theory: Taking stock and looking forward. *Journal of Occupational Health Psychology*, 22(3), 273–285. <https://doi.org/10.1037/ocp0000056>
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
- Bartlett, L., Martin, A., Neil, A. L., Memish, K., Otahal, P., Kilpatrick, M., & Sanderson, K. (2016). A systematic review and meta-analysis of workplace mindfulness training randomized controlled trials. *Journal of Occupational Health Psychology*, 24(1), 108–126. <https://doi.org/10.1037/ocp0000146>
- Bloom, N., Liang, J., Roberts, J., & Ying, Z. J. (2015). Does working from home work? Evidence from a Chinese experiment. *Quarterly Journal of Economics*, 130(1), 165–218. <https://doi.org/10.1093/qje/qju032>
- Cherniss, C. (2010). Emotional intelligence: Toward clarification of a concept. *Industrial and Organizational Psychology*, 3(2), 110–126. <https://doi.org/10.1111/j.1754-9434.2010.01231.x>
- CIPD. (2023). *Health and wellbeing at work*. Chartered Institute of Personnel and Development. <https://www.cipd.co.uk>

- Csiernik, R. (2011). The glass is filling: An examination of employee assistance program evaluations in the first decade of the new millennium. *Journal of Workplace Behavioral Health*, 26(4), 334–355. <https://doi.org/10.1080/15555240.2011.618439>
- Demerouti, E., Bakker, A. B., Geurts, S. A. E., & Taris, T. W. (2021). Daily recovery from work-related effort during non-work time. In P. L. Perrewé, D. C. Ganster, & C. C. Rosen (Eds.), *Research in Occupational Stress and Well Being* (Vol. 19, pp. 1–37). Emerald Publishing.
- Edmondson, A. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2), 350–383. <https://doi.org/10.2307/2666999>
- EAPA (Employee Assistance Professionals Association). (2019). *Standards and guidelines for employee assistance programs*. <https://www.eapassn.org>
- Eurofound. (2021). *Living, working and COVID-19 (Update 2021)*. Publications Office of the European Union. <https://www.eurofound.europa.eu>
- Gajendran, R. S., & Harrison, D. A. (2007). The good, the bad, and the unknown about telecommuting: Meta-analysis of psychological mediators and individual consequences. *Journal of Applied Psychology*, 92(6), 1524–1541. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.92.6.1524>
- Glomb, T. M., Duffy, M. K., Bono, J. E., & Yang, T. (2011). Mindfulness at work. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 30, 115–157. [https://doi.org/10.1108/S0742-7301\(2011\)0000030005](https://doi.org/10.1108/S0742-7301(2011)0000030005)
- Good, D. J., Lyddy, C. J., Glomb, T. M., Bono, J. E., Brown, K. W., Duffy, M. K., ... & Lazar, S. W. (2021). Contemplating mindfulness at work: An integrative review. *Journal of Management*, 47(6), 1359–1396. <https://doi.org/10.1177/0149206314558616>
- Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. Bantam Books.
- Grant, A. M. (2014). The efficacy of executive coaching in times of organizational change. *Journal of Change Management*, 14(2), 258–280. <https://doi.org/10.1080/14697017.2013.805159>
- Greenleaf, R. K. (1977). *Servant leadership: A journey into the nature of legitimate power and greatness*. Paulist Press.
- Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1980). *Work redesign*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Henning, R. A., Jacques, P., Kissel, G. V., Sullivan, A. B., & Alteras-Webb, S. M. (1997). Frequent short rest breaks from computer work: Effects on productivity and well-being at two field sites. *Ergonomics*, 40(1), 78–91. <https://doi.org/10.1080/001401397188396>
- Hülshager, U. R., Alberts, H. J., Feinholdt, A., & Lang, J. W. (2013). Benefits of mindfulness at work: The role of mindfulness in emotion regulation, emotional exhaustion, and job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 98(2), 310–325. <https://doi.org/10.1037/a0031313>
- ILO. (2023). *Mental health at work: Policy brief*. International Labour Organization. <https://www.ilo.org>
- Joseph, S., Walker, L., & Fuller-Tyszkiewicz, M. (2018). Evaluating the impact of Employee Assistance Programs: A review of the empirical literature. *Journal of Workplace Behavioral Health*, 33(3–4), 168–198. <https://doi.org/10.1080/15555240.2018.1514002>

- Kabat-Zinn, J. (1994). *Wherever you go, there you are: Mindfulness meditation in everyday life*. Hyperion.
- Kiken, L. G., Garland, E. L., Bluth, K., Palsson, O. S., & Gaylord, S. A. (2015). From a state to a trait: Trajectories of state mindfulness in meditation during intervention predict changes in trait mindfulness. *Personality and Individual Differences*, 81, 41–46. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.12.044>
- Kossek, E. E., & Thompson, R. J. (2016). Workplace flexibility: Integrating employer and employee perspectives to close the research-practice implementation gap. *The Oxford Handbook of Work and Family*, 255–271. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199337538.013.13>
- Leiter, M. P., & Maslach, C. (2009). Nurse turnover: The mediating role of burnout. *Journal of Nursing Management*, 17(3), 331–339. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2834.2009.01004.x>
- Lomas, T., Medina, J. C., Ivtzan, I., Rupperecht, S., & Eiroa-Orosa, F. J. (2017). Mindfulness-based interventions in the workplace: An inclusive systematic review and meta-analysis of their impact upon wellbeing. *Journal of Positive Psychology*, 12(6), 575–586. <https://doi.org/10.1080/17439760.2016.1187189>
- Luthans, F., & Youssef-Morgan, C. M. (2017). Psychological capital: An evidence-based positive approach. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 4, 339–366. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-032516-113324>
- Maslach, C., & Leiter, M. P. (2021). *The burnout challenge: Managing people's relationships with their jobs*. Harvard University Press.
- National Business Group on Health. (2021). *An employer's guide to employee assistance programs*. <https://www.businessgrouphealth.org>
- Nobrega, S., Champagne, N., Azaroff, L., Shetty, K., & Punnett, L. (2010). Exploring management perspectives on defining and implementing “Total Worker Health” in small businesses. *Work*, 40(S1), 311–320. <https://doi.org/10.3233/WOR-2011-1263>
- Reb, J., Narayanan, J., & Chaturvedi, S. (2014). Leading mindfully: Two studies on the influence of supervisor trait mindfulness on employee well-being and performance. *Mindfulness*, 5(1), 36–45. <https://doi.org/10.1007/s12671-012-0144-z>
- Schaufeli, W. B., & Taris, T. W. (2014). A critical review of the Job Demands-Resources Model: Implications for improving work and health. In G. F. Bauer & O. Hämmig (Eds.), *Bridging Occupational, Organizational and Public Health* (pp. 43–68). Springer.
- Shapiro, S. L., Astin, J. A., Bishop, S. R., & Cordova, M. (2006). Mindfulness-based stress reduction for health care professionals: Results from a randomized trial. *International Journal of Stress Management*, 12(2), 164–176. <https://doi.org/10.1037/1072-5245.12.2.164>
- Skakon, J., Kristensen, T. S., Christensen, K. B., Lund, T., & Labriola, M. (2022). The impact of leadership on the health of employees: A systematic review. *Work & Stress*, 36(1), 1–23. <https://doi.org/10.1080/02678373.2021.1999690>
- Tucker, P. (2003). The impact of rest breaks upon accident risk, fatigue and performance: A review. *Work*

& *Stress*, 17(2), 123–137. <https://doi.org/10.1080/0267837031000155949>

WHO. (2022). *Mental health and work: Policy brief*. World Health Organization. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240061766>

Wolever, R. Q., Bobinet, K. J., McCabe, K., Mackenzie, E. R., Fekete, E., Kusnick, C. A., & Baime, M. (2012). Effective and viable mind-body stress reduction in the workplace: A randomized controlled trial. *Journal of Occupational Health Psychology*, 17(2), 246–258. <https://doi.org/10.1037/a0027278>

HEMŞİRELİK ÖĞRENCİLERİ VE TEKNOLOĞİ KULLANIMI
“FIRSATLAR, RİSKLER VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KULLANIM YOLLARI”

NURSING STUDENTS AND TECHNOLOGY USE

“OPPORTUNITIES, RISKS AND SUSTAINABLE WAYS OF USE”

Assist. Prof. Dr. Ayşe TANŞU

Istanbul Rumeli University, Faculty of Health Sciences, Istanbul, Turkey

ORCID NO: 0000-0002-6151-0237

Lec. Yonca YAVUZ AKÇAY

Istanbul Rumeli University, Vocational School of Health Services, Istanbul, Turkey

ORCID NO: 0000-0002-2294-9087

ÖZET

Hemşirelik mesleği, teknolojinin ilerlemesiyle eğitim ve uygulama alanlarında büyük değişimler yaşamaktadır. Simülasyon teknolojisi sayesinde öğrenciler, uygulamalı öğrenme fırsatları elde etmekte, dijital sağlık kayıtları kullanarak klinik becerilerini geliştirmektedir (Ulupınar, 2020; Chauhan et al., 2021). Teknoloji, araştırma ve grup çalışmalarında da fayda sağlamaktadır (Gorib et al., 2020). Ancak, aşırı teknoloji kullanımı dijital bağımlılık ve zaman yönetimi sorunlarına yol açmaktadır, özellikle sosyal medya ve mobil uygulamaların aşırı kullanımı, akademik başarıyı olumsuz etkilemektedir (Aydın & Yılmaz, 2021). Bu çalışmada, hemşirelik eğitiminde teknolojinin dengeli kullanımına yönelik stratejiler geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Öğrencilere bilinçli teknoloji kullanımı öğretilmeli, müfredata teknoloji bağımlılığı dersleri eklenmeli ve psiko-eğitim programları düzenlenmelidir. Sonuç olarak, teknolojinin verimli kullanımı akademik başarıyı artırırken, bağımlılık önleyici stratejilerle eğitimde verimlilik sağlanabilir.

Anahtar kelimeler: Teknoloji, Bağımlılık, Hemşirelik Öğrencileri, Eğitim, Zaman Yönetimi, Dijital Detoks

ABSTRACT

The nursing profession is undergoing significant changes in both education and practice due to advancements in technology. Through simulation technology, students gain hands-on learning opportunities and improve their clinical skills by using electronic health records (Ulupınar, 2020; Chauhan et al., 2021). Technology also facilitates research and group work (Gorib et al., 2020). However, excessive technology use leads to digital addiction and time management issues, especially the overuse of social media and mobile applications, which negatively impacts academic performance (Aydın & Yılmaz, 2021). This study emphasizes the need to develop strategies for the balanced use of technology in nursing education. Students should be taught conscious technology use, technology addiction courses should be added to the curriculum, and psycho-educational programs should be organized. In conclusion, efficient use of technology enhances academic success, while preventive

strategies for addiction can improve educational effectiveness.

Keywords: Technology, Addiction, Nursing Students, Education, Time Management, Digital Detox

GİRİŞ

Günümüzde dijital teknolojiler, bireylerin yaşam tarzlarını, düşünme biçimlerini ve ilişkilerini köklü bir şekilde değiştirmektedir. Bu dijital dönüşüm, özellikle üniversite öğrencileri arasında belirgin bir şekilde hissedilmektedir (Kuss & Griffiths, 2017). Üniversite öğrencilerinin büyük bir kısmı, eğitim, iletişim ve eğlence gibi birçok amaçla teknolojiyi yoğun şekilde kullanmaktadır. Sağlık alanında eğitim gören hemşirelik öğrencileri de bu dijitalleşmeden etkilenmektedir. Teknolojiyi eğitim araçları, dijital sağlık kayıtları, simülasyon merkezleri ve çevrimiçi araştırmalar için kullanmaktadırlar. Ancak, bu yoğun kullanım zamanla kontrolsüz hale gelerek işlevselliği bozabilir ve bağımlılığa yol açabilir. Teknoloji bağımlılığı, bireyin teknolojiye aşırı şekilde bağlı olması, bu kullanımda kontrol kaybı yaşaması ve bunun sonucunda akademik, sosyal ve ruhsal işlevselliğinde bozulma ile tanımlanır (Young, 1998).

Araştırmalar, özellikle ergenlik ve genç yetişkinlik dönemindeki bireylerin teknolojiye daha yatkın olduklarını ve bu durumun çeşitli psikolojik sorunlara yol açabileceğini ortaya koymaktadır (Andreassen, 2015). Bu nedenle, hemşirelik öğrencilerinin teknoloji kullanımını dengede tutabilmeleri için bilinçli yaklaşımlara, eğitimsel desteklere ve psiko-eğitim programlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Hemşirelik öğrencilerinin dijital dünyada kaybolmadan, teknolojiyi sağlıklı ve dengeli kullanabilmeleri hem akademik başarıları hem de ruhsal sağlıkları için büyük önem taşımaktadır.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Teknolojinin Dengeli Kullanımına Yönelik Stratejiler

Zaman Yönetimi

Zaman yönetimi, bireylerin sınırlı kaynak olan zamanı etkili ve verimli bir şekilde kullanarak akademik, sosyal ve kişisel hedeflerine ulaşmalarını sağlayan temel bir beceridir. Özellikle sağlık alanı gibi yoğun bilgi ve pratik gerektiren disiplinlerde öğrenim gören öğrenciler için bu beceri, başarı ve iyi oluş üzerinde belirleyici rol oynamaktadır (Claessens et al., 2007).

Britton ve Tesser (1991) tarafından yapılan öncü çalışmada, zaman yönetimi becerilerinin akademik başarı ile pozitif yönde ilişkili olduğu ve öz disiplinin bu süreçte kritik rol oynadığı ortaya konulmuştur. Bu durum, özellikle klinik uygulama ve yoğun teorik bilgi arasında denge kurmaya çalışan hemşirelik öğrencileri için daha da önem kazanmaktadır.

Günümüzde öğrenciler zamanlarını planlarken **teknolojinin sunduğu dijital araçlardan** büyük ölçüde yararlanmaktadır. Ancak bu araçların etkili kullanımı, bilinçli bir teknoloji kullanımını yaklaşımını da gerektirir. Öğrenciler teknolojiyi yalnızca eğlence veya sosyal medya için değil, aynı zamanda zaman izleme ve görev yönetimi gibi işlevsel amaçlar için de kullanılmalıdır (Nonis & Hudson, 2010).

Bu noktada, **Forest**, **RescueTime**, **Toggl** veya **Clockify** gibi dijital zaman yönetimi uygulamaları; öğrencilerin ekran sürelerini denetlemelerine, dikkat dağıtıcıları sınırlamalarına ve odaklı çalışma

alışkanlıkları geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Bu tür uygulamalar aynı zamanda “Pomodoro” gibi teknikleri destekleyerek kısa süreli odaklanmalar ve düzenli molalar yoluyla bilişsel verimliliği artırmaktadır (Cirillo, 2006).

Hemşirelik öğrencilerinin mesleki sorumluluk bilincini geliştirebilmeleri için zaman yönetimi becerilerinin erken dönemde kazandırılması büyük önem taşır. **Macan (1994)**, zaman yönetiminin yalnızca bireysel organizasyonla ilgili olmadığını; aynı zamanda stresi azaltma ve öz yeterlik algısını artırma potansiyeli taşıdığını belirtmiştir. Özellikle sınav dönemleri, klinik staj süreçleri ve grup çalışmalarında bu becerinin eksikliği, öğrencilerde kaygı ve tükenmişlik belirtilerine neden olabilmektedir.

Sonuç olarak, hemşirelik öğrencilerinin **dijital zaman yönetimi araçlarıyla desteklenen bilinçli teknoloji kullanımı** yoluyla akademik başarılarını artırmaları, stres düzeylerini düşürmeleri ve iş–yaşam dengesi kurmaları mümkündür. Bu becerilerin hem lisans eğitiminde hem de mesleki gelişim sürecinde desteklenmesi, sağlık profesyonellerinin daha etkili ve öz düzenlemeli bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlar.

Dijital Detoks

Günümüzün dijital çağında bireyler, sürekli çevrimiçi olma hâli, ekran maruziyeti ve bilgi akışına maruz kalmanın getirdiği zihinsel yükü baş etmeye çalışmaktadır. Bu yoğun dijital etkileşim, özellikle öğrencilerde dikkat dağınıklığı, uyku bozuklukları, sosyal izolasyon ve dijital bağımlılık gibi sorunlara neden olabilmektedir (Kuss & Griffiths, 2017). Bu bağlamda, **dijital detoks** kavramı, bireylerin belirli sürelerle dijital cihazlardan bilinçli olarak uzak durarak zihinsel ve duygusal yenilenmeyi amaçladıkları bir uygulama olarak öne çıkmaktadır.

Dijital detoks, yalnızca teknoloji kullanımını sınırlamayı değil; aynı zamanda bireyin **farkındalıkla hareket etmesini**, odaklanma becerisini yeniden kazanmasını ve ekran dışı etkinliklere zaman ayırarak yaşam kalitesini artırmasını da hedeflemektedir (Syvertsen & Enli, 2020). Araştırmalar, düzenli olarak uygulanan dijital detoks seanslarının öğrencilerin **dikkat sürelerini artırdığını, kaygı düzeylerini azalttığını** ve **sosyal ilişkilerde daha derinlikli etkileşimler** kurulmasını sağladığını göstermektedir (Vanman, Baker & Tobin, 2018).

Hemşirelik öğrencileri açısından bu durum daha da kritiktir; zira bu alanda eğitim gören bireyler hem yoğun akademik içeriklere hem de duygusal açıdan yıpratıcı klinik ortamlara maruz kalmaktadır. Bu nedenle, dijital detoks uygulamaları hem zihinsel sağlığın korunması hem de dikkat ve konsantrasyonun artırılması açısından etkili bir öz bakım stratejisi olarak değerlendirilebilir.

Öğrencilerin, ders dışı zamanlarında **fiziksel aktivitelere, açık hava etkinliklerine** ve **yüz yüze sosyal etkileşimlere** yönlendirilmesi, dijitalden uzaklaşmayı kolaylaştırmakta ve aynı zamanda bedensel, ruhsal ve sosyal sağlığı bütüncül olarak desteklemektedir. Özellikle **doğa temelli aktiviteler**, depresyon ve tükenmişlik düzeylerinde azalma ile ilişkilendirilmiştir (Bratman et al., 2015). Ayrıca grup yürüyüşleri, kampçılık, yoga, spor gibi aktiviteler hem öğrencilerin sosyal bağlarını kuvvetlendirmekte hem de öz düzenleme becerilerini geliştirmelerine katkı sağlamaktadır.

Dijital detoksun uygulanabilirliği açısından bazı öneriler:

Günde en az 1–2 saatlik ekran molaları verilmesi, haftalık bir gün “ekransız gün” olarak belirlenmesi,

ders çalışma dışı ekran sürelerinin sınırlandırılması, fiziksel aktivitelerin zaman çizelgesine dahil edilmesi, uyumadan önce en az 1 saat ekran kullanımının bırakılması

Bu bağlamda hemşirelik öğrencilerine yönelik müfredat ve rehberlik hizmetleri içerisinde **dijital farkındalık ve teknolojiyle sağlıklı ilişki kurma** becerilerinin kazandırılması önem arz etmektedir. Dijital detoksun, teknolojiyi tamamen reddetmekten ziyade **bilinçli ve denetimli kullanımını** teşvik eden bir yaşam tarzı olduğu vurgulanmalıdır.

BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİ (BDT) TEMELLİ PSİKO-EĞİTİMLER

Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT), bireylerin teknolojiye ilişkin olumsuz düşünce ve davranışlarını fark etmelerini ve bu davranışları değiştirmelerini sağlayan etkili bir terapi yöntemidir. BDT, bireylerin teknolojiye yönelik algılarını ve bu algılara bağlı olarak şekillenen davranışlarını yeniden yapılandırmalarını amaçlar. Beard (2005) tarafından yapılan araştırmada, BDT'nin, teknoloji kullanımının bağımlılık boyutuna ulaşmasını engelleyen ve teknolojiye karşı daha sağlıklı bir tutum geliştirmelerini sağlayan önemli bir terapi yöntemi olduğu vurgulanmıştır.

Teknoloji bağımlılığı, bireylerin dijital cihazları ve interneti aşırı derecede kullanması sonucu ortaya çıkan psikolojik bir bozukluktur. Bu durum, bireylerin işlevselliğini, sosyal ilişkilerini ve psikolojik sağlığını olumsuz etkileyebilir. BDT ile bireyler, teknoloji kullanımı ile ilgili zararlı düşünceleri fark eder ve bu düşünceleri değiştirecek beceriler geliştirir. Bu bağlamda, BDT'nin, teknoloji bağımlılığını azaltmaya yönelik etkili bir müdahale yöntemi olduğu çeşitli çalışmalarda belgelenmiştir (King et al., 2011).

Hemşirelik öğrencileri gibi eğitim gören bireyler için BDT, teknolojinin aşırı kullanımına karşı sağlıklı sınırlar koyma ve stresle baş etme becerilerini geliştirmede yardımcı olabilir. Hemşirelik öğrencileri, eğitim hayatları boyunca yoğun bir şekilde dijital materyaller ve teknolojik araçlar kullanmaktadır. Bu durum, zamanla teknoloji bağımlılığına yol açabilir ve akademik performanslarını olumsuz etkileyebilir. BDT, öğrencilerin teknoloji ile olan ilişkilerini değerlendirerek, sağlıklı teknoloji kullanım alışkanlıkları geliştirmelerine olanak tanır. Ayrıca, bu terapi yöntemi, öğrencilerin stresle baş etme becerilerini de geliştirerek, hem akademik başarıyı hem de genel yaşam kalitesini artırabilir (Kuss & Griffiths, 2017).

Psiko-eğitim programları da teknoloji bağımlılığı ile mücadelede önemli bir yer tutar. Bu programlar, bireyleri teknolojiye olan bağımlılıklarını fark etmeye ve sağlıklı kullanım alışkanlıkları geliştirmeye teşvik eder. Yapılan birçok araştırma, psiko-eğitim programlarının teknoloji bağımlılığı üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. King ve arkadaşları (2011), teknoloji bağımlılığı olan bireyler için uygulanan psiko-eğitim programlarının, teknolojiye ilişkin olumsuz tutumları değiştirdiğini ve sağlıklı sınırlar koyma becerisini artırdığını göstermiştir. Bu tür programlar, bireylerin teknoloji kullanımını kontrol etmelerine ve bu kullanımı bilinçli bir şekilde düzenlemelerine yardımcı olur.

Teknoloji bağımlılığı, özellikle üniversite öğrencileri gibi eğitim gören gruplar için önemli bir sorun haline gelmiştir. Hemşirelik öğrencileri, akademik görevler, dersler ve klinik uygulamalarda teknolojiye bağımlı hale gelebilirler. Bu bağlamda, BDT ve psiko-eğitim programları, teknoloji bağımlılığını önlemeye yönelik etkili bir yaklaşım sunmaktadır. Hemşirelik öğrencilerinin bu tür programlarla tanışması, onların hem akademik başarılarını hem de kişisel yaşamlarını olumsuz etkileyen teknolojik

bağımlılıkla başa çıkmalarına yardımcı olacaktır.

FARKINDALIK VE ÖZ-DÜZENLEME

Farkındalık (mindfulness), bireylerin mevcut deneyimlerine dikkatle odaklanması ve bu deneyimleri yargılamadan kabul etmesidir. Mindfulness, bireylerin anı yaşarken düşünce, duygu ve bedensel hislerini fark etmelerini sağlar. Bu yaklaşım, özellikle teknoloji bağımlılığı gibi modern çağın sorunlarına karşı etkili bir müdahale yöntemi olarak öne çıkmaktadır. Farkındalık temelli yaklaşımlar, öğrencilerin otomatik teknoloji kullanım alışkanlıklarını fark etmelerine ve bu davranışları düzenlemelerine yardımcı olabilir (Elhai et al., 2018).

Teknoloji kullanımı, genellikle alışkanlıklar haline gelir ve bu alışkanlıklar, bireylerin bilinçli farkındalık düzeylerinin düşük olması nedeniyle otomatikleşir. Öğrenciler, sosyal medya, dijital oyunlar veya diğer teknolojik araçlarla vakit geçirirken, genellikle bu kullanımlarının ne kadar sürdüğünü ve psikolojik etkilerini fark etmeden zaman geçirirler. Farkındalık, öğrencilerin bu otomatik davranışları tanımalarını ve daha bilinçli bir şekilde yönlendirmelerini sağlar. Mindfulness, bireylerin teknoloji kullanımlarını anlık olarak gözlemlemelerine ve kendilerine özgü sınırlar koyarak daha sağlıklı alışkanlıklar geliştirmelerine olanak tanır (Zeidan et al., 2010).

Farkındalık temelli stratejiler, aynı zamanda öz-düzenleme becerilerini geliştirmeye de yardımcı olabilir. Öz-düzenleme, bireylerin duygusal, bilişsel ve davranışsal yanıtlarını kontrol etmeleri ve uzun vadeli hedeflere ulaşmak için anlık dürtülerini yönetmeleri anlamına gelir. Bu beceriler, öğrencilerin sosyal medya veya dijital oyunlar gibi aktivitelerde harcadıkları zamanı kontrol altına alabilmelerine olanak tanır. Özellikle gençler ve üniversite öğrencileri için bu tür becerilerin geliştirilmesi, dijital dünyadaki dikkat dağınıklığını ve teknolojiye bağımlılığı engellemeye yönelik önemli bir adım olabilir. Farkındalık temelli uygulamalar, öğrencilerin teknoloji kullanımını daha bilinçli ve dengeli bir hale getirmelerini sağlar (Davis et al., 2013).

Araştırmalar, farkındalık uygulamalarının dijital medya ve teknoloji bağımlılığı üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Elhai ve arkadaşlarının (2018) yaptığı bir çalışmada, mindfulness programlarının, teknolojiye aşırı bağımlı olan bireylerin teknoloji kullanımlarını denetlemelerine yardımcı olduğu ve zamanla daha sağlıklı teknoloji alışkanlıkları geliştirmelerine olanak tanıdığı vurgulanmıştır. Ayrıca, bu tür uygulamalar, stres ve anksiyete gibi teknoloji bağımlılığıyla ilişkili psikolojik sorunları azaltmaya da yardımcı olabilir.

Farkındalık, öğrenciler için yalnızca teknoloji kullanımını denetleme değil, aynı zamanda dijital dünyada sağlıklı sınırlar koyma becerilerini de geliştiren bir araçtır. Eğitim programlarına dahil edilen mindfulness teknikleri, öğrencilerin teknolojiye olan bağımlılıklarını azaltırken, duygusal ve psikolojik esnekliklerini artırır. Bu da onların akademik başarılarını ve genel yaşam kalitelerini olumlu bir şekilde etkileyebilir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çeşitli üniversitelerde yapılan müdahale çalışmalarında, dijital detoks ve Bilişsel Davranışçı Terapi

(BDT) temelli eğitim programlarının öğrencilerin teknoloji kullanım sürelerini önemli ölçüde azalttığı, dikkat ve akademik başarılarını artırdığı gösterilmiştir. Bu tür programlar, öğrencilerin teknolojiyle olan ilişkilerini yeniden yapılandırmalarına ve bağımlılık seviyelerini düşürmelerine olanak tanımaktadır (van Deursen et al., 2015). Özellikle dijital detoks uygulamalarıyla yapılan haftalık programlar, öğrencilerin teknolojiye olan bağımlılıklarını azaltarak akademik başarılarını iyileştirdiği gibi, sosyal ilişkilerinin de gelişmesine katkı sağlamaktadır. Dijital cihazlardan belirli bir süre uzak kalmanın, öğrencilerin daha yüksek odaklanma düzeyine ulaşmalarını sağladığı bildirilmiştir. Bunun yanında, bu süreç, öğrencilerin fiziksel aktivitelere yönelerek genel sağlıklarını iyileştirmelerine ve sosyal etkileşimlerini artırmalarına da olanak tanımaktadır (Syvertsen & Enli, 2020).

Dijital detoksun, öğrencilerin yalnızlık hissini azaltma ve dijital bağımlılık risklerini düşürme üzerinde olumlu etkileri olduğu vurgulanmıştır. Yapılan araştırmalar, grup çalışmaları ve çevrimdışı sosyal etkileşimlerin artırılmasının öğrenciler üzerinde olumlu etkiler yarattığını ve yalnızlık duygularını önemli ölçüde azalttığını göstermektedir (Gorib et al., 2020). Özellikle sosyal medya kullanımının azaltılması, öğrencilerin zamanlarını daha verimli bir şekilde kullanmalarına ve dijital dünyadaki olumsuz etkilerden daha az zarar görmelerine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, öğrencilerin daha fazla yüz yüze etkileşimde bulunmaları, sosyal becerilerinin gelişmesine yardımcı olmakta ve dijital bağımlılıkla daha etkili bir şekilde başa çıkmalarını sağlamaktadır.

Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) temelli psiko-eğitim programları da öğrencilerin teknoloji bağımlılığına karşı direnç kazanmalarına yardımcı olmaktadır. BDT, bireylerin olumsuz düşüncelerini ve davranışlarını tanımalarına ve bu davranışları değiştirmelerine olanak tanır. King ve arkadaşlarının (2011) yaptığı çalışmalar, BDT'nin, bireylerin teknoloji bağımlılığına karşı duyarlılıklarını artırarak daha sağlıklı bir teknoloji kullanımı geliştirmelerine yardımcı olduğunu ortaya koymuştur. Bu terapötik yaklaşımlar, öğrencilerin teknolojiyle olan ilişkilerini daha bilinçli bir şekilde yönetmelerini sağlamakta ve dijital bağımlılıkla ilgili farkındalıklarını artırmaktadır.

Farkındalık temelli yaklaşımlar da, teknoloji kullanımını düzenlemede ve öğrencilerin dijital cihazlarla olan etkileşimlerini dengelemekte önemli bir rol oynamaktadır (Elhai et al., 2018). Mindfulness (farkındalık) uygulamaları, öğrencilerin dikkat dağınıklığını azaltırken, akademik performanslarını iyileştirmelerine ve kişisel gelişimlerini desteklemelerine yardımcı olmaktadır. Bu uygulamalar, öğrencilerin dijital medya ile daha bilinçli ve sağlıklı bir ilişki kurmalarını sağlayarak, teknolojiye olan bağımlılıklarını kontrol altına almalarına katkı sunmaktadır.

Çalışmalar ayrıca, dijital detoks ve psiko-eğitim programlarının birlikte kullanıldığında daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Dijital detoks, öğrencilerin dijital dünyadan uzak kalmalarını sağlarken, psiko-eğitim programları, teknolojiyle daha bilinçli bir ilişki kurmalarına yardımcı olmaktadır. Bu çok yönlü yaklaşımlar, öğrencilerin sosyal bağlarını güçlendirdiği ve akademik başarılarını artırdığı gibi, stres yönetimi konusunda da önemli faydalar sağlamaktadır (Syvertsen & Enli, 2020). Dijital detoks süreci, öğrencilerin teknolojiye karşı daha sağlıklı sınırlar koymalarına yardımcı olurken, psiko-eğitim programları da onların bu süreçte daha dirençli ve farkında olmalarını sağlayarak teknoloji bağımlılığıyla mücadelelerinde önemli bir araç olmaktadır.

SONUÇ

Teknolojinin sunduğu olanakları reddetmek mümkün değildir; ancak, teknolojiyi işlevsel, dengeli ve sağlıklı bir şekilde kullanmak mümkündür. Hemşirelik öğrencilerinin dijital dünyada kaybolmadan, teknolojiyi bilinçli kullanmaları akademik başarılarını, kişisel gelişimlerini ve ruh sağlıklarını olumlu etkilemektedir. Teknolojinin hızla gelişen doğası, bireylerin yaşamlarının her alanında önemli bir yer tutmakta, ancak teknolojinin aşırı kullanımı, öğrencilerin psikolojik ve akademik performansları üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir (Müller et al., 2020). Bu nedenle, dijital detoks, zaman yönetimi, BDT temelli psiko-eğitimler ve farkındalık çalışmaları gibi çok yönlü stratejilerin uygulanması kritik bir önem taşımaktadır.

Dijital detoks uygulamaları, öğrencilerin teknoloji kullanım sürelerini sınırlayarak, daha bilinçli ve sağlıklı bir ilişki kurmalarını sağlamaktadır. Dijital cihazlardan belirli bir süre uzak kalmak, öğrencilerin odaklanma düzeylerini artırmakta ve sosyal etkileşimlerini güçlendirmektedir. Syvertsen ve Enli'nin (2020) araştırmalarına göre, dijital detoks süreci, öğrencilerin akademik başarılarını olumlu yönde etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda genel sağlıklarını ve sosyal bağlarını iyileştirmektedir. Ayrıca, zaman yönetimi becerileri, öğrencilerin dijital medya ile harcadıkları zamanı daha verimli bir şekilde kullanmalarına yardımcı olmakta, bu da akademik performanslarını iyileştirmektedir.

Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) temelli psiko-eğitim programları, öğrencilerin teknolojiye dair olumsuz düşüncelerini tanımalarına ve bu düşünceleri değiştirmelerine yardımcı olmaktadır (King et al., 2011). Bu terapi yaklaşımı, öğrencilerin teknolojiyle olan ilişkilerini daha sağlıklı bir şekilde yönetmelerine olanak tanır. BDT'nin, teknoloji bağımlılığına karşı daha dirençli hale gelmelerine yardımcı olduğu yapılan araştırmalarla kanıtlanmıştır (Elhai et al., 2018). Psiko-eğitim programları, hemşirelik öğrencilerine teknoloji kullanımının olumsuz etkilerini fark etmeyi ve sağlıklı sınırlar koymayı öğretmektedir.

Farkındalık (mindfulness) uygulamaları, öğrencilerin teknoloji kullanımına dair daha bilinçli bir tutum geliştirmelerine olanak tanır. Elhai ve arkadaşlarının (2018) çalışmalarında, farkındalık temelli yaklaşımlar, öğrencilerin dijital cihazlarla olan etkileşimlerini dengelemelerine yardımcı olmakta ve dijital bağımlılıkla mücadelede önemli bir rol oynamaktadır. Bu tür uygulamalar, öğrencilerin dikkat dağınıklığını azaltırken, akademik başarılarını ve kişisel gelişimlerini de desteklemektedir. Bu bağlamda, eğitimciler, öğrencilerin teknoloji ile olan ilişkisini düzenlemede rehberlik ederek, onları daha sağlıklı bir teknoloji kullanımı konusunda eğitmelidir.

Gelecekteki araştırmalar, dijital detoks ve psiko-eğitim programlarının uzun vadeli etkilerini incelemeli ve bu tür uygulamaların sürdürülebilirliğine dair veriler sağlamalıdır. Ayrıca, bu stratejilerin öğrenciler üzerindeki etkilerini daha kapsamlı bir şekilde araştırmak, daha etkili müdahale programlarının geliştirilmesine olanak tanıyacaktır. Öğrencilerin teknoloji kullanım alışkanlıkları, bireysel özellikler, çevresel faktörler ve eğitim sistemi ile şekillenmektedir; bu yüzden çok yönlü ve bütüncül bir yaklaşım gerekmektedir.

Teknolojinin dengeli ve bilinçli kullanımı, hemşirelik öğrencilerinin eğitim yaşamlarında daha verimli ve sağlıklı bir deneyim yaşamalarını sağlayacaktır. Hemşirelik eğitiminde dijital bağımlılıkla mücadele ve teknolojiyi sağlıklı kullanma konularına daha fazla yer verilmesi, öğrencilerin dijital dünyadaki olumsuz etkilerden korunmalarına ve kişisel gelişimlerinin desteklenmesine yardımcı olacaktır. Bu nedenle, hemşirelik eğitimi müfredatlarında dijital bağımlılıkla mücadele, zaman yönetimi, farkındalık

ve BDT temelli psiko-eğitim programlarına daha fazla yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Andreassen, C. S. (2015). Online social network site addiction: A comprehensive review. *Current Addiction Reports*, 2(2), 175–184.
- Aydın, B., & Yılmaz, T. (2021). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı ve akademik başarı arasındaki ilişki. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 112–130.
- Beard, K. W. (2005). Internet addiction: A review of current assessment techniques and potential assessment questions. *CyberPsychology & Behavior*, 8(1), 7–14.
- Bratman, G. N., Daily, G. C., Levy, B. J., & Gross, J. J. (2015). The benefits of nature experience: Improved affect and cognition. *Landscape and Urban Planning*, 138, 41–50.
- Britton, B. K., & Tesser, A. (1991). Effects of time-management practices on college grades. *Journal of Educational Psychology*, 83(3), 405–410.
- Chauhan, R. S., Bhattacharya, S., & Agarwal, A. (2021). Simulation-based learning in nursing education: A review of the literature. *Journal of Clinical Nursing Studies*, 9(2), 20–27.
- Cirillo, F. (2006). *The Pomodoro Technique*. Lulu Press.
- Claessens, B. J. C., van Eerde, W., Rutte, C. G., & Roe, R. A. (2007). A review of the time management literature. *Personnel Review*, 36(2), 255–276.
- Davis, D. M., Hayes, J. A., & Feldman, G. (2013). What are the benefits of mindfulness? A practice review of psychotherapy-related research. *Psychotherapy*, 48(2), 198–208.
- Elhai, J. D., Levine, J. C., Dvorak, R. D., & Hall, B. J. (2018). Problematic smartphone use: A conceptual overview and systematic review of relations with anxiety and depression psychopathology. *Journal of Affective Disorders*, 207, 251–259.
- Gorib, Y., Rahman, S. M., & Islam, N. (2020). The impact of excessive mobile phone usage on students' academic performance. *International Journal of Education and Development*, 4(2), 45–53.
- King, D. L., Delfabbro, P. H., Griffiths, M. D., & Gradisar, M. (2011). Assessing clinical trials of Internet addiction treatment: A systematic review and CONSORT evaluation. *Clinical Psychology Review*, 31(7), 1110–1116.
- Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2017). Social networking sites and addiction: Ten lessons learned. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(3), 311.
- Macan, T. H. (1994). Time management: Test of a process model. *Journal of Applied Psychology*, 79(3), 381–391.
- Müller, K. W., Dreier, M., Duven, E., Giralt, S., Beutel, M. E., & Wölfling, K. (2020). A critical review of DSM-5 criteria for Internet gaming disorder and further considerations. *Current Addiction Reports*, 7(2), 127–135.
- Nonis, S. A., & Hudson, G. I. (2010). Performance of college students: Impact of study time and study

habits. *Journal of Education for Business*, 85(4), 229–238.

Syvetsen, T., & Enli, G. (2020). Digital detox: Media resistance and the promise of authenticity. *Convergence*, 26(5–6), 1269–1283.

Ulupınar, S. (2020). Hemşirelik eğitiminde simülasyonun etkisi: Sistemik derleme. *Journal of Continuing Medical Education*, 29(4), 243–250.

van Deursen, A. J., Bolle, C. L., Hegner, S. M., & Kommers, P. A. (2015). Modeling habitual and addictive smartphone behavior: The role of smartphone usage types, emotional intelligence, social stress, self-regulation, age, and gender. *Computers in Human Behavior*, 45, 411–420.

Vanman, E. J., Baker, R., & Tobin, S. J. (2018). The burden of online friends: The effects of giving up Facebook on stress and well-being. *Journal of Social Psychology*, 158(4), 496–507.

Young, K. S. (1998). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *CyberPsychology & Behavior*, 1(3), 237–244.

Zeidan, F., Johnson, S. K., Diamond, B. J., David, Z., & Goolkasian, P. (2010). Mindfulness meditation improves cognition: Evidence of brief mental training. *Consciousness and Cognition*, 19(2), 597–605.

THE APPLICATION OF ICT IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Mirhat Aliu

PhD Student: English Language and Literature (International Balkan University)

ORCID ID: 0009-0007-1563-3061

ABSTRACT

The 21st century is considered as the era of technology, because before the 20th century, the three main teaching tools were: the teacher, the text, and the blackboard, where books, papers and pencils were the basic tools to access communication and exchange information. The application of ICT has become a vital necessity in all life processes, and in the educational process it has brought some very big changes, where there is a strong influence in the improvement of teaching methods, and making knowledge more accessible to all students. In addition to traditional teaching methods, such as the use of the blackboard, the use of various figures, diagrams, and other various tools, today they are not used that much, because today thanks to ICT, numerous opportunities that are offered by the internet and the computer are used, just to enrich these methods and make the teaching process to be interactive as much as possible for students. The main purpose of applying ICT in teaching is for the benefit of students, so that they increase their perceptual and conceptual skills during the lesson, by bringing high dynamism and interest to students, and putting them under control of learning. The implementation of ICT is one of the most organized processes in the application of modern technology, where the main goal is to improve the quality of education, and it is a systematic way of implementing modern educational teaching techniques. But, although the whole purpose of this paper is to give an overview of how technology has changed the teaching process, a worrying issue that should be avoided, is the misuse of ICT by students. Teachers should work hard in this direction, where they should apply different methods so that ICT not to be misused, since the purpose of the application of ICT is for the benefit of students, where they have the opportunity to strengthen their various skills.

Keywords: ICT, Education, Technology, Teaching, Learning, Teachers, Students, etc.

INTRODUCTION

Today, fortunately or unfortunately, everything what we do in our lives is connected to technology. Therefore, the aim of this research is to describe some positive aspects of ICT that has brought in teaching/learning process. The application of ICT constitutes one of the most dramatic changes in education. The combination of various computers and other technological advantages, whether it is didactic video, hypertexts, or even various programs, made a reforming aspect. The use of communication and information technology, increasingly in all aspects of society, makes it important to introduce ICT as a subject of particular importance. This makes it possible for the productive and reliable use of ICT to be treated as an essential opportunity for life. Education in its general sense is a form of learning in which the knowledge, skills, and habits of a group of people are transformed, from one generation to another through teaching, training and research. Application of ICT in teaching means increasing students' perceptual skills during class, and also means controlling their learning, allowing independent development. ICT, as a functional skill of digital literacy, encourages and develops in

students a number of other skills, such as: communication skills, critical thinking skills, problem-solving, and group work skills. Equipping schools with computers, video projectors, and all other technological devices affects to a very large extent its proper use and implementation. Even though not all the schools have such an opportunity, teachers are the main key to orienting students in the proper use of ICT. Teachers have to find different ways to integrate technology as a working tool for educational needs, whether by using their own personal devices, including the laptop, the iPad, or even the smartphone. Today, the many opportunities offered by computers and the internet are being used, just to enrich the different teaching methods, and make the teaching more interactive. While the whole focus is on effective teaching methods, 35.5 % of teachers have stated that the methods of developing teaching through ICT guide students, directing them to different addresses to research teaching topics (Unesco, 2018, p. 20). A significant number of teachers say that they instruct students on how to use the internet for homework and how to research at home. But when talking about the application of ICT in the educational process, one must always take into account that spending students' time by misusing various technologies such as for communication and various games, can be transformed into its effective use. The approach of teachers using the traditional working methods, the teacher at the center, and providing information based only on theoretical part of the material, is also one of the key factors that affects the passivity of students and their lack of stimulation for work. However, teachers as the main factor should be the ones who control how students use ICT in teaching, since ICT as a definition is made for its benefits so that teaching to be effective as much as possible for students, and students to advance their knowledge and skills.

ICT INTEGRATION IN TEACHING AND LEARNING ACCORDING TO CONTEMPORARY LITERATURE

Equipping schools with the use of ICT, usually is the first step on the policy agenda, however, investing only in equipping with information and communication technologies was a bad practice, as reported by several European countries. People who govern the power must provide a long-term vision, where they must increase the qualities of education, and establish the ICT competencies of students, teachers and administrative staff. A major issue according to numerous studies is the focus on the use of ICT by teachers and students for educational purposes, rather than the use of computers together with their tools and programs (Brown, 1997, p. 37). Teachers need 80 % non-technical skills, and 20 % technical skills, while students must first process the information they receive, and then connect it with the experiences they know from their lives, and the connection of technology with real life and nature (Musai & Godole & Abdurrahmani, 2011, p. 12). Egbert & Hanson-Smith (1999) – they state that: *“There are several methods of how to develop learning through different technological tools for different groups of participants (students), and one of the methods is the method of interaction during learning through ICT”* (Egbert & Hanson-Smith, 1999, p. 55). This method is carried out students with student, student with group, and group with group. Students can also interact with different people, including the classmates, the teachers, students from other classes, students from different communities, and people from all over the world. Since students are placed in groups, they are required to be active in class, to be more open with teachers, to be more communicative, and this requires cooperation. There are many other teaching techniques and methods for the positive effects of students, and since teachers are aware

that they will be faced with students who are not active in class, then teachers should assign each student a specific role, so that all students are participants in the class and together achieve the goals of teaching. The author Sivakova (2007) – states that: “An important method in the teaching process is the presentation of papers in class” (Sivakova, 2007, p. 86). This method will help students to present their papers in class, and the teacher should evaluate students. And in this case, the question arose as to what would have been the strongest reason for other students to listen to the presentation of other groups. Teachers should present students with some very important and strong reasons to listen to their presentations, since this method will enable students to be encouraged from the teacher to listen and give the right answers required. The ICT process requires teachers to be equipped with the appropriate technological skills and learn to use new technological tools that support the teaching process for students, since the importance of ICT in teaching is of great advantage (Hajdari, 2019, p. 17). The spread of ICT was rapid at the beginning of the last century. Albanian schools in recent years have created a technological infrastructure that enables the integration of technology into the educational process. ICT as an accurate, fast and secure element began to be transported in the whole world with the advent of the internet. In order the teaching/learning process to function as good as possible, teachers are obliged to implement the use of ICT in the most standardized way possible, and to make the application of ICT interactive. ICT standards for teachers in the teaching process aim at professional development at all levels of pre-university of education for the use of technology, various devices, including the necessary skills to implement new ICT based technologies throughout the teaching/learning process.

RESULTS

Since I am an English teacher with five years of experience, for this study I conducted a questionnaire with the 7th grade students. Below, in the table I will present the results with percentages of what the students emphasized when it comes to the question of how effective is the application of ICT in teaching for both the teacher and the students.

Table 1. The impact of ICT in the educational process.

ICT IN EDUCATION	Percentage %
1. We gain a lot of information through the internet.	90 %
2. You learn more for things that you don't know.	75 %
3. You find various information.	70 %
4. You find information that teachers do not explain.	60 %
5. There are things that are not included in books, but you find them on Wikipedia.	50 %
6. The computer attracts you to games and entertainment and thus hinders your learning.	45 %
7. The topic that you have learned at school, thanks to the computer you research it more.	40 %

8. Exploring other countries and cultures, and to educate the users of information technology.	50 %
--	------

From the above-mentioned results, it is seen that one of the most used tools is the internet. The internet is an electronic revolution that in addition to its positive sides, it has also negative sides. Mainly, the internet is being used by young people for entertainment purposes, which often have consequences of various natures. Everybody should use the internet for its positive sides, since the internet is an extremely powerful tool. As seen in the table, 90 % of students declare that they gain a lot of information through the internet, and which help them improve the gaps they face. Students with 50 % emphasize that things that are not included in the book, they find on Wikipedia. Another very important result is that 45 % of students declare that through the computer, unfortunately they are affected to much in spending the time for entertainment, and that a great addiction is being created among students. Students with 40 % have expressed their demand for the need for education on the use of ICT in teaching. ICT education contains two dimensions, namely: 1. Education to receive and use mass media messages (media literacy and education to develop a critical attitude towards mass media messages). 2. Education on teaching technology (which is a great need in modern society).

DISCUSSION AND CONCLUSION

The study in question examined how ICT should be applied in the educational process, and what are the most effective methods for implementing ICT. Since ICT is one of the most organized processes in the application of modern technology, which aims to improve the quality of education, then the question arises as to why there are some worrying phenomena related to ICT? ICT as a concept should always be seen as an organizing creativity for positive aspects. It is very true that technology is being promoted a lot in teaching, and where a large majority sees ICT as a harmful tool, and another majority as progressiveness and advancement. But, the use of ICT can be seen as a harmful tool only when it is misused, and since ICT contains many different benefits, and if used properly, then there is no need for concerns. Although it is not possible to mention all the benefits of ICT, but one of the most important benefits is the teacher's planning of how to use ICT for students in collaboration with the IT department, in order to ensure that students have the appropriate ICT skills. ICT can improve the quality of teaching/learning, can motivate students to research more, and also to use different techniques that support the critical thinking. Shifting the teacher and student approach to the teaching/learning process, education specialists emphasize how teachers' approaches in the classroom are changing as a result of the application of ICT. The teacher guides, directs, and evaluates the student to achieve self-discovery of information. The teacher also controls and directs all aspects of the classroom, where the purpose of the teacher is to give students many options that increases their responsibilities to choose their own option. As the roles of teachers have changed as a result of the use of ICT, the roles of students in the classroom have also changed. Wanting not to expand the conclusion part even further, I would like to add something regarding the teachers of the older generations. Teachers of the older generations who work in education, including various institutions, they need training in the use of technology. There should be qualified trainers who should deal with the technological formation of the pedagogical staff,

which would enable the most efficient use of the technological innovations in teaching, knowing that there are teachers who have personal desires to bring innovations to teaching. All these important elements that are mentioned so far, enable us to understand that the application of ICT in teaching brought some very big and important changes in the education process. Therefore, let us be a generation that will give to the future generations the opportunity how to use ICT, since ICT as a tool is very practical and very important in every sphere of life, considering its own addiction.

REFERENCES AND BIBLIOGRAPHY

Unesco. (2018). *Leadership and Management*: USA, p. 20.

Brown, J. D. (1997). *Computers in Language Testing – Present research and some future*: USA, p. 37.

Musai, B & Godole, J & Abdurrahmani, T. (2011). *Media Education*: Tirana, p. 12.

Egbert, J & Hanson-Smith, E. (1999). *Call Environments – Research Practice and Critical Issues*: USA, p. 55.

Sivakova, D. (2007). *The Impact of Information and Communication Technology on Improving Learning*: Bitola, p. 86.

Hajdari, B. (2019). *Internet and Technology in Teaching*: Prishtina, p. 17.

ARNAVUTLUK'TA KURULMASI PLANLANAN BEKTAŞI DEVLETİ'NE TÜRKİYE'DEKİ ALEVİ VE BEKTAŞI ÇEVRELERİNİN TEPKİLERİ: KURUMSAL VE İNANÇSAL PERSPEKTİFLER

REACTIONS OF ALEVI AND BEKTASHI COMMUNITIES IN TÜRKİYE TO THE PLANNED
ESTABLISHMENT OF A BEKTASHI STATE IN ALBANIA: INSTITUTIONAL AND FAITH-
BASED PERSPECTIVES

Assoc. Prof. Dr. Nail ELHAN

Hitit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International
Relations, Merkez, Çorum.

ORCID NO: 0000-0002-5058-0280

ÖZET

Bektaşilik, 13. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Balkan coğrafyasında şekillenmiş, Osmanlı'nın siyasi genişlemesiyle birlikte Rumeli'ye taşınmış, tasavvufi yönünün yanı sıra toplumsal ve siyasi etkileri olan bir inanç ve kültür sistemi olarak öne çıkmıştır. Balkanlarda özellikle Arnavutluk'ta derinlemesine kurumsallaşan bu yapı, Osmanlı'nın merkezi otoritesine zaman zaman mesafeli durarak, milliyetçi çevrelerce de sahiplenilmiş ve modernleşme sürecinde Arnavut kimliğinin bir bileşeni haline gelmiştir. Türkiye'de ise tekke ve zaviyelerin 1925'te kapatılmasıyla birlikte Bektaşi kurumsallığı sekteye uğramış, buna karşın Anadolu Aleviliğiyle iç içe geçmiş halk düzeyindeki inanç pratikleri varlığını sürdürmüştür.

Arnavutluk'ta Bektaşiliğin kurumsal tarihi 1920'lerde bağımsız bir dini cemaat olarak tanınmasıyla güç kazanmış; 1930'da Tiran merkezli bir yönetim tesis edilmiştir. Ancak Enver Hoca dönemindeki radikal sekülerleşme politikaları, dini tüm pratikler gibi Bektaşiliği de bastırmıştır. 1990 sonrası siyasi liberalleşmeyle birlikte Bektaşilik yeniden görünürlük kazanmış; bugünkü liderleri Baba Mondî önderliğinde kurumsallaşmasını sürdürmüştür.

Bu tarihsel zemin üzerine bina edilen 2024 tarihli Bektaşi Devleti önerisi, Arnavutluk Başbakanı Edi Rama tarafından Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda uluslararası kamuoyuna duyurulmuş; Vatikan modeli esas alınarak Tiran'ın doğusunda, Bektaşi merkezi çevresindeki 27 dönümlük bir alanda egemenliğe sahip, ordusuz, vergisiz ve tamamen sembolik bir "manevi devlet" kurulması önerilmiştir. Bektaşi Devleti önerisi, sadece Arnavutluk iç siyasetine değil, aynı zamanda bölgesel mezhep rekabetine, küresel din politikalarına ve özellikle Türkiye'deki Alevi-Bektaşi kamuoyunun tarihsel hafızasına doğrudan temas etmektedir.

Bu bağlamda, liminal egemenlik kuramı bu tartışmayı teorik olarak kavramlaştırmak için işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Liminal egemenlik; tanınmamış, kısmen tanınan ya da sembolik düzeyde egemenlik iddiasında bulunan siyasi yapıları açıklamada kullanılan bir yaklaşımdır. Bektaşi Devleti önerisi, henüz gerçekleşmemiş olması, sembolik egemenlik iddiası taşıması ve uluslararası hukukta karşılığı belirsiz olması yönüyle liminal (eşik) bir statüye sahiptir. Hem Arnavutluk'un anayasal egemenlik sınırları içerisinde, hem de ondan bağımsız bir yapı olarak tasarlanması; hem dini bir topluluğun manevi temsili, hem de siyasi bir form olarak kurgulanması bu belirsizliği pekiştirmektedir.

Türkiye’deki Alevi-Bektaşî çevreler bu öneriye büyük ölçüde mesafeli yaklaşmıştır. Mülakat verilerine dayanan analizler, tepkilerin üç ana ekseninde yoğunlaştığını göstermektedir: (1) Bektaşîliğin tarihsel merkezi ve meşru liderliğinin Anadolu olduğu vurgusu; (2) dini inancın bir devletle özdeşleştirilmesinin gelenekle çeliştiği inancı; (3) bu projenin dış güçlerce yönlendirilerek İslam dünyasında yeni bir ayrışma yaratma amacı taşıdığı yönündeki kuşku. Özellikle Hacıbektaş Dergâhı'nın mevcut postnişini Veliyettin Hürrem Ulusoy ile Halifebabaların, Baba Mondi'nin kendisini “Dünya Bektaşî Lideri” olarak ilan etmesini geçersiz sayması, tarikat içindeki meşruiyet krizine de işaret etmektedir.

Öte yandan Bektaşî Devleti önerisinin İran-Suudi Arabistan eksenli Şiiilik-Selefilik rekabetiyle de ilişkili bir jeopolitik mühendislik olduğu iddiaları gündemdedir. Bu bağlamda Bektaşîlik, Şiiliğe yakınlığı ve Selefilikten uzaklığıyla bir “üçüncü yol” olarak konumlandırılmakta; özellikle Batı tarafından ılımlı bir İslam modeli olarak desteklenmekte ve araçsallaştırılma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Sonuç olarak Bektaşî Devleti önerisi, sadece dini bir yapının sembolik egemenlik kazanımı değil; aynı zamanda modern devlet paradigmasının sınırlarını zorlayan, mezhep jeopolitiğini yeniden şekillendiren ve transnasyonel dini kimliklerin özyönetim taleplerini gündeme getiren çok katmanlı bir fenomendir. Bu çerçevede hem tarihsel kökenleri hem teorik zeminleri hem de güncel siyasal yansımalarıyla dikkatle ele alınmayı hak etmektedir.

Anahtar kelimeler: Bektaşîlik, Bektaşî Devleti, Liminal Egemenlik, Arnavutluk, Dini Kurumsallaşma

ABSTRACT

Bektashism emerged in the 13th century across the geographies of Anatolia and the Balkans, and expanded into Rumelia with the political reach of the Ottoman Empire. Beyond its Sufi character, it developed into a belief and cultural system with considerable social and political influence. In the Balkans—particularly in Albania—it institutionalized deeply, at times keeping a distance from the centralized Ottoman authority. In this context, nationalist circles embraced Bektashism, and it became a component of Albanian identity during the processes of modernization. In Turkey, however, the closure of tekkes and zawiya in 1925 disrupted the Bektashi institutional structure. Nevertheless, popular religious practices intertwined with Anatolian Alevism persisted at the grassroots level.

The institutional history of Bektashism in Albania gained strength in the 1920s when it was recognized as an independent religious community. By 1930, a centralized Bektashi administration was established in Tirana. However, during the Enver Hoxha era, radical secularization policies suppressed all forms of religious expression, including Bektashism. After 1990, with the political liberalization process, Bektashism re-emerged in public life, and under the leadership of Baba Mondi, its institutional presence has continued to grow.

Building on this historical foundation, the 2024 proposal for a Bektashi State—announced by Albanian Prime Minister Edi Rama at the United Nations General Assembly—has drawn international attention. Modeled after the Vatican, the proposal envisions the creation of a sovereign, demilitarized, tax-exempt, and entirely symbolic “spiritual state” over a 27-decare land surrounding the Bektashi World Headquarters on the eastern edge of Tirana. This initiative touches not only on Albanian domestic politics but also resonates with regional sectarian rivalries, global religion diplomacy, and, notably, the

historical memory of Turkey's Alevi-Bektashi communities.

Within this context, the theory of liminal sovereignty offers a functional theoretical framework to conceptualize the discussion. Liminal sovereignty refers to political entities that are unrecognized, partially recognized, or claim symbolic sovereignty, existing on the threshold of statehood. The Bektashi State proposal embodies this status: it remains unrealized, claims symbolic sovereignty, and lacks clear correspondence within international law. Its simultaneous design as both part of Albania's constitutional boundaries and as an autonomous entity—as both the spiritual representation of a religious community and a political form—intensifies its ambiguous nature.

In Turkey, Alevi-Bektashi communities have generally responded to the proposal with skepticism. Analyses based on interviews highlight three main axes of opposition: (1) the assertion that Anatolia is the historical center and legitimate seat of Bektashi leadership; (2) the belief that aligning religious belief with statehood contradicts Bektashi tradition; and (3) the suspicion that the project is orchestrated by foreign powers to engineer new divisions within the Islamic world. Particularly notable is the rejection by Veliyettin Hürrem Ulusoy—the current postnişin of the Hacibektaş Dergâhı—and the Council of Halife-Babas, of Baba Mondi's self-declaration as “World Bektashi Leader,” indicating a legitimacy crisis within the order.

Moreover, allegations have arisen that the Bektashi State initiative is part of a geopolitical engineering effort within the Iran–Saudi Arabia axis of Shiite–Salafist rivalry. Within this framework, Bektashism—with its proximity to Shiism and distance from Salafism—is positioned as a “third way” and is being promoted, especially by the West, as a model of moderate Islam. However, this renders Bektashism vulnerable to instrumentalization.

In conclusion, the Bektashi State proposal is not merely an attempt to endow a religious structure with symbolic sovereignty. It is a multifaceted phenomenon that challenges the boundaries of the modern state paradigm, reshapes the geopolitics of sectarianism, and brings forward transnational religious identities' demands for self-governance. Accordingly, it merits critical analysis that encompasses its historical roots, theoretical framework, and contemporary political reverberations.

Keywords: Bektashism, Bektashi State, Liminal Sovereignty, Albania, Religious Institutionalization

GİRİŞ

Bektaşilik, 13. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Balkan coğrafyasında şekillenmiş; Horasan kökenli tasavvufi bir gelenek olarak doğmuş, zamanla sadece dini bir tarikat değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma, kültürel aktarım ve siyasal tutumların taşıyıcısı bir yapı haline gelmiştir. Osmanlı'nın batıya doğru genişlemesiyle birlikte Bektaşilik Rumeli'ne taşınmış, özellikle Arnavutluk coğrafyasında derinlemesine kurumsallaşmış ve modern Arnavut kimliğinin oluşumunda etkili olmuştur. Bu tarihsel birikim, Bektaşiliği hem Anadolu Aleviliğiyle bağ kuran transkültürel bir inanç sistemi hâline getirmiş, hem de millî kimlik inşasına katkı sunan dini/kültürel bir damar olarak Balkanlar'da farklı biçimlerde yeniden şekillendirmiştir.

Arnavutluk'ta 1920'li yıllarda bağımsız bir dini cemaat olarak tanınan Bektaşî topluluğu, 1930'da Tiran merkezli bir yönetim teşkilatı oluşturmuş; ancak Enver Hoca döneminde maruz kaldığı katı sekülerleşme

baskısıyla büyük bir kırılma yaşamıştır. 1990 sonrası liberalleşme sürecinde yeniden görünürlük kazanan Bektaşilik, bugünkü lideri Baba Mondi önderliğinde hem kurumsallaşma çabası içinde olmuş hem de küresel ölçekte tanınma ve temsiliyet arayışını sürdürmüştür. Bu bağlamda, 2024 yılında Arnavutluk Başbakanı Edi Rama tarafından Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda duyurulan “Bektaşî Devleti” projesi, yalnızca sembolik bir devlet girişimi değil; aynı zamanda dini meşruiyet, egemenlik, kimlik ve uluslararası siyaset düzlemlerinde çok katmanlı bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir.

Söz konusu öneri, Vatikan modeli esas alınarak Tiran’da 27 dönümlük bir arazide, ordusuz, vergisiz, dini lider tarafından yönetilecek ve yalnızca Bektaşî ileri gelenlerinin vatandaşlık statüsüne sahip olacağı bir “manevi devlet” kurulmasını içermektedir. Her ne kadar bu yapı hukuken henüz teşekkül etmemiş olsa da gündeme gelmesiyle birlikte Arnavutluk’un laik ve üniter yapısı, Türkiye’deki Alevi-Bektaşî kamuoyunun tarihsel hafızası ve İran–Suudi Arabistan eksenli mezhep rekabeti açısından dikkate değer bir imgesel sarsıntı yaratmıştır.

Bu çalışma, söz konusu devlet fikrinin tarihsel arka planını ve sosyo-politik boyutlarını analiz ettikten sonra, kuramsal olarak “liminal egemenlik” (liminal sovereignty) kavramına başvurarak bu girişimin siyasal sistem içindeki konumunu sorgulamayı amaçlamaktadır. Liminal egemenlik, klasik egemenlik tanımlarının sınırlarında kalan, tam anlamıyla tanınmayan ya da sembolik düzeyde varlık gösteren siyasal yapıları kavramsallaştırmak üzere geliştirilmiş bir çerçevedir. Bektaşî Devleti önerisi, bu yönüyle ne tam anlamıyla bir devlet projesi ne de yalnızca dini bir sembol olmanın ötesinde; ikisi arasında, eşîği temsil eden, belirsizlikten beslenen bir konumdadır. Bu nedenle, çalışmada yalnızca hukuki değil, aynı zamanda kültürel, tarihsel ve stratejik boyutlarıyla birlikte çok düzlemlî bir değerlendirme yapılması hedeflenmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışma, dinî bir yapının devlet formuna bürünme iddiasını hem tarihsel ve kuramsal düzlemde hem de güncel sosyo-politik bağlamda incelemeyi hedefleyen, nitel araştırma yöntemine dayalı bir çalışmadır. Araştırmada temel yaklaşım, yorumlayıcı (interpretivist) paradigma çerçevesinde yapılandırılmış; anlam üretimi, kurumsal pozisyonlanma ve kimliksel temsillerin içerik analizine dayalı olarak değerlendirilmesi esas alınmıştır. Çalışmanın merkezinde yer alan “Bektaşî Devleti” önerisi, yalnızca hukuki bir tasarım değil; aynı zamanda tarihsel süreklilik, inanç kurumsallaşması, ulus-devlet paradigmasının dış sınırları ve mezhep jeopolitiği gibi katmanlı ilişkiler ağında çözümlenmeye açık bir olgu olarak ele alınmıştır.

EVREN VE ÖRNEKLEM

Bu çalışmanın evreni, tarihsel ve güncel düzeyde Bektaşîlik inancının siyasal, kurumsal ve toplumsal yansımalarını barındıran coğrafi, dini ve ideolojik alanları kapsamaktadır. Özellikle Bektaşîliğin tarihsel olarak etkili olduğu Anadolu ve Balkanlar, evrenin coğrafi sınırlarını oluştururken; inanç sisteminin içinden çıktığı tasavvufî gelenek, temas kurduğu ulus-devlet yapıları ve üzerinde etkili olduğu mezhep politikaları evrenin kuramsal ve kuramsal bileşenlerini tanımlamaktadır. Araştırmanın örneklemini ise bu geniş evren içerisinden seçilmiş hem kurumsal hem aktör bazlı hem de temsil düzeyi açısından

anlamalı veriler sunabilecek nitelikteki örnek durumları içermektedir.

VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırma sürecinde kullanılan veri toplama yöntemi, birincil olarak yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerden oluşmaktadır. Görüşmeler, Alevi-Bektaşî inancının kurumsal temsilcilerine, dini önderlere, dernek yöneticilerine ve entelektüel kanaat önderlerine yöneltilen sorulara dayalı biçimde tasarlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla, hem araştırmacının kuramsal ilgi alanı doğrultusunda belirli konuların derinlemesine incelenmesi sağlanmış, hem de katılımcılara kendi anlatılarını kurabilecekleri esnek bir ifade alanı sunulmuştur. Bu yönüyle çalışma, betimleyici olduğu kadar yorumlayıcı nitelik de taşımaktadır.

BAĞIMLI DEĞİŞKENLER

Bu araştırmanın bağımlı değişkeni, Bektaşî Devleti önerisine verilen kurumsal ve bireysel tepkilerdir. Araştırma kapsamında Arnavutluk ve Türkiye'deki Alevi-Bektaşî kurumları, dini önderler ve ilgili sivil toplum aktörlerinin söz konusu girişime nasıl yaklaştıkları, bu öneriyi destekleyip desteklemedikleri, meşru görüp görmedikleri ya da mesafeli ve eleştirel bir tutum geliştirip geliştirmedikleri temel analiz konusunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla bağımlı değişken, inanç temelli bir yapının devlet formuna bürünme iddiasına karşı geliştirilen pozisyonların içeriği ve çeşitliliği üzerinden tanımlanmaktadır.

Bu tepkiler, hem kurumların tarihsel-kurumsal hafızaları hem de liderlik yapılarının aktör merkezli değerlendirmeleri doğrultusunda şekillenmektedir. Bektaşî Devleti önerisine verilen tepkiler; meşruiyet tanıma ya da reddetme, geleneksel liderlik hiyerarşisine referansla sahiplenme veya dışlama, projeye dair siyasi ve jeopolitik kuşkular taşıma, inancın devletle özdeşleşmesine dair teolojik kaygılar ya da daha stratejik bir sessizlik biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Bağımlı değişkenin somut analizinde beş temel boyut göz önünde bulundurulmaktadır. Birincisi, önerinin ne ölçüde tarihsel ve kurumsal olarak meşru kabul edildiğidir. İkincisi, Bektaşîliğin coğrafi merkezine ve liderliğine ilişkin algılar üzerinden şekillenen kimliksel sahiplenme ya da mesafe koymadır. Üçüncü boyut, bu projenin arkasında dış siyasi aktörlerin bulunup bulunmadığına dair inanç ve kuşkuların belirleyici olup olmadığıdır. Dördüncü olarak, inancın devletleşmesi olgusuna yönelik teolojik değerlendirmeler dikkate alınmaktadır. Beşinci ve son olarak ise, bu projenin Alevi-Bektaşî toplulukları üzerindeki muhtemel toplumsal etkisine dair öngörüler ve beklentiler değerlendirilmektedir.

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER

Bu araştırmanın bağımsız değişkenleri, Bektaşî Devleti önerisine verilen kurumsal ve bireysel tepkileri şekillendiren tarihsel, siyasal, kültürel ve dini faktörlerden oluşmaktadır. Başka bir ifadeyle, bu değişkenler; Arnavutluk ve Türkiye'deki farklı Alevi-Bektaşî yapılarının söz konusu girişime ilişkin algılarını, tutumlarını ve konumlanmalarını belirleyen temel koşulları ve etkileyici unsurları temsil etmektedir. Bağımsız değişkenlerin analizi, söz konusu tepkilerin neden homojen olmadığına, hangi tarihsel ve sosyo-politik köklerden beslendiğine dair açıklayıcı bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

İlk ve en belirgin bağımsız değişken, Bektaşî inancının tarihsel gelişim sürecidir. Bu süreç, Arnavutluk ve Anadolu'daki kurumsallaşma biçimleri, liderlik yapıları ve devletle olan ilişkiler açısından farklılıklar göstermektedir. Arnavutluk'ta 1920'lerde bağımsız bir dini cemaat olarak tanınan ve 1930'da merkezi bir yönetime kavuşan Bektaşîlik; Türkiye'de ise 1925'te tekkelerin kapatılmasıyla birlikte kamusal alanda varlığını büyük ölçüde yitirmiştir. Bu tarihsel ayrışma, iki ülkedeki Bektaşî topluluklarının devletle kurdukları ilişki biçimini ve "devletleşme" fikrine verdikleri tepkiyi doğrudan etkilemektedir.

İkinci bağımsız değişken, Arnavutluk'un siyasal ve anayasal yapısıdır. Laik ve çok dinli bir sistem içinde faaliyet gösteren Bektaşîlik, bu ülkede anayasal koruma altındadır. Bu durum, Bektaşî kurumunun Arnavutluk siyasal eliti tarafından daha görünür ve meşru bir aktör olarak kabul edilmesini sağlamaktadır. Başbakan Edi Rama'nın "Bektaşî Devleti" önerisini BM Genel Kurulu'nda ifade edebilmesi, bu siyasal meşruiyetin bir göstergesidir. Buna karşılık Türkiye'deki laiklik anlayışı daha katıdır ve en azından pratik olmayan ve anayasal düzeyde tarikatların siyasal temsiline dönük ciddi sınırlar içermektedir.

Üçüncü bağımsız değişken, mezhep rekabeti bağlamında bölgesel jeopolitik gelişmelerdir. İran ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin Şii ve Selefi blokları üzerinden yürüttükleri yumuşak güç politikaları, Türkiye ve Arnavutluk'taki Alevi-Bektaşî yapılarının uluslararası konumunu da etkilemektedir. Bektaşîlik, Şiiliğe yakınlığı ve Selefilikten uzaklığıyla bu eksenin dışında, daha "ılımlı" bir İslam yorumu olarak öne çıkmakta ve Batı nezdinde zaman zaman bir "model" olarak araçsallaştırılmaktadır. Bu durum, bazı kurumlarda destek görünürken, kimilerince siyasi manipülasyon olarak algılanmakta ve projeye dair kuşkuları beslemektedir.

Dördüncü bağımsız değişken, mevcut liderlik yapıları ve kurumsal otorite mücadeleleridir. Arnavutluk'taki Dünya Bektaşî Merkezi'nin lideri Baba Mondi'nin kendisini "Dünya Bektaşî Lideri" olarak ilan etmesi; Türkiye'deki Hacıbektaş Dergâhı postnişini ve Halifebabalar tarafından reddedilmiş, böylece tarikat içi bir meşruiyet krizi ortaya çıkmıştır. Liderlik konusunda yaşanan bu ayrışma, önerilen devlet projesine yönelik tavırları doğrudan şekillendirmektedir.

Son olarak, dini inanç ile devlet formunun ilişkilendirilme biçimine dair teolojik yaklaşımlar da önemli bir bağımsız değişken olarak değerlendirilmektedir. İncanın manevi alanla sınırlı kalması gerektiğini düşünen yapılar, devletleşmeyi gelenekle çelişen bir müdahale olarak yorumlamakta; buna karşılık bazı aktörler ise incanın kamusal temsili için bu tarz bir yapılanmayı olumlu bir gelişme olarak görmektedir.

BULGULAR

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler, Bektaşî Devleti önerisinin hem Arnavutluk hem Türkiye'deki Alevi-Bektaşî topluluklar tarafından oldukça farklı şekillerde algılandığını, bu farklılığın tarihsel tecrübeler, kurumsal pozisyonlar, liderlik yapıları ve uluslararası dinamiklerle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular hem kurumsal düzlemde hem de bireysel temsil düzeyinde beş ana tema etrafında toplanmıştır.

İlk olarak, Arnavutluk'taki tarihsel kurumsallaşma, Bektaşî Devleti önerisine duyulan desteğin arka planını açıklamaktadır. Arnavutluk'ta Bektaşîlik, 1920'de bağımsız bir cemaat olarak tanınmış; 1930'da merkezi Tiran'a taşınarak ulusal düzeyde dini bir otoriteye dönüşmüştür (Acar, 2017, s. 4). Bu

kurumsallaşma, Enver Hoca rejimi döneminde bastırılmış, ancak 1990 sonrası yeniden canlanarak Baba Mondi önderliğinde küresel bir temsil iddiası kazanmıştır (Jashari, 2024). Buna karşın Türkiye’de 1925’te tekkelerin kapatılmasıyla Bektaşî kurumsallığı kesintiye uğramış, inanç büyük ölçüde Alevilik bünyesinde, kültürel miras olarak varlığını sürdürmüştür. Bu tarihsel ayrışma, günümüzde Arnavutluk’un Bektaşî Devleti projesine daha olumlu yaklaşmasının temel zeminini oluşturmaktadır.

İkinci olarak, liderlik meselesi, en tartışmalı başlık olarak ortaya çıkmaktadır. Baba Mondi’nin kendisini “Dünya Bektaşî Lideri” olarak tanıtmayı, Türkiye’deki Hacıbektaş Dergâhı tarafından meşru görülmemektedir. Velîyettin Hürrem Ulusoy ve Halifebabalar tarafından yapılan açıklamalarda, dedebabalık makamının Türkiye’de olduğu, Mondi’nin ise bu silsileye dâhil olmadığı ifade edilmiştir (Serbestiyet, 2024). Bu durum, Türkiye’deki Alevi-Bektaşî kamuoyunun büyük kısmının projeye mesafeli kalmasının başlıca nedenlerinden biridir.

Üçüncü bulgu, inanç-devlet ilişkisine dair teolojik çekincelerdir. Türkiye’deki görüşmeciler, Bektaşîliğin tarihsel olarak merkezi otoriteye karşı mesafeli, sivil ve adem-i merkezîyetçi bir yapıya sahip olduğunu; devletleşme fikrinin bu geleneğe aykırı olduğunu belirtmişlerdir (Kızıllarslan, 2024). Buna karşın Baba Mondi’nin kamuoyuna yaptığı açıklamalarda kurulacak devletin kadınlara kıyafet zorunluluğu getirmeyeceği, içki yasağı olmayacağı, fikir özgürlüğünün tam olacağı gibi seküler ilkelere vurgu yapması, dini bir model değil, kültürel bir temsil alanı sunma amacı taşıdığını göstermektedir (Çağ, 2024).

Dördüncü olarak, mezhep rekabeti ve dış müdahale endişeleri, Bektaşî Devleti projesinin arkasında Batılı aktörlerin ve özellikle ABD ve İsrail’in olduğu yönündeki yorumları doğurmuştur. Baba Mondi’nin İsrail Cumhurbaşkanı Isaac Herzog ile görüşmesi, İran yanlısı çevrelerde ciddi eleştirilere yol açmış; bu durum, Bektaşîliğin “araçsallaştırıldığı” yönündeki kaygıları güçlendirmiştir (Atalay, 2024; Jashari, 2024). Öte yandan İran da Arnavutluk’taki Bektaşîleri kazanmak için çaba göstermekte, farklı yapılar aracılığıyla Şiileştirme faaliyetleri yürütmektedir (Çağ, 2024). Dolayısıyla Bektaşîlik, Şiilik-Selefilik ekseninde “üçüncü yol” olarak konumlandırılmakta ve bu durum projeye hem destek hem de şüpheyle yaklaşılmasına neden olmaktadır.

Son olarak, tarihsel aidiyet ve temsil hakkı bağlamında Türkiye’deki Alevi-Bektaşî kurumları, projenin bir “kültürel kopuş” yaratmasından endişe duymaktadır. Alevi Bektaşî Federasyonu temsilcileri, Bektaşîliğin tarihsel merkezi olan Anadolu’nun bu tartışmada göz ardı edilmesinin kabul edilemez olduğunu belirtmişlerdir (Kızıllarslan, 2024). Türkiye Cumhuriyeti’nin 2022’de Alevi-Bektaşî Kültür ve Cemevi Başkanlığı’nı kurması, resmi alanda da bir tanınma adımı olarak değerlendirilmiş; dolayısıyla ayrı bir devlet girişimi “gereksiz” olarak yorumlanmıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bektaşî Devleti önerisi, yalnızca sembolik bir dini yapılanma girişimi olmaktan öte, modern ulus-devlet paradigması, mezhep siyaseti, dini kimliklerin kurumsallaşma talepleri ve transnasyonel temsil arayışları bağlamında çok katmanlı bir tartışmanın kapısını aralamaktadır. Bu çalışma kapsamında ulaşılan bulgular, bu çok katmanlı yapının tarihsel arka planı, güncel siyasi pozisyonlanmalar ve teorik düzlemdeki konumlanışı ile değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Öncelikle, Bektaşiliğin hem Anadolu hem de Balkan coğrafyasında derin tarihsel köklere sahip olduğu ve bu iki bölgedeki kurumsallaşma biçimlerinin oldukça farklı seyir izlediği görülmektedir. Arnavutluk, 1930'lardan itibaren Bektaşiliği bağımsız bir cemaat olarak tanımış, 1990 sonrası dönemde dini özgürlüklerin yeniden tanınmasıyla birlikte bu yapıyı kurumsal bir çerçeveye kavuşturmuştur (Acar, 2017). Buna karşılık Türkiye'de ise 1925'teki tekke yasağından sonra Bektaşilik resmen yasaklanmış, ancak Anadolu Aleviliği ile iç içe geçmiş bir inanç sistemi olarak kültürel düzeyde yaşamaya devam etmiştir. Bu farklılaşma, Bektaşiliğin iki ülkede farklı egemenlik tahayyülleriyle ilişki kurmasına neden olmuş ve Bektaşi Devleti fikrine yönelik tepkilerin ayrışmasında belirleyici olmuştur.

Bektaşi Devleti önerisinin, liminal egemenlik kuramı çerçevesinde değerlendirilmesi, bu yapının ne tam anlamıyla bir devlet ne de sıradan bir dini cemaat olduğunu ortaya koymaktadır. Liminal egemenlik; tanınmayan ya da kısmen tanınan, sembolik düzeyde egemenlik iddiası taşıyan, ancak mevcut uluslararası düzende sabit bir konum edinememiş siyasi yapılar için kullanılan açıklayıcı bir kavramsal çerçevedir (Loh & Heiskanen, 2020). Bektaşi Devleti'nin sembolik egemenlik, mikro toprak ve ruhani liderlik temelinde tanımlanması; onu Vatikan benzeri, ancak daha sınırlı bir yapıya dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bununla birlikte, tanınma, yasal çerçeve, liderlik meşruiyeti ve dini otorite gibi birçok boyutun eşikte kalması, bu yapının liminal karakterini güçlendirmektedir.

Türkiye'deki Alevi-Bektaşi çevrelerin bu öneriye mesafeli durması, yalnızca sembolik otorite tartışmalarından değil, aynı zamanda dini inancın devletle özdeşleştirilmesine dair tarihsel çekincelerden de beslenmektedir. Hacıbektaş Dergâhı'nın postnişini Veliyettin Hürrem Ulusoy'un ve Halifebabalar Kurulu'nun Baba Mondi'nin dedebabalık iddiasını reddetmeleri, bu meşruiyet krizini derinleştirmektedir (Serbestiyet, 2024). Aynı şekilde, Alevi Bektaşi Federasyonu gibi sivil yapılar, projenin toplumsal karşılık bulmadığını, aksine ayrışma yaratabileceğini vurgulamaktadır (Kızıllar, 2024).

Bu bağlamda tartışmayı derinleştiren önemli bir başka boyut, Bektaşiliğin günümüz mezhep jeopolitiği içinde "üçüncü yol" olarak yeniden keşfedilmesidir. İran'ın Şiileştirme politikalarına karşı Selefilik Ortodoks ve dışlayıcı yorumu arasında bir denge unsuru olarak konumlandırılan Bektaşilik, zaman zaman Batı tarafından "ılımlı İslam" modeli olarak desteklenmekte, ancak bu destek cemaat içinde araçsallaştırma endişelerini tetiklemektedir (Jashari, 2024; Atalay, 2024). Baba Mondi'nin İsrail Cumhurbaşkanı ile görüşmesi ve ABD ile kurduğu yakın ilişkiler, özellikle İran yanlısı çevrelerde Bektaşiliğin uluslararası din mühendisliğine alet edildiği yönünde eleştiriler doğurmuştur (Çağ, 2024). Bu durum, Bektaşi Devleti önerisinin sadece dini değil aynı zamanda stratejik ve siyasi bir müdahale olarak algılanmasına yol açmaktadır.

Sonuç olarak, Bektaşi Devleti projesi, sadece bir dini yapının sembolik temsiliyet arayışı değil; aynı zamanda klasik egemenlik kavramının sınırlarını zorlayan, kimlik, aidiyet ve temsil meselelerini merkezine alan bir girişimdir. Liminal egemenlik kavramı, bu tür yapılar için hem teorik hem de analitik düzeyde güçlü bir araç sunmaktadır. Bektaşi Devleti; tanınma bekleyen, ama tanınırsa da ne ölçüde egemen olacağı belirsiz bir yapıdır. Aynı anda hem dini hem siyasi hem ulusal hem transnasyonal hem içeride hem dışarıda olan bu öneri, ulus-devlet formunun ve dinî aidiyetlerin geleceği açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın gösterdiği üzere, Bektaşi Devleti girişimi, sembolik görünümünün ötesinde, tarihsel

hafıza, ontolojik güvenlik, transnasyonal temsiliyet ve dini özerklik arayışlarının kesişiminde duran, liminal bir siyasal yapıdır. Gelecekte bu projenin gerçekleşip gerçekleşmemesi kadar, nasıl ve kim tarafından meşrulaştırıldığı da hem Bektaşiliğin hem de bölge dinamiklerinin geleceğini doğrudan etkileyecektir.

KAYNAKLAR

Acar, C. (2017). Arşiv belgeleri ışığında Arnavutluk'ta Bektaşi Toplumu Başkanlığı'nın hizmetleri. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12 (21), 1–12.

Atalay, O. (2024, September 24). Balkanlar'da “Yeni Vatikan”: Bektaşi Devleti projesinin gerisinde neler var? *Perspektif*. <https://www.perspektif.online/balkanlarda-yeni-vatikan-bektasi-devleti-projesinin-gerisinde-neler-var/>

Çağ, G. (2024, October 4). Arnavutluk'ta Bektaşi Devleti. *TASAM*. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/73661/arnavutlukta_bektasi_devleti

Jashari, O. (2024, October 17). Dinin siyasete alet edilmesi: Arnavutluk'ta “Bektaşi Devleti” projesi ve çıkmazları. *INSAMER*. <https://www.insamer.com/tr/dinin-siyasete-alet-edilmesi-arnavutlukta-bektasi-devleti-projesi-ve-cikmazlari.html>

Kızıllarslan, S. (2024, September 27). Bektaşi Devleti projesi Aleviliği İslam'dan ayırma çabası mı? “Bektaşiliğin merkezi Türkiye, ayrı bir devlet talebimiz yok”. *Karar*. <https://www.karar.com/guncel-haberler/bektasi-devleti-projesi-aleviligi-islamdan-ayirma-cabasi-mi-1896278>

Loh, D., & Heiskanen, J. (2020). Liminal sovereignty practices: Rethinking the inside/outside dichotomy. *Cooperation and Conflict*, 55 (3), 284–304.

Serbestiyet. (2024, September 23). Tiran'daki Bektaşi “Vatikan'ı”na Türkiye Bektaşilerinden tepki: Emperyal devletlerin tuzağı. <https://serbestiyet.com/featured/tirandaki-bektasi-vatikanina-turkiye-bektasilerinden-tepki-emperyal-devletlerin-tuzagi-182309/>

**ÜNİVERSİTE KAMPÜSÜNDE YAPILAN DUVAR RESİMLENDİRMELERİNİN
ÖĞRENCİLERİN AİDİYET DUYGUSU VE MOTİVASYON YÖNLERİYLE ELE ALINMASI
THE ROLE OF MURAL ART IN ENHANCING SENSE OF BELONGING AND MOTIVATION IN
UNIVERSITY CAMPUSES**

Lec. Reyhan KESGİN ÜZEN

Istanbul Rumeli University, Vocational School

ORCID NO: 0000-0002-1542-4290

ÖZET

Sanat, öğrencilerin zihinsel süreçlerini olumlu yönde etkilerken aynı zamanda sosyal etkileşimi de artırır. Duvar resimlendirmeleri, hem bireylerin yalnız başına anlam çıkarabilecekleri estetik bir deneyim sunar hem de topluluk içinde tartışma ve etkileşimlere zemin hazırlar. Bu tür çalışmalar, öğrenciler arasında sanatsal ve kültürel farkındalığı artırarak kampüs ortamının daha canlı ve etkileşimli olmasını sağlamaktadır.

Üniversite kampüsleri, yalnızca akademik bilginin verildiği yerler değil, aynı zamanda genç bireylerin kişisel, sosyal ve kültürel gelişimlerini destekleyen dinamik yaşam alanlarıdır. Bu bağlamda, fiziksel çevre, öğrencilerin psikolojik iyi oluşları, aidiyet duyguları ve motivasyon düzeyleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Kampüslerdeki duvar resimlendirmeleri gibi sanatsal çalışmalar, öğrencilerin mekânâna olan bağlılıklarını artırmanın yanı sıra, onların akademik performanslarını ve sosyal etkileşimlerini olumlu yönde etkileyebilecek birer araç olarak değerlendirilmektedir. Üniversite kampüsünde yapılan duvar resimlendirmelerinin öğrencilerin aidiyet duygusu ve motivasyonu yönleriyle ele aldığımızda; aidiyet duygusu, bireyin kendisini bir topluluğun veya mekânın parçası olarak görmesi ve bu bağın psikolojik bir sahiplenme yaratması anlamına gelmektedir. Özellikle büyük ve kalabalık kampüslerde, öğrencilerin kendilerini soyutlanmış hissedebilmektedirler. Ancak duvarlara yapılan anlam yüklü sanatsal çalışmalar, mekânın kimliğini güçlendirerek öğrencilere ortak bir değer ve anlam sunmaktadır. Bu durum, bireylerin kendilerini kampüs ortamına daha fazla ait hissetmelerine yardımcı olmaktadır. Duvar resimlendirmeleri, kültürel ve tarihi sembolleri, toplumsal değerleri, ilham verici figürleri ve yaratıcı tasarımları içerdiğinde, öğrencilerin ortak bir kimlik etrafında birleşmesini sağlar ve topluluk hissini pekiştirir.

Motivasyon açısından değerlendirildiğinde ise, görsel sanatın bireylerin ruh hali üzerinde önemli bir etkisi olduğu bilinmektedir. Renklerin, şekillerin ve sembollerin insan psikolojisi üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, bu tür sanatsal dokunuşların motive edici rolü daha iyi anlaşılmaktadır. Kampüs duvarlarında yer alan pozitif mesajlar içeren resimler, öğrencilerin akademik ve kişisel hedeflerine daha fazla odaklanmalarına yardımcı olmaktadır. Örneğin, başarıya ve dayanıklılığa vurgu yapan görseller, zorlayıcı ders dönemlerinde öğrenciler için bir moral kaynağı olabilmektedir. Ayrıca bu görseller, kampüste geçirilen zamanın daha keyifli ve rahatlatıcı olmasını sağlayarak stres seviyelerini azaltabilmektedir.

Sonuç olarak, üniversite kampüslerinde duvar resimlendirmeleri, aidiyet ve motivasyon üzerinde çift yönlü bir etki yaratmaktadır. Mekânın estetik ve kimlik kazanmasıyla birlikte öğrencilerin kendilerini

daha rahat ve güvenli hissetmeleri sağlanırken, sanatsal içerik sayesinde bireylerin psikolojik ve akademik gelişimleri de desteklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Grafik Tasarım, Sosyal Algı, Duvar Resimlendirme, Aidiyet, Motivasyon

ABSTRACT

University campuses are not merely spaces where academic knowledge is imparted; they also serve as dynamic living environments that support the personal, social, and cultural development of young individuals. In this context, the physical environment significantly influences students' psychological well-being, sense of belonging, and motivation levels. Artistic interventions, such as mural art on campus walls, are considered tools that not only strengthen students' connection to their surroundings but also positively impact their academic performance and social interactions.

A sense of belonging refers to an individual's perception of being a part of a community or a place, fostering a psychological sense of ownership and attachment. In large and crowded campuses, students may sometimes experience feelings of isolation. However, meaningful artistic expressions on walls contribute to the identity of the space, offering students a shared sense of value and meaning. These artistic elements help individuals feel more connected to the campus environment. When murals incorporate cultural and historical symbols, social values, inspirational figures, and creative designs, they promote a collective identity and reinforce the sense of community among students.

From a motivational perspective, visual art has been shown to have a significant impact on individuals' emotional states. Considering the psychological effects of colors, shapes, and symbols, the motivational role of such artistic interventions becomes more evident. Murals that convey positive messages on campus walls assist students in staying focused on their academic and personal goals. For instance, visual representations emphasizing success and resilience can serve as a source of encouragement during academically challenging periods. Additionally, these murals contribute to a more enjoyable and relaxing campus atmosphere, helping to reduce stress levels.

Beyond influencing cognitive processes, art also fosters social interactions. Murals provide an aesthetic experience that individuals can appreciate independently while also serving as a platform for discussion and engagement within the community. These artistic expressions enhance students' awareness of art and culture, making the campus environment more vibrant and interactive.

In conclusion, murals on university campuses create a dual impact on students' sense of belonging and motivation. By enhancing the aesthetics and identity of the space, these artistic expressions help students feel more comfortable and secure. At the same time, they contribute to students' psychological and academic development through their artistic content.

Keywords: Graphic Design, Social Perception, Mural Art, Sense of Belonging, Motivation

GİRİŞ

Günümüz yükseköğretim kurumları yalnızca akademik bilgi aktarımının yapıldığı mekânlar değil, aynı zamanda bireyin psikososyal gelişimini destekleyen dinamik yaşam alanlarıdır. Öğrenciler bu

ortamlarda sadece bilimsel bilgiyle değil, aynı zamanda toplumsal değerlerle, kültürel öğelerle ve estetik deneyimlerle karşılaşarak çok boyutlu bir gelişim süreci yaşamaktadırlar. Üniversite kampüslerinin fiziksel özellikleri, kullanıcıların psikolojik deneyimlerini doğrudan etkileyen temel faktörlerden biridir. Bu bağlamda, sanatın kampüs yaşamına entegre edilmesi, özellikle duvar resimlendirmeleri gibi görsel sanat uygulamaları, öğrencilerin aidiyet duygusu ve motivasyon düzeyleri üzerinde belirgin etkiler yaratabilmektedir.

Sanat, tarih boyunca toplumların gelişiminde hem bireysel hem kolektif hafızayı besleyen, duyguları ve düşünceleri ifade etmenin temel yollarından biri olmuştur. Üniversite gibi çok kültürlü ortamlarda sanatın birleştirici ve dönüştürücü gücü, özellikle genç bireylerin kimlik oluşum süreçlerinde ve akademik motivasyonlarında etkili olmaktadır.

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Aidiyet duygusu, bireyin kendisini belirli bir topluluk veya mekâna ait hissetmesi ile ilgili bir kavramdır. Bu his, bireyin kendini güvende, değerli ve önemli hissetmesini sağlar. Üniversite öğrencileri için aidiyet, hem akademik performansı artıran bir unsur hem de sosyal izolasyonu azaltan bir psikolojik güçtür. Bu bağlamda Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde aidiyetin temel psikolojik ihtiyaçlardan biri olarak tanımlanması dikkat çekicidir.

Motivasyon kavramı ise öğrenme, başarı, katılım gibi pek çok psikolojik sürecin temel dinamiğidir. Ryan ve Deci'nin (2000) tanımıyla motivasyon, bireyin içsel ya da dışsal kaynaklardan beslenen harekete geçme arzusudur. Üniversite ortamında öğrencilerin öğrenme süreçlerine aktif katılımı, akademik başarıyı sürdürebilmeleri ve psikolojik esenliklerini koruyabilmeleri büyük ölçüde motivasyonla ilişkilidir.

Görsel sanatların ve estetik düzenlemelerin bu iki temel kavram üzerindeki etkisini açıklamak üzere çevresel psikoloji, sanat eğitimi, topluluk psikolojisi ve mimarlık gibi farklı disiplinlerin bakış açıları entegre edilebilir. Ayrıca, Self-Determination Theory (Deci & Ryan, 1985) çerçevesinde bireylerin özerklik, yeterlik ve ilişkilene ihtiyaçları karşılandığında içsel motivasyon düzeyleri artmaktadır. Duvar resimlendirmeleri, özellikle ilişkilene ihtiyacını destekleyerek, bireyin ortamla daha güçlü bir bağ kurmasına katkı sağlar.

Duvar Resimlendirmeleri: Sanatın Kamusal Alanla Buluşması

Kamusal sanat; topluma açık alanlarda sergilenen, etkileşimi teşvik eden ve geniş bir izleyici kitlesine ulaşmayı hedefleyen sanatsal ifadelerdir. Duvar resimlendirmeleri bu bağlamda, üniversite kampüslerinde sanatın gündelik yaşama entegre edilmesini sağlayan etkili araçlardandır. Renklerin, figürlerin ve yazılı mesajların mekânla birleşimi; fiziksel ortamı estetikle buluştururken, mekâna duyulan bağlılığı da derinleştirir.

Kampüslerdeki bu tür sanatsal uygulamalar, mekânsal çeşitliliğin yanı sıra, o mekâna bir karakter kazandırma işlevi de üstlenir. Öğrenciler, bir resimle ya da yazıyla özdeşleşebilir, orada kendilerinden bir parça bulabilirler. Bu özdeşlik, bireyin yalnızca fiziki değil, duygusal olarak da mekâna bağlanmasını sağlar.

Duvar sanatları aynı zamanda eleştirel düşünceyi ve sorgulamayı teşvik edebilir. Toplumsal konulara gönderme yapan, kadın hakları, çevresel sürdürülebilirlik, eşitlik gibi temaları ele alan resimler, öğrencilerin gündelik yaşamlarında bu konularla sürekli karşılaşmalarını sağlar ve bu durum farkındalık yaratır.

AIDIYETİN GELİŞİMİNDE SANATIN ROLÜ

Aidiyet duygusu, bireyin mekânsal ve toplumsal bağlamda kendisini bir yere ait hissetmesiyle oluşur. Üniversitelerde aidiyet, yalnızca akademik bağlılıkla sınırlı değildir; sosyal ilişkiler, mekân deneyimi, kültürel katılım ve estetik algı gibi birçok bileşen bu duygunun gelişiminde etkilidir. Duvar resimlendirmeleri, bu bileşenlerin bir araya geldiği görsel anlatılardır.

Örneğin, üniversite tarihini yansıtan figüratif bir çalışma ya da üniversitenin bulunduğu bölgenin kültürel simgelerini içeren bir duvar resmi, okudukları bölümler ile ilgili figürler ile hazırlanan duvar resimleri, öğrencilere o kurumla ilgili tarihsel ve kültürel bilgi sunarken aynı zamanda ortak bir bellek yaratmaktadır. Bu ortak bellek, öğrencilerin bireysel hafızalarıyla birleştiğinde, o mekâna duyulan bağlılığı artırmaktadır.

Sanatın katılımcı biçimde uygulanması (örneğin, öğrencilerin duvar resimlerini birlikte üretmesi), sahiplenme duygusunu artırır. Ortaya çıkan ürün yalnızca görsel bir öge değil, aynı zamanda kolektif bir üretimin sonucu olarak psikolojik bir sahiplenme nesnesidir.

Resim 1. Rumeli Üniversitesi öğrencileri tarafından hazırlanan duvar resimlendirme örneği-Bölümler ile ilgili figür çalışmaları

Resim 2. Rumeli Üniversitesi öğrencileri tarafından hazırlanan duvar resimlendirme örneği-Bölümler ile ilgili figür çalışmaları

DUVAR SANATININ MOTIVASYONA KATKISI

Estetik deneyim, bireyin duygusal ve duygusal tepkilerini harekete geçiren güçlü bir uyaran olarak işlev görür. Özellikle yoğun ders temposu ve sınav stresinin yaşandığı üniversite ortamlarında, estetik öğeler öğrenciler için bir nefes alanı yaratmaktadır. Bu bağlamda duvar resimlendirmeleri, yalnızca estetik değil aynı zamanda terapötik bir işleve de sahiptir.

Psikoloji literatüründe renklerin ve görsel uyarıcıların birey üzerindeki etkisi detaylı biçimde ele alınmıştır. Örneğin mavi tonlarının sakinleştirici, kırmızı tonlarının ise uyarıcı bir etkisi olduğu bilinmektedir. Renk seçimi bu anlamda, kampüs içi duvar resimlendirmelerinde motivasyonu ve ruh halini şekillendirmede bilinçli olarak kullanılacak bir araçtır.

Ayrıca ilham veren sözlerin, simgelerin ve temaların duvarlarda kullanılması öğrencilerin içsel motivasyonlarını harekete geçirebilir. "Sınırlar zihnindedir", "Bugünün emeği yarının başarısıdır" gibi yazılar, öğrencilere bireysel hedefleri hatırlatırken aynı zamanda pozitif bir zihin çerçevesi oluşturur.

Resim 3. Rumeli Üniversitesi duvar resimlendirme örneği Atatürk Portresi

NITEL BULGULAR VE GÖZLEMSEL DEĞERLENDİRMELER

Yapılan araştırmalarda, üniversite kampüslerinde sanatsal müdahalelerin öğrencilerin mekâna ilişkin tutumlarını olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Örneğin İstanbul'daki bir üniversitede yapılan nitel bir çalışmada, katılımcıların çoğunluğu duvar sanatlarının kampüs ortamını daha sıcak, davetkâr ve kişisel bulmalarına neden olduğunu belirtmiştir.

Benzer bir örnek, Berlin'de bir üniversitenin sanat bölümü öğrencileriyle ortaklaşa yürüttüğü mural projesidir. Bu projede, öğrenciler yalnızca izleyici değil, aynı zamanda üretici rolü üstlenmiş ve duvarlara kendi mesajlarını yansıtılmışlardır. Sonuçta, bu öğrencilerin kampüs aidiyet puanlarında gözle görülür bir artış kaydedilmiştir.

Ayrıca, bu tür projelerin yalnızca yerel değil, uluslararası öğrenciler için de birleştirici bir rol oynadığı belirtilmektedir. Farklı kültürel kökenlerden gelen öğrenciler, ortak bir sanatsal çalışmada yer aldıklarında, kültürlerarası etkileşim artmakta, bu da sosyal uyumu ve grup içi motivasyonu güçlendirmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Üniversite kampüslerinde gerçekleştirilen duvar resimlendirmeleri, estetik müdahalenin ötesinde bir

anlam taşımakta; öğrencilerin psikolojik dayanıklılığına, akademik bağlılıklarına ve sosyal etkileşimlerine doğrudan katkı sunmaktadır. Sanatın bu çok boyutlu etkisi, üniversitelerin fiziksel mekân tasarımlarında daha bütüncül ve öğrenci odaklı yaklaşımlar benimsemeleri gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kampüs planlamasında, öğrenci katılımının esas alındığı sanatsal projelerin hayata geçirilmesi; sadece duvarlara değil, tüm açık ve kapalı alanlara estetik müdahalelerde bulunulması önerilmektedir. Ayrıca, bu çalışmaların sürekliliğini sağlamak için öğrenci kulüpleriyle iş birliği yapılmalı, belirli aralıklarla bu alanlar yenilenmeli, farklı tematik vurgularla çeşitlendirilmelidir.

Sonuç olarak duvar resimlendirmeleri; birer sanatsal ifade olmanın ötesinde, öğrencilerle kampüs arasında duygusal ve psikolojik bir köprü kurmakta, bireyin aidiyet duygusunu pekiştirerek içsel motivasyonunu güçlendirmektedir.

KAYNAKLAR

Maslow, A. (1943). *A Theory of Human Motivation*.

Tinto, V. (1993). *Leaving College: Rethinking the Causes and Cures of Student Attrition*.

Hall, T., & Thomson, P. (2007). *Creative school change: the role of artist-in-residence programmes*.

Ulrich, R. S. (1984). *View through a window may influence recovery from surgery*.

Dewey, J. (1934). *Art as Experience*.

Kaplan, R. & Kaplan, S. (1989). *The Experience of Nature: A Psychological Perspective*.

Heath, C. & Heath, D. (2010). *Switch: How to Change Things When Change Is Hard*.

Öztürk, M. & Erol, H. (2021). Üniversite kampüslerinde sanat uygulamalarının öğrenci psikolojisine etkisi. *Eğitim ve Toplum Dergisi*.

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). *Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being*.

TEACHING ENGLISH FOR MEDICAL PURPOSES – ADDRESSING CHALLENGES AND METHODS TO ENHANCE THE ACQUISITION OF MEDICAL VOCABULARY

Lec. Laureta Kadrijaj Qerimi

ALMA MATER EUROPAEA Campus College ‘Rezonanca’

Prishtina - Kosovo

ORCID ID: 0009-0009-6294-6890

ABSTRACT

English language has consistently been a dominant language in the world, and it has been taught as the second or foreign language in many countries. However, in the recent decades, global developments and innovations in certain fields have made essential English proficiency, particularly in medicine. English language as a global lingua franca has become crucial in facilitating professional inter-communication making English language competence a prerequisite for healthcare professionals. Thus, the need for teaching English for Medical Purposes (EMP) has emerged in order to facilitate students’ acquisitions of the linguistic skills in the specialized medical terminology, which is a very complex process and requires adequate expertise in order to achieve learning objectives.

This paper focuses on challenges that educators encounter when teaching medical terminology to EFL (English as a Foreign Language) students of higher education, due to several factors: such as lack of adequate textbooks, proper training and varying level of students’ English proficiency. The information presented is based on literature review and author’s personal experience and practice in teaching medical terminology to higher education students, in a medical college in Kosovo. In addition, the paper discusses the struggle of the EFL students for acquisition of medical vocabulary due to its complexity in terms of origin, composition and pronunciation. It presents several strategies, methods and digital tools that have proven for the author to be supportive in teaching medical terms and have supported students in acquisition of the medical terms. The paper aims to offer valuable and effective insights to educators on the methods and approaches, which can be a great asset in addressing the issues in teaching and acquisition medical terminology.

Keyword: Terminology, Medicine, ESP, Teaching, Methods

INTRODUCTION

English language has been globally a lingua franca for so many decades. It has been the language of international communication in all fields, including medicine, just as once Latin and Greek used to be. As medical sciences constantly evolve, new tools, procedures and concepts have introduced a large number of English terms, making the language essential for professional and academic development of the health care professionals.

Consequently, medical students must develop proficiency in all linguistic skills, namely speaking, writing, reading and listening in order to be able to efficiently communicate in medical contexts. In this respect, vocabulary development is particularly crucial as it underpins all forms of communication. Nonetheless, grammar and syntax also play a vital role in writing reports, preparing scientific papers,

delivering speeches in conferences and participating in professional discussions.

These demands have further shifted teaching methods of English as the Second Language (ESL) into teaching English for Special Purposes (ESP); specifically English for Medical Purposes. EMP focuses on teaching students specialized vocabulary and communications skills, tailored to the medical contexts. Therefore, to meet the course objectives, educators must adopt a student-centered approach and design syllabi that support students' needs and learning styles (Antić, 2007). In order to overcome the challenges that may appear during the process. Adopting such an approach is essential to effectively address the challenges that arise throughout the teaching and learning process.

CHALLENGES IN TEACHING EMP- A LITERATURE REVIEW

Teaching ESP has gained its important status within the field of teaching English as a Foreign Language since early 1960's. According to Dudley-Evans (1998) ESP differs from English for General Purposes (EGP) not only in content, but also in teaching methodology, referring to both the interaction modes between the teacher-student, which is tailored to the specific goals and contexts of learners. This specialized methodology emerges primarily from a thorough needs analysis, which is an initial step in ESP course design. As defined by Richards and Schmidt (2002) needs analysis is "the process of determining the needs for which a learner or group of learners requires a language". Given this targeted approach, teaching ESP becomes a complex task that demands careful preparation and thoughtful implementation. As stated by Dudley-Evans (1998), ESP is broadly categorized into two areas: English for Occupational Purposes (EOP) and English for Academic Purposes (EAP), with the latter further subdivided based on fields of specialization. Such subcategory is EMP, which demonstrates how ESP adapts to the diverse communication needs of specific field.

The need for English proficiency in health sciences has grown significantly alongside with the globalization of English in medical contexts. It has become the primary language of communication within the medical community, including electronic correspondence, conferences, scientific articles, and medical literature, which is predominantly in English.

However, teaching English for Medical Purposes presents significant challenges due to its highly specialized nature. According to Yuldasheva, Tuhtaboyeva, and Shamsiddinova (2021), "English for medical purposes is taught from a real-world perspective, which means teaching English is context-specific" (p. 559). This contextualized approach poses a difficulty, as there are no specific textbooks that integrate both medical vocabulary and grammar structures tailored for EFL students. Designing suitable teaching material therefore, demands considerable effort, particularly when addressing the needs of diverse student groups with varying levels of English proficiency. These differences present additional challenges that need to be addressed in order to meet students' needs. Another obstacle is the limited amount of time allocated in the classroom for students to acquire proficiency in medical English. Mastering EMP is an intensive process and requires extended exposure to technical and specific terms in the field of medicine.

ESP IN KOSOVO: AUTHOR'S PERSONAL EXPERIENCES IN TEACHING MEDICAL

TERMINOLOGY

English has been taught at universities in Kosovo since the 1960s. Until recently, English courses across various university departments were primarily focused on English for GP. As Tërnavaj-Osmani and Brestovci (2024) point out, the integration of English for ESP began to gain importance only after the post-war period, when the international community became involved in governing Kosovo. Today, ESP is offered as either a compulsory or elective course in both public and private universities throughout the country. However, despite being present in Kosovo's higher education system for over two decades, ESP has not yet developed to a satisfactory level. In many institutions, English courses are still taught as GE, or a combination of GE and ESP with emphasizes on the first one, rather than on students' specific academic or professional needs. University students need to acquire communication skills relevant to their future careers; therefore, it is essential to familiarize them with the specialized terminology and discourse of their respective fields.

Based on my experience as the teacher of the *English for Medicine* course at a private medical college in Kosovo, I have encountered several challenges that reflect wider issues in EMP teaching. One of the most significant difficulties was selecting appropriate literature and textbooks that aligned with the specific needs of students. Given the specialized nature of the course, involving medical technical terminology, material must to be chosen very carefully to ensure both relevance to the field and accessibility for students with varying levels of English proficiency. However, there remains a notable lack of readily available, field-specific resources tailored to this context. As a result, I have often had to compile, adapt, and supplement existing materials to fill these gaps; which is time-consuming and not always sustainable.

In addition to the lack of suitable materials, another major challenge is the absence of formal training programs in ESP or EMP teaching for higher education teachers. Such training would equip educators with the skills needed to design effective syllabi, select appropriate teaching methods, and organize content that addresses both linguistic competence and professional communication in the medical field. Unfortunately, opportunities for such professional development are still limited in Kosovo. This poses a barrier to the effective implementation of EMP courses and leaves many teachers to rely solely on personal initiative.

These challenges point to broader structural gaps in the development of ESP in Kosovo's higher education system. Without targeted support in materials development and teacher training, EMP instruction is unlikely to meet its full potential. Addressing these issues is essential for aligning EMP courses with the actual communicative needs of future medical professionals and for ensuring the quality and relevance of language education in medical faculties.

THE COMPLEXITY OF MEDICAL TERMINOLOGY: KEY STRUGGLES FACED BY EFL STUDENTS

The acquisition of medical terminology is a fundamental component of students' professional preparation in the health sciences. However, the process is complex and requires considerable effort and persistence, due to the challenges that are encountered on the way. The main issue that the students may

face is the pronunciation of technical medical terms as most of them derive from Latin and Greek. One of the main difficulties that students have is pronunciation of technical terms, many of which originate from classical languages. This is particularly problematic for students who come from non-medical high school backgrounds and have not been previously exposed to such specialized vocabulary. As stated by Dao and Nguyen (2023), it is “the open nature of medical vocabulary, the large number of low-frequency words and newly created terms” contribute to difficulties that EFL have in acquisition of medical terms. Medical English contains many low-frequency terms, which are not encountered in everyday English, thus students find it challenging to understand, remember and use them effectively.

Medical terms are also structurally complex, as they are composed of several word elements, namely roots, prefixes and suffixes deriving from Latin and Greek. These elements contribute the length and complexity posing challenges in pronunciation, spelling, and memorization.

Additionally, some grammar patterns differ from those in GE. For example, the plural of nouns does not follow the regular pattern of adding ‘s’ at the end; instead, it is formed by changing the last part of the term e.g. *cortex/cortices*, *thorax/thoraces*. Such irregular forms can be confusing for EFL students, as they are different from grammatical structures, they are more familiar with.

EFFECTIVE STRATEGIES FOR TEACHING MEDICAL TERMINOLOGY

Teaching and learning medical English involves considerable challenges due to its complex terminology and highly specialized content. However, with appropriate planning and the application of effective instructional strategies, the process can be significantly facilitated for both educators and learners. This section discusses several practical methods for teaching medical terminology within EMP courses, based on both pedagogical research and classroom experience.

Dissection of medical terms approach

A fundamental strategy in teaching medical terms is their dissection into constituents which involves breaking down complex terms into their constituent parts, namely prefixes, roots, and suffixes. This method helps students understand the structure and meaning of new terms systematically. For example:

Pericarditis

Prefix – *peri* (meaning: *around* or *surrounding*)

Root – *card/i* (meaning: *heart*)

Suffix – *itis* (meaning: *inflammation*)

Term *pericarditis* refers to inflammation of the outer layer of the heart medically known as *pericardium*.

This analytical method enhances comprehension, aids memorization, and allows students to build and decode unfamiliar terms using known components. Each part of a term typically represents a distinct concept, such as a body part, condition, procedure, or location, making this strategy especially effective in enhancing medical vocabulary of the students.

Flipped classroom approach

Flipped classroom is relatively a new method, but very efficient in teaching medical terminology. as it

enables students to take their time and study the material and prepare accordingly prior to the session. The main idea of this approach is the shift of teaching from the traditional “instructional” method to a new one with the pre-recorded videos and “problem based and collaborative” activities (Tekin, Ilgaz, Afacan Adanır, Yıldırım, & Gülbahar, 2020, p. 77). It also gives the opportunity to both teachers and students to actively interact related to the topic, which is essential for acquisition of the new terminology. It is very effective in retaining the medical terminology as the students have the comfort of watching and listening to videos, podcasts and other medical sources without time constrain and other distractions that the traditional classroom setting may pose. The role of the teacher and students changes in the flipped classroom approach. The teacher becomes the facilitator by providing students with learning material, suitable technology, inciting discussion and providing feedback for students. On the other hand, students’ role “transforms from passive receiver of knowledge to active promoter of knowledge” (Ozdamli & Aşiksoy, 2016, p.101) by actively engaging in the learning process. Another advantage of this approach is that it develops students’ skills for self-education by allowing them to learn at their own pace and discuss difficult terms and linguistic structures at the classroom for better understanding. This strategy not only fosters better retention but also cultivates self-directed learning skills, which are essential in the medical field, and comparing to the dissection approach it gives more autonomy of learning to the students and encourages deeper engagement through various activities

Integration of audio-visual aids and digital tools

Incorporating audio-visual aids and digital tools in EMP classroom helps students relate abstract medical terminology to the real-world application. These aids such as videos, presentations, podcasts, interactive multimedia, audio recordings, 3D animations and other sources provide students with concrete medical contexts, making it easier for them to retain medical terminology and assist teacher in providing a variety of real-world contexts in medicine, which not only enables students easier understanding of the complex medical terms, but also increases their motivation and interactivity and prevents the monotony in the classroom. As Juma’a (2020) notes, these aids provide means for better retention of linguistic input over a longer period. Incorporating these tools in the EMP teaching provides students with real-life scenarios and a well-informed understanding how to use medical terms in clinical contexts.

This method relies more on sensory learning and contextual immersion. It supports learners with diverse styles, especially visual and auditory, but requires reliable technological infrastructure. When used with other methods, it greatly enriches the learning experience.

Reading scientific articles – Although it is not very frequently applicable, as noted by Alazemi, Boland, and Hayat (2024), this approach helps students “familiarize” themselves with the medical terms in the medical context and built their confidence to actively engage in professional discussions speeches and writings. This approach emphasizes formal usage of terminology and critical reading at academic level, preparing them for future engagement in scientific work, which is a necessary skill nowadays.

Strategies outlined above represent only a subset of available methods for teaching medical terminology in EMP courses. Based on classroom experience, they have demonstrated considerable effectiveness in supporting student learning. However, no single method is sufficient on its own. A blended approach, combining multiple strategies, allows teachers to address various learning styles and meet educational objectives more effectively. A systematic and flexible application of these methods ensures a more

comprehensive and engaging learning experience.

DISCUSSION AND CONCLUSION

Teaching EMP has become increasingly accessible in the era of rapid digital developments. As highlighted above, there are numerous possibilities and options for incorporating teaching and learning materials and methods that simplify the process for both teachers and students.

Nevertheless, teaching EMP to EFL students remains a complex and demanding process that requires careful planning and preparation. One of the key challenges for teachers is the selection of suitable teaching material, especially given the lack of a standardized textbook. Moreover, EMP educators require specialized training to effectively address key aspects such as course design, syllabus development, and practical implementation.

From the students' perspective, difficulties often arise from the complexity of medical terms, by both unfamiliar vocabulary and challenging pronunciation, as well as persistent issues with grammar and general language proficiency.

To address these challenges and meet learning objectives, aligned with students' needs, a diverse combination of teaching methods and approaches should be employed to provide students with appropriate tools for easier acquisition and retention of medical terminology. The teaching material should contain a balanced integration of grammar, pronunciation and vocabulary, all within specific context of medical communication.

REFERENCES

- Alazemi, A. M., Boland, D., & Hayat, M. A. (2024). Difficulties in learning medical terminology: The Public Authority for Applied Education and Training's Science Colleges. *International Journal of Education, Learning and Development*, 12(9), 104–118. <https://doi.org/10.37745/ijeld.2013/vol12n9104118>
- Antić, Z. (2007). FORWARD IN TEACHING ENGLISH FOR MEDICAL PURPOSES English for special purposes. *Medicine and Biology*, 14(3), 61. <http://facta.junis.ni.ac.rs/mab/mab200703/mab200703-08.pdf>
- Dao, H. T. T., & Nguyen, P. T. (2023). Some problems and solutions of teaching and learning medical terminology. *Journal of Literature, Languages and Linguistics*, 96, 56-64. <https://iiste.org/Journals/index.php/JLLL/article/download/60492/62439>
- Dudley-Evans, T., & St, John, M. (1998). *Developments in ESP: A multidisciplinary approach*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Juma'a, T. R. (2020). Employing audio-visual aids. *International Journal of Ecomedical and Public Sciences*, 3(3). https://www.researchgate.net/publication/380904079_Employing_Audio-Visual_Aids
- Ozdamli, F., & Aşıksoy, G. (2016). Flipped classroom approach. *World Journal on Educational Technology Current Issues*, 8(2), 98–105.

https://www.researchgate.net/publication/309890120_Flipped_Classroom_Approach

Richards, J. C., & Schmidt, R. (2002). *Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. (3rd ed.). Longman.

https://www.academia.edu/44568181/Longman_Dictionary_of_Language_Teaching_and_Applied_Linguistics

Tekin, P. Ş., Ilgaz, H., Afacan Adanır, G., Yıldırım, D., & Gülbahar, Y. (2020). Flipping e-learning for Teaching Medical Terminology: A Study of Learners' Online Experiences and Perceptions. *Online Learning Journal*, 24(2), 76-93.

<https://olj.onlinelearningconsortium.org/index.php/olj/article/view/2030/934>

Tërnavá-Osmani, S., & Brestovci, M. (2024). Readiness and challenges of Prishtina University students for ESP classes. *Journal of Language Teaching and Research*, 15(2), 342-347.

<https://jltr.academypublication.com/index.php/jltr/article/view/7419/6687>

Yuldasheva, D., Tuhtaboyeva, Y., & Shamsiddinova, M. (2021). Teaching English to medical students on the basis of a professionally oriented approach. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(4), 558–562.

<https://theamericanjournals.com/index.php/tajssei/article/view/3447>

THE ROLE OF PHYSICAL ACCESSIBILITY IN ENSURING THE SOCIAL ACCESSIBILITY OF ELDERLY PEOPLE

YAŞLILARIN SOSYAL ERİŞİLEBİLİRLİĞİNİN SAĞLANMASINDA FİZİKSEL ERİŞİLEBİLİRLİĞİN ROLÜ

Lec. Dila EVLİYAĞLU

Istanbul Rumeli University, Vocational School, Department of Design, Interior Design Program Silivri,
Istanbul.

ORCID NO: 0000-0002-3985-8392

ÖZET

Yaşlanma sürecinde kişiler fiziksel, bilişsel ve duyuşsal yeti yitimleri yaşamakta ve bu durum gündelik ve sosyal hayata entegre olmalarını zorlaştırabilmektedir. Yaşlılıkla beraber sosyal çevrelerinin de azalmaya ve küçülmeye başlaması, yaşlıların sosyal hayata katılım gereksinimlerinin artmasına neden olmaktadır. Yaşlı bireyler sosyal hayata katılım gereksinimine diğer kişilerden daha fazla sahip olmaktadır. Çünkü, sosyal izolasyon ve yalnızlık yaşayabilen yaşlı bireylerin sosyal hayata entegre olmaları hem fiziksel hem de psikolojik iyi olma hallerini etkilemektedir. Yaşlıların sosyal erişilebilirliklerinin sağlanması özgüvenlerinin artmasına, kendilerini değerli hissetmelerine, topluma aidiyet duymalarına, sosyal kaygı ve depresyon yaşamamalarına ve yaşam kalitelerinin artmasına etki edebilecek öneme sahiptir. Yaşlılıkla beraber fiziksel anlamda bağımsız hareket edebilme yetilerinde azalma yaşayan yaşlı bireylerin sosyal erişilebilirliklerinin sağlanmasında, öncelikle fiziksel erişilebilirliğin gerekliliklerinin yerine getirilmiş olması gerekmektedir. Fiziksel erişilebilirlik, engelli, dezavantajlı ve yaşlı bireyler odağında tüm kullanıcı gruplarının yapılandırılmış fiziksel çevrelere bağımsız erişimlerine, rahat ve güvenli kullanımlarına olanak tanımaktadır. Yaşlıların bağımsız, eşit ve güvenli şekilde hareket edemediği çevrelerde ise fiziksel erişilebilirliğin engellenmesinin yanında sosyal erişilebilirlik engelleri de ortaya çıkmaktadır. Fiziksel erişilebilirliğin kapsamı özel ve sosyal alanları, ulaşım alanlarını, açık ve kapalı kamusal alanları içerdiğinden, hayatın her alanıyla bağlantı içerisindedir. Kişilerin gündelik yaşamlarında ve sosyal hayatlarında buldukları tüm yapılandırılmış fiziksel çevrelerin erişilebilirliğinin sağlanması, sosyal erişilebilirlikleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda yaşlı bireylerin gündelik ve sosyal hayata aktif, bağımsız ve başarılı şekilde katılımlarını sağlamak ve sürdürülebilir kılmak adına, fiziksel çevre tasarım kararlarının erişilebilirlik kavramı doğrultusunda alınması önem taşımaktadır. Fiziksel erişilebilirliğin uygulandığı çevrelerde yaşlıların sosyal katılımları desteklenerek, toplumsal bağları güçlendirilmiş ve izolasyon, dışlanma, yalnızlık duyguları da azaltılmış olabilecektir. Çevre tasarımlarında düzgün zeminler, yeterli aydınlatma, güvenlik sistemleri, bilgilendirici ve yönlendirici sistemler, geniş yürüyüş alanları, konforlu dinlenme alanları, sosyal aktivite alanları, doğal ve rahatlatıcı unsurlar gibi yaşlıların sosyal etkileşimlerini artıracak tasarım kararlarının alınması yaşlıların sosyal erişilebilirliklerinin sağlanmasını destekleyebilecektir. Fiziksel erişilebilir tasarım prensipleri doğrultusunda tasarlanan çevrelerde yaşlı bireyler mekanlara, alanlara ve hizmetlere daha rahat erişebilecektir. Fiziksel erişilebilirliğin sağlanması, yaşlı bireylerin hayata aktif ve kaliteli şekilde katılımlarını, psikolojik iyilik hallerinin artmasını ve sosyalleşmelerini teşvik edebilecektir. Fiziksel erişilebilirlik arttıkça, yaşlı bireylerin sosyal erişilebilirlikleri de artacak,

bu sayede bireysel ve toplumsal refah ve gelişmişlik düzeyi de yükselebilecektir. Bu doğrultuda yaşlı bireylerin sosyal erişilebilirliklerinin sağlanarak korunmasında, kişilerin aktif ve bağımsız şekilde toplumsal hayata katılımları noktasında; çevre yapılandırmalarında alınacak olan tasarım kararlarının fiziksel erişilebilirlik odaklı olması büyük önem taşımaktadır. Günümüzde nüfusun yaşlanmasıyla birlikte, yaşlı bireylerin toplumsal yaşama katılımlarını destekleyecek şartların sağlanması giderek daha önemli bir konu haline gelmektedir. Bu bağlamda bu çalışma yaşlı bireylerin sosyal hayata katılımlarının, sosyal erişilebilirliklerinin sağlanmasında, fiziksel erişilebilirliğin rolünü ve mimari tasarım kararlarının önemini göstermeyi hedeflemektedir. Bu makalede, yaşlıların sosyal erişilebilirliklerinin desteklenmesinde fiziksel erişilebilirliğin rolü incelenmektedir. Fiziksel erişilebilirlik, sadece mekânsal bir kolaylık değil, aynı zamanda sosyal bağlantıların kurulduğu alanlara erişim hakkını da içermektedir. Bu bağlamda bu çalışma fiziksel tasarım öğelerinin sosyal erişilebilirlik üzerindeki etkisini teorik çerçevede ele alarak, somut örnekler ve çözümler sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Yaşlılar, Sosyal Erişilebilirlik, Fiziksel Erişilebilirlik, Sosyal İzolasyon, Yaşlı Dostu Tasarım

ABSTRACT

As individuals age, they experience physical, cognitive, and sensory impairments, which can make it difficult for them to integrate into daily and social life. The reduction of their social circles increases the necessity of social participation for elderly individuals. Social participation is particularly crucial for elderly individuals, as they are more susceptible to social isolation and loneliness, which in turn affect their physical and psychological well-being. Ensuring social accessibility for the elderly contributes to their self-confidence, sense of self-worth, social belonging, and overall quality of life, while preventing social anxiety and depression. Physical accessibility plays a fundamental role in achieving social accessibility for elderly individuals. Aging leads to a decline in physical independence, making the fulfillment of physical accessibility requirements a prerequisite for achieving social accessibility. Physical accessibility encompasses the ability of disabled, disadvantaged, and elderly individuals to access built environments independently, comfortably, and safely. In environments where elderly individuals cannot move independently, both physical and social accessibility barriers arise. Since physical accessibility includes private and public spaces, transportation areas, and open and enclosed public spaces, it is directly connected to all aspects of life. The design of structured physical environments that prioritize accessibility directly influences elderly individuals' ability to participate actively, independently, and successfully in daily and social life. Implementing accessibility principles in the built environment supports the social participation of elderly individuals, strengthens their societal bonds, and mitigates feelings of isolation, exclusion, and loneliness. Design elements such as smooth surfaces, adequate lighting, security systems, informational and guiding systems, wide walkways, comfortable resting areas, social activity spaces, and natural and soothing elements can enhance social interactions among elderly individuals. By ensuring physical accessibility in the built environment, elderly individuals can access spaces, areas, and services more comfortably. Improving physical accessibility encourages their active and quality participation in life, promotes psychological well-being, and fosters socialization. As physical accessibility increases, so does social accessibility, contributing to

individual and societal welfare and development. Therefore, ensuring and maintaining social accessibility for elderly individuals requires accessibility-focused environmental planning that prioritizes independent and active participation in social life. With the aging of the population in contemporary societies, ensuring conditions that support the participation of older individuals in social life has become an increasingly important issue. This study aims to highlight the role of physical accessibility in ensuring social accessibility for elderly individuals and to emphasize the importance of architectural design decisions in promoting their social participation. This paper examines the role of physical accessibility in supporting the social accessibility of older adults. Physical accessibility is not merely a matter of spatial convenience; it also encompasses the right to access spaces where social connections are established. In this context, the study aims to explore the impact of physical design elements on social accessibility within a theoretical framework, while also providing concrete examples and practical solutions.

Keywords: Elderly, Social Accessibility, Physical Accessibility, Social Isolation, Age-Friendly Design

INTRODUCTION

The ongoing global demographic transformation has led to a significant rise in the elderly population, compelling societies to reevaluate their social, spatial, and administrative structures. This shift necessitates not only reforms in healthcare systems and social security mechanisms but also the creation of environmental and spatial strategies that facilitate older adults' integration into everyday social life. Active involvement of elderly individuals in community life is not only essential for their personal well-being but also for enhancing social cohesion, inclusiveness, and the sustainability of communal solidarity.

Among the key components enabling this integration is the concept of social accessibility, which encompasses older individuals' ability to engage in public life, maintain interpersonal connections, and uphold their sense of belonging (World Health Organization [WHO], 2007). Nevertheless, achieving social accessibility is not solely a policy-oriented issue; it is closely linked to the physical characteristics of the environments that older adults navigate in their daily routines. At this juncture, physical accessibility becomes a foundational factor enabling or hindering social engagement. It transcends the realms of architecture and infrastructure, functioning as a critical element that ensures equitable access to social rights. In cases where physical environments are restrictive or inaccessible, the impact of well-intentioned social initiatives becomes considerably diminished. Participation in public events, cultural activities, or community services depends as much on physical reachability as on the existence of such services themselves (Imrie, 2012). Thus, physical accessibility should be approached not merely from technical perspectives but as a multidimensional issue encompassing social justice, equality, and human rights.

When urban spaces are not designed with the diverse needs of older individuals in mind, physical barriers within the built environment may substantially restrict their ability to engage with public life. Yet, many urban settings still fall short of meeting universal accessibility standards. Design deficiencies—such as insufficient sidewalk width, non-compliant ramp gradients, a lack of seating areas, inadequate lighting, and limited public restrooms—contribute to the weakening of elderly residents' connection with their

surroundings. Over time, these limitations may contribute to negative psychosocial outcomes such as social withdrawal, loneliness, or depression (Woolrych et al., 2015). Therefore, eliminating such barriers should be viewed not as an optional design preference but as a normative, rights-based necessity. This is particularly relevant for individuals with declining mobility, sensory impairments, or chronic health conditions, whose everyday lives are directly impacted by spatial decisions. Accordingly, physical accessibility should be seen as a powerful enabler of social engagement, interpersonal interaction, and personal autonomy.

Emphasizing the interrelationship between physical and social accessibility is crucial. When a space is physically accessible, it becomes more likely that older individuals will use it, spend time there, and engage in meaningful social exchanges. The physical environment plays a central role in shaping opportunities for social encounters, communication, and the development of belonging. For instance, thoughtful design features—such as clear signage, resting spots, safe pedestrian routes, and adequate lighting—can increase both the frequency and ease with which older adults utilize public areas. Consequently, these physical settings transform into active social arenas where relationships are formed, maintained, and sustained.

As societies age, urban planning and environmental design must be restructured around age-friendly principles. The World Health Organization (WHO, 2007) stresses that the development of age-friendly cities facilitates the active and productive participation of older people in societal life. Within this framework, spatial design must be guided not only by aesthetic or utilitarian considerations but also by a commitment to social inclusion and collective well-being. Ensuring accessible environments should be a shared concern across disciplines—urban planners, architects, and policymakers alike must collaborate to create inclusive spaces. Spatial interventions that support older adults' social involvement contribute meaningfully to reducing urban disparities, preventing marginalization, and reinforcing communal resilience.

Although the role of the physical environment in fostering social participation is often underestimated, the connection between the two is undeniable. Older adults' ability to remain engaged and connected within society is deeply influenced by the spatial configurations they inhabit. Physical accessibility serves both as the infrastructure and the guarantor of social accessibility. Therefore, any strategy that aims to enhance elderly individuals' participation in social life must prioritize the accessibility and inclusivity of the physical environment in its design and planning philosophy.

This article seeks to explore the spatial conditions that facilitate the social accessibility of older individuals, with a focus on the influence of physical accessibility on social participation. By identifying environmental barriers and evaluating how spatial design elements affect social inclusion, the study offers concrete recommendations aimed at supporting the full integration of elderly individuals into community life.

RESEARCH

Social accessibility refers to the combination of physical, social, and cultural conditions that enable individuals to participate actively and equally in societal life. This concept encompasses not only the

ability to establish social relationships but also the capacity to maintain a sense of belonging and achieve psychological and emotional well-being. The availability of opportunities for social access plays a critical role in sustaining individuals' interactions with society. In the context of older adults, social accessibility entails the ability to maintain peer relationships, participate in public activities, and continue fulfilling societal roles (Victor et al., 2000). Accordingly, for older individuals, social accessibility is vital for reconstructing diminishing social ties, reducing feelings of loneliness, and maintaining a connection to societal life during the aging process (WHO, 2007).

The aging process brings about various changes in individuals' physical and social lives. Retirement, the loss of a spouse or friends, health problems, and reduced mobility may lead to the shrinking of social networks and limited social interactions among older adults. These decreasing interactions can gradually heighten feelings of loneliness and increase the risk of social isolation (Victor et al., 2000). Particularly in large urban areas, older individuals may struggle to navigate complex urban environments and withdraw from social life due to limited access to public spaces. Social isolation negatively affects the psychological well-being of older adults and contributes to problems such as depression, anxiety, and low life satisfaction (Cornwell & Waite, 2009). Thus, overcoming social isolation is directly linked to the presence of social and environmental conditions that strengthen older adults' connections with society.

At this point, the significance of social accessibility for older adults becomes increasingly evident. Social accessibility supports not only the socialization of older individuals but also their physical and mental health, their sense of self-worth, and their active participation in society. Feeling like a valued part of the community and maintaining social connections protect older adults not only from isolation but also from passivity (Buffel et al., 2013). In this sense, limited social access opportunities directly diminish the quality of life for older individuals, whereas socially accessible environments bring vitality, meaning, and satisfaction to their lives.

However, interpersonal relationships alone are not sufficient for ensuring social accessibility; the quality of the physical environment also plays a central role in this process. Physical accessibility refers to the spatial arrangements that enable individuals to perform daily activities without encountering environmental barriers. It includes spatial features that allow individuals to move freely in public spaces and access necessary areas and services with ease. For older adults, this means not only being able to travel from one place to another but also feeling safe, moving independently, and interacting with their surroundings (Imrie, 2012). In this regard, components such as wide and even sidewalks, ramps instead of stairs, clear and legible signage, adequate seating, and proper lighting are essential elements of physical accessibility.

There is a direct relationship between physical accessibility and social accessibility. If individuals cannot physically access an environment, they cannot exist within it, thus obstructing opportunities for social interaction. In other words, if a space is not physically accessible, it is not possible for individuals to establish social connections, participate in events, or engage in community life within that space (Woolrych et al., 2015). For older adults, physical barriers are not merely obstacles to movement; they are also impediments to social participation. Therefore, enhancing the physical accessibility of environments supports not only outdoor mobility but also the formation and maintenance of social

bonds.

Unfortunately, many urban and public spaces today present numerous challenges to the physical accessibility of older adults. Narrow and sloped sidewalks, high steps, inadequate seating, slippery surfaces, lack of signage, and insufficient lighting make it difficult for older individuals to navigate urban environments safely and comfortably (Talen, 2012). Inaccessibility of public transportation stations, the distance of bus stops, and the absence of step-free entrances also hinder access to public spaces. These barriers often force older individuals to remain at home and withdraw from social settings, thereby exacerbating social isolation. Eliminating these and similar barriers in the physical environment enables older adults to maintain their independence and participate actively in social life. Pedestrian-friendly streets, accessible crossings, regularly spaced resting points, visual markers that facilitate wayfinding, and stronger connections between public transportation and public spaces ease outdoor use and encourage social engagement (Laws, 1997). In this context, improving physical accessibility not only promotes freedom of movement but also creates opportunities for social inclusion.

Architectural and urban design decisions play a vital role in this process. Shaded seating with backrests and armrests allows older adults to rest and remain outdoors for longer periods. High-contrast, large-font signage supports independent navigation for individuals with visual impairments. Ergonomic walking paths, non-slip surface materials, and well-lit environments contribute to the safe movement of older adults both during the day and at night. Furthermore, squares, parks, and open-air activity areas designed to encourage social interaction help integrate older individuals into societal life physically, emotionally, and socially. Streets with small-scale commercial units (such as grocery stores, bakeries, and pharmacies) located within neighborhoods and safely accessible facilitate the meeting of daily needs and the continuation of neighborly relations. All of these design strategies are tools for constructing both physically and socially accessible environments for older adults and offer effective solutions in combating social isolation.

FINDINGS

The Effects of Physical Design Decisions on the Socialization of Older Adults

The design of the physical environment plays a determining role in the interaction of older individuals with daily life and their social participation. In particular, the organization of public spaces in an age-friendly manner supports both the maintenance of physical mobility and the prevention of social isolation among older adults. In this context, the analysis reveals that the physical design characteristics of semi-public spaces frequently used by older individuals such as parks, squares, mosque courtyards, and local markets directly affect opportunities for social interaction.

Physical Accessibility of Public Open Spaces and Socialization

The physical design elements in public open spaces directly influence how older adults use the space, how long they remain in these areas, and the nature of their social encounters. For example, benches with backrests placed at regular intervals provide frequent opportunities for rest, enabling older adults to spend more time outdoors. This arrangement facilitates both spontaneous encounters and planned meetings, thereby enhancing the potential for social interaction (Sugiyama & Ward Thompson, 2007).

Smooth, non-slip, and low-gradient ground surfaces help reduce the fear of falling, improving the safety of access to public spaces. This sense of security allows older individuals to feel more independent and increases their motivation to be present in outdoor environments.

Lighting is another critical physical factor that affects social interaction. Well-lit pathways and squares—particularly important for events or prayers planned in the evening—enhance the perception of safety among older adults, thereby expanding opportunities for socialization (Burton & Mitchell, 2006).

Transportation Access and Mobility

Accessible public transportation systems have a direct effect on older adults' ability to maintain connections with social life. The proximity of bus stops to residential areas, the presence of seating at these stops, and the provision of barrier-free boarding options support both physical independence and social participation (Rosenberg & Everitt, 2001). This accessibility facilitates older adults' engagement not only with healthcare facilities but also with cultural and social venues.

Low-floor buses, audible guidance systems, and clear signage improve usability and promote social mobility within the city. Such design decisions increase older adults' autonomy in participating in social interactions, making transportation a powerful tool for combating social isolation (Nelson, 2005).

Wayfinding Systems and Perceptual Accessibility

In cases where cognitive decline is present, solutions that support spatial navigation abilities are of great importance. High-contrast signage, simple spatial layouts, and color zoning help make environments more easily perceived. These arrangements reduce the fear of getting lost and increase older individuals' willingness to engage in social environments (Marquardt, 2011).

Planning strategies proposed in dementia-friendly urban design not only facilitate wayfinding but also foster a stronger sense of environmental safety.

Physical Accessibility in Enclosed Public Spaces

Applying physical accessibility standards in enclosed public spaces—such as shopping malls, cultural event halls, libraries, and government buildings—facilitates older adults' participation in social activities. Features such as wide doorways, barrier-free walking paths, clear signage, and sufficient seating areas contribute to a sense of comfort and safety (Imrie, 2012). Environments designed to enhance the emotional sense of safety also promote participation in community settings and help older individuals establish social relationships (McArdle et al., 2010).

Psychological Accessibility and the Motivational Impact of Design

It is not only essential for the physical environment to be objectively accessible, but also for it to create a *sense* of accessibility. When older individuals feel confident in their ability to access a space, their connection to the external world can be strengthened. This sense of assurance increases motivation for social engagement and allows older adults to take more active roles in outdoor environments (Peace, Holland & Kellaher, 2005).

In addition to activities specifically designed for older adults, intergenerational social programs that bring together different age groups are of great importance in public and urban spaces. These opportunities for interaction between older adults and younger generations reduce perceptions of social

exclusion, reinforcing the sense of being a valued and active part of society. Relationships established with younger individuals boost older adults’ self-confidence, enhance their sense of purpose through the sharing of life experiences, and foster feelings of societal acceptance. Spaces designed for this purpose contribute not only to physical well-being but also to emotional wellness, encouraging older individuals to take ownership of their living environments and adopt more active lifestyles.

Summary Table: The Contribution of Physical Design Elements to Socialization

Design Element	Social Contribution
Ramps and Elevators	Facilitate independent movement and access to social spaces
Rest Areas	Provide spatial opportunities for encounters and interaction
Lighting	Supports safe use and nighttime socialization
Wayfinding Signage	Reduces confusion, facilitates access to social areas
Ground Surfaces	Reduces fall risk, encourages safe mobility
Public Transport Links	Improves access to social activities
Social Events	Encourages participation and strengthens social bonds

These findings indicate that the social participation of older adults is not solely determined by individual preferences or health conditions, but is also directly influenced by the characteristics of the physical environment. Age-friendly spatial arrangements enable more active involvement in public life and serve as effective tools in combating social isolation.

Similarly, the “Public Transport and Age-Friendly Public Spaces” project in Toyama, Japan, encourages older adults not only to leave their homes but also to integrate into social life. The integration of transit stops with green public areas and the design of adjacent seating, waiting, and social zones have allowed older adults to spend more time in these spaces. These design decisions have enhanced not only the functional aspects of the environment but also its social potential (Akiyama & Suzuki, 2012).

In the Turkish context, the pilot implementation of the “Age-Friendly Neighborhood Project” in Istanbul involved simple yet effective interventions in neighborhood parks—such as more frequent seating units, non-slip walking paths, ramped access, and physical activity zones for older adults. These changes increased the time spent in parks by local residents, thereby contributing to the strengthening of neighborhood-level social relationships. Observations and local government reports indicated that older adults preferred these redesigned spaces and communicated more frequently with one another in these environments (İBB, 2021).

The common thread among these examples is that where physical accessibility is ensured through deliberate design decisions, older adults feel safer, spend more time outdoors, and engage in more social interactions. This demonstrates that the concept of social accessibility can be addressed not only through social policies or interpersonal relations but also through spatial planning and design strategies.

DISCUSSION AND CONCLUSION

This study has demonstrated the vital significance of social accessibility for older adults and has

thoroughly evaluated the influence of physical environmental accessibility on social participation. During the aging process, the weakening of social ties can lead individuals toward social isolation, which in turn creates a basis for physical, psychological, and emotional problems. At this point, enhancing social accessibility becomes a key factor in directly improving the quality of life for older adults. By examining the effects of physical environmental design on the socialization processes of older individuals, this study reveals the close relationship between social accessibility and physical accessibility. The findings indicate that environmental design plays a determining role in enabling older adults to spend more time in public and semi-public spaces, maintain social relationships, and avoid social isolation.

However, social accessibility is not only related to interpersonal relationships but is also directly shaped by the quality of the physical environment where these interactions can occur. Accessible parks, squares, public transportation connections, and neighborhood-level social spaces encourage more active outdoor engagement among older adults and facilitate their reintegration into the community.

Design elements that support older adults' access to outdoor spaces—such as appropriate surface materials, sufficient resting areas, adequate lighting, and clear wayfinding systems—not only enhance physical mobility but also increase the frequency of social interaction. In this regard, older adults' participation in daily life is largely shaped by spatial opportunities; a sense of security and perceived self-efficacy in engaging with the external environment significantly strengthens social involvement.

The organization of public transport systems in an age-friendly manner not only facilitates mobility but also enables access to various social environments beyond the home. This is critically important in preventing social isolation in later life. Similarly, spatial strategies that aid wayfinding are especially beneficial for individuals experiencing cognitive decline, as they help sustain social participation.

The study also shows that the location and interior design of social centers and service buildings for older adults directly influence the frequency of use. Designing such spaces to be accessible, legible, and safe not only facilitates social interaction but also reinforces individuals' sense of value and belonging.

These findings highlight that socialization in old age is not merely a personal desire or social need but a right that must be supported by environmental conditions. Therefore, social accessibility is not only about an individual's capacity to form social relationships but also about the physical features of space that enable such relationships.

With the projected increase in the older population, cities and public spaces must be transformed to meet these emerging needs. Integrating age-friendly design strategies into everyday environments used by older adults will enhance individual well-being and reinforce social cohesion. In this respect, recognizing older adults not merely as “users” but as active “participants” who shape the social meaning of space will be a foundational step toward creating accessible and inclusive cities.

In conclusion, the construction of age-friendly cities must not overlook the social dimensions of physical environmental arrangements. Accessibility should be considered not only in terms of removing physical barriers but also in enabling individuals to participate actively in social life. Therefore, interdisciplinary collaboration between architecture, urban design, and social policy is crucial to ensuring that older adults live in more inclusive and socially enriched environments.

Limitations

The primary limitation of this study lies in its spatial and cultural focus on a specific locality. The findings reflect the experiences of older adults residing in urban or neighborhood settings with particular socio-cultural characteristics. Therefore, it should be acknowledged that similar themes may yield different outcomes in other cities, rural areas, or cultural groups.

Another limitation is the study's predominant focus on the physical environment and spatial design elements. Socialization processes are influenced not only by physical conditions but also by a range of other factors such as societal norms, individual health status, economic resources, and digital accessibility. These socio-economic or psychological variables were not analyzed in depth within the scope of this research.

Additionally, most of the data regarding older adults' experiences were collected through qualitative methods. While this approach effectively captures the richness and contextual nature of lived experiences, the lack of quantitative support calls for caution in making generalizations based on the findings.

Recommendations for Future Research

To gain a more comprehensive understanding of older adults' experiences with social accessibility, it is recommended that future studies adopt multidimensional research approaches. In particular:

- Comparative analyses across different urban scales (metropolitan areas, districts, rural settlements) may help reveal the contextual diversity of older adults' spatial experiences.
- In-depth investigations into how variables such as gender, health status, and income level influence social accessibility are needed.
- The integration of quantitative datasets (e.g., GIS-based mobility analyses, survey scores) with qualitative observations can provide stronger insights into the spatial distribution of social participation levels.
- The impact of technological developments (such as digital wayfinding systems and mobile applications) on older adults' ability to navigate and socialize in public spaces deserves further exploration.
- Moreover, greater emphasis should be placed on participatory design processes involving older adults themselves, which can contribute to the development of more inclusive social accessibility policies.

Multifaceted research conducted in line with these recommendations will allow for a more holistic understanding of the spatial and social accessibility of older individuals and provide a robust foundation for the development of age-friendly cities and public spaces.

REFERENCES

- Buffel, T., Phillipson, C., & Scharf, T. (2013). Ageing in urban environments: Developing 'age-friendly' cities. *Critical Social Policy*, 32(4), 597–617. <https://doi.org/10.1177/0261018311430457>
- Burton, E., & Mitchell, L. (2006). *Inclusive urban design: Streets for life*. Architectural Press.

Cornwell, E. Y., & Waite, L. J. (2009). Social disconnectedness, perceived isolation, and health among older adults. *Journal of Health and Social Behavior*, 50(1), 31–48. <https://doi.org/10.1177/002214650905000103>

Istanbul Metropolitan Municipality (İBB). (2021). *Annual Activity Report 2021*. <https://www.ibb.istanbul>

Imrie, R. (2012). Universalising universal design: New directions in architectural design and urban planning. *Disability & Society*, 27(3), 373–388. <https://doi.org/10.1080/09687599.2012.654984>

Imrie, R. (2012). Universalism, universal design and equitable access to the built environment. *Disability & Rehabilitation*, 34(10), 873–882. <https://doi.org/10.3109/09638288.2011.624250>

Laws, G. (1997). Spatiality and age relations. In A. Jamieson, S. Harper, & C. Victor (Eds.), *Critical approaches to ageing and later life* (pp. 90–105). Open University Press.

Marquardt, G. (2011). Wayfinding for people with dementia: A review of the role of architectural design. *Health Environments Research & Design Journal (HERD)*, 4(2), 75–90.

McArdle, J. J., Fisher, G. G., & Kadlec, K. M. (2010). Latent variable analyses of age trends of cognition in the health and retirement study. *Psychology and Aging*, 25(4), 778–789.

Nelson, T. D. (2005). Ageism: Prejudice against our feared future self. *Journal of Social Issues*, 61(2), 207–221.

Peace, S., Holland, C., & Kellaheer, L. (2005). Making space for identity: Learnt and social settings for older people. *Environment and Planning D: Society and Space*, 23(3), 395–413.

Rosenberg, M., & Everitt, J. (2001). Planning for aging populations: Inside or outside the walls. *Progress in Planning*, 56(3), 119–168.

Sugiyama, T., & Ward Thompson, C. (2007). Older people's health, outdoor activity and supportiveness of neighbourhood environments. *Landscape and Urban Planning*, 83(2–3), 168–175.

Talen, E. (2012). *City rules: How regulations affect urban form*. Island Press.

Victor, C. R., Scambler, S., Bowling, A., & Bond, J. (2000). Being alone in later life: Loneliness, social isolation and living alone. *Reviews in Clinical Gerontology*, 10(4), 407–417. <https://doi.org/10.1017/S0959259800104108>

Woolrych, R., Sixsmith, J., Canham, S., & Fang, M. L. (2015). Ageing in urban environments: The design of purpose-built housing. *Journal of Urban Design*, 20(3), 361–381.

Woolrych, R., Sixsmith, J., Murray, M., & Clark, A. (2015). Constructing and negotiating home in older age: The role of housing. *Journal of Aging Studies*, 33, 56–65. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2015.02.002>

World Health Organization. (2007). *Global age-friendly cities: A guide*. World Health Organization. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241547307>

THE BILINGUAL COMPONENT IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Assist. Sonaj BILAL

International Balkan University, Faculty of Education, Psychological Counseling and Guidance,
Skopje, N. Macedonia

ORCID NO: 0009-0001-3000-3136

Dr. Biljana KRSTESKA-PAPIK

Eduhub Point, Skopje, N. Macedonia.

ORCID NO: 0009-0006-1139-5281

ABSTRACT

The bilingual component is a pressing challenge in many educational systems, requiring sustainable and applicable strategies, particularly in linguistically and ethnically heterogeneous school environments. This is also in the focus of the Macedonian educational context, where the legal framework allows teaching in five languages: Macedonian, Albanian, Turkish, Serbian, and Bosnian. Studies indicate that in schools where teaching takes place in two or three languages, parallel teaching realities emerge, which produce a communication and interaction gap between students, teachers, and parents. Significant progress has been made over the past two decades with the implementation of various projects and initiatives, highlighting the importance of bilingual extracurricular activities as a link between all educational subjects in multilingual school settings. To examine the benefits and challenges of a bilingual approach in groups of students of different ethnic origins, within the extracurricular part of school life, a study was conducted in two primary schools from western and eastern N. Macedonia, where instruction is provided in Macedonian and Albanian or Macedonia and Turkish. The study focused on illuminating the following aspects of the presented issue, namely: the role of the bilingual approach and the methodological aspects of extracurricular activities, in the direction of spontaneous acquaintance and learning of the non-native language by students; determination of the linguistic elements of the non-native language that students actively master and recognize through extracurricular activities; determination of the role of teaching tandems, as well as parents in supporting the interest and curiosity toward the language of *others*. A qualitative methodological framework for the research was designed based on participatory observation, semi-structured interviews with multiple focus groups, and analysis of pedagogical documentation. The ethnic, gender, social, educational, age, cultural, linguistic, and geographic heterogeneity of the sample of teachers, parents, and students simultaneously provided deep insight into their experiences and attitudes toward the bilingual component. The main motivating factors for an affirmative decision by teachers and parents to support a bilingual approach are: the well-being of children, quality education, the opportunity to meet and interact with peers from different ethnicities, and better cooperation. The dominant role of the bilingual approach in extracurricular activities, with a pronounced game orientation, in easily and quickly mastering a range of language expressions, phrases, and elements of the non-native language, as well as in cultivating curiosity about the language of *others*, is also unequivocally emphasized. The research also opens up a constructive space for reflection on possible future conceptual and institutional solutions and approaches to promoting and supporting bilingualism in local educational settings.

Keywords: Bilingual Approach, Extracurricular Activities, Diversity, Teacher Tandem

INTRODUCTION

The bilingual dimension in the educational process in the R. of North Macedonia remains a major and complex challenge, shaped by the linguistic diversity inherent in the country's education system. Instruction is officially organized in five languages—Macedonian, Albanian, Turkish, Serbian, and Bosnian. While this multilingual setup reflects a constitutional commitment to linguistic rights, it also brings the risk of reduced interethnic interaction and communication across the education continuum, from preschool to higher education. As noted in several regional studies (e.g., OSCE 2016; UNICEF North Macedonia 2018), this has led to the development of parallel educational realities.

In this context, bilingualism should not be viewed only as a parallel language instruction, but as a link and an integrative didactic-methodical approach that fosters multidirectional communication, cognitive flexibility, and cultural openness in school settings i.e. curiosity about the language and culture of others. In such contexts, Cummins' (1979) *theory of linguistic interdependence* is particularly relevant. It suggests that skills acquired in a first language can positively influence the acquisition of a second language, particularly when both languages are supported in learning environments. This offers a solid theoretical basis for integrating extracurricular bilingual activities, where spontaneous learning and peer interaction occur in less formal, yet linguistically rich, contexts. In parallel, García's (2009) *translanguaging theory* emphasizes that bilingual individuals do not compartmentalize languages but fluidly draw from their full linguistic repertoire—especially in informal settings like extracurricular activities where communication is spontaneous and interaction is authentic. Extracurricular activities such as clubs, games, or creative workshops are ideal for fostering this kind of natural language negotiation, encouraging students to engage in meaningful communication across linguistic boundaries.

Moreover, *social constructivist theory* (Vygotsky, 1978) highlights that learning is a social process, and language is a key mediator of that process. This is particularly relevant in multilingual school environments where structured bilingual extracurricular activities can serve as inclusive spaces for linguistic and cultural exchange. These informal learning opportunities can support both spontaneous acquisition of non-native language elements and the development of friendships and shared values across ethnic lines.

Research in cognitive psychology also supports this direction. Studies by Bialystok (2001) have shown that bilingual individuals tend to exhibit enhanced executive functions, such as problem-solving and attention control—competencies vital in 21st-century learning environments. Furthermore, aligning with global principles like the UNESCO Salamanca Statement (1994) and the European Charter for Regional or Minority Languages, bilingual education is increasingly viewed as a pathway to equity, inclusion, and mutual understanding in multilingual societies.

For over two decades, the educational system in N. Macedonia has been making several attempts to create an easily and widely applicable model of a bilingual approach that blends local linguistic realities with modern pedagogical principles. Various project initiatives have made a great contribution in this direction, and the present qualitative research will shed light on the benefits of continuous and consistent

support for extracurricular activities as an ideal mode for nurturing the bilingual dimension. It demonstrates how informal settings can play a strategic role in strengthening interethnic dialogue and linguistic curiosity, paving the way toward a more integrated and socially cohesive educational environment.

METHODOLOGICAL FRAMEWORK OF THE RESEARCH

To explore the benefits and challenges of a bilingual approach among students of different ethnic backgrounds within the extracurricular dimension of school life, a study was conducted in two primary schools located in the western and eastern regions of North Macedonia. The research took place between 2018 and 2020 at Primary School "Goce Delchev" in Gostivar and Primary School "Krste Petkov Misirkov" in Radoviš. In both institutions, instruction is delivered in two parallel languages: Macedonian and Albanian in the former, and Macedonian and Turkish in the latter.

A qualitative methodological framework of the research was designed based on participatory observation, semi-structured interviews with multiple focus groups, and analysis of pedagogical documentation. Ethnic, gender, social, educational, age, cultural, linguistic, geographical heterogeneity of the sample of teachers, parents, and students simultaneously provided a deep insight into their experiences and attitudes towards the bilingual component.

The sample consisted of generations of students from the first cycle of primary education, i.e. from first to third grade, who participated in bilingual extracurricular activities for three years continuously, as well as their parents, their class teachers, and the teacher tandems who conducted the bilingual extracurricular activities.

Table 1. Structure of the sample

SAMPLE											
PS Goce Delchev, Gostivar						PS Krste Petkov Misirkov, Radovich					
students		parents		teaching staff		students		parents		teaching staff	
M	A	M	A	M	A	M	T	M	T	M	T
23	24	46	48	1	1	17	26	34	52	1	1

The research focused on clarifying the following aspects of the presented issue, namely:

- the role of the bilingual approach and the methodological aspects of extracurricular activities, in the direction of spontaneous acquaintance and learning of the non-native language by students;
- determining the linguistic elements of the non-native language that students actively master and recognize through extracurricular activities;
- determining the role of teaching tandems, as well as parents in supporting the interest and love of the language of others.

RESEARCH FINDINGS

- *The role of the bilingual approach and the methodological aspects of extracurricular activities*

Participatory observation of extracurricular activities provided clear insight that the game approach, as a dominant tool in the implementation of these contents, had a strong positive impact on all groups of students for proactive and motivated inclusion in the planned activities. From a didactic-methodical aspect, in addition to the game method, also the methods of illustration, demonstration, practical work were an important prerequisite for easier bilingual implementation of the planned extracurricular topics. Important support was also provided by the group and tandem form of work, which were in favor of easier and smooth peer interaction in two languages, supplemented by non-verbal communication. Analysis of pedagogical documentation of the teacher tandems also provided insight into the careful and planned design of group game problem situations, with emphasized bilingual guidelines in their implementation. A *focus group interview* with parents highlighted the same aspects, namely the children's satisfaction with participation in extracurricular activities, which they perceive as a source of play and socialization, as well as an opportunity for spontaneous acquaintance with the non-native language. The parents unequivocally emphasized the role of teachers, who, organized in tandems, were crucial for the bilingual approach to come to life as a natural communication link and bridge between students who followed the compulsory educational process in different languages of instruction and had almost no previous acquaintances or contacts.

- *Language elements adopted from the non-native language*

Over a period of three school years, students from four classes were monitored through participatory observation, i.e. two classes in Macedonian language of instruction and one class each in Albanian and Turkish from the above-mentioned primary schools. Extracurricular activities were implemented using the paraphrasing technique, used by teachers who were functioning as a bilingual tandem. Participatory observation took place dynamically once a week, in the classrooms that, according to the schedule, were used for joint holding of extracurricular activities through different types of school clubs (for example: Eco, Drama, Little Explorers, Little Constructors, Art Section, Peace and Tolerance, etc.). It was evident that students (regardless of whether they are in a school where teaching is conducted in Macedonian and Albanian or in Macedonian and Turkish) quite spontaneously, unintentionally first adopt cultural-social phrases and expressions, such as common greetings when arriving or leaving an activity; birthday greetings; holiday greetings; expressions of gratitude, apology, as well as expressions when getting to know each other. The next category of words with which they expanded their vocabulary in a non-native language were the categories: numbers (most often from 1 to 10); colors; days of the week, as well as periods of the day and night (e.g. morning, afternoon, evening, night). They gradually adopted spatial relations in the classroom, supplemented by non-verbal communication (e.g.: in front of, behind, next to, under, above, in, inside, outside, beside, above, below, left, right, etc.). Nonverbal communication was also a support for mastering and easier recognition of expressions for expressing quantity (for example: a lot, a little, less, more, most, least), as well as for recognizing certain physical characteristics (e.g. tall, short, taller, lower, short, long, thin, wide, etc.).

Visual elements, present through various types of posters, inscriptions, messages, photographs, illustrations, children's creations, served as an incentive for spontaneous adoption of names for seasons,

months of the year, natural phenomena (for example: rain, wind, rainbow, snowflake, etc.); animals, plants (samples of fruits and vegetables). Easy to master were also expressions for naming family members (example: mother, father, brother, sister, grandmother, grandfather, aunt, uncle, cousins, etc.), as well as for a certain number of professions (teacher, doctor, dentist, engineer, journalist, artist, actor, painter, ballerina, craftsman, lawyer).

Continuous cooperation in groups and pairs contributed to the recognition of entire phrases that teachers used when organizing activities, and were often used, such as: We will divide into 5 groups; You will work in pairs; A worksheet will be colored, then cut along the line; We will play chase/hide and seek/quiz/association/pantomime, etc.; You will use glue, scissors, colored sheets; We will paint with brushes and tempera; Quieter; Louder; Sit in your own groups; Listen to the music; Arrange yourselves in a circle/line, etc.

The above categories of words and expressions were adopted spontaneously, without any attempt at their planned and systematic adoption, observing the methodological norms for studying a non-native language. They were recognized and reproduced by the students during extracurricular activities, which contributed to the expansion of the vocabulary of the students from all involved ethnic communities.

- *The role of teacher tandems and parents in supporting interest in the language of others*

A semi-structured interview with the teacher tandems from both primary schools provided unambiguous insight into three important findings:

-emphasized positive emotional attitude of the students towards the teacher tandem, regardless of whether it is their own home grade teacher or a teacher who teaches a class in another language of instruction;

-recognition of paraphrasing as an opportunity to use one's native language and follow all activities without feeling a language barrier;

-gradual enrichment of passive vocabulary in the non-native language and development of skills for non-verbal communication and recognition of content.

The teachers testified that they noticed continuous curiosity and a positive, practical attitude towards the language of others among the students, which is an important prerequisite for dealing with possible prejudices and stereotypes present in the local contexts in which children grow up and live.

The students have developed equally rich communication links and trust in both teachers from the bilingual tandems, not only during extracurricular activities, but also throughout all other segments of school life.

Focus groups of parents confirmed all the above aspects as benefits, but also emphasized that they believe that this type of activity can be a solid foundation for easier systematic learning of one of the languages that are present in the everyday local context. Through interviews with the parents, their clear position emerged that knowledge of the language of others should be a future important skill for their children, seeing it as an advantage.

The positive attitude of parents and families towards multi-year involvement in bilingual extracurricular activities is certainly a key assumption for supporting the students' curiosity about the language that is

not their mother tongue and finding similarities with the mother tongue. Some parents shared that at first they had a small amount of concern regarding how their children would cope in a bilingual context, whether they would be able to participate in extracurricular activities without any problems, but after they became familiar with the teaching tandems and methodology of work, they realized that everything was designed in the interest of the students and could only be additional support for them in their further education. An important confirmation of this was the children's continued satisfaction and joy upon returning from extracurricular activities, which they experienced as an opportunity to socialize and play with peers from the entire generation, regardless of the language in which they followed the regular teaching process.

CONCLUSION

The project activities that emphasize the bilingual approach by maintaining an equal representation of two languages present in the Macedonian social context, contributed to the development of a unique didactic-methodical approach based on paraphrasing as a link between guidelines, instructions, explanations, questions presented in two languages of instruction.

Originality and easy applicability of this type of approach in extracurricular activities lies in the game components a supporting element in the direct implementation of students clubs and sections.

Almost daily and spontaneous contact of students with their non-native language had a strong and positive impact on awakening and nurturing interest in the language of others, as an important prerequisite for overcoming ethnic stereotypes and prejudices that are often transmitted generationally.

These positive steps should be put into the function of devising sustainable systemic solutions to support an intercultural environment in schools.

REFERENCES

Bialystok, E. (2001). *Bilingualism in development: Language, literacy, and cognition*. Cambridge University Press.

Cummins, J. (1979). Cognitive/academic language proficiency, linguistic interdependence, the optimum age question and some other matters. *Working Papers on Bilingualism*, (19), 121–129.

García, O. (2009). *Bilingual education in the 21st century: A global perspective*. Wiley-Blackwell.

OSCE High Commissioner on National Minorities. (2016). *Bilingual education in multiethnic societies: A resource book*. Organization for Security and Co-operation in Europe. <https://www.osce.org/hcnm/207111>

UNESCO. (1994). *The Salamanca statement and framework for action on special needs education*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000098427>

UNICEF North Macedonia. (2018). *Inclusive and multilingual education in North Macedonia: Status and challenges*. United Nations Children's Fund. <https://www.unicef.org/northmacedonia/>

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes* (M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, & E. Souberman, Eds.). Harvard University Press.

Council of Europe. (1992). *European Charter for Regional or Minority Languages*. Council of Europe Treaty Series No. 148. <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages>

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLARIN SPOR YOLCULUĞUNDA EBEVEYN YETERLİLİĞİ: NİTELİKLİ KATILIMIN SOSYAL BOYUTU

PARENTAL COMPETENCE IN THE SPORTS JOURNEY OF CHILDREN WITH AUTISM
SPECTRUM DISORDER: THE SOCIAL DIMENSION OF MEANINGFUL PARTICIPATION

Ress. Assist. Elif Aybüke YILMAZ

Istanbul Rumeli University, Department of Sports Science, Istanbul, Türkiye.

ORCID NO: 0000-0003-0110-6459

Ress. Assist. Tunahan ASLAN

Istanbul Rumeli University, Department of Sports Science, Istanbul, Türkiye.

ORCID NO: 0000-0003-2447-7017

Ress. Assist. Nurettin Ersin UZUN

Istanbul Rumeli University, Department of Sports Science, Istanbul, Türkiye.

ORCID NO: 0000-0003-0525-2701

Ress. Assist. Dr. Reyhan DAĞ

Istanbul Rumeli University, Department of Sports Science, Istanbul, Türkiye.

ORCID NO: 0000-0002-5192-3548

Assist. Prof. Dr. Ayşenur KURT

Istanbul Rumeli University, Department of Sports Science, Istanbul, Türkiye.

ORCID NO: 0000-0002-9221-0747

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, İstanbul ilinde aktif olarak spora katılan ve otizm spektrum bozukluğu (OSB) olan çocukları benzer şekilde atletik aktivitelere katılan ebeveynlerin ebeveyn yeterlilik düzeylerini değerlendirmek ve bu yeterlilik düzeylerinin demografik faktörlere göre değişip değişmediğini araştırmaktır. Örneklem, önceden tanımlanmış kriterlere dayalı amaçlı bir örnekleme tekniği ile seçilen ve hepsinin sürekli olarak spor yapan çocukları olan 200 ebeveyninden oluşmuştur.

Kullanılan veri toplama aracı, Mohammadi ve diğerleri (2020) tarafından oluşturulan ve daha sonra Vural (2021) tarafından Türkçeye uyarlanan Ebeveyn Yeterlilik Ölçeği'dir (EYO). Bu ölçek iki alt boyut içermektedir: "Mevcut Duruma Uyum" ve "Bakımda Mükemmellik" alt boyutları ile 5 puanlık bir Likert ölçeği kullanarak ebeveyn yeterliliğini değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde hem tanımlayıcı istatistikler hem de cinsiyete göre bağımsız örnek t testleri, eğitim düzeyine göre tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve yaş ile yeterlilik ilişkisini incelemek için Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır.

Analiz sonuçları, cinsiyet ve eğitim durumuna göre ebeveyn yeterlilik puanlarında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermiştir ($p > 0.05$). Tersine, yaş ve bakımda mükemmellik puanları ile genel yeterlilik arasında anlamlı bir pozitif korelasyon tespit edildi ($p < 0.01$). Bu bulgu, ebeveyn yeterliliğinin birikmiş deneyimle artabileceğini ima ederek ve bu da yeterlilik algısının yaşla birlikte artma eğiliminde

olduğunu düşündürmektedir.

Sonuç olarak, ebeveyn yeterliliği algısının muhtemelen sosyodemografik değişkenlerden ziyade deneysel faktörlerden etkilendiği belirlendi ve özellikle OSB tanısı alan çocukların spor katılımı ile ilgili olarak bu algıyı güçlendirme gerekliliğini vurguladı.

Anahtar kelimeler: Otizm, Spor, Ebeveyn, Yeterlilik

ABSTRACT

The objective of this research was to assess the levels of parental competence among parents who actively participate in sports within the Istanbul province, particularly those whose children are diagnosed with autism spectrum disorder (ASD) and also engage in sports activities. Additionally, the study aimed to analyze whether these competence levels vary based on demographic factors. The sample consisted of 200 parents selected through purposive sampling aligned with predetermined criteria, ensuring that their children consistently partake in sports.

For data collection, the Parental Competence Scale (PCS), originally developed by Mohammadi et al. (2020) and subsequently adapted into Turkish by Vural (2021), was employed. This scale includes two sub-dimensions: "Adaptation to the Present Situation" and "Excellence in Care," evaluating parental competence through a 5-point Likert scale. In the data analysis, alongside descriptive statistics, an independent samples t-test was conducted based on gender, a one-way analysis of variance (ANOVA) concerning educational attainment, and Pearson correlation analysis to explore associations with the age variable.

The analysis revealed no statistically significant differences in parental competence scores based on gender and educational attainment ($p > 0.05$). Conversely, a significant positive correlation was identified between age and scores related to excellence in care as well as overall competence ($p < 0.01$). This finding implies that parental experience may enhance over time, leading to an increased perception of competence as parents age.

In conclusion, it can be inferred that the perception of parental competence is likely influenced more by experiential factors than by sociodemographic variables. Furthermore, it is crucial to foster this perception, especially in the context of sporting engagement for children diagnosed with ASD.

Keywords: Autism, Sport, Parental, Competence

GİRİŞ

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB), bireyin sosyal etkileşim, iletişim ve davranış biçimlerinde kısıtlılıklarla karakterize edilen nörogelişimsel bir durumdur (National Autism Center, 2015). OSB'li çocukların gelişimsel alanlarını desteklemek amacıyla spor ve fiziksel aktivite, hem sosyal becerilerin hem de motor yetilerin geliştirilmesinde etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır (Keskin & Hanbay, 2017). Araştırmalar, düzenli fiziksel etkinliklerin OSB'li çocukların öz güven kazanmaları, sosyal ilişkiler kurmaları, davranışlarını düzenlemeleri ve günlük yaşamlarını kolaylaştırmaları açısından olumlu etkiler yarattığını göstermektedir (Görgün & Melekoğlu, 2016; Uzunçayır, 2026; Uzunçayır &

İlhan, 2021). Ancak çocukların bu süreçten maksimum fayda sağlayabilmeleri, yalnızca bireysel yeterliliklerine değil, ebeveynlerinin sürece dair farkındalık ve yeterlilik düzeyine de bağlıdır. Ebeveyn yeterliliği; çocuğun ihtiyaçlarını anlayıp uygun yönlendirme yapabilme, kaynaklara ulaşma ve destekleyici tutum geliştirme gibi unsurları kapsar (Lee, 2004; Moore ve ark., 1991). Bu yeterlilikler, çocuğun spor ortamına adapte olmasını kolaylaştırarak elde edeceği kazanımları artırır (Obrusnikovave & Miccinello, 2012). Literatürde, özellikle Türkiye bağlamında ebeveynlerin yaşadığı zorlukların derinlemesine incelenmediği görülmekte ve bu durum, ebeveyn yeterliliğinin değerlendirilmesini ve destekleyici programların geliştirilmesini gerekli kılmaktadır (Uzunçayır & İlhan, 2021). Bu çalışmanın amacı, OSB’li çocukların spor katılımında ebeveynlerin sahip olduğu yeterlilik düzeylerini analiz etmek, bu yeterliliğin çocukların spor katılım düzeyiyle olan ilişkisini belirlemek ve destek gereksinimlerini ortaya koymaktır. Böylece, özel eğitim ve spor bilimleri alanlarında disiplinlerarası bir bakış açısıyla, ebeveynlerin destekleyici rollerine ilişkin farkındalık artırılabilir ve kapsayıcı spor ortamlarının oluşturulmasına katkı sağlanabilir.

YÖNTEM

Bu araştırma, İstanbul’da yaşayan ve otizm spektrum bozukluğu (OSB) tanısı almış çocukların ebeveynlerinin sahip oldukları ebeveynlik yeterliliği düzeylerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma grubunu, çocukları düzenli olarak spor etkinliklerine katılan toplam 200 ebeveyn oluşturmaktadır. Veriler, Mohammadi ve arkadaşları (2020) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Vural (2021) tarafından yapılan Ebeveyn Yeterlilik Ölçeği (EYÖ) aracılığıyla toplanmıştır. EYÖ, ebeveynlerin çocuklarına karşı kendilerini ne derece yeterli hissettiklerini ölçmeyi hedefleyen ve 5’li Likert ölçeği ile puanlanan (1 = çok az, 5 = çok fazla) toplam 25 maddeden oluşan bir ölçme aracıdır. Ölçek, “Mevcut Duruma Uyum Sağlama” ve “Bakımda Mükemmellik” olmak üzere iki temel boyuttan oluşmaktadır; ilk boyut 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9 ve 20. maddeleri, ikinci boyut ise 4 ve 10–25 arasındaki maddeleri kapsamaktadır. Elde edilen toplam puanlar 25 ile 125 arasında değişmekte olup, yüksek puanlar ebeveynin kendi yeterliliğine dair algısının da yüksek olduğunu ifade etmektedir. Ölçeğin orijinal versiyonunun güvenilirlik düzeyi oldukça güçlü bulunmuş ve iç tutarlılığı Cronbach’s Alpha katsayısı ile 0.95 olarak rapor edilmiştir. Bu kapsamda çalışma, OSB’li çocukların sporla ilişkili gelişimlerinde ebeveynlerin öz yeterliliklerinin belirlenmesine yönelik kapsamlı bir ölçüm sağlamayı hedeflemektedir.

ARAŞTIRMA GRUBU VE ÖRNEKLEME YÖNTEMİ

Bu çalışmanın örneklemini, İstanbul’da yaşayan ve otizm spektrum bozukluğu (OSB) tanısı almış çocukları bulunan, çocukları düzenli olarak spor etkinliklerine katılan toplam 200 ebeveyn oluşturmaktadır. Katılımcılar, amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme tekniğiyle belirlenmiştir; bu teknikte, yalnızca araştırmanın amacına uygun ve önceden tanımlanmış niteliklere sahip bireyler örnekleme dâhil edilmektedir. Çalışma kapsamında belirlenen katılım kriterleri şu şekilde tanımlanmıştır: (a) İstanbul ili sınırları içinde ikamet etmek, (b) OSB tanılı bir çocuğa ebeveynlik yapmak, (c) çocuğunun organize spor etkinliklerine düzenli olarak katılımını sağlamak ve (d) araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul etmek. Katılımcı ebeveynlere, çeşitli spor kulüpleri, özel

eğitim kurumları ve rehabilitasyon merkezleri aracılığıyla ulaşılmış ve anket formları bu kanallar üzerinden dağıtılmıştır. Araştırmaya gönüllü olarak katılım gösteren bireylerden toplanan veriler arasından yalnızca eksiksiz ve analiz için uygun olan 200 ebeveynin yanıtları değerlendirmeye alınarak araştırma kapsamında analiz edilmiştir. Bu yöntemle seçilen örneklem, çalışmanın amaçlarına doğrudan hizmet eden nitelikteki katılımcı profiliyle verilerin güvenilirliğini artırmayı hedeflemiştir.

VERİLERİN ANALİZİ

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analiz sürecinde ilk olarak tanımlayıcı istatistiklerden yararlanılmış ve katılımcıların yaş, cinsiyet ve eğitim durumu gibi demografik özellikleri açıklayıcı biçimde sunulmuştur. Ebeveyn Yeterlilik Ölçeği'nden elde edilen alt boyut ve toplam puanlar doğrultusunda belirlenen yeterlilik düzeyleri, cinsiyet değişkenine göre bağımsız örneklem t-testi ile, eğitim düzeyine göre ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yöntemiyle karşılaştırılmıştır. Bunun yanı sıra, ebeveynlerin yaşı ile yeterlilik puanları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Tüm istatistiksel analizlerde anlamlılık sınırı $p < 0.05$ düzeyinde tutulmuştur. Verilerin çözümlenmesi, IBM SPSS Statistics 25.0 yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiş olup, bu sayede elde edilen bulguların güvenilirliğinin artırılması ve sonuçların objektif şekilde yorumlanması sağlanmıştır.

Bulgular

Tablo 1. Katılımcılara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Kategori / Değer	n	%
Yaş		200	100
Cinsiyet	Erkek	111	55.5
	Kadın	89	44.5
Eğitim Durumu	İlkokul	32	16
	Ortaokul	55	27.5
	Lise	60	30
	Üniversite	53	26.5

Çalışmaya toplamda İstanbul'da ikamet eden ve otizm spektrum bozukluğu tanılı çocuğu olan 200 ebeveyn katılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 39.86 (± 8.65) olup, yaşlar 26 ile 66 arasında değişmektedir. Cinsiyet dağılımına bakıldığında katılımcıların %55.5'inin erkek, %44.5'inin ise kadın olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyine göre dağılım incelendiğinde en yüksek oran lise mezunlarına (%30.0) aittir; bunu ortaokul (%27.5), üniversite (%26.5) ve ilkokul mezunları (%16.0) takip etmektedir.

Tablo 2. Ebeveyn Yeterlilik Puanlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Alt Ölçek	Erkek (Ort $\pm$ SS)	Kadın (Ort $\pm$ SS)	p
Mevcut Duruma Uyum	35.73 $\pm$ 4.29	35.84 $\pm$ 5.19	0.869
Bakımda Mükemmellik	66.08 $\pm$ 8.2	66.48 $\pm$ 10.5	0.768
Toplam Yeterlilik	101.81 $\pm$ 11.82	102.33 $\pm$ 15.32	0.794

Tablo 2'de, otizm spektrum bozukluğu (OSB) tanılı çocukların ebeveynlerinin yeterlilik düzeyleri cinsiyet değişkenine göre karşılaştırılmış ve her bir alt ölçek ile toplam puan için bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır.

Mevcut Duruma Uyum alt boyutunda erkek katılımcıların ortalama puanı 35.73 (± 4.29), kadın katılımcıların ise 35.84 (± 5.19) olarak hesaplanmış; bu fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p = 0.869$). Benzer şekilde, Bakımda Mükemmellik alt boyutunda erkeklerin ortalaması 66.08 (± 8.20), kadınların ortalaması 66.48 (± 10.50) olup, gruplar arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p = 0.768$). Toplam Yeterlilik Puanı açısından da kadın ve erkek ebeveynler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir ($p = 0.794$). Bu sonuçlar, ebeveyn yeterliliği algısının cinsiyet temelinde anlamlı bir farklılık göstermediğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Ebeveyn Yeterlilik Puanlarının Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

Eğitim Durumu	Uyum (Ort $\pm$ SS)	Bakım (Ort $\pm$ SS)	Toplam (Ort $\pm$ SS)	F	p
Lise	35.85 $\pm$ 5.25	66.08 $\pm$ 9.74	101.93 $\pm$ 14.51	0.916	0.434
Ortaokul	35.78 $\pm$ 4.24	66.11 $\pm$ 8.30	101.89 $\pm$ 12.21	1.983	0.118
Üniversite	35.08 $\pm$ 4.42	64.60 $\pm$ 8.95	99.68 $\pm$ 12.71	1.688	0.171
İlkokul	36.81 $\pm$ 4.82	69.59 $\pm$ 10.03	106.41 $\pm$ 14.20	—	—

Katılımcıların ebeveyn yeterlilik düzeyleri, eğitim durumlarına göre tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile değerlendirilmiştir. Mevcut Duruma Uyum, Bakımda Mükemmellik ve Toplam Yeterlilik Puanı alt ölçeklerinde eğitim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p > 0.05$). Ancak tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, ilkokul mezunu ebeveynlerin, diğer eğitim düzeylerine sahip katılımcılara kıyasla daha yüksek yeterlilik puanlarına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgu, eğitim düzeyine bağlı olarak algılanan ebeveyn yeterliliği açısından farklılık olabileceğine işaret etmekle birlikte, elde edilen farkın istatistiksel olarak anlamlı düzeye ulaşmaması dikkat çekicidir.

Tablo 4. Ebeveyn Yeterlilik Puanlarının Yaşa Göre Karşılaştırılması

Alt Ölçek	r	p
Mevcut Duruma Uyum	0.1262809033731497	0.074
Bakımda Mükemmellik	0.20242182383426252	0.004
Toplam Yeterlilik	0.1836077258594281	0.009

Katılımcıların yaşları ile ebeveyn yeterlilik düzeyleri arasındaki ilişki, Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Mevcut Duruma Uyum alt boyutu ile yaş arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki gözlemlenmiş olmakla birlikte, bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($r = 0.126$, $p = 0.075$). Buna karşılık, Bakımda Mükemmellik alt boyutu ile yaş arasında anlamlı düzeyde pozitif bir ilişki belirlenmiştir ($r = 0.202$, $p = 0.004$). Benzer şekilde, Toplam Ebeveyn Yeterlilik Puanı da yaşla pozitif yönde ve anlamlı düzeyde ilişkili bulunmuştur ($r = 0.184$, $p = 0.009$).

Bu bulgular, yaş ilerledikçe ebeveynlerin çocuklarına bakım verme süreçlerinde kendilerini daha yeterli hissettiklerini ve genel ebeveynlik yeterlilik algılarının da yaşla birlikte artma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Özellikle bakım becerileriyle ilişkili alt boyutta ortaya çıkan anlamlı ilişki, ebeveynlik deneyiminin yaşla birlikte geliştiğini ve bireylerin çocuklarının ihtiyaçlarına yönelik daha bilinçli ve güvenli bir yaklaşım sergileyebileceğini düşündürmektedir. Bu durum, ebeveynlik becerilerinin zamanla edinilen deneyimle güçlendiğine dair literatürdeki bulgularla da örtüşmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma, otizm spektrum bozukluğu (OSB) tanısı taşıyan çocukların spora katılım süreçlerinde ebeveyn yeterliliğinin rolünü ortaya koymayı hedeflemiş ve elde edilen bulgular literatürdeki çalışmalarla birlikte değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçları, OSB’li çocukların düzenli spor etkinliklerine katılımının yalnızca fiziksel becerilerde değil, aynı zamanda sosyal etkileşim, bilişsel gelişim ve duygusal düzenleme gibi çok boyutlu alanlarda da önemli kazanımlar sağladığını göstermektedir; bu durum İnce (2017), Karakılçık ve ark. (2023), Sarol ve ark. (2020) ile Taner ve ark. (2019) tarafından da vurgulanmıştır. Taner ve ark. (2019), sporun çocuklarda öz bakım becerilerini artırdığını ve akademik başarıya katkı sunduğunu ortaya koyarken, Sarol ve ark. (2020) ise sporun hem çocuklar hem de ebeveynleri açısından psikolojik iyi oluşu desteklediğini ve sosyal izolasyonu azalttığını belirtmektedir. Bu bağlamda, ebeveynlerin sürece dâhil olma düzeyleri ve kendilerini yeterli hissetmeleri, çocuğun spordan elde edeceği kazanımları doğrudan etkileyen faktörlerdendir.

Araştırmanın bulguları, ebeveynlerin yeterlilik düzeylerinin cinsiyet ve eğitim durumu gibi değişkenlere göre anlamlı bir farklılık göstermediğini, ancak yaş faktörünün özellikle “Bakımda Mükemmellik” ve toplam yeterlilik puanları üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç, ebeveynlik yeterliliğinin zamana ve deneyime bağlı olarak güçlendiğini, yaşla birlikte çocukların ihtiyaçlarına daha bilinçli ve etkili yaklaşımlar geliştirildiğini göstermektedir; benzer bir yorum, Taner ve ark. (2019) tarafından da dile getirilmiştir. Elde edilen bu bulgularla birlikte, Uzunçayır ve İlhan (2021) gibi araştırmalar, Türkiye bağlamında OSB’li çocukların spora erişiminde ebeveynlerin karşılaştığı yapısal ve bireysel engellere dikkat çekmektedir. Çalışmada da bu yönde bulgular elde edilmiş; spor alanlarının yetersizliği, eğitilmiş uzman eksikliği ve çocukların düşük motivasyon düzeyleri, katılımı sınırlayan başlıca etmenler arasında tanımlanmıştır (İnce, 2017; Sarol ve ark., 2020).

Tüm bu değerlendirmeler, ebeveyn yeterliliği ve deneyiminin OSB’li çocukların spor ortamlarına entegrasyonunda merkezi bir rol oynadığını ve bu sürecin desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Ebeveynlerin bilinçlendirilmesi, spor eğitmenlerinin OSB konusunda eğitilmesi ve altyapı iyileştirmeleri gibi uygulamaların, çocukların spora katılımını artıracakları öngörülmektedir. Gelecekteki araştırmaların daha geniş örneklemelerle ve farklı bölgesel bağlamlarda yürütülmesi, ebeveyn yeterliliği ile spora katılım ilişkisini daha derinlemesine anlamamıza katkı sunacaktır.

KAYNAKLAR

- Görgün, B. & Melekoğlu, M. A. (2016). OSB olan bireylerin fiziksel aktivitelerine ilişkin yapılan çalışmaların gözden geçirilmesi.
- İnce, G. (2017). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip ebeveynlerin spor ile ilgili görüşleri. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 18(1), 109-124.
- Karakılçık, M. E. S., Baran, M., Mizrak, İ., Kaymaz, M., Aydın, G. ve Aydın, Y. (2023). Otizm spektrum bozukluğu tanılı öğrenciler ve spor. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 10(6), 1925-1938.
- Keskin, B. & Hanbay, E. (2017). Egzersiz uygulamalarının otistik çocukların sportif performansına etkisi.

- Lee, B. (2004). Parental values and concerns about participation in physical activity by persons with intellectual disabilities. Eugene, OR: Kinesiology Publications, University of Oregon.
- Mohammadi F, Rakhshan M, Molazem Z, Zareh N, Gillespie M. (2020). Development of parental competence scale in parents of children with Autism, *Journal of Pediatric Nursing*: e77–e84.
- Moore, L. L., Lombardi, D. A., White, M. J., Campbell, J. L., Oliveria, S. A., & Ellison, R. C. (1991). Influence of parents physical activity levels on activity levels of young children. *The Journal of Pediatrics*, 118(2), 215-219.
- National Autism Center. (2015). Findings and conclusions: National standards project, phase 2. Randolph, MA: Author.
- Obrusnikova, I., & Miccinello, D. L. (2012). Parent perceptions of factors influencing after-school physical activity of children with autism spectrum disorders. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 29(1), 63-80.
- Sarol, H., Aydın, İ., Gümüşboğa, İ., Güngörmüş, H. A., & Alıcı, Y. (2020). Otizmlı çocuğa sahip ebeveyn perspektifi ile serbest zaman ve fiziksel aktivitenin anlamı. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 18(1), 144-155.
- Taner, İ., Ramazanoğlu, F., Onbaşı, S. İ. ve Kavas, E. T. (2019). Otizm spektrum bozukluğu olan bireylerde spor eğitiminin öz bakım, sosyal ve akademik becerilere etkisi. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 5(26), 2017-2025.
- Uzunçayır, D. (2016). Özel gereksinimli bireylerde su içi aktivitelerin sosyal beceri ve yaşam kalitesine etkisi. Yüksek lisans tezi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Uzunçayır, D. & İlhan, L. (2021). Hipoterapi ve özel gereksinimli çocuklar: Ebeveyn görüşleri doğrultusunda nitel bir araştırma. *Spormetre*.
- Vural, B. (2021). Çocuğu Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Almış Ebeveynlerde Ebeveyn Yeterlilik Ölçeğinin Uyarlaması ve Ebeveyn Özyeterliliğini Yordayan Faktörler. Eciyes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri.

SPORDA OYUN KURALLARI NEDEN DEĞİŞTİRİLİR?

WHY ARE GAME RULES CHANGED IN SPORTS?

Prof. Dr. M. Yavuz TAŞKIRAN

Istanbul Rumeli University, Faculty of Sport Sciences

ORCID ID: 0000-0003-2135-41850

Dr. Hakan KURU

Istanbul Rumeli University, Faculty of Sport Sciences

ORCID ID: 0000-0002-6477-1782

Ress. Assist. Yusufcan KESKİN

Istanbul Rumeli University, Faculty of Sport Sciences

ORCID ID: 0000-0002-3604-4713

ÖZET

Sporda oyun kuralları oyunların adil, güvenli ve sürdürülebilir bir şekilde icra edilmesini sağlamak amacıyla belirlenmektedir. Ancak zaman içinde değişen dinamikler spor kurallarının güncellenmesini zorunlu kılmaktadır. Teknolojik gelişmeler, güvenlik önlemleri, izleyici beklentileri gibi etkenler bu değişikliklerin temel sebepleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte literatürde, bu değişikliklerin karar alma süreçleri ve gerekçeleri üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu nedenle çalışmanın amacı spor dallarında oyun kurallarının değişim nedenlerini analiz etmek ve bu değişikliklerin arkasındaki temel dinamikleri ortaya koymaktır. Çalışmada yöntem olarak literatür taraması ve doküman analizi kullanılarak farklı spor branşlarında yapılan kural değişiklikleri incelenmiştir. Uluslararası spor federasyonlarının kararları, akademik yayınlar ve spor organizasyonlarının raporları değerlendirilerek değişikliklerin nedenleri kategorize edilmiştir. Bulgular oyun kurallarındaki değişikliklerin teknolojik yenilikler, güvenlik ve sağlık önlemleri, izleyici deneyimi ve medya etkisi, rekabetin sürdürülebilirliği ve ticari stratejiler olmak üzere beş temel faktörden kaynaklandığı belirlenmiştir. Çalışmanın bulguları kural değişikliklerinin sporun doğasını ve rekabet dinamiklerini doğrudan etkilediğini ortaya koymuştur. Özellikle teknolojik gelişmelerin ve ticari kaygıların karar verme süreçlerinde belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Bununla birlikte yapılan değişikliklerin uzun vadeli etkilerinin değerlendirilmesi ve bilimsel kanıtlarla desteklenmesi gerekmektedir. Sonuç olarak spor federasyonlarının karar alma süreçlerinde çok paydaşlı yaklaşımlar benimsemesi ve değişikliklerin kısa vadeli faydalar yerine uzun vadeli sürdürülebilirlik açısından ele alınması önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Spor, Seyirci, Spor Yönetimi, Yarışma, Teknoloji, Güvenlik

ABSTRACT

The game rules in sports are established to ensure that games are conducted fairly, safely, and

sustainably. However, evolving dynamics over time necessitate updates to sports rules. While technological advancements, safety measures, and audience expectations are among the primary factors driving rule changes, studies in the literature on the decision-making processes and justifications behind these changes are limited. Therefore, the present study aims to analyze the reasons for rule changes in sports and identify the underlying key dynamics. The research employs a literature review and document analysis to examine rule changes across different sports disciplines. Decisions made by international sports federations, academic publications, and reports from sports organizations were evaluated to categorize the reasons for these changes. The findings reveal that rule changes in sports stem from five main factors: technological innovations, safety and health measures, audience experience and media influence, the sustainability of competition, and commercial strategies. The study's findings demonstrate that rule changes directly affect the nature of sports and competitive dynamics. In particular, technological advancements and commercial concerns are decisive in decision-making. Moreover, it is essential to assess the long-term effects of these changes and support them with scientific evidence. In conclusion, it is recommended that sports federations adopt multi-stakeholder approaches in their decision-making processes and consider changes from the perspective of long-term sustainability rather than short-term benefits.

Keywords: Sports, Spectator, Sports Management, Competition, Technology, Safety

GİRİŞ

Sportif müsabakaların tarihi insalık tarihi kadar eskilere dayanmaktadır. Antik dönemlerde yaşamı sürdürme, tehlikelerden korunma, barınma gibi temel ihtiyaçlardan doğan fiziksel aktiviteler zamanla sistematikleşmiş ve organize spor müsabakalarına dönüşmüştür.

Antik tarihler içinde çeşitli cisimleri atma ve fırlatma, belirli bir mesafeyi kısa süre içinde katetme, güreş gibi sporların yapıldığını çeşitli arkeolojik kaynaklardan öğreniyoruz. Antik olimpiyat oyunlarında da benzer sporlar sergileniyordu. Ama o dönemde kadınların bu oyunlara katılmaları yasaktı (Koryürek,1976). Coubertin isimli bir Fransız eğitimci ve spor adamının girişimleri ile modern olimpiyat oyunların temeli 1894 yılında Paris'te atılıp, 1896 senesinde olimpiyat oyunların başlaması o dönemin en önemli sportif girişimcilik örneği olmuştur. Her dört yılda bir yapılması planlanmış ve günümüze kadar gelmiştir.

Çeşitli sporların birlik içerisinde yönetilmesi fikri ortaya atılınca, ulusal spor federasyonları bir araya gelerek uluslararası spor federasyonları kurulmuştur. Böylelikle 1900'lu yılların başından itibaren birçok spor branşının uluslararası federasyonları oluşmaya başlamıştır. Telgraf ve posta yolu ile haberleşilen dönemde başlangıç sürecinde iletişim sıkıntıları oluşmuş ancak iletişim araçlarının gelişmesi ve televizyonun icadı ile durum tamamen değişmiştir (Mavibaş, 2023). Söz konusu gelişmelerin yanında daha sonraları kullanılmaya başlanan teleks ve telefax cihazları iletişimi hızlandırmış, sporların oyun kuralları, teknik bilgiler ve müsabaka yönetmelikleri yayınlanmaya başlamıştır.

Spor müsabakalarının icra edilmesi için oyun kuralları son derecede önem kazanmıştır. Her sporda harfiyen uyulması gereken oyun kuralları zaman içinde farklı nedenlerle değişikliğe uğramıştır. Ancak değişikliklerin gerekçelerin anlaşılması oyunların gelişimini anlamak için gerekli hale gelmiştir. Çeşitli

yaralanmaların önlenmesi, oyun süreleri, medya ilgisi, yayıncı kuruluşların talepleri, Uluslararası Olimpiyat Komitesinin uluslararası spor federasyonları ile yaptıkları istişareler sonucu kurallarda değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Son 10 yılda birçok olimpik spor branşında önemli kural, malzeme ve kıyafet değişiklikleri yapılmıştır. Bu değişikliklerin ortak hedefi, sporun daha adil, daha güvenli ve izleyici açısından daha ilgi çekici hale getirilmesidir. Her bir değişiklik, spora özgü ihtiyaçlardan doğmuş ve bilimsel çalışmalarla temellendirilmiştir. Bu çalışmada branşlardaki oyun kuralları değişiklikleri ve bunların nedenlerini uluslararası spor federasyonlarının resmi bültenleri ve doküman analizleri kullanarak ortaya koymaya çalışmaktayız. İlk bakışta her bir branşın kolay oynanabilir, anlaşılabilir ve izleyici deneyimlerinde kalıcı etkiler bırakacak şekilde kurallar geliştirdiği görülmektedir. Ama teknolojik yenilikler, güvenlik ve sağlık önlemleri, seyirci deneyimi ve medya, rekabet yanında ticari stratejiler kuralların değişmesinde önemli bir veri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu faktörlerden yola çıkarak branşlar ve kurallarını hakkındaki değerlendirme çalışmanın devamında açıklanmaktadır.

ATLETİZM

Son yıllarda atletizm kurallarında büyük değişiklikler nispeten sınırlıdır, ancak yine de bazı önemli yenilikler mevcuttur. Örneğin, 2020’de Dünya Atletizm Birliği (World Athletics) ayakkabı kurallarını güncellemiştir. Yeni kurala göre müsabakalarda kullanılan ayakkabıların taban kalınlığı belirli limitleri aşmamalı ve piyasada genel erişime açık olmalıdır. Bu değişiklik özellikle 2017 itibarıyla kullanıma giren karbon fiber plakalı “süper ayakkabı” teknolojilerinin yarattığı performans artışına karşı getirilmiştir. Nitekim 2017 sonrasında elit uzun mesafe koşucularının derecelerinde belirgin iyileşmeler saptanmış ve bu gelişme kısmen yeni ayakkabı teknolojisine bağlanmıştır (kadın maratonunda ~%1.7 performans artışı gibi). Bunun üzerine “**Teknik Kural 143**” yenilenerek haksız avantaj sağlayan veya tüm atletlere eşit erişimi olmayan ayakkabıların kullanımını sınırlandırılmıştır. Ayrıca, karışık bayrak yarışları gibi yeni etkinlikler olimpiyat programına eklenmiş ve kural kitaplarına yansıtılmıştır. Atletizm ekipmanlarında en dikkat çekici değişim, ayakkabı teknolojisindeki ilerlemelerdir. 2016 sonrası dönemde geliştirilen kalın tabanlı, karbon fiber plakalı yarış ayakkabıları, enerji korunumu artırarak performans olumlu etki yapmıştır. Mevcut gelişme ile ayakkabı tasarımının performans üzerindeki etkisine dair çok sayıda araştırmayı tetiklemiştir. Dünya Atletizm Birliği 2020’de ayakkabılara taban kalınlığı sınırlamaları getirerek tüm sporcuların benzer avantajlara sahip olmasını amaçlamıştır. Giyim konusunda ise, atletizmde uzun süredir uygulanmakta olan kurallar (örn. yarış kıyafetlerinin belirli standartları) son 5-10 yılda büyük bir değişikliğe uğramamıştır. Ancak federasyonlar sporcuların dini veya kültürel gerekçelerle tercih ettiği giysilere izin verme konusunda (örn. başörtüsü veya tayt kullanımı) daha esnek yaklaşımlar benimsemeye başlamıştır (Bermon, Garrandes, Szabo, Berkovics ve Adami, 2021).

ATLETİZM (CİRİT)

Atletizmdeki atmalar disiplininde yer alan cirit, metal, fiber, carbon-fiber gibi malzemedan üretilmiş, standart ağırlığı bulunan bir ekipmandır. Bu sporu yapanların olağanüstü performans göstermeleri

sonucu yarışların yapıldığı pistlerin boyu kısa gelmeye başlamıştı. Cirit'in fırlatılması sonrasında düştüğü noktalar tribünlere yaklaşınca görevliler ve seyirciler için tehlike oluşturmaya başladığı gözlemlenmişti. 1986'da o zamanki adı ile IAAF (Uluslararası Amatör Atletizm Federasyonu) bu sorunu ciritin ağırlık merkezini 20 cm öne alarak çözüme kavuşturdu. Böylelikle fırlatıldıktan sonra daha kısa mesafeye düşmesi sağlandı.

Buradaki değişikliğin yapılmasının altında yatan en önemli faktör, atletizm için kullanılan standart pist uzunluğunun kısa olması gösterilebilir. Bu kural ile ciritin daha uzun mesafelere gitmesi engellendi ama henüz farkında olmadığımız bazı biyomekanik araştırmalar, sporcuların yakın zamanda atış tekniklerini geliştirerek ciriti daha uzaklara fırlatabilecekleri unutulmamalıdır (Bremicker, 2000).

MASA TENİSİ

Masa tenisi, dünya genelinde en çok tanınan ve sevilen spor dallarından biridir. Kadın ve erkek sporcuların birçok yaş kategorisinde yer aldığı bu branş, bir masa, iki raket ve bir top ile oynanır. Uluslararası müsabakalarda beş set üzerinden oynanan maçlarda, üç set kazanan sporcu galip ilan edilir. Geleneksel olarak masa rengi mat yeşil olup, oyuncuların formalarının genellikle koyu renklerde olması tercih edilir (International Table Tennis Federation, n.d.).

İlk bakışta masa tenisi oyun düzeni basit ve değişmez gibi görünse de uluslararası organizasyonlarda yapılan gözlemler ve yayıncı kuruluşların talepleri doğrultusunda önemli kural değişikliklerine gidilmiştir. Olimpiyat Oyunları ve Avrupa-Dünya Şampiyonaları'ndaki maç analizleri, bazı temel problemlerin ortaya çıktığını göstermiştir: Televizyon izleyicileri maçları izlerken sürekli başlarını sağa sola çevirmek zorunda kalmakta, topun küçük ve hızlı yapısından dolayı izlenebilirlik ciddi oranda azalmaktaydı. Yayıncı kuruluşlar, maçların ne zaman biteceğini önceden öngörebilmek istemekte, uzun süren setler ve belirsiz bitiş süreleri yayın akışında sorun yaratmaktaydı. Ayrıca, beyaz ve küçük topun televizyon ekranında net bir şekilde görünememesi, seyirci deneyimini olumsuz etkiliyordu.

Bu sorunların çözümü için Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) ile yayıncı kuruluşlar arasında görüşmeler yapılmış, International Table Tennis Federation (ITTF) ise bu değişikliklere başlangıçta karşı çıkmıştı. Ancak, maçların yayınlanamaması riskine karşı ITTF, yeni kuralları kabul etmek durumunda kalmıştır. Bu süreç sonunda, masa tenisinde bir sette kazanılması gereken sayı toplamı 21'den 11'e düşürülmüş; maçlar yine beş set üzerinden oynanmaya devam etmiştir. Ayrıca, eskiden her beş sayıda bir değişen servis hakkı, iki sayıda bir değişecek şekilde güncellenmiştir.

Bu değişikliklerin yalnızca yayıncı kuruluşların talepleri doğrultusunda yapılmadığı da vurgulanmalıdır. Özellikle Çinli sporcuların masa tenisinde uzun süredir süregelen üstünlüğü, kural değişikliklerinde belirleyici olmuştur. Çinli oyuncuların özellikle servis üstünlükleri maçlarda büyük avantaj yaratıyor, kura sonucu maça servisle başlayan oyuncunun rakibine karşı ciddi bir üstünlük sağlaması, rekabet dengesini olumsuz etkiliyordu. Bu nedenle, servis değişim sıklığının artırılması ve oyun temposunun değiştirilmesi yönünde düzenlemelere gidilmiştir.

Aynı dönemde, oyun izlenebilirliğini artırmak için topun rengi beyazdan kavuniçi tonlarına değiştirilmiş ve top çapı hafifçe büyütülmüştür. Ancak günümüzde gelişen kamera teknolojileri ve yüksek çözünürlüklü yayın sistemleri sayesinde bu sorun büyük ölçüde aşılmıştır.

Söz konusu kural değişiklikleri yalnızca oyunun izlenebilirliğini değil, antrenman yapısını ve sporcuların sahip olması gereken fiziksel özellikleri de değiştirmiştir. Dayanıklılığın ön planda olduğu geleneksel yapının yerine, sürat ve süratte devamlılık (speed endurance) gibi motorik özellikler büyük önem kazanmıştır. Oyuncu seçim kriterleri de bu doğrultuda yeniden şekillenmiş; reaksiyon süresi, refleks geliştirme, savunma ve hücum tekniklerinde çeviklik ve sinir ileti hızları gibi parametreler daha kritik hale gelmiştir (Uzorinac, 2001). Bu gelişmeler, masa tenisinde yalnızca bir oyun kuralı değişikliği değil, spora bütüncül bir yaklaşımın yeniden yapılandırılması anlamına gelmektedir.

VOLEYBOL

Voleybol sporu, bir filenin iki tarafında yer alan iki takımın, topu rakip sahaya aktarma mücadelesi verdiği dinamik bir spordur. Oyunun temel amacı, topu rakip sahanın kenar çizgileri de dahil 81m²'lik yüzeyine kenar çizgileri de dahil olmak üzere temas ettirerek sayı kazanmaktır. Öte yandan, yapılan bir maç vuruşu sonrasında topun saha dışına çıkması durumunda, sayı rakip takıma yazılmaktadır.

Her takım altı sporcudan oluşur ve rakipten gelen top en fazla üç paslaşma sonrasında karşı sahaya gönderilmelidir. 1999 yılı öncesinde, topun karşı sahaya geçmesi yeterli sayılmaz, topun 9x9 metrelik alan içerisine temas etmesi gerekirdi, aksi takdirde sayı kazanılamazdı. Top dışarı çıkarsa oyun durur, yeni bir servis ile rakip takım oyuna başlardı. Maçlar beş set üzerinden oynanır ve üç set kazanan takım galip ilan edilirdi.

Ancak zamanla voleybolda da televizyon yayıncılarının etkisiyle kural değişiklikleri gündeme gelmiştir. Setlerin uzun sürmesi ve maç süresinin belirsizliği, yayın programlarında aksamalara yol açmış, bu da tartışmalara neden olmuştur. Geleneksel voleybol savunucuları oyun kurallarının değişmesine direnmişlerdir. Fakat Olimpiyat Oyunları ve kıta şampiyonalarında voleybolun programdan çıkarılma riski doğunca kural değişiklikleri kaçınılmaz hale gelmiştir. Yeni düzenlemelerle, bir setin kazanılması için gerekli sayı 25'e çıkarılmış, yapılan her hata bir sayı olarak değerlendirilmiştir. İlk dört sette eşitlik olması durumunda oynanan beşinci set için 15 sayı hedefi belirlenmiş ve takımların sekizinci sayıya ulaştığında saha değiştirmeleri kuralı getirilmiştir.

Bu değişikliklerin temel amacı, oyun temposunu artırmak ve maç sürelerini öngörülebilir hale getirmek olmuştur. Seyir zevkinin artması amaçlanmış olsa da günümüzde bile voleybolda oyun temposunu daha da yükseltmeye yönelik yeni düzenlemeler yapılmaktadır. 2025 yılında Voleybol Uluslar Ligi (VNL) ve Dünya Şampiyonalarında uygulanacak yeni kurallar, oyunculara hakem düdüğünden sonra pozisyon değiştirme esnekliği getirmiştir. Bu düzenleme, pozisyon kuralında önemli bir serbestlik sağlayacak ve oyun akışını hızlandıracaktır.

Voleybolda devrim niteliğinde bir diğer değişiklik ise “Liberò” pozisyonunun oyuna dahil edilmesidir. Liberò, farklı renkte bir forma giyen ve sadece savunma görevini üstlenen özel bir oyuncudur. Özellikle manşet ve plonjon gibi tekniklerde üstün becerilere sahip olması beklenen bu oyuncular, günümüzde smaçör ve pasör kadar değerli pozisyonlar arasında sayılmaktadır.

Set sayılarına ilişkin değişiklikler, libero sisteminin getirilmesi ve tie-break set kurallarının belirlenmesi, 2000 yılı öncesinde hayata geçirilmiş ve sporun doğasını önemli ölçüde etkilemiştir. Oyun temposunun hızlanmasıyla birlikte enerji kullanım sistemleri de değişmiş; kısa süreli ancak yüksek şiddetli

egzersizlerin başarı şansını artırdığı yeni antrenman yöntemleri, özellikle Yüksek Şiddetli İnterval Antrenmanlar (HIIT) yaygınlaşmıştır. Ancak, bu yeni yapı içerisinde dinlenme ve toparlanma süreçlerinin iyi planlanması gerektiği unutulmamalıdır. Uzmanlar, optimal performans için uygun yüklenme-dinlenme dengesinin korunmasının önemini vurgulamaktadırlar (Dinçer, 2015).

HENTBOL

Hentbol sporu başlangıçta futbol gibi açık alanlarda oynanmakta ve bir takım 1 kaleci ve 10 saha oyuncusundan oluşmaktaydı. Ancak, özellikle İskandinavya ve Avrupa ülkelerinde kış koşullarının zorluğu nedeniyle spor salonlara taşınmıştır. 1946 yılında kurulan Uluslararası Hentbol Federasyonu (IHF) ile salon hentbolu standartlaşmış, bir takımda sahada bir kaleci ve altı oyuncu olmak üzere toplam yedi oyuncunun bulunması, kenarda beş yedek oyuncu ile toplam 12 oyuncunun kadroda yer alması kuralı getirilmiştir.

Hentbolda maç süresi iki devre halinde 30'ar dakika olarak belirlenmiş, bu nedenle televizyon yayıncılarının sporun yapısına müdahalesi sınırlı kalmıştır. Özellikle Almanya ve Almanca konuşulan ülkelerde hızla gelişen hentbol branşında zaman içerisinde çeşitli kural değişiklikleri yaşanmıştır.

Başlangıç kurallarına göre, sahanın belirli bölgelerinde hücum ve savunma hareketleri gerçekleştirilmekteydi. 20x40 metre boyutlarındaki sahada 3x2 metrelik kaleler yer almakta ve kale çizgilerinden itibaren 6 metre mesafede yarım daire şeklinde kale sahası çizgisi bulunmaktadır. Oyuncuların, kale sahasına temas etmeden atış yapmaları zorunludur. Başlangıçta kalecilerin yalnızca kale sahası içinde oynamalarına izin verilirken, daha sonraki düzenlemelerle kalecilerin saha genelinde aktif olabilmesine imkân tanınmıştır. 1992 yılında kurulan Avrupa Hentbol Federasyonu (EHF) ile, Avrupa'da hentbolun organizasyonu daha da güçlenmiştir. Türkiye de bu oluşumun kurucu ülkeleri arasında yer almıştır.

Salon hentbolunda 1946'dan itibaren yapılan en önemli değişikliklerden biri, güçlü Doğu Bloku ülkelerinin savunma üstünlüklerini dengelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Kale sahası önünde 2 metreyi aşan boy ortalamasına sahip savunmaların aşılması için hızlı hücum teknikleri önem kazanmıştır. Ancak, gol sonrası oyunun yeniden başlaması için golü atan takımın tüm oyuncularının orta çizgiyi geçmesi zorunluluğu oyunun temposunu düşürmekte ve hücum eden takıma dinlenme fırsatı tanımaktaydı.

Mısır'da gerçekleştirilen uluslararası kongrede, hentbol oyun kurallarında köklü değişiklikler teklif edilmiştir. IHF Oyun Kuralları ve Metodik Komisyonu, kalecilerin saha oyuncusu olarak da görev yapabilmesini kabul etmiştir. Bu değişiklik, adam adama savunmada pas opsiyonlarını artırarak taktiksel çeşitliliği zenginleştirmiştir.

Bu düzenlemenin ardından, orta boylu ve çevik oyuncuların savunmada daha etkili olduğu gözlemlenmiş; kalecinin saha oyuncusu olarak devreye girmesi ise oyun akışını hızlandırmış ve seyir zevkini artırmıştır. Bu süreç, doğu ve batı ülkeleri arasındaki rekabetin de bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

1990'lı yılların başında, üye ülkelerin teklifleri doğrultusunda bir başka köklü değişiklik daha yapılmıştır: "Gol sonrası hızlı başlama" kuralı getirilmiştir. Bu düzenlemeye göre, gol yiyen takım topu

hızla orta çizgideki oyuncusuna ulaştırarak hakem düdüğüyle birlikte hızlıca hücumu başlayabilmektedir. Önceden ise gol atan takımın tüm oyuncularının savunma sahasına çekilmesi beklenmekteydi.

Oyun temposunun artmasıyla birlikte, oyunu yavaşlatmaya yönelik davranışların önüne geçmek için "Pasif Oyun" kuralı getirilmiştir. Hakemler, hücum eden takımın oyunu gereksiz yere yavaşlattığını düşündüğünde pasif oyun işareti vermekte; ardından kısa sürede atış yapılmazsa rakip takım lehine serbest atış kararı çıkmaktadır (European Handball Federation, n.d.).

Daha yakın zamanda getirilen her devrede bir dakikalık mola hakkı da önemli bir düzenleme olarak değerlendirilmelidir. Bu molalar, kritik anlarda koçların taktiksel uyarılar yapmasını ve oyuncuların toparlanmasını sağlamakta; ayrıca her iki takım için eşit fırsatlar sunarak antrenman bilimi perspektifinden toparlanmayı desteklemektedir (International Handball Federation, 2021).

FUTBOL

Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği (FIFA), 1904 yılında Fransa'nın başkenti Paris'te kurulmuştur. Günümüzde 211 üyesi bulunan FIFA, Dünya Kupası organizasyonunu düzenlemekle birlikte futbol oyun kurallarının geliştirilmesinde doğrudan yetkilidir. Yüzyılı aşkın bir süredir faaliyet gösteren bu kurum, futbolun küresel ölçekte kurallarının belirlenmesinde en etkili otorite olmuştur. Avrupa Futbol Federasyonları Birliği (UEFA) ise 1954 yılında İsviçre'nin Basel şehrinde kurulmuş ve Avrupa kıtasındaki futbol organizasyonlarının yönetiminden sorumlu olmuştur. Kulüp futbolunun gelişiminde eğitim, sanayi, topluluklar ve politik faktörler önemli rol oynamıştır.

1986 Dünya Kupası'nda Arjantin ile İngiltere arasında oynanan final maçı, hem Diego Maradona'nın "Tanrı'nın Eli" olarak adlandırılan eliyle attığı gol hem de maçın öğle saatlerinde, sıcak bir havada oynanması açısından dikkat çekicidir. Avrupa seyircisinin maçı akşam saatlerinde izleyebilmesi amacıyla maç saati belirlenmiş, stat ışıklandırması olmasına rağmen yayıncı kuruluşların talepleri doğrultusunda gündüz saatlerinde oynanmıştır. Bu tercihte, Avrupa seyircisinin tüketim alışkanlıklarını hedefleyen reklamların görünürlüğü de etkili olmuştur.

Zamanla futbol oyun kurallarında önemli değişiklikler yapılmıştır. Ofsayt kuralının netleştirilmesi, kale ve saha ölçülerinin standardize edilmesi, maçların daha çok seyirciye ulaşabilmesi için akşam saatlerinde oynatılması gibi düzenlemeler bu sürecin örnekleridir. Ayrıca, doğal çim zeminlerin yanı sıra suni çim kullanımına da izin verilmiş; çizgilerin net görünürlüğü ve oyunun kalitesi artırılmıştır. Futbol topu teknolojileri geliştirilmiş, kötü hava koşullarında dahi performansı koruyan toplar üretilmiştir. Kale çizgisi teknolojisi (GLT) ve topun çizgiyi geçip geçmediğini belirleyen sistemler de modern futbolun bir parçası olmuştur.

Hakem uygulamalarında da değişiklikler olmuştur. Dördüncü hakem görevlendirilmesi, kayıp zaman uygulaması ve Video Yardımcı Hakem (VAR) sistemi, maçların daha adil yönetilmesini amaçlamıştır. VAR sistemi ile hakemler, kritik pozisyonları video görüntüleri üzerinden yeniden inceleyebilmekte ve kararlarını daha doğru verebilmektedir. Ancak, bu sistemin kullanımı maç sürelerini uzatmakta ve oyun akışını zaman zaman kesintiye uğratmaktadır. Hakemlerin bazı durumlarda aşırı temkinli davranarak her pozisyonda VAR'a başvurması, seyir zevkini olumsuz etkileyebilmektedir.

Futbol maçlarının uzayan süreleri, antrenman yapılarını da değiştirmiştir. Futbol aerobik temelli bir spor olmakla birlikte, içinde çok sayıda anaerobik egzersiz barındırır. Maçlar, ısınma ve uzatma süreleriyle birlikte genellikle iki saati aşmaktadır. Bu nedenle, enerji yönetimi, sıvı alımı ve ergojenik destek kullanımı gibi konular daha da önem kazanmıştır. Su molalarının resmi olarak kurallara dahil edilmesi de fizyolojik ihtiyaçların tanınmasının bir göstergesidir.

Son yıllarda futbola eklenen yeni kurallardan biri de kalecilerin topu kontrol altına aldıktan sonra sekiz saniye içinde oyuna sokma zorunluluğudur. Bu düzenleme, oyunun hızını artırmayı ve kasıtlı yavaşlatmaları önlemeyi hedeflemektedir. Bu gelişme, basketboldaki hücum süresi kısıtlamasına benzer bir yaklaşımı futbol sahasına taşımaktadır.

Futbol kurallarındaki en önemli değişimlerden biri, Video Yardımcı Hakem (VAR) teknolojisinin uygulanmasıdır. 2018 Dünya Kupası ve 2019 Kadınlar Dünya Kupası ile başlayan süreçte, VAR kullanımı futbolun karar mekanizmalarını dönüştürmüştür. Yapılan analizler, VAR sonrası hakem hatalarının azaldığını, ancak faul, ofsait ve penaltı gibi kararların sayısında anlamlı bir değişiklik olmadığını göstermektedir (Zhang ve ark., 2022). VAR, maçlardaki net oyun süresinin artmasına neden olmuş ancak oyunun temel dinamiklerinde radikal bir değişikliğe yol açmamıştır.

IFAB tarafından 2019'da onaylanan diğer kural değişiklikleri arasında elle oynama kuralının netleştirilmesi, kale vuruşlarında topun ceza sahasını terk etme zorunluluğunun kaldırılması ve penaltı atışlarında kalecinin çizgi üzerinde en az bir ayağının bulunması zorunluluğu yer almaktadır. COVID-19 pandemisi sonrası, maçlarda beş oyuncu değişikliği yapılmasına izin verilmiş ve bu düzenleme kalıcı hale getirilmiştir.

Malzeme teknolojilerinde de önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Modern futbol topları, aerodinamik özellikler ve düşük su emilimi sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Adidas'ın her turnuvada geliştirdiği toplar (örneğin, 2014 Brazuca, 2018 Telstar 18, 2022 Al Rihla) FIFA standartlarına uygun üretilmiştir. Kale çizgisi teknolojisi, 2014'ten itibaren Dünya Kupalarında ve 2016 Rio Olimpiyatları'ndan itibaren kullanılarak tartışmalı pozisyonlarda kesin karar verilmesini sağlamıştır.

Kıyafet düzenlemelerinde de esneklik artırılmıştır. 2014 yılında FIFA'nın başörtüsü yasağını kaldırmasıyla, Müslüman kadın futbolcuların inançlarına uygun şekilde sahada yer alması mümkün olmuştur (Ahmad, 2011). Ayrıca, medikal sebeplerle baş koruyucu kullanan erkek futbolculara (örneğin Petr Čech) izin verilmiştir. Kadın futbolcular için forma tasarımlarında da kültürel farklılıklara uygun seçenekler sunulmuştur. Krampon teknolojilerindeki yenilikler ve hibrit çim zeminlerin kullanımı, futbolun hızını ve oyun kalitesini artıran diğer gelişmelerdir.

GÜREŞ

Güreş, izleyici çekiciliğini artırmak ve pasifliği azaltmak amacıyla son yıllarda kural revizyonlarından geçmiştir. Özellikle 2013 yılında uygulamaya konan yeni kurallar, müsabakalardaki skor dinaminiğini değiştirmiştir. Kural değişiklikleri güreşte müsabaka başına düşen toplam puan sayısının ve aksiyon başına alınan puan ortalamasının belirgin biçimde arttırmıştır. Örneğin, Avrupa Şampiyonaları öncesi ve sonrasının karşılaştırıldığı bu çalışmada 2013 sonrası maçlarda daha yüksek skorlar kaydedildiği bulunmuştur. Bu durum daha ofansif bir güreş stiline teşvik edildiğini göstermektedir. Yeni kuralların

güreşin seyir zevkine etkisi de izlenmekte olup, bu değişimlerin sporu daha dinamik hale getirdiği bilimsel verilerle desteklenmektedir (Marković *ve ark.*, 2020).

HALTER

Ağırlık kaldırma sporunda (halter) 2018 yılında Uluslararası Halter Federasyonu tarafından yeni sıklık kategorileri belirlenmiştir. Bu değişiklik, geçmiş rekorların sıfırlanması ve sporun güncel gereksinimlere uyum sağlaması açısından önemliydi. Bilimsel bir çalışmada, 1998-2018 arasındaki eski sıklık sistemine ait elit haltercilerin sonuçları incelenmiş ve 2018’de onaylanan ağırlık sınıfı değişikliklerinin, performans analizlerinde süreklilik açısından bir kırılma noktası oluşturduğu vurgulanmıştır. Araştırmacılar, eski ve yeni sıklık kategorileri arasında doğrudan bir karşılaştırma yapılamayacağını, yeni sınıfların farklı vücut ağırlığı dağılımlarına sahip olduğunu belirtmektedir (Flores & Redondo, 2020). Sıklık sayısının artırılması ve aralığının daraltılması, sporcular arasındaki adil rekabeti destekleyen bir uygulamadır. Nitekim, benzer şekilde dövüş sporlarında sıklık kategorilerinin artırılmasının sakatlık riskini azalttığı (çünkü sporcular arasındaki boyut/fiziksel güç farklarını düşürdüğü) da rapor edilmiştir (Štyriak *ve ark.*, 2023). Halterde yapılan sıklık revizyonu da sporunun sağlığı, güvenliği ve adil rekabet ortamı açısından bilimsel temele dayanan bir değişimdir.

BOKS

Amatör boksta (Olimpik boks), 2013 yılı önemli bir dönüm noktası olmuştur. Uluslararası Boks Birliği (AIBA, şu anda IBA) erkek boksörler için başlık kullanımını kaldırmış ve puanlama sistemini köklü biçimde değiştirmiştir. Daha önce kullanılan elektronik sayım cihazı sistemi yerine, profesyonel bokstakine benzer şekilde 10 puan üzerinden yapılan müsabaka değerlendirme sistemi getirilmiştir. Bu değişikliklerin temel amacı, boksu daha seyirci dostu hale getirmek ve güvenlik standartlarını iyileştirmek olmuştur (Davis *ve ark.*, 2018).

Başlıkların kaldırılması beklentinin aksine beyin sarsıntısı riskinde artışa yol açmamış; tam tersine müsabakalarda konküzyon (beyin sarsıntısı) nedeniyle maç durdurularında azalma kaydedilmiştir. Araştırmalar 2013 sonrası dönemde boksörlerin daha az yumruk attığını, daha dikkatli, hareketli ve stratejik dövüştüğünü göstermiştir (Davis *ve ark.*, 2018; Tjønnal *ve ark.*, 2022). 2016 Dünya Şampiyonası maç analizlerinde, 2013 öncesine kıyasla toplam yumruk sayısında ve yakın mesafe mücadelelerinde azalma, ring içi ayak hareketlerinde ise %20 oranında artış rapor edilmiştir. Bu değişim, yeni puanlama sisteminin “temiz isabet” ve “raundu net kazanma” kriterlerini öne çıkarmasıyla ilişkilendirilmektedir.

Başlıkların kaldırılmasıyla birlikte müsabakalarda nakavt (KO/TKO) oranlarında artış gözlemlenmiştir. 2013 öncesinde elit seviyedeki maçların yalnızca %1,7’si nakavtla sona ererken bu oran 2013 sonrasında %4,2’ye yükselmiştir. Bunun yanı sıra, yüz kesikleri ve burun kanamaları gibi travmatik durumlarda da bir miktar artış olmuştur. Kadın boksörler için başlık kullanımını ise 2019 yılına kadar devam etmiş, Tokyo 2020 Olimpiyatları itibarıyla kadınlar için de başlık zorunluluğu kaldırılarak cinsiyetler arasında eşitlik sağlanmıştır. Bu kural değişiklikleri boks müsabakalarının yapısını değiştirerek daha stratejik ve teknik temelli bir dövüş ortamı yaratmıştır (Davis *ve ark.*, 2018; Tjønnal *ve ark.*, 2022).

Boks ekipmanlarında en büyük değişiklik başlıkların kaldırılmasıdır. 2013 yılından itibaren erkeklerde, 2019 yılından itibaren ise kadınlarda olimpik müsabakalarda koruyucu başlık takılmamaktadır. Bu değişiklik, boks görünümünü profesyonel müsabakalara daha da yaklaştırmıştır. Ancak, literatür taramaları başlıkların yüz kesikleri ve kafa travmalarına karşı koruyucu etkisinin olduğu, fakat beyin sarsıntısı riskinin azaltılmasında belirgin bir fayda sağlamadığını göstermektedir (Tjønndal ve ark., 2022; Štyriak ve ark., 2023).

Başlık kullanımının kaldırılmasıyla birlikte, müsabaka güvenliğini artırmak amacıyla başka önlemler de alınmıştır. Eldiven standartları geliştirilmiş, darbe emici özellikleri artırılmış eldivenler kullanılmaya başlanmıştır. Erkeklerde hafif sıklet ve altı kategorilerde 10 oz, üstünde ise 12 oz eldiven standardı uygulanarak güvenlik artırılmıştır. Modern boks ekipmanları, daha kalın eldivenler ve sıkı ağızlık (dişlik) kullanımı ile baş ve ağız yaralanmalarının azaltılmasına katkı sağlamıştır.

Boks formalarında ciddi bir değişiklik olmamış; boksörler atlet ve şort giymeye devam etmiştir. Ancak, 2016 sonrasında AIBA, köşe renklerinde (mavi/kırmızı) tasarım çeşitliliğine izin vererek görünümde esneklik sağlamıştır. Ayrıca, ring ekipmanlarında şok emici materyallerin kullanımı artırılmış, hakem anons sistemleri dijitalleştirilmiş ve antrenörlerin havlu atma bildirimleri sensörlü sistemlerle desteklenmiştir. Sonuç olarak, boks kurallarında ve ekipmanlarında yapılan değişiklikler sınırlı olmakla birlikte, sporcu güvenliğini artırmak ve müsabaka kalitesini iyileştirmek amacıyla bilimsel veriler ışığında dikkatli adımlar atılmıştır (Tjønndal ve ark., 2022; Štyriak ve ark., 2023).

TEKVANDO

Bu mücadele sporunun ana yurdu Güney Kore'dir. Sekiz olimpik ağırlıkta yapılan müsabakalarda bu ülkenin olağanüstü başarıları yıllarca izlendi. Fakat IOC'nin aldığı bir kararda Olimpiyat Oyunlarında 64 erkek, 64 kadın sporcu limiti koyması ile sıklet sayısı sinek, tüy, orta ve ağır olmak üzere dört olimpik ağırlık sınıfına indirdi. G. Kore birçok sınıfta altın madalyaları toplamayı sürdürünce biraz dikkatleri üstüne çekmiş olmalı ki, bu karar onların bu sporda daha az madalya almasını getirdi denilebilir.

Mücadele sporlarındaki ağırlık sınırlamaları antrenman metodolojisi için oldukça yoğun bir planlama ve yüklenme ilkelerini içermektedir. Ağırlığın, performans kaybı olmadan korunabilmesi, tekniklerin kondisyonel yüklenme altında uygulanması, rakibin analiz edilmesi, yeni stratejilerin geliştirilmesi yüksek standartlı antrenman plan ve periyotlaması ile mümkün olabilmektedir. Bunlar uygulanırken olimpik ağırlık sınıflarının azaltılması, sporcu seçimi, yönlendirilmesi ve hazırlık aşamalarında daha hassas bir çalışmayı gerektirmektedir.

G. Kore'nin bu spordaki başarısının kiskanılmasının sonucu mu bu kural kabul edildi sorusu, sporlar ve kuralları üzerine çalışma yapacak araştırmacıların işi olmalıdır. Konuyu bilim insanlarına bırakıyoruz.

Tekvando, puanlama adaletini geliştirmek için teknolojiyi en yoğun kullanan sporlardan biridir. Son on yılda, özellikle elektronik koruyucu yelek ve başlıklar (Protector Scoring System, PSS) uygulamaya alınmıştır. Bu sistem, sensörler aracılığıyla belirli bir darbe şiddetine ulaşıldığında otomatik olarak puan verilmesini sağlar. Yapılan bilimsel çalışmalar, elektronik puanlama sisteminin hakemlerin sübjektif değerlendirmelerine duyulan ihtiyacı azaltarak puanlamada nesnelliği ve tutarlılığı

artırdığını göstermektedir. Örneğin, Choi ve çalışma arkadaşları, elektronik sistemin devreye girmesiyle tekvandoda puanlama kriterlerinin cinsiyet ve sıklıklere göre önceden tanımlandığını ve isabetli vuruş gerçekleştiğinde otomatik puan kaydedildiğini rapor etmişlerdir. Bu sayede geçmişte hakem görüşüne bağlı kalınan durumlar minimize edilmiştir. Ancak bu teknoloji ile ilgili optimizasyon çalışmaları da sürmektedir. Farklı sıklıklelerde uygulanacak vuruş eşiği şiddetlerinin uygunluğu üzerine yapılan analizler, bazı sıklıklelerde mevcut eşik değerlerinin yeniden ayarlanabileceğini göstermiştir (Choi ve ark., 2021). Özetle, tekvandoda elektronik koruma sistemleri, adil ve şeffaf bir müsabaka ortamı yaratılması hedefine bilimsel bir çözüm olarak uygulamaya konmuş ve genel olarak başarılı sonuçlar vermiştir.

JUDO

Judo, olimpik dövüş sporları arasında en sık kural güncellemesi yapılan branşlardan biridir. Özellikle 2017/2018 döneminde Uluslararası Judo Federasyonu (IJF), müsabaka süresi, puanlama ve ceza sistemine dair önemli değişiklikler uygulamıştır. Bu kapsamda erkekler maç süresinin 5 dakikadan 4 dakikaya indirilmesi, puanlama sisteminin sadeleştirilmesi gibi yenilikler hayata geçirilmiştir. Bu değişikliklerin etkilerini inceleyen karşılaştırmalı bir çalışma, 2015 Dünya Şampiyonası ile 2018 Dünya Şampiyonası maç istatistiklerini analiz etmiştir. Sonuçlar, yeni kurallar sonrasında maçların ippon ile bitme oranının belirgin şekilde arttığını, buna karşılık ceza (şido) ile sonuçlanan maç oranının azaldığını göstermektedir. Örneğin, 2015'te ippon ile biten maçlar %31 civarındayken 2018'de bu oran %43'e yükselmiş; şido ile kazanılan maçlar ise %21'den %7'ye düşmüştür. Bunun yanında, maç başına ortalama atak sayısı ve maç süresi gibi değişkenlerde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (Doppelhammer & Stöckl, 2020). Bu bulgular, kural revizyonlarının müsabakaların daha kesin sonuçlarla (skorla) bitmesine yol açtığını, ancak judokaların saldırganlık düzeyi veya maç temposu üzerinde olumsuz bir etki yaratmadığını düşündürmektedir. Dolayısıyla judo kurallarında yapılan bu revizyonlar, daha seyirci dostu ve sportif açıdan tatmin edici bir mücadele ortamı yaratılmasına bilimsel dayanaklarla katkı sağlamıştır.

Judo branşında ,2017'de Uluslararası Judo Federasyonu (IJF), puanlama sistemini sadeleştiren ve mücadele dinamiklerini etkileyen değişiklikler yapmıştır. Yuko puanı tamamen kaldırılmış ve yalnızca Waza-ari ve Ippon puanları bırakılmıştır. Bu düzenleme ile iki Waza-ari artık otomatik olarak bir Ippon sayılmakta ve maç bitirici olmaktadır. Ayrıca ceza uygulamaları yeniden düzenlenmiş; eskiden dört Shido (uyarı) diskalifiye iken artık üç Shido alan sporcu Hansoku-make ile diskalifiye edilmektedir.

Yasaklanan tekniklere dair önemli bir kural, 2013'ten beri devam eden bacaklara sarılma yasağıdır (rakibin bacaklarına elle hamle yapmak, kural dışı sayılmaktadır). 2017 kuralları bu yasağı sürdürmüş ve judokaların geleneksel tekniklere yönelmesini teşvik etmiştir. Bu değişimlerin sonucu olarak müsabakalarda teknik tercihleri ve taktiklerde kaymalar gözlenmiştir. Örneğin, 2017 sonrası dönemde judocuların tutuş (kumi-kata) çeşitliliği artmış, özellikle erkek judocuların yakayı tutma tekniklerini daha fazla kullandığı, kadın judocuların ise tutuş yönelimlerinde sağ taraftan sol tarafa doğru bir değişim olduğu tespit edilmiştir. Yeni kurallarla birlikte kalça teknikleri (koshi-waza) denemelerinin sayısının önceki döneme göre belirgin şekilde yükseldiği de rapor edilmiştir. Hafif sıklık ve ağır sıklık judocuların kol ve yakayı tutma oranları artarken, orta sıklıklelerde farklı tutuş stratejileri gelişmiştir (Pan ve ark., 2021). Bu bulgular, 2017 kural setinin judo oyun planını değiştirdiğini ve teknik repertuarın

çeşitlenmesine yol açtığını göstermektedir.

Judo giysisinde (judogi) ve ekipmanında son yıllarda bazı standart güncellemeleri yapılmıştır. IJF, judogilerin boyut ve kalınlık standartlarını daha sıkı denetlemeye başlamış; böylece sporcuların çok dar giysi kullanarak rakibin tutuşunu engellemesi önlenmek istenmiştir. Judogi ölçüm cihazları ile yarışma öncesi giysi uygunluğu kontrol edilmektedir. Kıyafet konusunda bir diğer yenilik, kadın judokaların isteğe bağlı olarak içe uzun kollu t-shirt yerine özel tasarımı tesettür uyumlu judogi ile müsabakaya çıkabilmelerine izin verilmesidir (özellikle bazı Müslüman kadın sporcular için).

Malzeme tarafında önemli bir değişiklik, puanlama sistemine destek için sensör teknolojisi tartışmaları olsa da henüz uygulamada bir elektronik puanlama judogisi veya minderi bulunmamaktadır. Bunun yerine, taekwondo gibi sporlarda görülen elektronik yelek uygulamasına benzer fikirler judo için test edilmemiştir. Judo ekipmanındaki en somut geliştirme, bazı üreticilerin judogiyi daha hafif ama dayanıklı malzemeden üretmesi olmuştur ki bu, sporcuların hareket kabiliyetini bir miktar artırmıştır. Genel olarak judo kıyafet ve malzemeleri geleneksel yapısını korurken, kurallardaki değişimlerle spor stratejisi etkilenmektedir.

YÜZME (HAVUZ VE AÇIK SU)

Yüzme sporunda 2009'da tam vücut poliüretan mayoların yasaklanmasının ardından son 10 yılda kural değişiklikleri daha çok sporcu güvenliği ve adil yarışma üzerine odaklanmıştır. Havuz yüzmede çıkış startlarında 2017 itibarıyla sırtüstü çıkış dayanağı (*backstroke ledge*) kullanılmaya başlanmıştır. Bu ek aparat, sırtüstü yüzen sporcuların çıkış duvarından itiş performansını artırmayı amaçlamış ve yarışlarda 15 metreye ulaşma süresini ortalama 0.13 saniye iyileştirmiştir (Barkwell ve Dickey, 2018).

Açık su (maraton) yüzmede ise Uluslararası Yüzme Federasyonu (FINA), güvenlik gerekçesiyle su sıcaklığına bağlı kural değişiklikleri yapmıştır. 2017'de getirilen düzenleme ile su sıcaklığı 18°C'nin altında olduğu durumlarda neopren wetsuit giysi kullanımı zorunlu hale getirilmiştir. Bu sayede hipotermi riskinin azaltılması ve sporcu sağlığının korunması hedeflenmiştir. Ayrıca, çok sıcak havalarda yarışların erken saatlere alınması ve su istasyonlarının artırılması gibi önlemler de uygulamaya konmuştur (FINA, 2017).

Havuz yüzmede 2010'dan itibaren sadece kumaş yüzme mayolarına izin verilmektedir; son 10 yılda bu kural devam etmiş ve teknolojik mayo avantajları dengelenmiştir. Ancak, başlangıç ekipmanlarında yenilik olarak devreye alınan sırtüstü çıkış destek mekanizması, yüzücülere daha iyi tutunma ve itiş imkânı sağlayarak performansı artıran önemli bir malzeme değişikliğidir. Yarış analizleri, bu aparatı kullanan sporcuların suya giriş mesafelerinin ~14 cm uzadığını ve 10 m'ye ulaşma sürelerinin belirgin şekilde iyileştiğini göstermektedir (Barkwell ve Dickey, 2018).

Açık su yarışlarında kullanılan wetsuit (dalga/soğuk su elbisesi) tasarımları da geliştirilmiş hem ısı yalıtımı sağlayan hem de sürtünmeyi azaltan yeni nesil wetsuit'ler sporcular tarafından kullanılmaya başlanmıştır (FINA, 2017). Genel olarak yüzmede kullanılan malzeme ve kıyafetlerdeki değişimler, sporcu güvenliği ve performansın dengelenmesi prensipleri gözetilerek yapılmaktadır.

TEKNOLOJİK EKİPMAN DEĞİŞİKLİKLERİ

Olimpik spor malzemelerindeki teknolojik gelişmeler, rekabet dengelerini değiştirecek ölçüde etkili olmuş ve bu nedenle regülasyonlar güncellenmiştir. Son yıllarda özellikle yüksek performans malzemeleri ve giyilebilir teknoloji alanında çarpıcı örnekler görülmüştür. Örneğin, uzun mesafe koşu ayakkabılarında kullanılan karbon fiber plakalar ve enerji geri dönüşümlü yeni köpük taban teknolojileri, sporcuların koşu ekonomisini belirgin biçimde iyileştirmiştir. 18 elit sporcuyla yapılan kontrollü bir deneyde, prototip bir yeni nesil koşu ayakkabısının, geleneksel yarış ayakkabılarına kıyasla koşu enerji maliyetini ortalama %4 oranında azalttığı ölçülmüştür. Bu düzeyde bir iyileşme, maraton gibi dayanıklılık branşlarında performansa anlamlı katkı sağlamaktadır (Hoogkamer *ve ark.*, 2018). Nitekim bu bulgular, iki saatlik maraton bariyerinin aşılması hedefine bile etki edecek önemdedir. Benzer teknolojik avantajların adil kullanımını sağlamak amacıyla, spor federasyonları da ekipman kurallarını güncellemiştir. Yol koşusu ayakkabılarında taban kalınlığı ve plaka sayısına getirilen kısıtlamalar buna bir örnektir. Bu konuda yayımlanan bir görüş makalesi, ayakkabı teknolojilerinin performansa etkisini dengelemek için basit fakat etkili düzenlemeler önererek, spor ekipmanı standartlarının oyun kurallarının bir parçası haline geldiğini vurgulamaktadır (Burns & Tam, 2020). Yine benzer şekilde, yüzme branşında 2008-2009 yıllarında kullanılan poliüretan tam vücut mayoların dünya rekorlarını peş peşe geliştirmesi üzerine, bu mayolar 2010'da yasaklanmıştır. Bu karar, teknoloji kaynaklı haksız avantajın önüne geçmek için alınmış olup bilimsel ölçümlerle desteklenmiştir. Örneğin, yüksek teknoloji mayoların su direncini azaltarak ve vücudu daha iyi kaldırarak yüzme hızını artırdığı laboratuvar testlerinde gösterilmiştir (bu bulgu literatürde geniş şekilde tartışılmıştır). Sonuç olarak, olimpik sporlarda ekipman teknolojisi sürekli evrim geçirmekte, ancak bu evrimin sporcunun doğal yetenek ve antrenmanla elde ettiği başarıyı gölgelememesi için bilimsel veriler ışığında kural düzenlemeleri yapılmaktadır.

SPORCU SAĞLIĞI VE KIYAFET ESNEKLİĞİ

Günümüzde spor yönetimleri, sporcu sağlığını koruma ve konforunu artırma konularına her zamankinden fazla önem vermektedir. Birçok kural ve ekipman değişikliği de doğrudan bu amaca hizmet etmektedir. Özellikle temas gerektiren sporlarda koruyucu ekipmanların geliştirilmesi ve zorunlu hale getirilmesi, sakatlık oranlarını düşürmede etkilidir. Örneğin, boks ve tekvando gibi branşları kapsayan bir tarama çalışması, daha kalın eldivenler, ağızlık kullanımı, uygun başlıklar ve kısa raund süreleri gibi önlemlerin kafatası travmaları ve knockout oranlarını azaltmada etkili olduğunu göstermiştir (Štyriak *ve ark.*, 2023). Sporcu sağlığını korumak adına uygulanan bu önlemler, bilimsel verilerle desteklenen somut faydalar sağlamaktadır.

Diğer yandan, sporcu kıyafetlerinde hem malzeme teknolojisi hem de kural esnekliği açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Modern spor kıyafetleri, esnek ve nefes alabilir teknik kumaşlardan üretilerek sporcunun hareket kabiliyetini artırmakta ve vücut sıcaklığını daha etkin yönetmesine imkân tanımaktadır. Basınçlı giysiler (kompresyon kıyafetleri) üzerine yapılan güncel bir meta-analiz, bu tür spor giysilerinin bazı durumlarda sporcuların hız, dayanıklılık ve motor performanslarında küçük ama anlamlı iyileşmeler sağlayabildiğini ortaya koymuştur. Bu iyileşmeler, muhtemelen kas titreşimini azaltma, kan akışını düzenleme ve propriosepsiyonu geliştirme etkilerinden kaynaklanmaktadır (Lee *ve ark.*, 2023). Dolayısıyla, spor tekstili alanındaki yenilikler doğrudan performansı ve dolaylı olarak

sporcu sağlığını olumlu yönde etkileyebilmektedir.

Kıyafet konusundaki kural esneklikleri de son yıllarda gündeme gelmektedir. Spor federasyonları, atletlerin kültürel ve bireysel ihtiyaçlarına daha duyarlı yaklaşp, performansı etkilemediği sürece kıyafet yönetmeliklerinde esneklik tanımaya başlamıştır. Örneğin, bazı branşlarda kadın sporcuların isteğe bağlı olarak tesettür/hijab ile veya tüm vücudu örten yarışma kıyafetiyle yarışmasına izin verilmesi, sporcunun psikolojik rahatlığı ve katılımın artırılması açısından önemli görölmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar, uygun tasarlanmış spor kıyafetlerinin (örn: sporcular için özel üretilen hava alabilen tesettür giysilerinin) termal konfor ve performans üzerindeki etkisinin yönetilebilir olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, kıyafet kurallarındaki bu esneklik, sporcu odaklı bir yaklaşımın yansımasıdır ve sporcunun hem fiziksel sağlığını (örneğin sıcak havalarda serin kalmak veya soğukta ısınmak için uygun giysiler) hem de psikolojik iyi oluşunu gözetmektedir. Tüm bu değişimler, sporcuyla merkeze alan ve bilimsel bulgularla desteklenen adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

TARTIŞMA

Mevcut çalışmada farklı spor branşlarında gerçekleştirilen oyun kuralı değişikliklerinin temel dinamikleri analiz edilmiştir. Bulgular kural değişikliklerinin sportif performansın geliştirilmesi ile sporcuların sağlığı, güvenliği, seyirci deneyimi ve sporda sürdürülebilir rekabet ortamını doğrudan etkileyen çok katmanlı faktörler tarafından yönlendirildiğini göstermektedir. Özellikle teknolojik gelişmelerin spora entegrasyonu kural değişimlerinin temel belirleyicilerinden biri olarak öne çıkmıştır (Bermon et al., 2021; Hoogkamer et al., 2018).

Çalışmanın bulguları teknolojik inovasyonların spor ekipmanlarında ve müsabaka süreçlerinde oyun kurallarını değiştirdiğini ortaya koymaktadır. Atletizmde ayakkabı teknolojilerinin (Bermon et al., 2021), futbolda VAR sisteminin (Zhang et al., 2022) ve tekvandoda elektronik skor sistemlerinin (Choi et al., 2021) uygulanması, teknoloji ile sportif adalet arasında hassas bir denge kurulması gerektiğini göstermektedir. Gözlemlenen bu gelişmeler sporun adil rekabet ilkelerini koruma çabası ile teknolojik yeniliklerin getirdiği performans avantajlarının regölasyonu arasındaki karmaşık ilişkiyi gözler önüne sermektedir (Burns & Tam, 2020).

Öte yandan bazı araştırmalar teknolojinin sporu aşırı mekanikleştirme ve spontane unsurları azaltma riski taşıdığını da vurgulamaktadır. Örneğin, VAR kullanımının futbol maçlarında oyun akışını kesintiye uğratarak seyir zevkini etkilediğine dair eleştiriler bulunmaktadır (Zhang et al., 2022). Bu bağlamda teknoloji entegrasyonu yapılırken sporun doğal ritmi ve seyirci deneyimi gibi daha geniş dinamiklerin de dikkate alınması gerekmektedir.

Çalışmanın bir diğer bulgusu sporcu sağlığının korunmasının son yıllarda kural değişikliklerinde merkezi bir motivasyon haline geldiğini göstermektedir. Örneğin boksta başlık kullanımının kaldırılması kararı (Davis et al., 2018; Tjønnal et al., 2022), ilk bakışta güvenlik açısından riskli görünse de müsabakalarda kafa travması insidansını azaltmaya yönelik bir strateji olarak temellendirilmiştir. Benzer şekilde açık su yüzme müsabakalarında soğuk su koşullarında wetsuit zorunluluğu getirilmesi (FINA, 2017), sporcu sağlığını önceleyen regölasyonların önemini vurgulamaktadır.

Ancak sağlık odaklı değişikliklerin bazı yan etkileri de bulunmaktadır. Örneğin başlıksız boks

müسابakalarında yüz yaralanmalarının arttığı rapor edilmiştir (Tjønndal et al., 2022). Bu bulgu spor yöneticilerinin sağlık önlemleri alırken yeni risk dengelerini de göz önünde bulundurması gerektiğini göstermektedir. Sağlık koruma stratejilerinin uzun dönem etkileri daha fazla prospektif veri ile desteklenmelidir.

Bulgular izleyici beklentilerinin ve medya etkisinin oyun kurallarında belirleyici rol oynadığını da ortaya koymaktadır. Özellikle güreşte ve judoda yapılan kural değişiklikleri maçların daha dinamik, daha yüksek skorlu ve daha kısa süreli hale gelmesini hedeflemiştir (Marković et al., 2020; Doppelhammer & Stöckl, 2020). Yapılan bu değişiklikler sporun izlenebilirliğini artırarak hem seyirci memnuniyetini hem de spor organizasyonlarının ticari değerini yükseltmeyi amaçlamaktadır.

Bu durum sporun saf performans odaklı doğası ile ticarileşme baskıları arasında bir gerilim yarattığına işaret etmektedir. Örneğin, müsabakaların sürelerinin kısaltılması veya yüksek tempolu oyun tarzlarının teşvik edilmesi, bazı sporlarda teknik ve taktik derinliğin azalmasına yol açabilir. Bu nedenle, ticari kaygılarla yapılan değişikliklerin sporcunun performans ve oyun stratejisi üzerindeki olası olumsuz etkileri dikkatle izlenmelidir.

Çalışmada sporcu kıyafetlerindeki esnekliklerin artması da önemli bir bulgu olarak ortaya çıkmıştır. Futbol ve judo gibi sporlarda dini veya kültürel kıyafet tercihlerine yönelik daha kapsayıcı politikaların benimsenmesi (Ahmad, 2011; Pan et al., 2021), sporun evrenselliği açısından önemli bir gelişmedir. Bu yaklaşım, spor katılımını artırmanın yanı sıra, bireysel hak ve özgürlüklere duyarlı bir spor yönetimi anlayışının gelişmekte olduğunu göstermektedir.

Ancak bu esnekliklerin spor performansını veya adil rekabeti nasıl etkileyebileceği konusundaki bilimsel veriler sınırlıdır. Bu nedenle gelecekte, kıyafet esnekliklerinin hem fiziksel performans hem de psikolojik iyi oluş üzerindeki etkilerini sistematik olarak inceleyen araştırmalara ihtiyaç vardır (Lee et al., 2023).

Çalışmanın genel bulguları, spor federasyonlarının kural değişimlerinde daha şeffaf, bilimsel kanıta dayalı ve çok paydaşlı karar alma mekanizmalarını benimsemesi gerektiğini göstermektedir. Sadece spor yöneticilerinin değil, sporcuların, antrenörlerin, sağlık uzmanlarının ve izleyicilerin de görüşlerinin dikkate alındığı süreçler, daha adil ve sürdürülebilir sonuçlar üretebilir. Ayrıca, kural değişikliklerinin etkilerinin sürekli olarak izlenmesi ve gerekirse revize edilmesi, dinamik bir spor yönetimi anlayışının temel unsuru olmalıdır.

SONUÇ

Sporda oyun kurallarının değiştirilme nedenleri, incelenen farklı branşlar ışığında değerlendirildiğinde, çok boyutlu bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bazı kural değişiklikleri sporun gelişimini ve izlenebilirliğini artırmayı hedeflerken, bazıları da daha hızlı oyun temposu sağlamak amacıyla uluslararası federasyonlar üzerinde oluşturulan baskılardan kaynaklanmaktadır.

Bir diğer önemli gerekçe ise sporcuların güvenliğinin artırılması ve daha sağlıklı koşullarda müsabakalara katılımın sağlanmasıdır. Bunun yanı sıra, televizyon yayınlarının ve dijital platformların etkisiyle maç saatlerinde ve formatlarında yapılan değişiklikler, daha geniş kitlelerin spor karşılaşmalarını takip edebilmesine olanak tanımaktadır. Seyircilerin hızlı, heyecan verici oyunlara olan

İlgisi arttıkça, yayıncı kuruluşların federasyonlara ve Uluslararası Olimpiyat Komitesine (IOC) baskı yaptığı görülmektedir.

Basketbol örneğinde olduğu gibi, hücum süresinin 24 saniyeye düşürülmesi oyun temposunu artırırken, maç sürelerinin uzaması da dikkat çekmektedir. Benzer şekilde hentbolda, pasif oyun kuralı ile oyunun yavaşlatılması önlenmektedir. Bu örnekler, spor branşlarının hem izlenebilirliği hem de dinamizmi artırmak amacıyla kurallarını esnek biçimde güncellediklerini göstermektedir.

Günümüzde sporun sadece rekabet değil, aynı zamanda ciddi bir ekonomi alanı olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, kulüplerin ve milli takımların sürdürülebilirlik ve gelir yaratma stratejilerinde reklam anlaşmalarının kritik rol oynadığı görülmektedir. Avrupa kupalarına katılım, yayın gelirleri ve sponsorluk anlaşmaları gibi faktörler kulüplerin mali yapılarını doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, yabancı oyuncu sayısına yönelik düzenlemeler de kural değişikliklerinden ziyade müsabaka yönetmeliklerinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Uluslararası ve kıta federasyonları, kural değişiklikleri konusunda sistematik ve bilimsel bir yaklaşım benimsemektedir. Üye ülkelerden gelen teklifler ilgili komisyonlarda değerlendirilmekte ve uygulama tarihleri önceden duyurulmaktadır. Bu süreçte teknolojik gelişmelere duyarlı olunması büyük önem taşımaktadır. Gerçek çim yapısındaki sentetik saha uygulamaları, seyirci konforu için yapılan iyileştirmeler ve dijital yayın platformlarının artışı, sporun teknoloji ile entegrasyonunu hızlandırmaktadır.

Günümüzde ulusal ve uluslararası federasyonların oyun kuralları üzerine karar alırken çok paydaşlı yaklaşımlar benimsemeleri kaçınılmaz bir gereklilik hâline gelmiştir. Her sezon sonunda kapsamlı veri analizleri yapılarak, yapay zekâ destekli sistemlerle desteklenen bulgularla optimal kurallar belirlenmelidir. Son yıllarda olimpik spor branşlarında gerçekleştirilen kural, malzeme ve kıyafet değişiklikleri bu yaklaşımın somut örneklerindedir. Güreşte puan sisteminin revizyonu, halterde sıklet düzenlemeleri, boksta koruyucu ekipmanların yeniden değerlendirilmesi, tekvandoda elektronik puanlama sistemine geçiş ve judoda müsabaka formatının güncellenmesi gibi adımlar, bilimsel araştırmalar ve saha verileri temel alınarak gerçekleştirilmiştir.

Bu değişiklikler sporun daha güvenli, adil ve izlenebilir bir yapıya kavuşmasını sağlamış, aynı zamanda sporcuların sağlık ve konforunu önceliklendiren sürdürülebilir bir spor ekosisteminin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bilimsel literatür, yapılan her düzenlemenin etkilerini izleyerek gelecekteki değişikliklere rehberlik etmeye devam etmekte; böylece sporun dinamik evrimi ile bilim arasındaki etkileşim her geçen gün daha da güçlenmektedir.

KAYNAKLAR

Ahmad, A. (2011). British football: Where are the Muslim female footballers? *Soccer & Society*, 12(3), 443-456. <https://doi.org/10.1080/14660970.2011.568110>

Barkwell, G. E., & Dickey, J. P. (2018). Backstroke start performance: The impact of using the Omega OBL2 backstroke ledge. *Sports Biomechanics*, 17(4), 429-441. <https://doi.org/10.1080/14763141.2017.1353130>

- Bermon, S., Garrandes, F., Szabo, A., Berkovics, I., & Adami, P. E. (2021). Effect of advanced shoe technology on the evolution of road race times in male and female elite runners. *Frontiers in Sports and Active Living*, 3, 653173. <https://doi.org/10.3389/fspor.2021.653173>
- Burns, G. T., & Tam, N. (2020). Is it the shoes? A simple proposal for regulating footwear in road running. *British Journal of Sports Medicine*, 54(8), 439-440. <https://doi.org/10.1136/bjsports-2018-100480>
- Bremicker, E. (2000). *Why did the senior javelin specification have to be changed?* IAAF New Studies in Athletics, 3/4, 2000.
- Choi, C.-H., Oh, H., & Jeon, M. (2021). Adequacy of setting standards for kick impact in the Taekwondo electronic scoring system: comparison of a reference group model based on empirical data. *BMC Sports Science, Medicine and Rehabilitation*, 13(1), 110. <https://doi.org/10.1186/s13102-021-00340-x>
- Davis, P., Waldock, R., Connorton, A., Driver, S. ve Anderson, S. (2018). Comparison of amateur boxing before and after the 2013 rule change and the impact on boxers' safety. *British Journal of Sports Medicine*, 52(11), 741-746. <https://doi.org/10.1136/bjsports-2017-097667>
- Diñçer, Ö. (2015). Değişen oyun kurallarının, voleybolun sistematik yapısı ve oyunun uygulanması üzerindeki etkileri. *International Journal of Sport Culture and Science*, 3(Özel Sayı 2), 10–18. <https://doi.org/10.14486/IJSCS342>
- Doppelhammer, F., & Stöckl, M. (2020). Effects of the 2017/18 rule changes in fight duration, fight decisions, scores, penalties, and attempts in judo: Analysis of the World Championships 2015 and 2018. *International Journal of Performance Analysis in Sport*, 20(6), 1061-1071. <https://doi.org/10.1080/24748668.2020.1827565>
- European Handball Federation. (n.d.). *Who we are*. <https://www.eurohandball.com/en/who-we-are/the-ehf/>
- FINA (2017). Open Water Swimming Rules (OWS 6.5). Erişim adresi: https://resources.fina.org/fina/document/2021/01/08/c489c5ee-016e-49e1-aa3f-f23ba8d445ac/2017_2021_ows_11102017_ok.pdf Erişim tarihi: 26.04.2025)
- Flores, F. J., & Redondo, J. C. (2020). Analysis of the percentage ratio between the weight lifted in the snatch and in the clean and jerk by international elite weightlifters. *International Journal of Advanced Research*, 8(4), 901-905. <http://dx.doi.org/10.21474/IJAR01/10856>
- Hoogkamer, W., Kipp, S., Frank, J. H., Farina, E. M., Luo, G., & Kram, R. (2018). A comparison of the energetic cost of running in marathon racing shoes. *Sports Medicine*, 48(4), 1009-1019. <https://doi.org/10.1007/s40279-017-0811-2>
- International Handball Federation. (2021). *2021 IHF World Men's Handball Championship*. <https://www.ihf.info/competitions/men/307/27th-ihf-mens-world-championship-2021-egypt/>
- International Table Tennis Federation. (n.d.). *History of table tennis*. ITTF. <https://www.ittf.com/history/documents/historyoftabletennis/>

- Koryürek, C. E. (1976). *Olimpiyadlar – Yaz Oyunları*. Akbank Kültür Yayınları.
- Lee, H., Kim, R., Chae, W., & Kang, N. (2023). Compression sportswear improves speed, endurance, and functional motor performances: A meta-analysis. *Applied Sciences*, 13(24), 13198. <https://doi.org/10.3390/app132413198>
- Mavibaş, M. (2023). *Uluslararası Spor Organizasyonlarında Dijital Teknolojinin Kullanımı ve Etkileri*. Özgür Yayınları.
- Marković, M., Kukić, F., Zarić, I., Toskić, L., Kasum, G., & Dopsaj, M. (2020). Development trend of freestyle wrestling: Influence of the rule changes on competitive activity. *International Journal of Wrestling Science*, 10(1), 31-38.
- Uzorinac, Z. (2001). *ITTF 1926–2001: Table Tennis Legends*. International Table Tennis Federation.
- Pan, X., Zhong, Y., Wei, X. ve Wei, M. (2021). The technical usage tendency of elite judo athletes under the new rules implemented in 2017. *Archives of Budo*, 17, 293-305.
- Štyriak, R., Hadža, R., Augustovičová, D., Arriaza, R., & Zemková, E. (2023). Effectiveness of protective measures and rules in reducing the incidence of injuries in combat sports: A scoping review. *Journal of Functional Morphology and Kinesiology*, 8(4), 150. <https://doi.org/10.3390/jfmk8040150>
- Tjønndal, A., Haudenhuyse, R., de Geus, B., & Buyse, L. (2022). Concussions, cuts and cracked bones: A systematic literature review on protective headgear and head injury prevention in Olympic boxing. *European Journal of Sport Science*, 22(3), 447-459. <https://doi.org/10.1080/17461391.2021.1872711>
- Zhang, Y., Li, D., Gómez-Ruano, M. Á., Memmert, D., Li, C. ve Fu, M. (2022). The effect of the video assistant referee (VAR) on referees' decisions at FIFA Women's World Cups. *Frontiers in Psychology*, 13, 984367. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.984367>

TÜRKİYE'DE YÖNETİM BİLİŞİM SİSTEMLERİ ALANINDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZ ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ

EXAMINATION OF GRADUATE THESIS STUDIES IN THE FIELD OF MANAGEMENT
INFORMATION SYSTEMS IN TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Erhan KILINÇ

Selçuk University, Beyşehir Ali Akkanat Faculty of Business Administration

ORCID ID: 0000-0002-2065-2407

Prof. Dr. Recep YÜCEL

Kırıkkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,

ORCID ID: 0000-0002-4755-417X

Prof. Dr. Şebnem YÜCEL

Selçuk University, Faculty of Health Sciences,

ORCID ID: 0000-0003-2135-242X

ÖZET

Bu çalışma, Yönetim Bilişim Sistemleri (YBS) Anabilim dalında Yüksek Öğretim Kurumu tez merkezinde (yöktez) yer alan lisansüstü tezlerin sistematik bir analizini sunmayı amaçlamaktadır. YÖK Tez Merkezi'nden elde edilen veriler kullanılarak toplamda 1069 tez çalışmasına ait bilgiler (Tez adı, üniversite adı, yayın dili, yayın yılı, alan bilgisi) incelenmiştir. Araştırma kapsamında, tezlerin yıllara göre dağılımı, konu başlıkları, yayın dili, alan bilgisi doküman analizi yöntemi ile incelenmiştir. Excel Pivot tablo özelliği analizde kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları, YBS alanında yapılan tezlerin sayısının son yıllarda önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Boğaziçi Üniversitesi 163 tez ile en yüksek üretimi gerçekleştirirken, Gazi Üniversitesi 150 tez ile onu yakından takip etmektedir. Dokuz Eylül ve Atatürk Üniversiteleri ise sırasıyla 91 ve 84 tez ile önemli bir paya sahiptir. Bölgesel dağılıma bakıldığında, İç Anadolu Bölgesi (%30.3) en fazla tez üretimi ile öne çıkmakta, bunu Marmara (%21.2), Ege (%15.2) ve Akdeniz (%12.1) bölgeleri takip etmektedir. Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinin payı daha düşük (%6.1) olup, Kıbrıs, Kuzey Amerika ve Avrupa'dan birer üniversite temsil edilmektedir (%3.0). Tezlerin büyük çoğunluğu Türkçe yazılmış olup, toplam tezlerin %71.5'ini oluşturmaktadır. Doktora tezlerinde Türkçe oranı %80.5 iken, yüksek lisans tezlerinde bu oran %70.3'tür. İngilizce tezlerin oranı ise doktora seviyesinde %19.5, yüksek lisans seviyesinde %29.7'dir. Yıllara göre yayın sayıları incelendiğinde, 2017 itibarıyla ciddi bir artış yaşandığı ve 2019-2024 döneminde en yüksek yayın sayılarına ulaşıldığı görülmektedir. 2020-2021 yıllarındaki düşüş pandemi kaynaklı olabilirken; 2022 sonrası toparlanma dikkat çekmektedir. Tezlerin konu dağılımı incelendiğinde, teknolojik dönüşümün araştırmalardaki önemi öne çıkmaktadır. Makine Öğrenmesi (%20.8) ve Yapay Zekâ (%16.7) gibi alanlar, otomasyon ve akıllı sistemlerin yaygınlığını yansıtırken; Dijital Dönüşüm (%15.0) ve Bilgi Sistemleri (%14.2), iş süreçlerinin dijitalleşmesine odaklanmaktadır. Eğitim (%13.3) ise teknolojinin bu alandaki etkisini ve araştırmaların yoğunluğunu göstermektedir. Sonuç olarak bu çalışma, YBS alanında yapılan tezlerin mevcut durumunu ortaya koyarak; gelecekteki araştırmalar için bir yol haritası sunmayı hedeflemektedir. Özellikle, yapay zekâ ve otomasyon gibi yeni teknolojilerin

YBS alanına entegrasyonu, gelecekteki araştırmalar için önemli bir potansiyel alan olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yönetim Bilişim Sistemleri, YÖK Tez Merkezi, Doküman İncelemesi

ABSTRACT

The study aims to present a systematic analysis of the postgraduate theses in the Department of Management Information Systems (MIS) in the Higher Education Council thesis center (yoktez). Using the data obtained from the YOK Thesis Center, information (Thesis name, university name, publication language, publication year, field information) belonging to a total of 1069 theses were examined. Within the scope of the research, the distribution of theses by year, subject titles, publication language, field information were examined by document analysis method. Excel Pivot table feature was used in the analysis. The findings of the study show that the number of theses in the field of MIS has increased significantly in recent years. While Boğaziçi University has the highest production with 163 theses, Gazi University follows it closely with 150 theses. Dokuz Eylül and Atatürk Universities have a significant share with 91 and 84 theses, respectively. When looking at the regional distribution, the Central Anatolia Region (30.3%) stands out with the highest thesis production, followed by the Marmara (21.2%), Aegean (15.2%) and Mediterranean (12.1%) regions. The share of the Black Sea and Eastern Anatolia regions is lower (6.1%), and one university each from Cyprus, North America and Europe is represented (3.0%). The vast majority of theses are written in Turkish, constituting 71.5% of the total theses. While the rate of Turkish in doctoral theses is 80.5%, this rate is 70.3% in master's theses. The rate of theses in English is 19.5% at the doctoral level and 29.7% at the master's level. When the number of publications is examined by year, it is seen that there was a significant increase as of 2017 and the highest number of publications were reached in the 2019-2024 period. While the decline in 2020-2021 may be due to the pandemic, the recovery after 2022 is remarkable. When the distribution of the theses is examined, the importance of technological transformation in research stands out. While areas such as Machine Learning (20.8%) and Artificial Intelligence (16.7%) reflect the prevalence of automation and intelligent systems; Digital Transformation (15.0%) and Information Systems (14.2%) focus on the digitalization of business processes. Education (13.3%) shows the impact of technology and the intensity of research in this area. As a result, this study aims to present a roadmap for future research by revealing the current status of theses in the field of MIS. In particular, the integration of new technologies such as artificial intelligence and automation into the field of MIS stands out as an important potential area for future research.

Keywords: Management Information Systems, YOK Thesis Center, Document Review

6. GİRİŞ

Yönetim Bilgi Sistemleri bölümü ülkemizde Türkiye'de YBS çalışmaları ilk olarak 1991 yılında, Marmara Üniversitesi'nde, İşletme Enformatiği bölümünün kurulması ile kurumsal olarak başlamıştır (<https://tr.wikipedia.org/>). Zamanla dijitalleşen dünya gerçekleri doğrultusunda Sosyal Bilimlerde İşletme bölümünün evrimi olarak görülen ve yaygınlaşan bu bölüm giderek multidisipliner ve popüler

bir alan haline gelmiştir. 2024 yılı verilerine göre ülkemizde 86 üniversitede (kamu ve özel) bu bölüm eğitim ve öğretim hayatına devam etmektedir.

Bu çalışmanın amacı ülkemizde yapılmış Yönetim Bilgi Sistemleri alanında yapılan lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) tez çalışmalarını inceleyerek bu alanın gelişimini ve eğilimi ortaya koymaktır. Bu kapsamda Yüksek Öğretim Kurulu tez sayfasında açık erişim sağlanabilen yöktez (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>) sayfasında Detaylı tarama sekmesinde Yönetim Bilişim Sistemleri Ana Bilim Dalı seçilerek toplam 1063 tez çalışmasına ait liste bilgisine ((Tez adı, üniversite adı, yayın dili, yayın yılı, alan bilgisi) erişilmiştir. Bu bilgiler excel programına aktarılarak analiz (Pivot Tablo) yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalara yön vermek amaçlanmıştır.

YÖNETİM BİLİŞİM SİSTEMLERİ

Yönetim Bilgi Sistemleri, modern organizasyonların ayrılmaz bir parçasıdır ve yöneticiler için planlama ve karar alma süreçlerinde kritik bir araç görevi görür. Bu sistemler, bilgi toplamak, işlemek ve yaymak için teknolojiden yararlanır, böylece çeşitli organizasyonel işlevlerde sorun çözmeyi destekler ve operasyonel performansı artırır (Adeoti-Adekeye, 1997; Meiryani, 2020).

YBS hem kamu hem de özel kuruluşlarda etkili karar alma için olmazsa olmazdır. Yöneticilere, ek sorunlar yaratmadan organizasyonel zorlukları ele almaya ve çözmeye yardımcı olarak, bilinçli kararlar almaları için gerekli bilgileri sağlarlar (Adeoti-Adekeye, 1997; Meiryani, 2020; Hassan & Wang, 2015). Sistemler, verileri anlamlı biçimlerde toplamak ve özetlemek, karar alma sürecini kolaylaştırmak ve yönetsel sonuçları iyileştirmek için tasarlanmıştır (Hassan & Wang, 2015; Torres, Cano, & Castillo, 2022).

YBS, şirketlerde akıllıca kararlar almak için hayati önem taşıyan bilgileri optimize etme, filtreleme ve dönüştürmede önemli bir rol oynar. Yöneticilerin verilere verimli bir şekilde erişmesini ve bunları çeşitli alaka düzeylerine göre sınıflandırmasını sağlayarak karar alma yeteneklerini ve operasyonel verimliliği artırır (Ragowsky, Ahituv, & Neumann, 1996; Torres, Cano, & Castillo, 2022).

YBS'nin modern teknolojiyle bütünleştirilmesi, bunların yararlılığını daha da artırmış ve sorumlu karar alma için vazgeçilmez hale getirmiştir (Meiryani, 2020; Ragowsky et al., 1996). YBS, yazılım ve veri tabanlarının oluşturulması ve uygulanması, bilgi güvenliği, analitik ve kullanıcı ara yüzleri dâhil olmak üzere çok çeşitli bileşenleri ve işlevleri kapsar. Bu sistemler, kurumsal sistemler, tedarik zinciri yönetimi ve müşteri ilişkileri yönetimi gibi çeşitli organizasyonel işlevleri destekler ve böylece çalışan performansını ve operasyonel sonuçları iyileştirir (Boehmer, 2021; Meiryani, 2019).

Faydalarına rağmen, YBS'nin etkili kullanımı, tasarımda yönetimin katılımının eksikliği ve yönetim desteğinin yetersiz değerlendirilmesi gibi sorunlar nedeniyle engellenebilir. Bu zorlukların üstesinden gelmek için, kuruluşların yönetim amaçları için yeterli bilginin mevcut olduğundan emin olmak için özel YBS birimleri kurmaları önerilir (Adeoti-Adekeye, 1997; Gupta, Sharma, & Tripathi, 2010). Ayrıca bilgisayarlı bir altyapıya, teknik olarak eğitilmiş personele ve doğru veri toplama süreçlerine sahip olmak, YBS'nin başarılı bir şekilde uygulanması için çok önemlidir (Gupta et al., 2010).

Sonuç olarak Yönetim Bilgi Sistemleri, kuruluşların verimli bir şekilde işletilmesi ve yönetilmesi için

hayati öneme sahiptir. Karar alma süreçleri için temel destek sağlar, operasyonel performansı artırır ve çeşitli organizasyonel işlevler arasında verilerin etkili bir şekilde kullanılmasını kolaylaştırır. Teknoloji gelişmeye devam ettikçe, YBS'nin kuruluşlardaki rolünün artması ve bunları modern yönetim için vazgeçilmez bir araç haline getirmesi beklenmektedir (Adeoti-Adekeye, 1997; Meiryani, 2020; Torres et al., 2022).

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu çalışma, **nitel araştırma yöntemleri** kapsamında **doküman analizi** deseni kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Doküman analizi, yazılı materyallerin sistematik bir şekilde incelenmesi ve bu materyallerden temaların, kategorilerin veya örüntülerin ortaya çıkarılması sürecidir (Bowen, 2009). Bu yöntem, politika belgelerinin derinlemesine analiz edilmesi ve karşılaştırılması için uygun bir yaklaşım sunmaktadır. Yüksek Öğretim Kurulu tez sayfasında açık erişim sağlanabilen yöktez (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>) sayfasında Detaylı tarama sekmesinde Yönetim Bilişim Sistemleri Ana Bilim Dalı seçilerek toplam 1063 tez çalışmasına ait liste bilgisine ((Tez adı, üniversite adı, yayın dili, yayın yılı, alan bilgisi) erişilmiştir. Bu bilgiler excel programına aktarılarak analiz (Pivot Tablo) yapılmıştır.

Veri Kaynakları ve Veri Toplama Süreci

Yüksek Öğretim Kurulu tez sayfasında açık erişim sağlanabilen yöktez (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>) sayfasında Detaylı tarama sekmesinde Yönetim Bilişim Sistemleri Ana Bilim Dalı seçilerek toplam 1063 tez çalışmasına ait liste bilgisine (Tez adı, üniversite adı, yayın dili, yayın yılı, alan bilgisi) erişilmiştir. Bu bilgiler, resmî kurumların web sitelerinden ve kamuya açık kaynaklardan temin edilmiştir. Elde edilen liste bilgileri excel programına aktarılarak analiz (Pivot Tablo) yapılmıştır. Metinlerdeki bilgiler, tematik analiz yöntemi kullanılarak kodlanmış ve kategorilere ayrılmıştır.

Veri Analizi

Veri analizi, **tematik analiz** yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Tematik analiz, verilerdeki temaların ve örüntülerin belirlenmesine dayanan nitel bir analiz yöntemidir (Braun & Clarke, 2006). Analiz süreci aşağıdaki adımları içermektedir:

Bu çalışmada, Tez adı, üniversite adı, yayın dili, yayın yılı, alan bilgisi pivot tablolarla yüzde ve frekans analiz edilmiştir. Tez adları temalar doğrultusunda kodlanmıştır. Kodlanan veriler, benzer özelliklerine göre gruplandırılarak tematik kategoriler oluşturulmuş ve bu temalar, belgeler arasında karşılaştırılarak benzerlikler, farklılıklar ve odak noktaları belirlenmiştir.

BULGULAR

Tablo 1. Üniversitelere Göre Tez Çalışması Dağılımı

Üniversiteler	Bölge	Sayı	Yüzde (%)
---------------	-------	------	-----------

Boğaziçi Üniversitesi	Marmara	163	15,33
Gazi Üniversitesi	İç Anadolu	150	14,11
Dokuz Eylül Üniversitesi	Ege	91	8,56
Atatürk Üniversitesi	Doğu Anadolu	84	7,90
Yeditepe Üniversitesi	Marmara	55	5,17
Sakarya Üniversitesi	Marmara	51	4,80
Aksaray Üniversitesi	İç Anadolu	47	4,42
Ufuk Üniversitesi	İç Anadolu	41	3,86
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	İç Anadolu	39	3,67
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi	Akdeniz	37	3,48
Başkent Üniversitesi	İç Anadolu	36	3,39
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	İç Anadolu	35	3,29
Kadir Has Üniversitesi	Marmara	34	3,20
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Akdeniz	29	2,73
Düzce Üniversitesi	Karadeniz	28	2,63
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	İç Anadolu	18	1,69
Necmettin Erbakan Üniversitesi	İç Anadolu	16	1,51
Bursa Uludağ Üniversitesi	Marmara	14	1,32
Haliç Üniversitesi	Marmara	12	1,13
Akdeniz Üniversitesi	Akdeniz	11	1,03
Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi	Akdeniz	9	0,85
Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi	Marmara	9	0,85
Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi	Akdeniz	7	0,66
İstanbul Topkapı Üniversitesi	Marmara	6	0,56
Erciyes Üniversitesi	İç Anadolu	5	0,47
Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi	Kıbrıs	5	0,47
Ankara Bilim Üniversitesi	İç Anadolu	4	0,38
Cumhuriyet Üniversitesi	İç Anadolu	4	0,38
İzmir Bakırçay Üniversitesi	Ege	4	0,38
Pamukkale Üniversitesi	Ege	4	0,38
Selçuk Üniversitesi	İç Anadolu	4	0,38
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	Ege	3	0,28
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	Ege	2	0,19
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	İç Anadolu	1	0,09
İstanbul Nişantaşı Üniversitesi	Marmara	1	0,09
Kafkas Üniversitesi	Doğu Anadolu	1	0,09
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Karadeniz	1	0,09
The University of British Columbia	Kanada (Kuzey Amerika)	1	0,09
University of London - London School of Economics and Political Science	Birleşik Krallık (Avrupa)	1	0,09
Genel Toplam		1063	100,00

Tablo 1, üniversitelerin tez çalışmaları açısından niceliksel dağılımını göstermektedir. Verilere göre: Boğaziçi Üniversitesi: 163 tez ile en yüksek sayıda tez üretimi gerçekleştiren kurumdur. Gazi Üniversitesi: 150 tez ile Boğaziçi'ni yakından takip etmekte ve benzer bir araştırma performansı sergilemektedir. Dokuz Eylül Üniversitesi: 91 tez ile üçüncü sırada yer almakta olup, tez üretiminde

önemli bir paya sahiptir. Atatürk Üniversitesi: 84 tez ile dördüncü sırada bulunmaktadır.

Tablo 2. Üniversitelerin Buldukları Bölgelere Göre Tez Sayısı Dağılımı

Coğrafi Bölge	Üniversite Sayısı (Frekans, n)	Yüzde (%)
İç Anadolu	10	30.3%
Marmara	7	21.2%
Ege	5	15.2%
Akdeniz	4	12.1%
Karadeniz	2	6.1%
Doğu Anadolu	2	6.1%
Kıbrıs	1	3.0%
Kuzey Amerika	1	3.0%
Avrupa (Birleşik Krallık)	1	3.0%
Toplam	33	100%

Tablo 2’de görüldüğü üzere YBS alanında en fazla tez yazılan üniversitenin İç Anadolu Bölgesi’nde (10 üniversite, %30.3) yer aldığı görülmektedir. Bu durum, Ankara gibi akademik merkezlerin bölgede yoğunlaşmasıyla açıklanabilir. Marmara Bölgesi (7 üniversite, %21.2) ikinci sırada, İstanbul’un Türkiye’nin en büyük eğitim ve ekonomi merkezi olmasıyla öne çıkmaktadır. Ege Bölgesi (5 üniversite, %15.2) ve Akdeniz Bölgesi (4 üniversite, %12.1) de güçlü akademik yapıya sahiptir. Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinin payı daha düşük (%6.1), Kıbrıs, Kuzey Amerika ve Avrupa’dan ise birer üniversite temsil edilmektedir (%3.0).

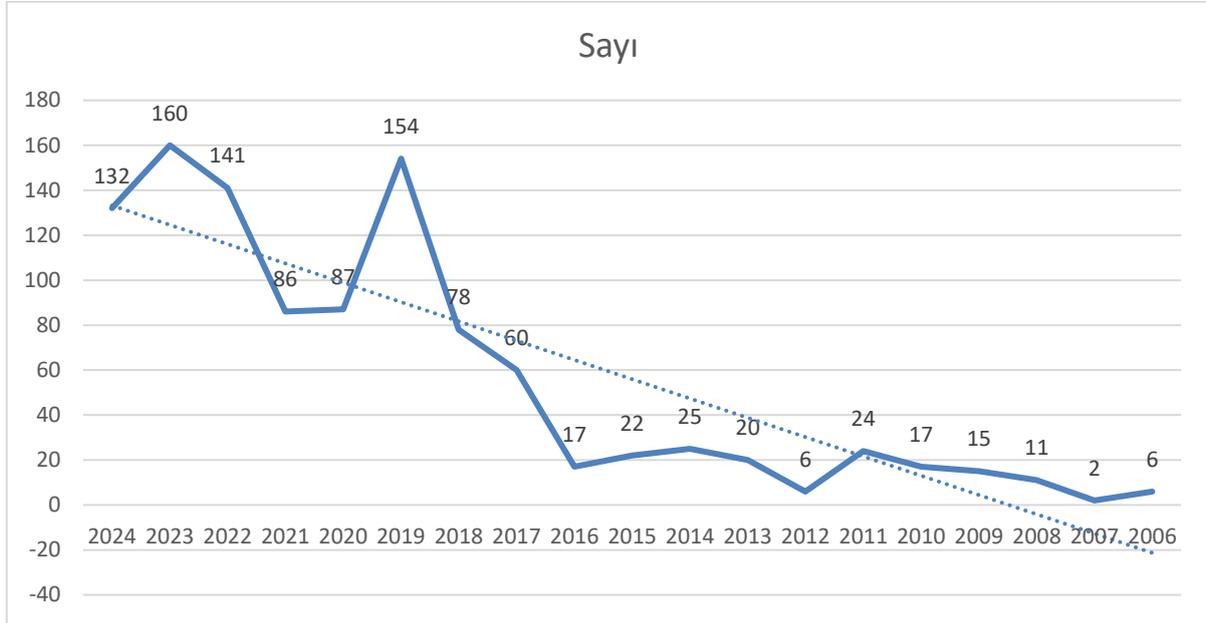
Tablo 3. Tez Yazım Diline Tez Sayısı Dağılımı

Tez Yazım dili	Doktora	Yüksek Lisans	Genel Toplam
İngilizce	24	279	303
Türkçe	99	661	760
Genel Toplam	123	940	1063

Tablo 3’de tezlerin yazım diline göre dağılımı verilmiştir. 940 yüksek lisans tezi, 123 doktora tezi yazılmıştır. Türkçe yazılan tezlerin toplamı 760 (%71.5), İngilizce yazılan tezlerin toplamı ise 303 (%28.5). Doktora tezlerinin büyük çoğunluğu Türkçe yazılmıştır (99 tez, %80.5), İngilizce doktora tezleri ise 24 adet (%19.5) ile daha azdır. Yüksek lisans tezlerinde de Türkçe daha fazla tercih edilmiştir (661 tez, %70.3), İngilizce yazılan yüksek lisans tezleri 279 adet (%29.7) ile daha düşük bir orandadır. Bu veriler, Türkiye’de akademik tezlerin büyük ölçüde Türkçe yazıldığını göstermektedir. Doktora

seviyesinde İngilizce tez oranı daha düşükken (%19.5), yüksek lisans seviyesinde nispeten daha yüksektir (%29.7). İngilizce tez sayısının artırılması, uluslararası akademik etkileşimi ve görünürlüğü artırabilir.

Grafik 1. Yıllara göre tez sayısı dağılımı

Grafik 1’de yıllara göre yapılan yayın sayılarını göstermektedir. Verilere göre: 2016 öncesinde yayın faaliyetleri sınırlıyken, 2017 itibarıyla ciddi bir artış yaşanmıştır. 2019-2024 döneminde en yüksek yayın sayıları görülmektedir, bu da akademik üretkenliğin arttığını göstermektedir. 2020-2021 yıllarındaki düşüş pandemi kaynaklı olabilir, ancak 2022 sonrası toparlanma görülmektedir. Bu eğilim, akademik üretkenlikte stratejik bir ivme kazanıldığını ve gelecekte de yüksek seviyede devam edebileceğini göstermektedir.

Tablo 4. Tez Adlarına Göre Alan Bilgisine Göre Dağılımı (2020-2024)

Sıra	Kelime Grubu	Tekrar Sayısı
1	Makine Öğrenmesi	25
2	Yapay Zekâ	20
3	Dijital Dönüşüm	18
4	Bilgi Sistemleri	17
5	Eğitim	16
6	Veri Analizi	15
7	Siber Güvenlik	14
8	E-Ticaret	13
9	İş Zekâsı	12
10	Pazarlama	12
11	IoT	11
12	Kamu Yönetimi	11
13	Veri Madenciliği	10
14	Blockchain	9

15	Bulut Bilişim	9
16	Finans	9
17	Sağlık	9
18	Lojistik	8
19	Sosyal Medya	8
20	Endüstri 4.0	7
21	İnsan Kaynakları	7
22	Teknoloji Kabul Modeli	7
23	Derin Öğrenme	6
24	Doğal Dil İşleme	6
25	E-Devlet	6
26	KOBİ	6
27	Proje Yönetimi	6
28	Turizm	6
29	Akıllı Şehirler	5
30	Veri Güvenliği	5

Tablo 4’de 2020-2024 yılları arası tez adlarına göre alan bilgisine göre ilk otuz alan dağılımı verilmiştir. İlk beş kelime grubu, teknolojik dönüşümün araştırmalardaki önemini vurgulamaktadır. Makine Öğrenmesi (%20.8) ve Yapay Zeka (%16.7), otomasyon ve akıllı sistemlerin yaygınlığını gösterirken; Dijital Dönüşüm (%15.0) ve Bilgi Sistemleri (%14.2), iş süreçlerinin dijitalleşmesine odaklanmaktadır. Eğitim (%13.3) ise teknolojinin eğitim alanındaki etkisini ve bu alandaki araştırmaların yoğunluğunu yansıtmaktadır. Tezlerin çoğunlukla teknolojinin iş, eğitim ve kamu yönetimi gibi alanlarına yoğunlaştığını ifade etmektedir.

SONUÇ

Araştırmanın sonuçlarına göre YBS alanında Boğaziçi Üniversitesi 163 tez ile en yüksek üretimi gerçekleştirirken, Gazi Üniversitesi 150 tez ile onu yakından takip etmektedir. Dokuz Eylül ve Atatürk Üniversiteleri ise sırasıyla 91 ve 84 tez ile önemli bir paya sahiptir. Yönetim Bilişim Sistemleri (YBS) alanında en fazla tez, İç Anadolu Bölgesi’ndeki üniversitelerde (%30.3) yazılmıştır. Bu durum, Ankara gibi akademik merkezlerin bölgede yoğunlaşmasıyla açıklanabilir. Marmara Bölgesi (%21.2) İstanbul’un eğitim ve ekonomi merkezi olması nedeniyle ikinci sırada yer alırken, Ege (%15.2) ve Akdeniz (%12.1) bölgeleri de güçlü akademik yapılarıyla öne çıkmaktadır. Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinin payı daha düşük (%6.1) olup, Kıbrıs, Kuzey Amerika ve Avrupa’dan birer üniversite temsil edilmektedir (%3.0).

Tezlerin büyük çoğunluğu Türkçe yazılmış olup, toplam tezlerin %71.5’ini oluşturmaktadır. Doktora tezlerinde Türkçe oranı %80.5 iken, yüksek lisans tezlerinde bu oran %70.3’tür. İngilizce tezlerin oranı ise doktora seviyesinde %19.5, yüksek lisans seviyesinde %29.7’dir. Bu veriler, Türkiye’de akademik tezlerin ağırlıklı olarak Türkçe yazıldığını, ancak İngilizce tez sayısının artırılmasının uluslararası etkileşimi artırabileceğini göstermektedir. Yıllara göre yayın sayıları incelendiğinde, 2017 itibarıyla ciddi bir artış yaşandığı ve 2019-2024 döneminde en yüksek yayın sayılarına ulaşıldığı görülmektedir. 2020-2021 yıllarındaki düşüş pandemi kaynaklı olabilirken, 2022 sonrası toparlanma dikkat

çekmektedir. Bu eğilim, akademik üretkenlikte stratejik bir ivme kazanıldığını ve gelecekte de yüksek seviyede devam edebileceğini göstermektedir.

Tezlerin konu dağılımı incelendiğinde, teknolojik dönüşümün araştırmalardaki önemi öne çıkmaktadır. Makine Öğrenmesi (%20.8) ve Yapay Zeka (%16.7) gibi alanlar, otomasyon ve akıllı sistemlerin yaygınlığını yansıtırken; Dijital Dönüşüm (%15.0) ve Bilgi Sistemleri (%14.2), iş süreçlerinin dijitalleşmesine odaklanmaktadır. Eğitim (%13.3) ise teknolojinin bu alandaki etkisini ve araştırmaların yoğunluğunu göstermektedir. Bu bulgular, tezlerin teknolojinin iş, eğitim ve kamu yönetimi gibi alanlardaki etkilerine yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, araştırma, Türkiye'deki akademik üretkenliğin artış eğiliminde olduğunu, bölgesel ve dilsel dağılımın belirgin özellikler taşıdığını ve teknolojik dönüşümün araştırma alanlarında önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Adeoti-Adekeye, W. (1997). The importance of management information systems. *Library Review*, 46, 318-327. <https://doi.org/10.1108/00242539710178452>.
- Boehmer, J. (2021). Management information systems. *Encyclopedia of Sport Management*. <https://doi.org/10.4337/9781800883284.management.information.systems>.
- Boehmer, J. (2021). Management information systems. *Encyclopedia of Sport Management*. <https://doi.org/10.4337/9781800883284.management.information.systems>.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*, 9(2), 27-40.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101.
- Gupta, C., Sharma, S., & Tripathi, S. (2010). Importance of Management Information System in Electronic-Information Era. *SAMRIDDHI : A Journal of Physical Sciences, Engineering and Technology*. <https://doi.org/10.18090/SAMRIDDHI.V1I2.1586>.
- Hassan, M., & Wang, P. (2015). A review paper on the impact and the importance of management information systems. *Open Journal of Business and Management*, 4, 27-30. <https://doi.org/10.15520/IJBM.VOL4.ISS2.16.PP27-30>.
- Meiryani, L. (2019). The Role Of Management Information Systems In Achieving Excellent Operational Performance. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 8, 304-306.
- Meiryani, P. (2020). Decision making and management information systems. , 7, 320-325. <https://doi.org/10.31838/jcr.07.07.52>.
- Ragowsky, A., Ahituv, N., & Neumann, S. (1996). Identifying the value and importance of an information system application. *Inf. Manag.*, 31, 89-102. [https://doi.org/10.1016/S0378-7206\(96\)01072-5](https://doi.org/10.1016/S0378-7206(96)01072-5).
- Torres, E., Cano, C., & Castillo, V. (2022). Management information systems and their impact on business decision making. *Data and Metadata*. <https://doi.org/10.56294/dm202221>.

<https://tr.wikipedia.org/>, E.T. 25.02.2025

**AŞKIN SONSUZ ARAYIŞI: YAHYA KEMAL'İN MEHLİKA SULTAN VE ÖMÜR
CEYLAN'IN AŞKIN MUKADDES YÜKÜ ŞİİRLERİNDE VUSLAT VE MİSTİK YOLCULUK**
LOVE'S ENDLESS SEARCH: REUNION AND MYSTICAL JOURNEY IN YAHYA KEMAL'S
"MEHLİKA SULTAN AND ÖMÜR CEYLAN'S SACRED BURDEN OF LOVE" POEMS

Assist. Prof. Dr. Mümin ALİOV

International Balkan University, Faculty of Education, Kuzet Macedonia/Skopje

ORCID NO: 0000-0001-6779-3066

ÖZET

Bu çalışma, aşkın metafizik boyutunu ve şiirsel temsilini Yahya Kemal Beyatlı'nın *Mehlika Sultan* adlı şiiri ile Ömür Ceylan'ın *Aşkın Mukaddes Yüğü* başlıklı şiiri üzerinden mukayeseli bir yaklaşımla ele almaktadır. Her iki şiir, farklı dönem ve poetikalara ait olmasına rağmen, aşkı yalnızca bireysel bir tutku değil; mistik, varoluşsal ve evrensel bir yolculuk olarak tasvir etmeleri bakımından ortak tematik çizgiler taşımaktadır. Yahya Kemal'in şiirinde aşk, erişilemez bir ideale yönelmiş, efsanevî ve sonsuz bir arayışa dönüşürken; vuslat, bir anlamda kaybolmayı, deliliği ve hatta ölümü beraberinde getiren bir imkânsızlık olarak sunulmaktadır. Öte yandan Ömür Ceylan'ın şiirinde aşk, kutsal bir yük olarak yorumlanır. Ferhat, Kerem ve Mecnun gibi geleneksel aşk figürleri üzerinden yürüyen anlatı, şiirin öznesine aşkı bir sorumluluk ve miras olarak bırakır. Bu şiirde vuslat, ölümle bütünleşen ilahî bir kavuşmadır; aşk ise Tanrısal bir görevi omuzlama sürecidir. Çalışma, her iki şiiri aşkın temsili, vuslat anlayışı, mistik yolculuk vurgusu ve sembolik anlatım biçimleri açısından karşılaştırarak, Türk şiirinde aşk temasının dönüşen ve süreklilik arz eden doğasına ışık tutmaktadır. Bu bağlamda şiirlerdeki içsel yolculuk ve metafizik perspektifler, hem bireyin kendi benliğini aşma arzusunu hem de aşk yoluyla hakikate ulaşma çabasını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, *Mehlika Sultan* ve *Aşkın Mukaddes Yüğü*, aşkı bir çile, bir arayış ve bir anlam yükü olarak kuran iki güçlü şiirsel söylem olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Yahya Kemal Beyatlı, Ömür Ceylan, Aşk, Vuslat, Mistik Yolculuk, Karşılaştırma

ABSTRACT

This study offers a comparative approach to the metaphysical dimension and poetic representation of love through Yahya Kemal Beyatlı's poem *Mehlika Sultan* and Ömür Ceylan's poem *Aşkın Mukaddes Yüğü* ("The Sacred Burden of Love"). Although the poems belong to different periods and poetics, both portray love not merely as a personal passion but as a mystical, existential, and universal journey. In Yahya Kemal's poem, love transforms into an endless and mythical pursuit directed toward an unattainable ideal, where reunion (vuslat) appears as an impossibility that brings with it disappearance, madness, or even death. Conversely, in Ömür Ceylan's poem, love is interpreted as a sacred burden. The narrative, built upon traditional lovers such as Ferhat, Kerem, and Mecnun, entrusts the responsibility and legacy of love to the lyrical subject. In this poem, reunion becomes a divine encounter intertwined with death, and love is framed as the acceptance of a divine mission. By comparing both poems in terms of the representation of love, the notion of reunion, the emphasis on mystical journeying, and the use of symbolic expression, this study sheds light on the evolving and enduring nature of the love theme in Turkish poetry. In this context, the inner journeys and metaphysical perspectives within the poems reveal not only the desire of the individual to transcend the self but also the aspiration to reach the truth through love. In conclusion, *Mehlika Sultan* and *Aşkın Mukaddes Yüğü* are evaluated as two powerful poetic

discourses that construct love as suffering, a search, and a burden of meaning.

Keywords: Yahya Kemal Beyatlı, Ömür Ceylan, Love, Reunion, Mystical journey, Comparison

GİRİŞ

Aşk, insanlık tarihinin en kadim ve en çok işlenen temalarından biri olarak edebiyatın merkezinde yer almaktadır. Söz konusu aşk olduğunda, sadece bir duygudan değil, aynı zamanda insanın varlıkla, öteyle ve kendilikle kurduğu metafizik ilişkiden söz etmek mümkündür. Özellikle doğu şiir geleneğinde aşk, sıradan bir beşerî yakınlık olmanın ötesine geçerek, Tanrı'ya yönelmenin, arınmanın ve hakikate ulaşmanın yolu olarak şekillenmektedir. Türk şiiri, bu anlayışın hem klasik hem modern yorumlarıyla doludur. Mevlânâ'dan Fuzûlî'ye, Şeyh Galip'ten Yahya Kemal'e, oradan günümüz şairlerine uzanan bu gelenek içinde aşk, sürekli yeniden yazılmış, sorgulanmış ve temsil edilmektedir. Bu bağlamda Yahya Kemal Beyatlı'nın *Mehlika Sultan* eseriyle Ömür Ceylan'ın *Aşkın Mukaddes Yüğü* şiiri, farklı zamanlarda kaleme alınmış olmalarına rağmen, aşkı aynı evrensel sorular etrafında ele alan iki önemli örnek olarak değerlendirmek mümkündür. Yahya Kemal Beyatlı, Tanzimat sonrası modernleşme sürecinde gelenek ile modernite arasında sentez kurmaya çalışan bir şair olarak, klasik şiirin biçimsel imkânlarını modern şiirin tematik derinliğiyle birleştiren nadir isimlerden biridir. Onun şiirlerinde hem Osmanlı klasiğinin estetik disiplini hem de bireysel duyarlılığın öne çıktığı Batılı bir şiir anlayışı iç içe geçmektedir. *Mehlika Sultan* şiirinde, aşk, yalnızca bireysel bir tutkuyu değil, aynı zamanda mistik ve metafizik bir arayışı temsil etmektedir. Şair, aşkı ulaşılmaz bir ideale dönüştürürken, bu arayışın sonunda vuslatın değil, yokluğun, deliliğin ya da ölümsüzleşmenin yer aldığı bir anlatı kurmaktadır. Bu yönüyle *Mehlika Sultan*, yalnızca bir aşk hikâyesi değil, aynı zamanda bir "aşk yolculuğu" nun trajik haritasıdır.

Öte yandan, Türk Edebiyatında yaptığı çalışmalarla dikkat çeken isimlerden biri olan Ömür Ceylan, özellikle bu şiirinde kullandığı mistik semboller ve varoluşsal temalarla geleneksel söylemi yeniden kuran biri olarak öne çıkmaktadır. *Aşkın Mukaddes Yüğü* şiiri, hem içerdiği imgeler hem de kurduğu anlatı yapısıyla klasik aşkın modern bir yansımasıdır. Ceylan, şiirinde aşkı bir yolculuk olarak değil, aynı zamanda Tanrısal bir görev, bir miras, bir "yük" olarak kurar. Şiir öznesi, Ferhat, Kerem ve Mecnun gibi aşkın tarihsel kahramanlarını anarak, onların taşıdığı çilenin ve yükün artık kendisine geçtiğini ifade eder. Bu bağlamda şiir, sadece bireysel bir iç döküm değil, aynı zamanda aşkı sürdüren ve taşıyan bir dilin, bir geleneğin devamıdır. Her iki şiir de aşkı yalnızca bireyler arasında yaşanan duygusal bir ilişki olarak değil, daha derin, daha köklü ve daha varoluşsal bir mesele olarak ele alır. Bu bakış açısı, aşkın temsili bakımından her iki şairi de aynı poetik zeminde buluşturur: aşk bir yolculuktur, fakat bu yolculuk kimi zaman vuslatsızlıkla, kimi zaman da mukaddes bir görevle sonuçlanır. Bu noktada, aşkın anlamı kadar vuslatın imkânı da tartışma konusudur. Yahya Kemal için vuslat, ulaşılsa yok edici olan bir efsanevi ideal iken; Ömür Ceylan için vuslat, aşkın Tanrısal anlamda tamamlanması, ölümlü gelen ilahî bütünlüktür.

Bu çalışmanın amacı, Yahya Kemal'in *Mehlika Sultan* ve Ömür Ceylan'ın *Aşkın Mukaddes Yüğü* adlı şiirlerini tematik, sembolik ve metafizik düzlemler üzerinden karşılaştırmalı olarak incelemektir. Çalışmada özellikle aşkın doğası, vuslatın anlamı, mistik yolculuk, semboller dünyası ve şiirsel özne figürleri üzerinde durulmaktadır. Her iki şiirin de aşkı nasıl tanımladığı, hangi metaforları kullandığı, hangi poetik geleneklerden beslendiği ve nasıl bir varlık-anlam ilişkisi kurduğu detaylı biçimde analiz edilmektedir. Bu bağlamda, şiirlerin içerdiği söz varlığı kadar sessizlikleri, göndermeleri, imgeleri ve alt metinleri de incelemeye dâhil edilmektedir. Sonuç olarak bu girizgâhta, aşkın Türk şiirinde taşıdığı tarihsel ve kültürel anlamı merkeze alarak, Yahya Kemal ve Ömür Ceylan'ın şiirlerinde nasıl bir "sonsuz

arayış” ve “mistik yürüyüş” inşa ettikleri tartışmaya açılmaktadır. Metnin ilerleyen kısımlarında bu tartışmanın katmanlı yapısı ayrıntılı biçimde temellendirilmektedir.

YAHYA KEMAL’IN “MEHLİKA SULTAN” ŞİİRİNİN TEMATİK TAHLILI

Yahya Kemal Beyatlı’nın şiir dünyası, geleneksel estetiği modern duyarlılıkla harmanlayan nadir örneklerden biridir. Şairin özellikle bireysel duyuları, metafizik sorgulamaları ve kültürel derinliği harmanladığı şiirleri arasında *Mehlika Sultan*, aşk temasının efsanevî, ulaşılmaz ve mistik boyutlarını merkezine alması bakımından dikkat çekici bir konuma sahiptir. Bu şiir, sadece bir aşk anlatısı değil, aynı zamanda hakikat arayışının, içsel bir yolculuğun ve ruhsal çözülmenin şiirsel ifadesidir. Yahya Kemal, *Mehlika Sultan* figürü üzerinden hem ideal güzelliğe duyulan özlemi hem de aşkın doğasında barınan ulaşılmazlık ve vuslatsızlık duygusunu işlemektedir. Şiirde aşk, geleneksel anlamda bir birleşme arzusu olmaktan ziyade, insanın içsel yolculuğunda karşılaştığı metafizik bir hayal kırıklığına dönüşmektedir. Aşağıda detaylı biçimde ele alınacağı üzere, *Mehlika Sultan* şiiri, aşkın şiirsel temsilinin ötesine geçerek, bireyin aşk yolculuğunda yaşadığı anlam arayışını ve yoklukla yüzleşmesini tematik olarak derinleştirmektedir.

“Mehlika Sultan’a âşık yedi genç

Gece şehrin kapısından çıktı:

Mehlika Sultan’a âşık yedi genç

Kara sevdalı birer âşıktı.

Bir hayâlet gibi dünya güzeli

Girdiğinden beri rü’yâlarına;

Hepsi meshûr, o muammâ güzeli

Gittiler görmeye Kaf dağlarına.

Hepsi, sırtında aba, günlerce

Gittiler içleri hicranla dolu;

Her günün ufkunu sardıkça gece

Dediler: "Belki bu son akşamdır"

Bu emel gurbetinin yoktur ucu;

Daimâ yollar uzar, kalp üzülür:

Ömrü oldukça yürür her yolcu,

Varmadan menzile bir yerde ölür.

Mehlika'nun kara sevdalıları

*Vardılar çıkırığı yok bir kuyuya,
Mehlika'nın kara sevdalıları
Baktılar korkulu gözlerle suya.*

*Gördüler: "Aynada bir gizli cihân..
Ufku çepçevre ölüm servileri....."
Sandılar doğdu içinden bir ân
O, uzun gözlü, uzun saçlı peri.*

*Bu hâzin yolcuların en küçüğü
Bir zaman baktı o viran kuyuya.
Ve neden sonra gümüş bir yüzüğü
Parmağından sıyırıp attı suya.*

*Su çekilmiş gibi rü'yâ oldu!..
Erdiler yolculuğun son demine;
Bir hayâl âlemi peydâ oldu
Göçtüler hep o hayâl âlemine.*

*Mehlika Sultan'a âşık yedi genç
Seneler geçti, henüz gelmediler;
Mehlika Sultan'a âşık yedi genç
Oradan gelmeyecekmiş dediler!..”⁷⁴*

İlk etapta bakıldığında, aşkın metafizik boyutu ve “kara sevda” şiirin merkezinde kendini göstermektedir. Mehlika Sultan’a âşık yedi genç yer alır. Bu yedi figür, tasavvufi aşk anlayışında olduğu gibi, erişilmesi mümkün olmayan bir ideale, yani “güzellik” kavramının somutlaştığı Mehlika Sultan’a tutulmuştur. “Mehlika Sultan’a âşık yedi genç / Kara sevdalı birer âşıktı.” Buradaki *kara sevda*, sadece dünyevi bir tutku değil, aşkın metafizik acısıyla yoğrulmuş derin bir arayışı simgelemektedir. Aşk burada, erişilmez olanı istemek ve bu uğurda tükenmeyi kabul etmeyi göze almaktadır. Hakeza, vuslatın ulaşılamazlığı da söz konusudur. Şiir boyunca vuslat (kavuşma) bir umut gibi taşınsa da, her kıtada bu umut ertelenir, yollar uzar, geceler çökmektedir. “Bu emel gurbetinin yoktur ucu; / Daimâ yollar uzar, kalp üzüdür” bu ifadelerle, gönül gurbeti yani aşkın çilesi, hem içsel bir hicran hem de ruhsal bir yalnızlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Yolculuk boyunca vuslat bir hedef gibi görünse de, aslında bu arayışın kendisi hakikattir. Kavuşma değil, arayış kutsanmaktadır. Elzem olan bir diğer husus ise mistik yolculuk ve sembolizmdir. Gençler, Kaf Dağına gitmektedir. Kaf Dağı, İslam tasavvufunda ve Doğu masallarında

⁷⁴ Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, İFC Yay., İst., 1974, s. 121-123.

erişilemez bilgi, ilahî sır, ya da mutlak hakikat anlamlarını ihtiva etmektedir. Bu dağ, içsel bir arayışın zirvesi olarak tezahür etmektedir. “Gittiler görmeye Kaf dağlarına” şiirde ayrıca, çığırığı olmayan kuyu imgesi yer almaktadır. Kuyu, bilinçaltını, ölümle yüzleşmeyi, aşkın nihai tehlikesini simgelemektedir. Burada kuyu, âşıkların iç dünyasına bir bakıştır ve “Baktılar korkulu gözlerle suya” suya bakan âşıklar, kendi sonlarını, aşkın yüzünü, hatta ölüme açılan kapıyı görürmektedirler. Bu aynı zamanda ayna motifiyle desteklenmektedir. “Gördüler: ‘Aynada bir gizli cihân...’” kendini ve evreni yansıtmadır.

Bir diğer mesele ise ölüm, rüya ve aşkın sonsuzluğudur. Şiirin son kısmı, aşkın mistik boyutunu tam anlamıyla yansıtmaktadır. En küçük âşık, parmağındaki yüzüğü çıkarıp kuyuya atar. Bu, dünyaya ait bağlardan kopma, dünyevi olanı geride bırakma, tasavvufta fenâ (yokluk) hâli ile özdeşleşir. “Ve neden sonra gümüş bir yüzüğü / Parmağından sıyrıp attı suya.” Bu andan itibaren gerçeklik silinir, rüya ve hayal âlemi başlamaktadır. “Su çekilmiş gibi rü’yâ oldu!.. / Göçtüler hep o hayâl âlemine.” Bu göç, ölüm değil, bir tür mistik vuslat olarak takdim edilmektedir. Aşka erenler, dünyevi varlığı geride bırakır ve ebedî aşkıta yok olurlar. Bu, tam anlamıyla bir tasavvufî aşkın tamamlanmasıdır.

Şiirin sonuna doğru gelindiğinde konu aşkın sonsuzluğu ve sessiz bir finale/bitişe varmaktadır. Son kıtada, gençlerin asla dönmeyecekleri bilgisi sunulmaktadır. Bu gidenin hakikate erdiği ve geriye dönmenin anlamsızlaştığı bir boyuttur. “Oradan gelmeyecekmiş dediler!..” bu sükût/sessizlik, aşkın gerçek hâlini aksettirmektedir. Tamamlanmayan, sürekli aranan velakin vuslata erildiğinde dillendirilemeyen bir sır olmaktadır. Konu genel olarak tematik bir değerlendirmeye tâbi tutulduğu zaman çıkan tablo ise şöyledir;

ÖMÜR CEYLAN’IN “AŞKIN MUKADDES YÜKÜ” ŞİİRİNİN TEMATİK TAHLILI

Günümüz Türk şiirinde geleneksel temaların modern duyarlılıkla yeniden yorumlanmasında dikkat çeken simalardan biri olan Ömür Ceylan, özellikle aşk, hakikat, metafizik ve zaman kavramlarını iç içe geçirerek şiirsel bir derinlik inşa etmektedir. *Aşkın Mukaddes Yüğü* (Macera-yı Maveraya) adlı şiiri, bu yönüyle yalnızca bireysel bir duygu aktarımı değil, aynı zamanda aşkın tarihsel ve kutsal temsilcileriyle kurulan metinlerarası bir yolculuk olarak değerlendirmek mümkündür. Şiirin odağında yer alan aşk, tıpkı klasik aşk hikâyelerinde olduğu gibi hem bir çile hem de bir arayışı imlemektedir. Ancak bu kez aşk, Tanrısal bir görev ve geçmişten devralınan bir sorumluluk olarak kurgulanmaktadır. Şairin kullandığı mitolojik ve tasavvufî göndermeler, aşkın bireysel boyutunu aşarak evrensel ve ruhsal bir yüke dönüştüğünü göstermektedir. Aşağıda ayrıntılarıyla inceleneceği üzere, Ceylan’ın bu şiiri, modern Türk şiirinde klasik aşk anlayışının nasıl dönüştüğünü, sürdüğünü ve yeniden anlam kazandığını örnekleyen güçlü bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiirin başlığından da anlaşılacağı üzere maveraya öte, görülen âlemin ötesi anlamını ihtiva etmektedir. Macerayı ise sözlüklerden hareketle, “Baştan geçen ilginç olay veya olaylar zinciri; serüven, sergüzeşt, avantür” olarak özetlemek mümkündür. (<https://sozluk.gov.tr/>). Burada mukaddes mefhumu kutsal bir anlam da içermektedir. Aşkın kutsal bir boyutu olduğu aşikâr olarak canlandırılmıştır/betimlenmektedir. Bu bağlamda, *Aşkın Mukaddes Yüğü* (Macera-Yı Maveraya) adlı şiir irdelenmektedir.

*“Biz tam dört arkadaşık, korkusuzduk, çeviktik
Bu efsunlu beldede pervasız dört yiğittik
Almıştık hızımızı o düşler perisinden
O hızla kanatlandık hayal penceresinden
Dört melek-sima için girdik bu maceraya
Pusatlı, yalın kılıç ulaştık maveraya*

*Durup dinlenmeksizin varmak için ezele
Ne ab-ı hayat içtik ne yüz verdik ecele
Günün ilk ışığıyla dindi hayalin sesi
Yalancı fecir gibi kalkınca sis perdesi
Göründü dört garip yol; yaktı firkat sızısı
Dört karanlık yol değil sanki alın yazısı
En korkulu anına ulaşmıştık bu düşün
Laftı bile geçmedi aramızda dönüşün
Vuslata ait yemin düşerken dilimizden
Orada ayrılmıştık en son birbirimizden*

*Bin yıl geçti aradan onları görmeyeli
Bir haber getirmedi ne sam ne saba yeli
Ferhad kerem ve Mecnun Tanrı'nın üç seveni
Merak ediyorlardır onlar da şimdi beni
Kavuştular sanırım hepsi sevdikleriyle
Bir ben kaldım geride vuslatın kederiyle
Alıp yutsa da dağlar Ferhad'ın gür sesini
Duymamış mıdır Şirin onun son nefesini
İlk görüşünde onu aşk çerağına yandı
Aslı Kerem'le dalıp Kerem onla uyandı
Tanımasa da Mecnun Leyla'sını görünce
Vuslatın sahbasını içmedi mi ölünce*

*Ferhad Kerem ve Mecnun terk ettiler bu mülkü
Bundan böyle bendedir aşkın mukaddes yükü”⁷⁵*

Şiir ilk dizelerinden itibaren, dört kişilik bir yolculuk ve aşkın ortak çilesi ekseninde tasarlanmaktadır. Şiirin başında dört arkadaştan söz edilmektedir. Bu grup, bir idealin peşinden koşan cesur “dört yiğit”ten müteşekkildir. “Biz tam dört arkadaşık, korkusuzduk, çeviktik / Bu efsunlu beldede pervasız dört yiğittik” bu, bireysel aşk değil; kolektif bir ruhsal arayışın başlangıcıdır. Şair burada, aşkı bir mistik yolculuk (macera-yı maverâ) olarak kurmaktadır. “Maverâ” kelimesiyle, aşkın bu dünyaya ait olmayan, öteye dair bir yük olduğu ima edilmektedir. İkinci husus ise hayal, perde ve gerçekliğe geçiş serüvenidir. “Günün ilk ışığıyla dindi hayalin sesi / Yalancı fecir gibi kalkınca sis perdesi” burada rüyamsı hâl sona ermiş, hayalin ve sezginin yerini bir tür uyanış ve gerçekle yüzleşme almaktadır. Bu geçiş, mistik keşif sürecinin başlangıcını temsil etmektedir. “Dört karanlık yol değil sanki alın yazısı” karanlık yollar, birer kader çizgisi hâlinededir. Tasavvufta yolculuk nefisten sıyrılma ve sonunda fenâ'ya (yokluğa) erme sürecini sembolise etmektedir. Yolculuğu hem kader hem de seçilmiş bir çile olarak değerlendirmek mükündür. Üçüncü mesele ise vuslat arzusu ve ayrılıktır. “Vuslata ait yemin düşerken dilimizden / Orada ayrılmıştık en son birbirimizden” burada vuslat, tam söylenmek üzereyken bölünmektedir. Bu, yarım kalmış duâ gibidir. Dört kişi arasındaki ayrılık, bireysel kaderin başlayışına işaret etmektedir.

Dördüncü mevzu ise aşkı taşıyanların izlerini takip etmektedir. Ferhat, Kerem, Mecnun, şiirin ikinci bölümü, aşkı taşımış büyük sembollerle örülmektedir. Ferhat, Kerem, Mecnun...“Ferhad kerem ve

⁷⁵ Ömür Ceylan, “Aşkın Mukaddes Yükü (Macera-Yı Maverâ)” <https://siir.ihya.org/siir-24488.html> (Erişim Tarihi: 02.03.2025)

Mecnun Tanrı'nın üç seveni" bu üç figür, aşkı uğruna kendini yok eden "meczip" âşıkların prototipidir. Her biri, aşkı ilahlaştıran, bu uğurda ölen, ama karşılığında ilahî vuslata ulaşan kişilerdir. "Kavuştular sanırım hepsi sevdikleriyle / Bir ben kaldım geride vuslatın kederiyle" burada şair, onların "aşkıta yok olarak vuslata erdiğini" düşünürken, kendisini aşkın yüküyle baş başa kalan son temsilci olarak tanımlamaktadır. Beşinci husus ise ölüm ve sonsuzluk boyutu konu edinmesidir. "Duymamış mıdır Şirin onun son nefesini..." bu satırlarda aşkın fizikî ölümle bitmediği, aksine ölümden sonra bile bir ilgi ve bağ sürdüğü ima edilmektedir. Bu bakış açısı, aşkın ebedî bir boyutu olduğunu göstermektedir. Altıncı mevsu ise mukaddes yük, mistisizm ve tevarüs konusudur. "Ferhad Kerem ve Mecnun terk ettiler bu mülkü / Bundan böyle bendedir aşkın mukaddes yükü", şiirin final kısmı güçlü bir şekilde sonlandırılmıştır. Aşkın kutsal yükünü taşıyanlar gitmiş, emanet artık şairdedir. Bu, tıpkı bir ermişin veya dervişin görev devralması gibidir. Aşk artık dünyevî bir tutku değil, sorumlulukla taşınan kutsal bir çiledir. Mevzu ana hatlarıyla tematik bir değerlendirmeye tâbi tutulduğu zaman çıkan tablo ise şöyledir;

Bu bağlamda, Yahya Kemal ile Ömür Ceylan'ın şiirleri arasındaki tematik paralelliği ortaya koymak adına aşağıda sunulan tablo, konunun somutlaştırılması açısından yeterli bir zemin sağlamaktadır.

MUKAYESELİ OKUMA: YAHYA KEMAL'IN "MEHLİKA SULTAN" İLE ÖMÜR CEYLAN'IN "AŞKIN MUKADDES YÜKÜ" ŞİİRLERİ ARASINDAKİ BAĞ

Yahya Kemal Beyatlı'nın *Mehlika Sultan* şiiri ile Ömür Ceylan'ın *Aşkın Mukaddes Yükü* şiiri, görünürde farklı dönemlere ve poetikalara ait iki şairin kaleminden çıkmış olsa da, aşkın metafizik boyutu, vuslat arayışı ve mistik yolculuk temaları bağlamında derinlemesine karşılaştırıldığında, anlamlı bir şiirsel diyalogun izleri belirginleşmektedir. Her iki şair de aşkı yalnızca bireysel bir duygu değil, aynı zamanda ruhsal bir tekâmül, varoluşsal bir arayış ve hakikate ulaşma çabası olarak resmetmektedir. Ancak, şiirlerin tematik arka planları, vuslat tasavvurları ve mistik düzlemdeki yönelimleri, onları hem birleştiren hem de ayıran önemli şiirsel duruşlara işaret etmektedir. Bu eksende aşkın mahiyeti, efsanevî aşk mı, kutsal yük mü? Sualini doğurmaktadır. Yahya Kemal'de aşk, *Mehlika Sultan* figürü üzerinden efsanevî, ulaşılması mümkün olmayan bir güzelliğin ve idealin temsiline dönüşmektedir. *Mehlika Sultan*'a duyulan aşk, bir hayalin peşinde yok olan bireylerin dramıdır. Vuslat imkânsızdır. Bu aşk, hayal ile hakikat arasında sıkışan bir rüya gibidir. Oysa Ömür Ceylan'ın *Aşkın Mukaddes Yükü* şiirinde aşk, Tanrı'nın sevgilisine (âşığa) yüklediği mukaddes bir sorumluluktur. Şiirde aşk, ilahî kaynağa bağlıdır. Taşyıcılığı zordur lâkin kutsaldır. Ceylan'ın şiirinde aşk, sadece yaşanan bir duygu değil, nesiller boyu devredilen bir misyon olarak da yorumlanmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, Yahya Kemal Beyatlı'nın *Mehlika Sultan* ve Ömür Ceylan'ın *Aşkın Mukaddes Yükü* adlı şiirleri üzerinden, Türk şiirinde aşkın temsili, vuslat anlayışı ve mistik yolculuk kurgusu bağlamında mukayeseli bir okuma sunmayı hedeflemektedir. Farklı dönemlere, farklı edebî çevrelere ve estetik hassasiyetlere ait olan bu iki şairin metinleri, aşkı yalnızca bireyler arası bir ilişki değil, daha çok metafizik bir arayış, içsel bir çile ve varoluşsal bir hakikat olarak ele almaları bakımından ortak bir poetik zeminde buluşmaktadır. Yahya Kemal'in *Mehlika Sultan* adlı şiiri, aşkı erişilmez bir güzellik ve efsanevî bir ideal olarak inşa ederken, bu aşk uğruna yola çıkanların dramatik akıbeti üzerinden vuslatsızlığın trajedisini işlemektedir. Şiirdeki genç âşıkların her biri, *Mehlika Sultan*'ın peşinde bir tür mistik keşfe çıkar; ancak yolculuk, hakikate değil, yok oluşa, deliliğe ya da suskun bir sessizliğe varır. Bu, aşkın

tamamlanamadığı, sonsuzca ertelendiği ve uğruna kendinden geçilen bir arayışa dönüştüğü bir anlatıdır. Aşk burada hem bir rüya hem de bir kurban verme biçimi olarak ele alınmaktadır.

Öte yandan Ömür Ceylan'ın *Aşkın Mukaddes Yükü* şiiri, aşkı taşıyan bir yük, Tanrısal bir görev ve tarihî bir miras olarak yorumlanmaktadır. Ferhat, Kerem ve Mecnun gibi klasik aşk figürlerinin birer temsilci olarak anılması, aşkın evrensel ve zamansız doğasına gönderme yaparken, şair özne bu mirası devralan son kişi olarak konumlandırılır. Ceylan'ın şiirinde vuslat mümkündür lâkin bu vuslat ölümle gerçekleşen ilahî bir kavuşma olarak sunulmaktadır. Aşk burada sadece bir duygu değil, ruhu dönüştüren, yücelten ve sorumluluk yükleyen bir çabadır. Vuslat, dünyevî bir buluşma değil, metafizik bir birleşmedir. Her iki şiir de aşkı bir yolculuk, bir dönüşüm ve çoğu zaman bir kayıptan doğan anlam üretimi olarak inşa edilmektedir. Ancak bu yolculukların sonunda ulaşılan yer farklıdır. Yahya Kemal'de bir harabe, bir sessizlik, bir suskunluktur. Ömür Ceylan'da ise yükü üstlenmenin bilinci, ilahî aşkın devamlılığını temsil eden bir sözleşmedir. Bu yönüyle *Mehlika Sultan*, aşkın vuslatsız bir efsane oluşunu anlatırken; *Aşkın Mukaddes Yükü*, aşkın kutsal bir sorumluluk ve şiirsel bir taşıyıcılık biçimi olduğunu göstermektedir. Hülâsa, bu iki şiir arasındaki mukayeseli okuma, Türk şiirinde aşk temasının yalnızca bir duygulanım alanı değil, aynı zamanda düşünsel, metafizik ve kültürel bir inşa olduğunu ortaya koymaktadır. Yahya Kemal ve Ömür Ceylan, aşkı anlatırken aslında hakikati, zamanı, kaybı ve sonsuzluğu şiirsel bir söylemle dile getirmektedirler. Her iki şiir de, aşkın hem geleneğe yaslanan hem de bireysel sezgiyle beslenen yönünü temsil eder ve bu yönüyle aşkı, şiirsel bir arayışın en güçlü metaforu hâline getirir.

KAYNAKLAR

Aliov, M. 2024. *Yahya Kemal'in Kaybolan Şehir Şiiri ve Blaže Koneski'nin Skopje Şiiri Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme*. "Makedonya ve Türk Edebiyatları İlişkileri Bağlamında Kültürlerarası Diyaloglar: Uluslararası Sempozyum, Bildiri Kitabı, Институт за македонска литература, Григор Прличев бр. 5, П. факс 455. s.139-158.

Beyatlı, Y. K. (2008). *Kendi gök kubbemiz*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Beyatlı, Y. K. (2012). *Çocukluğum, gençliğim, siyasî ve edebî hatıralarım*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Çetişli, İ. (2010). *Metin tahlillerine giriş/1 Şiir*, 5. Baskı Akçağ Yayınlar, Ankara. s.194-202.

Ceylan, Ö. (2025). *Aşkın mukaddes yükü (Macera-yı Maverâ)*. <https://siir.ihya.org/siir-24488.html> (Erişim tarihi: 02.03.2025)

Kahraman, Â. (2013). *Büyük göçmen kuş Yahya Kemal Beyatlı*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Karakuş, E. (2018). *Yahya Kemal ve Üsküp*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.

Meriç, C., & Meriç, M. A. (1985). *Bu ülke*.

Tanpınar, A. H. (2019). *Yahya Kemal*. İstanbul: Dergâh Yayınları.